מדרש תנחומא

על

חמשה חומשי תורה

КНИГА „МИДРАШЪ ТАНХУМА"

т. е.

ГОМИЛЕТИЧЕСКОЕ ТОЛКОВАНІЕ

НА

ПЕНТАТЕВХЪ.

Изданное первый разъ по рукописямъ изъ библіотекъ Оксфорда, Рима, Пармы и Мюнхена.

Критически обработано и комментировано съ обстоятельнымъ къ нему введеніемъ

СОЛОМОНОМЪ БУБЕРОМЪ

въ Лембергѣ.

Часть 1-я.

ВИЛЬНА.

Тип Вдовы и Братьевъ Роммъ. Жмудскій переулокъ домъ № 325/2031.

1885.

Дозволено цензурою. — 5 Іюня 1884 г. С. Петербургъ.

מדרש תנחומא

על

חמשה חומשי תורה

MIDRASCH TANCHUMA

EIN AGADISCHER COMMENTAR

ZUM

PENTATEUCH

von

RABBI TANCHUMA BEN RABBI ABBA

Zum ersten male nach Handschriften aus den Bibliotheken zu Oxford, Rom, Parma und München herausgegeben.

Kritisch bearbeitet, commentirt und mit einer ausführlichen Einleitung versehen

von

SALOMON BUBER

in Lemberg.

WILNA.

Druck und Verlag v. Wittwe & Gebrüder Romm.

1885.

מדרש תנחומא

הקדום והישן

מיוחס

לרבי תנחומא ברבי אבא

על

חמשה חומשי תורה

אשר היה טמון וספון **בכתב יד** באוצרות הספרים עד כה.

יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם

על פי **כתב יד ישן נושן**, הנמצא באוצר הספרים באקספארד, אשר היה מקדם בגנזי הרב הגאון ה"ר דוד אפפענהיים ז"ל, ועל ידי השואה עם עוד **שמונה כתבי יד** אחרים: א) כ"י הגנוז ברומי בוואטיקאן. ב, ג, ד, ה) כ"י גם כן מאוצר הספרים באקספארד, ואחד מהם היה לפנים בבית עקד הספרים של הרב החכם הגדול ה"ר חיים מיכל ז"ל. ו) כ"י מאוצר הספרים במינכען. ז) כ"י ספרדי. ח) כ"י מאוצר הספרים של די ראססי בפארמא.

ערוך ומסודר עם סימנים באותיות להפריד בין מאמר ומאמר, וציונים מתנ"ך בגוף הספר, וגם **הערות ותקונים ומראה מקומות**, משני התלמודים, תוספתא ספרא ספרי מכילתא, פסיקתא מדרשים וילקוט, ויתר ספרי הקדמונים, **ובאור** להבנת דבריו, וגם **פירוש המלות הזרות** הבאים בתוכו,

וגם

מבוא גדול

המפיץ אור על מדרש תנחומא בכלל ובפרט.

ממני

שלמה באבער

מלבוב.

מבוא התנחומא

ווילנא

בדפוס והוצאות האלמנה והאחים ראם

בשנת חמשת אלפים ושש מאות וארבעים וחמש לפ"ג

לזכרון נשמת אבי ז"ל.

שלא תאמר למדתי הלכות די לי, ת"ל כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת (דברים יא כב), כל המצוה למוד מדרש הלכות ואגדות, וכן הוא אומר למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם (שם ח ג) זה מדרש, כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם (שם), אלו הלכות ואגדות (ספרי עקב פיסקא מ"ח).

פתח דבר

ברוך אל עליון אשר אמצני, ובימין צדקו תמכני, להוציא אל הפועל מחשבתי אשר היתה בקרב לבבי טמונה, להביא במתנה העברים זו פעם שלישית מנחה טהורה חמדה גנוזה וצפונה, הוא מדרש תנחומא אשר היה לפני הגאונים הקדמונים, והיה בכתובים עד כה, ואיננו מדרש תנחומא הנדפס פעמים רבות אשר נמצא בינינו, וכבר העיר הגאון חיד"א ז"ל כי התנחומא שמזכירים הראשונים איננו תנחומא שבידינו, (ראה שה"ג ח"ב ערך תנחומא), כאשר בררתי כל זה היטב במבוא אשר שמתי בראש הספר.

ממדרש תנחומא באו לידי בחסד אל תשעה כתבי יד. הראשון מאוצר הספרים באקספארד קובץ 20, אשר היה מקדם בבית גנזיו של הרב הגאון ה"ר דוד אפפענהיים ז"ל. ונשלה אלי גוף הכ"י אל אוצר הספרים של האוניווערזיטעט דפה בהשתדלות המיניסטעריום, ואני נותן בזה תודה אל שרי המלוכה אשר עשו עמי גם כעת חסד ואמת, (כאשר מכבר עשו אתי אות לטובה בהמציאם לי כתב יד מן הלקח טוב מאוצר הספרים בפלארענץ), למען הרחיב גבול חכמת ישראל וספרותו, ולהוציא תעלומה אור מורשה לנו מקדמונינו ז"ל. והנני נותן גם ברכה ותודה לידידי החכם הגדול והחוקר הר"א נייבויער נ"י, אשר עמד לימיני, למען אוכל להשיג את שאלתי, ועוד לפני איזה שנים שלח אלי החכם הנכבד הזה דוגמאות מתנחומא כ"י הנמצא באקספארד, (ראה מבוא למדרש לקח טוב פ"ט אות ט"ז שהזכרתי את הדוגמאות ההן). ויהי כאשר הודיע לי החכם הנ"ל כי נמצאו באקספארד עוד ארבעה קובצים מתנחומא בכ"י, לא נחתי ולא שקטתי עד אשר נשלחו בהשתדלות המיניסטעריום, גם ארבעה קובצים אלה אל בית אוצר הספרים הנ"ל, למען אוכל להשתמש בהם כחפצי, והנה הלום ראיתי כי אחד מהם קובץ 577 היה מקדם בבית עקד הספרים של הרב החכם מוהר"ר חיים מיכל ז"ל, (כי ספרי הגאון הר"ד אפפענהיים וספרי ה"ר חיים מיכל ז"ל נמכרו לאוצר הספרים באקספארד). גם העתיק למעני הרב המופלג מוהר"ר מרדכי קאפוי את התנחומא מכ"י הגנוז ברומי בוואטיקאן קובץ 34. גם השגתי העתקה אשר נעתקה למעני מן כ"י אשר באוצר הספרים במינכען, והוא קובץ 224 כולל הרבה פרשיות מהתנחומא הנספחות אל ספר החזקוני המונח שמה בכ"י, (דוגמאות מהקובץ הזה הוציא לאור ידידי הרב הגדול החכם הכולל מהר"א יעללינעק בביהמ"ד ח"ו). גם נשלה אלי עוד כ"י אחד, מאת ידידי הרב החכם המופלג מוהר"ר יעקב כהנא נ"י, אשר קנהו מעזבון המנוח החוקר המהולל מוהר"ר אליקום פרמולי ז"ל, והוא כ"י ספרדי ישן נושן על במדבר דברים, ואני נותן בזה תודה גם להחכם היקר הזה על טובו וחסדו. גם נעתק למעני ספר בראשית מן התנחומא כ"י קובץ 1240, הנמצא באוצר הספרים של די ראססי בפארמא. ובמבוא הספר ימצא הקורא תכונת כל תשעה כתבי יד האלה.

כתב יד הראשון מאקספארד, בחרתי לשימו לעיקר ולפנים הספר, והשויתי כל מאמר ומאמר עם כ"י האחרים, והעירותי על השנוים שביניהם בהערותי למקומותם למושבותם. וזה משפט מלאכתי בכלל: א) דקדקתי בכל מלה ומלה וצרפתי והגהתי בפנים הספר. ב) חלקתי המאמרים ועשיתי להם סימנים באותיות למען יהיה כל מאמר נבדל מחברו ועומד בפני עצמו, והקורא יוכל בקל למצוא מבוקשו, התהלת כל מאמר ומאמר, גם יוכל לציין כל מאמר ומאמר באיזה אות הוא נמצא. ג) נתתי ריוח והפסקות ע"י קוים ונקודות בין הפסוק למדרשו עליו, ובין ענין לענין. ד) עשיתי מראה מקומות כל הפסוקים מתנ"ך, וציינתי בפנים הספר הקאפיטעל והפסוק. ה) תקנתי השבושים, והצגתי הנוסחא הישרה והאמיתית, והוספתי את החסר בפנים הספר בתוך שני חצאי מרובע. ו) לפעמים חסרו איזה דפים בתוך כ"י של אקספארד אשר שמתי לעיקר ופנים הספר, והשלמתי החסרון מכ"י רומי. ז) גם הוספתי הרבה מאמרים, והצגתים בין שני חצאי מרובע עפ"י כ"י אחר, וכן הוספתי איזה פרשיות שלמות. אלה הם התקונים וההוספות אשר שמתי בפנים הספר, ואולם עשיתי לו עוד זר, הם הערות ותקונים ומראה מקומות ובאור אשר הצבתים לבדנה נספחות אל הפנים כלמטה, וזה משפטם ומהותם: ח) הצגתי מראה מקום כל מאמר ומאמר אנה הוא נמצא בתלמודים תוספתא ספרא ספרי מכילתא פסיקתא דרב כהנא ומפסיקתא רבתי ומדרשים. ט) רשמתי בהערות אנה מובא המאמר בספרי קדמונים, (ובמבוא בפרק י' תמצא מי מהקדמונים הביאו את התנחומא והילמדנו), גם הבאתי אצל כל מאמר ומאמר אנה הוא מובא בילקוט

בשם

בשם התנחומא, בהיות שבעל הילקוט העתיק שבע מאות מאמרים מהתנחומא, והם נמצאים רק בכ"י שלנו, ובמבוא פרק ט"ו ימצא הקורא רשימה מכל המאמרים, ואיפה הם נמצאים בתנחומא. י) השויתי המאמרים עם מאמרי חז"ל בשאר מקומות, מערכה מול מערכה, והעירותי על כל חלופי הגירסאות והשנוים, אם במאמרים עצמם, אם בשמות התנאים והאמוראים בעלי המאמרים, ובררתי לאיזה מהם היתרון. יא) העירותי על הרבה מאמרים הנמצאים גם בתנחומא הנדפס וההבדל ביניהם, ובדרך אגב תקנתי הרבה שגיאות ושבושים שנפלו בתנחומא הנדפס. יב) שמתי עיני על כתבי יד האחרים אשר היו לפני, והתאמצתי לזרות ולהבר כל השגיאות בכ"י אשר לפני, בהשוותי כל כתבי יד האלה זה מול זה, ולעמוד על הנוסחא העיקרית. יג) גם בהרבה מקומות הצריכים באור בארתי ופרשתי כיד ה' הטובה עלי, לעמוד על כוונת המאמר. יד) גם הרבה פסוקים המובאים משונים מאשר הם בכתובים תקנתי והצגתי בין שני חצאי מרובע את לשונם כאשר הוא במקרא. טו) בארתי כל מלות הזרות הנמצאות בו. טז) הפיצותי אור דרך אגב על הרבה מאמרים בתלמודים ובמדרשים לבארם ולתקנם למען יצא כנוגה צדקת מאמרי קדמונינו ז"ל, זאת היא תכלית ההערות אשר ספחתי אל הספר.

גם מבוא גדול הכינותי בראש הספר, מכיל עשרים פרקים, וזה הוא משפטו ומעשהו: א) שם הספר מחברו וזמנו. ב) התנחומא והילמדנו והתנחומא הנדפס בכלל. ג) התנחומא והילמדנו והתנחומא הנדפס בפרט וההבדל שביניהם. ד) המאמרים מתנחומא הנדפס הנמצאים ואשר אינם נמצאים בכ"י שלנו. ה) תכונת הספר וסגנון לשונו ואופן דרשותיו. ו) הלכות ופסקי דינים המובאים בתנחומא כ"י המתחילים «ילמדנו רבינו». ז) שמות תנאים ואמוראים המובאים בתנחומא כ"י, עפ"י סדר א"ב עם הערות. ח) רשימה ממלות זרות, עפ"י סדר א"ב, ואנה הם מבוארות בהערות. ט) המדרשים אשר השתמשו בתנחומא. י) הקדמונים אשר הביאו את התנחומא והילמדנו. יא) תכונת תשעה כתבי יד אשר היו לפני מנוסח שלנו ומנוסח הנדפס. יב) עוד איזה כתבי יד נמצאים מהתנחומא. יג) כל הוצאות מתנחומא הנדפס. יד) נוספות בתנחומא דפוס מאנטובה, ואח"כ בכל הדפוסים. טו) רשימה מכל המקומות אשר בעל הילקוט מביא את התנחומא (כ"י) ואנה המאמרים נמצאים לפנינו. טז) רשימה מכל המקומות אשר בעל הילקוט מביא מאמרים בשם הילמדנו. יז) רשימה מכל הערכים אשר בעל הערוך מביא את הילמדנו. יח) רשימה שניה מהערכים הנ"ל כסדר התורה. יט) רשימה מהערכים שמביא את הילמדנו מס' שמות, ואנה המאמרים נמצאים בתנחומא הנדפס מס' שמות. כ) העתקה מפרק י"ב מספר הדרשות להחוקר הגדול מהריט"ל צונץ עם הערות.

הגדתי לפניך קורא נעים! תכונת מלאכתי ומעבדי במדרש תנחומא הישן הזה, ואקוה כי הקוראים הישרים בלבותם, אשר דברי קדמונינו ז"ל יקרו להם, ישמחו על הסגולה היקרה אשר הבאתי לפניהם, ויתענגו על המטמון היקר הזה, אשר היה ספון וטמון באוצרות הספרים עד כה, גם תיקר מלאכתי ויגיעתי בעיניהם, אשר הרבה מאד מאד עמלתי ויגעתי, גם בהשגת כל כתבי יד הנזכרים, גם בהעמידי גוף הפנים על מכונו, וגם במעשה ההגהות ותקונים והערות ובאור אשר עבדתי בשקידה רבה, כפי מסת כחי בעזר הצור, ועתה הנה הספר לפניכם ערוך בכל וכליל בהדרו, ודברי התנאים והאמוראים מזהירים כזהר הרקיע בפניני אמרותם הנעימים, וכאשר שמחו רבים וכן שלמים ויהללו מלאכתי מלאכת הקודש, בהוציאי לאור הפסיקתא דרב כהנא, ע"י חברת מקיצי נרדמים (בשנת ה"א תרכ"ח), ומדרש לקח טוב על בראשית ושמות, ע"י הגבירים הנכבדים האחים ר א ם בווילנא (שנת ה"א תר"ם), כן אקוה כי יגילו וישמחו על מלאכתי הזאת אשר עבדתי באמונה ומאהבה לדברי קדמונינו ז"ל והיה זה שכרי.

ובטרם אסיים שפתי לא אכלה מלהודות לה' אשר גמל עלי, ועל הטוב אשר זכני, והפיל חבלי בנעימים, לגשת אל המלאכה הזאת, ולהשלימה עד תומה, כן יהיה אלהים עמדי, להוציא עוד ספרי חז"ל הטמונים באוצרות לאור עולם, לזכות את הרבים, ולהגדיל תורה ולהאדירה:

לבוב דמתקרייא לעמבערג ר"ח ניסן תרמ"ג

שלמה באבער.

מבוא

במרם אקריב לפני הקוראים הנכבדים את מדרש תנחומא הישן והקדום הזה, מבואר ומוגה מכל סיגי הטעיות, מצאתי את נפשי מחויבת לדבר על כל הנוגע למדרשי תנחומא בכלל, שמותיהם וזמן חבוריהם ותכונתם ואופן סדורם וההבדל שביניהם, ובאיזה שם מובאים ונזכרים בדברי הגאונים והקדמונים, ועל מה שנוגע במדרש התנחומא הנוכחי בפרט, אשר היה בכתובים עד כה, וההבדל שבינו ובין יתר המדרשים הנקובים ג"כ בשם תנחומא, ואיזה מהקדמונים אשר ראוהו, ושאבו ממנו דרשות ומאמרים, ותכונת תשעה כ"י אשר היו לפני, ועוד דברים רבים אשר יתחקו עליהם דורשי קדמוניות ישרון, וראוי לשים לב עליהם, ובצפיתי אצפה אשר דברי ימצאו חן בעיני הקוראים הנאמנים, ויתענגו עליהם כל אוהבי מישרים, ואדמה כי ת"ל לא הנחתי כמעט דבר מכל הנוגע במחקר הזה, מבלי שום עין ומחשבה בו. והשתדלתי בכל כחי לדלות פנינים ממעמקי החקירה והדרישה, למען יהיו הדברים צרופים ערוכים ושמורים לפני הקוראים המבינים, ולא חסתי על יגיעתי לקבוץ על יד כל הלקה טובה, אשר שערתי כי תהיה לתועלת לפני המעיינים המחבבים והמוקירים דברי חכמינו ז"ל, ושמתי לי בזה דבריהם ז"ל לקו: אמר רבי יהודה בר סימון משל לאחד שהיה עושה עטרה, עבר אחד ראה אותה, אמר לו כל מה שאתה יכול לקבוע בה אבנים טובות ומרגליות קבע, שהיא עתידה להנתן בראשו של מלך (פסיקתא, ופסיקתא רבתי, פסקא כי תשא, ותנחומא הנדפס כי תשא אות ח'), כך כל מה שהייתי יכול לקבוע במבוא קבעתי, שהוא עתיד להנתן בראש הספר, וזה החלי בעזר הצור.

א) שם הספר, מחברו, וזמנו.

המדרש הזה נקרא בפי הקדמונים, "מדרש רבי תנחומא" או "מדרש תנחומא" או "תנחומא" סתם. יען כי רבי תנחומא היה מגדולי רבנן דאגדתא ודורשי מקראות, ומאמריו נמצאים קצתם בירושלמי והרבה מדרשים, על כן נתייחס הספר על שמו. ונמצא לפעמים במדרש הזה «פתח רבי תנחומא» (לך אות ט', משפטים אות ו') «רבי תנחומא, פתח» (ויקרא אות ב', אמור אות י'), גם «כך פתח רבי תנחומא בר אבא» (נח אות ב', לך ז', שלח כ"ז). וכמו כן «כך דרש רבי תנחומא» (תולדות אות ז', מקץ י', בא ז'), או «כך דרש רבי תנחומא בר אבא» (בהעלותך אות י"ט, שלח א'), ופעם אחת בהוספה לפ' בחוקותי אות ה' «כך דרש רבי תנחומא ברבי» ואולי צ"ל בר אבא. וכמו כן נמצאים בתנחומא הרבה מאמרים בשמו «א"ר תנחומא» או «א"ר תנחומא בר אבא» (בראשית אות י' י"ט, וירא כ"א, תולדות כ"ג, ויצא כ"ד, וארא ט"ו, בא ב', תזריע ט', במדבר כ"ז) וכן תמצא בתנחומא הנדפס כך פתח רבי תנחומא בר אבא (נח אות ב'), כך דרש רבי תנחומא בר אבא (בהעלותך סוף אות י' וסוף אות ט"ז), ועוד בב' מקומות שהוסיף המדפים ממנטובה כך דרש רבי תנחומא בר אבא (שופטים אות י"ז), כך דרש רבי תנחומא (נצבים אות ד'). ורבי תנחומא בעצמו לא היה המסדר, רק הבאים אחריו קבצו דרשותיו וספחו אליהם גם דרשות מדורשים בעלי אגדה זולתו, ובעבור שרבי תנחומא היה ראש הדרשנים ובעלי אגדה, נקרא הספר על שמו, ובעבור זה סיימו על איזה דרשות "כך דרש רבי תנחומא". וזה רבי תנחומא הוא בנו של ר' אבא, לכן תמצא הרבה פעמים מפורש «רבי תנחומא בר אבא», ולפעמים נוסף על שמו הכינוי «בי רבי» כמו בפסיקתא רבתי פ"ו כך פתח רבי תנחומא בי רבי (א) וכן פ"ח כך פתח ר' תנחומא בר רבי, ובפל"ג כך פתח רבי תנחומא ברבי, והוא שם כבוד לגדולי וחשובי הדור, ונמצא ג"כ הרבה פעמים בבבלי, ולפעמים גם בריבי, עיין רש"י עירובין נ"ג ע"ב, ורש"י חולין י"א ע"ב, וכן בהרבה מקומות

פי'

(א) בפסיקתא רבתי פ' כי תשא כך פתח ר' תנחומא בי רבי מנחם בן יעקב שאמר בשם אביו, יש לתקן כך פתח ר' תנחומא בי רבי [בשם ר'] מנחם בן יעקב.

פי' כן, ולפעמים גם ברבתי נמצא מפורש שם אביו, כך פתח רבי תנחומא בי רבי אבא (ב) פ"ב פסקא מזמור שיר חנוכת, וכן פ"ג פ"ז פ"י פי"א פי"ד פל"א פל"ט פמ"א פמ"ג פמ"ד.

מזה נוכל לשפוט כי המסדר מהפסיקתא רבתי תלה באילן גדול והציג שם רבי תנחומא על הדרשות מאשר הוא נודע לדרשן ובעל אגדה. ועוד זאת תראה אשר הרבה מאמרים הנמצאים בפסיקתא רבתי אשר עליהם רשום כך פתח ר' תנחומא בשם ר' פלוני ופלוני, הם נמצאים בפסיקתא דרב כהנא בשנוים ומובאים רק בשם פלוני ופלוני הדורשים לבד, ושם ר' תנחומא לא נזכר עליהם כלל, רק המסדר מהרבתי לקח המאמרים ההם הנמצאים כבר בפסיקתא הישנה דרב כהנא ודרש אותם בשם הדורשים הנזכרים שמה, והציג עליהם כך פתח ר' תנחומא בשם אותו פלוני. וכבר העירותי על זה במבוא להפסיקתא הישנה צד ה', וכתבתי שם ודע כי זה המאסף מהפסיקתא רבתי לקח לו הרבה פעמים פסוק אחד אשר נדרש עליו בפסיקתא הישנה ובנה עליו דרוש קרוב לו רק בסגנון אחר ובהרחבת דברים, ורשם בראשו ‹כך פתח ר' תנחומא ברבי או ר' תנחומא בר אבא בשם ר' פלוני›, ואולם בפסיקתא הישנה לא נמצא רק שם הדורש הזה אשר ר' תנחומא מביא בשמו, לדוגמא בפסיקתא הישנה פסקא כי תשא (דף י' ע"ב) ר' שמואל בר אמי ורבנן וכו', והמסדר האחרון מהרבתי פ"י הביא וז"ל כך פתח ר' תנחומא ברבי בשם ר' שמואל וכו', שאב את הדרשה מפסיקתא הישנה ועשה דרוש קרוב רק בסגנון אחר ובהרחבת דברים, והביאו בשם ר' שמואל, כמו שמצא שהדרוש הזה מיוחס אליו בפסיקתא דילן, לא ששמע מפיו, וכן עוד שם (דף י"ב ע"א) ר' יונה בן צרויה פתח וכו', אולם ברבתי שם כך פתח ר' תנחומא ברבי בשם ר' יונה מבצרייא (ע"ש הערה ל') והביא הדרשה באופן אחר והציג המסדר ר' תנחומא פתח בפסוק שפתח ר' יונה בפסיקתא דילן, וכן בפסיקתא רבתי פ' זכור במאמר ר' תנחומא ברבי פתח זש"ה יזכר עון אבותיו, דרש על הכתוב הזה דרוש אחר ובסגנון אחר ממה שהוא לפנינו בפסיקתא דילן (עיין הערה כ"ו) ותלה הדרוש בשם ר' תנחומא, ובפסיקתא דילן לא נזכר כלל כי ר' תנחומא הוא הדורש. עוד שם כך פתח ר' תנחומא בשם ר' איבו זש"ה אל תהיו כסוס כפרד, ובפסיקתא דילן פ' זכור (כ"ד ע"א) מובא הדרוש על כתוב זה בשם ר' איבו רק בסגנון אחר, והמסדר מרבתי הציג בראש את שם ר' תנחומא שפתח בשם ר' איבו, וכן עוד שם כך פתח ר' תנחומא בר אבא בשם ר' תנחום בר חנילאי זש"ה זכרוניכם משלי אפר, ובפסיקתא דילן ר' תנחום בר חנילאי פתח זכרוניכם משלי אפר, ויש עוד דוגמאות כאלה.

מכל זה שהבאתי תראה כי שם אביו היה רבי אבא. ובמקום אשר תמצא מובא בוי"ר פכ"ז אות ב', ובתנחומא כ"י ובנדפס אמור ר' תנחומא פתח, וברבתי פסקא עשר תעשר כך פתח ר' תנחומא בי רבי, תמצא במדרש במ"ר נשא פי"ד אות ב' המאמר ההוא בשם ר' תנחום בר אבא. והנה הרב החכם החוקר הגדול מהריט"ל צונץ בספרו על הדרשות (צד 320) כתב כי לא היה ר' תנחומא בנו של ר' אבא כלל, ומה שנמצא בר אבא הוא רק שם הכבוד כמו ברבי או בי רבי, ולדעת ידידי הרב החוקר הנפלא דר' גראעטץ בספרו קורות היהודים (ח"ד צד 495) הוא להיפך, כי כל מקום שנמצא ר' תנחומא בירבי הוא טעות וצ"ל בר אבא יעו"ש. אולם העיקר נראה כי ר"ת בר אבא ור"ת סתם ור"ת ברבי אחד הוא, ואבא הוא שם עצם פרטי, והוא שמו של אביו.

והנה היה ר' תנחומא בזמן רב הונא, כמו שמובא ביוחסין השלם (צד 196) וז"ל אמר ר' תנחומא בר אבא הדרשן אני למדתי לפני ר' הונא הכהן בר אבין ע"כ, וכן ביוחסין דפוס קראקא (ק"ה ע"ב) נמצא בקיצור ר' תנחומא בר אבא הדרשן שלמד לפני ר' הונא הכהן ע"כ. ולא רשם היוחסין אנה מצא המאמר הזה, והוא במדרש במ"ר פ"ג אות ז' א"ר תנחומא בר ר' אבא אני שאלתי ולמדתי אותה לפני רבי (אבא) הונא הכהן בר אבין. ובמ"ר שם ריש פ"ג ומדרש שו"ט מזמור צ"ב נמצא בזה"ל א"ר תנחומא שאלתי אותה לרב הונא ואמר היינו (בשו"ט ראינוהו) בבבל. ועוד שם ביוחסין השלם: סתם ר' תנחומא הדרשן הוא בן ר' אבא ודורש משום ר' חנינא אחיו של ר' אחא בר חנינא בפ' במה מדליקין עב"ל, ולא נמצא שמץ מנהו בגמרא שבת שם, ובשאר הוצאות מן היוחסין נשמט זה, אבל נמצא כן בתנחומא כ"י שלנו שלח אות כ"ז ובנדפס אות י"ד, ויש לתקן בדברי היוחסין משום ר' חנינא אביו של ר' אחא.

והרב

(ב) במבוא להפסיקתא צד ה' הבאתי וכבר בלאתי כך פתח רבי תנחומא ברבי או ר' תנחומא בר אבא בר כהנא, המלות „בר כהנא" יש למחוק מן הספר.

והרב בעל סדר הדורות אות ת' (ג) הביא ג"כ איזה מקומות אשר ר' תנחומא הביא בשם איזה חכמים, וז"ל: ר' תנחומא נזכר בבבלי חולין נ"ה ע"ב מתקיף לה רבי תנחומא. ואולי צ"ל רבי תנחום. וכן נמצא רבי תנחומא ר' אבא בר כהנא בשם ר' אלעזר ירושלמי ברכות פ"ו ה"א (דף י ע"א) ר' תנחומא בש"ר הונא ירושלמי יבמות פ"י ה"ז (י"א ע"א). ר' חגי מדרומא בזמנו. (זה לקח בעל סה"ד מהיוחסין (יוחסין השלם צד 135) שהביא וז"ל רב חגי, כי אתא רב חגי מדרומא, א"ל ר' חגי לר' תנחומא בשם ר' חייא בר אבא ע"כ. ועל זה הביא בעל סה"ד באות ח' רב חגאי מדרומא בזמן ר' תנחומא לא מצאתי, כוונתו כי מה שהביא היוחסין כן לא נמצא). ר' תנחומא בשם ר' חונא ירושלמי חלה פ"א ה"ד (נ"ז ע"ב), (הוא כמו בשם ר' הונא, כי בירושלמי נמצא לפעמים ר' חונא ולפעמים ר' הונא) וכן ר' תנחומא בש"ר חייא בר מנהמא (וי"ר פל"ו אות ו'), (ולפנינו הגי' ר' תנחומא אמר בשם ר' חייא בר מנחמא ואמרי לה ר' ברכיה בר חלבו רבא בר זבדא. ולדעתי הלשון משובש, כי זה נמצא בירושלמי סנהדרין פ"י (כ"ז ע"ד) ושם איתא כך ר' תנחומא אמר לה בש"ר חייא, רבה בר נחמן אמר לה בשם ר' ברכיה, ר' חלבו בשם ר' בא בר זבדא, וכן יש לתקן בוי"ר). ר' תנחומא בשם ר"י בן קרתא (וי"ר פ"א אות ג') ר' תנחומא בשם רב נחמן בר שמואל בר נחמן (קהלת רבה פ"ב פסוק כ"ד אין טוב באדם שיאכל). גם נמצא ר' תנחומא בשם ריש לקיש (ירושלמי שבועות פ"א ה"ח, דף ל"ג ע"ב), ע"כ הם דברי הרב בעל סה"ד עם קצת תוספות באור משלי (ד). ויש להוסיף עוד ר' תנחומא משום רב הונא (ב"ר פ"א אות י"ד וירושלמי פאה פ"א) ר' תנחומא בש"ר בנייה (ב"ר פ"ח אות א') ר' תנחומא בשם ר' שמואל (ב"ר פכ"ג אות ו'), ר' תנחומא בשם ר' אלעזר (ב"ר פכ"ד אות ז') וכן ירושלמי שבת פי"ד ה"ג (י"ד ע"ג), וכן ר' תנחומא בשם ר' יהודה בר סימון (ב"ר פל"ב אות ב') וכן אמר ר' תנחומא אמר ר' לוי (ב"ר פ"ג אות ב'), וכן ר' תנחומא בשם ר' חמא בר חנינא (פסיקתא פסקא החודש מ"ט ע"ב) וברבתי גי' אחרת, עיין בפסיקתא שם הערה קי"ז, וכן אמר ר' שמואל בר תנחום אמריתה קומי ר' תנחומא אמר לי כו' (פסיקתא ביום השמיני עצרת ק"צ ע"ב), ונמצא מסופר ממנו ביומי דר' תנחומא היו צריכין ישראל לתענית כו' (ב"ר פל"ג אות ג') והמעשה נמצא באריכות בוי"ר פל"ד אות י"ד ביומי דר' תנחומא היו צריכין ישראל למטרא כו'. ורגיל היה לומר אנא אמרי טעמא (ב"ר פ"א אות ט"ו ופ"ג אות ו' ופ"ד אות ג', ירושלמי ברכות פ"ט ה"א דף י"ב ע"ד).

רבי תנחומא חי בדור החמישי לאמוראים הירושלמיים כי דורות אמוראים הירושלמיים היו ששה והתחלתם אחרי מות רבינו הקדוש והוא לערך ג' אלפים תתק"נ או תתק"ס עד שנת ד"א ק"ס או ק"ע בערך מאתים שנה, וחי א"ב אחר ד"א ק' ומזמנו עד היום עבר בערך אלף וחמש מאות ועוד, וכן דעת הרה"ג מהרז"פ ז"ל במבוא הירושלמי ערך ר' תנחומא שכתב ר' תנחומא היה בדור החמישי וראיה מירושלמי (שקלים פ"ג ה"א) (מ"ט ע"ד) אמר ר' תנחומא איתקשיית

(ג) פה המקום להעיר על טעות אחד מבעל סדה"ד אשר טעה אחר בעל שפתי ישנים והעתיק דבריו ככתבם וכלשונם, כי בשמות הספרים הביא וז"ל: תנחומא ונקרא גם ילמדנו לפי שמתחיל בכל פרשה (לאו דוקא) ילמדנו רבינו. ר' תנחומא בר אבא ובשלשלת הקבלה דף כ"ב ע"ב כתב ר' נחמן חבר ס' הנחמני והיה בן אחות הסמ"ג. והוא מדרש יפה מאד בפשטים ודרשות על התורה ע"כ, והוא לשון השפתי ישנים אות ת' סי' 142, והנה זה טעות מבעל שפתי ישנים להביא הדברים מן השלשלת באמצע הדברים שמדובר בהם מן התנחומא, כי בעל השלשלת הביא זה במקום אחד וז"ל: רבינו נחמן שהיה בן בנו של רבינו חיים כהן שהיה זקנו של סמ"ג מצד אמו היה בדור הזה וחבר ספר הנחמני כנראה במהרי"ק סי' קמ"ט, וכן מובא כן בקורא הדורות דף כ"ד ע"א דפוס בערלין, לכן מה שייכות יש לזה אל התנחומא ומשבשתא כיון דעל על, והגאון בעל סדר הדורות העתיקם עם הטעות, ויש למחוק מן הספר המלות „ובשלשלת הקבלה כו' עד והיה בן אחות הסמ"ג". גם בזה טעה שהעתיק בטעות דברי השפתי ישנים והיה בן אחות הסמ"ג, כי אינו כן. גם בגוף השלשלת בטעות שהיה בן בתו של רבינו חיים כהן, וצ"ל בן בנו כמו שמובא לנכון בקורא הדורות דף כ"ד ע"א, כי רבינו חיים כהן היה אחד מבעלי התוס' ומובא הרבה פעמים בתוס' עיין תוס' בכורות מ"ה ע"ב ד"ה ובשאר ובתוס' ב"ב ל"ב ע"ב ד"ה אי, ועוד הרבה פעמים בתוס' ב"ב, וחתנו של רבינו חיים כהן ה"ר יעקב הוליד את רבינו משה מקוצי בעל הסמ"ג, לכן ה"ר חיים כהן היה אבי אמו של בעל הסמ"ג, ור' נחמן היה בן בנו של רבינו חיים הכהן. אבל לא בן אחות הסמ"ג גם לא כמו שהובא בשלשלת בן בתו של רבינו חיים רק בן בנו, ובן בתו היה הסמ"ג, עיין הגה"מ פ"ח מהל' חמץ ומצה ובסמ"ג הל' חמץ ומצה סי' ע"ח ומובא בקורא הדורות י"ד ע"ב.

(ד) אמנם ר' חגי מדרומא לא נמצא בשום מקום, והך דב"ק (מ"ב ע"ב) כי אתא ר' חגא מדרומא אין ראיה על היותו מדרום, ומה שכתב היוחסין: א"ל ר' חגי לר' תנחומא בשם ר"ח בר אבא, ליתא כלל, כי ר' חגי שתם קדם הרבה לר' תנחומא. ר' זעירא הראשון היה רבו כמבואר בירושלמי דמאי פ"ב ה"ב ועליו נאמר ר' חגי פתח ור' יונה ור' יוסי התמין כדאיתא בירושלמי ר"ה פ"ב ה"ו, וע"כ מה ענין לו עם ר"ת המאוחר לו הרבה.

איתקשיית קומי ר' פנחס אתייא כר' יורא וכו' ור' פנחס היה בדור החמישי להאמוראים (עיין שם דף קל"א ע"א) וכתב עוד שם ור' תנחומא ע"י שהיה נודע לבעל אגדה אפשר שמטעם זה נקרא המדרש תנחומא על שמו. וכן הוא דעת ידידי החוקר הגדול החכם הכולל מהר"ץ גרעטץ בספרו קורות היהודים ח"ד הערה ס"ז שר' תנחומא חי סביב לשנת ד"א ק' שהוא היה תלמידו של ר' הונא בר אבין שחי בזמן רבא כדאיתא בר"ה כ"א ע"א שלח ליה ר' הונא בר אבין לרבא כד חזית דמשכה תקופת טבת עד י"ו בניסן עברה להא שתא כו', וכן כתב אלי במכתבו מן י"ב כסלו תרמ"ב. מקום מושבו נראה כי היה דר באנטוכיא (Antiochia) כי בב"ר פי"ט אות ד' נמצא כי ר' תנחומא אמר השאלה הזו שאלוני באנטוכיא אמרתי להם כי יודעים אלהים אין כתיב אלא כי יודע אלהים ע"כ. ונראה כי באנטוכיא היה מושב חכמים בימי האמוראים וכן נמצא מעשה בא לפני ר' יצחק באנטוכיא כתובות פ"ח ע"א ובגמרא ערכין כ"ב ע"ב מעשה ובא לפני ר' יצחק נפחא לאנטוכיא, ור' אפס דרש באנטוכיא (ב"ר פ"י) ור' שמלאי הורה באנטוכיא (ירושלמי קדושין פ"ג הי"ג).

ואנטוכיא היא בצפונה של ארץ ישראל. וכנראה היה ר' תנחומא גם ברומי, כמו שמובא בב"ר פי"א אות ד' אמר רבי תנחומא עובדא הוה ברומי (עיין רבתי פכ"ג שמובא המעשה בשם ר' פנחס, ואולי צ"ל שם ר' תנחום במקום ר' פנחס, ועיין טור או"ח סי' תפ"ד ובב"י שם, והטור כוון לרבתי) ורומי אפשר היא עיר בגליל בצפון ארץ ישראל ונזכרת במלחמת היהודים ליוסיפון ח"ג פ"ז ט' כ"א, עיין מבוא הירושלמי דף פ"ב ע"א, אבל קרוב יותר שהיא עיר רומי הגדולה הידועה, וכן נמצא זכר שם העיר ההיא בתנחומא שלנו וארא אות ט"ו, ונהפכו נחליה לזפת וגו' אמר ר' תנחומא זו תברוש ותוצינוש שהן נתונין על שפת רומי, והם ב' נהרים הנקראים טיבר וטיטשינו. עיין שם בהערה קכ"ט. ואמרתי «נראה שהיה דר באנטוכיא» כי אין להחליט בברור שהיה דר שמה, כי אפשר שבא שם באקראי ונשאלה שאלה זו לפניו. וכמו שר' אפס דרש באנטוכיא אשר ממנו הלא ידענו בברור שלא היה דר שם, כי מתחלה היה סופר בית דין של רבי, ואח"כ מצאנוהו בדרום, ולבסוף חזר לצפורי כנודע, וע"כ כמו כן אפשר שגם ר"ת לא היה דר באנטוכיא, אלא שבאקראי בא שם, אך עכ"פ גם זה המעט יספיק לנו לדעת המקומות שהיה שם גבר מצוין הלזה.

והנה אחרי אשר היה המבוא ערוך ומסודר הגיע לידי מאת ידידי הרב הגדול מהרא"ה וויס נ"י ס' דור דור ודורשיו ח"ג וראיתי שם בדף 142 מדבר אודות ר' תנחומא וסגנון דרשותיו, וכדי שלא למנוע טוב מאת הקורא אמרתי להעתיק פה דבריו המחוכמים, אף שבאיזה פרטים אין דעותינו שוות, וז"ל: מגדולי בעלי אגדה בדור האחרון של האמוראים היה רבי תנחומא, שם אביו לא נזכר רק במדרשים המאוחרים שם נמצא ר' תנחומא בר אבא אשר למד לפני אבא הונא הכהן ב"ר אבין (במ"ר פ"ג) והוא הוא כי זה ידענו שר' תנחומא היה תלמיד לר' הונא האחרון (מדרש תהלים סי' צ"ב וב"ר פמ"א) ומסר כמה מדרשים בשמו (ירושלמי פאה פ"א ה"א בכורים פ"א ה"ז ב"ר פ"א ובכ"מ), ונמצא גם שנתנו לו שם ללוי «אבא» תחת הכנוי «רבי» (מדרש תהלים פ"א), לפעמים נזכר גם ר' תנחומא בי רבי וגם זה הוא ר' תנחומא סתם (גרעץ ח"ד 495), אלה תוארי הכבוד השונים שנתנו לו הם עדה כי היה מגדולי הדרשנים בזמנו, דרכו במדרשיו לא נבדל הרבה מדרך כל הדרשנים. לפעמים דורש את המקרא באופן שיסבול פשט הדבורים את הפירוש אשר יתן להם. כמו בדרשו (ב"ר פ"א) כי גדול אתה ועושה נפלאות למה? כי אתה אלהים לבדך אתה לבדך בראת את העולם, (שם פ"ט) את הכל עשה יפה בעתו בעונתו נברא העולם, ומכנה את העולם בכנוי הכל. (פסיקתא רבתי פ"ח הוצאת פ"מ) נר אלהים נשמת אדם חופש כל חדרי בטן שנר האלהים שהוא הנשמה הוא חופש מטמוניות הלב, וכן פירש רש"י וראב"ע. ודורש בדרך משל וציור (שה"ש רבה פ"ג פ' מרכבו ופ"ו פ' יפה כתרצה), וממשל משלים יפים (ב"ר פ"ב קה"ר פי"א פ' שמח בחור מדרש תהלים סי' א' ובכ"מ). ביחוד היה אוהב לפתור המקראות על אנשים מגדולי האומה בשנים קדמוניות, כמו: (פסיקתא רבתי פי' ד') ובנביא נשמר זה אליהו. (שם פי' ה') מי עלה שמים וירד הפסוק הזה נדרש באלהים ובמשה. (שם פי' ו') חזית איש מהיר במלאכתו זה יוסף. (שם פי' ז') גאות אדם תשפילנו זה אדם הראשון. וכן דורש המקרא על ענינים גדולים הנכבדים באומה, כמו (שם פי' י') שררך אגן הסהר זה סנהדרין גדולה שהיתה בירושלים. (מדרש תהלים סי' כ') יזכור כל מנחותיך זה גלגל נוב וגבעון שילה ובית עולמים. מאהבתו שאהב לדרוש בדרך הזה

עבר

עבר לפעמים גבול הישרה. כמו בדרשו: (פסיקתא קס"ג) ובני יכניה אסיר ושאלתיאל בנו אסיר זה הקב"ה שאסר הקב"ה עצמו בשבועה, שאלתיאל שנשאל לבית דין של מעלה והתירו לו את השבועה. כרוב רבנן דאגדתא היה בקי בלשון יונית והשתמש בה לצורך מדרשיו (פסיקתא רבתי) ואף היא שעמדה לו כי היה גם לאל ידו להתוכח עם המורים המשיחיים שבאנטוכיא (ב"ר פי"ט). ויש לנו ממנו גם קצת ספורי נסיים (ב"ר פי"א ירושלמי ברכות פ"ט ה"א), וגם משלי קדמונים, כמו: דעה קנית מה חסרת דעה חסרת מה קנית (ויק"ר פ"א), אומרים לזיבורא לא מדובשך ולא מעוקצך (מדרש תהלים סי' א'). אמנם עם כל שקידתו ויגיעתו להגדיל מעשיו בחכמת האגדה לא נזהר מלכת לפעמים דרך עקלקלות כמו: החל רש לרשת עשיתי ארצו חולין (ירושלמי שביעית פ"ו ה"א), וכיוצא בזה מצאנו לו כמה מדרשים שהם משחיתים מליצת המקראות אבל היה כן לפי רוח זמנו ולא יכול להמלט ממנו, ותהי להפך כי נראה מקצת מדרשיו כי היה למוד מאד בדקדוק המקרא והלשון (ירושלמי תענית פ"ד ה"ג וירושלמי ע"ז פ"ב ה"ז וב"ר פ"פ), ובדרושיו בפסיקתא בכמה מקומות נראה שנהירין ליה דרכי הלשון. תכונה מיוחדת היתה בו כי היה משתדל לתת טעם למדרשיהם של הקודמים ולבארם, ובכמו אלה דרכו לאמר: «אנא אמרי טעמא» (ירושלמי ברכות פ"ח ה"ז ב"ר פ"א פ"ג איכה רבתי פ"א), או «אנא אמינא טעמא» (ויק"ר פכ"א), וכן דרכו להכריע בין החולקים ולאמר: «ולא פליגו» (ויק"ר פכ"ד פסיקתא נ"ב). או «דין כדעתיה ודין כדעתיה» (סוכה פ"א), או «לא אתי רבי פלוני למימר» (ב"ר פס"ב) או «מסתברא כחכם פלוני» (ויק"ר פכ"ה), וכן מכריע לפעמים בין שתי נוסחאות שנמסרו במדרשי קדמוניו, ובזה דרכו לאמר «אית דמפיק לישנא אחרינא» (ב"ר פמ"ג פע"ד). כל אלה הנקודות כאור בהיר מזהירות ביחוד מתוך הדרושים השלמים אשר הגיעו אלינו, כבר אמרנו שר"ת סתם הוא ר"ת בר אבא ואין לנו סבה מכרחת לעשות אותם שנים אבל להפך אנו רואים שסגנון מדרשיו של ר"ת סתם דומה ממש לסגנונו של ר"ת בר אבא, וכן ראינו שר"ת סתם היה תלמידו של ר' הונא וגם ר"ת בר אבא תלמידו של ר' הונא, ובפסיקתא רבתי לרוב אומר «כך פתח ר"ת בר אבא» ולפעמים «ר"ת ברבי» ושלש פעמים «כך פתח ר' תנחומא» בלא שם לווי, זה אות כי שלשתן אחד. והלא דבר הוא שאחת מפתיחותיו של ר"ת ברבי בפסיקתא רבתי (פי' כ"ה) מובאות רובה במקום אחר על שם ר"ת סתם (פסיקתא דרב כהנא ע"ה). ועתה אחרי שר"ת סתם הוא ר"ת בר אבא על כן בצדק נשפוט מן הדרושים השלמים שנמסרו לנו בשם ר"ת בר אבא ור"ת בי רבי בפסיקתא רבתי שהם לערך שלשים ושבעה במספר על דרכו וסגנונו של ר' תנחומא סתם במדרש האגדה, ומהם נתבונן כי הגדיל מאד לעשות בחכמת האגדה ובפרט במה שאסף אל תוך דרושיו מבחרי המדרשים מגדולי בעלי אגדה שקדמו לו.

ב) התנחומא והילמדנו ותנחומא הנדפס בכלל.

שלשה ספרים נקראים בשם תנחומא, האחד כתב יד הזה אשר אני נותן לפניכם היום, השני הוא תנחומא שיצא לאור מכבר בדפוסים וזמנים שונים, והשלישי הוא ילמדנו סתם, המובא בקדמונים, וביחוד מרבינו נתן בעל הערוך בהרבה מקומות, (כאשר תחזה ברשימה להלן), ואיננו כי נאבד מאתנו, ואשר גם הוא נקרא בשם תנחומא בפי קצת מן המחברים. ונמצא הרבה מחברים אשר לא ידעו זה ההפרש של המדרשים השונים האלה, פעם קראו את התנחומא הנדפס בשם ילמדנו, ואת ילמדנו בשם תנחומא, וחשבו כי התנחומא הנדפס הוא לבד התנחומא המובא מקדמונים, ומאשר ראו הרבה מאמרים המובאים בדברי קדמונים בשם תנחומא, וחפשו ולא מצאום בתנחומא הנדפס, כתבו עליהם שלא נמצאו בתנחומא, וחשבו כי לאיזה סבה מן הסבות נשמטו אלה הדברים החסרים, ולא ידעו כי באמת כוונת הקדמונים היתה על מדרש תנחומא שלנו, והדברים נמצאים ככתבם וכלשונם בכ"י דילן. והראשון אשר העיר כי הם מדרשים חלוקים היה הרב מוהר"ר מ נ ח ם די לונזאנו ז"ל, ז"ל בספרו המעריך ערך תנחומא: כתבו המדפיסים תנחומא הנקרא ילמדנו ושקר הוא, הלא תראה הילקוט שמזכיר שניהם בכמה מקומות, אלמא האי לחוד והאי לחוד, והנה תנחומא אינו נמצא כלל, ואולם נתבאר לי שיש ממנו ארוך וקצר, הקצר הגיע לידי בשלמות, והארוך הוא חשוב מאד, הגיע לידי ממנו פרשת ואתחנן ופרשת עקב (א) עכ"ל, וכוונת דבריו

כי

(א) כוונתו שהגיע לידו ארוך וקצר בכתב יד לא בדפוס, והקצר הוא תנחומא כ"י שלנו והביאו בערך

כי מה שציינו המדפיסים בשער הספר „תנחומא הנקרא ילמדנו" הוא שקר, כי מדרש ילמדנו אינו נקרא תנחומא, רק ילמדנו סתם, ומדרש תנחומא האמיתי אינו בנמצא כלל, אבל נתבאר לו אחר כך שיש ממנו (ר"ל מתנחומא האמיתי) ארוך וקצר, הקצר הגיע לידו בשלמות, ומהארוך לא הגיע לידו רק פ' ואתחנן ופ' עקב, ולדעתו מדרש תנחומא הנדפס והמצוי, הוא הוא הילמדנו, ומדרש תנחומא האמיתי הוא בכ"י ולא נדפס מעולם. וכן הבין הגאון חיד"א ז"ל כוונתו, וכתב וז"ל (שם הגדולים ח"ב אות ת' סי' ס"ח). תנחומא שמזכירים הראשונים אינו תנחומא שבידנו וכו', וכתב מהר"ם די לונזאנו ז"ל במעריך דף מ"ה זה שבידנו הוא ילמדנו ולא תנחומא, ומדרש תנחומא יש ארוך וקצר, והקצר היה בידו כתב יד וקצת מהארוך והוא חשוב מאד עכ"ל. וכ"כ במקום אחר (שם הגדולים ח"א אות י' סי' נ"ג) וז"ל: וכן מודעת זאת דמדרש תנחומא שבידנו אינו מדרש תנחומא שהיה לראשונים, כמ"ש הרב נחלת יעקב בהקדמתו ובפ' בראשית וכ"כ מהר"ם די לונזאנו במעריך דף מ"ה ע"ש ע"כ. עכ"פ למדנו מדברי הר"ם די לונזאנו שני דברים, כי תנחומא כ"י ותנחומא הנדפס שניין דא מן דא, ועוד אחרת כי התנחומא הנדפס הוא הוא הילמדנו שמביאים הקדמונים, ועיין גם תולדות רבינו נתן בעל הערוך הערה ד' שגם הוא הבין דברי המעריך על כוונה זו, כי התנחומא הנדפס הוא הילמדנו, וזו גם דעת הרב הגדול ר' עזרא מפאנו ז"ל המוציא לאור התנחומא דפוס מאנטובה בשנת ה"א שכ"ג עם הוספות, בהקדמתו שם וז"ל: זאת ועוד אחרת למען ידעו דורותיכם כי לא נכנס זר בתוכו וכי כלם הם מחוברים מן המחבר ז"ל (היינו ההוספות שהכנים הר"ע מפאנו במדרש תנחומא) ידוע להוי לכל אשר יקרב אליו, כי רבים מביאים מדרשי הילמדנו ואינם בראשונים (ר"ל בדפוסים הראשונים דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא) כי לקח אותם האפס המוחלט, ולקיים מה שנאמר על פי שנים או שלשה עדים יקום דבר, אביא שלשה מופתים חותכים ועליהם ילמדו המעיינים סתום מן המפורש, הביטו וראו בערוך ערך סנקתדרון שמביא דרוש אחד בשם הילמדנו בפרשת משפטים אשר בתוכה המלה הנזכרת, ובראשונים לא תמצאוהו כלל, ג"כ בערך גליור מביא דרוש אחד מן המחבר ז"ל (ר"ל מבעל הילמדנו) בפרשה הנזכרת אשר בו המלה הזאת ואיננו בראשונים, והחוט המשולש עוד מביא בערך דוגמא אין הקב"ה מונע מן הצדיקים דוגמטרין שלו השנויה בפ' פקודי מאמר ארוך לא יערכנו זהב וזכוכית, והראשונים לא זכו בו כלל, גם מצאתי איזה מדרשים אחרים מביאם הילקוט בשם הילמדנו במקומות חלוקים ויפקד מושבם כנזכר, ע"כ מה הראשונים מסיני אף האחרונים כן עכ"ל. מזה נראה ברור כי גם הוא השב כי מדרש התנחומא הנדפס הוא הוא הילמדנו, ומביא ראיה כי נלקה בחסר מהרבה מאמרים אשר הובאו בערוך וגם בילקוט בשם הילמדנו ולא נמצאו בתנחומא (דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא), ע"כ נחסרו הרבה מאמרים ממנו, הרי לך מבואר שלדעתו התנחומא הנדפס הוא הילמדנו (ולקמן בפרק י"ד אדבר ברחבה אודות דפוס מאנטובה).

וראיה יותר ברורה כי הר"ם די לונזאנו חשב אשר תנחומא הנדפס הוא הילמדנו, תראה כי בכל מקום שמביא בספרו תנחומא הנדפס יכנהו בשם ילמדנו, כמו בערכי: אנדרואנטוס, אסטרובילין, אספתין, אספטיא, אפסונין, ארכי ב', אתליטין, דורמסיות, דוגמטרין, זג, חלחול, טיגנס, טקס, (ג' פעמים), יהואש, כדב, לוגסטים, לוקטא, מיומס, נמפיון, סבסט, סלת, עין, פגן, פחר, פלאדין, פלמנטרין, פסינתסין, פרזנות, קטב, קט, קוליניות, קפל, קושרתיה, רפאיות, ששיתא, תמחוי, גם בסוף במעשיות סי' י"ב (ורק בפעם אחת בערך אימוס מביא בשם התנחומא כמו שמצא במתנות כהונה), כל הערכיים האלו הם כלם לקוחים מתנחומא הנדפס אשר יכנהו „ילמדנו" (מלבד ערכי אסטרטא, אפנתי, ברקין, מיטטור, תרינוס, שהם לקוחים מס' הערוך שמביאם בשם הילמדנו). גם היה לפניו תנחומא הנדפס דפוס מאנטובה, ובכל מקום שמביא מהילמדנו כוונתו להתנחומא דפוס הנ"ל, עיין ערך קט שציין גם הדף מהילמדנו וז"ל: בילמדנו דף ס"ו ג', והוא כן בתנחומא דפוס מאנטובה, וכן בערך אנדרואנטים מביא וז"ל: ובילמדנו ההדש [צ"ל החדש] פ' פקודי, וכוונתו כי בתנחומא דפוס מאנטובה נוסף המאמר אל התנחומא מאת המדפיס הר"ע מפאנו הנ"ל

ורשום

מיסון, והערוך קרוב בעיני לומר שהוא הילמדנו הנאבד, והיה לפניו ממנו רק ב' פרשיות, ונראה מזה שהילמדנו בכמותו יותר הרבה מתנחומא כ"י ולכן יכנהו הארוך. ומה שכתב ואולם נתבאר לי שיש ממנו ארוך וקצר, אולי צ"ל ואולם נתבאר לי בעת, כדי שלא יהיו דבריו סותרים עצמם תוך כדי דבור.

ורשום עליו „קנקן חדש מלא ישן", וזה כוונתו במ"ש ובילמדנו החדש, ר"ל במאמר החדש שהוסיף המדפיס. ועוד יותר מזה שלפעמים מביא גם פירושי המלות שהוסיף המדפיס הנ"ל והכניסם בפנים התנחומא והוא מהר"ם די לונזאני השיג עליהם, כמו בערך אסטרובילין כתב וז"ל: ילמדנו כי תצא פי' מאן דהוא אבנים טובות ושבוש הוא, כוונתו על פירוש מהמדפיס ממנטובה (דף מ"ב ע"ד) שכתב לפי הענין פי' אבנים טובות, וכן בערך אופטיאה כתב ובילמדנו ריש במדבר פי' המדפיס שבוע ושבוש הוא, וכן בערך כדב כתב בילמדנו ויגש ויהודה הוא פטיט פי' מאן דהוא בלשון צרפת הקטן קורא פטיט ושבוש הוא עכ"ל, והוא בדפוס מאנטובה (דף כ"א ע"א). וכן בערך קולנית בילמדנו נשא פי' המדפיס יוצאנית ושבוש הוא, ובערך קישרתיה בילמדנו ריש פ' אחרי מות פי' המדפיס קו השרה כמו שאוחזין בידיהן המלכים ושבוש הוא, וכל אלה בדפוס מאנטובה שפירש המדפיס הנ"ל. מכל אלה נראה ברור כי חשב שהתנחומא הנדפס הוא הילמדנו, אלא פעם אחת בערך מיסון הביא וז"ל: בריש ילמדנו כתיבת יד לא הכנסתי לפניהם אלא מיסון מיסון, ומאמר זה לא נמצא בתנחומא הנדפס, רק בכ"י שלנו ריש בראשית (עיין שם בהערה ח') וצ"ל כי היא רק אשגרת לישן, ויש לתקן בדבריו בריש תנחומא כתיבת יד, והוא תנחומא הקצר אשר היה לפניו, כמ"ש בערך תנחומא שהבאתי למעלה בשמו.

אמנם האמת יורה דרכו כי גם הרב מהר"ם די לונזאנו ז"ל לא קלע אל השערה, כי הילמדנו איננו תנחומא הנדפס, אבל הָאי לחוד והאי לחוד, כמו שתראה לפנינו, גם הראיה שהביא מהילקוט איננה צודקת רק במקצת, כי תנחומא וילמדנו הם מדרשים שונים, אבל לא שהתנחומא הנדפס הוא הילמדנו, ושאליו כוון הילקוט בשם ילמדנו, כי בעל הילקוט לא ראה כלל את התנחומא אשר לפנינו בדפוס, ולא הביאו, רק כל המאמרים שמובאים בילקוט בשם תנחומא כלם הם נמצאים בתנחומא כתב יד שלנו אחד לא נעדר (כמו שתראה בפרק ט"ו ברשימה אשר נתתי לפני הקוראים), ומה שמביא הילקוט בשם ילמדנו, כוונתו על הילמדנו שמובא בערוך אשר נאבד מאתנו ואיננו (כמו שתראה ברשימה מהמקומות שהביא הילקוט בשם הילמדנו).

מכל האמור נתבאר איפוא שהיו נמצאים שלשה ספרים בשם תנחומא, האחד הנקרא תנחומא גם ילמדנו, ובעל הערוך יכנהו תמיד רק בשם ילמדנו לבד, ע"ש התחלת המאמרים בשאלה בהלכה „ילמדנו רבינו", והרבה קדמונים יכנוהו גם בשם תנחומא לבד, ע"ש כי יחסו לרבי תנחומא, וספר זה נאבד ולא נמצא. והשני הוא התנחומא כתב יד אשר זכני ה' בו, והוא היה לפני קדמונינו ז"ל, כמו שתראה להלן בפרק י', והשלישי הוא התנחומא אשר הוא מצוי בדפוס, אשר מחברו שאב הרבה מתנחומא כ"י גם מילמדנו, כאשר יתבאר באריכות להלן פרק י"ג וי"ד.

והנה הרב החוקר הגדול מהריט"ל צונץ נ"י בספרו על הדרשות צד רכ"ו האריך לפלפל הרבה אודות תנחומא הנדפס והילמדנו אם הם אחד או מדרשים שונים הם, ובתחלה נטה לחשוב שהם מדרש אחד, ומביא ראיות על זה, ואח"כ נטה מסברה זו, ואחרי החקירה והדרישה העמוקה כדרכו לחדור בכל ענין וענין עד היסוד בו, העלה כי הם מדרשים שונים, והיה לפני הקדמונים מדרש ילמדנו כ"י ארוך ובו השתמש בעל הערוך, וזה הילמדנו היה נקרא גם תנחומא. והמדרש תנחומא הנדפס הוא קיצור ממדרש ילמדנו הישן, ויש בו עוד הוספות והרבה מאמרים גם מכותבים מאוחרים, ובעל הילקוט השתמש בשניהם ומביא דברים בשם ילמדנו גם בשם תנחומא זה, וכל אורך שקלא וטריא של החכם הגדול הזה, הוא רק מאשר לא ראה עוד את התנחומא שלנו, כי לו ראהו היה יודע שכל המאמרים המובאים בילקוט ובפירש"י בשם התנחומא הם בתנחומא כ"י שלנו אות באות, וכל השערותיו אך למותר, כי זה התנחומא המצוי לפנינו אינו קצור מן הילמדנו, ואיננו התנחומא שהיה לפני הקדמונים, רק מדרש אחר הוא, ושלשה ספרים הם ושונים זה מזה, ולא אוכל להתעלם מלהביא כל דבריו ולהעתיקם לשפת קדשנו מתחלתם ועד סופם ומה שיש לי להעיר עליהם, ויחדתי לזה פרק בפני עצמו להלן במבוא פרק כ':

ולא אמנע מהעיר עוד כי כבר עוד הרגישו שני גאונים כי זה תנחומא הנדפס אשר בידנו אינו התנחומא האמתי, האחד הגאון מוהר"ר יעקב בעל נחלת יעקב בהגאון מוהר"ר בנימן אהרן ז"ל (הוא הגאון בעל שו"ת משאת בנימן תלמיד מהרש"ל ומהרמ"א ז"ל בן דורו

של

של הגאון בעל סמ"ע ומהר"ם מלובלין ז"ל) נדפס שנת ה"א שצ"ט, והוא ספר יקר באיכות גם במציאות על פירש"י בחומש והשגות על המזרחי. וכתב בהקדמתו כדברים האלה: רש"י בפי' על התורה הלך בעקבות רז"ל ולקט דברי תנאים ואמוראים מכילתא ספרא ספרי תוספתא פסיקתא תנחומא מדרש רבה, מי הוא זה שמלאו לבו לגשת אליו להבין את כוונתו עד תבליתו, הלא צריך שיהיה בקי בכל התלמוד ובכל המדרשים אשר היו לפניו ואין בידינו כלם, ואף אותם שבידינו כבר נתחלפו הגירסאות ונחסרו הרבה ובפרט מדרש תנחומא שבידינו היום, לא ראי זה כראי זה, בחילוף חסר ויתיר, ועוד ראיה לזה שהרב ז"ל (ר"ל רש"י ז"ל) כותב בשמו כמה דברים ולא נמצא בספר תנחומא שלפנינו, ולכן בכל הספר הזה לא כתבתי דבר בשם תנחומא, כי משבשתא הוא עכ"ל, וכן בראש הספר הביא וז"ל: א"ר יצחק לא היה צריך להתחיל אלא מהחודש הזה לכם, ומה טעם פתח מבראשית כו', חפשתי זה המדרש ולא מצאתיו כצורה זו שהביא רש"י ז"ל, לבד ראה זה מצאתי בילקוט פ' בא בפ' החדש הזה לכם בשם ר' תנחומא וז"ל: א"ר יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם, ולמה התחיל מבראשית משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים עכ"ל, וגם בס' תהלים בפ' כח מעשיו הביא רש"י זה המדרש בשם התנחומא, ובאמת שלא מצאתי זה המדרש בספרי תנחומא שבידינו היום, וזה יוכיח למה שכתבתי לעיל בהקדמה שאין לסמוך על ספרי התנחומא שבידינו היום, עכ"ל. ובאמת נמצא המאמר הזה בתנחומא כ"י שלנו בראשית אות י"א, וע"ש בהערה נ"ח.

והשני אשר הרגיש בזה הוא הרב הגאון הגדול מוהר"ר אפרים זלמן מרגליות ז"ל בחבורו שו"ת בית אפרים סי' כ"ז בתשובתו להרב הגאון מוהר"ר ישעיה בערלין ז"ל, וז"ל: ומה שכתב מר מהתנחומא צריכה לפנים, אמנם לפע"ד הרבה מאמרים מהתנחומא שהם מכוונות לו ואינו כן, ושם מובא שאלתות הרבה שם מר' אחאי גאון וכמו שרשם מר באיזה מקומות, וכמו כן נתחברו אליו מאמרי אגדה מהאחרונים, ועיקר מדרש תנחומא הם הילמדנו, וכן קראו שמו בתוס', וגם לפעמים מצינו שהביאו נוסחא בשמו שלא נמצא לפנינו, וכגון במגלה דף כ"ג, והעיר בזה אא"ז הרש"א ז"ל, וזה איזה שנים שכתבתי למר בזה, וספר תנחומא הואיל ואתא לידן אימא מלתא, הנה בס' שאילת שלום דמר, אשר מידו היתה זאת לי לנבזבא רבה ויקירא ראיתי בכ"מ נכתב בגליון שהוגהו על טהרת הקודש מכת"י דמר, ושם בדף ב' [ע"ב] איתא אמר ר"ש בן פזי א"ר יהושע בן לוי אמר הקב"ה לישראל הוי משמרים את השבת כו', ונכתב בצדו מאמר זה לא מצאתי בש"ס, ולפע"ד הוא דברי התנחומא אע"פ שיש קצת שינוי בנוסחא א"ר יהושע בן נחמיה אמר להם הקב"ה כו', וסיום המאמר המובא בשאלתות נראה שחסר בתנחומא שלפנינו, עכ"ל. כוונתו למאמר התנחומא הנדפס כי תשא אות ל"ג.

ובטרם אחתום פרק זה אעיר עוד שגם הרב בעל מאור עינים קרא לתנחומא הנדפס בשם ילמדנו כמו שתראה בפרק אמרי בינה פי"ט: במדרש ילמדנו מכל דפוס שנמצא ראיתי כו', ואין ספק כי ר' תנחומא בעל מדרש ילמדנו, ונאמן עלי האמת כי יש ויש אתי שני מדרשי ילמדנו שהם קדמונים יותר על שלש מאות שנה והנה אין בהם מאומה מן המאמר ההוא כו' ע"כ. אבל כבר הראיתי למדי כי התנחומא הנדפס איננו הילמדנו הנאבד אשר היה לפני הרב בעל הערוך והילקוט והרבה קדמונים.

ג) התנחומא והילמדנו והתנחומא הנדפס בפרט וההבדל שבינידם.

אחרי אשר דברנו בפרק הקודם מן החלוף בענין שבין הילמדנו, והתנחומא הנדפס והתנחומא שלנו בדרך כלל, ובררנו אחרי ההתבוננות והבחינה הנאותה כי מדרשים שונים המה. נדבר עתה מתכונת שלשת הספרים האלה בפרט, ונחקור לדעת במה הם נבדלים, אם אב אחד הולידם, ומקור אחד היה לכלם, או נסדרו ממסדרים שונים ובזמנים שונים.

האסיפה הראשונה מהם הוא מדרש תנחומא הנוכחי אשר אני נותן לפניכם היום, והוא מסודר על סדר פרשיות התורה מתחלתה ועד סופה (א) כולל דרשות ואגדות מרבנן דאגדתא, אשר

(א) מלבד על פ' וילך לא נמצא דרשה כלל כי בעל התנחומא חשב נצבים וילך לפרשה אחת, ובשם הגדולים ח"ב אות ג' בקונטרס אחרון סי' ו': פרשיות התורה נ"ג כן אמרו בזהר בכמה דוכתי, והקשה מהר"ם זוסמן ז"ל בפירושו לזהר שהם נ"ד, ותירץ דנצבים וילך על הרוב הם מחוברות עכ"ל, וכן ראיתי בביאור הרא"ם

אשר רשמי ישנו נכרו על פני כלו, וכל מבין יחזה כי עתיק ימים הוא, והיא האסיפה הראשונה למאמרי אגדה על סדר פרשיות התורה, וקדומה עוד לסדור מדרש בראשית רבה, כי הרבה דברים שאב מסדר מדרש ב"ר מהתנחומא, כאשר תמצא בהערות במקומותם למושבותם ולהלן בפרק ט', ונסדר עוד לפני סדור תלמוד בבלי, ולא נמצא בו מאמרים ממנו. בהרבה פרשיות החל בשאלה בהלכה «ילמדנו רבינו» והתשובה «כך שנו רבותינו» והתשובה נובעת תמיד מן המשנה או מן התוספתא, ולא מן הגמרא, כי עוד לא נסדרה אז (עיין להלן בפרק ו' רשמתי כל המקומות ממאמרי ילמדנו רבינו), לא כן בתנחומא הנדפס, כי שמה נמצא מאמרים הרבה אשר הוסיף המסדר מגמרא הבבלית, כאשר תראה להלן בפרק זה, וגם תמצא בהערותי שרשמתי המקומות שהוסיף מהבבלי. ומאשר כי התנחומא כבר היה מסודר לפני המסדר מתלמוד בבלי תבין מה שאמרו בקדושין (ל"ג ע"ב) והביטו אחרי משה עד בואו האוהלה ר' אמי ור' יצחק נפחא חד אמר לגנאי וחד אמר לשבח, מאן דאמר לגנאי כדאיתא ע"כ. ואין ספק שהיה כתוב כדאיתא בתנחומא. או הכוונה במלת כדאיתא אל התנחומא, כי הוא באמת בכ"י שלנו פקודי אות ד' היו אומרים ראה צואר ראה שוקים אוכל משל יהודים ושותה מן יהודים וכל מה שיש לו מן היהודים, ורב אשי מסדר הש"ס לא רצה לפרש גנותו של משה קיצר בלשונו והציג כדאיתא או כדאיתא בתנחומא, ואף כי נמצא כעין זה גם בירושלמי בבורים פ"ג ה"ג ושקלים פ"ה ה"ב מכל מקום נראה יותר שכוון מסדר הש"ס אל התנחומא, וכמו שתראה גם בפירש"י שם שכתב: כדאיתא משום דדבר מגונה הוא לא רצה לפרסמה והרי הוא מפורש במדרש רבי תנחומא וכו', וכוון למאמר התנחומא כ"י שלנו. גם תראה בגמרא חולין (ק"ו ע"א) כי אתא רב דימי אמר מים הראשונים האכילו בשר חזיר, מים אחרונים הוציאו את האשה מבעלה, אבל לא פירשו מה היה ואיך היה, אולם רמזו בזה אל סיפורי המעשיות המובאים בתנחומא פ' בלק ע"ש בהערה קמ"ד.

ונם היה התנחומא כבר לפני מסדר הפסיקתא דרב כהנא, ולקח הרבה פרשיות שלמות ממנו והשתמש בו, וראיה ברורה לזה תמצא בפסקא זכור (כ"ג ע"א) ר' תנחום בר אבא אמר ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן ר' יהודה אמר אם כשהוא יוצא ממעי אמו כו', אולם בתנחומא שלנו כי תצא אות ד' כתוב מה חטא חטא על אמו ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן כו', מזה תראה כי בעל מסדר הפסיקתא הוסיף «ר' תנחום בר אבא» וכוונתו כי בתנחומא אשר מחברו הוא רבי תנחומא בר אבא מוזכר המאמר הזה מר' יהודה ור' נחמיה ורבנן, וכן תראה בפסקא החודש (דף נ' ע"א ובחזית פ"ב פ' ענה דודי) מובא, א"ר תנחומא עיקר טרחותא מטרא, וזה מובא סתם בתנחומא בא אות ז' אין טרהות בתוכו אלא כשהגשם יורד, וברור אצלי מה שהביא בעל הפסיקתא «א"ר תנחומא» הכוונה למדרש תנחומא שהבאתי. עיין בתנחומא שם הערה ע', וכן עוד שם א"ר תנחומא הגיע זמן שיעשה ישראל זמירות, כוון ג"כ אל התנחומא שם, עיין הערה ע"ז (ב). וכן הפסיקתא רבתי שאב הרבה מן התנחומא, ומזה בפסקא מ"ז פסקא אחרי מות א"ר תנחומא על פיך היה הקב"ה מגביה את כבודו, כוון בזה אל התנחומא אחרי מות אות ד' ע"ש בהערה נ"ז, וכן במדרש שמ"ר ריש פ' פקודי כך פתח רבי תנחומא בר אבא

איש

לפסיקתא זוטרתא ריש וילך שכתב וז"ל: דע לך כי נצבים וילך נחשבים לסדרא אחת, וכן הובא בספרי עם ביאור הגר"א ז"ל מהמגיה בשם הגר"א בתיקונים כ"י להגר"א ג"ן סדרים דאורייתא כי נצבים וילך סדרא אחת, רק נחלקים כשחל ר"ה ביום ב' או ג', וכן הוא במסורת הפסוקים שחשב וילך ע' פסוקים הוא ביחד עם נצבים, וכן נראה דעת ר' טוביה, כי בכל הסדרות כתב בתחלתו איזה דרוש ומתחיל בפסוק שנמצא בו מלת טוב, ובדרשה זו לא כתב כלל ונכלל בפרשה אחת עם סדר נצבים, וכן בספרי דרש נצבים וילך ביחד. וכאשר הבאתי כן היה לפני מסדר התנחומא פרשה אחת, וגם בנדפס לא היה נמצא בדפוסים הראשונים של קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא שום דרשה על פרשת וילך, והוסיף המדפיס ממנטובה, וגם במחברת התגין מונה לס' דברים עשרה פרשיות, והעיר מוהר"י אבן ספיר שבכל כתבי יד נצבים וילך סדר אחד.

(ב) אמנם אם ישאל ישאלני אדם מה זאת הלא דבריך סותרים דברי עצמך? הן במבוא לפסיקתא כתבת (צד 5) „מסדר הפסיקתא הוא רב כהנא הראשון תלמיד רב ורבי יוחנן" ואם כן איך יתכן שזה המסדר שהיה רב כהנא העתיק דברים מתוך מדרשו של רבי תנחומא אשר חי כמאה ועשרים שנה ויותר אחריו, אתמהה! על זאת אשיב: דע כי אמת נכון הדבר, כי מתוך סגנון לשוני שם נתתי יד ופתחון פה לקוראים לחשוב שכן דעתי שרב כהנא הראשון הוא שחבר וסדר את הפסיקתא, אבל באמת לא כתבתי כן אלא לשיטת קדמונינו שיחסו הפסיקתא לרב כהנא, ועל זה אמרתי שרב כהנא הזה שיחסוהו לו הוא רב כהנא הראשון, ומן הטעם שכתבתי, אבל דעת עצמי אינה כן, כי התיישבתי בדבר ומצאתי שבשום ענין אי אפשר ליחסה לזמן קדום כזה שחי בו רב כהנא הראשון תלמיד רב ור' יוחנן.

איש אמונות רב ברכות כו' והדרוש נמצא בתנחומא כ"י, ובעל מסדר מדרש שמ"ר הציג בראש כך פתח רבי תנחומא וכוונתו למדרש תנחומא. וכן במדרש וי"ר פל"ב אות ג' כתוב «כדאיתא בתנחומא» והוא בתנחומא כ"י אמור אות ל"א, ונשנה גם בנדפס אות כ"ג. ועוד נמצא הרבה מדרשים אשר השתמשו בתנחומא, ובפרק ט' להלן תמצא בזה אריכות דברים וראיות מוכיחות, כי התנחומא כבר היה מסודר לפניהם.

האסיפה השניה היא המכונה בשם «ילמדנו» ולפעמים ג"כ בשם «תנחומא», לא נודע לנו ממנה כי אם מה שמובא בדברי הקדמונים, וביותר בס' הערוך ובילקוט, (כמו שתראה להלן ברשימות). ועוד זאת מצאתי אחרי היגיעה מציאה יקרה, כי כל מה שמובא בס' הערוך בשם הילמדנו מספר שמות, הכל כאשר לכל נמצא ככתבם וכלשונם מלה אחת לא נעדרת במדרש תנחומא הנדפס לספר שמות (ג), מלבד ב' פרשיות האחרונות ויקהל פקודי לא נמצאו בהן המלות שהביא הערוך מהן, ובלי ספק ב' פרשיות האלה מהילמדנו היו חסרות לפני המעתיק הראשון והשלימם בדרשות אחרות, אולם בהוספות שהוסיף המדפיס ממנטובה לפ' פקודי נמצאים החמשה מאמרים שהביא הערוך משם. ובלי ספק הוסיף המדפיס ממנטובה על פי כ"י מהילמדנו, ובפרק י"ט הבאתי רשימה מכל המאמרים אשר הביא הערוך בשם ילמדנו מספר שמות ואנה הם נמצאים בתנחומא הנדפס לספר שמות, ושם הבאתי הערכים מהערוך לפ' ויקהל פקודי, מן פ' ויקהל לא נמצא כלל, ומן פ' פקודי נמצאים בהוספת המדפיס ממנטובה. וגם בפ' משפטים חסר בנדפס מאמר שלם והוסיף המדפיס ממנטובה מן כ"י ונמצאים בהוספה המלות שהביא הערוך בערך אסטרטיגוס גליור סנקתדרון בשם הילמדנו. נמצאנו למדין כי כל ספר שמות בתנחומא הנדפס נעתק מן הילמדנו לס' שמות, ונראה כי מסדרו של הילמדנו לקח כמה מאמרים מהתנחומא כ"י שלנו, ובקצת הביא בסגנון אחר, מהם באריכות ומהם בקצרה, והוסיף ג"כ דרשות רבות אחרות, והילמדנו בשלמות נאבד מאתנו, ובכל מאמצי כחי חפשתיו, וחקרתי אחריו כמעט בכל קצות הארץ ולא מצאתיו, חבל על דאבדין ולא משתכחין.

והיה נמצא בשלמות גם לפני הרב בעל הילקוט, והביא ממנו דרשות למכביר, כמו שתראה ברשימה אשר רשמתי בפרק ט"ז כל המקומות בילקוט אנה מביאו, לערך ב' מאות פעמים, ומלבד המקומות אשר הילקוט הביא את הילמדנו הנרשמים ברשימה, נמצא עוד קונדרס אחרון מבעל הילקוט נדפס בדפוס שאלוניקא, והדפיסו שנית ידידי הרב הגדול החוקר הנפלא מהר"א יעללינעק בבית המדרש ח"ו צד ע"ט עד צד צ', והם נ"ד מאמרים מהילמדנו והתחלתם חסרים, וכפי הנראה היה בעל הילקוט רושם לעצמו מאמרים מהילמדנו, כדי להביא כל אחד מהם במקום הראוי לו, וקצת מהמאמרים לא הביאם בגוף הילקוט, לכן נשארו קצתם בודדים בפני עצמם, מלבד איזה מאמרים מהם אשר מצאתים מובאים בגוף הילקוט בשם הילמדנו, כמו אות י"א ביום השמיני ימול, מובא בילקוט ירמיה רמז שכ"א בשם הילמדנו, אות י"ח כתיב וילך עשו, מובא בילקוט מלאכי רמז תקצ"א בשם הילמדנו, אות מ' קח את הבגדים בן סירא אמר הדר אלהים בני אדם [חסר: והדר בני אדם כסותן] מובא בשבלי הלקט כ"י אשר בידי סי' נ"ח בשם התנחומא. וכן העתיק התניא סי' י', ואין ספק כי הרב שבלי הלקט יכנה את הילמדנו בשם תנחומא, ובמס' ד"א פ"י מובא זה סתם ולא בשם בן סירא. אות מ"ו אחרי מות נמצא בפסיקתא רבתי פמ"ז פסקא אחרי מות. ומזה אנו למדין כי התחלת הפסקא שם המתחלת ילמדנו רבינו לקוח מן הילמדנו. אות מ"ז שלש שנים יהיו לכם ערלים, מובא בילקוט משלי רמז תתקס"ג בפ' תחת שלש בשם הילמדנו. אות נ"ג בהעלתך, מובא בילקוט ריש בהעלתך ובטעות נרשם שם מדרש וצ"ל «ילמדנו» או «מדרש ילמדנו» והעתיק שם עד ד"א בהעלתך וכל המאמר מן ד"א השמיט והביא המאמר שלאחריו למה ז' נרות, והמאמר שהשמיט היה לנכון ג"כ לפני הרב בעל הערוך בילמדנו שהיה לפניו (ד) כמו שהביא בערך אבלינא ובטעות

(ג) ולא אמנע מלהעיר על ערך אחד שלא נמצא בערוך שלפנינו, רק בכ"י אשר ביד ידידי הרה"ג החכם הכולל מוהר"ר ד"ר קאהוט נ"י, כי במכתבו אלי מיום ו' פקודי תרמ"ג שאלני במלה בכ"י ערך מך שהביא וז"ל: בילמדנו כי תשא מיכה שנתמכך בבנין, האם נמצא זה המאמר בכ"י מהתנחומא אשר בידי, והשיבותיו כי נמצא בנדפס פ' כי תשא אות י"ט, ויש אומרים שמיכה היה שנתמכמך בבנין. ויען כי ספר שמות מתנחומא הנדפס הוא הילמדנו מספר שמות, לכן נמצא לנכון בנדפס כי תשא.

(ד) גם בקונדרס שם אות ט' ילמדנו רבינו מובא בערוך ערך עבד בשם הילמדנו פ' לך, גם אות י"ד מכאן פסקו כו' מובא בערוך ערך נחש בשם הילמדנו.

(ובטעות בבית המדרש שם אבליגה), גם בערך קנכי ובערך אפנתי (ובטעות בבית המדרש שם לאנפתי צ"ל לאפנטי, וכן יש לתקן עוד שם במקום ביקטאות צ"ל בקיטאות), וכן אות נ"ד וביום הקים את המשכן מובא בילקוט בהעלותך רמז תשכ"ג בשם הילמדנו.

והילמדנו שהביא הילקוט הוא הילמדנו הנאבד אשר היה לפני הרב בעל הערוך, ובהרבה ערכים אשר הערוך הביא בשם הילמדנו מצאתי המאמרים ההם מובאים גם בילקוט בשם הילמדנו, כמו בערך אגרדמין מובא בילקוט חוקת רמז תשס"ג, ערך אל הביא מאמר גדול המתחיל אל תרצה את חבירך בשעת כעסו וחסר הציון ילמדנו מובא בילקוט שלח רמז תשמ"ד ד"ה עד אנה בשם הילמדנו, ושמחתי מאד כי ראיתי בערוך השלם לידידי הרב הגדול מוהר"א קאהוט שהביא כי בדפוס ראשון כתוב: מפורש בהגדת ילמדנו המתחלת סנדל יחיד בפ' שלח לך. ועוד מאמרים שהביא הערוך בערך אלם מובא גם בילקוט ישעיה רמז שמ"ו. ומ"ש בערך אסטרולוג מובא בילקוט בלק רמז תשס"ו ד"ה כי מראש צורים אראנו. ומ"ש בערך אסטרטליטוס מובא בילקוט משלי רמז תקנ"ג ד"ה אורח חיים. ומ"ש ערך אסכולא מובא בילקוט בהעלתך רמז תשל"ו ד"ה אספה (וחסר שם הציון ילמדנו), ומ"ש ערך אפופסין והגוים חרוב יחרבו כו' מובא בילקוט ישעיה רמז שס"ג ד"ה והגוים. ומ"ש ערך בדד מובא בילקוט שלח רמז תשמ"ג ד"ה ר"א בנו של ריה"ג אומר (ובטעות שם מי יוכל לראות פני אחד מהם כדו צ"ל בדידין, עיין רד"ל שלח פט"ז אות כ"ט מה שהעיר על דברי הילקוט). ומ"ש ערך גדיגוד מובא בילקוט מטות רמז תשפ"ה ד"ה נקום נקמת (ובטעות שם נכנס הזאב לגדי צ"ל לגדיגוד, ואותיות «גוד» נשמטו, עיין ערוך השלם בערכו). ומ"ש ערך גיא מובא בילקוט ירמיה רמז רע"ז. ומ"ש ערך דבר ב' בסוף הערך דברי נרגן מובא בילקוט שלח רמז תשמ"ג. ומ"ש בערך דיומן מובא בילקוט בלק רמז תשע"ה. ומ"ש בערך הן מובא בילקוט בלק רמז תשס"ח ד"ה הן עם לבדד. ומ"ש בערך טמיון ואחת תשרף מטמיון מובא בילקוט ישעיה רמז ש"ד ד"ה ונהפכו. עוד שם במאמר השני שהביא ורשע לא יכין דרכו מובא בילקוט משלי רמז תתקס"ב ד"ה יודע צדיק ורשע לא יכין דרכו. ומ"ש ערך יקנטין מובא בילקוט עקב רמז תתנ"ד (ובטעות נרשם שם מדרש וצ"ל ילמדנו), ומ"ש בערך כסל מובא בילקוט שלח רמז תשמ"ב ד"ה אמרו ישראל ובילקוט תהלים רמז תתי"ט ד"ה וישימו באלהים כסלם. ומ"ש בערך כרכם ויקח קרח (במקום פ' קח את המטה צ"ל בילמדנו חקת פ' קח את המטה) מובא בילקוט חקת סוף רמז תשס"ג. ומ"ש בערך מטרפולין מובא בילקוט בלק רמז תשס"ה ד"ה וישמע. ומ"ש ערך מלן מובא בילקוט בלק רמז תשס"ו (ובטעות שם מילמרין צ"ל מילנין, ובילקוט שם קלמרין במקום קלמין והיא גי' נכונה). ומ"ש בערך מר מובא בילקוט ראה רמז תת"צ. ומ"ש בערך סרבל מובא בילקוט ואתחנן רמז תתכ"ד. ומ"ש בערך סרק ו' כאהלים נטע מובא בילקוט בלק רמז תשע"א ד"ה ד"א כאהלים נטיו. ומ"ש ערך עטש (ה) מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ד ד"ה יקר בעיני ה'. ומ"ש בערך פטרא מובא בילקוט בלק רמז תשס"ו ד"ה כי מראש צורים. ומ"ש ערך פטריקון מובא בילקוט חוקת רמז תשס"ד ד"ה וישמע הכנעני. ומ"ש בערך פליטון מובא בילקוט בלק רמז תשע"א ד"ה ד"א כנהלים. ומ"ש בערך פלסטר מובא בילקוט ירמיה רמז שכ"א. ומ"ש ערך פומבי מובא בילקוט עקב רמז תתנ"ד (וחסר שם הציון). ומ"ש ערך פרווים מובא בילקוט ואתחנן רמז תתכ"ד. ומ"ש ערך צר ג' מובא בילקוט יחזקאל רמז שפ"ב ד"ה בן אדם. ומ"ש בערך קבייסטס מובא בילקוט עקב רמז תתמ"ז ד"ה זש"ה יד ליד (מ"ש הערוך הוא בילקוט שם בסוף המשל). ומ"ש בערך קום מובא בילקוט בהעלתך רמז תשל"א ד"ה ויהי העם כמתאוננים ובילקוט יחזקאל רמז שנ"ו ד"ה ואתן נזם. ומ"ש בערך קטדיק מובא בילקוט ירמיה רמז רפ"ה ד"ה על מצרים (בטעות שם קרטקי צ"ל קטדקי). ומ"ש ערך קנקל ב' מובא בילקוט ירמיה רמז רע"ז ד"ה ובנו את במות התופת (ומה שנרשם שם בצדו סדרים צ"ל תדרים). ומ"ש בערך תמליוס מובא בילקוט בלק רמז תשס"ו ד"ה כי מראש צורים. ומ"ש בערך אבלינא אפנתי קנכי נמצא בקונטרס אחרון מבעל הילקוט באות נ"ג. ומ"ש בערך נשים נמצא שם באות י"ד. ומ"ש בערך עבד נמצא שם באות ט'.

ולהלן בפרק י' תמצא איזה קדמונים הביאו ג"כ מאמרים בשם הילמדנו. ומאשר ראיתי כי התנחומא מספר שמות לקוח כולו מן הילמדנו על ספר שמות, והמאמרים שהביא הערוך

(ה) הכת"ל כתב שם יגעתי ולא מצאתי המאמר הזה בתנחומא, ונעלם ממנו כי התנחומא שלפנינו איננו הילמדנו, והערוך הביא רק את הילמדנו ולא את התנחומא.

הערוך מילמדנו מס' שמות נמצאים כלם בנדפס בס' שמות, לכן תראה כי בעל הילמדנו השתמש כבר במכילתא והעתיק גם מאמרים שלמים ממנה, כמו שתראה בתנחומא הנדפס בפ' בא אות ה' רשם «ממכילתא דר' ישמעאל» והעתיק שם הרבה מאמרים ממנה, גם בפ' בשלח, ואין זה הוספה רק הם מן מסדר הילמדנו בעצמו, והיו כבר גם לפני הרב בעל הערוך בילמדנו, כי בערך אז, הרדפני, כבד א', הביא מאמרים בשם הילמדנו והם נמצאים בתנחומא הנדפס במאמרים מן המכילתא בפ' בשלח אות י' ובאות כ"ד ובאות ט"ז. ובערך אז הביא בשם ילמדנו ומכילתא (ו). ושיורים מהילמדנו תמצא ג"כ בהוספות אשר הוספתי לפ' שלח קרח חקת דברים ואתחנן, ע"ש בהערות ותראה כי הם לקוחים מהילמדנו הנאבד.

האסיפה השלישית היא התנחומא הנדפס הרבה פעמים ופעם ראשונה בקאנשטאנטינא בשנת רפ"ב, ונמצא גם בכתב יד ברומי ובאקספארד ובפארמא וקאמברידש (ראה להלן בפרק י"א וי"ב), ונתחבר ונסדר אחר התנחומא שלנו, ובאו בו גם הוספות רבות מסופרים מאוחרים, ובכלל אומר כי כמעט לא נמצא מדרש שיהיה מורכב מספרים שונים, ושיהיו נמצאות

(ו) פה המקום להעיר כי בזמן קדמון היתה המכילתא נחלקת למסכתות ופרשיות והלכות (ולפנינו היא נחלקת רק למסכתות ופרשיות), ומסדר הילמדנו (ונעתק בתנחומא הנדפס) במאמריו שהביא מן המכילתא רשם הפרשיות וההלכות, ורשימות האלה נמצאים גם בכ"י ב' וכ"י ג' וכ"י ה' מאקספארד (שהם כתבי יד מן התנחומא אשר כעת בדפוס) וגם בתנחומא דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציאה, והמדפיס ממנטובה השמיט כל זה ואחריו השמיטו כל המדפיסים (כי התנחומא אשר מצוי לפנינו נדפס ע"פ דפוס מאנטובה). וכן איתא שם לפני אות ע' ויסעו בני ישראל מרעמסס פרשתא י"ד הלכות כ"ו. ולפני התחלת אות יו"ד ויאמר ה' אל משה פרשתא ט"ו הלכות כ"ה. ולפני אות י"א קדש לי כל בכור פרשתא ט"ז הלכות י"ד. ולפני אות י"ב והיה כי יביאך פרשתא י"ז הלכות מ"ג. ובריש בשלח אות א' פרשתא קמייתא דויהי בשלח הלכות כ"ח. ובאמצע אות י"ד בסיום ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו איתא שם „חסלת מסכת ויהי בשלה ופרשיאתא שבעה וסי' והוה ומליל נרדף ואמר חוטרא איתא בידך הלכאתא קצ"ב" וכוונת הסימן לציין התחלת הפרשיות שהן ויהי בשלח, וידבר ה', וירדפו מצרים, ויאמר ה', ואתה הרם את מטך, ויבואו בני ישראל, ויאמר ה' נטה את ידך. ואחר הסימן הזה איתא שירתא פרשיאתא קמייאתא הלכות ל"ו. ולפני כי גאה גאה אות י"ב הלכות ל"ד פרשת (ולא ציין מנין הפרשה) ובסוף השירה (לפני אות י"ח) נמצא שתי מלות אלה: חסלת פרשתא. וכן התעורר ע"ז הרב החוקר הגדול מהר"א יעללינעק בהקדמתו לבית המדרש ח"ה. וראיתי כי בכ"י ב' ובכ"י ג' וכ"י ה' מאקספארד גם בדפוס קאנשטאנטינא (ובדפוס וויניציא כמעט זה) נמצא עוד סימן בסוף פ' בא וכך איתא שם: י"ח פרשיות של פסח וסימנהון: מצריא הדין לא מנטרא למנטר [למיסב] מכלתא לשבע יומי קודם לארבעה עשר קדש ותיעול בלילה מיכל פסחא ותקדש מעלגא חזקו. וכוונת הסימן לציין כל הי"ח פרשיות מן התחלת המכילתא ויאמר ה' אל משה עם י"ח פרשיות. פ"א בארץ מצרים וזה הסימן מצריא. פ"ב החודש הזה והסימן הדין, פ"ג דברו ופ"ד שה תמים, על הפרשיות האלה הסימן בלתי מובן, וכ"ה בכ"י ב' וכ"י ה' מאקספארד, אולם בדפוס קאנשטאנטינא הגי' לא מתו מנטרא וגם לזה אין שחר. פ"ה והיה לכם למשמרת והסימן למנטר. פ"ו ולקחו מן הדם והסימן למיסב (ובכ"י נשמט המלה למיסב ונמצא בדפוס קאנשטאנטינא). פ"ז וככה תאכלו אותו והסימן מכלתא (יותר נכון מיכלא). פ"ח שבעת ימים מצות תאכלו והסימן לשבע יומי. פ"ט ביום הראשון מקרא קודש והסימן קודם (ר"ל ביום הראשון). פ"י בראשון בארבעה עשר יום והסימן לארבעה עשר. פי"א ויקרא משה לכל זקני ישראל והסימן קדש הסימן הזה בלתי מובן. פי"ב והיה כי תבואו והסימן ותיעול, פי"ד ויאמר ה' אל משה ואהרן זאת חקת הפסח כל בן נכר לא יאכל בו והסימן מיכל. פט"ו וכי יגור אתך גר ועשה פסח לה' והסימן פסחא. פט"ז קדש לי כל בכור וסימן ותקדש. פי"ז והיה כי יביאך והסימן מעלגא (פי' ביאה בארמית). פי"ט בחוזק יד והסימן חזקו. ולא אמנע מלהעיר עוד כי בכל הדפוסים גם בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא נמצא בסוף המכילתא סימן ואמר פרעה למשה ונטל עמלק בירחא למידן כספא דשבתא. גם נמצא שם ואית בה פרשיות שמונים ושתים למטע"ב מ"ט ספ"ס קצ"ח. וכוונת הסימן „ואמר" הוא סימן למסכתא ראשונה המתחלת ויאמר ה' למשה. „פרעה" הוא סימן למסכת שניה המתחלת ויהי בשלח פרעה. „למשה" הוא סימן למסכתא שלישית המתחלת אז ישיר משה. „ונטל" סימן למסכתא רביעית המתחלת ויסע משה. „עמלק" סימן למסכתא חמישית המתחלת ויבא עמלק. „בירחא" סימן למסכתא ששית המתחלת בחדש השלישי. „למידן" סימן למסכתא שביעית המתחלת ואלה המשפטים. „כספא" סימן למסכתא שמינית המתחלת אם כסף תלוה. „דשבתא" סימן למסכת תשיעית המתחלת אך את שבתותי. ובספר ברורי המדות על המכילתא העיר המפרש (הרב מוהר"ר יצחק אליהו לנדא) כי מנה וספר מספר הפרשיות ולא מצא כ"א שבעים ושבעה (ולא המספר פ"ב), מסכתא דפסחא י"ח, בשלח שש, שירה עשרה, ויסע שש, ויבא עמלק שתים, וישמע שתים, בחודש אחד עשר, משפטים עשרים, תשא אחת, ויקהל אחת, הרי ע"ז, וגם אם נחשוב השלשה פתיחות מפ' בא בשלח משפטים יהיו סך הכל פ' פרשיות, וכתב המפרש שם דאולי הכוונה גם על פרשיות שמות ואלא הנספחות למכילתא והיו ביד הגר"א ז"ל. גם נמצא שם הפתרון על הכ"ת למטע"ב מ"ט ספ"ס קצ"ח באשר יאמר לו משכיל אחד שהיא לשון אלב"ס „אברהם בן דוד חזק„. אמנם מה שכתב עוד שם כי אולי הוא ר' אברהם הלחמי אשר העתיק פרשיות שמות וארא מיוחסות אליו, הוא קלת רחוק, שכן עוד בדפוס וויניציא מהמכילתא משנת ש"ה נמצא כתוב זה, ואז לא היתה נמצאת מכילתא על שתי פרשיות שמות וארא שהעתיק ר' אברהם הלחמי, גם שתי הפרשיות אינם מן המכילתא והם מדרשים מדרבנן מאוחר, אבל יהיה איך שיהיה, הכוונה היא לשם איזה סופר שחתם שמו אברהם בן דוד חזק.

נמצאות בו הוספות כמדרש הזה. ספר בראשית כולל קבוץ דרשות מיוחדות לו לבדו, ובכל זאת בהרבה מקומות לקח מאמרים שלמים מהתנחומא שלנו, וקצת מאמרים כתב בשנוים, לפעמים הוסיף ולפעמים גרע, גם הוסיף בתוך הדרשות מאמרים מתלמוד בבלי, אשר היה כבר מסודר לפניו, גם לקח הרבה ממדרש ילמדנו הנאבד, ולכן איזה מאמרים שהביא הערוך מהילמדנו נמצאים גם בו, כי בעל הערוך לא ראה את התנחומא הנדפס (גם לא התנחומא שלנו) ולא הביאו כלל. ס׳ שמות נעתק כלו מן הילמדנו כמו שכתבתי לעיל, אם מהמסדר בעצמו או ממעתיקים שהיה חסר לפניהם ס׳ שמות והשלימוהו מן הילמדנו. ס׳ ויקרא במדבר ודברים העתיק המסדר מן התנחומא שלנו עם שנוים והוספות רבות, אם בלשון ואם במאמרים שלמים. והנני לתת בפרק ד׳ רשימה מכל המאמרים שהוסיף ואינם נמצאים בכ״י שלנו.

בפ׳ נח אות ג׳ המאמר המתחיל יתברך שמו של מלך מלכי המלכים הקב״ה שבחר בישראל, נוסף מאיזה מדרש מאוחר, וגם הלשון מעיד על זה: ונתן לנו את התורה בכתב ברמז צפונות וסתומות ופרשום בתורה שבע״פ וגלה אותם לישראל ולא עוד אלא שתורה שבכתב כללות ותורה שבע״פ פרטות, ותורה שבע״פ הרבה ותורה שבכתב מעט. גם כל המאמר אין לו ענין ושייכות כלל לפ׳ נח. וכן התעורר בעל אות אמת וכתב וז״ל: המאמר המתחיל יתברך שמו (הוא אות ג׳) עד השאילתא (אות ד׳) איני יודע מה שייך פה עכ״ל, אולם באמת נוסף כל המאמר לכאן, ונזכר ג״כ בו שתי הישיבות שהיו בבבל כמו שתראה: לפיכך קבע הקב״ה שתי ישיבות לישראל שיהיו הוגין בתורה יומם ולילה ומתקבצין שתי פעמים בשנה באדר ובאלול מכל המקומות ונושאין ונותנין במלחמתה של תורה עד שמעמידין דבר על בוריו והלכה לאמתה ומביאין ראיה מן המקרא ומן המשנה ומן התלמוד כדי שלא יכשלו ישראל, ואותן שתי ישיבות לא ראו שבי ולא שמד ולא שלל ולא שלט בהן לא יון ולא אדום והוציאן הקב״ה י״ב שנה קודם חרבן ירושלים בתורתן ובתלמודן שכך כתיב והגלה את כל ירושלים וגו׳, וכו׳ מה גבורה יש בבני אדם ההולכים בגולה אלא אלו גבורי תורה וכו׳. ע״כ. והנה שתי הישיבות הן ישיבת סורא וישיבת פומבדיתא, ומ״ש ומתקבצין שתי פעמים בשנה באדר ובאלול הם חדשי הכלה הידועים, עיין באריכות מזה בתולדות ר״ח הערה 10. והמאמר כלו מקשה כאשר העיר בצדק ידידי הרב החוקר הגדול מהר״י רייפמאן (ב״ת ח״ג צד 216), באמרו ב׳ ישיבות לא ראו שבי וכו׳. והוציאן הקב״ה י״ב שנה קודם חורבן ירושלים, הכי היו ישיבת סורא וישיבת פומבדיתא עוד קודם החרבן ובירושלים? וגם הם שני הפכים בנושא אחד ואומר על בני אדם שהלכו בגולה שלא ראו שבי, ולדעת הרב החכם הנ״ל ערוב ספורים כתוב כאן, עירוב סיפור החרש והמסגר שגלו מירושלים בספור שתי הישיבות שהיו בבבל אחת בסורא ואחת בפומבדיתא, ובאמרו והוציאן הקב״ה י״ב שנה קודם חרבן ירושלים רומז בלי ספק להחרש והמסגר שגלו עם יכניה י״א שנה לפני חרבן ירושלים, תחת י״ב צ״ל י״א, ועיין גיטין פ״ח ע״א ובפירש״י שם, והמלות לא ראו שבי הן ט״ס וצריך למחקן.

המסדר הזה השתמש כבר במכילתא, ונמצאים בפ׳ בא ובפ׳ בשלח מאמרים מהמכילתא, ובפ׳ בא אות ה׳ רשום בראש המאמר ‹ממכילתא דר׳ ישמעאל› והארכתי בזה לעיל בפרק ב׳.

וכן השתמש בפדר״א כמו שהעיר ג״כ ידידי הרב החכם החוקר מהר״י רייפמאן שם כי הכתוב בתנחומא בראשית אות ט׳ לפיכך נאסר צמר ופשתים הוא בפדר״א פכ״א, והכתוב בו ויצא אות י״ב בענין תרפים נמצא בפדר״א פל״ו, והכתוב בו וישב אות ב׳ מה עשה ראובן עד סוף האות לקוח בפדר״א פל״ח. ויש להעיר כי החוקר הגדול והנפלא מהריט״ל צונץ העיר בספרו על הדרשות, כי בפ׳ וישב מן המאמר הכותים לא נחשבו משבעים לשון, הוא מפדר״א, וכבר העירותי על דבריו (עיין להלן בפרק כ׳ הערה ל״ד) כי גם המאמר שלפניו הוא מפדר״א. גם נמצאים בו עוד מאמרים לקוחים מפדר״א ואינם ממסדר עצמו, רק הן הוספות מאוחרות, כמו בפ׳ ויקרא אות ח׳ (אף כי נרשם על המאמר ‹כבר היה לעולמים› בכ״ז הוא מן איזה סופר מאוחר ואינו מגוף התנחומא) מן ביום חמישי ברח יונה עד ויהי קצף גדול על ישראל, הוא מפדר״א פ״י, כמו שציין בצדו המדפיס ממנטובה ‹פ״י מפדר״א›, וגם על המאמר שלאחריו לפיכך אמר יונה הגוים מיד יעשו תשובה, ציין: ‹מכאן ועד סוף הפרשה פ״י מפדר״א›, וכן בפ׳ שמיני אות ט׳ נמצא מאמר אחד: ובשביל זה היה מתירא יונה להנבא דאמר ר׳ טרפון ממונה היה הדג וכו׳, הציגו המדפיסים מלת ‹וכו׳›, גם בדפוסי קאנשטאנטינא וויניציא כי רצו לקצר, ועיקר המאמר הוא בפדר״א פ״י שמובא כבר בפ׳ ויקרא כנ״ל. וכן מה שמובא

בפ׳

בפ' האזינו (כמו שמצינו בפדר"א) היא הוספת המדפיס ממנטובה, כי כל המאמר מן הצור תמים פעלו עד סופו הוא הוספה שלו. גם נמצאים בו הוספות מן השאילתות דרב אחאי גאון מההוספות ההן נמצאות כבר בכתבי יד אשר לפני מן התנחומא הנדפס, ואין ספק אצלי שהוסיפם איזה סופר מספרים הראשונים ואינם ממסדר בעצמו, וכן הוא לדעת בעל אות אמת דף פ"ד שכתב וז"ל שאלתא דמחייבין וכו' עד ילמדנו רבינו הוא משאילתות וערבוהו כאן. וכן כתב על המאמר השני מהשאילתות, וכן בריש ויקרא כתב ובלבלו המכילתא בפ' בא ובשלה ועדבו השאילתות דר"א גאון בריש בראשית ונח ע"ב. והמאמרים מהשאילתות אשר הביא הם בראשית אות ב' והיא בשאילתות פ' בראשית סי' א' ואות ג' הוא בשאילתות פ' ויקהל, וכן בפ' נח אות ד' והוא בשאילתות נח סי' ד', וכן מה שנמצא משפטים אות ו' הוא בשאילתות משפטים סי' נ"ח, וכן בפ' חקת אות ב' הוא בשאילתות מטות סי' קל"ו (ז).

וראיתי בס' אגרת בקורת להגאון מהר"ץ חיות ז"ל (דף ו' ע"א) שכתב וז"ל ונמצא אצלנו בריש ס' תנחומא איזה שאלות שנמצאו גם בשאילתות דר"א כמו שהתעורר ג"כ מהר"י בערלין והוספות בבליות המה, ומפני זה כיון דמזמן אחרון באו ניחא ג"כ מה שמובא שמה שי"ג באדר זמן קהלה לכל היא ולא צריך לרבויי, ופי' זמן קהלה לכל שכלם נכנסים לתענית, והרא"ש בריש מגילה הביא זאת בשם ר"ת, ולא התעוררו כי דברים הללו נזכרים ככתבם וכלשונם בתנחומא בראשית, אלא ודאי אע"פ שהתנחומא היה למראה עיני הקדמונים, מכל מקום קצת ענינים מן בראשית ונח המה הוספות מזמן אחרון עכ"ל. מלבד כי לא לבד בהתחלת התנחומא נמצאים המאמרים מהשאילתות כמו שהבאתי לעיל, רק גם מה שמביא לראיה יען כי דמזמן אחרון באו ניחא מה שמובא שמה שי"ג באדר כו', נעלם ממנו כי גם זה המובא בתנחומא שם באות ג' לקוחים ג"כ מהשאילתות פ' ויקהל כמו שהעירותי בבית תלמוד צד 213. ועדיין יוקשה למה לא הביא הרא"ש בשם השאילתות. ומלבד כל זה הוסיף עוד המדפיס ממנטובה הרב ר' עזרי' מפאנו הרבה פרשיות ודרושים שלמים, והמדפיסים שלאחריו השמיטו הסימן יד פושטת אשר הציג בתנחומא להורות כי נוסף הוא, ולכן נתערבו דבריו בתנחומא, ובפרק י"ד אספתי כל המאמרים שהוסיף למען ידע הקורא להבדיל ביניהם, ובפ' פקודי על המאמרים שהוסיף (אות ד' עד סוף אות י' והתחלת אות י"א עד בשעה שבא משה ואמר לישראל קחו מאתכם) רשום (קנקן חדש מלא ישן) ועל המאמרים שהיו כבר בדפוסים שלפניו רשום (כבר היה לעולמים). גם בפ' ויקרא צו שמיני הוסיף מאמרים גדולים מכ"י שלנו כמו שהבאתי באריכות בפרק הנ"ל. גם בהרבה פרשיות הוסיף מאמרים שלמים ע"ש. וכן הוסיף כל פרשת וילך, ובמאמר שהוסיף שמה בפ' הנ"ל נמצא (כמו שפירשתי בפ' וישמע יתרו), ומי יודע מי הוא זה אשר סידר המאמר הזה ואשר הוא בעצמו המפרש גם בפרשת יתרו. גם נמצא שם אמר אליהו זכרונו לברכה פעם אחת הייתי מהלך בדרך, והוא בתד"א זוטא, וגם בפ' האזינו הוסיף אות א' ונרשם בסוף עד כאן חדש הוא, ונמצא בהוספה ההיא (בדאיתא בפסיקתא) וכוון אל הרבתי פ"כ פסקא מתן תורה, ועיין להלן פרק ט' מה שהעירותי על זה, גם מובא במאמר הזה (שכן איתא בת"כ) ועיין שם בפרק הנ"ל שצ"ל שכן איתא בספרי, וגם באמצע אות ג' הוסיף מאמר שלם ולמה נמשלה התורה למטר, ואח"כ הוסיף מן הצור תמים פעלו (אות ה') עד סופו, ונמצא בהוספה (כמו שמצינו בפדר"א) גם (וכן נמצא בספר רבי משה הדרשן) וכל זה מהוספות שלו. והרב הגאון מוהר"ץ חיות הביא בספרו אגרת בקורת (דף ו' ע"א) וז"ל: וכבר התעוררו המבקרים שנמצא ג"כ בפ' האזינו נזכר ר' משה הדרשן עכ"ל, ונעלם ממנו שהיא הוספת המדפיס ממנטובה. והנה לא אכפיל כל הדברים, הקורא ימצא

(ז) אולם מה שהביא בתנחומא פ' נשא אות כ"ט שנו רבותינו נר חנוכה שהותר בה שמן ביום ראשון מוסיף עליו וחשב הרב החוקר מהר"י רייפמאן שהוא לקוח ג"כ משאילתות פ' נשא, ואינו כן, ונעלם ממנו כי הוא הוספה בתנחומא הנדפס מאת המדפיס ממנטובה שהוסיף המאמר מפסיקתא רבתי פ"ג ופ"ו, והשאילתות בעצמו שאב דבריו מן הפסיקתא רבתי, והמרדכי שבת פ"ב הביא וז"ל וכן שנינו בילמדנו ובפסיקתא רבתי, בודאי היה המאמר לפניו גם בילמדנו הנאבד, או אולי כי בפסיקתא רבתי מתחיל ילמדנו רבינו נר חנוכה כו' חשב שהוא ג"כ בילמדנו המתחיל בשאלה בהלכה ילמדנו רבינו. ובהערה א' למנות הפסיקתא העירותי שהסמ"ג הל' חנוכה ושבלי הלקט כ"י ערוגה ה' סי' קפ"ה, ובנדפס הל' חנוכה סוף סי' כ' ובהרא"ש ובאבודרהם הביא הדין שהותר שמן בשם בעל השאילתות, ובאמת בעל השאילתות לקח דבריו מהרבתי, ובמרדכי שבת פ"ב מובא בב"י הל' חנוכה סי' תרע"ג הביא באמת דין זה בשם הפסיקתא רבתי כנ"ל, וכן האור זרוע הל' חנוכה סי' שכ"ב בשם פסיקתא ונ"ל פסיקתא רבתי, וכן הרוקח הל' חנוכה סי' רכ"ו הביא ג"כ בשם פסיקתא רבתי.

ימצא שמה בפרק י"ד כל המאמרים שהוסיף. גם בפ' פקודי המתחיל ואף בצלאל ורשום עליו „כבר היה לעולמים" גם זה אינו ממסדר התנחומא רק נוסף הוא, אבל גם אות א' ואות ב' נוספים כמו שתראה בסמוך, וכבר אמרתי כי ס' שמות הוא הילמדנו מס' שמות אבל פרשיות ויקהל פקודי היו חסרים לפני הסופר והוסיפם, פ' ויקהל לקוח כולו מן כ"י שלנו, לא כן פ' פקודי אשר נוסף מאיזה מדרש מאוחר, לכן תמצא באות ב' „כמו שפירשנו לעיל" גם עוד שם „וכן שליח צבור כשיש בידו כוס של קדוש או של הבדלה והוא אומר סברי מרנן ואומר הקהל לחיים כלומר כי לחיים יהא הכוס" ועיין בפרדס לרש"י סי' נ"ה נ"ו ע"ה ובשבלי הלקט כ"י סי' ק"מ ובתניא סי' כ"ד בשם ר' בנימן אחיו של הרב בעל שבה"ל ובאבודרהם סדר מעריב של שבת, ומזה הסופר האחרון, נוסף ג"כ המאמר שרשם עליו „כבר היה לעולמים" ונמצאו בו רעיונים מבעלי הקבלה וגם המלות „כמו שפירשתי לעיל" „כמו שנאמר לעיל" והמדפיס ממנטובה הציג כל המאמר באותיות רש"י להורות כי מאוחר הוא (להבדיל בינו ובין גוף התנחומא) להעיר כי איננו מבעל התנחומא, ואין ספק שהוא כמו שאמרתי שהיו חסרים בקובץ ההוא ב' פרשיות האחרונות מן ויקהל פקודי והוסיפם המעתיק, ואח"כ בא המדפיס ממנטובה והוסיף בפ' פקודי מן אות ד' מן כ"י אחד מהילמדנו, אבל פ' ויקהל הניח כמו שמצא בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס ווינציא. וכן תראה בפ' ויקרא אות ח' בהמאמרים אשר היו בדפוסים הראשונים ואשר רשום עליהם „כבר היו לעולמים" תמצא בהם סימן ילדות כמו „וזה פתרונו" „אין הדבר כן" גם נמצא בו מאמר אחד מספר משנה תורה להרמב"ם (הל' תשובה פ"ח ה"א וז' וח') וז"ל התנחומא שם „והוא החיים שאין עמה מות והטובה שאין עמה רעה, הוא שכתוב בתורה למען ייטב לך לעולם, ומפי השמועה למדנו למען ייטב לעולם שכולו טוב והארכת ימים לעולם שכולו ארוך, ושכר הצדיקים הוא שיזכה ויחיו לטובה (אשרי האיש שזכה לטובה ולעונג, המקום יזכני להתענג בה עם הצדיקים), (זה שהסגרתי הוא הוספת הסופר הזה שהוסיף זה המאמר), וכבר הודיעונו הכמים הראשונים שטובת חיי העולם הבא אין כח לאדם לדורשה ולאומרה ואין יודע גודלה ויופיה ועצמה כי אין לה ערך ולא דמיון ודמות וכן אמר הכתוב עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו, כלומר הטובה שלא ראה אותה עין זולתך אלהים, וזה שקראו אותו חכמים העולם הבא לא מפני שאינו מצוי עתה אבל לנו שהיום בעולם הזה יש לבוא ולפיכך אומר העוה"ב לאחר שיצא אדם מעולם הזה כו'". והוא דברי הרמב"ם שם, וכן התעורר על זה בעל אות אמת (דף ס"ז ע"ב) שכל זה הוא לשון הרמב"ם ז"ל בפ"ח מהל' תשובה, וגם ידידי הרב החוקר מהר"י רייפמאן בבית תלמוד שנה שניה צד פ"ח ושנה שלישית צד קפ"ד התעורר על זה ולא הזכיר את שם בעל אות אמת, גם חשב כי בעל התנחומא בעצמו כבר שאב ממשנה תורה להרמב"ם ז"ל, ובאמת ג' פרשיות האלה באו אל התנחומא מזמן מאוחר. גם עוד תמצא במאמר ההוא בתנחומא מאמר אחד מס' האמונות והדעות לרב סעדיה גאון ז"ל מאמר ששי והוא בתנחומא באות ח' המתחיל ושל רשעים שוטטות בכל העולם ולא ימצא מנוח כו' עד שיכלה הגוף כו' וקשה עליה ראית הגוף נרקב ושהוא רמה ותולעה, ולמה הדבר דומה לאדם שיש לו בית נאה ונופל מה הוא עושה? הולך ורואה אותו בכל יום שצומח בו קוצים וכסו פניו חרולים וגדר אבניו נהרסה, ובוכה ומתאבל עליו בשביל שהוא רואה כך, וכן הוא הרוה שולט בכל העולם וחוזר לקבר, וכן ארז"ל קשה רמה למת כמחט בבשר החי, ומנין שהנפש מתאבלת עליו שנאמר אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל (איוב י"ד כ"ב) ע"כ. וזה שוה עם הכתוב בס' האמונות והדעות שם י' ושל רשעים משוטטות בעולם ואין לה מנוחה וכו' ובתחלת זמן הפרוד תעמוד הנפש זמן מבלי מנוחה עד שיכלה הגוף וכו' ויקשה עליה בזמן ההוא מה שתדעהו ממה שיעבור על הגוף מן התולעת והרמה והדומה להם כאשר יקשה לאדם כשהוא רואה ביתו אשר היה שוכן בו חרב ועולה בו שמיר ושית וכו', ובזה אמרו רז"ל קשה רמה למת כמחט לבשר החי וסומכין זה אל מאמר הכתוב אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל, עכ"ל. מכל זה תראה כי זה אשר הוסיף המאמר אל התנחומא כבר השתמש בס' האמונות והדעות, וכן התעורר ג"כ ידידי הרב רייפמאן בב"ת שם, אבל גם מזה אין ראיה כי בעל תנחומא בעצמו לקח מס' האמונות והדעות, רק הוא הוספה מאיזה מאסף אחרון. גם נמצא במאמר ההוא מאמר גדול מפדר"א פ"י ותראה שם ערבוב דברים וקצת שנוים, המאמר המתחיל ר' טרפון אומר הוא בפדר"א שם באמצע פ"י, והמאמר ביום החמישי ברח יונה מפני אלהיו הוא בפדר"א בריש פ"י, ובתנחומא שם נמצא נוספות במאמר: כמו

שעשה בימי סנחריב, ועל זה העיר גם הרד"ל בפדר"א כי בתנחומא יש ערבוב וחסרון בלשון שמתחיל בסנחריב שרצה להקריב בניו ומסיים וכן עשה ומביא מקרא דמישע מלך מואב ע"ש, ומן אמר יונה אני בורח מלפניו שאין שם כבודי, עד סופו המסיים ועליהם הוא אומר את הגרים גרי הצדק, כולו הוא לקוח מפדר"א פ"י. גם בפ' צו אות י"ג במאמר אשר נרשם עליו „כבר היה לעולמים" הוא מן מאסף מאוחר כמו שתראה: ומנין שבדק הסכין שנאמר ויקח את המאכלת חשוב אותיות ויקח את המאכלת ותמצא י"ב כמנין הבדיקות שעושין לסכין אבשרא ואטופרא ואתלת רוחתא, וזה מן דרשן מאוחר, ועיין במרן ב"י הל' שחיטה סי' י"ח שאין זה מסקנא דגמרא ע"ש. ונמצא ג"כ שם מאמר לקוח מן פירש"י לישעיה (ו' א' ב' ג' ד') מן המאמר בשנת מות המלך בשתים יכסה פניו שלא יראה ויביט לצד שכינה, בשתים יכסה רגליו שלא יראה גופו לפני בוראו (כן יש לתקן בתנחומא) הוא מרש"י שם, ורש"י לקח דבריו מפסיקתא פסקא שור או כשב (ע"ה ע"ב) וי"ר פכ"ז אות ג' פדר"א פ"ד. עוד שם בתנחומא כתוב: ותנחומא אמר כסוי רגלים שהם ככף רגל עגל שלא להזכיר עון העגל את ישראל, גם זה לקח המאסף הזה מדברי רש"י שם שכתב ובתנחומא ראיתי כסוי רגלים לפי שהם ככף רגל עגל שלא להזכיר לישראל עון העגל ע"כ. והוא בתנחומא כ"י אמור אות י"א, והמאסף הזה הביא „ותנחומא אמר". גם עוד שם במאמר הזה „ובשתים יעופף וכי בכנפים מעופף אלא מכאן תקנו זכרונם לברכה לעוף אדם על רגליו בשעה שאומר שליח צבור קק"ק ה' צבאות" וזה לא נמצא לא בירושלמי ולא בבבלי. והטור או"ח הל' תפלה סי' קכ"ה כתב ונושאין גופן כלפי מעלה וסמך למנהגם מס' היכלות ע"ש, ומרן הב"י הביא שם בשם שבלי הלקט מה שנוהגים בני העולם לנענע עצמם בקדושה מצאתי הטעם בשם רש"י דכתיב וינועו אמות הספים מקול הקורא וכו'. ועוד תמצא בתנחומא שם במאמר ההוא וקרא זה אל זה נוטלין רשות זה מזה שלא להקדים האחד ויתחיל ויתחייב שריפה, וכל הדברים אחר זה הוא לשון רש"י בישעיה שם ראה ותמצא. וכן עוד שם: וכן אתה מוצא במרים שנאמר צאו שלשתכם לא היה צריך משה לצאת כו', כל המאמר שם הוא לשון רש"י במדבר י"ב ה' ושם שם א' ובספרי בהעלותך הוא בשנוים קצת, רק העתיק לשון רש"י מלה במלה, וגם כי אשה כושית לקח, כושית בגימטריא יפת מראה הוא לשון רש"י, וכן מה שמביא אחר זה הוא לשון רש"י, וכן עוד שם הביא והאיש משה ענו מאד ענו שפל וסבלן הוא לשון רש"י, וכן עוד שם ויאמר ה' פתאום שנגלה עליהם פתאום והם טמאים בדרך ארץ והיו צועקים מים מים להודיעם שיפה עשה משה שפירש מאשתו אחר שנגלית שכינה עליו ואין עת קבוע לדבור, הוא לשון רש"י, וכן עוד שם: פה אל פה אמרתי לו לפרוש מן האשה, וכן כל המאמר שלאחריו הוא לשון רש"י, עוד שם ולפי משמעו נראה לי, כן הוא לשון רש"י שם, וכן ואחר תאסף אומר אני כי כל האסיפות כו' הוא לשון רש"י, וכל המאמר שם עד בשביל שעה אחת שנתעכבה למשה כשהושלך ליאור שנאמר ותתצב אחותו מרחוק, הוא לקוח מרש"י. וראיתי בבית תלמוד ח"ג צד קפ"ד שהרב החוקר מהר"י רייפמאן הביא את דברי ידידי הרב החכם מהר"א בערלינער שהביא בספרו זכור לאברהם (בהעלותך י"ב) בשם אות אמת שהדבור בתנחומא פ' צו המתחיל למה קראם ועזב למשה לפי שאומרים עד ותתצב אחותו מרחוק הוא לשון רש"י בסוף סדר בהעלותך, ובא הרב רייפמאן וכתב וז"ל ואני הנני מוסיף עוד כי גם הכתוב בתנחומא פ' ויקרא נוסח כבר היה לעולמים מן בשנת מות המלך עוזיה עד אף הצרעת זרחה במצחו הוא לשון רש"י בישעיה (ו' א' ב' ג' ד') עכ"ל. ובאמת זה איננו בפ' ויקרא רק בפ' צו באות י"ג והוא ג"כ במאמר שהביא האות אמת, רק המאמר שהביא האות אמת הוא אחר זה.

ועוד תראה כי גם בתנחומא פ' שמיני (אות ט') רשום „כבר היה לעולמים" וגם זה הוא מאת מסדר אחרון, ועיין בהערות שלי הערה א' לפרשת שמיני, ואין ספק אצלי שהיה חסר לפני הסופר הזה ג' פרשיות ויקרא צו שמיני והוסיפם למלאות החסרון.

גם בפ' מצורע אות ח' נמצא הוספה ורשם בראשה „פי' לרבינו שרירא גאון ז"ל" והוא פירוש על המאמר מאות ז' אחד עשר יום שבין נדה לנדה הלכה למשה מסיני, ועל זה כתב פי' ההלכה המסורה למשה מסיני כך היא כו'. וזה איננו מבעל מסדר התנחומא רק נוסף מהמדפיסים הראשון, וליתא בכ"י ב' וכ"י ה' מאקספארד.

גם בפ' קרח אות י"ב נוסף מאמר אחד המתחיל „מנצפ"ך אותיות כפולות צופים אמרום" עד סוף הפרשה היא הוספה אשר הוסיף המדפיס הראשון מן מדרש במ"ר קרח פי"ח אות כ"א.

וכבר

וכבר התעורר המדפיס דפוס מנטובה וכתב וז"ל מכאן ועד סוף הפרשה לא נמצא בילמדנו כתובי יד, והנה ראיה שאיננו ממחבר ז"ל, ע"כ. וההוספה ההיא נמצאת בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא וליתא בכ"י ב' ובכ"י ה' של אקספארד. וראיתי בתנחומא דפוס פראנקפורט שרשם וז"ל מכאן עד סוף הפרשה לא נמצא בילמדנו הראשונים הנדפסים בוויניציא אך בדפוס פראג ודפוס ווירונא נמצא זה עכ"ל, וזה אינו אמת כי נמצא גם בדפוס וויניציא. והנה אתן לפני הקוראים רשימה מן המאמרים בנדפס אשר נמצאים גם בכ"י שלנו ובאיזה מקום נמצאים, וכן רשימה מן המאמרים אשר אינם נמצאים בכ"י שלנו, ומכל זה תראה כי התנחומא הנדפס איננו התנחומא שלנו גם איננו הילמדנו רק הם ספרים שונים זה מזה ונתחברו בזמנים שונים, ואקוה כי המעיינים יחזו וישפטו משרים כי דברי נכונים וראיות רבות יתנו עידיהן כי שלשה מדרשים האלה הם שונים ונפרדים ומובדלים זה מזה ולא ממחבר אחד ולא ממסדר אחד ולא בזמן אחד יצאו. ויען כי לתכלית אשר לפנינו ולהעצים דברינו אשר יסדנו עד כה נחוץ לנו מאד לעמוד בדקדוק גמור על כל אלה החילופים בין התנחומא הנדפס ובין כ"י שלנו, על כן יעדנו לזה פרק מיוחד והוא פרק שלאחר זה לדעת ולהודיע כי לא מהשערה הוצאתי מלים כי אם הראיה הנכוחה תתמכני ומשפט צדק יסעדני.

ד) המאמרים מתנחומא הנדפס הנמצאים ואשר אינם נמצאים בכ"י שלנו.

בפרק ב' ובפרק ג' דברתי מן התנחומא כ"י שלנו ותנחומא הנדפס, ועתה אביא לפני הקוראים רשימה מהמדרשים אשר מסדר התנחומא הנדפס, לקחם מתנחומא כ"י שלנו והעלם על ספרו, אולם רובם הם עם שנוים ונוספות ובהרחבת דברים, מהם אשר הוסיף מתלמוד בבלי וירושלמי כאשר העירותי עליהם, וגם נמצא השמטות אשר השמיט מאמרים שלמים, גם ארשום המאמרים הנמצאים בנדפס אשר אינם נמצאים בכ"י כלל וכלל.

בראשית. בנדפס מתחלתו ועד סוף הפרשה לא נמצא בכ"י מלבד אות ו' עד סופו הוא בכ"י אות י"ח עם איזה שנוים גם עם נוספות כמו: מהו שכל חדש וחדש יבכר בכורים חדשים זה נוסף מירושלמי תענית פ"א ה"ב, עיין הערה ק"מ, גם נוסף שם וכתיב ואוהביו כצאת השמש בגבורתו ומתרגמינן ורחמוהי וכו', עיין הערה קמ"ג, גם נשמט שם מאמר אחד, עיין הערה קמ"ד. באמצע אות י"ב מן המה הגבורים שהיו קשין ומורדין ומכשפין עד סוף אות י"ב, גם התחלת אות י"ג המתחיל מעשה בתלמיד אחד הוא לקוח מכ"י שלנו אות מ', ובנדפס שם נוסף מאמר אחד המתחיל ותו ר' יוחנן בן עכסאי עד סוף אות י"ג מגמרא מ"ק ט' ע"א, עיין הערה שט"ז.

נח. אות א' הוא לקוח מכ"י אות א', אולם בנדפס קצר המדפיס והציג „וכו'" ובכ"י הוא מפורש, עיין הערה ג', גם נוסף בנדפס „וא"ת לישב בחושך אין זה עונג שאין יורדי גיהנם נדונין אלא בחושך שנאמר ארץ עיפתה כמו אופל" וזה הוסיף המסדר שכל זה אין לו ענין לכאן והוא כמו הפסק באמצע הענין אלא שכוון נגד הקראים הקדמונים האוסרים להדליק נר בלילי שבתות ויושבים בחושך, עיין הערה ו', גם בלקח טוב בשלח ט"ז ח' ובהערה מ"ט ובמבוא שם צד 34. גם נמצא בנדפס הוספת דברים, עיין הערה ט', וכן חסר בנדפס סיום המאמר עיין הערה ט"ו וט"ז. אות ב' כך פתח ר' תנחומא הוא בכ"י אות ב', ובנדפס בטעות א"ר יהודה הללו בשעה שהאדם מסתלק צ"ל א"ר יהודה הלוי, כמו שהוא בכ"י, והשמיט המלות „בר שלום" עיין הערה כ', גם נוסף שם איזה מאמרים ולקוחים מן מדרש ב"ר, עיין הערה כ"ב כ"ג, ועיין גם בהערה כ"ז שהמסדר מן הנדפס קצר בלשונו והציג „וכן כלם" אולם בכ"י הוא מפורש, ע"ש. אות ג' ד' ה' אינם בכ"י, אות ה' נמצא מאמר אחד לקוח מכ"י שלנו, ויש שם ערבוב דברים, עיין הערה מ"ו, גם נשתנה הגי', כי איתא שם שבעה מהולים נולדו, ובכ"י הגי' עשרה, ובמקום אחר נמצא י"ג מהולים, עיין הערה מ"ט. אות ו' ילמדנו רבינו הוא בכ"י אות ז', ועל השנוים העירותי בהערות, ובסוף השמיט בעל מסדר מהנדפס מאמר אחד, עיין הערה ס"ג. אות ז' דש"ה יודע צדיק הוא בכ"י אות י', ובנדפס נוסף מאמר אחד ולקוח מן ב"ר, עיין הערה צ"ב, ומה שנמצא בכ"י ד"א ויזכור (אות י"א) לא העתיק המסדר את הנדפס. אות ח' וידבר ילמדנו רבינו מהו ליתן רוק תפל. הוא בכ"י אות י"ג, ובנדפס נוסף שם „בשם ד' לוי" עיין הערה ק"ט, והסיום מן המאמר חסר בנדפס, עיין הערה קי"ב. אות ט' הוא בכ"י

אות

אות י"ד, ועל השנוים עיין בהערות, וחסר בנדפס הסיום, עיין הערה קכ"ה. אות י' זש"ה אני פי מלך שמור הוא בכ"י אות ט"ו, ועיין בהערות על השנוים, ובנדפס נוסף מאמרים בגמ' סנהדרין צ"ב ע"ב, עיין הערה ק"מ והערה קמ"ב, ועוד נמצא שם נוספות, עיין הערה ק"מ. גם נוסף בנדפס המלות „כל אותו ענין" ור"ל גם שאר פסוקים בתהלים שם. אות י' בסוף המאמר בפשע שפתים הוא בכ"י אות ט"ז, ובנדפס חסרים המלות „זש"ה" ומחובר למאמר שלפניו, עיין הערה קנ"ד, וגם הלשון שם משובש, ויש שם הוספה, עיין הערה קנ"ו. אות י"א אמר דוד הוציאה ממסגר נפשי, הוא בכ"י אות י"ז, ובשינוים עיין בהערות, ונמצא שם בנדפס הוספות, עיין הערה ק"ס וקס"ב, והוספה אחרונה היא מן ב"ר, וע"ש הערה קס"ג, ועוד נוסף שם מאמר מגמרא ברכות, עיין הערה קע"ה. אות י"ב ילמדנו רבינו הוא בכ"י אות י"ח, ובנדפס נמצא שינוים, עיין בהערות, וגם נמצא הוספה מגמרא יבמות, עיין הערה קפ"ד, וגם מגמ' סנהדרין, עיין הערה קצ"א, ובהערה קצ"ט, וגם יש לתקן הלשון בנדפס ע"פ כ"י שלנו, עיין הערה ק"צ, ונמצא כי בנדפס הלשון משונה מאשר הוא בכ"י עיין הערה ק"צ וקצ"א. אות י"ג התחלת המאמר נמצא בכ"י אות כ' בשנוים, עיין הערה ר', וגם חסר בנדפס, עיין הערה ר"ג, ואח"כ נמצא בנדפס מאמר גדול המתחיל ושלשה נזקקו לאדמה ונעשה חולין עד סוף אות י"ג לא נמצא בכ"י שלנו, ונוסף מן ב"ר, גם מן מדרש אבכיר, עיין הערה ר"ג. אות י"ד זה אחד מארבעה הוא בכ"י אות כ', ובנדפס הוא בהוספת דברים, עיין הערה ר"ט, וכן נמצא בנדפס גי' אחרת, עיין הערה ר"י, ונשתבש שם הלשון, עיין הערה רי"ב רי"ג. אות ט"ו הוא בכ"י אות כ' כ"א, ובנדפס שם חסרים מאמרים, עיין הערה רי"ח רי"ט רכ"א רל"ד ר"מ, וגם נמצאים שם שנוים, עיין הערה רכ"א רכ"ב רכ"ז רל"ו ותראה כי המסדר הזה הביא בסגנון אחר ממה שהוא בכ"י לפנינו, והביא ע"פ מאמרם בבבלי ע"ש, גם יש לתקן שם ע"פ הכ"י, עיין הערה רל"ז. אות ט"ז הוא בכ"י אות כ"ב, ועל השנוים העירותי בהערות, וחסר שם מאמר אחד הכתוב לפנינו בכ"י, עיין הערה רמ"ח. אות י"ז זש"ה אל תהרגם, הוא בכ"י אות כ"ג בקצת שנוים. אות י"ח מה כתוב למעלה הוא בכ"י אות כ"ד כ"ה כ"ו כ"ז, ועל השנוים העירותי בהערות ונמצא כי חסר הרבה בנדפס. עיין הערה רס"ח רפ"ב. ובנדפס נמצא הוספה מב"ר וגמרא סנהדרין, עיין הערה ר"ע רפ"ג, ועיין גם הערה ש"ה ותראה שנוסף שם מאמר שלם, גם משונה הלשון ויש הבדל בין הנדפס להכ"י כאשר יראה המעיין, וגם נמצאו חסרונות הרבה אשר העירותי עליהן בהערות, ודוגמא עיין הערה רצ"ד והערה ש"א שם, וגם נמצא הרחבת דברים, עיין הערה ש"ח.

לך. כל הפרשה היא כמו בכ"י שלנו, אות א' ב' ג' הוא בכ"י אות א' ב' ג', (בנדפס באמצע אות ג' לך לך, מהו לך, הוא בכ"י אות ד' ומתחיל בכ"י ד"א לך לך א"ר לוי). אות ד' הוא בכ"י אות ה'. אות ה' המתחיל ויהי רעב הוא בכ"י אות ח' ט', המאמר הזה הוא בכ"י שלנו גם בכ"י ה' מאקספארד ובכ"י ראשון ושני של רומי ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא אחר המאמר מאות ז', רק המדפיס ממנטובה הציגו אחר אות ד' והוסיף המלות ויהי רעב בארץ מה כתיב למעלה מן הענין, ויען כי הכתוב הזה מוקדם לפני ויהי בימי אמרפל לכן הציגו מלפניו, עיין הערה ס"ה, ונמצא בנדפס הוספה מגמרא ב"ב, עיין הערה ע'. אות ו' ז' הוא בכ"י אות ו' ז'. אות ח' ילמדנו רבינו הכותב כל נכסיו עד סופו לא נמצא בכ"י ולא בכ"י רומי א', ונמצא בכ"י רומי ב' השוה עם הנדפס, ובכ"י שלנו אות י' נמצא מאמר אחד המתחיל מעשה ברבי אליעזר בן הורקנוס אשר ליתא בנדפס. אות ט' הוא בכ"י אות י"א י"ב. אות י' הוא בכ"י אות י"ג. אות י"א הוא בכ"י אות י"ד, ובנדפס נמצא הוספה ונובעת מב"ר, עיין הערה קנ"ב. אות י"ב הוא בכ"י אות ט"ו, ובנדפס הוא בהרחבת דברים, ונמצא שם הוספה, עיין הערה קנ"ח. אות י"ג הוא בכ"י אות ט"ז וי"ז. אות י"ד הוא בכ"י אות י"ח. אות ט"ו הוא בכ"י אות י"ט. אות ט"ז הוא בכ"י אות כ'. (ובאמצע נוסף בנדפס מאמר אחד המש ערלות הן, ולקוח מפדר"א פכ"ט, עיין הערה קצ"ה). אות י"ז זש"ה האל תמים דרכו ליתא בכ"י. (ובמקום זה נמצא בכ"י שלנו באות כ"א דרשה המתחלת זש"ה כענבים במדבר, והמסדר מהנדפס הוסיף מאיזה מדרש ואולי ממדרש אבכיר כמו שמוכח מהמאמר רמז לו הקב"ה לאותו מקום ונמצא מהול, וזה מובא בילקוט בשם מדרש אבכיר. ובנדפס שם סוף אות י"ז למה לא נמול אלא בן צ"ט עד סופו נוסף מאת המדפיס ממנטובה, וזה מוסב לכמה על התהלת אות י"ח ויהי אברהם בן תשעים שנה ותשע שנים, ועל זה הוסיף ולמה לא נימול אלא

בן

בן צ"ט כו'. והמדפיסים האחרונים הציגוהו בסוף אות שלפניו (אות י"ז) אשר אין שם מקומו בלל. והמדפיס ממנטובה הוסיף זה מן כ"י שלנו סוף אות כ"ד, עיין הערה רכ"ח. ובדפוס מנטובה נדפס בצדו). **אות י"ח** הוא בכ"י אות כ"ב. (רק בסוף אות י"ח נמצא בנדפס ואתנה בריתי ביני ובינך ולא היה יודע מהיכן ימול עד סוף אות י"ח ליתא בכ"י שלנו וכן ליתא בכ"י רומי א' ולא בכ"י רומי ב' (השוה עם הנדפס) ולא בכ"י ה' מאקספארד, ונמצא כבר בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, וזה הוסיף המדפיס הראשון, ונמצא בכ"י שלנו סוף פ' לך, וכן נמצא בב"ר פמ"ו אות ד' וי"ר פכ"ה אות ו', עיין הערה רט"ז). **אות י"ט** הוא בכ"י אות כ"ג. (ובנדפס חסר מאמר שלם, עיין הערה רכ"א, וכן בסיום המאמר מאות י"ט חסר בנדפס דף שלם, ונמצא לנכון גם בכ"י ב' מרומי קובץ 44, עיין הערה רכ"ו). **אות כ'** הוא הוספה בנדפס, וליתא בכ"י שלנו, ולא בכ"י רומי א', ונמצא גם בכ"י ב' מרומי ובכ"י ה' מאקספארד.

וירא. אות א' הוא בכ"י אות א'. (אם כי מתחיל השאלה בהלכה כמו בכ"י אות א' בכל זאת נמצא בנדפס הרבה הוספות מהירושלמי, עיין הערה ג'. וזה סעד כי מסדר התנחומא הנדפס שאב מהתנחומא כ"י שלנו והוסיף הרבה). **אות ב'** התחלת המאמר ליתא בכ"י, ובאמצע מן אמרו רבותינו בשם ר' אלעזר בן פדת הוא בכ"י אות ג'. (המאמר באמצע אות ב', ר' יצחק נפחא פתח הוא בכ"י אות ד', והסיום מהכ"י חסר בנדפס, עיין הערה כ"ב, ובנדפס שם בהתחלת אות ג' ר' ברכיה בשם ר' לוי פתח עד אמרו רבותינו נוסף מן ב"ר פמ"ח, עיין הערה י"ג). **אות ג'** עד הה"ד וירא אליו באלוני ממרא הוא הוספת המנטובי, עיין הערה כ"ד, ומן והוא יושב פתח האוהל כחום היום הוא מכ"י אות ד' בשנוים, אולם בכ"י נמצא מאמר גדול אשר ליתא בנדפס. **אות ד'** בהתחלה נמצא הוספה, עיין הערה ל"ו, ומן א"ל הקב"ה בשכר שלש ריצות הוא כמו בכ"י אות ה'. (רק בקצת שנוים, עיין הערה ל"ז ל"ח ל"ט. ונמצא ג"כ הוספות, עיין הערה מ"ב, ונוספו מגמרא ב"מ ומאמר גדול מב"ר, עיין בהערה שם). **אות ה'** הוא בכ"י אות ו' ואות ז'. (ובנדפס הוא בקצת שינויים, עיין הערה מ"ג מ"ד מ"ה מ"ז נ"א). **אות ו'** ילמדנו רבינו מי שנולד לו שני בנים עד סופו ליתא בכ"י, עיין הערה נ"ח. **אות ז'** הוא בכ"י אות ח'. **אות ח'** ויבואו שני המלאכים עד סופו ליתא בכ"י, ולעומת זה נמצא בכ"י באות ט' מאמר אחר המתחיל ילמדנו רבינו מהו שיעמוד אדם ויתפלל מתוך קלות ראש, עיין הערה ע', וכן המאמרים בכ"י מאות י' י"א י"ב לא נמצאים בנדפס. **אות ט'** עד זש"ה ישלח בם חרון אפו (באמצע אות ט') הוא בכ"י אות י"ד, ועל השנוים עיין בהערות הערה פ"ז פ"ח צ' צ"א צ"ב צ"ד. ומן ישלח בם חרון אפו עד סופו, וכל אות י' י"א י"ב י"ג וגם אות י"ד נוסף בנדפס, ולעומת זה נמצאו בכ"י מאמרים אשר לא נמצאים בנדפס מן אות ט"ו עד סוף אות ל"א. (ואף כי נמצא בכ"י באות ל"ב המאמר הכתוב בנדפס באות י"ד העירותי עליו בהערה קנ"ח כי המאמר הזה נוסף בכ"י עפ"י סבה, ועיין גם בהערה קפ"ה). **אות ט"ו** הוא בכ"י אות ל"ג אבל בסגנון אחר, עיין הערה ק"ץ. **אות ט"ז י"ז י"ח** הם הוספת המדפיס ממנטובה, עיין בפרק י"ד ושם העירותי על המקור אשר הוסיף משם. **אות י"ט כ' כ"א כ"ב כ"ג**, עד סופו ליתא בכ"י. (אות כ"א נמצא בסגנון אחר בכ"י אות מ"ג מן אמר אברהם מה אעשה באמצע אות כ"ב עד סוף אות כ"ב הוא הוספת המנטובה), ולעומת זה בכ"י מן אות ל"ד עד סופו ליתא בנדפס.

חיי. כל הפרשה לא נמצאת בכ"י, והיא כוללת דרשות אחרות ושונות מהכ"י, ואותם מן הכ"י אינם בנדפס וגם הם דרשות אחרות ושונות מהנדפס. (אות ה' בנדפס זש"ה אשת חיל הוא הוספת המנטובה ע"פ הכ"י אות ג', וכן באמצע אות ו' מן זש"ה בבוקר זרע את זרעך עד סופו, וכן אות ח' מן א"ר יצחק עד סופו הוא הוספת המדפיס ממנטובה).

תולדות. כל פרשת תולדות ליתא בכ"י. (ויש להעיר בסיום המאמר באות א' „מנין ממה שקראו בענין אלה תולדות יצחק בן אברהם" נמצא אחר זה הוספה „ממשמע שהוא אומר יצחק בן אברהם איני יודע שאברהם הוליד את יצחק ומה ת"ל אברהם הוליד את יצחק שכל הרואה אברהם היה אומר בודאי שאברהם הוליד את יצחק מה שהיה קלסתר פניהם דומין זה לזה לכך נאמר אברהם הוליד את יצחק" וברור אצלי כי הוא הוספה מאת מעתיק אחד, ודבריו נובעים מפירש"י שם). **ואות י"ד** הוסיף מן כ"י שלנו אות כ'. (ולדעתי כל פרשת תולדות לקוח בתנחומא הנדפס מן הילמדנו הנאבד, וסעד לזה מה שהביא הערוך בערך כלאב נמצא בנדפס אות ו' בסופו. וכן בילקוט שמואל רמז קמ"א הביא זה בשם הילמדנו. וכן מה שהביא

בערך

בערך קטר נמצא בנדפס באות א׳, ולזה תראה שהביא הערוך „בריש אלה תולדות״. וכן תראה באות א׳ בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא מובא כמו שהביא הערוך אמר למלאך הממונה על יצירת הולד עשה כל קטורין שלו בדמות אביו כדי שיעידו הכל שהוא בנו של אברהם. אולם המדפיס ממנטובה השמיט המלות „כל קטורין שלו״ והציג „כל איקונין שלו״. גם ברור אצלי שהמעתיק הראשון השמיט דף שלם בתנחומא הנדפס מן הילמדנו על הכתוב שני גוים בבטנך, לכן לא נמצא מה שהביא הערוך על הכתוב הזה בערך חפאטיקון, ככלא, כלמוס, גם לא נמצא בנדפס המאמר שהביא בערך עטש על הכתוב ויהי כי זקן יצחק).

ויצא. כל פרשת ויצא לא נמצאת בכ״י, ובכ״י נמצאו דרשות אחרות.

וישלח. אות א׳ ב׳ ג׳ ד׳ נמצא בכ״י. (ויש להעיר כי אות א׳ חסר בכ״י ה׳ מאקספארד וכן בכ״י הנמצא ברומי באוצר הספרים אנגיליקי, ואין ספק כי המדפיס הראשון הוסיף זה, ומסגנון הלשון ניכר כי נוסף הוא ואין זה לשון התנחומא, וגם נמצא שם „פירוש אריה שהוא יהודה כו׳״ וזה אין מלשון המדרש). אות ה׳ המתחיל ילמדנו רבינו הוא כמו בכ״י אות י״ב. (ובנדפס הוא משונה והלשון שם מוטעה וערב דברי הגמרא עם המשנה יחד, עיין הערה נ״א, וכן נמצא שם הוספות, עיין הערה נ״ח והערה נ״ט). אות ו׳ ז׳ ח׳ ט׳ י׳ ליתא בכ״י.

וישב. כל הפרשה לא נמצאת בכ״י.

מקץ. מן הפרשה הזאת לא נמצא בכ״י רק אות ב׳ שהוא בכ״י אות ד׳ אבל בשנוים. אות ט׳ ומחצי השנית של אות י׳ הוספתי ע״פ כ״י רומי, ואין ספק שהסופר מהכ״י הזה הוסיף ע״פ התנחומא הנדפס.

ויגש. אות א׳ עד סוף אות ז׳ לא נמצא בכ״י, ומן אות ח׳ עד סופו זש״ה זאב וטלה ירעו כאחד הוא בכ״י אות ט׳ עד סופו.

ויחי. אות א׳ ב׳ ג׳ הוא בכ״י אות ב׳ ג׳ ד׳ ה׳ ו׳ ז׳. (על השנוים עיין בהערות). אות ד׳ ה׳ ו׳ ז׳ ליתא בכ״י שלנו. אות ח׳ הוא בכ״י אות ט׳ י׳ י״א (סוף אות ח׳ משונה מן הכ״י). אות ט׳ י׳ י״א י״ב י״ג ליתא בכ״י. אות י״ד עד סוף הספר הוא בכ״י מן אות י״ג עד סופו. (ובנדפס בסוף ויחי ויראו אחי יוסף כי מת אביהם עד סופו הוא הוספת המדפיס ממנטובה).

שמות. אות א׳ ד׳ ו׳ ז׳ ח׳ ט׳ י׳ י״א י״ב ט״ז י״ז כ׳ לא נמצאים בכ״י שלנו, ולעומת זה אות ב׳ בנדפס הוא בכ״י שלנו אות א׳ ואות ג׳ (וכל אות ג׳ מכ״י השמיט המסדר מהנדפס) וגם באות ב׳ שהביא השמיט איזה דברים, עיין הערה א׳ ג׳ ד׳, גם הוסיף איזה דברים, עיין הערה ח׳. אות ג׳ הוא בכ״י אות ד׳ ואות ה׳. אות ה׳ הוא בכ״י אות ו׳ ואות ז׳, רק בשנוים, ובנדפס יש הוספות. אות י״ג הוא בכ״י באמצע אות י״א. אות י״ד הוא בכ״י אות י״ב. אות ט״ו הוא בכ״י אות י״נ, (ובנדפס נוסף בראש מאמר שלם, ומן א״ר יוחנן ג׳ פסיעות פסע הוא מכ״י). אות י״ח י״ט הוא בכ״י אות י״ד ט״ו ט״ז. אות כ״א הוא בכ״י אות י״ח. (והסיום בנדפס סוף אות כ׳ וילך משה וישב אל יתר חותנו לא היה צריך לומר כו׳ הוא בכ״י אות י״ח). אות כ״ב הוא בכ״י אות י״ט. (רק בקצת שנוים ע״פ הבבלי מגילה דף ט׳. עיין הערה צ״ד). אות כ״ג הוא בכ״י אות כ׳ (בהוספת דברים מפדר״א פ״מ, עיין הערה ק״ב). אות כ״ד כ״ה כ״ו כ״ז כ״ח כ״ט הוא בכ״י אות כ״א כ״ב כ״ג כ״ד כ״ה כ״ו בקצת שנוים. (ובסוף אות כ״ט הוסיף המסדר מהנדפס מאמר גדול אמר ר׳ עקיבא למה נמשלו ישראל לעוף עד סוף הפרשה).

וארא. בפ׳ וארא נוסף בנדפס אות א׳ ב׳ ג׳ ד׳ ולא נמצא בכ״י. אות ה׳ הוא בכ״י אות ב׳ (ובסוף הוסיף מאמר גדול אמר להם פרעה בחור הוא, ולקח מן אותיות דר״ע אות ק׳, ובסוף אות ה׳ במצרים מהו אומר לקח ממכילתא בשלח פ״ו, עיין הערה כ״ז). אות ו׳ הוא בכ״י אות ג׳ ד׳. (ובאמצע הוסיף מאמר אחד „לשון טנוף הוא כו׳״ וכן בסוף אות ו׳ הוסיף ואם תאמר מה אכפת לך כו׳ עיין הערה מ״ג והשמיט מאמר גדול מה שנמצא בכ״י בסוף אות ד׳ וגם כל אות ה׳). אות ז׳ הוא בכ״י אות ו׳. (ובאמצע המאמר נוסף המאמר אמר ר׳ ברכיה בשם ר׳ חלבו מן קה״ר פ״ד, (עיין הערה נ״ב, ובכ״י שלנו ליתא). אות ח׳ הוא בכ״י אות ז׳. אות ט׳ הוא בכ״י אות ח׳. (כל המאמר מאות ט׳ מהכ״י ליתא בנדפס). אות י׳ הוא בכ״י אות י׳ (רק בהרחבת דברים). אות י״א הוא בכ״י אות י״א. (וסיום המאמר ד״א מגיד מראשית

עד

עד סוף אות י"א השמיט) . אות י"ב הוא בכ"י אות י"ב . (וחסר בנדפס מאמר גדול, עיין הערה ק"ט) . אות י"ג הוא בכ"י אות י"ד ואות ט"ו . אות י"ד לא נמצא בכ"י . אות ט"ו הוא בכ"י אות י"ט . אות ט"ז י"ז הוא בכ"י אות כ' כ"א כ"ב . (ועל השנוים הנמצאים ומה שחסר בנדפס העירותי בהערות) .

בא . אות א' ב' ג' הוא בכ"י אות א' ב' ג' . אות ד' הוא בכ"י אות ד' ה' ו' (רק בקצת שנוים, והעירותי עליהם בהערות שלי ומן אות ה' עד סוף אות י"ד (סוף הפרשה) נוסף בנדפס ולא נמצא בכ"י שלנו) .

בשלח . כל הפרשה לא נמצאת בכ"י .

יתרו . אות א' נמצא בכ"י אות א' . אות ב' ליתא בכ"י . אות ג' הוא בכ"י אות ב' ג' ד' . (בנדפס סוף אות ג' סיים הרי הכלב נושך אתכם, אבל בכ"י שלנו נוסף עוד א"ר ברכיה למה נקרא עמלק וכו') . אות ד' ה' ו' ליתא בכ"י . אות ז' הוא בכ"י אות ה' . אות ח' עד סוף יתרו ליתא בכ"י .

משפטים . אות א' הוא בכ"י אות א', (רק בהרחבת דברים) . אות ב' מתחיל ג"כ על הכתוב מלך יעמיד ארץ רק דרשה אחרת היא מאשר היא בכ"י . אות ג' ד' ה' ו' ז' ח' ט' י' י"א י"ב י"ג י"ט לא נמצא בכ"י . והתחלת אות ה' עד א"ר אלעזר בן פדת הוסיף המדפיס ממנטובה . והיו גם לפני הרב בעל הערוך בילמדנו , והתנחומא מס' שמות הוא הילמדנו מס' שמות שהיה לפני בעל הערוך . אות י"ד ט"ו ט"ז י"ז י"ח הוא בכ"י אות ה' ו' ז' ח' ט' י' י"א י"ב .

תרומה . אות א' ליתא בכ"י . אות ב' הוא בכ"י אות א' . אות ג' התחלת המאמר ליתא בכ"י ומתחיל מן בנוהג שבעולם אדם שהוא לוה כמו בכ"י אות ב' והתחלת אות ג' . אות ד' ה' ו' ז' ט' הוא בכ"י אות ג' ד' ה' ו' ז' . (ואות ח' ואות י' ואות י"א ליתא בכ"י) .

תצוה . אות א' ב' ג' ד' ט' י' י"ד ט"ו ליתא בכ"י . אות ה' ו' הוא בכ"י אות א' ב' ג' ד' . (ובנדפס אות ו' נוסף באמצע שנו רבותינו שלשה זיתים, מגמרא מנחות פ"ו בהרבה שנוים) . אות ז' ח' הוא בכ"י אות ה' ו' . (בנדפס אות ח' נוסף מאמר המתחיל זובח תודה יכבדנני מן וי"ר פ"ט , עיין הערה ל"ב) . אות י"א י"ב י"ג הוא בכ"י אות ז' ח' ט' י' .

כי תשא . אות א' ואות ג' ליתא בכ"י . אות ב' הוא בכ"י אות א' ואות ב' . (בנדפס מן המאמר סוגה בשושנים וכי יש אדם סג שדהו בשושנים עד סוף אות ב' וכל אות ג' ליתא בכ"י) . אות ד' הוא בכ"י אות ג' . (בנדפס סוף אות ד' מן ר' יעקב בר יוחאי בשם ר' יונתן פתח וכל אות ה' עד סוף אות י"א נוסף מן פסיקתא פסקא כי תשא , ונמצא רק קצתו בתנחומא כ"י) . אות י"ב עד סוף אות ל"ז נוסף .

ויקהל . כל הפרשה לא נמצאת בכ"י .

פקודי . כל הפרשה לא נמצאת בכ"י, ועל ההוספות מהמדפים ממנטובה עיין לקמן בפ' י"ד .

ויקרא . אות א' ב' ג' ד' ה' ו' ז' נוסף מן המדפים ממנטובה ונרשם עליו „ראה כי חדש הוא" ובסוף סיים „חסלת פ' ויקרא חדש" עיין בפרק י"ד כי שם הרחבתי לדבר מזה מהוספות המדפים המנטובי שהוסיף על התנחומא הוצאת הדפוסים הקודמים . אות ח' עד סופו ורשום עליו „כבר היה לעולמים" הוא ג"כ הוספה ודברתי מזה כבר למעלה בפרק ג' .

צו . מאות א' עד סוף אות י"ב אשר נרשם עליהם „ראה כי חדש" הם הוספת המדפים ממנטובה, עיין בפרק י"ד שדברתי מזה . אות י"ג עד סוף אות י"ד ונרשם עליהם „כבר היו לעולמים" הם ג"כ הוספה עיין לעיל פרק ג' .

שמיני . אות א' ב' ג' ד' ה' ו' ז' ח' נוספו מן המדפים ממנטובה . אות ט' עד סוף אות י"ב ונרשם שם „כבר היו לעולמים" וגם זה מאת מאסף מאוחר .

תזריע . כל הפרשה היא שוה עם הכ"י . (בנדפס אות ב' נמצא הוספה מלך בשר ודם צר צורה על הכותל אינו יכול לצור בה רוח ונשמה . עד ד"א אין צור כאלהינו , הוא לקוח מן גמרא מגילה, עיין הערה י"ג . וכן באות ה' המאמר חביבה המילה עד שלח ידיו בשלומיו חלל בריתו הוא נוסף ולא נמצא בדפוסי קאנשטאנטינא וויניציא מאנטובה ווירונה פראנקפורט אמשטערדאם , עיין הערה ל"ד . וכן באות ח' נוסף ואף המשיח שעתיד ליפרע מגוג ומגוג כו',

עיין

עיין הערה ס"ה. וכן בסוף אות ח' נוסף מאמר בטעות, עיין הערה ע"ו. וכן באות ט' נמצא הוספה, עיין הערה פ"ט. ובאות י"א נוסף שהיתה מבהרת על ישראל כו'. עיין הערה צ"ח).

מצורע. הוא שוה ג"כ עם הכ"י. (באות ב' חסר בנדפס מאמר אחד, עיין הערה ט"ו ובהערה י"ח, וכן חסר בסופו, עיין הערה ל'. באות ג' בתחלתו חסר ראיה מהכתוב, עיין הערה ל' שם. גם באות ג' שם באמצע נשמט שורה, עיין הערה ל"ז. וכן בסופו והובא אל הכהן חסר מאמר שלם ונמצא בכ"י אות ט', עיין הערה ל"ח. באות ד' באמצע חסר מאמר שלם, עיין הערה נ"ה. וכן נוסף שם בנדפס, עיין הערה נ"א והערה ס"א).

אחרי. הוא שוה עם הכ"י. (אות א' באמצע אחר ובניו של אהרן נכנסו להקרב ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם חסר איזה שורות, עיין הערה י'. ובאות א' שם נמצא הוספה י"א קנה בידו כו' עיין שם הערה כ"ה, והוסיף המסדר ע"פ הירושלמי. באות ג' נמצא הוספה ואחר כל השבח הזה וכו' עיין הערה ע"ב. עוד שם אמר איוב נוסף, עיין הערה פ"א. באות ו' נמצא הוספה תאני ר' חייא, עיין הערה צ"ז).

קדושים. שוה עם הכ"י. (באות ו' ואומרים ברוך כבוד ה' ממקומו נמצא בנדפס הוספה, עיין הערה כ"ד, וכן נמצא הוספה באות ט', עיין הערה ס"ט).

אמור. הוא שוה עם הכ"י. (באות ב' אחר הסיום „שאר בני אדם על אחת כמה וכמה" נמצא הוספה בנדפס „רבי כי היה מטי להאי קרא וכו'" עיין הערה כ"ט. באות י"א בהתחלתו נמצא הוספה הן אתם מאין ד"א הן אתם מאין, עיין הערה קל"ה, וכן נמצא עוד הוספה עיין הערה קמ"ד).

בהר. שוה עם הכ"י. (ונמצא הרחבת לשון, עיין הערה י"א, וגם נמצא השמטה, עיין הערה ל"א).

בחקותי. שוה עם הכ"י. (ונמצא שם הוספה, עיין הערה נ').

ספר במדבר. הוא כולו שוה עם הכ"י. ועל ההוספות והשנוים העירותי בהערות שלי. ופה המקום להעיר כי בתנחומא הנדפס נמצאו הרבה הוספות אשר אינם נמצאים בכ"י שלנו, ולדעתי נוספו מן הילמדנו הנאבד, כמו לדוגמא פ' מסעי אות ב' אלה מסעי זש"ה נחית לשון נוטריקון כו' וסיים שם מה הצאן אתה מכניסו לצל הקורה כו'. הסיום הזה מובא בילקוט ריש מסעי בשם הילמדנו. עוד שם באות ג' מן ד"א למה זכו לכתוב בתורה כל המסעות עד סוף אות ג' נוסף וליתא בכ"י שלנו ולא בכ"י רומי ורה"ם, ונמצא בכ"י ה' מאקספארד וכן בכ"י ספרדי, ונעתק גם במדרש במדבר רבה ע"פ תנחומא הנדפס. עוד שם אות ד' נמצא נוסף מאמר גדול מלמד שהראה גיהנם עד סוף אות ד', ונמצא ג"כ בכ"י ה' מאקספארד וכן בכ"י ספרדי ונעתק גם במדרש במ"ר ע"פ התנחומא אשר כעת בדפוס, עוד שם אות ז' נוסף המאמר המתחיל זש"ה לא איש אל ויכזב, וכן העתיק בעל מדרש במ"ר פכ"ג אות ח', ונמצא גם בכ"י ה' מאקספארד ובכ"י ספרדי. עוד שם סוף אות י' ד"א זאת הארץ זש"ה כח מעשיו נוסף ונעתק גם במדרש במ"ר אות י"ב. עוד שם התחלת אות י"ג עד את מוצא שסנחריב הגלה את ישראל שלש גליות הוא הוספה ונעתק גם במדרש במ"ר אות י"ד. גם בפ' פנחס נמצא הוספה, עיין בתנחומא שלנו הערה נ"ב.

ספר דברים. הוא שוה ג"כ עם הכ"י, מלבד איזה הוספות, לדוגמא עיין האזינו הערה י"ב, וגם נמצאו בו הרבה הוספות מאת המדפיס ממנטובה, והוסיף גם פרשת וילך (עיין האזינו הערה א'), ועל פרטי השנוים העירותי בהערות במקומותם למושבותם.

ה) תכונת הספר וסגנון לשונו ואופן דרשותיו.

ענין המדרש הזה כענין כל המדרשים, גם הוא כולל קבוץ דרשות ופירושים על הכתובים ונסדר על סדר התורה, וע"פ הרוב מתחיל במלות (א) „זה שאמר הכתוב" ולפעמים במלת

(א) בראשית אות ד ה יג טו כב כג כח ל לו לז לח: נח ח ט יד טו טז יט כג: לך ג יא יד טו יח יט כא כב כג: וירא ב יז יח כג כד לא לג לט מ מא מג: חיי א ב ג ז ח ט: תולדות א ה ח כא: ויצא א ב ג י יג יד יז יח כג: וישלח א ב ג י יג יד טו יז כב כד כה כו כז: וישב א ב ג ט י יא יד טו יח יט: מקץ א ב ח ט טו טז: ויגש א ב ג ד ט יא: ויחי ב ג ט יג: שמות א ב ט י יד כב כד כה: וארא א ב יא יב טז יז יט: בא א ח טז יז: בשלח א ב ג יא יב טו כ: יתרו א ב ז ט י יד טו: משפטים א ב ג ה: תרומה א ז: תצוה א ב ז ח:

במלת (ב) „כתיב", ולפעמים קובע דרשותיו על כתוב אחר ומתחיל במלות (ג) „מה כתיב למעלה מן הענין" ודורש על הכתוב שלמעלה, ואח"כ מסיים בכתוב שהתחיל ומחברם יחד, ולפעמים מתחיל במלות (ד) „מה כתיב אחריו» או «מה כתיב אחר הענין", וג"כ על דרך הנזכר שקובע דרשה על כתוב המאוחר ומחברו למעלה. והרבה דרשות (מלבד ספר שמות וספר דברים) מתחילים במלות (ה) „ילמדנו רבינו", והיא שאלה בהלכה, ולשון התשובה תמיד „כך שנו רבותינו", וכוונתו או למשנה או לברייתא, והשאלה מתיחסת תמיד לענין הפרשה (ו), ובאיזה מקומות קשה על המעיין למצוא קשור והתיחסות השאלה בהלכה אל ענין הפרשה, אבל אחר ההתבוננות ימצא כי יש לה חבור וקשור עם הפרשה ודרשותיו עליה, כאשר תראה כל זה בהערותי למקומותם למושבותם. גם נמצא לפעמים הלשון (ז) „ר' פלוני פתח", ובאיזה מקומות נמצא ג"כ (ח) „כך פתח ר' תנחומא" או „כך דרש ר' תנחומא", והמעיין יבין על נקלה כי לשון זה כתבו תלמידיו, או דרשו המאמר בשם רבם. ופעמים נמצא שמתחיל הדורש תיכף ומיד לפרש הכתוב שלפניו ולא הביא פסוק אחר מן הכתובים. הפסוקים שפתח בהם הם לרוב מן כתובים ומעוטם מן נביאים, והשערה הנכונה היא, כי בעבור שעד זמן מנחה לא היו רשאים לקרות בכתובים, עיין שבת קט"ז ע"א וברש"י שם ד"ה בין שאין קורין בהן, שכתב: ורבינו הלוי אמר דאפילו יחידים אין קורין בהן כדקתני טעמא מפני בטול בית המדרש דמשכי לבא, ובשבת היו דורשים דרשה לבעלי בתים שעוסקין במלאכה כל ימות החול, ובתוך הדרשה היו מורין להם הלכות איסור והיתר, וטוב להן לשמוע מלקרות בכתובים ע"כ. ולכן היו מכבדים את ספרי כתובים לפתוח רק במקראות מהם בדרשות מן המנחה ולמעלה, תחת אשר קודם חצות היו דורשים בנביאים ר"ל בתרגומי ההפטרות, כאשר העיר על זה בצדק הרב הגאון בעל ערך מלים ערך אפטרא.

ומדרך

תשא א ב ט יז: ויקהל א ב ה ז ח: פקודי א ב ו ז: ויקרא א ב ד ה יג יד: צו א ה ו יא יג: שמיני א ג ד י: תזריע א ב ג ח יא: מצורע ד יא: אחרי א ג יא טו: קדושים א ז ט יא יב: אמור א ב ז יג יד טו יח כא כב כד כז כח: בהר א ה ז: בחקותי א ב ד ו: במדבר א ב ד ה יא יד טו יז יח כב כג כט לב: נשא ג ו ח טו טז כ כא כג ל לב: בהעלתך ה ט יג יד טז כא כד כה כו: שלח ב ד ו טז כ כח: הוספה א ג ח: קרח א: הוספה ב ה: חוקת ד לו לז לט נא נג נה: בלק א ח יא: פנחס יד: מטות ט: מסעי ו ז ח: דברים ג ד: הוספה א ב ג ד ז: ואתחנן א ג ד ה: הוספה ב ג: עקב א ב ג ה: ראה א ב ד: שופטים א: תצא ב ד: תבא א: נצבים א: ברכה א ה:

(ב) בראשית א: נח י: לך ט: וירא ז ח כה: תולדות יט כ: ויצא ה כב: וארא ו: תשא יד: צו יב:

(ג) בראשית כד לט: נח ד כד: לך ח טז: וירא ב לו: חיי ט: תולדות טו: ויצא יט כד: וישלח ז כ: וישב ד יג יז כא: מקץ ג יז: שמות יא טו: יתרו ג יא: תשא ד טו: ויקהל י: אמור ג: בהעלתך ו: הוספה לפ' שלח יז יט: קרח ד: מסעי ו: עקב ד: ראה טז: תבא ב: נצבים ג:

(ד) אמור ד ו: חוקת מב:

(ה) בראשית יב כא כו לג: נח א ז יג יח כב: לך א ו יג כ: וירא א ו ט יד טז ל לב: תולדות יב: ויצא ו, עוד שם, טז כא: וישלח ח ט יב כא: וישב ח: מקץ יא יד: ויקרא ג ח: מצורע א יג: במדבר ט כא כח: נשא א יד יט: בהעלתך א יב כ: שלח א כו: הוספה ז: קרח בהוספה א: חוקת ג: בלק כד כה: פנחס א יא יג: מטות א ב ז: מסעי א ה:

(ו) ועיין של"ה בכללי המדרש, והכללים ההם חיברם הרב החכם השלם כמוהר"ר אברהם עקרא ונדפסים בס' ארזי לבנון הנדפס בוויניציאה שנת שס"א והוא כולל משבעה חבורים קטנים, ובהתחלת הכללים ההם הביא וז"ל: העתיק קונטרס קטן מחכם אחד, ולא גלה לנו מי הוא החכם הזה. רק מצאתי כי אל החכם הזה כוון בעל השל"ה ז"ל, עיין מה שכתבתי בפתח דבר ללקוטים ממדרש אבכיר, ושם הביא וז"ל: עוד צריך להבין כשאומר המדרש בקצת מקומות וזה על הכתוב במשנה תורה, וקבלתי מפי גדולים ז"ל כי משנה תורה רובו ממדרש ילמדנו, כי דרכו להביא תמיד הלכה אדם מישראל כו'. צריך להבין היטב מה התיחסות וקשר יש לזה הדין עם הפ' כמו בפ' עקב הלכה אדם מישראל שיש לו מנורה שעשויה פרקים פרקים מהו לטלטלה בשבת כו', וא"ת כי אחר הדין מביא ר' יוסי בר חנינא לענין שבת אימתי למדו ישראל וכו', ומזה הענין נמשך לתת קשר לפ', י"ל כי בלא הדין הזה יכול לעשות זה עכ"ל.

(ז) ר' ברכיה הכהן פתח (לך ג), ר' יצחק נפחא פתח (וירא ד), ר' אבא בר כהנא פתח (אחרי ג) ר' יודן פתח (שם ד), ר' ברכיה פתח (שם ה), ר' יעקב פתח (אמור יא), ר' אחא הגדול פתח (שלח ג), ר' תנחום בר חנילאי פתח (חוקת ה, תצא ה), ר' יצחק פתח (חוקת י), ר' יודן פתח (תצא ו), ר' בנאה פתח (שם ז), ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא פתח (שם ח), ר' לוי פתח (שם ט).

(ח) כך פתח ר' תנחומא בר אבא (נח ג לך ז שלח כז), פתח ר' תנחומא (לך ט), פתח בה ר' תנחומא (משפטים ו), ר' תנחומא פתח (אמור י), כך דרש רבי תנחומא (תולדות ז, בא ז), כך דרש ר' תנחומא בר אבא (בהעלתך יט, שלח א).

ומדרך לשונו גם שעל השאלה בהלכה בכתוב שהוא עומד בו סיים בסוף במלות (ט) „מנין ממה שקרינו בענין" או „מנין ממה שקראו בענין" או „מנין ממה שכתוב בענין" ור"ל בענין הכתוב שקראו בו בפרשת היום. (ודוגמת סגנון זה הוא גם בפסיקתא רבתי רק ששם נמצא ג"כ הלשון „מנין ממה שהשלים בנביא" או „מנין ממה שקראו בנביא", לפי ששם נמצאו גם כן דרשות על הפטרות מה שאינו כן בספר הזה שכל דרשותיו הן רק על פרשיות התורה לבד).

גם מדרכו לסיים באיזה מקומות (י) בנחמות ובתקוה טובה בעתידות אומה הישראלית, ובהבדל אשר ישתנה לטוב בין מצב האומה בעולם הזה ובין מצבם בעתיד.

גם נמצאו בו (יא) משלים יפים ונעימים. (יב) ומאמרי מוסר טובים ומושכלים. (יג) ומשלי הדיוט על דרך מרגלא בפומי דאינשי. (יד) וגם הרבה מעשיות אשר יש בהן תועליות לחוקרי קורות האומה וקדמוניותיה.

ומלבד

(ט) ואלה הם המקומות: **בראשית** ג (ע"ש הערה יא), שם יב (ע"ש הערה פג), שם כא (ע"ש הערה קפא), שם כו, שם לג. **נח** א ז יג (ע"ש הערה קיג), שם יח (ע"ש הערה קלב), שם כב (ע"ש הערה רכא). **לך** א (ע"ש הערה י), שם ו'. **וירא** א (ע"ש הערה יב), שם ו (ע"ש), יד טז (ע"ש). **תולדות** יב. **ויצא** טז כא. **וישלח** ט. **וישב** ח. **במדבר** ט. **מצורע** א (ע"ש בהערה כד). **בהעלתך** כ, (ע"ש). **שלח** א (ע"ש הערה יד), שם בהוספה ז. **קרח** בהוספה א. **חוקת** ג. **פנחס** א יג. **מסעי** א (ע"ש), שם ה (ע"ש), בכל המקומות ההם הסיום הוא בסוף התשובה בהלכה, חוץ בראשית ג שתקנתי כן, ובכל המקומות אשר רשמתי „ע"ש" תקנתי כן בפנים כי נשתבש מהמעתיק מחסרון הבנתו. ולדעתי יש לתקן ולהוסיף כן בפ' לך יג כ, וירא ל לב, ויצא ו, וישלח יב כא, מקץ יא יד, ויקרא ג ח, מצורע יג, שלח כו, בלק כד כה, פנחס א.

(י) כמו אמר הקב"ה בעולם הזה.... אבל לעולם הבא **בראשית** ח: **נח** כא כח: **לך** ה: **ויצא** ט: **וישלח** ל: **ויגש** יב: **ויחי** יח: **שמות** כו: **בשלח** כד: **יתרו** יז: **משפטים** ט יב: **פקודי** ח: **מצורע** יח: **אחרי** יח: **קדושים** טו: **אמור** לב: **בחקתי** ח: **נשא** יג לד: **בהעלתך** כח: **שלח** לא: **חוקת** נה: **בלק** ל: **מסעי** י: הוספה לפ' **ראה**:

(יא) אי אפשר לפורעם כי רבים הם:

(יב) במדה שאדם מודד מודדין לו (בראשית לג), אין הקללה שוכנת במקום ברכה (נח כא), כל מקום שאתה מוצא יין אתה מוצא קילקול (שם שם), מי שהוא מכה את האויל עם שהוא מעלה את השבט להיות שוכח לו הוא שוכח את הראשון עם שהוא מעלה את הראשון כבר נשכח (שם כד), ללמד דרך ארץ לבריות שלא לגמור את הדין ושלא לומר דבר מה שלא רואין (שם כח), דיו לעבד להיות שוה לקונו (לך כג), בשעה שאתה רואה השעה מצופה לא תעמוד כנגדה אלא תן לה מקום (וירא ה), כל מי שעומד נגד השעה נופל בידה וכל מי שנותן מקום לשעה השעה נופלת בידו (שם), תוספתו של הקב"ה גדולה מן העיקר (שם כ), כיון שאין האשה יולדת חרפה מצויה בתוך ביתה (שם יט), אין נותנין פירצה לפני הכשר וביותר לפני הגנב (וישלח יב), גודרין את הגדור ופורצין את הפרוץ (שם יד), יש לך אדם שהוא אוהב חבירו בכוונה, הגיע לו צרה עשה כאילו אינו יודעו (וישב טז), ישמע אזנך מה שאתה מוצא מפיך (מקץ יא), כהן אתה מבקש בבית הקברות (וארא ב), כשאדם מלמד לבנו תורה חייב ללמדו ביראה (יתרו יז), רחק ממקומך שנים שלשה מקומות שיאמרו לך עלה ואל תעלה שלא יאמרו לך רד (ויקרא ב), כל מי שבורח מן השררה השררה רודפת אחריו (שם ד), אין אתה גורר אחר הרעה אין הרעה גוררת אחריך ואינה דרה אצלך (תזריע יא), החושד בכשרים לוקה בגופו (מצורע י), שכן המרגלים עושין מראין הפסולת תחלה (שלח יב), דרכן של מספרי לשון הרע פותחין בטובה ומשלימין ברעה (שם יז), לימדך תורה דרך ארץ שההולך לארץ שאינה שלו ויש בידו נכסיו, שלא ישתה ממה שבידו אלא שלו יהא מונח ויקנה מן החנווני בשביל להנותו (חוקת לה), הצדיקים אומרים מעט ועושין הרבה (בלק טז).

(יג) משל הדיוט אומר מת בריה דרחמך טעון מת רחמך פלוק (ויחי ה), אוכל דג מבאיש ולוקה ונותן את דמיו (בשלח ח) המשל אומר במקום שהליסטים מקפח שם הוא נתלה (תצוה ז), נכנס יין יצא סוד (שמיני ז), מתלא אמר טב לביש לא תעביד וביש לא מטי לך (חוקת א), (זה נמצא גם באלפא ביתא דבן סירא סי' ט'), משל אמרי ליה לזיבורא לא מן דובשך ולא מן עוקצך (בלק ט), מתלא אמרה גיורא בחזורין ומפלגא לביעיא (ראה ו).

(יד) מעשה ששאלה מטרוניתא אחת את ר' יוסי בן חלפתא כו' (בראשית ב), שאלה מטרונא אחת את ר' יוסי כו' (שם כ) מעשה בחסיד אחד שנזדמנה לו שידה (שם כז), פעם אחת באו לפני ר' מאיר שני תלמידים והיה שם האחד כידור כו' (שם ל) מעשה בתלמיד אחד של ר' עקיבא כו' (שם מ), מעשה בר' יהושע בן לוי שעלה לרומי כו' (נח ח), מעשה באונקלס הגר ששאל לזקן אחד כו' (לך ו), מעשה בר' אלעזר בן הורקנוס שהיה בן פילוס כו' (לך י), מעשה באחד שעמד לקרות בתורה כו' (וירא ט), ר' אלעזר בנו של רשב"י ראה אותו ר' יוסי בן חלפתא כו' (שם לא), מעשה בר' עקיבא שהיו לו שלש מאות תלמידים כו' (חיי ח), אנטונינוס היה מכבד את רבינו מה שאין סוף כו' (וישלח ה), מעשה בתלמיד אחד שהיה וותיק ור' אלעזר בן יעקב שמו כו' (מקץ ב), שאל אנטונינוס את רבינו הקדוש כו' (שם יא), מעשה באדם אחד מין שהיה רבו שונה ואומר כו' (שם טו), ר' יוחנן כשהיה מסתלק מן העולם אמר לתלמידיו כו' (ויחי ו), הדברים ששינו רבותינו לתלמי המלך כשכתבו לו את התורה יונית (שמות יט), ביום פרוזבמרא של פרעה היו כל המלכים באים ומעטרין אותו (וארא ב), כשעלה צדקיהו להעלות דורון לנבוכדנצר אמר לו שעוד עמי בנהרים כו' (שם יח), מעשה בחוני המעגל שהיה מתפלל שירדו גשמים (וארא כב), מעשה בר' חייא הגדול כו' (בא ח), אמרו עליו על יוחנן כהן גדול כו' (בשלח ג), מעשה בשבור מלכא כו' (שם יז),

ומלבד ההלכות המבוררות בשאילות הרשומות במלות „ילמדנו רבינו" נמצאו בו (טו) גם פסקי דינים ועניני הלכה במקומות מפוזרים. (טז) ויש בו ג"כ טעמים על שנויי קרי וכתיב ומלא והסר. (יז) וגם גימטריאות ונוטריקון. (יח) ותשובות נגד המינים. (יט) ונמצאו בו הרבה באורי

אדם אחד היה בארץ ישראל מלוטה שמו כו' (שם שם) מעשה במשפחה של רבן גמליאל כו' (יתרו ז), עקילס בן אחותו של אנדריינוס היה מבקש להתגייר כו' (משפטים ג), אמרו עליו על ר' תנחום בן חנילאי כשהיה לוקח לביתו בשר כו' (שם ח), מעשה בספינה שהיו בה פרגמטוטין כו' (תרומה א), מעשה בר' יונתן בן אלעזר שהיה יושב תחת תאנה אחת כו' (תצוה י), מעשה בסופר אחד שהיה עולה לירושלים (שם שם), מעשה היה בר' יוחנן שהלך מטבריא לציפורי כו' (כי תשא יט), מעשה בר' אבהו כשהיה מסתלק מן העולם כו' (פקודי ז), מעשה בתלמיד אחד של ר' שמעון שיצא לחוץ לארץ (שם שם), מעשה בר' שמעון בן חלפתא כו' (שם שם), מעשה היה בפרקמטיוטס אחד שהלך לארץ ישראל (שם ז), אחאב בן קוליא וצדקיהו בן מעשיה מה היו עושים בירושלים כו' (ויקרא י), מעשה בהר המלך שהיו שם שני אלפים עיירות כו' (שם טז), מעשה היה ברבינו הקדוש כו' (צו ז), אלישבע בת עמינדב ראתה בעלה כ"ג משמש בכהונה גדולה כו' (שמיני ג), מעשה באחד מגדולי בבל שהיה משיא את בתו כו' (שם), שאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא (תזריע ז), מעשה בכהן אחד שהיה רואה את הנגעים כו' (שם ח), מעשה ברוכל אחד שהיה מסבב בעיירות כו' (מצורע ה), ר' נחום בר ירמיה הוה בחפר כו' (אחרי ו), מעשה בשמעון בן קמחית שיצא לדבר עם מלך הערביים (שם ט), מעשה באנדריינוס המלך שהיה עובר למלחמה כו' (קדושים ח), מעשה היה ברוח אחד שהיה שרוי על המעיין כו' (קדושים ט), אלכסנדרוס מוקדון אזל לגבי מלכת קציא לאחורי הרי חושך כו' (אמור ט), שאל מלך הערביים את רבי עקיבא כו' (נשא יג), מעשה בקוצר אחד שהיה עומד וקוצר בבקעת בית טופה כו' (חוקת א), ר' ינאי היה יושב ושונה בפתח עירו (שם), מעשה באחד שהיה הולך מארץ ישראל לבבל (שם), מעשה בביתין באחד סומא כו' (שם), טיטוס הרשע נכנס לבית קודש הקדשים כו' (שם), מעשה שהיו מחזירין שנה אחת כו' (שם ג), שאל גוי אחד את ר' יוחנן בן זכאי כו' (שם כו), מעשה היה בשעת השמד בחנווני ישראל כו' (בלק כד), מעשה באחד שהיה כונס יין ושמו כו' (ראה ט), כותי אחד בא ושאל את ר' מאיר (שם יב), מעשה באחד שהיה לו דין עם אחד ממלכי בית חשמונאי כו' (שופטים ו), פעם אחת בא אדם אחד כו' (שם ז), פעם אחת גזרו שמד שלא יעסקו בתורה הלך ר' עקיבא כו' (תבא ד).

(טו) כמו התלמידים מהלכים ואחר כך הרב (בראשית ד), בכל מקום אתה מוצא כיבוד האב קודם לכיבוד האם (שם יד), טעם לשלש מצות לאשה (נח א), חביבת הגר (לך ו), במה משמרים השבת (ויצא כב), כל מי שמתחיל במצוה ואינה גומרה כו' (וישב יג), דיני ממונות מתחילין מן הגדול (שם יז), צריך אדם להשכים לתפלה שאין לך גדולה מן התפלה (מקץ יא), צריך אדם שיהא מתפלל על יציאת נפש שאין לך דבר קשה מיציאת נפש (שם טו) בענין קבורה בא"י (ויחי ו), שלשה משקין אסורין משום גילוי כו' (שם יב), הטעם לאבילות שבעת ימים (שם יח) גיורת שבויה ומשוחררת לא ינשאו ולא יארסו עד שלשה חדשים (יתרו יא), עני שבשוק ועני בחצר שלך שבחצר קודם עני קרובך ודר בעיר אחרת עני קרובך קודם (משפטים ח), כל העצים כשרים למערכה חוץ מגפן ומזית, למה מפני שהן עושין פירות משובחין (ויקרא ו), חביתי כ"ג ליטתן ועריכתן בפנים ודוחות את השבת טחנן והרקדן אינן דוחות את השבת כו' (שם ז), אסור לתלמיד להורות הלכה בפני רבו עד שירחק ממנו י"ב מיל (אחרי ו), ודומיהם.

(טז) תבואתה כתיב ולמה אנו קורין תבואתו (בראשית י), כל תולדות שבתורה חסרון ו' חוץ משנים שהן מלאין (שם יח), לחרטמים כתיב (מקץ ד), ולאומי ולאמי כתיב (פקודי ח), בכוס עינו בכיס כתיב (שמיני ז), עפרון מלא (בהר א), אמור להם מלא (נשא יח), הקרב חסר יו"ד (שם כב), כלת כתיב (שם כז), עפרן תניינא חסר (ראה ד).

(יז) בראשית יח: לך ד: שם יא, שם טז, שם כ, שם כג, ויחי יב, וירא לח, חיי ו, ויצא ז: בשלח טו כב, יתרו טו, תצוה י, תשא ה, שם ח, שמיני ז, בלק יד.

(יח) שלא יאמרו המינים (בראשית א), שאלו המינין כו' (שם ז), שאל מין אחד כו' (וישב ח), מעשה באדם אחד מין כו' (מקץ טו) אם יאמרו לך המינים (נשא ל).

(יט) אין לשון תוציא אלא בדבר שהיה מוכן מבראשית (בראשית א), אין יעופף אלא המלאכים (שם), אין ראשית אלא תורה (שם ה), אין תבונת אלא היכל (שם יג), אין קודש אלא ישראל (שם כג), אין חרב אלא תורה (שם כה), אין ילפתו אלא אשה (שם לג), אין ארחות אלא נשים (שם), אין עץ חיים אלא תורה (נח ג), אך לשון מיעוט הוא (שם ג), אין הלשון הזה ונעשה לנו שם אלא ע"ז (שם כח), אין וירק אלא שחיפה אותן בכסף (שם טז), אין וירק אלא שהוריקן בדברים (שם), אין צינה אלא מגן (חיי א), אין חק אלא מילה (שם ג), אין שדה אלא נערה (תולדות ג), אין ציד אלא הורג (שם), אין לשון הלעיטה אלא לשון שפיכה (שם ד), אין מצחק אלא הריגה (שם ה), אין הדרה אלא זקנה (שם ז), אין מתעתע אלא ע"ז (שם יח), אין פגיעה אלא תפלה (ויצא ד), אין זה אלא בית המקדש (שם ט), אין ויען אלא לשון נבואה (וישלח כג), אין ויקר אלא לשון טומאה (שם כד), אין אפפים אלא לשון דוחק (מקץ ד), אין הורותיך אלא לשון ירה (שמות יח), אין לשון וידבר אלא לשון קושי (וארא יג), אין לשון וילפת אלא לשון תפיסה (בא טז), שכן בלשון ארמי קורין למהולין גזירים (בשלח יב), אין המקרה אלא דמים (יתרו י), אנכי לשון מצרי הוא (שם טז), אין אשימך אלא לשון הבדלה (משפטים י), אין אגן אלא לשון פתרון (כי תשא א), שקורין צירה סיכרא (שם), מהו נופת קלוניפי לשון יוני הוא (שם ט), אין צורים אלא אבותם (פקודי ה), אין שלישית אלא ישראל (צו ד), אין קח אלא לשון פיתוי (שם יג), אין זר אלא ע"ז (שמיני ז), בלשון עברי שמו יין ובלשון ארמי שמו חמר (שם שם), אין שובך אלא לשון תשובה (תזריע יא), אין השבץ אלא בגדי כהונה (מצורע ד), אין אריכה אלא צרעת (שם ז), אין ספח אלא צרעת (שם ט), אין איש אלא הקב"ה (שם י), אין לשון יערך אלא לשון מלחמה (אמור כ), אין לשון יערוך אלא לשון פרנסה (שם), אין לשון יערוך אלא לשון אורה (שם), אין לשון יערוך אלא לשון כסות (שם), אין ויקח אלא לשון משיכה (קרח א), אין ויקח אלא לשון פליגא (שם ה), אין ויגר

באורי מלות ע"ד הדרש בלשון „אין זה אלא זה". (כ) וכן בלשון „מהו". ונמצא כי השתמש באיזה מקומות במלות זרות, וכולן בארתי בהערות, כמו שתמצא ברשימה אשר ערכתי ע"פ סדר א"ב מכל המלות הזרות ואנה מבוארות בהערות, עיין לקמן בפרק ח'. ואשר נמצא בגוף הספר בהכ"י אשר נתתי לפניכם (כא) הוראת איזה מלות זרות, הן מן הסופר והמעתיק ולא נמצאו בכתבי יד אחרים, והסגרתי כלם במסגרת, ובהרבה פעמים לא ירד המפרש הזה לעומק הוראת המלה, כאשר תמצא בהערותי.

ונמצא באיזה מקומות שקצר בדרשה ולא גמר כל הענין כמו שתראה (נח אות כ"ד) „והדברים הרבה אלא כדי שלא להטריח בפניכם". (לך, ע"ש הערה קכ"ח) „כל אותו הענין שיש בראש הפרשה". (וירא אות ט"ו) „והענין הרבה אלא שלא להטריח בפניכם". (אמור אות ו') „וכן (כב) שיטין הרבה יש למקרא הזה אלא בשביל שלא להטריח". (במדבר אות כ"ט) „מדבר הכתוב בשיטין הרבה אלא למה שאנו צריכין". (חוקת אות ט"ז, ע"ש הערה קפ"ו) „שיטין הרבה יש במקרא אלא שלא להטריח בפני רבותינו נפתח ענין צורכינו". (חוקת אות ל"ד, ע"ש הערה ש') „וכל אותו הענין". (פנחס ג' ע"ש הערה ט"ז) „נחזור על תחלת הסדר".

ובמקומות רבים ימצא הקורא הרבה פירושים יפים כפי פשוטי המקראות, והמתבונן בהם ימצא עונג לנפשו, והמפרשים הקדמונים הביאו הרבה ממנו ממה שנאות לפשט המקרא והבנתו. (כג) ובכלל לשונו צח וקל, ודבריו נכנסים ללב, והוא מדרש יפה אף נעים ורב כח בו להמשיך לבות הקוראים בו מכל המדרשים אשר כגילו, יתענג עליו הקורא המבין לחבב ולהוקיר דברי קדמונינו ז"ל.

ו) הלכות ופסקי דינים המובאים בתנחומא כ"י המתחילים „ילמדנו רבינו"

במדרש הזה נמצאים בהרבה פרשיות מאמרים המתחילים במלות „ילמדנו רבינו" והוא שאלה

אלא לשון אסיפה (בלק ג), אין לכן אלא לשון שבועה (שופטים ב), אין אביר אלא לשון אב בית דין (שם), אין זאת אלא תורה (שם ט), אין יערוף אלא הריגה (האזינו ג).

(כ) מהו כתנות עור (בראשית כד), מהו בשבע אנשים (שם כו), מהו וינחם (נח ד), מהו אמחה (שם) מהו בדורותיו (שם ו) מהו וימח (שם ט), מהו ויסגור (שם י), מהו בלאות (שם יט), מהו ויחל (שם כ), מהו ערום ויחף (שם כא), מהו שפה אחת (שם כד), מהו גבולות ישימו (שם כו), מהו אשכילך (לך ד), מהו והיה ברכה (שם ה), מהו יצפון (שם יד), מהו וירק (שם טז), מהו חן בשפתיך (שם כב), מהו האספו (ויחי יא), ודומיהם הרבה.

(כא) בראשית ב כד לג: נח יד כ כד: לך ז י עו"ש: וירא יד כא עו"ש לד: ויצא א ג יט כ כב: וישלח יב: וישב ב עו"ש טז: מקץ ד ט טו עו"ש יז עו"ש: ויחי ח ט י: שמות ז: וארא ב יד: בא ב: בשלח יז: יתרו ה יב: מצורע ז: אחרי ז: ראה ד ו: תצא ד ו: גם נמצא באמצע הוספה מן הסופר הזה ויצא אות ד' «וזה דורש כו'».

(כב) ובנדפס שם בסוף אות ה' בטעות «שינוין הרבה». אולם בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא נאמר נכון «שיטין הרבה», רק המדפיס ממנטובה הגיה שנויין במקום שיטין. וראיתי כי גם בילמדנו המובא בילקוט בלק רמז תשס"ו ד"ה מי מנה נמצא ג"כ לשון כזה «ומשבון הוא אלא שלא נצריך». וכן בנדפס לס' שמות שהוא הילמדנו מס' שמות נמצאים ג"כ איזה מקומות שקצר המסדר כמו (שמות אות ב) «ובענין זה אתה פותר את כלם». וכן (שמות באמצע אות כז) «כולה כתובה בנחמות» כ"ה בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, וכוון המסדר לפסיקתא פסקא נחמו, עיין הערה קכ"ג, וכן (וארא סוף אות ו) «כולה כדכתיבה בריש פרשתא» כ"ה בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא ומאנטובה, אולם בדפוסים אחרונים הגיהו «כו' כדכתבתי בריש הפרשה». וכן (יתרו אות טז) «במס' ע"ז פרק ר' ישמעאל ועשרת הדברות כתובים בפ' של שבועות» הליון «מס' ע"ז» הוא שם דף כ"ד ע"ב וכ"ה ע"א, והליון השני כוונתו לפסיקתא רבתי פ"כ פכ"ד, ובפסקא כ"א כתבתי שם נרשם «פסקא עשר דברים» ובסוף פסקא כ"ד נרשם «סליק עשרת דבריא» ואין ספק שהוא מדרש מסודר בפני עצמו והיה מכונה מדרש עשרת הדברות, וכן נמצא באמת הגדה של שבועות ומכונה מדרש עשרת הדברות ונדפס ג"כ בבית המדרש ח"א, ובמדרש שמ"ר פכ"ט השמיט המסדר ורמז כמו שכתוב בעשרת הדברות. וכן (משפטים סוף אות ו) בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא «כדכתיבנא בסנהדרין בנזיקין בפרק ואלו הן הנחנקין» והוא בדף פ"ו ע"ב פ"ז ע"א (והמדפיס ממנטובה הגיה: «כו' בסנהדרין פי"א» ולפנינו הוא פ"י, ורשם לפי סדר הירושלמי שסדר פרק הנחנקין אחר פרק חלק, וא"כ הנחנקין הוא פי"א, וכן הסדר ברי"ף דפוס קונשטאנטינא וויניציא, וכן הוא העיקר, וכן היה לפני רש"י והרמב"ם, ועיין בתוי"ט ר"פ חלק, וכן מן הגמרא רפ"א דמכות כמו שפירש"י שם). גם נמצאים בנדפס הוספות מהסופר, לדוגמא (בפ' שמות סוף אות ע"ז) ויאמר ה' אל משה במדין מאחר שדיבר עמו בסנה חזר ודיבר עמו במדין הענין צריך היה מלפניו, המלות האלה בסוף המאמר אין להם מובן כלל ומה שייכות יש למו לכאן, ובעל עץ יוסף נדחק מאד לפרשם ולא עלתה בידו, ולדעתי המלות האלה הם דברי הסופר «הענין צריך היה מלפניו» היינו כי הדרשה על הכתוב ומשה היה רועה (אות יז) היתה צריכה להיות לפני הדרשה שלפניה למען היות להן סדר כסדר המקראות. וראיתי בכ"י שני של אקספארד כתוב «הענין היה מלפניו» והוא יותר נכון.

(כג) ומה שבא בירושלמי בלשון ארמי הביא הוא בלשון עברי צח, עיין לדוגמא פ' נח הערה כמ"ח.

שאלה בהלכה, והתשובה עליה מתחלת תמיד במלות „כך שנו רבותינו" ואח"כ מתהיל דרשותיו באגדה, והדרוש באגדה יש לו תמיד חבור ושייכות להלכה ההיא, ונוכל לשער כי השואל היה המתורגמן כמו שמצאנו בתלמוד בכמה מקומות, אוקי רב אמורא עליו ודרש, והיה הדורש לוחש באזני המתורגמן והמתורגמן השמיע דבריו ברבים, והתחיל המתורגמן לשאול באחת ההלכות ילמדנו רבינו מהו הדין, והדורש לחש באזנו הדין, ואח"כ דברי דרשותיו באגדה, או מה שקרוב יותר שהתלמידים בעצמם שאלו שאלה זו והוא השיב להם הדין, ואח"כ חבר אליה הדרוש באגדה אשר יש לו חבור ושייכות להלכה זו, והוא ע"ד הנמצא בבבלי (שבת ל' ע"א) שאיל שאילה זו לעילא מר' תנחום דמן נוי מהו לכבות בוצינא דנורא מקמי באישא בשבתא פתח ואמר אנת שלמה וכו'. ופירש"י ז"ל כך היו רגילין לפתוח באגדה תחלה והיא דומה לשאלה ידרש ובסוף הדרש סיים ולענין שאילתא דשאילנא קדמיכון נר קרויה נר נשמתו של אדם קרוי נר מוטב תכבה נר של בשר ודם מפני נרו של הקב"ה ע"כ. רק המדרש הזה הוא להיפך שמתחלה אומר פסק הדין ואח"כ התחיל הדרשה באגדה שיש לה איזה דמיון וחבור אל השאלה ׃

המדרש הזה הוא חבור הראשון אשר נאספו ובאו בו שאלות ותשובות בהלכות ודינים אחר חבור המשנה, (כי חבור השאלתות וה"ג הם מאוחרים הרבה ונתחברו בזמן הגאונים), וכל התשובות בעניני ההלכה הן רק כפי המבואר במשנה או בתוספתא לא כאשר נמצא לפנינו בגמרא בבלית כפי השקלא וטריא ומ"מ של הלכה שם, כי תלמוד בבלי לא היה עוד מסודר לפני המסדר מדרש תנחומא כ"י שלנו (אולם לפני מסדר תנחומא הנדפס היה כבר מסודר והביא דברים הרבה מהבבלי) ומפני זה לא תמצא בכל התשובות איזה פסק דין אליבא גמרא בבלית, וגם לפעמים נמצא בו פסקים סותרים למסקנת הגמרא, כאשר תראה כל זה באסיפה הכוללת כל ההלכות ההן אשר אני נותן לפניך הקורא בזה אשר מספרם ס"א, ושמה תמצא בהערותי מקור כל הלכה והלכה אנה נמצאת במשנה בתוספתא ובברייתא, ועוד ביתר ביאור בהערותי לגוף התנחומא במקומותם למושבותם. ואף אם נמצא איזה תשובות אשר הם נמצאים בבבלי ואינם לפנינו במשנה או בתוספתא, אין ספק שהיו כן גם בתוספתא שהיתה לפני המסדר ונאבדו, כי הרבה מן התוספתא נאבד לנו, כגון מתניתא דבר קפרא ור' הושעיה. עיין תשובת הגאונים שערי תשובה סי' קי"ט, ותוס' זבחים ז' ע"ב, כסף משנה פ"ד מהל' תשובה ה"א. גם נראה כי לפעמים היו לפניו נוסחאות אחרות במשנה לא כאשר הם לפנינו היום, וגם היה לפניו המשנה כנוסחת המשנה שבירושלמי.

המדרש הזה היה מקור נאמן לפני הקדמונים לשאוב ממנו פסקי דינים והלכות, כמו שתראה לקמן בפרק יו"ד, שמה הבאתי כל המקומות שמובא ממנו בספרי הקדמונים גם לפסק הלכה.

אקוה כי האסיפה הזאת לא תהיה למותר בעיני כל קורא מבין, אבל עוד ימצא בה תועלת. א) באשר היא האסיפה הראשונה מן הלכות מפוזרות מזמן רב לפני הגאונים. ב) הדרך והסגנון אשר נשאו ונתנו אז בדבר הלכה ופסק דין. ג) שיהיו לפניו כל הפסקים והדינים מחוברים יחד, וינעם לנפשו לראותם מסודרים יחד זה אחר זה, וישפוט באיזה מקומות הלכה בידינו היום כפי התנחומא, ובאיזה מקומות אין אנו פוסקין כמותו. והחובב דברי קדמוניותינו והתפשטות ההלכה בכל דור ודור ימצא נחת בכל אלה הענינים, ונפשו תרוה עונג בהביא לפניו סגנון ההלכות הקדומות וקצור לשונם, ואשר בדרך זה הלכו עוד הגאונים הקדמונים, בטרם נפרצו החבורים ואריכות שקלא וטריא בהן.

ובדרך הזה הלך גם המסדר ממדרש ילמדנו, וספר שמות מן תנחומא הנדפס הוא לקוה כולו מן ילמדנו מס' שמות, וגם כל השאלתות בהלכה שם מילמדנו לוקחו 1).

בראשית

---

1) ובעל הילקוט בלק רמז תשע"א הביא בשם ילמדנו: ילמדנו רבינו על כמה דברים גשמים נעצרים וכו'. דברים רמז תתנ"ג הביא בשם הילמדנו שאלה בהלכה וז"ל ילמדנו רבינו מי שהיה מחלק נכסיו בשעת מיתתו מהו שיהא דבריו קיימין ע"ש. ובשמואל רמז קמ"ו ילמדנו רבינו אדם מישראל שקרא לו החזן לעמוד לקרות בתורה או לעבור לפני התיבה ולא התקין עצמו מהו שיהא מותר לעמוד ולקרות. גם בקונדרס אחרון שהביא הילקוט בדפוס שאלוניקי ונדפס בבית המדרש ח"ו לד 79 הביא ג"כ ילמדנו רבינו בשעה שקורין בתורה בשבת העבד עולה ממנין שבעה כו'. ומצאתי השאלה הזאת והתשובה מובא בערוך ערך עבד בשם הילמדנו מפ' לך:

א. (בראשית אות י"ב). ילמדנו רבינו מי שרואה זיקים וברקים כיצד מברך עליהן? כך שנו רבותינו (א) על הזיקים ועל הזועות ועל הברקים ועל הרעמים (ב) אומר ברוך שכחו מלא עולם:

ב. (בראשית אות כ"א). ילמדנו רבינו מהו להציל תיק הספר עם הספר מפני הדליקה בשבת? כך שנו רבותינו (ג) מצילין תיק הספר עם הספר ותיק התפלין עם התפלין, הרי שנו רבותינו (ד) כל כתבי הקדש מצילין מפני הדליקה, למה כדי שלא ישרפו דברי תורה (ה), ותיק הספר מפני מה מצילין אותו, כדי שלא ישרף, וכי דברי תורה כתובין בתוכו, אלא בשביל שהוא דבוק לספר זכה להציל עמו:

ג. (שם כ"ו). ילמדנו רבינו מהו שיבטל אדם מפו"ר בזמן שאין לו בנים? כך שנו רבותינו (ו) לא יבטל אדם מפו"ר אלא א"כ יש לו בנים, ב"ש אומרים שנים זכרים, וב"ה אומרים זכר ונקבה, שנאמר זכר ונקבה בראם, מ"ט דב"ש (ז), כנגד קין והבל, מ"ט דב"ה כנגד אדם וחוה:

ד. (שם ל"ג). ילמדנו רבינו כמה דינם של רשעים בגיהנם? כך שנו רבותינו (ח) משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש, זה מן המשנה, מן המקרא מנין, דכתיב והיה מדי חדש בחדשו (ישעיה ס"ו כ"ג) מאותו חודש לאותו חודש הרי י"ב חדשים, שנאמר מיום ליום ומחדש לחדש שנים עשר (אסתר ג' ז'), ובמה הם נדונים, באש (ט) ובשלג כו':

ה. (נח א'). ילמדנו רבינו על כמה עבירות נשים מתות בשעת לדתן? כך שנו רבותינו (י) על שלש עבירות נשים מתות בשעת לדתן על שאינן זהירות בנדה בחלה ובהדלקת הנר:

ו. (שם ז'). ילמדנו רבינו מי שהוא רואה את הקשת בענן מהו צריך לברך? כך שנו רבותינו (יא) מי שהוא רואה את הקשת בענן צריך לברך, מאי מברך? זוכר הברית ונאמן בבריתו וקיים במאמרו:

ז. (שם י"ג). ילמדנו רבינו מהו ליתן רוק תפל על העין בשבת? (יב) אמר ר' חייא בר אבא אסור ליתן רוק תפל על גב העין בשבת, שהוא כמרפא בשבת:

ח. (שם י"ח). ילמדנו רבינו מי הוא המצווה על פו"ר האיש או האשה? כך שנו רבותינו (יג) האיש מצווה על פו"ר אבל לא האשה, ר' יוחנן בן ברוקה אומר על שניהם הוא אומר ויברך אותם אלהים ויאמר להם פרו ורבו (בראשית א' כ"ח), (יד) אלא שהאיש מצווה יותר מן האשה:

ט. (שם כ"ב). ילמדנו רבינו בית שנותנין בו עירוב מהו שיהא צריכה עירוב (טו) או לא? ר' יעקב בר אחא שאל את ר' אבהו (טז) א"ל ב"ש אומרים צריך, וב"ה אומרים אינו צריך, והלכה כב"ה (יז), אמר ר' יהושע בן לוי לא התקינו עירובי חצרות אלא מפני דרכי שלום כו':

י. (לך א'). ילמדנו רבינו מהו לאדם שיקבל עול מלכות שמים כשהוא מהלך? (יח) רב אידי ורב הונא בשם ר' יוסי ב"ר יהודה בשם ר' שמואל אמרו אסור לאדם לקבל עליו עול מלכות שמים

(א) ברכות נ"ד ע"א. (ב) לפי גי' המשנה שבירושלמי ובבלי על הרעמים ועל הרוחות וכו', ואין לדון מזה שלא היתה לפניו הגי' על הרוחות אלא השמיט ועל הרוחות שלא נשאל ע"ז, ואולי השמיט בכוונה מפני שבאין בנחת מברך עושה מעשה בראשית, עיין ירושלמי שם. (ג) שבת קט"ז ע"ב. (ד) שם קט"ו ע"א. (ה) זה דברי בעל התנחומא מעצמו. (ו) יבמות ס"א ע"ב. (ז) בגמרא שם טעם אחר דילפינן ממשה דכתיב בני גרשום ואליעזר, אבל לא בדה מלבו אלא מדקאמר בגמרא טעמא דר"נ אליבא דב"ש דסבר ב' זכרים וב' נקבות מקין והבל שנולדה תאומתם עמהם מנה נמי אליבא דתנא דמתני' נוכל ללמוד מקין והבל המפורשים בקרא. (ח) עדיות פ"ב מ"י. (ט) עיין פסיקתא פסקא עשר תעשר (נ"ז ע"ב) חזקיה אמר משפט רשעים בגיהנם י"ב חודש ששה חדשים בחמה וששה חדשים בצנה, ועיין בתנחומא הערה רכ"א. (י) שבת ל"א ע"ב. (יא) לא נמצא במשנה, רק בגמרא בבלי ברכות דף נ"ט ע"א, והוא ע"פ מסקנת רב פפא שם, ועיין בתנחומא שם הערה נ"א הבאתי דברי התוס' ודעת הרי"ף והערוך והרמב"ם כמו שהוא לפנינו. (יב) שבת ק"ח ע"ב, ושם איתא אבוה דשמואל ולוי חד אמר יין בתוך העין אסור על גב העין מותר, וחד"א רוק תפל אפילו על גב העין אסור, והסיום בתנחומא שהוא כמרפא בשבת ליתא בגמרא שם, והוא כפירש"י שם וז"ל דמוכחא מלתא דלרפואה דאילו לרחיצה מאים, להכי נקיט רוק תפל לפי שהוא חזק ומרפא, ועיין בתנחומא הערה ק"ז. (יג) משנה יבמות ס"ה ע"ב. (יד) ליתא במשנה, והם דברי בעל התנחומא, ועיין מ"ש בזה בהערה קפ"ב ובהערה קפ"ג תמצא ארוכות דברים על זה. (טו) הכוונה אם גם בעל הבית הזה צריך ליתן פת לשותפות, ועיין עירובין מ"ט ע"ב בית שמניחין בו עירוב אין צריך ליתן את הפת. (טז) הוא מירושלמי דעירובין פ"ז ה"ז ע"ש. (יז) הוא בירושלמי עירובין פ"ג דף כ' ע"ד, ופ"ז דף כ"ד סוף ע"ג, ועיין הערה רמ"ה. (יח) ירושלמי ברכות פ"ב ה"א (דף ד' ע"א).

שמים כשהוא מהלך, אלא יעמוד על רגליו ויקרא ק"ש, וכשיגיע לבשכמל"ו יתחיל ואהבת מיד קורא (יט) מהלך (כ) ואינו חושש:

יא. (שם ו'). ילמדנו רבינו גר שנתגייר ערב פסח כיצד אוכל את פסחו? (כא) כך שנו רבותינו בש"א טובל ואוכל פסחו לערב, ובה"א הפורש מן הערלה כפורש מן הקבר:

יב. (שם י"ג). ילמדנו רבינו העולה על מה הייתה באה? (כב) ר' ישמעאל אומר על מצות עשה ועל מצות לא תעשה, רשב"י אומר על הרהור הלב (כג) שנאמר ויהי כי הקיפו ימי המשתה וישלח איוב ויקדשם וגו' (איוב א' ה'):

יג. (שם כ'). ילמדנו רבינו מהו שיהא אדם מותר לרפאות בשבת? (כד) כך שנו רבותינו ספק נפשות דוחה את השבת (כה), ואם ספק מתרפא, ספק אין מתרפא, אין דוחין, אבל בשביל המילה דוחין את השבת:

יד. (וירא א'). ילמדנו רבינו כמה ברכות אדם מתפלל בכל יום? (כו) כך שנו רבותינו צריך אדם שיתפלל י"ח, ולמה י"ח? (כז) כנגד י"ח אזכרות שכתיב בהבו לה' בני אלים (תהלים כט), (כח) משיבין לר' לוי והא בבבל אומרים י"ט? אמר להם אף הוא מן האזכרות, שנאמר אל הכבוד הרעים (שם שם ג'), אמר ר' סימון כנגד י"ח חוליות שבשדרה שבשעה שאדם עומד ומתפלל צריך לשוח בכולן, שנאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך (תהלים ל"ה י'):

טו. (שם ו'). ילמדנו רבינו מי שהוא מתרגם לקורא בתורה מהו שיסתכל בכתב? כך שנו רבותינו (כט) המתרגם אסור להסתכל בכתב והקורא אסור ליתן עינו חוץ מן התורה, שלא ניתנה התורה אלא בכתב, שנאמר וכתבתי על הלוחות (שמות ל"ד א'), ואסור למתרגם ברבים להסתכל בתורה. אמר ר' יהודה בן פזי מקרא מלא הוא כתב לך את הדברים האלה (שם שם כ"ז), הרי המקרא שניתנה בכתב, כי על פי הדברים האלה (שם שם), הרי התרגום שניתן בעל פה (ל), אמר ר' יהודה בר סימון כרתי אתך ברית ואת ישראל (שם), ע"י כתב וע"י

(יט) דעתו שרק בפסוק ראשון צריך לעמוד, אבל השאר קורא והוא מהלך, והוא כנגד גמרא בבבלי ברכות י"ג ע"ב, דשם איתא אר"כ עד על לבבך בעמידה, ורי"א כל הפרשה כולה בעמידה, אבל הרי"ף ברכות ריש פ"ב פסק דלית הלכתא לא כר"כ ולא כר"י דקי"ל כרבא דהוא בתרא ופסק הלכה כר"מ ולא צריך כוונה אלא פסוק ראשון בלבד הלכך א"צ לעמוד אלא בפסוק ראשון בלבד עכ"ל, וכן כתבו התוס' ברכות שם ד"ה על לבבך והביאו דברי הירושלמי וכתבו וכן הלכה דמצוה לעמוד בפסוק ראשון לבד וסיימו וכן איתא בתנחומא, וכוונתם למאמר התנחומא שלפניו. ועיין בחילוקים שבין בני בבל ובין בני א"י שבסוף יש"ש לב"ק סי' א' ומובא בשערי צדק סי' י"א ובסדור רב עמרם גאון ז"ל. (כ) הטעם שכך כתוב ובלכתך בדרך, וכן כתב הרא"ש והא דלא בעי עמידה בכל הפרשה משום דפסוק דבתרא כתיב ובלכתך בדרך אלמא דקורא כמהלך. (כא) משנה פסחים צ"ב ע"א. (כב) לא נמצא במשנה רק בתוספתא מנחות פ"י ושם הוא בשם ר"ע וכן הוא בגמרא יומא ל"ו ע"א. (כג) עיין וי"ר פ"ז אות ג' טעם אחר שנאמר והעולה על רוחכם (יחזקאל כ לב), ועיין ירושלמי יומא פ"ח ה"ז, ועיין הערה קמ"ג. (כד) משנה יומא פ"ו ע"א. (כה) בלתי מובן והנכון כגירסת תנחומא הנדפס וכך איתא בש"ר כל ספק נפשות דוחה את השבת, מילה ורפואתה דוחה את השבת. (כו) הוא גם לשון המשנה ברכות כ"ח ע"ב. (כז) ירושלמי ברכות פ"ד ה"ג (דף ח' ע"א) ותענית פ"ב ה"ב (ס"ה ע"ג) ובבבלי ברכות כ"ח ע"ב, ובנדפס נוסף עוד טעמים כנגד י"ח פעמים שהאבות כתובים בתורה וכנגד י"ח צווים שבמלאכת המשכן, ונובעים מהירושלמי, ועיין בהערה ב' בתנחומא שם תמצא דברי טעם. (כח) הכוונה והרי י"ג ברכות היינו שים תשע עשרה ברכות בתפלה עם ברכת המינים, והאזכרות במזמור הבו לה' בני אלים אינם אלא י"ח? ומשני שאל הכבוד הרעים אף הוא מן האזכרות שגם אל הוא ג"כ אזכרה, וא"כ יש במזמור הנ"ל י"ט אזכרות, ובירושלמי שם הגי' אמר ר' חונה אם יאמר לך י"ז אינון אמור לו של מינים כבר קבעו חכמים ביבנה. התיב ר"א בר"י קומי ר' יוסי והא כתיב אל הכבוד הרעים? א"ל והתני כולל של מינים ושל הרשעים במכניע זדים ושל זקנים ושל גרים במבטח לצדיקים ושל דוד בבונה ירושלים, אית לך מספקא לכל חדא וחדא אזכרה והדברים תמוהים, אמנם עיין פירושו בפירוש הקצר לירושלמי, (ופירושו נובע שם מבעל יפה מראה לאגדת ירושלמי), וגרס כך אם יאמר לך אדם י"ט אינון, והיינו דלכבר ידע המקשה מכך דאל הכבוד הרעים, ואנשי כנה"ג לא תקנו רק י"ח, ומשני של מינים כבר קבעו חכמים ביבנה, וא"כ יש י"ט ברכות, ומקשה והכתיב אל הכבוד הרעים, היינו דהוה להו לאנשי כנה"ג לתקן י"ט ברכות, ומקום שכללו ב' דברים בברכה אחת היה להם לחלקם לב' ברכות, ומשני והתני כולל של מינים במכניע זדים וכו', היינו שאם היו חולקים ברכה לכל דבר היו צריכים לחלק ברכה לזקנים וכן לגרים וכן לדוד ואז היו כ"א ברכות ואין כאן כ"א אזכרות, ומפני זה הצריכו לכלול בברכה אחת כל הדומים לה. אמנם האמת היא כגי' התנחומא היא הנכונה וכנ"ל, ועיין בירושלמי עם פי' מוהר"א פולדא ובפ"מ ובפי' מבעהמ"ס חרדים הנדפס שם, ועוד עיין בענין כלול הברכות בש"ע בתולדות הקליר הערה ל"ג ובנוספות שם, ובסדור הגיון לב, ועיין במבוא למדרש לקח טוב אות ה' שהבאתי בשם הילקוט שמביא בשם הילמדנו כי חנה התפללה י"ח מעין י"ח ברכות. וכך כתב ר' טוביה בפ' ואתחנן, ודבריו נובעים מבה"ג הל' ברכות פ"ה, ובס' האשכול הל' תפלה סי' י' מובא זה בשם הירושלמי ובאמת לא נמצא לפנינו בירושלמי. (כט) ליתא במשנה אבל בבבלי מגילה ל"ב ע"א אמר עולא מפני מה אומרים הקורא בתורה לא יסייע למתורגמן כדי שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה ע"כ, ומטעם זה אסור למתרגם ג"כ לתת עיניו בתורה כדי שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה, וכן מפורש בתנחומא הנדפס המתרגם אסור לו להסתכל בספר תורה ולתרגם כדי שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה, עיין בז"א בפסיקתא רבתי. (ל) בירושלמי מגילה פ"ד

וע"י פה, כי על פי הדברים האלה אם קיימת מה שבכתב בכתב ומה שבעל פה על פה, כרתי אתך ואת שנתנה מה שעל פה בכתב ומה שבכתב בעל פה לא כרתי אתך:

טז. (שם ט') . ילמדנו רבינו מהו שיעמוד אדם ויתפלל מתוך קלות ראש? כך שנו רבותינו (לא) אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש (לב), אמר דוד עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה (תהלים ב' י"א):

יז. (שם יד). ילמדנו רבינו כמה מיתות נמסרו לב"ד? ארבעה, (לג) ואלו הן סקילה שריפה הרג וחנק, ואיזו היא החמורה? (לד) רבותינו אמרו סקילה, (לה) רשב"י אומר שריפה, שניתנה לבת כהן שזינתה:

יח. (שם ט"ז). ילמדנו רבינו ב"ד שגזרו תענית על הצבור שירדו גשמים וירדו בו ביום, מהו שישלימו? כך שנו רבותינו (לו) היו מתענין וירדו גשמים קודם הנץ החמה לא ישלימו, לאחר הנץ החמה ישלימו, דברי ר' מאיר, ור"י אומר קודם הנץ החמה לא ישלימו, לאחר חצות ישלימו. (לז) ומנין סמכו הדורות שיהו מתענין בשני ובחמישי, אלא כשעשו ישראל אותו מעשה, עלה משה בחמישי וירד בשני, מנין אמר ר' לוי עלה בחמישי ומחמישי לחמישי הרי ט"ו, ומערב שבת לערב שבת ולערב שבת ט"ו הרי ל', ומשבת לשבת ח' הרי ל"ח, ואחד בשבת ושני בשבת הרי מ', לכך התקינו חכמים שיהו מתענין בשני ובחמישי בעלייתו של משה ובירידתו, ובסוף מ' ימים נתענו והיו בוכים כנגד משה ונתמלא עליהן הקב"ה רחמים ועשה להן אותו יום כפרה לעונותיהם, וזה יום הכפורים, שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם וגו' (ויקרא ט"ז ל'):

יט. (שם ל') . ילמדנו רבינו אם היתה קטטה בין אדם לחבירו, כך שנו רבותינו (לח) עבירות שבין אדם למקום יו"כ מכפר שבינו ובין חבירו אין יו"כ מכפר עד שירצה את חבירו, אם הלך לרצות ולא קיבל מה יעשה, א"ר יוסי בן דורמסקית זה סימן יהא בידך כל זמן שאתה מרחם על חבירך יש לך מרחם, ואם אין מרחם על חבירך אין לך מנחם, מה יעשה? ארשב"נ יביא (לט) עשרה בני אדם ויעמידם שורה אחת ויאמר לפניהם אחיי קטטה היה ביני ובין פלוני זה, והלכתי לרצותו ולא קיבל, מיד הקב"ה ראה שהשפיל עצמו לפניו, והוא מרחם עליו, שנאמר ישור על אנשים ויאמר חטאתי וישר העויתי (איוב ל"ג כ"ז), מהו כתיב שם פדה נפשי מעבור בשחת (שם שם כ"ח), וכתיב ומודה ועוזב ירוחם (משלי כ"ח י"ג):

כ. (שם ל"ב) . ילמדנו רבינו איזו היא האונאה? כך שנו רבותינו אסור לאדם שיונה את חבירו, (מ) ולא יאמר לו בכמה חפץ זה, והוא אינו צריך ליקח, (מא) ואם היה בעל תשובה אל יונה אותו ויאמר לו זכור מעשיך הראשונים, ואם היה בן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך, (מב) שהרי חזיר נשוך בין שיניהם:

כא. (תולדות י"ב) . ילמדנו רבינו מהו שיקפל אדם את כליו בשבת? כך שנו רבותינו (מג) מקפלין את הכלים אפילו ד' וה' פעמים ומציעין המטות מלילי שבת לשבת, אבל לא משבת למוצאי שבת, (מד) ובאלו כלים אמרו שמקפלין את הכלים כל שהוא ללבשו בשבת, אבל ללבוש אחר השבת אסור לקפלן בשבת, (מה) וכלים שמתקפלין בשני בני אדם אסור, יחידי מותר לקפלו

ה"א (דף ע"ד ע"ד) ופיאה פ"ב ה"ו (דף י"ז ע"א) אם שמרת מה שבפה ושמרת מה שבכתב אני כורת אתך ברית ואם לאו איני כורת אתך ברית. ויש כאן ט"ס שתחת ואת שנתנה צ"ל „ואם שניתה". (לא) משנה ברכות ל' ע"ב. (לב) בבבלי שם תנה"מ אהנב"י מהכא עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה, במקום גילה שם תהא רעדה, וכן הוא בירושלמי שם (דף ח' ע"ד). (לג) משנה סנהדרין מ"ט ע"ב. (לד) גמרא שם סקילה חמורה שכן נתנה למגדף ולעובדי ע"ז. (לה) במשנה סנהדרין דף ע"ט ע"ב אמר להם ר"ש אילו לא היתה שריפה חמורה לא ניתנה לבת כהן שזינתה. (לו) משנה תענית י"ט ע"א, הסיום דברי ר' מאיר לא נמצא שם, גם במקום ר' יהודה אומר נמצא שם ור' אליעזר אומר, אבל בגמרא שם כ"ה ע"ב בברייתא הגירסא כמו שהיא לפנינו. (לז) מאמר זה מובא בספר הישר לר"ת ובשבלי הלקט כ"י ערוגה התשיעית סי' רע"ז. ובנדפס כלל ל"ב ובתניא סי' ס"ב וברוקח סי' ר"ע וכלם הביאו בשם התנחומא, וכן בתוס' ב"ק דף פ"ב ע"א ד"ה כדי ועיין הערה ק"א. (לח) משנה יומא פ"ח מ"ט דף פ"ה ע"ב. (לט) בירושלמי יומא פ"ח ה"ט (דף מ"ה ע"ג) שמואל אמר האן דחטא על חבריה צריך מימר ליה סרחית עלך ואם קבליה הא טבאות ואין לא מייתי בני נש ומפייס ליה קמיהון הה"ד ישור על אנשים וכו'. ובבבלי יומא פ"ז ע"א ואמר רב חסדא וצריך לפייסו בשלש שורות של שלש בני אדם, ועיין שם בפרש"י: (מ) משנה ב"מ נ"ח ע"ב. (מא) משנה שם. (מב) במשנה שם המלות האלה אינם, רק בברייתא שם, ואם היה גר ובא ללמוד תורה, אל יאמר לו פה שאכל נבלות וטרפות שקצים ורמשים בא ללמוד תורה שנאמרה מפי הגבורה. (מג) משנה שבת קי"ג ע"א. (מד) הוא הוספה מבעל התנחומא וליתא במשנה, ועיין בפרש"י שם שכתב אפילו ד' וה' פעמים כדי לחזור וללבשן בו ביום. (מה) כן הוא בירושלמי שבת פט"ו ה"ג ובבבלי שם בשם דבי ר' ינאי שאמרו לא שנו אלא באדם אחד אבל בשני בני

לקפלו ואינו חושש, שצריך אדם להיות מכבד את השבת (מו) בכסותו, שנאמר וקראת לשבת עונג (ישעיה נ"ח י"ג), ובמה ישראל מכבדין את השבת, במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, שמתחלה כך עשה הקב"ה, שנאמר ויעש (לו) [ה'] אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם (בראשית ג' כ"א), מהו כתנות עור? בגדי כהונה גדולה שהלבישן הקב"ה שהיה בכבודו של עולם. (מז) ועוד שנו רבותינו עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות והעבודה בבכורות, (מח) לכך הלביש הקב"ה לאדם בגדי כהונה גדולה שהיה בכורו של עולם:

כב. (ויצא ו'). (מט) ילמדנו רבינו מה בין מיתתן של צדיקים למיתתן של רשעים? אמר ר' יוסטא בר שונם בשם ר' יהושע דסכנין מיתתן של רשעים לא בארץ ולא בשמים כו' אבל מיתתן של צדיקים בשמים ובארץ כו':

כג. (שם). ילמדנו רבינו מה בין חלומות הצדיקים לחלומות הרשעים? חלומות הרשעים לא בשמים ולא בארץ כו', אבל חלומות של הצדיקים בשמים ובארץ:

כד. (שם ט"ז). ילמדנו רבינו מהו שיקנח אדם שלחן בשבת בספוג? כך שנו רבותינו (נ) ספוג אם יש לו עור בית אחיזה מקנחין בו, ואם לאו אין מקנחין בו, (נא) שאם אין עליו עור תפור לו הוא בא לקנח בשבת והמים נכנסין והוא כובש והמים יוצאין ונמצא סוחט בשבת, לפיכך אם יש לו עור בית אחיזה מקנחין בו, ואם לאו אין מקנחין בו, שלא יהא עוצר והמים יוצאין:

כה. (שם כ"א). ילמדנו רבינו חצר של ישראל ונכרים דרין בתוכו מהו שיהא עירובו עירוב? כך שנו רבותינו (נב) חצר של ישראל ונכרים דרין בתוכו אסור לישראל להשתמש בתוכה עד שיקח רשותו של נכרי למה שכתיב בכל המקום אשר אזכיר את שמי וגו' (שמות כ' כ"ד), ואין הקב"ה מיחד שמו בתוך עובדי ע"ז, אלא ונקדשתי בתוך בני ישראל (ויקרא כ"ב ל"ב), שלא תתחבר בתוך הרשעים:

כו. (וישלח ח'). (נג) ילמדנו רבינו מה סימן נתן ר' יוסי בן קיסמא לתלמידיו שהיו מטיילין בטבריא כו':

כז. (שם ט'). ילמדנו רבינו מהו לדבר דבר יתר בשבת? כך שנו רבותינו (נד) נשאלין נדרים שהן לצורך השבת, הרי דבר שאין לצורך השבת אין נשאלין, (נה) ואין צורך לומר שאסור להרבות דברים בשבת:

כח. (שם י"ב). ילמדנו רבינו מהו שתצא אשה בתכשיטיה בשבת לרשות הרבים? כך שנו רבותינו (נו) לא תצא אשה לרשות הרבים בשבת בתכשיטיה, ולא בכבול ולא בעיר של זהב, ולא בקטלא, ולא בנזמים ולא בטבעות שאין עליה חותם, ולא במחט שאינה נקובה, ואם יצתה אינה חייבת חטאת, (נז) בזמן שיצתה בהן בתוך הבית, אבל לא תצא באחד מן התכשיטין לרשות הרבים, (נח) רבותינו אומרים אפילו בחול אינה צריכה לצאת לרשות הרבים, למה? שהעם מסתכלין בה:

כט. (שם כ"א). ילמדנו רבינו המתפלל איכן הוא צריך שיכוין את לבו? כך שנו רבותינו (נט) המתפלל צריך שיכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים, (ס) ר' אליעזר בן יעקב אומר המתפלל חוצה לארץ יכוין את לבו לארץ ישראל, המתפלל בא"י יכוין את לבו כנגד ירושלים, המתפלל בירושלים יכוין את לבו לבית המקדש, היה מתפלל בבית המקדש יכוין את לבו לבית קדשי הקדשים כו':

וישב

אדם לא, וכן פסק הרמב"ם בהל' שבת פכ"ב הכ"ב. (מו) עיין שבת קי"ג ע"א ועיין ירושלמי פאה פ"ח ה"ח (דף כ"א ע"ב), אמר ר' חנינא צריך אדם שיהא לו שני עטופין אחד לחול ואחד לשבת. (מז) משנה זבחים קי"ב ע"ב. (מח) עיין במדרש ב"ר פס"ג אות י"ג אדם הראשון היה בכורו של עולם שלבש בגדי כהונה גדולה שנאמר ויעש ה' אלקים לאדם וגו' בגדי שבת היה כו'. (מט) שאלה זו וכן שלאחריה אינם מענין הלכה לדין, בכל זאת לא השמטתי אותן מפני שהן מתחילות במלות ילמדנו רבינו. (נ) משנה שבת קמ"ג ע"א. (נא) היא הוספת התנחומא לבאר טעם המשנה. (נב) משנה עירובין ס"א ע"ב ועיין פרש"י שם. (נג) עיין בבלי סנהדרין צ"ח ע"א, שם נמצא כל המאמר הזה בשלימות, ואף כי גם זה אינו מענין הלכה ודין בכל מקום הבאתיו משום שמתחיל בלשון ילמדנו רבינו. (נד) משנה שבת קנ"ז ע"א. (נה) בגמרא שם קי"ג סוף ע"א ודבר דבר שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול. והיינו כפירוש ר"ת שם ד"ה שלא דאילו לפירש"י אין בכלל הזה אלא דבר של חול כגון מקח וממכר וחשבונות. (נו) משנה שבת נ"ז ע"א. (נז) אין לזה מובן, כי אע"פ שיצאה לרשות הרבים אינה חייבת חטאת, ועיין פירושו בהערה כ"א בתנחומא שם. (נח) עיין בתנחומא הערה כ"ב. (נט) משנה ברכות כ"ח ע"ב. (ס) עיין תוספתא ברכות

ל. (וישב ח'). ילמדנו רבינו אם נפלה מפולת בשבת ואין ידוע אם יש שם ישראל אם לאו, מהו לפקח עליהן בשבת? כך שנו רבותינו (סא) מי שנפלה עליו מפולת בשבת ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת, ספק נכרי ספק ישראל, מפקחין עליו את הגל, מצאוהו חי מפקחין עליו, ואם מת יניחוהו, (סב) כתיב בשבת מחלליה מות יומת (שמות ל"א י"ד), שנו רבותינו מפקחין על החי בשבת, (סג) אמר ראב"ע ומה המילה שאינה אלא אחת מרמ"ח איברים דוחה את השבת, רמ"ח אברים תחת האבן אינו דין שדוחין עליו את השבת, (סד) ר"ש בן מנסיא אומר חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה:

לא. (מקץ י"א). ילמדנו רבינו כמה תפלות חייב אדם להתפלל ביום? כך שנו רבותינו (סה) אין מתפללין יותר מג' תפלות (סו) שתקנו אבות העולם, אברהם תיקן תפלת שחרית שנאמר וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם (בראשית י"ט כ"ז), יצחק תיקן תפלת מנחה, שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב (שם כ"ד ס"ג), יעקב תיקן תפלת ערבית, שנאמר ויפגע במקום (שם כ"ח י"א), (סז) ואף דניאל כתיב ביה וזמנין תלתה ביומא הוא ברך על ברכוהי (דניאל ו' י"א), ולא פירש באיזה שעה, בא דוד ופירש, ערב ובוקר וצהרים וגו' (תהלים נ"ה י"ח), לפיכך אין אדם רשאי להתפלל יותר משלש תפלות ביום, (סח) ור' יוחנן אמר ולואי מתפלל אדם והולך כל היום כלו:

לב. (שם י"ד). ילמדנו רבינו מנין התקינו לברך על המזון, שנאמר ואכלת ושבעת וברכת (דברים ח' י'), הרי לאחריו, לפני המזון מנין? (סט) שנה ר' חייא בשם ר' עקיבא קדש הלולים לה' (ויקרא י"ט כ"ד), מלמד שהוא טעון ברכה לפניו ולאחריו:

לג. (ויקרא ג'). ילמדנו רבינו העובר לפני התיבה וטעה ולא אמר ברכת קללת המינין, מהו שמחזירין אותו? כך שנו רבותינו (ע) העובר לפני התיבה וטעה בכל הברכות כולן אין מחזירין אותו, בברכת המינין מחזירין אותו בעל כרחו, חיישינן שמא מין הוא, (עא) ולכך מחזירין אותו שאם יהיה בו צד מינות יהיה מקלל את עצמו והקהל עונין אמן, (עב) וכן מי שלא אמר בונה ירושלים מחזירין אותו, דחיישינן (עג) שמא כותי הוא, (עד) אמר ר' יוסי גר שקיבל עליו דברי תורה חוץ מדבר אחד, אין מקבלין אותו, ולא עוד אלא אפילו דקדוק אחד מדקדוקי תורה או מדקדוקי סופרים:

לד. (שם ח'). ילמדנו רבינו מהו שיכנס אדם להר הבית במקלו ובאפונדתו? כך שנו רבותינו (עה) לא יכנס אדם להר הבית במקלו ובאפונדתו ובאבק שברגלו, שלא ינהג בו קלות ראש אפילו בחרבנו:

לה. (מצורע א'). ילמדנו רבינו כמה בני אדם אין להם חלק לעוה"ב? כך שנו רבותינו (עו) אלו שאין להם חלק לעוה"ב, שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעוה"ב, שלשה מלכים ירבעם אחאב ומנשה, (עז) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום בקשו חכמי המשנה

לשנות

פ"ג ובירושלמי פ"ד ה"ה (דף ח' סע"ב) ובבלי ברכות ל' ע"א. (סא) משנה יומא פ"ג ע"א. (סב) הסיום מהכתוב ליתא במשנה שם. (סג) יומא פ"ה ע"א בברייתא. (סד) שם ובגמרא עוד שם א"ר יהודה אמר שמואל אי הואי התם ה"א לדידי עדיפא מדידהו וחי בהם ולא שימות בהם. (סה) אין זה לשון משנה בשום מקום: (סו) בירושלמי ברכות פ"ד ה"א (דף ז' ע"א), ר' יהושע בן לוי אומר תפלות מאבות למדום, תפלת השחר מאברהם וכו', ובבבלי ברכות כ"ו ע"א איתמר ר' יוסי ב"ח אמר תפלות אבות תקנום. (סז) ירושלמי ברכות שם יכול יהא מתפלל שלשתן כאחת פירש דניאל וזמנין תלתה ביומא וגו', וכן הוא בבבלי ברכות ל"א ע"א ועיין שם דף כ' ע"ב: (סח) ירושלמי ברכות פ"ד ה"ג (דף ח' סוף ע"א) ובבלי ברכות כ"א ע"א, ויש להעיר כי בשני המקומות האלו לא נזכר הך דר' יוחנן רק לענין אחר היינו ספק אם התפלל או לא אם צריך עוד הפעם להתפלל. (סט) בת"כ קדושים פ"ג ובבלי ברכות ל"ה ע"א מובא זה בשם תנו רבנן, ועיין מה שכתבנו בהערה ק"ד. (ע) מימרא דרב יהודה אמר רב בבלי ברכות כ"ט ע"א טעה בכל הברכות כולן אין מעלין אותו, בברכת המינים מעלין אותו, חיישינן שמא מין הוא, ואף שלא נזכר במשנה או בברייתא מ"מ הוא מהלכות הקדומות המקובלות לרב. (עא) פי' חיישינן שמא הוא מין ואינו רוצה לקלל את עצמו, כי כשהקהל יענה אמן על הקללה יהיה מקולל מהם לכך אינו רוצה לאומרה, עיין תנחומא הערה כ"ד. (עב) בבבלי שם לא נזכר רק אם טעה בברכת המינין מסלקין אותו, אבל לא נזכר שם אם טעה בבונה ירושלים, רק בירושלמי סוף פ"ה דברכות נזכר גם הך דאם טעה בבונה ירושלים דמסלקין אותו, אבל איתא שם דגם אם טעה בתחיית המתים שמסלקין אותו, והב"י באו"ח סי' קכ"ו העיר על דברי הטור שמביא הך דירושלמי שבג' ברכות אלו אם טעה מסלקין אותו, והוא נגד הבבלי, וע"ש מה שמביא בשם רבינו יונה דבר מושכל. (עג) כי הכותים אינם מתפללים על בנין הבית בירושלים לפי שבנו להם מקדש בהר גריזים. (עד) תוספתא דמאי פ"ב סי' ו' וכן בבבלי בכורות ל' ע"ב. (עה) תוספתא ברכות פ"ו ובבלי ברכות ס"ב ע"ב, ועל השנוים עיין הערה כ'. (עו) משנה סנהדרין ק' ע"א. (עז) עיין בתנחומא הערה ב' ציינתי שם המקומות שמובא מאמר זה באיזה שנוים.

לשנות ארבעה מלכים ולמנות עמהן שלמה, אלא שיצתה ב"ק ואמרה אל תגעו במשיחי (תהלים ק"ה ט"ו):

לו. (שם י'). ילמדנו רבינו על כמה דברים הצרעת באה? כך שנו רבותינו (עח) על אחת עשרה דברים הנגעים באים, על ע"ז, ברכת השם, גילוי עריות, גנבות, לשון הרע, עדות שקר, ועל הדיין המקלקל את הדין, שבועת שוא, הנכנס בתחום שאינו שלו, החושב מחשבות של שקר, המשלח מדנים בין אחים, וי"א אף על עין רעה כו':

לז. (שם י"ג). ילמדנו רבינו מהו לנדה שתישן עם בעלה הוא בבגדו והיא בבגדה במטה אחת זה לצד אחד וזה לצד אחד? כך שנו רבותינו (עט) אסור לשכב, שאין נותנין פירצה לפני הכשר וכ"ש לפני הגנב, שמשלו חכמים את הדבר כאש בנעורת, ואומר ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב (ויקרא י"ח י"ט):

לח. (במדבר ט'), ילמדנו רבינו בתוך כמה אמות מותר לאדם להלך בשבת? כך שנו רבותינו (פ) השובת בדרך עושה לו עגולות עד ארבע אמות, דברי ר' חנינא בן אנטיגנס, ומטלטל בתוך ארבע אמות בשבת ואומר שביתתי במקומי, וזכה לו מקומו אלפים אמה לכל רוח ורוח, וכמה הן ד' אמות, (פא) ר"י אומר כדי שיטול חבית מן מרגלותיו ויתננה במראשותיו, (פב) השובת במדינה אפילו היא גדולה כאנטוכיא מהלך את כולה, ועיבורה וחוץ מעיבורה אלפים אמה, ומהו עיבורה החנויות והפונדקיות שחוץ למדינה על הדרך, והשובת במערה אפילו היא גדולה כמערה שברח בה צדקיה מלך יהודה שהיה בה שנים עשר מיל מהלך את כולה, וחוץ ממנה אלפים אמה לכל רוח שירצה, ומנין סמכו חכמים? מדברי תורה, שנאמר ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה וגו' (במדבר ל"ה ה'):

לט. (שם כ"א). ילמדנו רבינו תינוק שנולד לשמונה חדשים מחללין עליו את השבת? כך שנו רבותינו (פג) תינוק שנולד לשמונה חדשים אין מחללין עליו את השבת, ואין חותכין את טבורו, ואין טומנין את שלייתו, ואין מטלטלין אותו ממקום למקום, אבל אמו גוחה עליו ומניקתו, והמטלטלו בשבת כאילו מטלטל את האבן, ספק בן שמונה ספק בן שבעה אין מחללין עליו את השבת ואין חותכין את טבורו ואין טומנין את שלייתו, ואין מטלטלין אותו ממקום למקום, ואם דבר ברור הוא שהוא בן שבעה מחללין עליו את השבת וחותכין את טיבורו וטומנין את שלייתו, ומטלטלין אותו ממקום למקום, ולמה מחללין את השבת על ילוד שנולד לשבעה, לפי שהוא של חיים, אבל הנולד לשמונה אינו לחדשיו ואינו של חיים, לכך אין מחללין עליו את השבת:

מ. (שם כ"ח). ילמדנו רבינו העובר על כריתות שבתורה במה הם מתכפרים ויוצאין מידי כריתתן? כך שנו רבותינו (פד) כל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כריתתן, שנאמר והפילו השופט וגו' ארבעים יכנו לא יוסיף וגו' ונקלה אחיך (דברים כ"ה ב' ג'), כיון שלקה הרי הוא אחיך, (פה) ולמה ארבעים, אלא האדם הזה נוצר לארבעים יום, ועבר על התורה שניתנה לארבעים יום, ילקה ארבעים ויצא ידי עונשו:

מא. (נשא א'). ילמדנו רבינו מי שהיה מבקש לקנאות לאשתו כיצד הוא מקנא לה? כך שנו רבותינו (פו) המקנא לאשתו היה מוליכה לב"ד הגדול שבירושלים ומאיימין עליה על דרך שמאיימין על עדי נפשות, ואח"כ מעלין אותה (פז) לשער המזרח לשער נקנור, (פח) ששם מטהרין את המצורעים, ומשקין את הסוטות, (פט) כהן היה מביא פיילי של חרס ונותנין לתוכה חצי לוג מים מן הכיור, נכנס להיכל ופנה לימינו, ומקום היה שם אמה על אמה וטבלא של שיש שם, וטבעת קבועה בה, מגביה ונוטל עפר מתחתיה ונותן על המים, שנאמר

(עח) בערכין ט"ו ע"א איתא על שבעה דברים ובוי"ר פי"ז אות ג' על עשרה דברים, ואולי יש לתקן גם בוי"ר שם על אחת עשרה דברים, ועיין בתנחומא שם הערה מ"ג. (עט) אין זה משנה רק ברייתא מובא בבבלי שבת י"ג ע"א, ואל אשה נדה לא יקרב (יחזקאל י"ח ו'), מקיש אשה נדה לאשת רעהו, מה אשת רעהו הוא בבגדו והיא בבגדה אסור אף אשתו נדה הוא בבגדו והיא בבגדה אסור, והוא מן הברייתות שהיו לפני חכמי התלמוד ואינם נמצאים לפנינו, ועיין בטור יו"ד הל' נדה סי' קצ"ה הבאתי דבריו בתנחומא בהערה ס"ט, ועיין בתוס' שבת שם ד"ה בימי. (פ) משנה עירובין מ"ט ע"ב. (פא) תוספתא עירובין פ"ג ובירושלמי שם דף כ"א ע"ג. (פב) ברייתא בבבלי עירובין ס"א ע"ב. (פג) תוספתא שבת פט"ז בבלי שבת קל"ה ע"א. (פד) משנה מכות כ"ג ע"א. (פה) טעם זה לא נזכר במשנה רק הוא מסדר התנחומא מדנפשיה. (פו) משנה סוטה ז' ע"א. (פז) וכן גירסת הב"ח במשנה שם, ופירש"י לשער מזרח שער החיצון שבו נכנסין להר הבית ומשם לשער נקנור. (פח) במשנה שם נאמר ג"כ ומטהרין את היולדות. (פט) משנה סוטה ט"ו ע"ב.

שנאמר ומן העפר אשר יהיה בקרקע המשכן יקח הכהן ונתן אל המים (במדבר ה' י"ז), והיה כותב את המגלה ואם לא שכב איש אותך וגו' (שם שם י"ט), מכאן שנו רבותינו שפותחין בדיני נפשות מתחלה לזכות כו', (צ) ואם הייתה טמאה לא היתה מספקת לשתות עד שפניה מוריקות ועיניה בולטות וכו', (צא) כשם שהמים בודקין את האשה, כך המים בודקין את האיש, (צב) שנאמר ובאו ובאו, (צג) כשם שאסורה לבעל, כך אסורה לבועל, שנאמר ונטמאה ונטמאה, אבל אם שתת ונמצאת טהורה, (צד) אם היתה עקרה נפקדת וכו':

מב. (שם י"ד). ילמדנו רבינו כהן בעל מום מהו שישא את כפיו? כך שנו רבותינו (צה) כהן שיש בידו מומין לא ישא את כפיו, (צו) ורבי היה שונה כהן שיש מומין בכולו לא ישא את כפיו, (צז) ר' יהודה אומר אף מי שהיו ידיו צבועים סטים או קוצה או פואה, לא ישא את כפיו, למה שדרך בני אדם להיות מסתכלין בו, (צח) ר' יהושע הגדול שונה אם רוב אנשי העיר מלאכתן בכך מותר לו לישא את כפיו:

מג. (שם י"ט). ילמדנו רבינו כמה דברים קדמו למעשה בראשית? כך שנו רבותינו (צט) שבעה דברים קדמו לעולם ואלו הן כסא הכבוד והתורה ובית המקדש ואבות העולם וישראל ושמו של משיח והתשובה, וי"א אף ג"ע וגיהנם וכו':

מד. (בהעלותך א'). ילמדנו רבינו מהו להדליק בשמן שריפה ביו"ט? כך שנו רבותינו (ק) אין מדליקין בשמן שריפה ביו"ט, ר' ישמעאל אומר אין מדליקין בעטרן מפני כבוד השבת, וחכמים מתירין בכל השמנים בשמן שומשמין בשמן אגוזים בשמן צנונות בשמן דגים בשמן פקועות ובעיטרן ובנפט, ר' טרפון אומר אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד, (קא) עמד ר' יוחנן בן נורי על רגליו ואמר מה יעשו אנשי בבל שאין להם אלא שמן שומשמין, ומה יעשו אנשי מדי שאין להם אלא שמן אגוזין, ומה יעשו אנשי אלכסנדריא שאין להם אלא שמן צנונות, ומה יעשו אנשי קפוטקיא שאין להם לא זה ולא זה אלא נפט, (קב) אמר להם ר' טרפון הרי מצינו שחיבב הקב"ה שמן זית מכל השמנים בנר וכו', לכך אמר ר' טרפון אין מדליקין אלא שמן זית בלבד:

מה. (שם י"ב). ילמדנו רבינו כמה נימין היו בכינור שהיו הלוים מנגנין בו? (קג) כך שנה ר' יהודה שבע נימין היה באותו כינור, שנאמר שובע שמחות את פניך (תהלים ט"ז י'), אל תקרי שובע אלא שבע כו':

מו. (שם כ'). ילמדנו רבינו בתוך כמה אמות אדם חייב לעמוד מפני הזקן כשהוא רואה אותו? כך שנו רבותינו (קד) בתוך ארבע אמות חייב אדם לעמוד מפני הזקן, שנאמר מפני שיבה תקום (ויקרא י"ט ל"ב), וכורע לפניו ושואל בשלומו בתוך ארבע אמות, (קה) ואיזהו הידור שאמרה תורה והדרת פני זקן (שם), שלא יעמוד במקומו ולא ישב במקומו, ולא יהא סותר את דבריו, וכשהוא שואל הלכה שואל ביראה, ולא יקפוץ להשיב, ולא יהא נכנס לתוך דבריו, שכל מי שאינו נוהג ברבו כל המדות האלו נקרא רשע לפני המקום ותלמודו משתכח ושנותיו מתקצרות ולסוף הוא בא לידי עניות, שנאמר וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים וגו' (קהלת ח' י"ג), מורא זה איני יודע מה הוא, כשהוא אומר מפני שיבה תקום ויראת מאלהיך, הוי אומר זו מוראת תלמידי חכמים, ואימא זו מוראת רבית ומוראת משקלות, אלא אמר ר' אלעזר נאמר כאן פני זקן ויראת מאלהיך, ונאמר להלן איננו ירא מלפני אלהים (קהלת שם), וחייב להקדים לכל אדם בכניסה וביציאה ולנהג בו מורא וכיבוד, שנאמר את ה' אלהיך תירא (דברים ו' י"ג), (קו) לרבות בעלי תורה:

מז. (שלח א'). ילמדנו רבינו מהו לפרוש לים הגדול קודם לשבת שלשה ימים? כך שנו רבותינו (קז) אין מפליגין בספינה לים הגדול שלשה ימים קודם לשבת, בזמן שהוא רוצה להלוך במקום רחוק, אבל אם מבקש לפרוש כגון מצור לצידון מותר לו לפרוש אפילו בערב שבת, שהדבר ידוע

(צ) משנה סוטה כ' ע"א. (צא) משנה שם כז ע"א. (צב) בגמרא שם כ"ח ע"א מפרש אי וי"ו יתירא קדריש או ובאו ובאו. (צג) משנה שם. (צד) תוספתא סוטה ריש פ"ה ובבלי שם כ"ו ע"א. (צה) משנה מגילה כ"ד ע"ב. (צו) זה ליתא במשנה. (צז) משנה שם, והמלות או קוצה או פואה ליתא שם. (צח) בגמרא מגילה שם מובא זה בשם תני אם רוב אנשי העיר מלאכתן בכך מותר. (צט) ספרי עקב פסקא ל"ז, מכילתא בשלח ספ"ט, פסחים נ"ד ע"א, נדרים ל"ט ע"ב, ועיין בתנחומא הערה ל"ה. (ק) משנה שבת ק"ד ע"ב. (קא) תוספתא שבת פ"ב, ובבבלי שם כ"ו ע"א. (קב) זה ליתא בתוספתא. (קג) תוספתא ערכין פ"ב ובגמרא שם י"ג ע"ב, המאמר אל תקרי שובע אלא שבע ליתא בתוספתא והוא מהגמרא. (קד) מימרא דר' אבדימי דמן חיפה בקדושין ל"ג ע"ב וירושלמי בכורים פ"ג ה"ג (דף ס"ה ע"ג). (קה) קדושין שם. (קו) פסחים דף כ"ב. (קז) ברייתא שבת י"ט ע"א.

ידוע שהוא יכול לילך מבעוד יום, והני מילי בשלוחי הרשות, אבל בשלוחי מצוה מותר לו לפרוש באיזה יום שירצה, למה? שהוא שליח מצוה, (קח) ושליח מצוה דוחה את השבת, וכן אתה מוצא בסוכה (קט) שנינו שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה:

מח. (שם כ"ו). ילמדנו רבינו כמה דברים האב חייב לעשות לבן? כך שנו רבותינו (קי) חמשה דברים האב חייב לעשות לבן, למולו וללמדו תורה ולפדותו מפדיון הבן וללמדו מצות ולהשיאו אשה:

מט. (שם בהוספה אות ז'). ילמדנו רבינו תינוק שיש בידו אבן בשבת מהו ליטול בשבת? כך שנו רבותינו (קיא) נוטל אדם את בנו והאבן בידו כלכלה ואבן בתוכה כו':

נ. (קרח בהוספה אות א'). ילמדנו רבינו מהו להציל כתבי הקדש בשבת? כך שנו רבותינו (קיב) כל כתבי קדש מצילין אותו מפני הדליקה בשבת בין שקורין בהן ובין שאין קורין בהן, אבל ספרי מינין אין מצילין אותן בשבת מפני הדליקה, (קיג) ר' יוסי הגלילי אומר אם מוצא אני ספרי מינין אני (קיד) קורט אזכרותיהן ושורף את השאר, (קטו) א"ל ר' טרפון אקפח את בני שאם יפלו ספרי מינין לתוך ידי שאני שורפן עם אזכרותיהן וכו'. (עיין לעיל אות ב'):

נא. (חוקת ג'). ילמדנו רבינו פרה שקרניה וטלפיה שחורים מהו שתהא כשרה? כך שנו רבותינו (קטז) פרה שקרניה וטלפיה שחורים כשרה, אבל כולה צריכה שתהא אדומה:

נב. (בלק כ"ד). ילמדנו רבינו מי שאכל ולא נטל ידיו מה יהא חייב? כך שנו רבותינו (קיז) נטילת ידים לפני המזון רשות, לאחר המזון חובה:

נג. (שם כ"ה). ילמדנו רבינו בזכות כמה דברים נגאלו ישראל ממצרים? כך שנו רבותינו (קיח) בזכות ד' דברים נגאלו ישראל ממצרים שלא שינו שמם ולא שינו לשונם ולא גלו מסתורין שלהם ולא נפרצו בעריות כו':

נד. (פנחס א'). ילמדנו רבינו הרואה בני אדם משונים כיצד מברך? כך שנו רבותינו (קיט) הרואה הכושי ואת הגיחור ואת הלווקן ואת הקיפח (קכ) ואת הבוהקנים ואת הננס (קכא) ואת הדרקונוס אומר ברוך משנה את הבריות, הרואה את הקטוע את הסומא ואת מוכה שחין אומר ברוך משנה את הבריות דיין האמת, (קכב) אימתי בזמן שהיו שלימין ונשתנו, אבל אם היו כן ממעי אמן, אומר ברוך משנה הבריות, (קכג) הרואה בריות טובות ואילנות טובות אומר ברוך אתה ה' אמ"ה שככה ברא לו בעולמו, (קכד) אבל אם ראה אוכלוסין של בני אדם (קכה) אומר ברוך חכם הרזים:

נה. (שם י"א). ילמדנו רבינו המנחות שהיו נקרבות על גבי המזבח כיצד היו נקרבות? כך שנו רבותינו (קכו) כל המנחות באות מצה חוץ מחמץ שבתודה ושתי הלחם שהן באות חמץ, ר' מאיר אומר השאור (קכז) בודה להן מתוכן ומחמצן, ר' יהודה אומר אף היא אינה מן המובחר אלא מביא את השאור ונותן לתוך המדה וממלא את המדה, אמרו לו אף היא היתה

(קח) לא מצאנו בשום מקום שיהיה שליח מצוה דוחה את השבת, ומהרז"ו כתב במדרש במ"ר ריש פ' שלח, שלפעמים שלוחי מצוה מותר להם לחלל שבת כגון בעדות קדוש החודש, ובחדושי הרד"ל שם כתב שלשון דוחה שבת לאו דוקא אלא כלומר לא גזרו רבנן בדבר מצוה כו' ע"ש. ומצאתי בכ"י רומי שכתוב שליח מצוה דוחה את השבות, ומלת השבות היא שם מנוקדת, וזו ראיה לפי' הרד"ל. (קט) סוכה כ"ה ע"א. (קי) תוספתא קדושין פ"א, מכילתא פ' בא, בבלי קדושין כ"ט ע"א, ושם במקום ללמדו מצות הגי' ללמדו אומנות, ובירושלמי קדושין פ"א ה"ז (דף ס"א ע"א). (קיא) משנה שבת קמ"א ע"ב, והשאלה נמצאת ג"כ במדרש במ"ר פט"ז אות כ"ו. (קיב) משנה שבת קט"ו ע"א. (קיג) תוספתא שבת פי"ד ר' יוסי הגלילי אומר אף בחול קודר את אזכרותיהן וגונזן ושורף את השאר. (קיד) רש"י פי' קודר חותך חתיכת הקלף מקום השם, ולדעתי יש לתקן שצ"ל קודד שענינו נקיבה וחתיכה, עיין ערוך השלם ערך אזכר שהעיר שבלשון ערבי וסורי כל ענינו חיתוך וכריתה. (קטו) תוספתא שם ובגמרא בבלי שם באיזה שנויים. (קטז) במשנה פרה פ"ב מ"ב איתא פרה שקרניה וטלפיה שחורים יגוד, פי' יחתוך, ור"ש הביא שם שבתוספתא תניא נטלה קרניה וטלפיה פסולה, והוא בתוספתא פרה פ"א, והגר"א הגיה שם שצ"ל כשרה, וע"ש בזר זהב ומנחת בכורים, ולפני בעל התנחומא היתה הגירסא במשנה כשרה. (קיז) בבבלי חולין ק"ה ע"א אמר רב אידי בר אבין אמר ר' יצחק בר אשיין מים הראשונים מצוה, אחרונים חובה, ובלי ספק הוא באיזה ברייתא אף שלא נמצא לפנינו. (קיח) עיין פסיקתא ויהי בשלח ובהערה ס"ו שם. (קיט) תוספתא ברכות פ"ו ירושלמי ברכות פ"ט ה"ב (דף י"ג ע"ב) ובבלי שם נ"ח ע"ב. (קכ) ליתא בירושלמי ובברייתא בבבלי שם הרואה הבוהקנים אומר ברוך דיין האמת, רק לדעת ריב"ל שם אומר ברוך משנה הבריות. (קכא) עיקר הגי' הדרניקס ופי' ארוך ביותר, עיין הערה ח' בתנחומא. (קכב) בירושלמי ובבלי שם. (קכג) ירושלמי ובבלי שם. (קכד) בתוספתא ברכות פ"ו ובירושלמי שם דף י"ג ע"ג, ועיין בבבלי נ"ח ע"א. (קכה) עיין בתנחומא הערה י"א שהבאתי שם מחלוקת הפוסקים אם ברכה זו היא בשם ומלכות או לא. (קכו) משנה מנחות נ"ב ע"ב. (קכז) פי' מוציא.

היתה חסירה או יתירה, (קכח) כל המנחות נילשות בפושרין ומשמרין שלא יחמיצו, ואם החמיצו שיריה, עובר בלא תעשה, שנאמר כל המנחה אשר תקריבו לה' לא תעשה חמץ (ויקרא ב' י"א), וחייב על לישתה ועל עריכתה ועל אפייתה, ואין לך חביב מכל הקרבנות יותר מן התודה:

נו. (שם י"ג). ילמדנו רבינו מהו לאכול בחג חוץ לסוכה? כך שנו רבותינו (קכט) ר' אליעזר אומר ארבע עשרה סעודות חייב אדם לאכול בסוכה, אחת ביום ואחת בלילה, וחכמים אומרים אין לדבר קצבה חוץ מלילי יו"ט הראשון של חג לבד, (קל) ולמה התירו חכמים להפטר מן הסוכה ביו"ט האחרון, אלא כל שבעת ימי החג היו מתפללים לטללים, ויו"ט האחרון מתפללין על הגשמים, לכך נפטרין מן הסוכה כדי שיתפללו בלב שלם על הגשמים, ואעפ"כ יו"ט האחרון עולה לימות החג:

נז. (מטות א'). ילמדנו רבינו כיצד קונמות ונדרים? כך שנו רבותינו (קלא) קונם שאני ישן שאני מדבר שאני מהלך האומר לאשתו קונם שאני משמשך, ה"ז בלא יחל דברו, שבועה שאיני ישן, קונם שאיני מדבר, שאיני מהלך, אסור, (קלב) חומר בשבועות מבנדרים, ובנדרים מבשבועות, כיצד קונם סוכה שאיני עושה, לולב שאיני נוטל, תפלין שאיני מניח, בנדרים אסור להניחן ולעשותן, אע"פ שהן מצות, ובשבועות מותר, לפי שאין נשבעין לעבור על המצות:

נח. (שם ב'). ילמדנו רבינו כמה תקיעות תוקעין ערב שבת להבדיל את העם מהמלאכה? כך שנו רבותינו (קלג) שלש תקיעות תוקעין להבדיל את העם מהמלאכה, כיצד חזן הכנסת נוטל את החצוצרות ועולה לגג גבוה של עיר ותוקע, (קלד) כל מי שהיה רחוק מן העיר נפטר ממלאכתו, וחוזר ובא ותוקע שניה, (קלה) הקרובים נכנסים לעיר, שלישית תוקע והיו מטמינין את החמין ומדליקין את הנרות, גמר לתקוע הייתה קדירה על גבי כירה היו מניחין אותה בארץ, ואם היה נר ביד אשה היו מניחין אותו בארץ:

נט. (שם ז'). ילמדנו רבינו כמה מתנות טובות נבראו בעולם? כך שנו רבותינו (קלו) שלשה מתנות ברא הקב"ה בעולם חכמה גבורה ועושר, זכה אדם לאחת מהן נטל חמדת כל העולם כו':

ס. (מסעי א'). ילמדנו רבינו מי שנרדף מן הגיים ומן הלסטין מהו שיחלל את השבת? כך שנו רבותינו (קלז) מי שהיה נרדף מן הגיים ומן הלסטין מחלל את השבת ומציל את נפשו:

סא. (שם ה'). ילמדנו רבינו עד שלא נכנסו לארץ כיצד היו מברכין על המזון? כך שנו רבותינו (קלח) עד שלא נכנסו לארץ היו מברכין ברכה אחת הזן את הכל, משנכנסו היו מברכין על הארץ ועל המזון, כיון שחרבה ירושלים הוסיפו בונה ירושלים, משנקברו הרוגי ביתר הוסיפו הטוב והמטיב, הטוב שלא הסריחו, והמטיב שניתנו לקבורות, ואין לך חביב מכלם יותר מברכת הארץ כו':

והנה גם בתנחומא הנדפס נמצאים שאלות ותשובות בהלכה, ועולים למספר פ"ב, אמנם חמשה מהם הם הוספת המדפיס ממנטובה, וארבעה מהם נובעים מכ"י שלנו, וסך שבעה ושלשים הם ממסדר התנחומא הנדפס, ואחשוב פה אחת לאחת: החמשה אשר הוסיף המדפיס ממנטובה הם: פקודי אות י', ילמדנו רבינו כמה דברים מתוקנים מפני דרכי שלום, זה הוסיף מכ"י מהילמדנו, ונמצא גם במדרש דברים רבה שופטים אות י"ב, ובתנחומא שם בסיום התשובה כתב המדפיס ממנטובה „כתובה באלה הדברים". ויקרא אות ב' הוסיף מכ"י שלנו אות

(קכח) משנה שם נ"ה ע"א. (קכט) משנה סוכה כ"ז ע"א. (קל) עיין סוכה כ"ז ע"א שמיני ספק שביעי בגולי כ"ע לא פליגי דלא מברכינן, כי פליגי למיתב למ"ד שמיני לזה ולזה מיתב נמי לא יתבינן, ועיין פסיקתא פסקא ביום השמיני ובהערה ס"ג שהבאתי דברי רש"י ז"ל בפרדס הגדול מאמר ארוך. (קלא) משנה נדרים י"ד ע"ב ועיין בר"ן שם בכלהו גרסינן שאני בלא יו"ד ובשבועות גרסינן שאיני ביו"ד. (קלב) משנה נדרים י"ג ע"ב ותוספתא נדרים פ"א. (קלג) משנה סוכה נ"ג ע"ב, בע"ש היו מוסיפין שש, שלש להבטיל את העם ממלאכה ושלש להבדיל בין קדש לחול, ועיין בגמרא שבת ל"ה ע"ב בברייתא שם. (קלד) היינו אותם שהם בשדות כמו שאמרו בגמרא שם ותקיעה הראשונה נמנעו העומדים בשדה מלעדור ומלחרוש וכו'. (קלה) כי אין הקרובים רשאין לכנוס עד שיבואו רחוקים ויכנסו כלם כאחד. (קלו) בנדפס וגם בכ"י רא"ם ובילקוט ירמיה רמז רפ"ד ליתא להשאלות ילמדנו רבינו, וגם ליתא המלות כך שנו רבותינו, והגירסא זו ישרה כי אין זה לשון משנה או ברייתא, ועיין בתנחומא שם בהערה נ"ו. (קלז) אין זה לשון משנה, אבל עיין במשנה ר"ה דף כ"ג ע"ב הבא להציל מן הדליקה מן הגיים מן הנהר ומן המפולת הרי אלו כאנשי העיר ויש להם אלפים לכל רוח, ועיין בתנחומא שם בהערה ג'. (קלח) עיין בהערות הערה כ"ב.

אות ג'. שם בויקרא אות ו' הוסיף מב"י אות ח'. במדבר אות י"ח הוא מן ב"י אות י"א. נשא אות כ"ט הוסיף מן פסיקתא רבתי פסקא ג' סי' א' ופסקא ו' סי' א' או מן הילמדנו תאבד, כי במרדכי שבת פ"ב סי' רס"ו הביא זה בשם הילמדנו ופסיקתא רבתי:

והארבעים מהם אשר הם נובעים מהב"י שלנו הם: נח אות א' ובב"י שלנו אות א'. שם אות ו' ובב"י אות ז'. שם ח' ובב"י ג'. שם י"ב ובב"י י"ח. שם ט"ז בב"י כ"ב. שם לך א' בב"י א'. שם ו' בב"י ו'. שם י' בב"י י"ג. שם ט"ז בב"י כ'. וירא א' בב"י א'. שם ה' בב"י ו'. שם ט' בב"י י"ד. שם י"ד בב"י ל"ב. חיי ה' בב"י מקץ י"א. ויצא ו' בב"י פנחס אות א'. וישלח ה' בב"י י"ב. מקץ ט' בב"י י"א. מצורע א' בב"י א'. שם ד' בב"י י'. שם ה' בב"י י"ג. במדבר ט' בב"י י"ט. שם כ"ג בב"י י"ח. נשא א' בב"י א'. שם ח' בב"י י"ד. שם י"א בב"י י"ט. בהעלתך א' בב"י א'. שם ז' בב"י י"ב. שם י"א בב"י כ'. שלח א' בב"י א'. שם י"ד בב"י כ"ו. בלק ט"ו בב"י כ"ד. שם ט"ז בב"י כ"ה. פנחס י' בב"י א'. שם י"ב בב"י י"א. שם ט"ו בב"י י"ג. מטות א' בב"י א'. שם ב' בב"י ב'. שם ה' בב"י ז'. מסעי א' בב"י א'. שם ו' בב"י ה':

ושבעה ושלשים שאלות בהלכה הנותרים הם: (בראשית אות ד') ילמדנו רבינו הבונה בית חדש כיצד צריך לברך?. (שם אות ח') ילמדנו רבינו המספר לשון הרע מה עונשו?. (לך ח') ילמדנו רבינו הכותב כל נכסיו לעבדו מהו שיצא לחירות?. (וירא ו') ילמדנו רבינו מי שנולדו לו שני בנים כו'. (חיי א') ילמדנו רבינו היה רוכב על חמור והגיע עונת תפלה כיצד יעשה?. (תולדות א') ילמדנו רבינו על מה השלמים באים?. (שם ז') ילמדנו רבינו סומא מהו שיעבור לפני התיבה להוציא את הצבור? כך שנו רבותינו סומא פורס את שמע ומתרגם אבל אינו עובר לפני התיבה ואינו קורא בתורה ואינו נושא את כפיו, ר' יהודה אומר כל מי שלא ראה מאורות מימיו לא יפרוס על שמע כו' .2). (שם י') ילמדנו רבינו מי שטעם טעם שמן כיצד צריך לברך?. (ויצא א') ילמדנו רבינו ההורג את הנפש בשגגה להיכן היה גולה?. (שם ד') ילמדנו רבינו מהו שיברך אדם על ריח בשמים של עכו"ם?. (שם ח') ילמדנו רבינו אם הייתה אשתו מעוברת מהו שיתפלל יה"ר שתלד אשתי זכר?. (שם י') ילמדנו רבינו נר שיש עליו צורת עכו"ם מהו שידליק ישראל ממנו את הנר?. (וישלח ח') ילמדנו רבינו בכמה מקומות פנקסו של אדם נפתחת?. (שם י') ילמדנו רבינו מי שאינו מניח את העני ללקוט בתוך שדהו מהו עונשו?. (וישב ג') ילמדנו רבינו מהו להבדיל על נר של עכו"ם במוצאי שבת?. (שם ה') ילמדנו רבינו גדול שבנאמנים אי זה הוא?. (מקץ א') ילמדנו רבינו הרואה את הגשמים יורדין בזמן שהבריות צריכין להן כיצד הוא מברך?. (שם ד') ילמדנו רבינו אבל עד כמה ימים הוא אסור בעשיית מלאכה?. (ויגש א') ילמדנו רבינו איזהו ערב שהוא חייב לשלם?. (שם ו') ילמדנו רבינו אימתי מברכין על הנר במוצאי שבת?. (ויחי ד') ילמדנו רבינו מהו לברך על הנר ועל הבשמים של מתים?. (שם ז') ילמדנו רבינו העומד לפני התיבה מהו שיענה אחר הכהנים אמן?. (וארא א') ילמדנו רבינו מהו שיקרא אדם את השם באותיותיו?. (שם ד') ילמדנו רבינו מי שעמד להתפלל ובא נחש ונשכו מהו שיפסיק?. (בשלח כ"ד) ילמדנו רבינו מהו ליתן אספלנית על גבי המכה בשבת?. (יתרו ח') ילמדנו רבינו החושש בפיו מה לרפאותו בשבת? (שם י"ד) ילמדנו רבינו כמה דברים שכרן לעוה"ב?. (שם ט"ז) אם נפלה דליקה בשבת בבית שיש שם ס"ת וספרים אחרים מהו להצילן מפני הדליקה בשבת? (עיין בב"י בראשית אות כ"א). (תרומה א') ילמדנו רבינו מותר תרומה מה היו עושין בה?. (תצוה א') קטן לכמה נימול?. 3). (תשא א') ילמדנו רבינו כמה תרומות היו תורמין ישראל בכל שנה?. (שם כ"ג) ילמדנו רבינו עד היכן שיעור לתפלה?. (שם כ"ה) ילמדנו רבינו השולח ערובו ביד חרש שוטה וקטן מהו שיהא ערובו ערוב?. (שם כ"ה) ילמדנו

רבינו

---

2) העתקתי כל התשובה למען הראות לך דבר חדש שנתקשו בו מרן הב"י והרדב"ז (בשו"ת החדשות סי' ל"ע) על דעת רבינו ירוחם שפסק דסומא אינו עובר לפני התיבה, עיין בב"י או"ח סי' נ"ג שכתב שם ורבינו ירוחם כתב שאינו עובר לפני התיבה, נראה שהיה מפרש מתני' פורס על שמע דוקא תנן, אבל הרמב"ם כתב בפ' ח' מהל' תפלה הסומא פורס על שמע ונעשה שליח צבור, נראה דמפרש דה"ה דיורד לפני התיבה, ופורס על שמע אצטריכא ליה לאפוקי מדר' יהודה עכ"ל, וכך פסקו הרא"ש והטור. ובברכי יוסף או"ח סי' נ"ג אות ו' כתב עיין בתשובות הרדב"ז שכתב שלא מצא חבר לרבינו ירוחם ע"כ. אמנם ברור שרבינו ירוחם שאב דבריו מדברי התנחומא הנ"ל שהיה לו גי' במשנה „סומא פורס על שמע ומתרגם אבל אינו יורד לפני התיבה וכו'". וע"ע בתשובות הגאונים שערי תשובה סימן כמ"ה תשובה לרב נטרונאי גאון ז"ל שכתב מאור עינים מותר לירד לפני התיבה והוא ג"כ נגד התנחומא. 3) ע"ש בעץ יוסף.

רבינו הקורא בתורה עד כמה חייב לקרות ? . (שם ל"ג) ילמדנו רבינו הכותב שתי אותיות בהעלם אחד בשבת מהו שיהא חייב ? . (ויקהל א') ילמדנו רבינו עד כמה חייב אדם המטפל בכלאים ? . (שמיני ז') ילמדנו רבינו כמה בהמות טהורות יש בעולם ? ובכ"י ב' מאקספארד מצאתי בריש פ' פקודי עוד שאלה בהלכה ומתחלת ילמדנו רבינו כמה דברים אדם אוכל פירותיהם בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב ? כך שנו רבותינו אלו דברים שאדם אוכל וכו' :

גם במדרש במדבר רבה נמצאים שאלות בהלכה. ודע כי מן בהעלתך פט"ו עד סוף הספר כל המדרש נעתק מן התנחומא מהקובץ אשר כעת לפנינו בדפוס כלשונו ממש, ויען כי תנחומא הנדפס מן במדבר שוה אל הכ"י שלנו, לכן תמצא כי גם השאלות בהלכה נמצאים ג"כ כלם לפנינו בכ"י, ובמקום „ילמדנו רבינו" הציג המסדר הזה „הלכה". ומספר השאלות הם אחת עשרה 4) ואלה הם : (בהעלתך פט"ו אות י"א) הלכה כמה נימין היו בכנור שהלוים מנגנים ? נמצא בכ"י אות י"ב ובנדפס אות ז' : (שם שם אות י"ז) הלכה בתוך כמה אמות חייב אדם לעמוד בפני הזקן ? בכ"י י"ט ובנדפס י"א : (שלח פט"ו אות א') הלכה מהו לפרוש לים הגדול קודם לשבת שלשה ימים ? הוא בכ"י ובנדפס אות א' : (שם פי"ז אות א') הלכה כמה דברים חייב אדם לעשות לבנו ? בכ"י אות כ"ו ובנדפס י"ד : (בלק פ"כ אות כ"א) הלכה מי שאכל ולא נטל ידיו מה יהא חייב ? בכ"י כ"ד ובנדפס ט"ו : (שם אות כ"ב) הלכה בזכות כמה דברים נגאלו ישראל ממצרים ? הוא בכ"י אות כ"ה ובנדפס ט"ז : (שם אות כ"ו) הלכה תינוק שיש בידו אבן בשבת מהו לטלטלו ? הוא בכ"י בהוספה אות ז' : (פנחס פכ"א אות א') הלכה אם ראה הרבה אוכלוסין של בני אדם. הוא בכ"י אות א' ובנדפס אות י' : (מטות פכ"ב אות ז') הלכה ג' מתנות נברא בעולם. הוא בכ"י אות ז' ובנדפס אות ה', (ושם מתחיל ילמדנו רבינו כמה מתנות נבראו בעולם ? כך שנו רבותינו שלשה מתנות כו', והמסדר את המדרש במ"ר קצר בלשונו : (מסעי פכ"ג אות א') הלכה מי שהיה נרדף מן הגוים או מן הלסטים מהו שיחלל את השבת ? בכ"י ובנדפס אות א' : (שם שם אות ז') הלכה עד שלא נכנסו לארץ כיצד היו מברכין על המזון ? כ"י אות ה' ובנדפס אות ו' :

גם במדרש דברים רבה נמצאו שאלות בהלכה, ומספרם כ"ז, ובמקום ילמדנו רבינו הציג המסדר שם „הלכה", ואחר מלת הלכה מתחיל „אדם מישראל". ואלה המקומות ההם : (דברים פ"א אות א') הלכה אדם מישראל מהו שיהא מותר לו לכתוב ס"ת בכל לשון. (שם אות י') הלכה אדם מישראל שנתמנה חכם או דיין על הצבור מהו שיהא מותר לו לדון לעצמו. (שם שם אות ט"ו) הלכה אדם מישראל שהוא זהיר בכיבוד אב ואם מהו שכרו ? (שם שם אות כ"א) הלכה אדם מישראל שהיה מהלך בדרך ע"ש וחשכה לו והיו בידיו מעות או דבר אחר היאך צריך לעשות. (ואתחנן פ"ב אות א') הלכה אדם מישראל שהיה עומד ומתפלל מהו שיהא מותר לו להתפלל בקול גדול. (שם אות י') הלכה אדם מישראל שהיה קורא את שמע מהו שיהא לו מותר להמתין אחר ק"ש ואח"כ יתפלל. (שם אות י"ח) הלכה אדם מישראל מהו שיהא מותר לו להקיף פאת ראשו. (שם שם אות כ"ה) הלכה על כמה דברים נצטווה אדם הראשון. (שם שם אות ל"א) הלכה אדם מישראל שקרא ק"ש ולא דקדק באותיותיה מהו שיצא ידי חובתו. (עקב פ"ג אות א') הלכה אדם מישראל שיש לו מנורה שעשויה פרקים פרקים מהו לטלטלה בשבת ? (שם שם אות ח') הלכה אדם מישראל ששותה מים לצמאו אומר ברוך שהכל נהיה בדברו. (שם שם אות י"ב) הלכה אדם מישראל שקידש אשה מי צריך ליתן שכר כתב קידושין. (ראה פ"ד אות א') הלכה אדם מישראל מהו שיהא מותר לו לקרוא התוכחות בקריות הרבה. (שם שם אות ו') הלכה אדם מישראל מהו שיהא מותר לו לכסות דם שחיטה ביו"ט. (שופטים פ"ה אות א') הלכה קרובו של אדם מהו שיהא מותר לו לישב בדינו. (שם שם אות ח') הלכה מלך ישראל שהיה לו עסק מהו שיהא מותר לו לדון לפני ב"ד. (שם שם אות י"ב) הלכה אלו הן דברים

4) בכ"י ובנדפס במדבר נמצאים עוד עשר שאלות בהלכה אשר לא הביאם, בעל במ"ר ואלה הם : בפ' במדבר ב' שאלות (הראשונה בכ"י ובנדפס אות ע', השניה בכ"י אות כ"ח ובנדפס אות כ"ג). בפ' נשא ג' שאלות (הראשונה בכ"י ובנדפס אות א', השניה בכ"י אות י"ד ובנדפס אות ח', והשלישית בכ"י אות י"ט ובנדפס אות י"א). בפ' בהעלתך שאלה אחת (והיא בכ"י ובנדפס אות א', והמסדר הזה קצר בלשונו ומתחיל אנו מוצאין בהרבה מקומות צוה הקב"ה על הנרות, והמעיין בתנחומא יראה כי העיקר חסר מן הספר, וכוונתו היתה על השאלה בהלכה הנמצאת שמה). בפ' פנחס ב' שאלות (הראשונה בכ"י אות י"א ובנדפס אות י"ב, השניה בכ"י אות י"ג ובנדפס אות ע"ו). ובפ' מטות שאלה אחת (בכ"י ובנדפס אות ב').

דברים שאמרו מפני דרכי שלום 5). (תצא פ"ו אות א') הלכה תינוק שנולד כשהוא מהול מה שיהא מותר למול אותו 6). (שם אות ח') הלכה אדם שיש בו נגע והיה הכהן קרובו מהו שיהא מותר לו לראותו. (תבא פ"ז אות א') הלכה אדם מישראל שהיה עובר לפני התיבה מהו שיהא מותר לו לענות אמן אחר הכהנים. (שם אות ח') הלכה אדם מישראל שעמד לקרות בתורה מהו שיהא מותר לו לקרות פחות מג' פסוקים. (נצבים פ"ח אות א') הלכה אדם מישראל שלא התפלל תפלת השחר או תפלת מוסף או תפלת המנחה כו' כיצד הוא צריך לעשות. (שם אות ב') הלכה אדם מישראל שעומד לקרות בתורה כיצד מברך. (וילך פ"ט אות א') הלכה אדם מישראל שמתו מוטל לפניו מהו שיהא מותר לו להתפלל. (האזינו פ"י אות א') הלכה אדם מישראל שהיה חושש באזנו מהו שיהא מותר לרפאותו בשבת. (ברכה פי"א אות א') הלכה אדם מישראל שעבר לפני התיבה וטעה כיצד הוא צריך לעשות. (שם אות ו') הלכה אדם מישראל שעלה לקרות בתורה אין מותר לו לקרות עד שלא יברך. והנה עולה ס"ה במספר ז"ך, וחמשה מהם כבר נמצאים, כמו שתראה (שופטים אות י"ב) הלכה אלו הן הדברים, נמצא בתנחומא הנדפס פקודי אות י' שהוסיף שם המדפיס מהילמדנו, או אולי לקח מן דב"ר. (תבא אות א') שהיה עובר לפני התיבה הוא בנדפס ויחי אות ז'. (שם אות ח') שעמד לקרות בתורה הוא בנדפס תצא אות כ"ח. (האזינו אות א') החושש באזנו הוא בנדפס יתרו אות ח'. (ברכה אות א') העובר לפני התיבה וטעה, הוא מב"י שלנו ונמצא גם בנדפס אות ב' שהוסיף שם המדפיס ממנטובה, ואולי כל השאלות ההם היו נמצאים בילמדנו:

גם בפסיקתא רבתי נמצאים שאלות בהלכה המתחילים ילמדנו רבינו. והם ל"א במספר, ומהם נמצאים ב' שאלות בד' פסקות הנוספים שמה אשר שלחתים לידידי הרב הגדול מהר"ם פרידמאן נ"י ליתן להם מקום ברבתי, ובתוך השאלות האלה נמצאים ד' שאלות בהלכה אשר מקורן בתנחומא כ"י, והם בפסקא ה' פסקא ל"ג פסקא ל"ח פסקא י"ב. ועתה אסדר כל השאלות אנה נמצאים שמה: (פסקא א') ילמדנו רבינו אדם מישראל שבירך על המזון בר"ח ושכח ולא הזכיר של ר"ח כיצד הוא צריך לעשות. (פסקא ב') ילמדנו רבינו נר של חנוכה מאימתי הוא מצותו. (פסקא ג') ילמדנו רבינו נר של חנוכה שהותר שמן מהו צריך לעשות לו. (פסקא ד') ילמדנו רבינו ר"ח שחל להיות בחנוכה הואיל שאין תפלת המוספין בחנוכה מי שהוא מתפלל תפלת המוספין מהו שיהא צריך להזכיר של חנוכה. (פסקא ה') ילמדנו רבינו מהו שיהא המתרגם קורא בתורה מהו שיתרגם ויסתכל בכתב (הוא נמצא בתנחומא כ"י לך אות ו'). (פסקא ו') ילמדנו רבינו נר של חנוכה שהותר שמן מהו צריך לעשות לו (היא היא השאלה בפסקא ג'). (פסקא ז') ילמדנו רבינו העולה למזבח להיכן הוא הופך פניו. (פסקא ח') ילמדנו רבינו מהו שידליק אדם נר שישתמש בו מן הנר של חנוכה. (פסקא ט') אדם מישראל מהו שיהא רשאי לברך על הכוס כשאינו מודח. (פסקא י') ילמדנו רבינו כמה פעמים בשנה תורמין את הלשכה, (נמצא בנדפס ריש כי תשא). (פסקא י"א) ילמדנו רבינו מאימתי משמיעין על השקלים. (פסקא י"ב) ילמדנו רבינו העובר בין הקברות כיצד הוא חייב לברך. (פסקא י"ג) ילמדנו רבינו מהו שיהא אדם צריך לברך בשעה שהוא קורא מגלת אסתר. (פסקא י"ד) ילמדנו רבינו פרה אדומה כשהיתה נעשית אם היה מותר לישראל ליקח מן הגוי. (שם שם) ילמדנו רבינו קודם לכמה ימים היו מפרישין כהן השורף אותה מביתו ללשכה שעל פני הבירה. (פסקא י"ט) ילמדנו רבינו השולח יד בפקדונו של חבירו כיצד הוא נגבה. (פסקא כ"ה) ילמדנו רבינו מהו לטלטל קופה שיש בה מעשר בשבת. (פסקא כ"ט) ילמדנו רבינו הכהנים מהו שיהא מותר להם לטבול לתרומתם בתשעה באב. (פסקא ל"א) ילמדנו רבינו כיון שיצא ט"ב מהו שיהא מותר בכל. (פסקא ל"ג) ילמדנו רבינו המתפלל להיכן הוא צריך לכוין את לבו (הוא בתנחומא כ"י וישלח אות כ"א). (פסקא ל"ח) ילמדנו רבינו אם היתה קטטה בין אדם לחבירו כיצד מתכפר לו ביו"כ (הוא מתנחומא כ"י וירא אות ל'). (פסקא ל"ט) ילמדנו רבינו שופר שניקב וסתמו מהו שיהא כשר לתקוע בו. (פסקא מ') ילמדנו רבינו כמה ברכות צריך אדם להתפלל בר"ה. (פסקא מ"א) ילמדנו רבינו ב"ד שלא קידשו החודש בעיו"ט בעדים מהו אם נתקדש. (פסקא מ"ב) ילמדנו רבינו איזה היא ההוניה שאמרו שלא יונה אדם לחבירו (נמצא בתנחומא כ"י וירא אות ל"ב). (פסקא מ"ג) ילמדנו רבינו

---

5) במדרש שם יש לתקן וכצ"ל הלכה כמה דברים מתוקנים מפני דרכי שלום, כמו שנמצא לנכון בתנחומא פקודי אות י' שהוסיף שם המדפיס ממנטובה:

6) הלשון מגומגם קצת והכוונה אם מותר למולו בשבת, ועיין ב"ר סוף פמ"ו:

רבינו עד כמה ימים מברכים על החודש. (פסקא מ"ד) ילמדנו רבינו מי שהוא חוטא לומר שתתכפר לו ע"י תשובה מהו. (פסקא מ"ה) ילמדנו רבינו מי שהוא רואה קרי ביו"כ מהו שירחץ כדרכו ביו"כ. (פסקא מ"ז) ילמדנו רבינו אי זו גדולה מזו התפלה או התשובה. (בהוספה א') ילמדנו רבינו גוי שהביא קרבן מהו לקבל ממנו. (הוספה ג') ילמדנו רבינו תפלת הערב עד כמה היא:

גם בפסיקתא דרב כהנא בנוסחא אחרת מפסקא ביום השמיני עצרת (קצ"ד ע"ב) ע"פ כ"י אקספארד נמצא שאלה בהלכה ומתחלת הלכה אדם מישראל מהו שיהא לו מותר לאכול בסוכתו ביום השמיני, והתשובה כך שנו חכמים כו', וע"ש בהערה ב' בפסקא ל' שהעירותי שהמעתיק מכ"י אקספארד מצא הנוסחא הזאת בילמדנו הנאבד או בפסיקתא רבתי, ולפנינו חסר ברבתי פסקא דשמיני עצרת, והמסדר הזה מנוסחא הזאת המתחלת הלכה, בחר לו דרך בעל מאסף מדרש דברים רבה. וגם בילקוט פנחס רמז תשפ"ב הביא הנוסחא הזאת בשם הפסיקתא כאשר היא בכ"י אקספארד. ובמבוא לפסיקתא דרב כהנא אות י"א הבאתי כי בכ"י כרמולי בפסקא כ"ט בוזאת הברכה נמצאים עוד שתי פעמים ילמדנו רבינו והם בתחלת הפסקא ילמדנו רבינו העובר לפני התיבה וטעה כיצד צריך לעשות? כך שנו רבותינו כו' ואח"כ עוד ילמדנו רבינו מי שעלה לקרות בתורה מותר לו לקרות עד שלא יברך או לא? כך שנו רבותינו כו'. וברור שהמעתיק הוסיף את השאלות בהלכה ממדרש דברים רבה כי נמצאו שם השאלה הראשונה בראש וזאת הברכה והשניה באמצע שם. רק במקום הלכה אדם מישראל המצוי במדרש שם הציג מלות „ילמדנו רבינו":

והנה היה בדעתי להעיר ג"כ על כל השאלות והתשובות בהלכות הנמצאים בתנחומא הנדפס ובמדרש דב"ר ובפסיקתא רבתי אנה הם נמצאים במשנה או בברייתא או בגמרא ולבאר דבריהם כאשר עשיתי בשאלות ותשובות בהלכה של כ"י שלנו, אולם ראיתי כי יתרחב המאמר יותר מדאי, בפרט כי מגמתי רק להעיר ולבאר דברי התנחומא כ"י שלנו, כי זה עיקר מלאכתי כעת, לכן אמרתי לקצר ולהביא לפני הקוראים רק השאלות בסתם למען תהיינה כלם יחד באסיפה אחת יתלכדו ולא יתפרדו:

ז) שמות התנאים והאמוראים המובאים בתנחומא כ"י ע"פ סדר אלפא ביתא.

ראיתי לתת לפני הקוראים שמות התנאים והאמוראים המובאים בתנחומא שלנו ע"פ סדר א"ב, מה שאמרו בשם עצמם, ומה שאמרו בשם אחרים, רבותיהם או חבריהם, וגם מה שאמרו אחרים בשמם, ובכלם ציינתי הפרשה מהתנחומא ובאיזה אות נמצא, כדי שימצא הקורא בנקל מאמריו בגוף התנחומא, ועל כלם רשמתי הערות קצרות אנה נמצא מוזכר בירושלמי בבלי ומדרשים, ולפעמים העירותי גם על זמנם ומקומם, ומי היו רבותיהם וחביריהם ותלמידיהם, ועוד איזה דברים מועילים הנוגעים לענין זה, ואחשוב כי יצמח מזה איזה תועלת לדעת היטב כל מאמר ומאמר מכל אחד מהם המפוזרים במקומות שונות, וכתבתי בתכלית הקיצור, כי אין פה המקום להאריך הרבה בענינים האלה, כי לזה נדרש ספר שלם, וכבר ערך בטוב טעם ודעת ידידי הרב החוקר הגדול מהר"ץ ד"ר גרעטץ נ"י חלק מיוחד בספריו קורות היהודים והוא ח"ר לדבר באריכות אודותם, ידרשם הקורא בשם וימצא מבוקשו.

אות א'.

אבא. ר' נחום הלבלר בשם ר' מייאשא, שקיבל מאבא, שקיבל מן הזוגות, שקבלו מן הזקנים, הלכה למשה מסיני. במדבר כ"ז (א).

ר' אבא. מטות ט', תצא ב'. ר' ברכיה בשמו, קדושים ד'. בשם ר' יוחנן דבית גוברין, תולדות כ"ג. הוא ור' הונא בשם רב, ראה ט"ז (ב).

ר' אבא האדמוני. ר' ברכיה בשמו, בראשית ז' (ג).

ר'

(א) וכן מובא במשנה פאה פ"ב מ"ו, והיה בדור האחרון של בית שני, וקיבל מן הזוגות. (ב) יש כמה ר' אבא ואין להכריע מי הוא, ובסה"ד ערך ר' אבא בר ממל כתב כי סתם ר' אבא הוא ר' אבא בר ממל, והוא מן היוחסין אף שאינו מזכירו בשמו, כי כן יסד בעל סה"ד כל ערכיו על היוחסין, אבל בסה"ד לעצמו שם ובע' ר' אבא מכריע שר"א סתם אינו ר"א בר ממל, וכן עיקר. (ג) לדעתי הוא אחד עם ר' אבא סמוקה הנזכר

ר' אבא בר אבינא. אחרי י' (ד).

ר' אבא בר אחא. בראשית ד' (ה).

ר' אבא בר כהנא. בראשית ד', י', י"ג, נח י"ד, ויצא כ"ד, שמות ז', ט"ו, וארא י"ח, תצוה ז', תזריע ה', ו', אחרי ב', נשא ל"א, עקב ג', שם, ראה י"ב, הוספה לפ' ראה א', תצא י', י"א. ר' אחא בשמו, עקב ג'. ר' ברכיה בשמו, תצא ח', י"ח. ר' אבין הלוי בשמו, תזריע ח'. בשם ר' יוחנן, שמיני י', במדבר ז'. בשם ר' לוי, ויגש ח'. בשם ר' שמעון בן יוחי, עקב ג' (ו).

ר' אבא הכהן בר פפא. בהעלתך כ' (ז).

ר' אבדימי דמן חיפה. יתרו י"ד, צו ט"ז (ח).

ר' אבהו. נח ד', כ"ח, לך כ"ה, וירא ד', חיי ב', תולדות ב', ויצא כ"ב, וישלח כ', שם, וישב ט"ז, וארא י"ז, משפטים ב', תשא י"ב, פקודי ז', תזריע א', אחרי י"ג, י"ח, במדבר כ"א, נשא ו', חקת י"ט, ואתחנן ו', שופטים ז', ברכה ג', ו'. ר' יהודה בר שלום בשם ר' יעקב בר זבדי בשמו, נח כ"א. ר' יעקב בר זבדי בשמו, אמור י"א. בשם ר' יוחנן, בראשית ט"ז. בשם ר' יוסי בן זימרא, שמות ג'. בשם ר' יוסי בר חנינא, תבא ב'. בשם ר' יצחק, בראשית כ"ד (ט).

ר' אבין. נח כ', לך ג', שמות ב', יתרו י"ב, אמור ה', בחקותי ו', שם, שם, חוקת ה'. בשם ר' אחא, תולדות כ"ד. בשם ר' אלעזר, חוקת כ"ה. בשם ר' שמואל קפוטקיא, חוקת ט"ו. יחד עם ר' סימון בשם ר' אחא ור' פנחס הכהן בר חמא בשמם, וירא ט' (י).

ר' אבין הלוי, ר' אבין הלוי ברבי. וירא ט"ו, חיי ב', וישלח כ"א, שמות א', ז', וארא י"ד, בא ג', ט', בשלח י"ג, תצוה ד', תשא ד', תזריע ד', אמור כ', בחקותי ו', נשא ל"ד, שם. בשם ר' אבא בר כהנא, תזריע ח' (יא).

ר' אבין הלוי בר חמא. וישב ט"ו (יב).

אבין בר רב חסדא. תשא א' (יג).

אונקלוס

בירושלמי ברכות פ"ט ה"א (דף י"ג ע"א) ושם איתא אמר ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' אבא סמוקה, וסמוק בלשון ארמי הוא אדום, ויצא הראשון אדמוני, תרגם ונפק קדמאה סומק, ובתרגום ירושלמי שם סומקריי, וזה שתראה במדרש בת"ר פ"ג אות ז', ר' ברכיה בשם ר' חלבו [צ"ל ור' חלבו] בשם ר' אבא סמוקיר, אין ספק שצ"ל סמוקר. (ד) ר' אבא בר זבדא שאל ממנו (שבת ס' ע"ב). ובירושלמי יומא פ"א ה"א (ל"ח ע"ב) איתא אמר רבי בא בר בינה והוא המאמר שלפנינו בתנחומא. ועיין בתנחומא שם הערה קל"ח, ובירושלמי בא כמו ר' אבא, וכן בר בינה הוא כמו בר אבינה. (ה) הוא ר' בא בר אחא בירושלמי ברכות פ"א (ג' ע"ד) ועיין בבבלי ברכות מ"ט ע"א ועיין סה"ד ערך ר' אבא בר אחא. (ו) נמצא הרבה פעמים במדרשים והיה מגדולי רבנן דאגדתא חברו של ר' לוי, עיין בירושלמי מעשרות פ"ג ה"י והוריות בסופו ובקה"ר פ' איש אשר יתן, וע"כ היה בדורו של ר' יוחנן ואחריו, ועיין דור דור ודורשיו ח"ג צד 133. (ז) אמר לפני ר' יוסי בר זבידא, בתנחומא שם, ומובא גם בסה"ד. (ח) נזכר הרבה פעמים בירושלמי והגי' ר' אבדומה דמן חיפה, והוא מן האמוראים הקדמונים של דור השלישי, והוא ג"כ המובא בבבלי (מגילה כ"ט) ר' דימי דמן חיפה, ועיין סה"ד בערכו. ונמצא גם ר' אבדימי דחיפה, עיין ירושלמי פ"ד ה"ד והוא הוא. (ט) הוא ר' אבהו ב' בדור השלישי מתלמידי ר' יוחנן, ועיין אודותיו במבוא הירושלמי (דף כ"ח ע"ב) ובס' דור דור ודורשיו ח"ג צד 103, ונזכר הרבה פעמים בירושלמי, מושבו היה בקיסרין, והלך לדרום ולגבלה ולאלכסנדריאה, בימי ילדותו היה בטבריא, כי למד שם אצל ר' יוחנן, ולפעמים הלך אח"כ לטבריא אחר שקבע דירתו בקיסרין. ר' זעירא היה נוהג בו כבוד כתלמיד לרבו, עיין ברכות פ"ח ה"א, אבל לא היה תלמידו ממש, עיין בבלי (ברכות מ"ו ע"א) דקרי ליה מר. והיו לו שני בנים ר' זעירא ור' חנינא, והיה דרכו להתווכח עם המינים, עיין ירושלמי תענית פ"ב ה"א וב"ר פכ"ה. (י) נזכר ג"כ הרבה פעמים בירושלמי, והיה בדור הרביעי ובדור החמישי ואמר כמה דברים בשם רבנן דתמן, עיין במבוא הירושלמי, והביא שם כי זה ר' אבין היה רגיל לילך לבבל כבר קודם זמן השמד גאללוס, ועיין בבלי (פסחים פ"ד ע"א) א"ל ר' ירמיה לר' אבין כי אזלית לקמיה דר' אבהו רמי ליה כו', נראה שלמד ג"כ אצל ר' אבהו. ובבבלי נזכר ג"כ בהרבה מקומות ונקרא רבין, כלומר ר' אבין. ושני ר' אבין היו הראשון היה מן האמוראים הראשונים ור' אלעזר אמר בשמו, עיין ירושלמי פסחים פ"ד ה"א כתובות פי"ג ה"ד גטין פ"ב ה"א שבועות פ"א ה"א וה"ה ובכ"מ. (יא) נזכר בבבלי (ברכות ס"ד ע"א). והיוחסין הביא וז"ל אבין הלוי בסוף ברכות אבין הלוי ברבי דר' אבא בר כהנא, וע"ז כתב בעל סה"ד ביוחסין יש כאן איזה טעיות, אולם טעות אין כאן, כי בתחלה הביא אבין הלוי בסוף ברכות, ואח"כ הביא אבין הלוי ברבי דר' [צ"ל בש"ר] אבא בר כהנא, והוא המאמר שלפנינו בתנחומא תזריע אות ח'. (יב) לא נזכר ביוחסין ובסה"ד, ואולי צ"ל בר חייא ונתחברו האותיות יי ונעשית מ, ור' אבין בר חייא הוא ר' בון בר חייא המוזכר בירושלמי הרבה פעמים וכן בבבלי (זבחים ט' ע"א), והיה בדור הרביעי, והוא תלמידו של רבי זעירא ור' הילא, והיה חברו של ר' ירמיה, עיין מבוא הירושלמי ס"ז ע"ב. (יג) בימי ר' יוחנן, ובגמ' (גיטין ה' ע"ב) ר' אבין בר חסדא אייתי גיטא קמיה דר' יוחנן, ובמדרש חזית

אונקלוס הגר. לך ו' (יד).

ר' אושעיא או ר' הושעיא. נח כ', תולדות ו', ויצא כ"ד, שם, וישלח ב', שם, י"א, בא י"ג, אחרי ז', י"ג, במדבר כ"ב, ראה י"ג. רבותינו בשמו והוא בשם ר' חייא הגדול, יתרו י"א (טו).

ר' אחא. בראשית י"א, וירא ד', כ"ז, מ', תולדות ד' כ"ב, ויצא כ"ב, וישלח ט"ז, כ"א, מקץ ט"ז, שם, שמות י', בא א', יתרו ט"ז, ויקהל ה', שמיני י', מצורע ג', אחרי ב', י"ג, שם, אמור י"ג, בחקותי ד', הוספה לפ' קרח ה', חוקת כ"ד. ר' אבין בשמו, תולדות כ"ד. ר' הונא בשמו, ויקרא א'. ר' יעקב בר אביי בשמו, אחרי ט'. נתן החבר בשמו ובשם ר' יהודה בר שלום שאמרו שניהם בשם ר' יוחנן, תולדות כ"ב. ר' פנחס הכהן בר חמא בשם ר' סימון ור' אבין שאמרו בשמו, וירא ט'. בשם ר' אבא בר כהנא, עקב ג'. בשם ר' אלכסנדרי ור' שמואל בר נחמני שאמרו בשם ר' יונתן, לך א'. בשם ר' חנינא, לך ד', חוקת כ"ה, בראשית י"א. בשם ר' יוסי בר חנינא, חוקת כ"ד. בשם ר' שמואל בר נחמן, אמור י"ב (טז).

ר' אחא הגדול. שלח ג' (יז).

ר' אחא בר זעירא או ר' אחווא בר זעירא. נח ה', אחרי ה' (יח).

ר' אחא בר חנינא. בראשית ז', נח ד', קדושים ד' (יט).

ר' אחא בר עולא. ראה י"ב (כ).

רב אידי או ר' אידי. תשא ב'. רב הונא בשמו, בראשית ל"ג. יחד עם רב הונא בשם ר' יוסי בר יהודה שאמר בשם ר' שמואל, לך א'. יחד עם ר' הונא בשם ר' שמואל בר נחמן, אמור ט"ו (כא).

ר' אייבו. וירא כ"ב. וישב מ"ג, תזריע ד', חוקת כ"ו. ר' יהודה הלוי בר שלום בשמו, תולדות כ"ג. ר' יודן בשמו, אחרי ז'. בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, נח כ"ד (כב).

ר' אליעזר. בראשית כ"ח, נח י"ג, ויחי י"ב, י"ח, בחקותי ה', בהעלתך כ"ה, הוספה לפ' שלח ט"ו, חוקת כ"ד, שם, בלק ט"ז, פנחס י"ג, תצא י"ח. ר' יהודה בר שלום בשמו, נח י"ג. ר' יהושע הכהן בשמו, נשא כ"ה. ר' מני בשמו, תצוה ט' (כג).

ר' אליעזר הקפר. לך ה', צו י', שמיני ז', בהר ב'. ר' שמעון בן לקיש בשמו, חיי י'. ריש לקיש בשמו, ויצא כ"ג (כד).

ר' אליעזר בן הורקנוס. לך י' (כה).

ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי. בשלח ב', משפטים ג', אחרי ו', הוספה לפ' שלח א'. ר' אייבו בשמו, נח כ"ד. ר' הונא בשמו, בראשית ט'. ר' יוחנן בשמו, נח ג', י"ד. ר' פנחס בשם ר' יוחנן שאמר בשמו, ואתחנן א'. ר' פנחס הכהן בר חמא בשם ר' יוחנן שאמר בשמו, וארא ט'. תני בשמו, אחרי ו' (כו).

ר'

פ"ז פסוק שררך אגן הסהר מובא המאמר מתנחומא כי תשא, ושם הגי' אבון בר חסדי. ונזכר עוד הפעם בחזית פ' אמרתי אעלה בתמר וגם שם איתא אבון בר חסדי. (יד) עיין בהערות שלי לך שם הערה ל"ג. (טו) הוא רבי הושעיא רבה, ובבבלי ר' אושעיא, והוא היה תלמיד מר' חייא, עיין ירושלמי שבת פ"ג ה"א, ולמד ג"כ אצל בר קפרא (מ"ק כ"ד ע"א כתובות ח' ע"א), מושבו היה בדרום עם אביו, עיין בבלי (ב"ב כ"ט ע"א) וירושלמי שבועות פ"ו ה"ז, ואח"כ בקיסרין, מגדולי תלמידיו הוא ר' יוחנן, עיין ירושלמי סנהדרין פי"א (דף ל' ע"ב), ועיין בבלי עירובין ריש פ"ה, ועיין במבוא הירושלמי ע"ד ע"א, ובס' דור דור ודורשיו ח"ג צד 54. (טז) בדור הרביעי, והיה מלוד, ונזכר בהרבה מקומות בירושלמי ובבלי. (יז) נראה כי הוא ר' אחא רובא בירושלמי ברכות פ"ב (דף ה' ע"א). (יח) שניהם אחד הם, ובירושלמי לפעמים ר' אחווא ולפעמים ר' אחייא. והוא כמו אהבה, כי אחווא הוא אהבה, והוא הוא ר' אהבה בריה דר' זירא. עיין סה"ד ערך אהבה בריה דר' זירא. (יט) נמצא הרבה פעמים בבבלי, עיין סדר הדורות, והוא ר' אחא בר חנינא בירושלמי, וכן נמצא ר' לוי שאמר בשמו ברכות פ"ג (דף ה' ע"א) ר' לוי בשם ר' אחא בר חנינא. (כ) מוזכר שבת (כ"ד ב' וס"ו ע"א), וכן ירושלמי מעשר שני פ"ה ה"ה עירובין פ"א ה"א. (כא) מובא הרבה פעמים בש"ס. (כב) מובא הרבה פעמים בבבלי, עיין סה"ד ומבוא הירושלמי. (כג) ר' אליעזר סתם מובא בירושלמי ביצה פ"א ה"ו והיה מדורות האחרונים של האמוראים כמבואר שם. (כד) הוא כמו בן הקפר (ע"ז מ"ג ע"א), והוא שם מקום, ולדעת בעל סה"ד שנים היו, ואין סברה שראיותיו שם אינן מכריעות שבכלן ר"א הקפר הוא ע"ש. (כה) ידוע, הוא ר' אליעזר הגדול בר פלוגתא דר' יהושע, עיין סדר הדורות. (כו) ידוע,

ר' אליעזר בן יעקב או ר' אלעזר . וישלח כ"א , מקץ ב' , צו ט"ז , תבא ד' (כז) .

ר' אליעזר בן פדת . וירא ל"ד , שמות י' , שם , וארא ט"ו , בא י"ז , יתרו י"ד , שם , משפטים ד' , י' , תזריע ב' , שופטים ג' , ברכה א' . רבותינו בשמו , וירא ג' . ר' ברכיה בשמו , וירא כ"ה . בשם ר' יוחנן , תזריע י"ב . בשם ר' יוסי בן קיסמא [זימרא] ויצא כ"א (כח) .

ר' אליעזר בן פרטא . מסעי א' (כט) .

ר' אלכסנדרי . וירא כ' . מקץ ט"ז , משפטים א' , תשא י"ד . ר' יהושע בן לוי בשמו , תצא י"ז . ר' שמואל בר נחמן בשמו , בהר ג' . יחד עם ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יוחנן ור' אחא בשמם , לך א' (ל) .

ר' אלעזר . בראשית ט' , חיי ו' , תולדות כ"ד , ויחי ו' , שמות י"ז , וארא ט"ו , בא ו' , בשלח י"ט , יתרו ה' , משפטים ד' , תשא ט' , קדושים ט"ו , בחקותי ה' , נשא י"א , בהעלתך כ' , ראה ט"ו , שופטים ג' , ז' , נצבים ח' . ר' אבין בשמו , חוקת כ"ה . תני בשמו , תצא י"ח (לא) .

ר' אלעזר המודעי . בשלח ט"ו , י"ח , יתרו י"ד , אחרי ז' (לב) .

ר' אלעזר בר יוסי . ויקהל י' , פקודי ח' , חוקת כ"א (לג) .

ר' אלעזר בר מנחם . אמור ט' (לד) .

ר' אלעזר בן עזריה . ויצא ז' , וישב ח' , יתרו י"ד , תצוה א' , אחרי י"ז . ר' אלעזר ב"ר שמעון בשמו , ויגש ז' (לה) .

ר' אלעזר בן פנחס . נשא י"א (לו) .

ר' אלעזר בן שמוע . אחרי י"ז (לז) .

ר' אלעזר בנו של ר' שמעון בן יוחי . וירא ל"ח , ויצא ז' . בשם ר' אלעזר בן עזריה , ויגש ז' (לח) .

ר' אמי . אחרי י"ד , ראה ה' (לט) .

אפרים מקשאה . בשם ר' מאיר , וישב י"ז (מ) .

ר' אריסטו , רב אריסטו . וירא כ"ג . בשם ר' ברכיה , תולדות י"ט (מא) .

ר'

ונתייחס לו ברייתא הסולת ל"ב מדות הנקראים בשמו , והיה בזמן תלמידי ר"ע , עיין דור דור ודורשיו ח"ב צד 167 . (כז) ידוע שמשנתו קב ונקי , עיין יוחסין וסה"ד באריכות אודותיו . (כח) ר' אליעזר [צ"ל אלעזר] בן פדת הוא תלמיד חבר מר' יוחנן , ונקרא מריה דארעא דישראל (יומא ט' ע"ב) , עיין בסה"ד , ובירושלמי מובא ר' לעזר וכן ר' אלעזר , והוא ר' אלעזר בן פדת , והוא מגדולי האמוראים , ועלה מבבל לא"י , ובבבל היה תלמיד רבה ושמואל . ובאגרת רב שרירא גאון כתוב : ובשנת תק"ץ איפטר ר' יוחנן ור' אלעזר בשתא חדא . ועיין אודותיו מבוא הירושלמי (דף קי"א ע"ב) . (כט) הוא רבי לעזר בר פרטא . בירושלמי מגילה פ"ד ה"ד כתובות פי"א דף ל"ד ע"ג ושם איתא ר' לעזר בן פרטא בן בנו של ר' לעזר בן פרטא . ועיין בבלי כתובות (ק' ע"א) ושם איתא פרטא בנו של ר' אלעזר בן פרטא בן בנו של ר' פרטא הגדול , ועיין בסה"ד . (ל) הוא מן האמוראים היותר קדמונים , ונזכר בירושלמי ברכות פ"ב (דף ד' ע"ד) וריב"ל מביא בשמו ר"ה פ"ד ה"ח (דף נ"ט ע"ג) ועוד בהרבה מקומות , וכן נזכר הרבה פעמים בבבלי , ועיין בסדר הדורות . (לא) הוא ר' אלעזר בן פדת , עיין לעיל הערה כ"ח . (לב) חי בזמן מלחמת בר כוכבא ונהרג מבר כוכבא , עיין תענית פ"ד ובאיכה רבתי , ונקרא המודעי יען כי היה מהר המודעי (רש"י ב"ב סע"ב) . (לג) נזכר הרבה פעמים בירושלמי ר' לעזר בי ר' יוסי , עיין מבוא הירושלמי (דף קי"ג ע"ב) . (לד) ז"ל היוחסין . ר' אלעזר בר מנחם אמר לר' אבהו , במדרש . עכ"ל . ונזכר בירושלמי ברכות פ"א ה"א (דף ב' ע"ד) ר' פנחס בשם ר' אלעזר בר' מנחם , וכן מובא המאמר הזה בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה . וע"ש בהערה ע"ו . ובמדרש וי"ר פ"א אות י"ג איתא אמר ר' אלעאי בר מנחם אולי צ"ל אמר ר' אלעזר בר מנחם . (לה) ידוע ונזכר הרבה פעמים במשנה ובגמרא , ועיין בסדה"ד בערכו , והוא בן דורו של רבן גמליאל דיבנה . (לו) נזכר בירושלמי סוטה פ"א ה"ב , ובגמרא בבלי יומא י"ח ע"א אמר ר' אלעזר ב"ר פנחס משום ריב"ב . (לז) הוא סתם ר' אלעזר המוזכר במשנה ובברייתא , עיין רש"י שבת (י"ט ריש ע"ב) ועיין סה"ד . (לח) ידוע . ועיין בכורות (כ"א ע"ב) ר' אלעזר ב"ר שמעון סתימתאה , פירש"י שיש משנה וברייתא הרבה שאמר ר' אלעזר ב"ר שמעון ורגילים התנאים לסדרן בלשון סתם . (לט) עיין מבוא הירושלמי רבי אימי והוא תלמידו של רבי הושעיא ור' יוחנן . (מ) תנא דברייתא תלמיד של ר' מאיר ב"מ (פ"ז ע"א) , ופי' מקשאה מקשה קושיות או שומר קשואים , עיין בפי' המיוחס לרש"י ובת"כ ב"ר וישב פפ"ה אות י' . (מא) אולי צ"ל אריסטון (ומלת ר' יש למחוק) והוא המוזכר בירושלמי יבמות סוף פט"ז מד אריסטון בעי קומי ר' מנא , וכן סוף חלה אריסטון הביא בכוריו מאפמיא וקבלו . ועיין מבוא הירושלמי (ק"ה ע"א).

אות ב׳.

ר׳ ביסנא. מקץ ט״ז. בשם ר׳ חייא, שמיני י״ב (מב).

ר׳ בנאה או ר׳ בנייה. בראשית י״ז, נח י״ט, תצא ז׳ (מג).

בן זומא. עיין אות ז׳.

בן זכאי. עיין אות ז׳.

ר׳ בנימן בר יפת. בשם ר׳ יוחנן, לך י״א (מד).

ר׳ בנימן בר לוי. וארא ח׳, נשא ח׳ (מה).

בן מאמא. עיין אות מ׳.

בן עזאי. עיין אות ע׳.

ר׳ ברכיה. בראשית א׳, מ׳, נח ד׳, י׳, וירא י״ט, תולדות כ״ד, ויצא י׳, כ״ד, שם, וארא ח׳, בשלח ב׳, ג׳, ט״ו, יתרו ב׳, ג׳, ד׳, משפטים י״ב, תשא כ׳, אחרי ה׳, ז׳, קדושים ט׳, אמור י״ג, ל״א, קרח ו׳, חוקת כ״ז, תצא ד׳, י״א. ר׳ אריסטו בשמו, תולדות י״ט. ר׳ יודן בשם ר׳ יהושע בן לוי בשמו שאמר בשם ר׳ חייא בר אבא, אחרי ד׳. ר׳ תנחומא בן חנילאי בשמו שאמר בשם ר׳ יוחנן, תזריע י״א. בשם ר׳ אבא האדמוני, בראשית ז׳. בשם ר׳ אבא, קדושים ד׳. בשם ר׳ אבא בר כהנא, תצא ח׳, י״ח. בשם ר׳ אליעזר בן פדת, וירא כ״ה. בשם ר׳ חלבו, אמור ט״ז. בשם ר׳ יהושע בן קרחה, חוקת כ״א. בשם ר׳ לוי, בא י״ז, תזריע י״א, תצא ט״ו. בשם ר׳ סימון, חוקת כ״א. בשם ריש לקיש, תשא ז׳. בשם ר׳ שמואל בר נחמן, בראשית י״ח (מו).

ר׳ ברכיה הכהן. נח כ״ד, לך ב׳, וירא ל״ז, וישלח י׳, שם, מקץ ג׳, יתרו ד׳, י״ד, ט״ו, משפטים י׳, תצוה ח׳, צו ט״ז: בשם ר׳ חייא אביו בשם רב יהודה בר יחזקאל ורבותיו משום רבותינו שבגולה, חיי ו׳. בשם ר׳ חלבו בשם ר׳ שמואל בר נחמן, וארא כ״ב, בשם ר׳ לוי, תולדות ב׳, במדבר ב׳. בשם ר׳ לוי בר סוסי, בשלח י״א (מז).

ר׳ ברכיה הכהן ברבי. לך ד׳, ויצא ט״ו, אחרי י״ח, במדבר י״ט, נשא כ״ז, שם, כ״ז, ל״א, בהעלתך ז׳, שלח י״א, הוספה לפ׳ שלח ט״ו. בשם ר׳ חלבו, בהעלתך י״ז (מח).

בר פדא. עיין אות פ׳.

בר קפרא. עיין אות ק׳.

בית הלל. עיין אות ה׳.

בית שמאי. עיין אות ש׳.

אות ג׳.

רבן גמליאל. יתרו י׳ (מט).

אות ה׳.

רב הונא או ר׳ הונא. נח ג׳, וישלח ט׳, שמות ד׳, בא ט״ז, חוקת ב׳, כ״ד, תצא ד׳, י״ג. בשם ר׳ אחא, ויקרא א׳. בשם ר׳ אידי, בראשית ל״ג. בשם ר׳ אליעזר בנו

של

(מב) נזכר גם בירושלמי פסחים פ״ד ה״ג (דף ל״א ע״א) מעשרות פ״ה (דף נ״ב ע״א), ונמצא ג״כ שאמר בשם ר׳ מאיר ב״ר פי״ד ובשם ר׳ אחא דברים רבה פ׳ ראה. (מג) לדעת היוחסין רבו של ר׳ יוחנן, ואין ראיה על זה רק מפני שהביא כמה מאמרים על שמו, והוא ר׳ בנייה המוזכר בירושלמי ובבבלי הרבה פעמים, ובית מדרשו היה נקרא על שמו גם אחרי מותו, עיין ירושלמי שבת פי״ב ה״ג (י״ג ע״ג) והוריות סוף פ״ג, ועיין סה״ד ערך ר׳ בנאה, ובדור דור ודורשיו ח״ג צד 51. (מד) הוא תלמידו של ר׳ יוחנן, ונזכר גם בירושלמי, עיין סדר הדורות. (מה) מוזכר בירושלמי, ור׳ אבין אמר בשמו, ועיין מבוא הירושלמי, והיה תלמיד מתלמידי ר׳ יוחנן. (מו) מוזכר פעמים אין מספר במדרשים, ויש שני ר׳ ברכיה בדור השני ובדור החמישי, ועיין בסדר הדורות, ונכבדות מדובר בו בספר דור דור ודורשיו ח״ג 141. (מז) היוחסין הביא ר׳ ברכיה אמר ר׳ ברכיה הכהן בר חמא, וכן העתיק ממנו בעל סה״ד ר׳ ברכיה בר חמא הכהן, ולא ציינו המקום, ובתנחומא חיי ו׳ אמר ר׳ ברכיה הכהן בשם ר׳ חייא אביו, והיוחסין הביא עוד הפעם באות ח׳ ר׳ חמא הכהן אביהם של ר׳ פנחס ור׳ ברכיה הנזכרים בכל המדרשות, לכן יש לתקן ע״פ היוחסין בתנחומא אמר ר׳ ברכיה הכהן בשם ר׳ חמא אביו, ומן אות מ׳ נעשו אותיות יי׳, או להיפך שיש לתקן ביוחסין בר חייא. (מח) הוא הוא ר׳ ברכיה הכהן שלפניו, והיוחסין הביא ר׳ ברכיה בשם ר׳ חלבו, ולא ציין מקומו, והוא בתנחומא בהעלותך אות י״ז. (מט) הוא הנקרא ר׳ גמליאל דיבנה, ועיין בסה״ד באריכות

של ר' יוסי הגלילי, בראשית ט'. בשם ר' חייא בר אבא, ויצא י"ז. בשם ר' יוסי, נח י"ד, בשם ר' יוסף, אמור י"ב. יחד עם ר' אבא בשם רב, ראה ט"ז. יחד עם רב אידי בשם ר' יהודה בר יוסי. בשם ר' שמואל, לך א'. יחד עם ר' אידי. בשם ר' שמואל בר נחמן, אמור ט"ו. בשם ריש לקיש, תשא י"א (נ).

ר' הונא בר יוסי. נח י"ג (נא).

ר' הונא דשאב. בשם ר' יהושע בן לוי, מצורע ז' (נב).

ר' הונא הכהן בר אבין. וישלח י"א, שמות א' (נג).

רב הונא מציפורין. וארא ח', שמיני י'. ועיין עוד לקמן אות ח' ר' חונא דציפורין, ור' חנן מציפורי (נד).

הורקנוס. (רבי אליעזר בן הורקנוס) לך י' (נה).

בית הלל. בראשית י"ז, י"ט, כ"ו, נח כ"ב, לך ו', בהעלתך כ"ה, שלח ל' (נו).

ר' הושעיא. עיין לעיל אות א', ערך ר' אושעיא.

אות ז'.

זבדי בן לוי. וירא ל"ו, מקץ ט"ו, וארא כ', בשלח כ"א, פקודי ז' (נז).

רב זביד. חוקת ב' (נח).

בן זומא. יתרו ז' (נט).

בן זכאי. שופטים א' (ס).

ר' זכאי דכבול. שמיני ג' (סא).

ר' זכאי דשאב. הוספה לפ' שלח י"ח. בשם ר' שמואל בר נחמן, חוקת י"ח (סב).

ר' זכאי רבה. תצא ד' (סג).

אות ח'.

ר' חגי. חוקת ט"ו, שם. בשם ר' יצחק, ראה ח' (סד).

ר' חונא דציפורין. הוספה לפ' שלח א'. עיין לקמן ר' חנן דציפורי (סה).

ר' חונייא. במדבר י' (סו).

חזקיה.

אודותיו. (נ) ידוע, והיה תלמיד מובהק של רב, וחבירו של שמואל, ועיין אודותיו באריכות ביוחסין ובסה"ד, ונזכר במקומות אין מספר בירושלמי ובבלי. (נא) הוא ר' הונא בר רב יוסף, כמו שמובא בב"ר פמ"ד אות י"ב, והוא המאמר שלפנינו בתנחומא. וראיתי בסדר הדורות הביא וז"ל. רב הונא בר יוסף ירושלמי תענית פ"ד ה"ח [הוא בדף ס"ט ע"ב] וענין ההוא בסוף פתיחתא דאיכה רבתי רב הונא בשם ר' יוסי עכ"ל. ולפנינו בירושלמי שם הגי' ר' חנה בר יוסף, והמאמר נשנה ג"כ בפסיקתא פסקא דברי ירמיהו (דף קי"ד ע"ב) וגם שם הגירסא ר' הונא בשם ר' יוסי. ואולי היה כתוב ר' הונא בר יוסי, ומן מלת „בר" עשו המעתיקים „בש"ר" (בשם ר'). (נב) הוא שם מקום, ולא נזכר ביוחסין ובסה"ד. (נג) נזכר ג"כ במדרש במ"ר פ"ג ופ"ז ובפסיקתא רבתי פ"א, ועוד שם פ"ה א"ר הונא הכהן בן אביו וצ"ל בן אבון, והוא רבו של רבי תנחומא. (נד) נזכר גם בירושלמי ברכות סוף פ"ד ור"ה סוף פ"ד, ר' הונא רובא דציפורין בשם ר' יוחנן, וכן בתענית פ"ד ה"ב ר' חונא רבה דציפורין בשם ר' יוחנן, ועוד בהרבה מקומות, וכן בפסיקתא רבתי פסקא כ"ה, ונקרא רב הונא רובה להבדילו מן רבי הונא צפוראה בבלי יומא (ע"ז ע"ב), עיין מבוא הירושלמי (דף ע"ד ע"א). (נה) עיין סה"ד ערך רבי הורקנוס. (נו) תלמידיהם של שמאי והלל נקראים בית שמאי ובית הלל. ועיין אודותם במבוא המכילתא לידידי הרה"צ מהרא"ה וייס נ"י דברים הראוים למי שאומרם. (נז) היה בדור הראשון, ונזכר בירושלמי דמאי ריש פ"ז וע"ז פ"ג ה"א ובבלי זבחים (כ"ח ע"ב), אמר רב יוחנן תני זבדי בן לוי, וכן מובא ברבתי פ"ז פסקא ותשלם כל המלאכה, ועוד במדרשים, ומדברי הירושלמי דמאי שהבאתי תראה שהיה חשוב בעיני ר' הושעיא. (נח) הוא רבי זבידא או ר' זבידה בירושלמי ערלה פ"א (דף ס"א ע"ב) סוטה פ"ז ה"ד (כ"א ע"ד). (נט) הוא ר' שמעון בן זומא, ועליו אמרו סוטה (מ"ט ע"א) משמת בן זומא בטלו הדרשנים, והוא אחד מד' שנכנסו לפרדס (חגיגה י"ד ע"ב). (ס) הוא רבן יוחנן בן זכאי, עיין בתנחומא שם הערה ג'. (סא) נזכר בירושלמי דמגילה פ"ד ה"א (ע"ה ע"ב), וע"ש שקדם לר' זעירה ור' ירמיה, וכן נזכר במדרש וי"ר פ"כ ר' זכאי דמן כבול. (סב) לא נזכר ביוחסין, ובעל סה"ד מביאו שמובא במדרש במ"ר פ' שלח פי"ז, ע"כ. וכן מובא בפסיקתא רבתי פכ"א. (סג) מובא בסה"ד, ויש להוסיף שמובא במאמר ההוא בפסיקתא זכור (כ"ג ע"א), ואולי הוא ר' זכאי שתלמידיו שאלו במה האריך ימים, בבלי תענית (כ"ז ע"ב), ויקרא רבה לפי שהאריך ימים. (סד) הוא תלמיד חבר של ר' זעירא, ירושלמי דמאי פ"ג (דף כ"ג ע"ב) ר' חגי הוו מסמך לר' זעירא, ועיין מבוא הירושלמי ובס' דור דור ודורשיו ח"ג צד 107. (סה) עיין לעיל ר' הונא דציפורין. (סו) אולי הוא רבי

חזקיה. בא ב׳, ראה י׳ (סז).

ר׳ חזקיה, יחד עם ר׳ ירמיה בר אבא בשם ר׳ יוחנן, במדבר כ״ז (סח).

חזקיה בר חייא או חזקיה בריה דרב חייא. בראשית כ״ה, ל״ג, וירא ט׳ ל״ז, בשלח כ״ד, נצבים ב׳ (סט).

ר׳ חייא. וירא מ״ה, ויצא י׳, וישלח י״ד, מקץ ד׳, הוספה לפ׳ שלח ט״ו, חוקת י״ט, עקב ג׳. ר׳ ביסנא בשמו, שמיני י״ב. בנו ר׳ ברכיה הכהן בשמו והוא בשם רב יהודה בר יחזקאל ורבותיו משום רבותינו שבגולה, חיי ו׳. תני בשמו, אמור כ״ו. בשם ר׳ לוי, שלח כ״ה. בשם ר׳ עקיבא, מקץ י״ד (ע).

ר׳ חייא הגדול. ויחי ו׳, בא ח׳, בשלח י״ז, ויקרא ח׳, נשא י״ח. רבותינו בשם ר׳ אושעיא שאמר בשמו, יתרו י״א (עא).

ר׳ חייא רבה. ראה י״ג (עב).

ר׳ חייא בר אבא. נח י״ג, כ׳, כ״ה, וירא כ״ב, תולדות י״ח, וישלח י״ח, מקץ ג׳, וארא ב׳, שם, בשלח י״ג, יתרו ט״ז, משפטים י״ב, תצוה י׳, שם, תשא י״ט, פקודי ג׳, תזריע ד׳, אחרי ט׳, י׳, אמור כ׳, ל״ב, חוקת כ״ז. רב הונא בשמו, ויצא י״ז. ר׳ יודן בשם ר׳ ברכיה בשם ר׳ יהושע בן לוי שאמר בשמו, אחרי ד׳. בשם ר׳ יוחנן, וישב י״ג (עג).

חייא בר אבא בר אחתיה דבר קפרא. ראה ט׳ (עד).

ר׳ חייא בן נחמיה. חיי ז׳ (עה).

חכמים: אמרו חכמים. וישלח כ״ט, נכנסו חכמים אצלה (לקימחית) ואמרו לה, אחרי ט׳. כששמעו חכמים בדבר אמרו, קדושים ט׳. עוד אמור כ״ט, בהעלתך כ״ה, קרח ה׳, בלק כ״ד, פנחס ד׳, מסעי ה׳, הוספה לפ׳ דברים ח׳. וחכמים אומרים: וירא ט״ז, בשלח ט״ו, י״ח, פנחס י״ג, מסעי ט׳. וחכמים מתירין. בהעלתך א׳. חכמים משלו. מצורע י״ג. חכמים סמכו. במדבר ט׳. שנו חכמים. מטות ח׳. כך שנו חכמים. תזריע י״ב, מצורע ט״ו. חכמים התקינו, וירא ט״ז.

חכמים האחרונים. גזרו חכמים (הראשונים) [האחרונים], אמור ל׳.

חכמינו. (אמרו חכמינו) נח א׳.

ר׳ חלבו. מצורע ז׳, הוספה לפ׳ דברים ג׳. ר׳ ברכיה בשמו, אמור ט״ז. ר׳ ברכיה הכהן ברבי בשמו, בהעלתך י״ז. ר׳ ברכיה בשמו והוא בשם ר׳ שמואל בר נחמן, וארא כ״ב. ר׳ יהודה הלוי ב״ר שלום בשמו, תולדות ט״ו. רבותינו בשמו, ויחי ו׳. בשם ר׳ שמואל בר נחמן, בראשית י״ח, בשלח י״ג (עו).

ר׳ חלקיה. ר׳ פנחס הכהן בר חמא בשמו, וירא ל״ז (עז).

ר׳ חלקיה הדרומי. ר׳ פנחס בשמו והוא בשם ר׳ ראובן, קדושים א׳ (עח).

ר׳ חלפתא בר כהנא. חיי ו׳ (עט).

ר׳

חוניא דבית חורון שקלים פ״א (מ״ו ע״א). (סז) הוא בנו של ר׳ חייא ורבו של ר׳ יוחנן ועלה עם אביו מבבל, עיין מבוא הירושלמי. (סח) תלמידו של ר׳ ירמיה (זבחים ע״ה ע״ב) רבי הונא ור׳ חזקיה תלמידי דר׳ ירמיה. (סט) הוא חזקיה סתם שהבאתי למעלה. (ע) הוא ר׳ חייא הידוע בעל מסדר התוספתא עם ר׳ אושעיא דודו של רב שהיה בן אחיו ובן אחותו. (עא) הוא ר׳ חייא סתם. (עב) הוא ר׳ חייא הגדול, עיין תולדותיו בספר דור דור ודורשיו ח״ג צד 43. (עג) הוא ר׳ חייא בר בא בירושלמי או בר ווא, ועלה מבבל ולמד אצל ר׳ יהושע בן לוי, ועיקר למודו היה מר׳ יוחנן, והיה כהן, עיין מבוא הירושלמי, ובס׳ דור דור ודורשיו ח״ג צד 94. (עד) נ״ל ר׳ חייא בר אדא, ונזכר בירושלמי מעשרות פ״א ה״א (דף מ״ח ע״ד), ובירושלמי ברכות פ״ב (ס׳ ע״ב) כד דמך רבי חייא בר אדא בר אחתיה דבר קפרא קביל ר״ל עילוי דהוה רביה, ע״ש. ועתה ראיתי בפסיקתא פסקא עשר מעשר מובא המאמר מהתנחומא והגיה שם לנכון חייא בר אדא בר אחתיה דבר קפרא, וכן מובא כן גם בתשובות הגאונים שערי תשובה סי׳ קע״ח, ועיין בפסיקתא שם הערה ס״ח, ועיין בהערותינו להתנחומא פ׳ ראה הערה ל״ז. (עה) נזכר גם במדרש קהלת פ׳ ביום שיזועו שומרי הבית, אולי הוא ר׳ חייא בר נחמן המוזכר (בב״ב מ״ו ע״א), או ר׳ חייא בר נחמני תלמידו של ר׳ ישמעאל. (עו) היה בדור הרביעי בימי רב הונא ואמר בשמו וגם בשם שאר חכמים, עיין סה״ד בערכו, ועיין מבוא הירושלמי. (עז) אמר לרוב בשם ר׳ סימון ובשם ר׳ אחא, עיין סה״ד. (עח) אולי הוא ר׳ חלקיה סתם שלפני זה, כי גם בכאן מובא של׳ פנחס אמר בשמו. (עט) לא נזכר ביוחסין

ר' חמא. פקודי ד'. (פ)

ר' חמא בר אושעיא. שופטים ז'. (פא)

ר' חמא בר חנינא. ויחי ו'. וארא ח', בשלח כ"ג, משפטים י', שופטים ו', ט'. ר' לוי בשמו, בראשית י"ז, חיי ב', תולדות כ"ב, אחרי ג', חוקת י"ז, תצא י"ח (פב).

ר' חנינא. בראשית א', י"ב, י"ט, כ"ג, חיי ו', וישב ד', וארא כ', פקודי ה', ו', בהר א', ח', בהעלתך ז', שלח כ"ז, עקב ב', ראה ד', שופטים ח', שם, תצא י"ג, ברכה ה'. ר' אחא בשמו, בראשית י"ח, לך ד', חוקת כ"ה. ר' יהודה ב"ר סימון בשמו שאמר בשם ר' שמואל בר יצחק, נח כ'. תני בשמו, ראה ט"ו (פג).

ר' חנינא הזקן. שופטים ח' (פד).

ר' חנינא בר אחא. נח י"ד (פה).

ר' חנינא אביו של ר' אחא בר חנינא. רבותינו בשמו, נשא ד', ר' תנחומא בר אבא בשמו, שלח כ"ז (פו).

ר' חנינא בר יצחק. וישלח ב' (פז).

ר' חנינא בן פזי. לך כ"ז, וירא י"ח. ועיין לקמן ר' חנן בר פזי (פח).

ר' חנינא בר פפא. יתרו י"ז, תבא ד', נצבים א' (פט).

ר' חנינא בר שלקא. תצא י"ד. יחד עם ר' יהושע דסכנין ועם ר' לוי בשם ר' יוחנן, תצא י' (צ).

ר' חנינה. תולדות י"ג (צא).

ר' חנינה בן המא. ר' לוי בשמו, תולדות ד' (צב).

חנן. נשא י"א (צג).

ר' חנן. שלח כ"ז. בשם ר' שמואל בר יצחק, תולדות ו' (צד).

אבא חנן. אחרי ז' (צה).

ר' חנן בר פזי. חוקת ט' (צו)

ר' חנן דציפורי. חוקת א' (צז).

ר'

ולא בסה"ד. (פ) אפשר שהיה אביו של ר' הושעיא בימי רבי ור' חייא ובר קפרא, וז"ל הרב בעל דור דור ודורשיו ח"ג צד 54. ר' חייא אביו של ר' הושעיה היה יושב יחד בבית דין עם בר קפרא (שבועות פ"ו ה"ב) ושאלו באלטתיהם לרבי ורבי השיב להם תשובות (נדה פ"ג ה"ב), בימי ר' ישמעאל בר יוסי נחשב כבר בין החכמים וספר רבי בשבחו נדה י"ד ע"ב וירושלמי נדה פ"ב ה"א. (פא) הוא נכד של ר' חמא הנ"ל, ובעל סה"ד הביאו ולא רשם באיזה מקום נזכר במדרשים, והוא בתנחומא שרשמתי. (פב) נזכר בירושלמי שקלים סוף פ"ה ועוד בהרבה מקומות, ורוב דבריו באגדה. עיין סה"ד בערכו. (פג) מגדולי האמוראים הראשונים מתלמידיו של רבינו הקדוש, ורבי צוה לבנו שימנה ר' חנינה בראש, והיה רופא, עיין חולין ז' ע"ב, ועיין אודותיו במבוא הירושלמי ובס' דור דור ודורשיו ח"ג צד 45. (פד) לא נמצא בשום מקום, רק מצאנו ר"ח הגדול, עיין יבמות מ"ג ע"א ותענית כ"ז ע"ב, והיוחסין כתב שהוא זקנו של ר' חנינא סתם, ואין ראיה כלל על זה, ובסה"ד ערך ר"ח הזקן כתב אולי הוא ר"ח הגדול. (פה) אולי צ"ל ר' אחא בר חנינא. (פו) לא נזכר ביוחסין ובסה"ד. (פז) מובא ביוחסין ולא רשם מקומו, ובעל סה"ד כתב כי הוא אחד עם ר' חיננא בר יצחק הנזכר בירושלמי ברכות פ"ו ה"א, ובמדרש מגילה פ' והשתיה כדת נמצא אמר ר' הונא בשמו. (פח) בירושלמי סוף פ' כילד מעברין נזכר ר' חיניא בר פזי. ולדעת בעל סה"ד הוא אחד עם ר' חנינא בן פזי, ועיין סה"ד בערך ר' חנינא בן פזאי שהביא היוחסין הביאו ולא מצאתי, אולם היוחסין כוון אל ר' חנינא בן פזי. (פט) בעל היוחסין חשב כי הוא אחד עם ר' חנינא בר פפי ולכן לא הביא את ר' חנינא בר פפא, אבל לא כן הוא ושנים הם, ונזכר בירושלמי סוף פאה, עיין אודותיו בסה"ד, והוא היה תלמיד ר' שמואל בר נחמני כמבואר בירושלמי שביעית ספ"ה ושם קראו חיננא ואחד הם. (צ) מובא בסדר הדורות, ומה שהביא שם בתנחומא פ' תצא ר' חמא בר שיקלא וריב"ל ור' יוחנן, כ"ה בנדפס אות ט', וצ"ל ר' חנינא בר שלקא ור' יהושע דסכנין ור' לוי. (צא) הוא כמו ר' חנינא. (צב) הוא שתם ר' חנינא הנזכר לעיל. (צג) אולי הוא חנן מגופתא או חנן חייטא. (צד) אין לברר מי הוא, ואולי הוא ר' חנן אמר רבי הנזכר בסוכה ע"ו ע"ב. (צה) היוחסין כתב שהיה בזמן ר' נחמן, וכתב בעל סה"ד וילא לו זה מסנהדרין י"ז ע"א ויתנבאו במחנה מה התנבאו, אבא חנן אומר משום ר' אלעזר על עסקי שליו, ר' נחמן אמר על עסקי גוג ומגוג, והבין בעל היוחסין שהיה בדור ר' נחמן, וזה אינו, כי קדמון היה, ור' אליעזר שאמר בשמו הוא ר' אליעזר בן הורקנוס ע"כ. וראיתי ביוחסין השלם (צד 143) הביא וז"ל: אבא חנן אומר ורב נחמן אומר עכ"ל. ומזה תראה שלא כתב שהיה בזמנו, רק בדפוס קראקוי הגיהו אבא חנן בזמן רב נחמן. (צו) עיין לעיל ערך ר' חנינא בר פפא.. (צז) עיין לעיל ר' הונא דציפורין וערך ר' הונא

ר' חנניא בן אנטיגנס. במדבר ט' (צח).

ר' חנניה. ויחי ו', וארא כ"א (צט).

ר' חנניה ב"ר יצחק. תולדות כ"ג (ק).

אות ט'

ר' טרפון. בהעלתך א', הוספה לפ' קרח א' (קא).

אות י'

רב יהודה. בשם רב, מסעי ט' (קב).

ר' יהודה. בראשית א', י"ח, כ"ה, נח ד', כ"א, וירא ט"ז, ל', וישלח ה', כ"ז, וישב ו', י', ויחי ו', שמות י"א, וארא י"ד, י"ז, שם, בא ב', שם, שם ח', בשלח כ"ד, יתרו ג', תרומה ה', ט', תשא ז', י"ב, ויקהל ז', תזריע י', אמור י"ב, במדבר ט', י', כ"ה, נשא י"א, י"ד, בהעלתך י"ב, כ"ב, הוספה לפ' שלח א', הוספה לפ' קרח ד', פנחס י"א, מטות ג', מסעי ט', הוספה לפ' ואתחנן א', תצא ד', י"ג, ט"ו, שם (קג).

ר' יהודה הלוי. וירא ז', וישלח כ"א, וארא ד', הוספה לפ' ואתחנן ב' (קד).

ר' יהודה ברבי. ראה י'. (קה)

ר' יהודה בר אבא. תשא ט' (קו).

ר' יהודה בר אידי. בראשית כ"א (קז).

ר' יהודה בר אלעאי. בראשית ה', י"ט, נח י"ד, תולדות י', תשא ו', חוקת י"ט, ראה י"ד. ר' עוריה בשם ר' יהודה ב"ר סימון שאמר בשמו, תצא י"ז (קח).

ר' יהודה בר אמי. וארא ח', אמור ז' (קט).

ר' יהודה בן בתירה. הוספה לפ' קרח ד' (קי).

ר' יהודה בן גדיא. צו ט' (קיא).

ר' יהודה בר חמא. נח ח' (קיב).

רב יהודה בר יחזקאל. ר' ברכיה הכהן בשם אביו ר' חייא שאמר בשמו ובשם רבותיו שאמרו בשם רבותינו שבגולה, חיי ו' (קיג).

ר'

מציפורין. (צח) נ"ל ר' חנינא בן אנטיגנוס, ומוזכר במשנה שביעית פ"ו מ"ג עירובין פ"ד מ"ח ועוד בכמה מקומות, ועיין בכורות ל' ע"ב, וברש"י שם שהיה כהן. (צט) הרבה מאמרים נמצאו בשם ר' חנניה, והמאמר מתנחומא ויחי נמצא בירושלמי בשם ר' חנינא, עיין תנחומא שם הערה כ"א. (ק) הוא ר' חנינא בר יצחק המובא לעיל והוא המובא בב"ר פי"ד אות ג' ר' יהושע בר נחמיה בשם ר' חנינא בר יצחק, ועיין סה"ד רב חיננא בר רב יצחק (הוצאת משכיל לאיתן צד 144) והוא הוא. (קא) ידוע שהיה כהן ועשיר, רבו של ר' יוסי הגלילי ור' עקיבא, והיה מבית שמאי לדעת רש"י ביבמות ט"ו ע"א, עיין סה"ד באריכות. (קב) הוא תלמיד רב והוא ר' יהודה בר יחזקאל, ואחר מיתת רב למד לפני שמואל והיה קורא אותו שיננא, והוא היה רבו של אביו ר' יחזקאל, ואמר לאביו אבא לא תתנייהו הכי ואמר ליה שמואל שיננא לא תימר הכי לאביך. (קג) הוא ר' יהודה התנא בימי ר' מאיר ר' יוסי ור' שמעון ור' נחמיה ור' אליעזר בן יעקב ור' יוחנן הסנדלר. (קד) הוא ר' יהודה הלוי בר שלום שהבאתי להלן. (קה) הוא ר' יודן ברבי, קדושין כ"א ע"ב, ובירושלמי ע"ז פ"ב ה"א ר' יודן בריה דרבי נ"ל ר' יודן ברבי, והכוונה אדם גדול וחשוב. (קו) הוא חבירו של ר' יהודה הכהן וחבירו של ר' יהודה בן בבא בדור הראשון אחר החורבן, זה הוא לדעת היוחסין וסמך על משנה דעדיות פ"ו מ"א שהיתה לפניו הגירסא ר' יהודה בן אבא, אבל גי' משובשת היא ונ"ל בן בבא כמו שהוא בכל המקומות שבש"ס שהובאה משנה זו, אבל ר' יהודה בר אבא הזה הוא אולי אותו שהובא במנחות נ"א ע"ב. (קז) בעל היוחסין הביא יהודה בר אידי אמר ר' אושעיא, ולא הראה מקומו, אבל נמצא שאמר בשם ר' יוחנן ר"ה ל"א ע"א, ועיין בתנחומא בראשית שם בהערה קנ"ט נוסחאות שונות בשם בעל המאמר. (קח) הוא ר' יהודה סתם, ומובא פעמים אין מספר בש"ס. (קט) נזכר בירושלמי תרומות סוף פ"ב שאמר בשם ריש לקיש. (קי) בכל מקום אשר נזכר בן בתירה, הוא ר' יהודה בן בתירה, והיה בבבל בנציבין בזמן הבית והאריך ימים רבים עד זמן רב ושמואל, עיין מדרש שמואל פ"י שר' יהודה בן בתירה בירך לאבא אבוה דשמואל שיזכה לבן כשמואל הנביא. כן דעת היוחסין, וטעות הוא מתחלה ועד סוף, שכבר נתברר הדבר מכל כותבי סדרי הדורות כי שני ר' יהודה בן בתירה היו, והדבר מן המפורסמות שאין צריך ראיה. (קיא) עיין להלן בערך ר' יודן בן גדיא. (קיב) הוא ר' יודן בריה דר' חמא הנזכר בירושלמי תענית סוף פ"א כתובות פ"ב ה"י. (קיג) הוא רב יהודה סתם,

ר' יהודה בן לוי. פקודי ז' (קיד).

ר' יהודה בר נחמיה או יהודה בר נחמיה. תשא כ'. בשם ר' יוחנן בן זכאי, תשא ז' (קטו).

ר' יהודה בר סימון. נח ח', וירא ו', וישלח א', וישב י"ג, שמות י"ח, וארא י"ח, יתרו י"ד, משפטים י', תרומה ד', תשא ו', תזריע ה', אמור ח', י"ג, במדבר כ"ז, נשא כ"ה, הוספה לפ' שלח י"ט, פנחס י"ב, ראה י"ד, י"ז. ר' עזריה בשמו שאמר בשם ר' יהודה בר אלעאי, תצא י"ז. בשם ר' חנינא בשם ר' שמואל בר יצחק, נח כ'. בשם ר' יוחנן, נשא י"ט. בשם ר' יוסי בר נהוראי, אמור י"ב (קטז).

יהודה בן פדייה או ר' יהודה בן פדייה. וארא ב', שמיני י"ג, שם (קיז).

ר' יהודה בן פזי. וירא ו' (קיח).

ר' יהודה בן פלמא. וירא מ"ה (קיט).

ר' יהודה בר שלום. בראשית ג', וירא י"ג, וישלח י"א, וארא כ"ב, ויקרא ג', במדבר י"ט. בשם ר' אליעזר, נח י"ג. בשם ר' יעקב בר זבדי בשם ר' אבהו, נח כ"א (קכ).

ר' יהודה הלוי בר שלום. בראשית ד', י"ח, נח ב', ו', לך ח', וירא ו', כ"א, מ"ה, חיי ו', וישב י"ז, שם, ויחי י"א, שם, שמות א', וארא א', ד', י"ז, י"ט, בא ט"ז, בשלח ב', כ"א, יתרו י"ב, ט"ו, שמיני ז', מצורע א', בהר א', במדבר י"ט, בהעלתך י"ט. נתן החבר בשמו ובשם ר' אחא שאמרו יחד בשם ר' יוחנן, תולדות כ"ב. בשם ר' אייבו, תולדות כ"ג. בשם ר' חלבו, תולדות ט"ז. בשם ר' יוחנן [בר נחמן] וירא ח' (קכא).

ר' יהודה בר שמעון. בא י"א (קכב).

ר' יהושע. בראשית ט', כ"ח, ל', נח כ', וירא ט"ז, חיי ח', תולדות ט"ו, מקץ ז', ט"ו, ט"ז, בשלח ט"ו, ט"ז, י"ח, שם, משפטים ג', תשא י"ח, בחקותי ה', במדבר ב', נשא י"א, בהעלתך כ"ה, שלח ז', בלק ט"ז, תצא י"ח (קכג).

ר' יהושע הגדול. נשא י"ד (קכד).

ר' יהושע הכהן. בשם ר' אליעזר נשא כ"ה (קכה).

ר' יהושע הכהן בר נחמני. תשא ה' (קכו).

ר' יהושע הלוי. הוספה לפ' שלח ט"ו (קכז).

ר' יהושע בן לוי. בראשית כ"ד, נח ח', כ"ב, לך ד', וירא מ"ה, תולדות ו', י"ז, וישב י"ז, מקץ ט"ו, ויחי י', וארא ב', שם, עוד שם, בא ב', י"ב, בשלח ג', משפטים י',

---

עיין לעיל. (קיד) היה בזמן רבי ונזכר בירושלמי מגילה פ"א ה"א. (קטו) הוא בר נחמן או בר נחמני, והוא תאורגמניה דריש לקיש כתובות ח' ע"ב והוא ר' יודן בר נחמיה, עיין מדרש איכה פסוק ותרוב עבודה וכן מובא בפסיקתא פסקא החודש (דף מ"ה ע"ב) ר' יהודה בר נחמיה בשם ר' לקיש, ובפסיקתא רבתי החודש הגי' יהודה בר נחמן, ועיין בפסיקתא שם הערה מ"ה. (קטז) ידוע במדרשים והיה אחד מרבנן דאגדתא המצויינים, אביו ר' סימון היה תלמיד ריב"ל שאמר הרבה דברים בשמו וחברו של ר' אבהו, עיין ירושלמי שבת פי"ז ה"ב, ור' יהודה בנו בן זמנו של ר' ירמיה תלמיד ר"ז, ותימה על היוחסין שכתב שהיה בזמן ריב"ל, עיין דור דור ודורשיו ח"ג לד 140. (קיז) הוא בן אחותו של בר קפרא. ופעם אחת כשמוע בר קפרא מה שדרש אמר יפה דרש בן אחותי (ב"ר פכ"א ויק"ר פכ"ה). (קיח) כפי המבואר בתוס' ב"ב קמ"ט ע"א פזי שם אשה, ועיין בתשובות הגאונים (ליק) תשובה י"ב ובהערות שלי לתשובות הגאונים לד ה', ועיין מבוא הירושלמי דף ל"ד ע"ב. (קיט) לא נמצא זכרו בשום מקום, ואולי צ"ל בן פדייה, עיין תנחומא ויקרא שם ובהערה כמ"ז. (קכ) הוא ר' יודן בי ר' שלום בירושלמי בהרבה מקומות, ונמצא הרבה מאמרים שלו באגדה. בעל סדר הדורות מביא בשם היוחסין שהיה בזמן ר' אבהו וכתב עליו לא מצאתי שהיה בזמן ר' אבא, ויש להעיר שזה כתב ע"פ היוחסין דפוס קראקוי שכתוב שם ר' יהודה בר שלום בזמן ר' אבהו, אבל ראיתי ביוחסין השלם שהביא וז"ל: ר' יהודה הלוי בר שלום בשם ר' יעקב בר זבדי אמר בשם ר' אבהו, והוא המאמר מתנחומא פ' נח. (קכא) הוא ר' יהודה בר שלום שלפניו. (קכב) נזכר בחולין (מ"ח ע"א), ור' יוחנן שלח שאלה לפניו ע"ש. (קכג) הוא ר' יהושע בן חנניה בימי רבן גמליאל דיבנה הנשיא וחבירו של ר' אליעזר בן הורקנוס. (קכד) הוא ר' יהושע שלמעלה. (קכה) הוא ר' יהושע בר נחמני או בר נחמיה המובא בסמוך ונזכר בירושלמי שקלים (פ"ב) שאמר בשם ר' יוחנן בן זכיי, והיוחסין הביא ר' יהושע בר נחמיה בשם ר' חנינא בר יצחק, זה נמצא בב"ר ריש פי"ד, ועוד הביא היוחסין ר' יהושע בר נחמן אחיו של ר' שמואל בר נחמני, וכתב על זה בעל סדר הדורות לא מצאתי אף שמצאנו ר' יהושע הכהן בר נחמני, כוונתו לא מצאתי שהוא אחיו של רשב"נ כי לא מצאנו שרשב"נ היה כהן. (קכו) עיין בערך שלפניו. (קכז) הוא ר' יהושע הלוי בר שלום שאמר בשם ר'

י', תרומה ח', מצורע ז', אמור ח', בחקותי ג', במדבר ג', חוקת ו', ח', תצא י', תבא ד', האזינו ג', ברכה ז'. ר' הונא דשאב בשמו, מצורע ד'. ר' חנניה בשמו, ויחי ו'. ר' יודן בשמו שאמר בשם ר' ברכיה בשם ר' חייא בר אבא, אחרי ד'. בשם ר' אלכסנדרי, תצא י"ז. משום בר קפרא, וירא י"ד (קכח).

ר' יהושע בר חנינא. ר' מנחמא בשמו, אחרי ז' (קכט).

ר' יהושע בר נחמיה. וירא י"ד, ראה ט"ו (קל).

ר' יהושע בן קרחה. לך ד', שמות י"ב, ט"ז, נשא ל"ג. ר' ברכיה בשמו, חוקת כ"א (קלא).

ר' יהושע דסכנין. ר' יוסטא בר שונם בשמו, ויצא ו'. בשם ר' לוי, נח כ', לך י"ב, חיי ז', ויחי ג', שמות ה', בשלח כ"ד, תזריע ח', אחרי ז', אמור ד', ה', י"ז, נשא ל"ב, בהעלתך י"ח, חוקת ז', כ', כ"ג, ראה ח'. עם ר' מני בשם ר' לוי, אמור ל'. עם ר' מני דשאב בשם ר' לוי, אחרי ז'. יחד עם ר' חנינא בר שלקא ועם ר' לוי בשם ר' יוחנן, תצא י' (קלב).

ר' יודן. אחרי י'. חוקת ו', בלק כ"ח, ראה י"ד, שם. בשם ר' איבו או ר' אייבו, אחרי ז', תצא ו'. בשם ר' יוסי בר יהודה, חוקת כ"א, בשם ר' מרי בר יעקב, חוקת כ"ב. בשם ר' יהושע בן לוי שאמר בשם ר' ברכיה בשם ר' חייא בר אבא, אחרי ד' (קלג).

ר' יודן בר גדיא. תצא י' (קלד).

ר' יודן דמן גליא. אחרי ד' (קלה).

ר' יוחנן. בראשית א', י"ב, י"ג, כ"ג, כ"ד, מ', נח כ"א, לך כ"ו, שם, חיי ו', שם, תולדות ד', י', ט"ו, כ"ב, ויצא ט"ז, כ', כ"ב, וישב י"א, י"ג, י"ז, שם, מקץ י"א, ט"ו, י"ז, שם, ויחי ו', ט"ז, שמות ו', שם, י"א, י"ג, י"ז, וארא ט', בא ז', שם, בשלח ט"ו, משפטים י', תרומה ג', תצוה ד', ז', תשא ב', ו', ט', י"ה, י"ט, פקודי ב', תזריע ב', ט', י"א, אחרי ז', אמור ג', ה', נשא כ"ז, כ"ט, ל"ג, הוספה לפ' שלח א', חוקת י"ט, מטות ה', הוספה לפ' דברים ג', ז', תבא ג', ברכה ג'. ר' אבא בר כהנא בשמו, שמיני י', במדבר ז'. ר' אבהו בשמו, בראשית ט"ז. ר' אלעזר בן פדת בשמו, תזריע י"ב. ר' בנימן בר יפת בשמו, לך י"א. ר' חזקיה ור' ירמיה בר אבא בשמו, במדבר כ"ז. ר' חייא בר אבא בשמו, וישב י"ג. ר' חנינא בר שלקא ור' יהושע דסכנין ור' לוי בשמו, תצא י'. ר' יהודה ב"ר סימון בשמו, נשא י"ט. ההוא מרבנן ר' יעקב בשמו, חוקת ב'. ר' לוי בשמו, וישב ה'. נתן החבר בשם ר' אחא ור' יהודה הלוי ב"ר שלום שאמרו בשמו, תולדות כ"ב. ר' פנחס בשמו והוא שאמר בשם ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, ואתחנן א'. ר' פנחס הכהן בר חמא בשמו בשם ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, וארא ט'. ר' פרנך בשמו, הוספה לפ' שלח ט"ז. ר' תנחומא בן חנילאי בשם ר' ברכיה בשמו, תזריע י"א. בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, נח ג', י"ד. יחד עם ר' פנחס ור' לוי בשם ר' מנחם דגליל, אמור י"ט. בשם ר' שמעון בן יוחי, תזריע י"ב, חוקת ט"ז (קלו).

ר' יוחנן בן ברוקה. נח י"ח (קלז).

ר'

יונה המובא ביוחסין. (קכח) הוא מהאמוראים הגדולים, עיין רש"י נדה דף י"ח ע"ב, ונזכר במשנה סוף עוקצין, ועיין אודותיו במבוא הירושלמי נ"א ע"ב ובס' דור דור ודורשיו ח"ג צד 59. (קכט) ר' יהושע בר חנינא נ"ל בן חנניה, עיין לעיל. (קל) הוא ר' יהושע הכהן, עיין לעיל. ואולי נ"ל ר' יהושע ור' נחמיה כמו שהוא בריש מדרש איכה, ובתנחומא ויצא שם הערה פ"ע העירותי שבנדפס הגי' ר' יהודה בר נחמיה, ועיין בסה"ד שהביא ר' יהושע הכהן בר נחמיה בהרבה מקומות, וכן הבאתי לעיל ר' יהושע הכהן בר נחמני, ובודאי הוא הוא. (קלא) לדעת קצת הוא בנו של ר' עקיבא, אבל דעת התוס' שבת ק"נ ע"א אינו כן, והיה רבו של רבינו הקדוש, ועיין יוחסין השלם צד ס"ח. (קלב) אחד מרבנן דאגדתא הידועים ואמר הרבה בשם ריב"ל, ורוב דבריו בשם ר' לוי, עיין אודותיו בס' דור דור ודורשיו ח"ג צד 141. (קלג) נזכר הרבה פעמים בכל מסכתא, ומצינו הרבה פעמים שא' תנא בעי קומי רבי יודן, עיין מבוא הירושלמי דף נ"ט ע"א. (קלד) הוא ר' יהודה בר גדיא, עיין לעיל. (קלה) מובא ג"כ בסדר הדורות ר' יוחנן בר יודן דמן גליא ילמדנו פ' אחרי. (קלו) גדול האמוראים, והוא בעל מסדר תלמוד ירושלמי, ור"ל התחיל לסדרו, ונקרא ג"כ בן הנפחא, עיין רש"י סנהדרין נ"ו ע"א ד"ה טבא, ועיין אודותיו במבוא הירושלמי באריכות ובס' דור דור ודורשיו ח"ג צד 69. (קלז) הוא תנא וחבירו של ר' אלעזר חסמא

ר' יוחנן דבית גוברין. ר' אבא בשמו, תולדות כ"ג (קלח).

רבן יוחנן בן זכאי. לך י', חוקת כ"ו, כ"ח, הוספה לפ' דברים ו', שופטים ז'. ר' יהודה בר נחמיה בשמו, תשא ז' (קלט).

יוחנן כהן גדול. בשלח ג' (קמ).

ר' יוחנן בן נורי. בהעלתך א' (קמא).

ר' יוחנן [בר נחמן]. ר' יהודה הלוי בר שלום בשמו, וירא ח' (קמב).

ר' יונתן. ר' אחא בשם ר' אלכסנדרי ור' שמואל בר נחמני בשמו, לך א'. ר' שמואל בר נחמני בשמו, לך י"ד, ואתחנן ו' (קמג).

ר' יונתן בן אלעזר. וישלח כ"ו, בשלח ה', תצוה י', פקודי ח', בחקותי ד' (קמד).

ר' יונתן בן אלעזר איש הבירה. ר' שמואל בר נחמן בשמו, ויגש י"ב (קמה).

ר' יונתן בן חגי. יחד עם ר' עזריה ור' יצחק בר מריון בשם ר' יוסי ב"ר חנינא, ראה ט"ז (קמו).

ר' יוסטא בר שונם או ר' יוסי בן שונם, בשלח י"א. בשם ר' יהושע דסכנין, ויצא ו' (קמז).

ר' יוסי. בראשית כ', לך כ', תולדות י"ח, וישלח כ"א, מקץ ד', וארא א', בשלח י"ז, ויקרא ג', תצא א', שם י"ה. ר' הונא בשמו, נח י"ד. מתורגמניה של ר' יוסי, ויצא כ' (קמח).

ר' יוסי הגלילי. ויצא ז', קדושים א', נשא ג', הוספה לפ' קרח א' (קמט).

ר' יוסי בן דורמסקית. וירא ל' (קנ).

ר' יוסי בר זבידא. בהעלתך כ' (קנא).

ר' יוסי בן זימרא. ר' אבהו בשמו, שמות ג'. ר' אלעזר בן פדת בשמו, ויצא כ"א (קנב).

ר' יוסי בן חלפתא. בראשית ב', וירא ל"ח, מקץ ט', י"א, תשא ט"ז, י"ז, במדבר י"ח, מטות ט' (קנג).

ר' יוסי בר חנינא. בראשית כ"ד, מקץ ד', שמות א', כ"ב, שם, וארא כ"ב, בשלח י"ז, כ"ב, יתרו ה', י"ז, אחרי ב', הוספה לפ' שלח ט"ו, חוקת כ"ד, שם, תצא ד':

ר'

והוא אביו של ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה חבירו של רבי. (קלח) אולי צ"ל ר' יונתן דבית גוברין, מובא בירושלמי יומא פ"ז ה"ה. (קלט) נודע למכביר והיה כהן וקיבל מהלל ומשמאי, וחי ק"כ שנה, ונקרא קופת הרוכלים. (קמ) הוא שעשה תקנות רבות, עיין יוחסין דף ס"ע. (קמא) היה בימי ר' גמליאל ור' יהושע ור"ע והיה בבית שערים. (קמב) כ"ה בכ"י רומי, עיין בפ' וירא הערה ס"ב. (קמג) מאמריו רבים ונמצאים בהרבה מקומות, ור' שמואל בר נחמני הוא תלמידו ואמר בשמו במקומות אין מספר, עיין מבוא הירושלמי נ"ע ע"א, והיה בדור הראשון ובדור השני, ועיין אודותיו בס' דור דור ודורשיו ח"ג לד 52. (קמד) ז"ל היוחסין. אמר ר' יונתן בן אלעזר אמר ר' יונתן בן עמרם, והיה בזמן רבי ור' חנינא בר חמא ור' יצחק. (קמה) הוא המובא למעלה. (קמו) נזכר ג"כ במדרש קהלת פסוק כי גם לא ידע האדם את עתו, ובב"ר פמ"ב ליתא בר מריון, רק שתם בשם ר' יצחק, וראיתי ביוחסין השלם שהביא ר' יונתן בן חגי ור' זכריה בשם ר' יצחק בר מריון, לדעתי יש לתקן בדבריו ור' עזריה ור' יצחק בר מריון בשם ר' יוסי בר חנינא, והוא המאמר מתנחומא פ' ראה אות ט"ז שהבאתי. (קמז) נזכר בירושלמי ברכות פ"ח ה"ח, והוא תלמידו של ר' מנא, תרומות פי"א (דף מ"ח ע"א), ועיין מבוא הירושלמי. (קמח) הרבה נמצאים בשם זה, ועיין במבוא הירושלמי אודותיהם. (קמט) הוא תנא, עיין יוחסין השלם לד ס"ע. (קנ) הוא שם מקום כמו דמשק, והיה תלמיד מר' אליעזר הגדול, עיין יוחסין לד ס"ע. (קנא) ז"ל היוחסין ר' יוסי בן זבידא ור' יוסי בר אבוה בר מחלוקתו בירושלים בזמן ר' ירמיה, ור' אבא הכהן בר פפא בא לפניו שהיה יושב בסתר כדי שלא יעמדו מפניו, ואמר לו שלא יסתר כדי שיקומו מפניו, כל זה בילמדנו ע"כ. וכוונתו להמאמר מתנחומא כ"י בהעלתך אות כ' וכן בנדפס אות י"א, אולם לפנינו איתא כך אמר ר' אבא הכהן בר פפא כשהייתי רואה סיעה של בני אדם הייתי הולך בדרך אחרת שלא להטריח עליהם שלא יהו רואין אותי ועומדין מלפני, וכשאמרתי אלו הדברים לפני רבי יוסף בר זבידא אמר לי צריך אתה לעבור לפניהם ויהיו רואין אותך ועומדין לפניך כו'. (קנב) כתב בעל היוחסין בתו נשואה לבן רבינו הקדוש [פ' אע"פ דף ס"ב ע"ב] ואמר ר' יצחק בן חלקיה שהוא ר' יצחק נפחא אני ראיתי לר' יוסי בן זימרא זקן ויושב בישיבה ונטל רשות להתיר בכורות [יומא ע"ח ע"א] ועיין בסדר הדורות. (קנג) הוא ר' יוסי סתם, והיה בא"י אחר החורבן, והוא בעל סד"ע, עיין יוחסין לד ע"א ובסה"ד, והיה תלמיד מר"ע, וחביריו ר' שמעון ר' יהודה ר' מאיר ור' אלעזר בן שמוע,

ר' אבהו בשמו, תבא ב'. ר' אחא בשמו, חוקת כ"ד. ר' עזריה ור' יונתן בן חגי ור' יצחק בר מריון בשמו, ראה ט"ז. בשם ר' ישמעאל, הוספה לפ' שלח י"ט (קנד).

ר' יוסי בר יהודה. רב אידי ורב הונא בשמו שאמר בשם ר' שמואל, לך א'. ר' יודן בשמו, חוקת כ"א (קנה).

ר' יוסי בר נהוראי. ר' יהודה ב"ר סימון בשמו, אמור י"ב (קנו).

ר' יוסי בר סימון. וארא א' (קנז).

ר' יוסי בן פיטרס. מקץ ט"ו (קנח).

ר' יוסי בן קיסמא. וישלח ח' (קנט).

ר' יוסי בן קצרתא. נח א', משפטים ב', מצורע י"ז (קס).

ר' יוסי בן שונם (קסא).

ר' יוסי איש צייתור. קדושים ט' (קסב).

רב יוסף. ברכה ד' (קסג).

ר' יוסף. ר' הונא בשמו, אמור י"ב (קסד).

ר' ינאי או ר' יניי. וירא מ"ה, מקץ ד', שמות י', שם, יתרו ב', צו ט"ז, מצורע ה', קדושים י', חוקת א', ב' (קסה).

ר' ינאי הכהן. מסעי ה' (קסו).

ר' יעקב. תרומה ז'. בשם ר' יוחנן חוקת ב' (קסז).

ר' יעקב בר אביי. בשם ר' אחא, אחרי ט' (קסח).

ר' יעקב בר אחא. נח כ"ב, וירא ל"ג (קסט).

ר' יעקב בר זבדי. ר' יהודה ב"ר שלום בשמו שאמר בשם ר' אבהו, נח כ"א. בשם ר' אבהו, אמור י"א (קע).

ר' יעקב בר יוסי. בהעלתך י"א (קעא).

ר' יעקב מן כפר חנה. בראשית י"ג (קעב).

יעקב איש כפר נבוריא. חוקת ט"ו, שם (קעג).

ר' יצחק. בראשית י'. י"א, מ', לך י"ג, וירא מ"ו, חיי ז', תולדות כ"ג, וישלח י"א, וישב י"ג, ויגש ח', שמות י', וארא י"ז, בשלח כ"ד, משפטים י', תצוה א', תשא ב', י', פקודי ד', ח', תזריע י', מצורע י', אחרי ט', אמור ד', ט', י"ז, בהר ז', במדבר ט"ז, נשא ו', בהעלתך י"ח, הוספה לפ' שלח י"ז, חוקת י', ואתחנן א', ראה ו', ט"ז, תצא י', י"ח. ר' אבהו בשמו, בראשית כ"ד. ר' חגי בשמו, ראה ח'. ר' לוליני בר טבריני בשמו, בראשית ד'. בשם רבותינו, נשא ו' (קעד).

ר'

(קנד) עיין אודותיו בהליכות בסה"ד. (קנה) הוא חבירו של רבי, ובנו של ר' יהודה בר אלעאי, עיין עירובין נ"א ע"ב ר' יוסי בר יהודה סתימאי, פירש"י שאהא רבי דבריו במקומות הרבה ושנאה סתם, ועיין בהליכות בסה"ד. (קנו) הוא רבו של ר' יוחנן, עיין רש"י ב"מ מ"א ע"ב. (קנז) עיין בסדר הדורות כי הוא ר' יוסטא או ר' יוסטי בר סימון. (קנח) חותנו של ריב"ל ירושלמי מ"ק פ"ג ה"ה (דף פ"ב ע"א) ע"ז פ"ג ה"א, ונזכר גם בוי"ר פי"ז, ורוב דבריו באגדה, ועיין סה"ד. (קנט) מוזכר סוף פ"ו דאבות, ועיין יוחסין השלם לד ע"א ובסה"ד. (קס) עיין סה"ד. (קסא) עיין לעיל ערך ר' יוסטא בר שונם. (קסב) היוחסין הביא יוסי איש צייתור איש חסיד ונגלה רוח אחד שהיה שולט על המעיין ועסקו כו', בוי"ר ובמדרש תהלים ובילמדנו פ' קדושים, והוא המאמר מתנחומא שהבאתי. (קסג) רב יוסף ור' יוסף המובא בסמוך אחד הם, עיין מבוא הירושלמי לד ק"ג ע"א. (קסד) עיין הערה שלפניה. (קסה) עיין אודותיו מבוא הירושלמי ק"ג ע"א ודור דור ודורשיו ח"ג לד 50. (קסו) הוא ר' ינאי הנ"ל ע"ש. (קסז) כתב בעל סה"ד ר' יעקב סתם במשנה ובברייתא הוא תנא והיה רבו של רבי, ור' יעקב סתם שבגמרא הוא תלמיד ר' יוחנן. (קסח) נזכר גם בירושלמי, עיין מבוא הירושלמי ק"ד ע"ב. (קסט) בימי ר' חזקיה, ירושלמי ברכות פ"ב (דף ה' סע"א) ועיין במבוא הירושלמי דף ק"ד ע"ב ובסה"ד. (קע) היה בדור הרביעי ומובא הרבה פעמים בירושלמי ונמצא שאמר קומי ר' אבהו וקומי ר' ירמיה ובשם ר' יוסי, ועיין בסה"ד ומבוא הירושלמי. (קעא) גם בעל סה"ד הביאו וז"ל ר' יעקב בר יוסי ילמדנו בהעלתך והוא בנדפס בהעלתך. (קעב) נ"ל דכפר חנין כמו שהעירותי בתנחומא שם בפ' בראשית הערה נ"ב, וכן מוזכר בירושלמי ברכות פ"ה (דף ט' ע"ב) ועוד באיזה מקומות. (קעג) מוזכר גם בירושלמי יבמות פ"ב (דף ע"א) קדושין פ"ג (ס"ה ע"ד) וכן בפסיקתא פרה (ל"ה ע"ב) ובב"ר רים פ"ז, ועיין בפסיקתא שם הערה נ"ה. (קעד) ר' יצחק סתם דמשנה הוא

ר' יצחק נפחא. וירא ד', תולדות י', ויקרא א' (קעה).

ר' יצחק בר אלעזר דקיסרין. בהעלתך ט"ז (קעו).

ר' יצחק בר זעירא. אחרי ה' (קעז).

ר' יצחק בן טבלי. נצבים ה' (קעח).

רב יצחק בר יוסף. חוקת ב' (קעט).

ר' יצחק בר מריון. הוא ור' עזריה ור' יונתן בן חגי אמרו בשמו של ר' יוסי ב"ר חנינא, ראה ט"ז (קפ).

ר' יצחק בר שמואל בר מרתא. ויקרא י' (קפא).

ר' ירמיה. וישב א', שם י"ד, ויחי י"ב (קפב).

ר' ירמיה בר אבא. יחד עם ר' חזקיה בשם ר' יוחנן, במדבר כ"ז (קפג).

ר' ירמיה בר אלעזר. בר קפרא בשמו, אחרי ז' (קפד).

ר' ירמיה בר יצחק. ר' שמואל בשמו, תשא י"ח (קפה).

ר' ירמיה בן שמעיה. ויגש ו' (קפו).

יש אומרים. בראשית י"ז, ויגש ח', בשלח י"ח, שם, מצורע י', שם, אמור ד', נשא י"ט, שלח ט"ו, קרח י"ג, כ"א, כ"ג, חוקת ח', נ"ד, בלק ה', שם, י"ג, כ"ז, מטות ד', שם, מסעי ט', תצא ד', ו'.

יש דורשין. נח ו', תולדות כ"ב.

ר' ישמעאל. בראשית ז', ח', לך י"ג, מקץ ט"ו, פקודי ב', אחרי י"ז, אמור ז', בהעלתך א'. ר' יוסי ב"ר חנינא בשמו, הוספה לפ' שלח אות י"ט (קפז).

ר' ישמעאל בן אלישע. שופטים ז' (קפח).

ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה. בשלח י"ח (קפט).

ר' יששכר. וישלח כ"ד, במדבר י' (קצ).

אות ל'.

ר' לוי. נח י"ד, י"ט, לך ד', י"ג, וירא א', ז', שם, ט"ז, חיי ח', שם, תולדות כ"א, ויצא כ"ב, וישלח ג', י"א, כ"ב, כ"ו, ויגש ח', שמות י"א, וארא ב', י"ב, בשלח י"א, י"ב, י"ג, יתרו י"ד, י"ז, משפטים ד', י"ב, תרומה ז', תצוה ב'. ז', תשא י"א, ויקהל א', ט', פקודי ח', ויקרא ד', צו י', אחרי ג', ז', אמור י"ד, ט"ו, י"ז, שם, ל"א, ל"ב

ר' יצחק בר אחא, ור' יצחק סתם דאגדתא הוא בן פנחס, כן פי' רשב"ם בפסחים קי"ג ע"ב. ויש ר' יצחק סתם שהוא תנא דברייתא, עיין יוחסין וסה"ד ומבוא הירושלמי ובס' דור דור ודורשיו ח"ג צד 98 ושם אין המקום להאריך. (קעה) עיין אודותיו באריכות בסה"ד. (קעו) מובא בקצת מקומות בירושלמי, עיין מבוא הירושלמי דף ק"ז ע"א. (קעז) מובא בסה"ד בערך ר' יצחק בר זירא, ובכל המקומות שהביא שם איתא בר זעירא, ונמצא ר' הושעיא בר שמלאי שאמר בשמו וכן ר' יהושע בשמו, ועיין בפסיקתא פסקא את קרבני הערה מ"ז. (קעח) היה בדור הרביעי ומוזכר בירושלמי, עיין מבוא הירושלמי ועיין סדר הדורות ר' יצחק בן טבלא שהביא הרבה מקומות אשר נזכר בש"ס. (קעט) עיין סה"ד ערך רב יצחק בר יוסף שהאריך שם אודותיו ולא מובא בירושלמי ומדרשים, רק בבבלי נזכר הרבה וגם במאמר התנחומא חוקת אות ב' נוסף הוא מהשאילתות. (קפ) עיין לעיל ערך ר' יונתן בן חגי ועיין סדר הדורות ר' יצחק בר מריון שהביא המקומות אשר נזכר במדרשים. (קפא) מוזכר הרבה פעמים בבבלי, ועיין סה"ד ערך רב יצחק בר שמואל בר מרתא. וז"ל היוחסין השלם רב יצחק בר שמואל בר מרתא משמיה דרב ויתיב קמיה דרב נחמן וכן יתיב קמיה דרב פפא, ואמר ליה ר' זירא למדתנו רבינו, ונראה שהוא תלמיד לרב והוא בעא מרב וקרובו היה, כי מרתא זקנו אחיו של ר' חייא ודודו של רב. (קפב) תלמידו של ר' זירא ועלה לא"י ומאמריו רבו בירושלמי, עיין אודותיו במבוא הירושלמי ועיין גם בס' דור דור ודורשיו ח"ג צד 107. (קפג) תלמיד חבר של רב, ועיין יוחסין השלם דף קנ"ט ע"א, והוא ר' ירמיה בר ווא המובא בירושלמי, עיין מבוא הירושלמי דף ק"ח ע"א. (קפד) הוא תנא. ויש גם אמורא בשמו ברכות כ"ח ע"א, ועיין יוחסין וסה"ד. (קפה) לא נזכר ביוחסין ובסדר הדורות, ובתנחומא שם הערה ק"ל העירותי כי במדרש שמ"ר תשא פמ"ז אות ג' הגירסא אמר ר' ירמיה בשם ר' שמואל בר יצחק, ועיין להלן ערך ר' שמואל בר יצחק. (קפו) נזכר במאמר ההוא גם בב"ר פל"ג אות ו', והיוחסין ובעל סדר הדורות לא הביאוהו. (קפז) בר פלוגתא דר"ע וידוע, ועיין אודותיו סה"ד באריכות. (קפח) הוא ר' ישמעאל בן אלישע כהן גדול, והיה מעשרה הרוגי מלכות, עיין יוחסין. (קפט) חבירו של רבינו הקדוש נזכר במשנה. (קצ) הוא ר' יששכר דכפר מנדי בזמן רבי ור' חמא בר חנינא ונזכר במדרשים וירושלמי.

ל"ב, בהר ז', בחקותי ו', במדבר י"ג, כ', בהעלתך י"א, קרח ו', חקת י', בלק כ"ז, הוספה לפ' דברים ג', ח', עקב ג', ראה ז', תצא ד', ח', ט', י', י"א, י"ב. ר' אבא בר כהנא בשמו, ויגש ח', ר' ברכיה בשמו, בא י"ז, תזריע י"א, תצא ט"ו. ר' ברכיה הכהן בשמו, תולדות ב', במדבר ב'. ר' חייא בשמו, שלח כ"ה. ר' יהושע דסכנין בשמו, נח כ', לך י"ב, חיי ז', ויחי ג', שמות ה', בשלח כ"ד, תזריע ח', אחרי ז', אמור ד', ה', י"ז, נשא ל"ב, בהעלתך י"ה, חוקת ז', כ', כ"ג, ראה ח'. ר' מני ור' יהושע דסכנין בשמו, אמור ל'. ר' מני דשאב ור' יהושע דסכנין בשמו, אחרי ז'. ר' תנחומא בר אבא בשמו, במדבר כ"ז. בשם ר' חמא בר חנינא, בראשית י"ז, חיי ב', תולדות כ"ב, אחרי ג', חוקת י"ז, תצא י"ח. בשם ר' חנינא בר חמא, תולדות ד'. בשם ר' יוחנן, וישב ה'. יחד עם ר' פנחס ור' יוחנן בשם ר' מנחם דגליל, אמור י"ט. יחד עם ר' חנינא בר שלקא ועם ר' יהושע דסכנין בשם ר' יוחנן, תצא י'. בשם ר' שמואל בר נחמן, במדבר י"ט. בשם ר' שמעון בן חלפתא, תצא י"ב. בשם ר' שמעון בן מנסיא, אחרי ג', חוקת י"ז (קצא).

ר' לוי בן ברכיה. בחקותי ז' (קצב).

ר' לוי בן חמא. לך ד' (קצג).

ר' לוי הכהן בר חלפתא. וירא כ"ה (קצד).

ר' לוי בר סוסי. ר' ברכיה הכהן בשמו, בשלח י"א (קצה).

ר' לוי בר סיסון. צו ז' (קצו).

לוי בן פייטם. פקודי ז' (קצז).

ר' לוי בר שלום. חיי ז' (קצח).

ר' לוליני בר טברינ. בשם ר' יצחק, בראשית ז' (קצט).

ריש לקיש (ר).

אות מ'.

ר' מאיר. בראשית כ"ד, וירא ח', ט"ז, וישב ו', שמות ח', בא ו', תשא ז', תזריע ה', מצורע ט"ז, אחרי ח', י"ג, י"ח, שם, אמור ז', במדבר א', נשא ב', י"ט, ל"ג, שלח כ"ט, פנחס י"א, הוספה לפ' דברים ו', ראה י"ב. אפרים מקשאה בשמו, וישב י"ז. רבותינו בשמו, בראשית ל' (רא).

בן מאמא. בהר א' (רב).

ר' מייאשה. ר' נחום הלבלר בשמו שקבל מאבא שקבל מן הזוגות שקבלו מן הזקנים הלכה למשה מסיני, במדבר כ"ז (רג).

ר' מייאשא. וירא מ' (רד).

ר' מישא. וירא כ"ט (רה).

ר' מנחמא. בשם ר' יהושע בר חנינא, אחרי ז' (רו).

ר'

(קצא) הוא חד מרבנן דאגדתא, ואיננו לוי חבירו של שמואל ונזכר שמו בכמה הלכות, והרחבתי לדבר מזה במ"ע המגיד. ועיין דור דור ודורשיו ח"ג צד 135. (קצב) מובא גם בסדר הדורות ע"פ היוחסין דפוס קראקוי, ולא נרשם מקומו, אבל ביוחסין השלם מובא ר' לוי בר זכריה, וג"כ בלי ציון מקום, ויש לתקן ר' לוי בר ברכיה. (קצג) עיין סה"ד ערך ר' לוי בר לחמא, ובתנחומא הנדפס לך שם הגירסא ור' לוי אמר, ור' לוי בר חמא הוא ר' לוי סתם. (קצד) לא נזכר ביוחסין ובסה"ד. (קצה) נ"ל לוי בר סוסי, והוא הידוע תבירו של שמואל, עיין מבוא הירושלמי וסה"ד. (קצו) נ"ל בר סימון, ונזכר חולין דף קמ"א ע"ב, ומובא ביוחסין ובסה"ד. (קצז) ביוחסין הביא ר' לוי בר פיטם, וזכריה בן לוי, ולא ציין המקום. וגם בעל סדר הדורות הביא ר' לוי בן פיטוס בלי ציון, והוא כמו שהוא ביוחסין, והיוחסין כוון למאמר שלפנינו בתנחומא פקודי שם. (קצח) מובא ביוחסין ובסה"ד בלי ציון המקום, והוא בתנחומא חיי אות ז' כמו שרשמתי. (קצט) אולי הוא אביו של ר' חייא, ועיין סדר הדורות בערכו. יש מדפיסים הגירסא בר טברין, ויש בן טורין, ויש בן טברי. (ר) עיין לקמן באות ש' ערך ר' שמעון בן לקיש. (רא) ידוע, ונזכר הרבה פעמים, עיין בסה"ד בערכו. (רב) בנדפס אשר הוסיף המדפיס מתנחומא הגירסא בן מאמא, וראיתי בסה"ד אות ב' הביא בן מאמא תנחומא ריש בהר, אין ספק שיש לתקן בדבריו בן מאמא, ואולי הוא רב מרי או רב מארי. (רג) ר' מייאשא ור' מייאשא ור' מישא הכל אחד, עיין מבוא הירושלמי דף קי"ד ע"א. (רד) עיין הערה שלפניה. (רה) עיין הערה ר"ג. (רו) הוא ר' מנחם בירושלמי, עיין מבוא

ר' מנחם דגליל . ר' פנחס ור' לוי ור' יוחנן בשמו , אמור י"ט (רז) .

ר' מנחם בר חמא . לך ד' (רח) .

ר' מני . אחרי ו' , קדושים ו' , חוקת ב' , י"ט . בשם ר' אליעזר , תצוה ט' . עם ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי , אמור ל' (רט) .

ר' מני דשאב . עם ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי , אחרי ז' (רי) .

רב מרי . בראשית י"ב (ריא) .

ר' מרי בר יעקב . ר' יודן בשמו , חוקת כ"ב (ריב) .

מרימר . חוקת ב' (ריג) .

מתורגמניה של ר' יוסי . ויצא כ' (ריד) .

אות נ' .

ר' נחום הלבלר . בשם ר' מייאשא שקבל מאבא שקבל מן הזוגות שקבלו מן הזקנים הלכה למשה מסיני , במדבר כ"ז (רטו) .

ר' נחום בר ירמיה . אחרי ו' (רטז) .

ר' נחמיה . בראשית א' , נח ד' , כ"א , וירא ט"ז , וישלח ה' , וישב י' , ויגש י"ב , וארא י"ד , י"ז , שם , בא ב' , ח' , בשלח י"א , י"ח , יתרו ג' , ט"ז , תרומה ה' , ט' , תשא ז' , י"ב , אמור י"ב , במדבר כ"ה , בהעלתך כ"ב , הוספה לפ' שלח א' , הוספה לפ' קרח ד' , בלק כ"ח , הוספה לפ' ואתחנן א' , ג' , תצא ד' , י"ג , ט"ו , שם (ריז) .

ר' נחמיה בנו של ר' שמואל בר נחמן . נח כ"ד (ריח) .

ר' נחמן או רב נחמן . משפטים ח' , תצוה ז' . בשם רבה בר אבוה , חוקת ב' (ריט) .

ר' נחמן דיפו . בשם ר' פנחס בשם ר' סימון , אחרי ח' (רכ) .

ר' נתן . ויחי י"ב , קרח ו' . תני בשמו , אמור ד' , תצא י"ב (רכא) .

ר' נתן בן אלעזר . בראשית י' (רכב) .

נתן החבר . בשם ר' אחא ור' יהודה הלוי ב"ר שלום שאמרו בשם ר' יוחנן , תולדות כ"ב (רכג) .

אות ס' .

ר' סימאי או ר' סימוי . וירא ה' , וארא ט' , הוספה לפ' שלח א' (רכד) .

ר' סימון . בראשית ד' , כ"ה , כ"ו , וירא א' , ויצא כ"ד , מקץ ד' , ויחי ו' , שמות א' , וארא כ' , יתרו א' , תצוה ז' . ר' ברכיה בשמו , חוקת כ"א . ר' נחמן דיפו בשם ר' פנחס בשמו , אחרי ח' . ר' פנחס הכהן בר חמא בשמו ובשם ר' אבין שאמרו יחד בשם ר' אחא , וירא ט' (רכה) .

ר'

ירושלמי . (רז) הוא ר' מנחם דמן גאלי המובא בסה"ד . (רח) נ"ל ר' פנחס בר חמא , ועיין בתנחומא שם לך הערה מ"א . (רט) ב' נקראים בשם זה , עיין מבוא הירושלמי דף קי"ד ע"ב ועיין דור דור ודורשיו ח"ג צד 115 . (רי) עיין בהערה שלפניה . (ריא) שני רב מרי היו , אחד הקדמון שהיה תלמיד ר' יוחנן , ור' מרי השני בימי רב פפי ורב זביד שהיו תלמידי רבא , ובודאי הוא הקדמון , עיין סדר הדורות ערך רב מרי . (ריב) לא נזכר ביוחסין ובסדר הדורות . (ריג) מרימר שנים היו , אחד בימי רב חסדא ואחד בימי רבינא . (ריד) פי' מתורגמן , ויש נוסחא אחרת בכ"י רומי וכ"י פארמא : תרגם אמורא של ר' יוסי . ופי' מתורגמן עיין בתנחומא ויצא שם הערה קכ"ז . (רטו) הוא תלמיד מר' מייאשא בדור האחרון מבית שני לערך מ' שנה קודם חורבן הבית , והלבלר פירושו סופר . (רטז) רבו ר' מני , כן הביא היוחסין ולא ציין המקום שהיה לו למקור והוא במדרש איכה פ' הכשיל כחי , והוא אחד עם ר' תנחום בר ירמיה . (ריז) עיין סה"ד בערכו . (ריח) הוא רב נחמן בר שמואל בר נחמן , נזכר בירושלמי מגילה פ"א סוף ה"א וב"ב פ"ט ה"ו . ובתנחומא הנדפס פ' לך הגירסא נחמן בנו של ר' שמואל בר נחמן , ועיין סה"ד ערך רב נחמן בר שמואל בר נחמן . (ריט) לדעת התוס' ב"ב מ"ו ע"ב שסתם ר' נחמן הוא בר יעקב , והוא חבר לרב הונא ולרב יהודה , וזה שלא כדעת רש"י ז"ל , כי סתם רב נחמן הוא רב נחמן בר יצחק , עיין יוחסין וסדר הדורות שהאריכו בזה . (רכ) הוא כמו ר' נחמן דמן יפו , וגם בעל סה"ד הביאו שאמר בשם ר' יעקב דקיסרין ב"ר פנ"ג . (רכא) הוא חבירו של ר' מאיר , עיין אודותיו בסה"ד באריכות . (רכב) לא נזכר ביוחסין ולא בסה"ד , ואולי צ"ל ר' יונתן בן אלעזר , והוא המובא בחגיגה דף כ' ע"א . וכן מצאתי כן בכ"י רומי , עיין בתנחומא שם הערה מ"ט . (רכג) לא נזכר ביוחסין ובסה"ד . (רכד) רוב דבריו בהגדה , ומוזכר הרבה פעמים בירושלמי , ועיין סה"ד ערך ר' סימאי . (רכה) עיין

ר' סימון בן פזי. תצוה א' (רכו).

אות ע'.

רב עוקבא. חוקת ב' (רכז).

בן עזאי. בראשית ד', פקודי ז', נשא י"א (רכח).

ר' עזריה. נשא ל"ב. בשם ר' יהודה בר סימון שאמר בשם ר' יהודה בר אלעאי, תצא י"ז. הוא ור' יונתן בן חגי ור' יצחק בר מריון אמרו יחד בשם ר' יוסי ב"ר חנינא, ראה ט"ז. בשם ריש לקיש, בראשית ט"ו (רכט).

עקביא בן מהללאל. חיי ז' (רל).

ר' עקיבא. בראשית ח', מ', נח ב', ח', וירא כ"א, חיי ח', שמות י"ד, בא ז', תצוה א', תזריע ז', ט"ז, אחרי י"ז, שם, קדושים א', אמור ז', נשא י"א, י"ג, חוקת כ"ד, מ"ד, פנחס י"ז, ראה י"ז, תבא ד', האזינו ב'. ר' חייא בשמו, מקץ י"ד (רלא).

אות פ'.

בר פדא. חוקת י"ט (רלב).

ר' פדת. מצורע א' (רלג).

פלימו. נשא י"א (רלד).

ר' פנחס. וישלח ה', וארא י"ט, אחרי ב', ז', אמור ה'. ר' נחמן דיפו בשמו והוא שאמר בשם ר' סימון, אחרי ח'. בשם ר' חלקיה הדרומי בשם ר' ראובן, קדושים א'. בשם ר' יוחנן בשם ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, ואתחנן א'. עם ר' לוי ור' יוחנן בשם ר' מנחם דגליל, אמור י"ט. בשם ר' ראובן, בראשית י"ח. בשם ר' שמואל בר נחמני, תצא ט"ז (רלה).

ר' פנחס הכהן בר חייא. נח ה' (רלו).

ר' פנחס בן חמא או ר' פנחס הכהן בר חמא. נח י"ח, לך ד', וירא כ"א, ל"ז, מ"ה, תולדות י"ט, ויחי י"א, וארא א', שם, י"א, כ"ב, בשלח י"ב, י"ג, יתרו ט"ו, שם, משפטים ד', ו', בהעלתך י"ט. בשם ר' חלקיה, וירא ל"ז. בשם ר' יוחנן בשם ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, וארא ט'. בשם ר' סימון ור' אבין בשם ר' אחא, וירא ט'. בשם ר' ראובן, תולדות י"א, קדושים ו' (רלז).

פנחס הסתת. אמור ו' (רלח).

פפוס בן יהודה. תבא ד' (רלט).

ר' פפיים. וירא כ"א, שמות י"ד (רמ).

ר' פרנך. בשם ר' יוחנן, הוספה לפ' שלח ט"ז (רמא).

אות ק'.

בר קפרא. לך כ"ז, בשלח י"ד, כ"ב, חוקת ב', ט"ו, ראה ט'. ר' יהושע [ר' שמעון] בן לוי משמו, וירא י"ד. בשם ר' ירמיה בר אלעזר, אחרי ז' (רמב).

ר'

באריכות בסה"ד אודותיו, כי סופר ומונה שם את המקומות אשר נזכר. (רכו) הוא כמו ר' שמעון בן פזי, עיין סה"ד ערך ר' שמעון בן פזי. (רכז) עיין מבוא הירושלמי דף ק"כ ע"ב בערך רב עוקבא. (רכח) עיין סדר הדורות ערך שמעון בן עזאי. (רכט) מובא בסה"ד בערך ר' עזריה, והביא שם במוזכר בילמדנו פ' ראה ופ' תצא, וכוון לתנחומא הנדפס. (רל) היה בזמן הלל, עיין בסה"ד. (רלא) ידוע ונמצאו הרבה מאמרים ממנו. (רלב) בר פדא ור' יוחנן חולקין (חולין קכ"ד ע"ב), ועיין סה"ד ערך בר פדא, וכוונו במלות בר פדא על ר' יהודה שהיה בן מר פדייה. ועיין דור דור ודורשיו ח"ג דף 64 ובהערה שם. (רלג) עיין סדר הדורות כי היה ר' פדת הזקן, וגם היה נכדו ר' פדת בן ר' אלעזר. (רלד) נזכר גם בבבלי, עיין סה"ד. (רלה) עיין אודותיו במבוא הירושלמי דף קכ"א ע"ב, ובסה"ד ערך ר' פנחס סתם. (רלו) צ"ל בר חמא במקום בר חייא, וכן הוא לנכון בכ"י רומי, עיין בתנחומא נח שם הערה מ"ג. והוא הוא המובא בסמוך אחר זה. (רלז) הוא ר' פנחס הכהן בר חמא, עיין בסדר הדורות שם. וז"ל היוחסין השלם: דרש ר' פנחס בר חמא, ובתנחומא וברבות אומר ר' פנחס הכהן בר חמא. (רלח) עיין ספרא אמור פ"ב פסוק והכהן הגדול מאחיו. (רלט) עיין סה"ד ערך פפוס בן יהודה. (רמ) היה אחר החורבן, עיין סה"ד. (רמא) נזכר בבבלי וירושלמי, עיין סה"ד. (רמב) עיין יוחסין וסה"ד ומבוא הירושלמי.

ר' קצרא. ויחי ו' (רמג).

אות ר'.

ר' ראובן. בראשית י"ח, נשא ל"ד, בהעלתך ט"ו. ר' פנחס בשמו, בראשית י"ח, ר' פנחס הכהן בר חמא בשמו, תולדות י"א, קדושים ו'. ר' פנחס בשם ר' חלקיה הדרומי בשמו, קדושים א' (רמד).

רב. קרח כ"ד. ר' אבא ור' הונא בשמו, ראה ט"ז. רב יהודה בשמו, מסעי ט'. ר' שמואל בר יצחק בשמו, קרח כ"ה (רמה).

רבא. קרח כ"ו, כ"ז, חוקת ב', שם (רמו).

רבה בר אבוה. רב נחמן בשמו, חוקת ב' (רמז).

רבה בר בר חנה. קרח כ"ז (רמח).

רבותינו. אמרו רבותינו. בראשית ל', נח ב', שם, י', כ"א, לך ח', שם, י', י"ז, וירא כ"ה, ל"ח, מ', חיי ב', תולדות ט"ז, ויצא ח', י"ט, שם, וישלח ו', ח', וישב י', י"ג, י"ז, מקץ ב', ויגש ח', ויחי ד', שם, וארא י"ח, כ', כ"ב, שם, בא ט"ז, בשלח י"ז, משפטים ח', תרומה א', ו', ז', ט', תצוה א', תשא כ', ויקהל י', ויקרא ט"ז, צו ז', שמיני ה', תזריע ו', י', מצורע ב', ה', י"ח, קדושים ט"ו, אמור ד', כ"ט, במדבר ג', נשא י"ג, בהעלתך י"ט, שלח כ"ו, הוספה לפ' שלח י"ט, חקת א', מסעי א', דברים ה', שם, הוספה לפ' דברים ח': רבותינו אומרים. נח י"ז, תולדות ד', תשא כ', ויקהל ה', אחרי י"ג: ורבותינו אומרין או אומרים. חיי ט', וישלח ג', י"ב, ויחי י"ח, וארא כ"ב, תשא י"ב, במדבר כ"ז, הוספה לפ' שלח א', הוספה לפ' קרח ד': רבותינו אמרו. לך ו', וירא ד', וישלח ב', בא א', ב', יתרו ט"ו, תשא י"ג, תזריע ד': ילמדנו רבותינו. תולדות י"ב. ילפינו רבותינו. מקץ י"א: רבותינו פרשו מקצתן. נח כ"ד: רבותינו שינו. (ששינו לתלמי המלך). שמות י"ט: שנו רבותינו. נח י"ג, לך א', י"ז, תולדות י"ב, י"ג, וישב ח', ויחי י"ב, יתרו י', תצוה ו', תשא א', פקודי ב', ויקרא א', י', ט"ז, קדושים י"ד, במדבר ו', כ"ז, נשא א', ז', ל"ד, שלח א', כ"ו, הוספה לפ' שלח י"ט, קרח כ"א, תצא א': כך שנו רבותינו. (לתשובה על שאלת ילמדנו רבינו), בראשית י"ב, כ"א, כ"ו, ל"ג, נח א', ז', י"ח, לך ו', כ', וירא א', ט', ט"ז, ל', ל"ב, תולדות י"ב, ויצא ט"ז, כ"א, וישלח ט', י"ב, כ"א, וישב ח', מקץ י"א, ויקרא ג', ח', מצורע א', י', י"ג, במדבר ט', כ"א, כ"ח, נשא א', י"ד, י"ט, בהעלתך א' כ', שלח א', הוספה לפ' שלח ז', הוספה לפ' קרח א', חוקת ג', בלק כ"ד, כ"ה, פנחס א', י"א, י"ג, מטות א', ב', ז', מסעי א', ה': כך שנו רבותינו (בלא שאלת ילמדנו). וירא מ', תולדות ד', ז', מקץ ט"ו, תרומה ב' (כאן אמר ריש לקיש בשמם כך שנו רבותינו), ויקרא ד', מצורע י"ז, נשא ו', (כאן אמר ר' יצחק בשמם כך שנו רבותינו וכו'): אמרו רבותינו בשם. בשם ר' אושעיא שאמר בשם ר' חייא הגדול, יתרו י"א. בשם ר' אליעזר בן פרת, וירא ג'. בשם ר' הלבו, ויחי ו'. בשם ר' חנינא אביו של ר' אחא, נשא ד'. בשם ר' מאיר, בראשית ל':

רבותינו שבגולה. ר' ברכיה הכהן בשם ר' חייא אביו שאמר בשם רב יהודה בר יחזקאל ורבותיו משום רבותינו שבגולה, חיי ו' (רמט).

רבי. וירא ל"ח, חיי ט', וישלח י"ד, תצוה א', צו ז', נשא י"ד, כ"ד (רנ).

רבינו. וישלח ה', י"ד, וישב ח', ויחי ו', צו ז'. תנא משום רבינו, קרח כ"ז (רנא).

רבינו הקדוש. ויחי ו', צו ז' (רנב).

רבנין

(רמג) עיין תנחומא ויחי שם הערה כ"ו. (רמד) נזכר גם בירושלמי ובעל קומי ר' מנא, ור' ביבי אמר בשמו, עיין בסה"ד ומבוא הירושלמי דף קכ"ב ע"ב. (רמה) הוא ראש האמוראים, ולמד אצל רבי ור' חייא בא"י וירד לבבל וחזר לא"י בימי רבי ושב לבבל ויסד שם ישיבה בסורא, עיין אודותיו במבוא הירושלמי קמ"ב ע"ב ומאמר יקר בס' דור דור ודורשיו ח"ג צד 147 והלאה. (רמו) עיין בארוכות בסה"ד. (רמז) עיין אודותיו בסה"ד בארוכות. (רמח) עיין בארוכות בסה"ד ערך רבה בר בר חנה. (רמט) נזכרים הם גם בירושלמי שבת סוף פ"ה, ביצה פ"ב ה"ח, ובבבלי סנהדרין ז' ע"ב ושבועות מ"ז ע"א אמרו רבותינו שבבבל רב ושמואל רבותינו שבארץ ישראל ר' אבא. (רנ) בשמות האלה „רבי" „רבינו" „רבינו הקדוש" נקרא רבי יהודה מסדר המשנה. (רנא) עיין הערה הקודמת. (רנב) עיין

רבנין או רבנן . רבנין אמרין . לך י"א, שמות י"א, חוקת י' : ורבנין אמרין . נח ב', קדושים א', חוקת ח', שם י"ד, י"ז תצא ד', י', י"ג, ט"ו, שם. תנו רבנן . מצורע י"ז, אמור ד' (רנג) .

רבנן בדרום . אחרי ד' (רנד) .

רבנן דקיסרין . אחרי ד' (רנה) .

אות ש' .

אבא שאול . חוקת כ"ה, הוספה לפ' דברים ז' (רנו) .

בית שמאי . בראשית י"ז, י"ט, כ"ו, נח כ"ב, לך ו', בהעלתך כ"ה, שלח ל' (רנז) .

ר' שילה . משפטים ח' (רנח) .

ר' שמואל . בראשית י', וארא י"ח, בא י"ט, תצוה ז', פקודי ב', הוספה לפ' דברים ו'. רב אידי ורב הונא בשם ר' יוסי בר יהודה שאמר בשמו, לך א'. בשם ר' ירמיה בר יצחק, תשא י"ח (רנט) .

ר' שמואל בר אבא . בא י', בחקותי ה', נשא ל"ג (רס) .

ר' שמואל בר אבדימי . תצא י' (רסא) .

ר' שמואל בר אמי . בראשית מ' (רסב) .

ר' שמואל בן גדליה. בהר ב' (רסג) .

ר' שמואל בר יצחק. ויצא ג', חוקת כ"ז . ר' חנן בשמו, תולדות ו'. ר' יהודה בר סימון בשם ר' חנינא שאמר בשמו, נח כ'. בשם רב, קרח כ"ה (רסד) .

ר' שמואל בר נחמיה. שמות כ', ויקהל ז' (רסה) .

ר' שמואל בר נחמן או ר' שמואל בר נחמני . בראשית כ"ד, כ"ה, נח י"ז, וירא ט', כ"ג, ל', ל"ו, מ"ה, ויצא ט"ו, כ', וישלח ו', ח', כ"ו, שם, כ"ט, ויחי י"ג, י"ח, שמות י', בא י"ט, בשלח ג', תרומה ח', ט', ויקהל ז', תזריע ב', אחרי י"ד, אמור י"ג, בחקותי ד', בהעלותך י"ח, י"ט, הוספה לפ' קרח ד', חקת ח', י"ד, ברכה ז'. ר' אחא בשמו ובשם ר' אלכסנדרי שאמרו בשם ר' יונתן, לך א'. ר' אחא בשמו, אמור י"ב. ר' ברכיה ור' חלבו בשמו, בראשית י"ח. ר' ברכיה בשם ר' חלבו בשמו, וארא כ"ב. ר' הונא ור' אידי בשמו, אמור ט"ו. ר' זכאי דשאב בשמו, חוקת י"ח. ר' חלבו בשמו, בשלח י"ג. ר' לוי בשמו, במדבר י"ט. ר' פנחס בשמו, תצא ט"ז. בשם ר' אלכסנדרא, בהר ג'. בשם ר' יונתן, לך י"ד, ואתחנן ו'. בשם ר' יונתן בן אלעזר, ויגש י"ב (רסו) .

ר' שמואל קפוטקיא . ר' אבין בשמו, חוקת ט"ו (רסז) .

ר' שמלאי . בראשית ז', וירא א', קדושים ד', ואתחנן ו', שופטים י' (רסח) .

ר' שמעון . תולדות כ"א, וארא ט', יתרו ט"ו, תשא ט"ו, י"ח, ויקהל ז', פקודי ב', ז', נשא ב', בהעלותך כ"ז, פנחס ד', הוספה לפ' ואתחנן ה' (רסט) .

ר'

הערה ל"ב . (רנג) שם „רבנן" נאמר לרוב על התלמידים בני הישיבה, עיין רש"י ברכות כ"ח ע"א, מ"ז ע"ב, כ"ט ע"א, ב"ב כ"ב ע"א, וכאשר מצינו בירושלמי רבנן דתמן הם החכמים דבבל. (רנד) הם קבוצת החכמים אשר ישבו בדרום, ונמצא בירושלמי דרומאי אמרו, ועיין מבוא הירושלמי דף ע"ג ע"א. (רנה) כן נקראת הישיבה אשר מושבה היה בקיסרין ונזכרת הרבה בירושלמי, עיין מבוא הירושלמי קכ"ג ע"א. (רנו) עיין בסה"ד. (רנז) תלמידי של שמאי והלל נקראים בית שמאי ובית הלל, ועיין במבוא המכילתא לידידי הרה"ג מהרא"ש נ"י. (רנח) נזכר בירושלמי, עיין מבוא הירושלמי. (רנט) עיין מבוא הירושלמי וסה"ד. (רס) הוא שמואל בר בא או בר אבא, נזכר הרבה פעמים בירושלמי, עיין מבוא הירושלמי. (רסא) נזכר ג"כ הרבה פעמים בירושלמי, עיין מבוא הירושלמי, ונראה כי היה תלמידו של ר' מנא. (רסב) הוא ר' שמואל בר אימי בירושלמי, עיין ג"כ במבוא הירושלמי. (רסג) בתנחומא בהערה ז' הבאתי כי בנדפס הגי' בן גוריא, וראיתי בסדר הדורות הביא ר' שמואל בר גדליה דברים רבה פ"א [אות י"ז] ושם בסה"ד בערך ר' שמואל בן גוריא הביא שמו כמו שמצא ביוחסין וסיים לא מצאתי, ובאמת הוא בתנחומא הנדפס שם. (רסד) הוא מגדולי האמוראים של הדור השלישי ומאמריו באים בהרבה מקומות, עיין מבוא הירושלמי קכ"ו ע"א. (רסה) הוא ר' שמואל בר נחמן הנזכר אחריו. (רסו) ר' שמואל בר נחמן הוא ר' שמואל בר נחמני ונזכר הרבה פעמים בירושלמי, עיין סה"ד ומבוא הירושלמי קכ"ו ע"א ודור דור ודורשיו ח"ג צד 132. (רסז) נזכר גם בירושלמי, עיין סה"ד ר' שמואל קפוטקאה ומבוא הירושלמי קכ"ה ע"א. (רסח) נזכר הרבה בירושלמי ובבבלי, עיין סה"ד ומבוא הירושלמי קכ"ז ע"א. (רסט) הוא ר' שמעון בר אבא המובא להלן ונזכר

ר' שמעון איש קיטרון. נשא ל"ד (רע).
שמעון הצדיק. חוקת כ"ה, שם כ"ז (רעא).
ר' שמעון בר אבא. וישלח כ"ג, בהעלתך כ"ז (רעב).
ר' שמעון בן אלעזר. בשלח י"ט, מצורע ח' (רעג).
רבן שמעון בן גמליאל. ויצא כ"ד, תצוה י', צו י', שם, במדבר כ"א, נשא כ"ו, חוקת י"א, הוספה לפ' דברים ד', ה'. בשם ר' שמעון בן הסגן, אמור ל"א (רעד).
ר' שמעון בן הסגן. רבן שמעון בן גמליאל בשמו, אמור ל"א (רעה).
ר' שמעון בן זירא. בראשית ד' (רעו).
ר' שמעון בן חלפתא. ויצא ז', וישב י"א, פקודי ז', קדושים ו', ראה י"ג. ר' לוי בשמו, תצא י"ב (רעז).
ר' שמעון בן יהודה איש כפר עכו. בשם ר' שמעון בן יוחי, בראשית כ"ה (רעח).
ר' שמעון בן יהוצדק. ויקהל ז' (רעט).
ר' שמעון בן יוחי או ר' שמעון בן יוחאי. בראשית ו', י"ח, י"ט, נח ח', כ"ח, לך י"ג, וירא י"ד, ל"ח, מ"ה, חיי ז', ויצא ז', ויגש י"ב, שמות כ"ד, וארא ב', ג', כ', בשלח י"ח, תצוה ז', תשא י"ג; פקודי ח', שמיני ה', י', אחרי ב', בהר ח', במדבר ל"ב, נשא כ"ד, שם, שלח כ"ז, הוספה לפ' שלח א', עקב ג'. ר' אבא בר כהנא בשמו, עקב ג'. ר' יוחנן בשמו, תזריע י"ב, חוקת ט"ז. ר' שמעון בן יהודה איש כפר עכו בשמו. בראשית כ"ה (רפ).
ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא. שמות י"ב (רפא).
ר' שמעון בן לוי. בהר ז', נשא כ"ה, כ"ז. בשם בר קפרא, וירא י"ד (רפב).
ר' שמעון בן לקיש ולרוב בשם ריש לקיש. בראשית י"א, כ"ד, כ"ה, מ', נח כ"א, לך ו', כ"ו, תולדות כ"ד, ויצא ט', כ', כ"ב, כ"ד, מקץ א', ויחי ד', ו', שמות י"ג, בא י"ז, בשלח ו', יתרו י"ד, משפטים י', תרומה ב', ו', תשא ב', ו', י"ד, ט"ו, שם, תזריע ב', שם, אמור ג', (בשם ר' לקיש), שם ד', שם, שם, כ', בהר ג', במדבר י"ט, נשא כ"ה, כ"ו, כ"ז, ל', שלח י"א, הוספה לפ' שלח ו', חוקת ח', י"א, פנחס ט', ראה י"ז, תבא ב', ברכה ב'. ר' ברכיה בשמו, תשא ז'. רב הונא בשמו, תשא י"א. ר' עזריה בשמו, בראשית ט"ו, בשם ר' אלעזר הקפר, חיי י', ויצא כ"ג (רפג).
ר' שמעון בן מנסיא. וישב ח', בהעלתך כ"ז. ר' לוי בשמו, אחרי ג', חוקת י"ז (רפד).
שמעון בן קמחית. אחרי ט' (רפה).
שמעון בן שטח. שופטים ו' (רפו).
רב ששת. חוקת ב' (רפז).

אות ת'.

ר' תחליפא. בראשית ט"ז, לך ד' (רפח).

ר'

הרבה פעמים בירושלמי, עיין סה"ד ומבוא הירושלמי. (רע) נזכר במכילתא בשלח פ"ג ובר"ר פפ"ז וגם בעל סה"ד הביאו ומביא שנזכר גם בילמדנו נשא וכוון לתנחומא הנדפס. (רעא) היה משיירי כנסת הגדולה. (רעב) נזכר הרבה פעמים בירושלמי והוא ר' שמעון סתם שהבאתי למעלה. (רעג) הוא תנא, עיין אודותיו בסה"ד באריכות. (רעד) ידוע ומפורסם, עיין ממנו סה"ד באריכות. (רעה) לאה הבית ותולדנו, עיין סה"ד. (רעו) לדעת בעל סה"ד הוא רב שמעיה בר זירא, אולם בהערה י"ח בתנחומא שם הבאתי כי בילקוט הגי' ר' שמעון בן נזירא, ונמצא ג"כ בירושלמי שבת פ"ב (דף ה' ע"א) ר' סימון בשם ר' שמעון נזירא. (רעז) אחד מן הזקנים שבדור, ודר סמוך לטבריא או לצפורי, עיין סה"ד ומבוא הירושלמי קכ"ח ע"ב. (רעח) עיין באריכות בסה"ד. (רעט) עיין סה"ד. (רפ) ידוע, עיין אודותיו בסה"ד באריכות. (רפא) עיין סדר הדורות ומבוא הירושלמי. (רפב) בעל סדר הדורות הביא ר' שמעון בן לוי קדושין ל' ע"ב, ובתנחומא נשא בהערה קל"ג העירותי שם כי רשב"ל הוא ר"ת ר' שמעון בן לקיש. (רפג) תלמיד ר' יוחנן, עיין אודותיו בסה"ד ובמבוא הירושלמי ובס' דור דור ודורשיו ח"ג לד 80. (רפד) עיין סה"ד. (רפה) בגמרא יומא מ"ז ע"א הגירסא ישמעאל בן קמחית. (רפו) הוא שמעון בן שטח הנשיא, ואחיו יהודה בן טבאי אב"ד, ואחותו נשואה לינאי המלך מהחשמונאים, עיין סה"ד. (רפז) הוא אמורא בבלאי ידוע, ונזכר באיזה מקומות בירושלמי, עיין סה"ד. (רפח) בדור הרביעי ונזכר בירושלמי, עיין מבוא הירושלמי

ר׳ תנחום. ויקרא ב׳ (רפט) .

ר׳ תנחום בן חנילאי. משפטים ח׳, ויקרא א׳, שמיני י׳, חוקת ה׳, תצא ה׳. בשם ר׳ ברכיה בשם ר׳ יוחנן, תזריע י״א (רצ) .

ר׳ תנחום ב״ר יודן. חוקת כ״א (רצא) .

ר׳ תנחום ב״ר יוסי. ויצא כ״ב (רצב) .

ר׳ תנחומא. לך ט׳, וירא כ״א, תולדות ז׳, כ״ג, ויצא כ״ד, מקץ י׳, וארא ט״ו, בא ז׳, משפטים ו׳, ויקרא ב׳, אחרי ז׳, אמור י׳ (רצג) .

ר׳ תנחומא בר אבא. בראשית י׳, י״ט, נח ב׳, לך ז׳, ויצא כ״ד, בא ב׳, תזריע ט׳, בהעלתך י״ט, שלח א׳. בשם ר׳ חנינא אביו של ר׳ אחא בר חנינא, שלח כ״ז. בשם ר׳ לוי, במדבר כ״ז (רצד) .

ר׳ תנחומא ברבי. בחקותי ה׳ (רצה) .

ח) רשימה ממלות זרות הנמצאים בתנחומא כ״י ע״פ סדר א״ב ואנה הם מבוארות בהערות .

בתנחומא נמצאים הרבה מלות זרות. ובארתי כולם בהערות שלי באר היטב מקורם ומחצבתם, הרבה מהם לא הביאם הערוך כלל, כי לא ראה את התנחומא שלנו, וגם לא הנדפס, רק הביא המלות הזרות מהילמדנו (כמו שתראה בפרק י״ז ברשימה), ואמרתי להציגם פה כולם ברשימה אשר ערכתי ע״פ סדר א״ב שיהיו ערוכים לפני הקוראים, ורשמתי אנה הם נמצאים בתנחומא, באיזה פרשה, ובאיזה אות, וגם באיזה הערה נמצא באורם, ואקוה כי יהיה תועלת בזה אל הדורשים אחרי באורי מלות זרות בדברי חז״ל, בפרט כי הרבה מלות נמצאים גם בספרי מדרשים אחרים, ועל ידי הרשימה ימצא בנקל מקום תחנותם בתנחומא ובאורם בהערותי.

מלה	פרשה	אות	הערה	מלה	פרשה	אות	הערה
א.				אדריאנום	משפטים	—	יב
אבגין	אמור	—	קצ	אדריאנטום	פקודי	—	כא
אבן שתיה	אחרי	ד	סא	אדרינום	קדושים	ח	לז
אגוז	אמור	—	קצ	אדריינום	פקודי	ג	יט
אגודי	במדבר	—	קפא	אדרינטום	〃	—	כא
אגילון	שלח	כב	פט	אדורות	בשלח	—	צב
אגמוקסין	בא	יא	צג	אודרותא	〃	—	〃
אגון	אמור	—	קצ	אדרופיקום	תזריע	ת	יט
אגין	〃	—	〃	אהליות	תרומה	ח	מח
אגוסטה	קדושים	ח	יט	אווטנתיא	וישלח	ה	יב
〃	בחקותי	ו	כח	אווטנטיות	תשא	—	לא
אגוסטום	וארא	ז	סא	אוונתיסאי	וישלח	ה	יב
אגיסטרון	ויצא	—	ד	אוגרין	חקת	—	קמג
אגורי	במדבר	—	קפא	איזמל	ויקהל	ט	לד
ארמא	אחרי	ד	עג	איחוי	לך	—	יב

ק״ל פ״א. (רפט) נזכר בירושלמי ועיין מבוא הירושלמי. (רצ) נזכר בירושלמי בבלי ומדרשים, עיין סדר הדורות. (רצא) נזכר בירושלמי ברכות סוף פ״ז, יומא פ״ב ה״א. (רצב) בעל סדר הדורות לא הביאו, ובתנחומא ויצא שם הערה קמ״ע הבאתי גירסת הילקוט ר׳ הונא ברבי יוסי. (רצג) ר׳ תנחומא סתם, ר׳ תנחומא בר אבא, ור׳ תנחומא ברבי הוא אחד, והוא רבי תנחומא הדרשן אשר מיוחס אליו המדרש תנחומא, עיין אודותיו באריכות לעיל פרק א׳. (רצד) עיין הערה שלפניה. (רצה) עיין הערה רל״ג :

מלה	פרשה	אות	הערה
איטא	במדבר	—	קע
איטימסיאה	הוספה שלח	יב	סב
אטלז	ראה	יג	סה
אטליז	בלק	—	פח
אטלין	וישלח	יט	עד
אטלס	בלק	טו	פח
〃	מסעי	ח	מה
אטלים	וישלח	יט	עד
〃	ראה	יג	סה
אטלסיות	מסעי	ח	מה
אכטו	במדבר	—	קע
אכלוסין	לך	—	ג
〃	יתרו	יד	סב
〃	בלק	טו	פט
אוכלוסין	שלח	יב	נו
אכסיטורין	ויצא	א	ד
אכסיום	וישלח	ל	קה
אלבנין	במדבר	—	קמו
אלטין	תרומה	ט	סב
אלכסנדריא	בהעלותך	א	ו
אלכסנדרון	אמור	ט	פג
אלכסנדרום	〃	〃	〃
אלון	וישלח	כו	ק
〃	תצא	ד	לד
אליונוסתי	הוספה שלח	יט	צב
אלנסטי	וישלח	כו	ק
אלנסני	צו	—	ל
אלנסתי	〃	ד	〃
אילסים	ויחי	—	כה
אולוסירקא	תרומה	א	ד
אילפים	ויחי	—	כה
〃	אחרי	—	קעז
אילפס	〃	יז	〃
אלופסין	מקץ	טו	קכא
אמבטי	תזריע	ד	כא
〃	תצא	יא	פז
אמבירס	צו	—	כד
אמנה	בשלח	יא	מה, מו
אימנון	〃	יג	נז
אמנום	〃	—	מה
אמניות	בהעלתך	ג	טו
אימיסו	הוספה שלח	יט	צב
אמפרטור	מקץ	יא	עג
אימוקסירוס	נח	—	קמד
אמיקסירוס	צו	—	כד

מלה	פרשה	אות	הערה
אמורא	ויצא	כ	קכז
אמת המים	חוקת	ה	צ
אנבונין	במדבר	—	קמו
אנגיטירין	יתרו	—	סג
אנגריא	נשא	יח	צג
〃	שופטים	ט	לט
אנדרולומוסיא	בא	ד	כד
〃	במדבר	לב	רכא
〃	קרח	יט	עא
אנדרינוס	משפטים	ג	יב
〃	פקודי	ג	יט
אנטוכיא	הוספה שלח	ו	מה
אנטוס	נח	—	קלה
אנטונינוס	מקץ	יא	—
אנטידיסר	ויצא	יט	קיז
אנטיקיסר	〃	—	〃
אנטריטר	〃	—	〃
אוני	ויחי	—	מז
אוניות	וישב	יג	מה
אנפטי	〃	ב	ג
〃	שמות	כד	—
〃	בשלח	יא	—
〃	אמור	ל	רח
אנפריות	שלח	—	קמא
אנוצי	תזריע	ז	לז
אונקיא	נח	יד	קכז
אנקליטין	תזריע	ט	נו
אנקום	וישלח	ל	קה
אסטאטיבא	ויצא	כב	קנב
אסטווא	מצורע	יח	פז
אכטוונית	משפטים	—	לה
איסטוטין	〃	ה	〃
אסטל	מסעי	—	מה
אסטליות	〃	—	〃
איסטלטיוטין	לך	י	צד
אסטנים	תזריע	ח	מט
אסטרובלין	תשא	ב	יח
אסטרולוג	חוקת	—	קמ
איסטרולגין	ויקהל	ה	טו
אסטרונגילון	תשא	—	י
איסטריא	תולדות	טו	פט
אסטרון	קדושים	—	לט
איסטרין	ויחי	—	כח
איסטרטין	〃	—	〃
איסטרטיגון	האזינו	ב	ג

מלה	פרשה	אות	הערה
איסטרטיון	משפטים	—	לה
אסטרטיוטן	האזינו	—	ג
איסטרטיוטין	משפטים	—	לה
אסטרטליטיה	חוקת	כז	רעז
איסטרטליטין	לך	—	צד
אוסיא	בשלח	ז	ל
//	מסעי	ז	ם
אוסייה	תשא	יט	קלה
אסכלה	חוקת	ב	לג
אספטמיא	לך	—	רלג
אספמיא	וארא	—	קיא
אספנדמון	תרומה	ט	סג
אספנרמין	//	—	//
אספקלטור	חוקת	—	שנ
אספרנמין	תרומה	—	סג
אסקולסטיכא	בשלח	—	צא
אסקלסטיקין	//	—	//
אסקולסקיטין	//	יז	//
איסקופיא סתטא	בא	טז	קי
איסקופיכטא	//	—	//
אסתוורי	חיי	—	ם
אפובלסמון	לך	—	כג
איפטא	במדבר	כא	קע
איפטיא	בא	יא	—
איפטייא	במדבר	א	ט
אפטיין	נשא	—	קמט
אפכיות	שלח	—	קמא
אפליון	בראשית	—	עב
אפילון	בראשית	—	עב
אפמיא	וארא	—	קיא
אפנטי	שמות	כד	—
//	בשלח	יא	—
//	וישב	—	ג
//	אמור	—	רז
אפונדא	ויקרא	א	נב
אפונים	ויגש	ח	לב
אפסיין	נשא	—	קמט
אופסנין	צו	א	ט
אפסנטין	וישב	—	סה
אפסנתין	//	—	//
אפסיקין	וישב	ב	ד
אפיפודין	קדושים	א	ד
אפופסין	בשלח	ד	כ
//	תצוה	ז	לח
//	ויקרא	יא	סח

מלה	פרשה	אות	הערה
//	//	טו	—
//	שמיני	י	סא
איפופסין	אחרי	ז	קיט
//	במדבר	ז	מז
אפיפורין	קדושים	א	ד
אפרכייא	במדבר	ה	נב
אפרכיה	חוקת	כז	רעז
אפרכום	תזריע	ט	נו
//	בהעלותך	כ	צט
אפופילסמון	לך	—	כג
אפרסיין	נשא	כז	קמט
אפרסמון	נח	ו	מז*
//	לך	ג	כג
אפריקא	הוספה שלח	—	פה
אפריקי	אמור	ט	פט
אצטבא	מצורע	יח	פז
איצטבלאות	בראשית	לא	רמט
אצטרולוג	חוקת	יא	קמד
אקטו	במדבר	כא	קע
אוקיי	צו	—	כא
אקיום	וישלח	ל	קה
איקונים	במדבר	י	צג
איקונין	//	כב	קעה
//	שמות	ז	מ
אקנום	וישלח	—	קה
אוקנום	מקץ	ט	מו
ארביטמקון	נשא	ח	נה
ארבל	תצוה	י	סב
ארגטים	הוספה קרח	ב	יא
ארגנטין	יתרו	—	סג
ארגינטירין	//	יב	//
אורוותא	בשלח	—	צב
ארכיון	תצא	יב	פא
ארכיטקטון	נשא	—	נה
ארבלים	תצוה	—	סב
ארכילסטוסין	בשלח	—	צא
אורכסיניא	שמות	ז	מ
ארנון	במדבר	—	קפג
ארנונא	חוקת	מט	שנח
ארגונית	נח	טו	קלח
ארגוניות	שלח	—	קמא
אריסטון	בראשית	ב	ז

ב.

מלה	פרשה	אות	הערה
בבא	קרח	כד	צג

מלה	פרשה	אות	הערה
ביבי	מקץ	—	עב
ביבין	וארא	ב	יד
בבליקון	משפטים	—	עב
באגיז	אמור	—	קצ
באגין	〃	—	〃
בדוכסין	אמור	—	צב
בוהק	פנחס	א	ו
ביזע	קרח	כז	קט
בזייתא	תצא	ד	לב
בייא	שמיני	ה	כז
〃	הוספה דברים	א	ב
בייה	ויגש	—	יב
באיין	אמור	כז	קצ
בית אודיין	וירא	—	קכד
בית אוריין	〃	—	〃
בית טופח	חוקת	א	טז
בי טרפא	〃	—	〃
בית כוזבא	〃	—	〃
בית שאן	בראשית	כד	—
〃	תזריע	ז	לז
בית שופרי	חוקת	—	טז
בלדר	〃	—	כא
בולם	תצא	ו	מד
בולים	נח	יז	קעא
בלנין	בא	ה	מז
בלינום	בלק	—	קכז
בולם	חוקת	—	רמד
בליסטרא	בא	ד	כו
בלסימייא	תולדות	כא	קמח
בלספימייא	〃	—	〃
בלורית	נח	כ	ריז
בימה	שלח	כב	פח
בנייתא	וירא	ד	לא
בניפיקין	קרח	—	פג
בניפיקן	הוספה קרח	ב	יב
בסילואום	וארא	ז	סא
בסיליון	אחרי	ב	כד
בסלמון	לך	ג	כג
בסס	בהעלתך	כא	קה
בסר	אמור	כט	קצח
בעל	הוספה שלח	ה	לב
בורגן	מסעי	—	מה
בורדלין	בשלח	ח	לב
ברדיקיא	ויחי	—	ז
ברדניקום	פנחס	—	ח

מלה	פרשה	אות	הערה
בריוני	אמור	ל	רי
בוריריקא	ויחי	—	כז
בשטרנה	לך	—	קכא
ג.			
גבבא	קרח	כז	קיא
גבוריא	חוקת	—	קעג
גגית	וארא	יד	קכג
גדנפא	חוקת	ב	מז
גזא	תצא	ו	מה
גיחו	פנחס	א	ג
גיי	אמור	—	פב
גיים	מסעי	א	ב
גייפא	ראה	—	כא
גיית	נח	—	עד
〃	אמור	—	פב
גלבטינון	בראשית	—	קפח
גלובקא	לך	—	עב
גיל	אמור	ז	סב
גליא	אחרי	ד	נה
〃	אמור	יט	קסב
גלגוי	חוקת	ח	קכח
גלגלוי	〃	〃	〃
גולגלית	נח	טו	קלח
גלוותא	וישב	טז	סב
גלכטיטון	בראשית	—	קפח
גלכטינון	〃	—	〃
גלוסקאות	תזריע	ז	לו
גוליאר	משפטים	—	יח
גוליור	〃	ג	〃
גילורד	〃	—	〃
גילורר	〃	—	〃
גמיטום	תשא	יז	קכה
גמיקון	〃	—	〃
גמיסקין	〃	—	〃
גמיסקון	בראשית	—	רעב
〃	בא	—	צג
גמיסקום	בראשית	—	קס
גמיסקוסין	〃	—	רעב
גמיקין	בא	—	צג
גמיקסין	〃	—	〃
גמיקיסום	בראשית	כא	קס
גמיקסום	〃	〃	〃
גונדה	אחרי	—	כה
גונח	נח	יד	—

מלה	פרשה	אות	הערה	מלה	פרשה	אות	הערה
גני	קרח	כד	צו	〃	נשא	ג	כז
גנונים	תצוה	י	סג	〃	ואתחנן	ד	ל
גינוסיא	שמות	—	טז				
געגעין	אחרי	ד	עג	**ה.**			
גפף	נח	—	רמח	הגמון	במדבר	יא	צז
גץ	וישב	—	ח, ט	הוגנוסים	שמות	—	טז
גיורא	ראה	—	כא	הגרינומוס	ראה	—	כז
גרדון	בשלח	ד	יט	הטיומא	בראשית	ו	לח
גרדינן	בא	ב	יב	המוניה	לך	יב	קמ
גורדיצן	〃	〃	〃	הימנון	בשלח	יג	נז
גרמיסין	תשא	ז	מט	הנדוי	ואתחנן	ה	לז
גרופית	בחקותי	ז	מח	הרדופני	בשלח	יח	קא
				הרפותא	חוקת	—	קסח
ד.							
דבריקא	ויחי	—	כז	**ו.**			
דוגמא	לך	ח	פא	וה	ראה	י	מה
דודא	חוקת	ב	מה	ווה	בראשית	לג	רסד
דטגמא	מקץ	—	קלה	ווי	〃	—	—
דיו	שמות	כג	קכד	〃	ראה	י	מה
דוכום	〃	—	מ	ותיק	מקץ	ב	ט
〃	חוקת	כז	רעז				
דוכם	במדבר	יא	צו	**ז.**			
דכסן	אמור	—	צב	זג	תצא	—	מה
דלטר	חוקת	ז	קו	זוגא	חוקת	—	נה
דלוסקא	וארא	—	כו	זהוניא	אחרי	ג	לז
דלוסקמא	〃	—	〃	זווא	חוקת	—	נה
דימוס	ויצא	יג	צא	זוזא	〃	—	〃
דימוסאות	חוקת	ה	פט	זחלין	חוקת	יט	רד
דימוסיות	משפטים	ה	לו	זיטא	במדבר	—	קע
דואנטיבא	ויצא	כב	קנב	זיטמייא	אחרי	—	קכא
דיסקר	חוקת	יז	קצד	זימייא	נשא	—	פט
דסקרין	אחרי	ג	מב	זינימון	אחרי	—	קכא
דיסקום	תולדות	יז	קו	זינומייא	〃	—	〃
דפני	הוספה שלח	ו	מה	זוני	לך	—	רכב
דופריאות	תצוה	י	ע	〃	תצוה	—	לו
דפתרא	וארא	ב	כו	〃	הוספה שלח	א	ח
דיקי	מטות	יט	—	〃	〃	〃	י
דקיון	בלק	—	עט	זיין	לך	—	לב
דורמסיות	בא	ד	כד	זייני	הוספה שלח	א	ח
דריניקום	פנחס	—	ח	〃	לך	—	רכב
דרקונים	〃	—	〃	זונין	במדבר	כב	קעט
דרקונום	〃	א	〃	זונ׳אות	וארא	ט	—
דיתיקי	ויצא	ג	יא	זרתיה	תצא	ד	כט
דייתיקי	ויחי	ח	מג	זתים	〃	י	נט
〃	במדבר	—	קט				

מלה	פרשה	אות	הערה
ח.			
חזית	ראה	ט	לט
חזורין	אמור	ט	צ
חיזורין	ראה	ו	כב
חכינה	נח	—	קצ
חלזון	וארא	יט	קסה
חולחול	משפטים	יב	פו
חלחולת	אחרי	ג	לה
חנין	חקת	ה	צב
חספניתא	〃	—	סה
〃	〃	—	〃
חיפה	צו	טז	ע
חפר	אחרי	ו	צד
חפוריות	ראה	יז	צב
חקרנים	בלק	—	קעד
חרדון	נח	—	קצ
חרוותא	ראה	ד	טז
חרסית	שלח	יב	נח
חרספותיה	חקת	—	קסח
חרפותא	〃	—	〃
חרצפיתיה	〃	טו	〃
ט.			
טבלא	יתרו	יד	פו
הטיומא	בראשית	ו	לח
טימי	מקץ	ד	כב
טימום	תצא	יא	פב
טייעא	קרח	כז	קה
טייר	חקת	יא	קמד
טכסים	בא	ד	יח
〃	ויקהל	י	מה
〃	במדבר	יב	קי
טלאין	נח	—	צג
טלית	〃	כא	רכד
טלנם	צו	—	כא
טיסני	שמות	כב	קכא
טפיטאות	נח	ח	עא
טיפטיאות	אמור	—	פ
טפיטום	〃	—	קפה
טיפיסין	נח	—	עא
טרגיה	וארא	ג	לג
טריגונין	תשא	—	י
טרטיאות	שמות	ו	לג
〃	אחרי	ב	יב
טרוניא	ברכה	ג	כז

מלה	פרשה	אות	הערה
טרינום	וירא	—	קז
טורום	בשלח	יא	מה
טרף	במדבר	כה	קצא
כ.			
כאר	לך	—	ר
כובה	ראה	—	פב
כוזמוקרטור	וארא	ב	כג
כלבום	בלק	—	קכז
כילי כיליאדון	יתרו	—	עו
כלינום	בלק	—	קכז
כסיליון	אחרי	—	כד
כספן	חקת	ב	מא
כופה	ראה	טז	פב
כפישה	תזריע	ח	מה
כרא	מקץ	יא	עב
כרכום	חקת	כ	רטו
כשכש	תצא	—	מד
ל.			
לבטינון	בראשית	—	קפח
לגא	〃	—	קפט
ליגטא	נח	כ	רח
ליגטון	〃	—	〃
לוגמיא	אחרי	—	קכא
לגיון	בא	ד	יט
〃	תשא	טו	קי
〃	לך	יז	קע
〃	במדבר	יז	קמט
〃	קרח	יט	ע
〃	בלק	יח	קט
ליגנון	בראשית	כד	קפה
לוגסטום	צו	א	ח
לודים	נח	ב	ריז
לווקן	פנחס	א	ד
ליטרין	ראה	ד	יד
לולביאות	מסעי	—	נו
לולכיאות	〃	ט	〃
לולניאות	〃	—	〃
לונביאות	〃	—	〃
לונכיאות	〃	—	〃
ליסטים	תצא	יב	עז
לסתות	חיי	—	מח
לפיטטו	בראשית	כד	קפה
ליפם	אמור	ל	רו

מלה	פרשה	אות	הערה
לקיטור	נח	—	רח
מ.			
מגלב	תזריע	י	עד
מגלבין	בא	—	ד
"	בשלח	ח	לב
מגינא	לך	—	קפד
מגנון	"	—	"
מדרא	חוקת	—	נח
מדרתא	"	—	"
מזייא	קרח	כד	צח
מחצלת	נח	ח	עג
"	אמור	ח	פא
מחתין	חיי	—	נז
מטטרון	ואתחנן	ה	נג
מטכסא	תרומה	א	ד
מטכסין	לך	—	עב
מיטרין	ויצא	טו	צט
"	תצא	ד	כז
מטרונא	בראשית	—	קנג
"	וירא	—	קנד
מטרוניתא	בראשית	ב	—
מטרפוליא	הוספה דברים	ג	יא
מטרפולין	בלק	—	פה
מיומם	שמיני	ח	נד
מיומס	"	"	"
מוכסין	לך	ח	—
מבירין	ויחי	—	סב
מלחייא	חוקת	ז	ק
מולייר	תולדות	ט	נח
מלספונין	יתרו	—	ל
מלפוכין	"	—	"
מלפפונין	"	—	"
מילת	בא	טז	קיא
מומיא	יתרו	—	עה
מנגנון	לך	—	קפד
"	בהר	ה	יז
מיסא	בראשית	—	ח
מסטורין	לך	כג	ריח
"	וירא	כא	קלא
"	ויחי	ט	מה
"	הוספה דברים	ג	י
מסין	נח	טו	קלה
מיטון	בראשית	ב	ט
מספוטמיא	לך	—	רלג

מלה	פרשה	אות	הערה
מסקין	חיי	—	נז
מקולים	בלק	—	קס
מרדא	חוקת	ב	נח
מרדתא	"	"	"
מירי מיריאדון	יתרו	—	עו
מורום	וארא	טז	קלז
מורים	חוקת	—	רפז
מרון	פקודי	ז	נח
מרצופים	חוקת	—	כו
משפלות	תשא	ב	כב
מתורין	וירא	—	קכד
מתיסטוים	קרושים	—	יא
מתיתטים	"	—	"
נ.			
נובלות	במדבר	—	קמ
נבוריא	חוקת	טו	קעג
נגרה	בהעלתך	יח	פו
נוף	ראה	יג	סו
נוטריקון	ויחי	יב	—
נימוס	קרח	יא	מה
נמפה	ויצא	יט	קיט
ננס	פנחס	א	ז
נינפי	ויצא	יט	קיט
"	תשא	—	סב
נעמיות	נח	יד	קטז
"	תצא	י	ס
נער	תשא	ד	לד
נפט	בא	ד	כה
נקדנים	בלק	—	קעד
נקלם	במדבר	—	קמ
ניקנור	נשא	א	ד
נקסטן	תרומה	—	סד
נקרנים	בלק	—	קעד
נקשנון	תרומה	ט	סד
נרתיקה	שופטים	ט	מא
נתז	אחרי	ט	קכט
ס.			
סאסין	וירא	—	ריד
סבטיון	הוספה שלח	—	סב
סבסטי	שמיני	ח	סט
סבסטין	במדבר	—	יב
סובקין	בהעלתך	ט	לח
סגל	אמור	ל	ריד

מלה	פרשה	אות	הערה	מלה	פרשה	אות	הערה
פטרון	וארא	א	—	פסג	שלח	—	קיט
"	יתרו	טו	צג	פסטלון	תשא	—	סז
"	תזריע	יב	פו	פסין	נח	—	קלח
"	אמור	יח	קס	"	נשא	יד	פט
פילוט	לך	י	צב	פיסאנון	תולדות	כג	קנח
פלטייא	צו	ג	כא	פוסינון	וישב	טז	סד
פלטין	לך	ח	—	פיצטלין	תשא	—	סז
פלייטון	נח	—	מז	פקטנין	תרומה	—	סד
פלייטין	לך	—	כג	פקלוניא	וארא	יא	קב
פולי	"	ח	סט	פקס	בלק	טז	קב
"	מקץ	י	נא	פקסנון	תרומה	—	סד
"	ויחי	ו	—	פקפק	אחרי	יא	קמד
פילי	לך	—	סט	פרגמטיא	משפטים	ג	טו
"	אמור	ט	פח	"	תצא	יא	פד
פיוולא	נח	כא	רכד	פרגמטין	תרומה	א	ג
פיילי	נשא	א	ו	פרגמוטין	ראה	—	פו
פילין	נח	יד	קטז	פרגמטוטין	"	—	"
פולין	לך	ח	עב	"	תרומה	א	ג
פלוניא	נח	—	רכד	פרגממטים	בא	ה	מב
פלנייה	צו	—	כא	פרגמטיוטים	במדבר	כג	קפג
פלנטיא	"	—	"	פרגוסין	נח	כד	רפא
פלקוניא	וארא	—	קב	פרדיגמטא	לך	ז	ס
פילינקיא	"	—	"	פרדנית	וישלח	—	סב
פילונקייא	תזריע	—	נג	פרוזבט	הוספה דברים	א	ג
פלינקרא	וארא	יא	קב	פרוזבוטיא	וארא	ב	כב
פלקיות	בא	ד	כח	פרוזדוגמא	אמור	יג	קלא
פלסטין	לך	י	קכ	פרוטגמא	"	—	"
פלסמון	"	—	כב	פרטומין	שופטים	—	לא
פלתא	חקת	—	קסח	פרוכסין	אמור	—	צב
פמיים	וישלח	ח	כו	פרמוטין	שופטים	—	לא
"	ראה	—	סט	פרוסביסרא	וארא	ב	כב
פמליא	במדבר	כב	קעז	פרסטגמא	אמור	—	קלא
פימנליא	נח	—	רכד	פרוסטגמיות	מקץ	יז	קלד
פניאם	נשא	—	פט	פרוסטגמיא	נח	—	קס
פונדיה	תזריע	ה	כו	פרסמון	לך	—	כג
פונדק	נח	כ	—	פורפירא	משפטים	י	עב
"	לך	י	—	"	הוספה שלח	טז	—
"	במדבר	ט	עו	פורפירה	"	א	יב
פנון	תצא	יא	סט	פורפירן	וארא	ט	—
פנם	הוספה שלח	יא	ס	פורפירון	תשא	ד	לג
"	בחקותי	ו	כו	פורפיראות	תצוה	ז	לז
פניים	וישלח	ח	כו	פרצופיה	חקת	—	קסח
פניקא	אמור	—	יד	פרצופין	שמות	כג	קכד
פנוקטיהון	תרומה	—	מט	פרוקפאות	ויחי	י	מג
פיסא	חקת	מח	שנד	פתק	במדבר	כה	קצ

מלה	פרשה	אות	הערה
פתק	בהעלתך	כב	קי
פתקין	חקת	יג	קנג
פתרון	תשא	א	ה
צ.			
צונמא	שלח	יב	נז
צנורא	אחרי	ט	קכט
צף	וירא	—	רסב
צופריאות	תצוה	—	ע
צירניות	ויצא	כ	קכח
צרצור	בלק	כז	קסב
ק.			
קוביא	נח	כ	ריז
קבע	תרומה	ז	לח
קברנים	שלח	לא	קמג
קודד	הוספה קרח	—	ה
קודה	אחרי	—	כה
קודר	הוספה קרח	—	ה
קוזמין	מקץ	ט	מו
קוזמוקטור	וארא	ב	כג
קוזמוקרטור	תזריע	י	נח
〃	מסעי	—	סז
קיטאות	אמור	ח	פ
קטבא	צו	ד	ל
קטיגמא	בראשית	ה	לב
קטאדיקום	נשא	—	נה
קטומא	בראשית	ו	לח
קטומה	〃	ה	לב
קטיות	נח	—	עא
קטלא	וישלח	יב	ג
קטליות	ויצא	ג	יב
קטליז	בלק	—	פח
קטלים	〃	—	〃
קטומה	בראשית	ה	לב
קטפרם	בשלח	—	לה
קטרא	קרח	כז	קי
קטריקי	חקת	—	רמ
קטאריקום	נשא	ח	מה
קלאדין	קדושים	יב	ס
קלמין	וירא	—	קכר
קלנים	בא	ד	כא
קלאנון	תצוה	ז	מד
קולנית	נשא	ד	לט
קלונינפי	תשא	ט	סב

מלה	פרשה	אות	הערה
קלנליקין	חוקת	לח	שטו
קילווסין	וירא	יד	צ
קלווסין	מקץ	ד	כו
קלעים	בלק	כז	קס
קלעתא	וירא	—	לא
קלף	בלק	כח	קסז
קלפי	במדבר	כה	קצב
קליפין	נשא	—	קמט
קולר	קדושים	טו	עג
קולרין	וישב	יח	עט
〃	שופטים	י	מג
קלארין	קדושים	יב	ס
קלורין	אחרי	ז	קיב
קמין	תשא	ב	כג
〃	תזריע	ד	יט
קומוס	〃	ט	נו
〃	בהעלתך	כ	צט
קומיסין	חוקת	ב	לט
קומיסמסין	בראשית	לג	רעב
קמפון	יתרו	יד	פ
קומפנדור	קדושים	—	לח
קומקמסין	חוקת	ב	לט
קוניא	〃	〃	ס
קניות	נח	—	עא
〃	אמור	ח	פ
קינוגיא	〃	ו	עג
קונדיטין	וישב	—	סה
קומקומין	חוקת	ב	לט
קונדסין	תצא	י	סב
קינטרין	ראה	ד	יד
קנקל	הוספה ואתחנן	ב	ה
קנקילין	בלק	—	קס
קונקומוסין	חוקת	ב	לט
קסטריות	תרומה	ח	מח
〃	במדבר	ג	לח
קיסר	וארא	ז	סא
קיסרין	אחרי	ד	סה
קיפח	פנחס	א	ה
קפוטקיא	בהעלתך	א	ז
קופל	תשא	ד	לה
קופנדר	קדושים	ח	לח
קציא	אמור	ט	פד
קוצה	נשא	יד	סט
קצצה	בשלח	ה	כג

מלה	פרשה	אות	הערה
קורט	הוספה קרח	א	ה
קרטיגנא	אמור	ט	פה
"	"	—	"
קרטיגני	חקת	—	רמ
קרטפן	"	ב	סב
קירי	מקץ	יא	עב
קרוכין	בשלח	—	צ
"	"	—	צב
קרם	שמות	י	נד
קרסם	בשלח	—	עט
קרקסיאות	שמות	ו	לג
"	אחרי	ב	יג
קרתני	ויקרא	יא	סו
"	האזינו	ב	ד
קשט	וירא	—	רמה
קשקש	נח	א	יב
קשרתיה	אחרי	—	כה
קתוליקון	חקת	—	שטו
קיתון	וישלח	ח	לד
ר.			
רוח פסקנית	ברכה	ה	לח
רומניא	מטות	—	מג
ריסקוס	תולדות	יז	קו
רפיון	וארא	—	קפז
רופריאות	תצוה	—	ע
רווק	אחרי	יד	קסא
"	אמור	י	ק
רקק	חקת	טו	קסו
ש.			
שיבוטא	שמיני	יב	עז
שבישכון	נח	יד	קיח
שבשתין	"	—	"
שבישתין	"	—	"

מלה	פרשה	אות	הערה
שוויה	נשא	לב	קפ
שוור	"	—	"
שחץ	אחרי	ז	קב
"	חוקת	כה	רנז
שיטפא	תזריע	ח	מב
שימא	ויצא	כד	קסב
שכשך	תצא	ו	מד
שפוד	חוקת	ב	לג
שפשף	בלק	כ	קכב
שקיא	הוספה שלח	ה	לב
שקשק	נח	א	יב
שר הפנים	ואתחנן	ה	מד
שרון	אחרי	ד	סז
שושבן	פנחס	ב	טו
שושבין	קרח	כב	פב
שושבינין	אחרי	ז	קכ
שותת	חוקת	ח	קטז
ת.			
תיברוש	וארא	טו	קכט
תזזית	חוקת	כו	רסג
"	ראה	—	לט
תיטא	במדבר	—	קע
תיאטראות	אחרי	ב	יב
תנדיכום	וירא	—	קז
תסבר	משפטים	ג	יג
תסבריות	בשלח	יד	עד
תוצינוש	וארא	טו	קכט
תרז	משפטים	יב	פז
"	תרומה	ח	מט
תוריבוס	וירא	—	קז
תוריכוס	"	יז	"
תרנוס	תרומה	ח	נג
תורינוס	וירא	—	קז
תרע	אמור	ט	פח

ט) המדרשים אשר השתמשו בתנחומא .

א) מדרש בראשית רבה. הוא מן המדרשים הקדומים, והיה כבר מסודר לפני רב האי גאון (עיין רש"י סוכה נ"ט ע"ב) וגם הבה"ג הביאו הל' יו"ט (והוא בב"ר פ"כ אות י'), ובמדרש הזה מובאים הרבה מאמרים בשם רבי תנחומא (א), והמאמרים ההם אינם נמצאים בתנחומא לא בכ"י ולא בנדפס, אבל נמצאים בו ג"כ מאמרים השוים אל מאמרי התנחומא רק בקצת שנוים, ובב"ר הם באריכות וברחבה ובהוספת דברים, והעירותי עליהם בהערותי, ופה קצר המצע לפורטם, ולדוגמא עיין תנחומא בראשית הערה מ"ה, ק', קל"א, קל"ז, קל"ט, קע"ג, קע"ד, קע"ה, קע"ה, קפ"ג, רצ"ה, ש"ד. לך הערה מ"ג, מ"ד, רל"ג, רל"ד. וירא הערה קט"ז. וישלח הערה ס"ה. וכן מתוקן הלשון יותר בב"ר, עיין בראשית הערה ה', לך הערה ר"ל, וברור כי המדרש ב"ר נסדר אחר התנחומא הישן והקדום ולקח דברים מהתנחומא עיין עוד בראשית הערה קל"א, נח הערה קפ"ד, וירא הערה נ"ה. ובעבור זה תמצא בב"ר פ"נ אות ט' ור' תנחומא הוה מפיק לישנא קלה, כוון בזה להתנחומא, עיין תנחומא וירא הערה ק"ל. וכן תשוב תראה כי המסדר מב"ר השתמש בהפתיחות של התנחומא ועשאם לדרוש על פי סגנונו, עיין לדוגמא ב"ר פכ"א אות ב' זש"ה על שדה עצל, ועיין בתנחומא בראשית ובהערה קע"ב. וכן בב"ר פנ"ג אות א' ג' ד' ובתנחומא וירא ודומיהם הרבה, ובעבור זה תמצא בהערות שלי שתקנתי הרבה נוסחאות ע"פ התנחומא, עיין לדוגמא בראשית הערה צ"ג ק"ג ק"ח ש"ד, לך הערה ז' פ"ז רכ"א רל"ב ודומיהם. גם נמצא במדרש בראשית רבה שנוספו בו מאמרים שלמים מן התנחומא, עיין לדוגמא תנחומא בראשית הערה צ"ט, מקץ הערה נ"א, ויגש הערה נ' ונ"ג, ויחי הערה א' ל"ג, וגם הגאון הרד"ל ז"ל העיר בפ' וישלה פע"ה הערה ח' וז"ל: בכל הפרשה ערבובי דברים והוספות שבדומה אינו מן הב"ר כי אם מהילמדנו, עוד שם בהערה ט' כתב נראה שאינו מן הב"ר שהוא אגדה ירושלמית אלא הוא הוספה מהילמדנו שנסדר אחר סידור הבבלי (כוונתו לתנחומא הנדפס), וכן בפצ"א הערה ו' כתב מן ד"א וירא יעקב כי יש שבר במצרים (אות ה') עד סוף המאמר היינו עד וירא יוסף את אחיו (התחלת אות ז') הוא שיטה אחרת בפסוקים ומאמרים שכבר נדרשו והוא הוספה מלשון התנחומא תוך דברי הב"ר, וראיתי שהעיר על זה גם הרב בעל יפה תואר וז"ל: ד"א וירא יעקב נראה דאגדה זו עד וירא יוסף את אחיו איננו ממדרשנו, וכן האגדה הקודמת, אלא ממדרש רבי תנחומא העתיקו פה כי כל זה נמצאים גם שם, כי מאחר שכבר פירש המדרש הזה עד ויוסף הוא השליט איך השיב אחור ימינו לפרש וירא יעקב כי יש שבר במצרים, גם מסדר הלשון יראה הרואה שאינה מעיקר מדרשנו עכ"ל. ועיין שם גם בפי' מהרז"ו שגם הוא התעורר בסוף אות ה' וכתב ובאמת שהדרש זה העתק מתנחומא ע"ש. גם תראה כי כל פרשה צ"ה נוסף מתנחומא, ע"ש בהערות שלי ובהערה מ"ז. והמאמר בב"ר שם על וסרה קנאת אפרים (אות ב') העתיק רק ההתחלה ולא העתיק כל הדרשה כמו שהיא באריכות בתנחומא. וכן פרשה ויחי הועתקה מתנחומא כמו שהתעורר גם הגאון הרד"ל ז"ל בריש פ' ויחי וכתב שכל הפרשה זו הועתקה מתנחומא ואינה מן ב"ר כאשר הלשון ניכר, ועיין מה שהעירותי במדרש לקח טוב בפ' ויחי הערה י"ח, ובתנחומא ויחי

(א) כמו שתראה (בראשית פ"א אות ג') ר' תנחומא פתח כי גדול אתה (פה המקום להעיר בתחלה הביא ר' תנחומא פתח ואח"כ הביא עוד הפעם א"ר תנחומא, אולי המלות ר' תנחומא פתח מקומם במאמר שלאחריו אימתי נבראו המלאכים והביא הה"ד המקרה במים עליותיו, וכן פתח באמת ר' תנחומא בפסוק זה בתנחומא שלנו). עוד שם (פ"א אות י"ד) ר' תנחומא משום ר' הונא ובצלאל בן אורי כו', וכן מובא בשמו בירושלמי פאה פ"א. (פ"ג אות ו' ופ"ד אות ג') א"ר תנחומא אנא אמרי טעמא. (פ"ו אות ב') ר' תנחומא אמר אף ארץ ישראל. (פ"ח אות ג') ר' תנחומא בשם ר' בנייה. (פ"ט אות ב') ר' תנחומא פתח. (פי"א אות ד') א"ר תנחומא עובדא הוה ברומי. (פי"ט אות ג') א"ר תנחומא נשא אדם אשה מקרובותיו. (פי"ט אות ד') א"ר תנחומא השאלה הזו שאלוני באנטוכיא. (פכ"ג אות ו') ר' תנחומא בשם ר' שמואל נסתכלה אותו זרע. (פכ"ד אות ז') ר' תנחומא בשם ר"א. (פל"ב אות ב') ר' תנחומא בשם ר' יהודה בר סימון. (פל"ג אות ג') ר' תנחומא ורחב"א בר אבין בשם ר' אחא. (שם שם) ביומי דר' תנחומא היו צריכין ישראל לתענית. (פמ"ב אות ג') ר' תנחומא בשם ר' חייא רבה. (פמ"ג אות ג') א"ר תנחומא אית דמפקין לישנא אחרינא. (פמ"ה אות ג') א"ר תנחומא שלמו בעלמן. (פמ"ט אות ח') א"ר תנחומא למה התקינו ברכות חמש עשרה עד שומע תפלה. (פ"נ אות ב') א"ר תנחומא א"ר לוי. (שם שם) א"ר תנחומא לאחד שנטל הגמוניא. (פנ"א אות א') ר' תנחומא בשם ר' שמואל ונחיה מאבינו זרע. (שם אות ט') אמר ר' תנחומא שלמו בעלמן. (פס"ו אות ה') א"ר תנחומא אם ברכך כו'. (פע"ב אות ה') מה לעתים ר' תנחומא אמר לקורנסין. (פע"ג אות י') ר' תנחומא אמר סטף של גשמים. (פ"פ אות ה') ר' תנחומא פתח אדם אחד מתאלף מנאתי. (פפ"ד אות י"ג) ר' תנחומא בשם ר' ברכיה נהג בו בכבוד.

ויחי הערה א׳, וכן עיין גם אודות שיטה חדשה מה שהעירותי בתנחומא ויחי הערה ל״ח:

ב) מדרש שמות רבה. הוא מן המדרשים המאוחרים (ב), ושאב מן התנחומא לס׳ שמות אשר בעת בדפוס, וכבר אמרתי כי התנחומא הנדפס לס׳ שמות הוא הילמדנו מס׳ שמות, ובעל המסדר ממדרש שמ״ר העתיק מאמרים שלמים ממנו, ובהערות שלי לתנחומא העירותי על כל המקומות אשר הוא שוה עם התנחומא הנדפס, ולפעמים הוא בשמ״ר בהרחבת דברים כדרך המדרשים המאוחרים. ועיין תנחומא שמות הערה כ״ג, פ״ג, ק׳, ולפעמים חסרים בתנחומא הנדפס איזה שורות וגם מסדר משמ״ר העתיק כמו שהיה לפניו בקובץ התנחומא. עיין וארא הערה ק׳. גם תמצא שסיים במדרש שמ״ר פ״א אות ה׳ „וכל הענין" וכוונתו וכל הענין הוא בתנחומא שמות, וכן בשמ״ר פ״א רבנן פתחין פתחא להאי קרא בה׳ בגדו וכוונתו לדברי התנחומא, כי כן מתחיל בתנחומא הדרשה בפסוק הזה, ובעל שמ״ר מכנה דברי התנחומא בשם „רבנן" והם היו פותחים הפתיחה בפסוק זה, עיין תנחומא שמות הערה ל״ה. ולא לבד התנחומא מס׳ שמות אשר בעת בדפוס (הוא הילמדנו מס׳ שמות) היה לו למקור רק גם מהתנחומא כ״י שלנו שאב הרבה דברים, עיין לדוגמא תנחומא שמות הערה פ״ג פ״ה, בשלח הערה ס״ב ע׳ ודומיהם והעירותי עליהם בהערות. וכן תראה בשמ״ר ריש פקודי כך פתח ר׳ תנחומא בר אבא איש אמונים רב ברכות כו׳, והדרוש נמצא בתנחומא כ״י, ובעל שמ״ר הציב בראש „כך פתח ר׳ תנחומא" וכוונתו למדרש תנחומא. ועוד תראה כי לפעמים כשהביא דברי התנחומא שלנו כתב „ורבנן אמרי" גם „ורבותינו אמרו", כמו שמ״ר פ״א אות ל״ב ורבנן אמרי מלמד שהשליכו אותן למים והוציאן משה ואין ויושיען אלא לשון הצלת מים כו׳, לקוח מן התנחומא כ״י שמות אות י״א ובנדפס ליתא, עיין הערה נ״ו. וכן עוד שם פ״א אות ל״ג ורבותינו ז״ל אמרו כו׳ כוון אל התנחומא כ״י עיין הערה ס״ב. וכן פ״ד אות ד׳ אמרו רבותינו בתחלה הלך אצל פרעה כוון לתנחומא כ״י עיין הערה צ״ב. וכן פ״ה אות י׳ אמרו רבותינו הלכו עמהם הזקנים כוון לדברי התנחומא עיין הערה ק״ט. וכן פ״ה אות ב׳ אמרו רבותינו הוא בכ״י וארא אות ד׳ גם בנדפס אות ו׳. וכן בשמ״ר ריש וארא אמרו רבותינו באותה שעה עלתה יו״ד כוון לתנחומא עיין וארא הערה י״ח, וכן פי״ד אות ג׳ רבותינו אמרו, כוון אל התנחומא עיין בא הערה י״ד. ועיין גם בתנחומא פ׳ בשלח הערה ס״ב והערה ע׳ ותראה כי בעל שמ״ר שאב מהתנחומא שלנו:

ודרך אגב אעיר כי בעל שמ״ר שאב גם מפדר״א, כמו שתראה שמ״ר פ״ג אות י״ב והרי אמרנו למה היה הנחש כנגד משה אלא מה אות היה לישראל בכך אמר ר׳ אליעזר לכך נהפך המטה לנחש, כוונתו במלות „א״ר אליעזר" לפדר״א פ״מ, ור״ל ר׳ אליעזר אמר בפרקיו. גם מה שסיים שם באות י״ג כך הקב״ה עתיד לטהר לישראל כמו שכתוב, כוונתו כמו שכתוב בפרקי דר׳ אליעזר כי שם מפורש זה, עיין בתנחומא שמות הערה ק״ב. וכן לקח דברים ממדרש שה״ש, עיין שמ״ר פ״ג אות ד׳ והיכן פירושו של דבר זה, בשיר השירים, שנאמר הגידה לי שאהבה נפשי, צ״ל בפסוק הגידה לי שאהבה נפשי, ומלת „שנאמר" הוא בטעות, וזה הוסיף המסדר שהדבר נתפרש במדרש שה״ש בפ׳ הגידה, ובעבור זה הוסיף אחד המעתיקים או המדפיסים גם תוך מדרש שה״ש שם „איכן פירושו של דבר זה, כאן, הגידה לי שאהבה נפשי", וסעד לזה תראה כי הוספה חיצונית היא כי בילקוט שה״ש רמז תתקפ״ב הביא המאמר ממדרש שה״ש, והמלות „איכן פירושו של דבר זה כאן" ליתא שם, וכן ליתא בתנחומא הנדפס אות י״ד אשר דברי השמ״ר לקוחים משם, גם ליתא בתנחומא כ״י שלפנינו, רק הם דברי המסדר משמ״ר. גם עוד שם בפרק ד׳ אות ג׳ הביא דרש מר פנחס וסיים כמו שכתוב במדרש שה״ש והוא שם פרשה א׳ פסוק ט׳:

גם שאב בעל שמ״ר מהפסיקתא, עיין תנחומא שמות הערה כ״ט, וכן שאב מפסיקתא רבתי, כמו שתראה שמ״ר ריש פי״א רשם: „כדכתיב בפ׳ ותשלם כל המלאכה" כוונתו לפסקא ותשלם

(ב) הערוך ורש״י לא הביאוהו, וגם בעל הילקוט אינו מביא מאמרים ממנו, ומה שתמצא בילקוט רמז קס״ב על וישימו עליו שרי מסים שנרשם בצדו „ש״ר פ״א" הוא בטעות מאיזה מגיה שוגה, כי באמת המאמר הזה הוא ג״כ בסוטה שם, כמו שנרשם במאמר שלפניו, עוד שם רמז קע״ב עד שלא זכה משה לתורה מנוין: „ואלה שמות רבה" לא נמצא בשמות רבה וצריך לתקן שיש לומר „אלה הדברים רבה" והוא במדרש דברים רבה פ״א אות א׳ ואות ז׳, ומובא לנכון בילקוט דברים רמז תתש״ד בשם אלה הדברים רבה, גם בילקוט תהלים רמז תתקכ״א על ירעם אל בקולו מנוין „ואלה שמות רבה" ובאמת צ״ל „תנחומא שמות" והוא בכ״י שלנו אות כ״ב, ויותר לא נמצא בכל הילקוט הלשון „שמות רבה".

ותשלם כל המלאכה, וכן בשמ"ר פכ"ט ד"א אנכי ר' אחא בר חנינא פתח בו שמעה עמי ואדברה כמו שכתב בעשרת הדברות, כוונתו על פסיקתא דרב כהנא פסקא בחדש השלישי (דף ק"ח ע"ב), ע"ש בהערה קס"ד, ונמצא גם בתנחומא שלנו על הפסוק אנכי ה' אלהיך, עיין תנחומא שם הערה פ"ו. וכן לקח הרבה דברים ממדרש ב"ר, עיין תנחומא שמות הערה קל"ג. גם לקח הרבה דברים מגמרא בבלי. עיין וארא הערה קי"א. וזה הכוונה בשמ"ר פ"ג אות י"ב „כמו שכתוב במעשה ר' חנינא בן דוסא" הוא בגמרא ברכות ל"ג ע"א. וכן לקח דברים מן מדרש תהלים ותמצא בשמ"ר פי"ב אות ד' נרשם „במדרש תהלים" (ג).

ג) מדרש ויקרא רבה. הוא מן המדרשים הקדומים, והיה כבר מסודר לפני הרב בעל הערוך ורש"י ז"ל, ונזכר בתשובת הגאונים שערי תשובה סי' מ"ב (ד) „באגדה דויקרא רבה". וראיתי באגרת בקורת מהגאון מהר"ץ חיות ז"ל שהביא שמן רש"י סנהדרין כ' ע"ב משמע שגם לפני רב האי גאון היה כבר ויקרא רבה מסודר שהרי הגאון הזה מביא ראיה לדבריו מן מדרש זה עכ"ל. אולם המעיין ברש"י שם יראה כי הציון „ויקרא רבה" הוא מן מגיה אחד כי ז"ל רש"י גונדו טליתו ובס' טהרות (כלים פי"ו) פי' רב האי גאון מקודה הוא מקודה של חרש ודומה לו חד אמר קודו וחד אמר מקלו, ועל זה ציין מגיה אחד „וי"ר פ' אחרי" אולם הדברים נובעים מפי' רבינו האי גאון לטהרות ושם כתב בעצמו כדגרסינן לענין גיטין וזה היה הלקי מכל עמלי חד אמר קודו וחד אמר מקלו עכ"ל, וכוון למאמרם גיטין ס"ח ע"ב.

המדרש הזה השתמש בתנחומא והמסדר ראה את התנחומא והעתיק מאמרים ממנו והוסיף עליהם והרחיבם והציגם בסגנון אחר כמו שתמצא שהעירותי על זה בהערות שלי להתנחומא במקומות הרבה, עיין לדוגמא ויקרא הערה ב', י"ז, י"ט, נ"ה, שמיני הערה נ', תזריע הערה נ"ז, מצורע הערה נ"ח, אמור הערה י"ד, ס"ד, וכל פרשה כ"ז לקוח מתנחומא פ' אמור, וכן תמצא בוי"ר פל"ב אות ג' „כדאיתא בתנחומא". עיין בתנחומא אמור הערה רי"ז.

ד) מדרש במדבר רבה. המדרש הזה הוא מדרש מאוחר וכמעט כולו לקוח מן התנחומא. מהתחלתו ועד סוף פ' נשא העתיק מן תנחומא כ"י שלנו עם הוספות רבות, והעתיק עפ"י הנוסח כמו שהוא בכ"י רומי כמו שתמצא בהערות שלי, והעירותי גם כן על השנוים שביניהם, ומן פ' בהעלותך (פט"ו) עד סוף הספר העתיק מן תנחומא ע"פ הקובץ אשר כעת בדפוס בלשונו ממש, ונראה ברור שהמדרש הזה נסדר מן שני מסדרים, האחד סידר עד סוף פ' נשא מן כ"י שלנו עם הוספות רבות, והשני השלים את הספר וסידר מן ריש בהעלותך ע"פ תנחומא הנדפס. וראיתי באות אמת שכתב בהקדמתו וז"ל: ובמדרש ר' תנחומא מפרשת בהעלותך עד ספר אלה הדברים מי שמספק באיזה ענין יוכל לבקשו במדרש רבה משום שמפרשה זו הנזכרת עד סוף ספר דבמדבר סיני שני מדרשים אלה הם שוים במעט מזעיר שנוי, וכו', עכ"ל.

והנה בתחלה אדבר מן פ"א עד סוף נשא (סוף פי"ד) איזה מאמרים לקח מן התנחומא ואיזה מאמרים הוסיף המסדר בעצמו, ואחר כך אדבר מהתחלת בהעלותך (ריש פט"ו) עד סוף הספר.

פ"א

(ג) עכשיו בא לידי מאת ידידי הרה"ג החוקר המהולל מהרא"ה וויים נ"י ספרו דור דור ודורשיו ח"ב וראיתי כי בספרו צד 265 כתב כי המדרש שמ"ר קדום להתנחומא. אבל לא בצדק שפט כן רק להיפך הוא, ושם בהערה הביא איזה ראיות לחזק דבריו שהתנחומא תקן הלשון והסגנון ומפרש ומוסיף על לשון השמ"ר, כי בריש שמ"ר וכי תעלה על דעתך וכו' בלא כסות ובלא מחיה, ובתנחומא ריש שמות מוסיף בלא כסף ובלא בהמה. אולם אין מזה ראיה כלל, כי המלות „ובלא בהמה" הם הוספת המדפיס ממנטובה וליתא בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, ובעל שמ"ר תיקן הלשון, ובמקום בלא מזון בלא כסף הציג בלא מחיה. והראיה השניה בשמ"ר אלא ללמדך כיון שיצא לתרבות רעה לא נפנה אליו, ובתנחומא א"כ מהו וירע הדבר מאד בעיני אברהם, גם כ"ז אין לשפוט כלל, כי בעל מסדר שמ"ר השמיט איזה מלות. עוד שם בשמ"ר חמש עבירות וכו' ובזה את הבכורה, ובתנחומא כמלא וכולן מן הכתוב ומגז"ש, גם מזה אין ראיה כלל אם הארבעה מלות חסרים בשמ"ר מסדר התנחומא כוון בזה למאמרם ב"ב ט"ז ע"ב שיליף אותם מג"ש ובעל שמ"ר לא העתיק המלות האלה או לא היו בקובץ שלפניו, והמעתיק הראשון הוסיף זה ע"פ הבבלי, ונודע אם כי אחד העתיק מהשני בכל זאת יש שנוים קצת בלשון ולא העתיק מלה במלה, וגם המעתיקים בעצמם הוסיפו וגרעו וכמעט אין כ"י דומה ממש לשני, בפרט כי המדפיס ממנטובה הוסיף הרבה מלות ומאמרים שלמים בתנחומא.

(ד) לא נודע למי התשובה הזאת, וגם הערוך ערך שט הביא ג"כ סוף התשובה בלי הזכרת התשובה שמשם שאב דבריו, ומביא ג"כ ראיה ממדרש ויקרא רבה. ועיין אודות התשובה הזאת בס' איי הים להרב הגאון מוהר"ר ישראל משה חזן ז"ל.

(פ"א) . מן אות א' עד סוף אות ח' המסייכת ונתנך ה' אלהיך עליון על כל גויי הארץ הוא שוה עם התנחומא מלה במלה, (ועל קצת שנוים העירותי בהערות) . ומן אות י' וכל אות י"א י"ב והתחלת פ"ב אות א' הוא הוספה וליתא בתנחומא . (שם פ"ב) . אות ב' ג' הוא מתנחומא שלנו אות י', ובאות ג' נמצא הוספה א"ר יהודה וכו' עד ד"א הביאני אל בית היין בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני עד סוף אות ג' הוא מתנחומא סוף אות ט"ו. אות ד' הוא מתנחומא אות י"ד. אות ה' הוא מתנחומא סוף אות י"ג . אות ו' הוא מתנחומא אות י"ד. אות ז' הוא מתנחומא אות י"ג בהוספת דברים ובהרחבת לשון. אות ח' הוא מתנחומא אות י"ב רק בהיפך הסדר ע"ש ובהערה ק"א . ובסוף אות ח' נמצא במדרש במ"ר הוספה מאת המסדר אשא דעי למרחוק שמיעקב היה בהם דעה כו', עיין הערה ק"ט . אות ט' המתחיל תנינן תמן השובת בדרך כו' הוא מתנחומא אות ט' המתחיל ילמדנו רבינו, ובעל מסדר מדרש במ"ר הציג תנינן תמן, ובסוף אות ט' נמצא במדרש שם הרחבת דברים מהו מנגד א"ר יצחק כו', עיין הערה פ'. אות י' עד אות כ"ו (סוף פ"ב) נוסף מן המסדר וליתא בתנחומא. (שם פ"ג) . אות א' הוא מתנחומא אות י"ז, ומן ד"א מה תמרה זו אין בה פסולת עד ד"א צדיק כתמר מדבר בשבטו של לוי, כל המאמר נוסף מן מדרש שו"ט מזמור צ"ב, עיין הערה קמ"ג . אות ב' ג' ד' ה' ו' ז' ח' הוא הוספה מן המסדר, ובסוף אות ה' מן ואף שבט לוי אמר הקב"ה למשה שימנה אותם מבן חודש הוא מתנחומא אות י"ט כ'. אות ט' הוא מתנחומא אות י"ט. אות י' י"א י"ב י"ג י"ד הם הוספה מאת המסדר . (שם פ"ד). אות א' הוא מתנחומא אות כ"ב . אות ב' הוא מתנחומא אות כ"ג . אות ג' הוא מתנחומא אות כ"א , ובמקום ילמדנו רבינו הציג תנינן תמן. אות ד' והתחלת אות ה' הוא הוספה. אות ה' מן אמר הקב"ה הוא מתנחומא אות כ"ד . אות ו' הוא הוספה. אות ז' התחלת המאמר הוא בתנחומא אות כ"ה . אות ח' וט' הוא הוספה. אות י' בהתחלתו הוא הוספה ומן כיצד עשה להם הוא מתנחומא אות כ"ה. אות י"א עד סוף אות כ' (סוף הפרשה) הוא הוספה, ובאות כ' נוסף מאמר גדול מתנא דבי אליהו רבא פי"ג , ובעל מסדר הזה הביא אליהו אומר , וגם מה שהביא שם מעשה באיש אחד הוא מתדב"א רבא פי"ג . (שם פ"ה) . אות א' ההתחלה הוא בתנחומא אות כ"ט, ומן א"ר אלעזר בן פדת עד סוף אות א' הוא הוספה. אות ב' ההתחלה הוא הוספה, ומן ד"א אל תגזול דל מדבר בשבטו של לוי הוא מתנחומא סוף אות כ"ז בהרחבת דברים. אות ג' הוא בתנחומא אות ל"א ל"ב . אות ד' ה' ו' ז' ח' ט' הכל נוסף מן המסדר, רק בסוף אות ט' מן אמר הקב"ה עד סוף הפרשה הוא מתנחומא סוף פ' במדבר , ובמדרש שם בסוף פ' במדבר אליהו אומר נתקבצו ויצאו כו' הוא ג"כ מתדב"א פי"א .

(נשא פ"ו פ"ז פ"ח) נוסף מן המסדר ולקח הרבה דברים מספרי זוטא המובא בילקוט . (שם פ"ט) נוסף ג"כ מן המסדר, רק באות א' נמצא מאמר המתחיל מהו וסתר פנים ישים הקב"ה שהוא יושב סתר כו', הוא מתנחומא נשא אות ו', עיין הערה מ"ה, וכן עוד שם משל לארכיטקטון הוא מתנחומא אות ח'. אות ב' עד אות ט' נוסף מן המסדר, באות ט' נמצאים מאמרים מן התנחומא אות ח' ט' י', עיין הערה נ"ב נ"ג ס'. אות י' נמצא מאמר אחד המתחיל ד"א ונסתרה, הוא מתנחומא אות י"א והשאר נוסף מן המסדר . שם באות י' ד"א ועד אין בה אע"פ שאין לה עכשיו , הוא מתנחומא אות י"ב , עיין הערה ס"ד . אות י"א ר' יוסי הגלילי אומר ז' דברים בסוטה , הוא מתנחומא אות ג', עיין הערה כ"א. אות י"ב באמצע, שאלו תלמידיו לרב הונא עד אבל האשה צדה במים וצדה ביבשה , הוא מתנחומא אות ד' . אות י"ג באמצע המאמר, מן ד"א לא יציק שמן למה שהשמן אורה לעולם עד כי מנחת קנאות היא (כי המאמר על הכתוב הזה הוא מספרי) הוא מתנחומא אות ה'. אות י"ד עד אות מ"ט (סוף פ"ט) נוסף מן המסדר. (שם פ"י) מהתחלה ועד סוף נוסף מן המסדר. (שם פי"א) אות א' נוסף . אות ב' באמצע המאמר אמרו ישראל לפני הקב"ה כו' הוא מתנחומא אות ט"ו בקצת שנוים, עיין הערה ע"ד וע"ה . אות ג' באמצע, הנה מטתו זה בית המקדש, הוא מתנחומא אות ט"ז, עיין הערה ע"ז. אות ד' נוסף מן המסדר. אות ה' בהתחלתו עד יברכך בברכה המפורשת בתורה, הוא מתנחומא באמצע אות י"ח. אות ו' המאמר ד"א יאר זה מאור תורה הוא מתנחומא אות י"ח. אות ז' מן המאמר כתוב אחד אומר ישא ה' פניו עד ודכוותיה כתוב אחד אומר שומע תפלה, הוא מתנחומא אות י"ח, ומן כתוב אחד אומר שומע תפלה (אמצע אות ז') עד סוף פי"א הוא הוספה. (שם פי"ב) אות א' באמצע, א"ר יהודה בר

סימון

סימן הוא מתנחומא אות כ"ה. אות ב' הוא מתנחומא אות כ"ו, ובמדרש הוא בהרחבת לשון. אות ג' באמצע א"ר יהודה בר סימון ג' דברים שמע משה עד איני מבקש לפי כחי אלא לפי כחן, הוא בתנחומא אמצע אות י"ט, עיין הערה צ"ו, ומן סוף המאמר הנ"ל שרשמתי עד סוף אות ג', ומאות ד' עד סוף אות כ"א (סוף פי"ב) נוסף מן המסדר, ורק התחלת אות י"ד לקוח מן התנחומא אות כ"א, עיין הערה ק"ח. (שם פי"ג) אות א' הוא מתנחומא אות כ"ג. אות ב' עד אות כ' (סוף פי"ג) נוסף מהמסדר. (שם פי"ד) אות א' נוסף מן המסדר ונמצאים שם באמצע מאמרים הנובעים מתנחומא, כמו מאמר המתחיל ד"א לי גלעד אמר סומה בר כתבה בשם רשב"ל אמר הקב"ה אם יאמר לך אדם, וזה נמצא בתנחומא אות ל' בשם ריש לקיש, והמסדר הוסיף „אמר סומה בר כתבה", ורק התחלת המאמר הוא מהתנחומא ובשנוים. וגם המאמר שם א"ר אבא בר כהנא ז' עבירות עבר גדעון, הוא בתנחומא אות ל"א. וכן עוד שם ד"א אפרים מעוז ראשי מדבר ביהושע הוא עשה מלחמה בשבת, הוא בתנחומא אות ל"א. אבל כל המאמרים נשנו בסגנון אחר ובהרחבת דברים. אות כ' נוסף מהמסדר. אות ג' נוסף ג"כ ונמצא באמצע מאמר אחד הנובע מהתנחומא, ד"א ויבא מלך הכבוד א"ר אבין מלך שהוא חולק מכבודו ליראיו, באיזה שנוים. ובסוף אות ג' א"ר אבין הלוי ב"ר [צ"ל ברבי] יוסף מברך להקב"ה, הוא מתנחומא אות ל"ד. אות ד' ה' ו' נוסף מהמסדר, ובאמצע אות ו' נמצא מאמר קטן מתנחומא אות ל"ד והוא. הוא לא נתן עיניו בה ולא במצריות כו', ובאיזה שנוים, ועוד שם מאמר קטן א"ר עזריה הוא מתנחומא אות ל"ב, וכל השאר נוסף אות ז' עד אות כ"ב (סוף פי"ד) הוספת המסדר.

(בהעלתך פט"ו). מכאן עד סוף הספר נעתק מהתנחומא אשר כעת בדפוס, וכאשר אמרתי לעיל שמכאן עד סוף הספר הוא נסדר מן מסדר אחר והשלים ע"פ התנחומא הנדפס, לכן כל מה שחסר בתנחומא הנדפס חסר גם במדרש במדבר רבה, לדוגמא עיין בהעלותך הערה ס' והערה קכ"ח. שלח הערה כ"ח, קל"א. חוקת הערה פ"ו, קפ"ז, רט"ז, רמ"ט, רס"ז. גם מה שנוסף בתנחומא הנדפס על התנחומא שלנו נוסף גם במדרש במ"ר, עיין בהעלותך הערה ס"א, קל"ב, קל"ה, קרח הערה מ', ק"ד, קי"ג. וכל המאמר במדרש במ"ר קרח אות כ"א ובנדפס אות י"ב מנצפ"ך האותיות כפולות, הוא נוסף, עיין קרח הערה קט"ו, חוקת הערה כ', רפ"ב, רפ"ד, רפ"ו, רפ"ז, רצ"ב, רצ"ה, רצ"ה, ש"א, ש"ג, שי"ג, ש"כ, שכ"ה, של"ה, של"ח, שמ"ט, שנ"ט, שע"ז, בלק הערה ה', י"א, ט"ז, כ"ב, י"א, נ', נ"ו, ס"ה, ס"ט, ע"ו, קכ"ד, קכ"ח, פנחס הערה י"ז, כ"ז, ל"ג, ל"ה, נ"א, נ"ד. מטות הערה כ"ד, ל"ג, ל"ו, מסעי הערה י"ב, ט"ו, כ"ו, כ"ז, מ"א, מ"ט, ס', ס"ז.

והמסדר הזה או המעתיק במקום אשר בתנחומא מתחיל השאלה בהלכה „ילמדנו רבינו" הציג הוא „הלכה" כמו שתראה פט"ו אות י"א הלכה כמה נימין היו בכנור שהיו הלוים מנגנים, ובתנחומא בהעלותך אות י"ב ובנדפס אות ז' מתחיל ילמדנו רבינו כמה נימין היו בכנור כו'. וכן במדרש אות י"ז הלכה בתוך כמה אמות, במקום בתנחומא אות כ' ובנדפס אות י"א ילמדנו רבינו בתוך כמה אמות כו'. וכן ריש שלח במדרש „הלכה" ובתנחומא ריש שלח ילמדנו רבינו. במדרש פי"ז הלכה כמה דברים, ובתנחומא אות כ"ו ובנדפס אות י"ד ילמדנו רבינו. במדרש פט"ז אות כ' הלכה, ובתנחומא בהוספה אות ז' ילמדנו רבינו. שם פ"כ אות כ"א הלכה מי שאכל ובתנחומא בלק אות ט"ו ובנדפס אות ט' ילמדנו רבינו וכן פ"כ אות כ"ב הלכה בזכות כמה דברים, ובתנחומא בלק אות ט"ז וגם בנדפס אות ט"ז ילמדנו רבינו. בפ' פנחס פכ"א אות ב' הלכה אם ראה הרבה אוכלוסין, ובתנחומא פנחס אות י' ובנדפס אות י' ילמדנו רבינו. את השאלה בהלכה הנמצאת בתנחומא ריש מטות אות א', וכן השאלה בהלכה אות ב', השמיט, ובתנחומא פ' מטות אות ז' ובנדפס אות ה' ילמדנו רבינו כמה מתנות נבראו בעולם ובמדרש במ"ר מטות אות ז' הציג הלכה ג' מתנות, ובאמת אין כאן הלכה כלל, וכן בפ' מסעי פכ"ג, אות א' הלכה, ובתנחומא אות א' ובנדפס מתחיל ילמדנו רבינו, וכן שם אות ז' הלכה, ובתנחומא אות ה' ובנדפס אות ו' ילמדנו רבינו.

והנה אף שכתבתי כי מן פ' בהעלתך עד סוף הספר נעתק מן התנחומא אשר כעת בדפוס, מכל מקום בפ' שלח פט"ז מן אות כ"ד המתחיל ויאמר ה' עד אנה הה"ד ותפרעו כל עצתי עד סוף פט"ז נוסף במדרש במ"ר וליתא בתנחומא, וההוספה ההיא נמצאת בכ"י רומי, לכן הוספתי כל זה בסוף פ' שלח, וכן נוסף בפי"ז באות ב' המתחיל ד"א לך אכול בשמחה

עד

עד סוף אות ב׳, וכל אות ג׳ ואות ד׳, עיין הערה קי״ט, ועיין מה שהעירותי בזה באריכות בהערה א׳ לההוספה אשר הוספתי בפנים בסוף פ׳ שלח. גם בפ׳ קרח נמצא בפי״ח סוף אות י״ב פתח משה ואמר, הגי׳ משונה מאשר הוא בתנחומא, ולקוח מן הילמדנו, עיין הערה פ״ג, וגם המאמר זה אחד מג׳ נביאים שאמרו בלשון הזה, הוא מן הילמדנו שהוספתי בסוף פ׳ קרח ע״ש. וכן כל אות י״ג י״ד הוא מילמדנו, וכל אות ט״ו ט״ז י״ז י״ח נוסף, ומן אות י״ט ויהי ככלותו לדבר ללמדך כו׳ הוא מן התנחומא, וכל אות כ״א מנצפ״ך האותיות כפולות הוא הוספה במדרש, ומן המדרש נוסף אחר כך אל התנחומא הנדפס ע״י המדפים הראשון דפוס קאנשטאנטינא, ובכל כתבי יד מהתנחומא הנדפס לא נמצא. גם יש להעיר כי במדרש קרח שם אות כ״ב המתחיל יתברך שמו של מלך מלכי המלכים הוא לקוח מן תנחומא פ׳ חוקת, והמעתיקים או המדפיסים החבירו המאמר הזה אל פ׳ קרח, ובאמת שייך לפ׳ חוקת, וזה הקדמה למ״ש בפסוק ו׳ ולקח הכהן עץ ארז ואזוב ושני תולעת שע״י דברים קטנים כאלו עשה הקב״ה דברים גדולים שטהרתן של ישראל תלוי בהן. מזה תראה מה שנרשם במדרש שמ״ר ריש פ״י „וכל המדרש כמו שכתוב בויקרא רבה ובזאת חוקת התורה״ מה שציין „בוי״ר״ כוונתו לריש פכ״ב אות ב׳ ויתרון ארץ אפילו דברים שאתם רואים בעולם שהם מיותרין אף הן בכלל ברייתו של עולם, וכן עוד שם באות ג׳ בכל הקב״ה עושה שליחותו כו׳, ומה שציין „ובזאת חוקת התורה״ כוונתו למאמר הזה באות כ״ב אשר נספח בטעות לפ׳ קרח והוא המאמר ללמדך שבכל מקום הקב״ה עושה שליחותו ולא ברא דבר אחד לבטלה, וא״כ היה לנכון גם לפניו המאמר הזה בפ׳ חוקת, רק המעתיק או המדפים הציגו בטעות בסוף פ׳ קרח. ובמדרש שם גם אות כ״ג נוסף וליתא בתנחומא הנדפס ונמצא גם בכ״י ה׳ מאקספארד.

(פ׳ חוקת) הוא ג״כ כמו בתנחומא הנדפס, רק בסוף חוקת נמצא הוספה אשר ליתא בתנחומא, והוא מן אות ל״ג עד סופו, עיין הערה שפ״א.

(פ׳ בלק) הוא ג״כ כמו תנחומא הנדפס, רק במדרש נמצא הוספה אשר ליתא בתנחומא, והוא כל אות ה׳ המתחיל וישלח מלאכים הקב״ה עשה להם נסים. וכן אות ו׳ וירא בלק כיון שבא שלוחיו עד סופו הוא הוספה, ומן אות ז׳ הוא כמו בתנחומא, וכן הרגיש בזה הגאון הרד״ל וכתב שם בהערה י״א כל המאמר אינו בתנחומא והוא הוספה מאיזו מדרש אחר בקצרה וחסר לשון הרבה עכ״ל. וכן נמצא ג״כ בפ׳ בלק באות כ״ג הוספה והוא אומר לע״ז איני משתחוה ואומרים לו אין אתה אלא כמגלה עצמך והוא נשטה אחריה ועושה כן זו שאמרו חכמים הפוער עצמו לבעל זו היא עבודתו עיין הערה קי״ז. ועוד שם אות כ״ה וקנא לשמו של הקב״ה ועשה לו י״ב נסים הוא הוספה, ומן המדרש הוסיף המדפים ממנטובה אל התנחומא, עיין הערה קכ״ח.

(בפ׳ פנחס) משונה הסדר מאשר הוא בתנחומא דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, והמדפים ממנטובה הציג בנדפס כמו שהוא במדרש, עיין הערה א׳ והערה י״א. במדרש אות ב׳ הלכה, ובתנחומא שלנו באות א׳ ילמדנו רבינו, ובנדפס שינה המדפים ממנטובה והציג באות י׳. אות ח׳ וט׳ במדרש העתק מן הנדפס ולא נמצא בכ״י שלנו, עיין הערה ל״ד, וכן במדרש אות י״ב נוסף ע״פ התנחומא הנדפס, עיין הערה ל״ו. ובמדרש אות ט״ו ד״ה יפקד משל למלך שראה אשה, ליתא בנדפס ונמצא בכ״י ה׳ מאקספארד, עיין הערה מ״ה. והמאמר ועשה משה בטוב עין משל למלך שאמר לבן ביתו, הוא ג״כ הוספה וליתא בנדפס, ונמצא בילקוט משלי רמז תתק״ס, עיין הערה מ״ו. במדרש שם אות ט״ז, י״ז, י״ח, י״ט, כ׳, נמצא הוספה מן פסיקתא פסקא את קרבני וליתא בתנחומא כ״י שלנו, ולקח המסדר זה מן התנחומא הנדפס, עיין הערה נ״ב באריכות. וכן במדרש שם אות כ״ב זש״ה שדי לא מצאנוהו, ואות כ״ג זש״ה יספת לגוי, נוסף מן תנחומא הנדפס, וכל אות ט״ו מהנדפס המתחיל ילמדנו רבינו לא העתיק, עיין הערה נ״ה.

(פ׳ מטות) פכ״ב מן סוף אות ד׳ ד״ה ויקחו, עד פרשו לו מצודה (אות ה׳) ליתא בנדפס והוסיף את״כ המדפים ממנטובה ע״פ מדרש במ״ר, והמאמר שלאחריו ואותו רשע אם תראו אותו עד סוף אות ו׳ ליתא בכ״י שלנו, ונמצא בנדפס, ועוד בפ׳ מטות פכ״ב באות ח׳ מן מהו ולא ממדבר הרים א״ר אבא מרומניא, זה הוסיף מן ילמדנו, עיין ערוך ערך הר. וכן אות ט׳ ד״א ומקנה רב ליתא בכ״י שלפנינו, ונמצא בנדפס, וזה לקוח מן הילמדנו, כמו שמובא בילקוט מטות רמז תשפ״ו ד״ה כתיב לב חכם לימינו בשם הילמדנו, גם בילקוט קהלת רמז תתקפ״ט ד״ה ד״א לב חכם.

ופה

ופה המקום להעיר כי בעל הילקוט לא ראה את המדרש במ"ר כי לא היה עוד אז מסודר לפניו, והנה בכל המקומות בילקוט בספר במדבר לא ציין רק „תנחומא", אולם המדפיסים הוסיפו לציין בפ' נשא רמז תשי"ד ד"ה וקרבנו „תנחומא במדבר רבה" (ומן התחלת פ' נשא לא ציינו רק תנחומא לבד), אולם במקומות שלפני זה ולאחר זה וכל פרשה בהעלתך והתחלת שלח לא ציינו כלל „במדבר רבה", רק בפ' שלח שם רמז תשמ"ב על עלו זה בנגב רשמו „במדבר רבה", והוא בטעות כי הוא ג"כ מאמר התנחומא אות י"ב, והציון תנחומא בילקוט שם במאמר שלפניו מוסב גם על זה, וכמו כן ציינו בילקוט בפ' שלח שם על ויאמר אליהם כל העדה לו מתנו „במדבר רבה" הוא ג"כ מאיזה מגיה, כי הוא נמצא ג"כ בתנחומא שלח אות כ"ב, וברמז הזה ציין הילקוט בכל המקומות „תנחומא" רק במקום הזה הוסיף אחד הציון הזה במקום „תנחומא". בפ' קרח חקת לא הוסיף המגיה הזה לציין כלל רק הניח כל הציונים „תנחומא" כמו שהם. רק מפ' בלק רמז תשס"ה ד"ה וירא בלק עד פ' מסעי רמז תשפ"ו הוסיף לציין חוץ הציון תנחומא עוד הציון „במדבר רבה" ובאיזה מקומות שכח והניה הציון תנחומא ולא הוסיף הציון במ"ר, והמגיה הזה לא שם עינו לעיין במדרש במקומו לראות כי במדרש הוא באופן ובסגנון אחר, ובעל הילקוט כוון תמיד רק להתנחומא כ"י שלנו, לא אל הנדפס. והמדרש במ"ר העתיק כמו שהוא בנדפס, להוגמא בלק רמז תשע"ד ד"ה ויקרב משה הוסיף לציין גם „במ"ר", אולם במדרש במ"ר שם פכ"א אות י"ב נמצא הוספה ע"פ התנחומא הנדפס, וזה לא העתיק הילקוט כלל כי ליתא בכ"י שלנו, ותנחומא הנדפס לא ראה בעל הילקוט כלל, עיין הערה ל"ו. וכמו כן בפ' מטות רמז תשפ"ד אמר להם הקב"ה, ציין גם „במ"ר", אולם ההתחלה לא נמצאת כלל במדרש במ"ר, וכמו כן עוד שם ד"ה ההלצו, במדרש שם הלשון משובש והילקוט הביא רק כמו שהוא בתנחומא כ"י. ובילקוט יחזקאל רמז שע"ב נרשם „במדבר רבה" הוא בטעות וצ"ל „ב"ר" והוא בפל"ג, ואילו ראה בעל הילקוט את המדרש במ"ר היה מביא בילקוטו לנ"ך איזה מאמר ממנו, רק הציון „במ"ר" נוסף מאיזה מגיה, והוא לא ראהו.

ה) מדרש דברים רבה. המדרש הזה הוא ג"כ מן מדרשים המאוחרים וערוך ורש"י לא הביאו (ה) ובעל הילקוט ראה את המדרש הזה והשתמש בו בהרבה מקומות, ובכל מקום אשר ציין „אלה הדברים רבה" נמצאים המאמרים לפנינו במדרש, אולם עוד מדרש אחד היה לפני בעל הילקוט על ספר דברים ויכנהו „אלה הדברים זוטא", והמאמרים שהביא בשמו לא נמצאים לפנינו, והמדרש זה נאבד ואיננו. ואי"ה אדבר ברחבה מן השני מדרשים ההם ואנה מובאים בקדמונים, ופה קצר המצע מהשתרע. המדרש הזה השתמש בתנחומא, גם הלך בסגנון התנחומא, כי נמצא גם בו שאלות בהלכה, רק במקום ילמדנו רבינו הציג „הלכה", ואשר אמרתי כסגנון התנחומא כוונתי במקומות אחרים מתנחומא, כי בתנחומא בס' דברים לא נמצא כלל שאלות בהלכה, ואיזה שאלות בהלכה במדרש דברים רבה נמצאים גם בתנחומא באיזה מקומות אחרים, כמו מדרש שופטים פ"ה אות י"ב הלכה אלו הם דברים שאמרו מפני דרכי שלום כו', וזה נמצא בתנחומא הנדפס פקודי אות י', ויש לתקן במדרש כמו שהוא בתנחומא והלשון במדרש משובש, ובתנחומא שם סיים מעתיק אחד „כתוב באלה הדברים" כוונתו למדרש אלה הדברים. וכן ריש כי תבא הלכה אדם מישראל שהוא עובר לפני התיבה הוא בתנחומא הנדפס ויחי אות ז', וכן כי תבא אות ח' הלכה אדם מישראל שעמד לקרות בתורה כו' הוא בתנחומא כי תשא אות כ"ח, וכן ריש האזינו הלכה אדם מישראל שהיה חושש באזנו הוא בתנחומא יתרו אות ח', וכן ריש ברכה הלכה אדם מישראל שעבר לפני התיבה, הוא בתנחומא ויקרא אות ב', והוא במאמר „ראה כי חדש הוא" מה שהוסיף המדפיס ממנטובה מן כ"י שלנו. גם שאב בעל מדרש דברים רבה איזה מדרשים מן התנחומא, ותמצא אשר העירותי עליהם בהערות שלי. וגם תראה שרמז אל הפסיקתא כי בסוף ואתחנן סיים ד"א שוש אשיש בה' למה הדבר דומה לאשה שהלך בעלה ובנה וחתנה למדינת הים וכו' כדכתיב בפסיקתא דשוש אשיש ע"כ. צ"ל כדכתיב בפסיקתא דשוש אשיש והוא בפסיקתא דרב כהנא פסקא שוש אשיש (דף קמ"ז ע"א), ועיין שם בהערה כ'.

ו) פסיקתא דרב כהנא. גם בה נמצאים הרבה מאמרים, גם פסקות שלמות השוים עם

(ה) מה שרש"י ז"ל ויצא כ"ע נ"א מביא את המדרש אלה הדברים רבה כוון למדרש אלה הדברים רבה (הנאבד), וכמה קדמונים מביאים מאמרים בשם אלה הדברים רבה ולא נמצאים לפנינו, ויש בידי פרשת דברים מהמדרש הזה אשר העתקתי מכ"י הנמצא באוצר הספרים במינכען ואוציאה לאור ואדבר שם ברחבה אודות המדרש הזה.

עם התנחומא. בתחלה חשבתי כי התנחומא השתמש בפסיקתא ולקח את כל זה מן הפסיקתא (עיין מה שכתבתי במבוא להפסיקתא אות ט' סי' ה'), אבל כעת ראיתי כי להיפך הוא, כי הפסיקתא לקחה מן התנחומא, מלבד פסקא שקלים (כי תשא) העתיק התנחומא אשר כעת ברפוס מן הפסיקתא. וכאשר העירותי התנחומא הנדפס מס' שמות הוא הילמדנו מס' שמות, לכן הילמדנו מפ' כי תשא לקח דבריו מן הפסיקתא, באשר הילמדנו מאוחר בזמן מן התנחומא שלנו. וסעד לדברי אשר בעל מסדר את הפסיקתא כבר ראה את התנחומא והשתמש בו, תראה בפסיקתא פסקא זכור במאמר מה חטא חטא על אמו ר' תנחום בר אבא א"ר יהודה ור' נחמיה ורבנן כו'. אולם בתנחומא תצא כתוב מה חטא חטא על אמו ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן כו' אבל המלות „ר' תנחום בר אבא" ליתא שם, מזה תראה כי בעל מסדר הפסיקתא הוסיף המלות האלה וכוון אל בעל התנחומא, שהוא ר' תנחומא בר אבא. וכן בפסיקתא פסקא החודש (דף נ' ע"א) א"ר תנחומא עיקר טרחותא מטרא, וזה מובא סתמי בתנחומא בא אות ז', אין טרחות בתוכו אלא כשהגשם יורד, וברור שבעל הפסיקתא כוון בזה מה שהביא „א"ר תנחומא" למדרש תנחומא שהבאתי, עיין בתנחומא שם הערה ע'. וכן עוד שם בפסיקתא א"ר תנחומא הגיע זמן שיעשה ישראל זמירות, כוון בזה ג"כ אל התנחומא, עיין תנחומא שם הערה ע"ו. וכן בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה אמר ר' תנחומא אביכם יצא עמי בחצות, הוא בתנחומא פ' לך, עיין שם הערה קל"ג. וכן היה דרכם בקודש במדרשים אחרים כמו שתראה גם ברבתי פמ"ז פסקא אחרי מות א"ר תנחומא וכוון אל התנחומא פ' אחרי מות, עיין הערה נ"ו. וגם במדרש שמות רבה ריש פקודי כך פתח ר' תנחומא בר אבא איש אמונים רב ברכות כו' והדרוש נמצא בתנחומא כ"י שלנו, ובעל מסדר משמ"ר הציג בראש כך פתח ר' תנחומא, וכוונתו למדרש תנחומא. ועיין מה שהעירותי באריכות בהערות שלי לתנחומא פ' תצא הערה מ"ו. וכן במ"ר פי"ד אות ד' ד"א דברי חכמים כדרבונות א"ר תנחומא בר אבא מה הדרבן הזה כו', כוון לתנחומא בהעלותך אות ט"ו כי שם מובא המאמר הזה, ובעל מדרש במ"ר כוון בזה אל בעל התנחומא.

ועתה אביא הפסקות אשר נובעים מתנחומא.

פסקא ג' זכור (דף כ"ב ע"א) נובע מתנחומא תצא (אות ד') המתחיל זכור את אשר עשה לך עמלק זש"ה יזכר עון אבותיו, ועל מרבית השנוים תמצא בהערות שלי (ו), ופה אעיר רק על איזה מהם, בתנחומא שם אות ד' והלא צדיקים היו בפסיקתא כ"ב ע"ב והלא צדיקים גמורים היו. בתנחומא שם ר' לוי אמר, ובפסיקתא שם ר' יודן בשם ר' אייבו ור' פנחס בשם ר' לוי, הוסיף ותיקן שמות האומרים. וכן הוא בב"ר סוף פס"ג, וכן תראה בהערה נ"ה כי בפסיקתא הלשון מתוקן יותר מאשר הוא בתנחומא. בתנחומא מה ברכה ברכו, ברכו ברכת אבלים, ובפסיקתא מובא זה בשם ר' אחא בשם ר' יונתן, כמו שהוא ג"כ בב"ר פפ"א. בתנחומא אות ה' אמר הקב"ה לישראל אותם שתי זכרונות, הלשון משובש ומתוקן בפסיקתא (דף כד ע"א), עיין הערה ל"ט. בפסיקתא (כ"ד ע"ב) למיגזי טבא לטבתיה [צ"ל למיגזי

(ו) בהערות לפסיקתא העירותי על איזה שנוים, אבל כאשר הערכתי אז בהערות, היתה כוונתי תמיד אל התנחומא הנדפס, ובכ"י לא נמצאים השנוים. גם תראה בפסיקתא פסקא זכור הערה ל"א העירותי כי בתנחומא נוספו דברים ונראים כהוספה חיצונית, ומלבד כי אינם בפסיקתא אינם (כן יש לתקן שם) גם בילקוט כמו תמצא בשם התנחומא, וכאשר שערתי כן הוא כי בכ"י שלפנינו ליתא כלל ובנדפס נוספו הדברים מן המדפיס ממנטובה ע"פ מאמרם ב"ר פס"ג אות י'. וכן עוד שם בהערה ל"ב העירותי בתנחומא ריש שמות איתא חמש עבירות עבר עשו, ובתנחומא תצא נאמר שתי עבירות, ואמרתי כי המאמר הראשון מתנחומא שמות לקוח מגמרא ב"ב ט"ז ע"ב, והמאמר השני מפ' תצא לקוח מהפסיקתא. אולם כעת נגלה לי כי המאמר הראשון בנדפס הוא לקוח מהילמדנו, כי התנחומא מפ' שמות הוא הילמדנו, והמאמר מפ' תצא הוא מבעל התנחומא, והם ספרים שונים, ומסדר הפסיקתא שם לקח דבריו מהתנחומא. וכן תראה בפסיקתא שם הערה נ"ג העירותי כי בתנחומא (הנדפס) נמצא דברים אשר אינם מגוף הספר, ובאמת ליתא בכ"י שלנו רק בנדפס הוא הוספה מאת המדפיס ממנטובה. וכן העירותי שם בהערה נ"ה כי בילקוט תהלים מובא בשם התנחומא בלי שום תוספת כמו שהוא גם בפסיקתא. ובתנחומא (הנדפס) נוספו דברים אשר אינם מגוף הספר ע"כ. ובאמת הוא כן שנוספו בתנחומא הנדפס מן המדפיס ממנטובה. וכן תראה בהערה ס"א שהעירותי שנוסף בתנחומא הנדפס ד"א זכרוניהם, והוא הוספה שהוסיף אחד מהפסיקתא רבתי ריש פ' זכור, וכעת ראיתי כי באמת כן הוא כי נוסף מאת המדפיס ממנטובה. ועוד זאת עשה כי אח"כ מתחיל בתנחומא ר' יודן בשם ר' אייבו והגיה כך פתח ר' תנחומא בשם ר' אייבו, עיין הערה ס"ב. וכן תשוב תראה בהערה ס"ו מה שהעירותי על נוסחת הנדפס, ובאמת זה עשה המדפיס ממנטובה. גם בהערה קל"ג חשבתי כי חסרון יש בפסיקתא ונמצא בתנחומא הנדפס, וכעת ראיתי כי הוא הוספת המדפיס ממנטובה.

למינזי לטבא טבתיה] לא תתעב אדומי , ולמינזי לבישיא בישותיה זכור את אשר עשה לך עמלק , זה חסר בתנחומא , והמדפיס ממנטובה תיקן והוסיף זה ע"פ הילקוט שמביא כן בשם הפסיקתא . בתנחומא (אות ז׳) ר׳ בנאה אמר , ומפסיקתא (כ"ד ע"ב) ר׳ בנאי בשם ר׳ הונא , עיין תנחומא הערה מ"ז . בתנחומא שם דע שהמלכות מתגרה באותו הדור , ובפסיקתא נוסף ונוטלת מה שבידם . בתנחומא (אות י׳) בחיקו של אדם , אולם בפסיקתא (כ"ה ע"ב) נוסף של אדם „הראשון", ובאמת מלת „הראשון" מיותרת . בתנחומא שם דאמר ר׳ חיננא בר שלקא , ובפסיקתא (כ"ז ע"ב) נוסף עוד ור׳ יהושע דסכנין ור׳ לוי בשם ר׳ יוחנן . בתנחומא (אות י"ח) בן איש גר עמלקי אנכי אמר ר"י בנו של דואג האדומי היה , ובפסיקתא (כ"ח ע"ב) כתוב דואג האדומי היה . בתנחומא (שם) ור׳ יוסי , ובפסיקתא (כ"ט ע"א) ור׳ יוסי הגלילי .

פסקא ד׳ פרה . הפסקא הזאת כולה לקוחה מן התנחומא חוקת (אות ד׳) המתחיל זש"ה מי יתן טהור , בתנחומא ר׳ יהושע בן לוי אמר , ובפסיקתא (דף ל׳ ע"ב) ר׳ יודן בשם ר׳ יוחנן ור׳ ברכיה בשם ר׳ אלעאי ור׳ יעקב דכפר חנין , ואמרי לה בשם ר׳ יהושע בן לוי , לכן מה שהביא מסדר הפסיקתא „ואמרי לה בשם ריב"ל" כוון להתנחומא . עוד שם א"ר יוסי בר חנינא , ובפסיקתא (ל"ט ע"א) ר׳ לולאני בר שוורי׳ בשם ר׳ יצחק קטריקי ור׳ עזריה , ואמרי לה ר׳ יוסי בר חנינא , וגם פה כוון מסדר הפסיקתא במלות „ואמרי לה" אל התנחומא . בתנחומא אמר ר׳ יודן , ובפסיקתא (ל"א ע"א) נוסף „ב"ר מנשה" . בתנחומא ר׳ יהושע דסכנין , ובפסיקתא נוסף ר׳ יוסי ממלחייא . בפסיקתא (ל"ו ע"א) ד"א מי כהחכם זה אדם הראשון , ובתנחומא חסר מאמר גדול עד ר׳ מני ור׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי (ל"ח ע"א) , עיין בפסיקתא שם הערה קט"ו ק"מ . וכן עוד שם בפסיקתא (ל"ח ע"א) משה ואהרן בכהניו , חסר בתנחומא , והוספתי בתנחומא בפנים אות כ"א עד סוף אות כ"ג . בפסיקתא (מ׳ ע"א) תמן תנינן אבא שאול אומר , ובתנחומא חסר זה עד גוי אחד . בפסיקתא (מ׳ ע"ב) פרה זו מצרים עד סוף הפסקא , ובתנחומא ליתא זה , והוספתי אל התנחומא אות כ"ז כ"ח ע"פ הפסיקתא .

פסקא ט׳ שור או כשב לקוח מן התנחומא פ׳ אמור , וגם בויק"ר פכ"ז לקוח מן התנחומא , והם תמיד בנוסחאות שוות , ובעל הילקוט כשהביא המאמרים משור או כשב ציין תמיד תנחומא או וי"ר , ואודות השנוים העירותי בהערות .

פסקא י"א עשר תעשר לקוח מתנחומא פ׳ ראה , ומזה תראה מה שהוא בתנחומא בלשון ארמי תמצא בפסיקתא בלשון עברי , כמו בתנחומא ארבע מאוון , בפסיקתא ארבע מאות . בתנחומא דביתך , בפסיקתא של ביתך . בתנחומא קטוע מאמר גדול , ונמצא לנכון בפסיקתא , עיין הערה כ"ח . בתנחומא חסר מאמר שלם ומתוקן לנכון בפסיקתא , עיין הערה ל"ו , בתנחומא באות י"א חסר א"ר יצחק , עיין הערה נ׳ , ונמצא לנכון בפסיקתא . בתנחומא חסרים המלות א"ר הונא ונמצאים בפסיקתא , עיין הערה נ"ד . בתנחומא חסרים המלות הא טבאות , עיין הערה נ"ח . וכן חסר יצא מהם ארבע בכורות , עיין הערה נ"ט . בתנחומא חסר מאמר שלם ונמצא לנכון בפסיקתא עיין הערה ע"א והערה פ"א . וכן חסרים בתנחומא איזה מלות ומתוקן בפסיקתא , עיין הערה פ"ה פ"ו צ"א . בתנחומא ר׳ יהודה בר סימון אמר , ובפסיקתא נוסף אמר ר׳ לולינוס דרומיה בשם ר׳ יהודה בר סימון . בתנחומא הלשון בקצרה , ובפסיקתא בהרחבת דברים , עיין הערה צ"א .

פסקא כ"ז אחרי מות הוא לקוח מן תנחומא אחרי , ובפסיקתא נמצא הוספת דברים , עיין בתנחומא אחרי הערה ז׳ ח׳ כ"א כ"ד כ"ו , וכן בפסיקתא הוא קצת בסגנון אחר , עיין תנחומא הערה ט׳ . בפסיקתא מתוקן הלשון עיין הערה ק"ג , ועוד העירותי הרבה על השנוים בהערות שלי . ויש להעיר כי הויק"ר מן אחרי מתאים עם הפסיקתא .

פסקא ל"א וזאת הברכה . (דף קצ"ו ע"ב) מן ד"א וזאת הברכה ר׳ ברכיה פתח רבות בנות עשו חיל עד דף ר׳ ע"ב תורה צוה לנו משה כו׳ והאכלתיך נחלת יעקב אביך לקוח מן התנחומא ברכה , וכאשר הקורא ישים המאמרים זה מול זה יתברר לו כי מסדר הפסיקתא שאב כל זה מהתנחומא בהוספת דברים ובהרחבת לשון עם תקונים . והעירותי על כל אלה בהערות שלי להתנחומא .

ומלבד פסקות שלמות נמצאים הרבה מאמרים הנובעים מן התנחומא כ"י שלנו , כמו שתראה לדוגמא תנחומא פ׳ נח אות ח׳ הוא בפסיקתא פסקא שור או כשב (דף ע"ג ע"א) , עיין בתנחומא הערה ס"ד והלאה . תנחומא לך אות י"א הוא בפסיקתא פסקא ביום השמיני עצרת ,

עיין

עיין הערה ק״ל והערה קל״ב, תנחומא תולדות אות ג׳ הוא בפסיקתא זכור כ״ב ע״ב, עיין בתנחומא הערה ט״ז. תנחומא תולדות אני ישנה הוא בפסיקתא פסקא החודש, עיין תנחומא הערה ק״י. תנחומא בשלח נמצא מאמר אחד אשר הפסיקתא פסקא ויהי בשלח (דף פ״ד ע״א) שאב ממנו, עיין בתנחומא הערה ל״ח, ודומיהם. וכן בפסיקתא החודש (ג׳ ע״א) וש״ה ענה דודי הוא מתנחומא בא עיין שם הערה ס״ב. אולם לפני מסדר התנחומא הנדפס כבר היתה הפסיקתא מסודרת לפניו ושאב ממנה דרשותיו, כמו לדוגמא בתנחומא פנחס אות י״ב וי״ג במאמר המתחיל אמר ר׳ סימון י״ג מדות רחמים כתיב בהקב״ה לקח מהפסיקתא, עיין באריכות בתנחומא פנחס הערה נ״ב, וכן בתנחומא הנדפס פ׳ האזינו אות ד׳ המתחיל הצור תמים פעלו ישעיה אמר דרשו ה׳ בהמצאו לקוח מן פסיקתא פסקא דרשו.

ז) פסיקתא רבתי. נסדרה בסגנון התנחומא והילמדנו, באשר דרשותיה רובן ככולן מתחילות ג״כ בשאלה בהלכה „ילמדנו רבינו" ועולה מספרם י״ט. וידידי הרה״ג מהר״ם פרידמאן בפסיקתא רבתי שהוציא לאור הוסיף ד׳ פרשיות אשר שלחתים אליו ונמצא בהם ג״כ ב׳ פסקות המתחילות בהלכה, לכן עולה מספרם ס״ה ל״א, ותמצאם בפרטם במבוא פרק ו׳, ומסיימות ג״כ כסגנון התנחומא אשר השאלה בהלכה „מנין ממה שקראו בענין" או „מנין ממה שקרינן בענין" (ז). ויען כי הרבתי נתיסדה ג״כ על הפטורות מסיימת ג״כ „מנין ממה שהשלים בנביא" וזה הסיום לא נמצא בתנחומא וילמדנו. והנה השאלות בהלכה נמצא איזה מהם אשר לקוחים מן התנחומא, כמו פסקא ה׳ מהו שיהא המתרגם כו׳ הוא מתנחומא כ״י וירא אות ו׳. וכן פסקא י׳ כמה פעמים בשנה תורמין, לקוח מהילמדנו, ונמצא בתנחומא הנדפס ריש כי תשא (ותנחומא הנדפס מס׳ שמות הוא הילמדנו מס׳ שמות), וכן פסקא ל״ג המתפלל להיכן צריך לכוון את לבו הוא מתנחומא כ״י וישלח אות כ״א. וכן פסקא ל״ה אם היתה קטטה הוא מתנחומא וירא אות ל׳, וכן פסקא מ״ב איזה היא ההונייה היא בתנחומא וירא אות ל״ב ובנדפס אות י״ד.

ואחר הסיום בסגנון שהבאתי תמצא בכל פסקא ופסקא על התחלת הדרשה באגדה „כך פתח רבי תנחומא" (ח), ונראה כי המסדר מהפסיקתא רבתי תלה באילן גדול והציג שם ר׳ תנחומא על הדרשות מאשר כי הוא היה נודע לדרשן ובעל אגדה גדול, ולא יתכן לומר שר׳ תנחומא בעצמו היה המסדר מהפסיקתא רבתי, כי הוא לא יציג שמו בכל דרשה ודרשה

מהפרשיות

(ז) פסקא א׳ פ״ב פ״ג (חסר לפנינו ברבתי ומובא לנכון בתנחומא נשא), פ״ד פ״ה פ״ו פ״ז פ״ח פ״ט פ״י פי״א (בסוף פסקא שלפניה במאמר ד״א כי תשא בעשרה מקומות כו׳ סיים ממה שקראו בענין ור׳ תנחומא בי רבי פותר אל גינת אגוז, כל זה יש למחוק מן הספר ונשתרבב מן הפסקא יהודה וישראל) פי״ב פי״ג פי״ד (ב׳ פעמים), (והפסקות שלאחריה היינו פט״ו החודש, פט״ז את קרבני, פי״ז ויהי בחצי הלילה, פי״ח העומר, באלו ד׳ פסקות לא נמצא השאלה בהלכה ולא הסיום מנין ממה שקראו בענין, גם ההתחלה ר׳ תנחומא פתח, וזה מטעם כי הפרשיות האלה נוספו אל הפסיקתא רבתי מן הפסיקתא דרב כהנא, ראה הערה ס״ו לפסקא פרה, לא כמו שחשב ידידי הרב החכם הגדול מהר״ם פרידמאן בעל מאיר עין שמן הפסיקתא רבתי הועתקו הפסקות האלה אל הפסיקתא הישנה). פסקא י״ט (פסקא כ׳ כ״א כ״ב כ״ג כ״ד יצאו מן הכלל כי הם נוספו אל הרבתי) פסקא כ״ה ל״א ל״ג ל״ט מ׳ מ״ב מ״ג מ״ד מ״ז וגם בהוספה ב׳ פרשיות, אולם בפסקא כ״ו כ״ז כ״ח כ״ט ל׳ ל״ב (פסקא ל״ב לקוחה מן הפסיקתא הישנה) פסקא ל״ד ל״ה (פסקא ל״ה מתחלת ילמדנו רבינו וחסר הסיום וגם ליתא ההתחלה כך פתח ר׳ תנחומא, אין ספק שהוא מחסרון המעתיק) פסקא ל״ו ל״ז מ״ה מ״ו בכל אלה חסרים השאלה בהלכה וחסרים הסיום מנין ממה שקראו בענין או מנין ממה שהשלים בנביא, גם ליתא כך פתח ר׳ תנחומא.

(ח) כמו פסקא א׳ פמ״ב, גם בב׳ פרשיות בסוף בהוספה היינו שור או כשב ויהי בחצי הלילה ועוד הפעם שם, ונמצא ג״כ „כך פתח ר׳ תנחומא בירבי או בי רבי או בי ר׳" כמו פ״ד (לפנינו בפסקא ד׳ בטעות כך פתח ר׳ תנחומא בירושלמי, אולם בדפוס ראשון דפוס פראג כתוב כך פתח ר׳ תנחומא ביר׳ והמדפיס שלאחריו טעה והגיה בירושלמי), פ״ו, פ״ח, (לפנינו בפ״ח פסקא ויהי ביום ההוא כתוב בר ר׳, והגיה הרב הגאון בעל זרע אפרים שצ״ל בר ר׳ אבא. אולם אין צורך להוסיף רק היה כתוב בי ר׳ ונעשית בר ר׳). עוד שם בפ״ט, פ״י, (לפנינו בפ״י פסקא כי תשא כך פתח ר׳ תנחומא בי רבי יונה מבוצרה צ״ל [בשם ר׳] יונה מבוצרה) עוד שם בפ״י (גם שם בטעות ר׳ תנחומא בי רבי מנחם בן יעקב צ״ל [בשם ר׳] מנחם בן יעקב), עוד שם פי״ב (במאמר ד״א זכור), עוד שם, פי״ג, עוד שם, פי״ט, פכ״ה, (ועוד הפעם נמצא שם כך פתח ר׳ תנחומא והארץ תנפה תחת יושביה, צ״ל כך פתח ר׳ תנחומא בי רבי), פכ״ט, פל״ג, עוד שם, (ועוד בפעם אחת נמצא בפסקא זו ר׳ תנחומא פותחו נחמו נחמו אין הדעת הזו (או אן הדעת הזו) עיין במפרשים, ובסוף הפסקא סיים כך דרש רבי תנחומא). וכן נמצא כך פתח ר׳ תנחומא בר אבא פסקא ג׳ פי״ד, פל״א, פ״מ, פמ״ג, פמ״ד. גם כך פתח ר׳ תנחומא בר רבי אבא פסקא ב׳ פ״ה פל״ט פמ״ז. (בפסקא זו לפנינו בר חייא צ״ל בר אבא או המלות ב״ר הם ר״ת והכוונה בשם ר׳ חייא). עוד שם (ברבי אבא), גם נמצא כך פתח ר׳ תנחומא בי ר׳ אבא או בי רבי אבא, פסקא ז׳ פ״י פי״א, ועוד פעם אחת שם באמצע א״ר תנחומא בי׳ ר׳ אבא. פי״ב פמ״א. ולפעמים הביא ר׳ תנחומא סתמי.

מהפרשיות ולומר בפתיחת כל דרשה „כך פתח ר' תנחומא", רק קרוב יותר שנתייחסה אליו מאת מסדר אחר, ומזה יובן על נכון אשר הרבה מאמרים הנמצאים בפסיקתא רבתי ואשר עליהם רשום כך פתח ר' תנחומא בשם ר' פלוני ופלוני, הם נמצאים בפסיקתא דרב כהנא בשנוים, ומובאים רק בשם פלוני ופלוני הדורשים לבד, ושם ר' תנחומא לא נזכר עליהם כלל, רק המסדר כהרבתי לקח מאמרים ההם הנמצאים כבר בפסיקתא דרב כהנא הישנה והקדומה ודרש אותם בשם הדורשים הנזכרים שמה והציג עליהם בראשם כך פתח ר' תנחומא בשם אותו פלוני, כמו שהבאתי דוגמאות לזה לעיל בפרק ג' ע"ש, ואין להכפיל הדברים. ומזה תראה שהמסדר הזה תלה באילן גדול והוא ר' תנחומא הדרשן הנודע לבעל אגדה (ט). וידידי הרב החכם החוקר הגדול מהר"ם פרידמאן רצה לשער כי התנחומא מאוחר מהפסיקתא רבתי, אבל במח"כ אינו כן, כי לא לבד שהתנחומא כ"י שלנו אשר לא היה לפני הרב החכם הנ"ל ולכן החליף באיזה מקומות התנחומא הישן בתנחומא הנדפס (עיין רבתי פסקא כי תשא הערה י"ח, אולם באמת כוונת הילקוט לתנחומא כ"י שלנו, ועיין עוד שם בהערה ל', וגי' הילקוט היא ג"כ ע"פ תנחומא שלנו) היה כבר מסודר לפני הפסיקתא רבתי, אבל גם תנחומא הנדפס היה כבר מסודר לפני בעל הרבתי, והרב החכם הזה בהערותיו הביא ראיות להשערתו כי התנחומא (הנדפס) שאב מהפסיקתא רבתי מסגנון הלשון אשר מצא במאמרים עצמם. אולם נעלם ממנו כי המאמרים ההם שהביא סעד לדבריו רובם ככולם הם הוספת המדפיס ממנטובה אשר הוסיף אל התנחומא והוסיף גם מן הפסיקתא רבתי אל התנחומא, כמו לדוגמא בפסיקתא רבתי פ"ג נמצא שאלה בהלכה ילמדנו רבינו נר של חנוכה שהותר שמן, ונמצא ג"כ בתנחומא הנדפס פ' נשא, והרב החכם הנ"ל כתב בהערה ח' כשתשוה סגנון התנחומא עם סגנון הפסיקתא תמצא שסגנון התנחומא הוא מאוחר מסגנון הפסיקתא ע"כ. ובאמת בתנחומא הנדפס הוא הוספה מן המדפיס ממנטובה שהוסיף כל זה מהפסיקתא רבתי ושינה קצת הלשון כרצונו. וכן בפ"ה פסקא ויהי ביום כלות משה הביא החכם הנ"ל נוסחאות התנחומא לעומת הרבתי, ובהערה כ"א סיים סגנון הלשון מוכיח שהתנחומא הועתק מהפסיקתא רבתי, ובאמת התנחומא לא העתיק מהרבתי רק המדפיס ממנטובה הוסיף זה אל הרבתי מן כך פתח ר' תנחומא עד בני בכורי ישראל. וכן מה שהעיר עוד שם בהערה ס' על התנחומא הוא ג"כ מן המאמרים שהוסיף המדפיס המנטובה. וכן עוד שם בפסקא ההיא (דף כ"א ע"א) ד"א מי אמר ווי והעיר שם בהערה צ"ה בתנחומא הועתקו הדברים מרבתי אלא שכבר שינו סגנון הלשון וקיטעו הדברים, ובאמת גם זה נוסף בתנחומא וכן עוד שם ד"א ויהי ביום כלות משה מה כתיב למעלה מן הענין, והעיר שם בהערה ק"ב שיטה זו הועתקה בתנחומא. ובאמת גם זה היא הוספת המדפיס ממנטובה. ועוד העיר שם בהערות על מאמרים מתנחומא אשר שנוים יש בנוסחא וכאשר תראה הם רק מאשר הוסיף המדפיס ממנטובה, ועיין בפרק י"ד שהבאתי ורשמתי הנוספות בתנחומא הנדפס דפוס מאנטובה בפ' נשא ועיין שם מה שהעירותי עליהם. וכן שוב תראה בפסקא זכור הערה צ"ט שכתב החכם הנ"ל בתנחומא כי תצא ע"פ הפסיקתא הועתקו אלא שהוסיף בהם דברים וקצת מה שהוסיף הוא ע"פ הפסיקתא רבתי, גם פה לא הוסיף המסדר רק המדפיס ממנטובה. וכן פי"ד פסקא פרה כתב בהערה כ"ה זה הועתק בתנחומא פ' חוקת וקיטעוהו קצת, ובאמת גם זה הוא הוספת המדפיס ממנטובה. וכן עוד שם הערה מ"ו כתב כי התנחומא העתיק הדרוש מהרבתי ושינה והרחיב ותיקן סגנון הלשון מהרבתי. ובאמת גם המאמר שם בתנחומא הוא הוספת המדפיס ממנטובה שהוסיף עפ"י הרבתי. ועיין עוד שם בהערה מ"ז והערה מ"ט הביא נוסחת התנחומא, וגם זה הוא הוספת המדפיס ממנטובה. וכמו כן תמצא בהרבה מקומות, ועיין בפ"כ פסקא מתן תורה שהביא בהערה י"א בתנחומא פ' האזינו הביא דאיתא בפסיקתא אדם נמשל לי"ב מזלות כו'. גם זה הוא הוספת המדפיס ממנטובה. גם מה שהעיר בפכ"ג הערה פ"ג מאמר התנחומא בפ' כי תשא הועתק מהרבתי אלא שקיטע

ושינה

(ט) גם תמצא רמזים שרמז על התנחומא כמו פסקא ז' פסקא ויהי המקריב (דף כ"ז ע"א) „ד"א גאות אדם תשפילנו שביל גדול הוא אלא נבא לעניינו". אין ספק שרמז אל התנחומא שלנו פ' ויקרא אות ד', והוא אשר נוסף בנדפס מאת המדפיס ממנטובה (אות ג') ורשם עליו „ראה כי חדש הוא". ושם נדרש המקרא בכמה אופנים. וכן בפסקא זכור (דף כ"ג ע"א) ר' תנחומא בי רבי אומר כאן אמת פנים כוונתו בזה להתנחומא פ' תצא, עיין שם הערה ק"י. וכן בפסקא ביום השמיני וכך פתח ר' תנחומא בר אבא דברי חכמים כדרבונות, כוון לתנחומא בהעלותך אות ע"ו המתחיל אספה, וגם בעל מדרש במ"ר מייחס המאמר לר' תנחומא, כי בפ' נשא פי"ד אות ד' ד"א דברי חכמים א"ר תנחומא בר אבא מה הדרבן כו' כוון להתנחומא.

ושינה אותו המסדר, וסיים שם וענין זה דצלמות ולא סדרים העתיק הערוך ערך צלמות בשם מדרש ילמדנו דכי תשא ע"כ. כבר העירותי שתנחומא הנדפס מס' שמות הוא הילמדנו מס' שמות, לכן גם המאמר מטורנוסרופוס הוא נובע מילמדנו הנאבד, ובעבור זה הביא הערוך ערך צלמות המאמר מילמדנו, כי הפסיקתא רבתי לא היתה לפניו, לכן בעל הרבתי שאב ממדרש ילמדנו (שהוא התנחומא הנדפס מס' שמות) לא להיפך הילמדנו מן הרבתי. ושם בסוף הערה פ"ח סיים ומסדר התנחומא אפשר שהעתיק ממה שהוא לפנינו אלא ששינה קצת בסגנונו, ואפשר שהוא העתיק מהילמדנו שרמז עליו הערוך בערך צלמות, ומאשר ביררתי לא העתיק מילמדנו כי המאמר בפ' כי תשא הוא בעצמו הוא הילמדנו. וכן בפ"מ פסקא בחודש השביעי בהערה נ"ח וגם בהערות שלאחריהם הביא ג' התנחומא, ובאמת בתנחומא (באמצע אות כ"ב) מן אמר אברהם מה אעשה אם אגלה לשרה עד סוף אות כ"ב הוסיף המדפיס ממנטובה ע"פ הילקוט רמז צ"ח וצ"ט בשם מדרש, עיין בתנחומא שלנו הערה רכ"ג, לכן מה שסיים החכם הנ"ל בהערה פ"ו נראה שמסדר התנחומא כבר נשתמש בפסיקתא רבתי אינו נכון, מכל זה תראה כי לא קלע אל השערה במה שהחליט כי התנחומא הנדפס שאב מן הרבתי, רק הוא להיפך, ופה אין המקום להשוות כל המאמרים מערכה מול מערכה ולהעיר על השנוים בין התנחומא הנדפס והרבתי, כי לזה נדרש מאמר גדול ועוד חזון למועד לדבר מזה, ומן פסיקתא רבתי בכלל ופרט, ועיין מה שהעירותי במבוא להפסיקתא אות ג'.

ח) מדרש אגדת בראשית. השתמש בתנחומא כ"י שלנו, וכמעט רוב הספר נובע מתנחומא. והנה אני נותן בזה רשימה מכל המאמרים אשר המסדר הזה שאב מהתנחומא ואנה הם נמצאים בתנחומא (י), ועל השנוים אשר ביניהם העירותי בהערות שלי במקומותם.

אגדת בראשית		המתחיל	נמצא בתנחומא		אגדת בראשית		המתחיל	נמצא בתנחומא	
פרק	אות		פרשה	אות	פרק	אות		פרשה	אות
א	א	וירא ה'	בראשית	לו	ז	ב	ד"א צא	〃	יד
〃	ב	ד"א וירא	〃	לז	יג	א	אחר הדברים	לך	יד
〃	ד	ד"א וירא	〃	לח	〃	ב	ד"א אחר	〃	טו
ד	א	ד"א צדקתך	נח	ח	〃	ג	ד"א אחר	〃	טז
		רשב"י אומר			〃	〃	וירדף עד דן	〃	יז
〃	ב	ד"א ויזכור	〃	ט	טז	〃	ויהי אברם	〃	כב
〃	ג	ד"א ויזכור	〃	י	〃	ב	ד"א ואתנה	〃	כג
ז	א	צא מן התיבה	〃	טו	〃	ג	ומי מל	〃	כד

(י) המדרש הזה יצא לראשונה לאור ע"י הרב ר' מנחם די לונזאנו ז"ל בספרו שתי ידות (ווינציאה ה"א שע"ח) ואח"כ נדפס שנית בווילנא שנת תקס"ב עם הקדמה ועם קצת באור במקומות הסתומים ע"י הרב ר' אברהם בן הגאון ר' אליהו ז"ל מווילנא, (ונדפס אח"כ בזאלקווא בשנת תקס"ד (ב' שנים אחר הדפסתו בווילנא) ע"י ה"ר יעקב בר נפתלי הירץ ז"ל מברודי, והדפיס שנית את ההקדמה מה"ר אברהם בן הגאון מווילנא והכחיד את שם הרב ר"א גם השמיט מההקדמה כל מקום שמזכיר את שם אביו הגר"א ז"ל. וגם בשער הספר מזכיר רק הוצאה משנת שע"ח ואת הוצאה מווילנא משנת תקס"ב לא זכר כלל, וכן לא יעשה), בהקדמה הלזו גלה פני הלוט על דבר מחברו ולדעתו רב חיבר ואסף המדרש הזה. ובמכ"ע בית תלמוד שנה רביעית צד 56 דברתי אודות מדרש אגדת בראשית. הוכחתי כי היא השערה תלויה בשערה, רק המדרש הוא מן המדרשים המאוחרים והשתמש הרבה בתנחומא, וכמעט כי רוב הספר נובע מהתנחומא. וגם העתיק מאמרים מן הפסיקתא דרב כהנא כמו בפרק מ"ג אות ד' שני דברים שאלו ישראל שלא כהוגן, וקצר בלשונו ורשם „כבר נכתב בפסיקתא עד אהיה כטל לישראל„ והוא בפסיקתא פסקא ותאמר ציון (דף קל"ג ע"ב), ומן המאמר למה שהטל סימן יפה לתחיית המתים וכו' הוא מתנחומא כ"י תולדות אות ע'. הראשון אשר הביא מאמר גדול ממדרש אגדת בראשית הוא ה"ר ישראל בר יוסף אלנקווא בספרו מנורת זהב כולה בפרק גדול בנים (נדפס בקראקוי שי"ב) ואח"כ נדפס הספר בסוף ראשית חכמה מן פרק המצות עד סוף הספר (והוא מן ר' ישראל הנ"ל), ובפ' גידול בנים הביא וז"ל וזה הדבר נתבאר בתנא דבי אליהו ז"ל ויהי כי זקן יצחק זש"ה יראה אל עבדיך פעליך אמרו חז"ל עשרים דורות וכו' וסיים „סליק פ' תורה" ואח"כ מתחיל „פ' נביאים" ועלי זקן מאד כו', רעה עמך בשבטך צאן נחלתך וכתב שם „ע"כ מצאתי ועם היות שיש מקצת טעיות בלשון, הענין מובן, ולא מצאתי ספר להגיה כראוי". והנה בתנא דבי אליהו לא נמצא זכר מזה, רק כל המאמרים שהביא הם באגדת בראשית פרק מ' (תורה) ואח"כ פרק מ"א (נביאים), והפרק מן כתובים לא הביא, כי חסר גם באגדת בראשית לפנינו. ויען כי ה"ר ישראל הנ"ל לא ידע את שם הספר כי היה אז בכתובים,

אגדת בראשית		המתחיל	נמצא בתנחומא		אגדת בראשית		המתחיל	נמצא בתנחומא	
פרק	אות		פרשה	אות	פרק	אות		פרשה	אות
יט	א	וירא	וירא	ב	מה	ב	ד"א ויצא	ויצא	ב
//	ב	ד"א וירא	//	ד	//	ג	ד"א ויצא	//	ג
כא	ב	ד"א חלילה	//	שם	//	ד	ד"א רגלי	//	שם
//	ג	//	//	יב	מו	א	ויברח	//	ה
כה	א	ויסע	//	כג	מח	א	וירא	//	י
כו	א	וישר	//	כה	//	ב	ד"א וירא	//	שם
לא	א	ויהי	//	//	//	ג	ד"א וירא	//	יג
//	ב	ד"א	//	לט	//	ד	ד"א וירא	//	יד
לב	ב	ד"א	//	מג	//	ה	ד"א וירא	//	יא
לד	א	אשת חיל זו שרה	חיי	ג	נז	א	וישב	וישב	א
//	ב	ד"א	//	ד	//	ב	ד"א וישב	//	ב
ם	א	ויהי	תולדות	ז	//	ג	ד"א וישב	//	ג
מב	א	ויתן	//	יב	נח	א	חזון	//	ד
//	ג	//	//	יד	סט	א	וירא	מקץ	ה
//	ד	ד"א ויתן	//	טז	//	ב	ד"א וירא	//	ו
מג	ב	ד"א והיה	//	יט	עח	ב	ד"א עיר	ויגש	א
//	ד	למה שהטל	//	יט	//	ג	ד"א	//	שם
מד	א	שיר למעלות	//	כ	//	ד	ד"א	//	שם
מה	א	ויצא	ויצא	א					

ט) מדרש לקח טוב שאב הרבה מתנחומא כ"י דילן, והביא הרבה פעמים מאמרים בשמו, ואין מספר לכל המאמרים אשר לקח מתנחומא ולפעמים לא קרא שמו עליהם, ועיין להלן בפרק שאחר זה פרק י' סי' י"ב ובהערה ח' שם הרחבתי לדבר מזה.

י) ספר והזהיר שאב הרבה מתנחומא שלנו. וידידי הרב הגדול מוהר"ר ישראל מאיר פרייאמאן נ"י בענפי יהודה העיר לפעמים שלא נמצא בתנחומא לפנינו, לדמיון דף ה' ע"א הערה ד' כתב ליתא בתנחומא שלנו. אמנם בילקוט רמז ר"ח הובא בשם התנחומא עכ"ל. ובאמת מה שהביא הילקוט הוא בתנחומא שלנו, וכן בשלח דף י"ט ע"א זש"ה חכם לבב ואמיץ כח העיר בהערה א' ילקוט ריש בשלח הביא דרשה זו בשם תנחומא ע"כ. ומה שהביא הילקוט הוא בתנחומא שלנו. וכן המאמרים שלאחריהם לקוחים מכ"י שלנו, ומזה תראה בדף י"ט ע"ב הערה א' כתב להבין דברי המחבר שום תשים לפניך דברי הילקוט בשם תנחומא ע"כ, ובאמת המחבר הביא כמו שהוא בכ"י, וגם הילקוט הביא תמיד לפי התנחומא כ"י. וכן יתרו דף ל"ה ע"א בהערה ב' כתב משמע דדרשה הקודמת לא לקח מהמכילתא ומקורה נעלם ממני ע"כ. ובאמת לקח המחבר מתנחומא כ"י יתרו אות ו'. שם ל"ה ע"ב משבט לוי שהוא משולש באחיו ליתא בתנחומא ע"כ. ונמצא בכ"י שלי. וכן תרומה ע"ז ע"א הביא בהערה א' ב' ג' ד' ה' ו' גירסת הילקוט בשם התנחומא כמו שהביא המחבר, וכל הנוסחאות הוא ע"פ כ"י דילן. וכן תשא קי"ד העיר בהערה ה' בתנחומא שלנו חסר קצת מדרשה זו ע"כ. והאמת שהדרשה שהביא המחבר היא כמו בכ"י שלנו. וכן פקודי דף ק"ל ע"א ויביא את המשכן זש"ה עוז והדר לבושה כו' אמרו רבותינו מעשה בתלמיד אחד כו' הוא לפנינו בכ"י אות ז' ומובא גם בלקח טוב פקודי, וע"ש הערה י"ב, ולא נודע לי אז כי נמצא בתנחומא כ"י אשר בעל לקח טוב ובעל והזהיר שאבו משם. וכן המאמר צאינה וראינה (ע"ש בלקח טוב הערה י"ד) הוא בתנחומא כ"י, ובהערות שלי להתנחומא העירותי על הרבה מאמרים אשר בעל

כפס תנא דבי אליהו. או היה בקובץ אחד עם תנא דבי אליהו וחשב כי אחד הם. והמחבר הזה העתיק את דבריו יחד עם הספוקים, כאשר בהערות שלי לתנחומא בפ' תולדות מהערה י"ג והלאה, ועיין עוד מה שהעירותי במכ"ע בית תלמוד שנה רביעית צד 56.

בעל ס׳ והזהיר הביאם, ועל ס׳ והזהיר נדפס ממני מאמר גדול בכבוד הלבנון שנה עשירית.

יא) מדרש חסר ויתיר שאב מהתנחומא שלנו. בדף ל״ט הביא וז״ל. קדש ישראל לה׳ ראשית תבואתה בה״א כתיב שהן אוכלין פירות בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא. והרב המו״ל את המדרש הזה הוא ידידי הרב החכם הגדול מוהר״א בערלינר הציג סימן השאלה? להורות שלא מצא מקור המאמר, והעירותי בהשחר שנה רביעית חוברת ששית צד שנ״ב שמובא בילקוט ירמיה רמז רס״ד בשם התנחומא. ועתה תמצא לפנינו בתנחומא כ״י בראשית אות י׳, עיין לקח טוב בראשית ובהערה ל״ב, ובלקח טוב יש לתקן וכצ״ל למה בתחלה לשון ראשית בזכות ישראל שנקראו ראשית [שנאמר קודש ישראל לה׳ ראשית] תבואתו תבואתה כתיב [שאנו אוכלים אלא מן התבואה] אבל הקרן קיים לעתיד לבוא.

והנה רציתי לדבר גם ממדרשי חמש מגלות וממדרש שמואל תהלים משלי שגם בהם נמצאים מאמרים שיורו שהשתמשו בתנחומא, אולם ראיתי כי יתארכו הדברים, ולכן אשמור לעת מצוא לדבר גם מהם בהרחבה, וביחוד ממדרש תהלים אשר בדעתי לערוך עליו הערות ותקונים ולהוציאו לאור אי״ה, ע״פ ששה כתבי יד אשר השגתי ממנו.

י) הקדמונים אשר הביאו את התנחומא והילמדנו.

כבר אמרנו כי מדרשי תנחומא וילמדנו היו לפני הגאונים והקדמונים, והשתמשו בהם הרבה, אם בעניני הלכה, ואם בעניני אגדה, ויביאו מאמרים רבים מהם, ולפעמים בשם תנחומא סתם, ולפעמים בשם ילמדנו. רבים כוונו בשם „תנחומא" לתנחומא כ״י שלנו, ורבים לתנחומא הנדפס שהיה אז לפניהם ג״כ בכתב יד, ומהם למדרש ילמדנו הנאבד, כי המאמרים שהביאו אינם לא בתנחומא כ״י שלנו ולא בתנחומא הנדפס, בעל כרחנו נאמר שהכוונה על הילמדנו, אשר היה נקרא אצלם ג״כ בשם תנחומא, ומהם שהביאו מפורש בשם „ילמדנו". אולם המחברים המאוחרים שכתבו חבוריהם אחר שנת ה״א רפ״ב, כשמזכירים מדרש תנחומא, הכוונה אצלם רק על הנדפס, אשר היה כבר ערוך לפניהם בדפוס, (כי התנחומא נדפס ראשונה בקאנשטאנטינא שנת רפ״ב), רק בעבור שעל שער הספר כתוב: „תנחומא הנקרא ילמדנו" היו איזה מהמחברים אשר נקבוהו גם בשם ילמדנו, אכן כוונתם באמת אל התנחומא הנדפס, מלבד אלה אשר כתבו מפורש תנחומא או ילמדנו כתב יד, אשר כוונו או על התנחומא כתב יד שלנו, או על הילמדנו הנאבד, ולכן אחשוב שלא למותר יהיה לפני הקוראים להביא לפניהם רשימה מהמקומות אשר הגאונים והקדמונים הזכירו אותם המדרשים בשם, הן תנחומא, והן ילמדנו, ואנה הם נמצאים במדרשים הנזכרים, למען ידעו אל מי כוונו.

א). ספר הראשון אשר נשאר לנו לפליטה אחר חתימת התלמוד הוא השאילתות לרב אחאי גאון (חי בחצי השניה ממאה החמישית לאלף החמישי היינו אחר ד״א ת״ן, ובין שנת ד״א תק״ח ותקכ״א עלה לארץ ישראל) הגאון הזה השתמש בתנחומא ושאב ממנו מאמרים שלמים, כמו בראשית סי׳ א׳ (דף ב׳ ע״ג) אמר ר׳ שמעון בן פזי אמר ר׳ יהושע בן לוי אמר הקב״ה לישראל היו משמרין את השבת שהיא שקולה כנגד כל התורה כולה כו׳, נובע מתנחומא, כאשר התעורר הגאון מוהרא״ז מרגליות ז״ל במכתבו להגאון הרי״ב בעל שאילת שלום הבאתי לעיל בפרק ב׳. גם מה שהובא עוד שם בדף ב׳ ע״ד א״ר חמא בר לקיש כל מי שהוא עונה אמן בעולם הזה זוכה לענות אמן בעולם הבא, שנאמר ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם אמן ואמן, אמן בעוה״ז, ואמן לעוה״ב, הוא בתנחומא שלנו פ׳ צו אות ט׳, ונמצא ג״כ בנדפס צו אות ז׳, רק שם הוא הוספת המדפיס ממגטובה. וכן עוד בשאילתות פ׳ צו (כ״ה ע״ב) בטכסים של מלכים בא הקב״ה על המצרים כו׳, הוא מתנחומא כ״י בא אות ד׳. ובתנחומא הנדפס נמצא באיזה מקומות מאמרים מהשאילתות שהוסיף המסדר אל גוף הספר. ועיין לעיל בפרק ג׳. ובבית תלמוד שנה שלישית הארכתי לדבר אודות השאילתות, ועיין שם דף רי״א.

ב) הלכות גדולות לרב יהודאי גאון. (היה לגאון בסוריא בשנת ד״א תקי״ו, ומלך י״ג שנים ומחצה, עד שנת תקכ״ט ומחצה) הביא את הילמדנו, אבל לא בשמו, כי בה׳ ברכות פ״ה הביא וז״ל: אמרין במערבא דאשכחן בתפלת חנה מעין שמונה עשרה, כנגד מגן אברהם, רמה קרני בה׳, כנגד מחיה מתים, ה׳ ממית ומחיה וכו׳. וזה מובא בילקוט שמואל

רמז פ' בשם הילמדנו. והרוקח הל' תפלה סי' ש"כ מביא המאמר הזה בשם מדרש ויכולו (אשר בעל המדרש הזה שאב מהילמדנו). ובפרדס הגדול סי' כ"ט מובא כלשון הבה"ג, ובס' האשכול הל' תפלה סי' י' מובא זה בשם ירושלמי, ולא נמצא לפנינו בירושלמי, רק יען כי ראה בבה"ג שהביא אמרין במערבא, חשב שהוא נמצא בירושלמי, ובה"ג כתב אמרין במערבא, יען כי הילמדנו הוא אגדת ארץ ישראל, כמו שרש"י (בראשית מ"ז ב') יכנה את המדרש ב"ר „אגדת ארץ ישראל". ור' טוביה בלקח טוב ח"ב פ' ואתחנן הביא דברי הבה"ג, וכתב וחכמי ישראל אמרו מצאנו בתפלת חנה מעין י"ח כו', תקנתי שצ"ל וחכמי ארץ ישראל אמרו, ור' טוביה כדרכו להעתיק מאמרים ארמיים בלשה"ק כתב אמרו חכמי ארץ ישראל במקום אמרין במערבא. עיין במבוא למדרש לקח טוב אות ה' (דף י' ע"ב). ובעל הלכות גדולות בהל' יו"ט הביא גם את מדרש ב"ר וז"ל תאני בבראשית דרבי אושעיא וקוץ זה קונרים ודרדר אלו ערביות, והוא בב"ר פ"כ אות י', וגם בהל' הספד מזכיר ג"כ את הב"ר, ועוד שם בהל' הספד מביא מאמר גדול מן מדרש משלי פט"ז המתחיל פלס ומאזני משפט לה', וכמו כן כוון בהמאמר „אמרין במערבא" אל הילמדנו.

ג) רבינו סעדיה גאון. (נולד ד"א תרכ"ב ונפטר תש"ב) (א). הביא את הילמדנו. בתשובת הגאונים שערי תשובה סי' נ"ט, מובא תשובה בשמו, וכתב ואסור הקורא שיתן עיניו חוץ לתורה שלא ניתנה התורה אלא בכתב כו', והביא הרב הגאון בעל איי הים שראה בתשובת הגאונים כתב יד שהנוסחא שם ובילמדנו הקורא בתורה אסור שיתן עיניו חוץ לתורה כו'. והוא בתנחומא כ"י וירא אות ו', ונמצא גם בנדפס אות ה', ועיין בתנחומא וירא הערה מ"ד מה שהעירותי שם.

ד) רב האי גאון. (נולד ד"א תשכ"ט ונפטר ד"א תשצ"ח). בתשובה אחת ממנו (נדפסת גם בתשובת הגאונים ח"ב צד כ"ז שהוציא לאור הרב החכם ר' חיים מאיר הורוויץ) הביא וז"ל ובאגדה דויקרא ובתנחומא באשה כי תזריע אין מלך המשיח בא עד שיבראו כל הנשמות שעלו במחשבה להבראות, ואולי הן האמורין בספר אדם הראשון, זה ספר תולדות אדם ע"כ. ונמצא לנכון בוי"ר פט"ו אות א', אבל לא נמצא בתנחומא, ואין ספק שכוון אל הילמדנו.

ה) רבינו נסים גאון. (חי במאה השמינית לאלף החמישי לערך ד"א תש"ן—ד"א ת"ת) הביא בספרו המפתח על מס' ברכות פ"ט (דף כ"ה ע"א), וז"ל במדרש ילמדנו רבינו שהתורה סולמה [צ"ל סוליסה] ענוה, דכתיב עקב ענוה יראת ה', ובתרה [צ"ל וכתרה] יראה, דכתיב ראשית חכמה יראת ה', ע"כ. בודאי כוון לילמדנו הנאבד, ונמצא ג"כ בתנחומא הנדפס בראשית אות א'. ובתנחומא שלנו בהעלתך אות ט"ז מובא מאמר הדומה לזה מה שעשתה חכמה עטרה לראשה עשתה ענוה סוליסה לרגלה, שנאמר ראשית חכמה יראת ה', וכתיב עקב ענוה יראת ה', ומובא בילקוט משלי רמז תתק"ס בשם התנחומא, והמאמר נמצא גם בירושלמי שבת פ"א (דף ג' ע"ג) ושם הגי' עשת ענוה עקב לסולייסה. וכן נשנה המאמר בריש חזית, ועיין בתנחומא שם הערה ס"ג. עוד שם שבת פ"ט (דף מא ע"ב) הביא וכגון זה יש במדרש ילמדנו הלא כתבתי לך שלישים אמר ר' יהושע בר נחמיה הן תורה שאותיותיה משולשות כו' (ב), והוא בתנחומא הנדפס יתרו אות י'. וכבר כתבתי כי ס' שמות מתנחומא הנדפס הוא הילמדנו, לכן הביא לנכון בשם הילמדנו (ג).

ו) רבינו נתן בעל הערוך. (חי במאה התשיעית לאלף החמישי והשלים ספרו בשנת ד"א תתס"א) השתמש הרבה במדרש ילמדנו (הנאבד), ומביא ממנו הרבה מאמרים מכל סדרא וסדרא, חוץ מפ' מסעי מס' במדבר, וחוץ מן ז' סדרות האחרונות מס' דברים, היינו: שופטים, תצא, תבא, נצבים, וילך, האזינו, ברכה, ואין ספק אצלי שהיו חסרים בכ"י מהילמדנו שהיה לפניו. את התנחומא שלנו ואת תנחומא הנדפס, לא הביא כלל, כי לא ראם, והמוספי ואחריו הרמ"ל כתב לפעמים לא נמצא בתנחומא לפנינו, ונעלם ממנם כי הערוך לא

(א) כל דורשי דורות הגבילו את ימיו לחמשים שנה והעמידו זמן הולדו לשנת ד"א תרנ"ב, אולם אנכי בררתי בהכרמל שנת תרל"ב לד תקס"ה כי נולד לפחות שלשים שנים מלפנים היינו בשנת תרכ"ב.

(ב) ומה שהביא שם והוסיפה ההגדה בדבר זה אותיותיה משולשים כלומר שהתורה נקראת אמת כו', כוונתו למדרש משלי פכ"ג.

(ג) רבינו נסים השתמש הרבה במדרשים, עיין בפסיקתא פסקא החודש הערה קי"א הבאתי כי בפסקי רקנטי מובא בשמו סמך למה שהכהנים פותחים אצבעותיהם כשהן מברכים, מדברי הפסיקתא שם.

לא כוון אל התנחומא, רק להילמדנו הנאבד מאתנו. במבוא להפסיקתא הערה ג' העירותי כי לפעמים כשהביא את הילמדנו יציין בלשון פסקא, כמו בערך אפופסין, כבד, ששן א', יען בלי ספק מדרש ילמדנו היה מאמריו נחלקים פסקא פסקא. ולפעמים יש לתקן בדבריו, כמו בערך אלוגלוגין בהגדת ילמדנו בולקחתם לכם ובפ' שלח בפסיקתא לא תונו, וכן בערך נקר א', בריש ילמדנו כו', ובפסיקתא ויקהלו משה ואהרן, צ"ל בפסקא. והנני נותן לפני הקוראים בפרק י"ז וי"ח שתי רשימות, האחת לפי סדר הערכים שמובא בהם מאמרים או מלות מילמדנו. וטרחתי לרשום באר היטב המקומות אל איזה סדרא ציין וכוון, כי לרוב ציין רק הפסוקים, (עיין לקמן פרק י"ז). ורשימה השנית לפי סדר פרשיות התורה, (עיין פרק י"ח), כי שערתי שיהיה בזה תועלת, אולי יואל אלוה וימצא המטמון היקר הזה, יהיה מובן להקורא בנקל כי הוא הוא הילמדנו, כפי אשר מובא בערוך לפי סדר פרשיות התורה, כי ע"פ הערכת סדר הזה באתי בעזרת החונן לאדם דעה, להתבונן כי כל ספר שמות מתנחומא הנדפס הוא הוא הילמדנו מס' שמות, כי כל מה שמובא בערוך מילמדנו ס' שמות נמצא הכל בתנחומא הנדפס אחד לא נעדר, ולכן נתתי ג"כ (בפרק י"ט) עוד רשימה שלישית מכל הערכים שהביא מס' שמות אנה נמצא המאמר בתנחומא הנדפס ע"פ דפוסי תנחומא המאוחרים שנפרדו המאמרים לפרקים, כל ענין בפני עצמו, ונסמנו באותיות הא"ב, וכל מבקשי המאמר בס' שמות מהתנחומא לא ייעפו במקומו ימצאונהו. מלבד מה שהביא הערוך בערך אסטרטיגוס, גליור, סנקתדרון, חסר בנדפס, והוסיף המדפיס ממנטובה ע"פ כ"י, עיין ברשימה הערה ח'. גם חסר לפנינו בנדפס פ' ויקהל פקודי, את פ' ויקהל הביא בחמשה מקומות, (עיין רשימה) ולא נמצא לפנינו. וכן את פ' פקודי הביא ג"כ בחמשה מקומות, והיה חסר ג"כ, והשלים המדפיס ממנטובה, עיין ברשימה הערה י"ח.

ז) הנשר הגדול רש"י ז"ל (נולד ד"א ת"ת ונפטר ד"א תתס"ה) מביא את התנחומא במקומות רבים, והרבה פעמים מפרש הכתובים ע"פ התנחומא, אף שלא הזכירו בשם, ולא ארשים כל המקומות ההם אשר התנחומא הוא המקור לפירושיו, כי קצר המצע מהשתרע, ולזה נדרש מאמר שלם. ובכל המקומות האלה גם במקומות שהזכירו בשם כוון לרוב להתנחומא כ"י שלנו, ובמקומות מועטים אל התנחומא אשר בעת בדפוס. והנה ידידי הרב החוקר הגדול מהר"א ד"ר בערלינר בספרו זכור לאברהם (בערלין תרכ"ז) הציג מראה מקומות לפירוש רש"י ז"ל על התורה, וחשב שרש"י כוון לתנחומא הנדפס, וציין בהרבה מקומות „תנחומא", אולם רובם הם בנדפס בסגנון אחר, ואשר נמצא בנדפס כלשון רש"י, הם מן המאמרים בנדפס הלקוחים מן תנחומא כ"י שלנו, וכאשר נגלה בעת בחסד אל התנחומא הישן והקדום ימצא הקורא שם המאמרים בצביונם אשר עליהם כוון רש"י, והיו לו למקור לפירושיו, ועל הרבה מהם העירותי בהערות שלי להתנחומא (ד), ואלה הם המקומות מפירושו לתנ"ך שהביאו ומזכירו בפירוש. (בראשית ג' ז') מדרש רבי תנחומא, הוא בכ"י וירא אות ל"ב (ומובא גם בנדפס

(ד) הרב החכם החוקר הנ"ל כאשר חפש בנדפס ולא מצא, רק ראה כי הילקוט הביא המאמר ההוא בשם התנחומא, ציין על איזה מקומות ברש"י „ילקוט בשם התנחומא" אולם המקומות ההם מהילקוט, מקורם בהתנחומא כ"י שלנו, כי גם בעל הילקוט הביא רק מהתנחומא כ"י לא מתנחומא אשר כעת בדפוס. וכל המאמרים שהביא נמצאים לפנינו בכ"י (כמו שתראה להלן ברשימה אשר נתתי לפני הקוראים מכל המקומות בילקוט שהביא את התנחומא אנה נמצאים בכ"י, עיין בפרק ט"ו). ובעבור אביא המקומות שמצא הרב החכם הנ"ל, מובאים בילקוט בשם התנחומא, ואנה הם בכ"י שלנו, אביא בתחלה דבריו אשר כתב בלקוטים בסוף ספרו השייכים לענינו. „תנחומא אשר רש"י הביא בשם רבי תנחומא, או מדרש תנחומא, או רק תנחומא סתם, על חילופי נוסחאותיו אשר נראו מן פירוש רש"י, הערותי בכמה מקומות, גם צייננתי בכל מקום, אשר לא מצאתי המאמר בתנחומא שלפנינו, וכן הראיתי הרבה פעמים לעיין בילקוט מה שהביא בשם התנחומא, מה שנמצא גם בפירוש רש"י, ואם נצרפם יחד נראה לנו שלפני רש"י היה התנחומא ביתר שלימות, ועיין גם באו"ז ריש ח"ב שהביא בשם התנחומא מה שפי' רש"י בשמות ע"ז כ"ב ויגידו למשה, ואינו שם בתנחומא שלפנינו, כי אם במדרש שמ"ר". עכ"ל. כל זה הוא מטעם שאמרנו כי נעלם גם מהחוקר הזה כי רש"י והילקוט וגם בעל אור זרוע כוונו תמיד רק להתנחומא כ"י שלנו. והמאמר מרש"י שמות ע"ז כ"ב שהביא הוא בכ"י בשלח אות כ"ד, וגם המאמר על ויגידו למשה הוא בכ"י שם. ומה שסיים שם „ועיין באו"ז שהביא בשם התנחומא את דברי רש"י" הוא באו"ז ה' ע"ש אות א', והמעיין שם יראה כי הביא שם המאמר בשם רש"י, ואת אשר הביא אח"כ בשם תנחומא הוא מאמר אחר ונמצא ג"כ בכ"י בשלח אות כ"ד. גם עוד תראה שם בלקוטים אות א' שהביא את דברי רש"י בראשית א' א' אמר ר' יצחק כו', וכתב לא נמצא במדרשים רק בילקוט שמות י"ב א' (הוא ברמז קפ"ז) בשם התנחומא, וגם בתהלים קי"א הביא רש"י המאמר התנחומא, ונראה בעליל כי המאמר כולו היה כתוב בתנחומא, וכמו כן המאמר ברש"י בראשית שם „ובשביל ישראל שנקראת ראשית תבואתה", ומובא בילקוט ירמיה ב' (הוא ברמז רס"ד) בשם התנחומא, ע"כ. וגם בכאן תראה כי המאמר

בנדפס אות י"ד) (ה). (שם דף כ"ג וכ"ד) כך דרש רבי תנחומא. וגם בפי' המיוחס לרש"י על ב"ר פכ"ג הביא המאמר הזה בשם התנחומא, ומובא גם בילקוט בראשית רמז ל"ח בשם התנחומא. וברשימה אשר ערכתי מהילקוט העירותי כי לפנינו בתנחומא נשמט זה. (נח י"א ה') מדרש רבי תנחומא, הוא בפ' נח באות כ"ח, עיין בהערה ש' בתנחומא שם. (לך י"ד י"ג) תנחומא, הוא בפ' חוקת אות נ"ה. (וירא י"ח י"ב) מצאתי המאמר בנדפס שופטים אות י"ח שהוסיף המדפיס ממנטובה, ואולי הוא מילמדנו. (והרב ד"ר בערלינר העיר שם שבתנחומא לפנינו ליתא). (תולדות כ"ז ל"ו) תנחומא. הוא בכ"י אות כ"ג. (ויצא כ"ח י"ג) תנחומא. וכן מובא ברש"י ויצא ל"א מ"ב, עוד לא מצאתי המאמר בתנחומא, ונמצא קצת בסגנון אחר בנדפס תולדות

הראשון הוא בתנחומא כ"י אות י"א 1), והמאמר השני הוא שם אות י', ועיין במדרש לקח טוב בראשית הערה כ"ו והערה ל"א, כי גם לפניו היה התנחומא כ"י שלנו למקור. ועתה אביא המקומות שציין הרב בעל זכור לאברהם על דברי רש"י „מובא בילקוט בשם התנחומא". בראשית א' א' בהערה א', ועוד שם הערה ה', על זה העירותי לעיל שהביא זה גם בלקוטים, וכן וירא י"ח כ"ה הערה ע"א חלילה לך והוא בכ"י שלנו וירא אות ה'. עוד שם וירא י"ט כ"ד הערה כ"ד העיר „ילקוט בשם התנחומא" ולא רשם באיזה מקום בילקוט, וכוון לילקוט תהלים רמז תתכ"א, וזה נמצא ג"כ בתנחומא כ"י בשלח אות כ'. עוד שם ויצא ל' מ"ג הערה מ"ז ציין ילקוט בשם תנחומא, כוונתו לילקוט רמז ק"ל, והוא בכ"י סוף ויצא. וישלח ל"ב ט' התקין עצמו לשלשה דברים, הוא בכ"י וישלח אות ז', ומובא גם בילקוט רמז קל"א בשם התנחומא, עוד שם ל"ב י"ב ומדרש אגדה מן הבא בידו כו', ציין שם בהערה עיין ילקוט בשם ב"ר כי לא מצא לפנינו בב"ר, ובאמת הוא בתנחומא כ"י אות י"א, וגם בילקוט שם הגיון תנחומא מוסב על זה. עוד שם בשלח ט"ו כ"ב ובהערה קי"ג כתב עיין ילקוט בשם התנחומא וחסר בתנחומא שלפנינו, ונמצא באמת בכ"י בשלח אות ע"ז, עיין שם בהערה פ"ו. וכן תולדות כ"ז ל"ו הביא רש"י בשם תנחומא והעיר שם בהערה י"ד ליתא בתנחומא שלפנינו, ובאמת הוא בכ"י אות כ"ג. גם בפ' שלח י"ד מ"ד הביא רש"י בשם מדרש תנחומא, והעיר שם בהערה י"א חפשתי ולא מצאתי בתנחומא שלפנינו, ונמצא באמת בתנחומא בהוספה לפ' שלח אות י"ט. ובעבור זה כי נעלם מהחכם הגדול הזה כי רש"י כוון רק לתנחומא כ"י שלנו לא אל הנדפס, ציין איזה ציונים ברש"י אשר רש"י לא כוון אליהם רק גם באלה כוון רק לתנחומא כ"י שלנו, כמו לדוגמא בראשית ד' י"ג גדול עוני מנשוא, ציין „ב"ר", ובאמת רש"י הביא כמו שהוא בתנחומא כ"י לא כמו שהוא בב"ר פכ"ב, וכן נח י' כ"א אחי יפת הגדול ציין „ב"ר", ורש"י כוון לתנחומא כ"י אות כ"ג, וכן וירא כ"א ח' בהערה י"ב ציין ב"ר והוא גם בתנחומא כ"י וישלח אות כ"ג. וישב ל"ז כ"ח וימכרו לישמעאלים הוא מתנחומא וישב, כי במדרש ב"ר איתא ד' פעמים נמכר, ע"ש. גם שם ל"ז ל"ה וכל בנותיו ציין ב"ר, אולם רש"י הביא כמו שהוא בתנחומא וישב אות י'. ויחי כ' ע"ו ויראו אחי יוסף ציין „עיין ילקוט בשם ב"ר" כי ליתא לפנינו בב"ר, אבל בילקוט חסר הציון „תנחומא" והוא בתנחומא כ"י ריש שמות. עוד שם ויצוו אל יוסף את מי צוו את בני בלהה, ציין „עיין ילקוט" וגם זה הוא בתנחומא שם. בשלח ט"ו כ' הערה י"א ציין שמ"ר ותנחומא פ' שמות, ובאמת הוא בכ"י על מקומו בשלח אות כ"ד. עוד שם ט"ו כ"א ציין בהערה י"ט „עיין מכילתא" ובאמת הוא בכ"י בשלח אות כ"ד. עוד שם ט"ו כ"ב ציין בהערה כ"ב „עיין מכילתא" והוא ג"כ בכ"י בשלח אות כ"ד. עוד שם בהערה כ"ג ציין „עיין שמ"ר", מלבד כי רש"י לא ראה את מדרש שמ"ר, הוא בתנחומא כ"י שם. יתרו י"ט א' בהערה ב' ציין „ילקוט בשם פסיקתא" והוא בתנחומא יתרו אות י"ג. ריש משפטים ציין „שמ"ר" הוא על מקומו בתנחומא כ"י ריש משפטים. שם כ"ב כ"ד ציין בהערה ל"ח „עיין תנחומא ושמ"ר" ושם ליתא זה המובא ברש"י, והוא בכ"י משפטים אות ז'. כי תשא ל"א י"ח ככלתו ציין בהערה י' „עיין שמ"ר", ובאמת הוא בתנחומא כ"י. שם ל"ג ו' הרחק אלפים אמה ציין בהערה ח' „ירושלמי" והוא בתנחומא כ"י אות ע"ו. בהעלותך י"ב ד' ציין בהערה ע' „עיין ילקוט בשם ילמדנו" והוא בכ"י פ' מצורע, בלק כ"ג ד' ציין בהערה ב' „עיין תנחומא ריש נו" בתנחומא הנדפס הוא הוספה מן המדפיס ממנטובה ונמצא בכ"י נו אות א'. עקב י"א ו' כל מקום כו' דברי ר' יהודה, ציין „ילקוט קרח בשם ילמדנו" ונמצא בתנחומא פרשת קרח בהוספה אות ד'. גם תמצא הרבה פעמים אשר החכם הנ"ל לא ציין כלל, באשר לא נודע לו המקור, ובאמת המאמרים ההם נובעים מהתנחומא כ"י שלפנינו. כמו לדוגמא תולדות כ"ז כ"ח האלהים מהו האלהים כו', הוא מתנחומא כ"י תולדות אות י"ד, וישלח ל"ב ה' גרתי כו', הוא בתנחומא כ"י ריש וישלח. שם ל"ב ו' ויהי לי שור הוא מתנחומא כ"י פ' וישלח. וכן שם ל"ד א' ועליה משלו המשל כאמה כבתה, הוא מתנחומא שם. וישב ל"ז כ' אמר ר' יצחק מקרא זה אומר דרשני, הוא בתנחומא כ"י וישב אות י"ג. ויגש מ"ד י"ח ידבר נא עבדך דבר באזניך, הוא בתנחומא כ"י ויגש אות ו'. שם מ"ד ל"ב כי עבדך ערב את הנער, הוא בתנחומא שלנו ויגש אות ד'. עוד שם על ישב נא עבדך, נמצא בכ"י שם אות ו'. משפטים כ"ג כ"א כי לא ישא לפשעכם, הוא בתנחומא כ"י משפטים אות י"א. עוד שם כ"ג כ"ח הצרעה מין שרץ כו', הוא בכ"י משפטים אות י"ב. דברים ב' כ"ו ממדבר קדמות הוא בתנחומא כ"י בהוספה לפ' דברים. שם ב' ל"א החילותי תת לפניך, הוא בכ"י סוף דברים. ודומיהם הרבה. וכאשר אקח מועד אתן רשימה ברש"י מכל המאמרים הנובעים מהתנחומא כ"י אשר רש"י לא הזכירם בשם התנחומא, ואקוה כי תצמח בזה תועלת, באשר רבים מפרשי רש"י הטמיסו עליו קושיות ופרוקים ופשטים והאריכו במעניהם, ובאמת דבריו נובעים מתנחומא, והוא היה מקור בין המקורות אשר שאב מהם פירושו.

(ה) בתולדות רש"י הערה כ"ב הביא לראיה כי מדרש תנחומא שבידינו אינו מדרש תנחומא שהיה לראשונים, כי ברש"י בראשית ג' ז' הביא בשם תנחומא ולא נמצא באשר לפנינו כי אם בב"ר פט"ו, ובאמת נמצא בנדפס וירא אות י"ד, ובכ"י וירא אות ל"ב.

---

1) גם בתולדות רש"י כתב וכן מודעת זאת דמדרש תנחומא שבידינו אינו מדרש תנחומא שהיה לראשונים, והעיר שם בהערה כ"ב מן המאמר הזה א"ר יצחק כו' שלא נמצא בתנחומא שבידינו. וכאשר העירותי הוא בכ"י שלפנינו.

תולדות אות ז׳. (ויגש מ״ז י׳) תנחומא. הוא בכ״י נשא אות כ׳ גם בנדפס שם. (ויחי מ״ט ה׳) תנחומא. הוא ויחי אות י״ב, ע״ש מה שכתבתי בהערה ס׳. (וארא ח׳ י״ז) כדאיתא במדרש רבי תנחומא, הוא בפ׳ בא אות ד׳. (שם ט׳ ל״ב) ובמדרש רבי תנחומא כו׳, הוא סוף וארא. (משפטים כ״ד י״א) כך מדרש תנחומא, ליתא בכ״י ולא בנדפס, וצ״ל ברש״י כך נדרש בפסיקתא, והוא בפסקא אחרי מות (קע״ג ע״א). (תרומה כ״ה ה׳) פירש רבי תנחומא כו׳ הוא בתנחומא תרומה אות ט׳. (ויקהל ל״ח ח׳) כך דרש רבי תנחומא. לא מצאתי בכ״י הדרשה על במראות הצובאות, ובנדפס פקודי אות ט׳ שהוסיף המדפים ממנטובה נמצא דברים אחדים אבל בסגנון אחר מזה הדרוש. (פקודי ל״ט ל״ג) מדרש רבי תנחומא, הוא בכ״י סוף פ׳ פקודי, ועיין גם בנדפס אות י״א. (שמיני י״א ב׳) כדאיתא במדרש רבי תנחומא, הוא בכ״י אות י׳. (במדבר ב׳ ב׳) כדאיתא בתנחומא בפרשה זו, הוא בכ״י אות י״ב. (שלח י״ד מ״ד) ומדרש תנחומא, הוא בהוספה לפ׳ שלח אות י״ט. (קרח ט״ז א׳) פרשה זו יפה נדרשת במדרש רבי תנחומא. הוא בכ״י קרח. (שם שם ז׳) תנחומא, הוא בפ׳ קרח אות י״ב. (חוקת כ״א כ׳) כך דרש רבי תנחומא. הוא בכ״י חוקת אות נ׳, ונמצא גם בנדפס אות כ״א. (בלק כ״ב כ״ה) ומדרש אגדה יש בתנחומא הוא באות י״ב. (פנחס כ״ו י״ג) ליתא בכ״י, רק בנדפס פ׳ פנחס אות ה׳, וכן במדרש במ״ר פנחס פכ״א אות ח׳ שגם שם נוספו הדברים כמו שהוא בנדפס, ואין ספק כי היה כן בקובץ התנחומא כ״י שלנו, וגם היה כן לפני רש״י, כי תנחומא הנדפס מס׳ במדבר לקוח מן הכ״י שלנו. (עוד שם פנחס כ״ט ל״ו) ובמדרש רבי תנחומא, הוא בכ״י סוף פ׳ פנחס. (מסעי ל״ג א׳) ורבי תנחומא דרש בו דרשה אחרת, הוא בכ״י ריש מסעי.

גם ברש״י (שה״ש ו׳ י״ג) כך דרש רבי תנחומא, הוא בכ״י במדבר אות י״א וכן בנדפס. (קהלת א׳ ד׳) ומדרש תנחומא כו׳ עוד לא מצאתי המאמר, וגם בילקוט רמז תתק״ז אחר שהביא מאמר גדול ממדרש קהלת סיים והארץ לעולם עומדת אלו ישראל, והוא המאמר שהביא רש״י בשם התנחומא, והסר שם הציון, וברש״י ובילקוט מובא הכתוב ואתם תהיו לי ארץ חפץ, צ״ל כי תהיו אתם ארץ חפץ (מלאכי ג׳ מ״ב). (קהלת ב׳ ה׳) הוא בכ״י פ׳ קדושים אות י׳. (שם שם כ״א) ומדרש אגדה בתנחומא, הוא בכ״י חוקת אות ט״ז, ע״ש בהערה קפ״ו. (יהושע ב׳ ד׳) ומדרש אגדה רבי תנחומא, הוא בתנחומא שלח אות א׳ וגם בנדפס. (שם ג׳ ד׳) במדרש תנחומא. הוא במדבר אות ט׳. (שם י״א י״ח) במדרש תנחומא. בכ״י שלנו כעת לא מצאתי עוד, רק נוסף בנדפס מטות אות ד׳, ובמדרש במ״ר פכ״ב אות ו׳, ועיין בתנחומא מטות הערה ל״ג שהעירותי שבנדפס נמצא הוספה. (שופטים ג׳ י׳) דרש רבי תנחומא, הוא בנדפס שמות אות כ׳, ובסגנון אחר בנדפס תשא אות כ״א ושמ״ר פ״ג אות ב׳, ואולי ראה רש״י כן בילמדנו, כי התנחומא הנדפס לס׳ שמות הוא הילמדנו. (שם ד׳ ג׳) דרש רבי תנחומא, הוא בכ״י פ׳ צו אות ד׳, ובנדפס נוסף מן המדפים ברפוס מאנטובה. (שם ו׳ י״ד) כך דרש רבי תנחומא, לא מצאתי לפנינו, ומובא בילקוט שופטים רמז ס״ב בשם הילמדנו. (שם י״א ל״ז) ומדרש אגדה דורש רבי תנחומא, הוא בכ״י פ׳ בחקותי אות ז׳, וע״ש בהערה מ״ד. (שמואל א׳ י׳ כ״ב) ומדרש אגדה רבי תנחומא, הוא בכ״י ויקרא אות ד׳ (ובנדפס אות ג׳ הוא הוספת המדפים ממאנטובה). (שם י״א ח׳) בילמדנו. בפעם הזה הביא רש״י את שם הילמדנו על שפתו, והוא בתנחומא הנדפס כי תשא אות ט׳, ותנחומא מס׳ שמות הוא הילמדנו, וכן מובא בערוך ערך בזק בשם הילמדנו, ונשנה גם בפסיקתא שקלים (י״ו ע״א) ובמדרש במ״ר פ״ב. (שם כ״ב ד׳) כדאיתא במדרש רבי תנחומא, הוא בכ״י וירא אות כ״ה. (שם כ״ח ח׳) כך דרש רבי תנחומא, הוא בכ״י אמור אות ד׳. (ש״ב י׳ ב׳) במדרש רבי תנחומא, הוא בכ״י וירא אות כ״ה. (מ״א א׳ ג׳) כך דרש רבי תנחומא, הוא בכ״י מסעי אות ט׳. (שם ב׳ ה׳) במדרש רבי תנחומא, הוא ג״כ מסעי שם. (מ״ב ג׳ כ׳) במדרש רבי תנחומא, הוא ג״כ בנדפס תשא אות כ״ט, והוא הוא הילמדנו. (שם ד׳ א׳) במדרש רבי תנחומא. הוא בנדפס משפטים אות ט׳, ומובא בשמ״ר פל״א אות ד׳, ופ׳ משפטים מן הנדפס הוא הילמדנו. (שם כ׳ י״ד) כדאיתא בתנחומא, יש לתקן ברש״י שצ״ל כדאיתא בב״ר, והוא בפי״ט אות י״א, ולפנינו הגי׳ ד׳ שהקיש הקב״ה, ובמדרש במ״ר פ״כ אות ו׳ (ואות ה׳ ואות ו׳ הם נוספו מן המסדר את המדרש במ״ר) הגי׳ זה אחד מג׳ בני אדם כו׳. (ישעיה ג׳ י״א) תנחומא הוא בפ׳ אמור אות ז׳ ע״ש בהערה ס׳. (שם ו׳ ב׳) ובתנחומא ראיתי. הוא בפ׳ אמור אות י״א. (שם ח׳ ח׳) ראיתי בתנחומא, הוא בפ׳ מצורע אות י׳. (שם כ״ח כ״ר) במדרש רבי תנחומא, כעת עוד לא מצאתי. (שם ל״ט א׳)

כדאיתא

כדאיתא בתנחומא ובפסיקתא, המאמר מהפסיקתא הוא בפסקא כי תשא (דף י"ג ע"ב) ועי"ש בהערה ס"ט. ובתנחומא שהביא הוא כן בנדפס כי תשא אות ה', ורש"י ראה בילמדנו, וס' שמות מתנחומא הנדפס הוא הילמדנו, וגם הערוך ערך צל ג' הביא זה בשם הילמדנו. (שם שם ג') כדאיתא בתנחומא, עיין לעיל שהבאתי מרש"י מלכים כ' י"ד. (שם מ"ח ח') כך דרש רבי תנחומא, הוא בנדפס שמות אות כ'. (שם מ"ח ט"ז) ומדרש אגדה רבי תנחומא, עוד לא מצאתי כעת בתנחומא כ"י אבל נמצא בנדפס יתרו אות י"א. (ירמיה ב' ל"א) כך במדרש רבי תנחומא, הוא בפ' במדבר אות ב'. (שם ט"ו ט') ובמדרש רבי תנחומא, הוא בפ' ויצא אות י"ד. (שם כ"ח ז') כך דרש רבי תנחומא, נמצא בנדפס וירא אות י"ג. (יחזקאל ט"ז י"ט) כך דרש רבי תנחומא, הוא פ' ראה אות י"ד, עי"ש בהערה ע'. (שם שם כ') במדרש רבי תנחומא, לא מצאתי רק במדרש איכה פ"א בפ' טומאתה בשוליה הוה כומריא אתי לגבי בר נש כו', וכן הוא בפסיקתא רבתי פכ"ט אות ד' והמאמר קטוע שם. ואולי הביא רש"י כן בשם הילמדנו, עיין ערוך ערך הן, וערך קנקל, שהביא מאמר אחד בשם הילמדנו ואיכה רבתי, והוא שם באיכה רבתי במאמר שלפניו לכן אפשר שגם המאמר השני היה ג"כ בילמדנו. (שם שם ס"א) ומדרש אגדה דרבי תנחומא. ולא מבריתך ולא מפטרמוניא שלך כו', ורש"י סיים וזה הלשון קרוב ללשון לע"ז שכן קורין עתה לקרבות פטראמוניה בלע"ז, וכן קורין כל דבר שיש לו לאדם מנחלת אבותיו ע"כ. והיא Patremoigne, Patrimoine (עיין ערבגוט, פֿאמיליענגוט), ולא מצאתי לא המאמר ולא המלה בתנחומא, וגם הערוך לא הביאו. (שם כ' ג') מדרש תנחומא. המאמר הוא מה שהביא לעיל בירמיה כ"ח ז', והוא בנדפס וירא אות י"ג. (שם ל"ה י') ומדרש אגדה רבי תנחומא. לא מצאתי בתנחומא רק במדרש ב"ר פס"ז אות ח', ושו"ט מזמור י"ד. (שם מ' כ"ה) דרש רבי תנחומא, הוא בפ' בהעלותך אות ז' עי"ש בהערה ל"ב. (הושע ד' י"ט) מדרש תנחומא מצאתי, לפנינו לא מצאתי. (שם י"א ג') במדרש רבי תנחומא. נמצא בנדפס ויחי אות ו', ובפסיקתא רבתי פ"ג, ובאגדת בראשית פ"ה אות ב'. (תהלים צ"ט ד') תנחומא. הוא בכ"י ובנדפס ריש משפטים, וגם בשמ"ר ריש פ"ל. (שם קי"א ו') ומדרש תנחומא, זה מובא ג"כ ברש"י ריש בראשית. ונמצא גם בנדפס קצת בסגנון אחר בפ' מסעי אות י'. (שם קי"ט ק"ל) תנחומא, הוא בפ' ויקהל אות ז', גם בנדפס, וברש"י שם במקום ויפתחו בדברי תורה, צ"ל ויפתחו באורה. (משלי א' כ') כך דרש רבי תנחומא, הוא בפ' בחקותי אות ד'. (שם ד' כ"ג) הוא בפ' כי תצא אות ב'. (שם י' כ') ומדרש רבי תנחומא, נמצא בנדפס כי תשא אות ו', ויותר נכון כי צ"ל ברש"י „ובפסיקתא", והוא בפסקא כי תשא (דף י"ד ע"ב), ועיין שם בהערה פ"ג מה שתקנתי בדברי רש"י. (שם כ' כ"א) ובמדרש רבי תנחומא, לא מצאתי. (שם כ"ז י"ד) במדרש רבי תנחומא, הוא בפ' בלק אות כ"ד. (שם כ"ח כ"ה) כך פירש רבי תנחומא, הוא בפ' בראשית אות ל"ז. (שם שם ח') כך דרש תנחומא, הוא בפ' משפטים אות ה', גם בנדפס אות י"ד. (שם שם כ"ג) בתנחומא. הוא בהוספה לפ' דברים, עי"ש בהערה ד'. (שם ל"א כ"א) כך הוא נדרש בתנחומא, הוא בפ' ראה אות י'. (איוב ד' י"ב) במדרש תנחומא. ואחרי המלות האלה נמצא ברש"י שם. „מצאתי מוגה ול"ש" וזה הוספת המעתיק או המדפיס שהוסיף מצאתי מוגה, ר"ל כ"י מוגה מתנחומא או רש"י מוגה, וליתא שם. או שברש"י היה כתוב במדרש תנחומא מצאתי ולא יותר, ואחד רשם בצדו „מוגה וליתא שם" הכוונה שהמעתיק הגיה „וליתא שם" שלא נמצא במדרש תנחומא. והמאמר הזה לא נמצא בתנחומא רק בב"ר פנ"ב אות ה', ופע"ד אות ז', ווי"ר פ"א אות י"ג, ומובא בילקוט וירא רמז פ"ח, ילקוט משלי רמז תתקנ"ג בשם ב"ר, וילקוט איוב רמז תתצ"ג בשם וי"ר. (שם כ' כ"ו) כן מצאתי במדרש רבי תנחומא, הוא וירא אות ח'. (שם כ"ד כ') דרש ר' תנחום צ"ל רבי תנחומא, והוא בפ' נח אות י', וגם בנדפס שם אות ז'. (שם ל' י"ט) במדרש רבי תנחומא. עיין תנחומא תצא אות ה', ובנדפס תצא אות ו', ובפסיקתא דרב כהנא פסקא זכור דף כ"ד ע"א ובפסיקתא רבתי זכור דף מ"ז ע"א. (שם ל"ו כ"א) וכן מפורש במדרש רבי תנחומא, הוא בנדפס פ' משפטים אות י"א, וס' שמות מתנחומא הנדפס הוא הילמדנו, וכן מובא בערוך ערך ברחת בשם הילמדנו. (דניאל א' כ') כך מפורש בתנחומא, הוא בכ"י מקץ אות ד' ובנדפס אות ב'. (שם ד' כ"ז) כך דרש רבי תנחומא. הוא בנדפס משפטים אות ד'.

ח) רש"י בפירושו להתלמוד. (קדושין ל"ג ע"ב) מפורש במדרש תנחומא, הוא בתנחומא כ"י פקודי אות ד' עיין שם הערה ל'. (סוטה ז' ע"ב) דרש רבי תנחומא, הוא בכ"י

וישב אות י"ז. (שם שם) ומדרש אגדה דרבי תנחומא, הוא בכ"י בפ' וישב שם. (שם ל"ו ע"ב) מפורש במדרש רבי תנחומא, הוא בכ"י בפ' ויגש אות ז'. (ב"ק צ"ב ע"א) מדרש אגדה הוא בתנחומא, הוא בכ"י פ' וישב אות י"ז. (ע"ז נ"ד ע"ב) ובתנחומא דריש מאותו פסוק צור ילדך תשי, אולי צ"ל בספרי, עיין ספרי האזינו פסקא שי"ט, או וי"ר, כי נמצא בויקרא רבה פכ"ג. (הוריות ו' ע"ב) וכן מצינו במדרש תנחומא, הוא בפ' במדבר אות י"ב.

ט) רש"י בספר פרדס הגדול (בהל' חנוכה דף מ"ו ע"ג דפוס קושטאנטינה) הביא וז"ל. בתנחומא ובפסיקתא ותשלם כל המלאכה אמרינן מאד עמקו מחשבותיך אר"ח בכ"ה בכסלו נגמרה מלאכת המשכן כו'. ודבריו אלה הבאתי גם במבוא להפסיקתא אות ז' סי' ט' והעירותי שהוא בפסיקתא רבתי פ"ו פסקא ותשלם כל המלאכה (ו), וחשבתי אז כי הציון „תנחומא" מוסב למטה, אבל כעת עיינתי כי לא נמצא בתנחומא כלל, רק הציון „תנחומא" מוסב למעלה על המאמר שהביא, ובסוף סיים „תנחומא". והוא מה שהביא שם ומה ראו לקרות בימי חנוכה חנוכת המזבח? לפי שעשה משה בהר אותן ק"כ ימים פעם שלישי מ' יום ירד בעשרה בתשרי ונתבשר סלחתי ביו"כ, ובו ביום נאמר לו ועשו לי מקדש וידעו הכל שנתרצה להם שמחו הכל במלאכת ועשו אותה בזריזות, אמר ר' שמואל בר נחמני לג' חדשים עשאוה, תשרי מרחשון ובכסלו נגמרה בתנחומא. ע"כ, והוא בנדפס סוף פ' פקודי אות י"א.

י) רש"י בפירוש המיוחס לו על מדרש בראשית רבה. אף כי נודע שהפי' הזה איננו מרש"י, רק יען כי נקרא שמו עליו, אמרתי להביאו פה. ובכל המקומות שהביא את התנחומא כוון לכ"י שלנו ושאב ממנו הרבה, מלבד המקומות שרשמתי נמצא בהרבה מקומות שהביא דברים מן התנחומא מבלי הזכירו בשם, והם ככתבם וכלשונם בתנחומא (ז). הפי' הזה הוא מאיזה קדמון, ונמצא בו הרבה דברים ופירושים יקרים, בפס"ה הביא את קרובו ר"מ בר יצחק. (ב"ר פ"ו) ואמרינן בריש תנחומא. הוא בתנחומא כ"י בא אות י', וצ"ל בריש תנחומא בא או במדרש תנחומא. (שם שם) וכן מפורש במדרש רבי תנחומא, יש לתקן שצ"ל וכן מפורש בפסיקתא, עיין פסקא דהחודש ובהערה ג'. (שם פ"כ) במדרש רבי תנחומא, הוא בפ' בראשית אות כ"ו. (שם שם) במדרש רבי תנחומא, הוא בפ' בראשית אות כ"ד. (שם פכ"א) ובתנחומא מפרש, הוא בבראשית אות כ"ג. (עוד שם) ובמדרש רבי תנחומא מפרש, הוא ג"כ שם. (עוד שם) במדרש רבי תנחומא, הוא שם אות כ"ב. (שם פכ"ג) ובמדרש רבי תנחומא מפרש. זה לקח מפירש"י עה"ת (בראשית ד' כ"ח) שהביא כן בשם התנחומא, וכן מובא בילקוט בראשית רמז ל"ח בשם התנחומא מן המאמר שמעון קולי, עד ויהי בונה עיר שהוא מן ב"ר ריש פכ"ג וחסר הציון על ויהי בונה עיר, ובתנחומא כ"י שלפנינו נשמט זה ונמצא בסגנון אחר בתנחומא הנדפס אות י"א. (שם פכ"ו) במדרש רבי תנחומא, הוא בסוף בראשית אות מ', וברש"י יש לתקן מתייחמת במקום מתייחדת. (שם פכ"ז) בתנחומא הוא בפ' בראשית אות ל"ד. (שם פל"ט) מפורש בתנחומא, הוא בפ' לך אות ג'. (שם שם) ומפרש בתנחומא, הוא שם אות ב', וגם המאמר שלפניו על ויתאו המלך הוא שם אות ג'. (שם שם) מפורש בתנחומא, הוא שם באות ד'. (שם פמ"ב) מפרש בתנחומא, הוא שם אות ז', וגם המאמר שלפניו עלה אביו לנדותו, הוא מתנחומא שם. (שם פמ"ט) בתנחומא מפורש, הוא בפ' וירא אות י'. (שם פ"נ) ובמדרש רבי תנחומא, הוא בפ' וירא אות כ'. (שם שם) ומדרש רבי תנחומא מעיד עליו, הוא שם. (עוד שם) ומפרש בתנחומא, הוא שם אות כ"ב. (שם פנ"א) ומפורש בתנחומא, הוא אות י"ט. (עוד שם) ומפורש בתנחומא, הוא ג"כ שם. (שם פנ"ב) נטל לבוש מלכות והלבישה ועשאה מטרונה כו', זה הוא בתנחומא וירא אות כ"ז, ואין ספק שהיה רשום תנחומא, רק חסר שם במאמר שלפניו כמה שורות כמו שהעיר שם המדפים, ואולי מה שהביא שם המ"כ על ובתם לבבי ובפירש"י בשם התנחומא דייק ליה כו' הוא מפירש"י על ב"ר שהביא המ"כ בשמו הרבה פעמים רק חסר גם זה לפנינו בפירושו על ב"ר. (שם פנ"ה) ומפורש בתנחומא, הוא בפ' וירא אות מ"ב. (עוד שם) ומפורש בתנחומא ובפדר"א וירא ויאמר מה נורא המקום הזה, שהוא מכוון כנגד כסא הכבוד של מעלה, אולי צ"ל ומפורש במכילתא, והוא מס' דשירה

(ו) עוד שם הביא ובמדרש מזמור שיר חנוכת הבית לדוד שבעה חנוכת בריאתו של עולם כו' בפסיקתא רבתי פ"ב.

(ז) והיה לפניו גם הפסיקתא דרב כהנא והזכירה ב"ר פי"ד פע"ז פל"ג פל"ה פפ"ב, וכן הביא את הפסיקתא רבתי, ב"ר פ"י. וכן מדרש ילמדנו, ב"ר פכ"ו. ובריית' דמ"ט מדות דר' יוסי, ב"ר פפ"ג.

דשירה פרשה י'. (שם פנ"ו) ובתנחומא מפרש, הוא בפ' וירא אות מ"ו. (שם פס"ג) כך מפורש בתנחומא, הוא בפ' תולדות אות ג'. (שם פע"ג) ומפרש בתנחומא, הוא בפ' ויצא בסוף הסדר.

יא) רבינו שמחה תלמידו של רש"י ז"ל (נפטר בשנה אחת עם רש"י ז"ל ד"א תתס"ה). במחזור וויטרי (כ"י) סי' נ"ה הובא בהכרמל שנה רביעית (שנת תר"ם) צד תרפ"ט הביא וז"ל דדרשינן כל ארחות ה' חסד ואמת כו' וכוון לתנחומא כ"י וירא אות ד', עיין שם הערה ל"ג.

יב) רבינו טוביה בר אליעזר ז"ל (חי באמצע המאה התשיעית לאלף החמישי, עיין מבוא בראש מדרש לקח טוב) הביא את התנחומא בספרו הנ"ל ומזכירו בשמו, כמו לדוגמא (שמות ד' כ"ז) ר' תנחומא דרש בספרו, ונמצא בכ"י שמות אות כ"ה גם בנדפס אות כ"ז. עוד שם (שמות י"א ט') כך דרש רבי תנחומא במדרשו, והוא בכ"י בא אות ד', גם בנדפס אות ד'. וכמו כן הביא בחלק ב' (אמור ל' ע"ג, נשא ל"ט ע"ד, פנחס ס' ע"ג, עקב ס"ט ע"ד), והמאמרים נמצאים בכ"י גם בנדפס, ואין מספר לכל המאמרים אשר לקח מהתנחומא אף שלא נקרא שמו עליהם, וכוון תמיד אל הכ"י שלנו (ח).

יג) רבינו מנחם בר שלמה בעל מחבר ס' שכל טוב, פירוש על התורה כתב יד (עיין מבוא למדרש לקח טוב הערה ל'). (זמן חבורו שנת ד"א תתצ"ט), מזכיר את התנחומא. וכאשר יזכני ה' להוציא הכ"י לאור אדבר ברחבה מזה.

רבינו

(ח) בעת אשר כתבתי את המבוא וההערות למדרש לקח טוב חשבתי כי התנחומא כ"י הנמצא בוואטיקאן ובאקספארד ואשר היה אז בידי רק דוגמאות ממנו הוא הילמדנו הנאבד, רק נקרא ג"כ בשם תנחומא, ובעבור זה כתבתי כי הילמדנו אשר היה ביד הראשונים וקראוהו גם בשם תנחומא הוא היה למראה עיני ר' טוביה והעלה על ספרו כמה מדרשים ממנו, אולם כעת נודע לי כי ר' טוביה כוון אל התנחומא כ"י שלנו לא אל הילמדנו, וממנו שאב דרשותיו, כמו שהראה מה שהבאתי שם. בתחלת בראשית הביא מדרש. א"ר יצחק לא היה צריך להתחיל אלא מן החודש הזה, וזה מובא בילקוט בא רמז קפ"ז בשם תנחומא, ואינו בתנחומא שלנו, ובאמת לקח זה מתנחומא כ"י בראשית אות י"א, וכן פתח רש"י את פירושו לתורה במאמר הזה מהתנחומא, גם המאמר שהביא שם למה לא נאמר בתחלה אלא לשון בראשית כו', ומובא גם בילקוט ירמיה רמז רס"ד בשם התנחומא, הוא לפנינו בכ"י אות י' (עיין בלקח טוב בראשית א' הערה ל"ה והערה ל"ב). עוד שם הביא ד"א בראשית בזכות התורה שנקראת ראשית שנאמר ואשים דברי בפיך וגו' וזה מובא בילקוט רמז שנ"ז בשם התנחומא והוא לפנינו בכ"י בראשית אות י' (עיין בלקח טוב שם הערה ל"ג). וכן עיין בראשית א' הערה ס"ו, ובאמת כמו שהביא ר' טוביה הוא בתנחומא כ"י סוף אות י"ט. וכן (וישלח ל"ב ט') התקין עצמו לג' דברים לדורון למלחמה ולתפלה, ובילקוט רמז קל"א מובא זה בשם התנחומא, ונמצא בכ"י פ' וישלח אות ו', (ע"ש בהערה כ"ד), וכן (ויגש מ"ז הערה ג'), נמצא באמת בכ"י פ' נשא אות כ"ו, וכן (ויחי נ' הערה י"ב) הבאתי שמובא גם בילקוט בשם ב"ר וליתא שם, ובאמת בילקוט צ"ל תנחומא, והוא בכ"י ריש שמות. וכן בכמה מדרשים שהביא המחבר והם מובאים גם בילקוט בשם התנחומא, ויען כי לא נודע לי אז כי נמצא תנחומא בכ"י אשר אליו כוון ר' טוביה, כתבתי באיזה מקומות בהערות כי בתנחומא ליתא, כמו בלקח טוב שמות א' הערה ו' והערה י"ב כתבתי „ליתא לפנינו בתנחומא" ובאמת הוא בכ"י ריש פ' שמות. וכן בשמות ב' הערה פ"ז הבאתי שנמצא בילקוט רמז קס"ח בשם תנחומא ולפנינו חסר, והוא בכ"י וארא אות ה', וכן שם בהערה ק"א כתבתי ג"כ מובא בילקוט בשם תנחומא ולפנינו ליתא, והוא נמצא בכ"י אות י"א. וכן שמות ג' הערה ג' והערה ז' שכתבתי חסר בתנחומא לפנינו, והוא בכ"י אות י'. וכן שמות י' הערה ל"ד כתבתי לא מצאתי בתנחומא רק בילקוט רמז קפ"א ואשר שם הגיון, ובאמת דברי הילקוט הם מתנחומא כ"י אות י"ב והגיון מרמז שלפניו מוסב גם על זה. וכן באיזה מקומות העירותי על דבריו כי לא נמצא כלשונו ממש במקורות אשר ציינתי, כי נעלם ממני אז המקור הנאמן אשר שאב ממנו והוא בתנחומא כ"י, כמו שתראה בראשית א' הערה ס"ו כתבתי בב"ר ובירושלמי הוא בסגנון אחר, ובאמת כעת ראיתי כי המחבר הביא כמו שהוא בכ"י אות י"ט. עוד שם ב' ד' בהערה ט' כתבתי א"ר פנחס בשם ר' ראובן, כי בב"ר הגירסא ר' יודן בשם ר' אבין, ובתנחומא הנדפס ר' יודן הלוי בר שלום ע"כ. ועתה ראיתי כמו שהביא כן הוא בכ"י שלנו. עוד שם הערה י"א אמר ר' אחא כו' כתבתי זה חסר בב"ר ונמצא בתנחומא (הנדפס) בלי שם האומר, אבל באמת בכ"י הוא כמו שהביא המחבר. עוד שם בהערה י"ד כתבתי המלות הבראם והברהם שקולין הן ליתא בב"ר רק בשו"ט מזמור ס"ב (צ"ל ק"ד), ובאמת הוא בכ"י שם אות ט"ז. וכן ויחי נ' ט"ו שכל ימי אביהם היו אוכלים על שלחנו, עיין שם בהערה י"ב, וזה נמצא בכ"י ריש שמות אות ב', ובילקוט סוף ויחי רמז ק' נרשם בטעות ב"ר וצ"ל תנחומא. וכן שמות ד' הערה כ"א הבאתי כי בילקוט בשם תנחומא גי' אחרת מהנדפס, אולם המחבר הביא כגי' הילקוט והוא כן בכ"י אות ח'. עוד שמות י' הערה כ"ג כתבתי ובילקוט בא רמז קפ"ו הביא בשם תנחומא כו', והוא נמצא בכ"י שלנו. גם שמות י"ג הערה ק"י הבאתי בילקוט בשלח רמז רכ"ח מובא מאמר גדול מתנחומא ולפנינו בתנחומא לא נמצא, אבל באמת נמצא בכ"י שלנו. וכן עוד שם ט"ו הערה קנ"ז הילקוט הביא בשם התנחומא וליתא לפנינו ונמצא בכ"י שלנו. וכן בסוף פקודי הערה י"ב העירותי על מאמר אחד שהביא הלקח טוב גם בעל והזהיר שלא נמצא לפנינו, ועתה ראיתי כי נמצא בכ"י פקודי אות ז' גם נמצא הרבה מקומות אשר לקח המחבר מתנחומא שלנו אשר לא ציינתי עליהם כלל, כי היה נעלם ממני המקור, לדוגמא שמות ג' ו', לפי שנראה לו המלאך בתחלה בדמות אביו, הוא בכ"י שמות אות ט"ז, ואשר יהיה תנחומא שלנו לפני הקוראים ימצאו עוד הרבה מאמרים במדרש לקח טוב אשר התנחומא היה לו למקור וממנו שאב הרבה דרשות.

יד) רבינו שמואל בן רבינו מאיר (הרשב"ם). (נפטר ד"א תתקל"ה, ולדעת ידידי הרב החכם הגדול הר"ד ראזין נפטר אחרי שנת תתקי"ח) הביא את התנחומא. (בראשית י' כ"ד) וה' המטיר, המלאך גבריאל, מאת ה', שכינה ממש, וכן הוא בב"ר ובתנחומא. וכן הביא זה בשם ס' הגדה סתם. (שם י"ח י"ד) וזה נמצא בב"ר פנ"א אות ב', ומובא גם בלקח טוב, ולא נמצא בתנחומא, ואולי היה לפניו בילמדנו. ועוד הביא בריש ואתחנן בילמדנו פ' שלח לך ואל תשאל לו בשעת נדרו כו', הם דברי הכותב הראשון שהכנים לתוך פי' הרשב"ם. עיין בהערת ידידי הרב החכם הגדול מהר"ד ראזין בפי' הרשב"ם שהוציא לאור. עוד שם בסוף ואתחנן הביא בהגדת ילמדנו בענין כי מי גוי גדול כו'. גם זה הוספת הכותב ולקח דבריו מהערוך ערך אופי. עוד שם הביא בילמדנו פ' אם שמר תשמרון רמ"ח תיבות יש בק"ש שמשמרת רמ"ח אברים (נמצא גם בכ"י שלנו פ' קדושים אות ו'). ועוד בילמדנו ובפסיקתא דשור או כשב משל למלך ששלח פרוזדגמא, גם זה הם דברי הכותב, ואשר הביא בילמדנו ובפסיקתא טעה בדברי הערוך, כי בערך פרוזדגמא הביא בשם ילמדנו מאמר אחר, ע"ש. ובפירוש הרשב"ם ב"ב קל"ד ע"א הביא וז"ל. מדרש פסוק כגון תנחומא ובראשית רבה ויקרא רבה עכ"ל:

טו) רבינו יעקב מרומרוג (Ramerû) הנקרא רבינו תם, אחי הרשב"ם (נפטר ד"א תתקל"א), מזכיר התנחומא בס' הישר סי' תקל"ז וזה לשונו. בתנחומא בפ' וירא מה שנהגו העולם להתענות בשני ובחמישי כו' הוא בכ"י וירא אות ט"ז, וע"ש בהערה ק'.

טז) רבינו משה בר מיימון (הרמב"ם). (נולד ד"א תתצ"א נפטר ד"א תתקס"ה) במורה נבוכים (ח"ב פ"י) הביא וז"ל ומספר הארבעה הזה נפלא ומקום התבוננות במדרש ר' תנחומא אמר כמה מעלות היו בסולם שבע כו' עכ"ל. והנה לא נמצא מאמר זה לא בתנחומא שלנו ולא בנדפס, רק שם איתא וכן בויק"ר פכ"ט אות ב' שו"ט מזמור ע"ח מלמד שהראה הקב"ה ליעקב ד' מלכיות עולים כו'. ועיין בס' אגרת בקורת להגאון מהר"ץ חיות ז"ל שכתב תנחומא הוא מדרש קדום ורש"י הביאו פעמים הרבה, וכן הרמב"ם במורה פי"ב לשני [צ"ל פ"י לשני] כמה מעלות היו בסולם אמרו בתנחומא ארבעה. אמנם אין זה לשון רבינו שם רק כמו שהבאתי במדרש ר' תנחומא אמר כמה מעלות היו בסולם ארבעה. ואפשר לפרש כוונתו כך. במדרש, ר' תנחומא אמר, והיינו כי נמצא במדרש שר' תנחומא אמר שארבע מעלות היו בסולם, וכוונתו לאיזה מדרש שמובא בו מאמר ר' תנחומא הנזכר, ובאמת לא נמצא זה גם במדרש רבה, ובהכרח כוונתו לאיזה מדרש שלא נמצא בידינו היום, או כוונתו במדרש ר' תנחומא אל הילמדנו הנאבד. אמנם מ"ש עוד שם אבל הנוסחאות כלם לכל המדרשים מסכימים שמלאכי אלהים אשר ראם עולים ויורדים אמנם פי' ארבעה ולא יותר וכו' עד שהם למדו מזה שרוחב הסולם היה עולם ושליש עולם, זה נמצא בב"ר פס"ח ר' ברכיה אמר עולם ושליש עולם הראה לו, עולים אין פחות משנים, ויורדים שנים, וע"ע שם ואמנם אמרם שהמלאך שליש העולם והוא אמרם בבראשית רבה בזה הלשון שהמלאך שלישו של עולם הוא מבואר מאד ע"כ. ועיין בחיי פ' ויצא שהאריך בביאור כוונת רבינו ז"ל.

גם בהקדמת הרמב"ם לס' המצות הביא וז"ל ואמרו ג"כ על דרך הדרש כי היות מצות עשה מספר כל האברים כלומר כל אבר ואבר אומר לו עשה בי מצוה והיות מצות לא תעשה מספר ימי השנה, כלומר כל יום ויום אומר לו לאדם אל תעשה בי עבירה, והוא מתנחומא כי תצא אות ב'.

עוד שם בס' המצות שורש שמיני כתב וז"ל. וכן אמרו ולא יהיה כקרח וכעדתו הוא שלילה ובארו הכמים שהוא שלילה ופרשו ענינה, ואמרו בתנחומא שהוא יתעלה ספר לנו שכל מי שיחלוק על הכהונה ויערער בה לא יחול בו בקרח וכעדתו מן הבליעה והשריפה, אבל עונשו כאשר דבר ה' ביד משה ר"ל הצרעת כו'. והביאו ראיה במה שקרה לעוזיהו מלך יהודה ע"כ. אין פה כוונת רבינו ז"ל למה שנאמר בתנחומא הנדפס על פסוק זה (קרח אות י'), כי לשון תנחומא הנדפס שם לקוח מגמרא סנהדרין דף ק"י וליתא בכ"י שלנו. ורבינו בעצמו הביא שם בסמוך גמרא בסנהדרין שם, ובלי ספק כוון להילמדנו. וראיתי כי הרמב"ן על התורה פ' קרח בפסוק זה מביא בשם רש"י כל הפירוש הנ"ל שהביא הרמב"ם, וליתא ברש"י לפנינו. והרב החכם מהר"א בערלינר בזכור לאברהם העיר כי כן הוא ברש"י בכ"י אחד. וראיתי כי רבינו בחיי הביא ג"כ הפירוש הזה ובלי ספק לקח דבריו מהרמב"ם בס' המצות.

נם הרבה דברים בספר היד נובעים מתנחומא, ולדוגמא בהל' תשובה פ"ט ה"ב שמלך המשיח יהיה נביא גדול קרוב למשה רבינו, נובע מתנחומא תולדות אות כ', עיין שם בהערה קל"ד. גם מה שהביא בס' המצות ל"ת שס"ב ובפי' המשניות בבאור עיקר ביאת משיח וכן באגרת תימן שכתב עיקר גדול שמשיח יהיה מבית דוד ומזרע שלמה דוקא, נובע ג"כ מתנחומא תולדות שם שכתוב שם ממי הוא יוצא מדוד שנאמר ובן שלמה וגו', עיין שם בהערה קל"ה ועיין באגרת בקורת דף ה' ובהערה שם.

יז) רבינו משה בר נחמן (הרמב"ן). (חי בסוף אלף החמישי ובהתחלת אלף הששי, ובשנת ה"א כ"ז עלה לירושלים). בפירושו לתורה. (פ' בא בפסוק אעשה שפטים) ובילמדנו וישמע בלק כי בא בלעם ששלח מטטרון לפניו, עוד שם ראה החילותי אי אכפת לך אני מטרון שלך, זה לקח מהערוך ערך מטטר. (פ' בשלח בפ' ויורהו ה' עץ) כתב ושוב מצאתי בילמדנו ויראהו לא נאמר אלא ויורהו הורהו דרכו. הוא בנדפס בשלח אות כ"ד שהוא הילמדנו, כי התנחומא הנדפס מס' שמות לקוח כלו מן הילמדנו, ולפנינו הגירסא הורהו בדרכיו. (פ' יתרו בפ' שונאי בצע) ושוב ראיתי בילמדנו שונאי בצע ששונאים ממון עצמן כו', לא נמצא לפנינו, גם לא בנדפס. (פ' משפטים בפ' הנה אנכי שולח מלאך לפניך) וכך אמר בתנחומא אני הוא שבאתי בימי משה רבך ודחה אותי, הוא בכ"י משפטים אות י'. (פ' בחקותי בפ' כל חרם אשר יחרם) ועוד מצאתי באגדה בילמדנו תניא ר"ע אומר החרם הוא השבועה וכו', הוא בנדפס וישב אות ב', ובודאי נובע מהילמדנו. (דברים בפ' ה' אלהינו דבר אלינו בחורב) וראיתי בילמדנו לא ידעת בסיני כו', לא נמצא לפנינו, אבל נמצא כעין זה בתרגום יונתן בישעיה מ"ח ח'. (ריש ואתחנן) וכן אמרו בילמדנו אמר לו רבון כל העולמים אי מתבעי לי בדין הב לי, ואי לא תתבעי לי בדין רחם עלי כשם שאמר אברהם ה' אלהים מה תתן לי. (ואתחנן ו' י"ג) ובשמו תשבע וראיתי בתנחומא אמר להן הקב"ה לישראל לא תהיו סבורין שהותר לכם להשבע בשמי אפילו באמת אין אתם רשאין להשבע בשמי אלא אם יהיו בך כל המדות הללו, את ה' אלהיך תירא שתהיה כאותן שנקראו יראי ה' אלהים, אברהם יוסף איוב, ואותו תעבוד שתהא מפנה עצמך לתורה ולמצות ולא יהיה לך עבודה אחרת לכך נאמר ואותו תעבוד ובו תדבק וכי אפשר לאדם להדבק בשכינה והלא כבר נאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אלא לומר לה כל המשיא בתו לתלמיד שקורא ושונה והעושה לו פרגמטיא והמהנהו מנכסיו זהו שאמר ובו תדבק, אם יש לך כל מדות אלו, אתה רשאי להשבע, ואם לאו אי אתה רשאי להשבע, ע"כ לשון אגדה זו. (עקב פ' ועשית לך ארון עץ) אחרי שהביא דברי רש"י עקב י' א' ולא זה הארון כו' סיים ודברי הגדה הם שמצא כתוב בתנחומא, אולם בתנחומא לא מצאתי. (פ' שופטים בפ' כי תקרב אל עיר להלחם עליה) וכך אמרו רבותינו במדרש אלה הדברים רבה והוא עוד בתנחומא ובגמרא ירושלמי אמר רשב"נ יהושע בן נון קיים הפרשה הזו מה עשה יהושע היה שולח פרוסדיטגמא כו'. נמצא בדברים רבה פ"ה אות י"ד (ט), והירושלמי שהביא הוא שביעית פ"ו, וכן נשנה גם בוי"ר סוף פי"ז, ובתנחומא לא מצאתי זה, ובודאי כוון להילמדנו. (פ' נצבים) ריש נצבים כתב. וכן מצאו במדרש תנחומא, עיין תנחומא נצבים אות ה' בכ"י גם בנדפס.

עוד בספרו תורת האדם (סי' ד' ענין ההודאה) הביא ושוב מצאתי במדרש ר' תנחומא בפ' פנחס הרואה בריות טובות ואילנים טובים אומר בא"י אמ"ה שככה לו בעולמו כו'. הוא בכ"י פנחס אות א' ובנדפס אות י'.

עוד בספרו מלחמות (חולין פ"א) הביא וז"ל ובילמדנו בענין אגדה אמרו בן א"ר יהודה בן פדיה מי יגלה עפר מעיניך אדם הראשון וכו' וכו', וביותר אדם מישראל לוקח בהמה שה או עז או כבש או שור ושוחט ומפשיט רוחץ ובודק בריאה וכו' (ומובא בשמו ברבינו נסים באלפסי חולין פ"א (דף ג' ע"ב) וכן במרן הב"י בטור יו"ד הל' טריפות בריש סי' ל"ט) נמצא בתנחומא כ"י סוף שמיני אות י"ג, וגם בנדפס סוף שמיני אות ח', ומלשון הרמב"ן נראה כי לקח מכ"י שלנו.

וכן בהשגות הרמב"ן לס' המצות (שורש ראשון), וכן במדרש רבי תנחומא ובמדרשי אגדה אחרים הורגלו להזכיר הסכום הזה (ר"ל רמ"ח ושס"ה). (שם מצות ל"ת קצ"ב) ובמדרש ר' תנחומא בארו עוד זה ואמרו אין אתם רוצים לאכול מזבחותינו ומבשולנו הרי לכם עגלים ותרנגולין שהטו כמצותיכם ואכלו מיד משקהו היין ובוער בו השטן והיה נשטה אחריה, הוא בכ"י

ט) ושם היה פורש הדיוגמא נ"ל היה שלח פרוסדגמא מלה אחת.

בב"י בלק אות ט"ז ובנדפס בלק אות י"ח. גם במשפטי החרם שלו הביא האגדה שמצא בילמדנו ר"ע אומר וכו', הוא מה שהביא בפירושו בפ' בחקותי שהבאתי למעלה.

יח) בעלי התוספות. (ברכות יג ע"ב ד"ה על לבבך) וכן איתא בתנחומא ר"י בשם שמואל אמר אסור לקבל עליו כו', הוא בפ' לך אות א' וגם בנדפס לך אות א', עיין בתנחומא מ"ש בהערה ג'. (ברכות ס' ע"ב ד"ה אשר) בתנחומא ויברא אלהים את האדם א"ר בון בחכמה, שהתקין מזונותיו ואח"כ בראו, וזה לא נמצא בתנחומא, רק בב"ר פ"ח אות ו', ושם הגי' ר' הונא בשם ר' איבו אמר. (שבת פ"ז ע"א ד"ה ואתה) משמע במדרש שלא ידעו כו', זה מובא בילקוט בהעלותך רמז תשל"ח ד"ה ותדבר מרים בשם הילמדנו. (מגילה ל"א ע"ב ד"ה משה) ילמדנו של פ' יתרו אין אדם רשאי לקרות בתורה כו', הוא בנדפס יתרו אות ט"ו. (מ"ק כ"ח ע"א ד"ה ספין) ובמדרש ילמדנו אין הגוים ספונים בלום כו', זה לקוח מהערוך ערך ספן ג'. ומה שהוסיפו שם שנאמר כל הגוים כאין נגדו הוא בערוך שם במאמר אחר מהילמדנו ע"ש. (חגיגה כ"ז סע"א ד"ה ושאין) בתנחומא יש שהיה משה תמיה כו' כך דרכי באש כו', כעין זה בנדפס שמות אות ט"ו. (כתובות קי"ב ע"א ד"ה רבי חנינא) וכן מפורש בתנחומא פ' שלח לך כשעלה ר' חנינא הגדול מבבל ביקש לידע אם נכנס לא"י והיה שוקל אבנים כו'. וזה לא נמצא לפנינו, גם לא בנדפס, ואיתא בירושלמי שביעית פ"ד ה"ט (דף ל"ה ע"ב) ר' חייא רבה מתקל כיפי, ר' חנינא מתקל גושייא, לקיים מה שנאמר כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו. והמפרש הקצר שם כתב מתקל כיפי פי' שהיה שוקל אבני סלע משל א"י כי הם כבדים משל חוצה לארץ, וכן הוא מפורש בתנחומא כשעלה ר' חנינא הגדול מבבל ביקש לידע אם נכנס לארץ ישראל והיה שוקל אבנים כו'. וע"פ הירושלמי יש לתקן בגמרא בבלי כתובות שם במקום ר' חיננא מתקן מתקליה, ופירש"י משוה ומתקן מכשול העיר כו' צ"ל מתקל מתקלה פי' שהיה שוקל משקלה, כמו שגורס התוס'. רק בירושלמי הוא מסופר שר' חייא רבה עשה כן, ור' חנינא היה שוקל גושי עפרה, ובבבלי הוא כי ר' חנינא היה שוקל אבנים. וגם בתנחומא שהביא התוס' הוא מסופר מר' חנינא הגדול, ואולי צ"ל בתנחומא ר' חייא הגדול, והיה כתוב בר"ת ר"ח הגדול, והמעתיקים הציגו ר' חנינא הגדול במקום ר' חייא הגדול, ובאמת ר' חייא רובה (פי' הגדול) עלה מבבל ולמד אצל רבי. (ב"ב קכ"א ע"א ד"ה יום) כדאשכחן גבי יעקב תנחומא פ' וישב שכל אותן ימים שנאבל על יוסף לא שרתה עליו שכינה, הוא בתנחומא כ"י מקץ אות ו' ולא בפ' וישב. (ב"ק פ"ב ע"א ד"ה כדי) דאמר במדרש משה רבינו עלה בחמישי כו' וירד בשני כו', ולכך נהגו להתענות בשני וחמישי כו', נרשם שם בצדו „במדרש תנחומא בפ' וה' המטיר כ"כ הרוקח", הוא בב"י שלנו וירא אות ט"ז, והוא המאמר שהבאתי לעיל בסי' ט"ו בשם רבינו תם בפ' הישר. (שם שם) אבל לפי מדרש תנחומא שאומר דבי"ז בתמוז ירד כו', הוא בפ' תשא אות ל"א, ולפנינו בשנוים, ועיין בעץ יוסף שם. (שבועות ט"ו ע"ב ד"ה אין) יש לומר דהיינו בית המקדש דלעתיד שהוא עשוי מאליו כו', וכן מפרש במדרש תנחומא, עיין מכילתא בשלח פ' י' ועיין ברש"י על התורה בשלח ט"ו י"ז. (מנחות ל"ה ע"ב ד"ה וכמה) הביאו את הילמדנו בשם הערוך ערך צרדה, והוא בנדפס בא אות י"ד, וס' שמות מהנדפס לקוח מהילמדנו. (חולין ע"ה ע"א ד"ה מאי) בילמדנו פ' בהעלותך וכיון שהוא יוצא כו' ועומד ומקרטע, הביאו כמו שהוא בערוך, ועיין מה שהעירותי על דברי התוס' בפסיקתא פסקא רני עקרה הערה כ"א.

יט) תוספות על התורה (נדפסים בס' דעת זקנים) מזכירים את התנחומא בהרבה מקומות, לדוגמא. (לך פ' ואברכה מברכיך) מדרש תנחומא אמר לו הקב"ה לאברהם ממך יצא שבט כו', הוא בתנחומא כ"י פ' לך אות ה', גם בנדפס אות ד'. (שם) ויכם וירדפם תנחומא וכי יש אדם רודף אחר הרוגים כו'. אין זה בתנחומא רק מובא בב"ר פמ"ג אות ג', רק יען כי בב"ר שם מתחיל א"ר תנחומא, לכן יש לתקן בדבריהם שצ"ל א"ר תנחומא. (ריש ויקרא) מדרש תנחומא לפי שהיה משה עומד כו', הוא בב"י ויקרא אות א'. (בהעלותך בפ' וירץ הנער) וי"א אלדד הוא אלידד בן כסלון, מידד הוא קמואל בן שפטן, ואיתמר במדרש ר' תנחומא כו', הוא לפנינו בב"י בפ' בהעלותך אות כ"ב. (שלח בפ' ויקרא משה להושע בן נון יהושע) מדרש תנחומא מה ראה לקרותו יהושע כו', הוא בב"י פ' שלח אות ט', ודומיהם. וכן תמצא בהרבה מקומות שהביאו מאמרי התנחומא בלי הזכרת שמו, והביאו מאמרים שלמים ממנו כמו לדוגמא. (ריש נח) פתח ר' תנחומא פרי צדיק עץ חיים בשעה שיסתלק אדם מן העולם כו', הוא בתנחומא

כ"י

ב"י פ' נח אות ב' גם בנדפס אות ב'. (מצורע פ' ונתתי נגע צרעת) אמר להם הקב"ה כו', הוא מב"י שלנו מצורע אות י'. עוד שם במאמר הזה וכי מה חטאו העצים והאבנים עד סוף המאמר, הוא בב"י שם אות י"ב. (ריש אחרי מות) זש"ה כמוב כחוטא אלו שני בני אהרן, הוא בב"י ריש אחרי. (שם) אמר ר' אחא בר זעירא זה שאמר איוב אף לזאת יחרד לבי כו', הוא בב"י אות ה'. עוד (שם) זש"ה בחוריו אכלה אש כמה בתולות יושבות עגונות כו', הוא בב"י שם אות ז'. (אמור פ' ולקחתם לכם) משלכם להוציא את השאול ואת הגזול משל למלך ששלח שלוחו לגבות בעיר עד סופו הוא בב"י אמור אות כ"ו. (שם בפ' ביום הראשון) זש"ה אז ירננו עצי היער, הוא מב"י שם אות כ"ז. (ובסיום המאמר אלא מי שהוא יוצא במקל לבן או תפוח בידו אז יודעין שהוא יוצא זכאי, וזה הגהה מאיזה מגיה שוגה, כי צ"ל מי שהוא יוצא ובאיין בידו, עיין בתנחומא שם הערה קפ"ה). (בהר פ' וכי תשיג יד גר) גר זה מלכות מדי, הוא בב"י בהר אות ב'. (נשא פ' ולזבח השלמים) ומ"ט לא הקריבו אלא דבר מועט פר אחד משל למלך שיצא לדרך כו' עד סופו, הוא בב"י נשא אות כ"ג. (שם פ' ביום השביעי נשיא לבני אפרים) כל המאמר שם הוא בב"י אות ל"א. (בהעלותך פ' ואצלתי מן הרוח) משל למלך שהיה לו פרדס כו', הוא בב"י בהעלותך אות כ"ח. (ריש דברים) זש"ה מוכיח אדם אחרי חן ימצא מוכיח אדם זה משה כו', כל המאמר נמצא בב"י בהוספה לפ' דברים אות ב' ע"ש ובהערה שם. ובדרך אגב אעיר עוד בסוף ברכה נמצא ג"כ מדרש מפטירת משה שוה קצת למדרש דברים רבה, ע"ש.

כ) רבינו יהודה ב"ר אליעזר ז"ל בספרו מנחת יהודה (הנדפס יחד עם פי' בעלי התוס' על התורה, והספר בכלל נקרא דעת זקנים. המחבר הזה חי במאה הראשונה לאלף הששי, וחבר ספרו בשליש האחרון למאה ההיא, שכן כתב הוא בעצמו בהקדמת הספר אני יהודה ב"ר אליעזר יסדתיו שנת ע"ג לפרט האלף הששי) הביא את התנחומא. (בראשית פ' אשר ברא אלהים) סיים כדמוכח במדרש תנחומא. (נח פ' אך נח) אך לשון מיעוט, כך מפורש בתנחומא. והוא בפ' נח אות י"ד. (וישב פ' וימשכו ויעלו את יוסף) והר"ר אליקים (י) מצא ראיה לדבריו במדרש תנחומא ויעברו אנשים מדינים סוחרים וגו' והישמעאלים מכרו אותו למדינים, והמדינים לפוטיפר, נעשו עליו ג' אניות כו', הוא בב"י וישב אות י"ג, ע"ש הערה מ"ג. (שם) עוד יש בתנחומא שאמר יוסף לאחיו איני רוצה אלא לידע לבנימן זה מי נתן לו עצה לגנוב הגביע כו' הוא בב"י ויגש אות ז'. (וארא פ' ויעשו כן חרטומי מצרים) וה"ר אליקים תירץ שממימי ישראל היו עושין כן כי הם לא נהפכו לדם, וסעד לדבריו מצאתי במדרש תנחומא למתי אעתיר לך כו' כוונתו לפ' וארא אות י"ד ע"ש. ובמקום למתי אעתיר יש להביא הכתוב ונטה ידך על מימי מצרים על נהרותם וגו'.

כא) רבינו משה מקוצי בעל הסמ"ג (חי במאה האחרונה לאלף החמישי, ובספרו הביא שנת ד"א תתקצ"ה ותתקצ"ו) מביא בספרו דף ק"ה ע"א את הילמדנו, וז"ל. משפט אורך הרצועה אמרינן בפרק הקומץ רבה (מנחות ל"ה ע"ב) עד אצבע צרדה, ובילמדנו פרשת בא משמע דהיינו דוקא בשל יד ונרשם בצדו על הילמדנו „דף ל"א ע"ב" וזה הוסיף המדפיס בדפוס וויניציא שנת ש"ז ע"פ תנחומא דפוס וויניציא שנדפס בשנת ש"ה. ודבריו נמצאים בנדפס בא אות י"ד, והנדפס מס' שמות הוא הילמדנו מס' שמות, וזה מובא ג"כ בתוס' מנחות ל"ה ע"ב ד"ה וכמה בשם הערוך וכן מובא בהרא"ש הל' תפלין ג"כ בשם הערוך.

כב) רבינו אליעזר ב"ר יהודה מגארמיזא בעל הרוקח (חי בסוף אלף החמישי) הביא (בהל' חסידות) ובתנחומא ר"א בנו אומר פרה בת שתים, הוא בב"י חוקת אות כ"ד, ובנדפס חקת אות ח'. (הל' עירובין סי' קצ"ו) וכן תמצא בתנחומא פ' שלח ילמדנו רבינו מהו לפרוש לים הגדול כו'. הוא בב"י ובנדפס שלח אות א'. (הל' עשרת י"ת סי' ר"ט) ומה שמתענין יום ב' ויום ה' אומר בתנחומא בפ' וה' המטיר כו', וכן במדרש ויכלו פ' בהעלותך (יא), הוא בב"י וירא אות ט"ז, והוא אשר הביא ר"ת, עיין לעיל אות ט"ו. (הלכות ברכות סי' שכ"ג) רמ"ח תיבות כנגד רמ"ח איברים כדאיתא בתנחומא כו', הוא בב"י ובנדפס קדושים אות ו'. (הל' או"ה סי' תנ"ב) בתנחומא אדם כי יהיה בעור בשרו כו' והיה מוטות כנפיו המוטה הזה של תרנגול אחד מס' בכנפיו, הוא בב"י מצורע אות י' ומובא ברש"י ישעיה ח' ח' בשם התנחומא.

רבינו

(י) הוא הרב ר' אליקים בן הרב ר' מנחם והיה רבו של בעל מנחת יהודה, עיין שם הגדולים ח"ב ערך חזקוני.

(יא) את המדרש ויכלו הביא עוד בסי' מ"ט ק"ח קנ"ב ר"ע שכ"ג (ג' פעמים) שכ"ו.

כג) רבינו ברוך מגארמיזא בספר התרומה (חי בסוף אלף החמישי) הביא בהל' תפלין סי' רי"א כאמר הילמדנו שיעור רצועה של יד אר"ל עד אצבע צרדה כו', והוא אשר הביא הערוך בשם הילמדנו.

כד) רבינו אליעזר ב"ר יואל הלוי בספרו הנקרא ראבי"ה (יג). (חי בסוף אלף החמישי ונפטר ה"א כ"ד). בסי' קמ"ה הביא וז"ל. מדרש תנחומא פ' וישא משלו ויאמר אמרינן שמים אחרונים טעונין ברכה אע"פ שחובה היא כו', הוא בתנחומא כ"י קרח אות כ"ד ובנדפס אות ט"ו. סי' תקכ"ח דאמרינן במדרש תנחומא בסוף פ' ואתחנן שמע ישראל וגו' רבנן אמרי כו' עד אבל ביום הכפורים שהם נקיים כמלאכים אומר אותו בפרהסיא ולובשים לבנים ע"כ. המאמר הזה הביא גם תלמידו הרב בעל אור זרוע הל' עיו"כ סי' רע"ז. ובתנחומא ליתא, ואולי היה לפניו בילמדנו, ונמצא לפנינו במדרש דב"ר פ' ואתחנן פ"ב אות ל"ו, וכן הביא הטור או"ח סי' תרי"ד בשם דברים רבה. וראיתי ברוקח סי' שכ"ג שהביא זה בשם מדרש סתם. עוד שם בסי' תק"ל הביא וז"ל. אגדה דר' תנחומא שגרסינן בפ' ואתחנן אמר משה לפני הקב"ה כל הכעס הזה עלי למה כו', הוא בכ"י ובנדפס אות ו'.

כה) רבינו ישעיה מאטראני (חי במאה האחרונה לאלף החמישי) בתוספות רי"ד (ר"ת רבינו ישעיה דטראני). קדושין ל"ג הביא בשם הילמדנו המאמר שצריך אדם לעבור לפניהם ויהיו רואין אותו ועומדים לפניו, והוא בכ"י בהעלותך אות כ', עיין הערה ק"ז.

כו) רבינו יצחק בר' משה מוינא בספרו אור זרוע (חי בסוף אלף החמישי ובתחלת אלף הששי) הביא את התנחומא והילמדנו. (באלפא ביתא אות י"ב) בילמדנו פרשת כי תאמר בלבבך (פ' עקב) מעשה בגוי אחד שהיה מחלק צדקה לעניים כו', וזה ליתא לא בכ"י שלנו ולא בנדפס, ובודאי הוא בילמדנו, והמאמר הזה הביא ג"כ ידידי הרב החוקר הגדול מוהר"א יעללינעק בבית המדרש ח"ה דף קס"ב בשם או"ז. (שם אות י"ט) כדאמרינן בילמדנו ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא ר"א אומר אם נעשים כל הימים דיו כו', וזה ליתא ג"כ, ובודאי היה לפניו בילמדנו. (שם) ואמר בתנחומא פ' נצבים לא נפלאת היא ממך כו' אף כי הביא בשם תנחומא כוון ג"כ להילמדנו ויכנהו בשם תנחומא. (שם אות כ') ואמרו בילמדנו פ' שמע ישראל רבינו הקדוש כשהיה כותב לאנטונינוס כו', וזה לא נמצא ג"כ. (שם אות כ"א) כדאיתא בילמדנו בפ' כי לא יהיה בך אביון (פ' ראה) ר' טרפון יהיב ליה שתי קנטרינין דכסף אמר לו לך וקנה לי אופיא (יג) כו', וגם זה ליתא ונמצא בודאי בילמדנו. (הל' ק"ש סי' ט"ו) ותימה על ר' אליעזר בן הורקנוס שהיה אוכל עפר שלא ליהנות כדאיתא בתנחומא, הוא בכ"י שלנו פ' לך אות י'. (הל' בעל קרי סי' קכ"ד) דאמר בתנחומא פ' זה ספר [תולדות אדם] שכל אותן השנים שפירש אדם מחוה כו' מעשה שאירע לאותו חסיד שנזדמן לו שידה כו', הוא בכ"י בראשית אות כ"ו וכ"ז. (הל' חלה סי' רכ"ה) בתנחומא בילמדנו ריש פ' אלה תולדות נח ולמה נצטוו נשים על מצות הללו, הוא בכ"י ריש נח, ויען כי מתחיל שם ילמדנו רבינו לכן ציין בתנחומא בילמדנו, או אולי היה גם לפניו בילמדנו, וצ"ל בתנחומא ובילמדנו. (הל' נדה סי' ש"מ) ואמר בתנחומא פ' זאת תהיה תורת המצורע אל תתן את פיך לחטיא את בשרך כו', הוא בכ"י מצורע אות ב'. (הל' תפלין סי' תקל"א) דאמר בילמדנו פ' אני פי מלך שמור א"ר ינאי תפלין צריכין גוף נקי כו', וגם זה הוא מהילמדנו, ומובא גם בפסיקתא רבתי פכ"ב (יד). (שם סי' תקל"ב) במדרש ילמדנו פ' אני פי מלך שמור ר' ינאי היה לובשן אחר חוליו שלשה ימים כו'. גם זה מובא ברבתי שם. (שם סי' תקס"ח) הביא הילמדנו בסוף בא ושיעור רצועה של יד אמר רשב"ל עד אצבע צרדה כו', מובא גם בערוך ערך צרדה כמו שהביא, והוא לפנינו בנדפס אות י"ד, וס' שמות הנדפס הוא הילמדנו. (בח"ב ה' ע"ש סי' א') ואמרינן בתנחומא מהו ראו כי

(יב) ספרו בכתב יד הנמצא ביד ידידי הרב החוקר והחכם הגדול מהרשז"ה נ"י היה אצלי רק על ימים אחדים, ורשמתי לי רק איזה מקומות אשר מצאתי התנחומא מובא בו. וידידי הרה"ג הבקי הנפלא מוהר"ר חיים נתן דעמבילר הוציא לאור חלק א' ממנו, ולדאבון נפשנו לא זכינו לראות בדפוס החלקים האחרים.

(יג) יש לתקן שצ"ל אוכיא פי' שדה בל"י, עיין ערוך ערך אסיא, ונמצא מאמר הדומה קצת לזה בוי"ר פל"ד אות ט"ז ושם נאמר לנכון אוסיא, ומזה גם בפסיקתא רבתי פכ"ה פסקא עשר תעשר מעשה בר' טרפון שנתן לר' עקיבא מאה ושמונים קנטרים של זהב אמר לו קנה לנו אוסיא.

(יד) וגם המרדכי הל' תפלין הביא זה בשם הילמדנו פ' אני פי מלך שמור, ובשבלי הלקט כ"י ענין תפלין הביא בפסיקתא בפרשת אני פי מלך שמור.

כי ה' נתן לכם השבת א"ר יצחק ראו היאך אתם משיבין לאו"ה כו', הוא בכ"י בשלח אות כ"ד. (שם סי' י"א) ואמר בתנחומא ריש פ' אלה תולדות נח, ילמדנו רבינו על כמה עבירות נשים מתות כו' הוא בכ"י נח אות א' וכן בנדפס. (הל' מו"ש סי' פ"ט) והאי דכתב שמשה רבינו מת בשבת ה"נ משמע ספ"ק דסוטה (דף י"ג ע"ב), וה"נ משמע בתנחומא, ליתא לפנינו, ועיין שו"ת הגאונים שערי תשובה סי' ר"כ שאין עוסקים בתורה במנחה בשבת מפני כבודו של משה רבינו שנפטר באותו זמן בשבת, וכן הביא רע"ג בסידור שלו (ל' ע"א), ודבר זה משום כבודו של משה רבינו שנפטר באותה שעה בשבת, והכי אמר רב שר שלום גאון ע"כ. וזה נזכר גם בס' הפרדס לרש"י דף נ"ו ע"ג ובתוס' פסחים (שבמרדכי) דף קס"ד ע"א ד"ה רבנן דבי ר"א לא קפדי אמיא ובתוס' מנחות דף ל' ע"א ד"ה מכאן ואילך. והרב בעל שבלי הלקט כתב מסורת היא בידינו מאבותינו שמשה רבינו ע"ה נפטר בשבת במנחה, ומה שהביא ה"נ משמע ספ"ק דסוטה, עיין ברש"י שם ד"ה דיוזגי ובערוך ערך דיוזגי, ועיין בשו"ת מהר"ם מרוטנבערג סי' י"א. (הל' עיו"כ סי' רע"ז) מדאמר במדרש ר' תנחומא סוף פ' ואתחנן שמע ישראל וגו' רבנין אמרי אבל ביו"כ שהן נקיים כמלאכים אומרים אותו בפרהסיא ע"כ. זה הביא גם מורו הראבי"ה בסי' תקכ"ח בשם התנחומא. (שם שם) בתנחומא פ' וה' פקד את שרה ילמדנו רבינו אם יהיה קטטה בין אדם לחבירו, הוא בכ"י וירא אות ל'. (שם שם) הביא בשם מורו הראבי"ה שהביא מאמר התנחומא פ' ואתחנן אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע כל הכעס הזה למה כו', הוא בראבי"ה סי' תק"ל שהבאתי לעיל.

כז) ספר האסופות (כתב יד) מצאתי שהביא את התנחומא. (בסי' שע"ו) הביא בשם הראבי"ה אשר הבאתי לעיל מסי' תקכ"ח, ואשר הביא האו"ז הל' עיו"כ סי' רע"ז. (בדף קס"ו ע"א) בתנחומא שנים שהיו ישנים בטלית אחת אינן רשאין לקרוא ק"ש, אלא זה מתכסה בכסותו וזה מתכסה בכסותו וקוראין וכו'.

כח) הרב ר' משה בה"ר מאיר כהן (טו) מובא בשמו בהגהות מיימוניות הל' ברכות פ"א ס"ה שכתב אומר בילמדנו שיש בק"ש תיבות כמנין אברים כו'. והוא בכ"י ובנדפס קדושים אות ו'.

כט) רבינו צדקיהו ב"ר אברהם הרופא (חי בראש האלף הששי) בספרו שבלי הלקט השלם אשר נשאר בכתובים ונמצא בידי העתקה ממנו, הביא את התנחומא. (ערוגה הראשונה סי' ג') כדאמרינן בתנחומא פרשת נגעים שאם בראו רובו דם ומיעוטו מים כו', הוא בכ"י תזריע אות ח'. (שם סי' ט"ו) בתנחומא פרשת שמע א"ר מנא ב"ר לא תהא ק"ש קלה בעיניך שהרי רמ"ח תיבות יש בה כו', הוא בכ"י קדושים אות ו' ובנדפס ו'. (שם) ובתנחומא מפרש טעם אחר בשעה שעלה משה למרום כו' ולמה אין אומרים אותו בפרהסיא כו', הוא המאמר אשר הבאתי לעיל בשם הראבי"ה והאו"ז, והוא נמצא בדברים רבה פ' ואתחנן פ"ב אות ל"ו. (שם סי' מ') ובתנחומא בפ' וירא מצאתי מעשה באחד שעמד לקרות בתורה וסמך עצמו לכותל והחזירו רב שמואל בר רב יצחק כו'. זה לא מצאתי, רק נמצא בסגנון אחר בירושלמי מגילה פ"ד ה"א (ע"ד ע"ד) ר' שמואל בר רב יצחק עאל לכנישתא המא חד בר נש קאים מתרגם סמיך לעמודא א"ל אסור לך כשם שניתנה באימה ויראה כך אנו צריכין לנהוג באימה וביראה, ובתוס' זבחים י"ט ע"ב ד"ה עמידה הביאו המאמר בשם ירושלמי וכוונו אל הירושלמי שהבאתי. (שם) בתנחומא פ' כי תשא הקורא בתורה לא יפחות מג' פסוקין כנגד ג' אבות כו', וזה נמצא בנדפס אות כ"ח, ויען כי ס' שמות מהנדפס לקוח כלו מן הילמדנו לכן כוון בעל שבה"ל אל הילמדנו ויכנהו בשם תנחומא. (שם סי' מ"ב) בתנחומא פ' יתרו וידבר אלהים זש"ה אז ראה ויספרה וגו' למדתך תורה דרך ארץ כו' לומר דבר בפני הצבור עד שתפשוט בינך לבין עצמך שנים שלש פעמים, מעשה בר' עקיבא כו' הוא בנדפס יתרו אות ט"ו שהוא הילמדנו מס' שמות, והילקוט שמואל רמז קמ"ו הביא זה בשם הילמדנו, ומובא גם בתוס' מגילה, עיין לעיל באות י"ח. (ערוגה השנית סי' נ"ה) תנחומא, אמר רב חסדא מנין שכל המוציא הוצאת שבת מצוה שישבים ויוציא משחרית כו' ליתא לפנינו. (שם סי' נ"ח) ובתנחומא קח את אהרן ואת בניו ואת הבגדים, למה הבגדים אלא שהן כבודו של אדם, וכן בן סירא אומר הדר אלהים בני אדם הדר בני אדם כסותן. זה ליתא לפנינו ונמצא בקונטרס אחרון ממדרש ילמדנו הנדפס בילקוט דפוס שאלוניקא (נדפסו בבית המדרש ח"ו צד ע"ט—צ') ושם בסי' א' מובא זה המאמר, לכן כוון בעל שבה"ל אל הילמדנו, ובמס' ד"א זוטא פ"י מובא זה סתם ולא בשם בן סירא.

שם

(טו) מובא הרבה פעמים בשבלי הלקט כ"י וכן בתניא סי' נ'.

(שם סי' צ"ו) ובתנחומא מפרש ולא פליגי כאן דאמר ר' ברכיה לא נתנו שבתות ויו"ט אלא לתלמוד תורה כו' זה ליתא לפנינו גם לא בנדפס, ובודאי היה לפניו בילמדנו. ונמצא זה בפסיקתא רבתי סוף פסקא כ"ג ושם נחלפו האמוראים, ויש לתקן שם כמו שהוא בירושלמי פט"ו ה"ג, וכמו שהביא הרב בעל שבה"ל בשם התנחומא היינו ר' ברכיה בשם ר' חייא ב"ר אבא לא ניתנה השבת אלא לתלמוד תורה ור' חגי אמר אלא לתענוג ויהיו הדברים מתאימים וע"פ שני עדים יקום דבר. וראיתי במרן ב"י או"ח סי' רפ"ה הביא התנחומא כמו שהובא בשבה"ל. (שם) תנחומא ויקהל משה בעלי הגדה היו אומרים מתחילת התורה ועד סופה אין פרשה שנאמרה בה קהילה בראשה אלא פרשה זו בלבד, ולמה כך, אמר הקב"ה למשה לך רד ועשה לי קהלות גדולות על דבר שבת כדי שילמדו כל הדורות להקהל קהלות בכל שבת וליכנס בבתי כנסיות ובתי מדרשות ללמוד בהן תורה ברבים כו'. המאמר הזה לא נמצא לפנינו בכ"י, רק הרב בעל שבה"ל לקח המדרש הזה מהרוקח הל' שבת סי' נ"ה, אבל ברוקח לא הביא שהוא בתנחומא. ומצאתי בילקוט ריש ויקהל הביא זה בשם מדרש אבכיר. (שם סי' קכ"ו) ובמדרש ר' תנחומא ראו כי ה' נתן לכם את השבת ראיה היא לכם כנגד או"ה מן המן שאינו יורד בשבת, הוא בתנחומא כ"י בשלח אות כ"ד, ועיין בנדפס פ' כי תשא אות ל"ג אבלו המן מעידין עליו שבכל ימות השבת היה יורד כו'. (שם סי' קכ"ט) ומפורש בתנחומא במוצ"ש בת קול יוצאת ואומרת להם לרשעים צאו לגיהנם שכבר השלימו ישראל סדריהן. קצת בסגנון אחר בנדפס כי תשא אות ל"ג, וכן בפסיקתא רבתי פכ"ג, ומובא גם בשאילתות פ' בראשית, ובסידור רע"ג דף ל"א ע"א. (ערוגה השלישית סי' קל"א) תנחומא פ' בלק מעשה בשעת השמד בחנווני ישראל שהיה מבשל בשר חזיר ובשר טהור כו', הוא בכ"י בלק אות כ"ד. (שם סי' קמ"ט) בתנחומא פ' בלק שנו חכמים מים ראשונים האכילו בשר חזיר כו' מעשה באדם אחד שאכל קטניות כו', הוא שם אות כ"ד. (ערוגה החמישית סי' קפ"ט) תנחומא מהו מאד עמקו מחשבותיך א"ר חנינא בכ"ה ימים בכסלו נגמרה מלאכת המשכן ונעשה מקופל עד אחד בניסן כו', זה ליתא בתנחומא רק בפסיקתא רבתי פ"ו פסקא ותשלם כל המלאכה, והרב המחבר ראה בפרדס הגדול ברש"י בהל' חנוכה (דף מ"ו ע"ג דפוס קאנשטאנטינא) שהביא בתנחומא ובפסיקתא אמרינן מאד עמקו מחשבותיך אר"ח כו', וחשב כי נמצא בתנחומא, אולם לעיל באות ט' כאשר הבאתי שם דברי רש"י מס' הפרדס הראיתי לדעת כי הציון תנחומא מוסב אל המאמר שלפניו ע"ש. (ערוגה השביעית סי' רי"ח) בתנחומא הנה מקום אתי הנה אני במקום פלוני לא נאמר אלא הנה מקום אתי, שהוא מקום לעולמו ואין עולמו מקומו. הוא בנדפס כי תשא אות כ"ז (שהוא הילמדנו) ומובא גם בשמ"ר פמ"ה אות ו', ושם הגי' מקומי טפלה לי ואין אני טפל למקומי, אולם בב"ר פס"ה אות ט' ובפסיקתא רבתי פסקא כ"א ושו"ט מזמור צ' הגירסא כמו שהביא הרב המחבר. (ערוגה התשיעית סי' רע"ז) בתנחומא פ' וירא מנין סמכו הדורות שיהא מתענין בשני ובחמישי כו', הוא בתנחומא כ"י וירא אות ט"ז, ושאב דבריו מס' הישר לרבינו תם סי' תקל"ז, עיין לעיל באות ט"ו.

ל) בשבלי הלקט הנדפס אשר הוא קיצור מהשבלי הלקט השלם אשר נשאר בכתובים, הביא את התנחומא רק בששה מקומות. (בסי' ו') תנחומא פ' שמע א"ר מני לא תהא ק"ש קלה בעיניך, הבאתי לעיל באות הקודם מב"י סי' ט"ו. (שם) ובתנחומא מפרש טעם אחר, הוא בכ"י בסי' הנ"ל. (סי' י"ד) ובילמדנו פ' וירא מעשה באחד שעמד לקרות בתורה כו', הוא בכ"י סי' מ', ושם הביא בתנחומא במקום בילמדנו. (שם) ובתנחומא פ' יתרו ומעשה בר' עקיבא הוא בכ"י סי' מ"ב. (סי' י"ו) תנחומא א"ר חסדא מנין שכל המוציא הוצאת שבת מצוה שישכים ויוציא משחרית כו', הוא בכ"י סי' נ"ה ולא נמצא בתנחומא. (סי' צ"ב) בתנחומא פ' וירא מנין סמכו הדורות שהיו מתענין בשני ובחמישי כו', הוא בכ"י סי' רע"ז.

לא) תניא רבתי שהוא קיצור משבלי הלקט כ"י הביא את התנחומא כמו שמצא מובא בשבלי הלקט. סי' א' הוא בכ"י סי' ג'. סי' ב' בכ"י סי' ט"ו. סי' ד' בכ"י סי' ט"ו. סי' ו' בכ"י סי' מ'. עוד שם בכ"י סי' מ"ב. סי' י' בכ"י סי' נ"ה. סי' י"ח בכ"י סי' צ"ו. עוד שם הוא בכ"י בסי' צ"ו. סי' כ' הוא בכ"י סי' קכ"ו. סי' כ"א הוא בכ"י סי' קכ"ט. סי' ל"ז הוא בכ"י סי' קפ"ט. סי' מ"ח הוא בכ"י סי' רי"ח. סי' ס"ב הוא בכ"י סי' רע"ז.

לב) הרב ר' אברהם בר נתן הירחי בעל המנהיג (חי בשנת ה"א ס"ד כמו שהביא בהקדמתו

בהקדמתו, ובשער הספר כתב המדפים שחי ס"ד שנים קודם אלף הששי) (טז). והוא בעצמו כתב בהקדמתו שהספר מיוסד על אדני התלמוד ירושלמי ובבלי ספרא ספרי תוספתא ב"ר וי"ר פדר"א מכילתא שו"ט וסד"ע וילמדנו ופסיקתא (יז). (בהל' תפלה סי' כ"ה) צור עולמים העולם הזה נברא בה"א בתנחומא וב"ר ובאין דורשין ירושלמי. הוא בתנחומא כ"י פ' ויקרא אות י"ג, ב"ר פי"ב אות ב', וירושלמי חגיגה דף ע"ז ע"ג ע"ש. (הל' תענית סי' ב') ובילמדנו ואהרן וחור תמכו בידיו מכאן אמרו אין פוחתין משלשה בני אדם כו', הוא בנדפס בשלח אות כ"ז, וס' שמות הוא הילמדנו ועיין פסיקתא פסקא זכור הערה י"ז. (שם סי' י"ד) ארך אפים אף לרשעים בשבת פרק ר"ע ובתנחומא. (הל' ר"ה סי' א') מנהג להתענות ערב ר"ה ויש לי סמך בתנחומא באמור ולקחתם לכם ביום הראשון כו' הוא בכ"י אמור אות ל' ובנדפס אות כ"ב. (שם סי' כ"א) ומצאתי סמך לדבר בפ' אמור בילמדנו זש"ה הן אתם מאין מליחה סרוחה ופעלכם מאפע ממאה פעיות כו', זה נמצא בנדפס אמור אות י"א, ועיין בתנחומא אמור הערה קל"א. (הל' פסח סי' נ"ד) ובריש ילמדנו ובב"ר מצאתי סמך לדבר להסיבה מן התורה ויסב אלהים את העם וגו', מלמד שהושיבן בהסיבה כבני מלכים. (ובדפוס לבוב נשמט מן להסיבה עד בהסיבה משגגת המדפים, ונמצא לנכון בדפוס בערלין דף פ"ב ע"א). ולדעתי יש לתקן בדבריו בריש ילמדנו בבמדבר, והוא בריש במדבר אות ב' בנדפס, ועיין בתנחומא פ' במדבר הערה י"ב. (הל' חנוכה סי' קמ"ז) מצאתי בירושלמי ובילמדנו למה נסמכה פ' בהעלותך לחנוכת המזבח כו', עיין בתנחומא פ' בהעלותך אות ו' וברש"י עה"ת, ונראה שכוון להילמדנו הנאבד. (הל' תפלין) ואמרינן בב"ר ובתנחומא ובשבת פ' ר' עקיבא כשעלה משה למרום מצאו להקב"ה שהיה קושר קשרים כו', בשבת דף פ"ט ע"א נמצא רק התחלת המאמר, וגוף המאמר כמו שהביא הוא במנחות כ"ט ע"ב. ובתנחומא לא נמצא רק בהתחלת בראשית בנדפס מהו קווצותיו תלתלים על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות. (שם) ובילמדנו שמות תייתר כל הנשמה תהלל יה אות אחת שיעשה מן ה"א חי"ת כו', הוא ג"כ בריש בראשית שם בנדפס.

לג) רבינו אשר בן הרב יחיאל אשכנזי (הרא"ש) ז"ל. (נפטר ה"א פ"ח), בהל' תפלין הביא המאמר מילמדנו בשם הערוך, דשיעור רצועה של יד עד אצבע צרדה. וגם בשו"ת הרא"ש כלל שביעי סי' ט' הביא ותניא בילמדנו וכי שבועה היתה אלא ללמדך שהחרם הוא השבועה כו', הוא המאמר שהביא הרמב"ן בפירושו בפ' בחקותי, הבאתי לעיל סי' י"ז ע"ש.

לד) רבינו יעקב ב"ר אשר (הטור), (חי בסוף מאה הראשונה לאלף הששי) הביא בטור או"ח סי' כ"ד וז"ל גדולה מצות ציצית ששקולה כנגד כל המצות דכתיב וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה', ציצית עולה ת"ר, וח' חוטין וה' קשרים הרי תרי"ג, אע"פ שהוא חסר יו"ד, מפרש בתנחומא ג' פעמים כתיב ציצית בפרשה ציצית וחד מניהו „לציצית" שדי ל' לכולהו והיא משלמת המנין עכ"ל. וכן מצאתי אח"כ שהביא כן אביו הרא"ש ז"ל בהל' ציצית סי' ט"ו, וכן הביא כן האבודרהם סדר שחרית של חול בענין דיני ציצית, והמאמר הזה לא מצאתי בתנחומא לא בכ"י שלנו ולא בנדפס. ובתנחומא הנדפס סוף קרח נמצא רק המאמר כי ציצית עולה ת"ר וח' חוטין וה' קשרים הרי תרי"ג, וזה אינו מגוף התנחומא, וכל המאמר המתחיל מנצפ"ך הוא הוספה מהמדפים הראשון דפוס קאנשטאנטינא ולא נמצא בכתבי יד מן התנחומא אשר כעת בדפוס. וגם המדפים ממנטובה העיר וכתב מכאן עד סוף הפרשה לא נמצא בכ"י. והמדפים הזה לקח זה מן מדרש במ"ר קרח פי"ח אות כ"א ושם נמצא ההוספה ההיא. ואין ספק שכל המאמר הוא לקוח ממדרש של רבי משה הדרשן, כאשר ניכר לכל מעין, וגם רש"י בפי' על התורה שלח ט"ו ל"ט וכן בפי' לגמרא מנחות מ"ג ע"ב הביא זה הדרש. וכן מצאתי במדרש לקח טוב בפ' שלח בפסוק והיה לכם לציצית. והמאמר השני שהביא הטור בשם התנחומא ג' פעמים כתיב ציצית מובא ג"כ בלקח טוב על הפסוק למען תזכרו, וז"ל: שלש פעמים [ציצית] כתיב ועשו להם ציצת, ונתנו על ציצת, והיה לכם לציצת, כשתחלק ל', י' לאחד, י' לאחד, י' לאחד יהיו כלם מלאים, כי כלם ציצת חסר יו"ד כתובים עכ"ל. א"כ ברור לדעתי ששאב רבינו טוביה זה ממדרש רבי משה הדרשן. וראיתי בתוס' מנחות ל"ט ע"א ד"ה לא יפחות שהביאו זה בסתם ולא בשם המדרש כלל, כי כשהביאו

(טז) ועיין בקורא הדורות (דף כ' ע"א) רצה להוכיח טעותו בהקדמתו לד"א תתקס"ד ע"ש.

(יז) עיין מבוא לפסיקתא סי' ה' אות כ"ו, ופה יש להעיר כי בהל' תפלין הביא ובמדרש עלי עשור ר' ברכיה בשם ר' אבא [בר] כהנא כתיב כה אמר ה' [אלהי] לנאות [אדני] במו כו', כוון לפסיקתא רבתי פכ"א המתחלת עלי עשור.

כשהביאו את דברי רש"י שציצית עולה ת"ר וח' חוטין וחמשה קשרים עולים תרי"ג כתבו וז"ל ומיהו כל ציצית האמורין בפרשה חסרים יו"ד, וי"ל שיש פסוק והיה לכם לציצית וג' ציצית כתובים בפרשה ולמ"ד זו משלימתן עכ"ל. ועיין ברמב"ן על התורה פ' שלח שהשיג על רש"י ובאמת דברי רש"י נובעים מאיזה מדרש. ועוד הביא באו"ח סי' קל"ט הקורא הפרשה צריך לסדר אותה תחלה כו' כההוא דר' עקיבא שקראו אותו לתורה כו'. וכתב מרן ב"י שם כההוא דר"ע במדרש תנחומא יתרו ומדרש רבה פ' תצוה עכ"ל. כוונתו לתנחומא הנדפס יתרו אות ט"ו, ומה שכתב ומדה"ש רבה תצוה יש לתקן פ' תשא והוא פ"מ, רק שם הוא בסגנון אחר, ועיין באות י"ח מה שהבאתי מתוס' מגילה, ועיין באות כ"ט מה שהבאתי משבלי הלקט סי' מ"ב.

לה) רבינו מרדכי ב"ר הלל (נפטר ה"א ע'). במרדכי שבת פ"ב בענין חנוכה סיים כי הנותר מן השמן אסור בהנאה, וכן שנינו בילמדנו ובפסיקתא רבתי, וזה ליתא בכ"י ובנדפס, רק המדפיס ממנטובה הוסיף זה ע"פ פסיקתא רבתי בסוף פ' נשא אות כ"ט, ובודאי היה לפני המרדכי בילמדנו הנאבד, או אולי כי בפסיקתא רבתי מתחיל ביום השמיני נשיא ילמדנו רבינו נר חנוכה כו' וחשב שהוא ג"כ בילמדנו. ועיין בשאילות שלום וישלח אות ל"ד. במרדכי יומא הביא בתנחומא וה' פקד ילמדנו רבינו אם היתה קטטה, הוא בכ"י וירא אות ל'. במרדכי הל' תפלין ואמרינן בילמדנו פ' בא אל פרעה דשיעור רצועה של יד עד אצבע צרדה והוא בנדפס מובא בערוך, עיין לעיל אות כ"א. עוד שם ובמדרש ילמדנו פ' אני פי מלך שמור ר' ינאי היה מניחן שלשה ימים אחר חליו כו', הוא המובא גם באו"ז הל' תפלין סי' תקל"א ותקל"ב, עיין לעיל אות כ"ו.

לו) רבינו ירוחם ב"ר משולם תלמיד הרא"ש (חי בסוף המאה הראשונה לאלף הששי) כתב בספרו אדם וחוה נתיב י"ט חלק ה' ק"צ ע"ד. ובשמושא רבה ובלקח טוב ובילמדנו ובספר השכם ורב עמרם ורוב הגאונים כתבו כר"ת.

לז) ה"ר שמשון בר צדוק (חי ג"כ במאה הנ"ל, והיה תלמידו של מהר"ם מרוטנבורק), בספרו תשב"ץ הביא בסי' רמ"ט וז"ל בתנחומא פ' צו א"ר יהודה בן גוריון כל העונה אמן בעולם הזה כו' הוא בכ"י צו אות ט', ובנדפס אות ז' נוסף מן המדפיס ממנטובה ע"פ כ"י שלנו.

לח) רבינו מנחם ב"ר שלמה מפרפיגנאן (השלים את ספרו בשנת ה"א ס'). כתב בספרו בית הבחירה על פרקי אבות בפתיחה (ט"ו ע"ב) ונתחברו שאר חבורים שלא הזכירו כגון מכילתא ופסיקתא ומדרש השכם וספרי המדרשות כגון רבה ותנחומא ומדרש תהלים ומדרש חזית ומדרש נחמות ומדרש תמורות וס' הבהיר ושיעור קומה ופרקי היכלות ע"כ. ועוד שם פ"ה מכ"א ותמצא סעד במדרש ר' תנחומא פ' קדושים כו'. הוא בכ"י ובנדפס פ' קדושים אות י"ד.

לט) רבינו בחיי בר אשר מסרקוסטא אשר בספרד (יח) בפירושו עה"ת (חיברו בשנת ה"א נ"א) הביא הרבה מאמרים אשר שאב מהתנחומא, ולרוב לא ישא את שמו עליהם, רק הביא סתם „דרשו חז"ל" או „ובמדרש" כמו לדוגמא. (פ' וישב דפוס אמשטערדאם דף נ"ו ע"ב) ובמדרש ויוסף הורד מצרימה מעשה באנטונינוס המלך כו' הוא בנדפס וישב אות ג' (ובמקום שהביא לקיפטילירין צ"ל לקיפלירין, עיין ערוך ערך קפל ב') ונמצא ג"כ אשר הביא מפורש בשם התנחומא כמו שמות (דף ע"ב ע"ב) וכן דרשו בתנחומא נגלה עליו בקולו של אביו עמרם שמח

(יח) הוא תלמיד הרשב"א ז"ל והביאו איזה פעמים כמו לדוגמא פ' ויחי, פסוק לא יסור שבט מיהודה. ויקרא (קמ"ד ע"ב) והרב הגדול מורי שלמה ז"ל, וכן בסוף חוקת כמו שפירש הרב הגדול מורי ר"ש נ"ר בפירש ההגדות שחיבר. והוא ראה את ספר הזהר והביאו ומכנהו מדרשו של רשב"י, וכן הביא את ספר הבהיר, ובפ' נח (כ"ג ע"א) הביא מדרש עשרת הדברות. גם הביא המדרשים שמ"ר, במ"ר, ודב"ר, וכן הביא את מדרש תדשא (שמות ע"ב ע"ג) וכן מדרש אספה (בהעלותך קפ"ח ע"ג) גם הביא הפסיקתא בפ' תרומה וכוונתו לרבתי כמו שהבאתי במבוא להפסיקתא סי' ז' אות כ'. גם הביא מס' גן עדן או פרקי גן עדן (יתרו ק"ה ע"ב) וז"ל נמצא במדרש כל השותה מים בערב שבת בין השמשות הרי זה גוזל את המתים, ומדרש זה לא ידעתי היכן הוא, אבל שמעתי כי נמצא לרז"ל בס' הנקרא מס' גן עדן או פרקי גן עדן, כעין פרקי היכלות ופרקי מרכבה ופרקי דרך ארץ, וכן כתוב שם בנוסחא אחר כל השותה מים בשבת בין מנחה לערבית תוך שנה שמת לו מת הרי זה גוזל את מתיו, ושם מפרש הטעם באותם פרקים לפי שהמתים יוצאים בשבת ושותים מים מן הנהר היוצא מעדן, ולכך אין ראוי לו לגזול את מתיו, אבל לאחר שנה כבר קיבל את דינו עכ"ל. המדרש הזה הביא בעל שבלי הלקט כתב יד בערוגה קכ"ז, ובתניא סי' כ' העתיק דבריו. ועיין תוס' פסחים ק"ה ע"א ד"ה והג"ה שהביא ג"כ המדרש הזה, וכן ראיתי בס' היפה סי' תר"כ הביא ג"כ זה בשם מדרש אגדה. ובדרך אגב אעיר כי רבינו בחיי בפ' שלח קנ"ה ע"ג הביא פי' שיר השירים להחכם ר' עזריאל ז"ל.

שמת משה אמר עמרם אבי חי כו'. הוא בנדפס שמות אות י"ט. וכן בפ' תרומה (ק"ט ע"א) במדרש תנחומא ר' יהושע דסכנין אמר משל למערה שהיא [נתונה] על שפת הים געש הים כו' זה ליתא בתנחומא, תמצא בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלת משה (ב' ע"ב) וברבתי פ"ה, ובמ"ר פי"ב אות ד'. עוד שם בפ' תרומה (ק"כ ע"ג) ובמדרש תנחומא שמונה ועשרים באמה היתה גדולה היריעה ונס גדול היה שם. היכן מצינו יריעה אחת כ"ח אמה, רבי תנחומא אומר מעשה נסים היה ולשעה נבראת ונגנזה, תדע לך שכתוב אורך היריעה האחת שלשים באמה מהיכן אתה מביאה ולא תאמר ביריעות אלא אף בקרשים היה מעשה נסים ע"כ. מה שהביא בשם התנחומא שמונה ועשרים באמה כו' ליתא בתנחומא והמאמר מוטעה הוא. ובתנחומא הנדפס אות ו' איתא ועורות תחשים למה דכתיב אורך היריעה האחת שלשים באמה, מי מביא לך יריעה של שלשים אמה אלא מעשה נס כו'. גם איתא שם בתנחומא אות ט' ר' נחמיה אמר מעשה נסים היתה תדע לך שכתוב אורך היריעה האחת שלשים מהיכן אתה מביא יריעות של שלשים אמה מכאן אתה למד כדברי ר' נחמיה. וע"ש בפי' עץ יוסף דקאי על עורות תחשים לא על יריעות עזים שהיו מנוצה של עזים א"כ היו יכולים לעשות יריעות גדולות כמה שירצה. ודברי רבינו בחיי הם תמוהים. ובדרך אגב אעיר כי בהרבה מקומות נמצאו בדבריו שמביא דברי חז"ל בשנוים ממה שהם לפנינו וראוי לעמוד עליהם ולתקנם. עוד שם בפ' תרומה (קכ"א ע"א) הביא שכן אמרו במדרש תנחומא הבריח התיכון ירד עם יעקב למצרים כו', הוא בנדפס אות ט'. בפ' אמור (ק"ע ע"ד) הביא במדרש תנחומא ד' הם קטני ארץ אלו ד' מינין שבלולב, והם חכמים מחוכמים שהם מתחכמים ומלמדים זכות לחובה כו', הוא בנדפס אות כ' וכן בכ"י שלנו. חקת (ר"ד ע"ג) הביא וכן במדרש תנחומא כיון שמת אהרן נתחלקו ענני כבוד ונראו כאשה ראשה פרוע, הוא באות י"ח. בלק (ר"י ע"א) כך דרשו בתנחומא, הוא באות י"ז. מסעי (רי"ט ע"א) ובמדרש מפני מה זכו לכתוב בתורה כל המסעות הללו כו', וסיים ע"כ מדרש תנחומא, הוא באות ג'. עוד שם (רי"ט ע"ג) ואמרו במדרש תנחומא בסדר בהעלתך אלידד בן כסלון זה אלדד חבירו של מידד כו', הוא באות י"ב. ואתחנן (רכ"ג ע"ג) ובמדרש תנחומא רב לך אל תוסף כיון שאמר לו הקב"ה למשה רב לך אל תוסף דבר, אמר לו משה רבש"ע יוכבד אמי שקהו שנייה בשני בניה יקהו עוד שנייה במיתתי, א"ל כך עלה במחשבה וכך מנהגו של עולם, הוא בנדפס אות ו'. סוף וילך (רנ"ט ע"ג) ובמדרש תנחומא מפני מה כל שירה האמורה לשעבר היא בלשון נקבה ושירה האמורה לעתיד בלשון זכר כו', זה ליתא בתנחומא רק במכילתא בשלח פרשת השירה.

מ) רבינו חזקיה ב"ר מנוח בעל חזקוני על התורה (חי במאה הראשונה לאלף הששי, עיין אודותיו בשה"ג ערך חזקוני, ועיין בסוף סדר ויחי בחזקוני הנדפס בווילנא תרל"ה) כתב בהקדמתו לספרו. ואביא ב"ר מכילתין וסיפרא ספרי תנחומא פסיקתא פירושי התורה. ובפ' בראשית ב' ד' הביא ארץ ושמים ולמעלה הוא אומר את השמים ואת הארץ בתנחומא אמרו בבריאה קדמו שמים לארץ אבל בעשיה ותיקון קדמה ארץ לשמים, הוא בכ"י בראשית אות י"ט. (שם ה' ב') ויקרא את שמם אדם, בתנחומא ובשו"ט א"ל הקב"ה אתה מה שמך א"ל נראה לי שאקרא אדם כו'. (וירא י"ט כ"ד) מאת ה' נמצא בב"ר ובתנחומא הראשון הוא גבריאל כו' הוא בב"ר פנ"א אות ב', ובתנחומא ליתא. (פ' בא י"א ד') הביא את הילמדנו. והרבה פעמים מביא מאמרים מתנחומא בלי הזכרת שמו, לדוגמא יתרו כ' א' אנכי ה' זש"ה אז ראה ויספרה למדתך תורה ד"א כו' שלא תאמר דבר לפני הצבור עד שתפשיט אותו בינך לבין עצמך ב' או ג' פעמים, מעשה בר"ע כו', וזה הוא מתנחומא הנדפס יתרו אות ט"ו. ועוד הרבה מאמרים כאלה.

מא) רבינו נסים בעל הדרשות (תלמיד הרמב"ן, נפטר לדעת היוחסין ה"א כ"ח, ולדעת שה"ג ה"א כ"ד, וגם ספרו יש מיחסים אותו להרב רבינו נסים ב"ר ראובן ז"ל תלמיד הרשב"א ז"ל ומפרש הרי"ף). בספרו שנים עשר דרושים סוף דרוש השביעי הביא זה מוזכר בב"ר ובילמדנו, אמרו שם לא יסור שבט מיהודה זה כסא מלכות, שנאמר כסאך אלהים עולם ועד, ומחוקק מבין רגליו כשיבוא אותו שכתוב בו ברגלים תרמסנה עטרת גאות וגו' עד כי יבוא שילה כשיבא מי שהמלכות שלו, ולו יקהת עמים כשיבא מי שמקהה שיני כל או"ה כו', נמצא בנדפס ויחי אות י'.

מב) רבינו אהרן הכהן מלוניל (בסוף המאה הראשונה לאלף הששי, עיין שה"ג ה"א

ח"א). הביא בספרו ארחות חיים (דיני בית הכנסת סי' ה') ומצאתי בילמדנו בפ' בהעלותך אע"פ שהקרבנות בטלו הנרות לא בטלו, הוא בב"י בהעלותך אות ו' ובנדפס אות ה'. (סדר ליל הפסח סי' ה') בב"ר ובראב"ש ילמדנו סמך להסבה מן התורה דכתיב ויסב אלהים את העם מלמד שהושיבן בהיסבה דרך בני מלכים. מסובין רבוצין על מטותיהן. זה הבאתי לעיל באות ל"ב בשם המנהיג. (הל' ערב ר"ה) ובתנחומא בסדר אמור יש סמך לזה התענית משל למדינה שחייבת מס גדול כו', גם זה הבאתי לעיל מהמנהיג.

מג) ה"ר דוד ב"ר יוסף בספרו אבודרהם (השלימו בשנת ה"א ק') הביא בסדר שחרית של חול (דפוס פראג דף י"ג ע"א) ואמרינן בב"ר ר' תנחום פתח כי גדול אתה ועושה נפלאות א"ר תנחומא בשם ר' חייא הנוד הזה אם יש בו נקב כחודה של מחט כל רוחו יוצא ממנו והאדם הזה עשוי מחילים מחילים נקבים נקבים כו' והכי איתא בתנחומא ע"כ. בב"ר הוא פ"א אות ג'; ובתנחומא מצאתי בנדפס פ' שמיני אות ח' ולכך אנו אומרים בכל יום ברוך אתה ה' אמ"ה אשר יצר את האדם בחכמה וברא בו נקבים נקבים חלולים חלולים בגימטריא רמ"ח כמנין אברים שבאדם ע"כ. ועיין בטור או"ח סי' ו' שכתב חלולים חלולים ולא יאמר חללים חללים, רמז לדבר חלולים עולים רמ"ח כחשבון אברי האדם ע"כ. ונראה כי הטור כוון למאמר התנחומא, או בעל התנחומא הנדפס שאב זה מאיזה ספר מהגאונים ודברי הטור נובעים משם. (שם דף ט"ו ע"ב) ועוד תמצא כי ציצית עולים למנין ת"ר וח' חוטין וה' קשרים הרי תרי"ג, ואפילו שהוא כתוב חסר יו"ד מפרש בתנחומא ג' פעמים [ציצת] כתיב בפרשה ואחד מהם לציצת חלק הלמ"ד לשלשתן והיא משלמת המנין ע"כ. זה לקח מהרא"ש בהל' ציצית ולא נמצא בתנחומא, עיין לעיל מה שהעירותי באות ל"ד על דברי הטור. (שם ל"ח ע"א) ובתנחומא מפרש דברים רבים שהם משולשים אבות משולשים אברהם יצחק ויעקב כו' הוא בנדפס פ' יתרו אות י', ובהערות שלי להפסיקתא פסקא בחודש השלישי הערה ק"ג הבאתי דברי האבודרהם. (שם ל"ט ע"ג) ומה שנהגו לקרות בתורה בשני ובחמישי וגם להתענות אומר בתנחומא שבארבעים יום אחרונים שעלה משה למרום עלה בחמישי וירד בשני ונתרצה לו הקב"ה, הוא בב"י וירא אות ט"ז, ולקח דבריו מדברי רבינו תם בס' הישר, עיין לעיל אות ט"ו בשם ר"ת. (שם מ' ע"א) ואמרינן בתנחומא מעשה ברבי עקיבא שקראו החזן ברבים בבית הכנסת לקרוא בספר תורה ולא רצה לעלות כו' לפי שלא סדרתי הפרשה שנים ושלשה פעמים, הוא בנדפס יתרו אות ט"ו, ומובא בתוס' מגילה ל"א ע"ב ד"ה משה. (סדר תפלת ר"ח דף פ"א ע"א) מדאמרינן בוי"ר ובתנחומא ולקחתם לכם ביום הראשון כו' הוא בסוף אמור. (שם דף פ"ד ע"ג) דאמרינן בתנחומא כשאמר משה ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם אמר לו הקב"ה משה שמי אתה מבקש לידע לפי מעשי אני נקרא כו', הוא בנדפס שמות אות כ'.

מד) ה"ר יצחק אבוהב הספרדי (חי בסוף המאה הראשונה לאלף הששי) בספרו מנורת המאור (נדפס פעם ראשונה בקאנשטאנטינא שנת רע"ד) מביא את התנחומא. בהקדמתו הביא וז"ל. כתב רב שרירא גאון ז"ל במגלת סתרים ועל ענין האגדות הני מלי דנפקי מפסוקי מקרא מדרש ואגדה אומדנא נינהו. ואמרו עליו כי דיבר זה על קצת המדרשות שאמרו האחרונים כגון רבי תנחומא ורבי אושעיא ועל דברים מעטים מדברי אגדה שבתלמוד שכתובים באומד כו'. (בהקדמה לנר ראשון) אגדות הוא תנחומא וב"ר וי"ר. (שם סי' ט') במדרש רבי תנחומא פ' תולדות נח מעשה בר"ע שהיה מהלך בבית הקברות ופגע בפחם אחד שהיה טעון עצים על כתפיו כו'. זה לא נמצא בב"י גם לא בנדפס, ובודאי היה לפניו בילמדנו ונמצא במס' כלה רבתי פ"ב הנדפס בש"ס החדש בווילנא ומובא באו"ז הלכות שבת סי' נ'. ועיין בסדר הדורות אות ע' ערך ר' עקיבא שהביא זה בשם ספר קטן והוא ספר המעשיות. (סי' כ"ג) כדגרסינן במדרש תנחומא ולא שמע אליה לשכב אצלה בעוה"ז להיות עמה בעוה"ב, נמצא בתנחומא הנדפס וישב אות ח' ובב"ר פפ"ז אות ו' ובגמרא יומא ל"ה ע"ב וסוטה ג' ע"ב. (סי' מ"א) וגרסינן במדרש תנחומא כל המועיל בשבועה כופר בהקב"ה ואין לו מחילה לעולם, הוא בב"י ובנדפס ריש מטות. (סי' פ"ז) ומצינו במדרש תנחומא מעשה בר"ע כו', הוא המאמר שהביא לעיל בסי' ט' ע"ש. (סי' צ"ז) וגרסינן במדרש תנחומא א"ר מנאי לא תהא ק"ש קלה בעיניך מפני שיש בה רמ"ח תיבות כו', הוא בב"י ובנדפס קדושים אות ו'. (סי' ק"ז) וגרסינן במדרש תנחומא ילמדנו רבינו כמה תפלות מתפלל אדם בכל יום כו', הוא בב"י ובנדפס ריש פ' וירא. (סי' קכ"ג) מעשה באדם אחד שהיה זהיר במצות ציצית כו' וסיים ומעשה זה כתוב ג"כ במדרש

תנחומא

תנחומא. (סי' ק"ל) וגרסינן במדרש תנחומא א"ל הקב"ה לישראל היו קוראים את הפרשה בזמנה בכל שנה ושנה כו'. (סי' קל"ג) וכתוב בתנחומא א"ל הקב"ה למשה לך אמור לאהרן אל תתירא לגדולה מזו אתה מוכן כו', הוא בכ"י בהעלותך אות ו' ובנדפס אות ה' ולפנינו במקום מוכן הגי' מתוקן. (סי' ק"מ) כתוב במדרש תנחומא בפרשת וארא רבנן אמרי בטכסיסי של מלכים הביא הקב"ה את המכות, צ"ל בפ' בא, והוא שם בנדפס אות ד', והתנחומא הנדפס כמ' שמות הוא הילמדנו, ואף כי נמצא גם בכ"י פ' בא אות ד', אבל ממה שהחל „רבנן אמרי" נראה שהעתיק מן הילמדנו כמו שהוא גם בנדפס עיין בהערותינו לתנחומא שם הערה י"ח. (סי' קמ"ב) כדאיתא בתנחומא פ' בשלח על פסוק ואתה הרם את מטך עשרה נסים נעשה להם על הים כו', הוא בנדפס בשלח אות י' וליתא בכ"י, והנדפס מן ס' שמות הוא הילמדנו. (סי' קצ"ב) מצינו במדרש תנחומא פ' ראה מעשה בחסיד אחד שהיתה לו שדה שמעלה אלף מדות בכל שנה כו', הוא בכ"י אות ז' ובנדפס אות י'. (סי' רי"ג) כדגרסינן במדרש תנחומא מעשה בחסיד אחד שהיה מתיחד במקום אחד ולמד בו במסכת חגיגה כו' באת דמות אשה כו', זה ליתא בכ"י ולא בנדפס ואין ספק שהיה לפניו בילמדנו. (סי' רל"ח) וגרסינן במדרש תנחומא רחבה מצותך מאד ואומר ארוכה מארץ מדה והיא היתה אומנות לכל מעשה בראשית כו', הוא בנדפס ריש בראשית אות א' וליתא בכ"י שלנו. (סי' רנ"ג) וגרסינן במדרש תנחומא ר' אליעזר אומר אם שמוע תשמע יכול לרשות ת"ל לקול ה' אלהיך אלו עשרת הדברות האמורות בעשרה קולות כו', צ"ל במכילתא, והוא מכילתא בשלח פרשת ויסע משה פ"א פסוק ויאמר אם שמוע תשמע. (סי' רנ"ד) וגרסינן במדרש תנחומא עץ חיים היא למחזיקים בה אלו נאמר לעמלים בה לא היתה תקומה לאחרים כו', זה נמצא בוי"ר ריש פכ"ה, ובודאי היה לפניו גם בילמדנו. (סי' ר"צ) מדרש תנחומא על פסוק ולקחתם לכם ביום הראשון וכי ראשון הוא כו' משל למדינה כו', הוא בפ' אמור בכ"י אות ל' ובנדפס אות כ"ב.

מה) ה"ר יצחק המכונה אישתורי ב"ר משה הפרחי בעל כפתור ופרח (חיבר ספרו בשנת ה"א פ"ב כמו שהביא בפנ"א דף קי"ב ע"ב וקי"ג ע"ב) הביא את התנחומא (יט). (פ"י דף ל"א ע"א) תנחומא פרשת זאת תהיה הפסולת של ארץ ישראל טובה ממטרופלין של מלכים. זה לא נמצא לפנינו, רק לקח דבריו מהערוך ערך מטרפלין שהביא כן בשם הילמדנו, גם הפי' שהביא בעל כו"פ אם של עיירות לקח מהערוך. (שם שם דף ל"ד ע"ב) תנחומא פקוד את בני לוי השבט הזה חביב מכל השבטים ברא הקב"ה ימים ובירר לו השבת כו', הוא בכ"י במדבר אות כ' ובנדפס אות י"ז. (שם שם ל"ה ע"ב) תנחומא פ' ויחי ולמה מחבבין האבות קבורת ארץ ישראל שמתי א"י היין תחלה לימות המשיח כו', הוא בכ"י אות ו' ובנדפס אות ג'. (שם שם) תנחומא פ' בהעלתך כתיב ותעברו את הירדן ותבואו אל יריחו כו' וכי שבע אומות היו בעלי יריחו אמר רשב"נ יריחו נגרא של א"י כו', הוא בכ"י אות י"ה, ועיין בנדפס אות י' ובהערות שלי הערה פ"ו. (פ"ס דף קכ"ז ע"א בסוף הספר) תנחומא גד גדוד יגודנו שהגואל הבא בעקב הוא מגד שהוא אליהו שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וכו', הוא בנדפס ויחי אות י"ב גם בב"ר פצ"ט אות י"א.

מו) פי' אחד כ"י על פי' הרמב"ן על התורה (מובא בבית המדרש ח"ה צד קנ"ה) הביא את התנחומא וז"ל. אמרו במדרש ר' תנחומא הלוקים ר' יהודה ור' נחמיה בבריאת העולם כו', הוא בכ"י ריש בראשית, והמאמר שהביא שם הרב החוקר והחכם הכולל מהר"א יעללינעק וציין מדרש ילמדנו כ"י פ' בראשית, כוונתו להמדרש תנחומא כ"י שלנו, ועיין בתנחומא שם בהערה ו'.

מז) הגהות מיימוני (מיוחס לר' מאיר הכהן תלמיד מהר"ם בר ברוך) בהל' דעות פ"ו סי' ה' הביא בתנחומא פ' תזריע אמרה מדת הדין רבש"ע מה נשתנו אלו מאלו כו', הוא בכ"י אות י"ג ובנדפס אות ט'. (הל' ס"ת פ"ח סי' ג') וכן איתא בב"ר בויחי יעקב מפני מה פרשה זו סתומה כו' וכן איתא במדרש תנחומא כו', הוא בכ"י ובנדפס ריש ויחי. (הל' ברכות פ"א סי' ח') הביא בשם ה"ר משה בה"ר מאיר כהן וז"ל מה שאומר בילמדנו שיש בק"ש תיבות כמנין אברים כו', עיין לעיל באות כ"ח.

מח) רבינו שמעון ב"ר צמח דוראן הנקרא הרשב"ץ (נולד ה"א ק"כ נפטר ה"א ר') בספרו מגן אבות פי' על מס' אבות (פ"א דף ד' ע"ב) ובילמדנו נשאר מיתר הרפאים

עשה

(יט) גם הביא את מדרש שמות רבה בפמ"ב דף נ"ב ע"א.

עשה אותו שיריים, לפנינו בתנחומא ליתא ובודאי כוונתו להילמדנו הנאבד. (שם ה' ע"ב) ואשים דברי בפיך זו תורה כו' וכן נזכר מזה בילמדנו פ' ראה, עיין בכ"י ראה אות ב' ובנדפס אות א'. (שם ח' ע"ב) ומחלוקת דתן ואבירם הוא מפני שהיו שכנים לקרח כי דגל ראובן היה תימנה ושם היו בני קהת כו' כמו שנזכר בילמדנו, נמצא בכ"י קרח אות ח' ובנדפס אות ד'. (שם ט' ע"א) ולזה נאמר ביהושפט בהתחברו עם אחזיה פרץ ה' מעשיך כו' ולא מצא הקב"ה דופי ביצחק אבינו שהיה עולה תמימה אלא על שאהב את שונאיו כמו שנזכר במדרש חזית ובילמדנו פ' קדושים, התחלת המאמר נמצא בכ"י חוקת אות ל"ז, ובנדפס אות י"ד. (שם ט' ע"ב) יהושע בן פרחיה ברח מפני ינאי המלך כו' כמו שנזכר בילמדנו פ' שופטים, בכ"י שופטים אות ו' ובנדפס אות ז' מובא מעשה באחד שהיה לו דין עם מלך ממלכי בית חשמונאי בא ועמד לפני שמעון בן שטח כו' ע"ש. (שם י"ב ע"א) בילמדנו פ' חוקת בקש שלום ורדפהו בקשהו במקומך ורדוף אחריו במקום אחר, הוא נמצא גם בכ"י חוקת אות נ"א ובנדפס אות כ"ב. (שם י"ג ע"א) הקב"ה אמר דן אנכי שהן שתי אותיות דן והביא עליהם כמה מכות וגאלם בב"ח תיבות שהן ע"ב אותיות שהם בפסוק הנסה אלהים עד מוראים גדולים כמו שאמרו בילמדנו פ' וירא, הוא בנדפס וירא אות ד' (כ). (שם י"ג ע"ב) בכל הפרשה כתיב עפרון מלא ובפסוק וישקול אברהם לעפרן כתיב חסר כו' בילמדנו פ' ראה, הוא בכ"י אות ד' ובנדפס אות י' (כא). (שם שם) ובאדר"נ אמרו כי בלק אמר הרבה שנאמר כי כבד אכבדך ולא עשה אלא מעט בקר וצאן הפחות שבהן וכן בתנחומא פ' בלק. נמצא בכ"י בלק אות ט"ו ובנדפס אות י"א. (שם י"ז ע"א) ואמרו במדרש תהלים ובילמדנו כי ר' ינאי נתן לו זוז אחד בשכר שהזכירו הפסוק אע"פ שכבר היה יודע אותו. הוא בכ"י מצורע אות ה' ולא נמצא בנדפס. (שם י"ח ע"ב) בילמדנו פ' צו אפילו ישראל עובדים ע"ז ויש שלום ביניהם כו' הוא בכ"י צו אות י', ואף כי נמצא גם בנדפס אות ז' אבל בנדפס הוסיף המדפיס ממנטובה כל המאמרים שם ונרשם עליהם „ראה כי חדש". (פ"ב דף כ' ע"א) בילמדנו פ' עקב אורח חיים פן תפלס שלא תהא יושב ושוקל מצותיה של תורה כו', הוא בכ"י אות ג' ובנדפס אות ב'. (שם כ"ב ע"א) בילמדנו בשלח לא ניתנה תורה [לדרוש] אלא לאוכלי המן, הוא בנדפס סוף אות כ' שהוא הילמדנו, כי ספר שמות מהנדפס הוא הילמדנו. (שם כ"ד ע"א) והרי שלמה נכשל בשלשה דברים כו' ואמר אני ארבה ולא יסור לבבי כו' הוא בנדפס וארא אות ה' (והוא הילמדנו). (שם כ"ו ע"א) כמו שאמר ר' יוחנן לר' חייא שהיה בוכה כו', כמו שנזכר במדרש ילמדנו בפ' כי תשא. בנדפס ליתא רק בכ"י אות י"ט, ועיין בפסיקתא פסקא ולקחתם לכם ובהערה י"א. (שם כ"ז ע"א) וכן עקילס כשנתגייר מצאו אדריינוס בפנים חולניות ואמר לו שלמד תורה כמו שנזכר בילמדנו. הוא בנדפס משפטים אות ה' (והוא הילמדנו). (דף ל"ג ע"א) ובילמדנו פ' במדבר סמכו זה לצדיק כתמר יפרח. הוא בכ"י אות י"ז ובנדפס אות ט"ו. (דף ל"ד ע"א) בילמדנו פ' אמור ארשב"ל למה שאול דומה לאשה כו', הוא בכ"י אות ד' ובנדפס אות ב'. (שם פ"ג מ"א ע"א) ובילמדנו פ' תצוה א"ר חנניה סגן הכהנים אני הייתי משמש בבית המקדש. לא מצאתי מאמר זה לפנינו. (שם שם) בילמדנו פ' יתרו רכב אלהים אלפי שנאן, נמצא בכ"י אות י"ד. (דף מ"ג ע"א) ובילמדנו פ' תזריע הביא מעשה בכהן אחד שהיה רואה את הנגעים כו', הוא בכ"י אות ח' ובנדפס אות ו'. (דף מ"ד ע"ב) וכן בילמדנו רבי אבין הלוי ברבי רבי תנחומא ברבי. עיין ברשימה שהבאתי משמות התנאים והאמוראים הנמצאים בתנחומא. (דף מ"ה ע"א) בילמדנו אותן דברים שקדמו לעולם. (דף מ"ט ע"ב) בילמדנו עשר תעשר כדי שתתעשר כו', בכ"י אות ז' ובנדפס אות י'. (דף נ"א ע"ב) בילמדנו פ' תרומה נקראת התורה לקח טוב כו' שאם יודע מסכתא אחת וחבירו מסכתא אחרת ומלמד זה לחבירו מה שהוא יודע יהיה ביד כל אחד שתי מסכתות כו'. הוא בנדפס אות ג' וקצת בלשון אחר בכ"י אות א', והמחבר כוון להילמדנו, וס' שמות הנדפס הוא הילמדנו. (דף נ"ב ע"ב) במדרש רבי תנחומא כשנתן הקב"ה התורה לישראל אמר להם תנו לי ערבים שתקיימו אותה כו' הוא בתנחומא הנדפס ויגש אות ב', ויכנה את הנדפס בשם

מדרש

(כ) בנדפס שם נוסף מן המדפיס ממנטובה „א"ר יודן מלבא לקחת לו גוי עד מוראים גדולים ע"ב אותיות הוא" ולא נמצא בכ"י ה' מהאקספארד ולא בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא והרמב"ן הביא זה בשם מדרש חזית ע"ש. והוא בחזית פ"ב פ' בשובבה, ועיין גם בב"ר פמ"ד אות י"ט, ווי"ר פכ"ג אות ב', דברים רבה פ"א אות י"א, פסיקתא דרב כהנא פסקא החדש (דף כ"ב ע"ב), וברכתי פט"ו, ובאדר"נ פי"ג.

(כא) מה שהביא שם ובפסיקתא בפ' ראה, צ"ל ובפסיקתא פסקא עשר תעשר.

מדרש תנחומא (כב) . (דף נ"ג ע"ב) כמו שאמרו בילמדנו הקב"ה הוא מאריך אפים ולבסוף גבי דיליה, הוא בפ' כי תשא בנדפס אות כ"ו. (דף נ"ד ע"ב) במדרש תנחומא לא נתנה תורה אלא לדור המדבר, הוא המאמר שהביא לעיל בדף כ"ב ע"א. (דף נ"ז ע"ב) ובויקרא בילמדנו גבורי כח אלו שומרי שביעית שרואה כרמו וגנתו לפניו מפורצים כו', זה הוא בכ"י ויקרא אות א' ונמצא בנדפס בהוספת המנטובה ונרשם עליו „ראה כי חדש הוא". (דף נ"ח ע"ב) ובילמדנו פ' ויקרא שנו רבותינו מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה לא יצר אדם על עבירה שעשה בשוגג כו' הוא בכ"י אות י' ובנדפס אות ו' שהוסיף המדפיס ממנטובה מן הכ"י שלנו. (דף נ"ט ע"א) ובילמדנו אמר שהנגעים באים על גסות הרוח כו'. (שם ע"ב) בילמדנו פ' וירא בשבעה מקומות הקב"ה עושה עצמו עם חבורת הנמוכים, הוא בכ"י וירא אות ג' ובנדפס אות ב', ועיין שם בהערה ט"ו. (דף ס"ג ע"ב) ובילמדנו פ' תרומה מעשה בחבר אחד שהיה בספינה עם פרגמטוטין כו', הוא בנדפס אות ב', ובכ"י הוא בשנוים. (שם שם) וכן בילמדנו תצוה מעשה בחבר אחד שהיה עולה לירושלים כו', הוא בכ"י אות י', ובנדפס אות י"ג. (דף ס"ה ע"א) וכן נדרש בילמדנו על דעת ר' עקיבא החולק על ר' פפיים, הוא בכ"י וירא אות כ"א. (דף ס"ו ע"ב) במדרש תנחומא אם יש עליו מלאך מליץ אחד וגו' העושה מצוה אחת מוסרין לו מלאך אחד, הוא בנדפס משפטים אות י"ט. (דף ס"ז ע"ב) ובילמדנו אמרו שנו רבותינו שגגת תלמוד עולה זדון לפיכך כתיב נפש כי תחטא כו'. הוא בכ"י ויקרא אות י"א, ובנדפס אות ו' הוסיף זה המדפיס ממנטובה. (דף ס"ט ע"א) ואמרו בתנחומא כל כהן שהוא עם הארץ מותר לשרוף תרומה על קברו, עוד לא מצאתי. (שם שם) שמן טוב כלה ושם טוב אינו כלה כו' כן נדרש במדרש תנחומא. הוא בפ' ויקהל אות א' בנדפס. (דף ע' ע"א) חסיד גדול היה ולא רצה להסתכל לעולם באשת איש והשטן עובר עליו תמיד ורצה להחטיאו וכשראה כן לקח מסמרים של ברזל והעבירם באש וסימא את עיניו והקב"ה שלח לו רפאל ורפאהו אחר שהבטיחהו שלא ישלוט בו יצר הרע בתנחומא פ' חוקת. לא נמצא לא בכ"י שלנו ולא בנדפס רק מצאתי בכ"י ב' מאקספארד, ואולי הוא לקוח מילמדנו. ועי' מ"ש בלקוטים ממדרש אבכיר הנדפס בווין תרמ"ג דף 11 סי' ל' ובהערה כ"ז. וזה מובא במדרש עשרת הדברות דבור לא תנאף ונדפס בבית המדרש ח"א דף ע"ט כמו שהעיר ידידי הרב החוקר הגדול מהר"א יעללינעק בבית המדרש ח"ה צד ר"ז. (דף ע"ג ע"ב) כמו שאירע לקרח עם משה שנתקנא על נשיאותו של אליצפן כמו שנזכר בילמדנו, הוא בכ"י קרח אות ג' ובנדפס אות א'. (דף ע"ה ע"א) ובילמדנו דרשו כי לישראל נושא פנים לפי שגם הם נושאים לו פנים להחמיר על עצמן יותר ממה שצוה אותם כו'. הוא בפ' נשא בכ"י אות י"ח ובנדפס אות י'. (דף ע"ה ע"ב) והכל מושלים בו ואפי' יתוש בשליחתו של מקום כו' ובילמדנו פ' חוקת. הוא בכ"י ובנדפס אות א'. (דף ע"ו ע"ב) ועל זה אמרו בילמדנו א"ר חנינא כל האומר רחמנא וותרן הוא יתותרון חיטוהי כו'. הוא בפ' כי תשא בנדפס אות כ"ו. (דף ע"ז ע"ב ודף ע"ח ע"א) ועשרה נסים שנעשה על הים הם מפורשים במדרש רבי תנחומא. (דף ע"ח ע"ב) ואלו עשר מכות פירשו בילמדנו כי היו שלש על יד אהרן כו' ושלש על יד משה כו' ושלשה על ידי הקב"ה כו'. הוא בתנחומא הנדפס וארא אות י"ד. (דף ע"ט ע"ב) במדרש תנחומא אמרו בענין דברים שאדם עושה אותן אוכל פירותיהן בעולם הזה כו' הוא בפ' מצורע בכ"י אות ד' ובנדפס אות ב'. (דף פ' ע"ב) בילמדנו פ' צו בהרבה מקומות החזיק המועט את המרובה דרך נס. הוא בכ"י צו אות ט"ז ובנדפס הוא בהוספת המדפיס ממנטובה אות י"א ורשם עליו „ראה כי חדש". (דף פ"ב ע"ב) כמו שנזכר בילמדנו הלחות של סנפירינון היו, הוא בנדפס כי תשא אות כ"ו. (דף פ"ח ע"ב) בילמדנו פ' ויקרא ינאי המלך היה לו אלפים עיירות בהר המלך כו'. הוא בכ"י אות ט"ז ובנדפס שהוסיף המנטובי אות ז'. (דף פ"ט ע"א) מחלוקת נוטריקון מכה חרון לקוי תכלית כלייה, לא מצאתי לפנינו. (דף צ' ע"א) בילמדנו פ' בלק ושם פירשו ג' דברים אלו בבלעם, הוא בכ"י באות ט' ובנדפס אות ו'. (דף צ"ח ע"ב) ודבר זה (בן חמש שנים למקרא וכו') נלמד מן הערלה שהיא אסורה לשלש שנים כו'. הוא בפ' קדושים בכ"י ובנדפס אות ג'. (דף צ"ג ע"א) בילמדנו על הכתוב שאמר בואלה שמות בימים הרבים ההם שהיו ימים של צער כו'. הוא בפ' מצורע בכ"י אות י"ד ובנדפס אות ו'. (שם שם) ובמדרש תנחומא רמזו שמשה רבינו ע"ה לא היה מרגיש בזמן וזהו שאמרו מנין היה משה יודע אימתי יום ואימתי לילה אלא שהקב"ה מלמדו תורה שבכתב ידע שהוא יום כו'. הוא בנדפס בפ' כי תשא אות כ"ח.

ה"ר

(כב) ומה שהביא שם מדרש חזית הוא בפ"א פסוק ד'. ומדרש משלי שהביא הוא בפ"ו. ומדרש תהלים הוא במזמור ח'. ועיין גם בילקוט משלי רמז תתקל"ח וילקוט שה"ש רמז תתקפ"ב.

מט) ה"ר יוסף קולון (מהרי"ק) רב מפורסם באיטליא (חי בחצי הראשונה ממאה השלישית, ובשורש קנ"ז הביא שנשאל על גט אחד שנתן בשנת ה"א רל"א) הביא בתשובה קי"ז (דפוס וויניציא משנת רע"ט דף קכ"ד ע"ב) וז"ל. וסעד גדול מצאתי במדרש רבי תנחומא וז"ל אמר רבי אחא בא וראה שש מעלות היו לכסא של שלמה דכתיב שש מעלות לכסא, ובפרשה זו כתיב ששה דברים, לא תטה משפט, ולא תכיר פנים, לא תקח שוחד, לא תטע לך, לא תקים לך, לא תזבח, היה הכרוז (אומר) [עומד] לפני כסא שלמה, כיון שעלה מעלה ראשונה היה הכרוז [כורז] לא תטה, מעלה שניה לא תכיר פנים, שלישית לא תקח שוחד, וכן כלם כאשר מצאתיו בספר אחד מיוחס למדרש תנחומא, אמנם בספר אחר מיוחס ג"כ למדרש רבי תנהומא לא נמצא בו עכ"ל. המאמר הזה לא נמצא לא בכ"י ולא בנדפס רק במדרש דב"ר פ"ה אות ו', ומהרי"ק מכנהו בשם תנחומא, יען כי מתחיל בשאלה בהלכה „הלכה אדם מישראל". ועל זה כוון באמרו „אמנם בספר אחר מיוחס ג"כ למדרש רבי תנחומא לא נמצא בו", ר"ל בתנחומא עצמו.

נ) ה"ר יעקב ן' חביב מעיר סמורה בספרד (חי באמצע המאה השלישית, בזמן גרוש ספרד) בספרו הגדול עין יעקב והוא אסיפת אגדות עם חדושיו הידועים בשם אמר הכותב. הביא במס' ע"ז פ"א בסי' תקנ"ד וז"ל מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל אונקלס הגר כו' והביא שם מאמר גדול מהילמדנו, והוא מילמדנו הנאבד, והמאמר הזה הוא הוספה אשר הוסיף המדפיס ממנטובה אל התנחומא פ' משפטים (אות ה'), ולקח כל המאמר מהעין יעקב שהביא שם את הילמדנו והיה בימיו כבר בדפוס, כי נדפס פעם ראשונה בקושטאנטינא שנת רע"ו. ואף שנמצא המאמר ג"כ בתנחומא כ"י שלפנינו בכל זאת נמצאו קצת שנוים בלשון, והמדפיס ממנטובה העתיק את המאמר כלשון שהביא הרב בן חביב ז"ל. והמאמר הזה הובא גם בערוך בשם הילמדנו בערך גולייר ובערך סנקתדרוס ע"ש.

נא) הרב ר' יצחק אברבנאל (נולד ה"א קצ"ז ונפטר ה"א רס"ח) מביא את התנחומא בכמה מקומות, בכל זאת לא היה למראה עיניו, אך כל דבריו שמביא ממנו לקח מהילקוט (שהיה לפניו בכ"י כי לא נדפס אז), לכן הטעוהו לפעמים הציונים בילקוט (כג). ועיין מבוא להפסיקתא סי' ח' אות י"ה שמביא דברים בשם הפסיקתא ולא נמצא שם ג"כ מטעם הנ"ל. והנה בהתחלת בראשית שאלה הט' הביא וכן אמרו במדרש תנחומא ר"י אומר בששה ימים נברא העולם וכתיב במעשה יום ויום, ור' נחמן אמר ביום הראשון נברא כל העולם. הוא בתנחומא שלנו אות א' מובא בילקוט בראשית רמז ו' בשם התנחומא. פ' שמות בהתחלתו הביא ובתנחומא אמרו אצטרוגלין אמרו לפרעה ביום הזה הגואל של ישראל יולד ואין אנו יודעים אם הוא מצרי אם לאו כו'. לקח מהילקוט רמז קס"ה שהביא בשם התנחומא והוא בפ' ויקהל אות ה'. בפ' יתרו וידבר אלהים את כל הדברים האלה ומה שאמרו במדרש תנחומא שבסיני קבל כל אחד לפי כחו כו', אין זה מאמר התנחומא, רק מובא בילקוט יתרו רמז רפ"ו וחסר הציון פסיקתא, והוא בפסקא בחדש השלישי (דף ק"ז ע"ב). פ' משפטים הנה אנכי שולח מלאך במדרש תנחומא אמרו שהמלאך הנזכר כאן הוא אשר בא ליהושע בהיותו על יריחו כו', הוא בתנחומא שלנו אות י', ומובא בילקוט משפטים רמז שנ"ט בשם התנחומא. בפ' תצא כי תהיין לאיש במדרש תנחומא שנו רבותינו מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה וראית בשביה אשת יפת תואר מה כתיב בתריה כי תהיין לאיש שתי נשים כו',

מובא

(כג) בפ' בראשית ציין המגיה על איזה מאמרים שהם נמצאים בילקוט. כמו על המאמר שהביא וכן אמרו בב"ר תשעה נכנסו בחייהם בגן עדן ציין „מ"י סי' מ"ב" וכוונתו במלת „מי" מדרש ילקוט רמז מ"ב, ובילקוט שם מובא זה בשם מס' ד"א. עוד שם מתושלח אמרו רז"ל שהיה צדיק גמור, ציין „מ"י סי' מ"ב" והילקוט שם ברמז מ"ב הביא כן בשם מדרש אבכיר מתושלח חכם גדול היה. עוד שם הביא בב"ר אמרו וכי נביא היה למך אמר ר' שמעון בן יהוצדק מסור היה לאדם כשנאמר לו ארורה האדמה בעבורך, ציין „מי"ח י' מ"ב" (יש לתקן טעות הדפוס וצ"ל מ"י סי' מ"ב), וגם זה מובא בילקוט שם בשם מדרש אבכיר. עוד שם ובמדרש אמרו מנין שנזכר שם משה קודם שנולד שנאמר בשגם הוא בשר הושבניה דבשגם כחושבניה של משה וציין „מ"י סי' מ"ד" והוא בילקוט שם בשם ב"ר פכ"ו. עוד שם אמרו רז"ל ויאמרו איש לרעהו הבה נלבנה לבנים מי אמר למי כוש אמר למצרים כו' ציין „מ"י סי' ס"ב" והוא בילקוט שם בשם ב"ר פל"ח. ומכאן ואילך פסק המגיה לציין, ועל הרבה מקומות אשר הביא הרב האברבנאל „ארז"ל" לא חש לחפש המקור רק ציין „רש"י שם ושם" ולפעמים טעה המגיה הזה בציוניו כמו לדוגמא סוף בראשית הביא הרב האברבנאל וכן אמרו בב"ר משל למלך שעשה חופה לבנו סיידה וכיירה וציירה כעס המלך כו', ציין מדרש איכה דף פ"ב, ונעלם ממנו שהוא בב"ר פכ"ה אות ו' ומובא בילקוט ברמז מ"ז בשם ב"ר.

מובא בילקוט שופטים רמז תתקכ"ה בשם התנחומא, והוא בכ"י אות א'. בפ' נצבים הביא וז"ל ובמדרש תנחומא בפרשה זו שכל הרוחות שהיו עתידין להמצא עד סוף כל הדורות כולם היו באותו מעמד וכלם קיימו וקבלו הברית הזאת באלה ובשבועה. נמצא בתנחומא נצבים אות ח' ומובא בנדפס אות ג'. וכמו כן מה שמביא עוד שם במדרש תנחומא בפרשה זו באמרם שהיו הנשמות כלם בשעת הברית כו', הוא ג"כ שם. בפ' ברכה אמרו במדרש תנחומא אמר ר' יונתן אמרו מלאכי השרת באו נראה לשור ולארי מתוכחים זה עם זה, מצאתי זה בתנחומא הנדפס ויגש אות ד', ובודאי מצא כן בילקוט באיזה מקום.

והנה בפירושו לנביאים ראשונים הביא הרבה מקומות בשם התנחומא ג"כ כמו שמצא בילקוט, והמגיה העיר בכמה מקומות על דברי הרב האברבנאל שחפש ולא מצא מה שהביא בשם התנחומא. וכמו כן על איזה מקומות שמביא הרב האברבנאל מגמרא העיר שלא מצא במקום שהביא, ובאמת נעלם ממנו כי הרב לקח דבריו מהילקוט, ובעל הילקוט כוון תמיד לתנחומא שלנו, לא אל התנחומא הנדפס. (ש"א י' דף צ"ט ע"ב בדפוס משנת תמ"ו) הביא וז"ל ומדרש תנחומא זש"ה גאות אדם תשפילנו ושפל רוח יתמוך כבוד כל מי שרודף אחר השררה שררה בורחת ממנו כו', שאול ברח מן השררה כו', ועל זה העיר המגיה שם חפשתי בכל התנחומא ולא מצאתי מדרש זה שם ע"כ. ובאמת הוא בתנחומא כ"י שלנו ויקרא אות ד' ומובא בילקוט שמואל רמז קי"א בשם התנחומא. (ש"א י"ו דף קי"ב ע"ג) אמרו בתנחומא ה' צדיק יבחן ובמה בוחנו אמר ר' יצחק במרעה דוד נבחן במרעה כו' וכתב המגיה אע"פ שהילקוט בפ' שמות בפ' ומשה היה רועה מביא מדרש זה בשם התנחומא הנה בקשתיהו בכל הספר ולא מצאתיו שם ע"כ. אולם באמת נמצא בתנחומא שלנו שמות אות י' ומובא בילקוט שמות רמז קס"ט בשם התנחומא, והרב לקח דבריו מהילקוט. (ש"א כ"ב דף קכ"ד ע"ב) ואחז"ל בתנחומא שאז הרג מלך מואב לאביו ואחיו כו', הוא בכ"י וירא אות כ"ה, ולקח מרש"י ש"א כ"ב ד', והמגיה שתק בזה. (שם דף קכ"ב ע"ד) וכמו שאמרו חז"ל במדרש תנחומא שארבעה הדיוטות אין להם חלק לעוה"ב בלעם ודואג ואחיתופל וגחזי, וציין המגיה ריש פ' מצורע, ושכח שהוא משנה סנהדרין צ' ע"א. (שם כ"ו דף ק"ל ע"א) ואחז"ל במדרש תהלים ובתנחומא למה זכר ב' פעמים ה', לומר חי ה' שלא תהרגהו כו', הוא במדרש תהלים מזמור נ"ח, ובתנחומא כ"י פ' בהעלותך אות י"ט, גם בנדפס אות י' הוא בסגנון אחר, והרד"ק הביא סתם בדרש לכן לדעתי היה כתוב „במ"ת" וכוון להמדרש תהלים, והמדפיס הראשון הוסיף ג"כ ובתנחומא, כי חשב אולי כוון בר"ת „במ"ת" למדרש תנחומא. (שם כ"ח דף קל"ב ע"א) כדברי חז"ל במס' תענית שכל העולים באוב עולים ראשיהם למטה ורגליהם למעלה כו'. יפה העיר המגיה שצ"ל במדרש תנחומא, והיה כתוב בר"ת „במ"ת" והציגו המדפיסים במס' תענית. והנה המחבר כוון למדרש תנחומא פ' אמור שהוא בכ"י אות ד' ובנדפס אות ב', ולקח דבריו מהילקוט שמואל רמז קל"ט שהביא זה בשם התנחומא. (שם דף קל"ג ע"ד) אמרו בתנחומא והוא עוטה מעיל, ולהלן הוא אומר ומעיל קטן, תאנא המעיל בו גדל בו נקבר בו עלה. הוא המאמר שהבאתי בהערה שלפניה שלקח מהילקוט. (שם דף קל"ד ע"א) ובמדרש תנחומא אמר ר' יהושע דסכנין בשם ריב"ל מלמד שהראה הקב"ה למשה דור דור ומלכיו כו', הוא בילקוט רמז הנ"ל. (ש"ב א' דף קל"ח ע"ד) ובמדרש תנחומא אחז"ל אחזני השבץ עון הכהנים שהרגתי ע"כ מובא בילקוט שמואל רמז קמ"א בשם התנחומא, והוא בתנחומא פרשת מצורע אות ד'. (שם דף קל"ט ע"א) ובפסיקתא אמר ר' יצחק אותו נער דואג האדומי היה כו' וכן הביאו בתנחומא ע"כ. מה שהביא בשם הפסיקתא לקח מרש"י ש"ב א' ב', ומה שסיים וכן הביאו בתנחומא לקח מהילקוט שמואל רמז קמ"א. והוא בפ' כי תצא אות י"ח, ובתנחומא איתא בנו של דואג האדומי היה, עיין בתנחומא שם בהערה שלי. (שם ב' דף קמ"ב ע"ב) ובמדרש תנחומא אמרו שכתב אבנר לדוד בהקדים שמו כו', הוא ג"כ בילקוט שם. (שם ז' דף קמ"ח ע"ב) במדרש תנחומא ארשב"נ משנבנה בית המקדש נתנו יסודות לעולם, הוא בתנחומא תרומה אות ח', ולקח דבריו מהילקוט. (שם דף קמ"ח ע"ג) וחז"ל דרשו בתנחומא בשבט אנשים זה הדד האדומי ורזון בן אלידע ובנגעי בני אדם אלו המזיקים כו', וכתב שם המגיה הפשתי המדרש הזה בכל התנחומא ולא מצאתיו שם בשום מקום, ולכן לא ידעתי מנ"ל שהוא מתנחומא, והילקוט דף כ"א ע"ד מביאו מב"ר פכ"ד, אבל גם הוא טעה בזה כי שם לא נזכר מהדד ומרזון וממזיקין שטרדו את שלמה כו' עכ"ל. הרב האברבנאל לקח דבריו מהילקוט שם הוא בילקוט שמואל רמז קמ"ו, ויען כי בראש הרמז

ציין

ציין ילמדנו חשב האברבנאל כי גם המאמר על אשר בהעוותו זה הדר הוא נ"ב מילמדנו, והציג תנחומא במקום ילמדנו. ומה שכתב המגיה כי הילקוט טעה שציין ב"ר פ"כ, טעות אין באן, כי הציון מוסב על דאמר ר' סימון, ואולי היה בב"י אשר ראה רשום על אשר בהעוותו „תנחומא" והוא באמת בב"י בראשית אות כ"ו. (שם י' דף קנ"א ע"ד) ואמרו חז"ל במדרש תנחומא שהחסד היה שהחיה את אחיו כשברח מאת מלך מואב כאשר הרגו שם אביו ואמו ואחיו אשר השאירם דוד במואב, ועל זה העיר המגיה תמהתי מאד תמהתי על הרב המחבר, וביותר אפלא על רש"י שהביא המדרש הזה מהתנחומא, כי רש"י מביאו במקום זה בפי' מהתנחומא פרשת וירא אליו מה שלא רגיל בכך בשאר מקומות, ולא היו דברים מעולם, כי לא נמצא מדרש זה בשום מקום בתנחומא, ואף כי בוירא אליו, וגם הרב האברבנאל טעה אחריו, וגם הילקוט מביאו מתנחומא, ולא ידעתי מה היה להם, כי לא אוכל להמליץ בעדם אם לא שאומר שאולי היה להם אז נוסחא אחרת מהתנחומא ממה שיש בידינו היום, וזה קשה להאמין, ולכן אחשוב אני בזה שהרבנים האלה נהגו לכתוב המדרשים כפי אומד דעתם וסמכו על הזכרון, או על איזה מחבר שמצאו בו אותו המדרש ולא חששו בדבר ולא רצו להטריח עצמם לבקש על המדרש במקומו הראוי לו, ולכן טעו לפעמים, גם בסבת זה שנו לשון המדרשים אם בתוספות ואם בהסרון מה כו', עכ"ל. מי יגלה עפר מעיניך מגיה כי אז לא הרהבת עוז בנפשך לדבר דברים כאלה על הנשר הגדול רש"י ז"ל, כי באמת נמצא המאמר בב"י שלנו פ' וירא אות כ"ה, ובעל הילקוט הביא ג"כ כמו שהוא בתנחומא שלנו לא בנדפס, ועפ"י הילקוט הביא כן הרב האברבנאל. (שם כ' דף קע"א ע"א) במדרש תנחומא אמרו שהאשה החכמה הנזכרת כאן היתה בת אשר, ופירשו בתנחומא האתה יואב אתה הוא השר של ישראל כו', הוא בתנחומא וירא אות י"ב, מובא בילקוט שמואל רמז קנ"ב. והמגיה ציין שם „תנחומא פ' ויגש" אולם בקשתי בנדפס ויגש ולא מצאתי. (שם כ"ג דף קפ"א ע"ב) ודרשוהו במדרש תנחומא על יואב, הוא בתנחומא כ"י מסעי אות ט' וגם בנדפס, והמחבר לקח בודאי דבריו מהילקוט. (מ"א ג' דף ר"י ע"ב) בפסיקתא רבתי ובתנחומא אמרו וידבר על העצים, וכי אפשר לאדם לדבר על העצים כו', הוא בפסקא פרה ובתנחומא פ' חוקת, ומובא בילקוט מצורע רמז תקנ"ט. (שם ה' דף רל"ג ע"ד) אמרו בתנחומא כשהוקם המשכן הקריבו הנשיאים דורון כו', הוא בתנחומא נשא אות כ"ג, מובא בילקוט נשא רמז תשי"ד בשם התנחומא. (שם ט' דף רל"ה ע"ב) אמרו בתנחומא אמר רשב"נ עד שלא חרב בית המקדש היתה השכינה נתונה בהיכל כו', על זה כתב המגיה לא יכולתי למצוא מדרש זה בתנחומא עם היות שהפשתי חפוש אחר חפוש אבל במדרש תהלים מזמור י"א מצאתיו, ואולי טעו המגיהים הראשונים כי היה כתוב בר"ת „במ"ת" ר"ל במדרש תהלים והם השבו שהוא במדרש תנחומא ע"כ. אולם באמת הוא בתנחומא שלנו שמות אות י', ומובא בילקוט מלכים רמז קצ"ה בשם התנחומא, ומשם לקח האברבנאל. (שם י"ח דף רנ"ו ע"ב) ובתנחומא אמרו וירפא מזבח ה' ההרוס אשר היה הרוס מלבותם של ישראל כו', הוא בתנחומא כ"י וישלח אות ל', מובא בילקוט מלכים רמז רי"ד בשם התנחומא. (שם דף רנ"ז ע"ג) וכן אמרו בתנחומא שאליהו מה שעשה לשמו של הקב"ה עשה כו', הוא בתנחומא נשא אות ל"א מובא בילקוט רמז רט"ו בשם התנחומא. (מ"ב ג' דף רע"א ע"ד) ואחז"ל בתנחומא שהנה אמר מלך ישראל ומלך אדום ולא אמר ביהושפט מלך יהודה כ"א קרא בשמו לבד. הוא בתנחומא פנחס אות ה', ומובא בילקוט מלכים רמז רכ"ז בשם התנחומא. (שם דף רע"ב ע"א) וחז"ל במדרש תנחומא אמרו כשאמר להם הנביא וכל עץ טוב תפילו אמרו לו המלכים כו'. הוא בתנחומא פנחס אות ה' ומובא שם בשם התנחומא. (שם ד' דף רע"ב ע"ג) ואמרו חז"ל במדרש תנחומא ואשה אחת היא היתה אשת עובדיה, והנושה היה יהורם בן אחאב שהיה מלוה לו מעות ברבית כו'. התחלת המאמר שהיתה אשת עובדיה לקח מילקוט רמז רכ"ח, אבל בילקוט שם הציון מדרש תנחומא אינו מוסב על התחלת המאמר רק על ויעמוד השטן, ובטעות נרשם תנחומא, וצ"ל ב"ר, והוא שם בב"ר פל"ה אות ג'. והמאמר השני והנושה היה יהורם שהביא הרב האברבנאל הוא בתנחומא משפטים אות ט', ולקח מרש"י מלכים שם. גם הביא שם האברבנאל וז"ל, ובפרקי דר"א אמרו הז"ל ויעמוד השמן שהוקיר השמן כו', העיר המגיה בב"ר פל"ה מצאתי זה ע"כ. גם פה לקח האברבנאל דבריו מהילקוט מלכים שם שציין על ויהי היום „פדר"א" והשב הרב האברבנאל שהמאמר שלפניו הוא ג"כ מפדר"א. (מ"ב ח' דף רע"ח ע"ב) אמרו חכמינו ז"ל בתנחומא על הנני ממטיר לכם לחם מן השמים משל

לנחתום שהיה עומד על הכבשן כו', ועל זה כתב המגיה עיין ילקוט פ' בשלח כי בתנחומא לא תמצאנו ע"כ. ובאמת הוא בתנחומא שלנו בשלח אות כ', מובא בילקוט בשלח רמז רנ"ח. (שם שם) אמרו חז"ל בתנחומא כל אשר חפץ ה' עשה, דרכו של שמים להוריד טל ומטר כו', הוא ג"כ בתנחומא בשלח אות כ', ומובא בילקוט בשלח רמז רנ"ח (כד).

וכן

(כד) והמגיה הזה העיר על דברי הרב האברבנאל גם על איזה מקומות שהביא מגמרא ומדרשים אחרים שלא נמצא שמה, והשיג עליו, אבל נעלם ממנו כי שאב הדברים מהילקוט וטעה לפעמים בהציונים כמו שתראה. (ש"א ג' דף פ"ב ע"ד) עלי היה כהן ושוכב מבפנים ושמואל היה לוי ושוכב מבחוץ וקפץ הקול דרך עלי לשמואל במס' תמיד, ועל זה כתב המגיה חפשתי במס' תמיד ולא מצאתי דבר ממנו כו' ואולי טעות הוא, ובאמת האברבנאל העתיק מרש"י ש"א ג' ד'. ויש לתקן גם ברש"י במקום במס' תמיד צ"ל במס' מדות, וכוון לדברי המשנה שם פ"א מ"ט נעל הכהן מבפנים ובן לוי ישן לו מבחוץ. ובמדרש שמואל פ"ט תמן תנינן נעל הכהן מבפנים ובן לוי ישן לו מבחוץ קפץ הדבור על עלי ודבר אל שמואל בחוץ. וכן עוד שם (ש"א י' ל"ז ע"ג) ואמרו חז"ל במס' סוטה וכי היכן מצינו שנקברה רחל בצלצח בגבול בנימן כו' העיר המגיה חפשתי במס' סוטה ולא מצאתי כו'. ובאמת הרב הביא כמו שראה בילקוט שמואל רמז ק"ט שהביא כן מן תוספתא דסוטה והוא שם בתוספתא פי"א, ויש לתקן בדברי האברבנאל בתוספתא דסוטה. (ש"א י"א ק' ע"א) ובמ"ר אמרו כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור מתעשר כו', ועל זה כתב המגיה נראה שטעות הוא אבל מצאתי במס' יומא כ"ב ע"ב עכ"ל. הרב לקח דבריו מילקוט שמואל רמז קי"ט ושם הביא זה מגמרא יומא, והמלות „ובמ"ר" הם טעות המעתיק. (ש"א כ"ח קל"ב ע"ב) ואמרו במדרש שמואל שזו האשה היתה אמו של אבנר, ועל זה כתב המגיה לא מצאתי במדרש שמואל, רק בפדר"א פל"ד ע"כ. הטעות בא להרב כך כי ראה בילקוט רמז ק"מ שהביא מאמר שלפניו מאגדת שמואל ואח"כ הביא המאמר שהביא המחבר בשם פדר"א והמחבר חשב שגם המאמר השני הוא מאגדת שמואל. (ש"א כ"ח קל"ג ע"ד) ובדרש אמרו במס' תענית נפשו של משה העלה שמואל עמו לבקש רחמים כו', והעיר המגיה שלא נמצא בתענית רק בחגיגה ד' ע"ב. המחבר הלך בזה אחר רש"י ש"א כ"ח י"ג שסיים כדאיתא בתענית, ויש לתקן כדאיתא בחגיגה. (ש"ב ג' קמ"א ע"ג) ואמרו חז"ל ברכות שנקרא כלאב לפי שהיה דומה קלסתר פניו לדוד כו' והעיר המגיה לא נמצא במס' ברכות עם היות בדף ד' ע"א מביא טעם ופי' מה בדרך אחר לאותו שם ט' ע"כ. אבל לדעתי ברור כי הרב האברבנאל הלך גם בזה אחר הילקוט, כי בשמואל רמז קמ"א הביא המאמר בשם גמרא ברכות למה נקרא כלאב שהיה מכלים פני מפיבושת בהלכה כו'. ואח"כ הביא בשם ילמדנו המאמר שהביא האברבנאל, לכן תראה כי הרב האברבנאל חשב כי גם המאמר ההוא הוא בגמרא ברכות שם. (שם קמ"ו ע"ג) ובמס' סוטה אמרו שלשה דברים היו קודשים ומעולים וכשבורין בני אדם שהם קשים ורעים כו' ואלו הן קטרת וארון ומטה כו', על זה העיר המגיה לא מצאתי במס' סוטה רק במדרש במ"ר סוף פ"ד ובתנחומא בשלח בפ' ויאמר משה אל אהרן קח צנצנת אחת עם היות שהוא בשינוי לשון מה, וצ"ל שהוא טעות המגיהים עכ"ל. ולדעתי לא טעו המגיהים רק הרב המחבר ראה בילקוט שמואל רמז קמ"ב שהביא מאמר מסוטה ואח"כ הביא המאמר שהעתיק הרב המחבר מן המכילתא, והרב טעה וחשב שהציון סוטה מוסב גם על זה. (ש"ב ז' קמ"ט ע"ג) ובמדרש שמואל אמרו גוים ואלהיו כביכול שהוא פדוי עמהם כו'. והעיר המגיה לא תמצא המדרש הזה במדרש שמואל רק במכילתא פי"ד תמצאנו ע"כ. גם בכאן הסבה בזה שראה בילקוט שמואל רמז קמ"ו שהביא מאמר בשם מדרש והוא במדרש שמואל, ואח"כ הביא המאמר שהביא האברבנאל בשם מכילתא והרב לא שם עינו על הציון השני וחשב שגם הוא במדרש שמואל. (שם ט"ז קס"ד ע"ד) אמרו באלה הדברים רבה עבירה גוררת עבירה, והעיר המגיה לא מצאתי מדרש זה שם, אמנם בתנחומא ריש פ' כי תצא מצאתיו ע"כ. המחבר לקח דבריו מילקוט תצא רמז תתקכ"ה בשם התנחומא, והמחבר השיג דב"ר במקום תנחומא, או אולי היה כן לפניו במדרש אלה הדברים אשר לא נמצא אצלינו. (שם כ"ד קפ"ג ע"ג) ובבבא קמא אמרו ויהי אחרי המגפה משל לרועה שנכנסו זאבים לתוך עדרו כו'. פה טעה בפי' רש"י כי בפ' פנחס כ"ה י"ח סיים כדאמרינן בב"ק והוא דף ל"ח ע"ב, ואח"כ בפסוק י"ט ויהי אחרי המגפה הביא משל לרועה שנכנסו זאבים וכו', וזה מאמר אחר נובע מתנחומא שלנו אות ו' ונמצא גם בנדפס אות ד', וחשב הרב האברבנאל כי הציון ב"ק מוסב גם על זה, וכן העיר המגיה. (מלכים א' ב' ר"א ע"א) ואמרו רז"ל במס' סנהדרין אמר ר"י אמר רב שתי טעיות טעה יואב כו', והעיר המגיה שצ"ל מכות י"ב ע"א ע"כ. וגם בכאן טעה הרב על פי הילקוט כי ראה בילקוט מלכים רמז ק"ע שהביא המאמר הזה ומצוין לנכון מכות י"ב ובסמוך (ריש רמז קע"א) הביא מאמר אחר וציין סנהדרין מ"ח וחשב שהציון סנהדרין מוסב גם על המאמר הראשון. (מ"א ע' רל"ה ע"ב) ובספרי אחז"ל כתוב אחד אומר אלכה ואשובה אל מקומי וכתוב אחד אומר והיה עיני ולבי שם כל הימים, הא כיצד פניו למעלה ועיניו ולבו למטה. וכתב המגיה לא מצאתי מדרש זה בספרי אבל בירושלמי ברכות פ"ד (דף ח' ע"ג) מצאתיו ע"כ. גם בכאן לקח האברבנאל דבריו מהילקוט מלכים רמז קל"ד כי הביא שם מאמר אחד מספרי (הוא בפ' עקב פסקא מ') וגם המאמר שהביא האברבנאל כתוב אחד אומר הוא בילקוט שם בשם הספרי, וברור שבילקוט שם הציון ירושלמי ברכות פ"ד בריש רמז קל"ה מוסב על המאמר ההוא שבסוף רמז קל"ד על כתוב אחד אומר אלכה כו'. (מ"א י"א דף רמ"א ע"א) וכבר דרשו חז"ל בפרק המוכר את הספינה למה נאמר בדוד שכיבה וביואב מיתה, ותיקן המגיה שצ"ל בפרק יש נוחלין ק"ו ע"א [צ"ל קי"ו ע"א]. אולם גם בכאן העתיק כמו שהביא הילקוט ברמז קל"ו ושם הביא בטעות „ב"ב פרק המוכר את הספינה". (שם י"ב דף רמ"ד ע"ג) ובפרק כהן גדול אמרו אין לנו חלק בדוד זה מלכות שמים ולא נחלה בבן ישי זה מלכות בית דוד, לאהליו ישראל זה בית המקדש כו'. אמר ר' סימן בן מנסיא אין ישראל רואים סימן גאולה עד שיחזרו ויבקשו שלשתן כו'. ועל זה כתב המגיה תמיה נשגבה ונפלאה בעיני שהרב שגה וטעה כל כך פעמים הרבה עם היות שלא יזכרו ולא יפקדו שמה, איך לא כסתה כלימה פניו להביא מסכתא או פרק או ספר שאין בו שום דבר מהמאמר אשר מביאו, אין זה כי אם בטחו על טוב זכרונו ואומד דעתו, והוא כמעט גאה וגאון ומנהג רע כי שקר וכזב הוא שהמאמר הזה הוא בפרק כהן גדול או בשום מקום ממס' סנהדרין, ואני אודה ולא אבוש

וכן בפירושו לנביאים אחרונים הביא בקצת מקומות בשם התנחומא, כמו. (ישעיה א' דף ו' ע"א) במדרש תנחומא שאל גוי את ר' עקיבא. הוא בפ' פנחס אות י"ז, מובא בילקוט ישעיה רמז רנ"ה בשם התנחומא. (שם כ"ב דף מ' ע"ג) בב"ר פס"ב ובילמדנו על ויהי חושך אפלה ובפסיקתא על ויהי בחצי הלילה אמר ר' אלעזר כל צור שכתוב בתורה שלם בצור המדינה הכתוב מדבר כו' הוא בנדפס וארא אות י"ג ותנחומא הנדפס על ספר שמות הוא הילמדנו. (ישעיה כ"ו דף מ"ד ע"א) וכן דרשו בתנחומא ה' רמה ידך בל יחזיון היה הנביא מבקש שלא יראו האומות בהיטיב הקב"ה את ישראל כו' זה לקח מרש"י ישעיה כ"ו י"א בשם מדרש אגדה, ומובא גם בילקוט ישעיה רמז ש"ס וחסר הציון. (ישעיה נ"ב דף נ"ח ע"א) ובתנחומא אמרו בעוה"ז מי שרואה פני שכינה היה מתמעט הוא בתנחומא במדבר אות כ', מובא בילקוט תהלים רמז תשנ"ז וילקוט ישעיה רמז רצ"ה בשם התנחומא. (עמוס ז' דף רנ"ג ע"ג) וכן אמרו בתנחומא אל תשמחי אויבתי לי כל זמן שהקב"ה מסתכל כו' הוא בתנחומא נצבים אות א' מובא בילקוט מיכה רמז תקנ"ז בשם התנחומא. (זכריה י"ד דף רצ"ו ע"ב) ופרשו בתנחומא מהו ענין המק בשרו הוא הצרעת כו', הוא בתנחומא תזריע אות ט"ז, מובא בילקוט סוף זכריה רמז תקפ"ו בשם התנחומא

שאם היות שחפשתי חפוש אחר חפוש בגמרות ומדרשים לא מצאתי איה איפה מקום המאמר הזה, ונסתרה ממני דרכו, ואולי ימצא הקורא המשכיל פתאום ויתקן המעוות כפי שכלו הטוב ועליו תבא ברכת ה' עכ"ל. והנה אע"פ שהרעיש המגיה שחפש ולא מצא בשום מקום ושפך בוז וקלון על הרב ז"ל, בכל זאת נוכל לקרוא עליו הפסוק גולל אבן אליו תשוב, והמאמר הזה נמצא באמת במדרש שמואל פי"ג ומובא בילקוט שמואל רמז ק"ו בשם מדרש סתם, והרב האברבנאל ז"ל כדרכו העתיק המאמר הזה מהילקוט, ובילקוט שם במאמר שלפניו (סוף רמז ק"ה) ועז"ה שימה לנו מלך ר' אליעזר ב"ר יוסי אומר זקנים שבאותו הדור כהוגן שאלו כו' ומציין סנהדרין דף כ', וזה טעות, כי המאמר הוא בסנהדרין דף כ' ע"ב, והילקוט ציין תמיד רק הפרק, כי לפניו לא היו עוד הדפים נרשמים בגמרא והיתה הגירסא בילקוט סנהדרין פרק כהן גדול, ואח"כ השמיטו המדפיסים המלות „כהן גדול" והניחו הדף לבד, והרב האברבנאל חשב על המאמר שלאחריו שהוא ג"כ בפרק כהן גדול, לכן הביא „ובפרק כהן גדול אמרו" ובאמת הוא במדרש שמואל. (מ"א י"ד דף רמ"ז ע"ד) ובפרק חלק אמרו כל המעמיד בן או תלמיד שאינו הגון עיניו כהות כו'. ועל זה כתב המגיה כמדומה לי שגם עיני הרב היו כהות בזה כי הלך אחר אומד דעתו או אחר דעת אחרים כסומא ולא השתדל לראות איזה דרך ישכון אור מאמרי רז"ל כי זה כמה פעמים שגו ברואה והלך אחר המתעים וכן עשה בזה המקום, כי המאמר הזה לא נמצא בשום מקום בפרק חלק, אבל בב"ר פס"ה תמצאנו עכ"ל, גם פה הלך הרב האברבנאל אחר הילקוט, והציונים בילקוט הטעו אותו, כי בילקוט מלכים רמז ר"ב הביא מאמר אחד ומציין סנהדרין חלק ק"ב, ואח"כ הביא המאמר ואחיה לא יוכל לראות, מכאן אמרו כל המעמיד בן רשע וכו', וציין „בר" וטעה הרב וחשב שגם המאמר השני הוא בסנהדרין פרק חלק. (שם י"ט דף ר"ם ע"א) וכמו שאמרו חז"ל בספרי עשרה נקראו איש האלהים, ועל זה כתב המגיה לא מצאתי בספרי אמנם בסדר עולם סוף פ"כ מצאתי מעט ממנו עכ"ל. ובאמת האברבנאל לקח דבריו מהילקוט ברכה רמז תתקנ"א שהביא זה בשם הספרי, והוא בספרי ברכה פסקא שמ"ב, וגם בסדר עולם לא נמצא יותר מאשר הוא בספרי.

ויש להעיר כי לפעמים הביא את הילמדנו ג"כ כמו שמצא בילקוט. (ישעיה א' דף כ"ג ע"ד) הביא וכן דרשו בילמדנו והפכו כחליה לזפת זו תיברוס וטארסינוס שנותנים על שפת רומי כו' הוא בילקוט ישעיה רמז ש"ד. וכן הביא (בירמיה ל"א דף קל"א ע"ב) בילמדנו אמרו בעולם הזה לומדים תורה מבשר ודם כו' אבל לעתיד לבוא אין ישראל לומדים אלא מפי הקב"ה כו', הוא המובא בילקוט ישעיה רמז ש"ת בשם הילמדנו, והנה במבוא להפסיקתא סי' ח' אות י"ח הבאתי ג"כ הרבה מאמרים שהביא בשם הפסיקתא ע"פ הילקוט וטעה ג"כ ע"ש, ועתה אוסיף עוד בפ' אמור הביא וז"ל אמרו בפסיקתא ר' יהודה בר נחמני בשם ריש לקיש פתח עלה אלהים בתרועה בשעה שהקב"ה עולה כו'. זה לקח מהילקוט אמור רמז תרמ"ה ושם נרשם „פסיקתא" והוא בפסקא ר"ה, ולא נמצא ברבתי. בפ' דברים במאמר הספק הי"ד הביא וז"ל. והנה רש"י ז"ל דרש הפסוק בדרך רז"ל בפסיקתא ממדבר קדמות מאלוה יתברך שקודם שנתן תורה לישראל חזר על בני עשו כו' ע"כ רש"י בדברים ב' כ"ו לא הביא זה בשם הפסיקתא ולא נמצא בפסיקתא. וכן בפ' ברכה הביא וז"ל ומה נמצאו דברי המדרש בפסיקתא שזכר רש"י בפי' הכתוב הזה אף חובב עמים והוא שישראל היו ראוים לברכה לפי שהם סובלים צרות הגלות ורואים שהקב"ה נושא פנים שותקות אל העמים ומסר אותם בידיהם כו'. גם זה לא הביא רש"י בשם הפסיקתא, ולא נמצא בפסיקתא. ועיין בספרי ברכה פסקא שמ"ד. עוד שם בפ' ברכה וכמו שאמרו חכמינו ז"ל בפסיקתא שדרשו ויקר אלהים אל בלעם מלשון קרי, כן הביא רש"י בפ' בלק כ"ג ד' אבל לא בשם הפסיקתא. וכן תמוה מראה בפירושו למלכים א' דף רמ"ז ע"א ואמרו חז"ל בפסיקתא שכפל לומר מזבח מזבח כו'. הובא בילקוט מלכים רמז קנ"ט בשם הפסיקתא, והוא בפסקא כי תשא. עוד שם דף רמ"ו ע"ב ואמרו חז"ל בפסיקתא חס הקב"ה על כבודם של צדיקים יותר מכבודו כו'. הובא בילקוט רמז ר"א בשם הפסיקתא, והוא ג"כ בפסקא כי תשא. עוד שם (מ"א י"ט דף רנ"ט ע"ג) חז"ל אמרו בפסיקתא רבתי ובנביא העלה זה משה ובנביא נשמר זה אליהו כו'. מובא בילקוט מלכים רמז ר"ט בשם הרבתי, והוא בפסקא ד'. וכן במלכים ב' דף רע"ב ע"ג אמרו בפסיקתא שמלך מואב לקח את בנו והעלה עולה על החומה לפי ששאל האומה זו כו'. לקח מרש"י מלכים ג' כ"ז שהביא זה בשם הפסיקתא. עוד שם (מלכים ב' דף רע"ו ע"ג) כמו שאמרו בפסיקתא אמר ר' יוחנן שמוע ומבושל היה ונשחטו אין כתיב כאן כו'. זה מובא בילקוט מלכים רמז רל"ה על הכתוב ויאמר המלך, וחסר שם הציון „פסיקתא רבתי" כי הוא בפסיקתא רבתי פכ"ט פסקא בכה תבכה, לפני הרב האברבנאל ז"ל היה נמצא לנכון הציון „פסיקתא רבתי".

התנחומא. (מלאכי א' דף רצ"ה ע"א) אמרו בתנחומא משעה שהשמש זורחת במזרח עד ששוקעת במערב אין קלוסו של הקב"ה סר מפיו. הוא בתנחומא פ' אחרי אות י"ד ומובא בילקוט מלאכי רמז תקפ"ז בשם התנחומא.

גם הביא את התנחומא או בשם ילמדנו בספרו ישועות משיחו (השלימו בשנת רנ"ח). העיון הראשון פ"ו הביא וז"ל ויש דרך אחר בב"ר ובילמדנו על לא יסור שבט מיהודה כו' כי לא יסור שבט מיהודה זה משיח בן דוד כו' ע"כ, עיין בנדפס ויחי אות י'. העיון השני פ"ג הביא ובילמדנו פ' במדבר זכרו שבעה דברים נבראו קודם בריאת העולם ולא זכרו בכללם ג"ע וגיהנם, וזכרו במקומם אבות העולם וישראל ע"כ. הוא בפ' נשא בכ"י אות י"ט ובנדפס אות י"א. ובתנחומא כתוב מפורש וי"א אף גן עדן וגיהנם. העיון השלישי ריש פ"א אמרו בתנחומא מי אתה הר הגדול לפני זרובבל למישור זה משיח ולמה נקרא שמו גדול לפי שהיה גדול מהאבות כו' הוא בתנחומא כ"י תולדות אות כ' ומובא בילקוט ישעיה רמז של"ח בשם התנחומא. ובתנחומא הנדפס אות י"ד נוסף מן המדפיסים ממנטובה. עוד שם פ"ד הביא מאמר בשם מדרש שה"ש על פסוק בעטרה שעטרה לו אמו אמר ר' חנינא חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו שעשתה בת שבע עטרה לשלמה, וסיים והנה ההגדה הזאת באה ג"כ במדרש תנחומא ע"כ. הוא בכ"י פ' פקודי אות ח' ומובא בילקוט שה"ש רמז תתקפ"ו בשם התנחומא. עוד שם קול דודי דופק פתחי לי אחותי רעיתי וגו' שדרשו בו ג"כ בתנחומא על בית שני אמרו אחותי בבבל רעיתי במדי יונתי ביון כו'. זה לא נמצא בתנחומא רק לקח מהילקוט שה"ש רמז תתקפ"ח ושם על אני ישנה הביא מאמר אחד בשם התנחומא וחשב שגם המאמר הזה הוא מתנחומא. עוד שם פי"ט הביא ובמדרש תנחומא אמר ר' אמי משה מקלס את ישראל מי כמוך עם נושע בה', לה' אין כתיב כאן אלא בה' לאדם שהיה לו סאה מעשר שני מה הוא עושה נותן מעות ופודה אותן כו'. זה מצאתי בתנחומא סוף אחרי בכ"י אות י"ח ובנדפס אות י"ב. עוד שם הביא וז"ל וכן אמרו בילמדנו אם תעשו מצותי הרי אתה פוצה בי, עוד לא מצאתי המאמר. עוד שם וכן אמרו במדרש תנחומא הוא ינהגנו על מות בעוה"ז מי שהוא רואה פני שכינה מתמעט והולך שנאמר כי לא יראני האדם וחי, וכן אתה מוצא בשבטו של לוי לפי שהיו רואים את השכינה היו מועטים באוהל מועד ואפילו כשהיו ישראל עולים מן הגולה בקשו מהם ולא מצאו כו'. הוא בתנחומא במדבר אות כ', מובא בילקוט תהלים רמז תשנ"ז בשם התנחומא, והרב האברבנאל החל מן הכתוב הוא ינהגנו על מות, ובאמת הוא מוסב בילקוט שם אל המאמר שלפניו שהביא מן וי"ר פי"א (וחסר שם הציון). העיון הרביעי פ"א בילמדנו לא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו וגו' ואומר וכל בניך למודי ה' בעוה"ז ישראל למדים תורה מב"ו לפיכך משכחים אותה שניתנה ע"י משה שהיה ב"ו וכשם שב"ו עובר כך תלמודו עובר כו' אבל לעתיד לבוא ישראל לומדים תורה מפיו כו', ע"כ. זה מובא בילקוט ירמיה רמז שי"ז בשם הילמדנו.

נב) ה"ר אברהם זכות בספרו היוחסין (כתב ספרו בשנת ה"א רס"ב) היה לפניו הילמדנו בכ"י, ובספרו יוחסין השלם צד כ"ב ע"א הביא כי בין הספרים אשר היו לו בתונים היה גם הילמדנו. ובדף ז' ע"ב הביא כדאיתא בתנחומא פרשת ויחי שעובד חי יותר מת' שנה. הוא בכ"י אות ד' ובנדפס אות ב'. (דף ח' ע"ב) ובילמדנו פ' כי תשא אליהו משבט בנימין היה ומיושבי לשכת הגזית כו', הוא בנדפס אות י"ג. (דף ס"ב ע"א) ובילמדנו פ' וישב כי סנחריב שלח לכותיים לשומרון לרבי דוסתאי בר ינאי ללמדו תורה, הוא בנדפס אות ב' רק קצת בסגנון אחר ע"ש. (דף ע"ט ע"ב) ובפרשת קדושים בילמדנו ולא שמעון גדול מעזריה אלא שנותן בפי שמעון נקראת ההלכה על שמו, לא מצאתי לא בכ"י ולא בנדפס, ובודאי היה כן כתוב בילמדנו שלפניו. (דף פ"ה ע"ב) ובילמדנו פ' ויחי רבינו הקדוש הוה ענותן סגי והוא אמר כל דיימר לי בר נש אנא עביד חוץ ממה שעשו בני בתירה לזקני כו'. לא נמצא לא בכ"י ולא בנדפס באות ג', ונמצא בב"ר פל"ג ובירושלמי כלאים פ"ט וכתובות פי"ב. (דף פ"ח ע"ב) בילמדנו פ' וארא אמר ר' אלעזר בן פדת כאשר שמע למצרים יחלו לשמע צור הוא רומי כל צר שבמקרא חסר במלכות הרשעה הכתוב מדבר וכל צור מלא ברומי הכתוב מדבר, ובפרשת בא אל פרעה צור מלא בצור המדינה הכתוב מדבר וחסר במלכות הרשעה. המאמר הראשון נמצא בנדפס שם באות י"ג והמדפיסים הציגו מלכות אדום במקום מלכות הרשעה, גם הציגו בקופיטקייא במקום ברומי. ובכ"י ה' מאקספארד הוא לנכון. והמאמר השני הוא בנדפס בא אות ד', וגם שם הציגו המדפיסים מלכות אדום במקום מלכות הרשעה.

ר'

(דף קנ"ג ע"א) ר' יוסי בר זבידא ר' אבא בר פפא בא לפניו שהיה יושב בסתר כדי שלא יעמדו בפניו ואמר לו שלא יכתר כדי שיקיימו מפניו, כל זה בילמדנו ע"כ. ולא העיר באיזה מקום, ועיין בתנחומא הנדפס בהעלותך אות י"א, ובבכ"י אות כ' מובא זה בסגנון אחר שר' אבא הכהן בר פפא כשהיה רואה סיעה של בני אדם היה הולך בדרך אחרת שלא להטריח ור' יוסי בר זבידא אמר לו שצריך לעבור לפניהם ויהיו רואין אותו ועומדין לפניו, ובודאי ראה הרב בעל היוחסין כן בילמדנו שהיה לפניו. (דף קנ"ד ע"א) יוסי איש צייתור איש חסיד ונגלה רוח אחד שהיה שולט על המעיין בילמדנו פ' קדושים. הוא בבכ"י אות ט' ובנדפס אות ט'. (דף קנ"ז ע"א) ר' יעקב איש כפר נובורייא הורה בצור על דגים שטעונין שחיטה ועל בן הנכרית שנימול בשבת כו' בפ' זאת חוקת בילמדנו, הוא בנדפס אות ו' ובבכ"י אות ט"ו. (דף קע"ז ע"ב) דרש ר' פנחס בר חמא ובתנחומא וברבות אומר ר' פנחס הכהן בר חמא. עיין לעיל בפרק ז' שהבאתי רשימה משמות התנאים והאמוראים שמובא מאמריהם בתנחומא על סדר א"ב בערך ר' פנחס. (דף קצ"ו ע"ב) ר' תנחום בר חנילאי היה נותן חצי מאכלו לעניים בילמדנו פ' משפטים ע"כ. הוא בנדפס אות ט"ו ובבכ"י אות ח'.

נג) ה"ר אברהם סבע הספרדי בספרו צרור המור (כה), (נולד בליסבונה (Lissabon) בתחלת המאה השלישית ובשנת רנ"ח בא בגלות פורטוגאל לאנדרינופול בטורקי), ובפ'

(כה) ספרו צרור המור נדפס ראשונה בקושטאנדינא שנת רע"ד, והוא החליף שו"ת עם רבינו אליהו מזרחי, עיין שו"ת הרא"ם ח"א סי' כ"ב. והביא בספרו צרור המור בפ' לך את ה"ר יצחק קאנפאנטון ז"ל הוא בעל פחד יצחק. ובפ' ויצא הביא את ה"ר יצחק די ליאון הוא תלמיד מבעל פחד יצחק וחבירו של מהר"י אבוהב (עיין שה"ג ח"א סי' של"ג). וגם הביא בפ' ויצא פי' התורה מרבינו נסים, והביא את ספר הזהר, ובפ' ויצא הביא כי נגזל ממנו בגירוש פורטוגאל. ובריש לו ופ' חוקת הביא את מדרש השכם. ובסוף וישלח הביא כי דרש בהיותו בקאסטילאה, ובפ' בחקותי הביא דברים הנוגעים לקורות ישראל בפורטוגאל לכן אעתיקם פה, וז"ל. ומה שאמר והבאתי אותם בארץ אויביהם (ויקרא כ"ו מ"א) כו' כמו שראינו שנתגרשו היהודים מקשטילייא (astilien) לפי שהיו בה כמלכים, ובאו לפורטוגאל מלכות זדון תעקר ועשו מה שעשו לנו ולתורתנו, ואח"כ הנשארים הלכו למלכות ישמעאל ובגלילות אחרים יותר בפרט תמצא זה שנשארו בפורטוגאל שירים של מלוה המעכבים את הפורעניות שקדשו שם שמים בפרהסיא ומסרו עצמם על קדוש השם ועמדו שם בבית האסורים ימים רבים החכם השלם וקדוש ר' שמעון מימי ז"ל וחתניו לוקחי בנותיו אנשים צדיקים ואשתו הצדקת, ואנשים אחרים צדיקים גמורים ואע"פ שעשו להם שימירו דתם בעל כרחם עמדו על משמרתם ושומרי תורה ומצות על אפם וחמתם מהמלך ומהשרים עד שביני וביני נפטר לבית עולמו הש"ר שמעון זצ"ל הנזכר בזמן שלא היה יהודי בכל המלכות זולת אני והיהודים שהיו אסורים בבית האסורים עמי, ובשביל זכות הצדיק נזדמן שם אב גנבו שהיו אנוסים והיו משמשים בבית האסורים ולהם נתן השופט הגדול ושר בית הסוהר רשות שיוליכוהו חוץ לעיר ויקברוהו שם, ויוציאוהו ויניחוהו מחוץ לעיר והם הלכו להם מנגד ונתחברו יותר מת' אנשים צדיקים מהאנוסים שהמירו דתם בעל כרחם וקברוהו בבית הקברות של היהודים והספידוהו שם כראוי ובזכותו נתן לב המלך רשות והביאונו לארזילייא (Arzilla) אבל היהודים שהיו עם החכם לא רצה המלך לשלחם שאמר שכבר קבלו . . . ונשארו בבית האסורים לעבדים. והש"י נתנם לרחמים בעיני שר בית הסוהר והיו שם בכבוד גדול, אח"כ שלחם המלך לארזילייא ליד האלוף הצר הצורר ביענה אותם בעבודת פרך, לפי שראה שלא נעשתה עצתו, והצר הצורר מענה אותם ומייסר אותם ביסורים כדי שיחללו השבת וילכו לעשות שיחין ומערות, וכל זה בעונותינו כי הם צדיקים גמורים וקדשו שם שמים ברבים כו'. ובפ' ואתחנן הביא וז"ל כמו שקרה בגירוש פורטוגאל שגזרו שלא ידרשו ברבים ושלא ילמדו לתינוקות ולקחו כל הספרים והבתי כנסיות באופן שלא יתפללו ולא יעסקו בתורה עד שכמעט נשתכחה תורה מישראל כי איך ילמדו לבניהם בלי ספר ובלי מלמד ולא נשאר להם אלא שילמדום שמע ישראל וידעו איך ה' אחד ושראוי לאהבו ולמסור נפשו על קדושתו. והנה מלבד ספרו צרור המור חיבר עוד פי' על אבות והזכירו בפ' חיי וז"ל ושם הארכתי בפי' מס' אבות והוי ואבוי כי מרגליות טובה היתה בידי ונאבדה ממני בפורטוגאל בעונותי. וכן חיבר פי' על חמש מגילות וקראו צרור הכסף. וראיתי בשם הגדולים ח"ב שכתב וחיבר ס' צרור הכסף על דינים. ומצאתי בספרו צרור המור בפ' ויגש שהביא וז"ל ובספר צרור הכסף הארכתי בזה בדיני אבלות עכ"ל. ופה המקום להביא את דבריו שכתב בהקדמתו לספר צרור הכסף פי' על אסתר כפי שהעתיקם ידידי הרב החוקר הגדול מהר"א יעללינעק (במכ"ע של הרב פראנקעל משנת 1853) וז"ל. והנה בהיותי בפורטוגאל מגרוש קאסטיליא והנה עלה בדעתי לפרש חמש מגילות ופירשתי אותם ואז חרה אף ה' בעמי בגרוש שני של פורטוגאל והנחתי כל הספרים בפורטוגאל ושמתי עצמי להביא עמי לליסאבון פירוש התורה שחברתי בפורטוגאל עם פירוש המגילות ופירוש מס' אבות עם ספר צרור הכסף שחברתי בימי נעורי, וכהגיע ללישאבון באו אלי אנשי יהודה ואמרו לי שעבר קול במחנה, שמי שמוציא ספר אחד, אחת דתו להמית, ומיד הלכתי וטמנתי אותם תחת זית אחד, זית רענן יפה פרי תואר, ואמרתי שהוא מר כלענה, וקראתי לו אלון בכות, לפי ששם קברתי כל מחמד עיני, לפי שפירושי התורה והמצות הנחמדים מזהב ומפז, לפי שבהם הייתי מתנחם על שני בני שהיו קירות לבי, שלקחום בעל כרחם להמיר דתם, והייתי אומר הלא זה טוב לי מבנים ומבנות, ולא ראיתים יותר, לפי שמיד השליכום בבית הסוהר, ועמדתי שם קרוב לששה חדשים, ואחר שזכני ה' בעבור זכות אבותי והביאני למלכות פאס, עלה בדעתי להחזיר עטרה ליושנה ולאסוף קצת ממה שהיה כתוב שם. וברוך ה' אשר זיכני לחזור ולפרש פירוש התורה ופי' מס' אבות, ופי' מגלת רות ומגלת איכה, ומה' יתפלל אשאל עזר לגמור שאר מגילות, ושאר ספרים בדעתי עליהם, ובימים הראשונים קראתי את המגילות אשכול הכופר, ולפי שהספרים הראשונים הם צרורות כספי, הראשון

ובפ' ויצא הביא וז"ל אמרו בילמדנו ויטמנהו בחול שטמן זה הסוד בין ישראל שנדמו להול שנאמר וכחול אשר על שפת הים, עיין בנדפס שמות אות ט'. בסוף וארא הביא ובמדרש הגלוי בילמדנו (וקראו הגלוי נגד מדרש הנעלם שהביא) אמרו טעם לעשר מכות אמר הקב"ה בדבר שנתגאו בו אני מתחיל להכותו והוא אמר לי יאורי, לפיכך קח מטך ונטה ידך על מימי מצרים כו'. ובפ' שלח הביא וזהו שאמרו בילמדנו על פסוק לכן לא תביאו א"ל הקב"ה למשה באיזה פנים אתה מבקש לכנוס לארץ משל לרועה שיצא לרעות צאנו של מלך, הוא בכ"י הוקת אות ל"ב ובנדפס אות י'. עוד שם בפ' חקת הביא בילמדנו מי כהחכם זה הקב"ה ומי יודע פשר דבר זה הקב"ה כו', הוא בכ"י אות ט"ז.

נד) הרב ר' אליהו מזרחי (חי בקאנשטאנטינא בהתחלת המאה השלישית לאלף הששי) הביא את התנחומא בפירושו שחיבר על פירש"י עה"ת (כו), כמו (בראשית ד' כ"ד) אבל לפי האגדה של תנחומא כו', כוון לדברי התנחומא שהביא רש"י בעצמו. (וישלח ל"ב ז') ויירא שמא יהרג ב"ר ותנחומא, הוא בב"ר פע"ו אות א' ובתנחומא הנדפס. עוד שם ויצר לו שמא יהרוג אחרים ב"ר, י"מ שמא יהרוג את עשו ויקללנו אביו וכן מצאתי בתנחומא ע"כ. וראיתי בעץ יוסף בתנחומא אות ד' שכתב וז"ל המזרחי הביא בשם התנחומא ובתנחומא שלפנינו ליתא עכ"ל. אולם אין ספק שהמלות „וכן מצאתי בתנחומא" צ"ל אחר הציון ב"ר וסיים וכן מצאתי בתנחומא, וכוון להנדפס באות ד', ומן מאמר י"מ הוא מאמר אחר. (שם ל"ה א') קום עלה לפי שאיחרת בדרך נענשת תנחומא. הוא בנדפס אות ח'. (סוף וישלח) יש לומר מפני שנתחתן עמו שנשא את אהליבמה והוליד ממנה בנים כו' כך מצאתי בתנחומא. הוא בנדפס פ' וישב אות א'. (וישב ל"ז י"ד) ויבא שכמה מקום מוכן לפורענות תנחומא, הוא ג"כ בנדפס וישב אות ב'. (שם שם ט"ו) וימצאהו איש ובתנחומא אין איש האמור כאן אלא גבריאל, הוא ג"כ שם באות ב'. (שם שם ל"ג) ושתפו להקב"ה עמהם תנחומא. הוא ג"כ שם, והוא מפדר"א פל"ח. (שם ל"ט ז') בתנחומא אמרו בהדיא שכשראוהו פוטיפר מתפלל אומר לו מה אתה מלחש, הוא שם באות ח'. (שם שם) להיות עמה לעוה"ב בתנחומא, הוא ג"כ שם. (שם שם) כהיום הזה כאשר הגיע יום מיוחד תנחומא, הוא באות ט' שם (ומה שהביא בשם התנחומא מפורש גם בב"ר פפ"ז, סוטה ל"ו ובריש שה"ש וברבתי פ"ו). (מקץ מ' ב') וכן אמרו בתנחומא אל תצאו ובידכם פרוסות מפני התרעומות, עיין בתנחומא שם. (שם מ"ג ל"ד) המש ידות הלקו עם אחיו ומשאת יוסף ואסנת ומנשה ואפרים תנחומא, הוא בתנחומא הנדפס ויגש אות ד'. (ויגש מ"ז י') ומה ברכה ברכו הביא רש"י בשם התנחומא, הוא בנדפס אות כ"ו וגם בכ"י שלנו, והמזרחי הביא דברי רש"י ז"ל. (ויחי מ"ט י"ג) לפיכך קדם זבולון ליששכר אע"פ שיששכר גדול ממנו מפני שגדול המעשה יותר מן העושה תנחומא. הוא בנדפס אות י"א. (בא י"ב ב') הראהו לבנה בחדושה כו' במדרש רבי תנחומא. הוא בנדפס אות ו'. (שם י"ג ה') ובמדרש תנחומא חמשה עממין שהן שבעה כו'. הוא באות י"ב. (ריש פ' בשלח) וכך שנו במכילתא ומדרש רבי תנחומא כי קרוב הוא קרוב הדרך להזור למצרים, הוא באות א'. (שם י"ז י"ג) הביא ג' פעמים בשם התנחומא, והוא באות כ"ח. (יתרו י"ח כ"א) שונאי בצע ששונאים את ממונם בדין ומפרש בתנחומא שיהא אומר אפילו שורף גדישו כו'. הוא באות ב'. (משפטים כ"ג כ') ואמר בתנחומא עתה באתי אני הוא שבאתי בימי משה רבך כו'. הוא באות י"ה. (תרומה כ"ה ה') תחשים מדברי רבי תנחומא שאמר משום רבי נחמיה מעשה נסים היתה כו'. הוא באות ו'. (שם) ומאין היה להם במדבר פירש רבי תנחומא יעקב אבינו צפה ברוח הקודש כו'. הוא לשון רש"י בעצמו שהביא בשם התנחומא, ועיין בנדפס אות ט'.

שם

קראתיו צרור הכסף, ופי' התורה קראתיו צרור המור, ופי' מס' אבות קראתיו צרור החיים. ולפי שכבר בטלו הצרורות קראתי שמו אשכול הכופר, לפי שהם דומה קצת לצרורות כספי ע"כ. וכן הביא זה ידידי הרב החכם הכולל מוהר"ש ד"ר קייזערלינג בספרו קורות היהודים בפארטוגאל דף קל"ה, ע"ש עוד דברים הנוגעים אל הרב המחבר ה"ר אברהם סבע ז"ל.

(כו) את ספרו זה לא הספיק להוציאו לאור והוציאו אחריו בנו ה"ר ישראל מזרחי בוויניציא בשנת רפ"ו, לכן אין ספק שלא ראה את התנחומא אשר נדפס בפעם הראשונה בשנת רפ"ב, והיה לפניו התנחומא בכתב יד. ואת תשובותיו חיבר אחר שכבר השלים את פירושו על רש"י, וז"ל בתשובותיו סי' ע"ח, אני מתעסק בכל יום על דברי המאור הגדול בפי' החומש הגדול והמופלג אשר אין שם שום דבור מדבוריו שאינו צריך חקירה רבה ועיון נפלא בכל המקומות אשר לוקח משם במשנה ובברייתא במכילתא ובספרא וספרי ובכולה תלמודא ברבות ובתנחומא ובכל מדרש ההגדות כו'.

(שם שם י"א) מבית ומחוץ תצפנו ג' ארונות עשה בצלאל שנים של זהב ואחד של עץ ביומא פ' בא לו ובתנחומא. הוא ביומא ע"ב ע"ב, אבל בתנחומא ליתא. וגם מה שסיים שם וכבר נתנו רז"ל הטעם בזה בתנחומא נאמרו שרמז לנו המקום כו', ג"כ ליתא בתנחומא. (שם שם ל"א) וכך אמרו בתנחומא שנתקשה משה במעשה המנורה. הוא בנדפס שמיני אות ח' וגם בכ"י שמיני אות י"א. (שמיני ט' ב'), קח לך עגל להודיע שמכפר לו הקב"ה על ידי עגל זה על מעשה העגל שעשה ת"כ ובתנחומא, הוא בנדפס אות ד' בהוספה שהוסיף המדפיס ממנטובה ובכ"י שמיני אות ו'. ואולי המלה „בתנחומא" הוא הוספה מן המדפיס, כי לפניו לא היה בתנחומא המאמר שהוסיף המדפיס המנטובי. (קרח ט"ז א') פרשה זו יפה נדרשת במדרש רבי תנחומא. הוא לשון רש"י שם. (שם שם) בן יצהר בתנחומא אמרו למה לא כתיב בן יעקב. הוא ג"כ בתנחומא שם. (שם) ומה ראה קרח לחלוק עם משה כו' בתנחומא. הוא ג"כ בתנחומא שם שהביא רש"י ז"ל. (שם) כמו שאמר גבי ודתן ואבירם בשביל שהיו שכניו נשתתפו עם קרח. הוא ג"כ ברש"י שם. ועוד שם בששה מקומות הביא את התנחומא, והכל הוא בנדפס שם. (נצבים כ"ט י') מלמד שבאו כנענים כו' הוא לשון רש"י וסיים המזרחי תנחומא, ועיין בעץ יוסף פ' נצבים אות ב'.

נה) בין הקדמונים אשר הביאו את התנחומא יש לחשוב גם את הרב בעל הילקוט, והוא השתמש רק בתנחומא כ"י שלנו לא בתנחומא הנדפס, וכל הדרשות שהביא בשם התנחומא כלם נמצאים בכתב יד שלנו. והנה ברשימה אשר נתתי רשמתי כל המקומות ההם שמביא בשם תנחומא מראשית ספרו הילקוט עד סופו בכל רמז ורמז ואנה הם נמצאים בתנחומא שלנו באיזה פרשה ובאיזה אות, כי בעל הילקוט רשם תנחומא סתם ולא ציין מקומו. גם בהערות שלי לתנחומא העירותי על מכונם ומקומם בכל מאמר ומאמר אנה נמצא בילקוט. גם השתמש הילקוט בילמדנו הנאבד שהיה גם לפני הרב בעל הערוך ושאב ממנו דרשות למכביר ורשם על המאמרים שהעתיק „ילמדנו". וגם מזה נתתי רשימה מכל המקומות שמביא בשם הילמדנו. והנה במבוא להפסיקתא רשמתי שתי רשימות מכל המקומות אשר הילקוט מביא את הפסיקתא דרב כהנא דילן ואת הפסיקתא רבתי, ובאיזה פסקא המאמרים נמצאים לפנינו, ואחשוב שיצמח תועלת להקוראים גם משתי רשימות מהתנחומא והילמדנו באשר ידעו כל מקום ומקום שהביא הילקוט אנה נמצא לפנינו בתנחומא שלנו ולעיין בגוף המקור, וגם המדפיסים יוכלו אחר כך להציג בילקוט גם הסדרא ובאיזה סימן נמצאו המאמרים.

וכן יש עוד הרבה ספרים מקדמונים אשר שאבו ממעיני התנחומא והילמדנו והביאו דברים מהם בספריהם, אבל ראיתי כי הפרק הזה יגדל מאד בכמותו, לכן אמרתי לפרק הזה די, והבאתי רק הספרים המצויינים ביותר מגדולי קדמונינו ז"ל, להראות כמה יקרו דברי המדרשים ההם בעיניהם לשאוב מהם דברים, הן בעניני הלכה, הן בעניני אגדה, ואקוה כי תיקר מלאכתי בעיני הקוראים הישרים, כי באמונה עבדתי את העבודה הזאת.

יא) תכונת תשעה כתבי יד אשר היו לפני.

כבר ידעת קורא נעים! כי התנחומא אשר היה לפני הקדמונים נשאר בכתובים ולא שזפתו עין קורא, ואיננו התנחומא אשר לפנינו בדפוס. וכאשר נודע לי כי נמצא כתב יד מהתנחומא באוצר הספרים באקספארד (עיין מכתבי אשר נדפס בהמגיד שנת העשרים והמש גליון ד' מן כ"ז שבט תרמ"א) ערכתי מכתב בקשה אל שרי המלוכה (המיניסטעריום) לעשות עמדי גם כעת חסד ואמת (כאשר מכבר עשו עמי אות לטובה ושלחו לי הכ"י מהלקח טוב מאוצר הספרים של פלארענץ), וויאלו בחסדם לשלוח אלי הכ"י מהתנחומא לפחות אל האוניווערזיטעט בבליאטהעק דפה, ועוד זאת הרהבתי בנפשי עוז לבקש גם לשלוח לי ביחד את מדרש שכל טוב מרבינו מנחם ב"ר שלמה הנמצא ג"כ באקספארד בין הספרים של הגאון מהר"ד אפפענהיים ז"ל (אשר כבר התעורר הגאון הרש"ל ראפאפארט על הכ"י הזה אשר ראוי להוציאו לאור עולם, ראה תולדות רבינו חננאל הערה כ"ט, וראה מה שכתבתי במבוא למדרש לקח טוב הערה ל'), המיניסטער הואיל בטובו לעשות זאת למען הרחיב גבול ספרות ישראל ושלח בעדי ב' קובצים (התנחומא ומדרש שכל טוב) אל בית האוצר מהאוניווערזיטעט להשתמש בהם כרצוני, ועשיתי לי העתקה מהם (ע"י שני מעתיקים אשר העתיקו לי הקובצים במשך

שלשה

שלשה ירחים), אבל כאשר הודיע לי ידידי החכם הגדול מהר"א נייבויער כי נמצא באקספארד בבית האוצר עוד ארבעה קובצים מהתנחומא בכתב יד, לא נחתי ולא שקטתי עד אשר נשלחו אלי בהשתדלות המיניסטעריום עוד ב' קובצים מן הארבעה, וכאשר שלחתי אותם בחזרה, נשלחו אלי השנים הנותרים, והיו לפני חמשה קובצים מאקספארד.

גם נודע לי כי כתב יד אחד גנוז ברומי בוואטיקאן, התאמצתי להשיג העתקה ממנו. אשר העתיק למעני ה"ר מרדכי קאפוי נ"י.

גם נמצא במינכען באוצר הספרים קובץ 224 והוא החזקוני בכתב יד, ובסוף הרבה פרשיות נמצא הוספות מהתנחומא אשר דוגמאות מהן הוציא לאור ידידנו הרב הגדול החכם הכולל מהר"א יעללינעק בבית המדרש חלק ו', גם מהקובץ הזה השגתי העתקה מדברי התנחומא אשר נמצא שם.

וכן נודע לי כי נמצא ביד ידידי הרב החכם המופלג ה"ר יעקב כהנא כתב יד מתנחומא מס' במדבר דברים אשר קנה מעזבון החוקר המנוח מהר"ר אליקים כרמולי ז"ל ויואל גם הוא לעשות בקשתי לשלוח אלי גוף הכ"י.

וכאשר הודעתי במבוא להפסיקתא דרב כהנא צד י' הערה ב' כי נמצא בפארמא באוצר הספרים של די ראססי קובץ 1240 התנחומא בכ"י השתדלתי להשיג העתקה מקובץ הזה, אבל לדאבון נפשי לא יכולתי להשיגו כלו מסבות שונות, ובא לידי רק על ספר בראשית לבד. והנה עולים כל הכ"י אשר היו לפני תשעה במספר. ובחרתי את הכ"י הראשון שהשגתי מאקספארד לתת לו משפט הבכורה ולשימו לפנים הספר, ומשמונה כתבי יד האחרים הוצאתי השנוים ורשמתים אחד לאחד בהערותי, גם השלמתי את החסרון. ואומר להציג לפני הקוראים היקרים תכונת תשעה כתבי יד האלה, ובמה נבדלים זה מזה בכלל, ואיזה מהם שוים אל התנחומא אשר לפנינו בדפוס.

כתב יד א.

הכתב יד הראשון הוא קובץ OPP. 20 היה בתחלה באוצר הספרים של הגאון ה"ר דוד אפפענהיים ז"ל ואח"כ נמכר כל האוצר לאקספארד (ביבליאטעקא בודליאנא). בראש הכ"י לפני הדף הראשון נדבק שער אחד עם ציורים פתוחי לוחות עץ וכתוב על השער הזה באותיות מרובעות „מדרש תנחומא" הספר כולו מכורך בשתי טבלאות עץ מכוסות בקלף וכל הספר נכתב ג"כ על קלף בתבנית פאליא קטן מחזיק רכ"ב (222) דפים, סדר בראשית עד צד 70 ע"ב, ספר שמות מן צד 70 ע"ג עד צד 111 ע"ד, ספר ויקרא מן צד 112 ע"א עד צד 152 ע"ג, ספר במדבר מן 152 ע"ד עד 205 ע"א, ספר דברים מן 205 ע"ב עד 222 ע"ד. כל דף הוא מארבעה עמודים, שנים לפניו על צד הראשון ושנים מאחוריו בצד השני, ורווח על כל צד בין עמוד לעמוד בשני קוי שרטוטין לאורך מלמעלה למטה, ומרחק בין עמוד לעמוד מלוא רוחב ד' או ה' אותיות. כל עמוד יש לו ל"ד שורות כתובות בכתיבה תמה יפה וברה על שרטוט כמעשה מכתב הס"ת שלנו, והכתב כתב אשורית בלי תגין, הדיו שחור ומזהיר, והאותיות בכלל יפות הן וממוצעות לא גדולות יותר מדאי ולא קטנות ביותר.

הספר נסמן בסימני הדפים מחמש לחמש יריעות (כפי הנראה מידי הסוכן אשר על בית האוצר) והסימנים הם סימני המספר 5, 10, 15, ועל דף האחרון נסמן 222. בסוף כל סדרא וסדרא נכתב מידי הסופר הראשון „חסלת פ' פלונית" מלבד בסוף פ' חיי נכתב מידי סופר מאוחר „פ' ואלה תולדות" ובסוף פ' במדבר נכתב מידי סופר מאוחר בצד הגליון „פ' נשא" יען כי שכח הסופר הראשון לתת רווח בין הדבקים ולכתוב „חסלת פ' במדבר".

בהכתב יד הזה חסרו באמצע איזה דפים, אם כי נאבד איזה דפים או המעתיק הזה מצא כן בכ"י שלפניו. ואלה הם המאמרים החסרים. (פרשת לך, בכ"י דף י"ז) חסר בצד ימין מחצה השנית מעמוד ב', וכן כנגדו מעבר השני בצד שמאל מחצה השנית מעמוד ג' ועל מקום ההסר נדבק פסת נייר וכתוב עליו מכותב מאוחר את כל הנחסר היינו בצד ימין מתחיל והרגן שנאמר ויחלק עליהם לילה (הוא סוף אות ז') ומסיים. אמרו לו המוכסין מה אתה טוען בתיבה (הוא באמצע אות ח'). ובצד שמאל בעמוד ג' מתחיל „להם עלי ליתן כל מה שאתם מבקשים" (הוא באות ח'), ומסיים. בא ליגע בבגדיה היה מכה אותו (באות ח'). וכן בדף י"ח בכ"י נדבק פסת קלף ולא נייר ומתחיל בדף הזה צד א' ע"ב. והיה אוכל ושותה יפה עד

שנתרפו

שנתרפו (לפנינו אות י'), ומסיים. ומשאתה מת בודאי הוא בא, והוא (שם אות י'), ובצד השני ע"ג מתחיל אינו מרחקו אלא בבית המדרש (סוף אות י') ומסיים. הרי עשרים ושנים בכ"ב אותיות שבתורה (ריש אות י"א), וזה נוסף מכ"י אחר מתנחומא.

בפ' וירא צד 28 סיים בכ"י „ולפני כבוד ענוה זה גדעון אביו" ואחר הדף ההוא חסר דף אחד או שנים, ובמקומו באו שני דפים מנייר, האחד נראה וניכר כי נעקר משרשו גם הוא, והשני צד הראשון חלק ולא נכתב עליו מאומה, אך מעבר השני כתובות שורות אחדות ומתחיל עליו מאמר „וה' פקד את שרה ילמדנו רבינו איזה היא האונאה" ומסיים. מה כתיב אחריו וה' פקד את שרה זש"ה וידעו . . . . כמו שמתחיל בראש דף ל' הסמוך אליו. ואני השלמתי את הנחסר ע"פ כ"י רומי, היינו אחר הסיום זה גדעון אביו (לפנינו אות כ"ט, ע"ש בהערה קנ"ח) הוספתי כל המאמר מן „כשאמרו לו משול בנו" עד סוף אות ל"א שנאמר וה' פקד את שרה. והמאמר אשר נמצא בכ"י שהוסיף הסופר הזה מן התנחומא הנדפס המתחיל וה' פקד את שרה ילמדנו רבינו איזהו האונאה (אות ל"ב) עד סוף האות הזה מה כתיב אחריו וה' פקד את שרה, הנחתי ולא סלקתי המאמר הזה, יען כי כבר קבע לו מקום בכ"י אקספארד רק ידע הקורא כי הוספה היא, ובכ"י רומי מתחיל זש"ה וידעו כל עצי היער (אות ל"ג).

פ' וירא צד 32 חסר ונדבק דף של נייר ועליו כתוב בכתב פשוט הנקרא מעשיט"א מידי כותב מאוחר כל הנחסר ומתחיל אנו נעשה את שלנו הוא יעשה את שלו (הוא לפנינו סוף אות מ"ג) ומסיים קח נא את בנך הקב"ה בעצמו אמר לו (הוא באמצע אות מ"ה), וראיתי כי הסופר הזה הוסיף את הנחסר מן „אנו נעשה" עד „אמר לו" מן התנחומא אשר כעת בדפוס. התחלת המאמר שהעתיק אנו נעשה את שלנו הוא בתנחומא הנדפס אות כ"א מתחיל והאלהים נסה את אברהם בא וראה מה בין ראשונים לאחרונים, וסוף המאמר קח נא את בנך הקב"ה בעצמו אמר לו הוא בנדפס סוף וירא אות כ"ג המתחיל וירא את המקום מרחוק, וכל הלשון הוא מלה במלה כמו בתנחומא אשר כעת בדפוס. ואנכי הוספתי את הנחסר עד כשאמר לי הקב"ה להקריבו ע"פ כ"י רומי, והוצאתי חוץ את כל המאמר שהעתיק הסופר הזה מן התנחומא אשר מכבר בדפוס. ובתנחומא הנדפס נמצא הוספה שהוסיף המדפיס ממנטובה, וזה ליתא בהעתקה הזאת מאת הסופר, ואין ספק שהוסיף זה הסופר את כל ההוספה שלו עפ"י דפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא. עיין מה שהעירותי בזה בהערה רכ"ג שם.

בפ' חיי חסרים חמשה דפים דף ל"ה ל"ו ל"ז ל"ח ל"ט, ונדבקו ג"כ במקומם חמשה דפים נייר, וכתוב עליהם בכתב פשוט מידי סופר מאוחר את הנחסר, אבל השלים את החסרון מתוך התנחומא אשר לפנינו בדפוס. בדף ל"ד מסיים בכ"י בסופו מה המושל שהיה. ומציין בסוף העמוד במלת שולט, ר"ל לדף שלאחריו הצריך לבוא, (עיין בפ' חיי שם הערה ל"ה). ובדף ל"ה הנכתב מחדש מהסופר החדש מתחיל במאמר ואברהם זקן ילמדנו רבינו היה רוכב על התסור, החל להעתיק כל פרשת חיי מן הנדפס מהתחלה וסובב הולך עד סופו, וכן העתיק פ' תולדות, ובדף מ' מגוף הכ"י מתחיל באמצע המאמר מן מלת „ברכה אמר ריש לקיש זה אחד משלשה בני אדם כו'" והוא בכ"י סוף פ' תולדות במאמר ויאמר הלא אצלת לי „ברכה אמר ריש לקיש זה אחד משלשה בני אדם כו'" כמו שתראה בפנים הספר בכ"י דילן אות כ"ד, ועיין שם בהערה קנ"ז. ומה שהוסיף זה הסופר האחרון לא נמצא בהעתקתו בפ' חיי כל המאמר ואברהם זקן זש"ה אשת חיל, עד כי אחד קראתיו ואברכהו, כי הוא הוספת המדפיס ממנטובה (דף י"ג ע"א) ולפנינו בדפוסים האחרונים אות ד'. גם לא נמצא כל המאמר ויוסף אברהם זש"ה בבקר זרע את זרעך, עד ויוסף אברהם זש"ה ואני תמיד איחל (לפנינו באמצע אות ו' עד סופו, כי הוא ג"כ מהוספות המדפיס ממנטובה), וכן סוף הפרשה מן אמר יצחק אני לקחתי אשה (סוף אות ח') לא העתיק כי הוא ג"כ מהוספות של המדפיס ממנטובה. וכמו כן בפ' תולדות אות ב' המתחיל זש"ה גיל יגיל, וכן אות ג' המתחיל למה חזר ואמר, לא העתיק כי הם גם כן הוספות של המדפיס המנטובי. וכן בסוף פ' תולדות אות י"ג שיר המעלות לא העתיק כי הוא ג"כ הוספת המנטובי, והסופר הזה בסוף החמשה דפים החדשים (דף ל"ט בכ"י) כתב בדף האחרון בצד א' חמשה שורות השייכים לתשלום המאמר שהוסיף ומתחיל שזו גדולה אמר להן הקב"ה כו' והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר כן יהי רצון סליק (הוא בנדפס סוף אות י"ג) ואנכי השלמתי כל הנחסר עפ"י כ"י רומי ואת המאמרים שהוסיף הסופר השני הזה מן התנחומא הנדפס הסירותי מן הספר.

בפ'

בפ' בחקותי מן אמצע אות ד' וכל אות ה' חסר, עיין הערה י"ב, וכן עוד שם באות ז', ע"ש בהערה כ"ח, והשלמתי מכ"י רומי.

בפ' במדבר בין צד 153 וצד 154 חסר דף שלם ונרשם בסוף צד 153 „חסר". בצד 153 מסיים במלות „הוא נאה שאהיה מדבר מפנים שנאמר" (הוא באות ג'), ובדף שלאחריו צד 154 מתחיל במלות „בשמותינו והוא עשה אותנו דגלים" (הוא באות י'), והדף החסר לא בא במספר הדפים, והשלמתי הנחסר עפ"י כ"י רומי.

בפ' וזאת הברכה בצד 222 מצד השני עמוד א' מתחיל פ' וזאת הברכה ומסיים בסוף הדף „כי הנה ברכת ברך זה" ובסוף העמוד ציין מלת „שלש" וזה יורה כי הדף שלאחריו מתחיל במלת שלש, אבל חסר הדף האחרון וחבל על דאבדין כי בודאי היה כתוב שנת ההעתקה ושם הסופר, ואני השלמתי את החסרון עפ"י כ"י רח"ם, והוא לפנינו אמצע אות א' עד סופו. עיין שם בהערה י"ד.

והסופר הזה הוסיף בגוף הכ"י בהרבה מקומות ביאורי מלות זרות, ולא נמצאים בכ"י אחרים. ואנכי הנחתי את באוריו רק הסגרתי כלם בתוך שני חצאי עגולה, וברוב לא ירד לעומק הוראת המלה, ובפעם אחת (שמות אות כ"ב) הביא בלע' פַאנְכוּכָא. הסופר הזה הביא את הפסיקתא בפ' יתרו, עיין הערה ע"ג שם.

והנה בחרתי בכ"י הזה לתתו לעיקר ולפנים הספר, והוספתי בו מאמרים שלמים ומלות רבות עפ"י כ"י אחרים אשר נחסרו מידי המעתיקים, וכלם הצגתי בין שני חצאי מרובע להורות כי נוסף הוא, ואת אשר מיותר הסגרתי בין שני חצאי עגולה להורות כי יתיר הוא, ותקנתי וצרפתי דברי הספר כצרוף כסף, גם רשמתי התחלות כל מאמר ומאמר באותיות, והצבתי ציונים להפסוקים, ונתתי ריוח בין הדבקים, כאשר יראה הקורא וישפוט מישרים, כי גוף התנחומא בעצמו התחדש עתה כנשר נעוריו, ועיני ההוגים תחזינה בו מישרים.

כתב יד ב.

הוא הקובץ השני הנשלח אלי מאוצר הספרים באקספארד ומצוין.

Hund Donat 20 Uri Hebr CXVI № 153

ומחזיק 189 דפים. בכל דף שני עמודים, קצתו נכתב על נייר וקצתו על קלף, והוא שוה עם התנחומא אשר כעת בדפוס, רק נמצאו בו הוספות רבות אשר הוסיף הסופר הזה מן התנחומא כ"י שלנו. ועל הרבה מאמרים שהוסיף רשם „תנחומא". ובצדו על הגליון נמצא כתוב מסופר מאוחר „אינו בדפוס" „מכאן עד . . . . אינו בדפוס".

והנה אתן לפני הקוראים רשימה מכל המאמרים שהוסיף זה הסופר ואנה הם נמצאים בכ"י שלנו. ובהערות שלי העירותי על השנוים שיש ביניהם כי הקובץ מתנחומא שלנו בכ"י אשר היה לפני הסופר הזה משונה קצת בנוסחאותיו מכ"י שלנו קובץ א' מאקספארד גם מכ"י רומי ומכ"י רח"ם.

בסוף הספר נמצא שנת ההעתקה מן ידי הסופר בכתב משונה קצת.

נשלמה כתיבת זה הספר בירח שלשה עשר
בשנים ועשרים יום בו, שנת צ"ב לפ"ק האלף הששי,
שבח והודאה לצור מגני ומרים ראשי.

אחר ספר בראשית כתב הסופר. ספר בראשית נשלם שבח לאלהים חיים ומלך עולם חזקני ואמצני אל המרומות, לכתוב ספר אלה שמות.

אחר ספר שמות כתב. חסלת ספר ואלה שמות, שבח לשוכן מרומות, רם ונשא ורב תעצומות, אחל ספר ויקרא, בעזרת איום ונורא.

אחר ספר ויקרא כתב. חסלת ספר ויקרא, תהלה למעוז ביום צרה, ברוך נותן ליעף כח, ולאין אונים עצמה ירבה, בעזרת אל אלהים ה', אתחיל ספר במדבר סיני.

אחר ספר במדבר כתב. חסלת ספר במדבר סיני, תהלה לאל אלהים ה', ברוך נותן ליעף כח, ולאין אונים עצמה ירבה, אתחיל ספר אלה הדברים, בעזרת משפיל ומרים.

אחר

אחר ספר דברים כתב. חסלת סדרא וחסלת תנחומא, שבח ותהלה לדר במרומא, ברוך נותן ליעף כח, ולאין אונים עצמה ירבה.

בהתחלת הספר מתחיל ילמדנו רבינו ה' בחכמה יסד ארץ, וכן הוא בכ"י פארמא קובץ 261, גם בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, ואף כי המלות ילמדנו רבינו מורגלים רק בשאלה בהלכה, הציגו כן המעתיקים גם בראש שיהיה נקרא הספר על שם התחלתו „ילמדנו". ובדפוס מאנטובה ואחריו בכל הדפוסים השמיטו המלות „ילמדנו רבינו" והציגו במקומם „זה שאמר הכתוב ה' בחכמה יסד ארץ".

פרשת נח מתחיל בכ"י הזה (וכן בכ"י ה' מאקספארד) יתברך שמו של מלך מלכי המלכים כו', ולפנינו בדפוס הוא אות ג', ואח"כ מובא שאילתא וכו', כמו לפנינו אות ד' ואח"כ מתחיל אלה תולדות נח ילמדנו רבינו על כמה עבירות כו', אשר לפנינו בדפוס הוא בהתחלת המאמר אות א'. והמאמר מאות ב' שלפנינו בדפוס המתחיל כך פתח ר' תנחומא בר אבא פרי צדיק עד סופו חסר בכ"י הזה (וכן בכ"י ה' מאקספארד) ונמצא בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא. עוד בפ' נח אחר אות ט' שלפנינו נמצא הוספה צא מן התיבה אמר ר' יהודה אלו הייתי שם כו' עד לכך אמר הקב"ה צא, וזה הוא בכ"י שלנו סוף אות י"ד. עוד שם אחר אות ט"ו בנדפס נמצא הוספה וכל הדברים האלו ע"י יין כו' עד יטפו ההרים עסיס. ונרשם בצדו „אינו בדפוס" והוא מן כ"י שלנו סוף אות כ"א. עוד שם בסוף פ' נח אות י"ט ויבטל שעבוד ע"ז (בדפוסים ראשונים שעבוד האומות) מישראל ויהיו עובדים אותי בשמחה שנאמר עבדו את ה' בשמחה, ובכ"י הגי' ואבטל שעבוד האומות מישראל ויהיו עובדין אותו ביראה שנאמר עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה אמן וכן יהי רצון. ובנדפס נמצא הוספה אבל עובדי עבודת כוכבים היו עובדין אותו ברעדה, כגון אדם שבנו משרת לפניו כו' עד סופו לא נמצא בכ"י, גם לא בכ"י ה' מאקספארד, ונוסף בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא.

בפ' לך. המאמר מאות ה' המתחיל ויהי רעב בארץ מה כתיב למעלה מן הענין הוא מאוחר בכ"י אחר סיום המאמר מאות ו', וכן הוא ג"כ בכ"י ה' מאקספארד ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, אולם המדפיס ממנטובה הפך הסדר. עוד שם לפני אות י"ח נמצא בכ"י הוספת זש"ה כענבים במדבר מצאתי ישראל עד כשתחסר ממנה העוקץ היא תמימה, והסופר לא רשם אינו בדפוס. והוא לקוח מכ"י שלנו אות כ"א, עיין הערה קצ"ה.

בפ' ויצא אחר אות ב' נמצא בכ"י מאמר המתחיל ויצא יעקב זש"ה לך עמי בא בחדריך בשעה שתראה השעה חצופה תן לה מקום ואל תעמוד כנגדה כו' עד אלא יעבור זעם, ונרשם בצדו „כל זה הדף אינו בנדפס". והוא מכ"י שלנו אות ה'. ואחר זה מתחיל „תנחומא" ויחלום והנה סלם הראה לו הקב"ה ליעקב מנשה עומד כו' עד ונאמר בסיני אנכי ה' אלהיך הוא בכ"י שלנו אות א'. ואחר זה נמצא שם ויצא יעקב זה אחד מארבעה שקפצה להם הארץ כו' עד כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון, הוא בכ"י שלנו אות ח'. שם בסוף הפרשה אות י"ג המתחיל השמר לך פן תדבר עם יעקב מטוב ועד רע מכאן אנו למדין שזכות מלאכה עומדת במקום כו' עד סוף הפרשה לא נמצא בכ"י ולא בכ"י ה' מאקספארד, ונמצא גם בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא ואח"כ בדפוס וויניציא, והוא הוספת המדפיס הראשון.

וכן התחלת פ' וישלח כל אות א' המתחיל עם לבן גרתי עד תחת כנפי השכינה ליתא בכ"י וכן ליתא בכ"י ה' מאקספארד, ונמצא כבר בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא.

בפ' שמות (בין אות ו' ואות ז') נמצא בכ"י (צד 42 ע"א) הוספה ומשה היה רועה זש"ה ה' בהיכל קדשו כו', ונרשם שם בצדו מכאן עד ומשה היה רועה (הוא בנדפס לפנינו התחלת אות ז') לא נמצא בדפוס. וזה לקוח מכ"י שלנו אות י' עד סוף האות ואח"כ מתחיל בכ"י ומשה היה רועה זש"ה כל אמרת אלוה צרופה כו', כמו לפנינו אות ז'. ובצד הכ"י כתוב על הגליון „מכאן ואילך בדפוס". עוד שם לפנינו אות י"א ויאמר אל בנותיו ואיו. אחר זה נוסף מיד רצתה צפורה כצפור כו' עד שטהרת בית אביה בדם הצפור, לקוח מכ"י דילן אות י"א. שם אחר הסיום מאות כ"ג נמצא בכ"י (צד 45 ע"א) הוספה „בפרקי דר' אליעזר כתוב חמש אותיות שנכפלו בתורה כולן לסוד הגאולה . . . . ובסוף סיים אם בן גואל הוא שעתיד לגאול את ישראל ממצרים שכך שמעתי מובא מיד ויאמר העם וישמעו כי פקד ה'". שם לפנינו אות כ"ז אחר המלות כל האחים שנאים זה לזה נמצא כתוב בפנים „כולה כתוב בתנחומא" וכן ראיתי בכ"י ה' מאקספארד כתוב בן כולה כתובה בתנחומא. וכוון הסופר אל התנחומא כ"י דילן.

דילן אות כ"ד. והמדפיס ממנטובה השמיט שלשה המלות האלה והשלים המאמר שהשמיט המעתיק עפ"י כ"י דילן אות כ"ד.

בפ' וארא בסוף אות ד' נוסף בנדפס גם בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא המלות „לפיכך עשה מקלו נחש כלומר שפרעה הרשע כשם שהנחש מעוקם כך פרעה יתעקם". וזה ליתא בכ"י וכן ליתא בכ"י ה' מאקספארד. שם באות ו' לפנינו במקום אשר כתוב בנדפס „וכו' כדכתבתי בריש הפרשה" כתוב בכ"י גם בכ"י ה' מאקספארד ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא „כולה כדכתיבא בריש פרשתא". שם אחר סיום המאמר מאות ח' (בכ"י צד 48 ע"ב) נמצא בכ"י מאמר אחד המתחיל „תנחומא" ראה נתתיך אלהים לפרעה אמר לו הקב"ה בשביל שעשיתי אותך אלוה לא תהא רוחך גסה כו' עד ואין אתה אלהים אלא על פרעה, לקוח מן כ"י שלנו אות ט', ובכ"י נרשם בצדו „אינו בדפוס". שם באות י"ב אחר הסיום שכתוב בהם ויבלע מטה אהרן את מטותם, נמצא בכ"י (צד 49 ע"א) הוספה „ד"א מגיד מראשית אחרית הגיד הקב"ה למשה מה שפרעה הרשע עתיד להתעקם עליכם הוי מגיד מראשית אחרית כשיבוא ויאמר לכם תנו לכם מופת עשה האותות לפניו הוי כי ידבר„ ונרשם בצדו „אינו בדפוס" והוא לקוח מכ"י דילן אות י"א. שם באות י"ב אחר המאמר תנו לנו מופת כו' ואתה תהיה לו לאלהים מתחיל בכ"י ד"א כל רוחו יוציא כסיל זה פרעה כו' עד הלשון הזה אלא לשון קושי שנאמר דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות, ונרשם בצדו על הגליון „מכאן עד ויבא משה ואהרן אינו בדפוס" והוא לקוח מכ"י דילן אות י"ב ואות י"ג, ואחר סיום ההוספה נמצא כמו בנדפס ויבא משה אהרן היה לו ליכנס תחלה עד סופו כמו באות י"ב. עוד שם בין אות י"ג ואות י"ד נמצא בכ"י (צד 49 ע"ב) הוספה ומתחיל ויאמר ה' אל משה השכם בבקר זש"ה שיתה ה' מורא להם כו' עד שנאמר ובתתפנחס חשך היום, ונרשם בצדו עד „ובתתפנחס חשך אינו בדפוס" והוא לקוח מכ"י שלנו אות ט"ז עד סוף אות י"ז. ועל השנוים העירותי בהערות, עיין מן הערה קל"ח ולאחריהם.

פ' בא בהתחלת אות ה' נמצא גם בכ"י רשום „ממכילתא דרבי ישמעאל" וכן הוא בכ"י ה' מאקספארד. עוד שם אחר סיום המאמר מאות ו' נמצא בכ"י (צד 52 ע"ב) מאמר גדול ומתחיל „תנחומא" החודש הזה לכם זש"ה ענה דודי ואמר לי, והסיום הוא (צד 53 ע"א) שנאמר כי הנה החושך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה ונרשם בראש המאמר „מכאן ועד ויהי בחצי הלילה אינו בדפוס" ובסוף נרשם „עד כאן אינו בדפוס". וכל אשר הוסיף לקח מכ"י אות ז' עד סוף אות ט"ו. עוד שם בסוף אות ח' סיים. פרשתא י"ד כ"ו הלכות ובסוף אות ט' „פרשתא כ"ה הלכות ט"ו" (צ"ל להיפך פרשתא ט"ו הלכות כ"ה כמו שהוא בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא), ובסוף אות י' סיים „פרשתא י"ו הלכות מ"ד" ובסוף אות י"א פרק י"ז הלכה מ"ג (ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניצא פרשת י"ז הלכות מ"ג) ואחר אות י"ד (ובכ"י מחובר יחד אות י"ב י"ג י"ד לכן נמצא בכ"י בסוף אות י"ד) כתוב. „י"ח פרשיות של פסח וסימנהון מצריא הדין ולא מנטרא למנטר מכלתא לשבע יומי קודם לארבע עשר קדש ותיעול בלילה מיכל פסחא ותקדש עלנא חזקו". וכוונת הסימן הזה בארתי לעיל בפרק ג' בהערה ו' שם.

פ' בשלח מתחיל בכ"י (צד 55 ע"א) „תנחומא" זש"ה חכם לב ואמיץ כח מי הקשה אליו זה הקב"ה כו' עד שנאמר לא ימיש עמוד הענן יומם ונרשם בצדו „מכאן עד ויהי בשלח שילוח לויה (הוא בנדפס אות א') אינו בדפוס, ובסוף סיים „מכאן ואילך בדפוס" וכל זה לקח מכ"י מן אות א' עד קרוב לסוף אות ט"ו, עיין הערה ג' והערה פ"ג. שם אות ד' נמצא גם בכ"י „וכו' כדכתיב בסדר וירא אליו". שם אות י' באמצע אחר „ואומר: ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו" כתוב בכ"י (וכ"ה גם בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא) „חסלת מסכת ויהי בשלח שבעה סימן והוה ומליל ורדף ואמר חוטרא איתא בידך הלכתא קצ"ב שידתא פרשתא קמיתא". וכוונת הסימן בארתי לעיל בפרק השלישי הנזכר בהערה ו' שם. עוד שם בסוף אות י"א סיים. „הלכות ל"ד פרשה" ובסוף אות י"ז „חסלת פרשתא". עוד שם אחר אות י"ט נמצא בכ"י (צד 61 ע"ב) מאמר גדול (עד צד 62 ע"ב) ומתחיל „תנחומא" ויאמר ה' אל משה הנני ממטיר זש"ה כי בם ידין עמים כו' עד שנאמר יכרו עליו חברים. ומסיים עד כאן תנחומא. ובצדו על הגליון כתוב. „מכאן עד ויאמר ה' אל משה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים אינו בדפוס". וזה לקח מן כ"י שלנו אות כ' עד סוף פ' בשלח.

פ'

פ׳ יתרו סוף אות ד׳ נמצא הוספה ויאמר משה אל יהושע, אמר יהושע כמה גדולים יש כאן כו׳, עד ופתי יערים זה יתרו, הוא מכ״י שלנו אות ד׳. עוד שם אחר אות ח׳ נמצא בכ״י (צד 66 ע״א עד 67 סוף ע״א) הוספה ומתחיל בחדש השלישי זש״ה הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת אם תצטרך לעצה היה נועץ בתורה כו׳. עד שנאמר ישראל נושע בה׳ תשועת עולמים. ונרשם בצדו „מכאן עד בחודש השלישי זש״ה יצפון לישרים תושיה אינו בדפוס" (הוא התחלת אות ט׳ לפנינו) ובסוף ההוספה כתוב בגליון „עד כאן אינו בדפוס" וכל זה לקח הסופר מן כ״י שלנו מאות ז׳ עד סוף פ׳ יתרו. ובכ״י שהיה לפני הסופר הזה נמצא קצת שנוים, עיין הערה ל״ז.

בפ׳ משפטים באות ג׳ אחר הסיום שנאמר שם שם לו חק ומשפט נמצא בכ״י. ואם תאמר אלה הדברים פסל שלפניו אמרו לו פסל המסעות והמקראות יעידו שבכולם ויסעו ויחנו כאלו הם מוברחים ובכמה לבבות חוץ מהר סיני שנאמר ויחן שם ישראל נגד ההר ע״כ. ומסגנון הלשון יורה שהוא הוספה מאיזה מפרש אחרון. ועיין תנחומא כ״י שלנו אות ט׳.

בפ׳ כי תשא בין אות י״ז ואות י״ח נמצא בכ״י (צד 88) הוספה ויתן אל משה זש״ה כי ה׳ יתן חכמה מפיו דעת ותבונה גדולה היא החכמה וגדולה ממנה הדעת והתבונה כו׳ עד הוי מפיו דעת ותבונה, והוא לקוח מכ״י אות י׳. עוד שם בהתחלת אות י״ט נוסף בכ״י (צד 89) מאמר גדול והוא. וירא העם כי בשש משה בא שש שעות ולא ירד כו׳ עד כי אסלח לעונם ולחטאתם לא אזכר עוד. והוא מכ״י שלנו מהתחלת אות י״ג עד סוף אות י״ג. עוד שם באמצע אות כ״ז אחרי המלות ואם לאו ומשרתו יהושע בן נון הרי יהושע בן נון משרת תחתיך (והמלות אמר לפניו רבש״ע ראה שאפילו בכעסך עד א״ל הקב״ה למשה דברים גדולים כו׳ ליתא בכ״י ונמצא גם בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא) נוסף מאמר אחד (צד 91) למה הדבר דומה למטרונה שקצפה על המלך ויצאה לה חוץ מפלטרין כו׳ עד שנאמר רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה, התחלת המאמר הוא לפנינו בכ״י בסוף אות ט״ו, ומן כתיב חשבתי ימים מקדם עד סוף המאמר שנאמר רחוק יהיה וגו׳ כאלפים אמה במדה הוא מאות י״ד ואות ט״ו. עוד שם בפ׳ כי תשא בין אות ל״ג ואות ל״ד נמצא בכ״י (צד 93) הוספה ונרשם בצדו מכאן עד זש״ה אכתוב לו רובי תורתי (הוא באות ל״ד) אינו בדפוס. וההוספה מתחלת ויאמר ה׳ אל משה כתב לך הלוחות הראשונים כתובים באצבע אלהים כו׳ עד חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה שנאמר עשרת הדברים, וזה לקוח מכ״י שלנו מן אות י״ז עד התחלת אות כ׳. עוד שם בסוף אות ל״ו נוסף בכ״י „ושני לוחות העדות ביד משה הנה הכתב שהיה עליהן היה טוען אותן והיה נראין כלו על ידי משה".

בפ׳ ויקהל באמצע אות י׳ לפני המלות ובצלאל עצמו עשה הכל שכל פעם ופעם כו׳ נוסף המאמר. וממכותיך ארפאך את מוצא באלישע שהיו המים רעים והארץ משכלת ויאמר אלישע קחו צלוחית חדשה ושימו שם מלה ויצא אל מוצא המים וישלך וירפא המים, ואף ישראל כשהגלם בלאדן בן בלאדן הוא מחזיק ועושק אותם כבתולה לכן אנבי מפתיה, ואין מפתיה אלא בתולה שנאמר כי יפתה איש הוי וממכותיך ארפאך אף ישראל כשחטאו בשטים אמר להם במה שחטאתם אתם מתרפאין ויעש בצלאל את הארון עצי שטים, ע״כ. ואח״כ מתחיל ובצלאל לעצמו עשה הכל שכל פעם ופעם הוא אומר ויעש בצלאל כמו לפנינו. ונמצא בכ״י שלנו אות ט׳ קצת בסגנון אחר.

בפ׳ פקודי כל אות א׳ שלפנינו בנדפס לא נמצא בכ״י, אך שם נמצא שאלה בהלכה ילמדנו רבינו כמה דברים אדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא ואלו הן כיבוד אב ואם וגמילות הסדים והבאת שלום בין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד כולם, ואח״כ מתחיל אלה פקודי המשכן זש״ה ה׳ אלהים אהבתי מעון ביתך זה ההיכל כו׳ כמו אות ב׳. והמאמר (מאות ד׳) אשר הוסיף המדפיס ורשם „קנקן חדש מלא ישן" וכל המאמרים מאות ה׳ ו׳ ז׳ ח׳ ט׳ י׳ י״א עד סוף הפרשה שהוסיף המדפיס ממנטובה נמצאים בכ״י ההוא, אך באמצע אות ו׳ נוסף המאמר אלה פקודי המשכן ראה כמה חבב המשכן לפני הקב״ה אמר ריב״ל אפילו לאומות העולם היה יפה כיצד אלו היו יודעין האומות מה היה המקדש והמשכן יפה להם אהליות וקסטריות היו מקיפין אותו למה עד שלא הוקם המשכן היו האומות שומעים קול הדבור והיו (נדרשין) [נתרזין] שנאמר השמע קול אלהים, ומשהוקם המשכן היו שומעין את הקול ולא היו ניזוקין למה שהיה הדבור יוצא במשכן שנאמר וידבר ה׳ אל משה במדבר סיני באהל

באוהל מועד ובזכות ישראל נעשה המשכן ע"כ. ועיין בתנחומא הנדפס תרומה אות ט', ויקרא רבה פ"א, מדרש חזית פ"ב פ' כתפוח.

פ' ויקרא מה שהוסיף המדפים ממנטובה אות א' עד סוף אות ז' ורשם עליו „ראה כי חדש הוא" נמצא בכ"י הזה. וכל אות ח' אשר נדפס כבר בדפוס קאנשטאנטינא ורשם עליו „כבר היה לעולמים" לא נמצא בכ"י הזה, כי באמת הוא נוסף מאיזה דרשן מאוחר. גם בפ' צו כל הוספה שהוסיף המדפים ממנטובה היינו אות א' עד סוף אות י"ב אשר רשם עליו „ראה כי חדש" נמצא ג"כ בכ"י ההוא. אולם אות י"ג ואות י"ד עד סוף הפרשה אשר נדפס בדפוס קאנשטאנטינא ונרשם עליו „כבר היה לעולמים" לא נמצא בכ"י ההוא. גם בפ' שמיני מה שהוסיף המדפים ממנטובה והוא אות א' עד סוף אות ו' נמצא בכ"י ההוא. ומן אות ז' עד סוף אות י"ב אשר נדפס גם בדפוס קאנשטאנטינא אינו בכ"י. ובאמצע אות ו' שהוסיף המדפים ממנטובה נמצא בכ"י המאמר המתחיל אמר ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן דמם התיר שנאמר והגוים תרוב יחרבו כו' עד המאמר מר' תנחומא בן חנילאי כמו שהוא לנכון בכ"י שלנו. עיין פ' שמיני הערה ס'. ואח"כ הוא כמו בכ"י שלנו עד סופו, עיין פ' שמיני הערה א'.

בפ' מצורע אות ח' שנוסף פי' לרבינו שרירא גאון ז"ל ליתא בכ"י ולא נמצא גם בכ"י ה' מאקספארד, וזה הוסיף המדפים הראשון דפוס קאנשטאנטינא.

בפ' שלח באות ז' אחר הסיום ויאמר אליהם עלו זה בנגב עלו שהם עולים מתחיל בכ"י הזה גם בכ"י ה' מאקספארד גם בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס ווינציא המאמר אמר ר' ברכיה הכהן ברבי מצאו שלשה בני ענק (הוא לפנינו באמצע אות ז') וסובב הולך עד ופתאום יבא אל היכלו (סוף אות ז') ואח"כ מתחיל בכ"י וישלח אותם משה לתור את ארץ כנען כו' למה בנגב כו' עד שנאמר אשר אתה ידעת ואתה שמעת וגו'. אולם המדפים ממנטובה מהפך הסדר והמאמר מן וישלח אותם משה הציג למאמר שלפניו בסוף אות ו' והתחלת אות ז' בין ויאמר אליהם עלו זה בנגב עלו שהם עולים ובין אמר ר' ברכיה הכהן ברבי מצאו שלשה בני ענק, עיין בפ' שלח בהערה מ' שם.

בפ' קרח אות י"ב המתחיל מנצפ"ך האותיות כפולות כו' עד סוף הפרשה לא נמצא בכ"י ההוא גם לא בכ"י ה' מאקספארד, רק נוסף בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא ואח"כ בכל הדפוסים.

בפ' חקת באות ב' המאמר שאלתא דמחייבים כל בית ישראל נמצא בכ"י רק עד ותני בר קפרא ממשמע שנאמר כו' עד סוף אות ב' חסר ונמצא גם בכ"י ה' מאקספארד. ובסוף פ' חקת נמצא הוספה ב' מאמרים והוספתים בגוף התנחומא בסוף פ' חקת, מאמר הראשון הביא גם הרשב"ץ בפירושו לאבות דף ע' ע"א בשם התנחומא ונמצא בילקוט ויחי רמז קס"א בשם מדרש אבכיר, וראה בלקוטים ממדרש אבכיר שהוצאתי לאור (וויען תרמ"ג) סי' ל' ושם בהערה כ"ז. וכן נמצא כל המאמר בקצת שנויים במדרש עשרת הדברות, ונדפס בבית המדרש ח"א צד ע"ט, והסיום משונה שם מאשר הוא לפנינו. ומאמר השני העתקתי ג"כ ובודאי לקוח מהילמדנו, ועיין קצת כעין זה במדרש פטירת אהרן, נדפס ג"כ בבית המדרש ח"א צד צ"א.

בפ' פנחס מתחיל במאמר ילמדנו רבינו הרואה בני אדם כו', והמדפים ממנטובה הציגו באות י', עיין בפ' פנחס הערה א'.

בפ' ראה באות י' אחר המלות הה"ד וישמע אברהם אל עפרון וישקול אברהם לעפרן עפרן תנינא חסר כתיב, נמצא בכ"י נוסף מאמר אחד ובצדו כתיב „מכאן עד ר' יצחק אינו בדפוס". ולפי הנראה אין שייכות כלל למאמר הזה על הכתוב עשר תעשר (ראה י"ד כ"ב) רק מקומו להלן על כי פתוח תפתח (ראה ט"ו ח') וחסר התחלת המאמר, וברור כי הדף נשמט ממקומו הראוי. וז"ל המאמר הנוסף. ור' יונתן בר יוסי אומר העושה מצוה אחת מתוך הדחק סופה לקיימה מתוך הריוח, והמבטלה מתוך הריוח, סופה לבטלה מתוך הדחק, וכן הנותן צדקה מתוך הדחק נותנה מתוך הריוח, והמבטלה מעושר לסוף מבטלה מעוני שנאמר כי פתוח תפתח וגו' (דברים ט"ו ח') אם פתוח מתוך הדחק תפתח מתוך העושר, שתי ידות בראתי בצדקה אחת בראתי למתן ואחת לקבל מה בין זו לזו, לפיכך הנותן צריך ליתן שבח והודאה לפני הקב"ה שעשאו מן הנותנים ולא מן הלוקחים, ושתי מדות הללו הוא בראן יתברך שמו שעשה יד העני למטה ויד העשיר למעלה, ראה כמה הוא צריך להודות שנעשית ידו עליונה ולא תחתונה. ד"א כי פתוח תפתח כל הנותן צדקה לא לעצמו בלבד הוא מיטיב אלא לכל הבריות

מסוף העולם ועד סופו . . . . לכך נאמר פתוח תפתח . ד"א פתוח תפתח אמר הקב"ה אם תפתח ידך לעני והרחמנו אני אפתח השמים ואוריד הגשם וארחם על כל הבריות בשבילך שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (דברים כ"ח י"ב) לך ולכל העולם כולו, ואם יאמר אדם הריני מחסר ממוני אם אתן צדקה זו לעניים יסתכל אדם בעצמו שכל דבר שאינו חסר אינו מוסיף וכל דבר החסר מוסיף שהרי שער הראש והשפם על שמתחסרין ומסתפרין הן גדלין והגבנונים שאין מתחסרין אין גדלין ואין מוסיפין לכך נמשלו ישראל ברחל שגוזזין אותה ומגדלת צמר בכל שנה ושנה, אבל הבהמות שאין נגזזות אין מוסיפות כמו כן ישראל והאומות ומכאן ילמוד אדם שכל המגזז נכסיו בצדקה מוסיף ואם הוא נותן בעין יפה יש לו שכר טוב אע"פ שאינו נותן משלו אלא משל הקב"ה שנאמר לי הכסף ולי הזהב נאום ה' (חגי ב' ח') ע"כ. ואח"כ מתחיל ר' יצחק פתח קרא בזה שהוא מלוה ישראל ברבית כמו לפנינו בנדפס. שם בפ' ראה סוף אות י"ב דאמר ר' לוי מעשה באדם אחד כו' חסר עד סוף אות י"ב, גם חסר כל אות י"ג.

בפ' שופטים אות ב' ואות ג' ליתא מכ"י כי הוא הוספת המדפיס ממנטובה, ונמצא בכ"י ה' מאקספארד. עוד בפ' שופטים מן אות י' עד סוף פרשת שופטים ליתא בכ"י, וכן חסר בכ"י ה' מאקספארד, וזה הוסיף המדפיס ממנטובה, ובכ"י ה' מאקספארד נשאר רק סוף הפרשה וקראתי אליה לשלום בשלום אין כתיב כאן כו'.

בפ' תצא אות ג' חסר בכ"י כי היא הוספת המדפיס ממנטובה ונמצא בכ"י ה' מאקספארד.

בפ' תבא חסרים אות ג' ואות ד' כי הוסיפם המדפיס ממנטובה ונמצאים גם בכ"י ה' מאקספארד.

בפ' וילך אות ד' ליתא כי הוא הוספת המדפיס ממנטובה, וכן כל פ' וילך ליתא כי הוא ג"כ הוספה של המדפיס ממנטובה. וכן בפ' האזינו אות א' ואות ה' ו' ז' ח' ליתא כי זה ג"כ הוסיף המדפיס ממנטובה.

בפ' ברכה אות ב' ואות ג' חסרים רק מאמרים מקוטעים מסוף אות ב' והתחלת אות ג' מן אמר ר' שמעון בן לקיש אלמלא מקרא כתוב עד שלא ימסרני בידך נמצא בכ"י הזה גם בכ"י ה' מאקספארד. כל אות ז' הוא סוף פ' ברכה חסר בכ"י.

ויש עוד להעיר כי בפ' תבא בין אות א' לאות ב' נמצא בכ"י הוספה לקוח מפירש"י כ"ו א' עד סוף הפרשה כלשונו ממש. גם בהתחלת פ' נצבים נמצא מאמר גדול מפירש"י ריש נצבים עד והרי אתם קיימים לפניו היום. ואח"כ מתחיל כמו לפנינו בדפוס אתם נצבים זש"ה הפוך רשעים ואינם, ונרשם בהתחלת המאמר בצדו על הגליון „מכאן עד אתם נצבים זש"ה הפוך רשעים „אינו בדפוס". ומזה המרשים נעלם כי לקוח מפירש"י.

כתב יד ג׳

הכתב יד הזה הוא השלישי אשר השגתי מאוצר הספרים מאקספארד מסומן מלמעלה נומר 183 ומלמטה 187 ועל הדף אצל השער נרשם 156, ומחזיק 119 דפים, בכל צד יש ב' עמודים ובכל דף ד' עמודים, נכתב על קלף בתמונת פאליא קטן, והכתב דומה לכתב אשורית ונוטה מעט לכתב רש"י וחסר בראשו ובסופו כי נאבד הרבה ונשאר רק מקצת, ומתחיל בפ' ויצא במאמר להיכן היה גולה כך שנו רבותינו, והוא בנדפס ויצא אות א', וס"ים ויקח האבן אבן אחת (סוף אות א') וכל אות ב' חסר ומתחיל ויצא יעקב זש"ה כי מלאכיו (אות ג') והכ"י נשלם באמצע כי תשא כל מי שאינו משמר את השבת כתיקונו בא לכאן ומשמר בע"כ, והוא בנדפס כי תשא אות ל"ג. וחוץ מה שחסר הרבה נחתכו כמה גליונות מהקלף לארכו, והכ"י ישן נושן מאד, והרבה תיבות נטשטשו ונמחקו מרוב זוקן ואי אפשר לקרותן. הקובץ הזה הוא שוה עם תנחומא הנדפס רק באיזה שנוים. אבל נמצאים מאמרים לקוחים מכ"י לנו וכן מאמרים ממדרש ב"ר. ועוד נמצאים מאמרים אשר אינם נמצאים לא בתנחומא הנדפס ולא בכ"י שלנו, לכן אמרתי להעתיקם אותם המאמרים. גם נמצא בגליונות איזה חידושים ופירושים ודרשות וגימטריות נכתבים מסופר אחר ג"כ בכתב ישן נושן וג"כ מטושטש מאד וקשה מאד הקריאה, בכל זאת העתקתי בסוף ההוספות גם איזה גרגרים מהגליונות.

א) ויקח מאבני המקום כל אותו הלילה הרגיש אותו צדיק אמר אבי זקני היו לו שתי

נשים

נשים, והעמיד מהם שני בנים. אחד צדיק ואחד רשע, ויצחק לא היה לו אלא אשה אחת, והעמיד ממנה שני אנשים, אחד צדיק ואחד רשע, אני שעתיד לישא ארבעה נשים, ועתיד אני להעמיד מהן הרבה בנים, כמה מהם יהיו צדיקים, והיה מצטער, מה עשה הקב"ה, הפך כל האבנים ששם סביבותיו לאחת, ואמר לו, אל תצטער מזה, ראה האבנים ששמת סביבותיך כולם נהפכו לאחת, כשם שכולן אחת כך מטתך אחת היא, שכל בניך כולן צדיקים, וזש"ה כולך יפה רעיתי ומום אין בך (שה"ש ד' ז'), והוא שאמר הכתוב עם אבני השדה בריתך (איוב ה' כ"ג), שכרת הקב"ה ברית עם יעקב באבנים. וכן שלש שנים ערלים יהיו לכם (ויקרא י"ט כ"ג) זה אברהם . . . . עמו הקב"ה עם יצחק ישמעאל עם יעקב עשו, הרי שלש שנים ערלים, וברביעי יהיה כל פריו קודש (שם), אלו בני יעקב שהם דור רביעי, וכן כל שלש שנים ראשונים של תינוק לא הוזקק אביו לא לחנכו במצות, ולא ללמדו תורה ולשון הקודש, אבל ברביעי יהיה כל פריו קודש הלולים לה' ומכניסו במצות ומביאו עמו לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ולענות קדיש וקדושה. וללמדו שמע ישראל והברכות ואמן, ובשנה החמישית יהיה כל תבואתה לאכול (שם), שצריך להכניסו למקרא לחומש, וזה ששנו חכמים בן חמש למקרא, וכן הוא אומר כרם היה לידידי בקרן בן שמן (ישעיה ה' א'), כרם זה אברהם, ויעזקהו מישמעאל, ויסקלהו מעשו, ויטעהו שורק אלו בני יעקב, וכה"א ולשרקה בני אתונו (בראשית מ"ט י"א), לכך כתיב דבר אל בני ישראל (שמות י"ד ב') אלו בני יעקב, ולא בני אברהם ויצחק, מפני ישמעאל ועשו.

ואית מדרש עם אבני השדה בריתך (איוב ה' כ"ג), אדמי כתיב, ומהו אדמי, מעשה בזקן אחד שנתארח בההיא מקום בבית חסיד, ועשה לו כבוד גדול, לצהרים אמרה לו אשתו של בעל הבית לבעלה אדוני מה נאכל הלילה לכבוד האורח, אמר לה אדם שלנו, שמע הזקן הרגיש ואמר בלבו שמא במקום הזה אוכלין זה את זה, כשם שיאכלו האדם שאמר לכבודי, כך שמא יבא אחר אחרי שיאכלוני לכבודו, מה עשה אותו הזקן, יצא מאותו בית והלך ובא לבית אחר, לעת האוכל הלך הבעל הבית הראשון ושאל לכל שכניו ראיתם הזקן שבא היום לביתי, אמר אחד ראיתי נכנס בבית פלוני, הלך לשם ונמצא שהיה על השלחן, אמר לו אדוני למה ככה עשית להניח את ביתי, עלה מכאן ובא אלי, אמר לו לא אלך, ובקשו פעמיים ושלש ולא אבה, הלך לו, כשהלך בעל הבית הראשון אמר לו האחרון, למה עשית ככה לבייש זה החסיד והוא איש אלהים, אמר לו כזה וכזה שמעתי ותרגז בטני מתוך היראה ברחתי ובאתי הנה. התחיל אותו בעל הבית שותק ואמר לו כלום קרית בספר איוב, אמר לו כן, אמר לו כתיב כי אם אדני השדה בריתך, אדמי כתיב, במקומינו מין ירק הוא זה יוצא מן האדמה כשאר עשב (א), והוא כדמות אדם ונשרש בארץ, וכשיוצא מן הארץ יוצא ראשו תחלה עד שיוצא חוץ לארץ כולו, ובאמצע . . . . מקום שאר בני אדם יש כמין מעיין שקורין . . . . מראשו אחד . . . . האחד נשרש נימין והוא כשאר הפרי נתון בזנב שלו כן הוא באותו מעיין עד שהוא מתבשל כל צרכו, ואז הוא שמן ביותר ונוסס, וזהו כי עם אדמי השדה בריתך וחית השדה השלמה לך (איוב שם), שאין רשות לחיה להזיק אותו אדם.

ב) והנה סולם מוצב ארצה. (ב) סולם זה סיני בגימטריא כו'. (ג) עולים ויורדים אלו משה ואהרן כו'. ד"א עולים ויורדים, עולים תרי ויורדים תרי הרי ארבע, אלו ארבע שרי מלכיות, (ד) הוא שיסד הפייט שרי ארבע ועולים להשמיד יזכור.

ג) והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו, וכי בכל מקום שרואה מלאכים אומר שהוא בית אלהים, אלא ראה והבין שאותן שאין להן רשות לצאת מארץ ישראל עולין והאחרים שיוצאין מארץ לחוץ לארץ יורדים, אמר ודאי זה פתחו של שמים, ואותן מלאכים שראה עולים הם אותן שבאו לסדום להפכן, ועל שגילו מסתורין של מלך יצאו ממחיצתן קל"ד שנה וכאן עלו (ה).

ד) אם יהיה אלהים עמדי וגו', ואם לאו לא היה מאמין, אלא אמר יעקב איני יודע אם

(א) עיין שפתי חכמים קדושים י"ט ל"א בענין אדני השדה.
(ב) המאמר הזה נמצא בתנחומא כ"י אות ו'.
(ג) מובא בב"ר פס"ח אות י"ד.
(ד) הוא במוסף ביום א' דר"ה המתחיל זכר תחלת כל מעש, ולפנינו בו כמאז יזכור.
(ה) נמצא קצת מזה במדרש ב"ר פס"ח אות י"ב, ושם הגי' הנכונה יצאו ממחיצתן קל"ח שנה.

אם חלום הוא ואין חלום בלא דברים בטלים, ואם חזיון הוא, **לכן אמר כה יעשה לי. וי"א** לשון שבועה, כמו כה יעשה לי אלהים (מ"ב ו' ל"א).

ה) עשר אעשרנו לך. כפל מלה היא, כמו עשר תעשר (דברים י"ד כ"ב), אלא אמרו רבותינו ז"ל עשר בשביל שתתעשר שכל המעשר בעין יפה נכסיו מצליחין. וש"ה ואיש את קדשיו לו יהיו (במדבר ה' י') שכל המעכב מעשרותיו סוף הוא לקבל מעשרות משל אחרים. ומעשה בחסיד אחד שהיה לו שדה שבכל שנה ושנה היה מפריש ממנה אלף כורין למעשר, לעת פטירתו קרא לבנו ואמר לו בני השדה שאני מורישך הזהר שלא תעכב ממעשרותיו, ואם תעשרהו כראוי בכל שנה ושנה יעשה תבואה כמשפטו, ואם לא תפריש כל מעשרותיו גם הוא יעכב כל פירותיו, לאחר שצוהו מת החסיד, וקברוהו בכבוד, וירד הבן לתוך שדהו ועדרו ונכשו כראוי וזרעו כשהגיע עונת הזמן וראה רוב התבואה נכנסה בו עין הרע ועיכב לו מעשר מן אלף כורין, לשנה אחרת השדה נתמעט אלף כורין בשביל שעיכב המעשר, וכן כל שנה ושנה נתמעט השדה עד אלף כורין, כשראה כך קרע בגדיו וילבש שחורים ונתאבל, ומה עשו קרוביו ובני משפחתו, לבשו בגדים לבנים ובאו אצלו ועשו בביתו משתיות גדולות ושמחות כשראה כך התחיל צועק אמר להם אני יושב כאבל ואתם מרבים שמחות ומשתיות, אמרו לו יש לנו לשמוח בתחילה נעשית בעל הבית והקב"ה כהן, ועכשיו נעשית כהן הרי שנתגדלת ולכך אנו שמחים (ו).

ו) על כן קראה שמו יהודה. לפי שעתיד לצאת ממנו דוד שעתיד להודות לה', על כן קראה שמו יהודה וזהו הפעם אודה את ה'.

ז) נפתולי אלהים נפתלתי עם אחותי. העמיד יהודה שעתיד לצאת ממנו בצלאל שיעשה מלאכת המשכן, לא על ידי נולד דן שיצא ממנו אחיסמך, גם הוא יעשה במשכן. גם יכלתי יתר מאחותי, שעל ידי נולד נפתלי שיצא ממנו (חירה) [חירם] שיבנה בית העולמים, שנאמר (והוא בן אשה אלמנה ושמו חירה מבני נפתלי) [בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי] (מ"א ז' י"ב).

ח) ויאבק איש עמו. אמר ר' פנחס (ז) כל אותו הלילה היו פוגעין זה בזה מגיני' דדין כל קביל דין „פי' באין בהתחבולת זה כנגד זה" (ח), אמר לו המלאך שמא זה מלאך כמותי אראה אם הוא מלאך אם לא, מיד ממשש בארכבותיו אם היה לו קפיצת כף, שהרי אין למלאך לא כף (ט) ולא חוליות, לפי שאין להם ישיבה, כד"א ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה (זכריה ג' ז'), ראה שהיה לו קפיצת כף, אמר ודאי אדם הוא אלך ואתקע בכף ירכו.

ט) ויאמר שלחני כי עלה השחר. (י) א"ל וכי גנב או קביוסטוס אתה שאתה ירא מן היום, א"ל לא גנב ולא קביוסטוס אלא מלאך ומיום שנבראתי לא הגיע זמני לומר שירה עד עכשיו. אמר ר' יהושע בן חנינא אין כח של מעלה מקלסת ושונה, וזה הטעם לפי שאינה יודעת לאותו הקילוס ולכוין ולבסם בטבסיסי השיר על שאר חביריו שלא יקדמוהו ושלא יאחרו, שבכל יום ויום מתחדשים ונבראים, כמו שאמרו חכמים (יא) במס' שבת שנאמר חדשים לבקרים (איכה ג' כ"ג), ולפי שאינם מכוונים להיות פה אחד שמקדימים זה לזה או מאחרים ואינם משוים אותם להתחיל קדוש כשמתחיל חבירו מיד נשרפים, גם כשיאמרו ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לחשוב ולהרהר בלב שהיה והוה ויהיה. ואיכא דאמרי מיכאל וגבריאל מלכהון דמלכיא (יב) דאמרינן גדול כח של קרני הוד של משה ואפילו מלכהון דמלכיא לא מסתכלין ביה ומסתפי מיניה

(ו) נמצא בשינוי לשון בפסיקתא עשר תעשר (דף נ"ו ע"א) ובתנחומא ראה, ומובא גם בתוספת תענית דף ט' ע"א ד"ה עשר בסגנון אחר.

(ז) בתחלה מובא שם מאמר גדול מב"ר פע"ז אות ב' נדמה לו בדמות רועה, ועל המלה פרקמוס נוסף באמצע „פי' מכשף אתה שהיה סבור יעקב שהוא מכשף" עיין בערוך ערך פקרין כי פירושו ביוני גזת צמר. ועל המאמר נטל אבינו יעקב פוקרין ונתן לו בתוך צוארו, הגירסא שם ונתן לו סביב לצוארו של מלאך ופי' באמצע „פי' בגד דק שטווין הבריות על ראשן לגדולה וקורין אותו כלקורא קייג. והמאמר שהעתקתי אמר ר' פנחס התחלת המאמר עד כל קבל דין הוא במדרש ב"ר שם בסוף פע"ז בשם ר' חנינא בר יצחק. ומה שהביא הפי' באמצע, פי' באין בהתבולות, חשב שהיא המלה מגוון. עיין ערוך בערכו.

(ח) מכאן ליתא במדרש.

(ט) שאין למלאכים קפיצת הרגל, ירושלמי ברכות פ"א ומדרש שו"ט רים מזמור א'.

(י) וכי גנב. חולין צ"א ע"ב.

(יא) כ"ל במס' חגיגה י"ד ע"א.

(יב) דאמרינן בפסיקתא החודש (דף מ"ה ע"ב) מלכי צבאות ידודון ידודון ר' יודן בשם ר' אייבו אמר מלאכי צבאות אין כתיב כאן אלא מלכי צבאות מלכיהון דמלכיא שאפילו מיכאל וגבריאל לא היו יכולין להסתכל בפניו של משה.

מיניה, לכך כתיב מלכי צבאות ידודון ידודון (תהלים ס"ח י"ג), בלא אל"ף שהם כמלכי שאינם מתחלפות, והרבה מן המלאכים מתחלפין בכל יום גם כל הישנים היודעים בטכסיסי השיר אינם מתחלפין, ובכל יום ויום קול יוצא אליהם ניזונו יחד, שנאמר וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש (ישעיה ו' ג'), וכן מסדרים את קדושתם קורין זה לזה ואמר קדוש וחביריו אומרים הן קדוש ומכוונים ואומרים יחד ה' צבאות מלוא כל הארץ כבודו (ישעיה שם), בפסוק זה יש תשעה תיבות מן קדוש עד סופו, וכנגדן תשעה חדשים עיבורה של אשה, ובזכות שעונה קדושה ניצלת ויולדת, וכנגדן אותן תשעה תיבות יש תשעה כתי מחנות של מלאכים, ואלו הן: טפסרים, אופנים, חיות, שרפים, אראלים, עירין, קדישין, תרשישים, חשמלים. וכנגדן יסד דוד ט' פסוקים בויענך ה' ביום צרה (תהלים כ'). אמר המלאך ליעקב עתה הגיע זמני לומר שירה אמר המלאך ליעקב ליה (יב) סייכת . . . סיכת לא אשלחך כי אם ברכתני, הלא המלאכים באו אל אברהם ויברכהו, אמר לו לכך נשלחו אבל אני לא נשלחתי לכך אמר ליה שייצ"ת סייכ"ת לא אשלחך כי אם ברכתני, אמר ליה ומה תהא על השיר שכבר הגיע הזמן, אמר ליה חבירך יקלסו, אמר ליה והא הגיע זמני לקלס, אמר ליה תקלס למחר אם לא היום, אמר ליה אם אבוא אל חבירי ויאמר בזמנך לא קלסת שלא בזמנך לא תקלס, אמר ליה שייצת סייכית לא אשלחך כי אם ברכתני, אמר ליה המתן עד שיהיה בבית אל והקב"ה שם יהיה גם אני אהיה שם, ואם הברכות שלקחת במרמה מאביך בהסכמת הקב"ה שם אף אני אסכים שיהיה שם לך, ולא יוכל עשו עוד להרהר ולערער עליהם, שנאמר בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו (הושע י"ב ה'), עמך לא נאמר אלא עמנו, לימד ששם הסכים על הברכות, אמר ליה שייצת סייכת לא אשלחך כי אם ברכתני, אמר ליה ומי יאמר השיר, אמר ליה אני אשיר תחתיך, שנאמר וישר אל מלאך (שם) לשון שירה, זש"ה אוי לי כי נדמיתי (ישעיה ו' ה') בשעה שקילסו חבירי ולא קלסתי, כי איש טמא שפתים אנכי וגו' (שם), (יג) שעיצב יעקב הוויין לו חיצת המלאכים.

י) ויהי חתת אלהים על הערים אשר סביבותיהם (בראשית ל"ה ה') כשהרגו שמעון ולוי את שכם נקראו ונקבצו שכיני סביבות העיר ובאו לעיר ומצאו שמעון ולוי נלחמים בבני העיר והרגו תילי תילים, הרגיש יהודה שהיו שמעון ולוי נלחמים עם אנשי סביבות שכם, וכשנכנסו לעיר סגרו שערי העיר, כדי שלא יכנסו אחיהם לבוא ולסייעם, כשראה יהודה השער סגור לקח חרבו וקפץ על החומה כנשר ובא עליהם כארי התחיל להרוג למאות ולאלפים שמעו שאר אחיו והרגישו שהיו שמעון ולוי ויהודה נלחמים בשכם, לקחו כלם כלי זיינם ובאו עד השער, מצאו סגור קפצו על החומה ושברו השער, נכנסו ומצאו אחיהם מתלחמים בעומק המלחמה, וקפצו והורגים אנה ואנה עד שיצאו הדם כנחל, מיד נתקבצו כל העיירות עליהם, שמע יעקב לקח חרבו כאיש מלחמה ובא אל בניו ומצאום נלחמים, קפץ יעקב ביניהם והרג מאויביהם כעמיר לפני הקוצר עד שהרגום כלם, אמר יעקב עכרתם אותי ביושבי הארץ, מיד ויהי חתת אלהים וגו' (יד).

יא) ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים, כיצד צדיקים עשו את הדבר הזה, ויש לומר הם שינו את התנאי, שהרי התנו חמור ושכם את בני יעקב את בנותיכם תתנו לנו, אם תרצו, ואת בנותינו תקחו לכם, על כרחנו, והם שינו תנאים שכן כתיב בנותינו נתן להם ואת בנותיהם נקח לנו, על כרחם, ועוד עברו שהרי התנו יחד לפרוש מע"ז, שנאמר להיות כמונו שלא תעבדו עוד לע"ז, והם לא עמדו על דבריהם, שנאמר בהיותם כואבים, ואין כאב אלא עצב, ואין עצב אלא ע"ז, שנאמר עצביהם כסף וזהב (תהלים קט"ו ד'). מפי ר' יצחק ארנפיירא זצ"ל. ועוד כי היו מתחרטים על המילה, כי כאב כמו מתחרט שנאמר (עני אני וכואב) [ואני עני וכואב] (תהלים ס"ט ל').

יב) ותמת דבורה מינקת רבקה. זש"ה טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה (קהלת ז' ב') נתן אלהים את הכלה ואת המת, אם באו שתיהן לידך יחד ואין אתה יודע לאיזה תהזיק מהן, בא שלמה ופירש טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה באשר הוא סוף כל האדם והחי יתן אל לבו. מצינו אותן שהלכו אל בית המשתה של אברהם שלא נתפרשו שמותם, ואותם שהלכו אל בית אבלם של איוב נתפרשו שמותם, גם שרתה עליהם שכינה, ואותם

(יב) עיין ב"ר פ' ע"ח אות ג'. (יג) שעיצב יעקב כו'. אינו מובן. (יד) עי' בית המדרש ח"ג מדרש ויסעו ובספר הישר על התורה פ' וישלח.

ואותם שהלכו למשתה לא שרתה עליהם שכינה, ואותם דאיוב היו אליפז התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי, ומי הראה פנים תחלה הוא אומר הקב"ה, ותמת דבורה מינקת רבקה והיה יעקב אבל, מיד וירא אלהים אל יעקב.

יג) ד"א וישב יעקב. אמר יעקב ראיתי צרת עשו צרת לבן צרת דינה צרת רחל, לא נתתי מימי, מעתה אני אניח ואני יושב, אמר הקב"ה ליעקב בקשת לישב עצמך לא דיין לצדיקים לעולם הבא, בעולם הזה אינן ראויין לישיבה, מיד קפצה עליו צרת יוסף, אמר לו הקב"ה לישראל כשאתם בגלות על תתיישבו במקום אחד, כשהפורענות בא אינו בא אלא על היושבים שנאמר כי אתם עוברים בגבול אחיכם [בני עשו] היושבים בשעיר (דברים ב' ד'), פחד (ערוך) [ופחת ופח עליך] יושב הארץ (ישעיה כ"ד ז'), וכתיב [כי] הנה ה' יוצא ממקומו לפקוד עון יושב הארץ (ישעיה כ"ו כ"א).

יד) והנה השמש והירח. הוא השמש שעתיד להעמיד יהושע, שנאמר שמש בגבעון דום (יהושע י' י"ב), לא כתיב עמוד אלא דום אמר לו שתוק מלומר שירה, כי השמש כל היום בהילוכו אומר שירה, שנאמר ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה' (תהלים ע"ג ג'), מהלל כתיב שהשמש מהלל כל היום והוא שותק אינו הולך לכך אמר דום. אמר ליה וכי קטן אומר לגדול הימנו כך, אני גדול שנבראתי ברביעי ואתה בששי, א"ל יהושע . . . . . דבר זה וכי לא עבדו של אבי אתה, שהרי הקב"ה הקנה את השמים ואת הארץ לאברהם אבי שנאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ (בראשית י"ד י"ט), הרי ישמעאל . . . . . כתיב ויתן את כל אשר לו ליצחק (בראשית כ"ה ה'), ואם תאמר הרי עשו בנו ויורשו, הרי גביר שם יצחק יעקב לעשו, ומה שקנה עבד קנה רבו, וכתיב והנה השמש והירח משתחוים לי, נמצא אתה עבד ליוסף, ואני מבני בניו של יוסף, שנאמר למטה אפרים הושע בן נון (במדבר י"ג ח'), א"ל ומה תהיה על השירה, א"ל אני אומרו (יד) שנאמר אז ידבר יהושע את השירה.

טו) ואביו שמר את הדבר, סבור היה אותו צדיק שיבא בימיו משיח שתחיה רחל, והדבר הגיע לבלהה שאומנתו ליוסף. ד"א למה האמין לחלום שני יותר מן הראשון, שבשני כתיב ואביו שמר את הדבר ובראשון אין כתיב אלא אמר יעקב ודאי אין זה חלום אלא חזיון, דאם לא כן מי הגיד ליוסף ששמו שמש (טו) כי כשבא יעקב לבית אל אתו מלאכיא ואמרו אתא שמשא אתא שמשא.

וימצאהו איש והנה תעה בשדה. רמז לו ד' גליות. ת' ד' מאות של מצרים, ע' של בבל, ה' ה' אלפים של כלם, ויאמר נסעו מזה. כלומר נסעו ממנין ז"ה.

טז) ויעברו אנשים מדינים סוחרים. המדינים לקחוהו וימשכוהו מן הבור, ומכרוהו לסוחרים ישמעאלים, והם מכרוהו לפוטיפר, דכתיב ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים. וקשה דכתיב והמדינים מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר, י"ל כי כך היה המכירה בתהלה, דכתיב ויעברו אנשים מדינים ולא רצו לקנותו מפני שהיה בבור, אין זה בא מחלק טוב, באו אחי יוסף וימשכו אותו ומכרוהו למדינים, והמדינים ירדו למצרים ומכרו לפוטיפר, ראה אותו יפה ביותר אמר פוטיפר למדינים (טז) בנוהג גרמני מוכר כושי ואין כושי מוכר גרמני, כי המדינים הם שחורים יותר מן הישמעאלים, ובודאי גנבתם אותו, או הוא אדוניכם ואתם עבדיו, הביאו עדים שלא גנבתם אותו, הביאו הישמעאלים ואמרו שקנה אותו מהם ואז קנה אותו פוטיפר מיד המדינים, ומהו מה דכתיב ויקנהו מיד הישמעאלים, על ידי עדות הישמעאלים, וזהו שאמרו רבותינו (יז) הרבה מכירות נמכר יוסף.

יז) וימכרו אותו בעשרים כסף. עשרים כסף לכל אחד מהם הרי מאתים, שהרי עשרה היו והוא עולה בגימטריא כמנין נעלי"ם, זש"ה על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים (עמוס ב' ו'). וקשה כי הם לא היו אלא תשעה כי ראובן לא היה שם, וי"ל כי הם לקחו חלק ראובן, וכשבא להעלותו מן הבור ספרו לו המכירה ונתנו לו חלקו מן הכסף.

יח) ויאמר הבה נא אבוא אליך (בראשית ל"ח ט"ז). אפשר צדיק גמור כיהודה הכי עביד, שעל ידי שכשעלה משה למרום פגע בו מיכאל שר הגדול בא לשורפו בהבל פיהו, ואמר מה לילוד

(יד) אין זה לשון הכתוב. וכתיב אז ידבר יהושע לה' (יהושע י' י"ב).
(טו) ב"ר פס"ח אות י' ע"ש.
(טז) ב"ר פפ"ו אות ג' בכל מקום גרמני מוכר כושי וכאן כושי מוכר גרמני, ופי' גרמני לבן ביותר.
(יז) ב"ר פפ"ד אות כ"ב, וע"ש בפי' מהרז"ו.

לילוד אשה לבוא בקהל קדושים, עמד משה וא"ל מי אתה ומה חשיבותיך, א"ל שקול אני כיהודה בן יעקב, מכלל שהיה צדיק גמור, ואיך הכי אמר ח"ו כשראה אותה בפתח עינים העלים עיניו מעליה ופנה לצד אחר, כשראתה היא שאין דעתו עליה, תלתה עיניה למרום ואמרה רבש"ע איפטר מתחת צדיק זה בלא זרע (יח) מיד רמז הקב"ה לממונה על התאוה להוסיף לו תאוה ולרוממו, מיד נטה אליה אל הדרך, וזה ויט אליה הדרך, שהטה מן הדרך שהיה חפץ ללכת.

יט) היא מוצת והיא שלחה אל חמיה וגו'. למה המתינה עד שהוצת בה האש, אלא בא גבריאל ולקח הערבון מאצלה ולא היה בידיה עד שהוצתה תלה עיניה למרום, אמרה לפני הקב"ה רבון העולמים גלוי וידוע לפניך כי לטובה נתכוונתי ולהעמיד מלכים מאותו צדיק, אם רצונך הצילני, מיד רמז הקב"ה לגבריאל והחזיר לה הערבון.

כ) ויאמר צדקה ממני. אפשר וכי יהודה דן יחידי, וא"ת מלך היה כבר הורידוהו מגדולתו, אלא ודאי יצחק ויעקב היו באותו דין, ובדיני נפשות מתחילין מן הצד, לכך פסק יהודה את הדין. ד"א צדקה ממני, לפי הפשט אמר יהודה הואיל וממני היה הדבר אין עלי לדון עוד, ולפי התלמוד צדקה ממני ידעתי שאין עליה משפט מות שהרי מצאתיה חתומה, (יט) ובמס' כתובות איתא והיא בעולת בעל, בעולת בעל יש להם לבני נח נכנסה לחופה ולא נבעלת היתה. ד"א צדקה ממני תהא זכאה שהרי קבלתי מבית דינו של שם שלא גזרו אלא על גוי שבא על בת ישראל, אבל ישראל הבא על הכותית לא גזרו, ממני היא מעוברת, וכן נמי איתא (כ) בפרק אין מעמידין זנות דגוי בבית דינו של שם גזרו עליו.

כא) ויהי שם בבית הסוהר ויהי ה' את יוסף. כשאדם יש לו אוהב כל זמן שהוא בריוח אוהב אותו, ובעת צרה מתרחק ממנו, אבל הקב"ה אינו כן, תמיד הוא עם אוהב כשהוא בצרה כתיב עמו אנכי בצרה (תהלים צ"א ט"ו), ובריוח כתיב (וששתי בציון וגלתי בירושלים) [וגלתי בציון וששתי בעמי] (ישעיה ס"ה י"ט), וז"ש שוש אשיש בה' (שם ס"א י'), אמר להם הקב"ה אתם שמחים בי, גם אני אשמח בכם, וגלתי בציון וששתי בעמי (ישעיה ס"ה י"ט).

כב) בעוד שלשה ימים. מה ראה יוסף להעמיד הפתרון בשלשה, ולשר המשקים פתר לטובה, ולשר האופים לרעה, אחרי שהחלומות הולכין אחר הפה, אלא כשסיפר שר המשקים חלומו ושמע יוסף ואמר טובה הבשורה, אמר הנה גפן לפני זה ישראל שנאמר גפן בוקק ישראל פרי ישוה לו (הושע י' א'), וכן שלשת השריגים, אלו משה ואהרן ומרים, או כהנים לויים וישראלים . . . . . . בשורה הגאולה באה, שנאמר הנצנים נראו בארץ (שה"ש ב' י"ב) הבשילו אשכלותיה ענבים, כמה שנאמר עת הזמיר הגיע (שה"ש שם), ואשחט אותם על כוס, זו התורה שנמשלה ליין, שנאמר וחכך כיין הטוב (שם ז' י') אמר לו יוסף בשרתני טובות אפתור לך לטובה. בא לפניו שר האופים ואמר אף אני בחלומי, א"ל יוסף פתחת באף באף תספה (כא) והוא אחד משלשה שפתחו באף ונפלו, וכן נחש שנאמר אף כי אמר אלהים (בראשית ג' א') והמן שנאמר אף לא הביאה אסתר וגו' (אסתר ה' י"ב). והנה שלשה סלי חורי, א"ל יוסף אוי לך וחלומך ישוב עליך לרעה, ועוד מה ראה יוסף למהר הדבר כל כך שלא אמר שלשה חדשים או שלש שנים, אלא אמר יוסף מאד הדבר נחוץ ראה שבעוד הגפן פורחת שעדיין לא נגמרה הפריחה, בעוד שהנצנים נכרים בה, מיד הבשילו הענבים, אמר כמו החלום הזה ממהר לבוא אין הזמן רחוק.

כג) וידבר שר המשקים את פרעה את חטאי אני מזכיר היום. תימה וכי שר המשקים יאמר לפרעה שחטא, והלא הסכימו כל הדיינים כשדנו אותו שלא פשע בדבר (כב) כדאיתא במס' סוטה, אלא כך אמר את הטאי שהטאתי עם אותו שהיה עמי בבית הסוהר שפתר לי חלומי לטובה והבטחתיהו להזכירו לפניך ולא הזכרתיהו עד עתה אני מזכיר היום. ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח. ותחילנה שבע שני רעב, עינים חולניות, כתיב האומר לחרס ולא יזרח

(יח) מעין זה בב"ר פפ"ה אות ח'.

(יט) לא ידעתי מקומו במס' כתובות ונ"ל מס' סנהדרין דף נ"ז ע"ב וז"ל הגמ' שם דתני ר"ח בעולת בעל יש להן נכנסה לחופה ולא נבעלה אין להם וכנ"ל כאן.

(כ) הוא בדף ל"ז ע"ב.

(כא) עיין ב"ר פפ"ח אות ו'.

(כב) לא ידעתי מקומו בגמרא סוטה.

יזרח (איוב ט' ז') זה יעקב שנקרא שמש, שנאמר כי בא השמש (בראשית כ"ח י"א), ובעד כוכבים יחתום (איוב שם) אלו השבטים שנקראו כוכבים, ומה יחתום, שהיו יוצאין ונכנסים למצרים ולא היו יודעין את יוסף. וירדו אחי יוסף עשרה. ולמה עשרה לפי שיש בהן כח לכלות את הפורעניות, כשבא הקב"ה להחרים את סדום והיה אברהם מבקש עליהם רחמים מן השמים עד עשרה, שנאמר אולי ימצאון שם עשרה (בראשית י"ח ל"ב), כי העשרה הם עדה, שנאמר עד מתי לעדה הרעה הזאת (במדבר י"ד כ"ז), וכן אלהים נצב בעדת אל (תהלים פ"ב א'), לכך נאמר וירדו אחי יוסף עשרה. ויבואו בני ישראל לשבור בר ויכירם, ויאסוף אותם אל משמר שלשת ימים. לעולם אין הקב"ה מניח הצדיקים בצרה יותר משלשה ימים אם לא עון הדור גורם, הרי יונה לא היה במעי הדג אלא ג' ימים, וכן יחיינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה (הושע ו' ב'). ויקח את שמעון ויאסור אותו לעיניהם. אמרו כשנתנו את יוסף לתוך הבור היה שמעון משליך עליו אבנים גדולות להרגו, אבל יוסף כשנפל שמעון בידו זורק עליו פטומות.

כד) אשר ראינו צרת נפשו. (כג) אמר ר' לוי בשם ר' יוחנן, אפשר בן י"ז שנה היה יוסף ורואה אחיו מוכרין אותו ושותק, אלא מלמד שהיה משתטח לפני אחיו ויבקש מכל אחד ואחד מטו ואומר להם הלוא בן אחיות אנחנו התמלא עלי רחמים, וזהו בהתחננו אלינו. על כן באה עלינו הצרה הזאת. מלמד שפשפשו במעשיהם ולא מצאו אלא אותו עון. וז"ש (כד) חכמים ז"ל בנימין מת בעטיו של נחש, לפי שלא היה במכירת יוסף. ויראו את צרורות כספיהם המה ואביהם וייראו. (כה) כד דמך ר' סימון איתבקר ליה ר' לוי בכי על ר' סימון, אמר ליה למה את בכי, אמר ליה בני יעקב מצאו מציאה ויצא לבם, אנו שמאבדין איש כמוהו על אחת כמה וכמה, ואף יעקב נמי חשדן שמא גנבוהו. ויאמר אליהם ישראל אביהם אם כן איפוא (כו) א"ר בשם רב חגי אוי לי שגרמתי לאבי מי איפוא הוא הצד ציד עד שעל ידי כן גרמה לי זאת. קחו מזמרת הארץ (כז) דברים שהם מזמרים. ומעט צרי (כח) קטף שמן זית. מעט דבש (כט) בריא כאבן. פי' קשה כאבן. ולוט (ל) וראשגם בלע"ז. בטנים (לא) משח לודים, כך מתרגם בתרגום ירושלמי, (לב) אמר להם הרי כסף הרי דורון הרי אחיכם מה אתם מבקשים עוד, אמרו לו תפלתך, מיד התחיל לברכם והתפלל ואל שדי יתן לכם רחמים.

כה) ואת חמורינו. אמרו אדם המזמין את חבירו לאכול אינו מכנים את בהמתו עמו, אבל הכא הובאו לבית עם חמורינו, ודאי אנחנו נתפסים על עלילות הכסף המושב באמתחות שלנו. וישאל להם לשלום וגו' (לג) ר' חייא רבה שאל ליה בבלי מאי עביד אבא, א"ל אמך שאלה בך, א"ל אמינא לך כדין ואת השיבת לי כדין, א"ל שואלים בשלום החיים ואין שואלים בשלום המתים, כך יוסף שאל להם השלום לאביכם זה יעקב הזקן זה יצחק ששאל על אביו ויאמרו לו שלום לעבדך אבינו, ולא השיבו לו על יצחק, שהרי הוא כבר מת.

כו) הלא זה אשר ישתה אדוני בו והוא נחש ינחש בו ויאמרו אליו למה ידבר אדוני כדברים האלה הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחותינו וגו' אשר ימצא אתו מעבדיך וגו' ויאמרו גם עתה כדבריכם כן הוא וגו' וימהרו ויורידו וגו' מיד ויחפש בגדול וגו'. וכשהיו מכין אותו היה מנשה אמר להם בבקשה מכם הניחו לו שמא עשה את הגניבה לנחש בגביע היכן ימצא את אחיו, אבל אתם גנבים כולכם, הרי גנבתם אחיכם ומכרתם אותו. ובנימין נשבע בחיי אביו

(כג) עיין ב"ר פצ"א אות ח' קצת בשינוי לשון.

(כד) שבת נ"ה.

(כה) עיין ב"ר פצ"א אות ה' כד דמך רבי סימון בר זבידא סליק ר' עלאי ופתח עלוהי כו', אמר ר' לוי שבטים מציאה מצאו כו'. והוא בירושלמי ברכות פ"ב דף ה' ע"ג.

(כו) ב"ר פצ"א אות י"א בשם ר' לוי בשם ר' תנחום בן חנילאי, ע"ש.

(כז) עיין ב"ר פצ"א אות י"א.

(כח) במדרש שם ומעט צרי בלשם קטף, והמסדר הזה השמיט מלת בלשם והגיה הפי' על קטף שמן זית.

(כט) ב"ר שם בשם ר' יהודה בר רבי.

(ל) נ"ל מסטיגה, והיא המלה Mastix, Mastice, ומזה במדרש שם ולוט מולטבה נ"ל מולסטכה.

(לא) משח לודים נ"ל משח לוזים, וכן תרגם הירושלמי על ושקדים. ובמדרש ב"ר שם משח דבטנים משח דשקדים, הוא תיקון איזה מגיה, כי היתה הגירסא משח דלוזים כמו שהביא הערוך בערך לוז בשם ב"ר, וקיים וכן בתרגום ירושלמי, ומזה נראה כי היה לפניו התרגום ירושלמי על התורה יותר באריכות מאשר לפנינו, כי לפנינו לא נמצא בתרגום ירושלמי תאומה רק בתיב"ע, וזה התרגום המכונה תיב"ע לא ראה הערוך כלל.

(לב) ב"ר שם.

(לג) ב"ר פצ"ב אות ה':

אביו ובחיי אחיו יוסף שלא גנבה, אמרו אכן נודע הדבר, מיד ויקרע שמלותם, אבל בנימין לא קרע, ונשלם לו בימי המן, שנאמר ויקרע מרדכי את בגדיו (אסתר ד' א') שיצא מבנימין, ולפי שע"י מנשה נקרע, נקרע שבטו ונחלק בחלוקת הארץ, שנאמר וחצי שבט המנשה (יהושע ד' י"ב), אמר הקב"ה הם גרמו לאביהם לקרוע את בגדיו על שאין קורעין על החי אף אני אקריעם בחנם, אשריהם הצדיקים שבעוד שהם חיים הקב"ה נפרע מהן. ואוי להן לרשעים שאין נפרעין מהם אלא לאחר מותן שנאמר ואתה תורידם לבאר שחת אנשי דמים ומרמה תו' (תהלים נ"ה כ"ד).

כז) ויגש אליו יהודה. זש"ה אחד באחד יגשו (איוב מ"א ח') אמר הקב"ה באו ונראו מלחמות הארי והשור, משל לשור שהיה מנגח אנה ואנה והיו הבהמות והחיות מתפחדין זה לזה ממנו, נזדמן לו הארי ונלחמו זה עם זה, ולא היה לשור יכולת לעמוד לפני הארי, כך בא יהודה והכין עצמו לג' דברים (לד) מצאנו הגשה למלחמה שנאמר ויגש יואב והעם אשר אתו למלחמה (ש"א י' י"ג), לתפלה ויגש אליהו (מ"א י"ח ל"ו) לפיום (לה) ויגש אליו יהודה ויאמר בי אדוני. ולכן התקין יהודה את עצמו למלחמה כי כמוך כפרעה. לתפלה מה נדבר ומה נצטדק, לפיום בי אדוני. (לו) אמר ר' יוחנן בשעה שתפשו לבנימין אמר יהודה לאחיו בנימין תפוס ואיך יהיה שלום בבית אביו, מיד צעק בקול גדול והיה קולו הולך ארבע מאות פרסה, שמע חושים בן דן ואמר ודאי מלחמה במצרים וקפץ למצרים, שלח יוסף לפרעה שישלח לו מגבוריו, כשבא חושים צעקו שניהם חושים ויהודה ובקשו להפוך את מצרים, ועליהם אמר הכתוב שאגת אריה וקול שחל ושיני כפירים נתעו (איוב ד' י'), שאגת אריה זה יהודה שנקרא גור אריה, וקול שחל זה חושים בן דן, שנאמר דן גור אריה יזנק מן הבשן (דברים ל"ג כ"ב) ושיני כפירים זה פרעה וגבוריו שנפלו מכסאם ונשתברו שיניהם מן הקול, באותה שעה בטלו כל אחד ואחד מהם ועשו אותה תלמים תלמים, אמר יהודה לאחיו התאזרו והייתם לאנשים והראו איש את גבורתו כי השעה צריכה מיד לבשו כלם ונתייעצו יחד להחריב את מצרים, אמר יהודה ארים את קולי ואחריב את מצרים, ראובן אמר ארים אז זרועותי לחרבה, שמעון אמר ארים ידי ואשים טירותם נשמה, לוי אמר אשלוף חרבי ואמית כל מצרים, יששכר אמר כמו סדום, זבולון אמר אשימם כעמורה, דן אמר אשימם לשמה, וכן כלם. (לז) אמרו יהודה היה לבוש עשרה מלבושין זו על גב זו (לח) ושלש נימות היו לו על לבו, וכשהיה כועס זוקפים ובוזעים את כל המלבושים ויוצאים. (לט) רבנן אמרי עששיות של ברזל היה נותן לתוך פיו ומנפצו בשיניו ומוציאן כאבק דק. (מ) כשראה יוסף כן אמר מסתפינא שמא יקטלני, מיד אמר למנשה הך על האבן הזה, בעט מנשה בשיש שלפניו ועשאו גל של צרורות, ראה יהודה ואמר זה גבור חיל הוא כמותי, ובכל שעה היה מנשה מפייס את יהודה, מנשה נותן ידו על לב יהודה לדעת אם יהיה חממין נתייראו מאד, אמר ליוסף אביו כולנו מתים, מיד דבר עמו לשון רכה, ועליו נאמר חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה (משלי ט"ז י"ד) זהו יוסף שנאמר איש נבון וחכם כמוך (בראשית מ"א ל"ג), כיון שראה יוסף שעלתה חמתו של יהודה אמר עכשיו תאבד מצרים (מא).

כח) אחר המלות בנדפס (ויגש אות ה') אמר להם יוסף לא כך אמרתם שאחיו של זה מת. ובכ"י איתא כך אמר להם יוסף אתם אמרתם שאחיו של זה מת, אמרו לו הן, הרהר אל לבו שמא הם שקרנים, אמר להם ראיתם אותו מת, אמרו לו הן, אמר להם עמדתם על קברו, אמרו לו הן, נתתם עפר על פיו, אמרו לו לאו, אמר בלבו עדיין הם עומדים בצדקתם, שכל דבריהם אמת שהניחו אותי עני, ועני חשוב כמת, ועמדו על קברי כשהייתי בבור, אבל לא נתנו עפר על פי, אמר להם אתם מכזבים שאתם אומרים שהוא מת, אינו מת

(לד) ב"ר פצ"ג אות ו'.
(לה) בב"ר שם מובא הכתוב ויגשו בני יהודה אל יהושע (יהושע י"ד ו').
(לו) ב"ר פצ"ג אות ז' בשנויים.
(לז) בב"ר שם ותשעה לבושים היה לובש.
(לח) בב"ר שם ונימה אחת היתה לו בלבו.
(לט) ב"ר פצ"ג אות ו' והיה נותן עששיות של ברזל לתוך פיו ומוציאן כאבק.
(מ) בב"ר שם אות ז' הגי' מה עשה יוסף באותה שעה אותו עמוד של אבן שהיה יושב עליו בעט בו ועשאו גל של צרורות.
(מא) מכאן ואילך הוא כמו בנדפס ויגש אות ג' אמר רשב"ל משל לשני אטליסין וכו'.

מת שהרי מכרתם אותו, אני אקראנו ואביאנו לפניכם ונראה אם יהיו דבריכם אמת, התחיל קורא יוסף בן יעקב. מכאן ואילך הוא כמו בנרפס. ועוד נמצא שם בכ"י ולמה לא הודיע תיכף אל אביו שהוא חי במצרים כל עשרים ושתים שנה שהיה שם, אלא כשהחרימו אחיו שלא לגלות גזרו גם על יוסף שאף הוא לא יגלה, ואף שתפו להקב"ה עמהם, וזה מקיים דבר עבדו (ישעיה מ"ד כ"ו), שהקב"ה מקיים גזרת עבדיו, וזה ולא עמד איש בביתו בהתודע.

כט) וירא את העגלות אשר שלח יוסף. מהו וירא, הכי קטנות היו שאינן נראות, והלא גדולות היו, אלא כל אותן הימים שנפרד יוסף מאביו היה יעקב מצטער ואמר מה הגיע אלי הלא אין בתורה פלסתר כי היא כולה אמת, וגמירי אחד המלוה ואחד המתלוה (מב) אינן ניזוקין כל היום, המלוה מפני שעסק במצוה שמלווהו והמצוה משמרו, ואמרינן גדולה לויה מן הצדקה בג' דברים, כי הצדקה בממונו, והמלוה בגופו, ועוד כי הצדקה אינה ראויה אלא לעניים ולויה אף לעשירים, ועוד צדקה אינה אלא לחיים ולויה אף למתים, ואמרינן בכתובות (מג) דילווה ילווניה, מכלל דגדולה, ואף המתלווה אינו ניזוק, לפי שאין אדם נפטר מחבירו אלא מתוך דברי הלכה, (מד) כשנפטר ממנו היו עסוקים בעגלה ערופה, שנאמר וישלחהו מעמק חברון (בראשית ל"ז י"ד), והלא חברון בהר היא, שנאמר ויעלו (ויבואו) [בנגב ויבא] עד חברון (במדבר י"ג כ"ב) ש"מ שבהר היה אלא י"ל שעשה יעקב לו לויה מההר עד העמק, וז"ש וישלחהו לשון לויה, ושאל לו יוסף מצות לויה, אז הגיד לו ענין עגלה ערופה שיאמרו על החלל שלא פטרנוהו בלא לויה, שלח לו יוסף והודיעו הרי לא נענשתי כי למחיה שלחני ה', וזהו וירא את העגלות, נתיישבה דעתו בדבר הלכה, וזהו ותחי רוח יעקב.

ל) ימי שני מגורי מעט ורעים. (מה) באותה שעה אמר הקב"ה ליעקב יעקב הצלתיך מעשו ומלבן והחזרתי לך יוסף, וגם מניתיו מלך ומושל, ואתה אמרת מעט ורעים, סוף שלא תבוא לימי אבותיך (מו) כמנין תיבות שני פסוקין אלו, והן ל"ב, הוא שאמרו חכמים ז"ל (מז) מלמד שמדקדק הקב"ה עם הצדיקים אפילו כחוט השערה, וכן מצינו כשאמר יעקב נסתרה דרכי מה' (ישעיה מ' כ"ז), למה אמר יעקב נסתרה דרכי מה' וגו', וכתיב ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני (ישעיה נ' י"ד), באותה שעה אמר הקב"ה תורענים בני תורענים, בני אדם הראשון שאמר האשה אשר נתתה עמדי (בראשית ג' י"ב) וכפה בטובה שעשיתי לו. בני יעקב שאמר נסתרה דרכי מה', ואמר ימי שני מגורי מעט ורעים, אחרי שעשיתי לו טובות שהצלתיו מלבן ועשו, ועשיתיו עשיר, והחזרתי לו יוסף מלך ומושל, וכפה בטובה, בני דור המדבר שאמרו ונפשנו קצה בלחם הקלוקל (במדבר כ"א ה'), ואני נתתי להם לחם אבירים וכפו בטובה, אף אתם אמרתם ששכחתי אתכם, התשכח אשה עולה (ישעיה מ"ט ט"ו), אמרה כנסת ישראל א"ב אתה זכרן כל כך לא תשכח מעשה העגל שאמרנו אלה אלהיך (שמות ל"ב ד') ואין זה לנו טובה, אמר הקב"ה אל תחושו אלה אשכח, שנאמר גם אלה תשכחנה (ישעיה מ"ט ט"ו), אמרה רבון העולם א"ב אתה שכחן שמא נשכח מה שקבלנו אנכי ה' אלהיך (שמות כ' ב'), אמר להם אנכי לא אשכח מה שקבלת בסיני אנכי לא אשכח, כלומר הרעות אשכח הטובות לא אשכח.

לא) לכולם נתן לאיש חליפות שמלות. שנים אחד לשבת ואחד לחול, לפי שקרעו בגדיהם כשנתפס בנימין ולא היה נאה להם ללכת קרועי בגדים, ולבנימין נתן שלש מאות כסף (מח) אמרו ראוי הוא ליוסף ליתן לשאר אחיו כמו שנתן לבנימין, ולמה לא נתן להם, אלא אמר

יוסף

(מב) עיין סוטה מ"ו ע"ב.
(מג) כתובות ע"ב ע"א.
(מד) עיין בתוס' על התורה בפ' ויגש בפסוק וידברו אליו את כל דברי יוסף ובפסוק את כל דברי יוסף.
(מה) המאמר הזה מובא בתוס' על התורה בפ' ויגש גם בפסוק כמה ימי שני חייך בשם מדרש.
(מו) ל"ב וכן ל"ג. וז"ל התוס' על התורה שם במנין התיבות שיש מן ויאמר עד בימי מגוריהם [הוא ויגש מ"ז ח' ט'] כך יחסרו מאבותיך שלא תחיה כמו יצחק אביך והם ל"ג תיבות, ובמנין זה נחסרו מחייו, שהרי יצחק חי ק"פ שנה ויעקב לא חי אלא קמ"ז.
(מז) יבמות קכ"א ע"ב.
(מח) בס' מנחת יהודה (נדפס בס' דעת זקנים ביחד עם פי' בעלי התוס' על התורה) הביא זה בשם „מדרש". וגם הבחיי הביא וז"ל. טעם שלש מאות כנגד מה שהיו האחים חייבים במכירתו, כי י' פעמים שלשים שקלים שהם דמי עבד הם שלש מאות. וזה מה שאמרו המוכר עבדו לגוי קונסין אותו עד עשרה בדמיו כלומר בדמי העבד שהם שלשים.

יוסף תנן התם (מט) המוכר עבדו לגוי קונסין אותו עשרה זהובים, והם שוים שלשים שקלים, וכ"ש המוכר ישראל, ואלו מכרו אותי דין הוא שאקנוס אותם כך, לכך לא נתן להם הממון, ושלשים שקלים לכל אחד ואחד מעשרה שבטים הם שלש מאות כסף, כי ראובן לא היה במכירה למה קנסו מ"מ היה שם כשהורידוהו בבור, והירידה גרמה למכירה, ונתנם לבנימין שלא היה במכירה.

לב) בסוף אות ח' בנדפס אחד שמע ישראל מתחיל בכ"י אמר להם כתיב בתורתו אנכי ה' אלהיך (שמות כ' ב'), אמרו מודים שה' אלהינו, כתיב לא יהיה לך אלהים אחרים על פני (שם שם ג') אמרו מעידים שהוא אחד, כתיב לא תשא (שם שם ז') כנגד ואהבת (דברים ו' ד'), כמד"א מאן דמוקיר לבריה לא משתבע בשמיה לשקר. כבד את אביך ואת אמך (שמות כ' י"ב) כנגד למען ירבו ימיכם וימי בניכם וגו' (דברים י"א כ"א), זכור את יום השבת (שמות כ' ח') כנגד למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי (במדבר ט"ו מ') ששקולה שבת כנגד כל המצות, על נפשכם (דברים י"א י"ח) כנגד לא תרצח (שמות כ' י"ג) כמה שנאמר ואך את דמכם לנפשותיכם (ממכם) אדרוש (בראשית ט' ה'), לא תנאף (שמות כ' י"ד) כנגד ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם (במדבר ט"ו ל"ט) כדאמרינן ליבא ועינא תרי סרסורי עבירה נינהו. לא תגנוב (שמות כ' ט"ו) כנגד על כנפי בגדיכם (במדבר ט"ו ל"ח) ולא גנובים. כימי השמים (דברים י"א כ"א) כנגד לא תענה ברעך עד שקר (שמות כ' ט"ז) כד"א ואעידה בם את השמים ואת הארץ (דברים ל"א כ"ח), על מזוזות ביתך (דברים ו' ח') כנגד לא תחמוד בית רעך (שמות כ' י"ז).

לג) ד"א חכלילי עינים מיין (ויחי מ"ט י"ב). צריך לאכסנאי לכבד אורח ביין, לפי שיותר שהאכסנאי עושה עם האורח, האורח עושה עם האכסנאי, שנאמר שם האיש אשר עשיתי עמו היום בועז (רות ב' י"ט), והיא לא עשתה עמו דבר אלא שנתארחה אצלו. ד"א חכלילי עינים מיין כשאדם צוחק עיניו מאדימים וזה פי' הפסוק טוב הכרת פנים שאדם עושה להאורח הבא אצלו מיין שהוא נותן לו לשתות, ולבן שינים מחלב כשהוא צוחק שיניו נראין, כלומר גם טוב לו לאורח הפנים יפות שהאכסנאי עושה לו מחלב שהוא נותן לו, לפי שהאורח בוש וירא הוא לאכול כשמראין פנים זעומות, וכך אמרו בירושלמי מאן דאכיל מחבריה מסתכל ביה בייש וזה פירושו כל מי שיאכל משל חבירו אינו מסתכל בו לפי שבוש ממנו . . . . ביניקות האילנות מראין בעלין האילן כל העלין גבו כלפי תוך של אחותה מפני שהיא יונקת מאחותה. מאשר שמנה לחמו. כלומר מאשר לחמו של גד, שהרי כתיב על אשר טובל בשמן רגלו, נמצא גד שהוא סמוך לו לחמו יהא שמן. עלי עין. עלי עמלק. בעלי חצים, זה מלחמות גוג. מידי אביר יעקב משם רועה אבן ישראל, רמז בכח יעקב וברעיית רחל, שנאמר ורחל רועה. הוא שכתוב והנה שלשה עדרי צאן (בראשית כ"ט ב'), זה גלות מצרים ובבל ואדום, וכנגדן ז' זכיות משלשה אבות, וכן משה ואהרן ומרים. ונאספו כל העדרים, אלו ג' קבוץ גליות. לא עת האסף המקנה, ראה גלות אדום שעתיד וימשך ויגל את האבן זה הוצאת הגלות שבזכותו יבא משיח בן יוסף בנה של רחל, וכה"א רחל מבכה על בניה (ירמיה ל"א ט"ו), וכתיב כי יש [שכר לפעולתך וגו' ויש] תקוה לאחריתך (שם שם ט"ו וט"ז).

לד) בפ' שמות אות ו' אחר סיום המאמר קומה עזרתה לנו ופדנו למען חסדך נמצא בכ"י הוספה בחמשה עשר (נ) מקומות הקימו דוד להקב"ה בספר אחד, אמר הקב"ה דוד אם אתה תקימני איזה פעמים אין אני קם עד שיהיו עניים נשדדים ואביונים אונקים, הה"ד משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום (תהלים י"ב ו'), אמרו ישראל משל לאדם שהיה עובר מעיר לעיר מטייל עמו בנו הגיע לחצי הדרך נתייגע הנער היה צועק אבי אבי מתי נבוא לעיר, אמר לו אביו המתן תבוא השעה שנכנס לעיר, הלך מעט וצעק מתי נבוא לעיר נתייגעתי יותר מדאי אמר בנו, אמר לו המתן עוד מעט ונבוא לעיר, וכן כל הדרך אמר לו בני זה לך האות שתדע מתי תבוא לעיר, כשתגיע לבית הקברות יודע לך שקרובה העיר, כך ישראל בגלות צועקים להקב"ה מתי יבוא הגאולה, אמר להם בני כשתגיעו לצרות משונות תהיו בטוחים שהישועה קרובה לבוא, וש"ה עת צרה ליעקב וממנה יושע.

בסוף

(מט) גיטין מ"ד ע"א.

(נ) צ"ל בחמשה מקומות. עיין ב"ר פע"ה ריש וישלח ובשו"ט מזמור י"ז וברבתי פסקא ותאמר ציון ושם הגי' בספר ראשון של תהלים לכן נכון שהיה כתוב לפנינו בספר א' וכוונתו בספר ראשון של תהלים, והמעתיק העתיק בטעות בספר אחד במקום בספר א'.

לה) בסוף אות מ' בנדפס אחר ויטמנהו בחול נוסף בב"י ויטמנהו בחול מלמד שהשליכו בין היהודים שנמשלו לחול שנאמר והיה מספר בני ישראל כחול הים (הושע ב' א'), למה מה חול אתה נותנו בחמין ובצונן ואינו משתנה, כך ישראל אפילו הם באים באש ובמים אינם זזין מיראתם, (נא) ומה חול זה אתה נוטלו ממקום זה ונותנו למקום אחר ואינו מוציא קול, כך ישראל הולכים ממקום למקום ומגלות לגלות ואינם מוציאין קול, לכך נאמר ויטמנהו בחול.

לו) באמצע אות י"א, וכי בדמות מצרי היה משה אלא אלולי איש מצרי לא היה נכנס למדין. ונמצא אחר זה בב"י. ד"א ותאמרנה איש מצרי הצילנו מלמד שנתנכר משה והעלים כי הוא עברי ולכך לא נכנס לארץ ישראל, כשהתפלל לפני הקב"ה והרבה בתפלה אמר לפניו רבש"ע אם לא אכנס חי הכניסני מת כשם שהכנסת יוסף, אמר הקב"ה משה אתה רואה את הנכנסות ואין אתה רואה את היוצאות, כשבא יוסף למצרים לא נתנכר עצמו אלא אמר שהוא עברי, שנאמר ושם אתנו נער עברי (בראשית מ"א י"ב) ולכך נכנס מת, אבל אתה כשבאת למדין נתנכרת, שנאמר איש מצרי הצילנו (שמות שם) לכך לא נכנסו עצמותיו שם.

לז) בפ' וארא סוף אות א' כתוב בב"י וארא אל אברהם ואל יצחק ואל יעקב באל שדי, למה נאמר אל שדי יותר משאר השמות, אלא אל בגימטריא שלשים ואחד, זה א' מאברהם, יו"ד דיצחק, יו"ד דישראל, יו"ד דיעקב, אלו שלשים ואחד כמנין א"ל. שדי יו"ד משדי הוא המ"ם מאברהם בא"ת ב"ש, הדל"ת הוא הקו"ף דיצחק בא"ת ב"ש. השי"ן היא הבי"ת דיעקב בא"ת ב"ש.

לח) בפ' בא בסוף אות ו' מתחיל בב"י. החודש הזה לכם יתברך שמו של מלך מלכי המלכים שגילה סודו לעמו ישראל, אמר להם יהי ברשותכם החדשים והמועדות אם אמרתם הן הן ואם אמרתם לאו לאו, אמר להם סוד העיבור מסור בידכם. אמר ר' יוחנן משל למלך בשר ודם שהיה לו פרדס נאה ומעולה והיו בו נטיעות של כל מיני פירות טובות ונאות המלך לא מסרו לעולם לשמרו אלא הוא בעצמו שומרו, לימים ראה המלך אחד מעבדיו שהוא נאמן גדול ומסר לו הפרדס, כך כשראה הקב"ה שרבו בניו אמר להם עד שלא באתם הייתי יושב ושומר החדשים והמועדות, והיה בידי סוד העיבור, שנאמר והיו לאותות ולמועדים ולימים ולשנים (בראשית א' י"ד), מכאן ואילך יהיו בידכם לעבר שנים ולקבוע חדשים ולמניינכם אני מסכים, אם תעברו את השנה תהא מעוברת, שנאמר אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם (במועדיכם) [במועדם] (ויקרא כ"ג ד') וכתיב (ובראשי חדשיכם ובמועדיכם) [וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם] (במדבר י' י'), עד עתה היו שלי מכאן ואילך יהיו שלכם הרי החודש הזה לכם ראש חדשים. ד"א החודש הזה לכם. זש"ה עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו (תהלים ק"ד י"ט) אמר ר' יהודה בן פזי מלמד שלא ברא הקב"ה חמה ולבנה אלא בשביל ישראל שמונין בהם, וכן אתה אומר שהם משולים ללבנה כשם שהחודש שלשים יום והלבנה שהיא עולה קטנה ומתגדלת עד ט"ו יום ועומדת בט"ו יום מלאה ואז שלטת ומאירה לכל העולם כולה ומבהקת אורה מסוף העולם עד סופו מכאן ואילך הולכת ומתמעטת עד ט"ו יום שאינה מאירה כלום, כך ישראל. החודש הזה לכם ראש חדשים, זה אברהם שהוא ראש ואחד לכל ישראל שנאמר אחד היה אברהם (יחזקאל ל"ג כ"ד), יצחק ויעקב יהודה פרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד הרי י"ד, וכן עולה דוד בגימטריא ארבעה עשר לדורות ושלמה היה ט"ו לדורות, וכשם שהלבנה בט"ו היא מוקפת אורה מסוף העולם עד סופו, כך שלמה שהיה חמשה עשר לדורות מלכותו היה מסוף העולם עד סופו, שנאמר וישב שלמה על כסא ה' למלך תחת דוד אביו (דה"א כ"ט כ"ג), וכשם שהלבנה מתמעטת והולכת מט"ו יום, כך ישראל מט"ו דורות ואילך מתמעטין והולכין אחר שלמה, ואלו הן רחבעם אביה אסא יהושפט יורם אחזיה אמציה עוזיהו יותם אחז יחזקיה מנשה יאשיה צדקיהו, וכשם שהלבנה לאחר ט"ו יום מכבה, כך ישראל לאחר שלשים דורות שנאמר ואת עיני צדקיהו עור (מ"ב כ"ה ז'), ואומות העולם היו אומרים כבר כבתה אורם של ישראל, שאין להם עוד גאולה ומלכות, והיו האומות שמחים כשגלו לבבל, וכשם שהלבנה עולה ומתחדשת לאחר שני ימים, כך ישראל, עלה עוזרא לאחר שני דורות, וישראל אומרים אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי כי אשב בחושך ה' אור לי (מיכה ז' ח').

ויהי

(נא) עיין בלקוטים ממדרש אבכיר בהוצאתי לאור (וויען תרמ"ג) סי' ל"ג.

לט) ויהי בשלח פרעה. (נב) משל למלך שהיה לו רופא מומחה, כל זמן שהרופא אצלו היה המלך אוכל כל מה שלבו חפץ שהרופא מרפאו, הלך לו הרופא לארצו אמר המלך ווי ווי כל זמן שהיה הרופא אצלי הייתי אוכל כל מה שאני חפץ, מעתה לא אוכל מה שלבי חפץ, כך פרעה אמר כל זמן שמשה היה אצלי אומר לו משה התפלל בעדי והוא מתפלל והייתי מתרפא, מעתה מי ירפא לי הוי ויהי בשלח פרעה, אמר פרעה ווי ווי היה לי אחר שהלך משה מאצלי. ד"א ויהי בשלח פרעה. (נג) משל לאדם שהיו לו חתיכות של עצים והיו לפני ביתו מושלכים בטיט, וכל באי שם עוברים עליהם, ראה אותן חכם אחד והבין שהן טובים לעשות כלים, בא אותו חכם לבעל החתיכות אמר ליה מכור לי חתיכות אלו, א"ל הן, מכרן בדמים קלים, נטל אותו חכם החתיכות ועשה מהם כלים נאין ומשובחין וראוים להביאן לפני מלכים, כשראה אותם המוכר היה מצטער ואומר ווי ווי לי כשהיו שלי בזיתי אותם ועתה הרי הם כלים נאים, כך פרעה כל זמן שהיו ישראל במצרים היו מלוכלכים בטיט ומנוולים בלבנים ובעבודה, ראה אותם הקב"ה וגאלם והולכים ברגלים והיו שש מאות אלף רגלי כלם גבורי חיל אנשי מלחמה, וראה אותם פרעה נאים ואומר ווי לי אילו הייתי מכבדם היו עובדים אותי כי אין עם נאה כזה, וזהו ויהי בשלח ווי היה לו בשלח את העם. ד"א ויהי בשלח פרעה כביכול הקב"ה אמר ווי ווי, משל למלך שהיה לו שונא מה עשה המלך, נתן ארצו בידו כדי לבקש עליו עלילה, שכל זמן שאינו עושה כשורה היה המלך מלקהו ומייסרו ביסורים קשים, הלך הפקיד לארצו אמר המלך ווי ווי מעתה לא אנקם משונאי, כך הקב"ה כל זמן שישראל היו תחת יד פרעה היה פרעה לוקה ע"י ישראל, הלכו ישראל אמר הקב"ה ווי ווי ע"י מי אנקם מפרעה מכאן ואילך. ד"א ויהי בשלח פרעה מי אמרו ווי הכנעניים, (נד) משל למלך שהיה לו בן קטן והיה לו (נה) אריסין הרבה ורצה המלך ללכת למדינת הים, אמר לאריס אחד שמור את הארץ ואכול פירותיה עד שיעמוד בני על פרקו ואח"כ נותנה לו, לימים גדל בן המלך ובקש הארץ מן האריס אמר האריס ווי ווי, כך כשהיו ישראל במצרים הכנעניים שומרים את הארץ, כששמעו שיצאו ממצרים אמרו ווי ווי.

מ) אנכי ה' אלהיך. בחמשה דברות הראשונות כתוב שמו ובחמשה האחרונות אין כתוב שמו, משל למלך שמוסר חותמו למי הוא מוסר הרי הוא מוסר לנאמנים, כך חמשה הראשונות כתוב שמו מפני הראשונות אינם מדברים אלא מחסידות ומיראה, אבל החמשה האחרונות המה מדברים מרוצחים וממנאפים וממגנבים וממעידי עדי שקר ומחמדנים, אמר הקב"ה לא יתייחד שמי עם אלו.

מא) בפ' משפטים אות ח' כתוב בב"י ולא התלמוד עיקר אלא המעשה, ומעשה בר' שמעון שבקש רחמים מן השמים שיראה לו הקב"ה מקומו בגן עדן והראה לו שיהיה אצל טבח אחד, הרהר בלבו ותמה מאד ואמר כל מה שעסקתי בתורה יום ולילה ומקומי אצל טבח, אמר אלך ואבקשהו ואשאל לו ואפשפש במעשיו, הלך ומצאו עשיר גדול נתארח בביתו ושהה עמו ח' ימים והטבח עשה לו כבוד גדול, קראו ר' שמעון השדה, אמר לו בבקשה ממך הגידה לי במה עסקת כל ימיך, אמר לו בעונותיו לא עסקתי בתורה כי אם מעט, אכן כל ימי הייתי טבח, ומתחלה הייתי עני ונתעשרתי, ובכל ערב שבת מעודי חלקתי בשר לעניי מקומי ולעניי מקומות אשר אצלי, ומאד אני מפזר צדקות הרבה, אמר לו בבקשה ממך הגידה לי אם עשית דבר גדול מזה, אמר לו אומר לך דבר אחד שעשיתי, המכס של העיר הזאת שלי הוא, וכשבא הספינה אני נוטל איזה חפץ שאני חפץ בה, פעם אחת בא הספינה לכאן ולקחתי המכס, לאחר שגביתי המכס בא אלי רב החובל ואמר לי אם אתה חפץ לקנות דבר צנוע שיש לי אמכור לך, אמרתי לו אמור לי מה החפץ, אמר לי לא אומר לך עד שתקנה אותו ותתן לי הדמים, ואם לא תקנהו עתה לא אמכרנו עוד, אמרתי לו אם כן תפסוק דמים ואשמע, אמר לי עשרת אלפים זהב, ואמרתי לו הראה לי החפץ ואתן, אמר לי לא אתננו אם לא תתן לי עשרים אלפי זהב, אמרתי לו הראה לי החפץ ואתן, אמר לי לא אתננו כי אם בארבעים אלפי זהב, כשראיתי שהוא עולה ומייקר הדבר, הרהרתי בלבי שדבר גדול הוא, ופסקתי לו

הזהב

(נב) בתנחומא כ"י אות ו' הוא בסגנון אחר.
(נג) עיין שם אות ס' בסגנון אחר.
(נד) עיין שם אות ז' בסגנון אחר.
(נה) נ"ל אוקיים הרבה, עיין שם בתנחומא.

הזהב, אמר לי תן לי קודם שאראה לך, נתתי לו, מיד הוציא מתחת הספינה מאתים נפשות מישראל ששבה, ואמר לי אילו לא קנית אותם היום הייתי הורגם וזורקם לים, מיד נתנם לי והכנסתים לביתי, והאכלתי אותם, והשקיתם וסכתי אותם והלבשתים, וזווגתים הפנויים עם הפנויות, והיתה ביניהם בתולה יפה מאד, ורחמתי עליה ונתתיה לבני לאשה, וקידשה והזמנתי כל אנשי מקומי למשתה החופה, וכשישבו בני הסעודה לאכול, הייתי עומד עליהם, וראיתי בחור אחד מן השבוים שהיה בוכה, אמרתי לו מפני מה אתה בוכה, ולא רצה לגלות לי, עד שהבאתי אותו להדר, ואמר לי שאותו היום שנשבו נועד היום להכנים אותה כלה, ואמרתי לו חפץ אתה לגרשה ואני אתן לך מאה כסף, אמר לי אדני מאד חפצתי בה מכל כסף וזהב שבעולם, אבל מה אעשה שהרי בנך הכניסה, באתי לבני ואמרתי לו הדברים האלה, גירשה והכנסתי אותה לאותו בחור, והעשרתי אותם, וזה הדבר שעשיתי. אמר לו ר' שמעון ברוך המקום שזיכני להיות אצלך בגן עדן, לכך בכל עת יעסוק אדם בתורה ובמעשים טובים ויטפל בצדקה, שהממון אינו שלו כי אם להקב"ה, שנאמר לי הכסף ולי הזהב אמר ה' (חגי ב' ח') וכתיב כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים (תהלים ע"ה ח').

מב) בפ' תשא באמצע אות ה' אחרי המלות ומביאו מסוף העולם ומזווג לזו בסוף העולם, כתוב בכ"י. ומעשה בשלמה המלך שהיתה לו בת יפיפיה אין כמותה בכל ארץ ישראל, הביט במזלות מי בן זוגה ומי ישאנה, וראה שהוא עני אחד ואין בישראל עני כמותו, מה עשה, בנה מגדל גבוה בים, והוה מסביבו בכל עברים מסביב, לקח בתו ושם אותה באותו מגדל הגבוה, ושם עמה שבעים סריסים מזקני ישראל, ובמגדול לא עשה פתח שלא יכנוס אדם בו, ושם בו צידה הרבה, אמר אראה פועל השם ומעשהו, לימים היה אותו עני שהוא בן זוגה והיה יוצא בדרך בלילה, היה ערום ויחף רעב וצמא ולא היה לו במה ישכב, ראה נבלת שור מושלכת בשדה, נכנס בה בין הצלעות הנבלה להפיג צינתו היה ישן בא עוף גדול ונטל אותה הנבלה ונשאה על גג אותו מגדל על חדר הבחורה, ושם היה אוכל העוף את בשר הנבלה, וישב שם על הגג כשהאיר השחר. יצתה הבחורה מחדרה ללכת הגגה כמשפטה בכל יום וראתה אותו בחור, אמרה לו מי אתה ומי הביאך הנה, אמר לה יהודי אני מבני עכו אני, אמנם עוף הביאני הנה, מה עשתה לקחתו והביאתו בחדרה והלבישוהו והרהיצוהו וסכתו ונתיפה מאד עד שאין כמותו בכל גבול ישראל, ואהבתו הבחורה בלבה ובנפשה, ונפשה קשורה בנפשו, והיה הבחור חריף ומפולפל וממולח וסופר, יום אחד אמרה לו רוצה אתה לקדשני, אמר לה ומי יתן, מה עשה הקיז דם וכתב לה כתובה ומוהר מדמו, וקידשה ואמר עד ה' היום ועדים מיכאל וגבריאל. בא עליה כדרך כל אדם ונתעברה ממנו, כשראו אותה הזקנים מעוברת אמרו לה כמדומה לנו שאת מעוברת, אמרה להם הן, אמרו לה וממי נתעברתה, אמרה להם מה לכם לדעת, נפלו פני הזקנים שהיו מתייראין משלמה המלך פן ישים עליהם עלילות דברים, ושלחו אליו לבוא לדבר אליהם, נכנס שלמה בספינה ובא אליהם ואמרו לו אדונינו המלך כך הדבר ואל ישים אדונינו בעבדיו עון, כששמע קרא לבתו ושאל לה על הדבר, אמרה לו בחור אחד הביא לי הקב"ה יפה וטוב תלמודי וסופר וקדשני, קראה לבחור ובא לפני המלך והראה לו הכתובה שעשה לבתו, ושאל לו המלך על אביו ועל אמו ועל משפחתו ומאיזה עיר הוא והבין מתוך דבריו שהוא אותו שראה במזל ושמח שמחה גדולה ואמר ברוך המקום שנותן לאיש ווהו מושיב יחידים ביתה. מוציא אסירים בכושרות כו' כמו בנדפס.

מג) שם שם אחר מלות אילו קרבי' וגמרי' על אחת כמה וכמה, כתוב בכ"י. נמצא שאפילו עונות של ישראל גורמין מצוה, והוא שעשו תשובה, כי מאד חביבה תשובה וגורמת זכות, כי בשוב הרשע מרשעו ועשה תשובה נהפכו העונות לזכות שנאמר מור ואהלות . . . כל בגדותיך (תהלים מ"ה ט'), אל תקרי בגדותיך אלא בגידותיך, אלו הבגידות יהיה מור ואהלות לאחר ששב. אמנם שלא יאמר אחטא ואשוב שאם כן אין מספיקין בידו לעשות תשובה. ומאד הקב"ה מתאוה לתשובת ישראל, אתה מוצא כשאמר הקב"ה לירמיה לך אמור לישראל שיעשו תשובה, הלך ירמיה ואמר להם, אמרו לו ירמיה רבינו היאך נעשה תשובה כי פשענו וחטאנו עלינו ובה אנו נמוקים ואיך נחיה, אמר ליה הקב"ה לך אמור להם חי אני נאם ה' אם אחפוץ במות המת כי אם בשובו מדרכו וחיה (יחזקאל ל"ג ט"ו), הלך ירמיה ואמר להם, אמרו לו היאך נעשה תשובה וכי לא הקניטוהו ולא הכעיסוהו באלו הפנים בתועבותינו עד

כי

כי בושנו במעשינו, שנאמר נשכבה בבשתינו (ונכסה בכלימתינו) [ותכסנו כלמתנו] (כי חטאנו לה' אלהינו) [כי לה' אלהינו חטאנו אנחנו ואבותינו] מנעורינו ועד היום הזה (ירמיה ג' כ"ה), ואמר לו הקב"ה לך אמור להם עד מתי תתחמקין הבת השובבה (שם ל"א כ"ב) ויאמר לו אל תיראי כי לא תבושי (ולא) [ואל] תכלמי כי לא תחפירי כי בושת עלומיך תשכחי וחרפת אלמנותיך לא תזכרי עוד (ישעיה נ"ד ד') הלך ירמיה ואמר להם, אמרו לו איך נעשה תשובה, כתיב ונתתי את פני באיש ההוא ובמשפחתו (ויקרא כ' ה'), אמר לו הקב"ה לירמיה לך אמור להם הייכם שאני אבטל גזירתי שנאמר לא אפיל פני בכם כי חסיד אני נאום ה' ולא אטור לעולם (ירמיה ג' י"ב), הלך ירמיה ואמר להם אמרו לו היאך נעשה תשובה כי כשיעבור הקב"ה על ההרים והגבעות שעבדנו שם ע"ז יזכור וינקום ממנו, שנאמר על ההרים יקטירו ועל הגבעות יזבחו, אמר לו הקב"ה לך אמור להם כשאעבור עליהם אדלג אותם ולא אראה אותם שנאמר מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות (שה"ש ב' ח') אמרו לו היאך נעשה תשובה כי כשנבוא עליהם ונראה אותם נפשינו קצה עליהם, שנאמר (ואמרנו) [ואמרו] להרים כסונו ולגבעות נפלו עלינו (הושע י' ח'), אמר לו הקב"ה לירמיה לך אמור להם אעקרם מן העולם, שנאמר כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה (ישעיה נ"ד י'), ויאמר כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה (שם ס' כ"ב) לא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב (שם ס"ה י"ז) גם כתיב למעלה שאין ישראל נגאלין עד אשר יעשו תשובה, שנאמר ובא לציון גואל ולשבי פשע (שם נ"ט כ').

מד) שם שם אחר מלות צעקה אל אלישע לאמר, כתוב בכ"י. הלכה לבית הקברות וצועקת לתת אותו צוחה אמרו לה מאן את בעית אמרה להן דחלא דה', פי' את שכתוב ירא את ה', אמרה להון דין לא בעינן אייתי לקמה יוסף דכתיב ביה את אלהים אני ירא (בראשית מ"ב י"ח), אמרה דין לא בעינא, אייתי לקמה איוב דכתיב וירא אלהים (איוב א' א'), אמרה להם דחלא דה' לחרא להדא אנא בעינא, אזל לעובדיה דכתיב ביה [ועובדיה היה] ירא את ה' מאד (מאד) (מ"א י"ח ג'), אמר לה מה בעית למאי אתת, ואמרה ליה והנושה בא לקחת (מ"ב ד' א') שלויתי ממנו לתת מזון לנביאים במערה בא לקחת את בני מפני המעות שלוית ממנו, אמר לה לכי אל אלישע והוא יאמר לך מה תעשי, מיד ואשה אחת מנשי בני הנביאים צעקה אל אלישע וגו' ויאמר לה מה בבית. אמרה לו אין [לשפחתך] כל בבית כי אם אסוך שמן (מ"ב ד' ב'), אמר לה תנוח דעתך שהנחת את דעתי, שאין הברכה מצויה אלא ע"י שמן.

מה) שם באות י' אחר מלות יתן כל אחד ואחד כמטבע, כתוב בכ"י. זה יתנו והם מחצית השקל והם כנגד עשרת אלפים המן בימי מרדכי ואסתר ואותן שקלים עמדו להן לישראל שבאותו הדור, וזה לך החשבון שעשרת אלפים של המן עולים כשקלים של יוצאי מצרים, מחצית השקל הוא שני דינרין שהמנה של קודש כפול, היה נמצא שכל אחד ואחד עולה מחצית השקל שני דינרים א"כ לחמשים איש עולה מנה והוא ככר, למאה איש שני ככרים לאלף איש עשרים ככרים למאה אלף איש אלפים ככרים לשש מאות אלף שנים עשר אלף ככרים, ובימי עולי מצרים לא היה הככר גדול כל כך שהרי הוסיפו עליהם לאחר זמן שתות, הוצא מהם מאתים שקלים של יוצאי מצרים שתות ותמצא שנשארו עשרת אלפים ככר כסף, אמר המן אתן כנגד כלם שהרי הוסיפו הווין יתר על שקליהם.

מו) לך רד כי שחת עמך. אמר לו עמי ולא עמך, והכתיב והוצאתי את צבאותיכם את עמי בני ישראל (שמות י"ב י"ז) א"ל הקב"ה העגל יוכיח, באו אצל השור א"ל הקב"ה שור מי עשאך א"ל חמור הם ערב רב שנקראו חמורים שנאמר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כ"ג כ'), זש"ה ידע שור קונהו (ישעיה א' ג') השור ידע מי עשאו, וחמור אבוס בעליו (שם) הוא עושהו, אמר לו הקב"ה למשה לא כך אמרתי לך לך רד כי שחת עמך אשר העלית ממצרים אותן שגיירת הם עשו את העגל אבל ישראל לא עשו ישראל לא ידע עמי לא התבונן (שם שם). ד"א לך רד כי שחת עמך. א"ל והלא עמך הם, שנאמר את עמי בני ישראל (שמות ז' ד') ולמה אתה קוראם עמי, (נו) משל למלך שהיה לו כרם ונתנו לאריס, כד עבד חמר טוב אמר מלכא כרמא דידי עבד חמר טב, כד עביד חמר ביש אמר כרמא דידך עביד חמר ביש, כך כשישראל מקלקלין מעשיהן אתה קורא להם עמי, שנאמר כי שחת עמך, וכשמטיבין מעשיהם אתה קורא להם עמך שנאמר את עמי בני ישראל בין חבים ובין זכים שלך הם.

ד"א

(נו) עיין בפסיקתא פסקא נחמו (דף קכ"ח ע"ב).

ד"א לך רד כו' משל למלך שהיה לו בן חביב עליו נתנו לפדגוג סרח הבן ושלחו מעליו גירש הפדגוג אם אין הבן אין הפדגוג, כך אמר הקב"ה בני בכורי ישראל (שמות ד' כ"ב), ועתה שנגעלה נפשי בהם משה למה והוי לך רד.

מז) ויחל משה מלמד שנתחלחל מן העגל. ד"א ויחל עשה עצמו חולין אמר לפניו רבש"ע לסדום אמרת לא (אעשה) [אשחית] בעבור העשרה (בראשית י"ח ל"ב) וכאן יש עשרה צדיקים אהרן נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר יהושע וכלב הרי שבעה והשלשה זכור לאברהם ליצחק ולישראל.

מח) שם אות כ"ו בסוף. ועתה הורד את עדיך מעליך, והכתיב ולא שתו איש עדיו עליו, ועוד כתיב ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב, ומהיכן היה להם עדי, ולמה אמר הקב"ה הורד עדיך, אלא כך אמר למשה אם אתה חס על כבודם הורד אתה את עדיך הואיל והם פרועים ומי שיראה הם פרועים ועליך עדיך יאמר שפרועים הם על מעשה העגל ויהיה להם לשמצה, אבל כשתורד את עדיך לא ידברו עליהם כשיראו אותך כמותם.

ואומר לתת עוד לפני הקוראים דוגמאות מגליונות הכ"י שכתובים בהם חדושים, ובודאי הם מחד מקדמאי, ובמקום אחד מובא ששמע מספרדי ושמו ר' אברהם חיון. ובצפיתי אצפה שגם אלה הדוגמאות יהיו לשעשוע לקצת מהקוראים.

ויצא יעקב מבאר שבע, ר"ת וים"ש וס"ת ערב, מלמד שיצא בערב ובלילה בסתר מפני עשו ולכך נסתם הפרשה.

וילך חרנה, וילך בגימטריא בו ביום, מלמד שקפצה לו הארץ.

והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, סולם בגימטריא עשו סמ"ך ושי"ן מתחלפין, והנה מלאכי אלהים עולים זה משיח בן דוד ומשיח בן אפרים שנאמר ועלו מושיעים [בהר ציון] לשפוט את הר עשו (עובדיה א' כ"א), ויורדים ר"ל שהיו יורדים לעשו כמו שנאמר זדון לבך השיאך וגו' משם אורידך נאום ה' (שם א' ג').

עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך. דזה משמע הא אחר שעשיתי לך אעזבך, וי"ל עד פי' עולמות כמו לעולמי עד, ובכך מיושב גבי עד כי יבא שילה.

הידעתם את לבן בן נחור, מכאן שקורין לס"ת בן משומד אחר זקנו ולא אחר אביו המשומד.

ויגל את האבן, ויגל לשון שמחה כמו יגל לבי כיון שראה את רחל שמח בלבו ויגל את האבן בקל.

מלא שבוע זאת. שנשבענו במקומינו שלא לתת הצעירה לפני הבכירה, ונתתי לך גם את זאת ואז אקיים ואמלא השבועה זאת שלא לתת הצעירה לפני הבכירה.

חותמך ופתילך ומטך. למה שאלה ג' אלו אלא רמזה לו שאר כסות ועונה, חותמך זה העונה, החותם הוא המילה. ופתילך זה כסות ומטך זה הלחם שנאמר ומטה לחם.

אנכי אערבנו וגו' וחטאתי וגו' קשה וכי יהודה נתערב להעלימו ממלאך המות, אלא י"ל שאסון אינה אותה בדרך כל הארץ אלא על ידי מחלוקת שנאמר כי ינצו אנשים וגו' ולא יהיה אסון (שמות כ"א כ"ב), ויעקב אמר שהוא מעונג ואינו סבלן שלא יתקוטט ויהרג על זה נעשה יהודה ערב שיניח גופו תחתיו.

השמר לך מדבר עם יעקב וגו' לבן בקש לעקור את הכל משו"ה בא אליו מלאך אלהים להזהירו על יעקב שנאמר השמר לך, אבל בעשו לא היתה כוונתו כל כך לרעה לכך לא הוצרך מלאך להזהירו על יעקב.

ויבא יעקב שלם פירש"י שלם בגופו שלם בתורתו שלם בממונו, מנלן לרש"י, וי"ל שכתיב שלם פי' האות הבאה אחר השי"ן זהו ת' וזהו תורתו, והאות הבאה אחר הל' זהו מ' וזה ממונו, והאות הבאה אחר המ"ם זהו נ' וזהו נפשו.

שלם ר"ת מעשו זה שעיר לבן מלאך.

וילך ראובן וישכב את בלהה פלגש אביו וישמע ישראל. תימה מאי וילך ראובן וישמע ישראל אלא הלך ראובן מבית אביו בכעס שאביו שכב עם בלהה ויאמר אחות אמי היתה צרתה שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי ולכך נאמר וישמע ישראל שהלך ראובן ממנו אז נדר יעקב להחזירו שלא לשכב עם בלהה וכאשר חזר ראובן אז היו שנים עשר כי קודם שחזר

היו

היו רק י"א, ולפי' הזה יש לפרש אז חללת יצועי עלה כלומר כעסך גרם לי שבלבלת יצועי מבלהה.

ויקחהו וישליכו בגימ' ושמעון אחיו היה ששמעון דחפו לבור.

מה בצע. ר"ת בוקר צהרים ערבית כלומר אם נהרגהו מה מועיל לנו תפלותינו שנאמר גם כי תרבו תפלה אינני שומע (כי) ידיכם דמים מלאו (ישעיה א' ט"ו). ד"א מה בצע אותיות שניות מאברהם יצחק ויעקב כלומר אם נהרוג את אחינו מה בצע אין לנו זכות אבות.

ולמה נענשו ער ואונן והלא לא היו בר עונשין, וי"ל דכך דין שמים לפי חכמת הקטן אם שיחכם כמו בן כ' דינו כמו בן כ', וראיה משמואל שעלי רצה להענישו בעבור שהורה הלכה לפניו אע"פ שהיה קטן.

ויקרא שמו זרח. זה זריחת השמש מרמז על עשו, וזהו ויתן יד, והידים ידי עשו, שמונין להמה וישראל ללבנה, וזהו מלכות דוד שבא מפרץ, וכן הלבנה הולכת וגדול עד ט"ו ימים לחידושה, וכן ט"ו דורות מאברהם עד שלמה, אברהם, יצחק, יעקב, יהודה, פרץ, הצרון, רם, עמינדב, נחשון, שלמון, בועז, עובד, ישי, דוד, שלמה. שהיתה מלכותו שלמה ובשלום, ומשלמה ואילך עד צדקיהו עד החורבן ג"כ ט"ו דורות היתה המלכות מתמעטת, רחבעם, אביה, אסא, יהושפט, יורם, יהואש, אמציה, עוזיה, יותם, אחז, יחזקיהו, מנשה, יאשיהו, יהויקים, צדקיהו, שנאמר ואת עיני צדקיהו עור, וכן אור הלבנה כהה בסוף החודש, ודוד בגי' י"ד שהוא היה בדור י"ד ויתן יד מרמז על דוד (נז).

וכל יש לו נתן בידו, ס"ת לשונ"נ, מלמד שידע ע' לשונות שבא גבריאל ולמדו.

ועל השנות החלום וגו', תימה שהרי חלום יוסף היה ג"כ פעמים ולא מיהר לבוא, וי"ל שאני חלום פרעה שהיה בלילה אחת מה שאין כן של יוסף.

ויגש. ר"ת וירא יוסף ג' שערות.

ונפשו קשור"ה בנפשו בגימטריא תורה.

יעקב יעקב בגימטריא עשו בגלות עשו שולט בנו ששמו כפל ממנין יעקב אבל לעתיד שיהיה שמו ישראל לבד ולא יעקב אז אנו שולטין בעשו שמניינו פחות ממנין ישראל.

יוצאי ירכו ששים ושש. קשה למ"ד תאומות נולדו עם השבטים א"כ היו יותר מע', וי"ל שכבר מתו, א"נ נשאום השבטים וכתיב מלבד נשי בני יעקב.

ויבואו כל מצרים אל יוסף ויאמרו הבה לנו לחם כי תם הכסף משמע שבאו כלם עניים ועשירים, ותימה היאך תם הכסף העני והעשיר יחד, וי"ל שכל מי שקנה תבואה מיוסף היה צריך להביא כתב כמה טיפול ביתו, והיה נותן לעני בפרוטה כמו לעשיר בדינר ובזה תם הכסף בשוה.

ויגד ליוסף ויאמר וגו', פירש"י זה אפרים, ויאמר אותיות אפרים, ו' פ' בא"ת ב"ש.

קחם נא אלי, ר"ת קדושין חופה מילה.

אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו, אפרים מנשה בגימטריא ראובן שמעון.

וזרעו יהיה מלוא הגוים, בגימטריא יהושע.

שכם אחד על אחיך, שגילה לו הקץ של מצרים שלא גילה לשאר בניו שנאמר ויאמר ישראל אל יוסף הנה אנכי מת והאלהים פקוד יפקוד אתכם וגו', וכן יוסף אמר אותו סימן לאחיו שנאמר פקוד יפקוד אלהים אתכם וגו' ולכך כשבא משה ואמר שאמר לו הקב"ה פקד פקדתי וגו' לכך נאמר ויאמן העם וישמע כי פקד ה' את בני ישראל.

וירבו מאד וסמיך ליה ויחי יעקב, מלמד שלא נפטר יעקב עד שלא ראה מזרעו שלשים רבוא, דכתיב לקמן במאד מאד והם ס' רבוא הרי שמאד א' ל' רבוא.

כלי חמס מכרותיהם, ר"ת חזנים מלמדים סופרים.

עד כי יבא שילה זה אחיה השילוני אשר לקח המלכות מבית דוד ונתן לירבעם.

ד"א עד כי יבא שילה, עד שיבוא שמואל הנביא לשילה והעמיד שאול מבנימין.

בפ'

(נז) עיין מאמר כעין זה באריכות על הפסוק הקודם הזה לעיל בהוספה ל"ח של כ"י השלישי הזה.

בפ' שמות. שבעים נפש, ג"פ שבעים נפש נאמר גי' רד"ו. נפש בגי' ת"ל כנגד מושב בני ישראל וגו'.

ויאמר אנכי אלהי אביך אלהי אברהם ואלהי יצחק וגו' קשה למה לא אמר אלהי אבותיכם כדלקמן, אלא י"ל זה מרמז על אברהם דסמיך ליה אל תתמה מדוע לא יבער הסנה אנכי אלהי אברהם אביך שג"כ הצלתי אותו מאור כשדים שלא שלטה בו האש.

ויאמר משה התפאר עלי וגו' ויאמר למחר. תימה וכי שוטה היה שלא אמר מיד כמו בשאר המכות, אלא כך אמר משה לפרעה התפאר עלי למתי וגו' למתי תשלח את העם והתפאר עלי שאעשה מיד, אבל אתה למתי תעשה כאשר אמרת לשלח את העם ויאמר למחר, ותדע שכן הוא דהא איכא פסיק בין למתי ובין אעתיר.

ויקרא פרעה למשה ולאהרן לילה. תימה ולמה לא אמר בלילה, וי"ל כשקרא פרעה למשה אמר משה לפרעה לא אוכל ליצא שתראני כי אמרת ביום ראותך פני תמות לכך קרא פרעה לילה כלומר עתה לילה ולא יום ואני אמרתי ביום ראותך פני תמות אבל לא אמרתי בלילה לכך קרא פרעה לילה, ר"ל עתה לילה ולא יום לכן אל תירא.

ובני ישראל יוצאים ביד רמה. גימטריא פסל מיכה.

ולא נשאר בהם עד אחד. בגי' ז' פ' זה פרעה שנמלט ונעשה מלך בנינוה.

כי יד על כס יה, יד בגימטריא דוד, י"ד ר"ת יוסף דוד.

כתוב זאת זכרון בספר כי מחה אמחה. זאת משמע לעתיד לבא, וכן מלחמה לה' בעמלק מדור דור, משום שפשטו ידיהם ליחרב בית שני וכן מה שעשה לנו בגלותינו, לכן לעתיד כל המועדים יבטלו וימי הפורים לא יבטל, וכן רמז י"ד על כס י"ה זהו ימי הפורים שהוא י"ד וט"ו לחודש אדר.

ואהרן וחור תמכו בידיו פי' לסייעו בתפלה, ולא הועיל עד שהזכיר האבות דכתיב ויהי ידיו אמונה זה אברהם דכתיב ביה והאמין בה', עד בא זה יצחק דכתיב ויצחק בא, השמש זה יעקב דכתיב והנה השמש והירח.

מרצע בגי' ד' מאות כנגד ד' מאות שנה שהיו במצרים (נח).

ועבדו לעלם חסר ו' שהיא להעלים ולא לגלות יחוס של עבדים כדאיתא בפרק יוחסין.

וכי ימכור איש את בתו ולא כתיב וכי ימכור אב את בתו, י"ל המוכר בתו לאמה אינו רחמן כאב לכך נאמר איש.

עין תחת עין שן תחת שן יד תחת יד רגל תחת רגל ר"ת עשיר, מי שיש לו ראשי אברים אלו הוא עשיר.

אם לא ימצא הגנב ונקרב. ר"ת אליהו, רמז שאליהו עתיד לגלות הגנבות וזה שאומרים בגמ' יהא מונח עד שיבא אליהו.

ג"פ מחצית בפ' שקלים, לכך נותנין ג' מחצית למעות פורים.

ולמה אמר הקב"ה מחצית השקל לכפר על הנפש, שקל בגימטריא נפש.

לפי הטעם שנתנו מחצית השקל משום לכפר על מעשה העגל, ולפיכך לא נתנו לוים ונשים שהם לא חטאו, ולכך היו נותנים הדל והעשיר כי כלם חטאו, עשרים בגימטריא עשיר ודל.

עשרים גרה אותיות הרג להיפך, ותרגומו מעה, זה העם להיפך, לכך צוה אותם הקב"ה להביא גרה לכפרה שלא יהיה הרג בעם.

במעשה העגל. שמעתי מספרדי אחד ושמו ר' אברהם חיון כוונת של אהרן הכהן הגדול אשר נאמר עליו תומיך ואוריך לאיש חסידך ח"ו שיעשה ע"ז להחטיא כל ישראל, אלא כוונתו היה לשם שמים, כי אמרו חכמינו שכל עבירות אין הקב"ה מצרף מחשבה למעשה חוץ מע"ז שמצרף מעשה למחשבה, כיון שעמדו על אהרן ואמרו עשה לנו אלהים מיד היה אהרן הכהן יודע אם לא יעשה להם העגל אי אפשר שלא ימנעו ויחדלו מע"ז כי המעשה מצטרף למחשבה ואמר בלבו כשאמר עשה לנו אלהים שהן חייבין כלייה והיה ירא שמא יתחלל שם שמים שיאמרו אומות העולם מבלתי יכולת להביא אותם לארץ ישראל הבאתים במדבר, לכן היה

(נח) מובא בתוס' קדושין כ"ב ע"ב בסם מדלם וכן בתוס' על הסוגס.

היה כוונתו לגלות ולפרסם החטא כדי שישמעו אומות העולם שעל ידי חטאה גדולה הבאתים במדבר ושלא יתחלל שם שמים ברבים .

בפ' משפטים מכשפה לא תחיה. תימה למה לא כתיב מות תמות כי מיתתה בסקילה , וי"ל דאם היתה מיתתה מפורש אז היתה עשתה כישוף שלא תמות ע"י אותה המיתה לכך נאמר בסתם לא תחיה .

ילך נא ה' בקרבנו כי עם קשה עורף הוא וסלחת , קשה וכי בשביל שעם קשה עורף הוא וסלחת אדרבה לא היה לו לסלות , אלא הכי פירושו כי עם קשה עורף הוא לשאת עול מוטות של הקב"ה וסובלין ונהרגין על קדושת שמו ית' לכן וסלחת .

עוד שם . קומתו של משה עשרה אמות וכן קומתו של אהרן וגבהו של משכן י' אמות א"כ היאך נכנסו משה ואהרן במשכן אי אפשר שיהיו בראשם כובע או מטרון כשיכנסו במשכן . וי"ל המשכן היה גובהו עשר אמות של קודש , שהיתה בת ששה טפחים , אבל גובהן של משה ואהרן היה עשר אמות של חול היה בת ה' טפחים , נמצא שהמשכן היה עשרה טפחים גבוה יותר ממשה ואהרן .

עוביו של לחם הפנים טפח , ר"ת טוב פת חרבה .

כתב יד ד.

הקובץ הזה נשלח אלי ג"כ מאוצר הספרים אשר באקספארד ואכנהו „כ"י רח"ם" כי הוא מספרי של הרב החכם הגדול המנוח מוהר"ר חיים מיכל ז"ל מהאמבורג , אשר כל האסיפה נמכרה לאקספארד , ומסומן . Michael 577 № 155 , ונזכר ברשימה שלו הנקראת „אוצרות חיים" (האמבורג תר"ח) אות מ' סי' תי"ח . ונכתב על קלף ומחזיק קל"ט דפים (הדפים מצויינים מאת בעל האוצר בציפפערין) ובסכום הדפים נכללו גם המדרשים הקטנים. הכ"י מקוטע וחסר בראשו ומתחיל באמצע המאמר מפ' תולדות אות י"ט מן אם יהיה השנים האלה טל ומטר עד מי הוא זה שנכנס ונטל את הברכות (אמצע אות כ"ג) , ואחר זה עשרה שורות מטושטשים ואינם ניכרים , ואח"כ מתחיל אמר לו יצחק אתה זה בני עשו א"ל אני כו' מהיכן היה לו יין כו' , הוא לפנינו באמצע אות ט"ז , וסובב הולך אמצע אות י"ט , ומסיים רצונך לידע בשעה שעמד אליהו ואמר . ומזה תראה כי לפני המעתיק הזה היה בכ"י שלפניו העלים מהופכים , כי אחר הסיום רצונך לידע בשעה שעמד אליהו ואמר , יש להציג המאמר שהחל אם יהיה השנים האלה טל ומטר , ומן סוף הדף הראשון שסיים ונטל את הברכות (אמצע אות כ"ג) חסר סוף פ' תולדות , וכל פרשת ויצא , ומתחיל באמצע המאמר מפ' וישלח , אמר לו הקב"ה אל תירא כי אתך אני אמצתיך במיכאל ועזרתיך בגבריאל כו' , הוא בפ' וישלח בהתחלת אות ו' . גם חסר מפ' צו מסוף צד 48 ובין צד 49 , ובפ' קדושים בין סוף צד 63 לבין צד 64 וחסר איזה דפים, עיין בתנחומא שלנו קדושים הערה ס"ד ופ' אמור הערה צ"ב .

ובגליונות מהכ"י הזה נמצא בכתב אחר גם כן ישן מאד ואולי מן הסופר בעצמו , חדושים על התורה , מפ' משפטים והלאה , ונשלמו בכ"י בסוף שמות , היינו בסוף ס' שמות מהתנחומא נשלמו החדושים עד סוף פ' ברכה . (א) ומפ' ויקרא (דף מ"ד ע"ב) עד סוף התנחומא דף

(א) בהחדושים ההם דף ה' ע"ב נמצא והקשה מהר"ח פלטיאל ז"ל . דף י' ע"ב ופי' הר"ח פלטיאל . דף י"ב ע"א פי' הר"ח פלטיאל ז"ל . דף י"ג ע"ב פי' רבינו ברוך . עוד שם פי' הר"ח פלטיאל ז"ל . דף י"ח ע"א פי' ה"ר יעקב מאורלייני"ש ז"ל . דף כ' ע"ב מפי' הר"ר מאיר בר יהודה ז"ל . דף כ"ב ע"א החסיד ה"ר שלום דתיום זצ"ל . עוד שם ורבינו שמשון בר' שמשון זצ"ל . דף כ"ד ע"א מהר"ח פלטיאל ז"ל . עוד שם רבינו גרשון כתב בתשובתו . שם ע"ב ותירץ הר"ח פלטיאל . שם שם והר"ר יעקב מאורלייניש זצ"ל . דף כ"ו ע"א ותירץ ה"ר שלמה מקפיליון . דף כ"ו ע"ב אומר הר"ח פלטיאל . דף כ"ז ע"א והקשה בכור שור . שם שם ותירץ הר"ר אהרן כהן ז"ל . שם שם והוסיף ה"ר יצחק ז"ל . דף כ"ז ע"ב ה"ר אהרן הכהן זצ"ל . עוד שם ה"ר אליהו כהן ז"ל . דף כ"ט ע"א ומהר"ח פלטיאל פירש . שם ע"ב נהגו בני צרפת . שם לוגלוגות שקורין קרייספלא בלע"ז מעבירין ריח הפה . דף ל' ע"ב והקשה ה"ר יוסף הכהן זצ"ל . דף ל"א ע"ב ותירץ ה"ר אהרן הכהן ז"ל . דף ל"ב ע"ב הר"ח פלטיאל . דף ל"ג ע"א והקשה הר"י . דף ל"ג ע"ב הקשה ה"ר יעקב מאורלייניש . שם ושמע מהר"ח בשם רבינו יעקב ז"ל מפרובינץ אב זקני . דף ל"ד ע"א ואומר מהר"ח כאשר תמצא העובר הים מאנגלטייר"א לדיינמ"ק והולך ביבשה עד ברמן , ושם מן ללמטל . עוד שם וה"ר אפרים . דף ל"ה ע"א והקשה מהר"ח . דף ל"ו ע"ב נראה למהר"ח . דף ל"ז ע"א הקשה מהר"ח . דף ל"ט ע"ב פי' רבינו משה בר מיימון . דף מ"א ע"ב והקשה רבינו נסים גאון בענין מעות מעשי ונלבים וילך . דף מ"ב ע"א ורבינו עובדיה זצ"ל . שם ע"ב והקשה רבינו ברוך . שם ולכך נהגו לומר במלכות אשכנז נקדישך ונעריצך כו' , מלכנו כסוד שיח שרפי קודש כו' . דף מ"ד הביא את הראב"ע .

(דף קט"ו) נחתכו הקלפים מהגליונות מצדו ומלמטה, ומה היה כתוב על הגליונות לא נודע לי. בסוף התנחומא (דף קט"ו) רשם הסופר.

סליק תנחומא, יקרב השם יום הנחמה, ויבנה אש חומה,
ובאדום יתן נקמה, תולה ארץ על בלימה, עד כה
עזרני לסימה, בנל"ך ואע"י חזק הסופר יעקב חלפן.

ואחר הסיום מהתנחומא (מדף קט"ו ע"ב) מתחיל „אגדתא דמגילתא" והוא מדרש אבא גריון, ומתחיל אבא גריון אומר כו' (ב) גם נמצא שם מדרש אחר על מגילת אסתר ורשום עליו „פנים אחרים" (ג), ובסוף כתוב. „סליקו מדרש מגילה, שבח לשוכן מעלה" ומשם ואילך מן דף קי"ח עד דף קל"ב נחתכו הקלפים מהגליונות מצדם ומלמטה, ובסוף סיים הסופר.

הנני צעיר הסופרים יעקב חלפן כתבתי ספר התנחומא הזה
אל הר"ר יצחק בהר"ר יעקב הלוי שיחי', מי אשר זיכני לסיימו
יזכהו להגות בו הוא ובניו ובני בניו עד סוף כל הדורות.
וסיימתי בעזרת צורי היום יום א' בי"א לחדש תמוז
שנת ר"ל לפ"ק.

ואחר זה בצד קל"ג נמצא מדרש קטן לאיכה בפנים הספר (ד), וכן בגליון נמצא קצת דרשות על איכה עד פסוק בלה בשרי, ומשם ואילך חסר ולא נכתב יותר על הגליון, ומשם עד סוף הספר נחתכו הקלפים מהגליונות, ואחר מדרש קינות נמצא מדרש קטן על רות וגם פנים אחרים מן מדרש רות (ה) ואח"כ מדרש על חזון ישעיה (ו), ואח"כ מתחיל מדרש קטן על קהלת (ז) ולא נמצא רק ב' דפים והסיום הוא בפסוק כנסתי לי כסף וזהב, ומשם ואילך חסר.

הכ"י הזה מהתנחומא הוא שוה עם הכ"י שלנו (ואיננו תנחומא הנדפס) והעתקתיו כלו. ועל השנוים וחלופי נוסחאות שבין הכ"י הזה לכ"י שלנו מאקספארד העירותי בהערות שלי במקומותם.

הכתב

(ב) המדרש הזה היה לפני בעל הילקוט והכניס כמה מאמרים ממנו בילקוטו. ונדפס בבית המדרש ח"א אשר אסף והוציא לאור ידידי הרב החכם הכולל מוהר"א יעללינעק עפ"י כ"י מאוצר הספרים מהאמבורג, והוא חסר, ויש ת"י עוד איזה העתקות ממדרש הזה בשלמותו, ואוציאו לאור בעז"ה עם הערות ותקונים.

(ג) גם מאמר קטן מהמדרש היה הוציא לאור הרב החכם הגדול הנ"ל בבית המדרש הנ"ל בשם „מדרש אחר על מגילת אסתר" מצד 19 עד 24. ובקובץ האמבורג אשר נעתק בעד הרב החכם הנ"ל לא נמצא יותר אולם המדרש הזה נמצא בשלימות בכ"י אקספארד הנ"ל. והוא אשר היה לפני הרב בעל הילקוט ורשם על המאמרים „מדרש" ועל הרבה מאמרים חסר הציון וכל המאמרים נמצאים במדרש הזה, ואי"ה אוציא גם המדרש הזה לאור עולם עם הערות ותקונים ביחד עם מדרש אבא גריון. ויש לתקן בבית המדרש שם כפי אשר נמצא לנכון. בכ"י שבידי. היינו בדף י"ט ומתקן את הטרייה צ"ל הרטייה והוא לנכון בכ"י. שם עד שלא הביא המכה, בכ"י עד שלא הביא המבול. צד 20 שנתפקד מן הקב"ה חסר מלת „לכבדני". עוד שם אמר לו הקב"ה כלום תבקש מבריותיו צ"ל או כלום הקב"ה מבקש מבריותיו. צד 21 אמר לו אם בזוי צ"ל עם בזוי. עוד שם העבד קנה אדון אחר בכ"י העבד קנה לו אדון אחר. עוד שם יש לך בן אחד ואתה אוהב אותו, בכ"י יש לי בן אחד ואני אוהב אותו. וכן שם במקום וערלתה אותו והוצאתה אותו מביתך וקבעת לו זמן בכ"י וערלתי אותו והוצאתי אותו מביתי וקבעתי לו זמן. צד 22 אמר לו ר' מאיר ככר כתיב נבלתי יקומון, פה חסר ונמצא לנכון בכ"י וכצ"ל אמר לו ר' מאיר ככר כתיב [יחיו מתיך נבלתי יקומון הקיצו ורננו שוכני עפר, א"ל ההגמון שמא מתים יקומון כפלים לא יקומון א"ל ר' מאיר ככר כתיב] נבילתי יקומון. צד 23 חסר ושמו מרדכי ששמו מתקבל ונאה על הבריות. עוד שם בן קיש שהקיש על דלתי רחמים. עוד שם איש ימיני בכ"י סייס איש ימיני שהגביה ימינו של הקב"ה בשעה שעשה נקמה בהמן הרשע.

(ד) המדרש הוא מאיזה מאסף אחרון ויש בו הרבה גימטריות ואולי הוא ממדרש רבי משה הדרשן, ומובא בו פי' רב סעדיה על הכתוב בנה עלי ויקף וז"ל. בנה עלי ויקף פי' בנה עלי בית כלא ויקף אותי מכל עבר, ושמא תאמר נמוך אותו בית כלא ואהיה יכול לדלג עליו ולצאת ולברוח ממנו לכך נאמר ראש ותלאה פי' שהגביה למעלה מראש פי' רב סעדיה למעלה מראש והלאה.

(ה) גם זה הוא מאיזה מדרש מאוחר.

(ו) כפי הנראה היה מדרש זה על הפטורות ונשאר רק על חזון ישעיה שהיא הפטורת לשבת חזון.

(ז) הוא כעין מדרש ישן וחבל על שהוא חסר ולא נמצא ממנו יותר על כל המגילה, ובעזרת ה' אוציא את כל המדרשים הקטנים האלה יחד באסיפה אחת לאור עולם.

כתב יד ה.

הכתב יד הזה הוא הקובץ החמישי אשר נשלח אלי מהאוצר הספרים אשר באקספארד, והוא שוה עם התנחומא אשר כעת בדפוס. ואכנהו תמיד בהערות שלי „כ"י ה'". הכ"י הזה מסומן Hunt 74 Uri Hch \C № 2337. ומכיל 250 דפים שלמים בעלי ב' עמודים, כל צד ועמוד מכיל כ"ח שורות (ובסוף הספר מן פ' עקב עד תומו מכיל מן ל"א עד ל"ג שורות). ורובו כתוב על נייר עב וחזק, ומעט מן המעט ממנו (ט"ו דפים) נכתב על קלף, הקלף ישן נושן מאד, הכתב מטושטש מעט, ומן פרשת עקב עד סוף הספר הנייר חדש מעט והכתב משונה מעט מהכתב הקודם. עד פ' עקב (סוף צד 233) הכתב הוא מרובע, ומשם ואילך נוטה הכתב מעט לכתיבה ספרדית מעורבת עם אותיות אשורית, ונכתב מידי סופר מאוחר, ולא נמצא זמן הכתיבה ולא שם הסופר, ובעד מי נכתב. בהכ"י הזה חסר באמצע כמה סדרות, היינו פ' בשלח אות י' סיים באמצע המאמר מכאן למדנו תחיית המתים מן התורה, ואחר זה מן המאמר משה ובני ישראל משה שקול כו' עד סוף אות י' וכל המאמרים שלאחריהם עד סוף אות כ"ג חסר, כי נשמטו איזה דפים. ואח"כ מתחיל המאמר מאות כ"ד ילמדנו רבינו מהו ליתן אספלנית כו' עד אמצע המאמר נתן דבר המחבל לתוך דבר, והוא בכ"י צד 103, ומכאן ואילך חסרים כל הסדרות שלאחריהם עד סוף ספר שמות גם פ' ויקרא צו שמיני ותזריע, ומתחיל בצד 104 בהמאמר שאין שמו של הקב"ה חל על הרעה אבל על הטובה חל, והוא באמצע פ' תזריע אות ט', ובסוף הגליון צד 103 כתב סופר אחד מאוחר „מה שחסר כאן תמצא במדרש תנחומא הנדפס בוויניציא. 0 pp. 145 f". גם חסרים הרבה מאמרים כמו בפ' נח חסר כל אות ב' (וכן חסר בכ"י ב' מאקספארד) ומתחיל עם המאמר מאות ג', ואות א' הוא שם אחר אות ד'. בפ' לך חסרים המאמרים מאות י"ג י"ד ט"ו, ואין ספק שהסר דף שלם. וכן פ' ויצא סוף הפרשה אות י"ג והתחלת וישלח אות א' חסר, וגם בכאן בודאי נשמט דף שלם, ונמצא לנכון בכ"י ב' מאקספארד גם בדפוס ראשון של קאנשטאנטינא.

בפ' מצורע ההוספה „פירוש לרבינו שרירא גאון ז"ל" ליתא בכ"י הזה, וכן ליתא בכ"י ב', ונמצא בדפוס ראשון.

בפ' בחקותי אות ב' חסר מאמר שלם מן ואכלתם לחמכם לשובע אתם לא עשיתם כן, עד ד"א אם בחקותי תלכו. ונמצא בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא.

בפ' במדבר מן אמצע אות כ"ד מן המאמר המתחיל אל חבריתו זש"ה למען שמי אאריך אפי עד סוף אות כ"ד השמיט המעתיק, ונמצא גם בדפוס ראשון.

סוף קרח (אות י"ב) מנצפ"ך האותיות כפולות עד סוף הפרשה הוא הוספה וליתא בכ"י, ונמצא בדפוס ראשון של קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא.

בפ' מטות אות ג' מן וכן בנפול תרדמה על אנשים חסר עד סוף אות ד' ונמצא בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, ובכ"י נמצא תמורתו מאמר אחר מעורב קצת עם המאמר שלפנינו.

בסוף פ' דברים אות ד' חסר בכ"י, ולעומת זה נמצא מאמר אחר, והוספתי את המאמר הזה בהוספה בסוף פ' דברים. בסוף הפרשה נמצא בכ"י מאמרים שלמים אשר אינם בנדפס והוספתים בסוף פ' ואתחנן בהוספה אות ב' ג' ד' והתחלת אות ה', והסיום חסר, כי בסוף דף 233 נשלם הכ"י הישן הנכתב על קלף, ומידי כותב מאוחר מתחיל בצד 234 בראשו פ' עקב כמו בנדפס עד סוף הספר, ונראה לעין כי הכתב משונה מעט מהכתב הקודם וגם הנייר חדש.

פ' ראה באמצע אות א' מן כשבא אסף התחיל לומר האזינה חסר עד סוף אות א', וכל אות ב'; ואף כי כל אות ב' עד סוף אות ח' הוסיף המדפיס מכנטובה. נראה כי היה לנכון בכ"י הזה (ואפשר שהעתיק הסופר מדפוס מאנטובה, כי מפ' עקב עד סופו הוא מיד סופר מאוחר) כי מאות ג' נמצא ההתחלה עד המלות בדור הפלגה, ומשם הנייר חלק בדף 236 חצי עמוד וכל העמוד ב', ודף 237 מתחיל במלות ומבקשים פרנסה, והוא קרוב להתחלת אות ה', וכפי הנראה היה לפני המעתיק ההוא בקובץ שלפניו שהעתיק ממנו את הכ"י ההוא חסר דף אחד או יותר, ומן ומבקשים פרנסה נמצא עד סוף אות ה' וכן כל אות ו' ז' והתחלת אות ח', ומן ירמיה הנביא צווח ואמר כו' חסר.

עוד שם בפ' ראה חסרים מאמרים שלמים, ואין ספק כי קובץ מקוטע היה לפני המעתיק מכ"י

מכ"י ההוא. אות י"א חסר והתחלת אות י"ב גם באמצע אות י"ב מן כבד ה' מהונך מעשה באחד עד שלא הוציא מעשרותיו כראוי גם חסר התחלת אות י"ד עד נצור בני מצות אביך, גם סוף המאמר ס אות י"ד מן לכך כתיב עד סופו, ומאמר גדול מן אות ט"ו עד תני ר' הושעיא למדך תורה דרך ארץ עד סופו, וכל אות ט"ז והתחלת אות י"ז עד א"ר יצחק בשלשה מקומות.

בפ' שופטים יש ערבוב בסדר הפרשיות באות א' מן והלא או"ה נצטוו על הדינין עד סוף אות א' חסר, אות ג' וד' הוסיף המדפיס ממנטובה אבל נמצא גם בכ"י הזה. אות ה' ואות ו' חסר בכ"י. מן אות ח' חסרים בסופו ב' מאמרים, מאמר אחד אמר ר' חמא בר אושעיא אדם חושש בעיניו עד ואם לאו לא תירוש, ואח"כ המאמר ד"א צדק צדק תרדוף עד למען תחיה. מאות ט' חסר מאמר גדול מהתחלתו עד והשלישית יותר בה אלו ישראל שהן משלישיתו של עולם (בכ"י משתייתו של עולם), ונמצא עד סוף אות ט'. והמדפיס ממנטובה הוסיף באמצע אות ט' מאמר גדול מזה אשר חסר גם בכ"י ההוא מן המאמר ולא רצו לקבלה אמרו לפניו כלום כפית ההר עד והלא אמרו מתחלה נעשה ונשמע, וזה הוסיף מגמרא ע"ז דף ב' ע"ב, ואח"כ מן המאמר אמרו לפניו רבש"ע תנה לנו מראש ונעשנה, נמצא גם בדפוס ראשון, ובכ"י חסר. מן אות י' חסר ההתחלה ומתחיל זש"ה וכי יאמרו אליכם דרשו אל האובות עד צרכי החיים במתים, ואח"כ חסר מאמר שלם מן המהגים שאין עושין להם צרכי ראשיהם עד נתן לך ה' אלהיך, ואח"כ נמצא מן מעשה היה ברבי ינאי עד סוף אות י', ואות י"א י"ב חסר כולו, ואות י"ג נמצא, מן אות י"ד חסר רק ההתחלה עד אריב"ל מלה"ד, ונמצא מכאן עד סופו, ומן אות ט"ו נמצא רק ההתחלה עד ויגבה ה' צבאות במשפט, ואח"כ חסר מן רשב"ג אומר על שלשה דברים העולם קיים עד סופו, וכן אות ט"ז י"ז י"ח והתחלת אות י"ט, ונמצא רק הסיום מאות י"ט מן וקראת אליהם לשלום בשלום אין כתיב כאן עד סוף הפרשה. והמדפיס ממנטובה הוסיף כל אות י' עד סוף אות י"ט שהיה חסר בדפוס ראשון, וכן חסר בכ"י שלנו ובכ"י רומי ובכ"י רח"ם, ונראה כי היה לפניו באיזה קובץ. ובכ"י הזה היו חסרים לפני הסופר איזה דפים והיה נמצא גם שם כל המאמרים שהוסיף המדפיס ממנטובה, או כי המעתיק הזה הוסיף מן דפוס מאנטובה כנ"ל, שמן פ' עקב נעתק מיד סופר מאוחר אל תוך הכ"י, אבל נמצא בהעתקתו מפ' עקב הרבה חסרונות ושנוים וערבובים, ואין לברר מאיזה מקור העתיק כל זאת.

ונמצא בכ"י הזה הוספות מפוזרות על פני כל הספר, מהן מאמרים קטנים ומהן מאמרים גדולים, גם מלות רבות. והנה אביא פה רק המאמרים אשר נוספו, ואלה הם.

(בראשית אות ב') כהא דר' יוחנן קרי למאניה מכבדותיה, ונמצא הוספה בכ"י. „ומנלן שהבגדים הם הנקראים כבוד שנאמר ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש (ישעיה י' ט"ז) שנשרף חיל סנחריב תחת בגדיהם שריפת נשמה וגוף קיים, אם כן אתה רואה מן הפסוק שהמלבוש נקרא כבוד" (א).

(בראשית אות ז') אחרי המלות הדין ערקא מן הדין משכא נמצא הוספה. „כלומר כפויי טובה באדם הראשון שכפה בטובה שעשה לו הקב"ה אשה, שנאמר האשה אשר נתתה עמדי וגו' הקב"ה נתנה לו לעזר שנאמר אעשה לו עזר כנגדו כך אלו" משל למלך כו'.

(בראשית אות ט') ורבנן אמרי זרע פשתן היה, נוסף: קו"ף רי"ש בי"ת נו"ן סופי תיבות פשתן (ב).

(נח אות ט') אחרי המלות אך שלא היה שלם נמצא בכ"י. ר' הונא בשם ר' יוסי אמר יצא גונח ממכת הארי ולפירוש זה נעשה שם כהן והקריב על גבי המזבח קרבן, לפי שנח היה בעל מום, והוא שכתיב ומלכי צדק וגו' ושוב מעלין בקודש ולא מורידין, שוב לא ירד כהן נעשה לעולם.

(נח אות י') אחרי המלות אמר להן הקב"ה הואיל ולשמי ירדו אני יורד ומצילן ומתירן שנאמר עושה משפט וגו' נוסף בכ"י. מי ירד להצילן גבריאל כמה דאמרן כשהטיל נמרוד הרשע לאברהם אבינו בתוך הכבשן בא גבריאל ואמר רבש"ע ארד ואציל לצדיק מן כבשן האש אמר לו הקב"ה אני בכבודי ארד להצילו לפי שאני יחיד בעולמי והוא יחיד נאה ליחיד שיציל את היחיד שנאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים וגו', ולפי שלמדת סניגוריא על בני

תוכה

(א) זה הוסיף עפ"י גמרא שבת דף קי"ג ע"ב ועיין שם בפירש"י.

(ב) המחבר הביא זה בלשון ממעתי.

תוכה להציל ג' מבניך ואיזה הם חנניה מישאל ועזריה באו שרו של אש ושרו של מים וצינן את הכבשן והקדיח אותו מבחוץ וזה נס בתוך נס, אמר לו הקב"ה רד ועשה כמו שהתנית לי בימי אברהם מיד הותר והציף להם את הכבשן כו' כמו לפנינו בנדפס.

(לך אות ד') הריני מניחו לבעל הברכה עד שיעשה הקב"ה מה שיחפוץ, נמצא בכ"י הוספה. בא הקב"ה וברך את יצחק שנאמר ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו, ויצחק ברך ליעקב, ועל תרעומת עשו ברך הקב"ה ליעקב לדורות עולם, שלא לקח יעקב הברכות בערמה כי מאת ה' היו לו והיינו דכתיב וירא אלהים אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם ויברך אותו, ואח"כ הוא כמו בנדפס.

(שם סוף אות ו') נמצא בצד על הגליון מאמר והוא מגמרא סוטה דף כ"א ע"א עבירה מכבה מצוה ואין עבירה מכבה תורה בהרחבת לשון ותוספת ביאור.

(שם ריש אות ט') אחרי המלות שבהם נתנה התורה נוסף בכ"י. שכל מי שעוסק בתורה אויביו נופלין לפניו, ובן מצינו בדוד שאמר לו איוב אתה תהיה לנו מעיר לעזור (ש"ב י"ח ג'), כלומר בזכות תורתך שאתה עוסק בה יהו נוצחין במלחמה.

(חיי סוף אות ד') נוסף בכ"י. ד"א וה' ברך את אברהם בכל אמר ר' שמעון כד אתילידית ליה בת אמר לו אביו רביא נולדה לך כו' כו' שהוסיף אחד מגמרא ב"ב דף ט"ז ע"ב ע"ש.

(שם אות ו') זש"ה בבקר זרע את זרעך כו' למה כי אינך יודע וגו' נוסף אחר זה בכ"י. ועל מה אמר שלמה הפסוק הזה כנגד זקני בועז כי בועז היו לו ששים בנים וכלם קברם בהיוו כמו שאמרו ז"ל במס' סוטה (ג) מאה ועשרים סעודות עשה בועז לבניו ובכולן לא קרא למנוח אלא אמר האי כודנייתא במאי פרע לי כלומר זה עקר ואין לו בנים במה יעשה משתה ויגמול לי במה שזמנתי אותו ובעון זה מתו בניו ולאחר שהזקין נשא רות ואמרו רבותינו ז"ל באותה לילה שנשאה נתעברה ובאותו לילה מת בועז וזכה שיצא ממנו עובד, שיצא ממנו דוד, ויצא ממנו מלך המשיח, ועל זה אמר שלמה בבקר זרע את זרעך וגו', וכמו כן בשביל אותו עלבון שעשה בועז למנוח ראה הקב"ה עלבונו ויצא ממנו שמשון.

(ויצא אות ג') אחרי המלות ואבוא היום אל העין נמצא שם מאמר המתחיל. במסכת סנהדרין שאף לאבישי קפצה הארץ כו'. הוא מאמר גדול מגמרא סנהדרין דף צ"ה ע"א.

(וישב אות ב') ויבואו שכמה. בכ"י נמצא הוספה. זש"ה וישלחהו מעמק חברון ויבא שכמה אמרו במדרש (ד) וישלחהו מלשון לויה אמר לו יוסף אבא למה תטריח עצמך כל כך, אמר לו בני עתיד הקב"ה ליתן תורה לישראל וכתיב בה אחד הלוה ואחד המלוה שאינן ניזוקין ועל זה אני מלוה אותך שלא ניזוק, כי עתיד הוא בתורה שיכתב בה וערפו שם את העגלה בנחל (דברים כ"א ד') וכתיב ידינו לא שפכה את הדם הזה (שם שם ז'), כתובה בה"א שעשינו יכלתנו עם האיש הזה. ה' דברים אכילה שתיה לינה לויה וארוחה, ואם תאמר וארוחה למה, שנאמר ועל פת לחם יפשע גבר, ומי היה זה זה יהונתן בן שאול שלא נתן לחם לדוד, שאילו נתן לו, לא נהרגו הכהנים בנוב, וכשראה אחימלך שאחזו בולמוס לדוד נתן לו לחם הפנים, בא דואג והלשינו לשאול, ועל זה נהרגו, וכזה יאמרו זקני העיר ההיא הקרובים אל החלל, ועל זה שלח יוסף לאביו ואמר לו אבא תאמין שאני חי שהקב"ה אינו עושה תו־תו פלסתר, שכך אמרת לי על דברי עגלה ערופה, כששמע יעקב הסימנין האמין, וזהו ותחי רוח יעקב אביהם. ד"א ויבא שכמה מקום מוכן לפורענות כו' כמו לפנינו בנדפס.

(מקץ אות ו') אחרי המלות שנאמר קום לך צרפתה אשר לצידון [וישבת שם והנה צויתי שם האלמנה לכלכלך] (מ"א י"ז ט') נמצא הוספה. והיאך ידע איזו אלמנה היא בדק בה סימנין כמו שבדק אליעזר לרבקה, אמר בלבו אותה שאשאל לה לשתות והיא תתן לי, היא האלמנה שאמר לי הקב"ה, הלך ומצאה מקוששת עצים, אמר לה השקיני מעט מים, אמרה לו הן, אמר לה כשתביא לי לשתות תביא לי מעט לחם, אמרה לו השם יודע כי אין לי לחם כי אם מלוא כף קמח ומעט שמן, ועל זה אני מלקטת עצים לאפות אותו ואחר כך נמות, אמר לה לך ועשה בראשונה אלי, ולך ולבנך באחרונה, כי כה אמר ה' כד הקמח לא תכלה וגו' עד תתי מים על פני האדמה, וזהו סימן שתעשה לי בראשונה שאני אבשר את ישראל קודם הישועה

(ג) לא נמצא בסוטה רק בגמרא ב"ב דף צ"א ע"א ע"ש.
(ד) עיין לעיל מה שכתבתי בהוספות מכ"י ג' אות כ"ט.

הישועה ואח"כ יבוא בנך משיח בן יוסף, וכן אתה מוצא שאמר לו לך מזה ופנית קדמה וגו' כמו בנדפס.

(ויגש סוף אות ב') אחר הסיום לא עמד מכל השבטים כנגד יוסף אלא יהודה שנאמר ויגש אליו יהודה נמצא בצדו על הגליון כתוב וז"ל. והנה יהודה בן יעקב החזיק במדה הזאת שידבר ליוסף בלשון רכה ועל כן השיב חמה, שהיה מראה להם שהוא כועס על דבר הגביע וידוע כי לא היה ראוי הכעס ליוסף המעליל אותם בענין הגביע כי אם ליהודה ויתר אחיו הנקיים שהיו מתנצלים ולא שוה להם, ואף על פי כן היה יהודה חכם גדול וגבור בגבורת הגוף ובגבורת הנפש שכבש את יצרו ולא כעס, אע"פ שהיה ראוי להם לכעוס, ראה יהודה כי עתה לא היה מקום לכעוס, אבל היה צריך למענה רך כדי להשיב חמת האדון יוסף, וע"כ נגש אליו להתווכח עמו ורצה לגלגל הענינים כולן שאירעו להם עד עתה, וכוון לג' דברים לדין לפיוס ולמלחמה, וזהו שכתוב ויגש אליו יהודה, מצינו לשון הגשה משמשת לג' דברים דין ופיוס ומלחמה, דין הוא שכתוב ונגשו אל המשפט ושפטום (דברים כ"ה א'), פיוס הוא שכתוב ויגשו בני יהודה אל יהושע (יהושע י"ד ו'), למלחמה שנאמר ויגש יואב והעם אשר עמו למלחמה (ש"ב י' י"ג), והנה יהודה כוון לשלשתם, ומזה אמר בי אדוני, כמי שבא וכלי מלחמתו בידו והוא ערוך מלחמה, ואומר בי תמצא כל מה שתרצה, אם לדין אם לפיוס אם למלחמה או בי אדוני העון בי מפני שנמצא עון הגביע לבנימין ואין ליהודה ואחיו בזה עון אשר חטא זולתי לבנימין לבדו, ע"כ יחלה פניו לאמר לו שלא ישים העון בבנימין כי אם בו, ושיעכב אותו כאילו נמצא הגביע בידו, ושיפטור לבנימין כי זאת שאלתו של יהודה בכל ספור דבריו, והוא הדבר אשר היה מבקש עליו, אמר ידבר נא עבדך דבר כי הדבר הזה הוא חליפי בנימין בו, ואל יחר אפך כלומר כשאני אומר לפטור לבנימין החשוד ולתפוש אותי שאני נקי, טענה יש לי בזה כי איש כמוך נגיד ומצוה לאומים כפרעה ראוי לך שתשמע טענותי, והסבה שאני אומר לך כזאת לתפוס הנקי ולפטור החשוד, ומספר טענותיו והולך כי זאת לו בסבת הערבות שעשה אליו, ומתחיל להזכיר ראשונות, אדוני שאל את עבדיו, ידבר נא עבדך דבר, נטל רשות ממנו שיוכל לדבר לפניו, והתחיל לדבר בלשון רכה כענין שכתוב בארך אפים יפותה קצין ולשון רכה תשבר גרם (משלי כ"ה ט"ו), וכתיב מענה רך ישיב חמה (שם ט"ו א'). ודברי יהודה בפרשה זו הם דברי ויכוחין שנתווכח עם יוסף, ומתוך חכמתו של יהודה רצה לגלגל עתה קצת מן הענינים שאירעו להם עמו כדי להעיר רחמיו וכדי שיתפייס אליו בדברי תחנוניו, כי חשב שהיה ירא אלהים כמו שהזכיר להם את האלהים אני ירא, וע"כ אמר אדוני שאל את עבדיו לאמר, כלומר לא מעצמיו רק מאונס הגדנו באחינו זה מפני שאלת אדוני ולא הורדנו גם להורידו לפניך במצותיך הראשונה, רק אמרנו כי לא יוכל הנער לעזוב את אביו, אבל לפי שאמרת לא תוסיפו לראות פני הוצרכנו להביאו בנפשינו מפני זלעפות רעב, והוצרך אבינו לשלחו עמנו על כרחו בדאגה גדולה, ועתה כראותו כי אין הנער ימות בנפש מרה, והורידו עבדיך שהיה לו לומר והורדת או והורידו כי הם הגורמים ולכן תפול נא תחנתי לפניך שתתחסד עמנו ותרחם עלינו ועל הזקן וקח אותי תחת הנער עבד עולם, כי טוב אני ממנו לכל דבר, ולך תהיה צדקה, ונמצא אתה עושה כמה תקנות, תקנה עבד טוב ממנו ותקיים נפש הזקן ותציל אותי מן החטא כי אין תקנה בלא זאת, ועתה ישב נא עבדך. ע"כ כתוב על הגליון, ובודאי הוא מאיזה מפרש קדמון.

(מצורע אות ב') אחרי המלות לכך נאמר מות וחיים ביד לשון נמצא בכ"י מאמר אחד אמרו רבותינו ז"ל מעשה ברוכל כו'. הוא המאמר הנמצא בכ"י שלנו מצורע אות ה'.

(אחרי סוף אות ג') נוסף בכ"י. והיה אהרן מתרעם אמר מה חטא אירע לבני שכך נעשה להם מיד נגלה הקב"ה אל משה אמר לו לך לנחמו מנין שכך כתיב אחרי מות שני בני אהרן, ומה אמר לו דבר אל אהרן אחיך, ואין דבר אלא נחומין שנאמר דברו על לב ירושלים וקראו אליה (ישעיה מ' ב') לכך כתיב אחרי מות שני בני אהרן.

(אמור אות ב') אחרי המלות אלהים תרי ומי היו שמואל ומשה נוסף בכ"י. שבשעה שעלה שמואל בקש ממשה שיעלה עמו שהיה מתיירא מיום הדין אמר למשה בא והעד לי שקיימתי כל מה שכתוב בתורתך, ועלה עמו, ולבקש רחמים לישראל, שנאמר אם יעמוד משה ושמואל לפני (ירמיה ט"ו א') כששמע שאול כך נתיירא שאמר לה להעלות אחד ועלו שנים.

(במדבר אות י"ב) והיו שבעה ענני כבוד מקיפין אותן, נוסף בכ"י. ד' מארבע רוחות ואחד

ואחד הוליך לפניהם דרך ג' ימים וענן שכינה שהיה ביניהם ואחד מסיך על גביהם שנאמר וענן ה' עליהם יומם, והענן שהיה הולך לפניהם היה הורג נחשים ועקרבים ומשוה להם את הדרך ומשוה ומשפיל את הגבוה ומגביה את השפל והענן שהיה מסיך היה מסיך עליהם שלא יהיה עליהם לא שרב ולא שמש ולא צנה , וכן היה מ' שנה , ובדרך שהיו חונים בשטה זו היו נוסעים דכתיב כאשר יחנו כן יסעו , וכן היה נסיעתן כו' כמו שנדפס לפנינו .

(קרח סוף אות ח') נמצא בכ"י הוספה. פתח משה ואמר לפני הקב"ה אם מתים אלו על מטותיהם כדרך כל האדם כו', וכן בעל מדרש במ"ר קרח הוסיף המאמר הזה (אות י"ב באמצע ואות י"ג), עיין בתנחומא שם בהערה פ"ג .

(שם סוף אות י"א) נמצא בכ"י הוספה. ומטה אהרן בתוך מטותם יש אומרים הוא המטה שהיה ביד יהודה כו' ובסוף סיים וכן יהי רצון, כי בהוספה זו נשלם פרשת קרח, כי כל אות י"ב מנצפ"ך האותיות כפולות ליתא בכ"י, והמאמר אשר נוסף בכ"י נמצא גם במדרש במ"ר פי"ח אות כ"ג, עיין תנחומא קרח הערה קט"ו .

(חוקת אות א') נכנס יתוש בחוטמו ועמד בחוטמו ג' שנים, נמצא הוספה בכ"י. כיון ששמע היתוש קול בקורנס שתק כו'. הבאתי כל ההוספה בתנחומא פ' חוקת הערה כ"ו .

(שם אות ח') אחרי המלות ושם אותו המיוחד אליעזר, נמצא בכ"י הוספה. וכן תנינן אבא שאול אומר כבש פרה כהנים גדולים עושין אותו משל עצמן, והוספתי המאמר בפנים התנחומא שלנו, עיין הערה רמ"ט .

(שם סוף אות ח') נמצא הוספה. ויבואו בני ישראל כל העדה מדבר צין וגו' מה כתיב בתריה ולא היה מים לעדה זש"ה ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד כו', הוא הוספה מגמרא בבלי תענית דף ט' ע"א, עיין בתנחומא שלנו הערה רס"ו שם .

(שם סוף אות כ"ב) נמצא הוספה. וזהו אחד משלשה שאמר הקב"ה למשה למדתני כו'. כל המאמר הוסיף גם מסדר מבמ"ר והציג בסוף חוקת אות ל"ג, עיין הערה שפ"א .

(פנחס סוף אות ט') נמצא הוספה יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר משל למלך כו', ונמצא נוסף גם במדרש במ"ר פכ"א אות ט"ו .

(דברים בסוף אות ב') נמצא בכ"י הוספה. אלה הדברים זש"ה מוכיח אדם אחרי חן ימצא וגו' (משלי כ"ח כ"ג) מוכיח אדם זה משה וכו'. והוספתי המאמר הזה אל התנחומא בהוספה לסוף פרשת דברים, ונמצא גם בכ"י ספרדי, והוא הוספה מן הילמדנו, וע"ש בהערה א'.

(שם אות ד') נמצא בכ"י הוספה והוספתיה ג"כ אל התנחומא בסוף פ' דברים בהוספה.

(ואתחנן אות ו') וקבל תורה מידו של הקב"ה , ואחר זה נמצא הוספה וקיבל תורה מידו של הקב"ה כו' והוספתי המאמר הזה בתנחומא סוף ואתחנן בהוספה אות א' .

(שם סוף הפרשה) נמצא בכ"י מאמרים שלמים , והוספתים בסוף פ' ואתחנן שם בהוספה אות ב' ג' ד' , וסיום המאמר מאות ה' חסר . עיין לעיל שהעירותי כי בסוף הדף 233 נשלם הכ"י הישן הנכתב על קלף, ומידי כותב מאוחר מתחיל בדף 234 בראשו פרשת עקב כמו בנדפס .

(סוף פ' ראה) נמצא בכ"י הוספה מאמר המתחיל: עשר תעשר אמר משה רבש"ע מכמה מוציאין מעשר , והוספתי בהוספה בסוף פ' ראה .

(בפ' תבא באות ג') כל מי שהוא נוגע (בכ"י מייגע) בה הוא משובח לבעליה, אחר זה נמצא הוספה, והעתקתי כל המאמר בתנחומא הערה י"ד .

(נצבים סוף אות ג') נמצא הוספה, והעתקתי כל המאמר בתנחומא הערה ט"ו שם .

וחוץ לכל זה נמצאו הרבה שנוים והילופי נוסחאות וגירסאות וגם הוספות קטנות , והעירותי עליהם בהערות שלי וביחוד על ג' ספרים ויקרא במדבר דברים במקומותם .

כתב יד ו.

הכתב יד הזה הוא קובץ 34 הנמצא ברומי בוואקטיקאן ואכנהו תמיד „כ"י רומי" מכיל 233 דפים ובכל דף ודף ד' עמודים , כתוב כולו על קלף בכתב מרובע אשכנזי , ומתחיל בראשו. „רבי תנחומא על התורה הנקרא ילמדנו" וזה דברי הסופר כי אין זה הילמדנו

רק

רק הוא שוה עם כ"י שלנו מאקספארד אשר שמתי לפנים הספר. בכ"י הזה מן התחלתו עד סוף דף י"ח הכתב מטושטש מאד, ואח"כ מדף י"ט עד סוף הספר נכתב מן סופר אחר וג"כ בכתב מרובע אשכנזי אבל יותר מיושר, ובכל עמוד ועמוד ל"ו שורות, ונמצא בכ"י הזה הגהות והוספות בגליון, ומסיים בפ' נצבים במלות לעצמה אינה יכולה להציל מן הגנבה, לאחרים איך יכולה להציל, והוא בסוף אות ח', ע"ש הערה ט"ו, ובסוף חסר. ולא נמצא שום רושם לא זמן הכתיבה ולא שם הסופר. ועל השנוים בין כ"י הזה לכ"י מאקספארד אשר שמתי לפנים הספר תמצא בהערות שלי.

בכ"י הזה נמצא הוספה בפ' מקץ אשר הוספתי בפנים אות י"א י"ב י"ג. עיין בתנחומא מקץ הערה נ"ט. וכן בפ' שלח נמצא הוספה והוספתיה בסוף פ' שלח בגוף הספר, עיין שם בהוספה הערה א', והעירותי שההוספה נובעת מן הילמדנו הנאבד. וכן בפ' קרח נמצא ג"כ הוספה, והוספתיה ג"כ לפנים הספר, ועיין שם בהערה א' שהעירותי כי נובע מהילמדנו. ולעומת זה נמצא כי נלקה בחסר, כי בפ' מצורע מאות י"ב עד סופו חסרים איזה דפים, ע"ש הערה ס'. וכן חסר באמצע פ' אחרי אחר הסיום מאות א' דברו על לב ירושלים עד התחלת אות י"א המתחיל ד"א אחרי מות זש"ה אף לזאת יחרד לבי, חסר ונרשם בכ"י „כאן חסר הרבה" ע"ש הערה י"א. וכן בפ' קדושים סיים באות ה' והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו, ואחר זה חסר כל אות ו' ומתחיל כי תבואו זש"ה ועתה לא כימים הראשונים אות ז' עיין שם הערה כ"ב. גם חסר עוד שם בפ' קדושים כל אות ה' וט' מן כי תבואו אמר להם הקב"ה לישראל עד התחלת אות י' המתחיל כי תבאו זש"ה עשיתי לי גנות ע"ש הערה ל"ה. ועוד בפ' קדושים חסר כל אות ט"ו עד סוף קדושים, וסיים באות י"ד בסוף ותו לא. עיין שם הערה ס"ז. בפ' אמור באמצע אות ז' אחר מה ההרים האלה כובשים על התהום שלא יעלה ויצוף את העולם, חסרים איזה דפים עד התחלת אות כ' ד"א ומיום השמיני והלאה שלא יטעך יצרך ע"ש הערה ס"ז והערה קס"ה. וכן עוד בפ' אמור מן אות ל"א עד סוף הפרשה חסר בכ"י, עיין הערה רי"ז.

גם בפ' במדבר חסר כל אות כ"ח מן אל תבריתו ילמדנו רבינו עד התחלת אות כ"ט אל תכריתו זש"ה הנה עין ה' אל יראיו, ע"ש הערה ר"ד. וכן בפ' נשא סוף אות ד' מן ד"א ומוציא אני לא קולנית, עד סוף אות ד' וכל אות ה' חסר ומתחיל באות ו' במאמר ד"א זש"ה ועין נואף, ע"ש הערה ל"ח. וכן בפ' בהעלותך חסר כל אות כ"ג אספה לי שבעים איש, וכי לא היו להם זקנים, ונמצא במקומו מאמר אחר, עיין הערה קכ"א. בפ' שלח חסר מן אות י"ב וישלח אותם משה למה בנגב עד סוף פ' שלח, עיין שם הערה נ"ב.

כתב יד ז.

הוא קובץ 224 באוצר הספרים במינכען, והכ"י הזה הוא החזקוני על התורה, ושם נמצא איזה פרשיות מהתנחומא כ"י, וחלק מהם על פרשת מקץ ויגש וארא ויקהל פקודי, נדפסו בבית המדרש חלק ו' צד 91 עד 185 לידידי הרב החוקר הגדול מהר"א יעללינעק נ"י, ושם בהקדמתו הביא כי בכ"י הזה נמצאו עוד מאמרים מקוטעים על פ' צו, מצורע, אחרי, במדבר, נשא, פנחס, מטות, מסעי, דברים, ואתחנן. אולם באמת נמצא גם לפ' קרח, ועל פ' דברים לא נמצא כלל, ולעומת זה נמצאו מאמרים מפ' עקב תבא נצבים, וכל המאמרים ההם מהפרשיות אשר לא נדפסו בבית המדרש נעתקו למעני. והנה המעתיק הזה אשר העתיק מהתנחומא אל תוך הכ"י הזה לא העתיק בשלמות רק מאמרים מקוטעים, והרבה פעמים קצר בלשונו וכתב „וכו' כדאיתא בתנחומא עד . . . . ." כמו בפ' מקץ (בית המדרש צד 91) כדאיתא בתנחומא עד חלה ושכח תלמודו, כוונתו שקצר עד חמלות חלה ושכח תלמודו (עיין תנחומא מקץ בהערה ט') וכן בסוף וארא (בית המדרש צד 103) כשם שיש ראש לאשה כך יש לארץ כו' עד כולם נקבצו לך, קצר בלשונו ורשם וכו' עד המאמר כלם נקבצו, והוא בתנחומא בכ"י שלנו בסוף אות י"ח. ולפעמים קצר וכתב „כדאיתא בתנחומא" (בית המדרש צד 98, 99, 101) ולפעמים רשם המעתיק בראש המאמר „תנחומא" כמו בפ' וארא (ביה"מ צד 100, ויקהל שם צד 104), וכן בפרשיות שנעתקו למעני נמצא ג"כ בפ' צו שקצר וכתב „ועוד מדרשי אגדה על תיבה זו בתנחומא עד אמר לו הקב"ה לבלעם". עוד שם

כדאיתא

כדאיתא בתנחומא עד כאן שעשו יורד לשאול . וכן בפ׳ במדבר ד״א צדיק כתמר יפרח כדאיתא בתנחומא . שם ד״א פקוד את בני לוי כדאיתא בתנחומא . בפ׳ פנחס זש״ה האותיות שאלוני כו׳ כדאיתא בתנחומא . עוד שם ויקרב משה את משפטן כדאיתא בתנחומא . בפ׳ ואתחנן משל למה הדבר דומה כדאיתא בתנחומא . עוד שם סיים בסוף פרשה ואתחנן כדאיתא בתנחומא .

והנה הפרשיות שהעתיק המעתיק לא העתיק שם כל הפרשה רק בסירוגין, לדוגמא מפ׳ מקץ העתיק אות א׳ ב׳ ג׳ עד סופו, וכל אות ד׳ לא העתיק, ואח״כ החל להעתיק אות ה׳ ו׳ ז׳ ח׳ ט׳ והשמיט אות י׳ י״א י״ב י״ג, והחל להעתיק באות י״ד ואל שדי מנין התקינו לברך על המזון עד סוף אות ט״ו, וכל אות ט״ז י״ז עד סוף הפרשה לא העתיק כלל .

פ׳ ויגש לא העתיק מן אות א׳ רק סוף המאמר ד״א עיר קטנה זה מצרים עד סוף אות א׳, ולא העתיק אות ב׳ והחל באות ג׳ ואח״כ השמיט אות ד׳ והחל באות ה׳ והעתיק כל אות ה׳ ו׳ ז׳ והתחלת אות ח׳ עד אימתי פרע יהודה, והשמיט כל המאמר עד סוף אות ח׳ ורשם „כדאיתא בתנחומא״, עיין ויגש הערה ל״ד . ואח״כ החל להעתיק המאמר מאות ט׳ כולו והשמיט מחצה הראשונה מן אות י׳ (המתחיל אמר הכתוב) והחל באמצע ויבך אותו אביו, ואח״כ החל להעתיק התחלת אות י״א עד ובציון כתב אוהב ה׳ שערי ציון וסיים וכו׳ „כדאיתא בתנחומא״ ואח״כ החל באות י״ב והעתיק עד סופו .

פ׳ וארא אחר ויהי לעת זקנת שלמה (ביה״מ צד 101) השמיט המעתיק מאמר שלם מן אמר ר׳ חייא בר אבא עד הסיום הוי כי העושק יהולל חכם (לפנינו באות ב׳) ורשם המעתיק „כדאיתא בתנחומא״. עוד שם (ביה״מ צד 101) התחיל מחרק בשיניו כנגדם, ואמר טפשים אתם וגו׳ [צ״ל נרפים אתם] השמיט מאמר שלם מן א״ר יהודה הלוי אות ג׳ עד ויפגעו את משה ואהרן (באמצע אות ד׳), ורשם „כדאיתא בתנחומא״ וכן אחרי שסיים (ביה״מ צד 102) שנאמר לכן ידע עמי שמי וגו׳ חסר אשר השמיט כל אות ו׳ אות ז׳ אות ח׳ וסיים מסוף אות ח׳ ואת המטה הזה תקח בידך אמר ר׳ יהודה בר אמי המטה משקלו ארבעים סאה. וכן אחר שסיים במאמר הנ״ל אמר הקב״ה המטה הזה יביא עליו המכות מתחיל ר׳ אלעזר בן פדת אמר כל צור שכתוב במקרא משון [צ״ל מלא] על אומה הרשעה הוא מדבר, לא העתיק מאמר גדול והשמיט כל אות ט׳ אות י׳ אות י״א, והחל להעתיק מן ר׳ אלעזר בן פדת אומר כל צור שכתוב במקרא כו׳ הוא לפנינו באות ט״ו. ואח״כ חזר להעתיק מסוף אות י״א באמצע המאמר ויאמר ה׳ אל משה שלח ואחוז בזנבו , וגם מאות י״ב י״ג וסיים באמצע המאמר מאות י״ג ואתה עומד כנשיא גוזר על הזקנים והן עושין והשמיט כל אות י״ד , והמאמר מן אות ט״ו העתיק*לפני סוף אות י״א, לכן יש להציג המאמר ר׳ אלעזר בן פדת אומר כל צור שכתוב במקרא (ביה״מ צד 102) אחר הסיום ואתה עומד כנשיא שהוא גוזר על הזקנים והן עושין (ביה״מ צד 103), ובודאי ביד המעתיק נחלפו או נהפכו העלים, ואחר הסיום הנ״ל כנשיא שהוא גוזר על הזקנים והן עושין (שהוא באמצע המאמר מאות י״ג) החל להעתיק כי נרפים אתם אמר ר׳ יהודה בר סימון מהו נרפים (ביה״מ צד 103) והוא מן התנחומא שלנו באמצע אות י״ח המתחיל אף פרעה היה מחרק בשיניו כנגד משה ואמר להם נרפים אתם נרפים . ובסוף וארא קצר בלשונו והציג „וכו׳ עד כלם נקבצו לך״ .

פ׳ ויקהל (ביה״מ צד 104) העתיק רק התחלת המאמר .

והנה הבאתי להראות כי המאמרים בקובץ הזה מקוטעים הם והמעתיק השמיט הרבה ואין להמאמרים סדר כלל, וכמו כן בפרשיות אשר נעתקו למעני . ובהערות שלי העירותי על השינוים שיש ביניהם ובין כ״י שלנו. ובבית המדרש שם אשר מחמשה פרשיות נדפסו המאמרים המקוטעים ההם נמצאו ג״כ איזה שבושים אשר ראוים לתקנם . כמו צד 92 אמר ר׳ חייא הלם כל בהמת חלום, צ״ל חלם כלב המת חלום . צד 94 כיון שסילקו איוב צ״ל שסילקן . שם וכתב יהב חכמתא צ״ל דכתיב יהב חכמתא . צד 95 בשעת הרוחה ובזה את התפלה צ״ל לבזה את התפלה. שם שנו רבותינו אל תאמין בעצמך עד יום מותך, והיה חולק על דברי רבו . פה נשמט שורה שלמה וכצ״ל. שנו רבותינו אל תאמין בעצמך עד יום מותך [מעשה באדם אחד שהיה רבו שונה ואומר אל תאמן בעצמך עד יום מותך] והיה חולק על דברי רבו. עוד שם אמר לה מקובלני אחר זה נשמט „אמרה לו כהנת אני אמר לה מקובל אמרה לו נדה אני

אני אמר לה מקובל". עוד שם הלך וישב לו בביתו, אחר זה הניח מקום פנוי, ובאמת יש להציג שם המלה „אלופסין", עיין בגוף התנחומא שלנו ובהערה שלי שם. שם צד 96 ורוח הקדש אני, המלה „הקדש" יש למחוק מן הספר. שם וכך לעת מצוא, צ"ל לכך אמר לעת מצוא. עוד שם ובסוף הודיעו שיוסף חי, חסר „ולא עוד אלא שבשרו פיו שהוא חי". צד 97 סלע כאן אין אני נפש כאן (?), הציג סימן השאלה באשר להמאמר אין שחר, ובאמת יש לתקן כמו שהוא בתנחומא שלנו לנכון „ואנו כלנו כאן אם אנו מבקשים אין אנו משארים נפש כאן". עוד שם נאה לשנים צ"ל נאה לשניהם. צד 98 שהיה בחור לאמו צ"ל בכור לאמו. עוד שם שהיו דבריו נעמנים, צ"ל שהיו דבריו נעימים. שם שהוריד את בלע כאן צ"ל שהוריד את כלנו כאן. עוד שם מה שכתוב צ"ל כמה שכתוב. צד 99 שם היה לבוש, צ"ל שבך היה לבוש. עוד שם ולאח"כ אני מרפא, חסר וכצ"ל אני מרפא אותם שנאמר לפני לא נוצר אל. צד 100 ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן, צ"ל בשם ר' יונתן בן אלעזר איש הבירה. שם המלות „ר' אליעזר אומר אלהים" מיותרות הן. עוד שם ור' יהודה בר שלום צ"ל ור' יהודה הלוי בר שלום. עוד שם הוו יודעים על גביכם, צ"ל שאור על גביכם. עוד שם כי העושק יהולל, חסר לפני זה ד"א וידבר אלהים. עוד שם ויאבד לה מתַנה צ"ל ויאבד לב מתנה. עוד שם בשעת שנקראת מתנה היא ומאבד מלבו, צ"ל מה שנקראת מתנה הוא מאבד מלבו. עוד שם ובשנים שהייתי צ"ל ובשביל שהייתי. צד 101 שלא חיה צ"ל שלא היה. עוד שם אמר לו ה' אלהי העברים צ"ל אמרו לו. עוד שם שלתני צ"ל שלחנו. עוד שם ואמר טפשים אתם צ"ל נרפים אתם. שם מבין העדר צ"ל מבין הרועה. עוד שם הגיע השה בסנה צ"ל בסכנה. עוד שם רבש"ע, חסרים המלות „בינך וביני". צד 102 ויאמר ה' אל משה עתה תראה, חסר מה אני עושה לפרעה ולמצרים אבל מה שאני עושה לשלשים ואחד מלכים אין אתה רואה. עוד שם אמר הקב"ה בעולם הזה גליתי את שמי, צ"ל ליחידים גליתי את שמי. שם ושל סנפיר היה, צ"ל ושל סנפירינון היה. שם במקרא משון צ"ל במקרא מלא. שם שהם נותנין צ"ל שהם נתונין. שם אלי קול מהיכל צ"ל אלא קול מהיכל, והמלה „בא" יש למחוק. שם ואמיתי צ"ל ואימתי. צד 103 כל רוחו יוציא כסיל, פה חסר וכצ"ל „מי שהוא אויל או כסיל בא להריב את חבירו ומוציא דברים שיש לו וכיון שהוא חכם באחרונה הוא מסלקו, ד"א כל רוחו יוציא כסיל". עוד שם ביום שהלכו, צ"ל כיון שהלכו. עוד שם אלא הוא (?) הציג סימן השאלה כי הדברים סתומים, וצ"ל הוו זהירין ואמרת אל אהרן. עוד שם יש מוליכין תרין כתם לרקים, צ"ל יש מוליכין תבן לעפרים כתם לרקם. שם ואף גם כן צ"ל ואף גם כאן. שם כמה דאיתא צ"ל כמה דאת אמר. עוד שם כי נרפים אתם, מלת „כי" מיותרת. עוד שם לאלהינו, צ"ל לה'. עוד שם הנה יוצא המימה, טוותר. עוד שם מי כמוהו מורה, הסר אחר זה המלה שמורה. צד 104 ואלה שבטי בני ישראל, צ"ל ואלה שמות בני ישראל. ועל השבושים אשר נמצאים בפרשיות האחרות אשר נעתקו למעני לא מצאתי נחוץ לתקנם רק את המאמרים הנדפסים בבית המדרש למען יתקנם הקורא.

כתב יד ח.

הכ"י הזה מכיל רק ב' ספרים האחרונים במדבר דברים, ומן פ' נצבים עד סוף הספר חסר, ומסיים במלות דוחו ולא יוכלו קום. ומחזיק פ"ב דפים בתבנית רביעית באגען. והכ"י הזה קנה ידידי הרב החכם המופלג מוהר"י כהנא מעזבון המנוח החוקר הגדול ה"ר אליקים כרמולי ז"ל. הכ"י מסומן בנומר 123 ונכתב בכתב ספרדי, לכן אכנהו תמיד בהערות שלי „כ"י ספרדי" ודומה עם תנחומא הנדפס, ועל השנוים וההוספות והחסרונות אשר בו העירותי בהערות במקומותם. בפ' דברים נמצא נוסף מאמר גדול המתחיל זש"ה אז ידלג כאיל פסח, עד נעתרות נשיקות שונא, ובסופו כתב המעתיק „עד כאן מצאתי בגליון" וזה נמצא גם בכ"י ה' מאקספארד, והוספתי זה המאמר בהוספה בסוף פ' דברים. וכן אחר אות א' בנדפס נמצא בכ"י ההוא מאמר אחד המתחיל זהו שאמר הכתוב השבעתי אתכם, ובסוף סיים „ע"כ מצאתי" וגם זה הוספתי בהוספה וכן בפ' שופטים נמצא מאמר אחד המתחיל מעשה בינאי המלך שעבדו הרג את הנפש עד בא גבריאל המלאך וחבטן בקרקע, הוא נוסף מגמרא סנהדרין.

הכ"י

כתב יד ט.

הכ״י הזה הוא קובץ 1240 באוצר הספרים של די ראסי בפארמא, והוא שוה עם הכ״י שלנו מאקספארד כ״י א׳ אשר נתתי לפנים הספר, ושוה עם כ״י רומי וכ״י רח״ם, וחסר בראשו עד פ׳ וירא ומתחיל באמצע פ׳ וירא מן ד״א בערב שהגיע ערבה של סדום (הוא באות ט״ו ע״ש בהערה צ״ד), ובסוף פ׳ וירא סיים ולפני כבוד ענוה זה גדעון (הוא באות כ״ט), ומשם עד סוף הפרשה חסר, ואין ספק שחסר איזה דפים, ואח״כ מתחיל בהתחלת פ׳ חיי. ובסוף התנחומא כתב הסופר.

„חזק ונתחזק הסופר לא יזק אני מנחם בר יעקב
כתבתי זה התנחומא להח׳ ר׳ יצחק בן ה״ר נתנאל
וסיימתי אותו כ״ב בחודש תמוז שנת ל לפרט״

הקובץ הזה מכיל י״ג ספרים וכלם מסופר אחד. הספר הראשון הוא התנחומא. ב) פסיקתא רבתי, ואחר פסקא י״ח נמצא שמה מדרש שה״ש (ראה אודות הפסיקתא רבתי בהערה ב׳ במבוא שלי להפסיקתא). ג) מדרש משלי. ד) אמירות לעתיד, מדבר על העתידות מהגאולה, ולא נודע למי, ומכיל ג׳ וחצי דפים. ה) פרק ר׳ יאשיהו, (שלחתי העתקה מזה הפרק אל ידידי הרב החוקר הגדול מהר״א יעללינעק והדפיסו בבית המדרש חלק ששי). ו) יצירת הולד. ז) מאמר ארבעה מלכים. ח) אליהו זוטא מפרק כ׳ והלאה, ומכיל שבעה פרקים. ט) פרקי דר״א פרק ל״ט, מ׳, מ״א. י) אותיות דר״ע. יא) דברים רבה. יב) פסיקתות לבין המצרים. יג) מדרש איכה רבתי וחסר מפ׳ ב׳ והלאה. מאד השתדלתי להשיג גם הכ״י הזה לכאן אבל בקשתי אשר ערכתי אל המיניסטעריום שבה ריקם, כי הסוכן העומד בראש בית האוצר לא הסכים לשלוח הכ״י חוץ למדינה באשר הוא נגד חוקי בית האוצר, ומה גם באמרו כי הכ״י יקר הוא מאד באשר הוא יחידי בעולם ואין זולתו, והיה קשה עלי מאד להשיג מעתיק להעתיק התנחומא עבורי, ובקושי מצאתי שמה בעיר פארמא מעתיק אחד והעתיק למעני ספר בראשית, אבל ראיתי כי העתקתו מלאה שבושים וחלופי אותיות בעבור כי איננו מורגל במלאכת העתקה, לכן לא צויתי להעתיק יותר. ובגוף הכ״י קצר הסופר הראשון כמו לדוגמא למה הדבר דומה הציג למ׳ הד׳ דו׳ ודומיהם. גם חסרים הרבה שורות ומלות ונלקה בחסר, כמו לדוגמא ריש חיי אמרו רבותינו שלש עשרה חופות וגו׳ הציג מלת „וגו׳״ במקום „וכו׳״ והשמיט הסיום, ונמצא מפורש בכ״י שלנו ע״ש בהערה ז׳, וכן עיין עוד שם בהערה ל״ז, ועל השנוים הנמצאים בכ״י הזה בס׳ בראשית העירותי בהערות שלי.

ולא אחדיל מלהביא אשר מצאתי בגוף הכ״י הוספה אחת מאת הסופר, והוא בריש פ׳ וישלח אחר המאמר א״ר יהודה ב״ר סימון כמעין נרפש וכמקור משחת כך צדיק מט לפני רשע, נמצא שמה.

„ושוב יש למעלה פרשה אחרת כתובה בדיפתרא כך פעם אחרת
ודבר אחר ופתותה שאדם ברוב עינוך וראי יבל״.

והדברים סתומים כחידה בלי פתרון. ולדעתי אולי יש לתקן במקום שאדם ברוב עינוך וראי יבל צ״ל שאי סביב עיניך וראי כלם [נקבצו באו לך] והוא פסוק בישעיה מ״ט י״ח, והכונה שוב יש למעלה פרשה אחרת כתובה על קלף שהיא כמו פרשה זו, ועוד דבר אחר ר״ל עוד ענין אחר כתוב למעלה ומתחיל בכתוב שאי סביב עיניך.

את כל זה חזיתי לדבר על תשעה כתבי יד אשר היו לפני מתכונתם ומהותם, ועתה נדבר בפרק שלאחר זה איזה כ״י נמצאים עוד מהתנחומא והם באוצרות הספרים.

יב) עוד איזה כתבי יד נמצאים מהתנחומא.

מלבד התשעה קובצים אשר דברתי מהם בפרק שלפניו, נמצאים עוד איזה כ״י מהתנחומא הנודעים לי ואלה הם (א).

כ״י

(א) החוקר הגדול צונץ בספרו גד״פ צד 238 הערה ג׳ הביא כ״י אחד בפאלמא קובץ 405 מסוף

א) כ"י באוצר הספרים של די ראססי קובץ 261. בקובץ הזה נמצא גם הפסיקתא מי"ב הפטורת (עיין מבוא להפסיקתא אות י"א סי' ד'), והתנחומא הזה שוה עם התנחומא הנדפס. בהתחלתו נמצא מאמר אחד והוא לקוח מאיזה מדרש מאוחר, ואולי הוא נובע ממדרש רבי משה הדרשן, כפי הנראה מסגנון לשונו, ומזכיר בזה את לשון הפייטן לר"פ, גם הביא את הרב ר' נתן ולא נודע לי מי הוא, גם נמצא „כדאיתא במסכת פלוני". ויש בו איזה דבורים קשי הבנה באשר הכ"י מטושטש וקשה בו הקריאה. גם נמצא איזה מלות זרות, והמאמר הזה נעתק למעני ואמרתי לתתו פה לפני הקוראים החביבים עליהם דברי קדמונינו, ואולי יתברר מי הוא המחבר ומי הוליד הדברים האלה. ואחר סיום המאמר מתחיל כמו בנדפס זש"ה ה' בחכמה יסד ארץ. ונעתק למעני כל פרשת בראשית, ושוה עם הנדפס. וכן כל הכ"י סובב הולך כמו בנדפס, וז"ל המאמר הנמצא בהתחלתו.

בראשית ברא אלהים את השמים. יתברך ויתעלה שמו וזכרו של מלך מלכי המלכים שחתם שמו . . . . (ב) תחלת מעשיו ברא אלהים את אמת שבסופי התיבות הוא אמת, וכן בתכלית מעשיו כתיב אשר ברא אלהים לעשות, להודיע שהוא קודם שנברא העולם, ואחר שיכלה העולם, וזהו שיסד הפייט (ג) אמת חותמו להודיע כי הוא אחד, ולא יאמרו שהיה לו שותף במעשה בראשית, וזהו בחכמה יסד ארץ, ביום שני . . . . . (ד) ברביעי נבראו מלאכים, בחמישי נבראו בהמות, אמר הקב"ה אין נחת רוח באלו, אם מלאכים עושים רצוני אין בכך כלום, שאין להם יצר הרע, ואיני זקוק להחזיק להם טובה, שאין להם אלא יצר טוב, שנאמר וסעדו לבכם (בראשית י"ח ה'), לבבכם אין כתיב אלא לבכם, לומר שאין להם אלא לב אחד, גם בבהמות אין נחת רוח, שאין להם אלא יצר הרע, ואינן מקבלות עונש, אברא בריה שיכנס בו יצר טוב ויצר רע ונלחמים יחד, אם יכריע הטוב את הרע, אז טוב לו, ואם יכריע הרע את הטוב, אז רע לו, לכן יתן החי את לבו לכוף את יצרו, שהרי לעתיד לבוא עתיד הקב"ה לשחוט יצר הרע לפני הצדיקים ובפני הרשעים, לרשעים נדמה יצר הרע כחוט השערה, לצדיקים דומה להר גדול, אלו בוכים ואלו בוכים, צדיקים בוכים מתוך שמחה, ורשעים בוכים ואומרים אוי לנו כי הכריענו זה ההבל והמנוול, ובפסוק יש בו ז' תיבות, כנגד ז' ימות העולם, ואם אדם ייטיב מעשיו, גדול הוא ממלאכי השרת, שאין להם יצה"ר, וזה שנלחם על יצרו גדול הוא ממלאכים, ואם ח"ו יסלף ארחו מגואל הוא מהבהמה, שהרי נבלתו מושלכה באשפה, ונשמתו נדונה בגיהנם, וזה שאמר דוד אדם ובהמה תושיע ה' (תהלים ל"ו ז'), כך פירושו אדם ובהמה מטריף הקב"ה כמו במה אושיעך המן הגורן וגו' (מ"ב ו' כ"ז), וכמות אדם מות בהמה, כלומר דברים שבאדם יש בבהמה, אדם מוליד וכן בבהמה, אדם אוכל ושותה וכן הבהמה, אדם מוציא רעי וכן הבהמה, אדם מת וכן בהמה, ומותר האדם מן הבהמה אין (קהלת ג' י"ט), כלומר יתרון אדם מן הבהמה הקבר, שכן קורין בלשון יוני קבר (ה) אניא. ד"א אדם ובהמה תושיע ה' (ו) מעשה באלכסנדרוס מוקדון שהלך לארץ אחת מעבר להרי חושך, הושיבו מלך הארץ אצלו, באו שני אנשים למשפט לפני המלך, אמר האחד אדוני המלך קניתי בית מחבירי זה וכשנכנסתי בו חפרתי ומצאתי בו ממון, באתי לחבירי ואמרתי לו בא וטול ממונך שמצאתי בבית ואיני רוצה להוציא מן הבית שקניתי ממנו, כי לא קניתי כי אם הבית והקרקעית, ענה חבירו ואמר אדוני המלך הממון שלו ואין לי בו חלק כי כשמכרתי לו הבית מכרתי לו מקרקעיתו עד תהום, ומגגו עד צית שמיא, אמר המלך יש לך בן, אמר לו הן, אמר גם לחבירו יש לך בת, אמר לו הן, יזדווגו יחד ויהיה הממון שלהם, ראה אלכסנדרוס ואמר למלך אלו אירע בארצנו היה הממון למלך, שאומר אבידתא למלכא, אמר לו המלך כלום זורעים וקוצרים במלכותכם, כלום גשמים יורדין בארצכם, כלום שמש זורח בה, אמר לו הן, אמר לו כלום יש בהמות בארצכם, א"ל הן, אמר לו ודאי בזכות הבהמות אתם חיין, שאין בידכם זכות, אבל אנו בהמותנו חיות בזכותנו. וזהו אדם ובהמה תושיע ה', פעמים אדם בזכות בהמה, כגון אתם, ופעמים בהמה בזכות אדם, כגון אנו שמאמינים את הדין.

תהו ובהו וחושך על פני תהום. אלו ד' מלכיות, (ז) תהו זה מדי, כד"א ראיתי את הארץ

התנחומא, וזה טעות כי הוא מחובר עם פירוש שבינו. (ב) מלה אחת מטושטשת. (ג) במוסף לר"ה בפיוט ועמך תלואים. (ד) פה חסר. (ה) לא מצאתי המלה ביונית, כי קבר בל"י איננו אניא כי אם אולי עסוקה. (ו) עיין זה בפסיקתא פסקא שור או כשב ובוי"ר פכ"ז. (ז) הלשון משובש ונמצא לנכון בב"ר פ"ב אות ד' תהו

הארץ והנה תהו (ירמיה ד' כ"ג), ובהו זהו בבל, שבלבל את כל העולם כולו, והוא נבוכדנצר, גם כתיב בהמן ויבהלו [להביא] את המן (אסתר ו' י"ד), וחושך זה יון שהחשיך עיניהם של ישראל באכזריות חמה, תהום זה מלכות הרשעה שפוערת פיה לבלי חוק, כתהום שאין תכלית וסוף ואין חקר לארכו ולרחבו.

ורוח אלהים מרחפת. זה שאמרו רבותינו ז"ל עתידה מלכות הרשעה שתהא מולכת על כל העולם כולו תשעה חדשים, ואח"כ יבא מלך המשיח וירחם על ישראל שמקיים את התורה שנמשלת למים, שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נ"ה א') ויאבד עשו הרשע, שנאמר וברוח (פיו) [שפתיו] ימית רשע (שם י"א ד'). ד"א מרחפת על פני המים, על ידי תשובתן של ישראל ירחף ויחון הקב"ה על ישראל. (ח) ומים נקראין תשובה, שנאמר שפכי כמים לבך (איכה ב' י"ט).

ויאמר אלהים יהי אור, ויהי אור, (ט) חמשה פעמים כתיב אור, (י) [כנגד חמשה חומשי תורה], ראשון כנגד (מעשה) [ספר] בראשית (יא) שנברא והאיר העולם, שני כנגד [ספר] ואלה שמות, שבו כתיב יציאת ישראל ממצרים מאפילה לאורה, שלישי כנגד ס' ויקרא שבו תורת כהנים שמאירה עיני לומדיה, רביעי שכתוב בו ויבדל אלהים בין האור כנגד ס' במדבר שמבדיל יוצאי ארץ מצרים לבאי הארץ, חמישי שכתוב בו ויקרא אלהים לאור יום כנגד משנה תורה שבו עיקר מצות, לכך קורא לאור יום. ד"א ויקרא אלהים לאור זה כלל גדול כל קריאה שבמעשה בראשית אינו אלא קריאת תנאי, אף כאן התנה הקב"ה לאור לשמש ביום ולחושך לשמש בלילה, ופעמים שישתמשו יחד, כענין שנאמר ויהי הענן והחשך ויאר (שמות י"ד כ'), וזהו שכתוב הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים (ישעיה ס' ב') לדונם, ועל ישראל כתיב ועליך יזרח (שמש) [ה'] (שם שם), וכענין זה ישתמשו לעתיד לבוא, וראו גוים צדקך (ישעיה ס"ב ב'), וכתיב כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (מיכה ז' ט"ו).

יקוו המים אל מקום אחד. בשעה שאמר הקב"ה יקוו המים אמר שרו של מים איזה מקום מימי, השיבו הקב"ה אוקיינוס בעט רהב להחזיקם שם בא הקב"ה ומחצו וזש"ה ותבונתו מחץ רהב (איוב כ"ו י"ב). יקוו המים, (יב) ר' אבא בר כהנא בשם ר' לוי יבא היום שיחזרו המים ויקוו אל מקומן הראשון, משל למלך שיש לו עיר אחת שכולהן אילמים, והיו מקלסין ומשבחין למלך, אמר המלך ואם אלמים כך, פקחים ומדברים לא כל שכן, מה עשה גירש האילמים והושיב פקחין במקומן, מה עשו הפקחים נתגאו ואמרו לנו העיר, ומה לנו במלך ומרדו בו, אמר המלך גירשתי ראשונים שהיו מקלסים לי לפי דעתם בשבילכם, ואתם הוספתם לחטוא בי, יחזרו הראשונים ואגרש אתכם, כך מתחלה היו המים מקלסין ליוצרם, שנאמר מקולות מים רבים אדירים משברי ים אדיר במרום ה' (תהלים צ"ג ד'), אמר הקב"ה אלו שאין להם לא פה ולא לשון מקלסין כך, וכשנברא אדם שיש לו דעת פה ולשון על אחת כמה וכמה שיקלסוני, מה עשה, ברא את האדם, עמד דור המבול ודור הפלגה, ומרדו בו, אמר הקב"ה יחזרו הראשונים וידחו את אלו, הוא שכתיב והמים (היו) [גברו מאד מאד] על הארץ. ד"א יקוו המים אל מקום אחד, ובאותו מקום יבא הים שתראה היבשה ליוצאי מצרים, זהו דכתיב ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה (שמות י"ד ט"ז), (יג) מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית, לשמים (שיהיו נשמעים) [שישתקו] לפני משה, זהו [שנאמר] האזינו השמים ואדברה (דברים ל"ב א') לים שנקרע לפניו, שנאמר וישב הים לפנות בוקר לאיתנו (שם י"ד כ"ז), (יד) אל תקרי לאיתנו אלא לתנאו, ולשמש שידום לפני יהושע, הוא דכתיב (טו) [שמש בגבעון דום] (יהושע י' י"ב).

ולמשול ביום ובלילה. (טז) אמר ר' חלבו מהו למשול ביום אם לענין תיקונן הרי כבר נאמר את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה, [אלא] אין למשול כי אם לצדיקים שמושלים במעשה בראשית, כגון משה (יז) כמו שכתבתי, וכגון יהושע, שנאמר

זה גלות בבל שנאמר ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו זה גלות מדי שנאמר ויבהילו להביא את המן. (ח) עיין בב"ר שם בזכות התשובה שנמשלה כמים שנאמר שפכי כמים לבך. (ט) ב"ר פ"ג אות ה'. (י) הוספתי ע"פ ב"ר. (יא) בב"ר הגי' שבו נתפסק הקב"ה וברא את עולמו. (יב) עיין ב"ר פ"ה אות ג' מה שמובא בשם ר' לוי ובשם ר' אבא בר כהנא. (יג) עיין ב"ר פ"ה אות ה' אמר ר' יוחנן תנאין התנה הקב"ה כו'. (יד) בב"ר שם איתא כך, וישב הים לאיתנו לתנאו שהתנה עמו. (טו) הוספתי הכתוב שמש בגבעון דום ומובא לנכון בב"ר שם. (טז) בב"ר פ"ו אות ע' הגי' אמר ר' אילפא. (יז) כמו שכתבתי כוונת המחבר למאמר שלפניו שהביא שהתנה לשמים שישתקו

שנאמר וידום השמש וירח עמד לו (יהושע י' י"ג), כשנלחם בגבעון וראה השמש נוטה לערב אמר לשמש דום מלומר שירה, שהרי השמש כל כמה שהוא הולך מהלל ליצרו, שנאמר ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה' (תהלים קי"ג ג'), מהלל כתיב בלא וי"ו כלומר שהוא מהלל תמיד בלכתו, וכשאמר לו יהושע שמש בגבעון דום (יהושע י' י"ב) ולא אבה השמש, ולא השגיח לדבריו, אמר יהושע כ"כ עזי פנים ברקיע. אמרה השמש כלום יש אדם שיטיח דברים לקשיש מניה, אנא קשיש מינך תלתא יומא, דאתבריתי ברביעי ואת בששי, א"ל יהושע כלום יש עבד שמורד ברבו, אתה עבדי, שהרי כתיב ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ (בראשית י"ד י"ט) נמצא שקנה אברהם שמים וכל צבאם, וכתיב ביוסף אבא והנה השמש והירח משתחוים לי (שם ל"ז ט'), ואי נעשית עבד לאבא, ואנא מזרעו של יוסף, וזהו למשול ביום ובלילה.

יהי מאורות ברקיע השמים. (יח) לא נברא גלגל חמה אלא להאיר, ולבנה למועדים.

אשר ברא אלהים לעשות. כל מה שברא אלהים במעשה בראשית הוא לעשות פרי אדם ובהמה חיה ועוף וכל בריה להוליד אחרים, שמים להוריד מטר, ארץ להעמיד אילנות ועשבים, מים לגדל דגים, זה לעשות.

ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, מהו בצלמנו כדמותנו, אם בצלם דיוקנינו, והכתיב ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו (ישעיה מ' י"ח), ואם בצלם אחר שיש כאן עמנו, כשהוא אומר שופך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשית ט' ו') ומה בכך הלא הוא צלם בפני עצמו כבהמה, אלא מה בצלמנו כדמותנו בגווננו שיהא שולט למטה כמו אני למעלה. נעשה אדם. בשעה שעלה משה למרום וכתב את התורה והגיע לנעשה אדם, פשט ידו לאחוריו, ואמר רבש"ע דבר שעתיד להכשיל בני אדם אתה כותב בתורה, א"ל הקב"ה משה כתוב, והרוצה לטעות יטעה, והטועה ידחה לבאר שחת. בשעה שאמר הקב"ה נעשה אדם, אמר למלאכי השרת איברייאיה (יט) (דעביד קשוט) [שלום] אמר ליה לא ליברי' דכולי' קטט, [צדק] א"ל ליבריא דעביד טיבו, זה שאמר הכתוב (צדק ומשפט) [חסד ואמת] נפגשו (אמת) [צדק] ושלום נשקו (תהלים פ"ה י"א), עד דהוו מדיינין זה עם זה בראו הקב"ה, אמר להם הקב"ה מה את מדיינין, כבר נעשה, וזה נעשה אדם, והמינים פוקרין בו ואומרים שהיה לו שותף ירקב שמם שמתעים הם (כ) דוראי דוחה מן התשובה.

ד' יסודות נבראו בעולם, ואלו הן. אור ורוח ומים ועפר, שנים מהם מתולדות השמים, ושנים מהם מתולדות הארץ, אור ורוח מתולדות השמים, וראה והבן אמיתית הדבר איך תעמוד בדבר האור הוא בכל ענין שתהפוך הנר או האור הלהב עולה למעלה, לפי שהולך לתולדתו, גם הרוח עולה, וזה לך האות, קח נאד ומלאהו רוח, והשליכהו במים, הוא צף למעלה, ועפר ומים למטה, קח המים ושים אותם במקום מדרון יבואו למטה, וכן העפר מתולדות הארץ, וכן כל מעשה יום ויום, אחד מתולדות הארץ ואחד מתולדות השמים, בא לבראות האדם, אמר למלאכי השרת אם אברא אותו מן העליונים התחתונים מתקנאים, ואם אברא אותו מן התחתונים, יתקנאו בו המלאכים, אברא אותו משניהם, הנשמה משלנו והגוף משלהם וימשול בעליונים ובתחתונים, והוא משה שכתבתי (כא) למעלה, וזהו תמשילהו במעשה ידיך וגו' (תהלים ח' ז'), וכתיב ותחסרהו מעט מאלהים (שם שם ו'), והרב ר' נתן מושל בו משל ואומר אם שני בני אדם בונין בית יכול האחד לסותרו בלא רשות חבירו, בתמיה, לא, א"כ שאמר לשותפו לעשות אדם, למה לא לקח רשות ממנו למחותו שהרי לא נאמר נמחה אלא אמחה, ואם תאמר למי אמר למלאכים, שכן מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים (ישעיה מ"ד כ"ו), וכן מצינו במלאכים (וארא) [ראיתי] את ה' יושב (על כסא רם ונשא) [כסאו] וכל צבא השמים [עומד עליו] מימינו ומשמאלו ויאמר ה' מי (ילך ויפתה) [יפתה] את אחאב וגו' (מ"א כ"ב י"ט כ') הא למדת שנושא עצה עם המלאכים.

וירא את כל אשר עשה והנה טוב מאד. מהו מאד זהו יצר הרע, שאלמלא יצר הרע לא היה העולם מתקיים שלא יזדווגו יחד ונמצא העולם כלה. ד"א והנה טוב מאד זה יצה"ר שהוא

לפני משה. (יח) בב"ר פ"ו אות א' הלשון מתוקן ר' יוחנן פתח עשה ירח למועדים לא נברא להאיר אלא גלגל חמה בלבד אם כן למה נבראת לבנה למועדים, כדי לחדש בהלבנה ראשי חדשים ושנים. (יט) מתקתי כי הוא בטעות והקנתי שלום אמר ליה, וכן תקנתי צדק א"ל, עיין ב"ר פ"ח אות ה'. (כ) אין להמלות שחר. (כא) כוונתו

שהוא טוב יותר מראי והוא רע, והוא משל הדיוט (כב) אנטריא ביין נא טיא אל נון. הוא שאמר הכתוב מציל עני מחזק ממנו (תהלים ל"ה י'), עני זה יצר טוב הנקרא מסכן, חזק ממנו זה יצר הרע שהוא מלך, וכן הוא אומר טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל (קהלת ד' י"ג), (כג) טוב ילד מסכן זה יצר טוב, ממלך זקן זה יצר הרע, אשר לא ידע להזהר עוד (שם שם), כלומר שאין יודעים להזהר ממנו שהלכו אחרי מחשבותם שליט הרע להכשיל האדם השומעים לו תחלת מעשיו לדבר קטן, ואם מוצאו שומע לו עולה במעלותיו המקולקלים עד שטורדו מן העולם, כך איתא במסכת נדה (כד) אין קץ לפורענותם, ושמא תאמר מקבלין פורענותם בעולם הזה אבל לא לעולם הבא, לכך נאמר גם האחרונים לא ישמחו בו (קהלת ד' ט"ז), שאף לאחר מיתה מקבלין פורענות, וכן עני ואביון מגוזלו (תהלים ל"ה י') אין לך גזלן יותר ממנו.

ויברא אלהים את האדם. דד ברייתו (?) וייצר ה' אלהים את האדם אלו מזונותיו (?) לימד דרך ארץ שלא יזמין אדם את חבירו אלא אם כן התקין כל הסעודה תחלה. (כה) ר' יהושע דסכנין אומר בנפשותן של צדיקים נמלך להבראו אדם שהם נטעים של הקב"ה שנאמר המה היוצרים ויושבי נטעים (דה"א ד' כ"ג). (כו) אמר ר' הונא בשם ר' איבו (בדמך) [ברעת] בוראו, כלומר לאחר שברא המזונות בראו.

ויפח באפיו. אמר ר' יוחנן בשם ר' מאיר הנשמה ממלאת את כל הגוף וכשהוא ישן עולה למעלה ושואבת חיים מן מעלה. ר' לוי בשם ר' חנינא אמר כשהוא ישן נשימה שהוא נוטל הנשמה חוזרת ואלמלא כן מת, הה"ד אם ישים אליו לבו רוחו ונשמתו אליו (תאסף) [יאסף] (איוב ל"ד י"ד), ותדע כי הנשמה מפוזרת בכל האברים, שאילו דרה באבר אחד מיד פורחת ממנו. ד"א ויפח באפיו מעשה בחד מינא שהיה בשבבותיה דר' יהושע בן לוי, חלה אותו המין מן ר' יהושע בן לוי לשיולי ביה חזא דהוי בכי, א"ל אמאי קא בכית, א"ל להאי שופרא דקא בלי בעפרא, א"ל ולא חייי קא בכינא, א"ל מאי תרועם בשבט ברזל ככלי יוצר תנפצם (תהלים ב' ט'), למה לא כתיב ככלי זכובית, א"ל שהרי זכוכית יש להם תקנה, אבל כלי יוצר אין להם תקנה, מאי טעמא כלי זכוכית נעשה בנפיחה, לכך יש בשבריו תקנה. אבל כלי יוצר שאינו נעשה בנפיחה אין לו תקנה, א"ל השמע לאזניך מה שאתה מוציא מפיך, ומה נפיחתו של אדם יש לו תקנה שנברא מעפר, נפיחתו של הקב"ה לא כל שכן, ואדם נברא בנפיחתו של הקב"ה שנאמר ויפח באפיו נשמת חיים, מה נשמת, מלמד על כל נשימה שאדם עושה חייב לקלס לבוראו שנאמר כל הנשמה תהלל יה (תהלים ק"נ ו').

ויקח אלהים את האדם ויניחהו בגן. אמר ר' יוחנן הגינו ועדנו מכל עץ הגן. לעבדה, להיות עוסק בתורה, כמד"א תעבדון את האלהים על ההר הזה (שמות ג' י"ב) שתקבלו את התורה. ולשומרה, זו שמירת שבת, דכתיב ביה שמור את יום השבת (דברים ה' י"ב), שהרי שבת אחד מעדי ישראל שבכל יום ויום אדם נידון לפני הקב"ה, ובאין המצות שהוא עושה להעיד עליו ולהמליץ בעדו, וצריך שיהיו העדים שנים, שנאמר על פי שנים עדים יקום דבר (שם י"ט ט"ו), לכך צריך להיות זהיר וזריז להניח תפלין בכל יום ואומר יש לאדם שתי אותות לעדות, תפלין שכתוב בה אות, ומילה שהיא אות, אבל בשבת ויו"ט אין צריך תפלין, שהרי שבת ויו"ט אות ויש לו שני עדים שבת או יו"ט ומילה ראוי להם לבריות בלי טהור (?) במילה גם היא מעדיו ללכת אחר מחשבתו לבר מאשתו המצווה עליה.

ותתן גם לאישה. אמר ר' שלמאי אמרה לו מדוע אינך אוכל כמוני, וכי סבור אתה שאני מתה ואתה תחיה ויברא לך חוה חדשה, והכתיב אין כל חדש תחת השמש (קהלת א' ט'). ואם אמית אתה יושב (כז) איצטלם כי בטל, הכתיב לא תהו בראה לשבת יצרה (ישעיה מ"ה י"ח), אז אבל, (כח) גם לבהמה ולחיה ולכל בריה האכילה חוץ מעוף אחד וחול שמו, שנאמר וכחול ארבה ימים (איוב כ"ט י"ח). (כט) דבי ר' ינאי אמרי אלף שנים חי, ולבסוף אלף עובר באש ונתחדש בשרו ונוצתו (ומתמעט לכבזה) [מתמרטין ומשתייר בו כביצה] וחוזר לילדותו וגדל מדי יום ביום עד אלף וחוזר לקדמותו, וכן כל ימות עולם ואינו טועם טעם מיתה.

ותפקחנה

שכתב לעיל מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית שיפתחו לפני משה, ועיין גם בהערה י"ז. (כב) המלות מן המשל אין להם פתרון, ושאלתי את ידידי הרב הגדול הבלשן הנפלא מהר"א ד"ר קאהוט והשיב לי יגעתי ולא מצאתי פשר דבר בענין משל הדיוט. אולי ואולי ענינו מלשון איטלקית intra bajone celia non כל דבר טוב ביותר הוא רע. (כג) עיין קהלת רבה פ"ד בפסוק טוב ילד מסכן. (כד) דף י"ג ע"ב. (כה) ב"ר פ"ה אות ז' ע"ש. (כו) ב"ר שם אות ו'. (כז) נ"ל הטלים, וכ"ה לנכון בב"ר פי"ט אות ה', והמלה יונית, עיין ערוך, ופה היה כתוב „פי' בטל", ונעשית בטעות „כי בטל". (כח) ב"ר שם ומדרש שמואל פי"ב. (כט) ב"ר שם.

ותפקחנה עיני שניהם. (ל) (ר' סומין) [וכי סומין היו] ר' יוחנן בשם ר' ינאי ויוחנן בן (לא) זכאי אומרים משל (לב) לסומא שהיה עובר לפני חנותו של (לג) זגג, והיו לפניו שורות של (לד) כלים נאים, נטל הסומא מקלו והפשילו לאחוריו, ושיבר את הכלים, תפשו הזגג, (לה) א"ל לא אתה יודע שאיני נפנה ממך, בא וראה כמה כלים נאים איבדת, כך הראה להם הקב"ה כמה דורות איבדו.

ויאמר אל הנחש. (לו) תני ר' חייא בגדולה מתחילים מן הגדול שנאמר ויאמר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר (ויקרא י' י"ב), ובקללה מן הקטן, שנאמר ויאמר אל הנחש. (לז) תני ר' חייא עיבורה של בהמה גסה טהורה תשעה חדשים, והטמאה שנים עשר חודש, ובדקה הטהורה חמשה חדשים, הכלב חמשים יום, החתול נ"ב יום, החזיר ס' יום, (הנמר) [הנמייה לשבעים יום], הצבי והשועל ששה חדשים, ושאר כל השרצים [לששה חדשים], הארי והנמר והדוב והפיל הקוף והקיפוד שלש שנים, הנחש לשבע שנים, האפעה לשבעים שנה, נמצא גדול צער עיבור הבהמה משל חיה שבע ידות, שהרי החתול היא חיה ואין עיבורה אלא נ"ב יום, ועיבור הבהמה שנה אחת הרי שבע ידות מן החיה, (לח) כדאמרינן במנחות.

ואף כי אמר אלהים מכל עץ וגו' מכאן מעולם אל יתחיל בקלקול, (לט) דאמרינן שלשה פתחו באף (דנפלו) [ונאבדו באף], ואלו הן. נחש אף כי אמר אלהים, ושר האופים דכתיב אף אני בחלומי (בראשית מ' ט"ז), והמן אף לא הביאה אסתר (אסתר ה' י"ב).

ויתחבא האדם ואשתו. (מ) תני ר' ישמעאל עד שחטא אימתו מוטלת על הבריות, כיון שחטא אימת הבריות מוטלת עליו. מצינו קודם שסרח אדם הראשון היה שומע הקול בנחת, ועומד על רגליו, שנאמר וישמע את הקול מתהלך בגן לרוח היום, אמר ר' אבא בר כהנא מהלך אין כתיב אלא מתהלך, קפיץ וסליק, לאחר שסרח שומע את הקול בזעף ומתחבא שנאמר ויתחבא האדם ואשתו. תנא באותה שעה הקטינו והעמידו על מאה אמה, וזהו שאמרו חכמים אדם היה גדול מארץ עד לשמים וכשסרח הקטינו הקב"ה, שנאמר ותשת עלי כפיכה (תהלים קל"ט ה'), וכן אתה מוצא בישראל, עד שלא חטאו כתיב ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר (שמות כ"ד י"ז), אמר ר' אבא בר כהנא שבע מחיצות (מא) מתנוססות (וכבוד) דהיו ישראל רואין ומסתכלין בתוך כולן ולא היו מתייראין ולא מתפחדין, כיון שחטאו אפילו בסרסור לא היו יכולין להסתכל, שנאמר וייראו מגשת אליו (שמות ל"ד ל'). (מב) אמר ר' תנחום בר אבין בשם ר' חנן אף הסרסור שהיה סרסור בין ישראל לקונם הרגיש, דכתיב מלכי צבאות ידודון ידודון (תהלים ס"ח י"ג), מלאכי אין כתיב כאן אלא מלכי דמלאכיא הרגישו, ואף משה שנצחם למיכאל ולגבריאל כשעלה לרקיע שנאמר עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם (שם שם י"ט), (מג) כדאיתא התם, נתיירא מן הגוליירין, שנאמר יגורתי מפני האף והחמה (דברים ט' י"ט).

ואכלת את עשב השדה. ופסוק אחר אומר ומכל עץ הגן אכול תאכל, זכו מכל עץ הגן, לא זכו עשב השדה.

חוה כי היא היתה אם כל חי. (מד) אמר ר' אחא חיויא חויך (מה) (ואם כל חי חוויא דאדם) [ואת חוויא דאדם, כי היא היתה אם כל חי] כי נחש שטן של חוה, וחוה היא שטן של אדם.

כתנות עור. (מו) כתנות אור, והיא מאותיות המתהלפות זו בזו שהיו דומין (מז) לפנס,

פירוש

(ל) תקנתי כמו שהוא לנכון בב"ר שם אות ו'. (לא) בב"ר בשם ר' יודן בשם ר' יוחנן בן זכאי ור' ברכיה בשם ר"ע. (לב) בב"ר משל לעירוני. (לג) פי' אומן עושה כלי זכוכית. (לד) בב"ר קופה מלאה כוסות ודייטרוטין. (לה) בב"ר גי' אחרת א"ל ידע אנא דלית אנא מהני מינך כלום. (לו) ב"ר פ"כ אות ג' וכן בספרא פ' שמיני, ובמלות תני ר' חייא כוון אל הספרא או כוון על הגמרא דברכות דף ס"א ע"א. (לז) המלות „ר' חייא" נוספו בטעות ונשתרבבו ממאמר שלפניו, והמאמר נשנה בב"ר שם, ועיין בכורות דף ח' ע"א. (לח) אולי צ"ל כדאמרינן בבכורות והוא המאמר שהבאתי בהערה שלפניה. (לט) בב"ר פי"ט אות ב' הביא ארבעה הן שפתחו באף וחושב גם ועדת קרח. (מ) זה לקוח מן פסיקתא רבתי פט"ו פסקא החודש, גם נראה כי השמיט המלות הזרות אימרון אגראן, והביא הפי' בנחת, בזעף, שהם נוספו ברבתי שם, ועיין בפסיקתא החודש ובהערה מ"ח. (מא) ברבתי שם הגי' בוססות, ועיין בפסיקתא בהערה נ"ז, ופי' מתנוססות מלשון רוח ה' נוססה בו. (מב) עיין בפסיקתא דרב כהנא פסקא הנ"ל הערה ס'. (מג) ר"ל בפסיקתא רבתי. (מד) א"ר אחא ב"ר פ"כ אות י"א. (מה) הגהתי כמו שהוא בב"ר, ועי"ש בפירש"י המיוחס לו. (מו) ב"ר שם אות י"ב. (מז) עיין בב"ר שם ובפירש"י.

פירוש נר מאירין כעששיות. (מח) קריטייל בלע"ז, (מט) וכמרגליות דחלקין כצפורן, והן בגדי החמודות שבאו לידי עשו.

ויתפרו עלה תאנה. בתאנה סרחו ובעליו נתכסו, משל לגנב שנתפס תולין הנגנב על כתיפו, כך בתאנה סרחו ובתאנה נתכסו. (נ) אמר ר' לוי סב חוט חייט משל הדיוט, כלומר כל שעה החוט תלוי בצוארו של חייט.

ואל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך. אמרה לא אזדקק לו ולא יהיה לי צער הריון, לכך נאמר ואל אישך תשוקתך, אמרה אכוף יצרי, הוא ימשול בך, אם יתבע לך לא יהא לך פתחון פה לעכב על ידו.

הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב, מעשה באדם אחד שהיה הולך בשדה ובידו כד של חלב, פגע בנחש שהיה צועק מרוב צמא, אמר לו האיש מה אתה צועק, אמר לו כי צמאתי, ומה בידך, אמר לו חלב. א"ל תן לי את החלב לשתות ואראך ממון גדול עד שתתעשר, נתן לו ושתה. לאחר ששתה, א"ל הראיני הממון שאמרת לי, אמר לו בא אחרי, הלך אחריו עד שבאו לאבן גדול, א"ל תחת האבן הזה הוא הממון, הקים האיש האבן והפר ומצא הממון, לקחו והביאו לביתו, מה עשה אותו הנחש קפץ ונשתלשל סביב צוארו, אמר לו האיש מאי האי. אמר לו ממית אותך על אשר לקחת את כל ממוני, א"ל בא עמי לבית דינו לפני שלמה, הלכו ובאו לפני שלמה, ועוד הנחש עליו, צעק האיש לפני המלך, אמר המלך לנחש מה תבקש, אמר לו הנחש אני רוצה להורגו, שהרי כתיב אתה תשופנו עקב, א"ל רד מעל צוארו, שאין נכון שתהא מוחזק בו יותר ממני, אחרי אשר אתם בבית דין, ירד מעל צוארו לארץ, א"ל המלך מעתה אמור דבריך, התחיל לדבר ואמר אהרגנו, כמו שאמר לי הקב"ה אתה תשופנו עקב, א"ל המלך לאיש ולך צוה הקב"ה הוא ישופך ראש, מיד קפץ ורצץ מוחו, מכאן אמרו חכמים טוב שבנחשים רצוץ את מוחו.

וישלחהו ה' מן הגן. (נא) אמר ר' נחמיה גרשהו מעולם הזה אבל לא לעולם הבא, וזה שאמר דוד אשבעה בהקיץ תמונתך (תהלים י"ז ט"ו), אותו שנברא בדמותך הוא אדם, בצדק אחזה פניך (שם), (נב) אותו שהצדיק מאותה גזירה.

הכרובים. (נג) מששת ימי בראשית נבראו, הה"ד הוא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה (יחזקאל י' כ'), פעמים מתהפכים לאנשים, פעמים לרוחות, ולפעמים למלאכים.

להט החרב המתהפכת. (נד) אש לוהט מראשו ועד רגליו, אמר אדם מי מציל אותי מן האש הזה הלוהטת, (נה) אמר הקב"ה חרב המילה יצילם, שנאמר חרבות צורים (יהושע ה' ב') ומתרגמינן אזמולין חרפין. רבנין אמרין חרב התורה שנאמר בה חרב פיפיות בידם (תהלים קמ"ט ו'), (נו) פירש מאשתו וכשראה שישראל עתידין לקבל תורה לכ"ו דורות מיד החזירה והעמיד תולדות הרבה, היינו דכתיב והאדם ידע את חוה אשתו.

גדול עוני מנשוא. (נז) אמר קין לפני הקב"ה אתה נושא עליונים, אתה נושא תחתונים, אתה הוא שנקראת נושא עון, ולי אין אתה נושא.

הן גרשתני. (נח) אתמול גירשת את אבא שנאמר ויגרש את האדם ועכשיו אתה מגרשני, ואמרו הוחזק הוא גרשך, שמא מפניך אסתר (נט) אמר ר' יהודה באו בהמה וחיה ועוף לתבוע (ס) דיוקנו של הבל לפני הקב"ה, (סא) אמר הקב"ה לא כדין רוצחים דינו של קין שהרי לא שמע פרשת רוצחים, אלא דינו בגלות שהוא שוגג, ולכך נע ונד יהיה בארץ. ד"א גדול עוני מנשוא, בניחותא כלומר גדול עוני שאיני יכול לנשאו, כענין שנאמר אשרי נשוי פשע כסוי חטאה (תהלים ל"ב א'), אשרי מי שיכול לישא פשעיו, אוי לו למי שפשעיו נושאין לו, כענין שנאמר ועונינו כרוח ישאונו (ישעיה ס"ד ו'), וכן הוא אומר נלאיתי נשוא (שם א' י"ד), כביכול תשש כחו מלישא.

כי

(מח) נ"ל קריטייל"ש והוא לשון איטליא chiaritate chiarita. (מט) עיין ב"ר שם. (נ) בב"ר פי"ט אות ז' ואח"כ יצחק קלקלת טובלך סב חוט וחייט. (נא) ב"ר פכ"א אות ז'. (נב) עיין בב"ר שם. (נג) עיין ב"ר שם אות ט'. (נד) עיין ב"ר שם. (נה) בב"ר שם ר' הונא בשם ר' אחא אמר חרב מילה. (נו) עיין ב"ר שם ובחלופי הכד"ל. (נז) עיין ב"ר פכ"ב אות י"א ובתנחומא כ"י שלנו. (נח) עיין ב"ר שם. (נט) ב"ר שם אות י"ב. (ס) דקינו הוא גירסא ישרה, ובב"ר הסמיכו המלה והיינו דמו של הבל, ועיין ערוך ערך דקיון. (סא) עיין ב"ר שם שמובא זה בשם ר' נחמיה.

כי שת לי (בן) [אלהים זרע] אחר . בשעה שהרג קין להבל לקו כל מיני אילנות שבעולם ושמרם בחלקו של הבל, וכל מיני זרעים, וישבו באבילות מלהוציא פירות אלא מאכל אחד, וכיון שנולד שת נטלו לחלקו והשאר גנוז בגפן, שנאמר ותאמר להם הגפן החדלתי את תירושי (שופטים ט׳ י״ג), מהו את תירושי, מלמד שבשעה שנהרג הבל חדל הגפן תשע מאות ועשרים ושש מיני פירות ולא נשתייר אלא יין והשאר נגנז לעתיד לבא, וכן כל אילן ואילן וכל עשב ועשב עתיד להחזיר לעתיד לבא, שנאמר כי עץ נשא פריו תאנה וגפן נתנו חילם (יואל ב׳ כ״ג), החדלתי את תירושי עולה בגימטריא תשע מאות ועשרים ושש .

עד כאן נמצא בכ״י הלזה בהתחלתו, ואח״כ מתחיל כמו בתנחומא הנדפס .

ב) כ״י שני הנמצא בוואטיקאן והוא קובץ 44 . (העתקה אשר נעתק למעני הוא מקובץ 24). הקובץ הזה הוא שני חלקים בתמונת פאליע קטן על נייר נכתב בכתב רש״י, ומחזיקים ב׳ החלקים יחד שפ״ר דפים . מן דף א׳ עד דף ר״צ הוא התנחומא . מן דף רצ״א מתחיל קטעאת אל תורה (פי׳ בלשון ערבי פרשיות של תורה) בראשית . כנחה יום אחד, יום שני, יום שלישי . שבת כהן יום שלישי, לוי אשר ברא אלהים לעשות, שלישי נפש חיה הוא שמו, רביעי את דרך עץ החיים, חמישי לקרוא בשם ה׳, ששי כי לקח אותו אלהים . משלים באקי אל סדר (פי׳ בל״ע שארית הסדר) מפטיר וירא ה׳ כי רבה רעת . אח״כ נרשם גם בפ׳ אלה תולדות נח . ובסוף פ׳ ברכה סיים גמלת קטעאת אל סדרים (פי׳ בל״ע סך הפרשיות של סדרים) והיא רשימת הפרשיות שקורין במנחה בשבת ובשבת שחרית . ואח״כ מן דף רצ״ה מתחילים ד׳ פרקים, פרק א׳ מתחיל ארץ ישראל שהן דומין להולין שנאמר יושבי חושך וצלמות אלו יושבי כרכין שהן דומין לאסורין, יורדי הים באניות, זו גלות רומי, הוא היה אומר העולה במטה צריך להיות מתיירא על עצמו שאינו יודע שמא יצא עליו גזירה של מות, שאין אדם רואה את החיה אלא אם כן נתחייב שימות בחיה, ואין אדם רואה את הנחש כו׳ . פרק ב׳ היה ר׳ יהושע אומר שוב יום אחד לפני מיתתך א״ל ר׳ עקיבא ר׳ למדני וכי אדם יודע אימתי באיזה יום ימות שיעשה תשובה אלא בכל יום יאמר אדם אעשה היום תשובה שמא אמות למחר נמצא כל ימיו באין תשובה א״כן הוא פירושו של דבר שנאמר בכל עת יהיו בגדיך לבנים כו׳ . פרק ג׳ כל באי העולם באין בבכיה ויוצאין בבכיה, באין בקולות ויוצאין בקולי קולות, באין מליחה סרוחה והולכין לליחה סרוחה, באין מחשיכה והולכין למקום חשיכה, באין ממקום לחוץ והולכין למקום לחוץ, באין ממקום שאין בריה יכולה לראות כו׳ . פרק ד׳ ר׳ יוחנן בן זכאי כיון שבא להפטר מן העולם היה בוכה אמרו לו [תלמידיו] רבינו כמותך חכם גדול שהרבה תורה ריבצת בישראל וראית תלמידיך ותלמידי תלמידיך יושבין לפניך ואת בוכה, אמר להן אמשול לכם משל למה הדבר דומה לאחד שהלך להקביל פני אגמן וכו׳ . ומשלים אשריהם הצדיקים שמקיימין את דבריהם נשלם .

בדף רצ״ח ע״ב נמצא מעשה תורה שנאמרה ע״י רבינו הקדוש ז״ל, שער ראשון ג׳ פעמים בכל יום הכרוז יוצא ואומר נוח לו לאדם שלא נברא ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו וכו׳ עד תחלת שער שבעה, ואח״כ חסר דף א׳ . דף ש״ג מעשה דריב״ל וחסר התחלתו, ומתחיל להם לכו ובדקו אחריו אם נשבע קודם וכו׳, וסיים ושלחתי לרבן גמליאל ולזקני ישראל והודעתי אותם אליכם . דף ש״ד מתחיל ספר בן סירא כתוב עושה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר בא וראה כמה גדולים מעשיו של הקב״ה אם נאמר עושה גדולות עד אין חקר למה נאמר ונפלאות עד אין מספר ואם נאמר עד אין מספר למה נאמר עד אין חקר כו׳, ומסיים בדף שכ״ב סוף ע״ג והנשר כשילדה באו כל העופות להרוג אותה ואת בניה, פרש הקב״ה ענן עליהן עד שגדלו בניה ופרחו ולפיכך נקרא נשר ששרתה שכינה עליה, ועל כן היא פורחת באויר קרוב מן הרקיע שלא יבואו עליה העופות, אמר לו נבוכדנצר יישר כחך נשלם ספר בן סירא .

דף שכ״ג אחר איזה משלים מדרך ארץ מתחיל בצורת הולד האיש מזריע לובן והאשה מזרעת אדום, ומתערבין זה עם זה ומהם הולד נוצר, אום של אשה לעולם היא מלאה דם וכו׳ ומסיים יצר הרע הוא מלך אבריו של אדם, ונקרא ז׳ שמות ואלו הן יצר הרע וערל וטמא ושונא ואבן מכשול וצפוני שנאמר כי יצר לב האדם.(נראה כי זה כבר נדפס בקאנשטאנטינא רע״ט, עיין אוצר הספרים אות ב׳ סי׳ 456) . בדף שכ״ד מתחיל מדרש משלי עד דף שנ״ה ע״ב .

דף

דף שנ"ו מתחיל מעשה הגמרא ר' מאיר הוה יתיב ודריש והיה אלישע בן אבויה עבר, ומסיים אלולי אריכות שהאריך יהושע עם אנקלוס הגר היה חוזר לסורו. דף שנ"ו ע"ב פירוש אבות מתחיל משה נחבה בתוך הענן וקיבל תורה מסיני וכו', והוא אדר"נ פ"א, והוא שם ז' פרקים ומשלים. בדף שע"א ע"ב הא למדת שבקש מרע"ה מיתה כמיתתו של אהרן וישמע המקום לחישתו, ויש פרק אחר על אבות המתחיל יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך וכו' ולמד את בני ביתך ענוה, אל תרבה שיחה עם האשה, יהי ביתך פתוח לרוחה, כיצד מלמד שיהא ביתו של אדם פתוח לצפון ולדרום וכו', הוא פ"ז מאדר"נ. ומשלים יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי ששמת חלקי מיושבי בתי כנסיות ובתי מדרשות ולא שמת חלקי מיושבי קרנות אמן. דף שע"ה עד סוף הספר שהוא דף שפ"ד, הם דיוקים ופירושים על המסרה בלשון ערבית.

והנה מן התנחומא הנמצא בקובץ הזה נשלחו אלי דוגמאות מאיזה פרשיות, וראיתי כי הוא שוה עם הנדפס, רק בהתחלת בראשית הוסיף מאמר גדול מכ"י שלנו ומתחיל בראשית ברא אלהים זש"ה המקרה במים עליותיו כו', ונמצא שמה בקובץ הזה עד סוף אות י"א המסיימת אמר דוד יברכך ה' מציון עושה שמים וארץ, ואח"כ מתחיל ד"א בראשית ברא אלהים זש"ה ה' בחכמה יסד ארץ כשברא הקב"ה את עולמו נתייעץ בתורה, כמו שהוא בנדפס, עד ואומר רחבה מצותך מאד ואומר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (הוא באמצע אות א' בנדפס), ואח"כ מתחיל ילמדנו רבינו הבונה בית חדש, והוא בנדפס אות ד'. ואין ספק שחסר בכ"י איזה דפים, כי השמיט סוף אות א' וכל אות ב' ואות ג' ומתחיל באות ד'. ונמצא שנוים בין הכ"י הזה ובין הנדפס, לדוגמא באות ד' אמר ר' הנינא בן גמליאל בנוהג שבעולם. ובכ"י אמר ר' שמעון בן גמליאל. בסוף אות ה' ואשרי למי שעתיד ליתן שכרו שנאמר הנה ה' באש יבוא וכסופה מרכבותיו (ישעיה ס"ו ט"ו). והנה איך הביא ראיה מהכתוב הזה שאשרי למי שעתיד ליתן שכרו. ובכ"י הגי' נכונה שנאמר הנה ה' אלהים בחזק יבוא וזרועו מושלה לו הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו (שם מ' י'). גם בדוגמאות מפ' ויגש ראיתי במקום לפנינו בנדפס באמצע אות ד' מתחיל והחכמה תעוז לחכם אולם בכ"י מתחיל בזה מאמר חדש ד"א ויגש אליו יהודה זש"ה החכמה תעוז וגו'. גם בנדפס בראשית אות י"ט חסר מאמר שלם ונמצא לנכון בכ"י ההוא, עיין הערה רי"ז. וכן אחר אות י"ט נמצא שם מאמר גדול אשר חסר לפנינו בנדפס, עיין הערה רכ"א. ואולי הסופר מהקובץ הזה הוסיף כל אלה מן הכ"י שלנו.

ג) עוד כ"י אחד נמצא ברומי באוצר הספרים אנגיליקי (Biblioteka Angelika) מסומן A. 3. 2. כתב בכתב רש"י וחסר הרבה פרשיות, נכתב על נייר בתבנית שמינית גדול ולא נמצא שם הסופר וזמן הכתיבה. וכאשר נשלח אלי דוגמאות מפ' וישלח פ' וישב ראיתי כי הוא שוה עם התנחומא אשר כעת בדפוס. אות א' מן פ' וישלח חסר שם, וליתא גם בכ"י ה' מאקספארד ומיד נראה כי אות א' היא הוספה מאוחרת.

ד) כ"י באוצר הספרים בקאמבריטש, והוא קובץ 1212 נכתב על קלף מחזיק רס"ז עלים, וחסר בסופו, ושני עמודים לכל דף ודף, ובכל עמוד שלשים עד שלשים וארבע שורות, והוא שוה עם התנחומא אשר כעת בדפוס, ומתחיל מהסופר „עמ"י עש"ו אתחל לכתוב מדרשי ילמדנו בעזה"י". וכן בסוף ס' שמות כתב חסלת ס' בראשית ואלה שמות מדרש ילמדנו. הכ"י נשלם במלות ולא קם נביא עוד ואעפ"כ לא היתה ספיקה. (והוא בפ' ברכה בהתחלת אות ו'). את כל זה הודיעני ידידי הרב הגדול והחכם הכולל מוהר"ר שלמה בן מאיר, המכונה פראפעססאר Dr. S. M. Schiller Szinessy

ה) כ"י באוצר הספרים להממשלה בעיר פעטערסבורג קובץ 250, והוא באסיפה הראשונה מכתבי יד אב"ן רש"ף. וכאשר הודיעני ידידי הרב החכם הגדול החוקר הנפלא מוהר"א ד"ר הרכבי מכיל הכ"י רק ששה דפים מהתנחומא פ' לך וירא.

ו) עוד נמצא כ"י אחד באוצר הספרים באקספארד, אשר נקנה זה לא כביר מאת נוסע אחד מירושלים, וכאשר הודיעני ידידי הרב החכם הגדול מהר"א ד"ר נייבויער נמצאו רק עלים מקוטעים מהתנחומא, וכמעט כולו מס' שמות, וחלק גדול על בראשית ויקרא וכמה סדרות שונות, ומסומן כעת ms. opp. add. fol. 66.

נם ביד הרב בעל אות אמת היה תנחומא בכ"י, עיין בהקדמה דף ב' ע"ב, וכן בדף ס"ג

ס"ג ע"ב. גם ביד הרב ר' עזרא טפאנו המדפיס מהתנחומא במאנטובה שנת שכ"ג היו ב' כתבי יד. עיין בפרק י"ד הבא בסמוך שהעתקתי שם את דבריו בהקדמתו. והשני כ"י האלה ראה גם הרב בעל מאור עינים (השלים ספרו בשנת של"ג), וכתב באמרי בינה פי"ט נאמן עלי האמת כי יש ויש אתי שני מדרשי ילמדנו שהם קדמונים יתר על שלש מאות שנים והנה אין בהם מן המאמר ההוא כו' ע"ש. וגם ביד החכם הגדול המנוח מוה' אליקים כרמולי היה כ"י מהתנחומא קובץ 278 ורק על ספר בראשית לבד, ונמכר ולא אדע מי קנה אותו.

יג) כל הוצאות מהתנחומא הנדפס.

א) נדפס בפעם ראשונה בקושטאנטינא בשנת ה"א רפ"ב בתבנית פאליא קטן, והוא יקר במציאות. וקניתיו מירושלים על ידי הרה"ג מוהר"ר נחמן נתן קורניל נ"י. בשער הספר כתוב.

„מדרש תנחומא הנקרא ילמדנו, נחקק ונדפס בקושטאנטינא רבתי אשר הוא תחת ממשלת ארונינו המלך הגדול שולטן שלום ירום הודו יתנשא מלכותו בימיו ובימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח על יד מושך שבט ועט ברזל ועופרת שלמה בחבר מול טוב זלה"ה בשבע לאור שנת פרה ורבה בפרט קטן".

ובסוף כתוב אלה הדברים:

עד הנה עזרנו השם ותשלם מלאכת המדרש הנכבד הלז, היקר מזהב ומפז, בהשתדלות אשר החרה החזיק ידי עושה המלאכה הנכבד והמעולה כ"ר יוסף שושן בעובי קורת ממונו, ירצה כקרבן לפני קונו, בחדש אדר הראשון בכ"א בו שנת הרפ"ב ליצירה פה קושטאנטינא רבתי אשר היא תחת ממשלת הארון הגדול שולטן שולימן המלך י"ל. בימיו ובימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח אמן כן יהי רצון".
נאם הצעיר במשכי שבט ועט ברזל ועופרת שלמה בן החכם ה"ר מול טוב ז"ל.

מזה אשר סיים בסוף נשלם כ"א אדר שנת הרפ"ב נראה ברור מה שרשום בשער הספר ז' אייר שנת פרה הכוונה היא ה"א ר"פ (1520), (והמסדר הציג פרה יען שרצה להביא הלשון פרה ורבה) ואז החל להדפיסו, ונשלם בשנת הרפ"ב ר"ל ה"א רפ"ב (1522). והחכם פירסט בספרו בבליאטעקא יודאיקא צד ת"ט טעה במה שכתב שנדפס ראשונה ע"י ה"ר יוסף בן שושן קושטאנטינא 1520 (ר"פ) פאלי ועוד שם פעם שנית 1522 (רפ"ב). רק נדפס פעם אחת, וההתחלה היתה בשנת ר"פ בחודש אייר ונשלם בשנת רפ"ב בחודש אדר ונתעכב ההדפסה כ"ג חדשים.

וראיתי בשפתי ישנים שהביא בערך תנחומא אות קמ"ב „תנחומא נדפס קושטאנטינא רפ"ח" וזה טעות, ואין ספק שהציג רפ"ה ואח"כ נעשית רפ"ח, והוא חשב יען שכתוב על השער שנת פרה הכוונה שנת רפ"ה, אולם באמת אות ה' מורה על האלפים, ונשלם הדפסת הספר בשנת רפ"ב. וגם החכם הגדול בעל אוצר הספרים טעה אחר בעל שפתי ישנים, וכתב באות מ' סי' 672 תנחומא נדפס קושטאנטינא רפ"ב 4^{0} עוד שם רפ"ח 2^{0}, ובאמת לא נדפס בקושטאנטינא רק פעם אחת, כמו שהבאתי. ובאוצרות חיים רשימה מן ספרי המנוח ה"ר חיים מיכל ז"ל הביא בסי' 2299 מדרש תנחומא קושטאנטינא רפ"ב 2^{0}, הוא הנכון, כי אז נשלמה ההדפסה.

ב) נדפס פעם שניה בוויניציא שנת ה"א ש"ה (1545), ועל השער כתוב.

„תנחומא הנקרא ילמדנו והוא מדרש על חמשה חומשי תורה
נדפס בבית דניאל בומבירגי בשנת חמשת אלפים
ושלש מאות וחמשה ליצירה וויניציא".

ובסוף הספר כתוב:

„תם ונשלם ספר התנחומא על חמשה חומשי תורה בבית
דניאל בומבירגי מוגהה ומסודר על ידי צעיר המחוקקים
קורניליי' אדילקינד בשנת חמשת אלפים ש"ה ליצירה
בוויניציאה רבתי".

ההדפסה היא מהודרת מאד, ומחזיק צ"ח דפים. (א) והחכם פירסט בספרו הנ"ל כתב. נדפס בוויניציא עם תוס' כמה מדרשים וקצת פי' מלות הזרות בקצרה. וכן הלך אחריו בעל אוצר הספרים אות מ' סי' 673, והעתיקו כן כמו שמצאו בשפתי ישנים (אות ת' סי' קמ"ב) שכתב עוד עם תוספת כמה מדרשים וקצת פי' המלות ד"ו ש"ה. וזה שגגה. כי בדפוס וויניציא לא נוסף מאומה אף מלה אחת מדפוס קאנשטאנטינא ונדפס ע"פ הדפוס הנ"ל בלי תוספת כלל, גם לא נמצא ביאור קצר להמלות הזרות, רק בעל שפתי ישנים רצה לרשום כן מדפוס מאנטובה שכ"ג, ויש לתקן בדבריו „ד"ו ש"ה" ועוד בדפוס מאנטובה שכ"ג עם תוספת כמה מדרשים וכו'.

ג) נדפס פעם שלישית במאנטובה שנת ה"א שכ"ג (1563), והמדפיסים היו ר' מאיר ב"ר אברהם ז"ל מפדובה וה"ר עזרא בה"ר יצחק מפאנו. וזה האחרון כתב הקדמה אל התנחומא והוסיף הרבה מאמרים ותיקן הרבה שגיאות. ויען כי נחוץ לרשום כל ההוספות אשר הוסיף, לכן יעדתי לזה פרק בפני עצמו (באות הסמוך פרק י"ד), שמה ימצא הקורא רשימה מכל המאמרים שהוסיף והמקור אשר הוציא משם את ההוספות. וגם אדבר שם ברחבה מן ההוצאה הזאת.

ד) ההוצאה הרביעית היא דפוס שאלוניקא בשנת ה"א של"ח (1578). ההוצאה הזאת לא ראיתי ולא הביאה בעל שפתי ישנים ולא בעל אוצר הספרים, רק הזכירה החכם הגדול צונץ בספרו גא"ל, והחכם ד"ר פירסט בספרו הנ"ל.

ה) ההוצאה החמישית היא דפוס ווירונא בשנת ה"א שנ"ה (1595) מחזיק צ"ז דפים, ותהי ראשית מלאכת הדפסתו כ"ב טבת שנ"ה ונשלם בשנה ההוא י"א אב בדפוס של Francesco delle Donne, גם רשום על השער. „בשם היקר והנחמד כמ"ר יעקב בר גרשום ב"ק ז"ל". והמדפיס הזה הוסיף הכל בלי מגרעת עפ"י דפוס מאנטובה, ועוד זאת עשה כי הדפיס את ההקדמה מדפוס מאנטובה מאת ה"ר עזרא מפאנו ותחם את שם ה"ר עזרא עליה. ובעבור זה טעה החכם הגדול צונץ בספרו גד"פ (צד 238) והחכם פירסט בספרו ביבליאטעקא יודאיקא כי חשבו שכל ההוספות בתנחומא באו בראשונה ע"י המדפיס מווירונא, ובאמת ה"ר עזרא מפאנו הוסיף ההוספות והדפיסם עוד ל"ב שנים מקודם בהוצאת התנחומא שלו בבית דפוסו במאנטובה עם הקדמתו. והנה בדפוס מאנטובה הציג ר"ע מפאנו על כל מאמר חדש שהביא יד פושטת להורות כי נוסף הוא כעת מחדש, אבל המדפיס מווירונא עשה כן רק באיזה פרשיות, ואח"כ חזר מזה. והציג יד פושטת רק על המשלים והמעשיות אשר

(א) על ההוצאה הזאת עשה הרב ר' מאיר בן שמואל בן נתן בנשת, בספרו אות אמת הגהות, ורשם הדפיס עפ"י הדפוס ההוא. והדפיס ספרו בשאלוניקי בשנת השב"ה (ר"ל ה' אלפים שב"ה, עיין הוספה לקונטרס המגיד מידידי הרב החוקר הגדול מהר"א יעללינעק שלא ישר בעיניו מה שחשבתי כי שנת ההדפסה היתה בשנת שנ"ה, כי בדפוס ההוא רשם על השער שנת השכ"ה והאותיות כ' נ' הם דומים בתבניתם, ולדעתו הפרט הוא השכ"ה בכ"ף), והיה גם לפניו דפוס קאנשטאנטינא, וההוצאה מן מאנטובה משנת שכ"ג לא ראה עוד. והמדפיס ממאנטובה תיקן בעצמו בגוף הספר הרבה שבושים אשר העיר עליהם הרב בעל אות אמת, ולפני בעל אות אמת לא היה כ"י מהתנחומא שהגיה ממנו, רק ה"ר יהודה גדליא עשה הגהות לרבה, הביא בעל אות אמת שהיה לו תנחומא כ"י, עיין בספרו דף מ"ה ע"א ודף ס"ג ע"ב.

אשר אין שום תועלת בזה. ובסוף הספר התנצל המגיה ר' אברהם בן הח"ר שב מתתיה וכתב וז"ל: אמר המגיה אין כל חדש תחת השמש, ראה זה אשר כבר היה לעולמים בימי קדם מיום המצא מלאכת הדפוס בדורות שהיו לפנינו, וגם בזמנינו כל איש שורר בביתו להקריב לפני אורחים חתיכה ראויה להתכבד בה, להמציא המצאת ולהראות נפלאות חדשות אשר כבר נדפסו מלפנים, כדי ליתן כבוד לשמם וישתבחו בעיר אשר כן עשו, ואנכי לא כן אתי, כי הנני מודה לפני כל רואה חתימת ידי דלמטה כי האמת כן הוא שלא חדשתי דבר ראוי להשתבח ולהתפאר בספר הזה על אשר כבר היה לפנינו, כי אם כדקאי קאי, רק ראה זה חדש הוא כי הצבתי לי יד על כל מעשה או משל אשר מצאתי בו, את אשר לפנים היה הנרשם בידו על כוונה אחרת, וגם בערתי הרבה קוצים מן הכרם אשר היו בדפוס הראשונים, כי לא מפני חכמתא יתירתא דאית בי נוסף על הראשונים, אלא דקדמונים אגב חורפא לא דק, ומקום הניחו לי להתגדר בו. וגם אינני מתפאר כי הבא אחרי לא ימצא דבר טעות, כי אדם אין צדיק בארץ אשר לא יחטא במלאכת הדפוס, מכל מקום ימצאו יותר מעטים מאשר היו לפנים, ואם מעשי מעטים כוונתי רצויה. ואם מצער היא ותחי נפשי, עכ"ל. מזה תראה בעליל שבקש להשפיל כבוד הרב ר"ע מפאנו, אבל מלבד שהעלים את שם ה"ר עזרא מפאנו, וההקדמה שלו אשר כבר נדפסה בהוצאה שלו במאנטובה הדפיס שנית, ואשר רשם המדפיס ממאנטובה בפ' פקודי על ואף בצלאל שבנה אותו נשתבח לפני הקב"ה, וכתב שם. „אמר המדפיס וכו'" העתיק כלשונו ממש, ובמקום „אמר המדפיס" הציג „אמר המגיה". והוסיף רק באמצע „כאשר אמר המדפיס בישנים", ואת שמו לא רצה להזכיר. וגם מה שכתב המדפיס ממאנטובה בסוף פ' פקודי העתיק ככתבו וכלשונו ממש כאולי הוא הוא כתב כן. גם מה שכתב המדפיס ממאנטובה בפ' חוקת על המאמר מנצפ"ך האותיות כפולים „מכאן עד סוף הפרשה לא נמצא בילמדנו כתובי יד והנה ראיה שאיננו מהמחבר ז"ל" הציג ג"כ כלשונו כאלו הם דבריו, וזה מלבד כי הוא חטא עצום להיות כפוי טובה נגד עושה טוב בעמו, עוד נראה מדבריו כי לא ישרה מלאכתו של הרב ר"ע מפאנו הנ"ל בעיניו, תחת אשר באמת החכם הנ"ל הועיל לנו הרבה בהוספותיו, ודי לנו שהודה המגיה הזה בפה מלא שלא חידש מאומה. רק כי עשה גדולות שהציג יד פושטת על כל מעשה או משל. מזה נראה כי גם בדורות הראשונים היו אנשים אשר בקשו להשפיל אנשי מעשה אשר הועילו במעשיהם, ולרומם כבוד עצמם על לא דבר, אמנם לא הועיל מאומה בזה וכבוד חכמים ינחלו לעולם. ועוד זאת תראה כי בהרבה מקומות קצר המדפיס ממאנטובה והציג „כו' לעיל דף . . . ." והמדפיס ההוא מווירונא הלך אחריו כעור באפלה והציג עצם הדף ההוא שהביא המדפיס המנטובי, אף כי בדפוס ווירונא הוא בדף אחר.

ו) ההוצאה הששית היא דפוס פראג (ב) בשנת ה"א שע"ב (1612—1613), וההוצאה הזאת איננה בידי ולא אוכל לדבר עליה, והחכם פירסט בספרו הנ"ל כתב „פראג 1613 נדפס אצל יעקב ב"ק בן גרשום 99 דפים". אולם כאשר הבאתי כתוב כן בדפוס ווירונא על השער. „בשם היקר והנחמד כמ"ר יעקב בר גרשום ב"ק ז"ל".

ז) ההוצאה השביעית היא דפוס פראנקפורט דאדר בשנת ה"א תס"א (1701) נדפס אצל מיכל גאטשלק בהוצאת ר' יוסף יוזל בן משולם פייווש חזן ור' מנחם מענדיל בן ר' שמואל בהנא ש"ץ, מחזיק פ"ט דפים. והמדפיסים הוסיפו מראה מקומות מהפסוקים מן פרשת לך ואילך. ובראש הספר בהתנצלות המדפיסים כתבו שהדפיסו כאשר נדפס בווירונא ובפראג עם כל התוספת שהוסיפו על הראשונים דהיינו פ' ויקרא ופ' צו ושמיני ורוב פרשת פקודי ופ' עקב ופ' שופטים ופ' נצבים וכל פרשת וילך ופ' האזינו, ולא ציינו ציונים כתמונת יד על הגליון כבראשונים, והוסיפו מראה מקומות על הפסוקים וגם פי' המלות ולפעמים לפי הענין פי' מספיק, והתנצלו שם שלא כתבו אף אות אחת מלבם רק כאשר מצאו בערוך ובמ"כ כן כתבו על הגליונות, ופעמים ברש"י ז"ל פי' על המלות הזרות והוגהו בעיון רב ע"י הר"ר אייזיק איש מבית לוי אשר יגע לסקל המסילה ולהסיר המכשולות ולתקן המעוות. ובעבור זה נתנו שני רבני הדור מעיר פוזנן ועיר בערלין הסכמתם (ג). אולם במראה מקומות מהפסוקים נמצאים

(ב) החכם פירסט הביא בספרו שם לפני דפוס פראג שנדפס בקראקוי 1595 וזה טעות, ויש למחוק, כי נדפס בווירונא 1595 (שנ"ה) ולא בקראקוי.

(ג) האחד הוא הרב מוהר"ר נפתלי הכהן אב"ד מפוזנן, והשני הוא הרב ר' שמפיס אב"ד מבערלין:

נמצאים הרבה שגיאות וטעיות אין מספר. גם כאשר עשה המדפיס מווירונא ובכל מקום אשר קצר המדפיס ממנטובה והציג „כו' לעיל דף פלוני" הציג גם הוא הדף ההוא כמו שהביא המדפיס המנטובי, אף כי בדפוס ההוא הוא בדף אחר, כי לא נדפס דף על דף כהוצאת תנחומא המנטובית.

ח) הוצאה השמינית היא דפוס אמשטרדאם בשנת ה"א תצ"ג (1733) ג"כ עם פי' מלות זרות וקצת באור במקומות סתומים ע"י ה"ר מנחם מן ב"ר שלמה הלוי, ונדפס בדפוס של ר' שלמה כ"ץ פרופס בתבנית פאליא גם בתבנית שמינית.

ט) עוד הפעם נדפס בפראנקפורט דאדר בשנת ה"א תקנ"ב (1792).

י) נדפס בשקלאוו שנת ה"א תקס"ב (1802).

יא) נדפס בקראקוי שנת ה"א תקס"ג (1803).

יב) נדפס בלעמבערג שנת ה"א תקס"ה (1805).

יג) נדפס בזאלקווא שנת ה"א תקע"א (1811).

יד) נדפס בווילנא שנת ה"א תקצ"ג (1833) עם פי' עץ יוסף וענף יוסף מאת הרה"ג מוהר"ר חנוך זונדל מביאליסטאק, וטרח ויגע הרבה להגיה ולציין הפסוקים וחלק המדרש לפרקים והציג לו ציונים באותיות. ובפירושו אשר ערך עליו הוא רק כמאסף פירושים ממקומות שונים.

טו) נדפס בווארשוי שנת ה"א תרי"א (1851).

טז) נדפס בלעמבערג שנת ה"א תרי"ג (1853).

יז) נדפס בשטעטטין שנת ה"א תרכ"א (1861).

יח) נדפס בוויען שנת ה"א תרכ"ג (1863).

יט) נדפס ביוזעפאף שנת ה"א תרכ"ו (1866).

כ) נדפס בלעמבערג שנת ה"א תר"ל (1870).

כא) נדפס בווארשוי שנת ה"א תרל"ג (1873).

כב) נדפס בלובלין שנת ה"א תרל"ט (1879).

יד) נוספות בתנחומא הנדפס דפוס מאנטובה מאת ה"ר עזרא מפאנו ז"ל. (וממנו אח"כ בכל הדפוסים).

בפרק הקודם אמרתי כי דפוס השלישי מהתנחומא הנדפס הוא דפוס מאנטובה אשר הדפים (א) ה"ר עזרא בכ"ר יצחק מפאנו ז"ל בסיוע שותפו ר' מאיר ב"ר אפרים מפדובה בשנת

וזמן ההסכמות הוא משנת ה"א תס"א. ועיין בתולדות אנשי שם מאת הרב החוקר מוהר"ר אליעזר לאנדסהוט אות ג' נכבדות מדובר בו אודות הרב ר' שמעיה אב"ד מבערלין.

(א) למען ידע הקורא מעלת גבר המצויין הזה, אמרתי להעתיק מה שכתב אודותיו הרב החוקר הגדול מוהר"ר ליע"ל צונץ בכ"ח ח"ז צד קכ"ב וז"ל. ר' עזרא מפאנו בר יצחק היה מתושבי מנטובה ומק"ק הלועזים, ובשנת שכ"ג הדפיס עם שותפו ר' מאיר מפדובה מדרש תנחומא והגיהו וכתב הקדמה הגונה בראשו עם שמה חרוזים, גם שתן בגליונים כל המאמרים הנוספים, והוסיף שלש לוחות על הפסקים המעשים והמשלים. והוא עודנו חי בשנת ה"א שס"ב, ויהי לו ספרים נחמדים, ואיזה כ"י ביניהם אשר ראה בעל מאור עינים (נ"ו ע"ב, קל"ז ע"א). [וז"ל בפ' כ"ה. גם בין סגולת ספרי המשכיל ר' עזרא מפאנו תושב מנטובה ראיתי פירוש הרמב"ם ז"ל על מס' ר"ה וכן הביא במצרף לכסף מאמר ב' פרק ד'. וכן הביא בפרק מ"ב שראה אצלו תכונת אלפרגאני הערבי הנעתקת ללשון הקדש], גם כתב בעצמו והעתיק ספרים, כמו ס' האורה לר' יוסף גיקטיליא המונח היום באוצרות די ראססי נומר 122, וס' תידוסיוס המונח במינכען נומר 30, אף האגרות אשר הריצו לו ר' יהוסף חזק ור' מרדכי דאטו, עודן בין ספרי די רוסי נומר 130. מגנזיו נדפסו בוויניציא שס"ב בריתא דמלאכת המשכן, ושמה חדשה לברכת יעקב בספר משפטי שבועות. פסקיו על ענין מקוה בס' פלגי מים (כ"ח ע"ב) ובס' משיבת מלחמות (נ"ב ע"ב). הוא ר' עזרא למד את הקבלה את ר' מנחם עזריה מפאנו, ואחריו את ר' יעקב מן הלוים בעל נחלת יעקב (אחרי כהם פ' א'), ובעל ערוגת הבשם (פ' י"ב) שמע גם הוא מפיו מאמר בדקדוק על דרך המקובלים, וממנו ידברו מחברי פנת שכמון ונאמר שבע בהקדמותיהם, עכ"ל. וגם הרב הגדול מוהר"ר מרדכי שמואל

בשנת ה״א שב״ג, וזה ה״ר עזרא הוסיף על דפוסי קאנשטאנטינא וויניציא הוספות רבות מאמרים גדולים גם פרשיות שלמות משני כתבי יד אשר היו לפניו, גם הרבה תקונים וקצת פירושי מלות אשר הכנים בפנים התנחומא באותיות קטנות, וגם ערך בסוף הספר שלשה מפתחות מכללי הפסקים, והמעשים, והמשלים, שבספר תנחומא. והנה הוא הציג על כל הוספה יד פושטת להראות כי זה חדש (ב), והמדפיסים שלאחריו השמיטו היד הזאת ובאו המאמרים בערבוביא מבלי דעת איזה היא ההוספה, לכן אמרתי לרשום לפני הקוראים כל המאמרים שהוסיף מתחלת המדרש תנחומא עד סופו עפ״י אותיות סימני דפוסים החדשים, למען יראה הקורא מה נוסף וידע להבדיל בין קודש לקודש, גם אציין המקור אשר מהם הוציאם, כי לפעמים הוסיף גם מאמרים המובאים בילקוט ופסיקתא רבתי. וגם מה שכתוב בפ׳ האזינו „כמו שמצינו בפרקי דר׳ אליעזר״ עוד שם „וכן נמצא בספר הרב רבי משה הדרשן״ הוא הוספת המדפיס ההוא, כי כל המאמר מן הצור תמים פעלו (אות ה׳) עד סופו הוסיף הוא אל התנחומא. ובעבור שדפוס מאנטובה הוא יקר במציאות, לכן ראיתי נכון להעתיק השער והסיום והקדמת ר׳ עזרא הנ״ל, כלשונם וככתבם. כי השבתי שיהיה בזה תועלת להקורא שידע היטב מה שכתב בעצמו על מה שהוסיף, כי זה נעלם מהרבה חכמים, ואח״כ ארשום כל ההוספות שהוסיף.

בשער הספר כתב המדפיס ההוא:

„ספר תנחומא הנקרא ילמדנו והוא מדרש על חמשה חומשי תורה הובא אל תכלית שלמותו די מחסורו אשר חסרו הראשונים כי רב הוא, ובתוספת כמה פרשיות, ובפרט כל פרשת ויקרא, צו, שמיני, וילך, ורוב פקודי, ועקב וראה ושופטים, ומדרשים יפים מהמחבר ז״ל כנראה בגליוני הספר מצוינים, אשר כל רואיהם יכירום, ונוסף על זה קצת באור המלות הזרות. נדפס פה מנטובה ותהי ראשית מלאכתו יום ו׳ ז׳ אייר שנת שב״ג בשם השותפים ה״ה הסופר כמ״ר מאיר ב״ר אפרים ז״ל מפדובה, והטרוד עזרא יצ״ו בכמ״ר יצחק ז״ל מפאנו״.

ובסוף הספר כתב כדברים האלה.

„השבח והודאה לאל יתברך שזכנו להשלים ספר תנחומא זה בתכלית היופי והשלמות ועם תוספת אלה השלש לוחות מהדינים, והמעשים, והמשלים, מה שלא היה בראשונים, כדי לזכות בו את הרבים. ותהי השלמתו בימי נחמו שב״ג לפ״ק. כן יזכנו להדפיס שאר ספר קודש ויגדיל תורה ויאדיר אמן כן יהי רצון״.

וזה לשון הקדמתו בראש הספר.

העיר ה׳ רוחי בקרבי לראות במסתרי הספר הזה, וארא כי כסו פניו חרולי ההעדר מהרבה ממדרשי רבי תנחומא ז״ל התפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אופניו, ויפקדו ממנו פרשיות שלמות, נוסף כי המעט אשר המה לפנינו אין בית אשר אין שם חסרונות, ואחרי אשר הצדקתי הראשונים היושבים ראשונה במלאכת הדפוס העיר רבתי עם, לאמר כי

גירונדי בספרו תולדות גדולי ישראל לד כמ״ב הביאו וז״ל כמוהר״ר עזרא מפאנו זצוק״ל חכם חסיד ומקובל גדול קבל סלת נקיה מתלמידי האר״י ז״ל, ובפרט מהמקובל האלהי כמוהר״ר ישראל סרוק ז״ל שבא מארץ ישראל ללמד חכמת האמת לרבני איטליאה ורבינו עזרא הנ״ל היה תלמידו ואיש סודו, ומסר החכמה הקדושה הזאת להרב החסיד בעל מעבר יבק, ולהרב הגדול בעל באר שבע על התלמוד כמו שכתב בהקדמת ספרו, ולהרב הגאון הר״ר מנחם עזריה מפאנו זצ״ל, כאשר הזכירו לברכה בכל חבוריו, והתומים באורותי כ״י הקדמות יקרות מהרב ז״ל, והגהות נחמדות על ספרי המקובלים הראשונים והאחרונים, שמניהם ראוי לברך. ברוך שחלק מחכמתו ליראיו. עכ״ל.

(ב) במקומות רבות שכח להעמיד הציון הנ״ל, ואחרי החיפוש והבדיקה מצאתי מאמרים רבים אשר נפקד מקומם בדפוסים הראשונים, והם נוספו מן המדפיס הזה. גם אותם המאמרים מצויינים ברשימה שלי. ובפעם אחת בפרשת פנחס (דף פ״ע ע״ד דפוס מאנטובה) אצל המאמר המתחיל משל לשולחני, הציג תמונת יד פושטת מורה באצבע לאמר ראה כי חדש הוא, ובאמת היד תקנן, כי נמצא המאמר הלזה בדפוסים הראשונים דפוס קאנשטאנטינה ודפוס וויניציאה. גם נמצא שהשמיט מאמר שלם בפ׳ ויקהל, כמו שתראה ברשימה במקומה

כי הוציאו לאור את אשר נמצא אתם, כי זכות היתה להם, חם לבי בקרבי לאמר עת לעשות לה' בפרט כו' ספר שאינו מגוה אסור להשהותו, ואפן כה וכה לחפשו כתוב יד כו', בקשתיו ולא מצאתי תועלת כי אם מעט מזעיר וכו', עד שמצאתי את שאהבה נפשי, והזמין ה' לפני שנים מהם כתובי יד, ואחזתים במקנת כסף בדמים יקרים עובר לסוחר כו', ויהי כי התעו אותי קורות הזמן ימים מה, אח"כ גמרתי ואמרתי להדפיסו לזכות את הרבים וכו', ולמען יתאמת לכל הבא אל הספר הקדוש הזה פנימה כי לא לריק יגעתי. וכי כנים דברי, אמרתי אעלה לפניכם זכרון קצת החסרונות אשר נמצאו בראשונים ומתוכם יבינו לאחריתם.

הלא תדעו הלא תבינו כי הוספנו בו על הראשונים מן המחבר ז"ל כל פרשת ויקרא, ופרשת צו, ושמיני, אשר חסרו הראשונים והביאו תמורתם מדרשים חלוקים מפרקי ר' אליעזר ודומיהם, אשר לא מבני תנחומא המה, כאשר ארמוז בם, ורוב פרשיות אלה פקודי, ופרשת עקב ופרשת ראה ופרשת שופטים, ותשלום פרשת נצבים, וכל פרשת וילך, וראשית פרשת האזינו. שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה ומי ימלל כל תהלתם. זאת ועוד אחרת למען ידעו דורותיכם כי לא נכנס זר בתוכו. וכי כלם הם מחוברים מן המחבר ז"ל, ידיע להוי לכל אשר יקרב אליו כי רבים מדרשי הילמדנו ואינם בראשונים, כי לקח אותם האפס המוחלט, ולקיים מה שנאמר על פי שנים עדים או שלשה עדים יקום דבר, אביא שלשה מופתים הותכים, ועליהם ילמדו המעיינים סתום מן המפורש. הביטו וראו בערוך ערך סנקתדרון שמביא דרוש אחד בשם הילמדנו בפ' משפטים אשר בתוכו המלה הנזכרת, ובראשונים לא תמצאוהו כלל, גם כן בערוך ערך גליור מביא דרוש אחד מן המחבר ז"ל בפרשה הנזכרת אשר בו המלה הזאת ואיננו בראשונים, והחוט המשולש עוד מביא הערוך בערך דוגמא אין הקב"ה מונע מן הצדיק דוגמטרין שלו השנויה בפ' פקודי מאמר ארוך ויפה לא יערכנו זהב וזכוכית, והראשונים לא זכו בו כלל. גם מצאתי איזה מדרשים אחרים מביאם הילקוט בשם הילמדנו במקומות חלוקים ואחרים כמוהו, ויפקד מושבם כנזכר, א"כ מה הראשונים מסיני אף האחרונים כן. והנה הוספתי עוד על הראשונים באור המלות זרות כפי אשר תמצא את ידי הצעירה למען ירוץ כל קורא בו, ולהיות שאין התורה נקנית אלא בסימנין כו'. על כן אסמן אציין כל מאמר שלם אשר נתוסף בו על הראשונים, ולא אחוש על שתי שורות או שלש לציינם כי רב מאד מתנהו, ובכל מקום אשר תראו בגליון יד פושטת שם תמצאו את אשר כבר אמרתי תוספת ויתורים על הראשונים כו'. עזרא יצ"ו מפאנו בכמ"ר יצחק מפאנו זצ"ל.

...

ואחר זה נמצא שיר קטן, ובראשי החרוזים חתם עזרא, וזה תוארו.

(ב"ת ויתד ב"ת ויתד וב"ת)

עוגב וגם כנור שאו עמי	זמרה ברן יחד ברוכי אל.
רתחו ולא דמו סעיפי עד	אספו דרשות רב בתורת אל
מדרש מאד שלם לתנחומא	לא קם כמותו עוד בישראל:

והנה מאשר הבאתי לפניך את הקדמתו, תראה כי המדפיס הרב מוהר"ר עזרא מפאנו ז"ל הוסיף על התנחומא הוספות רבות ותיקן תקונים הרבה, ואשר הוסיף הוא עפ"י שני כתבי יד שהיו למראה עיניו.

ואלה הם המאמרים שהוסיף עפ"י סדר פרשיות התורה.

פרשת לך

(דף ז' ע"ד בדפוס מאנטובה) החליף הסדר והדפיס המאמר המתחיל ויהי רעב בארץ (אשר בדפוסים האחרונים הוא באות ב') לפני המאמר ילמדנו רבינו גר שנתגייר (לפנינו אות ו'), אולם בכ"י ב' מאקספארד גם בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא נדפס המאמר „ילמדנו רבינו" קודם ויהי רעב בארץ, ויען הוא מוקדם בקרא לפני ויהי בימי אמרפל הפך הסדר. ועיין מה שהעירותי בפ' לך הערה ס"ד. (שם דף ט' ע"א, הוא בדפוסים שלפנינו

סוף

סוף אות י"ז) הוסיף בצדו על הגליון (וזה לבד נדפס בגליון, אבל אח"כ ראה כי קצר המצע מהשתרע הדפים ההוספות בפנים), וז"ל: „ולמה לא נימול אלא בן צ"ט שנה ללמד לגרים שאם בקש להתגייר לא יהא אומר זקן אני והאיך אני מתגייר ילמוד מאברהם שמל בן צ"ט שנה לכך לא מל אלא בן תשעים ותשע שנה". ע"כ. וזה הוסיף עפ"י כ"י שלנו (אות כ"ד), וזה מוסב שם למטה על התהלת אות י"ח בנדפס שם ויהי אברהם בן תשעים ותשע שנים, ועל זה הוסיף ולמה לא נימול אלא בן צ"ט שנה, והמדפיסים האחרונים הציגו ההוספה בסוף אות י"ז אשר אין שם מקומה כלל, ועיין תנחומא לך הערה ר"ד.

וירא.

(דף ט' ע"ד, לפנינו אות ג'). נוסף המאמר באלוני ממרא ולמה באלוני ממרא, עד אמר הקב"ה איני נגלה אליו אלא בתחומך. וזה לא נמצא בכ"י ב' מאקספארד, ולא נודע לי עוד המקום אשר לקח זה, ובב"ר סוף פמ"ב ומובא בילקוט לך רמז ע"ג הוא בסגנון אחר ובקצרה. רק ראה זה מצאתי, כי נמצא כלה במלה באגדת בראשית פי"ט אות ג', ויען כי האגדת בראשית נדפסה בפעם ראשונה בוויניציא שנת שע"ז, ומדרש תנחומא נדפס במאנטובה שנת שכ"ג אין ספק אצלי שבעל אגדת בראשית לקח ההוספה מן תנחומא דפוס מאנטובה, פי המדרש אג"ב הוא מאסף אחרון. או אולי שהמדפיסים ממנטובה ראה את האג"ב בכ"י והוסיף אלה הדברים אל התנחומא. ועיין בפ' וירא הערה כ"ד מה שהעירותי שם בענין זה. (דף י' ע"א, לפנינו באות ד') הוסיף המלות אמר ר' יודן מלבוא לקחת לו גוי עד מוראים גדולים ע"ב אותיות הוא. ועיין ב"ר פמ"ד אות י"ט, ויק"ר פכ"ג אות ב', דב"ר פ"א אות י"א, מדרש חזית פ"ב פסוק כשושנה, פסיקתא דרב כהנא פסקא החודש (נ"ב ע"ב), וברבתי פט"ו, ובאדר"נ פי"ג. (שם דף י"א ע"ג, לפנינו אות ט"ז) הוסיף המדפיס המאמרים וה' פקד את שרה זש"ה מקים דבר עבדו, גם אות י"ז וה' פקד וש"ה וידעו הגוים, גם אות י"ח ויהי אחר הדברים ומה דברים היו שם, עד סוף אות י"ח, והבן נשחט על קדושת שמי. והנה אות י"ז לקח מן פסיקתא רבתי פמ"ב, והמאמר בר"ה נפקדה שרה הוסיף מן גמרא ר"ה דף י"א ע"א, והמאמר האחרון על ויהי אחר הדברים הוא מן ב"ר פנ"ה ע"ש, ועיין תנחומא וירא הערה רט"ו. (שם דף י"א ע"ד) נוסף המאמר וירא את המקום מרחוק אמר אברהם, עד דף י"ב ע"א לפיכך נקרא הר המוריה, והוא לפנינו באמצע אות כ"ב, עד סופו, וזה הוסיף מילקוט רמז צ"ח ורמז צ"ט ורמז ק' שהביא בשם מדרש עיין בתנחומא וירא הערה רכ"ג שם הרחבתי לדבר מזה, וכל הדברים נמצאו בכתב יד אשר בידי, והוא העתקה מכ"י אשר היה ביד הרב הגאון מהרש"ל ראפאפארט וכעת הוא מונח באוצר הספרים אשר להעדה הנכבדה בק"ק פראג. ודברתי אודות הכ"י הזה בהמגיד שנת שמונה עשרה גליון ט"ז י"ז י"ח. (דף י"ב ע"ב) נוסף המאמר מיד בנו שניהם את המזבח ועקדו על המזבח ונטל את הסכין כו' עד מהיכן בא מהר המוריה, הוא לפנינו באמצע אות כ"ג, התחלת המאמר לקוח מאיזה מדרש, ומן המאמר אמר לה נטלתי אבי והעלני הרים הוא לקוח מן ילקוט וירא רמז קי"ט ד"ה אברהם אברהם. והוא מן פסיקתא אחרי מות, עיין בפסיקתא שם הערה ס'. (בסוף פ' וירא) הוסיף ואשבור עול מלכות מעליהן ואנחם אותם בתוך ציון שנאמר כי נחם ה' ציון וגו'.

חיי.

(דף י"ג ע"א) נוסף המאמר (לפנינו אות ד') המתחיל ואברהם זקן זש"ה אשת חיל עטרת בעלה זה אברהם, עד וה' ברך את אברהם למה כי אחד קראתיו, כל המאמר הזה הוסיף מן תנחומא כ"י שלפנינו אות ג' ואות ד' עם איזה שנוים, ועל השנוים העירותי בהערותי. וכן נמצא באגדת בראשית פל"ד, ועיין בתנחומא פ' חיי ובהערה י"ב ובהערה כ"ה. (שם י"ג ע"ב) נוסף המאמר ויסף אברהם זש"ה בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך ר"א אומר בזורעים כו' כל זה הוסיף מתנחומא כ"י שלנו אות ג' ע"ש בהערה נ"ה. (שם דף י"ג ע"ב) נוסף המאמר אמר יצחק אני לקחתי אשה, עד וכן יהי רצון, והוא מאמצע אות ח' עד סופו. המאמר אמר יצחק אני לקחתי אשה הוסיף מכ"י שלנו אות ט', ומן ד"א למה נקרא שמה קטורה שנאים מעשיה

בקטורת

בקטרת הוא מן ב"ר פס"א, והסיום הוי אומר והיה ראשיתך מצער אמר הקב"ה כו' לא נודע לי המקור. ובכ"י מובא על הכתוב הזה דרשה אחרת, עיין בתנחומא שם הערה ע'.

תולדות.

(דף י"ג ע"ג) נוסף המאמר אלה תולדות יצחק זש"ה גיל יגיל אבי צדיק עד אלה תולדות יצחק זש"ה עטרת זקנים בני בנים. המאמר הראשון שהוא לפנינו אות ב' הוסיף בודאי מהילמדנו, ועיין ב"ר ריש פס"ג וילקוט ריש תולדות בסגנון אחר. והמאמר השני למה חזר ואמר אברהם הוליד את יצחק אלא שהיו מרננין אחריהם, שהוא לפנינו אות ג', לקח מגמרא בבלי ב"מ פ"ז ע"א ומובא בילקוט וירא רמז צ"ג. (שם דף י"ד ע"ד) נוסף המאמר שיר למעלות אשא עיני אל ההרים עד אמן וכן יהי רצון, והוא לפנינו אות י"ד לקוח מן תנחומא כ"י שלנו תולדות אות כ', ומובא גם באגדת בראשית פמ"ד ובילקוט זכריה רמז תקע"א בשם התנחומא, והתחלת המאמר מובא גם בילקוט ישעיה רמז של"ח וילקוט תהלים רמז תתע"ח ג"כ בשם התנחומא. ועיין בתנחומא תולדות הערה ק"ל.

וישלח.

(דף ט"ז ע"ב) נוספו אלה הדברים. אמר להם הניחוני שאני בן בנו של אברהם עד שבא מפדן ארם והוא לפנינו באמצע אות ג', ולקוח מן ב"ר פע"ח אות י"א, ומובא בלקח טוב ל"ג ח' וברש"י על התורה, ועיין תנחומא וישלח אות ז' ובהערה כ"ג. (שם שם) בראש המאמר (אות ה') מהו שתצא אשה בעיר של זהב בשבת כו' ואם יצאה בהן לר"ה חייבת חטאת, הוסיף המלות „בשבת קא מיירי שאינה חייבת" ועיין מה שהעירותי על זה במקומו בהערה נ"א. (שם) אחרי המלות האיש כובש האשה ואין האשה כובשת האיש (סוף אות ה') הוסיף „האיש כובש את הארץ ואין האשה כובשת את הארץ", וזה הוסיף מן תנחומא נח אות י"ב, ועיין בתנחומא כ"י שלפנינו פרשת נח ובהערה קפ"ב שם. (דף י"ז ע"ב) בסוף וישלח (אות י') נוסף המאמר אף אתם תלכו אחר מדותיו של הקב"ה אמר הקב"ה בעולם הזה וכו' עד סוף הפרשה, אולי הוסיף הסיום הזה מן הילמדנו.

וישב.

(דף י"ט ע"א) הוסיף וארז"ל כיון ששמע רבו כך כו' אמרה לו אשתו כו', עד שמא יתרצה בה, (הוא באמצע אות ט'). אולי גם זה הוסיף מהילמדנו, ועיין ילקוט וישב רמז קמ"ו הביא בשם מדרש אבכיר מאמר דומה קצת לזה.

מקץ.

(דף י"ט ע"ג) לפנינו ריש אות ג', נוסף המאמר ושם אתנו נער עברי ארורים הרשעים, עד וישלח פרעה ויקרא את יוסף, וזה לקח מן ב"ר פפ"ט אות ז', ומובא בילקוט רמז קמ"ז בשם ב"ר, ובמקום שלפנינו במדרש שכך מוכתב בסקרידין (עיין ערוך ערך סקרדין) הביא המדפים ההוא שכך כתיב בכפריו של פרעה, והמלות ולא לובש כלידים השמיט. (שם שם, לפנינו באמצע אות ג') א"ל פרעה חלום חלמתי אמר בלעדי אלהים, עד תעלה לגדולה ולמלוכה, זה הוסיף מן ב"ר פפ"ח אות ד', ופפ"ט אות ט', וילקוט מקץ רמז קמ"ז. (שם) בסוף אות ג' סיים „וכו' לעיל דף ד' ע"ב" ובדפוסים האחרונים הציגו וכו' כדאיתא לעיל, אולם בכ"י ב' מאקספארד וכן בדפוסים הראשונים דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא כתוב פה את כל אשר השמיט, ואשר נמצא בפ' בראשית סי' י"ב, ובעבור זה השמיט המדפים ממנטובה. (דף כ' ע"ב, לפנינו אמצע אות י') הוסיף המאמר ד"א לעת מצוא זו מיתה, עד וטובה שבכלן נשיקה, ולקח זה מגמרא ברכות דף ח' ע"ב.

ויגש.

(דף כ"א ע"א, לפנינו אמצע אות ד') הוסיף המאמר א"ל יש לך בנים, עד ושהיו פניו דומים לורד, וזה הוסיף מן ב"ר פצ"ד אות ח'.

ויחי.

(דף כ"ד ע"א) בסוף פרשת ויחי (לפנינו סוף אות י"ז) הוסיף המאמר המתחיל ויראו אחי יוסף כי מת אביהם עד סוף הפרשה. וכן בכ"י שלישי מאקספארד נמצא ג"כ ההוספה ההיא ובודאי נלקחה מן הילמדנו. ועיין ב"ר פ"ק אות ח' קצת מזה, ועיין בתנחומא כ"י סוף ויחי ובהערה ק"ג.

שמות.

(דף כ"ד ע"א) בריש פ' שמות (אות א') על המלות יורד עמו עד לחיו הוסיף המלות „פירש"י שונא אותו וממעט פרנסתו ויורד לאומנותו" אולם בדפוסים האחרונים השמיטו זה. (שם דף כ"ה ע"ב) הוסיף המאמר (הוא באמצע אות י"א) משל לאחד שנשכו ערוד, עד מי גרם לזה שבא אצלינו איש מצרי שהרג, וליתא בכ"י ב' ובכ"י ה' מאקספארד, גם לא בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, וזה הוסיף מן מדרש שמ"ר פ"א אות ל"ב ד"א איש מצרי משל לאחד שנשכו הערוד והיה רץ לתת רגליו לתוך המים (עיין בירושלמי ברכות פ"ה ה"א דף ט' ע"א ומובא ברש"י ברכות ל"ג ע"א בשם בה"ג ע"ש). (דף כ"ו ע"א, לפנינו אמצע אות י"ט) הוסיף נגלה עליו בקולו של עמרם עד אנכי אלהי אביך אלהי אברהם, וזה הוסיף מן תנחומא כ"י שלנו אות ט"ז. (שם דף כ"ו ע"א, לפנינו אות כ"ב) זה אחד מעשרה דברים ששנו רבותינו לתלמי המלך, ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא הגי' זה אחד משמונה דברים, ובכ"י ב' מאקספארד זה אחד משמונה עשרה דברים. עיין מה שהעירותי בזה בתנחומא שם הערה צ"ב. (שם דף כ"ו ע"ג, לפנינו באמצע אות כ"ז) אחר המאמר זש"ה מי יתנך כאח לי כו' את מוצא כל האחים שונאים זה לזה הוסיף קין שונא להבל כו' ישמעאל שונא כו', עשו שונא כו' עד שנאמר וישנאו אותו. ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא כתוב „כולה כתובא בנחמות", בתחלה חשבתי כי הכוונה בציון הזה אל הפסיקתא פסקא נחמו דף קכ"ו ע"א ושם מפורש הדרשה, אולם אח"כ ראיתי כי בכ"י ב' מאקספארד וגם בכ"י ה' מאקספארד הגי' „כולה כתובה בתנחומא" א"כ כוון בזה אל הכ"י דילן אות כ"ב. והמדפיס ממנטובה השמיט השלש מלות האלה והביא כל מאמר שקצר הסופר הזה כמו שהוא בכ"י שלנו אות כ"ד.

וארא.

(דף כ"ח ע"ג, לפנינו באמצע אות י"ג), אחרי המלות וישראל שותה מים ומצרי דם, נוספו המלות „מתוך הגגית והמצרי אומר כו' והמצרי שותה דם". וזה לקח משמ"ר פ"ט אות י', ונובע מתנחומא כ"י שלנו. (דף כ"ח ע"ג, לפנינו ג"כ באות י"ג) כל צר חסר כו', עיין מה שהעירותי בזה בתנחומא וארא הערה קכ"ח. (שם דף כ"ט ע"א) בסוף אות ט"ז אחר הסיום והשאר שהיו בשמים ירדו על גוג ומגוג, סיים „לימות המשיח והקולות היו תלויין, ואימתי ירדו, בימי אלישע על מחנה ארם, שנאמר וה' השמיע את מחנה ארם קול רכב וקול סוס", זה הוסיף המדפיס, וליתא בכ"י ב' מאקספארד, גם ליתא בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא.

יתרו.

(דף ל"ד ע"ד, לפנינו באות ז') הוסיף המלות „אל תקרי ויחד אלא ויהד".

משפטים.

(דף ל"ו ע"ב) בסוף אות ד' הסיום א"ל הקב"ה רשע מי גרם עד סופו והתחלת אות ה' זש"ה מגיד דבריו ליעקב עד דור המבול לא אבדו מן העולם אלא על שעברו על המשפטים, הוסיף המדפיס ההוא, ומן התחלת אות ה' שהבאתי לקח מן תנחומא כ"י אות ג', ועיין שם בהערה י' ובהערה י"א שאחר השם עקילס הוסיף „אונקלס הגר".

תצוה.

(דף מ' ע"ד) הוסיף המדפיס ממנטובה לפרש מלת פנסא (בריש אות ד') וכתב „כלי שנותנין בו הנר מפני הרוח שלא תכבה, ולדעתי הוא הנקרא לאטירנה" עכ"ל, ולקח דבריו

מהערוך

מהערוך ערך פנס. (דף מ"ב ע"א, והוא לפנינו אות י"ג) אמר ר' מנא ברבי בשם ר' אליעזר כל מקום שנאמר לי לעולמי עולמים ורשם „לעיל דף ל"ט ע"ב". פה השמיט מאמר שלם, ונמצא לנכון בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, רק יען כי נמצא כבר בפ' תרומה דף ל"ט ע"ב (הוא באות ג'), וכן נמצא פה בפ' תצוה בכ"י באות ט'. ובדפוס ווירונא רשם המדפיס ג"כ „לעיל דף ל"ט ע"ב" וכן בדפוס פראנקפורט עשה המדפיס כן, והלכו כעורים באפלה, כי בדפוס ווירונא הוא בדף ל"ז ע"ב, ובדפוס פראנקפורט הוא בדף ל"ג ע"ג, וכן עשו המדפיסים כן הרבה פעמים והציגו הדף כמו שהציג המדפיס ממנטובה, ובדפוסים אחרונים השמיטו הציון „לעיל דף ל"ט" רק הסגירו כל המאמר.

ויקהל.

(דף מ"ז ע"ד ודף מ"ח ע"א) הוסיף מאמר גדול, והוא באמצע אות ה' עד אמצע אות ו' המתחיל ואמלא אותו רוח אלהים כל החכמה הזאת מנין מרוח אלהים, עד ומהקב"ה למדו הצדיקים שיהיו מתחילים תחלה באורה, ופה הוסיף מילמדנו כ"י שהיה לפניו, ובכ"י שלנו הוא בשנוים. והתחלת המאמר נמצא גם במדרש שמ"ר פמ"ח אות ד' אבל ג"כ בשנוים, וזה לאות כי בעל מדרש שמ"ר לקח גם הוא דבריו מהילמדנו. ויש לתקן בתנחומא הנדפס במקום זה יהושע שבא משבט אפרים, צ"ל אף יהושע. ובשמ"ר הגי' נכונה וכן את מוצא ביהושע כו', ובמקום שבא משבט אפרים בכ"י שלנו ובשמ"ר הגי' שבא מיוסף, ובמקום כשהיו נכנסין לצרה תהא מסור להם, בשמ"ר הגי' בשעה שנכנסים לצרה ועזר מצריו תהיה, ובמקום שתהא נותן בו רוח הקודש לגדולה והן מתגברין בשמ"ר שנתן בו רוח הקודש לגדולה ומתגבר בה. ובשמ"ר שם סיים אמר ר' חנינא הה"ד אכן רוח היא באנוש [ונשמת שדי תבינם], בתנחומא נאמר לפני זה לפיכך כל השבח הזה של בצלאל משל הקב"ה. ואח"כ במקום אמר ר' חנינא כתוב שם אמר אליהוא אמרתי ימים ידברו וגו' אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם. והמאמר השני שהוסיף (ריש אות ו') ויעש בצלאל את הארון עצי שטים זש"ה פתח דבריך יאיר מבין פתאים נמצא בקצת שנוים בכ"י שלנו. והמדפיס ממנטובה לקח דבריו משמ"ר פ"נ. ויען כי בשמ"ר הוא גם בהרחבת דברים מאשר הוא לפנינו בכ"י שלנו כאשר תראה בהערות שלי, אין ספק כי גם בעל שמ"ר שאב דבריו מן הילמדנו הנאבד. ולעומת המאמר הנזכר השמיט המדפיס ממאנטובה מאמר שלם מדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא ולא נמצא ג"כ בכל הדפוסים שלאחריו, כי כלם הדפיסו ע"פ דפוס מנטובה, וע"כ נעתיקהו בזה.

אחר המלות ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים, מתחיל שם.

וכן לעתיד לבוא בשלשתן יבנה בית המקדש יהי רצון שיבנה במהרה בימינו, והקב"ה הוא מזכיר לו זכות אבות ואמהות, וישראל אין אומרין כן אלא כשירד משה ואמר ראו קרא ה' בשם בצלאל התחילו מרננין על משה והיו אומרין לא אמר הקב"ה אלא אמר משה מעצמו ממנה אותו על ידי שהוא קרובו, משה מלך, אהרן אחיו כהן גדול, בניו סגני כהונה, אלעזר נשיאי הלוי בני קהת נושאי המשכן, עכשיו השליט לבצלאל על מלאכת המשכן שהוא קרובו כל הגדולה מבקש משה ומגיד לעיני העדה וכל הקהל, אמר להם משה לא עשיתי כלום מדעתי אלא מה שהקב"ה מצווני, אמר הקב"ה אל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש, בשר ודם אם יהיה מהלך בחשיכה ובא אדם ומאיר לו אינו צריך להחזיק לו טובה, אלא שאתם ישנים בלילה על מטתכם ואני משמר אתכם שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל, ואני מעלה אתכם עוד את האורה אין אתם צריכין להחזיק לי טובה יאמר „קדוש" ע"כ. ואח"כ מתחיל בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא ויעש בצלאל את הארון עצי שטים זש"ה פתח פיך ויאירו דבריך [צ"ל פתח דבריך יאיר מבין פתאים] והקב"ה נותן דעת בצדיקים שיהיו הצדיקים מתחילים באורה תחלה, כיצד בשעה שאמר משה לבצלאל מאמרו של הקב"ה שאמר ועשו לי מקדש כו' והמדפיס במאמרו שהוסיף סיים הוי פתח דבריך יאיר מבין פתאים, ומהקב"ה למדו הצדיקים שיהיו מתחילים תחלה באורה, והוא בסוף המאמר שהוסיף, ואח"כ מתחיל כיצד בשעה שאמר משה כו' כמו שהוא בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא.

(שם דף מ"ח ע"א) אחר המלות הוי הודע לצדיק ויוסף לקח, הוסיף המאמר „תן לחכם ויחכם עוד זה בצלאל, עד נעשה את הארון תחלה ואח"כ נעשה משכן ויעש בצלאל את הארון, והוא

והוא

והוא בנדפסים שלפנינו סוף אות ו׳, ואח״כ מתחיל אין אתה מוצא באחד מכל כלי המשכן כו׳, וזה לקח מכ״י שלנו. (שם דף מ״ח ע״ב) והוא לפנינו באמצע אות ז׳, אחר המלות נתונין מזה ומזה ומגדלין לישראל, הוסיף המאמר המקוטע „בלוחות שנאמר בהם מזה ומזה הם כתובים מכוונים זה אל זה שנאמר ופניהם איש אל אחיו, עד לפי שהשכינה לתוכו״. (שם דף מ״ח ע״ג, הוא לפנינו ריש אות ח׳) הוסיף המאמר ויעש בצלאל את הארון עצי שטים לפי שגלוי היה לפני מי שאמר והיה העולם שישראל חוטאים בשטים, לכך תקן להם הקב״ה שטים לכפר על מעשה שטים. והוא לקוח מן כ״י שלנו. (שם דף מ״ח ע״ג וע״ד) באמצע אות ח׳ וכל אות ט׳ עד אמצע אות י׳ הוסיף מאמר גדול המתחיל ראה מה כתיב בבני יתרו וממשפחת סופרים יושבי יעבץ עד עשיתם לפני כפורת חייכם ע״י כפורת אני מכפר לכם שנאמר בכפרי לך לכל אשר עשיתי, ואח״כ מתחיל עשיתם לפני ארון כו׳. ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא מתחיל ואמר הקב״ה אתם עשיתם לפני ארון כו׳, והשמיט המלות „ואמר הקב״ה אתם״ והתחיל במלה עשיתם, ואולי הוסיף כל זה מהילמדנו. וכל אות י׳ המתחיל ויעש בצלאל את הארון כל מה שהיה במשכן על הסדר היה עשוי, נמצא גם במדרש שמ״ר סוף פ׳ ויקהל פ״נ אות ד׳ בקצת שנוים. ואין ספק שגם מסדר מדרש שמ״ר לקח זה מהילמדנו. ובמדרש שם ואח״כ עשה את המנורה שהיתה למעלה מן השלחן, ובתנחומא שהוסיף המדפיס הגי׳ שתהא מאירה על השלחן, והמאמר ובצלאל עצמו עשה הכל מובא ג״כ במדרש שמ״ר שם אות ה׳.

פקודי.

(דף מ״ט ע״א) ריש אות ב׳ הוסיף המאמר אלה פקודי המשכן זש״ה ה׳ אהבתי מעון ביתך, עד מקדש ה׳ כוננו ידיך, ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא מתחיל מן אמר ר׳ יעקב בר אסי. (שם שם) במאמר הנ״ל המתחיל בשביעי ויכולו השמים והארץ יש שנוים רבים בין דפוס קאנשטאנטינא גם וויניציא ובין דפוס מאנטובה ויש הוספות ושנוים כמו שנציין פה ההוספות והשנוים למראה עיני הקורא.

דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא.

בשביעי כילה מעשיו שנאמר ויכל אלהים, ובמשכן כתיב ותכל כל עבודת, ובבריאת העולם כתיב ויברך אלהים את יום השביעי, ובמשכן כתיב וימשח ויקדש אותו, ולמה אמר אלה פקודי המשכן משכן העדות בשביל שהוא שקול כנגד שמים וארץ כמו השמים והארץ שהם עדים על כל ישראל דכתיב האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי, שהעידן הקדוש ברוך הוא על ישראל כדי שלא ימירו ישראל בהקב״ה, ואם ימירו בו ולא יעשו מצותיו וחקותיו כמו שצום שיעשו השמים והארץ כמו שכתיב יד העדים תהיה בו בראשונה וגו׳, כן השמים והארץ שהעת שימירו לא יתנו מטר והארץ לא תתן את יבולה כמו שנאמר יד העדים, כן העיד המשכן שאם ימירו שיתמשכן שתי פעמים בית ראשון ובית שני, ולפיכך אמר משכן שתי פעמים, העדות שהוא עדות לישראל שאם יהיו כופרין בו ולא ישמרו מצותיו וחקותיו שיתמשכן ב׳ פעמים כמו שפירשנו לעיל שהשוה עשיית המשכן לבריית שמים וארץ, וכמו משכן העדות כן אמר העידותי בכם היום וכו׳.

דפוס מאנטובה.

בשביעי ויכולו השמים והארץ ובמשכן כתיב ותכל כל עבודת, בבריאת עולם כתיב ויברך אלהים, ובמשכן כתיב ויברך אותם משה, בבריאת העולם כתיב ויכל אלהים ובמשכן כתיב ויהי ביום כלות, בבריאת עולם כתיב ויקדש אותו, ובמשכן כתיב וימשח אותו ויקדש אותו, ולמה המשכן שקול כנגד שמים וארץ, אלא מה שמים וארץ הם עדים על ישראל דכתיב העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ, אף משכן עדות לישראל, שנאמר אלה פקודי המשכן משכן העדות, לכך נאמר ה׳ אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך וגו׳, ולמה משכן משכן שתי פעמים אמר ר׳ שמואל שביהמ״ק עתיד להתמשכן ב׳ פעמי׳ הרבן ראשון וחרבן שני, ולפיכך אמר משכן שתי פעמים. ד״א משכן העדות עדות לכל האומות שנתרצה הקב״ה לישראל על מעשה העגל כיצד כשעשו אותו מעשה עמד משה ולמד עליהם סניגוריא עד שנתרצה להם הקב״ה, אמר משה רבש״ע ומי מודיע לאומות שנתרצית א״ל לך אמור להם ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, לכך כתי׳ משכן העדות שהמשכן מעיד שהשכינה בישראל. ד״א משכן העדות שהעיד להם לישראל שאם יהיו כופרין בו ולא ישמרו מצותיו וחקותיו שיתמשכן ב׳ פעמים כמו שפירשנו לעיל שהשווה עשיית המשכן לבריאת שמים וארץ, וכמו משכן העדות כן אמר העידותי בכם היום כו׳.

(שם דף מ״ט ע״ב) הוסיף המנטובי מאמר גדול אשר רשם עליו „קנקן חדש מלא ישן״ .אין ספק שלקח מהילמדנו, וסעד לזה כי הערוך הביא בחמשה ערכים את הילמדנו מפ׳ פקודי, וכל המאמרים נמצאים במה שהוסיף. מה שהביא בערך אדרינשים הוא בתנחומא שהוסיף אות ד׳, ערך דנמא נמצא באות י״א, ערך דע נמצא באות ז׳, ערך חבל נמצא בסוף אות ה׳, ערך צפורן נמצא באות ד׳. ואת אשר הוסיף הוא אות ד׳ ה׳ ו׳ ז׳ ח׳ ט׳ י׳ והתחלת אות י״א עד בשעה שבא משה ואמר לישראל קחו מאתכם, כי מכאן מתחיל בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, ואין ספק כי בקובץ מהתנחומא אשר נדפס ממנו נשמטו איזה דפים, כי כל ספר שמות מהנדפס הוא הוא הילמדנו, ובא המדפיס ממנטובה והשלים את הנחסר מקובץ ב״י אחר, אולם בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא הציגו במקום העלים החסרים מאמר אחר והוא כל אות ג׳ המתחיל ואף בצלאל שבנה אותו נשתבח לפני הקב״ה אשר נרשם עליו „כבר היה לעולמים״. ואם כי היה כבר בדפוס קאנשטאנטינא, הוא הוספה מאוחרת, ויפה העיר הרב ר״ע מפאנו המדפיס ממנטובה בצדו על הגליון וז״ל: אמר המדפיס הביטו וראו שזה אינו מהמחבר ז״ל (ר״ל המאמר המתחיל ואף בצלאל באות ג׳), כי אם אשר לנגדו (ר״ל המאמרים שהוסיף המתחילים ד״א משכן העדות וכו׳. ויען כי בדפוס מאנטובה נדפס התנחומא על שני עמודים זו מול זו על דף אחד וריוח מעט ביניהם באמצע לכן כתב אשר לנגדו) והחליפו השטה המדפיסים ראשונה, אך למען לא יחשב חסר מהראשונים הבאתיו גם הוא למען תדעו כי לזכותיכם נתכוונתי, ע״כ (ג).

ויקרא צו שמיני.

(דף נ״א ע״ב) גם לשלשת הפרשיות ויקרא צו שמיני הוסיף פרשיות שלמות על אשר מצא לפניו בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא. ואשר מצא הדפים באותיות רש״י ורשם עליהם „וישן מפני״ ועל אשר הוסיף הציג באותיות מרובעות זו מול זו ורשם עליהם „חדש תוציאו״ ועל דף השני הציג על אשר הוסיף „ומפני חדש״ ועל שמצא מקודם שהדפים באותיות רש״י „תוציאו הישן״ ואח״כ אחר שנשלם המאמרים שמצא והדפים רק אשר הוסיף הציג „ראה זה חדש הוא״. ובפ׳ צו הציג על אשר הוסיף „ראה זה חדש הוא״ ועל אשר מצא בדפוסים הראשונים רשם „כבר היה לעולמים״. ובהתחלת ס׳ ויקרא כתב המדפיס וז״ל: אמר המדפיס הלא הגד מראש לכם כי להוסיף על הראשונים באתי ולא לחסר, למען יגדיל תורה ויאדיר, אכן יוכל המעיין לידע להודיע ולהודע כי השלש פרשיות ויקרא צו ושמיני שנדפסו בראשונים אינם תולדות הילמדנו, (כאשר אמרתי בהקדמתי לספר הזה), ואם כי דברי אמת הם, עכ״ז ראיתי להביאם גם הם למען לא יפקדו מכם שניהם כאחד, ותדעו כי כנים דברי ותקבלו האמת ממי שאמרו ע״כ. והנה המדפיס הזה הציג בצד אחד המאמרים שהיו מלפנים, ומצד השני המאמרים שהוסיף, והמדפיסים האחרונים הדפיסו בתחלה את אשר הוסיף, היינו אות א׳ ב׳ ג׳ ד׳ ה׳ ו׳ ז׳ המתחלת זש״ה ברכו ה׳ כל מלאכיו ומסיימת כי תולעתם לא תמות וגו׳, ורשמו עליהם „ראה כי חדש הוא״, ואח״כ הדפיסו את אשר נמצא בדפוסים הראשונים בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא אשר הציג המדפיס ממנטובה בצדו הדפיסו אח״כ היינו אות ח׳ עד סופו ורשמו עליו „כבר היה לעולמים״ ומתחיל ויקרא ה׳ אל משה למה אמר ויקרא, ומסיים את הגרים גרי צדק, ואח״כ הוא ג״כ כמו כן בפ׳ צו הדפיס בצד אחד אשר מצא בדפוסים הראשונים ולנגדו הדפיס את אשר הוסיף. ובדפוסים האחרונים הדפיסו בתחלה אשר הוסיף ורשמו על הוספותיו „ראה כי חדש״ והוא אות א׳ עד אות י״ב ועד בכלל, המתחלת זאת תורת העולה זש״ה כי מי בשחק יערך לה׳, ומסיימת כי זה אלהים אלהינו. ואח״כ הדפיסו אשר היה נמצא בדפוסים הראשונים ורשמו „כבר היה לעולמים״ והוא אות י״ג י״ד עד סופו המסיימת כי זה כל האדם. ואח״כ הוא כן בפ׳ שמיני המדפיס הדפיס את אשר הוסיף לנגד המאמרים שמצא כבר, זו מול זו. ובדפוסים האחרונים הדפיסו בתחלה את אשר הוסיף, והוא אות א׳ ב׳

(ג) זה העתיקו גם המדפיסים אחריו רק לא בשמו, כמו שתראה בדפוס פראנקפורט הביא וז״ל אמר המגיה שגם זה הוא מהמחבר ז״ל (במקום שהמדפיס ממנטובה אמר שזה אינו מהמחבר ז״ל) כאשר אמר המדפיס דפוס פראג (חשב שהם דברי המדפיס מפראג), מכל מקום למען לא יחשב חסר כהראשונים הנדפסים בוויניציא (פה טעה בדברי המדפיס ממנטובה כי הוא אמר שלא יחשב חסר מהראשונים אם יחסיר זה יהיה חסר הדפסה זו מן דפוסי הראשונים אבל בדפוס וויניציא נמצא כל זה) הבאתיו גם כאן בסוף הפרשה למען תדעו כי לזכותיכם נתכוונתי ע״כ.

ב׳ ג׳ ד׳ ה׳ ו׳ , ובסוף סיים המדפיס ממנטובה „באן נשלמו חדושים מפנינים יקרים מה שמצאנו נוסף על הראשונים" ואח"כ הדפיסו אות ז׳ ח׳ המתחלת ילמדנו רבינו ומסיימת יבא ויטול שכירה, ואחר זה הדפיסו אות ט׳ עד אות י"ב ורשמו „כבר היה לעולמים" ובאמת גם אותיות ז׳ ח׳ הם מהמאמרים הנמצאים בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא ואין זה אשר הוסיף המדפיס ממנטובה רק הם כתובים באחרונה אחר המאמרים שהוסיף , והם מתנחומא הקדום ונמצאו לנכון בדפוסים הראשונים . ודע כל המאמרים שהוסיף בג׳ פרשיות הם לקוחים כלם מכ"י שלנו . והמאמרים אשר נמצאים בדפוסים הראשונים והניחם ג"כ והדפיסם , הם מאמרים מאוחרים , ואף כי כבר היו לעולמים , אבל באמת חדש הוא , ואין ספק שהיה חסר הרבה דפים ובא אחד והשלימם .

עוד בסוף פ׳ שמיני (סוף אות ח׳) השמיט המדפיס ההוא מאמר קטן „כל מי שלא אכל בשר חזיר ושקצים ורמשים יבוא ויטול שכרן , באותה שעה הם נוטלין אפופסין שלהם שנאמר אוכלי בשר החזיר השקץ והעכבר יחדו יסופו נאום ה׳ .

מצורע .

(דף ס"א ע"א) באמצע אות א׳ הוסיף מאמר קטן „אמר ר׳ אלעזר כל שנעשה רחמן על האכזרי לסוף נעשה אכזר על הרחמנים , עד הכה לפי חרב" , וגם ליתא בכ"י שלנו ולא בכ"י ב׳ וה׳ מאקספארד . (שם ס"ב ע"א) באמצע אות ד׳ הוסיף ב׳ שורות „חזר בו מוטב ואם לאו לוקה בשחין שנאמר ובשר כי יהיה בעורו שחין ונרפא , שחין גדול ממריטת הראש" . וזה נשמט בשגגה בדפוס ראשון שהשמיט המעתיק מן חזר בו עד חזר בו , ונמצא לנכון בכ"י שלנו . (שם דף ס"ב ע"ב , לפנינו בנדפסים באות ח׳) „פירוש לרבינו שרירא גאון" כל המאמר הזה לא נמצא בכ"י שלנו ולא בכתבי יד אחרים , רק זה נמצא בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא וכן דפוס וויניציא , לכן אין זה הוספת המדפיס ממאנטובה .

קדושים .

(דף ס"ד ע"ב) באות א׳ נוסף מאמר קטן מהו כורסוון , עד והפכתי כסא ממלכות . ונמצא לנכון בכ"י שלנו . (שם דף ס"ד ע"ג) אמצע אות ד׳ הוסיף שורה אחת , אחר מלות דבורו בקדושה שנאמר „אלהים דבר בקדשו דרכו בקדושה שנאמר אלהים בקדש דרכך הלוכו בקדושה שנאמר" הליכות אלי מלכי בקדש . שהשמיט המעתיק בדפוס הראשון מן שנאמר עד שנאמר , והוא לנכון בכ"י שלנו אות ד׳ , עיין שם הערה י"ז . (שם שם) באמצע אות ה׳ הוסיף „וקרא לישראל חסידים וכו׳ , עד וקרא לישראל קדושים , שהשמיט המעתיק מן וקרא עד וקרא , ונמצא לנכון בכ"י שלנו אות ה׳ , עיין שם הערה כ"ב . (דף ס"ה ע"ב) באמצע אות י"ב אחר המלות איך אשיתך בבנים , הוסיף אהבה גדולה היתה וכו׳ עד איך אשיתך בבנים שהשמיט ג"כ המעתיק הראשון , ונמצא לנכון בתנחומא כ"י שלנו אות י"ב , ע"ש הערה ס"ב .

אמור .

(דף ס"ו ע"ב) סוף אות ג׳ הוסיף לפי שבעולם הזה כהן מטמא וכו׳ עד סוף אות ג׳ , אף כי הציג יד פושטת נוסף הוא מן איכה רבתי ואגדת שמואל , עיין הערה מ"ו . (שם דף ס"ו ע"ד) באמצע אות ח׳ הוסיף המלות „שלא יביט פני שכינה ובשתים יכסה רגליו" שהשמיט המעתיק הראשון . (שם דף ס"ז ע"א) באמצע אות י"א משל למה הדבר דומה לאשה שהיתה קובלת על בנה כו׳ הציג המשל קצת בסגנון אחר , עיין מה שהעירותי על זה בהערה קכ"ב . (שם דף ס"ז ע"ד) באמצע אות ט"ז אחר המלות וכל כך למה אלא לכפר על ישראל הוסיף זהו הסולח לכל עוניכי עד ונעשה פנים לחיה , והוא לקוח מכ"י שלנו אות כ"ג , עיין הערה קס"ז .

בהר .

(דף ס"ח ע"ג) הוא ריש אות א׳ הוסיף בראש הפרשה המאמר וכי תמכרו ממכר זש"ה נבהל להון , עד וישקול אברהם לעפרן חסר וי"ו כתיב , וזה הוסיף מכ"י שלנו , עיין הערה א׳ . (דף ס"ח ע"ד) באמצע אות א׳ אחרי המלות ולא ידע כי חסר יבואנו , הוסיף ד"א נבהל להון , עד חייך חסרון יש בדבר , וזה הוסיף ג"כ מכ"י שלנו , עיין הערה א׳ . (דף ס"ט ע"ב) באמצע אות ג׳ אחרי המלות ואם לאו הקב"ה מביא עליו צרה , הוסיף המאמר המתחיל ודעו מה הקב"ה

הקב״ה מנסה את ישראל, עד ותקדים בעדנו הרעה, וזה לא נמצא בתנחומא כ״י שלנו גם לא בכתבי יד אחרים שלפנינו, עיין הערה כ״ב.

במדבר.

(דף ע׳ ע״ד) באמצע אות ב׳ הוסיף המאמר שבעה עננים היו מלמעלה, עד מי זאת עולה מן המדבר, וזה לקוח מכ״י שלנו אות ב׳, וכן נמצא בכ״י ה׳ מאקספארד, עיין הערה י״ד. (שם דף ע״א ע״ג) ריש אות י׳ על המאמר ובשם אלהינו נדגול הקב״ה שמו כשמותינו, רשם בצדו על הגליון וז״ל: אמר המדפיס פשט הדרש הזה מובן אך אמרתי לפרשו בדרך אחרת שפי׳ שמו כשמותינו הוא שהקב״ה נקרא אחד וישראל נקראו גוי אחד וע״כ אמר בסמוך ודגלו עלי אהבה״ה שבגי׳ עולה אחד, ווש״ה כי לא יטוש ה׳ את עמו בעבור שמו הגדול, כי אח״ד ואח״ד בגי׳ כ״ו, וכביכול אין שמו של הקב״ה שלם עד שיתייחד השכינה בישראל וביום ההוא יהיה ה׳ אחד ושמו אחד, עכ״ל. (דף ע״ב ע״א) בריש אות י״ד אחרי המלות והיו עושים דגלים דגלים, הוסיף „לכך נאמר דגול מרבבה כיון שראו אותן ישראל שהיו עשוין דגלים״ והוא לקוח מכ״י שלנו, עיין במדבר הערה קל״א. (שם דף ע״ב ע״ב) ריש אות ט״ו הוסיף המלות „ועושה נובלות כך ישראל יש בהן בני תורה ויש בהן עמי הארץ, מה תמרה הזו יש בהן נובלות שאין נכנסין לאוצר ועושה תמרים״ וזה נשמט בדפוס ראשון שהשמיט המעתיק מן עושה תמרים עד ועושה תמרים, ונמצא לנכון בכ״י שלנו, עיין שם הערה קל״ז, וכן נמצא בכ״י ה׳ מאקספארד. (שם דף ע״ב ע״ב) באמצע אות ט״ו אחרי המלות שהפרישו הקב״ה במעשיהם הטובים, הוסיף ולמה נמשלה לתמר עד ויאספו אליו כל בני לוי, עיין מה שהעירותי בהערה קמ״ד. (דף ע״ב ע״ג) מאמצע אות י״ז עד סוף אות י״ט הוסיף מאמר גדול המתחיל ברא שבועים ולו אחד, עד כמה מדות פקוד כל בכור זכר, ולקח זה מכ״י שלנו, וכן נמצא בכ״י ה׳ מאקספארד, עיין תנחומא במדבר הערה קס״ג שהעירותי שהיה חסר דף שלם בכ״י שהיה לפני המדפיס הראשון. (שם דף ע״ג ע״ג) באמצע אות כ״ו אחר המלות ועשה בו כתורה וכמצוה, הוסיף „שנאמר ויחלוש יהושע את עמלק ואת עמו א״ל הקב״ה משבטך אני מעמיד שיפרע בעמלק״ וזה נשמט ע״י המעתיק הראשון מן שנאמר עד שנאמר. עיין בהערה רכ״א שם.

נשא.

(דף ע״ה ע״ב) כל אות י״ב המתחיל ויהי ביום כלות משה כלומר ווי ביום כלת משה משל למלך כו׳ עד סוף אות י״ב (וזה ליתא בכל כתבי יד אשר לפנינו) הוסיף מפסיקתא רבתי פ״ה פסקא ויהי ביום כלות משה אות ט׳, וגם בעל מדרש במ״ר פי״ב אות ז׳ לקח דבריו מהרבתי. (ויש להעיר כי המדפיס ממנטובה על שהיה לו אשה ראגנית הוסיף באמצע „פי׳ אשת מדנים״ ולפנינו ברבתי הגי׳ רונונית וברבה הגי׳ רוטננית, ולפני המוסיף היתה הגי׳ רוטנגית ע״ש). (דף ע״ה ע״ג) הוסיף מאמר גדול, כל אות י״ז י״ח י״ט כ׳ כ״א כ״ב עד סופו. אות י״ז ויהי ביום כלות משה מה כתיב למעלה מן הענין לקח מהפסיקתא רבתי פ״ה אות י׳, ואח״כ השמיט מאמר גדול מסוף אות י׳ מהרבתי, והוא המאמר ד״א ויהי ביום אמר ר׳ יהודה בר שלום אין רובע בארץ שאין בו תשעה קבין מזיקן כו׳ עד סוף אות י׳, והחל באמצע אות י״א מן אמר ר׳ סימון, והוא בתנחומא אות י״ח, והביא כל המאמר מהפסיקתא עד סוף פ״ה, ואח״כ באות י״ט התחיל שנו רבותינו, הוא מהרבתי שם באמצע אות ג׳, ואח״כ אות כ׳ המתחיל זש״ה עורי צפון הוא מרבתי שם אות ד׳. והשמיט מאמר גדול וסיים בסוף אות ד׳. עוד שם בתנחומא ד״א באתי לגני משל למלך כו׳ הוא ברבתי אות ה׳. עוד שם בתנחומא אות כ״א, הוא מרבתי אות ו׳, ואות כ״ב בתנחומא הוא מרבתי בהתחלת אות ז׳. (שם דף ע״ו ע״א) כל אות כ״ד הוסיף, והוא מן ויהי ביום כלות משה כך פתח ר׳ תנחומא, עד בכורי ישראל, והוא לקוח ג״כ מן הרבתי שם אות ג׳. (ויש להעיר על איזה שנוים בהעתקתו המאמרים מהרבתי. בתנחומא אות י״ט אמר ר׳ אחא בשם ר׳ הונא, ובפסיקתא אמר ר׳ הונא הכהן בן אבין בשם ר׳ אחא, לכן יש לתקן בתנחומא אמר ר׳ הונא בשם ר׳ אחא. עוד שם באות י״ט הוסיף המלות „שאמר עם זו שתי פעמים״ שנאמר נחית בחסדך עם זו גאלת. „וכתיב עד יעבור עם זו קנית״ ור״ל מלת ז״ו בגימטריא י״ג ושתי פעמים

י"ג הוא כ"ו. בתנחומא אות כ' נכנס בסתר וברבתי נכנס בפשפש. בתנחומא אות כ' אמר ר' שמעון בן אסיתי, וברבתי בר יוסני. גם באות כ"ד מבאין לפידין ואבוקות ותוקעין לפניו בחצוצרות ובשופרות, אולם ברבתי מביאין סלפירין ותוקעין לפניו. ובהערות שלי להפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות משה הערה פ"ט חשבתי אז כי הוא דברי התנחומא, ולא נודע לי אז כי הוא הוספת המדפיס ממאנטובי, וכתבתי שם על דברי הרבתי מביאים סלפירים ותוקעים לפניו שבתנחומא נשא הנוסחא מביאים לפידין ואבוקות ותוקעין לפניו בחצוצרות ובשופרות, והעיר הגאון בעל זרע אפרים בפסיקתא רבתי שם וז"ל . בתנחומא איתא לפידין ואבוקות ותוקעין לפניו, וצ"ע מה ענין לפידים ואבוקות להך קרא דעלה אלהים בתרועה עכ"ל, וכתבתי שם לדעתי בתחלה היה כתוב בתנחומא „סלפידין„ בדל"ת במקום סלפירין ברי"ש כמו שהוא בפסיקתא רבתי, אבל אח"כ נשמטה אות ס' ונעשית לפידין, והוסיף המעתיק האחרון לפרש מלת לפידין פי' אבוקות ונעשית לפידין ואבוקות, ובזה קושית הגאון בעל זרע אפרים מתורצת. ובארתי שם הוראת המלה ותקנתי שצ"ל סלפנגם ע"ש, אולם כעת נגלה לי שזה הוסיף המדפיס שלקח מהרבתי וטעה בהעתקתו, ובמקום מביאים סלפירין הציג הוא מביאים לפידין ואבוקות). (שם דף ע"ו ע"ד) הוסיף מאמר שלם והוא אות כ"ט המתחיל ביום השמיני נשיא לבני מנשה ילמדנו רבינו נר חנוכה כו' עד מנין ממה שקראו בענין נשיא לבני מנשה, וזה ליתא בכל כ"י, והוסיף זה מפסיקתא רבתי פ"ג אות א', עיין הערה קפ"ט.

בהעלותך.

(דף ע"ז ע"ג) באות ז' הוסיף שורה אשר השמיט המעתיק הראשון, היינו אחרי מלות כמה נימין היו באותו כנור, הוסיף „שהיו הלוים מנגנין בו כך אמר ר' יהודה ז' נימין היו בכנור". (שם דף ע"ח ע"ג) בסוף אות י"ב אחרי המלות ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם, הוסיף אבל אילו היתה נבואתם מן הקב"ה עד שמא חסר מנבואתו כלום. ונמצא לנכון בכ"י שלפנינו גם בכ"י ה' מאקספארד, עיין תנחומא בהעלתך הערה קכ"ח. (שם דף ע"ח ע"ד) בסוף אות י"ד הוסיף תחת אותן שבעים שנהרגו על קדושת שמי הוי ירוע כבירים לא חקר ויעמוד אחרים תחתם, ונמצא לנכון בכ"י שלפנינו, גם בכ"י ה' מאקספארד, עיין הערה קל"ט. (דף ע"ט ע"א) באמצע אות ט"ו אחרי המלות ת"ל כמסמרות נטועים הוסיף המאמר „בעלי אסופות מהו בעלי אסופות אימתי הן נטועין באדם, עד אף ספרי תורה כ"ד, וזה לקח כולו מפסיקתא רבתי פ"ג אות ב', ועיין הערה קמ"ד, והמדפים ממנטובה שכח להציג פה תמונת יד פושטת להורות באצבע כי נוסף הוא. (שם שם) בסוף אות ט"ו אחרי המלות אעפ"כ כלם נתנו מרועה אחד, הוסיף זה משה שנאמר בו ומשה היה רועה, עד כולם נתנו מרועה אחד (סוף אות ט"ו), והוסיף זה מהרבתי פ"ג אות ב', וגם כאן נשמט תמונת היד לסימן, עיין הערה קמ"ו, וחסר גם בכ"י ה' מאקספארד.

שלח.

(דף פ' ע"א) באמצע אות ו' וישלח אותם משה לתור את ארץ כנען וגו' למה בנגב עד סופו, והתחלת אות ז' ויעלו ויתורו את הארץ כיצד כו', עד ואתה שמעת וגו', בדפוסים הראשונים דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא ובכ"י ב' וכ"י ה' מאקספארד הוא בסוף אות ז', והמדפים ממנטובה הקדימו, עיין תנחומא שמיני הערה מ'. (שם דף פ' ע"ג) התחלת אות י"ג המתחיל ויאמר ה' אל משה זש"ה ותפרעו כל עצתי עד את אומר אכנו בדבר ואורישנו ואני אומר סלח נא, וזה לקח מן מדרש במ"ר פט"ז אות כ"ד, עיין בהערה צ"א, והתחלת המאמר נמצא גם בכ"י ה' מאקספארד.

קרח.

(דף פ"ב ע"ד) אות י"ב המתחיל מנצפ"ך האותיות כפולות צופים אמרום עד סופו נמצא בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא וכן בדפוס וויניציא, ולא נמצא בכ"י ב' ולא בכ"י ה' מאקספארד, והמדפים ממנטובה הציג המאמר הזה באותיות רש"י וכתב בצדו על הגליון וז"ל. „מכאן עד סוף הפרשה לא נמצא בילמדנו כתובי יד והנה ראיה שאיננו מהמחבר ז"ל".

חוקת.

(דף פ"ג ע"ג) באמצע אות א' הוסיף המאמר המתחיל נכנס יתוש בחוטמו ועמד בחוטמו

ג׳ שנים, עד ומת במיתה משונה, וזה נמצא גם בכ״י רומי ובכ״י ה׳ מאקספארד, עיין תנחומא פ׳ חוקת הערה כ״ו. (שם דף פ״ג ע״ד) בריש אות ד׳ הוסיף המאמר זאת חוקת התורה ר׳ תנחום בן חנילאי פתח, עד אמרות ה׳ אמרות טהורות, הוסיף כמו שהוא בכ״י רומי וכן בכ״י ה׳ מאקספארד גם בפסיקתא, עיין הערה פ״ו. (שם דף פ״ד ע״א) בריש אות ו׳ הוסיף מן אמר ר׳ יוחנן בשם ר׳ שמעון בן יהוצדק משל למלך שהיה לו אוהב, עד בפני יצרו שלא יחטא, וזה לקח מפסיקתא רבתי פי״ד אות ז׳. ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא אחר הסיום במאמר שלפניו ורוחב לב, סיים שם ורבנן אמרי נתן לו הכמה כנגד כל ישראל אמר ר׳ לוי מה חול גדר לים כך הייתה חכמה גדרה לשלמה, ואח״ז מתחיל מתלא אמרי כו׳, והוא כמו שהוא לפנינו בכ״י, אולם המדפיס ממנטובה השמיט זה והציג כלשון הרבתי. (שם דף פ״ד ע״ב) באמצע אות ו׳ הוסיף המלות „כדי שאבוא עליו בתרעומות ואומר לו תן לי דמיהם מהאומנים שהרגת״ וזה הוסיף מן הרבתי פי״ד סי׳ ט׳, עיין הערה קמ״ב. (דף פ״ו ע״א) בסוף אות כ״א הוסיף ונשקפה על פני הישימון שמשם יצא התורה לכל ישראל, עד כי מעשה ידיו כלם, ולקח מן מדרש במ״ר סוף חוקת, עיין הערה שס״א.

בלק.

(דף פ״ז ע״א) באמצע אות ו׳ הוסיף עין רעה דכתיב וישא בלעם את עיניו, עד אם יתן לי בלק, וזה לקח מכ״י שלנו, וכן נמצא בכ״י ה׳ מאקספארד, עיין תנחומא פ׳ בלק הערה מ״ט. (שם דף פ״ז ע״ג) באמצע אות ט׳ הוסיף. וי״א שאמרו לו שרי מואב מאי טעמא לא רכבת אסוסיה אמר להם אינה שלי השיבתהו הלא אנכי אתונך לטעינא בעלמא אשר רכבת עלי אקראי בעלמא. הרכיב לשון התנחומא עם מאמרם סנהדרין ק״ה ע״ב, עיין הערה ע״א. (שם שם) באמצע אות י׳ הוסיף כי ירט הדרך נוטריקון יראה ראתה נטתה, ד״א ירט בגי׳ בא״ת ב״ש מגן, זה הוסיף עפ״י כ״י שלנו ועפ״י הילקוט עיין הערה ע״ט. (דף פ״ח ע״ג) באמצע אות ט״ו הוסיף המאמר אמר הקב״ה לישראל אם שמרתם מצותי אני מפיל שונאיכם לפניכם, עד הופך למשלים, ונמצא לנכון בכ״י שלנו אות כ״ד, וכן במ״ר בלק פ״כ אות כ״א, ונשמט רק בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא גם אח״כ בדפוס וויניציא, ונמצא גם בכ״י ה׳ מאקספארד. (דף פ״ה ע״ד) בסוף אות י״ז הוסיף המאמר שנאמר ויחל העם לזנות בא וראה מה כתיב ביציאתן, עד שנאמר ויחל העם לזנות את בנות מואב. וזה הוסיף מן המדרש במ״ר בלק פ״כ אות כ״ג, והיה בתחלה גם בתנחומא, כי משם לקח בעל מסדר מדרש במ״ר, ובאמת נמצא גם בכ״י ה׳ מאקספארד ובכ״י ספרדי. (דף פ״ט ע״א) באמצע אות כ״א הוסיף המאמר המתחיל וקנא לשמו של הקב״ה ונעשו לו י״ב נסים, עד ונגף אותו לפניו, וזה הוסיף מן מדרש במ״ר סוף בלק אות כ״ה, ונובע מן הספרי סוף בלק, והיה כן בקובץ התנחומא שהיה לפני מסדר מדרש במ״ר כי נמצא גם בכ״י ה׳ מאקספארד גם בכ״י ספרדי. (דף פ״ט ע״ב) סוף אות כ״א הוסיף המאמר זש״ה חמת מלך מלאכי מות עד ואיש חכם יכפרנה, והוסיף זה מן מדרש במ״ר סוף בלק, וגם זה היה בקובץ התנחומא שהיה לפני בעל מסדר המדרש במ״ר כי נמצא ג״כ בכ״י ה׳ מאקספארד ובכ״י ספרדי.

פנחס.

ערבוב גדול בזה הסדר בין כ״י ה׳ מאקספארד ודפוסים הראשונים דפוס קאנשטאנטינא וגם דפוס וויניציא, ובין דפוס מאנטובה, כי הפך הסדר מה לפנים הציג לאחור וכן להיפך כמו שתמצא בהערות שלי, אך לרגל המלאכה אשר לפנינו נציין רק ההוספות לבד. (דף פ״ט ע״ב) בריש אות א׳ הוסיף המאמר לכן אמור הנני נותן לו גדול השלום כו׳ עד המברך את ישראל בשלום, וזה הוסיף מן מדרש במ״ר ריש פנחס אות א׳, ונמצא גם בכ״י ה׳ מאקספארד. (דף פ״ט ע״ד) באמצע אות ח׳ במאמר המתחיל משל לשולחני הציב המדפיס תמונת יד להורות כי נוסף הוא, אולם נמצא גם בכ״י ה׳ מאקספארד גם בכ״י ספרדי ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, לכן תמונת יד אשר הציג הוא בטעות. (דף צ׳ ע״ג) בריש אות י״ד הוסיף המאמר וכשהוא מבקש מהן אין מבקש אלא לפי כחן, וכשהוא נותן להם לפי כחו. וזה הוסיף מן מדרש במ״ר פכ״ב אות ה׳, ונמצא ג״כ בכ״י ה׳ מאקספארד.

מטות.

(דף צ"א ע"ב) בסוף אות ג' הוסיף משל לההוא גמלא דהוה אזיל למיסב ולמתבע קרני ואודני דהוה ליה גזו מיניה. וזה לקח מגמרא סנהדרין דף ק"ו ע"א. (שם שם) בסוף אות ג' והתחלת אות ד' ויקחו את כל השלל וגו' להודיעך שבחן, עד פרשו לו המצודה, וזה לקח מן מדרש במ"ר פכ"ב סוף אות ד' והתחלת אות ה'. (דף צ"א ע"ג) באמצע אות ה' הוסיף המאמר שנו חכמים ב' חכמים עמדו בעולם, עד ושניהם אבדו מן העולם, ונמצא לנכון במדרש במ"ר ובכ"י שלפנינו ובכ"י ה' מאקספארד. ואין ספק שהמדפיס הראשון דפוס קאנשטאנטינא השמיט זה בשגגה. (שם שם) כל אות ו' הוסיף, המתחיל מהו ולא במדבר הרים אמר ר' אבא סנגוריא כל הרים שבמקרא כו' עד כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים, ולקח דבריו מן מדרש במ"ר פכ"ב אות ח', ואולי לקח בעל מדרש במ"ר מן הילמדנו, עיין הערה מ"ג, וראיתי כי נמצא ג"כ בכ"י ה' מאקספארד.

מסעי.

(דף צ"א ע"ד) באמצע אות א' הוסיף המאמר לא הנחתי אתכם אפילו שעה אחת, עד נחש שרף ועקרב, וזה נשמט בשגגה בדפוס ראשון מן לא הנחתי עד לא הנחתי, ונמצא לנכון בכ"י שלנו גם במ"ר ובכ"י ה' מאקספארד. (שם שם) באמצע אות ב' הוסיף ר' יהושע אומר נפלאות עשית להם עד ביד משה ואהרן, והוסיף כן כמו שנמצא במדרש במ"ר ריש מסעי, וחסר גם בכ"י ה' מאקספארד.

דברים.

(דף צ"ג ע"ב) אות ב' המתחיל אלה הדברים אשר דבר משה אמרו ישראל אתמול אמרת כו' עד לכך נאמר אלה הדברים, ובכ"י ה' מאקספארד חסר ההתחלה ונמצא מן זש"ה או ידלג כאיל פסח עד סופו, עיין בהוספה לפ' דברים בתנחומא שלנו הערה א'. (שם דף צ"ג ע"ג) באמצע אות ד' הוסיף ומה שהוא אומר ואשמיד פריו ממעל, עד לפיכך כתיב ואשמיד פריו ממעל ושרשיו מתחת, וזה הוסיף עפ"י כ"י שלנו אות ה'. ובכ"י ה' מאקספארד חסר כל אות ד'.

ואתחנן.

(דף צ"ד ע"א) כל אות ב' המתחיל ד"א ואתחנן זש"ה שבתי וראיתי עד סופו, הוסיף המדפיס ממנטובה, ונמצא לנכון בכ"י שלנו גם בכ"י ה' מאקספארד. וכל המאמר נמצא בקה"ר פ"ט פ' שבתי וראה, ועיין תנחומא ואתחנן בהערה כ"ג. (דף צ"ד ע"ב) ריש אות ה', המאמר המתחיל ה' אלהים אתה החילות מלה"ד למלך שרואה אשה כו' עד אשר יצא לפניהם ואשר יביאם (קרוב לסוף אות ה'), וזה הוסיף מהילמדנו המובא בילקוט רמז תתט"ו בשם הילמדנו, עיין הערה ל"ג. ולא נמצא בכ"י ב' ולא בכ"י ה' מאקספארד.

עקב.

(דף צ"ה ע"ב) באמצע אות ב' עד סופו הוסיף המאמר ר' לוי אמר גדולה מזאת אמרו גדול דבר שהוא פריעת חוב מדבר שהוא חסרון כיס, עד מוטב יכנס החץ בי ולא בבני, וזה לקח מכ"י שלפנינו אות ג' עיין הערה ט'. (דף צ"ה ע"ג) כל אות ד' ה' ו' ז' ח' ט' י' י"א מן המאמר המתחיל כל המצוה אשר אנכי מצוך זש"ה שמור מצותי וחיה עד סוף הפרשה, ולא נמצא בכ"י שלנו, והיה לפניו באיזה כתב יד אשר משם הוסיפם להתנחומא. ובכ"י ה' מאקספארד נמצאו רק מאמרים מקוטעים, אות ד' לא נמצא כלל, מן אות ה' נמצא רק ההתחלה עד ד"א כי חיים הם, מן אות ו' נמצא ההתחלה עד אמר ר' ינאי כל המתחיל במצוה ומן אמר ר' ינאי ליתא עד אמר ר' אחא, אות ז' נמצא ג"כ, רק באמצע חסר מאמר מר' חייא בר יעקב, ומר' עקיבא, כל אות ח' חסר, מן אות ט' נמצא רק התחלת המאמר עד אמר שלמה, וסוף המאמר מן ד"א פסל לך, ואות י' וי"א עד סוף הפרשה נמצא בשלמות.

ראה.

(דף צ"ו ע"ב) הוסיף אות ב' ג' ד' ה' ו' ז' ח', מן ראה אנכי זש"ה ויגל אזנם למוסר, עד והורישה לישראל לכך כתיב כי יכרית ה' אלהיך. ובודאי היה לפניו באיזה קובץ אחד, עיין

עיין בהערתינו לתנחומא ראה הערה ד׳. ובכ״י ה׳ מאקספארד חסר גם מאות א׳ מאמר גדול מן כשבא אסף עד סוף אות א׳, וגם חסר כל אות ב׳, ובודאי נשמט דף שלם. ומאות ג׳ נמצא ההתחלה עד המלות בדור הפלגה, ומשם הנייר חלק בדף 236 חצי עמוד וכל העמוד ב׳ ודף 237 מתחיל במלות. ומבקשים פרנסה, והוא קרוב להתחלת אות ה׳, וכפי הנראה לפני המעתיק הזה היה בקובץ שלפניו חסרים איזה דפים, ומן ומבקשים פרנסה נמצא עד סוף אות ה׳, וכן נמצא כל אות ו׳ ז׳ והתחלת אות ח׳, ומן מאמר ירמיה הנביא צווח ואמר כו׳ חסר גם שם.

שופטים.

(דף צ״ח ע״ב) כל אות ג׳ ואות ד׳ המתחיל שופטים ושוטרים צריך שיהיו השופטים בעלי זרוע במעשים טובים, עד שיהיו מלמדין זכות על הדור, ונמצא בכ״י ה׳ מאקספארד. (דף צ״ח ע״ד) באמצע אות ט׳ הוסיף המלות אף הקב״ה מגין על בניו באותה שעה אמר ר׳ חנינא בשעה שהקב״ה ידין את העולם תופשן לדין, ונמצא ג״כ בכ״י שלנו. (שם שם) באמצע אות ט׳ הוסיף המאמר ולא רצו לקבל אמרו לפניו כלום כפית עלינו הר כגיגית כו׳ עד והלא אמרו מתחלה נעשה ונשמע, וזה הוסיף מגמרא ע״ז דף ב׳ ע״ב, עיין תנחומא שופטים הערה מ׳. ובכ״י ה׳ מאקספארד חסר כל אות ט׳ עד אילו האומרין שתי רשויות בשמים. (דף צ״ט ע״ד) אחר הסיום שנאמר וצדיק באמונתו יחיה, שבזה נשלם פ׳ שופטים בכ״י שלפנינו, ובכ״י רומי ובכ״י רח״ם, הוסיף מאמר גדול והוא אות י׳ י״א י״ב י״ג י״ד ט״ו ט״ז י״ז י״ח י״ט. ובכ״י ה׳ מאקספארד נמצאים קצת מהם והמאמרים הנמצאים קטועים, אות י׳ חסר שם בהתחלה ומתחיל וזש״ה וכי יאמרו אליכם דרשו אל האובות עד עושין צרכי החיים במתים, ואח״כ חסר מאמר אחד, המהגים שאין עושין להם צרכי ראשיהם, עד נתן לך ה׳ אלהיך, ואח״כ מתחיל מעשה היה ברבי ינאי עד סוף אות י׳, וחסר אות י״א ואות י״ב, ונמצא כל אות י״ג, ומן אות י״ד חסר רק ההתחלה, ומתחיל אמר ר׳ יהושע בן לוי משל למה הדבר דומה, רק בקצת שנוים, ונמצא עד סוף אות י״ד, וכן התחלת אות ט״ו עד ויגבה ה׳ צבאות במשפט, ואח״כ חסר מן רבן שמעון בן גמליאל אומר על שלשה דברים העולם קיים עד סופו, וכן חסר כל אות ט״ז י״ז י״ח והתחלת אות י״ט, עד וקראת אליה לשלום, ומתחיל באמצע וקראת אליה לשלום בשלום אין כתיב כאן, ונמצא עד סוף הפרשה. ומזה נראה כי לפני הסופר הזה היו חסרים איזה דפים בקובץ שהיה לפניו.

תצא.

(דף ק׳ ע״ב) באמצע אות ב׳ הוסיף המאמר מעשה באחד שעלה לראש האילן עד בשכר מצוה זו אני נותן לך בנים, וזה נמצא באמת בכ״י ה׳ מאקספארד, ושם בכ״י ה׳ חסר מן ד״א שלח תשלח עד סוף אות ב׳. (דף ק׳ ע״ג) כל אות ג׳ המתחיל כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע, עד סופו ונמצא בכ״י ה׳ מאקספארד. (שם שם) באמצע אות ד׳ הוסיף המאמר ולמה כן שלא יראה חרפתו של עשו, עד והיו בני אדם מאררין אותו, הוסיף מן ב״ר פס״ג אות י׳, עיין תנחומא פ׳ תצא בהערה ט״ו. וזה חסר גם בכ״י ה׳ מאקספארד, וחסר שם גם מאמר גדול אחר זה. (שם שם) ג״כ באמצע אות ד׳ הוסיף המלות והוא מהרהר ואומר אלו הן התנאים שהתנה עמי הקב״ה וקורא תגר ואין זו שיבה טובה מה אני עושה לו אוספו מן העולם, וזה נוסף מהמדפיס ממנטובה, עיין הערה כ״נ, וראיתי כי נמצא בכ״י ה׳ מאקספארד. (דף ק׳ ע״ד) באמצע אות ד׳ הוסיף המלות „שלא יהא עשו יוצא לפניה ויהיו הכל אומרים ארורים שדים שהניקו רשע זה״ וזה הוסיף לפרש יפוק עשו רשיעיא קמיה ויימרון לייטין בריאתה [צ״ל וימרון בריאתה לייטין] כדין ינקון. ובהערות שלי להפסיקתא פסקא דזכור הערה נ״ג כתבתי כי בתנחומא הנדפס נוספו הדברים שהבאתי שלא יהא עשו יוצא לפניה כו׳, וזה איננו מגוף הספר כי אם פירוש המאמר הארמי אשר כתב איזה מעתיק בצדו ואח״כ הביאוהו פנימה לכן איננו לא בפסיקתא ולא בילקוט תהלים רמז תתס״ח בשם התנחומא, ועתה נגלה לנו כי באמת היא הוספת המדפיס ממנטובה אשר הוסיף לפרש המאמר הנ״ל, וליתא בדפוסי ראשונים לא בדפוס קאנשטאנטינא ולא בדפוס וויניציא. (שם שם) באמצע אות ד׳ קרוב לסופו הוסיף המאמר שהתריבו בניו את ביתי אני ואתם נקום עליו, עד אומר להם הקב״ה, ובפסיקתא פרשת זכור הערה נ״ח העירותי כי בתנחומא הנדפס נוספו פה דברים אשר אינם מגוף הספר,

ועתה

ועתה נודע לי כי הוא באמת הוספת המנטובי. (שם שם) בסוף אות ה׳ הוסיף המלות „ס״א לשיעבוד שנאמר על גבי חרשו חורשים״ ואחר זה הוסיף המאמר המתחיל ד״א זכרוניכם משלי אפר איוב אמר פסוק זה כנגד חביריו, עד והחמר היה להם לחומר, וזה לקח מפסיקתא רבתי פי״ב, עיין בתנחומא תצא הערה מ׳, ובפסיקתא זכור הערה ס״א שהעירותי שם שבתנחומא הוא הוספה שהוסיף אחד מהרבתי, וכן הוא באמת שהוא הוספת המדפיס ממנטובה. (שם שם) בריש אות ו׳ אחר שסיים המאמר שהוסיף מן הרבתי, הוסיף בהתחלת המאמר שלאחריו המלות „כך פתח רבי תנחומא בשם ר׳ יודן בשם ר׳ איבו״ אולם בכל כתבי יד ובדפוס ראשון מתחיל ר׳ יודן בשם ר׳ איבו פתח, רק הוסיף כפו שנראה ברבתי כי שם מתחיל כן, עיין בפסיקתא הערה ס״ב. (שם שם) באמצע אות ו׳ השמיט דרש אחד והציג תמורתו דרש אחר כאשר מצא בפסיקתא רבתי המתחיל אמר הקב״ה לישראל אל תהיו כסוס כפרד שאין בהם בינה, ועיין בפסיקתא שם הערה ס״ו, ובתנחומא הערה מ״ד. (שם שם) בסוף אות ו׳ הוסיף המלות „לטבא טיבותיה לא תתעב אדומי כי אחיך הוא, לבישתא בישתיה זכור את אשר עשה לך עמלק״ הוסיף כמו שהוא בפסיקתא ומובא בילקוט תצא בשם הפסיקתא, עיין בתנחומא הערה מ״ו. (שם שם) כל אות ז׳ הוסיף, המתחיל זכור וגו׳ כתיב זכור ובשבת כתיב זכור כו׳ עד סופו, ולא נודע לי מאיזה מקום שאב זה, עיין בתנחומא הערה מ״ח. (דף ק״א ע״א) באמצע אות ט׳ הוסיף המאמר עד שיצאו ישראל ממצרים שמע שנגאלו ובא עליהם על הים והזכיר עליו שם המפורש ומיד נבהל שנאמר אז נבהלו אלופי אדום, גם זה לקח מאיזה מדרש, עיין תנחומא תצא הערה ע״ד. (דף ק״א ע״ב) באמצע אות י׳ אחר המלות לפי שהן קטניהן של שבטים הוסיף. „ולכך אמר משה ליהושע בחר לנו אנשים מפני שהוא משבט יוסף שנאמר בו את האלהים אני ירא, ובעשו כתיב ולא ירא אלהים״. עיין בתנחומא הערה ק״ו, ובפסיקתא זכור הערה קל״ג חשבתי שזה הוא מגוף התנחומא, ובאמת זה הוסיף המדפיס ממנטובה. (שם שם) באמצע אות י׳ הוסיף המאמר זה קבל בכורה ממעשיו הטובים כו׳ עד סוף אות י׳, וזה הוסיף מן פסיקתא רבתי פי״ב פסקא זכור סי׳ ה׳, עיין בתנחומא הערה ק״י. וידידי הרב החכם הגדול בעל מאיר עין בפסיקתא רבתי שם הערה ק׳ השב שמסדר התנחומא הוסיף זה ולקח מהרבתי, ובאמת הוא הוספת המדפיס ממנטובה שהוסיף אל התנחומא עפ״י הרבתי, והרבתי הוא מדרש מאוחר להתנחומא, ולא התנחומא שאב מהרבתי רק להיפך. (דף ק״א ע״ג) באמצע אות י״א. אחר המלות ולפני ירח דור דורים הוסיף השורות האלה אל התנחומא. „דור הד דורים שנים הרי תלת״ ואחר המלות ר׳ ברכיה בשם ר׳ אבא בר כהנא אמר כל זמן שורעו של עמלק קיים הוסיף המלות „כאילו כנף מכסה את הפנים אבד זרעו לא יכנף עוד מוריך, ר׳ לוי בשם ר׳ אחא בר חנינא אומר כל זמן שזרעו של עמלק בעולם״ ואח״כ מתחיל לא השם שלם וכו׳. וזה הוסיף המדפיס ממנטובה הנ״ל עפ״י הפסיקתא או תנחומא כ״י. גם הסיום „הרי השם שלם והכסא שלם״ הוא מהוספות שלו.

תבא.

(דף ק״ב ע״א) כל אות ג׳ ואות ד׳ מן והיה אם שמוע תשמע זש״ה לריח שמניך טובים עד סופו, הוא הוספה בדפוס מאנטובה, ואין ספק כי היה נשמט דף שלם בקובץ התנחומא אשר היה לפני המעתיק הראשון, לכן חסר בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, ונמצא באמת בכ״י החמישי מאקספארד. עיין תנחומא כי תבא הערה י״ד.

נצבים.

(דף ק״ב ע״ב) באמצע אות א׳ הוסיף השורות „אף ישראל כל זמן שהיסורין באין עליהן היסורין כלין והן במקומן עומדין ואינן כלין לכך נאמר הפוך רשעים ואינם״ זה הוסיף מכ״י שלנו. (דף ק״ב ע״ד) באמצע אות ג׳ הוסיף. „בא וראה מעשה או״ה, עד שנאמר ותראו את שקוציהם״ ועיין בתנחומא נצבים הערה י״ג. (שם שם) כל אות ד׳ מן אתם נצבים היום כלכם אתם קיומו של עולם, עד סופו, הוסיף, ונרשם „מכאן עד סוף הפרשה חדש הוא וגם כל פרשת וילך״ וההוספה הזאת נמצאת גם בכ״י ה׳ מאקספארד, עיין בהערותי לתנחומא נצבים הערה ט״ו. רק הסיום „כך דרש רבי תנחומא״ ליתא בכ״י.

וילך.

(דף ק״ג ע״א) כל הפרשה מתהלתה ועד סופה (אות א׳ ב׳ ג׳) הוסיף ולא נמצא גם בכ״י

בב"י ה' מאקספארד, וכן ליתא בכ"י שלנו דרשות לפרשת וילך. ומסגנון הלשון נראה כי הדרשות ההן שהוסיף המדפיס ממנטובה לקוחים ממדרש אחר מאוחר, וכן תמצא באמצע אות ב' כתוב. „כמו שפירשתי בפרשת וישמע יתרו" ובתנחומא פרשת יתרו לא נמצא מאומה, רק המסדר הזה כוון אל אשר כתב בפ' יתרו, ואולי ההוספה הזאת נובעת ממדרשו של רבי משה הדרשן. ועיין בתנחומא האזינו הערה א', וגם נמצא שם המאמר „אמר אליהו זכרונו לברכה פעם אחת הייתי מהלך בדרך" והוא מתנא דבי אליהו זוטא.

האזינו.

(דף ק"ג ע"ב) כל אות א' הוסיף המאנטובי, ונרשם שם בסוף אות א' „עד כאן חדש הוא, ומכאן ואילך מן הישן" וההוספה הזאת היא מעורבת ממאמרים שונים, ובאמצע תמצא כדאיתא בפסיקתא אדם נמשל לשנים עשר מזלות, בתחלה כשנולד נדמה לטלה שהוא רך ומתגבר כשור כשגדל וכו'. וכוון בזה אל הפסיקתא רבתי פ"כ פסקא מתן תורה, ובמבוא להפסיקתא דרב כהנא אות ז' סי' ז' הבאתי המאמר הזה מהתנחומא בין אלה אשר מביאים לפעמים פסיקתא וכוונתם לפסיקתא רבתי, ואף כי העירותי שם כי הוא הוספה, אבל לא נודע לי אז כי הוא מהמדפיס ממנטובה, וכן תראה שם שהעירותי, כי במנהגים הנדפסים במחזורים (מנהג של שבת סי' מ') הביא וז"ל. בפסיקתא דורש סמך למזכיר נשמות מטעמי המזלות שנבראו זה אחר זה וכו'. כוון בזה למאמר התנחומא מריש פרשת האזינו שהוסיף המדפיס ממאנטובה שהביאו בשם הפסיקתא, ולא ידע כי המאמר בתנחומא לכך רגילין להזכיר נשמות כו' הוא הוספת המדפיס ממאנטובה שהוסיף אל התנחומא על הוצאת התנחומא הקודמת בדפוסים ראשונים של קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, ובהערה שם (במבוא להפסיקתא) העירותי עוד שהמאמר שם באמצע לכך רגילין להזכיר נשמות, עד מוציאין ומעלין אותן כחץ מן הקשת, הוא הוספה ומובא פנימה באמצע המאמר, אולם כעת נגלה לי כי כל אות א' הוא הוספה מן המדפיס ממאנטובה, גם הבאתי שם כי בספר ארחות חיים לרבינו אהרן הכהן מלוניל הל' יו"כ אות ל"ד הביא וז"ל. ומה שנהגו לזכור המתים מצאנו סמך בירושלמי כשם שהחץ יורה הקשת כך מעלים צדיקים מדינו של גיהנם כשאומר זכר צדיק לברכה, ולכן נהגו לזכור אותן בבית הכנסת כו' ע"ש. ולא מצאתי בירושלמי, ואולי כוון (בהערה שם בטעות כאן וצ"ל כוון) ג"כ להפסיקתא רבתי, באשר מבואר שם, ואחריו מה אתה בורא קשת שמא תאמר כיון שירד לגיהנם אין לו תעלה כיון שמבקשין עליו רחמים זורק אותו מן הגיהנם כחץ מן הקשת, ע"כ. ועיין עוד שם במבוא אות ח' סי' י'. גם בתנחומא במאמר הזה לכך רגילין להזכיר המתים בשבת שלא ישיבו לגיהנם שכן איתא בת"כ כפר לעמך ישראל אלו החיים, אשר פדית אלו המתים, יש לתקן שצ"ל „בספרי" במקום בת"כ, והיה כתוב לפני המדפיס ממאנטובה ספרא במקום ספרי בטעות, והשמיט המלה והציג במקומה „ת"כ". ובמבוא להפסיקתא שם (אות ז' סי' ז') הבאתי ג"כ כי מרן הב"י (הל' שבת סי' רפ"ג) הביא בשם שבלי הלקט שכתב וז"ל מצאתי בשם ה"ר שניאור שמעתי שיש בדרש כפר לעמך ישראל אלו החיים וכו' ע"כ והתימה הלא מפורש הוא בספרי כמו שציינתי, ומרן ב"י הל' יו"כ סוף סי' תרכ"א הביא בעצמו דברי הספרי בשם המרדכי ע"ש. (שם דף ק"ג ע"ג) באמצע אות ג' הוסיף מאמר שלם, ולמה נמשלה תורה למטר, עד ואח"כ עומד על התורה ודקדוקיה. ובאמצע המאמר הזה נמצא עוד הוספה מיוחדת „כך התורה תחלה קורא אבג"ד במנין קטן ולבסוף עולה למנין גדול קרש"ת" וזה חסר גם בכ"י ה' מאקספארד, והוא הוספת המדפיס ממאנטובה, עיין בתנחומא האזינו הערה י"א. (דף ק"ד ע"א) הוסיף מאמר ארוך אות ה' ו' ז' ח' מתחלתם ועד סופם, המתחיל הצור תמים פעלו עד סוף הפרשה, ונרשם בהתחלת אות ה' „מכאן ואילך עד סוף הפרשה חדש הוא" ומסגנון הלשון נראה כי הוא לקוח מאיזה מדרש מאוחר, ונמצא שם באות ו' „כמו שמצינו בפרקי רבי אליעזר" וכן בסוף אות ז' „וכך נמצא בספר רבי משה הדרשן".

ברכה.

(דף ק"ד ע"ג) מן אמצע אות א' עד אמצע אות ב' מן איש אלהים אם אמר איש למה אמר אלהים, עד סוף אות א', וכן מאמר גדול מאות ב' ד"א וזאת הברכה עד לא במהרה

ינתק, וזה לא נמצא גם בכ"י ה' מאקספארד, והוסיף זה מן מדרש דברים רבה פי"א אות ד', עיין תנחומא ברכה הערה ט"ז. ויש לתקן הדברים שהוסיף עפ"י המדרש דברים רבה, וכן נשנה בשנוים במדרש שוחר טוב מזמור צ', והמדפיס ממאנטובה שכח ולא הציג תמונת יד פושטת בפ' ברכה. (דף ק"ד ע"ד) מן אמצע אות ג' קרוב להתחלתו עד סוף אות ג', היינו מן א"ל הקב"ה שלחני אליך, עד האותות והמופתים הוסיף המדפיס ממאנטובה ג"כ מתוך מדרש דברים רבה פי"א אות ה', המתחיל שם אמר ר' מאיר הלך מלאך המות אצל משה ואמר לו הקב"ה שלחני אצלך שאתה מסתלק ביום הזה, עיין בתנחומא ברכה הערה י"א.

את כל זה חזיתי לרשום לפני הקוראים למען תת להם תמונה ברורה מהתנחומא אשר יצא לאור בדפוסים הראשונים דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, ומתבניתו אשר נתן לו המדפיס ממאנטובה בהוספותיו אשר הוסיף עליו מתוך כ"י ומדרשים ויצא אח"כ כמו כן בכל הדפוסים. וזאת גם זאת כי מלבד כל אלה הוספות המאנטובי שרשמתי פה כסדר הפרשיות שהם מאמרים שלמים, יש עוד בדפוס מאנטובה ההיא הוספות קטנות כמו הרבה מלות ותקונים, ואיזה באורי מלות, ובדפוסים שלאחריו נתערבו ההוספות בגוף הספר ואין להכירם לדעת מבטן מי יצאו, כי חסרו המדפיסים את תמונת היד המורה באצבע על כל הוספה חדשה והשמיטוה מכל וכל, בפרט כי המדפיס ממאנטובה בעצמו לא רשם המקום שבו כלתה ההוספה אשר הביא אל התנחומא פנימה, ובעבור זה טעו רבים וכן שלמים וחשבו כי ההוספות האלה הן מגוף הספר ולא ידעו להבדיל ביניהם, ועל ידי הרשימה הזאת ימצא הקורא הכל על נכון.

ועוד זאת אעיר כי המדפיס הזה ממאנטובה השמיט גם לפעמים מאמרים שלמים מן הספר, לדוגמא בפ' כי תשא אות ה' זש"ה צדקה תרומם גוי ר' יהושע אומר צדקה וגו' הנייה לאומות העולם בשעה שישראל חוטאין שהם חוזרין ומשעבדים בהם.. אולם בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא וכן בדפוס וויניציא איתא כך [זש"ה] צדקה תרומם גוי רבי אליעזר ור' יהושע ורבנן, ר' אליעזר אומר צדקה תרומם גוי אלו ישראל, וחסד לאומים חטאת חסודים הן חטאים הן לאומים מהעולם שהין מתיהדים [צ"ל מתיהרים] בחסד שעושין. ור' יהושע אומר כו' (כמו שהביא) ורבן גמליאל אומר חסד שאומות העולם עושין חטא הוא להם שכן דניאל אמר לנבוכדנצר (וחטאתך) [וחטיך] בצדקה פרוק (דניאל ד' כ"ד). והשמיט מאמר מר' אליעזר והמאמר מרבן גמליאל, ונמצא גם כן לנכון בפסיקתא דרב כהנא פסקא שקלים (דף י"ב ע"ב). ובהערות שלי להפסיקתא בהערה ל"ד והערה ל"ט שם העירותי כי חסר ב' מאמרים בתנחומא, ולא נודע לי אז כי נמצאו לנכון בדפוסים ראשונים של התנחומא בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא ורק בשגגת המדפיס ממנטובה נשמטו. וכן המאמר שלאחר זה ר' אלעזר בן ערך אומר צדקה תרומם גוי [אלו ישראל] וחסד לאומים חטאת [אבל חטאת לאו"ה] אמר להם ר' יוחנן בן זכאי לחכמים נראים דברי ר' אליעזר מדברי ומדבריכם, לפי שנותן צדקה וחסד לישראל ולאומים חטאת" ע"כ, זה נשמט ג"כ בדפוס מאנטובה ונמצא לנכון בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא וכן בפסיקתא פסקא דשקלים שם. ואולם אף כי לא נוכל לכחד כי המאנטובי הוסיף ותיקן הרבה הן במאמרים שלמים והן בהרבה שורות ומלות בגוף התנחומא, בכל זאת מצאתי כי לפעמים לא קלע אל השערה במה שהוסיף, כמו לדוגמא בפ' כי תשא (דפוס מאנטובה דף מ"ד ע"א, לפנינו באות י') עשרים קרש בצפון ועשרים בדרום ושמונה במערב, כן הוא בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא גם בפסיקתא דרב כהנא פסקא דשקלים (דף כ' ע"א), אולם המדפיס ממאנטובה הוסיף המלות „ושמונה במזרח" וכאשר ראיתי אז כי כתוב כן בתנחומא העירותי שם בפסיקתא בהערות שלי הערה קס"א. ובתנחומא נוסף עוד וה' במזרח והוא טעות דמוכח כי במזרח לא היו קרשים כי אם מסך, לכן איננו פה לפנינו. וכן מפורש בברייתא דמלאכת המשכן „אבל במזרח לא היה שם קרש". וכעת ראיתי כי ליתא זה בדפוס ראשון של קאנשטאנטינא גם ליתא בדפוס וויניציא, רק כן הוסיף המדפיס הזה ממנטובה. אולם בכל זאת לא נוכל להעלים בנפשינו כי הרבה פעל ועשה בהוספותיו ועד דור אחרון ינון שמו.

טו) רשימה מכל המקומות אשר בעל הילקוט מביא בשם תנחומא סתם, ואנה המאמרים נמצאים לפנינו.

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
	בראשית		
ב	א"ר יהודה בר שלום (א)	בראשית	ג
ו	ר' יהודה אומר	"	א
טז	האיש כובש (ב)	וישלח	יב
לב	למה נמסרו לאשה	מצורע	יז
לח	שמען קולי לפי שהיו פורשות (ג)	"	"
מג	נסתכל נח (ד)	בראשית	לט
	נח		
נז	אדם עולה בספינה (ה)	נח	ז
	לך		
סג	ד"א לך לך	לך	ד
ע	אתה אמרת אם מחוט	"	יז
	וירא		
פב	יוקח נא מעט מים	וירא	ה
"	אמר הקב"ה לאברהם בזכות	"	"
"	למה גלה לו	"	"
צא	וה' פקד את שרה	"	לך, לו
צב	ותהר ותלד שרה הקיש עבורה	"	לז
צו	ויאמר קח נא מלה"ד (ו)	"	ט
קא	ויעקד את יצחק בנו	"	מא
	חיי		
קו	וה' ברך את אברהם	חיי	ו
"	ד"א למה היו מחבבין המילה	"	"
	תולדות		
קי	יש בנים שנתגנו באביהם	תולדות	א
"	שני גוים דומה את לשדה (ז)	בראשית	לא
קטו	הקול קול יעקב	תולדות	טו
שם	ויבא לו יין	"	טז
"	ג' דמעות הוריד	"	כד
	ויצא		
קל	ויזכור אלהים אסף אלהים את חרפתי (ח)	ויצא	כ

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
	וישלח		
[illegible]	ארצה שעיר	וישלח	ד
קלא	ויחץ את העם	"	ו
"	א"ר לוי אילו היית מחזר (ט)	"	יא
קלג	כל י"ב חודש שהיה אצלו (י)	"	"
קלה	ותמת דבורה	"	כו
	וישב		
קמא	ולא יכלו דברו	וישב	ז
קמג	וימאן להתנחם	"	ח
קמה	וגם הנה הרה לזנונים (יא)	"	יז
	מקץ		
קמח	ויאמר יעקב לבניו למה תתראו	מקץ	ח
	ויגש		
קנא	א"ל יוסף איני רוצה לידע	ויגש	ז
	ויחי		
קנד	ובקהלם אל תחד כבודי	ויחי	יב
קסב	ויראו אחי יוסף (יב)	שמות	ב
	שמות		
"	ואלה שמות בני ישראל (יג)	שמות	א
"	כל השבטים	"	ה
"	וימת יוסף	"	ו
"	ויאמר אל עמו	"	ח
קסג	בשעה שאמר הבה נתחכמה	בהעלתך	כג
קסד	ד"א יוכבד נטלה כהונה	ויקהל	ה
קסז	והנה שני אנשים	וארא	יז
קסח	ויברח משה	ויצא	ה
קסט	ולכהן מדין שבע בנות	שמות	יא
"	ותאמרנה איש מצרי	"	"
"	ר"י אומר אין ויואל (יד)	"	"
"	ומשה היה רועה	"	י
קעא	ויאמר אנכי אלהי אביך	"	טז
"	ועתה הנה צעקת	"	יז
"	ועתה לך ואשלחך	"	יג, יח

(א) בליון תנחומא נשמט ומוסב על א"ר יהודה. (ב) בליון תנחומא איננו מוסב על ר' יוסף אומר כי הוא מאמר הגמרא שם יבמות כ"ה ע"ב רק הליון מוסב על האיש כובש. (ג) המאמר הזה נשמט מתנחומא בראשית, וגם רש"י בראשית ד' כ"ג הביא הדרש וסיים כך דרש רבי תנחומא, וכן מובא בפי' המיוחס לרש"י על ב"ר פכ"ג בשם מדרש רבי תנחומא, ונמצא בסגנון אחר בתנחומא הנדפס. (ד) הליון נשמט ממקומו. (ה) הליון תנחומא מוסב על אדם עולה ובטעות נרשם על יודע צדיקו של עולם, והמאמר אוי להם לרשעים הוא מב"ר פל"ג אות ג' וחסר הליון. (ו) מובא גם בילקוט תהלים רמז תת"ס. (ז) עד שני גוים שנואי גוים סוף מתנחומא שם וחסר הליון. (ח) הביא שם יחד ג' מאמרים מאות כ' כ"ג כ"ד. (ט) וגם המאמר שם ויקח מן הבא בידו אבנים טובות ומרגליות הוא מתנחומא, והליון ב"ר פע"ו מוסב על ולמה הוא נותן גמלים. (י) עד המאמר חד עם דארעא שהוא מב"ר פע"ה אות י"ב, והליון ב"ר ממאמר שלפניו מוסב גם על זה, ובאמצע הפסיק במאמר התנחומא. (יא) ובטעות נרשם שם מדרש. (יב) חסר הליון תנחומא. (יג) בילקוט תהלים רמז תשכ"ה ד"ה כשמך אלהים מובא שם התחלת המאמר ונרשם בצדו „מדרש" וצ"ל „תנחומא". (יד) המלות ויכף ממטו מוסבות למעלה למאמר המכילתא המובא בילקוט שם.

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
קעב	א"ל לשון הרע אתה אומר(טו)	שמות	כ
"	שלח נא ביד תשלח	"	כד
קעג	וילך משה וישב אל יתר	"	יח
קעד	ויאמר ה' אל אהרן	"	כב
"	וילך משה (טז)	"	כא
קעה	א"ר חייא בר אבא (יז)	וארא	ב
"	מי ה' אשר אשמע בקולו	"	ג
קעו	אמר ר' יהודה הלוי	"	ד
"	ויפגעו את משה ואהרן	"	"
	וארא		
"	וידבר אלהים אל משה	"	א
קפ	וידבר ה' אל משה	"	ו
קפא	כי ידבר אליכם פרעה (יח)	"	יב
קפב	בטכסים ב"ו הביא הקב"ה(יט)	בא	ד
"	למה הביא עליהם מכת דם תחלה (כ)	וארא	יד
קפה	כיצד היה הברד	"	יט
קפו	הירא את דבר ה' (כא)	"	"
"	החטה והכוסמת	"	כב
"	ויחדלו הקולות והברד	"	"
	בא		
"	וכסה את עין הארץ	"	יח
"	ויאמר ה' אל משה נטה ידך(כב)	בא	א
קפז	החודש הזה לכם א"ר יצחק	בראשית	יא
קצא	החודש הזה ר' שמואל בר אבא (כג)	בא	י
"	החודש הזה לכם הוא מסור בידכם (כד)	"	ח
רח	ויקרא למשה ולאהרן	"	יט
	בשלח		
רכה	זש"ה חכם לב (כה)	בשלח	א
רכו	ד"א ולא נחם אלהים	"	"
רלז	וישב הים לפנות ערב לאיתנו (כו)	"	"
רמא	אז ישיר משה	"	יג

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
רמא	ויאמרו לאמר מהו לאמר	בשלח	יג
רמג	ארבע גאים הם בעולם	"	יד
רנד	ויסע משה את ישראל	"	טו
רנה	א"ר יוסי מדבר שור היו שם נחשים (כז)	"	יז
רנח	ויאמר ה' אל משה הנני ממטיר	"	כ
	יתרו		
רסח	זש"ה לריח שמניך	יתרו	א
"	ויחד יתרו	"	ו
רסט	ד' בני אדם	"	"
רעא	וישלח משה את חותנו	"	יא
רצח	כתיב אורח חיים פן תפלס	עקב	ג
	משפטים		
שו	ואלה המשפטים	משפטים	א
שנ	את העני עמך	"	ח
"	אם חבול תחבול (כח)	"	ט
שנט	הנה אנכי שולח	"	י
"	השמר מפניו (כט)	"	"
	תרומה		
שסג	וידבר ה' אל משה	תרומה	א
"	וזאת התרומה	"	ד
שסט	ואת המשכן	"	ח
	תצוה		
שעה	ואתה תצוה	תצוה	א
שעח	ויקחו אליך שמן זית	"	ג
"	ד"א אמרו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע (ל)	בהעלתך	ה
שעט	ואתה הקרב אליך	צו	יא
	כי תשא		
שפו	כי תשא את ראש בני ישראל	כי תשא	ב
שצא	ויתן אל משה ככלותו	"	יא
שצד	ומשה יקח את האהל	"	טו
שצה	ויאמר הנה מקום אתי	"	טז
תה	כשבא הקב"ה ליתן את התורה	"	יז

(טו) עד וישליכהו ארצה. (טז) הגליון תנחומא מוסב גם על זה. (יז) חסר הגליון תנחומא. (יח) חסר הגליון תנחומא, והגליון ברמז שלפניו מוסב גם על זה. (יט) בילקוט נשמט שלשה מכות ויש לתקן ע"פ התנחומא. (כ) חסר הגליון והגליון במאמר שלפניו מוסב גם על זה, רק זה מוקדם למאמר שלפניו. (כא) הגליון תנחומא במאמר שלפניו מוסב גם על זה, ומן ויהי ברד ואש מתלקחת הוא מפסיקתא פסקא א'. (כב) בטעות רשם המדפיס „ב"ר פי"ד" ורצה לרשום „שמ"ר פי"ד" אולם באמת חסר הגליון „תנחומא" וכן בילקוט תהלים רמז תתמ"ג ד"ה שלא חוסך ויחסיך הביא זה בשם התנחומא. (כג) רמז קנ"א הוא מהפסיקתא והמאמר הזה מן ר' שמואל בר אבא עד ר' אחא בשם ר' שמואל הוא מהתנחומא, ובפסיקתא הוא בסגנון אחר, עיין בהערות לתנחומא ל' ונ"א. (כד) הגליון מגילה הוא עד המאמר הזה, ומן א"ל הקב"ה לישראל בחודש הזה אתם נגאלים הוא מן הפסיקתא, והגליון פסיקתא במאמר שלאחריו מוסב על זה. (כה) וכרשם שם גם פסיקתא והגליון פסיקתא מוסב על המאמר אמרו לאלהים. (כו) בטעות נרשם תנחומא וצ"ל „מכילתא" והוא במכילתא בשלח מסכת דויהי בשלח פ"ו פסוק ויט משה את ידו. (כז) הגליון תנחומא יש להגיה על א"ר יוסי. (כח) הגליון שלפניו מוסב גם על זה. (כט) גם בכאן הגליון שלפניו מוסב גם על זה. (ל) עד חוסך לא יחסיך ממך הוא מפ' בהעלתך.

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
תו	ויהי שם עם ה' (לא)	כי תשא	יט
"	ויהי ברדת	"	"
תז	ר' יהודה בר נחמן אמר	"	"
	ויקהל		
תיא	ויאמר משה אל בני ישראל	ויקהל	א
תיב	וכל השבח הזה (לב)	"	ה
תיד	ויעש בצלאל את הארון	"	ז
	פקודי		
תיד	אלה פקודי המשכן	פקודי	א
תטו	ואלה פקודי כל מה שהיה משה עושה (לג)	"	ד
תיז	ויביאו את המשכן	"	ו
	ויקרא		
תסד	מלה"ר לשני בני אדם	ויקרא	יא
	צו		
תעט	וידבר ה'	צו	א
תפ	מה כתיב למעלה מן הענין	"	ב
תצג	וזאת תורת זבח השלמים	"	ו
תקיד	למה נאמר כאן כך [צ"ל קה]	"	יב
	שמיני		
תקב	זש"ה שומר מצוה	שמיני	א
תקכח	ר' יהודה ברבי שלום	"	ז
תקלו	זאת החיה	"	יא
	תזריע		
תקמז	זש"ה מי יתנני כירחי קדם	תזריע	א
"	וביום השמיני ימול	"	ז
תקנו	אדם כי יהיה בעור בשרו	"	ט
	מצורע		
תקנז	ד"א אל תתן את פיך (לד)	מצורע	ג
תקנט	וכן אתה מוצא בעוזיהו (לה)	"	ח
תקסג	על הגניבות ועל השבועות	"	י
תקסז	ילמדנו רבינו מהו לנדה	"	יג
תקעא	כי יזוב זוב דמה ימים רבים (לו)	"	טו

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
	קדושים		
תרד	זש"ה ויגבה ה' צבאות במשפט	קדושים	א, ב
"	קדושים תהיו כי קדוש אני (לז)	"	ה
תרטו	לישנא אחרינא א"ל אדריינוס	"	ח
"	ונטעתם וערלתם (לח)	"	שם
	אמור		
תרכו	כל מה שהקב"ה מזהיר את ישראל	אמור	א
"	א"ר יוחנן כל מקום שהוא אומר	"	ה
תרלא	למה נקרא שמו כהן גדול	"	ו
תרמג	כתיב והאלהים יבקש את נרדף	"	יב
"	וכי תזבחו	"	יט
	בהר		
תרנח	וידבר ה' אל משה בהר סיני (לט)	בהר	ב
	בחקותי		
תרעא	זש"ה אם חרוצים ימיו	בחקותי	א
	במדבר		
תרפג	וידבר ה' אל משה	במדבר	א, ב
תרפד	שאו את ראש	"	ה
תרפה	ד"א כמחולת המחנים (מ)	"	יא
תרפו	כיצד היו שרויים	"	יג
תרפז	זש"ה ימצאהו	"	יד
תרצ	פקוד את בני לוי	"	יז
תרצא	א"ר יהודה הלוי בר שלום (מא)	"	כ
תרצב	וידבר ה' אל משה	"	כא, כב
תרצג	ר' נחמיה אומר (מב)	"	כה
תרצה	אל תכריתו את שבט	"	כז
	נשא		
תשד	איש כי תשטה אשתו	נשא	א
תשה	והביא את קרבנה (מג)	"	ה
"	איש איש כי תשטה אשתו	"	ז
תשו	ועד אין בה	"	יב

(לא) הציון מרמז ת"ה מוסב גם על ויהי שם, ויהי ברדת, ועל ר' יהודה בר נחמן. (לב) הציון מרמז שלפניו מוסב גם על זה, ומה שנרשם שם בצדו על ראו קרא ה' בשם ראו חכמה שנתן בלבו „ב"ר פמ"ח" הוא רשימה מאיזה מדפיס כי הוא ג"כ בתנחומא, והילקוט לא הביא את מדרש שמ"ר. (לג) הציון שלפניו מוסב גם על זה. (לד) הציון תנחומא בריש רמז תקנ"ח המתחיל א"ר אחא צריך להיות על ד"א אל תתן את פיך וגם שם יש לציין התחלת הרמז, אולם המדפיסים הפריד המאמר והציב התחלת הרמז על אמר ר' אחא ובאמת זה מוסב למעלה ומאמר אחד הוא. (לה) הציון תנחומא מוסב על וכן אתה מוצא כי משם מתחיל המאמר בתנחומא. (לו) חסר הציון תנחומא וליתא בויק"ר שציין במאמר שלפניו. (לז) הציון תנחומא בראש הרמז מוסב גם על זה. (לח) הציון תנחומא מוסב גם על זה. (לט) בטעות נרשם שם „מדרש" וצ"ל „תנחומא" וכן מובא לנכון בילקוט שה"ש רמז תתק"ץ בשם התנחומא. (מ) גם רמז תרפ"ה תרפ"ו תרפ"ז הוא מתנחומא. (מא) המאמר א"ר יהודה הלוי הוא ג"כ מתנחומא ובטעות ציינו המדפיסים על המאמר הזה „רמז תרל"א" כי הוא מחובר עם המאמר שלפניו, ויש להציג ראש הרמז על השבט הזה הוא חביב להקב"ה. (מב) הילקוט הביא שם מאמרים מסנהדרין, ובגמרא שם הוא בלי שם האומר רק מובא שם כדעת ר' יהודה אבל לא משמו ובעל הילקוט סיים מאמרים מסנהדרין „אלו דברי ר' יהודה" ואח"כ פתח ר' נחמיה אומר וציין תנחומא. (מג) הציון מרמז שלפניו מוסב גם על זה גם על איש איש כי תשטה ועל ועד אין בה.

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
תשי	וידבר ה' אל משה לאמר	נשא	טו
״	ד"א יברכך וישמרך עם הברכה שמירה	״	יח
תשיא	זש"ה נוצר תאנה	״	כ
תשיד	וקרבנו קערת כסף	״	כג
תשטו	הקרב את קרבנו	״	כב
״	ביום השביעי נשיא (מד)	״	לג
	בהעלתך		
תשיט	ד"א בהעלתך אתה מוצא י"ב שבטים	בהעלתך	ג
״	מה כתיב למעלה מן הענין (מה)	״	ו
״	זש"ה גם חושך לא יחשיך	״	ח
״	קח את הלוים	״	יג
תשכר	עשה לך שתי חצוצרות	״	יד
״	עשה לך משלך (מו)	״	יח
תשלו	אספה לי בשעה שאמר הקב"ה	״	כב
״	והיכן היו הראשונים	״	כד
״	ד"א כמתאוננים נשרפו	״	כז
״	וירדתי ודברתי	״	כח
תשלז	אלדד ומידד מי היו	״	כב
	שלח		
תשמב	שלח לך אנשים (מז)	שלח	א
״	ויקרא משה ליהושע	״	ט
״	עלו זה בנגב (מח)	״	יב
תשמג	ויעלו ויתורו	״	יג
״	ויבואו עד נחל אשכול	״	טו
״	עמלק יושב	״	יח
״	ונהי בעינינו כחגבים	״	יא
״	וישא [צ"ל ותשא] כל העדה (מט)	״	כ
״	ויאמרו אליהם כל העדה (נ)	״	כב
״	ויאמרו כל העדה לרגום אותם	״	שם
״	ויאמר ה' אל משה	״	כג
״	אכנו בדבר	״	כד
תשנ	דבר אל בני ישראל	״	כח

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
תשנ	אתה אומר פרט לכסות לילה	שלח	ל
״	ולא תתורו	״	לא
	קרח		
״	ויקח קרח זש"ה את נפשע	קרח	א
״	ודתן ואבירם מכאן אמר	״	ח
״	ויקהלו על משה	״	ו
״	כי כל העדה (נא)	״	ט
תשנא	שנו רבותינו (נב)	״	כא
תשנב	ויעלו מעל משכן	״	כב
״	ותבקע הארץ	״	כג
״	וכל ישראל	״	שם
	חוקת		
תשסג	קח את המטה	חוקת	כט
תשסד	אמר [צ"ל אם] משה [חטא] אהרן מה הטא	״	לב
״	וישלח משה מלאכים	״	לג
״	נעברה נא בארצך (נג)	״	לה
״	ויסעו מקדש	״	לז
״	ויאמר ה' אל משה	״	לח
״	על אשר מעלתם	״	לט
״	קח את אהרן	״	מ
״	ויראו כל העדה	״	מא
״	וישמע הכנעני	״	מב
״	ויסעו מהר ההר (נד)	״	מג
״	וידבר העם	״	מד
״	וישלח ה' בעם	״	מה
״	ויסעו בני ישראל	״	מו
״	אז ישיר ישראל	״	מז
״	אז ישיר ישראל (נה)	״	מח
״	באר חפרוה שרים	״	שם
״	וממתנה נחליאל	״	נ
״	וישלח ישראל מלאכים	״	נא
תשסה	על כן יאמרו המושלים	״	נד
״	ויפנו ויעלו	״	״
״	ויאמר ה' למשה	״	״

(מד) הציון תנחומא במאמר שלפניו מוסב גם על זה, רק הוא במאמר שלאחריו באות ל"ג בתנחומא. (מה) הציון במאמר שלפניו מוסב גם על זה גם על מאמר זש"ה גם חושך לא יחשיך. (מו) הציון בראש המאמר מוסב גם על זה. (מז) גם בילקוט זש"ה אשתוללו הוא מתנחומא אות ב', גם ר' אחא הגדול פתח הוא מאות ג', גם שלח לך אנשים זש"ה כחומץ לשינים הוא באות ד', גם כל מקום שכתוב אנשים הוא באות ה', גם זש"ה לא ידעו ולא יבינו הוא באות ו', גם ד"א שלח לך הוא באות ז'. (מח) בטעות נכנס שם „במדבר רבה" והוא ג"כ בתנחומא שם. (מט) הציון שלפניו מוסב גם על זה. (נ) מצוין „במדבר רבה" וצ"ל „תנחומא". (נא) וכן המאמרים שלאחריהם כי כל העדה הוא באות ט', וידבר אל קרח באות י', ויאמר משה באות י"ג, לכן אתה וכל עדתך באות י"ד, ויאמרו לא נעלה באות י"ד, המעט כי העליתנו באות ט"ז, ויחר למשה שם אות י"ז, ויאמר ה' אל תפן שם אות י"ח, דבר אל העדה שם אות כ'. (נב) גם על המאמר הזה מוסב הציון שלפניו. (נג) הציון תנחומא על וישלח משה מוסב גם על החמשה מאמרים שלאחריו שהבאתי. (נד) חסר הציון תנחומא, וגם במאמר שלאחריו וידבר העם חסר ג"כ הציון. (נה) הציון במאמר שלפניו מוסב גם על זה ועל ב' מאמרים שלאחריו, באר חפרוה, וממתנה נחליאל.

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
תשסה	ויכו אותו	חוקת	נד
״	אמרו חכמים קשין היו סיחון ועוג	דברים	ה
	בלק		
״	וירא בלק זש״ה הצור	בלק	א
״	וירא בלק ראה בפורענותם	״	ב
״	ויגר מואב	״	ג
״	ובלק בן צפור	״	ד
״	וישלח מלאכים	״	ה
״	וילכו זקני מואב (נו)	״	ז
״	ויבא אלהים אל בלעם	״	ח
״	ויאמר אלהים לא תלך (נז)	״	ט
״	ויקם בלעם בבוקר	״	שם
״	ויבא אלהים אל בלעם (נח)	״	יא
״	קום לך אתם	״	שם
״	וילך עם שרי מואב	״	שם
״	ההסכן הסכנתי	״	יג
״	ויגל ה׳ (נט)	״	יד
״	ויאמר בלעם (ס)	״	שם
״	וישמע בלק	״	״
״	ויאמר בלק	״	״
״	ויקח בלק	״	טו
״	ויקר אלהים	״	שם
״	וישם דבר (סא)	״	טז
״	מן ארם ינחני בלק (סב)	״	יז
תשסו	מה אקוב לא קבה אל	״	יח
״	כי מראש צורים (סג)	״	יט
״	מי מנה עפר יעקב	״	כ
תשסח	תמות נפשי מות ישרים	״	שם
״	לא איש אל (סד)	״	כא
״	לא הביט און ביעקב	״	כב
תשסט	כי לא נחש ביעקב	״	כג
תשעא	וישב ישראל בשטים	״	כו
״	קח את כל ראשי העם	״	כח
״	והנה איש מבני ישראל	״	כט
	פנחס		
תשעב	לכן אמור הנני נותן לו	פנחס	ג

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
תשעב	ושם איש ישראל	פינחס	ג
תשעג	צרור את המדינים	״	ד
״	ויהי אחרי המגפה (סה)	״	ו
״	ותקרבנה בנות צלפחד	״	ז
תשעד	ויקרב משה את משפטן	״	ט
״	נתון תתן להם	״	י
	מטות		
תשפד	זש״ה טוב אשר לא תדור	מטות	א
תשפה	החלצו מאתכם אנשים	״	ג
״	וישלח אותם משה	״	ה
תשפו	ומקנה רב	״	ט
״	אמר שלמה שבתי וראה תחת השמש (סו)	״	ז, ח
	מסעי		
״	אלה מסעי	מסעי	א
תשפז	זאת הארץ	״	ז
	דברים		
תתה	ויאמר ה׳ אלי רב לכם	דברים	ג
	ואתחנן		
תתיא	זש״ה אחת היא	ואתחנן	א
״	אמר משה מרגלים הכעיסו	״	ב
תתיב	ד״א ואתחנן (סז)	״	ג
תתכא	ד״א רב לך	״	ה
״	אמר לפניו רבש״ע לשוא דשו רגלי	״	ו
תתלא	כי מי כל בשר	תרומה	ח
	עקב		
תתמו	והיה עקב	עקב	א
תתנ	א״ר ביסנא אין אדם בעולם	מקץ	טז
	ראה		
תתפה	כי יכרית	ראה	ג
	שופטים		
תתקז	שופטים אלו הדיינים	שופטים	ג
״	משפט צדק	״	ה
״	לא תטה משפט	״	ו
	תצא		
תתקכה	כי תהיין לאיש	תצא	א

(נו) הגליון במאמר שלפניו מוסב גם על זה. (נז) הגליון במאמר הקודם מוסב גם על מאמר זה. (נח) הגליון על ויקם בלעם מוסב על זה ועל ב׳ מאמרים שלאחריו שהבאתי. (נט) במקום „ילמדנו" צ״ל „תנחומא". (ס) המאמר הזה וב׳ מאמרים שלאחריו שציינתי הוא מתנחומא. (סא) התחלת המאמר ר׳ אלעזר אמר הוא מסנהדרין ק״ה ע״ב, ומן ד״א עיקם את פיו הוא מתנחומא, ומן אמר הקב״ה לישראל עד ואין הקב״ה מניחו ליתא בתנחומא ואין ספק שהוא מילמדנו וחסר הגליון. (סב) הגליון ממאמר שלפניו מוסב גם על זה. (סג) הגליון ילמדנו נשמט ממקומו ויש להגיהו על ד״א כי מראש צורים והמאמר הראשון להודיעך שנאתו של אותו רשע הוא מתנחומא אות י״ט וחסר הגליון „תנחומא". (סד) הגליון שלפניו מוסב גם על זה ועל לא הביט און. (סה) בילקוט שם חסר הגליון. (סו) הגליון על ומקנה רב מוסב גם על זה, ובעל הילקוט מהפך הסדר כי המאמר הראשון הוא בתנחומא אחר זה. (סז) הגליון תנחומא במאמר שלפניו מוסב גם על זה.

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
	תבוא		
תתקלח	השקיפה ממעון קדשך	תבוא	ב
	נצבים		
תתקמ	אתם נצבים	נצבים	א
〃	לעברך בברית	〃	ו
	האזינו		
תתקמב	מה ראה משה	האזינו	א
〃	יערוף כמטר	〃	ג
	ברכה		
תתקנא	ויאמר ה' מסיני בא	ברכה	ג
〃	אף חובב עמים	〃	ד
	יהושע		
ב	ד"א מה ראה משה להוסיף על הושע י'	שלח	ט
ד	אתה וכל העם הזה (סח)	〃	〃
ז	וישלח יהושע בן נון	〃	ב
ח	ותקח האשה	〃	א
יג	אך רחוק יהיה	במדבר	ט
טו	ויאמר לו הלנו אתה	משפטים	י
〃	כתיב אפרים מעוז ראשי (סט)	נשא	לא
〃	ויריעו העם	בהעלתך	יח
יח	זש"ה אקרא לאלהים עליון (ע)	ויחי	י
〃	אמר לו עכן ליהושע	מסעי	ד
〃	וארא בשלל	〃	〃
יט	ויתקבצו יחדו	נח	כד
〃	ואתם ארורים אתם (עא)	〃	〃
כב	זש"ה ממזרח שמש	אחרי	יד
לב	ותעברו את הירדן	בהעלתך	יח
	שופטים		
מ	ויעל מלאך ה' (עב)	〃	〃
מא	ואלה הגוים (עג)	〃	〃
מב	ויעש לו אהוד	ויחי	יד
〃	והוא לחץ את ישראל	צו	ד
מח	ה' בצאתך משעיר	במדבר	ו
נא	זש"ה אם לא יסחבום	ויצא	טו
נב	אשרי הצדיק	במדבר	יג
〃	זבולון עם חרף נפשו	מסעי	ה

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
סב	זש"ה והיה שארית יעקב (עד)	תולדות	יט
סג	לא אמשול בכם	וירא	כט
סה	זש"ה טוב שכן קרוב	〃	כח
סז	ולפי שלא היה בן תורה	בחקותי	ז
עד	והמה לקחו	ראה	יד
	שמואל א		
פא	רחב פי על אויבי	אחרי	יח
פב	אמר ר' כתיב ויושע ה' (עה)	〃	〃
פה	ה' מוריש ומעשיר	מטות	ט
פו	רגלי חסידיו ישמור	ויצא	ג
פח	כי פקד ה' את חנה	במדבר	כו
צג	ובהור אותו	צו	יא
קא	וישאלו עוד בה'	ויקרא	ד
קב	את מוצא י' פעמים נמנו ישראל	כי תשא	ח
קכג	וישסף שמואל	תצא	י
קכד	ויהי בבואם וירא את אליאב (עו)	〃	〃
קכו	אמר ישי לדוד (עז)	ויגש	ח
קכז	וילבש שאול	אמור	ו
קלג	מפני מה נענש אבנר	חוקת	ח
קלט	ויאמר שאול אל עבדיו	אמור	ד
	שמואל ב		
קמא	עמוד נא עלי	מצורע	ד
〃	א"ר יצחק בנו של דואג	תצא	יח
קמב	אל יכרת מבית יואב	תולדות	ז
קמז	שופטים ושוטרים	שופטים	ג
〃	ויאמר דוד	וירא	כה
קמח	הבו את אוריה	מסעי	ט
קמט	תניא אידך ר' יהודה הנשיא אומר (עח)	〃	〃
〃	אלכה נא	ויצא	יז
קנב	וכל העם אשר את יואב	וירא	יב
קנה	ויקברו את עצמות	אחרי	י
קסא	ירעם מן השמים	צו	ג
〃	ותתן לי מגן ישעך	בראשית	ד
קסב	ד"א ותתן לי מגן ישעך	וירא	ד
קסה	ד"א מושל באדם	נשא	לב

(סח) בטעות נכנס פה תנחומא וצ"ל ספרי והוא בפ' ואתחנן פסקא כ"ט בפ' כי הוא יעבור לפני העם. (סט) חסר הציון. (ע) חסר הציון. (עא) בטעות נכנס פה תנחומא וצ"ל ירושלמי והוא בירושלמי קדושין פ"ד ה"א (דף כ"ה ע"ג) ומובא במדרש במ"ר פ"ח בשינויים. (עב) הציון תנחומא הוא בטעות וצ"ל וי"ר, והוא בפ"א אות א'. (עג) מצוין מדרש וצ"ל תנחומא והוא בפ' ראה אות ג', ומן נתת ליראיך נס להתנוסס הוא מתנחומא וירא אות מ"ג. (עד) חסר פה הציון. (עה) הציון מרמז שלפניו מוסב גם על מאמר זה. (עו) נראה שצ"ל ילמדנו, עיין ילקוט תהלים רמז תש"נ שהביא פה בשם הילמדנו וסיים למד מדוד דכתיב ויהי בבואם וירא את אליאב, ובוודאי נמצא בילמדנו פה כל המאמר הזה. (עז) לא כמו שציין פה על אמר ר' יהודה. (עח) במקום תנחומא צ"ל תוספתא, והוא בתוספתא סוטה פ"ג.

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
	מלכים א		
קסו	והמלך דוד	חיי	ד
קע	וגם אתה ידעת	מסעי	ט
קעה	אם תלך בדרכי	בחקותי	א
קעז	ויתן אלהים חכמה	חוקת	י
קעח	ויחכם מכל האדם (עט)	〃	〃
קפב	ויעש לבית חלוני שקופים	תצוה	ד
קפד	ובשנת אחת עשרה	נח	יז
קצה	אמר ר' שמואל בר נחמני	שמות	י
קצח	ויאמר ירבעם בלבו	תולדות	ט
רט	והעורבים ד"א משלחנו של יהושפט	מסעי	ו
ריג	הלא הוגד לארוני	חוקת	ז
ריד	בחרו לכם הפר (פ)	מסעי	ו
〃	וירפא את מזבח	וישלח	ל
רטו	ובדברך עשיתי	נשא	לא
ריט	כה אמר בן הדד	שמות	כו
רכ	ויגש איש האלהים	אמור	ה
	מלכים ב		
רכז	וילך יהושפט	פנחס	ה
〃	והכיתם את כל עיר	〃	〃
רכח	ויעמוד השמן שהוקיר ובאת לשאול לו (פא)	〃	〃
רכט	והאיש היה גבור חיל	תזריע	טז
〃	חי ה' כי אם רצתי	מצורע	א
רל	ומלך ארם	תזריע	יב
רלא	ויאמר אלישע	〃	יא, יב
רלד	ולא דבר ה'	במדבר	לא
רמג	כיון שראו הנביאים	ויצא	כ
	ישעיה		
רנה	שאל גוי אחד	פנחס	יז
רנז	ד"א צדק ילין בה	〃	יב
רסד	זש"ה עד די כורסון	קדושים	א
רסט	אתה מוצא אברהם עד שלא מל	לך	כז
〃	ד"א אימתי הקב"ה נעשה גבוה	קדושים	א
רעו	שאל לך אות	ויצא	יד
רעט	והיה מוטות כנפיו	תזריע	י

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
רפא	ד"א הלא עם אל אלהיו ידרוש	אמור	ג
רפו	היינו הא דאמרינן כסף סיגים	תולדות	ט
רפז	ביום נטעך תשגשגי (פב)	שלח	כא
רפח	וסכרתי את מצרים	במדבר	ג
רצא	כאשר שמע למצרים	בא	ו
רצב	והארץ חנפה	ראה	יא
רצה	בעולם הזה מי שרואה פני השכינה	במדבר	כ
רצו	זש"ה אל תבהל על פיך	ויקרא	יג
רצח	נבלתי יקומון	תולדות	יט
רצט	לך עמי בא בחדריך	ויצא	ה
שא	ד"א חמה אין לי	משפטים	ד
שב	בסאסאה בשלחה תריבנה (פג)	〃	〃
שד	ונהפכו נחליה לזפת	וארא	טו
שה	ישושום מדבר וציה (פד)	דברים	ב
שט	ר' אחא הגדול אומר	שלח	ג
〃	כל הגוים כאין נגדו	ראה	ג
שי	ואל מי תדמיוני ואשוה	ויקהל	ב
שיא	לא ייעף ולא ייגע	בראשית	טז
שיג	ד"א מי פעל	〃	ל
שיד	אתן במדבר ארז שטה	תרומה	ט
〃	הן אתם מאין	אמור	יד
〃	ד"א הן אתם מאין (פה)	〃	〃
שטו	אני ה' הוא שמי (פו)	שמיני	יא
שטז	מאשר יקרת בעיני נכבדת	במדבר	כב
שכא	כי טח מראות עיניהם	שלח	ו
שכב	מפר אותות בדים	בלק	כג
שכג	ד"א מקים דבר עבדו	בא	יז
שכד	האותיות שאלוני	פנחס	ב
שכו	אומר עצתי תקום	וארא	יא
שכז	לעתיד לבא הקב"ה יושב בדין	תזריע	טז
שכח	למען שמי אאריך	במדבר	ל
של	לאמר לאסורים (פז)	נח	יז
שלז	בזכות התורה נבראו שמים וארץ	בראשית	י
שלח	הנה ישכיל עבדי	תולדות	כ

(עט) הגליון ממאמר שלפניו מוסב גם על זה. (פ) בטעות נדפס שם „מדרש" וצ"ל „תנחומא". (פא) בטעות נדפס „תנחומא" וצ"ל „ב"ר" והוא בפ' נ"ה אות ג', וגם רש"י בפירושו מלכים שם הביא וז"ל ומדרש אגדה בב"ר. (פב) הגליון מוסב על התחלת המאמר ביום נטעך עד בכיה לדורות. (פג) בטעות מציין „תנחומא" וצ"ל „פסיקתא" והוא בפסקא דויהי בשלח (דף פ"א ע"ב), וכן מובא בילקוט בשלח רמז רכ"ו בשם הפסיקתא. (פד) חסר שם הגליון. (פה) לפניו היה כן בתנחומא אמור, עיין שם בהערה קל"א. (פו) ונמצא ג"כ חוקת אות י"ב. (פז) הגליון נשמט שם ממקומו.

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
שמג	כי לא מחשבותי מחשבותיכם (פח)	וישב	יא
שם	כי הנה החשך יכסה ארץ (פט)	תצוה	ד, ה
שסב	ד"א מי אלה כעב תעופינה	בלק	כב
שסו	סולו סולו המסלה	בהעלתך	יט
שעא	ואת כל אלה ידי עשתה	וירא	ב
שעג	שאלה מטרונה (צ)	בראשית	כ
שעד	ילמדנו רבינו כמה הוא דינם	〃	לג
	ירמיה		
רסד	ראשית תבואתה	〃	י
רסז	המדבר הייתי לישראל	במדבר	ב
רסח	הנני נשפט אותך (צא)	וישב	יא
רע	ואנכי אמרתי איך אשיתך א"ר אלעזר בן פדת (צב)	משפטים	י
〃	ד"א איך אשיתך משל למלך (צג)	קדושים	יב
רעא	אכן בגדה אשה	משפטים	י
רפ	מי יתנני במדבר	במדבר	ב
רפד	אל יתהלל חכם	מטות	ז
רצא	כי כאשר ידבק	קדושים	ה
〃	שנו רבותינו תיק הספר (צד)	בראשית	כא
רצג	ד"א אומללה יולדת השבעה	ויצא	יד
רצז	קורא דגר	תצא	ג
שה	אם יסתר איש במסתרים	נשא	ח
שט	יען אשר עשו נבלה בישראל	ויקרא	י
שיב	כה אמר ה' הנני שב את שבות	תולדות	ב
של	הנני נותן את פרעה הפרע	וארא	ח
שלא	מדוע נסחף אביריך	בא	יט
שלג	אם תגביה כנשר	צו	ד
	יחזקאל		
שלז	וארבעה פנים לאחד	אמור	יא
〃	אמר הקב"ה יתכסו רגליהם (צה)	〃	כג
שמא	ואשמע אחרי קול	קדושים	ו
שמח	והנה שולחים הזמורה	תצא	יד
שנה	ואלבישך רקמה	תרומה	ד

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
שנז	ד"א השפלתי עץ גבוה זה נבוכדנצר (צו)	וירא	לג
שסב	הנה נשיאי ישראל	שופטים	ז
שסז	בלהות אתנך	נח	יט
שסט	ולא יהיה עוד לישראל	אמור	יא
〃	ראה מה כתיב	〃	כג
שעב	בן אדם נהה	בשלח	ט
שעג	מה הצאן מתפרדת	〃	טו
שעד	ד"א למה כצאן (צז)	〃	〃
〃	כטומאת הנדה היתה דרכה	מצורע	יז, יח
	הושע		
תקיח	ונתתי לה את כרמיה	וירא	כב
תקכ	ד"א מדבר במצרים	שמות	ז
תקכד	כענבים במדבר	לך	כא
תקכז	ימאסם אלה	בחקותי	ב
	יואל		
תקלד	ד"א ללמדך שגדולים צדיקים	ויקרא	א
תקלו	השמש יהפך לחשך	בראשית	יב
תקלח	ומעין מבית ה' יצא	בלק	כו
	עמוס		
תקלט	ואנכי השמדתי את האמורי	דברים	ה
	עובדיה		
תקמט	חזון עובדיה	וישלח	ח
〃	כה אמר ה' אלי למלכות רביעית	〃	〃
〃	אם תגביה כנשר	צו	ד
	מיכה		
תקנא	ד"א עלה הפורץ (צח)	ויצא	בסוף
תקנג	והיה שארית יעקב	תולדות	יט
תקנד	ועשיתי באף ובחמה	ברכה	ג
〃	עמי מה עשיתי (צט)	אמור	יג
תקנה	הירצה ה' באלפי אילים	צו	א
תקנז	אל תשמחי אויבתי לי	נצבים	א
	נחום		
תקס	טוב ה' למעוז ביום צרה	נח	י
תקסא	הנה על ההרים רגלי מבשר	במדבר	טז
	חבקוק		
〃	איום ונורא	תזריע	י

(פח) במקום הגליון „מדרש" צ"ל „תנחומא", וכן מובא בילקוט ירמיה רמז רס"ח בשם התנחומא, והגליון שם מוסב על הנני נשפט אותך. (פט) ומן אמר ר' אבא בר כהנא חושך ואפלה שמשו בעולם הזה הוא מפסיקתא ויהי בחצי הלילה (דף ס"ח ע"א) וחסר הגליון פסיקתא. (צ) הוא עד ר' ינאי אומר. (צא) הגליון נשמט ומוסב על הנני נשפט אותך. (צב) בילקוט נשמט הגליון וצ"ל על ואנכי אמרתי איך אשיתך. (צג) הגליון תנחומא מוסב גם על זה, רק המאמר הראשון הוא בפ' משפטים והמאמר הזה הוא בפ' קדושים. (צד) הגליון תנחומא ממאמר שלפניו מוסב גם על זה. (צה) הגליון תנחומא מוסב גם על זה. (צו) הגליון תנחומא מוסב על ד"א השפלתי. (צז) הגליון מסוף רמז שלפניו מוסב גם על זה. (צח) חסר הגליון תנחומא. (צט) בטעות נרשם שם ב"ר וצ"ל תנחומא.

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות	רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
תקסב	ד"א איום ונורא	תזריע	י	תשיט	אל תהיו כסוס כפרד	תצא	ו
"	הנה עופלה לא ישרה	תרומה	ג	תשכ	נותן באוצרות תהומות	חוקת	א
תקסג	ד"א עמד וימודד ארץ	שמיני	י	"	ד"א הנה עין ה' אל יראיו	תולדות	ה
תקסה	ד"א כי תאנה לא תפרח	תצוה	י	"	יראו את ה' קדושיו	בהעלתך	ו
	צפניה			תשל	חרב פתחו רשעים	לך	ז
תקסז	אתה מוצא כשחטאו ישראל	מצורע	יב	תשלא	כי ה' אוהב משפט	וישב	יד
	חגי			תשלז	ילמדנו רבינו (קה)	בראשית	לג
"	אכול ואין לשבעה (ק)	קדושים	ז	תשלט	ד"א אמר דוד רבש"ע	"	לב
"	על כן עליכם כלאו שמים מטל	בחקותי	ג	"	לעשות רצונך אלהי חפצתי	ראה	יב
	זכריה			תשמא	ברוך ה' אלהי ישראל (קו)	צו	ט
תקעא	מי אתה הר הגדול	תולדות	כ	תשמט	יפיפית מבני אדם	לך	כב
תקעב	הוצאתיה נאם ה'	מצורע	י	תשנ	כל כבודה בת מלך	וישלח	יב
תקעז	גילי מאד בת ציון	אחרי	יח	תשנה	כשמך אלהים (קז)	שמות	א
תקפא	והיה ביום ההוא	שופטים	י	תשנז	וכן אתה מוצא	במדבר	כ
תקפג	ויצא ה' ונלחם בגוים	אמור	יח	תשנח	למה אירא בימי רע	עקב	א
תקפו	וזאת תהיה המגפה	תזריע	טז	תשס	ד"א שמעה עמי (קח)	וארא	א
	מלאכי			תשסג	את מוצא	צו	ט
תקפז	אהבתי אתכם	תרומה	ז	תשסז	אז תחפוץ זבחי צדק	אחרי	טו
"	כי ממזרח שמש	אחרי	יד	תשעו	כמו שבלול תמס יהלוך	וירא	יז
תקפט	הנני שולח מלאכי	ויגש	יא	"	ד"א ישמח צדיק	מטות	ו
	תהלים			תשעז	ד"א נתת ליראיך נס (קט)	וירא	מג
תרלב	ד"א כי אתה תברך צדיק (קא)	חיי	א	תשעט	ד"א לי גלעד (קי)	נשא	ל
תרמו	ד"א לפי שהם עושים	וארא	טז	תשפו	יגירוהו על ידי חרב	בא	יט
	עצמם (קב)			תשפח	אשרי תבחר ותקרב (קיא)	צו	יא
תרנה	ומנת כוסתם היתה המנה	וירא	יח, יט	תשצ	אמרו לאלהים מה נורא	בשלח	א
	מתוקנת				מעשיך		
תרנז	אמרות ה' אמרות טהורות	אמור	א	תשצה	מושיב יחידים	במדבר	יח
תרסו	ד"א חרפה לא נשא	חוקת	לג	תשצו	הר אלהים	"	ז
תרעה	תורת ה' תמימה	יתרו	יב	תשצז	עלית למרום	האזינו	ג
תרעו	בא וראה היאך דוד משבח	עקב	ב	תשצט	קדמו שרים	בשלח	יג
תרפ	ומציון יסעדך אמר ר'	קדושים	ט	תתב	תחשכנה עיניהם מראות (קיב)	בלק	ב
	ברכיה (קג)			תתח	אך טוב לישראל	מצורע	יא
תרצט	ד"א שאו שערים ראשיכם	וארא	ו	"	ה' בעיר צלמם תבזה	תצוה	ז
תש	ד"א מי זה מלך הכבוד (קד)	"	ז	תתיא	אמרתי להוללים	אחרי	ג
תשג	לא ישבתי עם מתי שוא	וירא	כד	תתיב	ד"א כי לא ממוצא וממערב	מטות	ט
תשז	ועתה ירום ראשי	אמור	כב		(קיג)		
תשיח	על זאת יתפלל	מקץ	טו	תתטו	אשתוללו אבירי לב (קיד)	שלח	ב

(ק) בטעות מציין שם מדרש וצ"ל ג"כ תנחומא. (קא) חסר הציון. (קב) נרשם בצדו מדרש וצ"ל תנחומא. (קג) חסר הציון. (קד) הציון מדרש הוא בטעות וצ"ל תנחומא. (קה) הציון מוסב על ילמדנו רבינו. (קו) הציון תנחומא מוסב על ברוך ה' ועד שנאמר אמן ואמן הוא מתנחומא שם. (קז) בטעות נרשם שם מדרש וצ"ל תנחומא. (קח) חסר הציון ובמאמר שלפניו שציין מכילתא הוא במכילתא משפטים פרשה כ' ד"ה שלש פעמים בשנה והוא שם עד סיום המאמר ייחד שמו ביותר ומן ד"א שמעה הוא מתנחומא. (קט) חסר הציון וגם המאמר שאחריו מפני קושט סלה הוא מתנחומא שם. (קי) חסר הציון. (קיא) בטעות נרשם שם מכילתא וצ"ל תנחומא, ומובא בילקוט שמואל כמו ג"כ בשם התנחומא. (קיב) הציון תנחומא מוסב על המאמר שציינתי. (קיג) הציון תנחומא מוסב על ד"א כי לא ממוצא, והמאמר הראשון הוא במדרש שוחר טוב מזמור ע"ה בקצת שינויים ועיין מדרש חזית פסוק כמטע שעברתי. (קיד) חסר שם הציון תנחומא.

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
תתיו	ד"א חשבתי ימים מקדם	תשא	יד
"	אתה האל עושה פלא	ברכה	ג
תתיח	נחית כצאן	בשלח	טו
תתיט	הן הכה צור	חוקת	כט
תתלד	אשמעה מה ידבר האל	צו	ו
"	ד"א חסד ואמת נפגשו	שמות	כה
"	אמת מארץ תצמח בזמן שהן אמת	שופטים	ה
תתמ	כי מי בשחק	אמור	כ
"	אמר הקב"ה כל מי שהוא מעשה (קטו)	בחקותי	ו
"	אז דברת בחזון	לך	יח
"	לא אחלל בריתי	וירא	מ
תתמב	יושב בסתר עליון	נשא	כז
תתמג	ר' אליעזר ב"ר יוסי הגלילי אומר (קטז)	"	"
"	עמו אנכי בצרה א"ר יודן (קיז)	"	"
תתמה	ד"א צדק כתמר יפרח	שמיני	ד
תתנ	א"ר בזנא אין אדם בעולם בלא יסורין	מקץ	טז
תתנט	יודיע דרכיו למשה	שמות	ט
תתסב	תסתיר פניך	נח	יב
תתסג	שלח חשך	בא	א
תתסד	ויקנאו למשה (קיח)	קרח	כה
תתסה	וי"א במעשה מרגלים (קיט)	שלח	כא
תתסח	יזכר עון אבותיו	תשא	ד
תתעג	השמים שמים לה'	וארא	יט
תתעו	חצות לילה אקום	בא	טז
תתעז	לעולם ה' דברך נצב בשמים	תצוה	ח
תתעה	ד"א אשא עיני אל ההרים	תולדות	כ
תתפ	א"ר אין ירושלים נבנית	וישלח	כא
תתפג	למכה מצרים בבכוריהם	בא	יח
תתפד	למכה מלכים גדולים (קכ)	דברים	ה
תתפו	זכור ה' לבני ארום	תצא	יא

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
תתפה	ועל ספרך כלם יכתבו (קכא)	בראשית	כח
"	משכיל לדוד	ויצא	כג
"	סומך ה' א"ר חייא שלא כמדת הקב"ה	"	י
"	הללויה כי טוב ארשב"נ מסורת אגדה	נח	יז
"	מגיד דבריו ליעקב	שופטים	א
"	מעשה בעקילס (קכב)	משפטים	ג
	משלי		
תתקל	חכמות בחוץ תרונה	בחקותי	ד
תתקלב	מפיו דעת ותבונה (קכג)	תשא	י
תתקלד	דרכיה דרכי נועם	יתרו	ט
תתקלה	ה' בחכמה יסד ארץ	בראשית	טו
"	כבוד חכמים ינחלו (קכד)	צו	יב
"	ד"א כבוד הכמים ינחלו אלו ישראל (קכה)	תצוה	ז
"	ד"א כי לקח טוב בנוהג שבעולם (קכו)	תרומה	א
תתקלז	ד"א מכל משמר נצור לבך א"ר אחא (קכז)	תשא	ב
"	ד"א אורח חיים (קכח)	עקב	ג
תתקלח	שש הנה שנא ה'	נשא	ג
תתקמד	בן חכם ישמח אב	תולדות	א
תתקמז	מאזני מרמה	תצא	ז
"	בז לרעהו חסר לב	וישלח	יג
"	ד"א פרי צדיק	וירא	לח
"	הן צדיק בארץ ישולם	ברכה	ה
תתקמח	הפוך רשעים ואינם	נצבים	א
"	דבר אחר יודע צדיק נפש בהמתו	נח	י
"	ורחמי רשעים אכזרי (קכט)	"	"
תתקמט	יש בוטה	ויצא	א
תתקנ	הולך אחר חכמים (קל)	בראשית	כא
"	לב יודע מרת נפשו (קלא)	יתרו	יא
"	ד"א מדבר בעומלי תורה	מקץ	ב

(קטו) הגליון תנחומא במאמר שלפניו מוסב גם על המאמר הזה. (קטז) הגליון תנחומא הוא בטעות, וצ"ל ילמדנו ונמצא בנדפס וישלח אות ח', ואין ספק כי נובע מילמדנו. (קיז) לא מצאתי עוד בתנחומא רק מן המאמר וכן אתה מוצא והוא בתנחומא שמות אות י"ב, ומן אמר ר' אבהו הוא בתנחומא אחרי מות אות י"ח. (קיח) עד ר' שמעון בן ינאי אומר. (קיט) הגליון נשמט והמאמר א"כ הוצא הוא בשו"ט מזמור ק"ו. (קכ) הגליון תנחומא נשמט ומוסב על זה שציינתי. (קכא) בטעות מצוין „מדרש" וצ"ל „תנחומא". (קכב) הגליון תנחומא במאמר שלפניו מוסב גם על זה. (קכג) בטעות נרשם שם „מדרש" וצ"ל „תנחומא". (קכד) בטעות נרשם שם „מדרש" וצ"ל „תנחומא". (קכה) חסר שם הגליון. (קכו) חסר ג"כ הגליון. (קכז) המאמר שלפניו עד ד"א הוא מפסיקתא רבתי פכ"ג ומן ד"א הוא מתנחומא וחסר הגליון. (קכח) על המאמר הראשון חסר הגליון מ"ק דף ט' והגליון תנחומא מוסב על ד"א אורח חיים. (קכט) הגליון שלפניו מוסב גם על זה. (קל) חסר הגליון. (קלא) הגליון תנחומא נשמט ממקומו ומוסב על לב יודע עד וישלח את הוטעו.

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
תתקנג	ד"א אם נתפש ללשון הרע (קלב)	מצורע	ד
〃	ר' יהושע בשם ר"ח לפי שבלעם אמר לבלק (קלג)	〃	〃
〃	טוב ארוחת ירק	בלק	טז
תתקנד	ד"א ברצות ה' דרכי איש	בשלח	ג
תתקנו	טוב פת חרבה	בלק	טו
〃	ד"א גם ענוש לצדיק לא טוב	אחרי	ה
〃	בבא רשע בא גם בוז	תולדות	כב
〃	ד"א אלו דתן ואבירם	קרח	ו
תתקנט	ד"א גם בלא דעת (קלד)	ויקרא	י
〃	מלוה ה' א"ר תנחומא	משפטים	ו
〃	לץ תכה	יתרו	ג
〃	נכונו ללצים שפטים (קלה)	מצורע	יב
〃	יש זהב ורב פנינים	חוקת	י
〃	מקלל אביו ואמו	קדושים	טו
〃	ד"א שומר פיו ולשונו	מצורע	ה
תתקס	עקב ענוה	בהעלתך	טז
〃	ד"א זה לוט (קלו)	וירא	טו
〃	ד"א את מוצא יעקב קבל חמש ברכות	ברכה	א
〃	הלא כתבתי לך שלישים	יתרו	ח
〃	אל תגזל דל וכי יש לו כלום	בהר	ה
〃	ד"א אל תגזל דל (קלז)	במדבר	כז
〃	ד"א חזית איש	וארא	יז
〃	ד"א אל תהי בסובאי יין	שמיני	ז
〃	למי אוי למי אבוי	〃	〃
תתקסא	ד"א ירא את ה'	בהעלתך	טז
〃	ד"א ומהו ומלך	〃	יז
〃	כי טוב אמור לך עלה	ויקרא	ב
〃	כי שבע תועבות בלבו (קלח)	תולדות	ח
〃	ד"א מברך רעהו בקול גדול	בלק	כד
〃	אנשי רע לא יבינו משפט	בראשית	לז
〃	משגה ישרים בדרך רע	בלק	ח
תתקסב	איש אמונות רב ברכות	פקודי	א
〃	ד"א נבהל להון	בהר	א
〃	ר' יוחנן פתר קרייה בשואל (קלט)	ראה	ה

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
תתקסב	כל רוחו יוציא כסיל	וארא	יב
〃	דברי אגור	〃	ב
תתקסג	עין תלעג לאב	עקב	ג
תתקסד	אשת חיל	חיי	ג
〃	ד"א רבות בנות	ברכה	א
	איוב		
תתצז	הנסה דבר אליך תלאה	וישלח	ח
〃	האנוש מאלוה יעקב כשהלך אצל פרעה (קמ)	נשא	כו
תתצט	לוכד חכמים בערמה	חוקת	כט
〃	כי עם אבני השדה בריתך	ויצא	ד
תתק	לפי שנאמר ויראו בני האלהים	בראשית	לג
תתקד	והיה ראשיתך מצער	עקב	ה
〃	חכם לב ואמיץ כח	בשלח	א
〃	האומר לחרס (קמא)	מקץ	ו
〃	מי פלג לשטף	תזריע	ח
תתקו	ואולם מי יתן אלוה דבר	קדושים	טו
〃	ישליו אהלים לשודדים	חיי	ה
〃	הן יעצור במים ויבשו	ויצא	טז
〃	מסיר שפה לנאמנים	ויחי	ט
〃	זכרוניכם משלי אפר	תצא	ה
〃	אם חרוצים ימיו (קמב)	בחקותי	א
תתקז	כל ימי רשע	מצורע	יא
〃	ד"א אם יעלה לשמים שיאו (קמג)	ואתחנן	ו
תתקח	דבר אחר כל חשך טמון לצפוניו	וירא	ח
〃	דרש רבי פפיים	〃	כא
תתקט	גבולות ישיגו	נח	כו
〃	ועין נואף שמרה נשף (קמד)	נשא	ו
תתקיב	המשל ופחד עמו	בראשית	יג
תתקטו	ד"א קץ נתן ליסורים	מקץ	א
תתקיז	ד"א שרשי פתוח אלי מים	תולדות	יג
〃	ועתה שחקו עלי צעירים	וירא	ל
תתקיח	ברית כרתי לעיני	וישלח	יב
〃	אם עלי אדמתי תזעק	ראה	יג
תתקיט	לא רבים יחכמו	מקץ	ט
תתקכ	ד"א לא יגרע מצדיק עינו	מטות	ו

(קלב) בטעות הניגו הגיון תנחומא על שפתי חכמים יזרו דעת והוא מן מדרש שו"ט מזמור א' והגיון תנחומא מוסב על מאמר שלפניו ד"א אם נתפש כו'. (קלג) לא מצאתי עוד ואולי צ"ל ילמדנו. (קלד) במקום הגיון מדרש צ"ל תנחומא. (קלה) הגיון במאמר שלפניו מוסב גם על זה. (קלו) הגיון נשמט ממקומו. (קלז) הגיון תנחומא במאמר שלפניו מוסב גם על זה. (קלח) חסר הגיון ומאמר שלפניו אשר נרשם עליו ב"ר הוא בב"ר פס"ה אות י"א. (קלט) הגיון במאמר שלפניו מוסב גם על זה. (קמ) המאמר מהתנחומא מתחיל מן יעקב כשהלך אצל פרעה. (קמא) חסר הגיון. (קמב) בטעות נרשם שם „מדרש" וצ"ל „תנחומא". (קמג) חסר הגיון. (קמד) חסר הגיון.

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
תתקכ	וכל מאמצי כח (קמה)	מקץ	יד
תתקכא	כי בב ידין עמים	בשלח	כ
〃	ירעם אל בקולו (קמו)	שמות	כב
תתקכב	וביד כל אדם יחתום	בראשית	כט
תתקכו	אם על פיך יגביה	אחרי	ד
תתקכז	מי הקדימני ואשלם	אמור	י
〃	לא אחריש בדיו	וירא	י
〃	ירתיח כסיר מצולה (קמז)	〃	〃
תתקכח	את כל גבוה יראה	וארא	ח
	דניאל		
אלף ס	ומילתא די מלכא שאיל (קמח)	מקץ	ד
אלף סד	חזה הוית עד די כורסון רמיו (קמט)	קדושים	א
אלף סו	ד"א ואשמעה אחד קדוש מדבר (קנ)	בראשית	כג
	עזרא		
אלף סז	מספר בגוואי א"ר יהודה הלוי (קנא)	במדבר	יט
	נחמיה		
אלף עא	אמר אברהם להקב"ה	לך	כד
	דה"י		
אלף עז	בן אסיר	ויחי / קרח	יב / ז
	רות		
תרו	יתן ה' את האשה	ויצא	טו
	שה"ש		
תתקפא	ד"א עלמות אהבוך	יתרו	ב
תתקפד	הנך יפה	תצוה	א
תתקפו	ד"א עד שיפוח היום (קנב)	וירא	ד
〃	ד"א הנה מטתו (קנג)	נשא	טז
〃	צאינה וראינה (קנד)	פקודי	ח
תתקפח	ד"א אתי מלבנון	בשלח	יא
〃	ד"א נופת תטופנה	תשא	ט
〃	רב הונא אמר (קנה)	〃	יא

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
תתקפח	אני ישנה	תולדות	יח
תתקצ	שוקיו עמודי שש	בהר	ב
תתקצא	חכו ממתקים (קנו)	ויצא	כב
תתקצב	יפה את רעיתי	במדבר	יג
〃	ראוה בנות ויאשרוה עתידין ישראל (קנז)	〃	〃
〃	ד"א בטנך ערמת חטים	תשא	א
〃	מלך אסור ברהטים	תצוה	ב
תתקצג	מי יתנך כאח לי	שמות	כד
〃	כי עזה כמות אהבה	וישב	יט
	קהלת		
תתקסז	מה שהיה כבר היה	אמור	יב
〃	לשחוק אמרתי מהולל	אחרי	ב
תתקסח	ארבעה בני אדם אמרו ד' דברים	יתרו	ה
תתקסט	ד"א אלולי שהעלים הקב"ה מבני אדם יום המיתה(קנח)	קדושים	ח
〃	כי מקרה בני האדם	אמור	כא
תתקעא	אל תבהל על פיך	ויקרא	יג
〃	אל תתן את פיך לחטיא	מצורע	ב
תתקעג	טוב ללכת א"ר שמעון בר אבא	וישלח	כג
〃	כי העושק יהולל חכם	וארא	ב
〃	חמשה תלמידים היו לו לר' יוחנן (קנט)	〃	〃
תתקעה	ביום טובה היה בטוב	משפטים	ח
תתקעו	את האשה אשר היא מצודים	נשא	ד
תתקעח	אני פי מלך שמור (קס)	נח	טו
〃	ד"א שומר מצוה	שמיני	א
〃	ד"א ובכן ראיתי רשעים קבורים	יתרו	א
תתקעט	הכל כאשר לכל	אחרי	א
〃	ד"א עיר קטנה	ויגש	א
〃	ראיתי עבדים על סוסים	וישב	טו
〃	כי עוף השמים יוליך את הקול	מצורע	ח

(קמה) הגיון נשמט ממקומו ומוסב על וכל מאמצי כח, ועל הן אל ישגיב בכחו חסר הגיון בפסיקתא והוא בפסיקתא דרב כהנא בפסקא שובה (דף קנח ע"ב). (קמו) חסר הגיון תנחומא, ואחד המגיהים הגיה ואלה שמות רבה, ואף כי נמצא בש"ר פ"ה אבל בעל הילקוט כוון להתנחומא. (קמז) עוד לא מצאתי זה המאמר בתנחומא ואולי צ"ל ילמדנו. (קמח) עד ר' יוחנן אמר. (קמט) נדפס בגלו „מדרש" וצ"ל „תנחומא". (קנ) הגיון תנחומא מצוין בטעות על ויאמר אלי וצריך להגיהו על תאמר ד"א ואשמעה. (קנא) חסר הגיון. (קנב) הגיון תנחומא נשמט ומוסב על ד"א עד שיפוח. (קנג) חסר הגיון. (קנד) בתחלה חשבתי כי במקום תנחומא הנדפס שם צ"ל פסיקתא והוא בפסקא ויהי ביום כלות (ג ע"ב), אבל אח"כ מצאתי המאמר בתנחומא פקודי. (קנה) הגיון נשמט ממקומו, ויש להגיהו על רב הונא אמר במאמר שלפניו. (קנו) הגיון תנחומא נשמט ממקומו ויש להגיהו על התחלת רמז תתקנ"א. (קנז) המאמר הראשון ראוה בנות אלו השבטים הוא ג"כ בב"ר פ"ע שציין במאמר שלפניו, והגיון תנחומא הוא על ראוה בנות עתידין ישראל רק במקום תנחומא צ"ל ילמדנו, וכן הביא הילקוט במלאכי רמז תק"ל בשם הילמדנו. (קנח) חסר הגיון. (קנט) הגיון תנחומא הוא בטעות מחת המדפיסים, והוא במדרש קהלת פ"ז פ' כי העושק יהולל. (קס) עד ד"א אני פי מלך שמור.

טז) רשימה מכל המקומות אשר בעל הילקוט הביא מאמרים בשם הילמדנו.

רמז	המתחיל	רמז	המתחיל	רמז	המתחיל
	בראשית	תשמג	עד אנה ינאצוני		**דברים**
מז	דרש רבי ישמעאל	תשמד	ד"א ויאחז צדיק	תשצג	ד"א אלה הדברים
	נח	תשמה	כי תבואו (ב)	תתי	התחיל משה מתירא
סב	את האלהים התהלך נח		**קרח**		**ואתחנן**
	וירא	תשנב	לא ה' שלחני	תתיג	אמר שלמה לכל זמן
פב	והכחש שרה	〃	ותפתח הארץ	תתטו	ה' אלהים א"ל משה
פו	ד"א ותהרין		**חקת**	תתטז	אעברה נא ואראה
	ויצא	תשסג	קח את המטה	תתכ	ויתעבר ה'
קל	אסף אלהים	〃	אמר ר' סימון	תתכד	שנו רבותינו
	וישלח	תשסד	יען לא האמנתם	תתכה	ד"א ומי גוי גדול
〃	אמר ר' חמא	〃	זש"ה יקר בעיני ה'	תתכט	יתברך שמו
	וישב	〃	אמר עשו לעמלק	〃	אמר ר' יוסי בר חנינא
קם	ויבא יוסף את דבתם	〃	אמר ר' אבין הלוי		**עקב**
	מקץ	〃	זש"ה תן לחכם	תתמז	זש"ה יד ליד לא ינקה
קמז	בחלומי		**בלק**	תתנא	והיה אם שכח תשכח
קמח	כי יש שבר	תשסה	זש"ה והרשעים כים נגרש	תתנד	בעת ההיא (ג)
〃	ויאמר יעקב לבניו	〃	ויגל ה' את עיני בלעם	תתסג	והיה אם שמע תשמעו
	ויגש	תשסו	מהררי קדם	תתעא	מעשה באשה אחת
קנ	כי כמוך כפרעה	〃	כי מראש צורים	〃	כתיב למען ירבו ימיכם
	ויחי	〃	מי מנה עפר יעקב		**ראה**
קנז	ויקרא יעקב אל בניו	תשסז	ד"א אמר לו	תתפה	כי יכרית
קסא	גד גדוד	תשסח	ד"א כי מראש צורים	תתצ	ראה שחיבב הקב"ה
	צו	〃	הן עם לבדד ישכון	תתצא	לא תתגודדו
תקיג	קח את אהרן	תשעא	ילמדנו רבינו		**תצא**
	מצורע	〃	ד"א כנחלים	תתקל	העושה מצוה אחת
תקנט	וצוה הכהן	〃	אראנו ולא עתה		**ברכה**
	נשא	〃	וישב ישראל כשכירך	תתקסא	וטרף זרוע
תשיד	ויהי המקריב		בלעם	תתקסב	וירא ראשית לו
	בהעלתך		**פנחס**		**יהושע**
תשכג	וביום הקים	תשעב	על פי הגורל	ב	ד"א למה נמשלה תורה
תשכט	ויהי בנסוע הארון	תשעג	ד"א ותקרבנה	טו	ויעמדו המים
תשלב	ויהי העם כמתאוננים	תשעו	יפקוד ה' אמר לו	〃	ולעתיד לבוא
תשלו	אספה לי שבעים איש (א)	〃	לעיני כל ישראל		**שופטים**
תשלח	ותדבר מרים		**מטות**	מה	שלשה משקים
תשמב	אחר נסעו א"ר אבהו	תשפד	הוו זהירין	מז	אנכי לה'
	שלח	תשפה	וידבר נקום נקמת	סב	אמר רבי יהודה
〃	אמרו ישראל	תשפו	ומקנה רב, את מוצא	סד	ולא זכרו בני ישראל
〃	ויתורו את ארץ		**מסעי**	סט	ויאמר מלאך
תשמג	ר' אליעזר בנו של ריה"ג	〃	זש"ה נחית כצאן		**שמואל**
〃	ויאמרו כל העדה	תשפז	עלו משה ואהרן	עח	והנה היא מדברת

(א) חסר הציון „ילמדנו" עיין ערוך אסכולא. (ב) חסר הציון. (ג) בטעות מגיה שם „מדרש" וצ"ל „ילמדנו" והערוך ערך יקנטין, פומבי, קוס, הביא המאמר שמובא שם בילקוט בשם הילמדנו.

יז) רשימה מכל הערכים אשר בעל הערוך מביא בהם את הילמדנו.

ערך	מקום
א.	
אבא	כי תשא
אבלינא	בהעלתך
אגון׳	ולקחתם לכם (אמור)
אגוסטלא	ראה נתתיך (וארא)
אגר ב׳	פרשת וארא
אדר ב׳	ויסע משה (בשלח)
אדרינטים	פ׳ אלה פקודי
אז	אז ישיר (בשלח)
אחר ג׳	רב לכם (דברים)
״	שמע ישראל (ואתחנן)
אטימוס	שלח לך
אילה	רב לכם סב (דברים)
אלוגלוגין	ולקחתם לכם (אמור)
״	שלח לך
אלטין	תרומה
אלם	פ׳ אלה הדברים
אלף	ותדבר מרים(בהעלתך)
אמבטי	ויאמר משה לחובב (בהעלתך)
אם ג׳	אם בחקותי
אמר ד׳	פרשת בראשית
אמהנטין	אספה לי (בהעלתך)
אנגרכטים	ויקח קרח
אנטפתא	ואתחנן
אנפרות	ועתה יגדל נא (שלח)
אנקום	תרומה
אס	בהעלתך
אסטולי	בפסקא רב לכם סב (דברים)
״	בפ׳ בצר לך (ואתחנן)
אפטסיאנות	בפסוק ותצא דינה (וישלח)
״	פרשת ותדבר מרים (בהעלתך)
אסטריביל	כי תשא
אסטרט	ויסע משם אברהם(וירא)
אסטרטיגוס	והכהן הגדול מאחיו (אמור)
״	ולקחתם לכם (אמור)
״	שור או כשב (אמור)

ערך	מקום
״	ואלה המשפטים
אסטרוליג	פסקא כי מראש צורים (בלק)
אסיא ב׳	שלח לך אנשים (שלח)
אסכולא	אספה לי (בהעלתך)
אספנדמון	תרומה
אסרט	קדושים
אפי ב׳	ומי גוי גדול (ואתחנן)
אפכיות	פרשת ציצית (שלח)
אפליון	בריש ילמדנו(בראשית)
אפנתי	בהעלתך
״	ואתחנן
אפופסין	והנחש היה ערום (בראשית)
״	בפסקא ומשה היה רועה (שמות)
״	במדבר
״	וישלח ישראל מלאכים (חוקת)
״	יפקוד ה׳ (פנחס)
״	ריש אלה הדברים
אפקלין	לכה ארה לי (בלק)
אפרכיא	ריש במדבר
אפרכום	סוף בחקותי
אקי	כי אם שמור (עקב)
אקליטא	ריש ואתחנן
אקונין	פקוד כל בכור (במדבר)
ארגטים	בריש ויקח קרח
ארגליא	בהעלתך
ארח	בסמך שור או כשב (אמור)
ארך ד׳	אל תצר את מואב (דברים)
״	פרשת סוטה (נשא)
״	שתיחצוצרות(בהעלתך)
ארם א׳	ויאמר ה׳ אל הנחש (בראשית)
ארנון	פקוד כל בכור (במדבר)
אשש	נקום נקמת (מטות)
את ה׳	והיה עקב תשמעון
אתלישין	ולקחתם לכם (אמור)

ערך	מקום
ב.	
בבואה	אחרי מות
בדד	שלח לך
בזק	כי תשא
בחנמל	ויהי ברד (וארא)
בחרת	אם כסף תלוה(משפטים)
ביאה	סוף פ׳ בראשית
״	ויגש
״	תזריע
״	בסמך לבנים אחם(ראה)
ביין	שור או כשב (אמור)
בכושרות	ריש כי תשא
בלסטר	ויהי חשך (בא)
בלספומיסון	ברך נבות אלהים ומלך (?)
״	צו את ב״י את קרבני לחמי (פנחס)
בלשין	ויהי בעת ההיא וירד יהודה (וישב)
״	פ׳ לכה ארה לי (בלק)
במה ב׳	וישמע פרעה (שמות)
בר בטני	ריש ואלה שמות
ברבריא	כי אם שמור (עקב)
בריוני	ויבא עמלק (בשלח)
״	ובפסיקא[נ״ל ובפיסקא] ודי זהב (דברים)
ברך א׳	ראה החילותי (דברים)
ברקין	ריש ילמדנו פיסקא הן האדם (א)
ג.	
גאל	בריש וירא בלק
גגית	ויהי חשך (בא)
״	ובפסי׳ ונהפכו לדם (וארא)
גדיגוד	נקום נקמת (מטות)
גיא	בסוף פרשת קדושים
גל ה׳	אם הכהן המשיח(ויקרא)
גלבטון	פרשת ואתם הדבקים (ואתחנן)
גליא	פרשת ויצא (ב)
גליור	אלה המשפטים

(א) הי׳ א׳ הוספת המוספי וכוון א״ל הנדפס ויכנהו ילמדנו. (ב) הוספת המוספי.

ערך	מקום
גלעד	ויזכור אלהים את רחל (ויצא)
גמס	בסוף פ' בראשית
גן ו'	והיה עקב תשמעון
גנן	פרשת ואתה תצוה
גנסר	פרשת שלח לך
"	לאלה תחלק הארץ (פנחס)
גננת	כאהלים נטע ה' (בלק)
גף ח'	פרשת קח את המטה (חקת)
גרמס	פרשת כי תשא
גרף	ויהי כל הארץ שפה אחת (נח)
ד.	
דבר ב'	פרשת שלח לך
דבר ו'	שלומית בת דברי (אמור)
"	וירא איש מצרי (שמות)
דגמא	אלה פקודי
דרכים	פ' וישמע יתרו
דטגמא	בסוף ויהי מקץ
דיומן	כנחלים נטיו (בלק)
דיותק	ויהי בימי אמרפל (לך)
דכום	בריש ואלה שמות
דכסמן	קח את המטה (חקת)
דכסן	ואברהם זקן (חיי)
דם	ויאמר משה לחובב (בהעלתך)
"	פ' נקום נקמת (מטות)
דמס ד'	ריש אלה הדברים
דנטיב	ריש פ' ואתחנן
"	מה אקוב (בלק)
דנסטס	סוף כי תזריע
"	אל תצר (דברים)
"	בצר לך (ואתחנן)
דסקס	ריש אחרי
דסקופלן	סוף ויקרא
דסקר	ריש ילמדנו (בראשית)
דע	ריש אלה פקודי
דפלמטר	פ' ויקרא יעקב (ויחי)

ערך	מקום
דפתר	ריש וארא
דרגון	פרשת ותדבר מרים (בהעלתך)
"	פ' כי אם שמור (עקב)
דריה	והכהן הגדול מאחיו (אמור)
"	כי תבואו אל הארץ (שלח)
דרלמס	ויהי חשך אפלה (בא)
דש ה'	ריש זאת חקת
ה.	
הגמון	פרשת וישמע יתרו
הן ג'	הן עם לבדד ישכון (בלק)
הר	ומקנה רב (מטות)
הרדפני	ויורהו ה' עץ (בשלח)
ו.	
וה	סוף פרשת בראשית
וו	אתה עובר היום (דברים)
ז.	
זמיון	בסוף אחרי מות
זמר ה'	זמרי בן סלוא (פנחס)
זן א'	ואתה תצוה
"	ואתחנן
זקן ב'	בן זקונים הוא לו (וישב)
זרע ב'	ריש פנחס
ח.	
חבל	פרשת אלה פקודי
חך ד'	פרשת קדושים
חמר	לך לקראת משה (שמות)
חמה	ריש כי תשא
חמס	ותדבר מרים (בהעלתך)
חמש	ריש אמור
"	ריש תרומה
"	ריש כי תשא
חן ג'	אם כסף תלוה (משפטים)
חסד	כי ימוך (בהר)
חפאטיקון	ריש ואלה תולדות (ג)
חפרע	וארא
חרם	ריש שלח
חשך א'	קח את המטה (חקת)

ערך	מקום
ט.	
טכני	בריש שלח לך
טמיון	וה' המטיר (וירא)
"	וכי ימוך אחיך (בהר)
טרן א'	בריש כי תשא
טרקלר	קח את המטה (חקת)
טרש	בסוף אם בחקותי
"	בפ' וישב ממנו שבי (חקת)
י.	
יד ב'	ידכה (בא)
"	יפקוד ה' (פנחס)
"	בריש והיה עקב
יפגענו	פן יפגענו בדבר (וארא)
יקנטין	והיה עקב תשמעון
כ.	
כבד א'	בפסקא וברוב גאונך (בשלח)
"	בפסקא ראה החילותי (דברים)
כבש ד'	פ' את קרבני (פנחס)
ככלא	שני גוים (תולדות)
כלאב	בריש ואלה תולדות
כלמוס	פ' שני גוים (תולדות)
כלנס	וישם ה' דבר (בלק)
כירי	פרשת ויהי מקץ (ד)
כס ד'	ויהי ביום השמיני
כסל	בריש שלח לך
כרבל	פ' הן האדם (בראשית)
כרבל	את עוץ בכורו (וירא)
כרך א'	בריש וארא
כרכס	ויקח קרח (ה)
כרם ה'	ויחי יעקב
כרת	ויקרא יעקב (ויחי)
ל.	
לב ב'	בלבת אש (שמות)
להט	בלטיהם (וארא)
לווטין	וישא משלו (בלק)
לחת	שני לוחות (עקב)
לט ג'	עיין להט (וארא)
למד	אמור

(ג) הרמ"ל הוסיף לא מצאתי המלה הזאת במדרש תנחומא ונעלם ממנו כי הערוך כוון להילמדנו. (ד) הוספת המוספי. (ה) העירני ידידי הרב החכם הגדול מוהר"ר ש"י דר' קאהוט שיש לתקן בילמדנו חוקת פ' קח את המטה, וכן מובא בילקוט חוקת כמו שמש"ע.

ערך	מקום	ערך	מקום	ערך	מקום
למה ב'	למה משה ואהרן(שמות)	נ.		סרבל	ריש בראשית
לעם	בריש ואלה הדברים	נכר	בריש אלה שמות	〃	ואתם הדבקים (ואתחנן)
לק ב'	בריש אחרי מות	נמפיון	אם כסף תלוה(משפטים)	סרד	ויהי בשלח (ח)
מ.		נפק ג'	בריש ויקח קרח	סרטנא	קח את המטה (חקת)
מאה	כי אם שמור (עקב)	נקד	ריש כי תשא	סרק ו'	כאהלים נטע ה' (בלק)
מגלב	ויהי חשך (בא)	נקר א'	ריש בראשית	ע.	
מגרם	בראש אם בחקותי	〃	ובפסיק' [נ"ל ובפסקא]	עבד א'	ושרי אשת אברם (לך)
מגרף	ויך את המצרי (שמות)		ויקהלו משה ואהרן	עבר ה'	בריש וידבר (במדבר)
מה	כמתאוננים (בהעלתך)		(חקת)	עטש	ויהי כי זקן יצחק
מזבח	ויקחו לי תרומה	נורא	ויאמר משה לחובב		(תולדות) (ט)
מזג	ריש כי תשא		(בהעלתך)	על א'	מלאכי אלהים עולים
מחט	בראשית	〃	בריש ואתחנן		(ויצא)
מטטר	בסוף כי תשא	נשים	ותכחש שרה (וירא)	עמק א'	וה' הולך לפניהם
〃	וישמע בלק	ס.			(בשלח)
〃	ראה החילותי (דברים)	סגמטין	ריש במדבר (ו)	עפר	מי מנה עפר יעקב(בלק)
מטרפלין	זאת תהיה (מצורע)	סגמום	בריש וידבר (במדבר)	עצב	אספה לי (בהעלתך)
〃	ויצא לקראתו (בלק)	סגנס	שתי חצוצרות	עששית	ויהי ברד (וארא)
מכבסר	מי מנה (בלק)		(בהעלתך)	פ.	
מכר ג'	מכרותיהם (ויחי)	סגנון	ותן שמה מלוא העומר	פגן ב'	סוף ויקרא נפש כי
מל ו	ויצא בן אשה (אמור)		(בשלח)		תחטא
מליר	מי מנה (בלק)	סדר	אם בחקותי	פגש ב'	הנה אביך חולה(ויחי) (י)
מלן	מראש צורים (בלק)	סטטיונר	שלח לך	פחם א'	וישמע הכנעני (חקת)
מלפפון	וישמע יתרו	סטסימה	בריש וישב יעקב	פט ב'	ויאמר משה לחובב
מן ב'	והיה עקב	סטר	ואלה המשפטים		(בהעלתך)
מן י'	אם כסף תלוה(משפטים)	סם ב'	בריש ויקהל	פטרא	מראש צורים (בלק)
מנגנון	והיה עקב	סמפרינון	לך עלה מזה (תשא)	פטריקון	וישמע הכנעני (חקת)
〃	מי מנה (בלק)	סמרטין	קח את הלוים (במדבר	〃	וישלח משה מלאכים
מנייק	והכהן הגדול (אמור)		או בהעלתך)		(חקת)
מנמבום	ויקרא יעקב (ויחי)	סנודיא	פקוד כל בכור (במדבר)	פטש	הן האדם (בראשית)
מס ב'	ריש בראשית	סנקתדרון	אלה המשפטים	פלג ב'	אם כסף (משפטים)
מסא	בריש וידבר (במדבר)	ספן	קח את המטה (חקת)	פלגוג	בדברות אחרונות
מסכן	מה טובו (בלק)	〃	הן עם לבדד ישכון		(ואתחנן)
מקום	הנה מקום (תשא)		(בלק)	פלח ב'	והיה עקב פ' כי תאמר
מר ב'	ואלה המשפטים	〃	ריש ואתחנן	〃	כי יכרית (ראה)
מר ג'	בנים אתם (ראה)	〃	וכי תאמר בלבבך	פלט ג'	וישא משלו (בלק) (יא)
מרזב	בהעלתך		(עקב)	פליא	ויקחו אליך פרה(חקת)
משטח	ויהי ביום כלות (נשא)	ספף	בריש וישב	פלייתא	כי התעללת בי (בלק)
משכן	אם כסף (משפטים)	ספקל	ריש אחרי מות	פליטון	כאהלים נטע ה' (בלק)
〃	ויהי ביום כלות (נשא)	ספקלטר	ואלה שמות	פלכין	ויהי ברד (וארא)
מת ב'	זאת חקת	ספר ד'	שלח לך	פלמנטר	בריש ואתחנן
מתק	ריש כי תשא	סקלט	ויקהל (ז)	פלנים	צו (יב)

(ו) הוספת המוספי. (ז) חסר בערוך מלת בילמדנו. (ח) הוספת המוספי. (ט) הרמ"ל כתב ינפתי ולא מצאתי בתנחומא ונעלם ממנו כי הערוך כוון לילמדנו. (י) המוספי כתב בנוסחאות נשמטו דברים אלו, ונעלם ממנו כי הערוך כוון להילמדנו הנאבד. (יא) גם על זה כתב המוספי חסרה גירסא זו בנוסחאות. (יב) כזה דברי המוספי.

ערך	מקום
פלנק	כי ידבר אליכם פרעה (וארא)
פלסטר	בריש ויקח קרח
פלפל	ויקח קרח
פלק	ויהי חשך (בא)
פמבי	סוף כי תשא
〃	והיה עקב תשמעון
פניים	כי תשא
פסדיות	בריש ויצא
פסטל	רב לכם (דברים)
פסיליון	אספה לי (בהעלתך)
פסם א'	וישם ה' דבר (בלק)
פסקן	ויקחו לי תרומה
פסר ב'	שלח לך
פרבטא	ריש כי תשא
פרוויים	ואתם הדבקים (ואתחנן)
פרזבם	ריש וארא
〃	ריש אלה הדברים
פרזדגמא	כי תשא
פרט ח'	ויהי ברד (וארא)
פרוכימטוס	לכה ארה (בלק)
פרמא ג'	הנה אנכי שולח מלאך (משפטים)
〃	אם שמור תשמרון (עקב)
〃	ראה החילותי (דברים)
פרסה	ותצא דינה (וישלח)
פרסוף	עיין גם ערך בלשן (וישב)
פרספיה	ואתם הדבקים (ואתחנן)
פרפסט	חצוצרות כסף (בהעלתך)
פרפירא	סוף משפטים
〃	שלח לך
פרקופי	בציצית (שלח)
צ.	
צדק	ריש כי תשא
צהב ג'	ויהי ברד (וארא)
צל ג'	ריש כי תשא
צלם	ואתה תצוה

ערך	מקום
צלמות	סוף כי תשא
צמח	ואת יהודה (ויגש)
צנן	כי תשא
צף ה'	בדברות אחרונות (ואתחנן)
צפורן	ריש אלה פקודי
צר ג'	ריש צו
צר ז'	ויהי חשך (בא)
צרצר	אל תצר את מואב (דברים)
ק.	
קביסטס	בריש והיה עקב
קבלנא	סוף ויקהל
קדרון	ויורהו ה' עץ (בשלח)
קום	ויהי העם כמתאוננים (בהעלתך)
〃	והיה עקב
קטבא	צו (יג)
קטריק	ויצא בן אשה ישראלית (אמור)
〃	אל תצר את מואב (דברים)
〃	בסוטה (נשא) (יד)
קטה	ריש בהעלתך
קטר ד'	ריש ואלה תולדות
〃	אל תצר את מואב (דברים)
קליאס	סוף כי תשא
קלן ב'	ואתה תצוה
קלן ג'	סוף וארא [נ"ל בפ' בא]
קלן ד'	ואל שדי (מקץ)
קנבי	ריש בהעלתך
קנקל	קדושים
קנשברן	וארבע מאות איש (וישלח)
קנת	ריש קדושים
קסד	הן האדם (בראשית)
קסטינר	ריש אלה הדברים
קסטר	ריש תרומה
קסר	ראה נתתיך (וארא)

ערך	מקום
קפל	והיה עקב פרשת כי תאמר
〃	פרשת וישב (טו)
קפלא דגיא	ריש ויהי ביום השמיני (טז)
קפנדר	ריש קדושים
קר ד'	בריש ואלה שמות
קרדקיים	עקב (יז)
קרטם א'	כלחוך השור (בלק)
קרטע	ריש בהעלתך
קרפסא	ריש בהעלתך
קרקר א'	ויהי חשך (בא)
קתליכום	ויקרא יעקב (ויחי)
קתר	ונתנה הארץ יבולה (בחקותי)
ר.	
רא	סוף פ' אלה תולדות (נח)
רא ב'	קדושים תהיו
ראיה	כי תשא
רב א'	ריש וישלח
רות	הנה אביך חולה (ויחי)
רחק	ויאמר משה לחובב (בהעלתך)
רטע	בריש ילמדנו (בראשית)
רכס	ריש ילמדנו (בראשית)
רפיון	ומטר לא נתך ארצה (וארא)
ש.	
שבט ב'	אל תירא אברם (לך)
שד ב'	ותבאנה אל רעואל (שמות)
שדרון ב'	ריש ואלה המשפטים
שטה ב'	ריש וארא
שלש	ויקח קרח [נ"ל זאת חקת התורה] פרשה קח את המטה (חקת)
〃	זאת חקת התורה פרשה לוה רשע
שם ב'	ריש אלה שמות

(יג) ג"כ הוספת המוספי. (יד) שם הביא בסוטה ובילמדנו, נ"ל בסוטה בילמדנו וכוונתו בפ' סוטה: (טו) הוא דברי המוספי: (טז) המוספי כתב בנוסחאות אין דברים אלו נמצאים ושכח שבתנחומא הנדפס איננו הילמדנו שהביא הערוך: (יז) בערוך בטעות ילמדנו והיה עקב פ' כי יכרית ונ"ל ילמדנו ראה פ' כי יכרית, ועל זה העירנו ידידי הרב הגדול החוקר המהולל ד"ר קאהוט בשלחי אליו הרשימה, גם הוסיף איזה ערכים אשר עברתי עליהם:

ערך	מקום	ערך	מקום	ערך	מקום
שמאל	ואלה שמות	ששן א׳	בפסקא רב לכם סב (דברים)	תסס	אז יבדיל משה (ואתחנן)
שמים	ריש ילמדנו (בראשית)				
שני	ויאמר משה לחובב (בהעלתך)	ת.		תפי	סוף ויקהל
		תהא	ריש אחרי מות	תרגם	תרומה
שרר	ריש כי תשא	תלע	ופרעה הקריב (בשלח)	תרע	ריש וישמע יתרו
שרתוע	ויהי ה׳ את יוסף (וישב)	תמליוס	מראש צורים (בלק)	〃	ובסוף ויקהל
		תמור	ריש ואתחנן (יח)	תרת	ואתחנן

(יח) ובדפוס פרא״ג חסר.

יח) רשימה מהמקומות מילמדנו כפי סדר התורה אנה הם מובאים בערוך.

ערך	ערך	ערך	ערך	ערך	ערך	ערך	ערך
בראשית	וירא	סטסימה	חמר	קסר	מלפפון	תצוה	צנן
אמר ד׳	אסטרט	ספף	לב ב׳	רפיון	תרע	גנן	קליאס
אפליון	טמיון	פרסוף	מגרף	שטה ב׳		זן	ראיה
אפופסין	כרבל	*קפל	נכר	בא	משפטים	צלם	שרר
ארם א׳	נשים	שרתוע	ספקלטור	בלסטר	אסטרטיגוס	קלן ב׳	ויקהל
ביאה	חיי	מקץ	קר ד׳	גגית	בהרת	כי תשא	סם ב׳
*ברקין (א)	דכסן	דטגמא	שד ב׳	דרלמס	גליור	אבא	סקלט (ג)
גסס	תולדות	*כירי	שם ב׳	יד ב׳	חן ג׳	אסטריביל	קבלנא
דסקר	חפאטיקון	קלן	שמאל	מגלב	מן י׳	בזק	תפי
וה	ככלא	ויגש	וארא	פלק	מר ב׳	בכושרות	תרע
כרבל	כלאב	ביאה	אגר ב׳	צר ז׳	משכן	גרמס	פקודי
מחט	כלמוס	צמת	אגסטלא	קלן ג׳ (ב)	נמפיון	חמה	אדרינטים
מס ב׳	עטש	ויחי	בחנמל	קרקר א׳	סטר	חמש	דגמא
נקר א׳	קטר	דפלמטר	גגית	בשלח	סנקתדרון	טרן א׳	דע
סרבל	ויצא	כרם	דפתר	אדר ב׳	פלג ב׳	מזג	חבל
פטש	*גליא	כרת	חפרע	אז	פרמא ג׳	מטטר	צפורן
קסד	גלעד	מכר ג׳	יפגענו	בריוני	פרפירא	מקום	ויקרא
רטע	על א׳	מנמכוס	כרך א׳	הרדפני	שדרן	מתק	גל ה׳
רכם	פסריות	פגש	להט	כבד א׳	תרומה	נקד	דסקופלן
שמים	וישלח	קתליכוס	לט ג׳	סגניות	אלטין	ספפרינגון	פגן ב׳
נת	אסטסיאנות	רוח	למה ב׳	*סרד	אנקום	פמבי	צו
גרף	פרסה	שמות	עששית	עמק א׳	אספנדמון	פניים	*פלנים
רא א׳	קנשברון	אפופסין	פלכין	קדרון	חמש	פרבטא	צר ג׳
לך	רב א׳	במה ב׳	פלנק	תלע	מזבח	פרזדגמא	*קטבא
דיותק	וישב	בר בטני	פרזבט	יתרו	פקסן	צדק	שמיני
עבד א׳	בלשין	דבר ו׳	פרט ח׳	דרנים	קסטר	צל ג׳	כם ד׳
שבט ב׳	זקן	דכוס	צהב ג׳	הגמון	תרנוס	צלמות	קפלא דגיא

(א) בכל מקום אשר הגהתי סימן כוכב כזה * הם הוספת המוספי. (ב) בטעות בערוך בסוף ותלה וצ״ע בפרשת בא. (ג) חסר בערוך מלת ילמדנו.

ערך	ערך	ערך	ערך	ערך	ערך	ערך	ערך
תזריע	חמש	בהעלתך	אלוגלוגין	מת ב'	פטרא	דנסטס	פרוויים
ביאה	למר	אבלינא	אנפרות	נקר א'	פלט ג'	וו	פרספיה
דנסטס	מל ו'	אלף ב'	אסיא ב'	ספן	פלייתא	כבד	צף ה'
מצורע	מנייק	אמבטי	אפכיות	סרטנא	פלייטון	לעס	תסוור
מטרפלין	קטדיק	אמתנטין	בדד	פחם א'	פקם	מטטר	תסס
אחרי	בהר	אם	גנסר	פטריקון	פרוכימטוס	פסטל	תרת
בבואה	חסד	אסטסיאנות	דבר ב'	〃	קרטם א'	פרזבט	עקב
דסקס	טמיון	אסכולא	דריה	פליא	תמליוס	פרמא ג'	
זמיון	בחקותי	אפנתי	חרס	שלש	פנחס	צרצר א'	אקי
לק ב'	אם ג'	ארגליא	טכני	〃	אפופסין	קטדיק	את ה'
ספקל	אפרכיות	ארך	כסל	בלק	בלספימיסון	קטר ד'	ברבריא
תהא	טרש	דם	סטטיונר	אסטרוליג	גנסר	קסטינר	גן ו'
קדושים	מגרם	דרגון	ספר ד'	אפקלין	זמר ה'	ששן א'	דרגון
אסרט	סדר	חמס	פקר ב'	בלשין	זרע ב'	ואתחנן	יד ב'
גיא	קתר	מה	פרפירא	גאל	יד ב'		יקנטין
חך ד'	במדבר	מרזב	פרקופי	גנת	כבש ד'	אחר ג'	לחת
קנקל	אפופסין	נורא	קרח	דיומן	מטות	אנטפתא	מאה
קנת	אפרכיא	סגנס	אנגרכטים	דנטיב	אשש	אסטולי	מן ב'
קפנדר	אקונין	עצב	ארגטים	הן ג'	גדיגוד	אפי ב'	מנגנון
רא ב'	ארנון	פט ב'	כרכס	כלנס	דם	אפנתי	ספן
אמור	מסא	פפליון	נפק ג'	לווטין	הר	אקליטא	פלח ב'
אגון	*סגמטין	פרפסט	פלסטר	מטטר	דברים	ברך א'	פמבי
אלוגלוגין	סגמוס	קזם	פלפל	מטרפלין	אחר ג'	גלבטין	פרמא ג'
אסטרטיגוס	סמרטין	קטה	חקת	סכסר	אילה	דנטיב	קבייסטס
〃	סנודיא	קנכי	אפופסין	מלייר	אלם	דנסטס	קזם
〃	עבר ה'	קרטע	גף ח'	מלן	אסטולי	זן	קפל
ארת	נשא	קרפסא	דכסמן	מנגנון	אפופסין	נורא	ראה
אתליטין	ארך ד'	רחק	דש ד'	מסכן	ארך ד'	ספן	בחרת
ביין	משטח	שני	חשך א'	ספן ג'	בריוני	סרבל	מר ג'
דבר ו'	משכן	שלח	טרקלר	סרק ו'	ברך א'	פלגוג	פלח
דריה	קטדיק	אטימוס	טרש	עפר	דימוס ז'	פלמנטר	קרדקיים(ד)

(ד) נע״ל ברשימה הכתובה הבאתי כי במקום פ' והיה עקב פ' כי יכרית נ"ל פ' ראה פ' כי יכרית:

יט) רשימה מהערכים מהערוך שהביא הילמדנו מספר שמות, באיזה אות נמצאים בפרשה ההיא בתנחומא הנדפס מספר שמות.

ערך	נמצא באות	ערך	נמצא באות	ערך	נמצא באות	ערך	נמצא באות
שמות		פלכין	יד	קדרון	כד	קסטר	ט
אפופסין	י"ג בסוף	פלניק	יא	תלע	ט	תרגם	〃
במה ב'	י' בסוף	פרזבט	ה	**יתרו**		**תצוה**	
בר בטני	א	פרט ח'	יד	דרנים	ה	גנן	יג
דבר ו'	ט	צהב ג'	〃	הגמון	〃	זן	יא
דכוס	ה בסוף	צר ז'	יג (א)	מלפפון	ז (ז)	צלם	〃
חמד	כט	קסר	ח	תרע	ד	קלן ב'	〃
לב ב'	יד	רפיון	טז בסוף	**משפטים**		**כי תשא**	
מגרף	ט בסוף	שטה ב'	ב	אסטרטיגוס	(ח)	אבא	כד
נכר	ז	**בא**		בחרת	יא	אסטריבול	ב
ספקלטור	י	בלפטר	ד	גליור	(ט)	בזק	ט
קר ד'	ג בסוף	גגית	ב (ב)	חן ג'	יד	בכושרות	ה
שד ב'	יב	דרלמס	ד	מן י'	(י)	גרמס	י
שם ב'	ב	יד ב'	יד	מר ב'	ד	חמה	ה
שמאל	יח	מגלב	א	משכן	יא	חמש	ח
וארא		פלק	ד (ג)	נמפיון	ח (יא)	טרן	א (טז)
אגר ב'	ה	צר ז'	〃	סטר	ז	מזג	ב
אגסטלא	ח	קלן ג'	〃 (ד)	סנקתדרון	(יב)	מטטר	לה
בחנמל	יד בסוף	קרקר א'	〃	פלג ג'	ז (יג)	מקום	כז
גגית	יג בראש	**בשלח**		פרפירא	יז	מתק	ג
דפתר	ה	אדר ב'	יח	שדון	ד	נקד	ה
חפרע	ט	אז	י	**תרומה**		סמפרינון	כו
יפגענו	ב	בריוני	כה	אלטין	ט	פמבי	לא
כרך א'	ד	הרדפני	כד	אנקוס	יא	פניים	יד
להט	יד	כבד א'	טז	אספנדמון	ט (יד)	פרבטא	ה
לט ג'	〃	סגניות	כג (ה)	חמש	ג	פרזדגמא	טו
למה	ו	סרד	יח (ו)	מזבח	י	צדק	ה
עששית	יד	עמק א'	ה	פקסן	ט (טו)	צל ג'	〃

(א) הערוך ליין ובילמדנו ויהי חשך אפלה וצ"ל לך אל פרעה בבוקר. (ב) הערוך הביא בתחלה ויהי חשך ואח"כ ובפסוק ונהפכו לדם אף כי הפסוק האחרון שהביא הוא מוקדם בקרא, רק יען שהביא בתחלה מאמר מן ב"ר סיים על המאמר הזה וכן בילמדנו ר"ל המאמר הוא ג"כ בילמדנו. (ג) לפנינו בנדפס לא חזרו חשבון בבית האסורים, וזה שהביא הערוך ס"א לא חזרו חשבון בבית האסורין. (ד) בטעות בערוך סוף והוא צ"ל סוף בא. (ה) הערוך הביא בילמדנו ותן שמה מלוא העומר מן, כוון אל התחלת הכתוב שנדרש שם באות כ"א. (ו) הוספת המוספי, ובטעות לפנינו סדירות, אולם בדפוסים ראשונים כתב סרידות, עיין מה שכתבתי בהערה נ"ב בתנחומא בשלח. (ז) בטעות ומלספונין יש לתקן ומלפפונין, עיין בהערותיו תנחומא יתרו הערה ל"א. (ח) בתנחומא הנדפס נשמט מאמר גדול שנאבד מן הכ"י שהיה לפני המדפיס הראשון והיה נכון לפני הרב בעל הערוך בילמדנו, והביאו בערך אסטרטיגוס ובערך גליור ובערך סנקתדרון. והמאמר הוא זה"ל מגיד דבריו ליעקב עקילס בן אחותו של אדריינוס היה מבקש להתגייר אשר הוסיף המדפיס ממנטובה אל התנחומא הנדפס (אות ה') וכל המאמר הובא בעין יעקב בפי' ה"ר יעקב בן חביב בשם הילמדנו. ובתנחומא כ"י אות ג' המאמר הזה בקצת שינויים. (ט) עיין הערה ח'. (י) נשמט זה מן הנדפס באות י"א או אות י"ב כי שם מקומו. (יא) בטעות לפנינו לנמסיבן ובדפוסים הראשונים דפוס קאנשטאנטינא ווינציא וגם מאנטובה כתוב לנכון לנמפיון. (יב) עיין הערה ח'. (יג) הערוך הביא שם בילמדנו אם כסף, וזהו במאמר שלפניו לפני הדרשה על אם כסף תלוה ונמצא לפנינו באות ז'. (יד) לפנינו בטעות איספו נרמוז וצ"ל **אספנדמון**. (טו) לפנינו בטעות פקטנין וצ"ל פקסנין. (טז) לפנינו בטעות טרופין וצ"ל טירונין, עיין פסיקתא כי תשא הערה ע"ז.

ערך	נמצא באות	ערך	נמצא באות	ערך	נמצא באות	ערך	נמצא באות
צלמות	לג	ויקהל		תפי	. . . .	דגמא	. . . .
צנן	יג	(יח)		תרע	. . . .	דע	. . . .
קליאס	לב	סם ב'	. . . .	פקודי		חבל	. . . .
ראיה	יג (יז)	סקלט	. . . .	(יט)		צפורן	. . . .
שרר	ב	קבלנא	. . . .	אדרינגטוס	. . . .	(כ)	

(יז) הערוך הביא ר' חייא בר אבא ובנדפס לפנינו ר' אדא בר חייא. (יח) לא נמצא לפנינו בנדפס, אין זה רק שהמדפיס הראשון מצא ילמדנו חסר ב' פרשיות ויקהל פקודי והשלים את החסר והמדפיס ממנטובה הוסיף מאמר גדול בפ' פקודי ולקח מהילמדנו הנאבד לכן נמצא במאמר שהוסיף המלות שהביא הערוך אדרייאנוס דע לצפורן באות ד', ערך חבל באות ה' וערך דגמא באות י"א. (יט) עיין הערה י"ח. (כ) כל הערכין מס' ויקהל פקודי לא נמצאים לפנינו לכן לא רשמתי אנה נמצא בנדפס.

כ) העתקה מפרק י"ב מספר הדרשות להרב החכם הכולל והחוקר הגדול מהריט"ל צונץ עם הערות ממני.

והנה יען שהתייר הגדול הרב החכם והחוקר הנודע מהריט"ל צונץ בספרו על הדרשות (גר"פ) יחד פרק בפ"ע המדבר אודות התנחומא והילמדנו, ויען כי ספרו זה יקר המציאות, ראיתי ונתון אל לבי להעתיק ללשוננו כל דברי הפרק, למען יראה הקורא דעתו בענין המדרשים האלה, וערכתי הערות מה שמצאתי להעיר על דבריו, ואף שבהרבה מקומות נטיתי מדעתו ולא יכולתי להסכים עמו, מכמה ראיות מוכיחות, כאשר יראה הקורא במבוא שלי, ובהערותי אלה, בכל זאת כבודו במקומו מונח, ועינו החודרת צופיה בכל ענין וענין עד היסוד בו. ואם בענין הלז חקירותיו לא על אדני האמת הברור הטבעו, יען כי לא היה לפניו ולא ראה את התנחומא כתב יד, גם לא ראה תנחומא דפוס מאנטובה, לדעת ולהבחין היטב איזה הן ההוספות אשר הוסיף המדפיס הזה, (עיין בפרק י"ד), ובכל זאת לו נאה תהלה מפי כל שוחרי קדמוניות.

ואלה הם דבריו: „ילמדנו" בשם זה מכונה מדרש אחד המובא בספרי הרבה קדמונים, ובראשם רבינו נתן בעל הערוך (א) ובעל הילקוט. כל המאמרים המובאים ממנו בערוך הם על סדר פרשיות התורה, היינו ארבעה ספרים הראשונים זולת פ' מסעי (צד רכ"ו הערה ג' מביא איזה דוגמאות מס' הערוך על זה), מזה נראה בעליל כי מדרש ילמדנו נוסד על התורה, או לכל הפחות על חלק גדול מהתורה, גם נמצאים בערוך מאמרים אשר יורו כי היו נמצאים בהתחלת מדרש ילמדנו, ואשר יש להם יחס על פרשיות הראשונות שבספר בראשית (שם צד רכ"ז בהערה ב' מביא ט' דוגמאות), איזה מאמרים במדרש הזה היו מתחילים בשאלה בהלכה (שם בהערה ג' ציין איזה מקומות בילקוט (ב) שהביא בשם הילמדנו המתחילים במלות „ילמדנו רבינו") ע"ד שנמצא בפסיקתא פסקא ז' (ג), וכאשר מורה על זה כמה מאמרים המובאים ממנו בס' הערוך (בהערה ד' מביא ה' דוגמאות), ועל שם זה היה נקרא מדרש זה בשם „ילמדנו".

והנה כל אלה הסימנים נמצאים גם במדרש תנחומא אשר בידינו (ר"ל הנדפס), גם הוא כולל דרשות עַל ספר התורה, וגם שם מתחיל בכמה דרשות במלות „ילמדנו רבינו", וגם
הוא

(א) רבינו נתן לא היה הראשון רק עוד הרבה קדמונים לפניו הביאו את הילמדנו, עיין למעלה בפרק י' יותר מזה: (ב) כאן הביא ג' מקומות מהילקוט וציין מלבד הדפים גם הרמזים, וזולת מקום זה לא ציין כלל הרמזים מהילקוט, רק הדפים, וציוני הדפים הם עפ"י דפוס פראנקפורט משנת תס"ט, ויען שילקוט דפוס הנ"ל יקר במציאות, טרחתי להעמיד כל הציונים עפ"י הרמזים, וכן המקומות מתנחומא ציין ג"כ הדפים עפ"י דפוס פראנקפורט משנת תס"א, ואנכי ציינתי הפרשיות גם הסימנים כפי שנדפס בדפוסים האחרונים להקל על הקורא: (ג) כוונתו על הפסיקתא דרב כהנא (אשר הוצאתי לאור) פסקא ביום השמיני עצרת. עפ"י נוסחא אחרת שם אשר לפי סדורו היא פסקא ז', אבל לפנינו היא פסקא ל', אבל כבר העירותי שם בפסיקתא בהערה ב' שהנוסחא הזו המתחלת הלכה אדם מישראל וכו' איננה מגוף הפסיקתא, ע"ש, ועיין לעיל סוף פרק ו':
כאייתו

הוא נקרא ילמדנו, ומובא גם בדברי כמה קדמונים, וא"כ אין מהנמנע לחשוב שהמדרש ילמדנו ומדרש תנחומא אחד הם. ומה שמחזיק יותר השערה זו, הוא שכמה מאמרים המובאים ברש"י בשם תנחומא הם בערוך בשם ילמדנו (בצד רכ"ז הערה ה' הביא ב' דוגמאות מרש"י וערוך) (ד), וכן נמצא לפעמים מה שמובא בערוך משם ילמדנו, מובא בילקוט בשם התנחומא (שם בהערה ו' מביא ב' דוגמאות לזה) (ה), גם הרבה מאמרים אשר הקדמונים הביאו בשם ילמדנו, נמצאים בתנחומא הנדפס שלפנינו (שם בהערה ז' מביא דוגמאות) (ו), וכן כמה שיורי מאמרים שמובאים בערוך בשם הילמדנו, הם נמצאים בתנחומא הנדפס, (שם צד רכ"ח הערה א' מביא ערכים מהערוך ואנה הם נמצאים לפנינו בתנחומא הנדפס) (ז), ומהם שהביא הערוך בענין

(ד) ראייתו הראשונה כי מה שמובא ברש"י שמות ח' י"ז בשם תנחומא מובא בערוך ערך בלסטרא בשם ילמדנו איננה ראיה כלל, כי רש"י לא כוון אל תנחומא הנדפס, רק לתנחומא כתב יד שלנו פ' בא אות ד', גם המאמר מובא בערוך שם בשינויים, וראייתו השניה שרש"י איוב ל"ו כ"א הביא בשם תנחומא מה שמובא בערוך ערך ברחש בשם ילמדנו, גם מזה אין להחליט כי אחד המה, כי מצוי לרוב במדרשים שונים מאמרים שוים, ואין לשפוט מזה כי הם אחד: (ה) הראיה הא' שהביא מערוך ערך גבוהה שהביא בשם ילמדנו מה שנמצא בילקוט שופטים דף י' ע"ד (הוא שם רמז ס"ב) בשם תנחומא, איננה ראיה כלל, כי בערוך שם הוא מאמר אחר, והוא מילמדנו פ' אחרי מות, ובילקוט מובא רק דורו של גדעון היה משתחוה הוא לגבוהה, אך גוף המאמר משונה הוא בענינו, וגם ליתא בנדפס כלל, רק בכ"י שלנו תולדות אות י"ט. והראיה השנית מה שמובא בערוך ערך אדר ג' בשם ילמדנו נמצא בילקוט דף פ"ג ע"א (הוא בשלח רמז רכ"ה) בשם תנחומא, גם ראיה זו אין לה יסוד, כי בעל הילקוט כוון להתנחומא כ"י בשלח אות י"ז, ויש שינויים במאמר הזה כמו שהעירותי שם, ואף אם היה נמצא המאמר בנדפס אין להביא ראיה ממנו, כי כבר העירותי שספר שמות מתנחומא הנדפס לקוח כולו מן הילמדנו על ספר שמות: (ו) הראיה שהביא כי רש"י ש"א י"א ח' מביא בשם ילמדנו מה שנמצא בתנחומא דף ל"ה ע"א (הוא בפ' תשא אות ט'), נופלת בנקל כי קרוב שרש"י לקח מאמר זה מערוך ערך בזק שהביאו בשם ילמדנו, ורש"י אינו מזכיר בשום מקום את הילמדנו, מלבד כי כבר מלתי אמורה שתנחומא הנדפס מספר שמות לקוח מן הילמדנו, ובזה נסתר גם מה שהביא שם בהערה ההיא שהסמ"ג דף ק"ה הביא בשם הילמדנו מה שנמצא בתנחומא בא דף כ"ד ע"ב (הוא שם אות י"ד), כי מאמר זה מובא בערוך בשם ילמדנו בערך גרדה, והסמ"ג לקחו משם, ומובא לנכון בשם הערוך בתוס' מנחות ל"ה ע"ב ד"ה וכמה, ומה שנמצא גם לפנינו בתנחומא הנדפס, הוא כי התנחומא הנדפס מס' שמות הוא הילמדנו מס' שמות. ומה שמביא עוד שם כי בהג"מ ברכות פ"א הי"ז נזכר מאמר הילמדנו, והוא בתנחומא דף כ"ב ע"ד (הוא בפ' קדושים אות ו'), גם מזה אין לשפוט, כי אפשר שבעל התנחומא הנדפס העתיק את המאמר מהילמדנו הנאבד, גם נמצא זה המאמר בתנחומא כ"י קדושים אות ו', או אפשר כי קורא להתנחומא הנדפס בשם ילמדנו, אבל אין עוד מזה ראיה כי התנחומא הנדפס הוא באמת הילמדנו. וכן מה שהביא עוד שם כי הילקוט במדבר דף רכ"ה ע"א (הוא פ' שלח רמז תשמ"ה) הביא בשם ילמדנו (המאמר כי תבואו אל ארץ מושבותיכם האב חייב בבן במשנה דברים ט'), וזה נמצא בתנחומא דף ס"ו ע"ד (הוא פ' שלח אות י"ד), וכן ילקוט נביאים דף קנ"ב ע"ב (הוא משלי רמז תתקל"ב ד"ה כבד את ה' מהונך), מביא מה שהוא בתנחומא דף פ' ע"ד (הוא תנחומא ראה אות י"ב) ג"כ בשם ילמדנו, אין מכל זה ראיה כלל, כי המאמרים ההם נמצאים בתנחומא כ"י שלח אות כ"ו, ובפ' ראה אות ט', ומסדר התנחומא העתיקם מתנחומא כ"י, וכמו כן הביאם בעל מסדר הילמדנו, ובעל הילקוט מצאם בילמדנו לכן הביאם בשמו, ובעל הילקוט ראה את הילמדנו ואת התנחומא שלנו. ומה שהביא עוד כי הרמב"ן לרי"ף חולין דף רכ"ו ע"ב הביא בשם ילמדנו, ונמצא בתנחומא דף מ"ז (הוא פ' שמיני אות ח'), כל המאמר בנדפס הוא לקוח מתנחומא כ"י שלנו, וכל לשון הרמב"ן הוא מהתנחומא כ"י, ואולי היה כן ג"כ בילמדנו שלקחו מתנחומא שלנו, או הרמב"ן יכנה את התנחומא בשם ילמדנו. וכן מה שהביא בשם הרא"ש שהביא מאמר בשם הילמדנו ונמצא בתנחומא, ברור שהרא"ש העתיק זה מהסמ"ג, וכבר כתבתי בריש הערה זו שמהסמ"ג אין ראיה, יען כי לקח דבריו מהערוך: (ז) מה שמביא מערוך ערך דייתק שנמצא המאמר בתנחומא דף ה' ע"ד (הוא בתנחומא לך אות ח'), גם בכאן נוכל לומר כי מסדר התנחומא הנדפס העתיק זה מהילמדנו, ומה שהביא מערוך ערך קטר ד' שדבריו נמצאים בתנחומא דף י' ע"ג (הוא פ' תולדות אות ו'), וכן מ"ש בערוך ערך פרס ב' נמצא בתנחומא דף י"ב ע"ג (הוא פ' וישלח אות ה'), אין מכל זה ראיה כלל, כי בשני מקומות הנ"ל הם בתנחומא בסגנון אחר ממה שהביא הערוך בשם הילמדנו. וכן מ"ש מערוך ערך קתליקון שהוא בתנחומא דף י"ז ע"ד (הוא פ' ויחי אות ח'), גם בזה אין הלשונות שוות, ובנדפס הוא בסגנון אחר, וגם המלה קתליקום אין בתוכו. וגם מה שהביא מערכי גליור סנקתדרין שמובא בתנחומא כ"ט ע"א (הוא בפ' משפטים אות ה'), מזה אין להביא ראיה כלל, כי כל המאמר בתנחומא שם הוא הוספת המדפיס ממאנטובה שהוסיף אל התנחומא מכ"י שהיו לפניו (עיין בפרק י"ד). ומה שסופר ומונה עוד שם ל"ה ערכים, מן ערך דכום עד ערך דוגמא, אשר המאמרים נמצאים בתנחומא הנדפס מן דף י"ט עד דף מ"ב, כוונתו לתנחומא מס' שמות, וכבר כתבתי כי ספר שמות מהתנחומא הנדפס נעתק כולו מהילמדנו. וברשימה סי' י"ט אשר נתתי לפני הקוראים לשמות הערכים מספר הערוך שמזכיר בם מאמרים מהילמדנו מס' שמות, וכולם אחד לא נעדר נמצאים בתנחומא הנדפס מס' שמות. ומ"ש עוד שם מערוך ערך פגן וערך דסקפלן בשם ילמדנו ונמצא בתנחומא דף 24 (נתהפכו סימני המספר וצ"ל 42 והוא דף מ"ב בדפוס פראנקפורט) הוא ריש פ' ויקרא אות ו', איננה ראיה, כי הוא שם במאמר שהוסיף המדפיס ממאנטובה, והשם עליו ראה כי חדש הוא, וגם כל המאמר הוא בסגנון אחר, כי בערוך מובא לפולא ופגן שהכעיסו את המלך כו', ובנדפס למה"ד לשני בני אדם אחד קרתני ואחד בן פלטרין כו' ע"ש ונראה כי

מבונים

בענין ההלכה ונמצאים ג"כ בתנחומא הנדפס (שם בהערה ב' מביא ג' דוגמאות) (ח).

והנה יען כי בילמדנו נמצאים לרוב בתחלתם דרוש שדרש ר' תנחומא בר אבא, ולכן כנו למדרש ילמדנו ג"כ מדרש תנחומא, או תנחומא סתם. ומה גם כי המלות כך דרש רבי תנחומא לא נמצאים ברש"י לבד (בהערה ג' מביא ג' מקומות מרש"י) (ט), רק נמצאים גם בתנחומא עצמו (בהערה ד' ציין ה' מקומות מהתנחומא) (י), ומלבד זה אי אפשר לחשוב כלל שבעל הערוך לא ידע כלל מהתנחומא אשר בן דורו הוא רש"י ז"ל הביאו הרבה פעמים, וכן בהפך שרש"י ז"ל לא ידע מן הילמדנו המובא מבעל הערוך (יא), אם לא שנאמר כי המה באמת ספר אחד בעצמם (יב). אולם בכל זאת השערה זו (שהם ספר אחד) אין לה יסוד קיים מכמה טעמים חזקים, והיותר גדול שבהם הוא, שבעל הילקוט מביא מאמרים מהילמדנו וכמעט כלם לא נמצאים בתנחומא שלפנינו בדפוס, וכנגד זה הביא הרבה מאמרים מהתנחומא, והם כמעט כלם במדרש תנחומא שלפנינו בדפוס (יג), ומוכרחים אנחנו לומר שהיו לפני בעל הילקוט שני מדרשים שונים, אחד בשם ילמדנו, ואחד בשם תנחומא, ולקט בילקוטו מאמרים משניהם, ובמקום אחד מצאנו שרשם שני המקורות תנחומא וילמדנו יחד (יד), וגם תראה סעד לזה כי באיזה מקומות הביא בעל הילקוט מאמרים מילמדנו ותנחומא אשר האחד משלים את חבירו (טו), ורק המאמרים שהביא הילקוט מהתנחומא נמצאים

מעונים הם זה מזה, וכן מה שמובא בערוך ערך דסקפלן הוא בנדפס בסגנון אחר, וכן מ"ש מערך נר ג' שמביא בשם ילמדנו מה שנמצא בתנחומא דף מ"ה ע"ג (הוא בפ' נח אות י"ד), מלבד כי בעל הערוך מביא מילמדנו לריש נח, ובתנחומא איננו בריש נח, הוא ג"כ בסגנון אחר ממה שמובא בערוך, גם כבר העיר המדפיס ממאנטובה בסוף דבריו לפ' פקודי, כי שלש פרשיות ויקרא צו שמיני שנדפסו אינם מהתנחומא בעצם רק נוספות הן. וכן מה שהביא מערוך ערך כר ד' שנמצא בתנחומא דף מ"ו ע"ג (שמיני אות ה') הוא ג"כ מן המאמרים שהוסיף המדפיס ממאנטובה, גם הלשון משונה, גם מה שהביא הערוך שם המטוני נותן עיניו בכיס כו' ליתא בנדפס. ומ"ש ערוך ערך מנגנון מילמדנו והוא בתנחומא כ"ו ע"ג, כוונתו לתנחומא בהר אות ב', אם הופך אני מנגנון שלי, כל מעיין יראה כי הערוך לא הביא כלל את המאמר הזה ולא הביא הילמדנו מפ' בהר, רק מאמר אחר מילמדנו פ' עקב, וטעות פלטה קולמסו. עוד שם הערוך ערך אפרכיא מביא מילמדנו ומובא בתנחומא דף כ"ח ע"א, כוונתו לתנחומא ריש במדבר, הנה בילמדנו הגי' באיזה אפרכיא, ובתנחומא הגי' באיזה אפטיא, ומ"ש מערך קטדיק שנמצא בתנחומא ס"ג ע"א (הוא שם נשא אות ב'), פה טעה במח"כ, כי המאמר שהביא הערוך בסוף הערך וז"ל: בסוטה ובילמדנו [נ"ל בסוטה בילמדנו ור"ל בפ' סוטה בילמדנו] ואח"כ ילא קטדיקי על אותה מדינה, איננו המאמר שבתנחומא נשא שם, כי שם איתא משל לארכיטיקטון שהיה קאטריקום [נ"ל קאטדיקום] על מדינה, כי היא מלה אחרת ומאמר אחר, והוא אשר הביא המוספי בערך שלאחריו בשם מדרש במ"ר ע"ש. עוד שם בערוך ערך פקר ב' מביא הילמדנו והוא בתנחומא ס"ו ע"ב (הוא פ' שלח אות ע'), אולם הלשון בתנחומא הוא בסגנון אחר ממה שהוא בילמדנו. ומ"ש מערך אפכיות שהוא בתנחומא דף מ"ז ע"ב (שם סוף קרח), לפנינו הגי' בתנחומא אנפריות. וגם מ"ש מערוך ערך פרמא שהוא בתנחומא דף ע"ט ע"ב (שם עקב אות ד'), לפנינו בתנחומא המאמר בשינויים עיי"ש: (ח) מ"ש שם בהערה מערוך ערך עבר מביא בשם ילמדנו מה שהוא בתנחומא דף כ"ח ע"ב (הוא בפ' במדבר אות ט'), אין מזה ראיה כי כל המאמר לקוח מתנחומא כ"י, וגם בעל הילמדנו העתיקו משם. עוד שם בערך אמש, נמצא בתנחומא ריש מטות, כל קורא יראה שאין זכר מן המאמר שהביא הערוך ת"ר הגודל מן העדשים וכו' בתנחומא שלפנינו. ומ"ש מערוך ערך כרך ה' שנמצא בתנחומא דף כ"ח ע"ג (הוא בפ' וארא אות ד'), מזה אין לשפוט, כמש"ל כי ספר שמות מהתנחומא הנדפס לקוח כלו מן הילמדנו. (ט) חשב כי רש"י כוון אל תנחומא הנדפס, ולא היא, כי כוונת רש"י אל התנחומא כ"י. (י) בהערה שם ציין חמשה מקומות בתנחומא, דף ג' ע"א, ס"ד ע"ג, ס"ה ע"ג, פ"ג ע"א, פ"ה ע"ג, וכוון בזה לתנחומא ריש פ' נח אות ב', בהעלותך סוף אות י', שם סוף אות ע"ז, (בב' מקומות ההם לא נמצא בכ"י ה' מאקספארד הסיום כך דרש רבי תנחומא בר' אבא), שופטים אות י"ז, נצבים אות ד', אולם נעלם ממנו כי בשני המקומות שופטים ונצבים הם הוספת המדפיס בדפוס מאנטובה (כמו שתראה בפרק י"ד שרשמתי כל ההוספות מהמדפיס הנ"ל). (יא) דבריו בלתי צודקים, כי כן הוא באמת, בעל הערוך לא ראה את התנחומא כ"י שלנו ולא הכ"י מהתנחומא אשר כעת בדפוס באשר לא היו לפניו, ורש"י לא ראה את הילמדנו. (יב) הערה רחוקה, כי באמת הם שני מדרשים נפרדים, והיו יקרים במציאות, ורש"י ז"ל היה בידו קובץ מהתנחומא, ולבעל הערוך היה קובץ הילמדנו. (יג) זה אין לו יסוד, כי רוב המאמרים שהביא בעל הילקוט אינם נמצאים בנדפס כלל, ומה שנמצאים הם בשינויים, כי בעל הילקוט כוון תמיד לתנחומא כ"י שלנו, ושם נמצאים באמת המאמרים כולם כדמותם וצלמם, כאשר יראה כל מעיין בהערותי, וברשימה (סי' ע"ז) במבוא רשמתי כל מאמרי הילקוט אשר מרשים עליהם תנחומא והנה הם נמצאים בתנחומא כ"י שלנו אחד לא נעדר. (יד) בהערה ב' ציין ילקוט במדבר דף רכ"ד ע"א, וכוון לילקוט שלח רמז תשמ"ג ד"ה ויאמרו כל העדה, וגם בכאן כוון אל התנחומא כ"י, אף כי נמצא זה גם בנדפס. (טו) בהערה ג' הביא ראיות לזה מאיזה מקומות מילקוט במדבר דף ר"מ ע"ד, רמ"א ע"א, רמ"א ע"ב, רמ"א ע"ד, רמ"ב ע"א, רמ"ג ע"א, רמ"ד ע"ד, רמ"ה ע"א, וכוון לילקוט חוקת רמז תשס"ד, ובלק רמז תשס"ה, תשס"ז, תשע"א, ומלבד כי אין האחד משלים חבירו, אין מזה ראיה אל הנדפס, כי בעל הילקוט כוון לכ"י,

וספר

נמצאים בתנחומא הנדפס (טז), אבל לא המאמרים מילמדנו (יז), מזה נראה בעליל כי הם מדרשים שונים, ומה שבזה אינו בזה. נוסף לזה כי כמה מאמרים המובאים בקדמונים משם ילמדנו ואינם בתנחומא הנדפס (בהערה א' צד ר"ל הביא כמו הרשב"ם דברים ג' כ"ג) (יח), וביחוד בספר הערוך שהביא מאמרים בשם הילמדנו מספר גדול מהם אינם נמצאים בתנחומא הנדפס (בהערה ב' הביא דוגמאות מהערכים אשר המאמרים ההם המובאים בהם אינם נמצאים בתנחומא), וחלק מהם בעצמם נמצאים במאמרים שהביא הילקוט בשם הילמדנו (בהערה ג' מביא י"ב דוגמאות ממאמרים שמובאים בערוך מילמדנו ומובאים גם בילקוט בשם הילמדנו) (יט), נתברר איפוא כי שני המדרשים ההם שונים הם. וכל אלה הקושיות יתיישבו אם נאמר שלא לבד מה שהביא בשם הילמדנו, רק גם מאמרים אשר הביאו הקדמונים מהתנחומא חסרים לפנינו בתנחומא הנדפס (בהערה ד' הביא דוגמאות מה שהביאו בשם התנחומא והחסר לפנינו) (כ), לכן אין לשפוט מהתנחומא שבידינו היום על תכונתו שהיה לו בזמן קדום, וזה לא נשתנה לבד בזמן הזה, רק גם כתבי יד ישנים מהתנחומא ראינו בהם כמה וכמה שהם שונים זה מזה אם בכתב יד עצמם ואם מאשר לפנינו בדפוס (כא), והילמדנו האמיתי אשר הוא בכ"י ממאה אחד עשר למספרם (כב), או גם עוד מלפנים והנקרא גם בשם תנחומא, איננו שוה עם המסודר לפנינו אשר הוציא הרבה מאמרים מילמדנו הקדמון (כג), ובעל הילקוט הביא את שניהם, על שם ספרים שונים (כד), והתנחומא הנדפס שבידינו הוא קיצור מהילמדנו הזה (כה), ומעט מקומות אשר נשאר כלו, והכתבי יד נותנים בלי ספק את הסידור איך היה מלפנים.

ועתה נבוא אל התנחומא שבידינו היום (הנקרא תנחומא—ילמדנו) יש בו פ"ב מקומות המתחילים „ילמדנו רבינו" ורובם הם בהספרים בראשית שמות במדבר, ומיעוטם בפרשיות

ויקרא

וספר במדבר מתנחומא הנדפס לקוח כמעט כולו מהכ"י שלנו. (טז) כבר מלתי אמורה כי הילקוט כוון רק לתנחומא כ"י, וספר ויקרא במדבר דברים מהנדפס לקוח כמעט כלו מן תנחומא כ"י שלנו. (יז) כי מה שהביא מן הילמדנו הוא מדרש בפ"ע הנאבד ואיננו. (יח) אין זה לשון הרשב"ם, רק הם דברי המעתיק הראשון, עיין מה שהעיר ידידי הרב הגדול מוהר"ר דוד לאזין בהערה להרשב"ם שהוציא לאור לד קנ"א, והמאמר הזה שמובא בשם ילמדנו היא הוספה שנית שהוסיף המעתיק שם. (יט) בין הדוגמאות הביא מבעל הערוך ערך אפנתי שמביא בשם ילמדנו, וגם הילקוט במדבר דף רמ"א ע"א הביא זה בשם הילמדנו ע"כ. אינו כן כי הערוך שם הביא ב' מאמרים מילמדנו מפ' בהעלותך ומפ' ואתחנן, אבל הילקוט (הוא שם בפ' חקת רמז תשס"ד) שהביא שם בשם הילמדנו לאנפפי שלו [צ"ל לאפנתי], הוא מאמר אחד ואינו ענין כלל אל המאמר שמובא בערוך. וכן מה שהביא עוד שם מערוך ערך לק ב' שמביא בשם ילמדנו, וכן הילקוט יהושע דף י' ע"ד (הוא ברמז ס"ג) הביא זה בשם הילמדנו, פה טעה במח"כ, כי מה שהביא הילקוט שם הביא בשם התנחומא לא בשם הילמדנו, והוא בתנחומא תולדות בכ"י אות י"ט, רק במאמר שלפניו הביא הילקוט מאמר אחר בשם הילמדנו חשב שגם המאמר הזה הוא מילמדנו. (כ) בהערה שם מביא ב' דוגמאות מרש"י יחזקאל ע"ז ס"א, ואיוב ל"ו כ"א. תמהתי מדוע הביא רק שני מקומות אלו ברש"י, הלא בהרבה מקומות מביא רש"י בשם תנחומא ואינם בתנחומא הנדפס (עיין בפרק י' הבאתי כל המקומות אשר רש"י הביא התנחומא), והסבה בזה כי רש"י ז"ל כוון כמעט בכל מקום רק על התנחומא כ"י שלנו, ושם באמת נמצאים כל המאמרים. גם יש לתמוה על מה שכתב כי מה שהביא רש"י איוב ל"ו כ"א לא נמצא בנדפס, ובאמת הוא שם משפטים אות י"א. גם מה שהביא בהערה ההיא משני מקומות בילקוט ישעיה דף נט ע"א ותהלים דף ק"ג ע"ד שהביא בשם תנחומא ולא נמצא לפנינו בנדפס, במאמר הראשון שהביא מילקוט ישעיה הוא שם רמז שע"ג ורמז שע"ד בשני רמזים אלו מביא את התנחומא, המאמר הראשון שאלה מערוכה נמצא בתנחומא כ"י בראשית אות כ', והמאמר השני ילמדנו רבינו כמה הוא דינם של רשעים בגיהנם הוא בכ"י בראשית אות ל"ג. וכן מה שהביא מילקוט תהלים שהוא ברמז תשל"ז והגיון תנחומא שם מוסב על המאמר ילמדנו רבינו, והוא הוא המאמר מכ"י בראשית אות ל"ג שהבאתי. וגם פה נפלא בעיני מה שהביא רק ב' מקומות האלה, הלא הילקוט הביא בהרבה מקומות בשם התנחומא (עיין רשימה מהילקוט במבוא סי' ע"ו), וכולם נמצאים בתנחומא כ"י שלנו, ואת הקובץ מתנחומא אשר כעת בדפוס לא ראה בעל הילקוט כלל. וכן מה שהביא עוד שם בהערה משבלי הלקט הנדפס דף מ' ע"ד בשם תנחומא ויהא מנין שמנו הדורות שהיו מתענין שני וחמישי, גם השבלי הלקט כוון אל התנחומא כ"י שלנו ושם נמצא המאמר (עיין במבוא פרק י' שהבאתי כל המאמרים שהביא השבה"ל מהתנחומא), ומה שהביא ממרדכי יומא שהביא ובתנחומא פ' וה' פקד את שרה ילמדנו רבינו אם היתה קטנה ולא נמצא בנדפס, גם זה נמצא בכ"י שלנו וירא אות ל"ב. עוד הביא שם בהערה בילקוט שמות דף כז ע"ד (הוא רמז קפ"ז) מובא בשם תנחומא אמר ר' יצחק לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחודש הזה לכם, וזה לא נמצא בתנחומא, ובאמת גם זה הוא בתנחומא כ"י בראשית אות י"א, והילקוט כוון להכ"י שלנו. (כא) כתבי יד הנמצאים מהם הם שוים עם התנחומא אשר כעת בדפוס, ומהם אשר המה התנחומא הישן והקדום כמו כ"י שלנו ושנוים הם. עיין בפרק י"א תכונת הכ"י. (כב) הוא מאה התשיעית לאלף החמישי, ובמח"כ שגה בהשערה זו, כי הילמדנו לא נמצא כלל בעולם, ותבל על דאבדין ולא משתכחין. (כג) התנחומא איננו קצור הילמדנו, רק אסיפה אחרת מאסדר אחר. (כד) את התנחומא אשר כעת בדפוס לא ראה בעל הילקוט כלל, רק את התנחומא כ"י שלנו, וגם את הילמדנו הנאבד. (כה) עיין

הערה

ויקרא שמיני מצורע (כו), ואחר השאלה בהלכה מלבד ט' פרשיות (בהערה ג' צד רל"א ציין הט' מקומות) מתחיל המאמר באגדה „זש"ה" ועוד מתחילים במלות זש"ה כ"ז סדרים בהתחלת הפרשיות (בהערה ד' ציין המקומות ההן) (כז), וכ"ח פעמים באמצע הפרשיות (בהערה ה' ציין המקומות ההן) (כח), וחמשה פעמים מתחילין כך פתח רבי תנחומא בר אבא (בהערה ו' ציין המקומות) (כט), וחמשה פעמים אשר אין להם פתיחה כלל (בהערה ז' ציין המקומות) (ל), סכום הכולל כל פרקי התנחומא עולה ק"מ (לא), וחוץ תוכן האגדה נמצא גם ענינים מספרים אחרים, כמו מאמרים קצרים מהמכילתא (בהערה א' צד רל"ב ציין המקומות מתנחומא שהביא את המכילתא ואנה הם נמצאים במכילתא) (לב), גם מאמרים שלמים מהשאילתות (בהערה ב' ציין המקומות) (לג) גם מאמרים מפרקי דר"א (בהערה ג' ציין ב' מקומות) (לד), וכמו כן מאמרים מקוטעים מויקרא רבה ופסיקתא (בהערה ד' ציין ב' מקומות) (לה), גם נמצא הוספות ממינים שונים (לו), גם נמצא השמטות וציונים (בהערה א'

הערה כ"ג. (כו) לא רשם הפרשיות הנמצא בהן ילמדנו וארשום אותם כאן, בפ' בראשית נמצא ב' פעמים ילמדנו רבינו, נח ה' פעמים, לך ה' פעמים, וירא ה', חיי ב', תולדות ג', ויצא ה', וישלח ג', וישב ב', מקץ ג', ויגש ב', ויחי ב', וארא ב', בשלח א', יתרו ג', תרומה ג', תצוה א', תשא ה', ויקהל א', פקודי א', ויקרא ב', שמיני א', מצורע ג', במדבר ג', נשא ד', בהעלותך ג', שלח ב', בלק ב', פינחס ג', מטות ג', מסעי ב', עולה ס"ה פ"ב, אולם נעלם ממנו כי בפ' פקודי אות י' נוסף מאמר ילמדנו רבינו מהמדפיס מהאשכנזה, וכמו כן ויקרא אות ב' ואות ו', במדבר אות י"א, נשא אות כ"ט, ס"ה חמשה מקומות הן הוספת המדפיס מהאשכנזה: (כז) מה שהביא בהערה שם כי בפ' וישלח מתחיל בהתחלת הפרשה במלות „זש"ה" באמת אינו כן רק במאמר שלאחריו באות ב' מתחיל במלות הנ"ל, וכעין זה תמצא ג"כ בפ' תולדות ובפ' ויגש שבמאמר שלאחר התחלת הפרשה לפנינו באות ב' מתחיל במלות „זש"ה". (כח) כפי אשר כתב נמצאים מאה ועשרים ואחד פעמים המתחילים במלות „זש"ה", אבל באמת נמצאים בנדפס ערך ב' מאות ושבעים פעמים המתחילים במלות זש"ה, רק לפניו בדפוס פראנקפורט מעורבים המאמרים יחד ובלתי נפרדים זה מזה באותיות, לכן היה הנקל לטעות במספרם. (כט) היינו דף ל' ע"ג, ל"ד ע"ב, ל"ה ע"ג, ל"ו ע"ב, ס"ב ע"ד, והיינו בפ' משפטים אות ע"ו, תשא אות ג', שם אות י"ד, שם אות כ', נשא אות כ"ד, אולם מאמר האחרון הוא הוספת המדפיס מהאשכנזה (עיין בפרק י"ד), ושכח להביא בפ' נח אות ב' כך פתח רבי תנחומא בר אבא, וכן בפ' לך באמצע אות ה', ושם בהתחלת אות ז'. (ל) מאמרים האלה נמצאים בנדפס הרבה פעמים ולא אדע מדוע בחר באלה. (לא) בתנחומא אשר היה לפניו לא היה עוד המאמרים מחולקים כאשר עשה בעל עץ יוסף, והוא חלק התנחומא לשבע מאות וששים וארבע ענינים אבל גם הוא עוד הניח הרבה מאמרים אשר לא הפרידם ונשארו מחוברים יחד באמצע, לנגד זה נמצאו הרבה מאמרים אשר הם הוספת המדפיס מהאשכנזה והמספר ק"מ הוא לא נכון. (לב) לעיל בפרק ג' הערה ו' הבאתי כי בכ"י מהתנחומא ובדפוס קאנסטאנטינא וויניציא מצויינים הפרשיות ממכילתא ומנין ההלכות שבכל פרשה, רק המדפיס מהאשכנזה השמיט כל זה ונשמטו אח"כ בכל הדפוסים ע"ש. (לג) בהערה שם ציין תנחומא דף א' ע"ב, ג' ע"ג, כ"ט ע"א, ס"ט ע"א, והם באמצע בראשית אות ב', שם אות ג', נח אות ד', משפטים אות ו', חקת אות ב', אולם אין זה מבעל התנחומא, רק נוספו בזמן מאוחר אל התנחומא הנדפס, אף כי נמצאים גם בכ"י מהתנחומא אשר כעת בדפוס, בכל זאת הן הוספות מאת המעתיק הראשון אשר ספח אותן אל התנחומא ואינם מבעל התנחומא עצמו. (לד) בהערה שם הביא ב' מקומות, הראשון הוא דף י"ג ע"ד במאמר המתחיל הכותים, והוא מפדר"א פל"ח, וכוונתו לתנחומא פ' וישב באמצע אות ב' המתחיל הכותים לא נחשבו משבעים לשון אלא מיתר חמשה גוים כו', ויש להעיר שלא לבד המאמר הזה נובע מפדר"א, רק גם מאמר גדול שלפניו המתחיל מה עשה ראובן הלך וישב באחד מן ההרים וילך בלילה להעלות את יוסף ותשעה אחיו יושבים במקום אחר כו' עד סוף אות ב' כל הענין הוא שם בפדר"א פל"ח עם הרבה שינויים. ומאמר השני הביא מתנחומא דף מ"ג ע"א, והוא בפ' ויקרא אות ח', אמנם איננו מגוף הספר, ואף שנכנס עליו כבר היה לעולמים, ומן ביום החמישי ברח יונה מפני אלהיו ציין המדפיס מהאשכנזה בצדו „פרק י' מפרקי דר"א" עד ויקלוף הקב"ה על ישראל, וגם על המאמר שאחר זה „לפיכך אמר יונה הגוים מיד יעשו תשובה" ציין „מכאן עד סוף הפרשה פ"י מפדר"א" ואם כן אין להביא ראיה כי התנחומא שאב מפדר"א. ויש להוסיף כי גם בפ' שמיני אות ט' נמצא מאמר אחד ובשביל זה היה מתיירא יונה להנבא דאמר ר' טרפון ממונה היה הדג וכו', והניגו המדפיסים מלת „וכו'". גם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא כי רבו לקצר, ועיקר המאמר הוא בפרקי דר"א פ"י שמובא כבר בפ' ויקרא כנ"ל. (לה) שם בהערה הביא שמיני דף מ"ז ע"ג ובפ' נו דף מ"ד ע"ד, הראשון הוא שמיני אות ט' כ"מ שנאמר ויהי כו', וזה נמצא גם בוי"ר פי"א אות ז' וגם בפסיקתא רבתי פ"ה, אבל המאמר הזה נמצא גם בב"ר פמ"ב, ובמ"ר פי"ג ובריש מדרש אסתר, ורות רבה פ"א ובבלי מגילה י' ע"ב בשינויים, ומאמר השני הוא בפ' נו אות י"ב אמר ר' אבדימי דמן חיפה אני שניתי במשנתי כשנגלה הקב"ה על הר סיני, והוא ברבתי פכ"א, ובפסיקתא דרב כהנא פסקא בחודש השלישי, אולם זה הוא הוספת המדפיס מהאשכנזה עפ"י תנחומא כ"י. (לו) שם בהערה הביא המקומות שנוספו בתנחומא והם דף י"ב ע"ב עד וישלח, כוונתו להתחלת פ' וישלח אות א' המתחיל עם לבן גרתי עד התחלת אות ב', ובאמת מסגנון הלשון נראה כי נתוסף, וכן ראיתי בכ"י ה' מהאקספארד לא נמצא המאמר הזה, ומתחיל שם פ' וישלח מן אות ב' זש"ה וה' נתן קולו. גם במאמר שהביא מן המכילתא, בתנחומא בא נמצא איזה הוספות מאשר הוא במכילתא. עוד הביא דף ל"ע ע"ג התחלת פקודי ותרגום ירושלמי מובא שם, אין זה ממאמרים הנוספים, ומה שמובא שם ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדו (תהלים קכ"ב) תרגום ירושלמי דמתבניא ברקיעא בקרתא [צ"ל

א' צד רל"ג ציין המקומות) (לז), מכל זה נראה כי חצי השני מס' דברים הוא בלתי שלם, וזה יעיר את הקורא לחשוב כי גם הילמדנו היה בלתי שלם בחלק הזה (בהערה ב' הביא שרש"י

היך קרתא] נאמתברא לה כחדא באראא, טעות המעתיק הוא וצ"ל תרגום ירושלים דמתבניא וכ"ל פיר ירושלים דמתבניא, וכלשון הזה הוא לפנינו בתרגום תהלים שם, ונהפכו האותיות תמורת ירושלים נעשה ירושלמי, לכן תראה כי אין הכוונה לתרגום ירושלמי. עוד שם הביא כי טסף מן דף ל"ט ע"ג עד דף מ' ע"א, כוונתו בפ' פקודי כל אות ג' מאמר המתחיל ואף בצלאל. זה אמת ואף כי רשום עליו „כבר היה לעולמים" בכל זאת היא הוספה עוד ממעתיק הראשון, רק יען כי מאמר שאחר זה אות ד' המתחיל ד"א משכן העדות טסף מאת המדפיס ממאנטובה עפ"י כ"י שלנו, וכתב עליו „קנקן חדש מלא ישן", הגיה פל מאמר מאות ג' הנ"ל „כבר היה לעולמים", ובאמת מאוחר הוא ואינו מהתנחומא. וז"ל המדפיס ממאנטובה. הביטו וראו שזה אינו ממחבר ז"ל (ר"ל מבעל התנחומא) כי אם המאמר אשר לנגדו (כי בדפוס מנטובה המאמרים הם זה מול זה) והחליפו הטעה המדפיסים ראשונה, אך למען לא יחשב חסר מהראשונים הבאתיו אף הוא למען תדעו כי לזכותם נתכוונתי עכ"ל. עוד הביא בהערה שם כי נוסף בדף מ"ג ע"א הוא בויקרא אות ח', וגם זה אמת אף כי רשום עליו „כבר היה לעולמים". עוד שם כי נוסף הנוסחה השני מפ' נו דף מ"ד ע"ד עד דף מ"ו ע"א, הוא בתנחומא פ' נו אות י"ג ואות י"ד עד סופו, גם פה אף כי רשום עליו „כבר היה לעולמים" הוא כלו הוספה כאשר העיד המדפיס ממאנטובה. עוד שם כי נוסף דף כ"א ע"א הפירוש מרב שרירא גאון, והוא בסוף פ' מצורע אות ח', זה נמצא גם בדפוסים הראשונים, קאנסטאנטינא, וויניציא, אבל בכ"י ב' וה' מאקספארד איננו, לכן הוא הוספה מהמדפיס הראשון. עוד שם כי פ' וילך נוסף פעם ראשונה בדפוס ווירונא, אינו כן, אבל הוא הוספת המדפיס ממאנטובה, רק יען כי המדפיס מווירונא הדפיס את הקדמת המדפיס ממאנטובה בלי זכרון שמו חשב כי המדפיס מווירונא הוסיף פ' וילך, והאמת היא הוספת המדפיס ממאנטובה. עוד שם התחלת פ' האזינו נוסף ומובא שם הפסיקתא, וכן בפ' זו נוסף המאמר הצור תמים פעלו, ונזכר בו פדר"א וספר של רבי משה הדרשן, ובאמת כל אלה הם הוספת המדפיס ממאנטובה. (לז) כוונתו כי נמצא לפעמים בתנחומא אשר המסדר קצר והראה באיזה מקום כבר נמצא המאמר כמו דף ע"ו ע"ב (הוא פ' מקץ סוף אות ג') סיים „וכו' לעיל דף ד' ע"ב" (הוא פ' בראשית אות י"ב), אולם זה קצור מהמדפיס ממאנטובה, ובכ"י ב' מאקספארד ובדפוס קאנשטאנטינא וויניציא נמצא כל הסיום, ופלא כי בדפוסי ווירונא פראנקפורט הניגו גם כן „לעיל דף ד' ע"ב" העתיקו מלה במלה מדפוס מאנטובה כסומא בארובה, כי בדפוסיהם המאמר בדף אחר, וכן עשו תמיד. עוד שם בדף ע"ז ע"א (הוא בפ' ויגש אות ד') הושיב יוסף שומרים על השערים וכו' „לעיל פ' מקץ דף כ'" (הוא שם אות ח') גם כאן קצר המדפיס ממאנטובה ונמצא הסיום בדפוס ראשון של קאנשטאנטינא ואחריו בדפוס וויניציא, ונמצא כתוב שמה גם ראיתי כן בכ"י שני מרומי קובץ 44 בסוף המאמר „כדרך שהוא כתיב בסדר ויהי מקץ", וגם פה הניגו המדפיסים מווירונא ופראנקפורט הדף שהוא בעצמו כמו שהוא בדפוס מאנטובה. עוד שם בדף כ"א ע"ד (הוא בפ' וארא סוף אות ו') זה נמצא גם בדפוסי קאנשטאנטינא וויניציא ושם כתוב „כולה כדכתיבנא ברים פרשתא" ובדפוסים אחרונים הניגו „כו' כדכתבתי ברים הפרשה סי' א'" *). עוד שם גם בדף כ"ז ע"ד (הוא בפ' יתרו אות ט') ושם כתוב „וכו' לעיל דף ח' ע"ג". גם זה קצור המדפיס ממאנטובה ונמצא בשלימות בדפוסי קאנשטאנטינא וויניציא, ומדפיסי ווירונא ופראנקפורט הניגו ג"כ דף ח' ע"ג אף שהוא בדפוסיהם בדף אחר. ובדפוסים אחרונים הניגו „לעיל בסדר לך סי' י"א" והמדפיס ממאנטובה כוון לפ' יתרו. עוד שם דף ל"ט ע"ב (הוא בפ' פקודי אות ב'), שכתוב שם „כמו שפרשנו לעיל" וכן הוא גם בדפוס ראשון מקאנשטאנטינא ודפוס וויניציא. עוד שם דף מ' ע"ג וע"ד (ציון הראשון הוא בפ' פקודי אות ז') כי כתוב שם „כו' לעיל דף מ"ו" אולם כל המאמרים שם הם הוספת המדפיס ממאנטובה וגם הציון הוא ממנו, ובדפוס ווירונא ופראנקפורט הניגו ג"כ „דף מ"ו" כמו שהוא בדפוס מאנטובה, והציון שציין „לעיל דף מ"ו" כוון לפ' כי תשא באות כ"ז. וציון השני שהביא דף מ' ע"ד (הוא בפ' פקודי סוף אות י') שרשם שם „כתוב באלה הדברים" גם כאן כל המאמר עם הציון הוא הוספה שהוסיף המדפיס ממאנטובה וכוונתו לסוף פ' שופטים. עוד שם דף מ"א ע"א (הוא ג"כ בפ' פקודי אות י"א) הוא ג"כ לשון המדפיס ממאנטובה. (פה המקום להעיר כי שם בפ' פקודי באות ג' אשר רשום עליו כבר היה לעולמים נמצא במאמר אל תקרא מכון אלא מכוון כנגד כסא הכבוד „כמו שכתוב לעיל", גם עוד שם בחבורתי לבני אמי נמצא באמצע „פי' קודם שאצא ממעי אמי" והמדפיסים האחרונים השמיטו מלת „פי'", גם נמצא עוד שם „כמו שנאמר לעיל"). עוד שם דף מ"ב ע"ד (הוא בפ' ויקרא אות ז') שציין שם „כו' לעיל פ' תולדות דף י"ג ע"ג" כל המאמר עם הציון הוא הוספת המדפיס ממאנטובה, ובדפוסי ווירונא וגם פראנקפורט הניגו ג"כ דף י"ד בטעות כי פ' תולדות היא שם בדפים אחרים. עוד שם דף כ"א ע"ב (הוא פ' אחרי מות אות ב') ורשם שם „כו' לעיל דף י"ב" אולם זה הוא קצור המדפיס ממאנטובה ונמצא בשלימות בדפוסי קאנשטאנטינא וויניציא גם בכ"י ה' מאקספארד, וכוונת הציון מדף י"ב על פ' וירא, והמדפיסים מן ווירונא פראנקפורט הניגו ג"כ דף י"ב כאילו הדפיסו דף על דף. עוד שם דף נ"ג ע"א (הוא בפ' קדושים אות ז') שם כתוב „אכול כו' לעיל דף מ"ב ע"ב" זה ג"כ קצור המדפיס ממאנטובה, וכוונתו לפ' תזריע אות י"ג שהוא בדפוס מאנטובה דף מ"ב, ונמצא המאמר בשלימות בכ"י ה' מאקספארד, גם בדפוס קאנשטאנטינא וויניציא, ומדפיסי ווירונא ופראנקפורט רשמו ג"כ דף מ"ב והלכו כעורים באפלה. עוד שם דף נ"ז ע"ג (הוא פ' בחקותי אות ד') כתוב שם „כבר נכתב בסדר אמור אל הכהנים" וזה נמצא ג"כ בדפוסי קאנשטאנטינא וויניציא, והוא נוסף א"כ מהמדפיס הראשון וליתא בכ"י ה' מאקספארד. עוד שם דף נ"ט ע"ג (הוא בפ' במדבר אות ט"ז) מעכונה שאלה את ר' יוסי בן חלפתא בכמה ימים כו' ושם נרשם „כו' לעיל דף י"ז" והוא לפנינו בוישלח אות י', זה ג"כ קצור מהמדפיס

---

*) פה יש להוסיף בפ' בשלח אות ד' נמצא ג"כ „וכו' כדכתיב בסדר וירא אליו". וראיתי כי כן הוא גם בכ"י ג' וכ"י ה' מאקספארד.

שרש"י לא הביא את התנחומא בספר דברים) (לח), המאמרים מהמכילתא כפי הנראה היה כבר לפנים במדרש ילמדנו כאשר יראה הרואה בס' הערוך שהביאם משם ילמדנו ונמצאים במכילתא (בהערה ג' הביא ג' ערכים לראיה ערך אז הרדפני כבד א') (לט), אבל מלבד הוספות וחסרונות אלה רוח אחד לכל יתר מאמרי התנחומא עם מה שמביאים הקדמונים ממנו ועם מאמרי הילמדנו אשר זה יורה כי מלפנים היה רק מדרש אחד (מ). נמשך מהאמור כי הילמדנו והתנחומא היא אגדה ראשונה על התורה ונראה בו דרך ותכונת מדרש ויקרא רבה ששניהם קובעים דרשותיהם על נושא מיוחד, ואחר כך יפרדו לענפים וסעיפים שונים, אבל מחוברים הם בענינם, ומסיים דרשותיו כמו בויקרא רבה ובפסיקתא בתקוה על הגאולה וביאת משיח (צד רל"ד הערה א' הביא איזה דוגמאות), ועל הרוב מסיימים בסגנון לשון אחד (שם בהערה ב' הביא איזה דוגמאות). וההתחלה „ילמדנו רבינו" בוודאי לא הציג המסדר בכל הפרשיות, כי לא נוכל לומר שנחסרו בהרבה מקומות מהתנחומא שבידינו השאלות מהלכה; אבל בכל זה היו נמצאות לפני הקדמונים שאלות הרבה בהלכה שאינן לפנינו היום כאשר יורו על זה הרבה ציונים מהקדמונים מהילמדנו והתנחומא (בהערה ג' הביא דוגמאות המובאות בשם הילמדנו (מא) ובהערה ד' הביא דוגמאות המובאות בשם התנחומא) (מב). סגנון דרושי אגדה

ממאנטובה ונמצא בשלימות בכ"י ס' מאקספארד, וגם בדפוסי קאנסטאנטינא וויניציא, ומדפיסי ווירונא ופראנקפורט הגיהו גם פה דף י"ז. עוד שם דף ס"ב ע"ב (כוונתו פ' נשא אות ע"ז) שכתוב שם „כו' לעיל דף מ"ט ע"ד", הוא בפ' פקודי אות ו', גם זה קצור המדפיס ממאנטובה, ונמצא בשלימות בכ"י ס' מאקספארד ובדפוסי קאנסטאנטינא וויניציא, וגם פה הגיהו מדפיסי ווירונא פראנקפורט הדף הנ"ל בטעות. ובמאמר הזה נמצא עוד הפעם מלת „כו'" ובדפוסים הראשונים נמצא המאמר במלואו *). עוד בדף ס"ג ע"ג וע"ד (כוונתו לפ' בהעלותך אות ג') שכתוב שם „וכו' לעיל דף כ"ח ע"ד" הוא קצור המדפיס ממאנטובה וכוונתו לפ' שמיני אות ח', ונמצא המאמר בשלימות בכ"י ס' מאקספארד ובדפוסי קאנסטאנטינא וויניציא, ומדפיסי ווירונא פראנקפורט הגיהו גם בכאן דף כ"ח שהוא שם פ' במדבר. ואשר הביא דף ס"ג ע"ד כוונתו ג"כ לפ' בהעלותך אות ד' ששם כתוב „כו' לעיל פ' תצוה" גם בכאן הם דברי המדפיס ממאנטובה, ונמצא בשלימות בכ"י ס' מאקספארד ודפוסי קאנסטאנטינא וויניציא, ומדפיסי ווירונא פראנקפורט טעו גם בכאן. עוד הביא דף ע"א ע"א (כוונתו לפ' חוקת אות י"ט) שם נמצא ויאמר העם אל משה חטאנו כי דברנו וכו', והשב כי קצר המסדר, ובאמת ע"ש הוא וצ"ל „וגו'" והוא קצור הכתוב כדרך המדרשים בכ"ת ומתוקן לנכון בדפוסים אחרונים. עוד הביא דף פ"ב ע"ג (הוא פ' שופטים אות י"ב) כתוב שם „לעיל פ' ואלה דף כ"ח ע"א" והוא בפ' ואלה אות ע', אולם כל המאמר הוא הוספת המדפיס ממאנטובה. עוד הביא שם דף מ"א ע"ב מובא סדר עולם, כוונתו לסוף פ' פקודי, שם כתוב „כדאיתא בסדר עולם" ברייתא זו דר' יוסי מובאת הרבה פעמים שם בבבלי. עוד הביא שם כי התנחומא ליין את התלמוד כמו בדף כ"ח ע"ב (כוונתו לפ' יתרו אות ע"ו) שם מובא גזור מתקנא בגבור חכם בחכם עשיר בעשיר כו' במס' ע"ז פ' ר' ישמעאל, עשרת הדברות כתובים בפרק של שבועות, וכן הוא בכ"י ב' וכ"י ס' מאקספארד ובדפוסי קאנסטאנטינא וויניציא, בגליון ע"ז הכוונה ע"ז דף כ"ד פ"ב וכ"ה ע"א, והגליון השני עשרת הדברות וכו' הכוונה לפסיקתא רבתי, והיה כתוב עשרת הדברות בפ' של שבועות (לא בפרק והכוונה בפסיקתא או בפסקא) והוא שם בפסיקתא רבתי פסקא כ"א שנרשם עליו „עשר דברים" ובסוף פסקא כ"ד נרשם שם „סליק עשרת דבריא" ואולי היה מדרש מסודר בפני עצמו והיה מכונה מדרש עשרת הדברות, וכן נמצא אגדה של שבועות המכונה מדרש עשרת הדברות ונדפס גם בבית המדרש ח"א. עוד שם דף כ"ט ע"ב (כוונתו לפ' משפטים סוף אות ו') ת"ר כי יפלא ממך דבר למשפט וכו' כדכתיבנא בסנהדרין בנזיקין בפרק ואלו הן הנחנקין, כן הוא גם בכתבי יד ובדפוסי קאנסטאנטינא וויניציא, והמדפיס ממאנטובה ואחריו כל המדפיסים הגיהו רק „בסנהדרין פי"א", והוא באמת בפרק י' בדף פ"ו ע"ב פ"ז ע"א. עוד שם דף פ"א ע"ג (הוא בפ' שופטים אות א') „כדאמרינן במס' סנהדרין" וכן הוא גם בדפוסי קאנסטאנטינא וויניציא, והוא בסנהדרין דף מ' ע"א. עוד שם הביא דף פ"ו ע"א (כוונתו פ' ברכה אות ז') כתוב שם „כו' בגמרא דברכות" וכן הוא בדפוסי קאנסטאנטינא וויניציא, והוא בברכות דף מ"ח ע"א, וברור שנוספו מאת מעתיק אחד בגליון הספר ואחר כך הובאו פנימה. עוד שם בדף כ"ו פ"ד רשם „אז ישיר משפרא" הוא בפ' בשלח רים אות כ"ד, עוד בדף ל"ג ע"ב (הוא בפ' תצוה סוף אות ע') כתוב „וכמה טעמים הצריכים להדרש בפ' אחרי מות" וכ"ה בדפוס קאנסטאנטינא וויניציא, והכוונה בתנחומא אחרי אות ו', גם זה היה הוספת המעתיק. (לח) אף שלא ישא את התנחומא על שפתיו בס' דברים בכל זאת הביא מאמרים ממנו, כמו דברים ב' כ"ו על הכתוב וממדבר קדמות, הוא בתנחומא כ"י שלנו בהוספה לפ' דברים, גם שם ל"א הוא מתנחומא סוף דברים, וכן עקב ח' א' מ"ש ומדרש אגדה כו' הוא בתנחומא עקב. וכן ראה י"ד כ"ב, תצא כ"א י"ב, כ"ה י"ח, תבוא כ"ו ו', ודומיהם. (לט) המאמרים האלה והם מערך אז הרדפני כבד א' הנמצאים לפנינו בתנחומא והערוך הביאם בשם הילמדנו, והם נובעים מהמכילתא, הם בתנחומא הנדפס בס' שמות, בא אות י', בשלח אות כ"ד, ויוכחו ה' פן ר' נתן אומר הרדפני מר היה, שם אות ע"ז וברוב גאונך כי הנוגע בכם כנוגע בבבת עינו. (מ) כבר כתבתי למעלה כי תנחומא כ"י לחוד, ותנחומא הנדפס לחוד, וילמדנו הנאבד לחוד, ומדרשים שונים הם. (מא) הכל לפי השערתו כי הילמדנו והתנחומא הם אחד, אבל כבר הוכחתי כי הם מדרשים שונים, והילמדנו נאבד מאתנו, אם כן אין לדברים האלה שחר. (מב) אין לשפוט כלל מאשר הקדמונים הביאו בשם

*) גם נמצא בפ' קדושים אות ז' „וכו' כדאיתא לעיל" וזה קצר המדפיס ממאנטובה והגיה „כו' לעיל דף מ"ב ע"ב" וכוונתו לפ' תצוה, והמדפיסים מפראנקפורט גם מווירונא הגיהו גם כן הדף הזה, ובאמת בדפוסים האלה הדפים מבונים, ובכ"י ב' ובכ"י ס' מאקספארד גם בדפוסים הראשונים של קאנסטאנטינא וויניציא נמצא המאמר במלואו.

אגדה אלה המתחילים בשאלה בהלכה יורה על איחור זמנם (מג), ובעבור זה נוכל להחליט כי התנחומא הוא מאוחר מן מדרש ויקרא רבה ופסיקתא (מד) אע"פ ששוים המה בלשונם ובאיכותם (בהערה ה' הביא דוגמאות לזה) (מה), וגם שוים הרבה מאמרים המתחילים בשאלה בהלכה „ילמדנו רבינו" אל ספר השאלתות (בהערה ו' ציין המקומות מהתנחומא והשאילתות) (מו), גם אל שאר חבורי הגאונים (בהערה ז' הביא איזה דוגמאות) (מז), ובכלל נמצאים בו דבורים ולשונות וענינים אשר יורו שיש להם התיחסות עם סוף זמן הגאונים (בהערה א' צד רל"ה סופר ומונה דוגמאות מזה) (מח), גם נמצא בו מענין שתי הישיבות בבבל (בהערה ב' הביא

פ'

התנחומא ולא נמצא בנדפס, כי אשר הביאו הוא מתנחומא כ"י שלנו, כמו שתראה מה שהביא גם בהערה מילקוט ישעיה דף נ"ט ע"א (גם רמז שע"ד) הוא בכ"י שלנו בראשית אות ל"ג. ומ"ש מילקוט תהלים דף ק"ג ע"ד (הוא גם רמז תשל"ז), הוא ג"כ המאמר הנ"ל מבראשית. ומ"ש מילקוט יואל דף פ"ה ע"ג (הוא גם רמז תקל"ו), הוא בכ"י שלנו בראשית אות י"ב. גם מה שהביא ממרדכי יומא, וכוונתו למאמר שהביא בתנחומא וה' פקד את שרה ילמדנו רבינו אם היתה קטנה, זה נמצא בכ"י וירא אות ל'. וכן מה שהביא מן השבלי הלקט סי' נ"ב כי מביא מתנחומא פ' וירא מנין שמעו הדורות שיהיו מתענין בשני ובחמישי (הוא בשבלי הלקט כ"י ערוגה רע"ז ובתניא סי' נ"ב) הוא לפנינו בכ"י אות מ"ז. (מג) אין לשפוט מזה על אחור זמנם כי כן היה דרך רבנן דאגדתא גם בזמן קדום מאד, בטרם דרשו בהגדה להביא בתחלה ג"כ איזה דברים בהלכה. (מד) אם כי התנחומא הנדפס הוא מאוחר, אבל התנחומא כ"י שלנו הוא ישן נושן ומוקדם אל הוי"ר והפסיקתא, כאשר תמצא לעיל במבוא פרק ט' המדרשים אשר השתמשו בתנחומא. (מה) גם בהערה הביא לראיות לזה כי שוה לויק"ר משלשה מקומות בערוך, ערך גל ז', דקקם, שלם, וכוונתו כי בערך גל הביא בילמדנו ובויק"ר, ובערך דקקם הביא בוי"ר אחרי ובילמדנו אחרי, אולם בערך זה תראה כי הביא מאמרים שונים, ובערך שלם הביא בוי"ר ופרשת אחרי (נ"ל ובפסיקתא אחרי) ופסקא פרה ובילמדנו זאת חקת התורה, מזה תראה שאם כי המאמר שהביא נמצא גם בוי"ר ובילמדנו, אבל הם במקומות נפרדים בזה בפ' אחרי ובזה בפ' חקת, וא"כ אין מזה ראיה כי שוים המה כי נמצאים הרבה מאמרים שוים במדרשים שונים ממסדרים שונים במקומות נפרדות, כי כל מסדר הגיג מאמר האגדי במקום הנאות לפי ענין סדורו, ותוך לזה הערוך לא הביא רק את הילמדנו ולא את התנחומא. גם מביא לראיות גם על תנחומא הנדפס. כי נמצא בו מאמרים שוים עם הפסיקתא, וציין גם הדוגמאות, אבל מציין סימני הפסקות לפי סדורו אשר נתן לפסיקתא דרב כהנא אשר היה לפניו אז בכתב יד, אולם לפנינו הנמצאת כעת בדפוס היא מסודרת בסדר אחר, והקורא אשר יבקש לבוא אל תכלית דבריו יעיין בכל סימני הפסקות אשר ציין הוא ושם ימצא כי רבם באיזה מקום נמצא בתנחומא הנדפס. (מו) כוונתו כי קצת מענין ההלכה המובא בתנחומא נמצא ג"כ בשאילתות, אולם מזה אין לשפוט כי האחד שאב מהשני, כי המקומות אינם שוים, וכל אחד הביא ענין הלכה המתיחסת קצת לענין שהמאמר מהפרשה, והמקומות שגם אשר הביא הנה הם: תנחומא דף ד' ע"ג (הוא בפ' נח אות י"ב ענין פו"ר) ובשאילתות סי' ה'. תנחומא דף ב' ע"ב (הוא פ' בראשית אות א' ענין לה"ר) שאילתות סי' כ"ח, (ויש להוסיף ולציין גם סי' קכ"ט). תנחומא דף ח' ע"ג (הוא וירא אות י"ד ענין אונאה), שאילתות סי' קמ"ז. תנחומא ט' ע"ד (הוא חיי אות ה' ענין תפלה) שאילתות סי' ח'. תנחומא דף ל' ע"א (הוא משפטים אות ב' ענין רבית) בשאילתות סי' מ"ג. תנחומא דף כ"ה ע"ד (הוא במדבר אות ט' ענין כמה אמות מותר להלוך בשבת), שאילתות סי' מ"ח. תנחומא דף מ"ג ע"ב (הוא בלק אות ט' ענין שאכל בלא נט"י) שאילתות סי' נ'. ובמכ"ע בית תלמוד שנה שלישית צד 209 תמצא מאמר ממני אודות השאילתות. (מז) גם בהערה מפרש דבריו כי נמצא גם בתשובות הגאונים שאלות הדומות לשאלות בהלכה בתנחומא, ולראיותיו שאילתות דף מ"ב ע"ג והוא פ' עקב סי' קמ"ה שנמצא גם ילמדנו רבינו מה עסקה של ציצית, גם מערוך ערך חלון א', ר"ל כי הביא גם שאלה לפני הגאונים כהן שלא התפלל ומצא צבור מתפללים מותר לעלות לדוכן או לא. באמת לא אבין כוונתו מדוע הביא ראיה זו מהערוך הלא שאלות נמצאו הרבה אין מספר בתשובות הגאונים. עוד הביא גם אלפס שבת פי"ט, ר"ל כי נמצא גם לרב האי גאון ז"ל ושאלתם נולד כשהוא מהול צריך להטיף ממנו דם ברית או לא, וזה פלא, האם רק תשובה אחת נמצאת לרב האי גאון ז"ל ומובאת באלפס? גם הביא בשם הכלבו סי' ה' כי מובא שם ושאלו מקמי רב נטרונאי גאון על מי שנכנס לבית הכנסת ומצא צבור מתפללין ועדיין לא קרא פסוקי דזמרה, וגם זה תמה האם לא נמצאו תשובות כאלה להגאונים רק זו שמובאה בכלבו, ונעלם ממני כוונתו בכל אלה. (מח) הביא כי נמצא הלשון „יתברך שמו" בילקוט דף רס"ה בשם הילמדנו (הוא ואתחנן רמז תתקכ"ט), גם לשון יתברך שמו של מלך מלכי המלכים או יתברך שמו של הקב"ה, תנחומא דף ג' ע"א, ה' ע"ב וע"ד, כ"ב ע"ד, כ"ח ע"ד, ע"ז ע"א, ע"ה ע"ד, (הוא בפ' נח אות ג', לך אות ה', שם אות ח' באמצע, וארא אות י"ד, חקת אות א', דברים אות א', עקב אות א'), ויש להכיר כי אולי נוספות הלשונות האלה מאת המעתיק הראשון ואינן מגוף התנחומא. עוד הביא גם שנמצא בדף מ"ב ע"א יהי שמיה מברך לעלם (הוא בפ' ויקרא אות ד'), אולם זה הוא גם מהוספת המדפיס ממאנטובה אשר הוסיף מתנחומא כ"י שלנו ונמצא גם ויקרא אות ו' יהי שמו מבורך לעולם, ולא אדע מדוע חשב שלשון זה הוא מזמן הגאונים הלא הוא כתוב בדניאל ב' כ' להוא שמיה די אלהא מברך מן עלמא ועד עלמא, וכן ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם (דה"א ט"ז ל"ו), ומורגל הרבה פעמים בדרז"ל. גם הביא עוד שנמצא עם ההוספה „שנתן תורה לישראל" כמו נח דף ג' ע"א (הוא נח אות ג') וריש עקב, גם מזה תראה שאין להביא ראיה כי כבר נזכר לשון זה בהגדה של פסח, וההגדה הזאת ישן נושן ונובע ממכילתא, גם נמצא הלשון „ואמרו רבותינו" הרבה פעמים בתנחומא גם בילמדנו מובא בערוך ערך גנוסר, גם בילקוט דף רמ"ג ע"ב ובח"ב דף ס"א ע"ד, קכ"ד ע"ד ודומיהם, (כוונתו בלק רמז תשס"ו, ירמיה רמז רע"ז, תהלים רמז תתס"ע), גם הלשון הזה אינו לשון מאוחר, ובמכילתא נמצא בה רבה מקומות „מכאן אמרו", גם הרבה פעמים נמצא תלת „ז"ל", כי תנחומא דף ס"ז ע"ג (הוא פ' קרח אות ד') מכאן אמרו זכרונם לברכה

אוי

פ' נח דף ג' ע"ג (מט), וכמה פעמים נמצא בו המשך מאמר גדול ולא נמצא בו שם האומר או הדורש, וגם קצת בהשמות אשר נמצאו בו הם משונים בטעות (בהערה א' צד רל"ו כתב לעיין בספרו פי"ט), גם הלשון הוא ארוך ורחב ודומה אל לשון הפירושים שנתחברו במאה הי"א למספרם, (בהערה ב' מביא ב' דוגמאות) (נ), ונמצא בו דברים נגד הקראים (בהערה ג' מביא מאמר אחד מפ' נח) (נא), ולכן נראה כי זמן חבור של הילמדנו (נב) הוא במחצה הראשונה של מאה התשיעית למספרם (הוא ערך ד"א ת"ר), (בהערה ד' הביא כי הרב בעל מנורת המאור בהקדמתו מכנה את ר' תנחומא ור' אושעיה אחרונים לעומת חבור התלמוד) (נג) אולם יותר מהגבלת זמן החבור כבד הגבלת המקום והארץ שבו חובר. והנה ממה שנמצאים בו מאמרים מאגדות ירושלמיות וגם שמות תנאים ואמוראים ירושלמיים וגם מלות יוניות ורומיות (בהערה ה' הביא איזה מלות זרות מן הערוך בשם ילמדנו) (נד), הנה נראה לשער שמחברו היה בארץ ישראל או בארץ סוריא, אבל משיווי לשונו בקצת מאמרים אל ספרים שהוברו בזמן הגאונים, וגם לספרי גאונים בעצמם, גם המאמר משתי ישיבות בבל, נראה שמחברו היה בארץ בבל, ולמען נצא מהמבוכה נאמר כי מחברו היה בארץ יון או איטליא, כי בארצות הנ"ל כבר היה נודע תלמוד ירושלמי, והיו הוגים בו, (בהערה א' צד רל"ז ציין לעיין בספרו פי"ט וכ"א), וגם הרבה מספרי הגאונים היו שמה, ובלי ספק היו נושאים ונוהגים בשאלות ותשובות הנמצאות בו, וגם כל דרשותיו הן כעין פירושים ושוים אל לשון רבינו משולם (בהערה ב' כתב לעיין בערוך ערך סעד) (נה), וכן מליצות חדשות (בהערה ג' הביא לדוגמא כמו חיים טובים, ים המת), וגם השתמשות המחבר בהפסיקתא (נו), וכן בשאילתות (נז), ובעל השאילתות נודע שנפטר בארץ ישראל, ואשר יתן להשערה זאת מקום

אוי נרשע אוי לשכנו, כן הוא לשון המדפיס ממאנטובה, אבל בדפוס ראשון כתוב „מכאן אמרו חכמים", ובדפוסים אחרונים „מכאן אמרו חז"ל". עוד שם גם הלשון „כך פתח רבי . . . ." לא נמצא באגדות הקדומות, ותמיד מובא רבי פלוני פתח, הנה גם מזה אין ראיה כלל, וכן מ"ש עוד שם כי במקום חיים טובים בילמדנו, (ערוך ערך טעם), נמצא בתוספתא מרפא, (בערוך ערך רפא מצאתי שהביא התוספתא), ובתלמוד נמצא תמיד אסותא, גם מזה אין ראיה, כי הרבה פעמים מצינו שמובא בלשון הקודם במקום לשון אחר, גם נמצא בתנחומא (כוונתי פ' חיי אות י"ג) הלשון „ים המת" *), גם נמצא הלשון „אלא שלא נטריח". בילמדנו מובא בילקוט דף רמ"ג ע"ג (הוא ילקוט בלק רמז תשס"ו כי כתוב שם והשבון הוא אלא שלא נטריח), וכן בתנחומא עצמו אחרי דף כ"ד ע"ג (יש לתקן בדברו בתנחומא אמור והוא שם בסוף אות ה') ושם כתוב „שעין הרבה יש למקרא הזה אלא שלא להטריח" וכל זה לקוח מן התנחומא כ"י שלנו, ושם נמצא הרבה כאלה. גם נמצא הלשון „מכאן אמרו חכמים" והלשון הזה מורגל במס' דרך ארץ ובתדב"א, ובמדרשים קדומים ג"כ מעט, מכל זה אין ראיה כלל, ובפרט הלשון „מכאן אמרו חכמים" נמצא בספרי נשא פסקא י"ב מכאן אמרו חכמים ארבעים סאה בלה, ונמצא בספרי ג"כ הלשון „מכאן אמרו". עוד שם כתב גם נמצא הלשון „כך שנו רבותינו" מובא בערוך ערך אלס א' וערך ארגליא בשם הילמדנו, ולא אדע מדוע הביא זה בשם הערוך הלא לשון זה נמצא הרבה פעמים בגוף התנחומא אחר השאלה בהלכה. גם נמצא הלשון „כך שנו חכמים" וכמו כן באור אעב"ה מובא בילקוט דף רמ"ג ע"ד בשם הילמדנו (הוא בלק רמז תשס"ח) ובערוך ערך הן, גם נמצא בילקוט שמואל דף י"ג ע"ג (הוא שם רמז פ') דמיון תפלת חנה אל תפלת שמונה עשרה וכן התענה של משה מובא בילקוט דף רל"ה ע"ד (הוא חוקת רמז תשס"ג בשם הילמדנו) והוא דומה לפדר"א פ"מ, וכן תפלת משה בתנחומא דף ס"ח ע"א, (הוא בפ' קרח אות ז') אתה יודע מחשבותיו של אדם ומה שבלבבות והכליות יועצות ויגלי בריותיך אתה מבין ואתה יודע מי חטא ומי לא חטא, מי מרד ומי לא מרד, אתה יודע רוח של כל אחד ואחד מהם. גם נמצא סיפור מיתת אהרן בילקוט דף רכ"ה ע"ג וע"ד (מסעי רמז תשפ"ז), אבל באמת מלבד כי מכל הנ"ל אין לשפוט כלל על אחור זמן התנחומא, כי כל אלה המאמרים הם בילמדנו, הנה גם מסגנון הלשון אין להביא ראיה על אחורם, כי היו מורגלים עוד בזמן קדמון מאד. (מט) הוא בפ' נח אות ג' שכתוב שם ולפיכך קבע הקב"ה שתי ישיבות וכו' ומתקבלין שתי פעמים בשנה באדר ובאלול מכל המקומות וכו', עיין מה שכתבתי אודות זה לעיל בפרק ג'. (נ) בהערה הביא דוגמאות מתנחומא דף ע"א ע"ד ויגר מואב (הוא בפ' בלק אות ב') וכן ריש ויצב. אולם לא מצאתי בזה אות אשר יורה כי הם מזמן מאוחר, כי הם כדרך סגנון לשון המדרשים. (נא) הוא ריש נח אות א' וקראת לשבת עונג זה הדלקת נר בשבת, עיין במבוא למדרש לקח טוב אות ח' סי' ג' דף כ"ח. (נב) פה הביא זמן חבור הילמדנו אף שעיקר דבריו סובבים על התנחומא. (נג) הגבלת זמן זה נוכל לשער רק אל התנחומא הנדפס, אבל לא על התנחומא שלנו, כי הוא מחובר עוד לפני זמן התלמוד בבלי. (נד) בהערה שם מביא איזה מלות בערוך בשם הילמדנו שבלתי נמצאים באגדות ישנות, גם פה הביא ראיות על הילמדנו, וכבר בארתי כי הילמדנו לחוד והתנחומא הנדפס לחוד וגם התנחומא כ"י שלנו לחוד, ומה שחשב בין המלות הזרות מלת „אפנטי" היא נמצאת ג"כ במדרש חזית פסוק עד שהמלך במסבו, גם בפסיקתא דרב כהנא ובפסיקתא רבתי. (נה) נעלמה ממני כוונתו, כי המעיין בערוך ערך סעד לא ימצא את אשר הוא מבקש. (נו) מסדר תנחומא הקדום כ"י שלנו לא השתמש בפסיקתא רק להיפך, כאשר בארתי לעיל במבוא פרק ב'. (נז) המאמרים מהשאלתות הם הוספות

*) עיין במכ"ע ל"ב היו"ל ע"י הרב הגדול מהר"מ רהמטער שנת י"ב נר 179.

מקום ביותר, הן שתי נחלים תיברוש ותציתוס שנמצאות בו (בהערה ד' הביא דברי הילקוט ישעיה דף מ"ה ע"ב) (נח), ור' תנחומא אינו המחבר של כל הילמדנו, רק איזה פרשיות ומאמרים ממנו, והמאסף האמיתי אשר התחיל את הדרשות בשאלה בהלכה חי בזמן אחר זה ואולי היה במחצה השנית של מאה התשיעית למספרם (ערך ד"א תר"נ) (נט). הראשונים אשר הביאו את התנחומא או הילמדנו הם: ר' שמעון (בהערה ה' הביא כי נמצא בכ"י אחד באוצר הספרים אשר בבערלין ברש"י לנביאים שכתב „ור' שמעון מצא בתנחומא") (ס). גם ר' נתן בעל הערוך וגם רש"י (בהערה ו' ציין ג' מקומות מפירש"י על הש"ס), גם ר' טוביה בעל לקח טוב (הערה ז' ציין ב' מקומות מח"ב) (סא), גם הרשב"ם (בהערה א' צד רל"ח ציין ג' מקומות) (סב) מן אמצע מאה הי"ב למספרם. (ערך ד"א תת"ק) מזכירים הרבה מחברים את הספר ומביאים מאמרים ממנו. משינויים ונוסחאות שונות בתנחומא יעיד רש"י (בהערה ב' הביא ראיה אחת מרש"י) (סג), וביותר נמצא בילקוט (סד), גם בכתבי יד מן מאה הי"ג (סה) ומאה הי"ד למספרם (סו). וכפי הנראה נצמחו ההוספות הנזכרות מהשאילתות ויק"ר

פדר"א

הוספות בתנחומא. (נח) כוונתו למה שי"ד שהביא שם בשם התנחומא ונהפכו נחלים לזפת א"ר תנחומא ע תיברוס ותוליוס שהם נתונים על שפת העיר רומי כו', וסיים אולי במקום תוליוס צ"ל טרסימינו τρασυμένος כמו שהביא האברבנאל ישעיה ל"ד, ובכל זאת לא הנחל ולא הים נמצאים אצל העיר רומי ע"כ. הנה המאמר הזה לא נמצא כלל בנדפס, ובעל הילקוט כוון לכ"י שלנו, והוא בפ' וארא אות ע"ו, ובילקוט שם נשמט מלת „רומי", ובתנחומא שם כתיב על שפת העיר רומי, והכוונה על נהרות טיבר וטימשינא, עיין בפ' וארא הערה ק"ל. (נט) לעיל בררתי כי התנחומא שלנו נסדר עוד קודם חבור התלמוד. (ס) כוון בזה לרש"י משלי כ"ח כ"ג, ובהערה שם הביא ג"כ כי ר' שמעון זה הוא הפייטן ר' שמעון בר יצחק, ובפיוטי אילי הצדק לז' של פסח הפרש וכל הבא בידו הוא מיוסד ע"פ התנחומא דף כ"ב ע"א (הוא בפ' וארא אות כ'), וגם בפיוט שבתי וראה תחת השמש ליום ב' של ר"ה, ונדרו אחר הוא עפ"י תנחומא דף י"ב ע"ד (הוא בפ' ויצא אות ח'), אך לדעת הגאון הרש"ל ראפאפארט (בכ"ח ח"ז) כוונת רש"י אל בעל הילקוט ששמו ר' שמעון, ונגה שם השערות כמגדל הפורח שהכ"י שראה החוקר צונץ שכתוב בו ור' שמעון מצא בתנחומא הוא מהדורא קמא מפירש"י על משלי, ושם הביא באורך שר' שמעון מצא הדרוש הזה בתנחומא, ובמהדורא שלפנינו ברש"י כתוב בקיצור בתנחומא. גם הוכיח מזה שילמדנו נקרא ג"כ תנחומא אצל רש"י שכן המאמר הזה לא נמצא בתנחומא רק בילקוט ריש דברים אליו הראשון, ואליו השנית מן משה מכריז ואילך במאמר גדול בריש ילקוט דברים ושם נרשם ילמדנו, גם דייק כי בילקוט משלי שנרשם שם מוכיח אדם אחרי ואין שם על הכתוב הזה דרוש כלל, בוודאי היה כתוב כל המאמר שהביא רש"י בשמו מה שנמצא בתנחומא, רק בעבור שנמצא כבר בילקוט ריש אלה הדברים ברמז תתש"ג ורמז תתל"ה השמיטוהו הסופרים במשלי, וכל אלה הן השערות רחוקות, כי כוונת רש"י לתנחומא כ"י שלנו, ושם בהוספה נמצא כל המאמר, עיין שם בהערה ד', גם הציון ילמדנו בילקוט אינו מוסב רק על רמז תתש"ג, אבל על רמז תתל"ה מוסב הציון מרמז תתש"ד „אלה הדברים רבה", והמאמר הוא באמת במדרש דברים רבה שם. גם מה שהקשה שם אם נאמין שרש"י כוון להפייטן ר' שמעון בר יצחק, הנה מצא רש"י בפיוטיו שמצא כן בתנחומא? אין התחלה לקושיא זו כלל, כי אין צורך למצוא זה בפיוטיו, אבל רש"י שמע או ראה באיזה כ"י שר' שמעון מצא כן בתנחומא כמו בישעיה כ"ח י"ד עה"כ והאכלתיך נחלת יעקב אביך כתב רש"י שם איזה דרוש, ומסיים כך פירש ר' שמעון כאשר מביא שם הרש"ל ראפאפארט בעצמו, והטוענה שרש"י ידע שר' שמעון פירש כך, אבל אין להביא ראיה כלל שרש"י כוון במלות ר' שמעון למחבר הילקוט, כי רש"י ז"ל לא ראה אותו ולא הביאו, והמקורות אשר באו מהן הילקוט היו נגלות וידועות לרש"י ז"ל בעצמו, ובעל הילקוט היה מאוחר הרבה לרש"י ז"ל. (סא) בפ' נשא ובפ' עקב, אבל גם בח"א אשר הוצאתי לאור מביא את התנחומא וכוון לתנחומא כ"י, עיין לעיל פרק כ'. (סב) בין המקומות ההם הביא דברים כ"ג, ובאמת המאמר שם אינו מהרשב"ם רק הוספת הכותב הראשון, עיין ברשב"ם שם הוצאת ידידי הרב החכם הגדול מהר"ד ראזין, ועיין לעיל בפרק י'. (סג) בהערה שם הביא רש"י איוב ד' י"ב כתב וז"ל: „במדרש תנחומא מצאתי מוגה ולא שמעתי" ע"כ. חשב כי הם דברי רש"י שמצא במדרש תנחומא מוגה, ולפנינו ברש"י שם כתוב בר"ת ול"ש והשב בפתרונם „ולא שמעתי" אשר אין להם מובן כלל, אולם לדעתי אחר שהביא המאמר סיים במדרש תנחומא מצאתי. ואחד המגיהים כתב ברש"י „מוגה ול"ש" והוא ר"ת „וליתא שם" והמגיה רצה להגיד שמוגה וליתא שם שלא נמצא במדרש תנחומא, כי באמת לא נמצא בתנחומא רק במדרש ב"ר פנ"ב אות ה' ופע"ד אות ז', וי"ר פ"א אות י"ג, ומובא בילקוט ויקרא רמז פ"א משלי רמז תתקכ"ג בשם ב"ר, וילקוט איוב רמז תתצ"ג בשם ויקרא רבה. (סד) הילקוט הביא רק את התנחומא שלנו ולא הנדפס. (סה) בהערה מביא כ"י שהביא בעל מאור עינים בפרק י"ט, עיין לעיל פרק י"ב. גם הביא כ"י מאוצר הספרים בפארמא קובץ 1240 וקובץ 405, מהקובץ הראשון יש לי העתקה מספר בראשית (עיין לעיל בפרק י"א), וקובץ האחרון אינו התנחומא רק מחזור כ"י, כאשר נודע לי אחר החקירה והדרישה. (סו) בהערה ב' הביא קובץ אורי 116. הוא כ"י אחד מאקספארד ולא אדע אל איזה כ"י מן המחברת כ"י מאקספארד שהיו בידי כוון. עוד שם הביא כ"י וואטיקאן קובץ 34. מזה הכ"י השגתי העתקה והוא כמו כ"י שלי, ואכנהו תמיד כ"י רומי. עוד שם הביא כ"י שני מוואטיקאן קובץ 44. מזה יש לי דוגמאות והוא כמו התנחומא הנדפס. עוד שם הביא כ"י אורי 90. גם הכ"י הזה נשלח אלי מאקספארד. עוד שם הביא שני כ"י מאוצר הספרים של הר"ד אפפענהיים קובץ 24 וקובץ 200, במקום 24 יש לתקן 20 והקובץ הזה המסומן Opp. 20 שמתי לפני הספר, ואשר הביא קובץ 200 לא אדע אל איזה כ"י כוון. עוד הביא כ"י באוצר הספרים בפארמא קובץ 261, הכ"י הזה הוא שוה אל הנדפס.

עוד

פדר"א, ותוספות הפרשיות בסוף ספר דברים מן הכתבי יד הנ"ל (סז), על השינויים והוספות הנמצאים בילמדנו כבר העירו עליהם מהרי"ק (סח), ור' עזריה מן האדומים בספרו מאור עינים פי"ט, ור' עזרא בר יצחק מפאנו (סט), ומהר"ם די לונזאנו בספר המעריך ערך תנחומא, וגם מחברים חדשים בעל שם הגדולים בח"א וח"ב (ע), ובעל תולדות רבינו נתן בהערה י"ט.

אלה הדברים אשר ראיתי להקדים ולשימם בראש הספר, והרבה יגעתי ועמלת לסדר הדברים בסדר נכון, ולתתם ערוכים ומסודרים לפני הקוראים, לרוות תשוקתם לדעת כל דבר על בוריו בדרישות קדמוניותינו. ואקוה כי לא לריק יגעתי, ואם ימצאו דברי חן בעיני המשכילים, המבינים כל דבר לאשורו, והיה זה שכר לעמלי אשר עבדתי ביגיעות רבות בכרם ה' צבאות, רק למען כבוד חז"ל הקדמונים, אשר לשמם ולזכרם תאות נפש כל אוהב תורה ותושיה.

שלמה באבער.

עוד הביא קובץ מאוצר הספרים בהאמבורג (Hamburger Stadtbibliothek), שם לא נמצא התנחומא, ובודאי כוון לכ"י של ה"ר חיים מיכל ז"ל אשר אז היה נמצא בהאמבורג, וגם הכ"י הזה נשלח אלי מאקספארד, כי האוצר הזה נמצא כעת באקספארד בעקד הספרים שם, אבל בעקד הספרים של האמבורג לא נמצא כ"י מהתנחומא. (סז) אינו כן כי קובצים שונים הם, מהם כמו הכ"י שלנו ומהם כמו הנדפס, ואודות המאמרים משאילתות ופדר"א דברתי לעיל שהם רק בנדפס, והפרשיות האחרונות מס' דברים הן הוספת המדפיס ממאנטובה. (סח) במהרי"ק סי' קי"ז כתב כאשר מצאתיו בספר אחד מיוחס למדרש תנחומא, אמנם בספר אחר מיוחס ג"כ למדרש תנחומא לא מצאתי בו ע"כ. עיין לעיל מה שהעירותי על זה בפרק י' אות מ"ט. (סט) בהערה ו' הביא כי הוא בעל ההקדמה, ואשר הוסיף מאמרים בדפוס ווירונא משנת 1595, והביא קצת דברים אשר כתב בהקדמתו שם. אולם נעלם ממנו כי המדפיס מווירונא הדפיס את ההקדמה שכתב ר' עזרא מפאנו המדפיס בדפוס מאנטובה אשר הוציא לאור שם את התנחומא בשנת שכ"ג, והמדפיס מווירונא הדפיס עפ"י דפוס מאנטובה, וגם את ההקדמה הדפיס מבלי להזכיר כי העתיקה מדפוס מאנטובה. (ע) בח"א אות י' סי' כ"ג וח"ב אות ת' סי' ס"ח.

לוח התקונים

צד	עמוד	מקום	שורה	נדפס	צ"ל
1		פתח דבר	ג מלמטה	ומפסיקתא רבתי	ופסיקתא רבתי
	מד	מבוא	יו"ד	ערביות	עכביות
	מז	בהערה	א	בוואטיקא	בוואטיקאן
	נא	מבוא	כא	ובילמדנו שמות תייתר	ובילמדנו שאם תייתר
104		"	ג	בב"ר וברא"ש ילמדנו	ובראש ילמדנו
	נד	"	יז מלמטה	רחמנא וותרן יתותרון הישוהי	יתותרון מעוהי
108		הערה כג	ב	וכוונתו במלת „מי"	וכוונתו במלת מ"י
	נו	הערה כד	ב	והציג עליו	והשיג עליו
112		בהערה	טז	וציין „בר"	וציין „ב"ר"
"		"	כה	אמרו בפסיקתא	אמרו בפסיקתא רבתי
116		מבוא	ז מלמטה	בבליאטהעק	ביבליאטעהק
124		"	יג	ליתא מב"י	ליתא בב"י
"		"	ו מלמטה	לקוחים מב"י לנו	לקוחים מב"י שלנו
126		הערה ז	ב	„עי' בערוך ע' פקרון כי פירושו ביוני גיזת צמר"	המלות האלו נשמטו ממקומם וצ"ל בשורה ד' אחרי המלות כלקורא קייג ואח"ז צ"ל עי' בערוך ע' פקרון כי פירושו ביוני גיזת צמר. ואחרי המלות כלקורא קייג צ"ל שני קווים כזו "
		הערה יב	ב	דאמרינן בפסקא החדש	דאמרינן. בפסקא (בנקודה המפסקת)
		שם		אמר מלאכ	אמר מלאכי
130		הערה כה		עאל ר' עלעא	ר' אלעאי
	פב	הערה א	ב	מוהר"ר ריט"ל צונץ	מוהר"ר יט"ל צונץ

מדרש תנחומא

הקדום והישן

מיוחס

לרבי תנחומא ברבי אבא

על

חמשה חומשי תורה

אשר היה טמון וספון **בכתב יד** באוצרות הספרים עד כה.

יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם

על פי **כתב יד ישן נושן**, הנמצא באוצר הספרים באקספארד, אשר היה מקדם בגנזי הרב הגאון ה"ר דוד אפפענהיים ז"ל, ועל ידי השואה עם עוד **שמונה כתבי יד** אחרים: א) כ"י הגנוז ברומי בוואטיקאן. ב, ג, ד, ה) כ"י גם כן מאוצר הספרים באקספארד, ואחד מהם היה לפנים בבית עקד הספרים של הרב החכם הגדול ה"ר חיים מיכל ז"ל. ו) כ"י מאוצר הספרים במינכען. ז) כ"י ספרדי. ח) כ"י מאוצר הספרים של די ראססי בפארמא.

ערוך ומסודר עם **סימנים** באותיות להפריד בין מאמר ומאמר, **וציונים מתנ"ך** בגוף הספר, וגם **הערות ותקונים ומראה מקומות**, משני התלמודים, תוספתא ספרא ספרי מכילתא, פסיקתא מדרשים וילקוט, ויתר ספרי הקדמונים, **ובאור** להבנת דבריו, וגם **פירוש המלות הזרות** הבאים בתוכו,

וגם

מבוא גדול

המפיץ אור על מדרש תנחומא בכלל ובפרט.

ממני

שלמה באבער

מלבוב.

בראשית שמות

ווילנא

בדפוס והוצאות האלמנה והאחים ראָם

בשנת חמשת אלפים ושש מאות וארבעים וחמש לב"ע

שלא תאמר למדתי הלכות די לי, ת"ל כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת (דברים יא כב), כל המצוה למוד מדרש הלכות ואגדות, וכן הוא אומר למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם (שם ח ג) זה מדרש, כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם (שם), אלו הלכות ואגדות (ספרי עקב פיסקא מ"ח).

מדרש תנחומא
סדר בראשית

[א] בראשית

בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ (בראשית א א). כתיב המקרה במים עליותיו השם עבים רכובו וגו' (תהלים קד ג), (א) ר' יוחנן אמר שמים וארץ נבראו ביום ראשון, ובשני ברא הקב"ה את הרקיע ואת המלאכים, (ב) ומנין שנבראו ביום שני, שנאמר המקרה במים עליותיו השם עבים רכובו המהלך על כנפי רוח, ומה כתיב אחריו, עשה מלאכיו רוחות (שם שם ד). ר' חנינא אמר בחמישי נבראו המלאכים, שכן כתיב בחמישי ועוף יעופף על הארץ (בראשית א כ), (ג) ואין יעופף אלא המלאכים, שנאמר ובשתים יעופף (ישעיה ו ב), (ד) ולמה לא נבראו המלאכים ביום ראשון, שלא יאמרו המינים (ה) מיכאל היה עומד בצפון, וגבריאל בדרום, ומותחים עם הקב"ה בשמים ובארץ, ומי בראן, הקב"ה בעצמו, שנאמר בראשית ברא אלהים וגו'. (ו) ר' יהודה ור' נחמיה חולקין, ר' יהודה אומר לששת

הערות ותקונים

(א) ר' יוחנן אמר כו'. במדרש ב"ר סוף פ"ג הובא מאמר של ר' יוחנן שאמר בשני נבראו המלאכים, ומובא גם בב"ר פ"א אות ג', ונשנה גם במדרש שו"ט מזמור כ"ד, ושם בטעות ריש לקיש אמר בחמישי, נ"ל ור' חנינא אמר בחמישי. ובשו"ט מזמור פ"ו קצר המעתיק, ואחר שסיים אבל הקב"ה אין אדם נושא עמו במשאו, הביא „תדע לך שכן ר' חנינא ור' יוחנן אמרי בשני נבראו המלאכים במזמור למעלה". נ"ל ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים ור' חנינא אמר בחמישי. וכוונת הדורש על מאמר ר' לוליאני שמובא במזמור כ"ד שם, ר"ל אמר מפני מה לא נבראו המלאכים ביום ראשון שלא יאמרו מיכאל היה מותח מן המזרח וגבריאל מן המערב וכו'. אלא אנכי ה' עושה כל נוטה שמים לבדי רוקע הארץ מאתי, מי אתי, מי היה שותף עמי בברייתו של עולם, וברור שבתחלה היה כל המאמר מפורש במדרש שו"ט כמו שהוא בב"ר פ"א, ואח"כ קצרו המעתיקים, ובעל הילקוט כשהגיע למאמר הזה מן מדרש שו"ט מזמור פ"ו ברמז תתל"ה ורמז תתל"ו (והוא רמז אחד, ובטעות הפרידו והניגו רמז תתל"ו) העתיק מאמר המדרש מב"ר פ"א אמר ר' תנחום וכו'. ולא הביא לשון המדרש שו"ט כלל. וגם יש לתקן את גירסת הב"ר עפ"י הילקוט לגרוס אימתי נבראו המלאכים בתר אידך דרשה ד"א כי גדול אתה, ועפ"י שני מאמרים האלה מובן היטב המאמר בשו"ט מזמור פ"ו הנ"ל, ועיין ביפ"ת ובפי' המיוחס לרש"י ובהגהות הרד"ל ובפי' מהרז"ו במדרש ב"ר פ"א. וע"ע במדרש שו"ט מזמור ק"ד איתא ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים וכו' במזמור של מעלה. גם פה קצר המעתיק וילא במלת „וכו'" ידי חובתו, וכוונתו למזמור כ"ד. והנה במדרש ב"ר מובא בשם ר' יוחנן רק שהמלאכים נבראו ביום שני, אבל המאמר שמים וארץ נבראו ביום ראשון ובשני ברא הרקיע לא מובא כלל, ועיין בפדר"א פ"ד, ומובא בילקוט בראשית רמז ה', בשני ברא הקב"ה את הרקיע והמלאכים, והלא השמים נבראו ביום ראשון שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים, ואיזה רקיע ברא ביום שני, ר"א אומר רקיע שעל ראשי ד' חיות כו'. וע"ש בביאור הרד"ל, ועיין ברמב"ן עה"ת על הכתוב ויקרא אלהים לרקיע שמים: (ב) ומנין שנבראו ביום שני. ר"ל הרקיע והמלאכים, ועל זה מביא את הכתוב המקרה במים עליותיו שהוא הרקיע שבתוך המים שנבראו ביום שני, וסמיך ליה עושה מלאכיו רוחות, וזה ראיה שגם המלאכים נבראו בשני: (ג) ואין יעופף אלא המלאכים. זה ליתא בב"ר פ"א רק פ"ג, שנאמר ועוף יעופף, וכתיב ובשתים יעופף: (ד) ולמה לא נבראו המלאכים ביום ראשון. בב"ר פ"א ופ"ג איתא כך: ר' לוליאני בר טברין אמר בשם ר' יצחק בין על דעתיה דר' חנינא בין על דעתיה דר' יוחנן הכל מודים שלא נברא ביום ראשון כלום שלא יאמרו מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפונו כו': (ה) מיכאל בצפון וגבריאל בדרום. וכן הוא בכ"י רומי, וצ"ל להיפך, מיכאל בדרום וגבריאל בצפון, כמו שהוא בב"ר שם מיכאל בדרומו וגבריאל בצפונו, וכן תראה בפדר"א פ"ד מיכאל מימינו גבריאל משמאלו, וכן יסד הפייטן מיכאל מימין מהלל וגבריאל משמאל ממלל, וכן בק"ש שעל המטה מימיני מיכאל ומשמאלי גבריאל, ועיין במדרש במ"ר פ"ב ד' מלאכים סבבו לכסא מיכאל בימינו גבריאל במזרח, ובמדרש כונן גי' אחרת בזה, וכן בפסיקתא רבתי פמ"ו הגי' נשתנית ע"ש. ועיין גם בפסיקתא דרב כהנא פסקא ויהי ביום כלות משה ובהערה מ"ו שם: (ו) ר' יהודה ור' נחמיה חולקין ר' יהודה אומר. מובא בילקוט בראשית סוף רמז ו' בשם התנחומא,

ימים נברא העולם, שבתיב במעשה כל יום ויום ויהי כן, הרי שיטתו של ר' יהודה, ור' נחמיה אומר ביום הראשון נברא כל העולם, א"ל ר' יהודה מהו שכתיב במעשה כל יום ויום [ויהי כן], אמר ר' ברכיה בשיטתו של ר' נחמיה ויאמר אלהים תוצא הארץ (בראשית א כד), אין לשון תוצא, אלא בדבר שהיה מוכן מבראשית, שנאמר בראשית:

[ב] **מעשה** ששאלה מטרוניתא אחת את ר' יוסי בן חלפתא לכמה ימים ברא הקב"ה את עולמו, אמר לה מיום הראשון, אמרה לו מנין אתה מלמדני, אמר לה עשית מימיך (ז) (את משקה) אריסטון, אמרה לו הן, (ח) וכמה מיסון (פי' מינין) היה לך, אמרה לו כך וכך, אמר לה וכולם בבת אחת נתת לפניהם, אמרה לו לאו, אלא בישלתי כל התבשילין כאחת, אבל לא הכנסתי לפניהם (ט) אלא מיסון מיסון, וכולם ממקרא אחד, שנאמר כי יוצר הכל הוא וגו' (ירמיה י טז):

[ג] (י) **אמר** ר' יהודה בר שלום בזכות ישראל נברא העולם, מקדם ברא אלהים אין כתיב כאן, ומתחילה אין כתיב כאן, אלא בראשית, מהו בראשית, אלו ישראל שנקראו ראשית, שנא' קדש ישראל לה' ראשית תבואתה וגו' (ירמיה ב ג), (יא) (ממה שנקראו ראשית בענין שנאמר) [מנין ממה שקרינו בענין] בראשית ברא אלהים וגו':

[ד] [**בראשית** ברא אלהים]. (יב) זה שאמר הכתוב ותתן לי מגן ישעך (תהלים יח לו),

---

הערות ותקונים

והוא המאמר שבתנחומא כ"י שלפנינו, ובתנחומא הנדפס אין זכר מזה, כי בעל הילקוט בכל המקומות שהביא מאמרים בשם התנחומא כוון תמיד אל התנחומא כ"י ולא אל הנדפס. וכן מובא המאמר הזה בבית המדרש ח"ה צד קנ"ה בין ליקוטי מדרשים בשם ילמדנו כ"י, והוא הקובץ שלפנינו מאקספארד, ושם הביא ידידי הרב החוקר הגדול מהר"א יעללינעק בשם פירוש כ"י על הרמב"ן וז"ל: אמרו במדרש ר' תנחומא חלוקים ר' יהודה ור' נחמיה בבריאת העולם, ר' יהודה אומר בששה ימים נברא העולם שהרי מעשה כל יום ויום כתוב ביומו ונאמר ויהי כן, ור' נחמיה אומר ביום ראשון נברא הכל כדאיתא התם. וצריך אתה לדעת מחלוקת אלו החכמים, כי דעת ר' יהודה כי כל כח וכח נברא ביומו, ודעת ר' נחמיה כי כולם נבראו ביום ראשון מקובלים עכ"ל: (ז) את משקה אריסטון. הסגרתי המלות „את משקה" כי הן הוספת המעתיק, וליתא בכ"י רומי, רק שם הגי' עשית אריסטון, וכן ליתא בילקוט, ובאמת טעה המעתיק שמפרש משקה, כי אריסטון היא מלה יונית ἄριστον ופי' סעודה: (ח) וכמה מיסון פי' מינין היו לך. המלות „פי' מינין" הסגרתי, לפי שהן הוספה מן המעתיק לפרש מלת מיסון, וליתא בכ"י רומי, ובעל הילקוט (בעצמו או המעתיקים) השמיט המלה הזרה, והליג הפי' כמה מינין היו לך. וראיתי במעריך מהרב ר' מנחם די לונזאנו שהביא בערך מיסון וז"ל: בריש ילמדנו כתיבת יד לא הכנסתי לפניהם אלא מיסון מיסון, (הוא המאמר שלאחריו) פי' תבשיל תבשיל לבדו ולא כמנהג ערביא שמכניסין כל התבשילין יחד ע"כ. וכוון להתנחומא שלפנינו. ובנדפס לא נמצא לא המאמר ולא המלה, והנה הרב בעל המעריך לא באר גזע המלה, וראיתי בערוך ערך מסא הביא מילמדנו במדבר, כמה מיסא יש, וכתב פי' בלע"ז קורין לתבשיל מיסא. והמוספי כתב בלשון רומי missus פי' מיני תבשילים שונים (געריכט): (ט) אלא מיסון מיסון. זה המאמר הביא המעריך, עיין הערה הקודמת, ובעל הילקוט השמיט גם פה המלה הזרה, והביא והכנסתי לפניהם אחד אחד: (י) אמר ר' יהודה בר שלום. מובא בילקוט רמז ב' ומצוין שם „בראשית רבה", אולם לא מצאתי המאמר הזה בב"ר, אלא הציון „ב"ר" מוסב על משל למה"ד, והציון תנחומא במאמר שלפניו שייך לכאן, כמו שהעירותי במדרש לקח טוב בראשית הערה ל"א, ומובא גם בילקוט ירמיה רמז רס"ד, ושם מצוין לנכון תנחומא, ובפירש"י עה"ת מובא ג"כ בראשית ברא דרשוה רבותינו בשביל התורה שנקראת ראשית דרכו, ובשביל ישראל שנקראו ראשית תבואתה. ודבריו נובעים מתנחומא כ"י שלפנינו: (יא) ממה שנקרא ראשית בענין שנאמר. הלשון קשה הבנה, ובכ"י רומי הלשון משובש בשגגת המעתיק, וכך איתא שם ממשקר בעניך במעשה בראשית ברא אלהים, וברור של"ל מנין ממה שקרינו בענין בראשית ברא אלהים. וכן דרך הדורש הזה שעל הקריאה בתורה בכתוב שהוא עומד בו סיים „מנין ממה שקרינו בענין" ר"ל בענין הכתוב הזה שאנחנו עומדים בו, או סיים „מנין ממה שקראו בענין" כמו שתראה הרבה פעמים, והוא תמיד ביותר אשר תמצא בהתחלתו שאלה לענין הלכה, וכן דרך הפסיקתא רבתי שמסיים כן, לדוגמא עיין פסקא ויהי ביום כלות משה, מנין ממה שקרינו בענין ויהי ביום כלות משה, וכן פסקא כי תשא, ממה שקראו בענין כי תשא, וכן פסקא זכור, ממה שקראו בענין זכור את אשר עשה וגו'. וכן נמצא כמו כן גם בתנחומא הנדפס. ובכ"י רומי היה כתוב ממ' שקר' בענין במעשה בראשית ברא אלהים, ונעשית מלה אחת ממשקר, וכן מלת בענין נעשית בעניך: (יב) זש"ה ותתן לי מגן ישעך. נשנה בתנחומא כי תשא אות ס"ו, ומובא בילקוט שמואל רמז קס"א בשם התנחומא, וכן מובא במדרש שו"ט מזמור י"ח באיזה שינויים, ומובא ג"כ במדרש שמ"ר פמ"א אות ד', ושם קצר המעתיק והביא מאמר של ר' אבא בר אחא כנהג שבעולם התלמיד יושב לפני רבו, וקצר בלשונו וסיים וכל הענין כמו שכתוב בבראשית רבה עד ויצא

עיניו

(יג) [מדבר בישראל, מהו כתיב, מגן הוא לכל החוסים בו (ש"ב כב לא)], ויִמינך תסעדני (תהלים יח לו), זו תורה, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), וענותך תרבני (תהלים שם), ויש עניו מן הקב"ה. (יד) אמר ר' אבא בר אחא (טו) התלמיד יושב לפני רבו, (טז) כשגומר התלמיד אומר לרב כמה יגעתיך, אבל ישראל היו למדין מן הקב"ה, כשהן נפטרין אומר להם כמה יגעתי אתכם, שנאמר ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר וגו' (דברים א ו), הוי וענותך תרבני: (יז) (ר' אמר) [ד"א] וענותך תרבני, (יח) אמר ר' שמעון בן זירא מי עניו כהקב"ה, התלמיד אומר (יט) לרבו, רבי (כ) למדני פרק אחד, והוא אומר לו לך וקדמני במקום פלוני, אבל הקב"ה אמר ליחזקאל קום צא אל הבקעה [ושם אדבר אותך] (יחזקאל ג כב), ויצא יחזקאל ומצאו להקב"ה שקדמו לשם, שנאמר ואקום ואצא אל הבקעה והנה שם כבוד ה' עומד (שם שם כג), הוי וענותך תרבני: (כא) (ר' אמר) [ד"א] וענותך תרבני, (כב) אמר ר' לולייני בר טבריני בשם ר' יצחק, (כג) ראה ענותו של הקב"ה, ראה מה כתיב, משה ידבר והאלהים יעננו בקול (שמות יט יט), לא היה צריך לומר אלא האלהים ידבר ומשה יעננו בקול, לא עשה כן, אלא משה ידבר וגו', הוי וענותך תרבני: (כד) אמר ר' אבא בר כהנא בא וראה ענותו של הקב"ה, מה כתיב ויאמר (ה' אלי) [אלי ה']

הערות ותקונים

עיניו וירא והנה שלשה אנשים יש עניו גדול מזה. וכל משכיל יראה שכוונת הדורש פה בזה אל מאמר התנחומא שלפנינו, ובטעות הליג בבראשית רבה, וצ"ל בתנחומא בראשית או בתנחומא סתם, כי נשנה גם בתנחומא הנדפס תשא אות ט"ו, ושם כתוב הכל במקומו. ומדברי התנחומא שאב בעל מסדר משמות רבה, גם במדרש שמ"ר במאמר שלאחריו על מאמר בן עזאי כתוב: „כמו שכתוב שם וכו'" הוא דברי המעתיק, ונמצא ג"כ בתנחומא הנדפס בפ' כי תשא. וראיתי בענף יוסף שהעיר שכוונת המדרש שמ"ר למדרש שו"ט מזמור י"ה, ואינו כן, כמו שיראה הקורא מסגנון הלשון: (יג) מדבר בישראל. הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי, וכן הוא לנכון בילקוט שם בשם התנחומא. ובמדרש שמ"ר פמ"א יש הוספת דברים, מדבר בישראל שהם בטוחים בהקב"ה והוא מגן להם, כדכתיב מגן הוא לכל החוסים בו: (יד) אמר ר' אבא בר אחא. עיין בתנחומא הנדפס כי תשא ותראה כי חסר שם מאמר שלם וז"ל: אמר ר' אבא בר אחא בנוהג שבעולם תלמיד יושב לפני רבו ממתין לרבו, והקב"ה אומר ליחזקאל כו', התחיל במאמר ר' אבא בר אחא וסיים במאמר ר' שמעון, ויש לתקן, וכצ"ל: אמר ר' אבא בר אחא בנוהג שבעולם תלמיד יושב לפני רבו [כשגומר התלמיד אומר לרב כו' כו', ואח"כ מתחיל אמר ר' שמעון בן זירא (ובמדרש שו"ט מזמור י"ח אמר ר' שמעון) בנוהג שבעולם התלמיד והרב עומדין הרב אומר לתלמיד לך והמתן לי במקום פלוני והתלמיד הולך] וממתין לרבו, והקב"ה אומר וכו' כמו שהוא במדרש שו"ט שם. ולפנינו יש שינויים במאמר של ר' שמעון: ולפני המאמר מר' אבא נמצא הוספה בילקוט „אדם אומר לחבירו בא נקשט כלות לבקר חולים לקבור מתים לנחם אבלים, והוא אומר אני גדול ועשיר ואני הולך? אבל הקב"ה ויבן את הצלע, וירא אליו ה', ויקבור אותו בגי, וירא אלהים אל יעקב". ע"כ: (טו) התלמיד יושב לפני רבו. בילקוט התלמיד יושב ללמוד לפני רבו: (טז) כשגומר התלמיד אומר לרב כמה יגעתיך. בכ"י רומי ובילקוט ליתא מלת „כמה". והנה במדרש שו"ט שם הלשון נשתנה ומובא בסגנון אחר וז"ל: אמר ר' אבא [בר אחא] ראית מימיך הרב והתלמיד עסוקין בתורה והרב אומר לתלמיד הוגעתיך רב לך, והקב"ה לימד תורה לישראל ארבעים יום ובסוף אמר להם הוגעתי אתכם ונערתי, שנאמר ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר [וגו']: (יז) ר' אומר. הסגרתי ותקנתי שצ"ל ד"א, והמעתיק חשב על אות ד' שהיא ר' והליג ר' אומר, ובאמת צ"ל ד"א, וכמו שהוא לנכון בכ"י רומי, ובעל הילקוט השמיט המלות „ד"א": (יח) אמר ר' שמעון בן זירא. בכ"י רומי בן נוריא, ובילקוט ר' שמעון בן נזירא, וכן יש לתקן לפנינו, וכן נמצא בירושלמי שבת פ"ב [סוף הל' ג'] (דף ה' ע"א) ר' אחא ר' סימון בשם ר' שמעון נזירא, אולי צ"ל שם בן נזירא. ובמדרש שו"ט שם מובא ר' שמעון סתם ובאיזה שינויים, ובתנחומא כי תשא חסר מאמר שלם, כמו שהעירותי בהערה י"ד: (יט) לרבו. בכ"י רומי ובילקוט לרב: (כ) למדני פרק אחד. בכ"י רומי ובילקוט בא ושנה לי פרק אחד: (כא) ר"א. תקנתי שצ"ל ד"א, עיין הערה י"ז: (כב) אמר ר' לולייני בר טבריני בשם ר' יצחק. בילקוט שמואל רמז קס"ב מתחיל בזה רמז חדש, ובאמת הוא מאמר אחד עם מה שלפניו, גם הביא לולייני בר טברי, צ"ל ר' לולייני בר טבריני, ומצאנו ג"כ מאמר בשמו בפסיקתא פסקא פרה (דף ל"ט ע"א) ע"ש בהערה קס"ז, גם אמר שם ג"כ בשם ר' יצחק קרטיגיני, והוא ר' יצחק שלפנינו, רק שם נזכר גם מקומו, והוא עיר קארטאגא, ע"ש בהערה קס"ח, ובפסקא שור או כשב הערה כ"ו. ובמדרש שו"ט מזמור י"ח בטעות ר' לוליאני בשם ר' ישמעאל, צ"ל ר' לוליאני בר טבריני בשם ר' יצחק, והיה כתוב לפני המעתיק או המדפיס בר"ת „ר"י" והליג ר' ישמעאל במקום ר' יצחק. ובתנחומא כי תשא השמיט המסדר שמות האומרים, ובכל מאמר ומאמר התחיל „כיוצא בו": (כג) ראה ענוותו של הקב"ה. בכ"י רומי ובילקוט ראה ענוה שביד הקב"ה: (כד) אמר ר' אבא בר כהנא. ילקוט שם, ובכ"י רומי הגי' אמר ר' אחא בר כהנא

ובילקוט

השער הזה סגור יהיה (ולא) [לא] יפתח (יחזקאל מד ב), מלך בשר ודם כבודו ליכנס בשער גדול (כה) ולא בקטן, אבל הקב"ה נכנס בכבודו בשער קטן, (כו) הוי (אומר) וענותך תרבני: (כז) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום (כח) התלמידין מהלכין ואחר כך הרב, אבל הקב"ה לא עשה כן, אלא בשביל אברהם שהיה יושב ומצטער, אמר הקב"ה למלאכים נלך ונבקר את אברהם, כשהם הולכין נגלה עליו האלהים, ואחר כך המלאכים, שנאמר וירא אליו ה' באלוני ממרא (בראשית יח א), ואחר כך וישא עיניו וירא (שם שם ב), הוי וענותך תרבני: (כט) אמר ר' סימון ראה מה כתיב, ויפנו משם האנשים וילכו סדמה ואברהם עודנו עומד לפני ה' (שם שם כב), לא היה צריך לומר אלא והאלהים עודנו עומד, אלא תיקון סופרים הוא, (ל) הוי (אומר) וענותך תרבני: (לא) אמר בן עזאי בא וראה ענותנותו של הקב"ה, מלך בשר ודם (לב) מי שמזכיר את שמו, אחר כך מזכיר (קטומה) [קטיזמא] שלו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא כשהזכיר מעשיו, מזכיר אחר כך שמו, שנאמר בראשית ברא אלהים:

[ה] [**בראשית** ברא אלהים]. זש"ה ואהיה אצלו אמון (משלי ח ל), (לג) מהו אמון, אמר ר' יהודה בר אלעאי אומן בתורה, (לד) היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם, (לה) הוי ואהיה אצלו אמון, מה כתיב בראשית ברא אלהים, אין ראשית אלא תורה, שנאמר ה' קנני ראשית דרכו וגו' (שם שם כב), הוי בראשית ברא אלהים:

הערות ותקונים

ובילקוט הגי' אמר ר' אבא בר כהנא בשם ר' שמואל, ובכ"י רומי איתא כן: ויש אומרים אותה בשם רבי שמואל, ר"ל לא בשם ר' אחא בר כהנא רק בשם רבי שמואל. ובמדרש שו"ט שם חסר המאמר מר' אבא בר כהנא, ובתנחומא הנדפס פ' כי תשא השמיט שם האומר והליג „כיוצא בו": (כה) ולא בקטן. בכ"י רומי ובילקוט שמא בשער קטן: (כו) הוי אומר. מלת אומר הסגרתי, והיא הוספת המעתיק, וליתא בכ"י רומי ובילקוט, ודרך הדורש לסיים במלת „הוי": (כז) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום. זה חסר בילקוט, ובכ"י רומי חסרים המלות „בר שלום": (כח) התלמידים מהלכים ואח"כ הרב. בתנחומא הנדפס כי תשא יש הרחבת דברים: בנוהג שבעולם כשהתלמיד חולה, והרב הולך לבקרו, התלמידים מהלכים תחלה ואח"כ הרב, והקב"ה כשחל אברהם היה מצטער מן המילה, אמר למלאכים נילך לבקרו, עם שהמלאכים מהלכין, קדמן הקב"ה שנאמר וירא אליו, ואח"כ וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים: (כט) אמר ר' סימון. גם זה ליתא בילקוט, ונשנה במדרש שו"ט שם בהתחלת המאמר, וכן נשנה בב"ר פמ"ט אות ז' אמר ר' סימון תיקון סופרים הוא זה שהשכינה היתה ממתנת לאברהם, ומובא בילקוט וירא רמז פ"ג, ועיין מכילתא בשלח פ"ו, ספרי בהעלותך פסקא פ"ד, ותנחומא בשלח סי' ט"ז, ושמ"ר פמ"א סי' ד', וי"ר פי"א, ועיין ברש"י עה"ת וירא שם, ובמ"כ בב"ר ויפ"ת שם, ובמנחת שי בפ' בהעלתך ובמ"א י"ב ובזכריה ב', ובמאור עינים פי"ט, ובמדות סופרים לידידי הרה"ג מהרא"ה וייס במכילתא שם: (ל) הוי אומר. גם פה הסגרתי מלת אומר: (לא) אמר בן עזאי. במדרש ב"ר פ"א סי' י"ב הגי' שמעון בן עזאי, ובמדרש שו"ט מזמור י"ח איתא ג"כ כמו בתנחומא שלפנינו, וכן בתנחומא הנדפס, פ' כי תשא איתא ג"כ בן עזאי, ובמדרש שמ"ר פמ"א נמלא התחלת המאמר, וקצר המעתיק וכתב „כמו שכתוב שם וכו'": (לב) מי שמזכיר את שמו אח"כ מזכיר קטומה שלו. בכ"י רומי מלך בשר ודם מי שהוא מזכיר שמו ואח"כ הוא מזכיר קטאמא שלו, ובמדרש שו"ט קטיגמא שלו, ובילקוט שמואל רמז קמ"ב קמיומא, ובכולם בטעות, וצ"ל מלך בשר ודם מזכיר את שמו, וגם צ"ל קטיזמא, והמלה יונית κτισμα פי' בנין ופעל, ובעל הילקוט שמואל ברמז קמ"ב גרסם „פי' יחם שלו" מפרש לפי הענין. והנה במדרש ב"ר שם הגי' וענותך תרבני מלך בשר ודם מזכיר שמו ואחר כך שבחו, המלות האלה היא הוספה חיצונית, והגי' האמתית נשמטה ממקומה אל המאמר שלפניו בדברי ר' יודן אשר אין שם מקומם כלל, לכן יש לתקן להביאם אל מקומם בשלום, וכצ"ל מלך בשר ודם בתחלה מזכיר שמו ולבסוף קטיזמא שלו, ואחר ושם בלדו מלך בשר ודם מזכיר שמו ואחר כך שבחו, ומובא אח"כ פנימה, וסעד לזה תראה בערוך ערך קטזמא שהביא לנכון גי' המדרש ב"ר וסיים „ס"א ואח"כ מזכיר שבחו". וכן בערך אנטלא הביא דברי הב"ר וכתב ג"כ „ס"א שבחו". והנוסחא של ס"א שהביא הובא פנימה ונמלא ב' נוסחאות יחד. ובתנחומא הנדפס כי תשא הלשון משונה ובתוספת דברים: (לג) מהו אמון אמר ר' יהודה בר אלעאי אמון בתורה. בכ"י רומי חסרים המלות „אמר ר' יהודה בר אלעאי", ושם הגי' מהו אמון אמון בתורה, והגי' שלפנינו נכונה, וכוונת הדורש אל תקרי אמון אלא אומן, וכן מפורש בתנחומא הנדפס אל תקרי אמון אלא אומן, וכ"ה בתדב"א פרק ל"א, וזה ג"כ כוונת הב"ר פ"א ד"א אמון אומן, ועיין בפי' מהרז"ו בב"ר שם שהביא כן גם בשם הזהר: (לד) היה הקב"ה מביט בתורה. וכן מובא בב"ר ריש פ"א ובלקח טוב בראשית א' א' (דף ב' ע"א) בתורה נסתכל הקב"ה וברא את עולמו כו': (לה) הוי והאיה אצלו אמון מה כתיב בראשית ברא אלהים. המלות האלה ליתא בב"ר, והנוסחא שם היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם, אין ראשית אלא תורה, ועיין בלקח טוב

[ו] (לו) **אמר** ר' שמעון בן יוחי אוי להם לגדפנין שהם נושאים שמו של הקב"ה על חנם, (לז) שלא יהא אדם אומר לה' קרבן, לה' עולה, אלא אדם כי יקריב מכם קרבן לה', חטאת לה', עולה לה', מנחה לה'. למוד, בראשית ברא, ואחר כך אלהים, משמזכיר (לח) (המיומא) [קטיזמא] שלו, ואחר כך מזכיר שמו:

[ז] (לט) **שאלו** המינין את (ר' ישמעאל) [ר' שמלאי], אמרו לו כמה אלהות בראו את העולם, אמר להם אני ואתם נשאל לתורה, אמרו לו הרי כתיב כי אלהים קדושים (יהושע כד יט), (מ) אמר להם קראו סוף הפסוק, הם לא נאמר אלא הוא. (מא) אמר ר' ברכיה בשם ר' אבא האדמוני, מהו קדושים, שהוא קדוש בכל מיני קדושות, אמר ר' אחא בר חנינא הקב"ה (מב) דרכו בקדושה, הלוכו בקדושה, נראה בקדושה, דבורו בקדושה, חסיפת זרועו בקדושה, (מג) [נאה ואדיר בקדושה]. דרכו בקדושה מנין, שנאמר אלהים בקדש דרכך (תהלים עז יד). הליכתו בקדושה מנין, שנאמר הליכות אלי מלכי בקדש (שם סח כה). נראה בקדושה, שנאמר כן בקדש חזיתיך (שם סג ג), דבורו בקדושה, שנאמר אלהים דבר בקדשו (שם ס ח). חסיפת זרועו בקדושה מנין, שנאמר (חסף) [חשף] ה' [את] זרוע קדשו (ישעיה נב י). נאה ואדיר בקדושה מנין, שנאמר (מד) מי כמוכה באלים ה' וגו' (שמות טו יא). הוי כי אלהים קדושים הוא, שהוא קדוש בכל מיני קדושות, אמרו לו והכתיב בראשית ברא אלהים, אמר להן בראו לא כתיב כאן, אלא ברא:

[ח] (מה) **ר'** ישמעאל שאל את ר' עקיבא, שהיה ר' עקיבא דורש אכין ורקין מיעוטין, אתין וגמין ריבוין, (מו) א"ל ר' ישמעאל בראשית ברא אלהים שמים וארץ

הערות ותקונים

טוב שם, כי התורה נקראת ראשית, שנאמר ה' קנני ראשית דרכו, ועיין שם בהערה ל"ד: (לו) אמר ר' שמעון בן יוחי. עיין ב"ר פ"א סי' י"ג, תני רשב"י, ועיין בלקח טוב בראשית א' א' ובהערה כ"ד וכ"ה שם: (לז) שלא יהא אדם אומר. עיין בלקח טוב שם בהערה כ"ד: (לח) המיומא שלו. יש לתקן שצ"ל קטיזמא. ובכ"י רומי נפרדה המלה קטין מה נ"ל קטיזמא, מן אות ז' נעשית ן, ועיין לעיל הערה ל"ב: (לט) שאלו המינין את ר' ישמעאל. תקנתי שצ"ל את ר' שמלאי, כמו שהוא בכ"י רומי, וכן המלא בירושלמי ברכות פ"ט ה"א, ב"ר פ"ח, וילקוט בראשית רמז י"ד, דברים רבה פ"ב סי' י"ג, ותנחומא קדושים סי' ד', והלשון משונה שם מאשר הוא לפנינו: (מ) אמר להם קראו סוף הפסוק. מכאן עד קראו סוף הפסוק במאמר שלאחריו, חסר בכ"י רומי, שהשמיט המעתיק מפסוק לפסוק: (מא) אמר ר' ברכיה בשם ר' אבא האדמוני. בכ"י רומי בשם ר' אבא הארמי בי, נ"ל ג"כ האדמוני, כמו שהוא לפנינו, ובאמת לא מצאתי שם כזה ר' אבא האדמוני, ואולי נ"ל ר' אבא בן ימינא, או זמינא, עיין פסיקתא רבתי פ"א בהערות הרב בעל מאיר עין אות מ"ד. ובתנחומא קדושים אמר ר' ברכיה סתם, ואולי הוא אחד עם ר' אבא סמוקה, עיין מבוא פרק ז' ובהערה שלי ערך ר' אבא האדמוני. ובירושלמי שם הגירסא אמר ר' יצחק קדש בכל מיני קדושות, דאמר ר' יודן בשם ר' אחא הקב"ה דרכו בקדושה כו'. ובב"ר חסר הסיום, ונשמט ע"י המעתיקים, ויש להשלימו עפ"י הירושלמי: (מב) דרכו בקדושה. בירושלמי דרכו בקדושה, דיבורו בקדושה, ישובו בקדושה, חסיפת זרועו בקדושה, נורא ואדיר בקדושה, לכן יש להוסיף לפנינו ישובו בקדושה, ומובא שם לראיה אלהים ישב על כסא קדשו: (מג) נורא ואדיר בקדושה. הוספתי כי חסר יבואנו: (מד) מי כמוכה באלים ה'. הכוונה לסיפא דקרא מי כמוכה נאדר בקדש: (מה) ר' ישמעאל שאל את ר' עקיבא. ב"ר פ"א אות י"ד, וילקוט רמז ג' בשם ב"ר, ובב"ר נוסף על דברי התנחומא „אמר לו בשביל ששמשת את נחום איש גם זו עשרים ושתים שנה, אכין ורקין מיעוטין, אתין וגמין ריבוין". וכ"ה גם בב"ר פכ"ב ופנ"ג, ולדעתי נוספו המלות „בשביל ששמשת את נחום איש גם זו עשרים ושתים שנה" מגמרא חגיגה דף י"ב סע"ב: (מו) א"ל ר' ישמעאל. בכ"י רומי הגי' אמר לו ר' עקיבא אמור שלך אמר ר' ישמעאל בראשית בראו אלהים אין כתיב כאן כו'. והנה בב"ר גי' אחרת בזה, דברי ר' ישמעאל ליתא שם, והמאמר כי לא דבר רק הוא מכם הוא מאמר מר' ישמעאל, וגם בב"ר שם הוא באריכות, ומדברי הב"ר יש לתקן כאן שכצ"ל א"ל ר' עקיבא אילו נאמר שמים וארץ וכו', א"ל ר' ישמעאל כתוב כי לא דבר רק הוא אלא את השמים ואת הארץ הם ומה שנברא עמהם, והכוונה של ר' ישמעאל אין אנו צריכים לכל זה רק האת לרבות השמים ומה שנברא עמהם והארץ ומה שנברא עמה. גם מפורש בב"ר שם הדרשה על הכתוב הזה כי לא דבר רק הוא מכם ואם רק הוא מכם למה שאין אדם יודעים לדרוש בשעה שאתם יגעין בו כו'. ומקור המאמר הוא בירושלמי פאה פ"א ה"א (דף ט"ו ע"ב), שביעית פ"א ה"ו (דף ל"ג ע"ב), שבת פ"א (דף ג' ע"ד), סוכה פ"ד ה"א (דף כ"ד ע"ב), כתובות סוף פ"ח (דף ל"ב ע"ג), ובכל המקומות איתא ואתייא כיי דמר ר' מנא כי לא דבר רק הוא מכם, ואם דבר רק הוא מכם למה הוא שאין אתם יגעין בו, כי הוא חייכם, אימתי הוא חייכם בשעה שאתם יגעין בו:

ר'

אין כתיב כאן, אלא את השמים ואת הארץ, ישובו של מקרא הוא. א"ל ר' עקיבא כתיב כי לא דבר רק הוא מכם (דברים לב מז), אילו נאמר שמים וארץ, היינו אומרים שתי אלהות הן, אלא את השמים ואת הארץ, הם ומה שנברא עמהם:

[ט] (מז) ר' הונא בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר השמים החדשים והארץ החדשה הקדים וברא אותם, שנאמר כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה (ישעיה סו כב), (מח) אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם מקלס אני לפניך על פלאים שעשית בעולם, שנאמר ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד הוד והדר לבשת (תהלים קד א), (מט) מה דרשו גדולי עולם, ר' אלעזר ור' יהושע גדול היית עד שלא בראת, ונתגדלת מאד משבראת עולמך, והוד והדר לבשת:

[י] (נ) שאל ר' נתן בן אלעזר את ר' שמואל, א"ל (נא) היאך ברא הקב"ה את העולם, (נב) א"ל ר' שמואל כשביקש הקב"ה [לברוא] את העולם נתעטף באורה, שנאמר עוטה אור כשלמה (שם שם ב), אמר לו בלחישה אמרת לי, למה בלחישה, [א"ל] כשם שקיבלתי בלחישה, כך מסרתי לך בלחישה. (נג) א"ל ר' תנחומא בר אבא והלא כבר שמענו את ר' יצחק דורשה ברבים: מאימתי נתגדל הקב"ה, משברא שמים וארץ, (נד) ובזכות מי בראו בזכות ישראל, שנאמר קודש ישראל לה' [ראשית תבואתה] (ירמיה ב ג). (נה) אמר ר' אבא בר כהנא תבואתה כתיב, ולמה אנו קורין תבואתו, שאין אנו

הערות ותקונים

(מז) ר' הונא. בב"ר פ"א סי' י"ג נמצא המאמר הזה במאמר שלפניו, וכן מובא בילקוט בראשית רמז ג', וילקוט ישעיה רמז שע"ב, ובילקוט ישעיה שם בטעות ר' יהודה, וצ"ל ר' הונא, ובילקוט בראשית הביא הגי' כמו בב"ר, אבל בילקוט ישעיה הגי' יותר מתוקנת, שמים חדשה וארץ חדשה אין כתיב כאן, אלא השמים החדשים והארץ החדשה, אפילו שמים וארץ העתידים להבראות כבר הם ברואים מששת ימי בראשית: (מח) אמר דוד. בכ"י רומי חסר מלת דוד, ונראה כי חסר פה התחלת המאמר, וזה ענין בפני עצמו, ומתחיל בזה מאמר חדש, וכצ"ל ד"א בראשית ברא זש"ה ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד, אמר דוד לפני הקב"ה, והסיום שנאמר ברכי נפשי הוא מיותר, ומצאתי המאמר במדרש שו"ט מזמור ק"ד, ומתחיל שם ד"א ברכי נפשי אמר ר' ברכיה בשם ר' אליעזר ור' יהושע עד שלא בראת כו', והוא המאמר שלפנינו, וכן מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ב בשם מדרש שו"ט, ושם ליתא המלות „אמר ר' ברכיה בשם" רק מתחיל אמר ר' אליעזר ור' יהושע כמו שהוא לפנינו בתנחומא. גם נוסף בילקוט שם עד שלא יצאו ישראל ממצרים גדול היית מאד, ומשיצאו נתגדלת מאד. גם יש להוסיף לפנינו בתנחומא כמו שהוא במדרש שו"ט ובילקוט גדול היית עד שלא קילסו אותך הנביאים, ומשקלסו אותך נתגדלת מאד: (מט) מה דרשו גדולי עולם. בכ"י רומי מה שדרשו גדולי הדור: (נ) שאל ר' נתן בן אלעזר את ר' שמואל. בכ"י רומי שאל ר' יונתן בר אלעזר את ר' שמואל, ואולי צ"ל שאל ר' שמעון בן יהוצדק את ר' שמואל בר נחמן, כמו שהוא בב"ר פ"ג אות ד', ובתנחומא הנדפס ויקהל סי' ו', שמ"ר פ"כ, וי"ר פל"א אות ז', ושו"ט מזמור ק"ד, ובילקוט בראשית רמז ד', וילקוט יחזקאל רמז שפ"ב, וילקוט תהלים רמז תתס"ב בשם ב"ר: (נא) היאך ברא הקב"ה את העולם. וכ"ה גם בתנחומא ויקהל שם, אבל במדרשים שרשמתי גי' אחרת מהיכן נבראת האורה: (נב) א"ל ר' שמואל כשביקש הקב"ה לברוא את העולם כו'. כ"ה גם בתנחומא ויקהל, אולם במדרשים הנ"ל הגי' א"ל מלמד שנתעטף הקב"ה כשלמה והבהיק זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו: (נג) א"ל ר' תנחומא ב"ר אבא והלא כבר שמענו את ר' יצחק דורשה ברבים. עיין ב"ר אמר ר' ברכיה אלולי שדרשה ר' יצחק ברבים לא היה אפשר לאומרה, ועיין גי' אחרת בשו"ט שם: (נד) ובזכות מי בראו בזכות ישראל. בלקח טוב בראשית א' א' (דף ב' ע"א) הביא וז"ל ד"א למה [לא נאמר] בתחלה [אלא] לשון בראשית בזכות ישראל שנקראו ראשית [שנאמר קדש ישראל לה' ראשית] תבואתו, תבואתה כתיב, שהקרן קיימת לעתיד לבא. המלות „שנאמר קדש ישראל לה' ראשית" נשמטו בדפוס, והעירותי שם בהערה נ"א כי המאמר הזה מובא בילקוט בראשית רמז ב' אמר ר' יהודה ב"ר שלום מקדם ומתחלה אין כתיב כאן אלא בראשית בזכות ישראל שנקרא ראשית כו', ומצוין שם „ב"ר", אולם לא מצאתי המאמר בב"ר, והציון ב"ר מוסב על משל למה"ד, והמאמר הוא בתנחומא כ"י ונמצא בדוגמאות אשר בידי מתנחומא הגנוז בוואטיקאן ברומי, והציון תנחומא בילקוט שם במאמר שלפניו מוסב גם על זה, ובילקוט ירמיה רמז רס"ד רשום לנכון על המאמר הזה „תנחומא". ובפי' רש"י עה"ת מובא ג"כ בראשית ברא דרשוה רבותינו בשביל התורה שנקראת ראשית דרכו, ובשביל ישראל שנקראו ראשית תבואתה, והעיר על זה ידידי הרב החכם הגדול מהר"א בערלינער בלקוטים בסוף זכור לאברהם שלא נמצא בב"ר, אולם מאשר הבאתי תראה כי דברי רש"י נובעים מהתנחומא כ"י שלפניו: (נה) אמר ר' אבא בר כהנא תבואתה כתיב. מובא בילקוט ירמיה רמז רס"ד בשם התנחומא והשמיט שם האומר, וכן מובא בלקח טוב בראשית א' א' (דף ב' ע"א) וז"ל: בזכות ישראל שנקראו ראשית [שנא' קודש ישראל לה' ראשית] תבואתו, תבואתה כתיב שהקרן קיים לעתיד לבא

אוכלין אלא מן התבואה ולא מן הקרן, שהוא קיימת לנו לעולם הבא: (נו) ד"א בזכות התורה נבראו שמים וארץ, (נז) שנאמר ואשים דברי בפיך [ובצל ידי כסיתיך לנטוע שמים וליסוד ארץ (ישעיה נא טז)]: (נח) ד"א בזכות ציון, שנאמר ולאמר לציון עמי אתה (שם שם):

[יא] (נט) **אמר** ר' יצחק (ס) לא היה צריך לכתוב את התורה אלא מהחדש הזה לכם, ולמה כתב מבראשית, להודיע כח גבורתו, שנאמר כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים (תהלים קיא ו): (סא) אמר ריש לקיש (סב) כביכול דבר היה מפי הקב"ה, בדבר ה' שמים נעשו (שם לג ו), וכתיב בו ברא, (סג) אלא ליפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעמל ביגיעה, וליתן שכר טוב לצדיקים שמקיימין את העולם שנברא בדבר ה', (סד) הוי (אומר) בראשית ברא אלהים: (סה) אמר ר' אחא דיבר הקב"ה לשמים שיבראו והיו נמתחין והולכין, שאלמלא שאמר להם די, היו נמתחין

הערות ותקונים

לצא, עכ"ל. ושם בהערה נ"ב העירותי לפנינו הקרי והכתיב תבאתה, רק כתוב בה"א בסוף והתי"ו נקוד בחולם תְּבוּאָתֹה, ובמסורה נמנה ב' אשר כתיב ה' בסוף, וזה אחד, והשני יחזקאל מ"ח י"ב, והרד"ק בירמיה שם כתב תבואתה כתיב בה"א במקום וי"ו עכ"ל. וראיתי במדרש הסר ויתיר לד נ"ט הביא וז"ל קדש ישראל לה' ראשית תבואתה בה"א כתיב שהן אוכלין פירות בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא. והרב המו"ל הוא ידידי הרב החכם הגדול מהר"א בערלינער הליג סימן השאלה, להורות שלא מצא המקור, והעירותי בהשחר שנה רביעית חוברת ששית לד שכ"ב שמובא בילקוט ירמיה רמז רס"ד בשם התנחומא, והוא המאמר שלפנינו בתנחומא כ"י, ועיין גם בזהר האזינו דף רצ"ז: (נו) ד"א בזכות התורה. מובא בילקוט ישעיה רמז של"ז בשם התנחומא, ולזה המאמר מהתנחומא כוון הראב"ע בהקדמתו הדרך הד', דרש בראשית בתורה שנאמר ה' קנני ראשית דרכו, ובמדרש לקח טוב בראשית שם הביא וז"ל ד"א בראשית ברא בזכות התורה שנקראת ראשית נבראו שמים וארץ, שנאמר ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך לנטוע שמים וליסוד ארץ, כי התורה נקראת ראשית, שנאמר ה' קנני ראשית דרכו, ע"כ. וכן הביא רש"י עה"ת בשביל התורה שנקראת ראשית, ובמדרש ב"ר פ"א ובחזית בפ' ראשו כתם פז איתא העולם ומלואו לא נברא אלא בזכות התורה, שנאמר ה' בחכמה (בתורה שהיא החכמה) יסד ארץ, ועיין ברמב"ן עה"ת בפ' בראשית שכתב ורמז לספירה הנקראת חכמה שבה יסוד כל הענין, שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ: (נז) שנאמר ואשים דברי בפיך. אלו דברי תורה, וסיפא דקרא לנטוע שמים וליסוד ארץ, ועיין בירושלמי תענית פ"ד ה"ב (דף ס"ח ע"א) ואשים דברי בפיך זו תורה. ועיין פסיקתא פסקא אנכי (דף ק"מ ע"ב), ובהערה נ"ט, ושם הבאתי ראיה מהכתוב שנאמר ואני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך וגו': (נח) ד"א בזכות ציון שנאמר ולאמר לציון עמי אתה. הוא סיפא דקרא מן ואשים דברי בפיך. ובירושלמי תענית שם ובפסיקתא פסקא אנכי אנכי שם ולאמר לציון עמי אתה אלו ישראל אמר ר' חיננא בר פפא חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו שנקראו ישראל ציון אלא זה ולאמר לציון עמי אתה: (נט) אמר ר' יצחק. מובא בילקוט בא רמז קפ"ז בשם התנחומא, וכן בלקח טוב בראשית א' א' (דף ב' ע"א), וכן פתח רש"י ז"ל את פירושו על התורה במאמר הזה. ועיין בסדר הדורות (ד"א תתס"ה) הביא בשם ספר אחד שכתב וז"ל: ראיתי כ"י ישן נושן מא"י מה שפתח רש"י אמר ר' יצחק לא היה צריך להתחיל כו' אינו מזכירו בשום מקום אלא מ"ש מה טעם פתחבבראשית הוא מדרש ולא דברי ר' יצחק, אלא שרצה רש"י לכבד אביו ולהזכירו בתחלת חבורו וא"ל שאל איזה קושיא ואכתבנו על שמך, והקשה לו שתם למה התחילה התורה בבראשית ע"כ. ובס' נפתלי שבע רצון הקשה ע"ז הא בילקוט מביא זה אמר ר' יצחק לא היה צריך להתחיל כו' וכ"ה במכילתא ע"כ. הסיום „וכ"ה במכילתא" הוא מיותר, ואולי צ"ל וכן הוא בתנחומא, ועיין בנחל קדומים להגאון חיד"א ז"ל, ועיין גם בלקוטים דף קפ"ב בזכור לאברהם לידידי הרב החכם הגדול מהר"א בערלינער נ"י. וכן בתולדות רש"י הערה כ"א הביא ראיות שהמדרש תנחומא שבידינו אינו מדרש תנחומא שהיה לראשונים מדברי רש"י בהתחלת התורה אמר ר' יצחק כו', איננו נמצא בשום מדרש זולת בילקוט פ' בא בשם התנחומא, ובתנחומא שבידינו איננו ע"כ. וכן מובא המאמר הזה ברש"י תהלים קי"א ו' בשם התנחומא. ועיין מה שהבאתי במבוא בשם ספר נחלת יעקב: (ס) לא היה צריך לכתוב. כן הביא גם בעל לקח טוב, וברש"י ובילקוט הגי' להתחיל, ובהערה כ"ז למדרש לקח טוב יש לתקן שצ"ל כן הוא בתנחומא כ"י: (סא) אמר ריש לקיש. בכ"י רומי א' וב' אמר ר' שמעון בן לקיש: (סב) כביכול דבר היה מפי הקב"ה. בכ"י רומי א' וב' כביכול היה הקב"ה מוציא דבר מפיו ומיד נעשה, שנאמר בדבר ה' שמים נעשו: (סג) אלא ליפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם. דרשה שדומה לזה דרשו באבות פ"ה מ"א בעשרה מאמרות נברא העולם ומה ת"ל והלא במאמר אחד היה יכול להבראות, אלא להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות, וליתן שכר טוב לצדיקים שמקיימין את העולם שנברא בעשרה מאמרות: (סד) הוי אומר. מלת אומר מיותר וליתא גם בכ"י רומי א' ב', לכן הסגרתיה: (סה) אמר ר' אחא. עד שיהיו המתים ליתא בכ"י רומי א', ונמצא לנכון גם בכ"י רומי ב':

שמים

והולכין עד שיחיו המתים: בראשית ברא אלהים את השמים, (סו) שמים הללו מהיכן נבראת, מגוש של שלג, שנאמר כי לשלג יאמר הוי ארץ (איוב לז ו), וברכם הקב"ה והיו פרים ורבים, אמר דוד יברכך ה' מציון עושה שמים וארץ (תהלים קלד ג):

[יב] אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (בראשית ב ד). (סז) ילמדנו רבינו מי שרואה זיקים וברקים כיצד מברך עליהן, (סח) כך שנו רבותינו על הזיקים ועל הזועות ועל הברקים ועל הרעמים אומר ברוך שכחו מלא עולם, הרי זה מן המשנה, מן המקרא מנין, שנאמר המביט לארץ ותרעד (תהלים קד לב), ומה כתיב אחריו, יהי כבוד ה' לעולם (שם שם לא). (סט) שאל אליהו זכור לטוב את רב מרי מפני מה הזועות באות לעולם, א"ל בשעה שהקב"ה רואה את ישראל שאינן מפרישין מעשרותן כתיקנן, הזועות באות לעולם, (ע) א"ל אליהו ז"ל חייך, כן הוא סיבה של דבר, אלא כך הוא עיקרו של דבר, בשעה שהקב"ה מביט בעולמו (עא) ורואה בתי עבודת כוכבים יושבים על תלם בטח שלוה ושאנן, ובית מקדשו חרב, (עב) באותה שעה רוצה להפיל את העולם

הערות ותקונים

(סו) שמים הללו מהיכן נבראת. בכ"י רומי בראשית ברא אלהים השמים האלו מהיכן נבראת, הלשון משובש וכצ"ל בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ הארץ מהיכן נבראת, כי הדרשה היא על הארץ ולא על השמים, ועל זה כתב מגוש של שלג, והביא ראיה כי לשלג יאמר הוי ארץ, וכן תראה בב"ר פ"א אמר ר' יהודה בר סימון את הארץ כו' ולא פירש והיכן פירש להלן כי לשלג יאמר הוי ארץ (איוב לז ו), בצקת עפר למוצק (שם לח לח), ועיין בירושלמי חגיגה פ"ב ה"א בתחלה היה העולם מים במים כו', חזר ועשאו שלג חזר ועשאו ארץ כי לשלג יאמר הוי ארץ. וכן תראה בפרקי דר"א פ"ג הארץ מאיזה מקום נבראת משלג שתחת כסא הכבוד לקח וזרק על המים ונעשה ארץ, שנאמר כי לשלג יאמר הוי ארץ בצקת עפר למוצק: (סז) ילמדנו רבינו מי שרואה זיקים. מובא בילקוט יואל רמז תקל"ו בשם התנחומא ובילקוט תהלים רמז תתס"ב על הכתוב המביט לארץ ותרעד הביא רק התחלת המאמר מי שהוא רואה זיקים וברקים היאך מברך עליהם, וחסר סיום המאמר, ונרשם בצדו „ילמדנו": (סח) כך שנו רבותינו. ברכות דף נ"ד ע"א, והיא לפי גירסת המשנה שבירושלמי, ובמשנה שבבבלי הגי' על הרעמים ועל הרוחות ועל הברקים אומר ברוך שכחו וגבורתו מלא עולם: (סט) שאל אליהו זכור לטוב את רב מרי. בכ"י רומי את ר', וצ"ל את ר' נהוראי כמו שמובא בילקוט יואל שם, וכמו שהוא בירושלמי ברכות פ"ט (דף י"ג ע"ג), ובמדרש שו"ט מזמור י"ח בפסוק ותגעש ותרעש, ובמזמור ק"ד, וכן מובא בילקוט ש"ב רמז קנ"ח בשם מדרש שו"ט, והמאמר הזה מובא במאור עינים (קול אלהים דף י"ב) בשם ירושלמי פ' הרואה ותנחומא פ' אלה תולדות השמים, ומדרש תהלים. ע"ש מה שכתוב על זה, וסיים והביא שם בשם התנחומא זה אומר למולך אני פולח, וזה אומר לשמש או לירח, והוא מאמר התנחומא שלפנינו בכ"י, כי היו לפניו ב' כתבי יד מהתנחומא: (ע) א"ל אליהו ז"ל חייך כן הוא סיבה של דבר. בכ"י רומי כך שברן של דבר, ובילקוט יואל שם חייך כך הוא סברו של דבר, וכן בירושלמי שם חייך כך הוא סברא דמילתא אבל כך עיקרו של דבר, וכן הוא במדרש שו"ט מזמור י"ח, אולם במזמור ק"ד הלשון נשתנית מאת המעתיק וכתב „נראין הדברים כדבריך אבל אינו כן". והנה בירושלמי לפני הסיום א"ל אליהו חייך כך הוא סברא דמילתא מובא מאמר אחד החסר לפנינו, כתוב אחד אומר תמיד עיני ה' אלהיך בה, וכתוב אחד אומר המביט לארץ ותרעד יגע בהרים ויעשנו, הא כיצד יתקיימו שני כתובין הללו, בשעה שישראל עושין רצונו של מקום ומוציאין מעשרותיהן כתיקנן, תמיד עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית השנה ואינם ניזוקים כלום, ובשעה שאין ישראל עושין רצונו של מקום ואינן מוציאין מעשרותיהן כתיקנן המביט לארץ ותרעד, ועל זה סיים א"ל בני חייך כך הוא סברא דמילתא: (עא) ורואה בתי ע"ז. וכ"ה בכ"י רומי ובילקוט יואל שם, אולם בירושלמי הגי' בשעה שהקב"ה מביט בבתי תיטריות ובבתי קרקסיאות יושבים בטח ושאנן, וכן במדרש שוחר טוב ורואה בתי טרטסיאות [צ"ל טאטראות] ובתי קרקסאות ואומות העולם יושבים בהשקט ובבטחה. ובמזמור ק"ד הלשון משובש ויש לתקנה עפ"י מזמור י"ח. גם במאור עינים שם הגי' משובשת, כשהקב"ה מביט ורואה בתים רבים יושבין, חסר הסיום בהשקט ובבטחה, ובמקום בתי ע"ז או בתי קרקסיאות הגיה הוא מלת „רבים": (עב) באותה שעה רוצה להפיל את העולם ומזעזע. בכ"י רומי באותה שעה הוא אפילים לעולם והוא מזדעזע, בילקוט יואל באותה שעה מאפיל העולם ומזדעזע, בשו"ט מזמור י"ח מחרה אפו בעולמו להחריבו, ובמזמור ק"ד הוא מביט בעולמו ומבקש להחריבו. ראינו פה נסחאות שונות, ובאמת הגי' הנכונה כמו שהוא בכ"י רומי וצ"ל **אפיליון** לעולם. ובאשר לא הבינו המלה הזרה הגיה המעתיק שלפנינו „רוצה להפיל את העולם" ובשו"ט „מחרה אפו בעולמו" ובמזמור ק"ד „מביט בעולמו". ובמדרש שו"ט נשתבש עפ"י הילקוט ש"ב רמז קנ"ח שהביא דברי המדרש שו"ט חרה אפו בעולמו להחריבו, והגיהו המדפיסים אח"כ כן במדרש. ורא יתי בירושלמי שם הגי' נכונה הוא אפליון לעולמו להחריבו. וכן תראה בערוך ערך אפליון שהביא מאמר הילמדנו (ואינו התנחומא שלפנינו) ז"ל כשהקב"ה רואה בתי ע"ז יושבין שלוין וביתו שמם ועשוי דיר לערלים ולשועלים, שנאמר שועלים הלכו בו

איכה

(עג) ומזועז, (עד) אמר הקב"ה (עה) כל הרעש הזה בשביל לקדש את שמי, שנאמר כל הנקרא בשמי [ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו] (ישעיה מג ז). ובמה שאני ראוי להתקלס, האומות מכעיסין אותי, (עו) זה אומר ה' עושה כך וכך, וזה אומר לפלח למזלות, וזה אומר לחמה ולשמש אני פולח, לפיכך אני מביא את הרעש בעולם, אעפ"י שלא חטאו המזלות, בשביל שמכעיסין אותי בהן, אף הם לוקין עמהם, שנאמר השמש יהפך לחשך והירח לדם (יואל ג ד), ומה איכפת להם, אלא להודיע שלא ברא אלוה אחר את עולמי עמי, (עז) תדע לך שכך הוא, (עח) ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים, שנאמר יהי רקיע בתוך המים (בראשית א ו), וכתוב אחר אומר המקרה במים עליותיו (תהלים קד ג), ומה כתיב אחריו, עשה מלאכיו רוחות (שם שם ד), (עט) הוי אומר בשני נבראו המלאכים. (פ) ור' חנינא אמר בחמישי נבראו (את) המלאכים, מניין, (פא) שנאמר ועוף יעופף על הארץ (בראשית א כ), אלו המלאכים, שנאמר ובשתים יעופף (ישעיה ו ב), (פב) הוי אומר בחמישי נבראו, בין כדברי ר' יוחנן ובין כדברי ר' חנינא הא למדת שלא נבראו המלאכים אלא משברא הקב"ה את עולמו, ולמה כן, אלא אמר הקב"ה, אם אני בורא אותם תחילה, הבריות אומרות הם סייעו אותי בעולמי, אמר הקב"ה אני בעצמי בראתי את עולמי, שנאמר (את) [ואת] כל אלה ידי עשתה (ישעיה סו ב), בריות שמים וארץ מנין,

(פג) [ממה שקראו בענין] (שנאמר) אלה תולדות השמים והארץ וגו':

[יג] ד"א אלה תולדות השמים והארץ בהבראם. (פד) זש"ה המשל ופחד עמו (איוב כה ב),

לפי שאיוב אמר מי יתן ידעתי ואמצאהו [אבוא עד תכונתו] (שם כג ג), אמר ר' אבא בר כהנא אם בהיכל של מעלה הוא אבוא עד תכונתו, ואם בהיכל של מטה אבוא עד תכונתו, ואין תכונתו אלא היכל, (פה) שנאמר ויכינו המזבח על מכונתו (עזרא ג ג), (פו) הוי אומר זה היכל. אערכה לפניו משפט (איוב כג ד), אמרו לו חביריו אי אתה יודע שהוא נקרא אלהי המשפט, שנא' כי אלהי משפט ה' (ישעיה ל יח), ופי אמלא תוכחות (איוב שם), (פז) אמר לו אם סותם פיו של אותו האיש, אדעה (מה) מלים יענני [ואבינה מה יאמר לי]

הערות ותקונים

(איכה ה יח) אותה שעה מסתכל אפיליון של עולם והוא מזדעזע, שנאמר המביט לארץ ותרעד עכ"ל. בעל הערוך לא מבאר המלה, ודברי המוספי נשמטו מערך שלפניו ואין כאן מקומם, הרמ"ל הביא המלה היונית ἀπωλεῖα απολλυω פי' כליון והשחתה (אונטערגאנג), הרב הגאון הגדול ד"ר לעווי בספרו מלרש מלין בערך אפיליון רצה לפרש מן אפליון שפי' עזרה וחצר, ע"ש (נטה אחר המוספי בטעות), והחכם הזה הביא דברי הירושלמי בערך אפילון ומביא שהיא המלה היונית ἀπειλέω והבינוני απειλωω ופי' גוער (דראהענד), והכוונה הוא גוער לעולמו להחריבו (זא דראהט ער זיינער וועלט זיא צו צערשטערען). וכן הוא דעת ידידי הרב הגדול החכם הכולל מוהר"ר ח"י ד"ר קאהוט בערוך השלם והביא ב' ערכים מאמר הילמדנו ומאמר הירושלמי ומפרש את המלה בילמדנו כפי' הרמ"ל, ובאמת הוא מאמר אחד רק בנוסחאות שונות. ואולי יש לתקן גם בילמדנו שהביא הערוך אותה שעה הוא אפליון לעולם והוא מזדעזע. ובמדרש חזית פסוק ברח דודי איתא בשעה שאו"ה אוכלין ושותין ומחרפין ומנאצין להקב"ה בעריות שמזכירין אותה שעה חושב הקב"ה אפילו להחריבו לעולמו. הוא מאמר הדומה למאמר שלפנינו, ואין ספק שצ"ל אותה שעה הוא אפיליון לעולמו להחריבו, כמו שהוא בירושלמי, רק המעתיקים שחתו ושבשו הלשון מבלי דעת: (עג) ומזועז. בכ"י רומי ובילקוט ובילמדנו מזדעזע, ובירושלמי ובמדרש שו"ט מסיים הה"ד [שאג] ישאג על נוהו (ירמיה כה ל) בשביל נוהו, ובילמדנו אשר הביא הערוך סיים שנאמר המביט לארץ ותרעד (תהלים קד לב): (עד) אמר הקב"ה כל הרעש הזה. זה ליתא בשו"ט, והכוונה כל הרעש הזה ר"ל הזוועות: (עה) כל הרעש הזה. בכ"י רומי ובילקוט יואל סיים „שאני מביא לעולם": (עו) זה אומר ה' עושה כך וכך וזה אומר לפלח למזלות. בכ"י רומי זה אומר ה' עושה וזה אומר למזלות אני פולח, והשאר ליתא שם: (עז) תדע לך שכך הוא. בכ"י רומי תדע לך שהוא כן: (עח) ר' יוחנן אמר. עיין לעיל ובהערה א': (עט) הוי אומר. בכ"י רומי הרי בשני נבראו המלאכים: (פ) ור' חנינא אמר. עיין לעיל הערה א': (פא) שנאמר ועוף יעופף. בכ"י רומי שנאמר בחמישי ועוף יעופף: (פב) הוי אומר. גם פה בכ"י רומי הרי בחמישי נבראו: (פג) ממה שקראו בענין. הוספתי מלת בענין, והסגרתי מלת שנאמר כי מיותרת היא, וצ"ל ממה שקראו בענין אלה תולדות השמים והארץ, וכן הוא לנכון בכ"י רומי, והוא סיום הדורש על הקריאה בתורה, עיין לעיל הערה י"א: (פד) זש"ה המשל ופחד עמו. מובא בילקוט איוב רמז תתקי"ב בשם התנחומא: (פה) שנאמר ויכינו המזבח על מכונתו. בילקוט שם בטעות על תכונתו, ובכ"י רומי ויכינו את המזבח מתכונותיו צ"ל ויכינו המזבח על מכונותיו (עפ"י הקרי): (פו) הוי אומר זה היכל. בכ"י רומי הוי זה היכל ובילקוט השמיטו: (פז) אמר לו. בילקוט אמר להם:

הלכתי

(איוב כג ה), אם יהא משיבני על כל דבר ודבר, אם חטאתי אם לא חטאתי, הן קדם אהלוך ואיננו ואחור ולא אבין לו (שם שם ח), אמר ר' יוחנן מכאן אתה למד שהשכינה במערב, (פח) הלכתי לדרום ולצפון ולא מצאתי, למה כי ידע דרך עמדי בחנני כזהב אצא (שם שם י), אמרו לו חבריו איוב (פט) עד מתי אתה מטריח בדברים, אין אנו אומרים לך שאין אתה יכול להקביל פניו, (צ) ולהטיח דברים עמו, אמרו לו יכול אתה (צא) להטיח עם מיכאל: (צב) ר' יעקב מן כפר חנה אומר [המשל ופחד עמו (שם כה ב)], (צג) המשל זה מיכאל, ופחד זה גבריאל, עושה שלום במרומיו (שם), (צד) אפילו העליונים צריכין שלום, המזלות עולין, שור אומר (צה) אני תחילה, ואינו רואה מה שלפניו, תאומים אומר אני תחילה, ואינו רואה מה שלפניו, וכך כל אחד ואחד אומר אני ראשון, (צו) הוי אומר העליונים צריכין שלום:

[יד] [אלה תולדות השמים והארץ]. (צז) בכל מקום אתה מוצא משה קודם לאהרן, ומנין (צח) ששניהם שקולים, שנאמר הוא אהרן ומשה (שמות ו כו). בכל מקום אתה מוצא יהושע קודם לכלב, ומנין ששניהם שקולים, (צט) שנאמר בלתי כלב בן יפונה הקנזי ויהושע בן נון (במדבר לב יב). (ק) בכל מקום אתה מוצא כבוד האב קודם לכבוד האם, ומנין ששניהן שוין, שנאמר איש אמו ואביו תיראו (ויקרא יט ג). בכל מקום

הערות ותקונים

(פח) הלכתי לדרום ולצפון. בילקוט לצפון ולדרום: (פט) עד מתי אתה מטריח בדברים. כן הוא גם בכ"י רומי, ובילקוט מטיח דברים, וכצ"ל גם לפנינו, והוא מלשון רז"ל לעולם אל יטיח אדם דברים כלפי מעלה (תענית כ"ה): (צ) ולהטיח דברים עמו. בכ"י רומי ובילקוט או להסיח עמו: (צא) להטיח עם מיכאל. גם פה בכ"י רומי ובילקוט להסיח עם מיכאל: (צב) ר' יעקב מן כפר חנה. ובכ"י רומי ר' יעקב של כפר אמר, ובילקוט לר' יעקב אמר, והשמיט שם המקום. וצ"ל ר' יעקב דכפר חנין, כמו שהוא לנכון בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות משה (דף ג' ע"א), וכן במדרש חזית בפ' צאנה וראנה, ועיין סדר הדורות בערך ר' יעקב דכפר חנין: (צג) המשל זה מיכאל ופחד זה גבריאל. זה הדרוש מוסב על הכתוב המשל ופחד עמו שהובא בראש המאמר, וכן תקנתי בפנים, והמאמר הזה נשנה גם בפסיקתא שם. ובמדרש במ"ר פי"ב, וכן במדרש חזית שם, המשל זה מיכאל והוא של שלג, ופחד זה גבריאל והוא של אש. וכן במדרש דברים רבה סוף שופטים פ"ה מיכאל כלו שלג וגבריאל כלו אש. ובתנחומא הנדפס ויגש בפ' ואת יהודה שלח המשל זה מיכאל ופחד זה גבריאל מיכאל מן המים וגבריאל מן האש. ובמדרש ב"ר פי"ב הנוסחא בטעות המשל זה גבריאל ופחד זה מיכאל וצ"ל להיפך. ובתרגום על הכתוב המשל ופחד תרגם מיכאל מימינא והוא דאשא [צ"ל והוא דמיא] וגבריאל משמאלא והוא דמיא [צ"ל והוא דאשא], וגם בפסחים דף קי"ח ע"א איתא בהדיא שמיכאל הוא שר הברד וגבריאל שר של אש, לכן תראה שט"ס נפל בתרגום וצ"ל כמו שתקנתי: (צד) אפילו העליונים צריכין שלום. בפסיקתא שם, עמו (ר"ל המשל ופחד עמו, ודרש מלת עמו) ומשלימים עמו ולא זה מזיק את זה, ועיין שם בהערה מ"ו מה שהערותי על זה. ובילקוט אחר סיום המאמר וכל אחד ואחד אומר אני ראשון, הביא הוא ומשלימין זה לזה ולא זה מזיק את זה ע"כ. ולקח דבריו מהפסיקתא: (צה) אני תחלה ואינו רואה מה שלפניו. בכ"י רומי ואני רואה מה שלפניו, וכן תאומים אומר אני תחלה ואני רואה מה שלפניו, וכן יש לתקן גם לפנינו: (צו) הוי אומר. מלת אומר יש למחוק, וליתא גם בכ"י רומי ובילקוט: (צז) בכל מקום אתה מוצא משה קודם לאהרן. בילקוט איוב שם רמז תתקי"ב הובא רק התחלת המאמר וסיים במלת „וכו'", ונשנה במכילתא ריש בא ובשינויים בתנחומא הנדפס בא ורשם בראשו „ממכילתא דר' ישמעאל", וכן נשנה ג"כ בשינויים בב"ר פ"א, וילקוט רמז ב', וי"ר פל"ו, ושם נוסף בכל מקום הוא מקדים אברהם ליצחק ויעקב. ובב"ר נוסף עוד בכל מקום הוא מקדים תורין לבני יונים, והיא הוספה מאוחרת מגמרא כריתות דף כ"ח ע"ב, ובילקוט אשר הביא מאמר הב"ר לא נמצא זה, גם נוסף אח"כ למדרש וי"ר והובא פנימה בראש המאמר, והמאמר הזה הביא הילקוט גם בישעיה רמז שע"א בשם ב"ר, וגם בילקוט שם לא נמצא ההוספה הזאת: (צח) ששניהם שקולים. כן הוא גם במכילתא ובב"ר, אולם בכ"י רומי הגי' ששניהם שוים. ועיין מה שהעיר ידידי הרב הגדול מהרא"ה וייס נ"י במדות סופרים במכילתא שם: (צט) שנאמר בלתי כלב בן יפונה הקנזי ויהושע בן נון. הוא לשון הכתוב שציינתי במדבר ל"ב י"ב, ובב"ר הובא כי אם כלב בן יפונה הקנזי ויהושע בן נון, הוא לשון הכתוב במדבר י"ד ל'. ויש למחוק שם מלת הקנזי, כי ליתא בקרא, ובכ"י רומי מובא לנכון כי אם כלב בן יפונה ויהושע בן נון, ואחר סיום הכתוב נוסף בכ"י רומי שם הרי לא זה גדול מזה ולא זה גדול מזה: (ק) בכל מקום אתה מוצא כיבוד האב קודם לכיבוד האם. בב"ר נוסף „אבל אמרו חכמים האב קודם לאם מפני שהוא ואמו חייבין בכבוד אביו" והיא הוספה מגמרא קדושין דף ל"א. וגם כל המאמר בב"ר בכל מקום הוא מקדים, הוא הוספה מתנחומא שלפנינו, וכפל מאמר של שמים וארץ עוד הפעם, ושעד לזה כי כל המאמר שלפניו מקורו בירושלמי חגיגה פ"ב, ושם ליתא זה, רק הוא נוסף

מן

אתה מוצא השמים קודם לארץ, ומנין ששניהם שוין, שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים (בראשית ב ד): (קא) (וכתיב):

[טו] **אלה** תולדות השמים והארץ. זהו שאמר הכתוב ה' בחכמה יסד ארץ (משלי ג יט), (קב) אתה מוצא בחכמה ברא הקב"ה שמים וארץ. (קג) אמר ר' עזריה (קד) בשם ריש לקיש ביום הראשון ברא שמים וארץ, נשתיירו חמשה ימים, ברא אחד מלמעלה ואחד מלמטה, ברא בשני רקיע מלמעלן, בשלישי יקוו המים מלמטן, ברביעי יהי מאורות מלמעלן, בחמישי ישרצו המים מלמטן, נשתייר יום הששי מלהבראות, אמר הקב"ה אם אני בורא מלמעלן, הארץ מתרגזת, ואם אני בורא מלמטן, השמים מתרגזין, (קה) מה עשה הקב"ה, ברא אדם מלמטן ונשמה מלמעלן, (קו) הוי אומר ה' בחכמה יסד ארץ:

[טז] **אלה** תולדות השמים והארץ בהבראם. (קז) אמר ר' אבהו בשם ר' יוחנן בה"י בראם, ומה עסקו של ה"י כאן, אלא כל האותיות מוציא אדם מתוך פיו והוא קומץ את פיו, אבל ה"י אדם מוציאה מתוך פיו בלא קומץ את פיו, כך ברא הקב"ה את עולמו בלא יגיעה, שנאמר לא ייעף ולא ייגע (ישעיה מ כח): ד"א. בהבראם, (קח) אמר ר' תחליפא באברהם, הן הן האותיות בהבראם, (קט) בזכותו של אברהם: (קי) (שנאמר)

[יז] **ביום** עשות ה' אלהים ארץ ושמים (בראשית ב ד). (קיא) בית שמאי אומרים מחשבה בלילה ועשיה ביום, ובית הלל אומרים (קיב) מחשבה בין ביום ובין בלילה,

---

הערות ותקונים

מן התנחומא כ"י שלפנינו. ולא נכון שהשמיט בעל הילקוט הסיום הזה שבסוף המאמר של שמים וארץ: (קא) וכתיב. מלת וכתיב הסגרתי, כי מן אלה תולדות השמים הוא התחלת המאמר: (קב) אתה מוצא בחכמה ברא הקב"ה שמים וארץ. עיין רמב"ן עה"ת בפ' בראשית שכתב ורמז לספירה הנקראת חכמה שבה יסד כל הענין, שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ, וזהו כוונת תרגום יב"ע בחוכמא ברא ה': (קג) אמר ר' עזריה. מובא בילקוט משלי רמז תתקל"ה בשם התנחומא ע"ש, ושם הגירסא אמר ר' אלעזר בשם רשב"ל וצ"ל אמר ר' עזריה, וכן בכ"י רומי הגי' כמו שלפנינו אמר ר' עזריה, ונמצא בקצת שינויים במדרש ב"ר פי"ג אות ח', ומובא בילקוט רמז י"ח, וכן בלקח טוב (דף ט' ע"ב), ובמדרש ב"ר שם ר' עזריה בשם רבי, ויש לתקן שצ"ל בשם רשב"ל. והמדפיסים הליגו במדרש שם סי' ח' אחר המלות ר' עזריה בשם ר' אמר כלפי מעלה הדבר אמר, ובאמת זה מוסב למטה והוא מאמר אחד ואין להפרידו, ולזה המאמר כוון רש"י בבראשית ב' ז': (קד) בשם ריש לקיש. בכ"י רומי ובילקוט ובלקח טוב בשם ר' שמעון בן לקיש: (קה) מה עשה הקב"ה ברא אדם מלמטן ונשמה מלמעלה. זה נשמט בכ"י רומי, ובילקוט שם הגי' יותר נכונה, ברא גופו מלמטן ונשמתו מלמעלן, ועיין ב"ר שם וברש"י עה"ת בראשית ב' ז': (קו) הוי אומר. גם פה מלת „אומר" יש למחוק, והוספת המעתיק היא, וליתא בכ"י רומי ובילקוט: (קז) אמר ר' אבהו בשם ר' יוחנן בה' בראם. מובא בב"ר פי"ג אות י', ואותיות דר"ע אות ה' (בית המדרש ח"ג לד כ"ג). ועיין בירושלמי חגיגה פ"ב ה"א (דף ע"ז ע"ג), ובפסיקתא רבתי פכ"א תמצא מאמר ארוך בשני אותיות נבראו שני עולמים. והדרש שלפנינו כל האותיות מוציא אדם מתוך פיו והוא קומץ את פיו, וה"א אדם מוציאה מתוך פיו בלא קומץ, זה ליתא בירושלמי ובפסיקתא רבתי. ומובא בילקוט ישעיה רמז ש"א בשם התנחומא. ובב"ר הלשון משונה כל האותיות תופסין את הלשון, וזה אינו תופש את הלשון, וכן מובא בילקוט רמז י"ח. ובמדרש שו"ט מזמור ס"ב תמצא ג"כ הדרשה באופן אחר, מה ה"א כשאדם מוציאה מתוך פיו אין בה לא ריחוש שפתים ולא חריצת לשון, ובלקח טוב בראשית א' ד' (דף י' ע"א) בהבראם בה"א בראם כלומר בלא יגיעה, כי כל האותיות יש בהן יגיעה בקריאתן עקימת הפה ונענוע לשון ושפתים, אבל ה"א אין בה נענוע כלל לכך נאמר בהבראם ע"כ. ועיין מנחות דף כ"ט ע"ב: (קח) אמר ר' תחליפא. וכן להלן פ' לך אות ד' מובא כן בשם ר' תחליפא. ובב"ר פי"ג אמר ר' יהושע בן קרחה בהבראם באברהם בזכותו של אברהם, יש לתקן שם הן הן האותיות בהבראם בזכותו של אברהם. ובמדרש שו"ט מזמור ק"ד בפסוק ישבעו עצי ה' אמר ר' יודן לא ברא הקב"ה את עולמו אלא בזכות אברהם, שנאמר השמים והארץ בהבראם, הן הן האותיות של אברהם. ובלקח טוב בראשית שם אמר ר' יהושע בן קרחה בזכות אברהם כי בהבראם ואברהם שקולין הם, ור"ל ששניהם שקולים זה כזה ואותיותיהם שוים: (קט) בזכותו של אברהם. בכ"י רומי הגי' בזכותו של אברהם בראתי את העולם: (קי) שנאמר ביום עשות. מלת שנאמר הסגרתי, כי מן ביום עשות הוא התחלת הדרש ואינו מוסב למעלה, בתחלה החל הדרשה על אלה תולדות השמים, ואח"כ תסוב הדרשה על סיפא דקרא. וכן נשנה בב"ר פי"ב אות י"ד, ומובא בילקוט רמז י"ט: (קיא) בית שמאי אומרים. עיין במ"כ: (קיב) מחשבה בין ביום ובין בלילה. בב"ר הגי' מחשבה ומעשה ביום אמר ר' שמעון בן יוחי תמיה אני איך

נחלקו

וגמר מלאכה עם דמדומי חמה. (קיג) אמר ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא, בכל יום היה הקב"ה בורא שלש בריות, ביום ראשון ברא שמים וארץ והאור, (קיד) בשני ברא רקיע וגיהנם ומלאכי השרת, בשלישי אילנות ודשאים (קטו) ונהרות, ברביעי חמה ולבנה (קטז) וכוכבים, בחמישי דגים (קיז) ולויתן ועופות, ובששי היו לבראות ששה של ערב שבת ושל שבת, (קיח) ואלו הן, תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ, ואדם וחוה, נגמרה מלאכת אדם וחוה ושל בהמה, ומשגמר את אלו ביקש לבראות את השאר, וקדש השבת, שנאמר ויכלו השמים וגו', ויכל אלהים, ויברך אלהים וגו', אשר ברא אלהים וגו' (בראשית ב' א' ב' ג'): (קיט) ד"א אשר ברא ועשה אין כתיב כאן, אלא לעשות, שקדמה השבת ולא נגמרה מלאכתן, (קכ) ר' בנייא אמר אלו המזיקין, שברא נפשותיהם עם שהוא בורא גופן קדש יום השבת, והניחן ונשארו רוח בלא גוף, עד הנה פרים ורבים כבני אדם, ומתין כבני אדם, והבא על השידה הוויין ליה בנין שדין, וממי אתה למד, מאדם הראשון, שהיו לו בנים מרוחות, וכל מי שבא עליה אין עליו כלום, שהן דומין לאיש מקרה. ויש אומרים אשר ברא אלהים לעשות, זו בית המקדש העתיד להיות:

[יח] **אלה** תולדות השמים והארץ בהבראם. (קכא) ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמן אמר כל תולדות שבתורה חסרין ו', חוץ משנים שהן מלאין, אלה תולדות פרץ (רות ד' יח), אלה תולדות השמים, שניהן מלאים. (קכב) אמר ר' יהודה הלוי

הערות ותקונים

נחלקו אבות העולם ב"ש וב"ה על בריית שמים וארץ, אלא מחשבה בין ביום ובין בלילה, ומעשה עם דמדומי חמה: (קיג) אמר ר' לוי. ב"ר פ"א סי' ט', וילקוט רמז ט"ז, ובפסיקתא רבתי פמ"ו מובא רק התחלת המאמר והשאר קטוע: (קיד) בשני ברא רקיע וגיהנם ומלאכי השרת. רקיע מפורש בתורה, גיהנם עיין ב"ר פ"ד סי' ט"ז, שמ"ר פט"ו, וי"ר פל"א, ופסחים דף נ"ד, ועל מלאכים עיין לעיל בהתחלת התנחומא, וגם בב"ר פ"א לדעת ר' יוחנן, וכן בב"ר סוף פ"ג, ושמ"ר פט"ו, ותנחומא חיי, ושו"ט מזמור כ"ד, פדר"א ריש פ"ד, וע"ש בביאור הרד"ל והביא בשם מדרש כונן ביום שני נבראו אראלים ומלאכים ואופנים ושרפים וחשמלים, וכן הביא מס' יצירה, וכן תראה ביב"ע בראשית א' כ"ו: (קטו) ונהרות. בב"ר וילקוט הגי' וגן עדן: (קטז) וכוכבים. בב"ר וילקוט הגי' ומזלות: (קיז) ולויתן. את התנינים הגדולים, דרשו זה לויתן, ב"ב דף ע"ד ע"ב, ב"ר פ"ז, ויב"ע בראשית שם, ורש"י עה"ת בשם מדרש אגדה, וכן מובא בלקח טוב (דף ז' ע"ב): (קיח) ואלו הן. בב"ר איתא גי' אחרת, בששי אדם וחוה ורמשים, אמר ר' פנחס בו' ברא ששה אדם וחוה ורמש ובהמה וחיה ומריאים, ואח"כ הובא מאמר ר' בנייא אשר ברא אלהים ועשה אין כתיב כאן, אלא אשר ברא אלהים לעשות, כל מה שהיה עתיד הקב"ה לבראות בז' הקדים וברא אותו בו', וכל המעיין יחזה כי נוסחת הב"ר קשה מאד, ומה בא ר' בנייא להשמיענו, אולם לפנינו בתנחומא מובא בשם ר' בנייא מאמר אחר אלו המזיקים, ולדעתי היה כתוב גם בב"ר כן בשמו, רק היה הגי' אלו המריאים, והכוונה אלו המזיקים, ומלת מריאים נשתרבב מכאן למעלה בדברי ר' פנחס, וכצ"ל ר' פנחס אמר בוי"ו ברא אדם וחוה ורמש ובהמה וחיה, ומלת „ששה" מיותרת, ור' בנייא אמר אשר ברא ועשה אין כתיב כאן אלא אשר ברא אלהים לעשות אלו המריאים ר"ל מזיקים שקידש השבת ונשארו בלא גוף. וכן תראה בב"ר פ"ז סי' ה' ר' אומר אלו השדים שברא הקב"ה את נשמתן ובא לבראות את גופן וקידש השבת ולא בראן, וגם בכאן היתה הגי' לפני רבינו בעל הערוך בערך מריא אלו המריאים, ופי' שדים, והביא שם גם מאמר הב"ר מפ"ב, והיה לפניו כבר המאמר משובש כמו שהוא לפנינו בב"ר, ואולי צ"ל אילו הראמים, עפ"י מאמרם ראם אילו השדים גיטין דף ס"ח ע"ב: (קיט) ד"א אשר ברא. הוא בב"ר מאמר של ר' בנייא: (קכ) ר' בנייא. עיין ב"ר פ"ז סי' ה', וילקוט רמז י"ב: (קכא) ר' ברכיה. כל המאמר הזה מובא בתנחומא הנדפס בראשית סי' ו', וכן נשנה בשינויים בב"ר פי"ב אות ו', ושם מתחיל אמר ר' שמואל בר נחמן, וחסרים המלות „אמר ר' ברכיה ור' חלבו" וכן נשנה המאמר בשמ"ר פ"ל, ומובא במדרש חסרות ויתרות צד ל"ז, ובלקח טוב (בראשית ב' ד' דף ט' ע"ב), ועיין שם בהערה ח' שהעירותי ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמן בב"ר מתחיל אמר ר' שמואל בר נחמן, ובתנחומא (הנדפס) פ' בראשית הוא כמו שהביא רבינו, ועיין השחר שנה רביעית חוברת שית צד שכ"א מה שהעירותי שם, ובס' ישועות משיחו העיון השני פ' ששי הביא דברי המפקר שהוכיח מהגדה זאת כל תולדות שבמקרא חסר, וע"ש מה שכתב הרב האברבנאל על דבריו: (קכב) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום והן ששה, אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן כנגד ששה דברים שחיסר את אדם הראשון. וכן הוא בכ"י רומי, ובמקום והן ששה שם בטעות „וכן ששר". וכמו שהוא לפנינו אין לה שחר, כי מה הכוונה והן ששה? הלא תולדת החסרים ו' הם יותר מששה, רק ברור כי היה בתחלה הגי' „מהו וי"ו", ר"ל למה חסר וי"ו במלת תולדת, ובא מעתיק השני ולא הבין הכוונה והגיה והן ששה, מן מהו עשה והן, והבין כי כוונת אות ו' למספר ששה, והגיה ששה במקום ו'. ובתנחומא

הנדפס

בר שלום והן ששה, אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן כנגד ששה דברים שהיסר את אדם הראשון, ואלו הן, זיו פניו וקומתו, וחייו, ופירות הארץ, (קכג) וגן עדן, (קכד) וחמה ולבנה, זיו פניו מנין, (קכה) שנאמר משנה פניו ותשלחהו (איוב יד כ). קומתו מנין, (קכו) שנאמר אחור וקדם צרתני (תהלים קלט ה). חייו מנין, (קכז) שנגזר עליו מיתה [שאילו זכה] היה חי וקיים לעולם. (קכח) ופירות הארץ מנין, שנאמר ארורה (הארץ) [האדמה] בעבורך (בראשית ג יז). (קכט) וגן עדן מנין, שנאמר ויגרש את האדם (שם שם כד). (קל) וחמה ולבנה מנין, שנאמר חשך השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו (ישעיה יג י), (קלא) אבל לעולם הבא הקב"ה (מחזיר לו) [מחזירן], זיו פניו [מנין], (קלב) שנאמר כל רואיהם יכירום וגו' (שם סא ט). (קלג) וקומתו מנין, שנא' ואולך אתכם קוממיות (ויקרא כו יג), (קלד) ר' יהודה

הערות ותקונים

הנדפס אות ו' הגי' אמר ר' יודא הלוי בר שלום וא"ו זו כנגד ששה דברים, והמלות אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן חסר שם. ובב"ר פי"ב הגי' ומפני מה איטן חסרין ר' יודן בשם רבי אבין אמר כנגד ו' דברים כו'. וכן הוא בילקוט בראשית רמז י"ז בשם ב"ר, והשמיט שם האומר, ובילקוט רות רמז תר"ט הגי' ר' יודן בשם ר' ראובן. ובלקח טוב בראשית א' ד' אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן כנגד ששה דברים השמיט המלות „אמר ר' יהודה הלוי בר שלום והן ששה" והביא רק אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן כמו שהוא לפנינו בתנחומא כ"י. וראיתי במדרש במ"ר פי"ג אות י"ב ד"א וקרבנו [עתודים] למה וי"ו יתירה, ר' ביבי בשם ר' ראובן שיתא כנגד ו' דברים שניטלו מאדם הראשון כו', והוא המאמר שלפנינו, רק בשם הלוי הדורש הדרשה על וקרבנו עתודים. ויש להעיר כי גם שם המלה „שיתא" הוא טעות המעתיק, וצ"ל ו' כנגד ו' דברים. והמעתיק תחת ו' הראשון הלוי מלת „שיתא". ובמדרש שמ"ר פ"ל אות ג' תמצא דרשה אחרת וכך איתא שם: אתה מוצא כל תולדות שבמקרא חסרים חוץ משנים, אלה תולדות השמים, ואלה תולדות פרץ, וטעם גדול יש להם למה אמר אלה תולדות השמים מלא, מפני שברא הקב"ה את עולמו ולא היה מלאך המות בעולם ובשביל כך הוא מלא, וכיון שחטא אדם והוה חסר הקב"ה כל תולדות שבמקרא, וכיון שעמד פרץ נעשה תולדות שלו מלא שהמשיח עומד הימנו, ובימיו הקב"ה מבליע המות, שנאמר בלע המות לנצח, לפיכך תולדות השמים ותולדות פרץ מלא: (קכג) וגן עדן. וכן בתנחומא הנדפס ונטרד מג"ע, אולם בב"ר פי"ב ובמדרש במ"ר פי"ג אות י"ב לא חשב ג"ע, רק הביא במקומו ופירות האילן. וגם בילקוט בראשית רמז י"ז וילקוט רות רמז תר"ט מובא כמו שהוא בב"ר: (קכד) וחמה ולבנה. בב"ר ובמדרש במ"ר הגי' ומאורות: (קכה) שנאמר משנה פניו ותשלחהו. נדרש על אדם הראשון, עיין ב"ר פי"א אות ב' וריש פט"ז, ועיין בעץ יוסף בשם יפ"ת: (קכו) שנאמר אחור וקדם צרתני. וכן הוא בתנחומא הנדפס, וכן בגמרא חגיגה י"ב כיון שסרח הניח הקב"ה ידיו עליו ומיעטו שנאמר אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפיך, ועיין רש"י סנהדרין דף ק"י ע"א שכתב כפיך בגימטריא הכי הוה, עיין פסיקתא פסקא ויהי ביום כלות משה ובהערה י"ח. ולדעתי מה שכתב רש"י בחגיגה שם אחור וקדם צרתני שתי פעמים צרתני תחלה גבוה ולבסוף שפל, הוא הוספה מאיזה מגיה. ובב"ר פי"ב איתא כך: קומתו מנין שנאמר ויתחבא האדם ואשתו, אמר ר' אבהו באותה שעה גרעה קומתו של אדם הראשון ונעשית של מאה אמה, והוא הוא המאמר בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות משה, וכן בפסקא החודש (דף מ"ה ע"א), ור"ל כי אדם הראשון קודם שנתמעט היה מסוף העולם ועד סופו, ואיך התחבא בגן, ועל כרחך שנגרעה קומתו. והנה בפסיקתא שם הגי' אמר ר' אייבו, וכן בב"ר פי"ט הגי' ר' אייבו, לכן יש לתקן כן בב"ר פי"ב, ובמדרש במ"ר שם המאמר קטוע והשמיט שם הדורש. ובילקוט בראשית רמז י"ז קומתו נעשה של מאה אמה, המאמר קטוע ויש לתקנו עפ"י הב"ר. וגם בילקוט רות רמז תר"ט איתא קומתו מנין ויתחבא האדם ואשתו שעשה קומתו של ק' אמה. וזה מתוקן יותר מדבריו בב"ר שם: (קכז) שנגזר עליו מיתה שאילו זכה כו'. תקנתי עפ"י כ"י רומי, וכן בתנחומא הנדפס חייו מנין דאילו זכה היה חי וקים לעולם. ובב"ר ובמדרש במ"ר הגי' חייו מנין, דכתיב כי עפר אתה ואל עפר תשוב: (קכח) ופירות הארץ מנין שנאמר ארורה האדמה בעבורך. ובב"ר הגירסא ופרי האילן ופרי הארץ מנין, צ"ל פירות הארץ ופירות האילן מנין, כמו שהוא לנכון במדרש במ"ר שם: (קכט) וגן עדן מנין שנאמר ויגרש את האדם. זה ליתא בב"ר, עיין לעיל הערה קכ"ג: (קל) וחמה ולבנה מנין. בב"ר הגירסא נשתנית מאורות מנין ר' שמעון וכו'. ובמדרש במ"ר שם קטע המסדר את המאמר מב"ר: (קלא) אבל לעולם הבא הקב"ה מחזירן. כן תקנתי, וכן הוא לנכון בכ"י רומי. ובב"ר פי"ב נוסף לפני זה מאמר גדול אשר איננו מענינו, ואח"כ מתחיל בשביל ו' דברים שיחזרו, ומזה הראה שמדרש ב"ר הוא מאוחר להתנחומא: (קלב) שנאמר כל רואיהם יכירום. בב"ר ובמדרש במ"ר הביאו כתוב ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שופטים ה לא): (קלג) וקומתו מנין שנאמר ואולך אתכם קוממיות. בב"ר כתוב קומתו אחר חייו, וכאשר סיים שם חייו מנין, והביא ראיה שנאמר כי כימי העץ ימי עמי. ואח"כ הביא מאמר גדול תני ר' שמעון בן יוחי אומר אין עץ אלא תורה: (קלד) ר' יהודה אומר מאי קוממיות עתיד שיהיו כו'. המלות האלה נשמטו בתנחומא

אומר מאי קוממיות, (קלה) עתיד שיהיו כל אחד ואחד (מישר) [מישראל] גובהו מאה אמה. (קלו) ר' שמעון בן יוחי אומר מאתים אמה, שנאמר קוממיות, (קלז) קום מאה, מיות מאה, הרי מאתים. (קלח) (ויחיו לעולם) [וחייו מנין], (קלט) שנאמר כימי העץ ימי עמי וגו' (ישעיה סה כב). (קמ) ופירות הארץ מניין, שנאמר ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה [כל עץ מאכל לא יבול עלהו ולא יתם פריו לחדשיו יבכר] (יחזקאל מז יב). (קמא) וגן עדן מנין, שנאמר ישובו יושבי בצלו יחיו דגן ויפרחו כגפן (הושע יד ח). (קמב) חמה ולבנה מנין, שנאמר והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים (קמג) כאור שבעת הימים (ישעיה ל כו). (קמד) אמר ר' אחא בשם ר' חנינא מחץ מכתו של עולם ירפא:

הערות ותקונים

בתנחומא הנדפס. ובילקוט בראשית רמז י"ז מתחיל רמז י"ח ר' יהודה אומר מאה אמה, ר' נחמיה אומר מאתים אמה. וזה משגגת המעתיקים או המדפיסים שהניגו רמז י"ח במאמר מר' יהודה, ובאמת הוא מוסב למעלה למאמר שלפניו, והמלות בקומה זקופה ולא יראון מכל בריה. מובא במדרש ב"ר ובמדרש במ"ר שם בשם ר' חייא, תני ר' חייא בקומה זקופה ואין יראים מכל בריה. והוא מאמר הספרא ריש פ' בחקותי. וכוונת המדרש תני ר' חייא אל הספרא. ובגמרא סנהדרין דף ק' ע"א איתא ד"א קוממיות בקומה זקופה ולא יראון מכל אדם: (קלה) עתיד שיהיו. בב"ר ובמדרש במ"ר שם מובא מאמר ר' יהודה בקצרה ר' יהודה אומר ק' אמה כאדם הראשון. ובמדרש במ"ר מאמרו מאוחר למאמר ר' שמעון בן יוחי ויש להקדימו כי ר' יהודה אומר מאה ור' שמעון בן יוחי מאתים, וכן סובב הולך שכל אחד מוסיף על דברי שלפניו, ונמצא גם נכון בב"ר: (קלו) ר' שמעון בן יוחי. במדרש ב"ר ובמ"ר ר' שמעון אומר, ויש לתקן ר' שמעון בן יוחי אומר, ובתנחומא הנדפס בטעות ר' שמעון בן יוסי, כי היה לפני המעתיק בר"ת רשב"י והגיה בטעות ר' שמעון בן יוסי במקום בן יוחי או בן יוחאי: (קלז) קום מאה, מיות מאה. במדרש במ"ר ר' שמעון אומר קוממיות קומה של מיות, יש לתקן לפנינו כמו שהוא במדרש במ"ר שם. והכוונה כי מיעוט רבים שנים ומיות היינו מאות. ובב"ר חסר זה, ויש להשלימה, ועיין במדרש ב"ר ובמ"ר שם שנמצא שם הוספה ר' אלעזר ב"ר שמעון אומר ג' מאות, ר' אבהו אומר ט' מאות, ע"ש, ומזה תראה כי המסדר מן ב"ר הוסיף דברים על התנחומא: (קלח) ויחיו לעולם. כ"ה גם בכ"י רומי, ותקנתי שצ"ל וחייו מנין, כמו שהוא נכון בתנחומא הנדפס ובב"ר ובמ"ר: (קלט) שנאמר כימי העץ ימי עמי. בב"ר ובמ"ר נוסף תני רשב"י אין עץ אלא תורה דכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה, והיא הוספה מן מסדר הב"ר, וליתא בתנחומא: (קמ) ופירות הארץ מנין שנאמר ועל הנחל. במדרש ב"ר ובמ"ר הביא פירות הארץ ופירות האילן מנין דכתיב כי זרע השלום הגפן תתן פריה וגו' (זכריה ח יב), ובתנחומא הנדפס בראשית אות ו' נמצא פה הוספה אחר שסיים הכתוב לחדשיו יבכר וכך הוא: מהו שכל חדש וחדש יבכר בכורים חדשים לא כבכורי חדש זה בכורי חדש אחר אלא מחדש. וזה הוסיף מסדר התנחומא הנדפס מן ירושלמי תענית פ"א ה"ב (דף ס"ד ע"א), שקלים פ"ו ה"ב (דף כ' ע"א), לחדשיו יבכר תני אמר ר' יהודה לפי שבעולם הזה תבואה עושה לששה חדשים כו' אבל לעתיד לבא התבואה עושה לחדש אחד, מה טעמא לחדשיו יבכר: (קמא) וגן עדן מנין. זה ליתא בב"ר ובמ"ר, כי הושב שם במקום גן עדן פירות האילן, עיין לעיל הערה קל"ג: (קמב) חמה ולבנה מנין. וכ"ה בתנחומא הנדפס. ובב"ר הגי' במקומו מאורות מנין, ומובא מאמר ר' אבהו, ע"ש. ובעל הילקוט בראשית רמז י"ז השמיט כל המאמר מב"ר והביא רק מאורות לקו במוצאי שבת, ואולי היה חסר לפניו כל המאמר במדרש ב"ר שם ונתוסף אח"כ ממאמרם בב"ר פי"א אות ב' עיין שם. וגם בילקוט רות רמז תר"ט המאמר קטוע: (קמג) כאור שבעת הימים. גם בכאן נמצא בתנחומא הנדפס בראשית סי' ו' הוספה, אחר שסיים לשון הכתוב הביא וז"ל: „וכתיב ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שופטים ה לא) ומתרגמינן ורחמוהי לדיקיא יהון עתידין לאנהרה [לפנינו לאזהרא, וכן מובא בכ"י ה' של אקספארד] כזיהור יקריה על חד תלת מאה וארבעין ותלתא כמיפק [לפנינו בטעות במפק] שמשא בגבוריה". ועיין רש"י בשופטים שם שכתב לעתיד לבא שבעתים כאור שבעת הימים שהיא על אחת שלש מאות וארבעים ושלש כמספר ארבעים ותשע שביעיות, וכוון לדברי התרגום, וכוונתו כי שבעתים דקרא פירושו ז' פעמים ז' נמצא אור ז' ימי בראשית היה מ"ט פעמים כמו אור החמה של עכשיו, לעתיד יהיו שבעתים מאור החמה של שבעת ימי בראשית הרי ז' פעמים מ"ט עולה שמ"ג. ועיין בתוס' ב"ב דף ה' ע"ב שכתבו וז"ל ואוהביו כצאת השמש בגבורתו היינו שמש של עתיד לבא דהוא שבעתים כאור שבעת הימים, ואור שבעת ימי בראשית היה שבעתים מאור החמה של עכשיו כדמפרש תרגום של רני ושמחי עכ"ל. והנה בתרגום על רני ושמחי (זכריה ב יד) לא נמצא דבר מאומה בהרגום, רק התוס' כוונו לתרגום של שופטים (ה' ל"א) על הכתוב ואוהביו כצאת השמש בגבורתו. וכן ראיתי בתוס' בעין יעקב מובא בשם הריטב"א וז"ל כצאת השמש בגבורתו פי' כמו שנאמר עליו ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים, ותרגם יב"ע על חד תלת מאה וארבעין ותלת והחשבון ידוע הוא, עכ"ל: (קמד) אמר ר' אחא בשם ר' חנינא

מחץ

[יט] (קמה) כתוב אחד אומר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, וכתוב אחד אומר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים (בראשית ב ד), (קמו) בית שמאי אומרים שמים נבראו תחילה, בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, ובית הלל אומרים ארץ נבראת תחילה, שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים. (קמז) אמר ר' יהודה בר' אילעי, המקרא עוזר לבית הלל, שנאמר לפנים הארץ יסדת (תהלים קב כו), (קמח) ור' חנינא אמר ממקומך אתה למד, שנאמר בראשית ברא אלהים וגו', ומה כתיב אחריו והארץ היתה תהו וגו'. (קמט) אמר ר' שמעון בן יוחי תמיה אני איך נחלקו אבות העולם בבריאת שמים וארץ, והיך נבראו (קנ) כאלפס וכביסוייה, כך ברא הקב"ה השמים והארץ, שנאמר אף ידי יסדה ארץ [וימיני טפחה שמים] (ישעיה מח יג). (קנא) למה הקדים הקב"ה שמים לארץ, וארץ לשמים, ללמדך ששניהם שקולין כאחת. (קנב) ר' תנחומא בר אבא אמר בבריאה שמים קדמו לארץ, אבל בעשייה ארץ קדמה לשמים:

[כ] (קנג) **שאלה** מטרונא אחת את ר' יוסי, (קנד) כתיב למען ירבו ימיכם וימי בניכם וגו' כימי השמים על הארץ (דברים יא כא), אין אתם קיימים אלא כל זמן שמים וארץ קיימים, (קנה) ועתידין שמים וארץ להתבלות, שכך אמר ישעיה שאו מרום עיניכם וראו וגו' (ישעיה מ כו), וכתיב שאו לשמים עיניכם והביטו וגו' (שם נא ו), (קנו) אמר לה מאותו נביא שהוכחתני, ממנו אני משיבך, שנאמר כאשר השמים החדשים [והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני נאום ה', כן יעמוד זרעכם ושמכם (שם סו כב)]:

[כא] **ויאמר** ה' אלהים הן האדם היה כאחד ממנו (בראשית ג כב). ילמדנו רבינו מהו להציל תיק הספר עם הספר מפני הדליקה בשבת, (קנז) כך שנו רבותינו מצילין תיק הספר עם הספר, ותיק התפלין עם התפלין, (קנח) הרי שנו רבותינו כל כתבי הקדש

הערות ותקונים

מחץ מכתו של עולם ירפא. כ"ה גם בכ"י רומי, והסר שם מלת "אחת" ובתנחומא הנדפס הגי' ואימתי ביום חבוש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא, מחץ מכתו של עולם ירפא ע"כ. והוא סיפא דקרא והיה אור הלבנה (ישעיה ל כו) והסר שם שם האומר שנשמט מן המסדר, ובלקח טוב הגי' יותר ישרה, כי הביא כל הכתוב בשלימות והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים ביום חבוש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא, אמר ר' אחא בשם ר' חנינא מחץ מכתו של עולם ירפא, ודברי ר' טוביה נובעים מהתנחומא כ"י שלפנינו. ומדי דברי במדרש לקח טוב אעיר כי משגגת המעתיק נשמט מאמר שלם מן קומתו מנין הראשון (קומתו מנין שנאמר אחור וקדם צרתני) עד קומתו מנין השני (קומתו מנין שנאמר ואולך אתכם קוממיות) שהשמיט הסופר, ודבריו נובעים מתנחומא שלפנינו בכתב יד, וכן יש לתקן ולהוסיף אל המדרש לקח טוב: (קמה) כתוב אחד אומר. ר"ל פה מקדים בריאת שמים לארץ, ובפסוק ביום עשות מקדים הארץ לשמים, והם שני כתובים מכחישים זה את זה. ועיין מכילתא ריש בא, כיוצא בו אתה אומר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, שומע אני כל הקודם במקרא קודם במעשה, כשהוא אומר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים מגיד ששניהם שקולין כאחד: (קמו) בית שמאי אומרים. חגיגה י"ב ע"א, תמיד ל"ב ע"א, ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א (דף ע"ז ע"ג), ב"ר פ"א סי' ט"ו, ויקרא רבה פל"ו, פדר"א ריש פי"ח, מדרש שמואל פ"ה, ובלקח טוב דף ג' ע"ב, ילקוט סוף רמז א', ובטעות הגיהו המדפיסים רמז ב' באמצע המאמר, וכן מובא בילקוט ישעיה רמז שע"א, וגם פה הגיהו בטעות הרמז באמצע המאמר, כי הוא מאמר אחד עם מאמר שלפניו: (קמז) אמר ר' יהודה בר אילעאי. בירושלמי חגיגה שם הגי' אמר ר' יודא בר פזי: (קמח) ור' חנינא אמר. עיין בירושלמי ובב"ר: (קמט) אמר ר' שמעון בן יוחי. ב"ר וירושלמי ומדרש שמואל שם, וילקוט בראשית וישעיה שם: (קן) כאלפס וכביסוייה. כ"ה בב"ר, ובירושלמי הגי' כלפס, והכל אחד, עיין ערוך ערך אלפס, ובפי' מהרז"ו בב"ר: (קנא) למה הקדים. עיין לעיל הערה קמ"ה. (קנב) ר' תנחומא בר אבא אמר. בב"ר הוא בשם ר' יוחנן, ור' תנחומא אמר טעמא לדברי ר' יוחנן, ובב"ר שם חסרים המלות "בר אבא" ובלקח טוב דף ג' ע"ב הביא כמו שהוא לפנינו בתנחומא, ויש להעיר בירושלמי חגיגה פ"ב (דף ע"ז ע"ד שורה ו) חסרים המלות אמר ר' תנחומא אנא אמרי טעמא. ובוי"ר פל"ו נשמטו ממקומם, ע"ש: (קנג) שאלה מטרונא אחת את ר' יוסי. בכ"י רומי את ר' יוסף בר חילפתי, וצ"ל את ר' יוסי. והמאמר מובא בילקוט רמז שע"ג בשם התנחומא, ושם הגי' את ר' יוסי בר חלפתא. ובילקוט שם מן ר' ינאי אומר הוא מאמר אחר מן מדרש אחר: (קנד) כתיב למען ירבו ימיכם. בכ"י רומי כתיב בתורתכם: (קנה) ועתידים שמים וארץ להתבלות. בכ"י רומי ועתידין שמים וארץ להבלאות ואתם הולכים מן העולם. ואולי יש לגרוס להכלות, שענינו סוף והפסק והעדר, מלשון וכלה כל כבוד קדר (ישעיה כא טז): (קנו) אמר לה. בכ"י רומי אמר לה חייך: (קנז) כך שנו רבותינו מצילין תיק הספר עם הספר. שבת דף קט"ז ע"ב: (קנח) הרי שנו רבותינו. שבת דף קט"ו ע"א, ובכ"י רומי חסר שורה וכצ"ל שנו רבותינו מצילין

תיק

מצילין אותן מפני הדליקה, למה כדי שלא ישרפו דברי תורה, ותיק הספר מפני מה מצילין אותו, כדי שלא ישרף, וכי דברי תורה כתובין בתוכו, אלא בשביל שהוא דבוק לספר זכה להנצל עמו, אמר שלמה הולך את חכמים וגו' (משלי יג כ), אוי להם לרשעים ולדבוקים עמהם, ואשריהם לצדיקים ולדובקיהם, מה כתיב בהם בדור המבול וימח את כל היקום (בראשית ז כג), אם אדם חטא בהמה מה חטאת, אלא אוי להם לרשעים ולדבוקים שהם מחייבין עצמן ודובקיהם, (קנט) אמר ר' יהודה בר אידי לא נחתם גזר דינם של דור המבול, עד שכתבו (קס) גמיקיסום (קסא) לזכר ולבהמה, לפיכך מאדם ועד בהמה (שם שם), אוי להם לרשעים ודובקיהם, ואשריהם לצדיקים ולדובקיהם, (קסב) שנאמר וגם ללוט וגו' (שם יג ה), הוי אשריהם הצדיקים ואשריהם דובקיהם, ואוי להם לרשעים ואוי לדובקיהם, אתה מוצא כשחלק קרח הלכו עמו במחלוקת מאתים וחמשים ראשי סנהדריות, (קסג) והלך עמהם אף הממון שלהם, שנאמר ותפתח הארץ וגו' (במדבר טז לב), אם הם חטאו רכושם מה חטאו, אלא אוי לרשעים ואוי לדובקיהם, ואשריהם לצדיקים ואשריהם דובקיהם. ראה מה כתיב בחנניה מישאל ועזריה, באדין (קסד) גבריא אילן כפיתו בסרבליהון (קסה) [פטישיהון וכרבלתהון ולבושיהון ורמיו לגו אתון נורא יקידתא] (דניאל ג כא), וכיון שיצאו מכבשן האש כתיב בהן (קסו) (חויין) [חזין] לגובריא (אילן) [אלך] די לא שלט נורא בגשמהון (קסז) [ושער ראשהון לא התחרך וסרבליהון לא שנו] (שם שם כז), למה סרבליהון לא שנו, בשביל שהיו דבוקין בהן, (קסח) הוי אשריהם הצדיקים ואשרי דביקיהם. אמר הקב"ה אדם שמע לאשתו ונדבק בה ונתגרש, שנאמר ויגרש את האדם (בראשית ג כד), (קסט) ואם שמע ונדבק לי, היה כמוני, (קע) מה אני חי וקיים, כך הוא חי וקיים לעולם, מנין (קעא) (ממה שאמור בענין) [ממה שקרינו בענין], ויאמר ה' אלהים הן האדם:

[כב] [הן האדם]. (קעב) זהו שאמר הכתוב על שדה איש עצל עברתי ועל כרם [אדם] חסר לב (משלי כד ל), על שדה איש עצל עברתי, זה אדם שהיה עצל מלעשות

הערות ותקונים

[תיק הספר עם הספר ותיק התפילין עם התפילין הרי שנו רבותינו כל כתבי הקודש מצילין] אותן מפני הדליקה למה בשביל שלא ישרפו דברי תורה. והמאמר הזה מובא בילקוט משלי רמז תתק"נ, וחסר הציון תנחומא, גם נמצא שם איזה שינויים. ואולי דבריו נובעים מן הילמדנו הנאבד. ועיין בילקוט ואתחנן רמז תתכ"ד מאמר גדול בשם הילמדנו המתחיל שנו רבותינו מצילין תיק הספר וכו': (קנט) אמר ר' יהודה בר אידי. מובא בערוך ערך גמס בשם הילמדנו, וז"ל בילמדנו בסוף פרשת בראשית אמר הונא בר אבין לא נתחתם גזר דינם של דור המבול עד שכתבו גמיסקון לזכר ולנקבה ע"כ. ולהלן בתנחומא בפסוק וירא ה' כי רבה רעת האדם מובא אמר ר' הונא בשם ר' אידי. ובב"ר פכ"ו אמר ר' הונא בשם רב. ונוסחת הערוך בשם ב"ר רב הונא בשם רב יוסף. ובוי"ר פכ"ג רב הונא בשם רבי יוסי, וכן יש לתקן גם בב"ר בשם רב יוסי: (קס) גמיקיסום. צ"ל גמיסקום. ועיין פסיקתא פסקא החודש מ"ש בהערה קע"ט, ועיין בערוך השלם לידידי הרב הגדול מוהר"ר ח"י דר' קאהוט ערך גמס כי המלה יונית γαμικά ופי' שטר נשואין וכל מה ששייך לנשואין (צור היירטהע, האכצייט געהעריגעס, טהעפאקט), וגמיסקום או גמיסקון נגזר מפעל יוני γαμίσκω ועיין להלן הערה רע"ב: (קסא) לזכר ולבהמה. בילמדנו שהביא הערוך היה הגי' לזכר ולנקבה: (קסב) שנאמר וגם ללוט וגו'. הכוונה לסיפא דקרא ההולך את אברם היה צאן ובקר ואהלים: (קסג) והלך עמהם אף הממון שלהם, שנאמר ותפתח הארץ את פיה, אם הם חטאו כו'. הסיום הזה נשמט בילקוט משלי שם, ועיקר חסר מן הספר: (קסד) גבריא אילן. בקרא אלך: (קסה) פטשיהון. הוספתי סיפא דקרא, ועיין בערוך ערך כרבל וערך סרבל וערך פטש וערך קיד שהביא מאמרי הילמדנו על הכתוב הן האדם: (קסו) חויין לגובריא אילן. צ"ל חזיין לגובריא אלך, ומובא לנכון בכ"י רומי: (קסז) ושער ראשהון. הוספתי: (קסח) הוי אשריהם הצדיקים. בילקוט משלי נמצא הוספה, ומה המלבושים שהם דבוקים לצדיקים ירדו לאש ולא ניזוקו, ישראל שהם דבוקים לצדיקו של עולם שהוא חי וקים, שנאמר ואתם הדבקים וגו', וכתיב כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש וגו', על אחת כמה וכמה שינצלו מדינה של גיהנם, למה שאני עמהם, שנאמר כי תעבור במים אתך אני. ועיין בילקוט ואתחנן רמז תתכ"ד שהביא מאמר גדול מן הילמדנו ואתחנן: (קסט) ואם שמע ונדבק לי. בכ"י רומי ואם זכה ושמע ונדבק בי: (קע) מה אני. בכ"י רומי כשם שאני: (קעא) ממה שאמר בענין. הסגרתי ותקנתי שצ"ל ממה שקרינו בענין. ונאמר לנכון בכ"י רומי: (קעב) זש"ה על שדה איש עצל. נשנה בב"ר פכ"א אות ב', ובילקוט משלי רמז תתקס"א ונרשם שם „מדרש" בטעות וצ"ל „ב"ר", כי לא נמצא שמץ דבר במדרש משלי, ולדעתי המלות אמר ר' הונא עד מה

הנייה

תשובה, ועל כרם [אדם] חסר לב (משלי כד ל) (קעג) זה חוה, ששמעה לדברי נחש. והנה עלה כלו קמשונים (שם שם לא), (קעד) שמלאו כל העולם פורענות. כסו פניו חרולים (שם), שנאמר וקוץ ודרדר (בראשית ג יח), וגדר אבניו נהרסה (משלי כד לא), (קעה) שפרץ גדירו של עולם, כיון שנגזרו עליו גזירות רעות התחיל מקונן הן האדם:

[כג] [הן האדם]. (קעו) זש"ה ואשמעה אחד קדוש מדבר ויאמר אחד קדוש לפלמוני המדבר (דניאל ח יג), (קעז) מהו פלמוני, ר' יוחנן אמר זה מיכאל, (קעח) שהוא עומד לפנים, ר' חנינא אמר זה גבריאל, המדבר בישראל, שהיה אומר עד מתי החזון התמיד (שם שם), (קעט) עד מתי הנבואה מסתלקת מישראל, והפשע שומם (שם), (קפ) זה בית המקדש, ששמם בעונותינו. תת (קדש) [וקדש] (שם), (קפא) אין קודש אלא ישראל, שנאמר קדש ישראל לה' (ירמיה ב ג). וצבא מרמס (דניאל שם), (קפב) עד מתי הן מרמס לאומות העולם. ויאמר אלי [עד] ערב בקר (שם שם יד), עד מתי גזירות הרעות (קפג) עד שיעשה ערבן של ישראל בקר, באותה שעה ונצדק קדש (שם): (קפד) ד"א ואשמעה אחד קדוש מדבר וגו', א"ל כל גזירות הרעות של מי הן, א"ל (לאדם) [של אדם] הראשון, עד מתי החזון התמיד והפשע שומם, את משיבו מן הגזירות, שכתיב בו כי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג יט). תת (קדש) [וקדש] וצבא מרמס, אלו בניו של אדם הראשון שנגזרה עליהם מיתה. ויאמר אלי עד ערב בקר, עד שיבא בקרו של עולם הבא. וכשנגזרה עליו מיתה וגזירות רעות, התחיל עליו הקב"ה מקונן הן האדם:

[כד] [הן האדם]. מה כתיב למעלה מן הענין, ויעש ה' אלהים לאדם [ולאשתו כתנות עור] (בראשית ג כא), מהו כתנות עור, (קפה) ר' מאיר ור' יוחנן אומרים כבגדים

הערות ותקונים

הנייה לו, נוסף עפ"י הילקוט, ובאמת מיותרים הם ואין להם הבנה כלל, והיה מתחיל כמו בתנחומא על שדה איש עצל זה אדם הראשון. ובתנחומא לפנינו נוסף שהיה עצל מלעשות תשובה, וזה ליתא בב"ר, וראיתי בב"ר בפי' המיוחס לרש"י הביא וז"ל הה"ד על שדה איש עצל עברתי [זה אדם הראשון] במדרש רבי תנחומא שנתעצל מלעשות תשובה. וכוון למאמר התנחומא שלפנינו בכ"י: (קעג) זה חוה ששמעה לדברי נחש. הוא ג"כ מהתנחומא. ובמדרש ב"ר שם נוסף אמר ר' הונא היכן מצינו שנקראת חוה אדם שנאמר כתפארת אדם לשבת בית (ישעיה מד): (קעד) שמלאו כל העולם פורענות כסו פניו חרולים שנאמר וקוץ ודרדר. וכ"ה בכ"י רומי. ובב"ר הגי' והנה עלה כולו קמשונים, וקוץ ודרדר תצמיח לך כסו פניו חרולים בזעת אפיך תאכל לחם, על קמשונים הביא הכתוב וקוץ ודרדר, ועל כסו פניו הביא הכתוב בזעת אפיך. ובפי' רש"י המיוחס לו בב"ר שם הביא כולו קמשונים שמלאו את כל העולם כולו פורענות. הוא ג"כ מתנחומא: (קעה) שפרץ גדרו של עולם. בב"ר שם הביא על וגדר אבניו נהרסה וישלחהו ה' מגן עדן. ובפי' רש"י שם וגדר אבניו נהרסה גדרו של עולם, צ"ל פרץ גדרו של עולם, והוא ג"כ מן התנחומא, גם הסיום ועל גזרות הללו התחיל מקונן כו' הוא מתנחומא: (קעו) זש"ה ואשמעה אחד קדוש מדבר. המאמר הזה מובא בילקוט דניאל רמז אלף ס"ו, והציון תנחומא נשמט ממקומו, ויש להציגו על ד"א ואשמע אחד קדוש מדבר, כי המאמר על ויאמר אלי הוא סוף המאמר שלפניו מב"ר פכ"א, ובמדרש ב"ר שם נמצא דרשה אחרת על הכתוב הזה ע"ש: (קעז) מהו פלמוני אמר ר' יוחנן זה מיכאל. ילקוט שם בשם התנחומא, וכן בב"ר בפי' המיוחס לרש"י הביא וז"ל ובתנחומא מפרש פנימי זה מיכאל שהיה לפנים, שהיה יכול לומר לפלוני מהו לפלמוני שהיה מדבר על עסק הפנימי. ועוד שם ובמדרש רבי תנחומא מפרש מה פלמוני ר' יוחנן אמר זה מיכאל שהוא עומד לפנים, רב חנינא אמר זה גבריאל המדבר בישראל עכ"ל. והסיום הזה המדבר בישראל אינו מוסב למעלה על זה גבריאל רק מתחיל: המדבר (דניאל שם) בישראל: (קעח) שהוא עומד לפנים. דרש נוטריקון לפנימי. ועיין ב"ר שם ר' הונא אמר לפלניא תר' עקילס לפנימי זה אדם הראשון שהיתה מחיצתו לפנים ממלאכי השרת. ולדעתי צ"ל במדרש ב"ר לפלמוני ר' הונא אמר לפנימי: (קעט) עד מתי הנבואה מסתלקת מישראל. כן הביא ג"כ רש"י בפי' המיוחס לו בב"ר שם והוא מתנחומא, והמ"כ הביא ובתנחומא מפרש כו'. לקח דבריו מפירש"י: (קפ) זה בית המקדש. מובא בפירש"י המיוחס לו, והוא מתנחומא: (קפא) אין קודש אלא ישראל. מובא ברש"י שם ובמ"כ והוא מתנחומא: (קפב) עד מתי הן מרמס. רש"י ומ"כ שם, והוא מתנחומא: (קפג) עד שיעשה ערבן של ישראל בוקר. עיין ב"ר פכ"א ר' עזריה ור' יונתן בשם ר' יצחק בכל מקום שיש ערב אין בוקר ובכל מקום שיש בוקר אין ערב, אלא לכשיעשה בקרן של אוה"ע ערב וערבן של ישראל בוקר באותה שעה ונצדק קודש: (קפד) ד"א ואשמעה. זה לא הביא הילקוט שם: (קפה) ר' מאיר ור' יוחנן אומרים כבגדים חזקים. תקנתי שצ"ל הדקים כמו שהוא לנכון בכ"י רומי. ובב"ר פ"כ אות י"ב איתא אמר ר' יצחק ככלי פשתן הדקין הבאים מבית שאן, אין ספק שהיה כתוב בר"ת אמר ר"י והכוונה אמר ר' יוחנן והמעתיק

(חזקים) [הדקים] הבאים מבית שאן, (קפו) שהן דבוקים על בשרו של אדם, (קפז) ואינו (מרגיז) [מרגיש]. ר' שמואל בר נחמני אמר (קפח) לפיטטו (פי' מיני בגדים), (קפט) ר' יהושע בן לוי אמר ליגנון, (קצ) ר' יוסי ב"ר חנינא אמר סיסטין, (קצא) ר' אבהו אמר היה ר' יצחק אומר חלקין כצפרין ונאין כמרגלית. (קצב) ריש לקיש אמר כמעשה השמים, (קצג) וכשהיתה העבודה בבכורות, היו מקריבין בהן, כיון שחטא התחיל הקב"ה מקונן הן האדם: (קצד) (מהו הן האדם),

[כה] [ויגרש את האדם] (בראשית ג כד). (קצה) אמר ר' יהודה שעה ראשונה עלה במחשבה, שניה נמלך במלאכי השרת, בשלישית כינס עפרו, ברביעית גבלו, בחמישית רקמו, בששית עשאו גולם, בשביעית נפח בו נשמת חיים, בשמינית הכניסו לגן עדן, בתשיעית צוהו, בעשירית חטא, באחד עשר נידון, בשתים עשר גרשו, שנאמר ויגרש את האדם, מהו ויגרש, שגירשו ביסורים: (קצו) ד"א ויגרש, שבשבילו חרב בית המקדש, שנאמר ויגרס בחצץ שני הכפישני באפר (איכה ג טז): (קצז) וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים (בראשית ג כד) (קצח) לפיכך נקראו כרובים שהן רבים. אמר ריש לקיש לא יצא אדם מגן עדן עד שחרף וגידף, נאמר כאן כרובים, ונאמר בסנחריב ה' (צבאות) [אלהי ישראל] יושב הכרובים (מ"ב יט טו), מה כרובים האמור כאן חרופים וגידופים, אף כאן חרופים וגדופים: ואת להט החרב המתהפכת (בראשית שם), (קצט) זו גיהנם המתהפכת מחמין לצונן, ומצונן לחמין על הרשעים. (ר) חזקיה בריה דר' חייא אמר (רא) והיכן משלימין את נפשותיהן בצונן, שנאמר תשלג בצלמון (תהלים סח טו),

---

הערות ותקונים

והמעתיק הגיה אמר ר' יצחק: (קפו) שהן דבוקין על בשרו של אדם ואינו מרגיש. בב"ר פ"כ כתנות עור שהן דבוקין לעור. וכתב רש"י בפי' המיוחס לו מפרש במדרש רבי תנחומא שהן דבוקין על בשרו של אדם ואינו מרגיש, שכל כך הם דקים עכ"ל. וכוון למאמר התנחומא שלפנינו: (קפז) ואינו מרגיז. תקנתי מרגיש, ונמצא לנכון בכ"י רומי, ומובא לנכון גם ברש"י ב"ר שם: (קפח) לפיטטו פי' מיני בגדים. המלות שהסגרתי הם הוספה מהמעתיק, וליתא בכ"י רומי. ובכ"י רומי הגי' לבטינון. וכל הנוסחאות משובשות, וצ"ל גלבטינון או גלבטיטון. ובב"ר ספ"כ כתנות עור ר"ל אומר קלא קסינון. ובירושלמי שבת פ"ב [הל' ג'] (דף ד' ע"ד) ועורות תחשים ר' נחמיה אומר גלקסינון, עיין בערוך השלם לידידי הרב החכם הגאון הגדול מוהר"ר ח"י ד"ר קאהוט ערך גלא קסינון ותמצא שם הוראת המלה באר היטב, והביא שם גם מאמר מקה"ר פ' מ"ה שהיה עתיד זהב להיות גזוז מילתן והכלב גלבטיכין שצ"ל גלבסיסון. ובב"ר שם במקום מה שהובא לפנינו בשם ר' שמואל בר נחמני גלבסיטון הובא שם בשמו למר גמלים ולמר ארנבים היו: (קפט) ר' יהושע בן לוי אמר ליגנון. בב"ר מובא בשמו לגאי, ומובא בערוך ערך לגא, והוא בלשון יונית λαγως פי' עור של ארנבת: (קצ) ר' יוסי בר חנינא אמר סיסטון. בכ"י רומי סוסניון, ובב"ר שם מובא בשמו ססרנון, ומובא בערוך ערך ססרנון בשם ב"ר, וכתב המוספי פי' בלשון יוני עסעקטעס σισυρτοις לבוש של עור בעוד הצמר עליו: (קצא) ר' אבהו אומר היה ר' יצחק אומר חלקין כצפרין ונאים כמרגליות. וכן בב"ר שם מובא כן בשם ר' יצחק רביא. ובכ"י רומי חלוקין בציפורן ובעים כמרגליות, צ"ל חלקין כציפורן ונאים כמרגליות. ועיין בפרקי דר"א פי"ד עור של צפורן וענן כבד מכוסה עליו. וע"ש בביאור הרד"ל אות י"א ובפדר"א פ"כ ובהרד"ל אות י', ועיין זוהר ויקהל דף ר"ח ע"ב: (קצב) ריש לקיש אמר כמעשה השמים. ובכ"י רומי ר' שמעון בן לקיש אומר כמעשה השמים. ובב"ר הגי' ר' שמעון בן לקיש אמר גלי קסינון ובהם היו בכורות משתמשין, לדעתי המלות גלי קסינון נשתרבבו ממאמר שלפניו, עיין הערה קפ"ח. ופה צ"ל גם בב"ר ר' שמעון בן לקיש אמר כמעשה השמים וכן הסיום שם ובהם היו בכורות משתמשים הוא כמו שלפנינו בתנחומא, עיין הערה שלאחריה: (קצג) וכשהיתה העבודה בבכורות היו מקריבין בהן. בב"ר הגי' ובהם היו בכורות משתמשין, כי עד המשכן היו בכורות מקריבין קרבנות, עיין ב"ר פס"ג אות ג': (קצד) מהו הן האדם. הסגרתי והנחתי ויגרש את האדם, כי הוא מאמר חדש, ובכ"י רומי המלות מהו את האדם ליתא שם: (קצה) אמר ר' יהודה. בכ"י רומי אמר ר' יהודה בן פדייה, והמאמר נשנה בפסיקתא פסקא בחדש השביעי (דף ק"נ ע"ב) ובתנחומא הנדפס שמיני, ובוי"ר פכ"ט, ועיין אדר"נ פ"א, ובפדר"א פי"א, וסנהדרין דף ל"ח ע"ב ע"ש, ובשו"ט מזמור צ"ב, ובפסיקתא רבתי פמ"ו, ותראה שינויים וחלופים רבים. ועיין בהערה י' לפסיקתא שם, ובתנחומא שמיני שם ראיתי ג"כ הגי' ר' יהודה בן פדייה: (קצו) ד"א ויגרש. בב"ר פכ"א איתא כך ד"א ויגרש הראה לו חורבן בית המקדש כמד"א ויגרס בחצץ שני: (קצז) וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים. הוספתי: (קצח) לפיכך. בכ"י רומי מתחיל ולמה נקרא כרובים: (קצט) זו גיהנם. דרש תיבת להט זו גיהנם, כדכתיב הנה יום בא בוער כתנור והיו זדים וכל עושה רשעה קש ולהט אותם היום הבא: (ר) חזקיה בריה דר' חייא. בכ"י רומי אמר ר' חזקיה בר חייא: (רא) והיכן משלימין את נפשותיהן בצונן. בפסיקתא פסקא

עבר

(רב) ומי ינצל מדינה של גיהנם, מי שעוסק בתורה. ואת להט החרב, אין חרב אלא תורה, שנא׳ וחרב פיפיות בידם (תהלים קמט ו): לשמר את דרך (רג) [עץ החיים (בראשית ג כד). אמר ר׳ שמואל בר נחמן לשמור את דרך] ואחר כך עץ חיים, א"ל הקב"ה אני הנחתיך בגן עדן, שתהא יגע בתורה, ותאכל מעץ החיים, ועכשיו שחטאת מה אתה עושה כאן, צא, ויגרש את האדם, א"ל הקב"ה היית צריך לומר לפני שירות על מה שבראתי אותך, ועל מה שעשיתי עמך, ולא אמרת, הרי אני אומר לעצמי, שנאמר אשירה נא לידידי וגו׳ (ישעיה ה א), מה עשה הקב"ה, (רד) טרדו מן העולם הזה, שנאמר תשטף ספיחיה עפר ארץ (איוב יד יט). (רה) אמר ר׳ סימון אפילו אדם הראשון נמחה במים. אמר ר׳ שמעון בן יהודה (רו) איש כפר עכו משום ר׳ שמעון בן יוחי, לא נשתנה זיו פניו של אדם הראשון, ולא לקו המאורות, עד שיצא השבת, (רז) ועם שהוא דנו, קדש את השבת, (רח) לפיכך הוא אומר מזמור שיר ליום השבת (תהלים צב א). אתה מוצא בשעה שהרג קין להבל, נגלה עליו הקב"ה, ואמר לו אי הבל אחיך (בראשית ד ט), בקש לגנוב דעת של מעלה, אמר הקב"ה מה עשית קול דמי אחיך צועקים אלי (שם שם י), כיון ששמע קין התחיל עשות תשובה של רמאות, שנאמר ויאמר קין אל ה׳ גדול עוני מנשוא (שם שם יג), (רט) אמר לפניו רבונו של עולם אתה טוען העליונים והתחתונים, ואין אתה יכול לטעון עוני: ד"א אמר לפניו רבונו של עולם (רי) אתה נקראת מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע (מיכה ז יח), וגדול עוני מנשוא, (ריא) א"ל הקב"ה עשית תשובה, (ריב) חייך שאני מבטל ממך גזירה אחת, שנאמר ויצא קין מלפני ה׳ וישב בארץ נוד (בראשית ד טז), (ריג) עד שהוא יוצא פגע בו אדם הראשון, א"ל מה נעשה בדינך, אמר (ריד) אילולי שהודיתי כבר הייתי אבוד מן העולם, (רטו) באותה שעה אמר אדם הראשון טוב להודות לה׳ (תהלים צב ב), (רטז) בעולם הזה יחידים מודים להקב"ה, אבל לעולם הבא הכל מודים ואומרים לו הודאה, שנאמר אודך ה׳ כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני (ישעיה יב א):

[כו] **זה** ספר תולדות אדם (בראשית ה א). ילמדנו רבינו מהו שיבטל אדם מפריה ורביה בזמן שאין לו בנים, (ריז) כך שנו רבותינו, לא יבטל אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו בנים, בית שמאי אומרים שנים זכרים, ובית הלל אומרים זכר ונקבה, שנאמר זכר ונקבה בראם (שם שם ב), (ריח) מאי טעמייהו דבית שמאי, כנגד קין והבל, מאי

הערות ותקונים

עשר תעשר (דף נ"ז ע"ב) והיכן הן משלימין את נפשותיהן יהודה ב"ר אמר בשלג, הה"ד בפרש שדי מלכים בה תשלג בצלמון, השלג הוא צלמונה שלהם, וע"ש בהערה נ"ט: (רב) ומי ינצל מדינה של גיהנם מי שעוסק בתורה. בכ"י רומי ומי ינצל ממנה ישראל שהם עוסקים בתורה: (רג) עץ חיים אמר ר׳ שמואל כו׳. הוספתי עפ"י כ"י רומי: (רד) טרדו מהעולם הזה. בכ"י רומי נודדו מן העולם הזה: (רה) אמר ר׳ סימון אפילו אדם הראשון נמחה במים. בב"ר פכ"ח אות ג׳ ויאמר ה׳ אמחה את האדם, ר׳ יהודה בר סימון בשם ר׳ יוחנן אמר אפילו עפרו של אדם הראשון נמחה: (רו) איש כפר עכו. בכ"י רומי איש כפר איכום: (רז) ועם שהוא דנו. בכ"י רומי לפיכך עם שהוא דנו: (רח) לפיכך הוא אומר מזמור שיר ליום השבת. עיין פסיקתא פסקא שובה (דף ק"ס ע"ב) אמר ר׳ לוי המזמור הזה אדם הראשון אמרו, ועיין שם בהערה ע"א: (רט) אמר לפניו רבש"ע אתה טוען העליונים. בב"ר פכ"ב אות י"א לעליונים ותחתונים אתה סובל ולפשעי אין אתה סובל. ורש"י עה"ת (בראשית ד יג) גדול עוני מנשוא בתמיה אתה טוען עליונים ותחתונים, ועוני אי אפשר לטעון, הוא לשון התנחומא שלפנינו: (רי) אתה נקראת מי אל כמוך. בפי׳ רש"י המיוחס לו בב"ר שם גדול עוני מנשוא אתה נקראת נושא עון וגדול עוני מנשוא בתמיה, הוא לשון התנחומא: (ריא) אמר לו הקב"ה עשית תשובה. עיין פסיקתא פסקא דשובה שם (דף ק"ס ע"א) ומנין שעשה תשובה ויאמר קין אל ה׳ גדול עוני מנשוא: (ריב) חייך שאני מבטל ממך גזירה אחת. בפסיקתא שם וכיון שעשה תשובה נמנעה ממנו חצי גזירה, ומנין שנמנעה ממנו חצי גזירה ויצא קין מלפני ה׳ וישב בארץ נוד קדמת עדן בארץ נע ונד אין כתיב כאן אלא בארץ נוד, ע"כ. ודורש נוד מלשון נע ונד: (ריג) עד שהוא יוצא. פסיקתא שם דף ק"ס ע"ב וב"ר סוף פכ"ב: (ריד) אילולי שהודיתי. עיין בפסיקתא וב"ר שם א"ע עשיתי תשובה ופישרתי: (רטו) באותה שעה אמר אדם הראשון. פסיקתא שם, ועיין מדרש שו"ט מזמור צ"ב, ומובא בהערה ע"א בפסיקתא שם: (רטז) בעולם הזה. עד הסיום ישוב אפך ותנחמני ליתא בכ"י רומי: (ריז) כך שנו רבותינו. יבמות ס"א ע"ב: (ריח) מאי טעמייהו דבית שמאי כנגד קין והבל מאי טעמייהו דבית הלל כנגד אדם וחוה. בגמרא בבלי שם מובא ראיה אחרת לבית שמאי, מאי טעמייהו דב"ש ילפינן ממשה דכתיב בני משה גרשום

ואליעזר

טעמייהו דבית הלל כנגד אדם וחוה. (ריט) אמר ר' סימון מאה ושלשים שנה נפרש אדם מחוה אשתו, כיון שנהרג הבל, אמר אדם מה אני מוליד בנים והם הולכים למאירה, מה היה עושה, (רכ) אמר ר' סימון (רכא) רוחות נקבות באות אצלו ומתחממות ממנו, שכן אמר הקב"ה לדוד, הנה בן נולד לך (והוא) [הוא] יהיה איש מנוחה (דה"א כב ח), (רכב) אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן (ש"ב ז יד), אימתי כשיעסוק בתורה, אבל בהניה אותי והלך בדרכי לבו אשר בהעוותו והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם (שם), (רכג) מאי בשבט אנשים, זה הדד ורזון בן אלידע, שנאמר (רכד) (ויקם שטן לשלמה) [ויקם אלהים לו שטן את רזון בן אלידע (מ"א יא כג)], [ובנגעי בני אדם] ואין נגעי אלא המזיקין, שנאמר ונגע לא יקרב באהלך (תהלים צא י), (רכה) להודיעך שכל ק"ל שנה שפירש אדם מחוה, היה הרוחות באות אצלו ומתחממות ממנו, ומוליד מזיקין, באותה שעה אמר הקב"ה אני לא בראתי את עולמי אלא לפריה ורביה, שנאמר לא תהו בראה לשבת יצרה (ישעיה מה יח), מה עשה הקב"ה, נתן תאותה של חוה בלבו של אדם, ושימש עמה וילדה שת, שנאמר ויחי אדם מאה ושלשים שנה ויולד בדמותו (בצלמו) [כצלמו] (בראשית ה ג), כיון שנולד שת, אמר אדם לבניי הראשונים לא הייתי מיחס, למה שהיו למאירה, אבל לזה אני מיחס, מפני שהוא ראש תולדות, מנין ממה שקראו בענין, זה ספר תולדות וגו': [כז] [זה ספר תולדות אדם וגו', ויחי אדם וגו', ויולד בדמותו כצלמו]. (רכו) מכאן

אמרו הבא על הרוחות אין לו עליו כלום ואינו זנות, אע"פ שהוציא שכבת זרע, כמקרה לילה דמיא, ומה שכתוב לא תנאף (שמות כ יג), עם בני אדם ועם בהמה, ולא תנאף (רכז) ביד וברגל, אבל הרוחות אין זו זנות. (רכח) ועוד מעשה בחסיד אחד שנזדמנה לו שידה בדמות אשה, ופיתה אותו (רכט) ונזדווגה לו, ויום הכפורים היה, ואח"כ נצטער אותו חסיד עד מאד, עד שנזדמן לו אליהו זכור לטוב, א"ל מפני מה אתה מיצר, הגיד לו כל אותו המעשה שאירע לו, א"ל פטור אתה (רל) שידה היתה, ואילו היה חייב, [לא היה] אליהו זכור לטוב נראה לו ומדבר עמו ופוטר אותו, [אלא] מכאן אתה למד שאינו זנות ופטור הוא:

הערות ותקונים

ואליעזר, אולם טעמייהו דבית הלל הוא כמו שבתנחומא, ובית הלל ילפינן מברייתו של עולם, ופירש"י אדם וחוה: (ריט) אמר ר' סימון. מיותר ונשתרבב ממאמר שלאחריו המובא בשמו, או אמר ר' סימון השני מיותר: (רכ) אמר ר' סימון. מובא גם בב"ר פ"כ אות י"א, וב"ר פכ"ד אות ו', וילקוט שמואל רמז קמ"ז, ושם הגי' אמר ר' סימון כל מאה ושלשים שנה שפירשה חוה מאדם: (רכא) רוחות נקבות באות אצלו. בב"ר הגי' היו רוחות הזכרים מתחממין ממנה והיא יולדת מהם, ורוחות נקבות מתחממות מאדם ומולידות ממנו: (רכב) ואני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן. בד"ה שם כתוב והוא יהיה לי לבן ואני לו לאב, וכמו שהביא כאן הוא לשון הכתוב ש"ב ז' י"ד: (רכג) מאי בשבט אנשים זה הדד ורזון בן אלידע. בב"ר פ"כ אות י"א כתב רש"י בפי' המיוחס לו בשבט אנשים זה הדד ורזון בן אלידע במדרש רבי תנחומא עכ"ל. וראיתי בילקוט שמואל רמז קמ"ז בהתחלת המאמר אשר בהעותו והוכחתיו בשבט אנשים זה הדד ורזון בן אלידע שנאמר ויקם ה' לו שטן, ובנגעי בני אדם אלו המזיקין בני דאדם הראשון, וגרסם בגלוי ב"ר פ"כ, אולם זה ליתא בב"ר, רק המאמר שהביא בשם ר' סימון, לכן חסר הליון תנחומא: (רכד) שנאמר ויקם שטן לשלמה. תקנתי שצ"ל ויקם אלהים לו שטן את רזון בן אלידע (מ"א יא כג): (רכה) להודיעך שכל ק"ל שנה שפירש אדם מחוה. בקרא כתיב ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו (בראשית ה ג), עיין עירובין דף י"ח ע"ב, וב"ר פ"כ סי' י"א ופכ"ד, ובלקח טוב בראשית ה' ב', והמאמר הזה מובא באור זרוע סי' קכ"ד בשם התנחומא: (רכו) מכאן אמרו הבא על הרוחות. היא הוכחת בעל התנחומא בעצמו, וכן מובא באור זרוע שם: (רכז) ביד וברגל. עיין נדה י"ג ע"ב: (רכח) ועוד מעשה בחסיד. גם זה מובא באור זרוע שם בשם התנחומא, ומעשה הדומה קצת לזה מובא בירושלמי שבת פ"א ה"ג (דף ג' ע"ב) תמן תנינן אל תאמן בעצמך עד יום מותך, מעשה בחסיד אחד שהיה יושב ושונה אל תאמן בעצמך עד יום זקנותך, כגון אני, אתת חדא רוחא ונסיתיה, ושרי תהי ביה, אמרה ליה לא תצוק רוח אנא, אזיל ואישתוי לחברך. והמעשה מובא בלשון עברי במעריך בסוף שהביא הרבה מעשיות, ובאות פ"ז הביא וז"ל מעשה בחסיד אחד שלא היה רוצה לומר במשנה אל תאמן בעצמך עד יום מותך והיה אומר עד יום זקנותך לאפוקי כגון אני שזקנתי ויכול להאמין בעצמי, באה לפניו שידה אחת בדמות אשה יפה לנסותו, תבעה ושכב עמה, אח"כ נצטער מאד עד שבאה השידה ואמרה לו אל תצטער כי לא חטאת, כי איני אשה אלא רוח, אבל מכאן ואילך היה שוה לחבריך ואל תאמן בעצמך ע"כ: (רכט) ונזדווגה לו. בכ"י רומי ונזדווג לה: (רל) שידה היתה. בכ"י רומי

סיים

[כח] **זה** ספר תולדות אדם. זהו שאמר הכתוב גלמי ראו עיניך (תהלים קלט טז), (רלא) עד שאדם היה מוטל גולם הראהו הקב"ה (רלב) דור דור ודורשיו, דור דור וצדיקיו, דור דור ורשעיו, עד שיחיו המתים, א"ל כל מה שראו עיניך, ועל ספרך כלם יכתבו (שם שם), ומהו לא אחד בהם (שם), ר' אליעזר ור' יהושע, [ר' אליעזר אומר] ימים יוצרו ולא אחד בהם, אמר הקב"ה היום הזה אני גואל את בני ממצרים, וביום הזה אני קורע את הים ומפיל שונאיהם, ביום הזה אני נותן את התורה, ולא נשתנה יום אחד ולא נתחלף, הוי (אומר) ולא אחד בהם. (רלג) ר' יהושע אומר (ולא) [ולו] אחד בהם, מימים שברא הקב"ה בחר לו אחד מהם, ואיזה הוא (רלד) זה יום הכפורים, שנאמר הלא זה צום אבחרהו (ישעיה נח ו): ד"א (ולא) [ולו] אחד בהם, זה יום השבת, שנאמר על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו (שמות כ יא): (רלה) ד"א גלמי ראו עיניך. שהראה לו הקב"ה לאדם הראשון כל הדורות ונתנם בספרו, שנאמר זה ספר תולדות אדם:

[כט] (רלו) **ביד** כל אדם יחתום (איוב לז ז). מהו, אלא כשברא הקב"ה את האדם העביר לפניו כל הדורות עד שיחיו המתים, הצדיקים והרשעים, א"ל ראה על מה הבאת מיתה על הצדיקים, כיון ששמע אדם כך, התחיל מיצר, אמר לפניו רבונו של עולם וכך עשיתי בעולמך, (רלז) אי איכפת לי על הרשעים שהן מתים, אלא על הצדיקים שלא יהו מתרעמין עלי, אלא בבקשה מסך שלא תכתוב עלי שאני הבאתי מיתה עליהם, א"ל הקב"ה כך אני עושה, כיון שבא אדם ליפטר מן העולם, נגלה עליו הקב"ה, א"ל כתוב מעשיך שעשית שאתה מת על מעשיך שעשית והוא כותב, כיון שכתב אומר לו חתום, והוא חותם, שנאמר ביד כל אדם יחתום, ולעתיד לבא כשיושב הקב"ה לדון עם בריותיו, מביא כל הספרים של בני אדם, (רלח) ומגלה להם מעשיהם, לכך נאמר ביד כל אדם יחתום וגו':

[ל] (רלט) **ד"א** זה ספר. (רמ) אמר ר' יהושע זש"ה מי פעל ועשה קורא הדורות מראש (ישעיה מא ד), ואילו זכו הדורות היה הקב"ה קורא שמותם כשם שקרא לאדם ולחוה, שנאמר ויברך אותם ויקרא את שמם אדם (בראשית ה ב), וכן אתה מוצא כשהיה הקב"ה רואה צדיק נולד, הוא בכבודו קורא אותו שמו, (רמא) קרא לנח שהיה צדיק, שנאמר ויקרא את שמו נח (שם ה כט), קרא לאברהם, שנאמר והיה שמך אברהם (שם יז ה), (רמב) וכן יצחק, וכן יעקב, וכן שלמה, וכן יאשיהו, שנאמר הנה בן נולד

הערות ותקונים

סייס ונתקררה דעתו: (רלא) עד שאדם היה מוטל גולם כו'. ב"ר פכ"ד אות ב' אמר ר' יהודה בר סימון עד שאדם מוטל גולם כו'. ועיין שו"ט מזמור קל"ט בסוף המזמור, ועיין בגמרא סנהדרין דף ל"ח ע"ב, ואדר"נ פל"א, ופסיקתא רבתי פכ"ג, וע"ש במאיר עין: (רלב) דור דור ודורשיו. בב"ר דור דור ודורשיו דור דור וחכמיו דור דור וסופריו דור דור ומנהיגיו שנאמר גלמי ראו עיניך, גולם שראו עיניך כבר הם כתובים על ספרו של אדם הראשון. והמאמר הזה מובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ח ונרשם בצדו „מדרש" בטעות, וצ"ל „תנחומא". והמלות „ר' אליעזר ור' יהושע ר' אליעזר אומר יוצרו ולא אחד בהם" השמיט בעל הילקוט והתחיל אמר הקב"ה, וראיתי שהרב בעל מאיר עין בפסיקתא רבתי הערה ו' הביא דברי הילקוט וכתב הוא מדרש מאוחר עפ"י הרבתי, אולם תראה שהוא מאמר התנחומא שלפנינו: (רלג) ר' יהושע אומר ולא אחד בהם. תקנתי ולו וכן לקמן, כי דרש עפ"י הקרי: (רלד) זה יום הכפורים. בכ"י רומי איתא ואיזה הוא אמר ר' יצחק זה יום הכפורים. ובפסיקתא רבתי פכ"ג מובא בשם ר' אליעזר ור' יהושע מאמרים אחרים, ואח"כ מובא שם (ולא) [ולו] אחד בהם ר' לוי ור' יצחק ר' לוי אמר זה יום הכפורים, ר' יצחק אמר זה יום השבת: (רלה) ד"א גלמי ראו עיניך. מובא ג"כ בילקוט תהלים שם רמז תתפ"ח: (רלו) ביד כל אדם יחתום. בכ"י רומי הגי' פתח בו ביד כל אדם יחתום, אין ספק שחסר שם בעל המאמר, וצ"ל רבי . . . . . פתח בו. והמאמר הזה מובא בילקוט איוב רמז תתקכ"ב בשם התנחומא, ושם מתחיל וביד כל אדם יחתום לפי שהראה לו הקב"ה לאדם כל הדורות ונתנם בספרו של אדם, שנאמר זה ספר תולדות אדם, א"ל ראה על מה שהבאת מיתה לצדיקים כו'. חסר בילקוט שם שורה שלמה, ויש לתקן עפ"י התנחומא: (רלז) אי איכפית לי. בילקוט מה איכפת לי: (רלח) ומגלה להם מעשיהם. בכ"י רומי ובילקוט ומראה להם מעשיהם: (רלט) ד"א זה ספר אמר ר' יהושע זש"ה מי פעל ועשה. מובא בילקוט ישעיה רמז ש"ג בשם התנחומא: (רמ) אמר ר' יהושע. המלות האלה ליתא בכ"י רומי וכן ליתא בילקוט: (רמא) קרא לנח. עד קרא לאברהם נשמט בילקוט, שהשמיט המעתיק מן מלת קרא עד מלת קרא: (רמב) וכן יצחק וכן יעקב וכן שלמה. פה קצר המעתיק, ובכ"י רומי ובילקוט

לבית דוד יאשיהו שמו (מ"א יג ב), ואילו זכו הדורות, היה קורא שם לכל אחד ואחד, (רמג) ומשמו היה מודיע מעשיו. (רמד) אמרו רבותינו כשהיה ר' מאיר רואה אדם היה למד שמו, ומשמו היה יודע מעשיו, פעם אחת באו אצלו שני תלמידים והיה שם האחד כידור, אמר ר' מאיר לתלמידיו הזהרו מכידור זה, אמרו לו בן תורה הוא, אמר להם [אעפ"כ] הזהרו עצמיכם ממנו, לאחר ימים הלכו לבית המרחץ, והפקידו בגדיהם אצל כידור, נטל בגדיהם והלך לו, יצאו ולא מצאו, הלכו לבתיהם ולבשו בגדים אחרים, באו לפני ר' מאיר, אמר להם ר' מאיר למה חלפתם בגדיכם, אמרו לו הלכנו לבית המרחץ והפקדנו בגדינו אצל כידור ונטלן, אמר להן והלא אמרתי לכם הזהרו בכידור זה, אמרו לו רבינו בבקשה ממך מנין היית יודע, אמר להם משמו, דכתיב כי דור תהפוכות המה וגו' (דברים לב כ). וכן אתה מוצא במצרים, משפחת הלבני (במדבר ג כא), לפי השעה קרא שמותם, כשעמד פרעה ושיעבד אותם בטיט ובלבנים, לפיכך משפחת הלבני. ומשפחת השמעי (שם), כיון שצעקו מן השעבוד (רמה) ושמע הקב"ה תפלתם. ומשפחת החברוני (שם שם כז), שנתחברה להם שכינה, ללמדך (רמו) שאילו זכו הדורות (רמז) היה הקב"ה קורא שמותם, שנאמר קורא הדורות וגו':

[לא] **ד"א** מי פעל ועשה [קורא הדורות מראש]. אף לרבקה אמר הקב"ה מה עתיד לעשות, שנאמר ותלך לדרוש את ה', ויאמר ה' לה שני גוים בבטנך (בראשית כה כג), אמר לה לעשו אני שונא, וליעקב אני אוהב, שנאמר ורב יעבוד צעיר (שם שם), הודיע לה הקב"ה כל הדברים עד שלא נולדו, (רמח) אמר לה דומה את לשדה שנזרעה והצליחה, ומלאו האוצרות בר, (רמט) והאיצטבלאות קש, (רנ) אמר תהא (אותה) [ברוכה כאותה] השדה שמלאה האוצרות בר, והאיצטבלאות קש, אמר הקב"ה לרבקה יהי שלום בכרם הזה, שהוא עתיד למלאות גן עדן צדיקים, וגיהנם רשעים, שנאמר שני גוים בבטנך, לכך נאמר מי פעל ועשה:

[לב] **זה** ספר וגו'. מה עשה הקב"ה לאדם, הפיל עליו שינה והראה לו נח וכל התמימים, אברהם וכל הגרים, יצחק וכל מקריבי עולה, יעקב וכל יושבי אוהלים, משה וכל הענוים, אהרן וכל הכהנים, יהושע וכל הפרנסים, דוד וכל המלכים, (רנא) [שלמה וכל השופטים], וכיון שראה את כולם, הקיץ משנתו, א"ל הקב"ה (רנב) ראית [אותם, חייך] כל הצדיקים הללו (רנג) יוצאין ממך, כיון שאמר לו כך, (רנד) נחה רוחו, (רנה) אמר דוד רבונו של עולם כתבת אותי בספרו של אדם הראשון, (רנו) שנאמר אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי (תהלים מ ח), לפיכך אני צריך לומר לפניך שירה, שנאמר אז אמרתי ואין אז אלא שירה, (רנז) [שנאמר אז ישיר משה (שמות טו א)], לפיכך

הערות ותקונים

ובילקוט כתוב מפורש ראיות מהכתובים וכן ליצחק וקראת את שמו יצחק (בראשית יז יט), וכן ליעקב (והיה שמך ישראל) [כי אם ישראל יהיה שמך] (בראשית לה י), וכן לשלמה כי שלמה יהיה שמו (דה"א כב ח): (רמג) ומשמו היה מודיע מעשיו. בילקוט הגי' ומשמו היו יודעים את טיבו ואת מעשיו: (רמד) אמרו רבותינו. גם זה מובא בילקוט ישעיה רמז שי"ג באיזה שנוים: (רמה) ושמע הקב"ה תפלתם. בכ"י רומי סיים שנאמר ויהי בימים הרבים ההם וגו' וישמע אלהים את נאקתם: (רמו) שאילו זכו הדורות. מובא בילקוט ישעיה רמז שי"ג בשם התנחומא: (רמז) היה הקב"ה קורא שמותם. בכ"י רומי היה הקב"ה קרא שם כל אחד ואחד: (רמח) אמר לה דומה את לשדה. מובא בילקוט תולדות רמז ק"י במאמר המתחיל שני גוים ומציין בצדו „ב"ר פס"ג" אולם הציון הזה מוסב על התחלת המאמר אדריינוס באומות ושלמה בישראל, ואח"כ מתחיל שם, שני גוים בבטנך א"ל דומה את לשרה [צ"ל לשדה] שזרעה הצליחה כו' עד שני גוים שנואי גוים הוא מב"ר פס"ג אות ג', והמאמר באמצע הוא מתנחומא: (רמט) והאיצטבלאות. היא מלה יונית ורומית stabulum σταβλιον ופי' ארוות סוסים: (רנ) אמר תהא אותה השדה. תקנתי תהא ברוכה כאותה השדה עפ"י כ"י רומי, ובילקוט שם הגירסא תהא ברוכה השדה שמלאה האוצרות בר, והוא גי' ישרה, ומלת אמר ליתא שם: (רנא) שלמה וכל השופטים. הוספתי עפ"י כ"י רומי: (רנב) ראית „אותם חייך". הוספתי עפ"י כ"י רומי: (רנג) יוצאים ממך. בכ"י רומי עומדים ממך: (רנד) נחה רוחו. בכ"י רומי נחה דעתו: (רנה) אמר דוד. מובא בילקוט תהלים רמז תשל"ט בשם התנחומא: (רנו) שנאמר אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי. בילקוט שם הביא הכתוב גלמי ראו עיניך ועל ספרך כולם יכתבו (תהלים קלט טז): (רנז) שנאמר אז ישיר משה

מקלסו רבות עשית אתה ה' אלהי (תהלים מ ו), (רנח) אימתי אנו צריכין לומר לפניך שירה, לעולם הבא, שנאמר מזמור שירו לה' שיר חדש (שם צח א):

[לג] **ויירא** ה' כי רבה רעת האדם בארץ (בראשית ו ה), (רנט) ילמדנו רבינו כמה דינם של רשעים בגיהנם, (רס) כך שנו רבותינו, משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש, (רסא) זה מן המשנה, מן המקרא מנין, (רסב) דכתיב והיה מדי חדש בחדשו (ישעיה סו כג), מאותו חודש לאותו חודש הרי י"ב חדשים, שנאמר מיום ליום ומחדש לחדש [שנים עשר] (אסתר ג ז). (רסג) ובמה הם נידונין, באש ובשלג, שנאמר לא תירא לביתה משלג (משלי לא כא), זהו גיהנם, ונוטלין אותו מן השלג ומקלעין אותו לתוך האש. אמר דוד ויעלני מבור שאון מטיט היון (תהלים מ ג), ולמה נקרא שמו טיט היון, שהן נוטלין אותן ומשליכין אותן לאש, (רסד) והן צווחין ווי, ואחר כך הן מקלעין אותם לשלג, והן צווחין ווי, לכך נקרא שמו היון, מקום שאומרים שם ווי ווי. (רסה) והיכן משלימין את נפשותיהם, (רסו) אמר חזקיה בריה דר' חייא בתוך השלג, (רסז) שנאמר תשלג בצלמון (תהלים סח טו), (רסח) ומה ראית להקיש משפט רשעים בגיהנם למשפט דור המבול, שכשם שדינם של אלו באש ובשלג, (רסט) [כך דינם של אלו באש ובשלג, באש מנין], שנאמר בחומו נדעכו ממקומם (איוב ו יז), ובשלג מנין, שנאמר ויהי הגשם על הארץ (בראשית ז יב), ולמה כך, אלא במדה שאדם מודד בה מודדין לו, ראה מה כתיב ויראו בני האלהים את (ער) בנות האדם (שם ו ב), אלו הבתולות, כי טבת הנה (שם),

הערות ותקונים

משה. הוספתי עפ"י כ"י רומי וילקוט שם: (רנח) אימתי אנו צריכין לומר לפניך שירה לעולם הבא. בילקוט שם הגי' אימתי לעתיד לבוא שנאמר שירו לה' שיר חדש: (רנט) ילמדנו רבינו. מובא בילקוט ישעיה רמז שע"ד בשם התנחומא וכן בילקוט תהלים רמז תשל"ז, והציון תנחומא נשמט ממקומו, ויש להציגו על המאמר ילמדנו רבינו, וראש הרמז יראו רבים מוסב למעלה לרמז שלפניו, והוא מן מדרש שו"ט: (רס) כך שנו רבותינו. משנה עדיות פ"ב מ"י. ועיין ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ג (דף כ"ט ע"ב) יהודה בי רבי חזקיה ורבי אמרין הקב"ה דן את הרשעים בגיהנם שנים עשר חודש. ובפסיקתא דרב כהנא פסקא עשר תעשר (דף צ"ז ע"ב) חזקיה אמר משפט הרשעים בגיהנם שנים עשר חודש, ששה חדשים בחמה וששה חדשים בצינה: (רסא) זה מן המשנה מן המקרא מנין. בכ"י רומי בטעות זה מן המקרא ומן המשנה מנין וצ"ל להיפך: (רסב) דכתיב והיה מדי חדש בחדשו. במשנה עדיות שם סופר ומונה חמשה דברים של י"ב חודש, ועל משפט הרשעים בגיהנם הביא ראיה שנאמר והיה מדי חודש בחדשו. וראיתי בסדר עולם רבא פ"ג הביא ראיות מן הכתובים גם על מכות מצרים, ומכת איוב, וגוג ומגוג, וכן סיים גם על משפט הרשעים בגיהנם י"ב חודש שנאמר והיה מדי חדש בחדשו. ועיין בפי' הראב"ד במשנה שם שדחק לפרש כוונת הראיה מן הכתוב הזה, אולם מבואר בתנחומא דכתיב והיה מדי חדש בחדשו מאותו חודש לאותו חודש הרי י"ב חדשים שנאמר מיום ליום ומחדש לחדש שנים עשר: (רסג) ובמה הן נידונין באש ובשלג שנאמר לא תירא לביתה משלג. עיין פסיקתא שם, ובירושלמי סנהדרין שם, ובהערה ל"ו להפסיקתא שם, ושם תמצא הכל על מקומו: (רסד) והן צווחין ווי ואח"כ הן מקלעין אותם לשלג והן צווחין ווי. צ"ל והן צווחין ווי ואח"כ הן מקלעין אותם לשלג והם צווחין וה. עיין בפסיקתא שם בהערה ל"ג הרחבתי להעיר בזה כי ווי פי' (vâi) לשון צער, וה (vah) לשון שמחה: ובעל הערוך הביא בערך וה המאמר הזה בשם הילמדנו וז"ל, בפסיקתא עשר תעשר ובילמדנו בסוף פרשת בראשית ויעלני מבור שאון מטיט היון ממקום שהם אומרים ווי וה כשהן משליכין אותן באש הן אומרים ווי, וכשהן משליכין אותן בשלג הן אומרים וה עכ"ל. היה לפניו המאמר הזה גם בילמדנו. ובכ"י רומי ראיתי כי חסר שורה שלימה, והגי' שם שהן נוטלין אותן ומשליכין אותן לאש והן צווחין וה. צ"ל שהן נוטלין אותן ומשליכין אותן לאש [והן צווחין ווי ואח"כ הן מקלעין אותן לשלג] והן צווחין וה: (רסה) והיכן משלימין את נפשותיהן. מובא בפסיקתא שם: (רסו) אמר חזקיה בריה דר' חייא. בכ"י רומי אמר ר' חזקיהו בר חייא, עיין לעיל הערה ר' ר"א. ובפסיקתא ובתנחומא אמור יהודה ב"ר אמר, ובירושלמי יהודה בי רבי חזקיה: (רסז) שנאמר תשלג בצלמון. בפסיקתא סיים השלג הוא צלמונה שלהם, וע"ש בהערה ל"ט כתבתי כ"ה במדרש משלי פל"א, אבל בתנחומא פ' ראה הגי' צלמות שלהם. ועיין ערוך ערך צלמות מה שהביא בשם הילמדנו: (רסח) ומה ראית להקיש משפט רשעים בגיהנם. צ"ל ומה ראה, כמו שהוא לנכון בכ"י רומי, והכוונה על המשנה דעדיות שם שגם משפט דור המבול שנים עשר חודש. וכן הוא בב"ר פכ"ח סי' ט', איכה רבתי פ"א פסוק י"ב, סדר עולם רבא פ"ד, שו"ט מזמור ע"ח, ובב"ר סוף פל"ג מפורש החשבון, והוא מן סדר עולם שם. ועיין בפירש"י ורמב"ן: (רסט) כך דינם של אלו. הוספתי, והוא לנכון בכ"י רומי: (ער) בנות האדם אלו הבתולות כי טבת הנה אלו הפנויות. מובא בילקוט איוב רמז תת"ק בשם התנחומא. ובב"ר פכ"ו אות ה' כי

טבת

אלו הפנויות. ויקחו להם נשים (בראשית שם), אלו נשי אנשים. מכל אשר בחרו (שם), אף על הזכר ועל הבהמה. (רעא) אמר ר' הונא בשם ר' אידי לא נתחתם גזר דינם של דור המבול עד שכתבו (רעב) קמיסמסין (פי' כתובות) (רעג) לזכר ולבהמה, לפיכך באו עליהן המים כמין אשה, שנאמר ילפתו ארחות דרכם (איוב ו יח), ואין ילפתו אלא אשה, שנאמר ויחרד האיש וילפת והנה אשה (רות ג ח), ואין ארחות אלא (אשה) [נשים], שנאמר אורח כנשים (בראשית יח יא), וכן דרכם, שנאמר כי דרך נשים לי (שם לא לה), (רעד) הוי אומר במה שחטאו בו נפרע מהם. תדע לך שכן הוא, ראה מה כתיב, ביום ההוא נבקעו כל מעינות תהום רבה (שם ז יא), מהו רבה, אלא אמר הקב"ה כמה שחטאו ברבה, כך אני נפרע מהם ברבה, מנין ממה שקראו בענין ויורא ה' כי רבה וגו':

[לד] [וירא ה' כי רבה וגו']. זש"ה כי יש אדם שעמלו וגו' (קהלת ב כא), (עהר) מדבר בהקב"ה, ומנין שנקרא אדם, שנאמר [ועל דמות הכסא] דמות כמראה אדם עליו מלמעלה (יחזקאל א כו), שעמלו בחכמה (קהלת שם), שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ (משלי ג יט), ובדעת מנין, שנא' בדעתו תהומות נבקעו (שם שם כ).ובכשרון (קהלת שם), (רעו) שהיו המעשים מתכשרין מעצמן, ולאדם שלא עמל בו (שם), (רעז) אלו הבריות. (רעח) יתננו חלקו, גם זה הבל (שם), כי כל ימיו מכאובים (שם שם כג),(רעט) שהיו מכאובים לפני הקב"ה במעשיהם הרעים, (רפ) וכעס ענינו (שם), שהיו מכעיסין לפני הקב"ה. גם בלילה לא שכב לבו (שם), שהיו עושין (רע) (רפא) [מעשים רעים] בלילה, ומנין (רפב) שאפילו (בלילה) ביום, שנאמר רק רע כל היום (בראשית ו ה):

[לה] ד"א וירא ה'. זהו שאמר הכתוב בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים (משלי טו ג), (רפג) וכתיב (כל מקום עיני ה' משוטטות) [כי ה' עיניו משוטטות בכל הארץ] (דה"ב טז ט), צופות מעשיהם של צדיקים ומעשיהם של רשעים, טובים זה נח ובניו, ורעים אלו דור המבול:

[לו] (רפד) ד"א וירא ה'. זש"ה כי לכל חפץ יש עת ומשפט (קהלת ח ו), אלא לפי שהרשעים מכעיסין להקב"ה (רפה) (והקב"ה) [ואומרים הקב"ה] נשבע שאיני מביא מבול לעולם, ואנו עושים כל מה שאנו מבקשין, (רפו) ומנין שנשבע הקב"ה, שכן

הערות ותקונים

טבת הנה אלו הבתולות ויקחו להם נשים אלו נשי אנשים מכל אשר בחרו אלו זכר ובהמה. ובילקוט בראשית סוף רמז מ"ג כי טבת הנה אלו הפנויות, ברור שיש לתקן שם עפ"י התנחומא: (רעא) אמר ר' הונא בשם ר' אידי. עיין לעיל הערה קנ"ט: (רעב) קמיסמסין. בכ"י רומי קמיסקסין. וצ"ל גמיסקסין. ובב"ר הגי' גמומסיות, ובילקוט גממסיות, ובוי"ר פכ"ג גומסיות, והערוך הביא נוסחת הב"ר גמומסיות, ונוסחת הילמדנו גמיסקון, ועיין לעיל הערה ק"ס. והמלות שלפנינו „פי' כתובות" נתוספו מן המעתיק וליתא בכ"י רומי: (רעג) לזכר ולבהמה. גירסת הערוך בשם הילמדנו לזכר ולנקבה, וכ"ה בוי"ר שם: (רעד) הוי אומר. בכ"י רומי הוי כמה [צ"ל במה] שחטאו כך נפרע מהם, ובילקוט איוב שם הוי במה שחטאו בו נפרע מהם: (רעה) מדבר בהקב"ה. בב"ר ריש פכ"ז ובקה"ר פ"ב וילקוט קהלת רמז תתקס"ח המאמר באריכות קצת אמר ר' יודן בר סימון גדול כחן של נביאים שמדמים את הצורה ליוצרה הה"ד ואשמע את קול אדם מדבר.ואמר ר' יודן בר סימון אית לן קרייה חורן דהוא מחוור יתיר מן דין ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם: (רעו) שהיו המעשים מתכשרין מעצמן. במדרש קה"ר נוסף ובכשרון ר' ברכיה בשם ר' יהודה בר ר' סימון לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה את עולמו דכתיב בדבר ה' שמים נעשו. והוא נוסף מן ב"ר פ"ג. ובב"ר פכ"ז שם בפי' המיוחס לרש"י הביא ז"ל בחכמה ובדעת ובכשרון, בתנחומא שהיו המעשים מתכשרין מעצמן בלא עמל ויגיעה עכ"ל. הוא לדברי התנחומא שלפנינו: (רעז) אלו הבריות. זה חסר בב"ר ובקה"ר: (רעח) יתננו חלקו. בב"ר ובקה"ר הגי' יתננו חלקו זה דור אנוש, גם זה הבל ורעה רבה, דכתיב וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ, וכן יש לתקן גם לפנינו: (רעט) שהיו מכאובים לפני הקב"ה. בב"ר ובקה"ר הגי' זה דור המבול שהם מכאיבין להקב"ה: (רפ) וכעס ענינו. בכ"י רומי הביא לשון הכתוב וכעס עינו, ובילקוט בטעות וכעס שניהו, וצ"ל וכעס ענינו: (רפא) מעשים רעים. כן תקנתי, וכ"ה לנכון בכ"י רומי: (רפב) שאפילו בלילה. מלת בלילה הסגרתי, וליתא גם בכ"י רומי: (רפג) וכתיב כל מקום עיני ה' משוטטות. אין זה לשון הכתוב, ותקנתי שצ"ל כי ה' עיניו משוטטות (דה"ב טז ט) או עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ (זכריה ד י): (רפד) ד"א וירא ה' זש"ה כי לכל חפץ יש עת ומשפט. התחלת המאמר מובא באגדת בראשית פ"א אות א', ולקוח מן התנחומא שלפנינו: (רפה) והקב"ה נשבע. תקנתי עפ"י כ"י רומי ואומרים הקב"ה נשבע, ובאג"ב שם ג"כ הנוסחא כן: (רפו) ומנין שנשבע הקב"ה שכן ישעיהו אמר כי מי נח. בכ"י רומי ומנין שנשבע הקב"ה שנאמר כי מי נח

זאת

ישעיהו אמר כי מי נח זאת לי [אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ (ישעיה נד ט)], הקב״ה רואה את הרשעים היאך מכעיסין לפניו, כביכול תוהא שנשבע, והוא אומר מה אעשה שנשבעתי, מנין, שנאמר ותהי האמת נעדרת [וגו׳ וירא ה׳ וירע בעיניו כי אין משפט (ישעיה נט טו)], למה אמר הקב״ה וירא ה׳ וירע בעיניו, כביכול למה כי אין משפט, אמר הקב״ה הרשעים שבעולם כך אומרים שאני נשבעתי שאיני מביא מבול לעולם, [חייכם] יש לי שפטים אחרים ליפרע מכם, ומהו עושה לרשעים, משקען במים או בנהר (רפז) או לתוך הבור, לכך אמר כי לכל חפץ יש עת ומשפט, לכך נאמר וירא ה׳ כי רבה רעת האדם בארץ:

[לז] **ד״א** וירא ה׳. (רפח) זש״ה אנשי רע לא יבינו משפט (משלי כח ה), אילו דור המבול, שהיו חוטאין ולא היו מסתכלין שהפורענות באה עליהן, ומבקשי ה׳ יבינו כל (שם), זה נח ובניו, ששמעו מהקב״ה שהוא מביא מבול ונתייראו מהקב״ה, (רפט) בא וראה למה אמר הקב״ה לנח שיעשה תיבה, כדי שיראו אותו שהוא עוסק בה ויעשו תשובה, (רצ) ואלמלי כך לא היה הקב״ה יכול להציל את נח בשמים או בדברים, אחרי שאמר לו עשה לך תבת עצי גופר (בראשית ו יד). צהר תעשה לתבה (שם שם טז), ולמה כך, אמר הקב״ה מתוך כך שאני אומר לו עשה תבה והוא עוסק בה, והם מתכנסים אצלו ואומרים לו נח מה אתה עושה, והוא אומר להם תבה, שאמר לי הקב״ה שהוא מביא מבול לעולם שהן מכעיסין אותו, ומתוך כך עושין תשובה, כך הקב״ה מהשב, אבל הן לא היו משגיחין עליו, (רצא) הוי אומר אנשי רע לא יבינו משפט:

[לח] **ד״א** וירא ה׳. זש״ה יש רעה ראיתי תחת השמש (קהלת י ה), אמר הקב״ה ראו מה עשו הרשעים הללו, שתי בריות אני עשיתי באדם, יצר טוב ויצר הרע, שנא׳ עיר קטנה ואנשים בה מעט (שם ט יד), (רצב) עיר קטנה זה הגוף, ואנשים בה מעט, אילו אברים, ובא אליה מלך גדול (שם), (רצג) זה יצר הרע, ובנה עליה מצודים גדולים (שם), (רצד) אלו הטאות, ומצא בה איש מסכן (רצה) (וחכם) [חכם] (שם טו), (רצו) זה יצר טוב, ומלט הוא את העיר בחכמתו (שם שם), (רצז) שהוא מביא את האדם להיים, ואדם לא זכר וגו׳ (שם), (רצח) זה דור המבול, שלא קבלו עליהם יצר טוב:

[לט] **ד״א** וירא ה׳. מה כתיב למעלה מן הענין, ויהי נח בן חמש מאות שנה (בראשית ה לב), (רצט) בא וראה כל הרשעים שלפני נח היו מולידים

הערות ותקונים

זאת לי, ובפנים הוספתי סיפא דקרא: (רפז) או לתוך הבור. בכ״י רומי או נופל בתוך הבור: (רפח) זש״ה אנשי רע לא יבינו משפט. מובא בילקוט משלי רמז תתקס״א והסר הציון תנחומא. והמאמר ואלמלי כך לא היה הקב״ה יכול להציל, עד אבל הן לא היו משגיחין השמיט הילקוט. ומובא באגדת בראשית פ״א אות ב׳, ולקוח מן התנחומא שלפנינו: (רפט) בא וראה. עיין סנהדרין דף קח ע״ב, וברש״י עה״ת נח ו׳ י״ד: (רצ) ואלמלי כך לא היה הקב״ה יכול להציל את נח בשמים או בדברים. בכ״י רומי ואלמלא כך לא הי׳ יכול להציל נח ובניו ולהעלותו לשמים או להצילו בדברו שאמר לו עשה לך תבת עצי גופר. ובאגדת בראשית שם (פ״א אות ב׳) וכי לא היה יכול הקב״ה להציל את נח באמונתו ובדברו או להעלותו לשמים עד שאמר לו עשה לך תבת עצי גופר: (רצא) הוי אומר. גם פה מלת אומר יש למחוק, וליתא בכ״י רומי ובילקוט. ובאגדת בראשית שם סיים שנאמר אנשי רע לא יבינו משפט, גם נוסף באג״ב שם אחר זה (אות ג׳) ד״א וירא ה׳ לפי שהרשעים אומרים אין הקב״ה רואה כו׳, וזה ליתא בתנחומא: (רצב) עיר קטנה זה הגוף. נשנה בקהלת רבה ט׳ בפסוק עיר קטנה, ובילקוט קהלת רמז תתקע״ט ועיין נדרים דף ל״ב ע״ב. ומן ד״א זש״ה יש רעה ראיתי מובא גם באגדת בראשית פ״א אות ד׳: (רצג) זה יצר הרע. בקה״ר נוסף ולמה הוא קורא ליצר הרע גדול שהוא גדול מיצר הטוב שלש עשרה שנה ע״כ. וזה נוסף עפ״י מאמרם בקה״ר פ״ד בפסוק טוב ילד מסכן זה יצר טוב, ולמה נקרא שמו ילד כי אין מזדווג לאדם אלא מבן י״ג שנה ולמעלה: (רצד) אלו הטאות. וכן תראה בגמרא נדרים שם ובנה עליה מצודים וחרמים אלו עונות ומלת „וחרמים" יש למחוק ולהציג במקומה „גדולים". ובקה״ר גרסינן כמנון ועקמון, הוא הוספה ונובע מן הב״ר פל״ג אות ב׳ ובנה עליה מצודים גדולים עקמן וכמנן וכ״ה בילקוט שם, וכן בקה״ר במאמר שלפניו: (רצה) וחכם. בקרא חכם בלא וי״ו, אכן בגמרא ובמדרש ב״ר שם וקה״ר פ״ט וילקוט שם ובאגדת בראשית מובא וחכם: (רצו) זה יצר טוב. בקה״ר נוסף למה נקרא שמו מסכן כו׳: (רצז) שהוא מביא את האדם לחיים. בקה״ר שם שכל השומע ליצר טוב נמלט, ועיין בגמרא שם זו תשובה ומעשים טובים. ובילקוט קהלת רמז תתקע״ט אלו תורה ומעשים טובים: (רצח) זה דור המבול. עיין בקה״ר שם ובגמרא שם: (רצט) בא וראה כל הרשעים שלפני

נח

(ש) בן שבעים, ובן שמונים שנה, ובן מאה, ונח בן חמש מאות שנה הוליד, ולמה כן, (שא) נסתכל נח בבני אדם שהן עתידין עומדין ומכעיסין להקב"ה, ואמר למה לי להזקק לפריה ורביה, לכך לא הוליד עד חמש מאה שנה, ואחר כן אמר וכי ימות אותו האיש בלא בנים, והקב"ה צוה לאדם על (ידי) פריה ורביה, שנאמר ויברך אותם אלהים [ויאמר להם אלהים פרו ורבו] (בראשית א כח), ואני מת בלא בנים, מה עשה נח, נזקק לפריה ורביה לאחר חמש מאות שנה, שנאמר ויהי נח בן חמש מאות שנה [ויולד נח את שם את חם ואת יפת] (שם ה לב):

[מ] **ויאמר** ה' לא ידון רוחי באדם לעולם (שם ו ג). אמר ר"ל אמר הקב"ה איני בורא עוד נפש לאדם, שנאמר לא ידון רוחי באדם, ר' יוחנן אמר מהו לא ידון, (שב) כשיעלו נפשותיהם אצלי, איני מחזירן להם, כענין שנאמר ויאמר ה' למלאך וישב חרבו אל נדנה (דה"א כא כז), אמר להם הקב"ה לעצמיכם אתם עושים רעה שאתם נפלים מן העולם, שנאמר הנפלים היו בארץ וגו' (בראשית ו ד). (שג) למה נקרא שמם נפילים, שהפילו את העולם. וגם אחרי כן וגו' וילדו להם (שם), (שד) אמר ר' ברכיה אין כתיב וילדו מהם, אלא וילדו להם, אלא מלמד שהיתה אשה רואה אחד מהם, ומיד מתייחמת כנגדו ויולדת, כיוצא בו אמר יחזקאל האשה המנאפת וגו' (יחזקאל טז לב): המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם (בראשית ו ד). (שה) אנשים שנתפרשו שמותן למעלה, (שו) מחויאל שמיחה הקב"ה שמותן מן העולם, מתושאל שנתשו אל. (שז) אנשי השם, שהיו קשים ומורדים בהקב"ה, שנאמר ויאמרו לאל סור ממנו וגו' (איוב כא יד). (שח) אמר ר' יצחק למה היו מורדים, שהיו זורעים שנה אחת, והיה עושה תבואה (שט) לארבעים שנה. (שי) אמר ר' שמואל בר אמי למה היו מורדים, (שיא) שהיו רואים בנים ובני בנים ולא היו מתים,

---

הערות ותקונים

נח היו מולידים בן שבעים ובן שמונים ובן מאה. עיין ב"ר פכ"ו אות ב' אמר ר' יודן מה טעם כל דורות הולידו למאה שנים ולמאתים שנה וזה הוליד לחמש מאות שנה, ומובא שם טעם אחר מאשר הוא בתנחומא לפנינו. ורש"י עה"ת הביא כמו שהוא בב"ר: (ש) בן שבעים ובן שמונים. לא מצינו בכל עשרה דורות שהולידו בן שבעים או בן שמונים, ועיין בפי' מהרז"ו בב"ר שם: (שא) נסתכל נח. מובא בילקוט בראשית רמז מ"ג בשם התנחומא באיזה שינוים. והגליון תנחומא נשמט ממקומו ויש להגיהו על המאמר נסתכל נח:(שב) לכשיעלו נפשותיהם אצלי איני מחזירן כענין שנאמר וישב חרבו אל נדנה, דורש ידון מלשון נדנה, ועיין ב"ר פכ"ו בשעה שאני מחזיר הרוח לנדנה איני מחזיר רוחן לנדיכן, ועיין שם בפי' מהרז"ו: (שג) למה נקרא שמם נפילים שהפילו את העולם. ב"ר פכ"ו אות ז', נפילים שהפילו את העולם ושנפלו מן העולם ושמלאו את העולם נפלים בזנות שלהם. וכן בלקח טוב (בראשית ו ד) נפילים שנפלו מן העולם ושמלאו את העולם נפלים בזנותן. וכן הביא רש"י בפירושו על התורה: (שד) אמר ר' ברכיה. בב"ר פכ"ו מובא בשמו כך: אמר ר' ברכיה היתה אשה יוצאת בשוק והיתה רואה בחור ומתאוה לו והיתה הולכת ומשמשת את מטתה והיתה מעמדת בחור כיוצא בו. מכל זה תראה שהמדרש ב"ר מאוחר מן התנחומא, והביא את דברי התנחומא בהוספת דברים. ולדעתי המלות כיוצא בו מוסב למטה וחסר בב"ר הסיום וצ"ל כמו שהוא בתנחומא כיוצא בו אמר יחזקאל האשה המנאפת. וראיתי בפירש"י המיוחס לו בב"ר שם הביא וז"ל במדרש רבי תנחומא מפרש וילדו מהם אין כתיב כאן אלא וילדו להם מלמד שהיתה האשה רואה אחד מהן מתייחדת [צ"ל מתייחמת] כנגדו ויולדת עכ"ל. וכוון למאמר התנחומא שלפנינו בכ"י: (שה) אנשים שנתפרשו שמותם למעלה. ב"ר פכ"ג ופכ"ו, לקח טוב בראשית ו' ד': (שו) מחויאל שמיחה הקב"ה שמותן מן העולם. בב"ר ובלקח טוב מחויאל מוחן אני מן העולם, מתושאל מתישן אני מן העולם: (שז) אנשי השם שהיו קשים ומורדים בהקב"ה. המאמר הזה עד סוף הפרשה מובא בתנחומא הנדפס (בראשית אות י"ב) במאמר המתחיל המה הגבורים [אנשי שם] שהיו קשין ומורדין (ומכשפין) [שנאמר] ויאמרו לאל סור ממנו, המלה ומכשפין הסגרתי, ובב"ר שם ובלקח טוב איתא בשם ר' אחא אנשי השם שהשימו את העולם ושהושמו מן העולם. דרש השם לשון שממה, וזה כוונת רש"י עה"ת אנשי השם שממון שממו את העולם: (שח) אמר ר' יצחק למה היו מורדים. בכ"י רומי חסר מן למה היו מורדים הראשון עד למה היו מורדים השני. ובתנחומא הנדפס אר"י הכוונה בר"ת אמר ר' יצחק. והמעתיקים השיגו רוב שמות התנאים והאמוראים בר"ת אשר אין נידע אח"כ שמותם. והמאמר מר' יצחק נמצא גם בב"ר פל"ד רק שם נשתבש מאמרו וכך צ"ל אמר ר' יצחק מי גרם להם שימרדו בי לא על שהן זורעים שנה אחת והיה עושים תבואה לארבעים שנה. ועיין ביד"מ שם ובפי' מהרז"ו, וכאשר תקנתי הכל עולה יפה: (שט) לארבעים שנה. אחר זה נמצא הוספה בתנחומא הנדפס „א"ל הקב"ה וכך אתם עושים עוד כל ימי הארץ זרע וקציר": (שי) אמר ר' שמואל בר אמי. בתנחומא הנדפס ור' שמואל בר אבא אמר: (שיא) שהיו רואים בנים ובני

בנים

אמר הקב"ה מכאן ואילך עוד כל ימי הארץ זרע וקציר (בראשית ח כב), שהיו מולידים וקוברים, וקור וחום (שם), (שיב) שלא היו יסורין באים עליהם, מכאן ואילך היו מתייסרין באש ובשלג. (שיג) מעשה בתלמיד אחד של ר' עקיבא שאמרו לו בחלום באדר אתה מת, וניסן אי אתה רואה, מה שזורעת לא תקצר, בא לו לפני ר' עקיבא, א"ל (שיד) באדירות אתה מת, (שטו) ואי אתה בא לידי נסיון, ומה שהולדת אי אתה קובר. (שטז) אמר הקב"ה בעולם הזה על ידי שיצר הרע מצוי, היסורין מצויין בבני אדם, (שיז) אבל לעולם הבא אני עוקרן מכם, שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם (יחזקאל לו כו), (שיח) ומחדש אני אביכם, שכן אמר ישעיה וקוי ה' יחליפו כח [יעלו אבר כנשרים] (ישעיה מ לא): חסלת בראשית

פרשת נח

[א] **אלה** תולדות נח (בראשית ו ט). (א) [ילמדנו רבינו על כמה עבירות נשים מתות בשעת לדתן, (ב) כך] שנו רבותינו, (ג) על שלש עבירות נשים מתות בשעת לדתן, [על שאינן זהירות בנדה בחלה ובהדלקת הנר, (ד) ושלש מצות הללו מן התורה הן]. נדה מנין, שנאמר (ה) ואשה כי יזוב זוב דמה (ויקרא טו כה), וחלה מנין, שנאמר ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה (במדבר טו כ), נר השבת מנין, (ו) שנאמר וקראת לשבת עונג (ישעיה נח יג). (ז) ולמה נצטוו הנשים על המצות הללו, (ח) אלא אמרו חכמינו

הערות ותקונים

בנים. בתנחומא הנדפס נוסף „חמשה וששה דורות": (שיב) שלא היו יסורים באים עליהם מכאן ואילך היו מתייסרים באש ובשלג. בנדפס נוסף פה וקר וחם שהיו מתייסרין בשחפת ובקדחת. וקיץ וחורף שהיו מתקיילין ופניהם מתחרפין והיסורין אינן פוסקין והיו מלמערין בגופיהם אין אתם שובתים יומם ולילה והיו נדונין באש ובשלג: (שיג) מעשה בתלמיד אחד. מובא גם בתנחומא הנדפס אות י"ג והמעשה מובא הנה אך אגב אמרו לפניו זרע וקציר שהיו מולידים וקוברים, לכן הביא המעשה שאמרו לו בחלום מה שזרעת לא תקצר, והפתרון מה שהולדת אי אתה קובר. והחלום מובא בירושלמי מעשר שני סוף פ"ד, ובאיכה רבתי פ"א אות ט"ז, חד תלמיד דר' עקיבא (באיכה רבתי בטעות דר' יוחנן וצ"ל דר' עקיבא) הוה יתיב ואפוי משניין א"ל מהו כן, אמר ליה חמית בחילמאי תלת מילין קשיין באדר את מיית וניסן לית את חמי ומה דאת זרע לית את כנש, א"ל תלתיהון טבא אינון בהדרא דאורייתא את מתרוממא וניסין לית את חמי ומה דאת זרע לית את כנש, מה דאת מוליד לית את קבר. ובאיכה רבתי שם הלשון משונה קצת: (שיד) באדירות את מת. בירושלמי שם הגירסא בהידורה דאורייתה את מתרוממא, דרש באדר כמו בהדר, ובמדרש איכה השמיטו המלה מתרוממא, והגיהו את מיית, אולם נמצא עוד במדרש איכה שם הפירוש מאיזה מעתיק על מתרוממא „פי' מתגבר", וזה שמחק מלת מתרוממא שכח למחוק גם הפירוש. ואין ספק שהיה כתוב גם בירושלמי את מת, אולם מעתיק טועה הוסיף עוד המלות „רוממא": (שטו) ואי אתה בא לידי נסיון. בירושלמי שם וניסן לית את חמי, ובמדרש איכה נסיונין לית את חמי: (שטז) אמר הקב"ה. הסיום הזה לא הביא בעל מסדר מהתנחומא הנדפס, רק הוסיף שם מאמר גדול מן גמרא בבלי מ"ק דף ט' ע"א המתחיל ותו ר' יונתן בן עכסאי ור"י בן גריס היו תנו פרשת נדרים קמיה רשב"י, והמסדר מן התנחומא הנדפס הביא המאמר הזה מגמרא בבלי ג"כ דרך אגב. כי נמצא בסיפור זה תזרע ולא תהלד תוליד בנין ולא ימותון. ובמאמר שלפניו הביא זרע וקציר שהיו מולידין וקוברין: (שיז) אבל לעולם הבא. בכ"י רומי הגי' לעתיד לבא: (שיח) ומחדש אני אבריכם. בכ"י רומי ומחדש אברים:

(א) ילמדנו רבינו. הוספתי, ונמצא לנכון בכ"י רומי, וכן בתנחומא הנדפס. ולדעתי סידר בעל התנחומא את הענין זה בסדר בראשית. ואולי על הכתוב ויהיו כל ימי אדם אשר חי תשע מאות שנה ושלשים שנה וימות (בראשית ה' ה') ועל זה שייך המאמר הזה: (ב) כך שנו רבותינו. שבת ל"א ע"ב: (ג) על שלש עבירות. בתנחומא הנדפס קצר המעתיק והגיה מלת „וכו'": (ד) ושלש מצות הללו מן התורה הן. בכ"י רומי ושלש מצות נצטוו מן התורה. ובתנחומא הנדפס ושלשתן מן התורה: (ה) ואשה כי יזוב זוב דמה. בכ"י רומי סיים עוד ואומר ואשה כי תהיה זבה וגו': (ו) שנאמר וקראת לשבת עונג. בתנחומא הנדפס סיים זו הדלקת הנר בשבת ואם תאמר לישב בחושך אין זה עונג שאין יורדי גיהנם נדונין אלא בחושך שנאמר ארץ עיפתה כמו אופל [וגו'] (איוב י כב), וזה הוסיף המסדר, וכוון נגד הקראים הקדמונים האוסרים להדליק נר בלילי שבתות ויושבים בחשך, עיין לקח טוב בשלח ט"ז ח' ובהערה מ"ט ומבוא שם צד 34: (ז) ולמה נצטוו הנשים על המצות הללו. בכ"י רומי ולמה נצטוו הנשים במצות זו. ובתנחומא הנדפס ומה ראו נשים להצטוות על שלש מצות האלו. והמאמר הזה מובא בקצרה בילקוט בראשית רמז ל"ב בשם התנחומא. ועיין גם בתנחומא הנדפס סוף מצורע אות ט', ובתנחומא שלנו סוף מצורע אות י"ז: (ח) אלא אמרו חכמינו. בכ"י רומי אלא מוצאין אנו, ובתנחומא הנדפס בטעות,

אמר

(ט) שאדם היה תחילת ברייתו של עולם, ובא חוה ושפכת דמו (י) על ששמע לה, שנא' כי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג יט), (יא) אמר הקב"ה תנתן לה מצות דם הנדה [שיתכפר לה] על אותו הדם ששפכה, (יב) ומצות חלה למה, (יג) לפי שאדם היה חלתו של עולם, ובאתה חוה וטימאתהו, אמר הקב"ה תנתן לה מצות חלה, שיתכפר לה על חלתו של עולם שטימאתו, ומנין שהיה אדם חלתו של עולם, (יד) כך שנו רבותינו, כיון שהאשה נותנת מים בעיסה היא מגבהת חלתה, כך [עשה] הקב"ה, אמר ר' יוסי בן קצרתא כיון שנתן הקב"ה מים על האדמה, מיד הגביה חלתו אדם מן האדמה, שכך הוא אומר ואד יעלה מן הארץ (בראשית ב ו), מיד וייצר ה' אלהים וגו' (שם שם ז). ומצות הנר, לפי שהיה אדם (טו) נרו של הקב"ה, שנא' נר (אלהים) [ה'] נשמת אדם (משלי כ כז), ובאתה חוה וכבתה אותו, אמר הקב"ה ינתן לה מצות הנר, כדי שיתכפר לה על הנר שכבתה, לכך נצטוו הנשים על מצות הנר בשבת, (טז) אמר הקב"ה אם הייתם זהירים בנר שבת, אף אני מאיר לכם, שנאמר והיה (ה') [לך ה'] לאור עולם (ישעיה ס יט): (יז) מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו (שם מא ב). אמר הקב"ה אברהם האיר עולמי בצדקו, למה שהיו כל דורו רשעים, ומכולם לא מצאתי אלא אחד, שנאמר אחד היה אברהם (יחזקאל לג כד), וכי שנים היו, אלא אחד בצדקו, וכן הקב"ה א"ל אברהם אברהם, למה שתי פעמים, אלא הוא אברהם צדיק מתחילתו עד סופו, וכן יעקב יעקב, וכן משה משה, וכן שמואל שמואל, (יח) צדיקים מתחילתן ועד סופן, ממה שקרינו בענין אלה תולדות נח נח:

הערות ותקונים

אמר הקב"ה אדם הראשון תחלת בריותי היה, וצ"ל אמרו רבותינו או חכמינו אדם הראשון תחלת ברייתו של עולם היה, וכוון למאמרם ירושלמי שבת פ"ב ה"ו (דף ה' ע"ב) על המשנה שאין זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר. אמרו שם אדם הראשון דמו של עולם כו'. וכן מובא המאמר בקצרה בב"ר סוף פי"ז, ומפני מה ניתן לה מצות נדה: (ט) שאדם היה תחלת ברייתו של עולם. בירושלמי שם הגי' אדם הראשון דמו של עולם דכתיב ואד יעלה מן הארץ וגרמה לו חוה מיתה לפיכך מסרו מצות נדה לאשה. ובתנחומא הנדפס אות א' יש הוספת דברים אדם הראשון תחלת בריותי היה ונצטווה על עץ הדעת וכתיב בחוה ותרא האשה וגו' ותתן גם לאישה עמה ויאכל וגרמה לו מיתה ושפכה את דמו, וכתיב בתורה שופך דם האדם דמו ישפך, תשפוך דמה ותשמור נדתה, כדי שיתכפר לה על דם האדם ששפכה: (י) על ששמע לה. בכ"י רומי על ששמע לה ומת, ועל זה הביא הכתוב שנאמר כי עפר אתה ואל עפר תשוב: (יא) אמר הקב"ה תנתן לה מצות דם הנדה [שיתכפר לה] על אותו הדם ששפכה. הוספתי המלות שיתכפר לה, כמו שהוא גם בכ"י רומי, וכן בנדפס כדי שיתכפר לה על דם האדם ששפכה: (יב) ומצות חלה למה לפי שאדם היה חלתו של עולם. בירושלמי שם הגי' ובחלה, אדם הראשון חלה טהורה לעולם היה, דכתיב וייצר אלהים את האדם עפר מן האדמה, ותייא כיי דמר רבי יוסי בר קצרתה כיון שהאשה מקשקשת עיסתה במים היא מגבהת חלתה, וגרמה לו חוה מיתה, לפיכך מסרו מצות חלה לאשה. ועיין בתנחומא מצורע ובתנחומא הנדפס. ובב"ר פי"ז הלשון בקצרה, ומפני מה ניתן לה מצות חלה, על ידי שקלקלה את אדם הראשון שהיה גמר חלתו של עולם, לפיכך ניתן לה מצות חלה. ובריש פי"ד ובילקוט רמז כ' אדם הראשון היה גמר חלתו של עולם, אמר ר' יוסי בן קצרתא כאשה הזאת שהיא משקשקת עיסתה במים ומגבהת חלתה מבינתיים, כך בתחלה ואד יעלה מן הארץ וגו' ואח"כ וייצר ה' אלהים וגו'. ובירושלמי יש לתקן מקשקשת עיסתה, עיין ערוך ערך שק ג' שהביא דברי הירושלמי ודברי הב"ר וגורס שמקשקשת, ומשמע שפירושו ממחה ומבטל כח הקמח במים. ובילקוט רמז כ' הביא בשם ב"ר מקשקשת, וכן בילקוט רמז ל"ב הביא בשם התנחומא שמקשקשת: (יג) לפי שאדם היה חלתו של עולם. בכ"י רומי נשמט שורה שלמה מכאן עד חלתו של עולם שלאחריו, שהשמיט המעתיק מן של עולם עד של עולם: (יד) כך שנו רבותינו כיון שהאשה נותנת מים בעיסה. וכ"ה הנוסחא בכ"י רומי, אולם ברור שהגי' מוטעה כי אין זה לשון המשנה, וכצ"ל ומנין שהיה אדם חלתו של עולם דאמר ר' יוסי בן קצרתא כשם שהאשה משקשקת מים בעיסה היא מגבהת חלתה, כך עשה הקב"ה כיון שנתן מים על האדמה מיד הגביה חלתו מן האדמה שכך הוא אומר כו'. ובירושלמי שבת שם חסר הסיום כך עשה הקב"ה וכו', ויש לתקן שם. והמעתיק מהתנחומא שלפנינו השמיט המלה משקשקת והביא כיון שהאשה נותנת מים בעיסה, ונמצא נכון בתנחומא הנדפס, גם בילקוט רמז ל"ב בשם התנחומא, אולם שם הגי' מקשקשת, ועיין לעיל הערה י"ב מה שהבאתי בשם הערוך: (טו) נרו של הקב"ה. בכ"י רומי ובירושלמי נרו של עולם, ובנדפס בטעות נרו של אדם, דכתיב נר אלהים נשמת אדם. ויש לתקן כמו שהוא לפנינו: (טז) אמר הקב"ה אם הייתם זהירים. הסיום הזה ליתא בתנחומא הנדפס: (יז) מי העיר ממזרח צדק. גם זה ליתא בנדפס, ואולי הביא הדורש הדרשה ההיא אחר שסיים אף אני מאיר לכם. ועיין בב"ר פמ"ג אות ג' שדורש הכתוב הזה על אברהם, ועיין שו"ט מזמור ק"י באריכות. ובב"ר פ"ב אות ג' אמרו אל תקרא העיר אלא האיר: (יח) צדיקים מתחלתן ועד סופן. פה חסר הסיום „וכן נח היה צדיק מתחלתו ועד סופו" ועל זה סיים [מנין] ממה שקראו בענין נח נח. ועיין ב"ר פ"ל ולקח טוב נח, אלה תולדות נח

[ב] [אלה תולדות נח]. (יט) כך פתח ר' תנחומא בר אבא בבית המדרש, כתיב פרי צדיק עץ חיים וגו' (משלי יא ל), (כ) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום, בשעה (כא) שאדם צדיק מסתלק מן העולם בלא בנים, הוא מיצר ובוכה, אומר לו הקב"ה, מפני מה אתה מיצר ובוכה, מפני שלא העמדת פרי בנים, בעולם הזה (כב) יש לי פרי יפה מהבנים, והוא אומר לפניו רבונו של עולם מה הפרי ההוא, אומר לו הקב"ה (כג) זו תורה שעסקת בה, שכך כתיב פרי צדיק עץ חיים, ואין עץ חיים אלא תורה, שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג יח), מי הוא זה, זה נח, (כד) אמרו רבותינו לא מת נח עד שראה את כל העולם כולו בישובו, (כה) עד שראה קוטנת של ציפורי, ועד שראה שבעים אומות יוצאין מחלציו, ומכולם לא נזכר לו אלא צדקו, שנאמר אלה תולדות נח [נח איש צדיק תמים] שם חם ויפת, אין כתיב כאן, אלא צדקו, שנאמר נח איש צדיק. תדע לך שפסוק זה על נח הוא מדבר, שכתיב בסופו ולוקח נפשות חכם (משלי יא ל) זה היה נח שלקח נפשות, והיה זן אותם ומאכילן, ומה היה מאכילן, (כו) ר' עקיבא אומר דבילה היה מאכיל כולם בהמה ואדם וחיה ועוף, כמה שנאמר והיה לך ולהם לאכלה (בראשית ו כא), ואיזהו דבר שבני אדם אוכלין ממנה והבהמה והחיה והעוף, הוי אומר זו דבילה, (כז) ורבנן אמרין לאו, אלא כל מין ומין היה אוכל לפי שהיה למוד, (כח) הגמל תבן, והחמור שעורים, הפיל עצי גפנים, הנעמית זכוכית, (כט) הוי אומר ולוקח נפשות חכם: ד"א ולוקח נפשות. (ל) יש בהמה שהיתה אוכלת בשעה אחת ביום, ויש בשתים של יום, ויש בשלישי של יום, ויש בקריאת הגבר,

הערות ותקונים

נח נח אמר ר' אבא בר כהנא כל מי שנכפל שמו יש לו בעולם הזה ויש לו בעולם הבא כו'. אלא נייחא לו נייחא לעולם כו': (יט) כך פתח ר' תנחומא בר אבא בבית המדרש. וכן בכ"י רומי „וכן פתח ר' תנחומא בר אבא בבית המדרש", ובתנחומא הנדפס אות ב' השמיט המלות „בבית המדרש": (כ) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום. בתנחומא הנדפס אמר ר' יהודה הללו בשעה שאדם מסתלק, צ"ל אמר ר' יהודה הלוי, והמלות „בר שלום" השמיט המסדר. ובתנחומא כ"י של אקספארד קובץ ב' חסר כל אות ב' מתנחומא הנדפס: (כא) שאדם צדיק. בנדפס ליתא למלת צדיק: (כב) יש לי פרי יפה מהבנים. בתנחומא הנדפס יש לך: (כג) זו תורה שעסקת בה. בכ"י רומי שיגעת בה, ובתנחומא הנדפס חסר זה, ובמדרש ב"ר פ"ל אות ו' איתא אלה תולדות נח הה"ד פרי צדיק עץ חיים מה הן פירותיו של צדיק, מצות ומעשים טובים. וזה נוסף גם בתנחומא הנדפס „וכן תולדותיו של אדם אלו מעשים הטובים" ולקח המסדר מן ב"ר. ועיין גם בלקח טוב דף י"ח ע"ב תולדות נח תולדות מעשיו הטובים. והעירותי בהערה ו' על דברי הב"ר שהבאתי. והבאתי שגם רש"י עה"ת כתב למדך שעיקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים. וכ"ה בתנחומא ריש נח. כי מעשים הטובים הן תולדות הרוחניים: (כד) אמרו רבותינו. מובא גם בתנחומא הנדפס, ולפני זה נמצא שם הוספה „אמר ר' אבהו מצינו שהקב"ה עושה לאחרונים בזכות הראשונים, ומנין (שאין) [צ"ל שאף] לראשונים בזכות האחרונים כו'". וזה לקוח מן ב"ר סוף פ' בראשית, ושם הוא בשם ר' סימון, וגם סיים בנדפס שם ולוקח נפשות חכם זה נח הזן ומפרנס העני כך דרש רבי תנחומא: (כה) עד שראה קוטנת של ציפורי. זה חסר בתנחומא הנדפס, ובכ"י רומי עד שראה קטנת של עפרון מן אות צ' נעשית אות ע, או באותיות רש"י מן צ' נעשית ע, וצ"ל ג"כ של ציפורין, ואולי צ"ל קצרה של ציפורי: (כו) ר' עקיבא אומר דבילה היה מאכל כולם. בב"ר פל"א אות י"ד על הכתוב ואתה קח לך וגו' ר' אבא בר כהנא אמר הכניס עמו דבילה. תני משום ר' נחמיה רוב מכנסו דבילה: (כז) ורבנן אמרין לאו. בתנחומא הנדפס ורבותינו אמרין לא: (כח) הגמל תבן, והחמור שעורים, הפיל עצי גפנים, הנעמיות זכוכית. בתנחומא הנדפס הגמל תבן והחמור שעורים וכן כולם מה שהיה למוד היה אוכל. קצר בלשונו ויצא במלות „וכן כולם" ידי חובתו. ובב"ר שם פל"א הובא זה בשם ר' אבא בר כהנא ושם הגי' הכניס עמו זמורות לפילים, חצובות לצבאים, זכוכית לנעמיות. ועפ"י המדרש חסר פה „הצבאים חצובות". וכן תמצא בגמרא בבלי שבת (דף קכ"ח ע"ב) חבילי זמורות הוא מאכל לפילין, חצב הוא מאכל לצביים, ושברי זכוכית מאכל לנעמיות. ובמקום זמורות הגיה המעתיק עצי גפנים, כי זמורות הם של גפן. וכן בלקח טוב (נח ו' כ"א) זמורות לפילים חצובות לצבאים זכוכית לנעמיות. ורבינו טוביה הוסיף פי' חצובה שורש שיורד עד התהום, וכן אמרו רבותינו (ביצה כ"ה ע"ב) חצובא מקפע רגלי רשיעא ע"כ. ועיין בערוך ערך חצב, וברש"י שבת שם, ולהלן אות י"ד מובא בשם ר' אבא בר כהנא שביסתין לפילין וזכוכית לנעמיות, וע"ש בהערה קי"ז: (כט) הוי אומר. גם בכאן בכ"י רומי ובנדפס הוי ולוקח נפשות חכם, והמעתיק מהכ"י הוסיף בכל פעם מלת „אומר": (ל) יש בהמה שהיתה אוכלת כו'. בכ"י רומי יש בהמה שהיתה אוכלת בשעה ביום ויש בשתים ויש בשלש ויש בארבע, ויש בשלישי של לילה, ויש באמצעו של לילה, ויש בקריאת הגבר, וכן הוא בתנחומא הנדפס. ובב"ר סוף בראשית עד היכן עד שהיה יודע להבחין איזה בהמה ניזונת בשתי שעות ביום ואיזה ניזונת בשלש שעות בלילה, לדעתי יש לתקן עפ"י התנחומא

(לא) אמרו רבותינו שנים עשר חדש שעשה נח בתבה, לא טעם טעם שינה, לא ביום ולא בלילה, שהיה עסוק לזון את הנפשות שהיו עמו, (לב) הוי אומר ולוקח נפשות זה נח: [ג] הן צדיק בארץ ישולם (משלי יא לא). הן צדיק זה נח, שנאמר נח איש צדיק, על ידי שהיה זריז [בעשיית] התבה מיד נשתלם, שנאמר הן צדיק בארץ ישולם. (לג) ר' הונא אמר יצא מן התבה גונח מלבו, שנאמר וישאר אך נח (בראשית ז כג), וישאר נח אין כתיב כאן, אלא וישאר אך נח, לשון מיעוט הוא. (לד) ר' יוחנן בשם ר' אליעזר בר' יוסי הגלילי אמר לא יצא נח מן התבה עד (לה) ששברו הארי, אמרה רוח הקודש הצדיקים משתלמין, והרשעים אינן משתלמין, הן צדיק בארץ ישולם, אמר הקב"ה הצדיק לשעה הוא כעסו, ומיד הוא מתרצה, אבל דור המבול לא נשתייר בו אחד מהם, אמר הקב"ה מי גרם לנח שנמלט, הצדק שהיה בידו נח איש צדיק:

[ד] ד"א אלה תולדות נח. מה כתיב למעלה מן הענין, וינחם ה' כי עשה את האדם וגו' (בראשית ו ו), (לו) ר' יהודה ור' נחמיה חולקין, ר' יהודה אומר כביכול תהה הקב"ה על שעשה את האדם, אמר הקב"ה אילו בראתי אותו בשמים לא היה חוטא, כשם שאין המלאכים חוטאין, לפיכך וינחם ה', בשביל מה, כי עשה את האדם בארץ, שאילו היה בשמים לא היה חוטא. ור' נחמיה אמר מהו וינחם, לשון נחומים, למה כן, אמר הקב"ה נחמתי שעשיתי את האדם בארץ, שאילו בראתי אותו בשמים, והשריתי אותו אצל המלאכים היה ממרידן, כשם שמרד בתחתונים, לפיכך נתנחמתי שבראתי אותו בארץ, שנאמר וינחם ה'. אמר ר' אחא ב"ר חנינא כיון שראה הקב"ה שעולמו חרב, (לז) כביכול היה מתאבל עליו ומתעצב, כד"א נעצב המלך על בנו (ש"ב יט ג), (לח) הוי אומר ויתעצב אל לבו (בראשית שם). אמר ר' אבהו לא נתאבל אלא על לבו של אדם, כאדם שעשה דבר רע וידע שלא עשה דבר יפה, והוא אמר מה עשיתי, כך יתברך שמו של הקב"ה, אני הוא שנתתי שאור רע בעיסה, כי יצר לב האדם רע מנעוריו (שם ח כא), (לט) הוי אומר ויתעצב אל לבו, [אל לבו] של אדם: ויאמר ה' אמחה את האדם (שם ו ז). מהו אמחה, אכרות אשמיד אהרוג אאביד אין כתיב כאן, אלא אמחה, (מ) אמר ר' ברכיה

הערות ותקונים

התנחומא, וחסר באמצע [ואיזה בשלש ואיזה בארבע] ואח"כ הביא ואיזה ניזונת בשלש שעות בלילה, ואח"כ יש להשלים המאמר ג"כ עפ"י התנחומא [ואיזה באמצעו של לילה ואיזה בקריאת הגבר], או צ"ל במדרש ב"ר שם ואיזה ניזונת בשלש שעות ביום. ועיין סנהדרין דף ק"ח ע"ב לער גדול היה לנו בתבה ע"ש: (לא) אמרו רבותינו. לקמן אות י"ד מובא זה בשם ר' לוי: (לב) הוי אומר. גם בכאן בכ"י רומי הוי ולוקח נפשות חכם, ובנדפס הרי ולוקח נפשות, צ"ל הוי ולוקח נפשות: (לג) ר' הונא אמר. צ"ל „בשם ר' יוסי" כמו שהוא לקמן באות י"ד, וכן בב"ר סוף פל"ב וישאר אך נח ר' הונא בשם ר"י אך מיעוט שאף הוא היה גונח דם מפני הצינה. ורש"י עה"ת הביא ומדרש אגדה גונח וכוהה [צ"ל וכוחה] דם מטורח הבהמות והחיות. והערוך ערך גנח כתב פי' מוציא קול כעין שיעול ומשליך דם. ובגמרא ב"ק דף פ' מעשה בחסיד שהיה גונח מלבו ושאלו לרופאים וכו': (לד) ר' יוחנן בשם ר' אליעזר בר' יוסי הגלילי. בכ"י רומי בנו של ר' יוסי הגלילי. ובב"ר פל"ו אות ד' ובילקוט משלי רמז תתקמ"ז אמר ר' הונא בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי נח כשיצא מן התיבה הכישו ארי ושברו. צ"ל אמר ר' יוחנן בשם ר' אליעזר וכו'. וכן הוא לנכון בוי"ר פ"כ. ובפסיקתא פסקא אחרי מות (דף קס"ח ע"א) ר' פנחס ור' יצחק בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אמר נח כשיצא מן התיבה הכישו הארי ושברו. והבאתי בהערות שלי שם בהערה ג', בכ"י אקספארד ר' פנחס ור' יוחנן, ובתנחומא הנדפס ריש ואתחנן ר' פנחס בשם ר' יוחנן. ובתנחומא לקמן אות י"ד ר' יוחנן אמר בשם ר' אלעזר בר' יוסי הגלילי, וכן בתנחומא הנדפס נח אות ט' בפסוק צא מן התבה אמר ר' יוחנן בשם ר' אליעזר ברבי יוסי הגלילי. ובמדרש קה"ר בפסוק מקרה אחד לצדיק נאמר המאמר בסתם ולא נקרא כל שם עליו. ומן התנחומא שלפנינו תראה שצ"ל בפסיקתא ר' פנחס בשם ר' יוחנן כמו שהוא בתנחומא ואתחנן: (לה) עד ששברו הארי. בפסיקתא ובוי"ר ובתנחומא ואתחנן, כשיצא מן התבה הכישו הארי ושברו. ובתנחומא לקמן אות י"ד ובתנחומא הנדפס נח, פעם אחת שהה נח לזון את הארי הכישו הארי ויצא צולע, שנאמר וישאר אך נח. ובנדפס נוסף עוד שלא היה שלם ולא היה כשר להקריב קרבן והקריב שם בנו תחתיו. וזה לקח מן ויק"ר פ"כ, עיין גם בפסיקתא פסקא אחרי מות שהבאתי. וכן הביא רש"י על התורה ויש אומרים שאיחר מזונות לארי והכישו, ועליו נאמר הן צדיק בארץ ישולם: (לו) ר' יהודה ור' נחמיה חולקין ר' יהודה אומר כו'. מובא גם בב"ר פכ"ז אות ד', ובילקוט רמז מ"ז ושם הוא בשינויים, ע"ש: (לז) כביכול היה מתאבל עליו ומתעצב. בכ"י רומי כביכול ישב לו והיה מתאבל עליו ונתעצב. ובב"ר סוף פכ"ז ויתעצב אל לבו אין עציבה אלא אבילות, היך מה דאת אמר נעצב המלך (אל) [על] בנו: (לח) הוי אומר. בכ"י רומי הוי בלי מלת „אומר": (לט) הוי אומר. גם בכאן בכ"י רומי הוי ויתעצב: (מ) אמר ר' ברכיה

העליונים מים במים, והתחתונים עפר ואפר, ומה עסקן של מים יורדין על העפר וממחין, אמר הקב"ה הואיל ומרדו בי העפר, הריני מוריד עליו מים וממחה אותו, שנאמר ויאמר ה' אמחה: ד"א אלה תולדות נח נח איש צדיק. (מא) למה נקרא שמו צדיק, הואיל וזן את בריותיו של הקב"ה נעשה כבוראו, כענין שנאמר כי צדיק ה' צדקות אהב (תהלים יא ז), וכן יוסף הואיל וזן את הבריות שבע שנים, נקרא צדיק, שנאמר על מכרם בכסף צדיק (עמוס ב ו), (ולפי שזן את הבריות שבע שנים, לפיכך נקרא צדיק):

[ה] **אלה** תולדות נח [נח איש צדיק]. למה שתי פעמים נח נח, שהיו בניו צדיקים כמותו, (מב) אמר ר' אחא בר זעירא אתה אומר בניו של נח צדיקים היו, לפי שהיו דור המבול ילודים ברשע, כשם שהיה אדם הולך על אשה שאינה שלו, כך היתה הבהמה הולכת על מין אחר שאינה שלה, ומנין שנצטוות הבהמה שלא תלך על מין שאינה שלה, שנאמר ויעש אלהים את חית הארץ למינה (בראשית א כה), אמר הקב"ה במינך את מותרת לדבק, במין אחר אסור, אבל הבהמה והחיה והעוף שנכנסו לתבה צדיקים היו, שלא נדבקו במין אחר אלא במינן. (מג) אמר ר' פנחס הכהן בר חייא שכך כתיב למשפחותיהם יצאו מן התבה (שם ח יט), וכי יש לבהמות משפחות שהוא אומר למשפחותיהם, אלא אותן שלא נדבקו אלא במינן, זכו להכנס בתבה:

[ו] **אלה** תולדות [נח נח איש צדיק תמים היה בדורותיו]. מהו בדורותיו, (מד) יש דורשין לשבח, ויש דורשין לגנאי, (מה) צדיק בדורותיו ולא בדורות אחרים, (מו) משל למה הדבר דומה, אם יתן אדם סלע של כסף בתוך [מאה] סלעים של נחשת, אותה של כסף נראית נאה, כך היה נח נראה צדיק בדור המבול, יש דורשין אותו לשבח כיצד, (מז) לנערה שהיתה שרויה בשוק של זונות והיתה כשרה, אלו היתה בשוק הכשרות על אחת כמה וכמה, (מז*) משל לחבית של אפרסמון שהיתה נתונה בקבר

הערות ותקונים

העליונים מים במים. בב"ר פכ"ז אות ב' נמצא המאמר מר' ברכיה בקיצור, אמר ר' ברכיה כלום בראתי אותו אלא מן העפר מי ממחה את העפר המים, ועיין בפי' מהרז"ו. ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו עה"ת אמחה את האדם הוא עפר ואביא עליו מים ואמחה אותו לכך נאמר לשון מחוי: (מא) למה נקרא שמו צדיק. מובא בתנחומא הנדפס נח סי' ה', וכ"ה בלקח טוב דף י"ח ע"ב, וע"ש הערה י"א: (מב) אמר ר' אחא בר זעירא. בנדפס אמר ר' אחווה בר זעירא, ובכ"י ה' של אקספארד הגי' אמר ר' אחא כמו לפנינו. ובנדפס הלשון שם משובש, ויתכן לתקן עפ"י כ"י שלפנינו: (מג) אמר ר' פנחס הכהן בר חייא. בכ"י רומי בר חמא, וכן יש לתקן לפנינו: (מד) יש דורשין לשבח ויש דורשין לגנאי. לזה המאמר כוון רש"י בפי' עה"ת יש מרבותינו דורשין אותו לשבח, ועיין בב"ר פ"ל אות ט' מובא שם בשם ר' יהודה ור' נחמיה בשינויים. ועיין סנהדרין ק"ח ע"א מובא בשם ר' יוחנן וריש לקיש: (מה) צדיק בדורותיו ולא בדורות אחרים. פתח במה דסיים, יש דורשין לגנאי: (מו) משל למה הדבר דומה. בכ"י רומי משל ההדיוט אומר תן סלע של כסף בתוך מאה סלעים של נחושת. ובב"ר פ"ל אות ט' מובא משל אחר משל לאחד שהיה לו מרתף כו': (מז) לנערה שהיתה שרויה בשוק של זונות. המשל הזה מובא גם בב"ר פ"ל אות ט', ושם הוא משל השני, משל לבתולה שהיתה בשוק של זונות ולא יצא עליה שם רע אילו היתה בשוק של כשרות עאכ"ו: (מז*) משל לחביות של אפרסמון. מובא בב"ר שם במשל הראשון וכך הגי' שם משל לצלוחית של אפרסמון מוקפת צמיד פתיל ומונחת בין הקברות והיה ריחה נודף ואלו היה חוץ לקברות עאכ"ו. ופה המקום להעיר בתנחומא הנדפס הביא וז"ל בדורותיו ולא בדורות אחרים, ואח"כ מתחיל שם ר' יהודה ור' נחמיה חד אמר כו' וחד אמר כו'. המלות „ולא בדורות אחרים" לקח המסדר הזה של התנחומא הנדפס מתוך הכ"י שלפנינו, והוא דברי האחד שדרש לגנאי (עיין הערה מ"ה), ואח"כ הוסיף המסדר והביא דברי ר' יהודה ור' נחמיה מן מדרש ב"ר פ"ל ושכח שכבר הביא את דעת אחד שאמר לגנאי, ובזה מיושב קושית בעל ענף יוסף בתנחומא שכתב בדורותיו ולא בדורות אחרים ר' יהודה ור' נחמיה חד אמר כו' המדרש הזה לכאורה תמוה, שמתחלה אמר סתם ולא בדורות אחרים, ואח"כ הביא מחלוקת ע"ז וכו', ודחק מאוד ליישב, אבל כל מעיין יראה שהוא הוספה מן המדרש ב"ר, ונוסחא שלפנינו בכ"י היא הנכונה. שוב תראה בתנחומא הנדפס הביא וז"ל משל לחבית של אפרסמון שהיתה מונחת במקום המטונף במקומה ריחה נודף שלא במקומה אין ריחה נודף. פה ערב ב' לשונות יחד, פתח משל בחביות של אפרסמון כמו שהוא בתנחומא, וסיים בלשון הבבלי שם, במקומה ריחה נודף שלא במקומה אין ריחה נודף, ושכח שאפרסמון ריחה נודף ביותר שלא במקום המטונף, כמו שאמר בתנחומא, אולי היה בבית על אחת כמה וכמה, רק בגמרא שם הביא המשל לחביות של יין שהיתה מונחת במרתף של חומץ, במקומה ריחה נודף שלא במקומה אין ריחה נודף, ובכאן שייך לומר כן. וכן המשל השני בתנחומא לקוח מגמרא סנהדרין שם משל

צלוחית

והייתה ריחה טוב, אילו היתה בבית על אחת כמה וכמה: תמים היה. (מח) שנולד מהול, (מט) עשרה בני אדם נולדו מהולים: ד"א אלה תולדות נח נח, שתי פעמים למה, אמר הקב"ה בשביל לפיים לכל באי העולם שלא יהרהרו לומר שלא היה צדיק אלא בדורו, אמר הקב"ה שקול הוא לפני כאברהם. אמר ר' יהודה [הלוי] בר שלום נאמר שתי פעמים אברהם אברהם, וכן ביעקב, וכן במשה, וכן בשמואל, וכן נח נח, בשביל להשוות לצדיקים: (נ) ד"א נח נח, נח בעולם הזה, נח בעולם הבא, אמר הקב"ה, כשנבוא לנחם את ירושלים, בנה הצדיק אני נשבע לה שאיני משעבד בניה עוד, שנאמר כי מי נח זאת לי (ישעיה נד ט):

[ז] **ויזכור** אלהים את נח (בראשית ח א). (נא) [ילמדנו רבינו מי שהוא ראה את הקשת בענן, מהו צריך לברך, (נב) כך] שנו רבותינו מי שהוא רואה הקשת בענן צריך לברך, מאי מברך ברוך זוכר הברית ונאמן בבריתו וקיים במאמרו, הרי מן המשנה, מן התורה מנין, (נג) תלמוד לומר את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית (שם ט יג), אין מעשה של הקב"ה כמעשה בשר ודם, כיצד בשר ודם כל ימים שאוהבו חי, (נד) אהבה במקומה, (נה) ואם מת אהבה מתבטלת, אבל הקב"ה אינו כן, מת אברהם והיתה אהבתו מתקיימת ליצחק בנו, שנאמר ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו (שם כה יא): (נו) ד"א עני מבקש צדקה מן האדם (נז) והוא נותן לו יום או שנים או חודש או שנה, אבל הקב"ה נותן מזון לאדם כל הימים שהוא חי: (נח) ד"א אדם שהמלך אוהבו מכבדו בכסף וזהב ובגדים (ומעש) [ומעשרו], והוא הולך בספינה, והרוח בא ומאבד הספינה, היכן מתנתו של מלך, הרי כבדו ועשרו, שמא יכול הצילו מן הים, ומן הליסטין, אבל הקב"ה אינו כן, אלא נותן מתנה לאדם ומשמרו, שנאמר יברכך ה' וישמרך (במדבר ו כד), ברך לאברהם ושמרו, שנאמר וה' ברך את אברהם בכל (בראשית כד א). (נט) ברך ליצחק ושמרו, (ס) שנאמר ויברך אלהים את יצחק בנו (שם כה יא), ברך ליעקב ושמרו, שנא' וירא אלהים אל יעקב עוד [וגו' ויברך אותו] (שם לה ט): (סא) ד"א

הערות ותקונים

לגלוחית של פלייסון שהיתה מונחת במקום הטינופת וכ"ש במקום הבושם: (מח) שנולד מהול. בכ"י רומי מהו תמים שהיה נולד מהול: (מט) עשרה בני אדם נולדו מהולים. וכ"ה בכ"י רומי, ובתנחומא הנדפס הביא זה אחד משבעה מהולים, וחושב שם השבעה. ובמדרש שו"ט מזמור ט' איתא י"ג נולדו מהולים וחושב שם כולם. וכן באדר"נ פ"ב ובילקוט ירמיה רמז רס"א חושב ג"כ י"ג, רק הגי' נשתנה, ובב"ר פפ"ד אות ו', תנחומא מקץ אות ג', במ"ר פי"ד אות ה', מובא כי יעקב ויוסף נולדו מהולים. ובסוטה י"ב ובשמ"ר פ"א וי"ר פ"א וילקוט שמות רמז קס"ו תמצא כי משה נולד מהול. ואולי היה גם לפנינו בכ"י הגי' י"ג בני אדם נולדו מהולים, ואח"כ נשמש אות ג' ונשאר רק אות י', ואח"כ בא המעתיק השני והגיה עשרה במקום אות י': (נ) ד"א נח נח, נח בעולם הזה נח בעולם הבא. עיין ב"ר פ"ל אות ה' נייחא בעולם הזה נייחא לעולם הבא: (נא) ילמדנו רבינו. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י רומי גם בנדפס אות ו': (נב) כך שנו רבותינו כו' הרי מן המשנה. במשנה לא נמצא זה רק בגמרא ברכות דף נ"ט ע"א איתא כך אמר ר' יהושע בן לוי הרואה את הקשת כו' מאי מברך ברוך זוכר את הברית, במתניתא תנא ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא אומר נאמן בבריתו וקיים במאמרו. וע"ש בתוס' ד"ה הלכך שהביאו בשם הר"י דאין חותמין בברכה זו והיכי מברך בא"י אלהינו מלך העולם נאמן בבריתו וקיים בשבועתו וזוכר הברית עכ"ל. אבל הרי"ף (פ' הרואה), והרמב"ם (ה' ברכות פ"י הט"ז), והטור (או"ח סי' רכ"ט), הביאו כמו שהוא בגמרא זוכר הברית נאמן בבריתו וקיים במאמרו. וכן יש להביא ראיה מן התנחומא. וגם הערוך ערך קשת הביא וז"ל על הקשת כשרואה אותו מברך בא"י אמ"ה זוכר הברית נאמן בבריתו וקיים במאמרו: (נג) תלמוד לומר. בכ"י רומי הגי' שנאמר, ובתנחומא הנדפס דכתיב: (נד) אהבה במקומה. בכ"י רומי אהבה במקומם, ובנדפס אהבתו קיימת עמו: (נה) ואם מת אהבה מתבטלת. בכ"י רומי אם מת בטלה אהבה, ובנדפס מת בטלה האהבה: (נו) ד"א עני מבקש צדקה. זה ליתא בנדפס: (נז) והוא נותן לו יום או שנים או חודש או שנה. בכ"י רומי הגי' יום אחד או שנים אבל חודש או שנה לא: (נח) ד"א אדם שהמלך אוהבו. בכ"י רומי אדם שיש לו מלך אוהב המלך אוהבו מכבדו בכסף, ובנדפס בנוהג שבעולם המלך מכבד אוהבו: (נט) ברך ליצחק ושמרו שנאמר וכו' ברך ליעקב ושמרו שנאמר וכו'. בנדפס קצר המסדר בלשונו והביא רק וכן ליצחק וליעקב: (ס) שנאמר ויברך אלהים את יצחק בנו. בכ"י רומי מובא הכתוב ויזרע יצחק בארץ ההוא וגו' ויברכהו ה' (בראשית כו יב): (סא) ד"א אדם עולה לספינה. בנדפס השמיט המלות „ד"א". והמאמר הזה מובא בילקוט נח רמז נ"ז בשם התנחומא, ובטעות הגיה המדפיס הציון תנחומא על המאמר שלאחריו יודע צדקן של עולם, ובאמת הציון תנחומא יש להגיה על אדם עולה לספינה ועמו בהמה.

והמאמר

אדם עולה לספינה (סב) ועמו בהמה, ואם עמד סער בים, מה הם עושין, משליכין את הבהמה לים, ומקיימין את האדם, לפי שאינן מרחמין על הבהמה כשם שמרחמין על האדם, (סג) אבל הקב"ה אינו כן, שכשם שהוא רחמן על האדם, כך מרחם על הבהמה, תדע לך שהוא כן, שבשעה שבקש הקב"ה לאבד עולמו בדור המבול בשעה שחטאו, שקל את האדם כנגד הבהמה, שנא' ויאמר ה' אמחה [וגו' מאדם עד בהמה] (בראשית ו ז), וכשבא להתרצות כשם שנתרצה לבני אדם וריחם עליהם, כך ריחם לבהמה, ממה שקראנו בענין ויזכור אלהים את נח:

[ח] [**ויזכור** אלהים את נח]. (סד) זש"ה צדקתך כהררי אל [וגו'] (תהלים לו ז), (סה) משל את הצדיקים בדירתן, ומשל את הרשעים בדירתן, משל את הצדיקים [בדירתן], במרעה טוב ארעה אותם [ובהרי וגו'] (יחזקאל לד יד), משל את הרשעים [בדירתן], כה אמר ה' [אלהים] ביום רדתו שאולה [האבלתי כסתי עליו את תהום] (שם לא טו). (סו) ר' יהודה בר חמא אמר (סז) במה מכסין את הגינית ממינה, שמא מכלי אחר של כסף או של זהב, (סח) כך שאול חשכה, והתהום המכסה עליה חשך, והרשעים שבתוכה חשך, שנאמר (ויהי) [והיה] במחשך מעשיהם (ישעיה כט טו), (סט) יבא חשך ויכסה חשך: ד"א צדקתך כהררי אל. (ע) מעשה בר' יהושע בר לוי שעלה לרומי, ונכנס בפלטין אחת, וראה שם עמודים של שיש (עא) מכוסין בטפיטאות, בשרב (עב) שלא יפקעו, ובצינה שלא יקרשו, יצא

הערות ותקונים

והמאמר אוי להם לרשעים הוא מב"ר פל"ג אות ג': (סב) ועמו בהמה. בנדפס נוסף „וכליו" והוא מיותר: (סג) אבל הקב"ה אינו כן כו' עד סוף הענין השמיט בעל המסדר מהתנחומא הנדפס והביא רק אבל הקב"ה כשם שרחמיו על האדם כך רחמיו על הבהמה שנאמר ורחמיו על כל מעשיו וכן הוא אומר ויזכור אלהים את נח: (סד) זש"ה צדקתך כהררי אל. מכאן עד אות י' כתיב יודע צדיק נפש בהמתו השמיט בעל מסדר מהתנחומא הנדפס. והמאמר הזה נמצא בפסיקתא פסקא שור או כשב (דף ע"ג ע"א), ובוי"ר פכ"ז, תנחומא הנדפס אמור אות ה, ובב"ר פל"ג, ילקוט תהלים רמז תשכ"ו, ובאגדת בראשית פ"ד אות א': (סה) משל את הצדיקים בדירתן. צ"ל ר' מאיר אומר וכ"ה בתנחומא שם ובוי"ר שם וריש במ"ר ובילקוט שם, אכן בב"ר פל"ג הגי' ר' לוי, עיין בפסיקתא שם בהערה ד', ובילקוט יחזקאל רמז שע"ב ותהלים שם מובא בטעות בשם ר' לוי: (סו) ר' יהודה בר חמא אמר. בכ"י רומי ר' יהודה בר חייא, ובפסיקתא שם ר' יהודה ברבי, ובב"ר ר' יהודה בר רבי. ובפסיקתא שם מסף „הובלתי כתיב", והעירותי שם בהערה ו' כ"ה בב"ר ובתנחומא אמור ובמדרש שמ"ר פי"ד, במקרא כתיב האבלתי, ומפרש ר' יהודה שהוא כמו הובלתי, ופי' הבאתי את הרשע למען אכסה עליו את התהום. ובוי"ר וריש במ"ר חסרים המלות „הובלתי כתיב": (סז) במה מכסין את הגינית ממינה. בפסיקתא מנהגו של עולם אין עושין כסוי לגינית לא של כסף ולא של זהב ולא של נחושת ולא של ברזל ולא של בדיל ולא של עופרת אלא של חרס מפני שהוא מין במינו: (סח) כך שאול חשכה. בפסיקתא כך אמר הקב"ה גיהנם חושך והתהום חושך והרשעים חושך. ובהערה שם אות ט' הבאתי כי בוי"ר וגם בתנחומא אמור נתרחבו הדברים, גיהנם חושך דכתיב יהי דרכם חושך וחלקלקות (תהלים לה ו), ותהום חושך שנאמר וחושך על פני תהום (בראשית א ב), והרשעים חושך שנאמר והיה במחשך מעשיהם (ישעיה כט טו), והסיום על והרשעים חושך הוא גם לפנינו בתנחומא: (סט) יבא חשך ויכסה חשך. בפסיקתא סיים שנאמר כי בהבל בא ובחושך ילך ובחושך שמו יכוסה (קהלת ו ד): (ע) מעשה בר' יהושע בן לוי. פסיקתא שם (דף ע"ד ע"א), ומובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ז בשם וי"ר: (עא) מכוסין בטפיטאות. בפסיקתא מכורכין בקטיות, והבאתי שם בהערה כ"א כי בוי"ר הנוסחא בטיפטיאות, ובב"ר פל"ג בטעות בטיפיטין וצ"ל בטיפיטין וכ"ה בילקוט שם כמ"ש הערוך ערך טפיט וז"ל בב"ר פל"ד [צ"ל פל"ג] עמודיא מכוסין בטפיטין פי' בלע"ז הוא טפיטו (Tappeto) יושבין עליו בני אדם כו' עכ"ל. וכן ביוני ורומי Tapes ταπης (טהפפעטע, טעפפיך) מכסה מרוקם בגוונים שונים לכסות את הכתלים ורצפת ההיכל או למכסה ע"ש במוספי, והנוסחא בקטיות שלפנינו בפסיקתא ג"כ נכונה, כמ"ש הערוך בערך קטה וז"ל בנגעים פי"א [משנה ז'] קטה [לפנינו במשנה קייטא, ע"ש בהרע"ב] שיש בה פספסין, ובילמדנו קיטיות של פורפרין, ובפסקא דשור או כשב ובוי"ר אמור [פכ"ז] ריב"ל סליק לרומי חזא עמודיא דשישא מכסן בטפיטא ס"א עמודין של שיש מכורכין בקיטיות כו' עכ"ל. ולפנינו בתנחומא הנדפס אמור מכורכים בקניות, ורשם בצדו „פי' בקנים", אולם אין ספק בידי כי ט"ס הוא והיה כתוב בקטיות כמו שהוא בפסיקתא וכמובא בערוך, אך נפרדה אות ט ונעשה ממנה שתי האותיות נו, ועתה ראיתי במעריך ערך קט כתב וז"ל בירושלמי דסוכה [פ"א ריש ה"ד] תלה בה קיטיות פי' בגדים מצויירים כמו טפיטי בילמדנו בקנאיות ט"ס הוא וצ"ל בקטאיות עכ"ל. ובהערה שם כתבתי תראה מדברי המעריך שגם בילמדנו הנאבד היה לפניו הטעות בקנאיות במקום בקטאיות ע"כ. אולם טעות היה בידי, כי המעריך כתב בילמדנו דף ס"ו ע"ג, וכוון אל התנחומא הנדפס דפוס מאנטובה, ולכן רשם דף ס"ו ע"ג, ולא כוון בזה להילמדנו הנאבד. ועתה ראיתי כי גם בדפוס וויניציא משנת ה"א ש"ה הגי' בתנחומא ג"כ בטעות בקנאיות וצ"ל בקטאיות. וראיתי בכ"י רומי נשתבשה הנוסחא ע"י טעות המעתיק מכורכים בקיעיות, צ"ל מכורכים בקיטיות. ומזה תראה שעפ"י נוסחת כ"י רומי היתה הגי' גם בתנחומא בקטיות: (עב) שלא

משם ומצא עני אחד (עג) מחצלת קנים מתחתיו, ומחצלת קנים על גביו, על העמודים קרא צדקתך כהררי אל (תהלים לו ז), (עד) בכל מקום שאתה נותן משפיעו, על העני קרא ומשפטיך תהום רבה (שם), ובכל מקום שאתה מכה אתה מדקדק: ד"א צדקתך כהררי אל. (עה) אמר ר' עקיבא צדקה שאתה עושה לנו לעולם הבא, בשביל שאנו קבלנו משפטיך בעולם הזה: ד"א צדקתך כהררי אל. (עו) אלו מעשיהם של צדיקים, מה ההרים גלוים, אף מעשיהם של צדיקים גלוים, שנאמר ייראוך עם שמש (תהלים עב ה), משפטיך תהום רבה, אלו מעשיהם של רשעים, (עז) מה התהום חשך, אף מעשיהם של רשעים חשך, שנאמר והיה במחשך מעשיהם (ישעיה כט טו): ד"א צדקתך כהררי אל. (עח) מה ההרים נזרעים ועושים פירות, אף מעשיהם של צדיקים עושים פירות, שנאמר אמרו צדיק כי טוב [כי פרי מעלליהם יאכלו] (שם ג י). ומשפטיך תהום רבה, מה התהום לא נזרע ולא עושה פירות, (עט) אף מעשיהן של רשעים אינן עושין פירות, שנאמר אוי לרשע רע וגו' (שם שם יא): ד"א צדקתך כהררי אל. (פ) אמר ר' שמעון בר יוחי כשם שההרים כובשין על התהום, כדי שלא יעלה ויציף את העולם, כך צדקה כובשת על מדת הדין ועל הפורענות, כדי שלא יבא לעולם, (פא) צדקתך על משפטיך, כהררי אל על תהום רבה:

הערות ותקונים

יפקעו, הוא כמו יבקעו, פקע כמו בקע. ובב"ר שם פל"ג כתוב שלא יתבקעו: (עג) מחצלת קנים מתחתיו. בפסיקתא הערה כ"ב הבאתי שכן הוא בוי"ר, אבל בב"ר פל"ג הנוסחא חמא חד מסכן מכריך בחדא מחצלא ומזה במשנה סוכה י"ט ע"ב מחצלת קנים, פירש"י מחצלת קנים קשה ואין נוחה למשכב: (עד) בכל מקום שאתה נותן משפיע כו' ובכל מקום שאתה מכה את מדקדק. בפסיקתא ובוי"ר ובתנחומא אמור הן דאת יהיב את משפיע הן דאת מחי את מדקדק. במקום הן דאת יהיב הביא התנחומא שלפנינו בכל מקום שאתה נותן, ובמקום הן דאת מחי הביא הוא בכל מקום שאתה מכה, ואין ספק אלא שזה עשו המעתיקים. וכוונת המאמר למי שאת נותן טובה תתן בשפע רב ולמי שאתה מכהו תדקדק עמו. ומלת מחי הוא מלשון ודי הוה צבא הוה מחא (דניאל ה יט), אבל בב"ר שם הגי' הן דיהבת אשפע הן דמחיית גיית, וכתב המ"כ גיית פי' לשון גודל וגיאות, ופי' היכן שאתה מכה אתה מכה בכח ובגיאות, ופירש"י (ר"ל בפירוש המיוחס לרש"י על ב"ר) מצאתי גורס גזית ופי' בו מכלה עכ"ל, והדוחק נראה לעינים, וראיתי בערוך ערך גיית הביא וז"ל בב"ר פל"ד [פל"ג] הן דמחיית גיית, ובוי"ר [פכ"ז] ובפסיקתא דשור או כשב הן דמחיית דקדקת עכ"ל. ולא העיר מאומה לבאר הוראת מלת גיית. והרמ"ל תרגם המלה שאל, וחשב שהוא מלשון גיא ועמק, ואולי צ"ל דייק הקרובה לנוסחת מדקדק, עיין מתורגמן שורש דקדק: (עה) אמר ר' עקיבא. פה קצר המסדר, ועיין בפסיקתא שם ובמדרש ב"ר פל"ג, ומובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ו בשם ב"ר, ובוי"ר פכ"ז ובתנחומא אמור, ותמצא מובאים דברי ר' ישמעאל ודברי ר' עקיבא באריכות. ובפסיקתא שם הוא בהתחלת הפסקא ע"ש בהערה ב'. ובכל המקומות שרשמתי תראה מאמר של ר' עקיבא באופן אחר, ר' עקיבא אומר אלו ואלו מדקדק עמהם מדקדק עם הצדיקים וגובה מהם מיעוט מעשים רעים שעשו בעולם הזה כדי להשפיע להם שלוה וליתן להם שכר טוב לעולם הבא כו'. ועיין בחדושי הרד"ל, ר"ל שדרש צדקתך כהררי אל נשלם שכר מצות קלות בין לצדיקים בין לרשעים לאלו בעולם הבא ולאלו בעולם הזה, וכן משפטיך תהום רבה לאלו בעולם הזה ולאלו בעולם הבא עכ"ל. ועיין ביפ"ת שכתב ר' עקיבא מפרש כל הכתוב בצדיקים ופי' אף כי צדקת עמהם כהררי אל מכל מקום גם משפטיו לדקדק עמהם על מיעוט החטאים אשר בידיהם הם כתהום רבה. ומה שמסיים בדבריו משפיע שלוה לרשעים כו' אינו מפירוש הכתוב רק דרך אגב כיון דמדבר ממשפט הצדיקים כתהום רבה מזכיר ג"כ ממשפט הרשעים: (עו) אלו מעשיהם של צדיקים מה ההרים גלוים. זה נמצא ג"כ בפסיקתא במאמר שלפניו דף ע"ג ע"ב, ומה הרים הללו גלוים, וזה ליתא בוי"ר ובתנחומא אמור כמו שהעירותי שם בהערה ס"ו: (עז) ומה התהום חושך אף מעשיהם של רשעים חושך. יותר נכון גירסת הפסיקתא ומה התהום טמון אף מעשיהם של רשעים טמונים: (עח) מה ההרים נזרעים. פסיקתא שם וכן בוי"ר ותנחומא אמור בראש הפרשה ובתוספת דברים, כמו שהעירותי שם בהערה ס"ז: (עט) אף מעשיהם של רשעים אינן עושין פירות. כן הוא גם בפסיקתא, ושם בהערה י"ז הערותי בוי"ר ותנחומא אמור הנוסחא אף הרשעים אין להם מעשים טובים ואין עושין פירות אלא מצירין לעצמן ולאחרים שנאמר אוי לרשע רע וגו' רע לעצמו ורע לאחרים. ובמדרש ב"ר פל"ג סיים כך מעשיהם של רשעים אינם עושים פירות שאלמלא עושין פירות היו מחריבין את העולם: (פ) אמר ר' שמעון בר יוחי. בפסיקתא שם הוא בשם ר' יונתן בשם ר' הושעיא, והעירותי שם בהערה י"א בוי"ר שם ובתנחומא אמור מקום המאמר הזה לפני מאמר ר' ישמעאל ור' עקיבא, ושם האומר חסר בראשו. ובב"ר פל"ג ובפסיקתא כ"י של אקספארד הגי' ר' יונתן בשם ר' יאשיה תחת בשם ר' הושעיא, וכן נשנה במדרש שו"ט מזמור ל"ו וגם בשם נאמר ר' יאשיה הגדול אומר, ולפנינו בתנחומא כ"י מובא זה בשם ר' שמעון בר יוחי, וכן ראיתי באגדת בראשית פ"ד אות א' הוא ג"כ בשם ר' שמעון בר יוחי, ושם הוא באריכות קצת כדרך מדרשים מאוחרים: (פא) צדקתך על משפטיך

כהררי

ד"א צדקתך כהררי אל. (פב) אמר ר' יהודה בר סימון צדקה שעשית עם נח בתבה גרמה לו שתנח תבתו על ההרים, שנאמר ותנח התבה [וגו' על הרי אררט] (בראשית ח ד), משפטיך שעשית עם דור המבול דקדקת עמהם עד תהום, שנאמר ביום הזה נבקעו [כל מעינות תהום רבה] (שם ז יא), (פג) ואחר הפורענות (הרי אומר) [הוי] אדם ובהמה תושיע ה' (תהלים לו ז), אימתי ויזכור אלהים את נח:

[ט] ויזכור אלהים את נח. (פד) זש"ה זכר צדיק לברכה (משלי י ז), זה נח שכתיב בו איש צדיק, ושם רשעים ירקב (שם), זה דור המבול שנרקבו מן העולם, שנאמר וימח (בראשית ז כג), מהו וימח, כענין שנאמר כי מחה אמחה (שמות יז יד), לפיכך ושם רשעים ירקב:

[י] ד"א ויזכור אלהים את נח. (פה) כתיב יודע צדיק נפש בהמתו (משלי יב י), (פו) יודע צדיק של עולם אפילו נפש בהמתו, אפילו כשהוא כועס, אין מדותיו של הקב"ה כמדת בשר ודם, מדת בשר ודם (פז) כשהמדינה מורדת עליו (פח) הוא משלח לגיונותיו ומחריבן, ומשוה טובים ורעים כאחת, ואין שם לומר איש פלוני כשר הוא, הניחו לו, אלא הכל הורגין, אבל הקב"ה אינו כן, אלא כל הדור מכעיסו, (פט) והוא כועס עליהן, ואין שם אלא צדיק אחד ומצילו, (צ) הוי אומר יודע צדיק נפש בהמתו, וכן הוא אומר טוב ה' למעוז ביום צרה ויודע חוסי בו (נחום א ז). ורחמי רשעים אכזרי (משלי שם), אלו דור המבול שהיו אכזרים. (צא) אמרו רבותינו בשעה שהעלה הקב"ה את התהום, והיו רואים את המעינות עולות עליהם, מה היו עושין, (צב) היה להם בנים הרבה, (צג) והיה כל

הערות ותקונים

כהררי אל על תהום רבה. בפסיקתא שם מסרס קרא, קרי צדקתך על משפטיך כהררי אל על תהום רבה. והעירותי שם בהערה י"ב כן הוא בוי"ר ותנחומא אמור ושו"ט מזמור ל"ו, אבל במדרש ב"ר פל"ג מסרס קרא צדקתך עד משפטיך כו' עד תהום רבה, וט"ס הוא כי צ"ל צדקתך על משפטיך כהררי אל על תהום רבה, ומובא נכון בשם ב"ר בילקוט תהלים רמז תשכ"ז, ועיין נדרים דף ל"ז ע"ב עיטור סופרים צדקתך כהררי אל: (פב) אמר ר' יהודה בר סימון. מובא ג"כ בפסיקתא ובתנחומא אמור ובוי"ר שם, וכן באגדת בראשית פ"ד אות א' והשמיט שם האומר. ובב"ר שם מקום הדרוש הזה אחר שני המאמרים בפסיקתא ר' יהושע בן לוי סליק לרומי, ואלכסנדרוס מוקדון אזיל וכו'. ושם הנוסחא ר' יהודה בר סימון פתר קרא בנח אמר הקב"ה צדקה שעשיתי עם נח בתיבה לא עשיתי עמו אלא עם הררי אל (ר"ל על ידי הררי אל) שנאמר ותנח התבה על הרי אררט, אולם הנוסחא שלפנינו בתנחומא ובפסיקתא ובוי"ר יותר נכונה: (פג) ואחר הפורענות הרי אומר אדם ובהמה תושיע ה'. תקנתי שצ"ל הוי אדם ובהמה, ובפסיקתא הנוסחא כך. וכשזכרתו לא לבדו הזכרתו אלא לו ולכל מי שהיה עמו בתבה, הה"ד ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה וגו' הוי אדם ובהמה תושיע ה'. ובכ"י רומי ואחר הפורענות הזה אדם ובהמה תושיע ה', אימתי ויזכור אלהים את נח: (פד) ד"א זש"ה זכר צדיק לברכה. מובא באגדת בראשית פ"ד אות ג', ונובע מתנחומא שלפנינו בכ"י, וכל המאמרים מפ"ד מאגדת בראשית הם מהתנחומא כ"י שלנו: (פה) ד"א ויזכור וגו' כתיב יודע צדיק. מובא בילקוט נחום רמז תק"ס ד"ה טוב ה' למעוז ביום צרה בשם התנחומא, ובילקוט משלי רמז תתקמ"ח ג"כ בשם התנחומא, וכן נשנה בתנחומא הנדפס נח אות ז' ובאגדת בראשית פ"ד: (פו) יודע צדיקו של עולם אפילו נפש בהמתו. ובאגדת בראשית יודע צדיקו של עולם נפש אפילו בחמתו, צ"ל אפילו נפש בהמתו: (פז) כשהמדינה מורדת עליו. באגדת בראשית סורחת עליו: (פח) הוא משלח לגיונותיו ומחריבן ומשוה טובים ורעים כאחת. בכ"י רומי משלח לגיונותיו ומחריבה ומשים ממנה טובים ורעים כאחת. ובילקוט משלי שם משלח לגיונותיו ומחריב טובים ורעים. ובנדפס משלח לגיונותיו עליה והורג הטובים עם הרעים. ובאגדת בראשית שם והוא עושה בה אנדרולומסיא והורג טובים עם רעים, וזה מסדר האחרון הביא בלשון במ"ר פ' ויקח קרח, עיין מוספי ערך אנדרולימוס: (פט) והוא כועס עליהן. בכ"י רומי והוא מתרחם עליהם, וכן באגדת בראשית והוא מרחם עליהם: (צ) הוי אומר. גם פה צ"ל הוי, ומלת „אומר" מיותר, ובאג"ב הביא שנאמר יודע צדיק: (צא) אמרו רבותינו. גם זה הוא בתנחומא הנדפס שם, ומובא בילקוט שם: (צב) היו להם בנים הרבה. בתנחומא הנדפס נוסף כמ"ש זרעם נכון לפניהם עמם (איוב כ"א) שהיתה האשה מתעברת ויולדת כמד"א והיה נכון לבוקר וצאצאיהם לעיניהם (שם), שהיו רואין לעצמן בנים ובני בנים, וזה הוסיף המסדר של התנחומא הנדפס מן מדרש ב"ר פל"ו אות א', וצ"ל שהיתה האשה מתעברת ליום אחד ויולדת, נאמר כאן נכון ונאמר להלן נכון והיה נכון לבוקר, מה נכון שנאמר להלן יום אחד אף כאן יום אחד ע"כ. ובעל אגדת בראשית לא הביא ההוספה הזאת, כי דבריו נובעים מתנחומא כ"י: (צג) והיה כל אחד ואחד נוטל את בנו ונותנו על התהום והיו המים מתגברים. בכ"י רומי וכן בילקוט שם בשם התנחומא והיה כל אחד ואחד נוטל את בנו ונותנו על התהום וכובש עליו שלא יעלה המים

אחד ואחד נוטל את בנו, ונותנו על התהום, והיו המים מתגברים, (צד) הוי אומר ורחמי רשעים אכזרי, [ומנין שהיו עושין כן], שכן איוב אמר עליהם ישכחהו רחם מתקו רימה עוד (בל) [לא] יזכר (איוב כד כ), הרחם שלו שהיו בניו, ומה עשה להן הקב"ה, הוריד עליהן מבול של מעלה ושברן, שנאמר ותשבר כעץ עולה (שם שם). אמר ר' ברכיה קשים היו יתר מדאי, (צה) ובעלי קומה היו, ואילולי שפרע מהן מלמעלה, (צו) לא היו יכולין להם המים, שכן איוב אמר אם לא נכחד קימנו ויתרם אכלה אש (שם כב כ). מהו כך, כיון שראה הקב"ה שלא מתו בתהומות שלמטן, הוריד עליהן אש שלמעלה ושרפתן, שנאמר אם לא נכחד קימנו וגו', ולא עוד אלא שהפך עליהם העוף והבהמה והחיה, והן גועו אותן, שנאמר ויגוע כל בשר [וגו'] (בראשית ז כא), כיון שראו עצמן שהן אבודין, (צז) היו מבקשין להפוך את התבה, מה עשה הקב"ה, הקיף את התבה אריות, (צח) והיו אוכלין אותן, שנאמר ויסגור ה' בעדו (שם שם טז), (צט) מהו ויסגור, כענין שנאמר (ק) אלהא שלח מלאכא וסגר פום אריותא (דניאל ו כג):

[יא] (קא) **ד"א** ויזכר אלהים את נח. אם לנח נזכר למה לחיה ולבהמה, אלא יתברך שמו של הקב"ה שאינו מקפח שכר כל בריה, אפילו עכבר היה משמר משפחתו, ולא נתערב במין אחר, כדי ליטול שכר, וכל אנשי דור המבול ערבבו משפחותיהם, שנאמר וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה (בראשית ו יב), לפיכך כשם שפרע מן האדם שחטאו, כך פרע מן הבהמה והחיה והעוף, ומנין שנפרע מהם, שנאמר ויאמר ה' אמחה וגו' (שם ו ז), וכל כך למה, ללמדך שאף הם ערבבו משפחותיהם, והיו הולכין על מין שאינו שלהן, (קב) כל מין ומין על מין שאינו שלו, וקרא הקב"ה לנח ויאמר לו בחר לך בהמת וחיה ועוף [מאותן] שלא ערבבו את משפחותיהן, שנאמר מכל הבהמה הטהורה (שם ז ב), טהורה כשם שנבראת, וכיון שיצאו מן התבה העיד עליהן הקב"ה שלא ערבבו משפחותם, שנא' למשפחותיהם יצאו (שם ח יט), לפיכך נזכר להם הקב"ה עם נח, שנא' ויזכר אלהים את נח:

[יב] **ויעבר** אלהים רוח. איזה רוח (עובר) [העביר] הקב"ה (קג) על (הרוח) [הארץ] ועל המים והחזירן כשם שהיו מתחילתן, (קד) שנא' ויעבר אלהים רוח על הארץ, [וישכו המים] וכתיב ורוח אלהים מרחפת על פני המים (שם א ב), אותו הרוח העביר עליהן ונחו מיד: ד"א ויעבר אלהים רוח על הארץ וישכו המים, וישכו שהפיג הקב"ה חמתו, (קה) [כשם]

הערות ותקונים

המים עליהם והיו המים מתגברים והיו נוטלים את בניהם ונותנים על התהום וכובשין עליהם. ובנדפס היה להם בני אדם שהיו נוטלין את בניהם ונותנין אותם על התהום וכובשין עליהם ואין מרחמין עליהם. ובאגדת בראשית הוא בהרחבת לשון כדרך מסדר מאוחר, וכך איתא שם מה היו עושין היה להם בנים מרובים והיה כל אחד ואחד מהם נוטל את בנו ונותנו על התהום וכובש עליו סלאין שלא יעל עליהן (את) המים, ושוב היו המים מתגברין והיו נוטלין בניהם אחרים ונותנין על התהום ע"כ. ובעל עץ יוסף כתב שם. סלאין הוא מלשון אל יצא במנעלים המסולאים ברכות פ"ז עכ"ל. וזה טעות, כי מה ענין לכאן חתיכי בלאות המושמים על מקום הקרע במנעול, ומה לו להביא ממרחק לחמו, הלא לשון מקרא הוא ונעלות בלות ומטלאות (יהושע ט ה), רק פה כוונת בעל אגדת בראשית על ילדים קטנים מלשון טליא טלאי בלשון ארמי: (צד) הוי אומר. בכ"י רומי הוי ורחמי רשעים אכזרי, ובנדפס לכך נאמר ורחמי רשעים אכזרי: (צה) ובעלי קומה היו. בנדפס נוסף שכך כתיב המה הגבורים: (צו) לא היו יכולין להם המים. בכ"י רומי ובאגדת בראשית לא היה יכול להם, ובנדפס אין בריה יכולה להן: (צז) היו מבקשין להפוך את התבה. ב"ר פל"ב אות ח' בקשו להפוך את התבה והקיפה אריות שלא יגעו בו. וכתב הרד"ל דרש ויסגור על ידי אריות כמ"ש במכילתא בשלח סגר עליהם המדבר ע"י חיות, כד"א וסגר פום אריותא, ובפירש"י ביחזקאל י"ד הביא בשם הב"ר כן, עכ"ל. ואין ספק שצ"ל ברש"י „תנחומא". וכן היפ"ת הביא זאת בשם התנחומא, וכן באגדת בראשית פ"ד הביא ואין סגירה אלא אריות שנאמר אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא, וכן הביא כן הילקוט ריש רמז נ"ז בשם מדרש אבכיר: (צח) והיו אוכלין אותן. המלות האלה חסרים בנדפס. ובאגדת בראשית והיו הורגין אותן ואוכלין אותן: (צט) מהו ויסגור. בנדפס ובאגדת בראשית ואין ויסגור אלא אריות: (ק) אלהא שלח מלאכא. בקרא אלהי שלח מלאכה, וכן מובא לנכון בכ"י רומי: (קא) ד"א ויזכר אלהים את נח. עד וידבר אלהים אל נח ליתא בתנחומא הנדפס: (קב) כל מין ומין על מין שאינו שלו. בכ"י רומי נוסף הפרד על החמור והחמור על הסוס: (קג) על הרוח. תקנתי שצ"ל על הארץ, ונאמר לנכון בכ"י רומי: (קד) שנאמר ויעבר אלהים רוח על הארץ. זה מיותר, ובכ"י רומי ליתא, ושם מובא רק שנאמר ורוח אלהים מרחפת על פני המים. וגם שם שגי' מעביר עליהן: (קה) כשם שנאמר. תקנתי, וכ"ה לנכון בכ"י רומי, ועיין גם ברש"י עה"ת וישכו כמו

כשוך

שנאמר וחמת המלך שככה (אסתר ז י), וכן הוא עתיד לעשות, שהוא פורע מן הרשעים ומאבדן מן העולם, והוא בורא את הצדיקים בריה חדשה ונותן בהם רוח, כמה שנאמר ונתתי (בכם רוחי) [רוחי בכם] וחייתם (יחזקאל לז יד), (קו) אמר דוד תסתיר פניך (ה') יבהלון (תהלים קד כט), אלו הרשעים, אבל הצדיקים תשלח רוחך יבראון (שם שם ל). אמר הקב"ה בעולם הזה פרעתי מן הרשעים שמרדו עלי, ואבדתים מן העולם, ופעלתי פעולה טובה לנח ולבניו (קז) [ולבניו], ולעולם הבא אני פורע מן הרשעים, ופועל פעולה טובה לצדיקים, וכן אמר ישעיה הנה ה' אלהים בחזק יבא וגו' (ישעיה מ י), על אומות העולם, אבל לצדיקים הנה שכרו אתו ופעלתו לפניו (שם):

[יג] **וידבר** אלהים אל נח [לאמר], צא מן התבה (בראשית ח טו טז),(קח) (שנו רבותינו) [ילמדנו רבינו] מהו ליתן רוק תפל על העין בשבת, (קט) אמר ר' חייא בר אבא אסור ליתן רוק תפל על גב העין בשבת, שהוא כמרפא בשבת, בוא וראה שאין מכה בעולם שאין לה רפואה, ומה רפואתו של יצר הרע, תשובה, (קי) אמר ר' יהודה בר שלום בשם ר' אליעזר שלשה דברים מבטלין גזירה קשה, (קיא) אלו הן, תפלה תשובה וצדקה, אמר ר' הונא בר' יוסי אף שינוי השם, ומעשים טובים, לפיכך היה הקב"ה מקוה לדור המבול שמא יעשו תשובה ויקבלם, וכיון שלא עשו תשובה, מיחה אותם במים, שנאמר וימח את כל היקום (שם ז כג), שייר נח ובניו בתבה, כיון שנחו המים, היה נח צריך לצאת מן התבה, (קיב) אלא אמר נח ברשות [הקב"ה] נכנסתי, שנאמר בא אתה וגו' (שם שם א), ועכשיו אצא שלא ברשות, א"ל הקב"ה רשות אתה מבקש, הרי לך רשות, (קיג) (שנאמר) [ממה שקרינו בענין] צא מן התבה:

[יד] **צא** מן התבה. (קיד) זש"ה הוציאה ממסגר נפשי (תהלים קמב ח), מדבר בנח כשהיה נח בתבה, אמר נח לפני הקב"ה, הוציאה ממסגר נפשי, שהיה סגור שם. (קטו) אמר ר' לוי כל שנים עשר חודש שהיה נח בתבה, לא טעם טעם שינה, לא הוא ולא בניו, שהיו זקוקין (קטז) לזון את הבהמה והחיה, (קיז) ר' אבא בר כהנא אמר

הערות ותיקונים

כשוך חמת המלך לשון הנחת חמה: (קו) אמר דוד כו'. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ב בשם התנחומא: (קז) ולבניו. הוספתי עפ"י כ"י רומי: (קח) שנו רבותינו. תקנתי של"ל ילמדנו רבינו, כמו שהוא בכ"י רומי ובנדפס אות ח': (קט) אמר ר' חייא בר אבא אסור ליתן רוק תפל. בכ"י רומי אמר ר' חייא בר אבא בשם ר' סימאי. ובנדפס איתא אמר ר' חייא בר אבא בשם ר' לוי, וזה ליתא במשנה רק בגמרא בבלי שבת דף ק"ח ע"ב מובא רוק תפל אפילו על גב העין אסור, והביא שם שרב מתנה ומר עוקבא אמרו משמיה דאבוה דשמואל ולוי חד אמר יין בתוך העין כו' וחד אמר רוק תפל כו', ואולי בעבור זה הוסיף מסדר התנחומא הנדפס „בשם ר' לוי" ול"ל „בשם לוי" (בלי התואר ר'), כי לוי סתם הוא חבירו דשמואל, ובאו דבריו בהלכה, ור' לוי הוא בעל אגדה, והארכתי בענין זה במקום אחר במ"ע המגיד. גם הסיום שהוא כמרפא בשבת ליתא בגמרא שם, ועיין רש"י שכתב רוק תפל שלא טעם טעם כלום משניעור משנתו אפילו על גב העין אסור דמוכחא מלתא דלרפואה, דאילו לרחיצה מאיס, להכי נקיט רוק תפל לפי שהוא חזק ומרפא ע"כ. וטעם קשור שאלה זו לכאן הוא על שם סופו, בא וראה שאין מכה בעולם שאין לה רפואה, והכוונה כי רוק תפל שאין בו שום תועלת, בכל זאת יש בו צורך לרפואת העין, וא"כ אין דבר בעולם שאין לו רפואה, ורפואתו של יצר הרע הוא תשובה, ואנשי דור המבול שלא עשו תשובה נמחו מן העולם, רק נח שהיה צדיק נשאר: (קי) אמר ר' יהודה בר שלום בשם ר' אליעזר. ב"ר פמ"ד אות י"ב, ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב, תענית ריש פ"ב (דף ס"ה ע"ב), קה"ר פסוק ביום טובה, ופסוק כי ברוב, שאילתות האזינו קס"ג, ילקוט קהלת רמז תתקע"א, ועיין ר"ה ט"ז: (קיא) אלו הן תפלה תשובה וצדקה. עיין במקומות אשר רשמתי שדרשו מהכתובים: (קיב) אלא אמר נח ברשות [הקב"ה] נכנסתי. בכ"י רומי אלא אמר נח הוא נתן לי רשות בכניסתי שנאמר בא אתה וכל ביתך אל התבה. ועכשיו איני יוצא עד שיתן לי רשות. והסיום אמר לו הקב"ה רשות אתה מבקש ליתא בנדפס: (קיג) ממה שקרינו בענין, כן תקנתי עפ"י כ"י רומי, וחסר בנדפס: (קיד) זש"ה הוציאה ממסגר נפשי. גם זה מובא בתנחומא הנדפס אות ט', ועיין ב"ר ריש פל"ד, וילקוט תהלים רמז תתפ"ח: (קטו) אמר ר' לוי. לעיל אות ב' מובא ג"כ זה, ושם הנוסחא אמרו רבותינו שנים עשר חודש שעשה נח בתבה כו': (קטז) לזון את הבהמה והחיה. לעיל הגי' לזון את הנפשות שהיו עמו: (קיז) ר' אבא בר כהנא אמר. בכ"י רומי ר' עקיבא אומר, וכן בנדפס ר' עקיבא אומר, והנוסחא שלפנינו של כ"י אקספארד היא הנכונה, וכן מצאתי בב"ר סוף פל"א ר' אבא בר כהנא אמר הכניס עמו זמורות לפילים אלובות לצבאים זכוכית לנעמיות. ובמקום זמורות לפילין הביא בכאן שביסתין לפילין (עיין הערה שלאחריה), ולעיל אות ב' מובא בשם ר' עקיבא דבילה היה מאכיל, ובשם

רבנן

(קיח) (שבישכין) [שבישתין] לפילין, וזכוכית לנעמיות, הכניס בתבה לזון את הבהמה ואת החיה, (קיט) שיש מהן (קכ) שאוכלת בשתי שעות בלילה, ויש מהן שאוכלת בג' שעות ביום, מכאן תדע לך שלא טעם נח טעם שינה. (קכא) ר' יוחנן אמר בשם ר' אלעזר ב"ר יוסי הגלילי, פעם אחת שהה נח לזון את הארי והכישו הארי (קכב) ויצא צולע, שנא' [וישאר] אך נח (בראשית ז כג). (קכג) אמר ר' הונא בשם ר' יוסי יצא נח מן התבה גונח מלבו, לכך אמר הוציאה ממסגר נפשי. בי יכתירו צדיקים (תהלים קמב ח), (קכד) בי נוטלים הצדיקים כתר בעולם, (קכה) שיהו אומרים מה אם נח שהיה צדיק [ולא צדיק שלם], כך עשה לו הקב"ה נסים, שנאמר ימלט אי נקי ונמלט [בבור כפיך] (איוב כב ל) שהיה נקי ולא נקי (קכו) ר' חנינא ב"ר אחא אמר (קכז) אונקיא (פי' מעט) של זכות היה בו, עאכו"כ מי (שהיה) [שהוא] צדיק שלם שיעשה לו הקב"ה נסים, (קכח) הוי אומר בי יכתירו צדיקים כי תגמל עלי: (קכט) אמר ר' יהודה בר אילעאי אילו הייתי שם הייתי שובר את התבה ויוצא לי משם: בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים (בראשית ח ה), ולא יצא משם אלא המתין לו בתבה, כדי ליתן לו רשות, א"ל הקב"ה רשות אתה מבקש, צא מן התבה:

[טו] **ד"א** צא מן התבה. (קל) זש"ה אני פי מלך שמור ועל דברת שבועת אלהים (קהלת ח ב), (קלא) אמר להם רוח הקדש משביע אני עליכם שאם תגזור עליכם מלכות גזרות אל תמרדו עליה, (קלב) בכל דבר שהיא גוזרת עליכם, אלא אני פי מלך

הערות ותיקונים

רבנן הפיל עלי גפנים הנעמיות זכוכית, ועיין שם בהערה כ"ח: (קיח) שבישכין. ובכ"י רומי שכשתין, וצ"ל שבישתין, וכן תקנתי פה בפנים, ונמצא נכון בנדפס, תרגום הזמרה אשר היה בעצי היער (יחזקאל טו ב) שבשתא דהוה בעצי חורשא: (קיט) שיש מהן שאוכלת בשתי שעות. אין זה נתינת טעם למאמר שלפניו, רק הוא מאמר בפני עצמו, וצ"ל ויש מהן, ועיין לעיל סוף אות ב' ד"א ולוקח נפשות יש בהמה שהיתה אוכלת כו', וכן בנדפס הגי' יש בהמה: (קכ) שאוכלת בשתי שעות בלילה ויש מהן שאוכלת בג' שעות ביום. בכ"י רומי ויש מהן שאוכלת בג' שעות, ומלת „ביום" ליתא שם, וכן ליתא בנדפס, והכוונה יש שאוכלת בשתי שעות בלילה ויש שאוכלת בג' שעות ג"כ בלילה, ועיין לעיל סוף אות ב' יש בהמה שהיתה אוכלת בשעה אחת ביום ויש בשתים של יום, ויש בשלישי של יום, ויש בקריאת הגבר. ועיין מה שהעירותי שם בהערה ל': (קכא) ר' יוחנן בשם ר' אלעזר ב"ר יוסי הגלילי. גם לעיל אות ג' מובא כן בשמו, לא יצא נח מן התבה עד ששברו הארי. ועי"ש מה שהעירותי בהערה נ"ד: (קכב) ויצא צולע שנאמר וישאר אך נח. לעיל אות ג' מובא הראיה מן הכתוב במאמר ר' הונא יצא מן התבה גונח מלבו שנאמר וישאר אך נח, וישאר נח אין כתיב כאן, אלא וישאר אך נח לשון מיעוט הוא, ועי"ש מה שהעירותי בהערה נ"ה: (קכג) אמר ר' הונא בשם ר' יוסי. כ"ה גם בכ"י רומי ובנדפס אות ט', אבל לעיל אות ג' הגי' ר' הונא אמר יצא מן התבה גונח מלבו, ויש לתקן שם ר' הונא בשם ר' יוסי, ועיין לעיל הערה נ"ג: (קכד) בי נוטלים הצדיקים כתר בעולם. בתנחומא הנדפס שבי נוטל הקב"ה כתר. ונרשם שם בפנים הספר שהוסיף המדפיס ממאנטובה „ס"א נוטלת כתר צדיקים". אין ספק שצ"ל נוטלים צדיקים כתר כמו שהוא לפנינו. ועיין ב"ר ריש פל"ד בי יכתירו צדיקים יתכללון בי צדיקיא, עיין בפירש"י המיוחס לו ובמ"כ וביפ"ת שכתב פי' כי נח אמר אשר הצדיקים בשמעם כי אתה ה' שמעת את תפלתי יחשבוני וישימו אותי לכתר על ראשם: (קכה) שיהו אומרים מה אם נח. בנדפס הלשון בקצרה וחסר גם מאמר מר' חנינא, וכן הסיום מר' יהודה עי"ש: (קכו) ר' חנינא ב"ר אחא אמר. בכ"י רומי חסרים המלות „ב"ר אחא": (קכז) אונקיא של זכות היה בו. דורש אי נקי מלה אחת, אונקיא, והמעתיק הוסיף בפנים „פי' מעט" וליתא בכ"י רומי, ובאמת היא מלה יונית ורומית uncia οὐγκία שם משקל (אונצע), ור"ל מעט זכות היה ביד נח כמשקל קטן הנקרא אונקיא. ובב"ר ריש פכ"ט ימלט אי נקי אמר ר' חנינא איטוניתא אונקיא אחת היתה ביד נח, המלה איטוניתא היא בטעות, וצ"ל אמר ר' חנינא בר אחא, או צ"ל אמר ר' חנינא אי נקי אונקיא אחת ר"ל אי נקי הוא כמו אינקי, ואחר כך נשתבשה המלה ונעשית איטוניתא: (קכח) הוי אומר. גם בכאן הוסיף המעתיק מלת „אומר" וליתא בכ"י רומי: (קכט) אמר ר' יהודה בר אילעאי. כ"ה גם בכ"י רומי וליתא בנדפס, ולדעתי מקום המאמר הזה אחר הסיום ולא יצא משם אלא המתין לו בתבה כדי ליתן לו רשות. א"ל הקב"ה רשות אתה מבקש צא מן התבה. ועל זה סיים הדורש אמר ר' יהודה בר אילעאי אילו הייתי שם הייתי שובר את התבה ויוצא לי משם: (קל) זש"ה אני פי מלך שמור. מובא בתנחומא הנדפס נח אות י', וכן באגדת בראשית פ"ז, ודבריו נובעים מן התנחומא כ"י שהעתיק מלה במלה כמו שהוא בכ"י שלפנינו, וכן מובא בילקוט קהלת רמז תתקע"ח בשם התנחומא: (קלא) אמר להם רוח הקודש. וכן בכ"י רומי ובילקוט, ובאגדת בראשית אמרה רוח הקודש, ובנדפס אמר הקב"ה לישראל: (קלב) בכל דבר שהיא גוזרת עליכם אלא אני פי מלך

שמור

שמור, אבל אם תגזור עליכם לבטל את התורה ואת המצות ואת השבת אל תשמעו להם, אני פי מלך שמור, בכל דבר שהיא צריכה, אבל על דברת שבועת אלהים אל תבהל מפניו תלך, [אל תעמוד בדבר רע] (קהלת ח ג), (קלג) למה שאין מבטלין אתכם מן המצות, אלא שתכפרו בהקב"ה, לפיכך על דברת שבועת אלהים, (קלד) וכן עשו חנניה מישאל ועזריה, בשעה שהעמיד נבוכדנצר את הצלם, אמרו לו מה אתה סבור שאתה משליך אותנו לתוך כבשן האש ואין הקב"ה מציל אותנו, בין מציל בין שאינו מציל אין אנו משתחוים לצלם, שנאמר הן איתי אלהנא די אנחנא פלחין יכיל לשיזבותנא מן אתון נורא יקדתא ומן ידך מלכא ישזיב (דניאל ג יז), וכתיב בתריה והן לא ידיע להוי לך מלכא די לאלהיך לא (אנחנא) [איתנא] פלחין ולצלם דהבא די הקימת לא נסגד (שם שם יח), אמר להם נבוכדנצר (קלה) אמת אתם אומרים, שנאמר הצדא שדרך מישך (שם שם יד), (קלו) אמרו לו (לא הששין אנא על דנא פתגם לאתבותך) (קלז) [לא חשחין אנחנא על דנה פתגם להתבותך] (שם שם טז), אמרו לו (קלח) כל מה שתגזור עלינו ארנוניות ומסין וגולגליות אנו שומעין לך, אבל לכפור בהקב"ה אין אנו שומעין לך, על דברת שבועת אלהים, אל תבהל מפניו תלך. כיון ששמע מהם כך, התחיל קוצף, שנאמר באדין נבוכדנצר (קלט) התמלי חימה (שם שם יט), כיון שהסיקו את הכבשן, (קמ) השליכו אותן אסורין,

---

הערות ותקונים

שמור. וכ"ה בילקוט, ובכ"י רומי בכל שהיא גוזרת עליכם אני פי מלך שמור. ובאגדת בראשית בכל דבר שגזר עליכם, ובנדפס בכל דבר שהיה גוזר עליכם אלא פי מלך שמור, נ"ל בכל דבר שהוא גוזר עליכם: (קלג) למה שאין מבטלין. בנדפס לפי שאין מבטלין, ובאגדת בראשית חסר מן על דברת שבועת אלהים במאמר שלפניו עד הסיום לפיכך על דברת שבועת אלהים: (קלד) וכן עשו חנניה מישאל ועזריה. עיין וי"ר פל"ג אות ו', במד"ר פט"ו, חזית פ"ב סי' ל' ופ"ז סי' י"ג, ילקוט דניאל רמז אלף ס"א, ותנחומא הנדפס בהעלתך סי' ט': (קלה) אמת אתם אומרים שנאמר הצדא שדרך מישך. וכ"ה גם בכ"י רומי. ובילקוט חסר זה, ובאגדת בראשית פ"ז אמר להון קושטא אתון אומרים הצדא שדרך. העתיק המסדר האחרון הזה המלות „אמת אתם אומרים" ללשון ארמי „קושטא אתון אומרים". ובנדפס הגי' אמר להם נבוכדנצר הצדא שדרך מישך ועבד נגו, מהו הצדא אמר להם האמת אתם אומרים כך. אולם הגי' הישנה נשארה בוי"ר פל"ג, מהו הצדא, אמר ר' אבא בר כהנא אנטוס. והוראת המלה בלשון סורי ובלשון יוני ὄντως היא מלה לקיים הדיבור (מיין וואהרהייט ווירקליך), וכן הביא ידידי הרה"ג והבלשן הנפלא מוהר"ר ח"י דר' קאהוט ובהעתקות הישנות בפשיטא תר' בקושטא וואלגאטא verene, וכן בתרגום ערבי ופי' האמת הוא, וכ"ה בהראב"ע, ובפי' המיוחס לרס"ג איתא בודאי. ובעל התנחומא או המעתיק השמיט המלה „אנטוס" והגיה הפי' „האמת אתם אומרים". ובתנחומא שלפנינו בהעלותך אות ט"ז נמצא לנכון אונטוס אתם אומרים, ע"ש בהערה ס"ו: (קלו) אמרו לו לא חשחין. נ"ל ואמרין למלכא, נבוכדנצר לא חשחין, וכ"ה בנדפס ואמרין למלכא נבוכדנצר לא חשחין, והוא לשון הכתוב בדניאל שם, והוסיף שם המסדר מתנחומא הנדפס „ולא אמרו לו מלכא אלא אמרו לו נבוכדנצר", וגם זה חסר בילקוט שם. וז"ל בעל מנחת שי דניאל שם למלכא נבוכדנצר מלת למלכא באתנחתא ומלת נבוכדנצר בז"ק או ברביע שהוא תחלת דבור. וזה שדרשו חז"ל בוי"ר סוף פל"ג אם מלכא למה נבוכדנצר ואם נבוכדנצר למה מלכא אלא כך אמרו לו וכו'. וכ"כ רבינו בחיי בכד הקמח אות תי"ו תורה עכ"ל. ואולי יש להוסיף כן בתנחומא שלפנינו כגי' הוי"ר: (קלז) לא חשחין. כן תקנתי כמו שהוא בקרא. ולפני התנחומא היתה הנוסחא דלא באל"ף, וכן הביא בעל מנחת שי דניאל שם יש ספרים דלא באל"ף: (קלח) כל מה שתגזור עלינו ארנוניות ומסין וגולגליות. וכ"ה בילקוט קהלת שם, ובכ"י רומי כמה שתגזור, ובאגדת בראשית כל מה שתגזור עלינו, והמלות ארנוניות ומסין וגולגליות השמיט. והוראת מלת ארנוניות הוא ביוני ἔρανος ובלשון רומי eranus פי' מס שקובלין אנשי העיר לתת ארוחה או מתנה לשלטון בעד אנשי חיל, וגולגליות פי' כסף גלגולת (קאפפשטייער), ועיין בפסיקתא פסקא דשקלים (דף י"א ע"ב) והערה ס"ו ס"ז וי"ז שם, ועיין גם בערוך השלם ערך ארנון. ולדעתי נ"ל בתנחומא ארנוניות ופיסים וגולגליות, עיין בערוך השלם שם שהביא בשם הירושלמי אתם מגלגלין עלינו פיסים חימיות גולגליות וארנוניות, ולהלן בפ' בהעלתך הבאתי כי בכ"י רומי ובכ"י רח"ס הגי' לפסים ולארנוניות, עיין ערוך ערך פס ג': (קלט) התמלי חמה. וכן הביא בעל אגדת בראשית, ובקרא חמא באלף, וכן מובא לנכון בכ"י רומי, ובילקוט שם באדין נבוכדנצר התחילו חמה נ"ל התמלי חמה: (קמ) השליכו אותן אסורין. בכ"י רומי מוסף שנאמר וגובריא אילן [נ"ל אלך] תלתהון [שדרך מישך ועבד נגו נפלו לגו אתון נורא יקדתא מכפתין (דניאל ג כג)]. וכ"ה באגדת בראשית שם, ובנדפס כיון שהסיקו את הכבשן [השליכו אותן אסורים שנאמר] באדין גבריא אילך כפיתו בסרבליהון פטשיהון וכרבלתהון ולבושיהון ורמיו לגו אתון נורא יקידתא (שם שם כא), (מכאן את למד שאפילו בשעת הסכנה אל ישנה אדם את עצמו מן כבודו שהרי ילאו לשרוף וקשטו עצמן), וגבריא אילך תלתהון שדרך מישך ועבד נגו נפלו לגו אתון נורא יקידתא מכפתין (שם שם כג) ע"כ.

כמלות

כיון שירדו לתוך הכבשן תלוי עיניהם להקדוש ברוך הוא ואמרו רבון העולמים אתה יודע שלא בטחנו במעשינו (קמא) אלא בשמך, לא לנו ה' לא לנו, (קמב) כי לשמך תן כבוד וגו' (תהלים קטו א), והרי הרשע הזה כינס כל הלשונות, שנאמר באדין מתכנשין אחשדרפניא וגו' (דניאל ג ג), (קמג) (למה יאמרו הגוים), (קמד) מיד

הערות ותקונים

המלות „השליכו אותן אסורים שנאמר" הוספתי, והמלות מכאן את למד שהסגרתי הוא הוספה שהוסיף המסדר הזה בתנחומא הנדפס מגמרא סנהדרין צ"ב סע"ב תנא דבי ר' אליעזר בן יעקב אפילו בשעת הסכנה לא ישנה אדם את עצמו מן הרבנות שלו שנאמר באדין גבריא אילך כפתו בסרבליהון פטשיהון וכרבלתהון וגו'. ופירש"י שהרי חנניה מישאל ועזריה היו לבושין בגדי תפארתן כשהושלכו לכבשן כו'. ומפני זה הגיה המסדר אל ישנה אדם את עצמו מן כבודו, במקום בגמרא שם לא ישנה את עצמו מן הרבנות, או אולי צ"ל גם בתנחומא מן הרבנות. וכן תראה שעפ"י מאמרם שם הביא גם הכתוב בדניאל ג' כ"א, ואח"כ הביא הכתוב מדניאל ג' כ"ג, כמו שהובא בתנחומא כ"י שלפנינו: (קמא) אלא בשמך. בנדפס נוסף אלא בשמך הגדול שלא יתחלל לעיני הגוים: (קמב) כי לשמך תן כבוד. בנדפס נוסף „כל אותו ענין" ור"ל וגם שאר כתובים שם: (קמג) למה יאמרו הגוים. וכן מובא בכ"י רומי ובילקוט קהלת, והסגרתי כי אין כאן מקומם, ונשתרבבו משורה שלפניה אחר שהביא הכתוב לא לנו ה' לא לנו כי לשמך תן כבוד וגו', הביא אח"כ גם הכתוב השני למה יאמרו הגוים (תהלים שם ב') וכמו שהוא לנכון בנדפס. ובעל אגדת בראשית העתיק את דברי התנחומא שלפנינו בכ"י כלשונו עם הטעות: (קמד) מיד בקשו המלאכים לירד ולהתירן. לפני המאמר הזה אחר הסיום שנאמר באדין מתכנשין אחשדרפניא וגו', נמצא בנדפס הוספה: „ששה נסים נעשה באותו היום לצדיקים ואלו הן: צף הכבשן, ונפרץ הכבשן, ונמק יסודו, ונהפך הצלם על פניו, ונשרפו ארבע מלכיות, והחיה יחזקאל את המתים. וכולן מן המשנה, אלא הללו ארבע מלכיות מפורש מן הפסוק דכתיב (גברא) [גבריא] אילך די הסקו לשדרך מישך ועבד נגו קטל המון שביבא די נורא (דניאל ג כב), ומנין שנשרפו ארבע מלכיות דכתיב ומתכנשין אחשדרפניא סגניא ופחותא והדברי מלכא (שם שם כז), והיכן אדרגזריא גדבריא וחבירי', אלא (קטילו) [קטיל] המון שביבא (דנורא) [די נורא] (שם שם כב)". וזה הוסיף המסדר של התנחומא הנדפס מן גמרא בבלי סנהדרין דף צ"ב ע"ב, והוסיף מלת „לצדיקים". ובמקום בגמרא לפנינו והומק סורו הגיה הוא „ונמק סודו" על פי פירש"י וז"ל הומק סורו נשפל גאותו כמו סורו רע, (קדושין דף פ"ב), לשון אחר הומק סודו כמו יסודו נשתלשל, וכן למדני רבי יעקב בן יקר, אבל מורי גרס והומק סידו, סיד הכבשן נמסה מרוב חמימות, כך שמעתי כו'. וכל משכיל יראה כי דברי רש"י דחוקים מאד, והמאמר הזה נמצא גם במדרש חזית פ"ז בפ' אמרתי אעלה בתמר, ושם כתוב ונעשה נבוכדנצר אימוס שירוף, והוא עפ"י גירסת המ"כ שכתב אימוק סירוס, כמה חילוקי גירסאות מצאתי פה כו' וגי' אימוק סירוס לא מצאתי באחת מהנה נראה שצ"ל אימוס שירוף, ופי' נעשה חליו שרוף באש כו', ונעלם ממנו שהגי' אימוק סירוס היא הנכונה, רק נפרדה המלה ויש להחבירה אימוקסירוס והיא המלה היונית [illegible] פי' חליו שרוף (האלבפערדארט), ובמדרש שו"ט מזמור כ"ב נעשה אמכירוס צ"ל אמכסירוס, וכן בתנחומא נו, ובנדפס מובא ג"כ בתנחומא נו, כי בנדפס אשר רשום „ראה כי חדש" נוסף בדפוס מאנטובה מן התנחומא כ"י שלפנינו, ואף נבוכדנצר הרשע נשרף באש ונעשה אימת שירוף עליו, ולמה לא נשרף באש כלו אמר הקב"ה הניחו רשע זה חליו כדי שידע על מי נידף, ברור שצ"ל אמקסירוס ומלת עליו יש למחוק. וכבר העירותי על זה בישרון ח"א דף ל"א ע"ש. לכן גם בגמרא סנהדרין יש לתקן במקום והומק סורו צ"ל והומקסורס או ואימוקסירוס. גם תראה כי לפני המסדר הזה היתה הגירסא בגמרא ונהפך הצלם על פניו, ולפנינו הגיהו המדפיסים ונהפך דמותו על פניו. גם תראה במקום אשר לפנינו בסנהדרין „וכולהו גמרא" הגיה המסדר הזה „וכולן מן המשנה" כאילו מפורש באיזה משנה, אולם כוונת רז"ל „וכולהו גמרא" ר"ל וכולם באו ע"י שלשלת הקבלה (טראדיציאן), וכן בתענית כ"ח: בעל התמיד גמרא ופירש"י כך קיבלנו מאבותינו ונמצא בתלמוד הרבה פעמים גמרא גמר לה, גמרא גמירי לה, וכן משמיה דגמרא, עיין ערוך השלם ערך גמר ב' וג' שהאריך בזה ידידי הרה"ג והגאון הנפלא מהר"א דר' קאהוט נרו במוב טעם ודעת. גם מה שהוסיף המסדר „אלא הללו ד' מלכיות מפורש מן הפסוק דכתיב גברא אלך די הסקו לשדרך מישך ועבד נגו קטל המון שביבא די נורא (דניאל ג כב)", הוא מיותר, ויש למחוק מן הספר. כי איפוא נמצא בקרא שהביא מפורש הדבר, רק עיקר המאמר מתחיל ומנין שנשרפו ארבע מלכיות, והביא ראיה דכתיב ומתכנשין אחשדרפניא סגניא ופחותא והדברי מלכא (שם שם כז), והיכן אדרגזריא גדבריא וחבריו אלא קטילו [צ"ל קטל] המון שביבא דנורא [צ"ל די נורא], ור"ל בכתוב הזה. אתה מונה ד' מלכים והנה הם הארבעה האחרים אדרגזריא גדבריא דתבריא תפתיא. ולדעתי במקום וחבריו צ"ל דתבריא תפתיא, ועל זה השיב אלא קטל המון שביבא דנורא, ר"ל הנך דלא כתיבי נשרפו. והוא ג"כ לקוח מגמרא סנהדרין שם, וארבע מלכיות קרא דכתיב ונבוכדנצר מלכא שלח למכנש לאחשדרפניא סגניא ופחותא אדרגזריא גדבריא דתבריא תפתיא וכל שלטוני מדינתא (שם שם ב), וכתיב איתי גוברין יהודאין (שם שם יב) וכתיב ומתכנשין אחשדרפניא סגניא ופחותא והדברי מלכא חזיין לגבריא אלך וגו' (שם שם כז), ופירש"י לבסוף לאחר שבאו מן הכבשן כתיב ומתכנשין אחשדרפניא סגניא ופחותא והנך דלא כתיבי נשרפו, עכ"ל. ולדעתי בגמרא שם,

יכתיב

(קמה) בקשו המלאכים לירד ולהתירן, אמר להם הקב"ה (קמו) וכי על שמכם ירדו, על שמי ירדו, (קמז) ואני ארד ואתירן, שנאמר [עושה משפט לעשוקים וגו' ה'] מתיר אסורים (תהלים קמו ז), מיד התירן הקב"ה (קמח) והציף את הכבשן והעלה אותן, והשוהו לארץ שהיה עמוק, וכיון שראה המלאך כך, אמר להם צאו לכם מיכן, שהרי התיר לכם הקב"ה ועשה לכם נסים והשוה את הכבשן לארץ, צאו לכם, אמרו לו אין אנו יוצאין מבלעדי נבוכדנצר, שלא יאמרו ברחו מן הכבשן, אני פי מלך שמור, ברשותו נכנסנו לכאן, וברשותו אנו יוצאין, כיון שבא נבוכדנצר ראה אותם ותמה, (קמט) התחיל צווח להם, שנאמר ענה ואמר שדרך מישך ועבד נגו (קנ) עבדי אלהא רבא [פוקו ואתו] (דניאל ג כו), (קנא) פוקו וסוקו אין כתיב כאן, אלא פוקו ואתו, מכאן שהכבשן נשוה לארץ, מיד אמרו למלאך עכשיו נצא, שנאמר באדין נפקין שדרך מישך ועבד נגו [מן גוא נורא] (שם שם) ממי למדו מנח (קנב) שנכנס בתבה ברשותו של הקב"ה, (קנג) שנאמר וידבר אלהים אל נח [צא מן התבה], וכיון שיבשה הארץ ונחה התבה, שנאמר ותנח התבה (בראשית ח ד), אמרו לו בניו נצא לנו, אמר להם חס ושלום ברשותו של הקב"ה נכנסנו וברשותו של הקב"ה נצא, וכיון ששמע הקב"ה כך, מיד נתן להם רשות, שנאמר וידבר אלהים אל נח צא מן התבה:

[טז] (קנד) [**ד"א** צא מן התבה]. (קנה) זש"ה בפשע שפתים מוקש (רשע) [רע] ויצא מצרה

הערות ותקונים

שכתיב איתי גוברין יהודאין" הוא מיותר, ויש למחוק מן הספר. וכן תמצא הלשון יותר בארוכה בתנחומא לא שלפנינו בכ"י, ומובא ג"כ בתנחומא הנדפס פ' נו. כי נוסף (כמו שאמרנו למעלה) מן התנחומא כ"י ונרשם „ראה כי חדש" וזה הוסיף המדפיס דפוס מאנטובה, וכך איתא שם, מתחלה שמונה אומות היו שנאמר באדין מתכנשין וגו' הרי שמונה אומות, וכשנכנסו לראות לחנניה וחבריו אין כתיב שם אלא ארבע אומות ומתכנשין אחשדרפניא סגניא ופחותא והדברי מלכא, והיכן ארבע אומות, אלא קטל המון שביבא די נורא. ועיין עוד חזית פ"ז פסוק אמרתי אעלה בתמר ובמ"כ שם. ויש עוד להעיר כי בילקוט דניאל רמז אלף ס' הביא מאמר הגמרא מסנהדרין שהבאתי ונרשם בפנים „פירש ז' מיני שרים נכתבו מתחלה ולבסוף לא נכתבו אלא שלשה מלמד שנשרפו ד'". והוא נכון יותר מאשר הוא בתנחומא שהבאתי, כי בכתוב בדניאל ג' ב' חשיב רק ז', וכל שלטוני מדינתא איננה מן המנין. וכן בכתוב דניאל ג' מונה ג"כ רק ג', כי והדברי מלכא אין שם אומה אלא כמו וכל שלטוני מדינתא שהבאתי מפסוק הקודם שאינו מן המנין: (קמה) מיד בקשו המלאכים לירד ולהתירן. וכ"ה בילקוט קהלת, וכ"ה באגדת בראשית, ובנדפס הגי' באותה שעה בקשו מלאכי השרת לירד להציל חנניה מישאל ועזריה מן הכבשן: (קמו) וכי על שמכם ירדו על שמי ירדו, וכ"ה באגדת בראשית, ובכ"י רומי וכי על שם אחר ירדו על שמי ירדו, ובילקוט קהלת וכי על שם אחד מכם ירדו על שמי ירדו, ובנדפס הואיל ולשמי ירדו: (קמז) ואני ארד ואתירן. וכ"ה בילקוט שם. ובכ"י רומי אני יורד לא להתירם צ"ל להתירן, ובאגדת בראשית אני יורד ומצילן, ובנדפס אני יורד ומצילן ומתירן: (קמח) והציף את הכבשן והעלה אותן והשוהו לארץ שהיה עמוק. בכ"י רומי ובילקוט קהלת והעלה אותו, וכצ"ל גם לפנינו, וכן בנדפס משהתירן והציף להם את הכבשן והעלה אותו צ"ל מיד התירן, ובאגדת בראשית בהרחבת לשון משהתירן צינן את הכבשן והסיר הקב"ה את הכבשן והעלה אותה והשוה אותה לארץ שהיתה ירודה ועמוקה, ע"כ. והוא נס אחד מן ששה נסים המובא בגמרא סנהדרין צ"ב ע"ב ומדרש חזית פ"ז פסוק אמרתי אעלה בתמר, ובתנחומא הנדפס אות י' צף הכבשן, ופירש"י בגמרא שם שהכבשן היה משוקע בארץ כעין כבשן של סיד וצף ועומד על גבי קרקע כדי שיראהו כל העולם: (קמט) התחיל צווח להם. וכ"ה באגדת בראשית, וליתא בנדפס: (קנ) עבדי אלהא רבא. בקרא עבדוהי די אלהא עלאה, ומובא נכון בכ"י רומי ובנדפס ובאגדת בראשית: (קנא) פוקו וסוקו אין כתיב כאן אלא פוקו ואתו. זה חסר באגדת בראשית, ובמדרש חזית פ"ז פסוק אמרתי אעלה בתמר פרקו ואתו אין כתיב כאן אלא פוקו ואתו, צ"ל פוקו וסקו אין כתיב כאן, ועיין במ"כ שם. ובבחיי נח הביא וז"ל ואמרו במדרש כי מכאן למדו חנניה מישאל ועזריה שלא רצו לצאת מתוך כבשן האש עד שצוה להם המלך, הוא שכתוב באדין נבוכדנצר וגו' פוקו ואתו, ולמעלה אמר סקו, לפי שמתחלה היה הכבשן עמוק והוצרך לומר סקו ועכשיו גבה הכבשן בדרך הנס והשוה לקרקע והוצרך לומר פוקו ולא רצו לצאת עד שצוה להם המלך עכ"ל. ודבריו תמוהים כי אנה מצא שמתחלה אמר סקו. ובילקוט קהלת פוקו סוקו ואתו אין כתיב כאן: (קנב) שנכנס לתבה ברשותו של הקב"ה. ב"ר פל"ד וקה"ר פ"י וילקוט קהלת שם. ובאגדת בראשית שם פ"ז: (קנג) שנאמר וידבר אלהים אל נח. נאמר צא מן התבה. באגדת בראשית הוסיף „לכך נאמר אני פי מלך שמור וגו'" יען כי החל הדרשה על הכתוב הזה סיים במה דפתח: (קנד) ד"א צא מן התבה זש"ה בפשע וגו'. הוספתי את המלות „ד"א צא מן התבה", וחסר גם בכ"י רומי, ונאמר נכון באגדת בראשית פ"ז, ולקוח מהתנחומא, ובנדפס סוף אות י' חסרים גם המלות „זש"ה" וראוי להתחיל שם בזה מאמר חדש: (קנה) זש"ה

בפשע

צדיק (משלי יב יג), בפשע שפתים מוקש רשע (קנו) אלו דור המבול שחטאו בפיהם, שנאמר [ויאמרו לאל סור ממנו וגו'] מה שדי כי נעבדנו (איוב כא יד טו), (קנז) הוי בפשע שפתים מוקש רשע, וכתיב וימח את כל היקום וגו' (בראשית ז כג). ויצא מצרה צדיק, זה נח, שנאמר בו איש צדיק תמים (שם ו ט), לכך נאמר צא מן התבה:

[יז] (קנח) ד"א [צא מן התבה]. (קנט) אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם הוציאה ממסגר נפשי (תהלים קמב ח), כשהיה נח בתוך התבה היה תדיר מתפלל, שנאמר על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו (שם לב ו), ומה היה מתפלל, הוציאה ממסגר נפשי, (קס) א"ל הקב"ה גזירה היא מלפני שישתלמו שנים עשר חודש, אם אינן משתלמין אין אתה יוצא, וכן אמר ישעיה בעת רצון עניתיך [וגו'] לאמר לאסורים צאו (ישעיה מט ח ט), (קסא) זה נח ובניו (קסב) שהיו אסורים בתשמיש המטה, (קסג) וכן עשה יוסף כשראה שני רעבון עתידות לבוא, נזקק לפריה ורביה עד שלא באו, שנא' וליוסף ילד שני בנים [בטרם תבא שנת הרעב] (בראשית מא נ), (קסד) וכן

הערות ותקונים

בפשע שפתים. נשנה בב"ר פל"ד אות ג' ר' אייבו פתח בפשע שפתים מוקש רשע ויצא מצרה צדיק ממרד שמרדו דור המבול בהקב"ה באת להם תקלה, ויצא מצרה צדיק זה נח שנאמר צא מן התבה. ועיין ב"ר סוף פס"ז שנמצא ג"כ בשמו דרשה על הכתוב הזה באופן אחר. ועיין בילקוט משלי סוף רמז תתקמ"ח הביא בשם ב"ר ב' מאמרים יחד: (קנו) אלו דור המבול שחטאו בפיהם. בנדפס אלו דור המבול שאמרו מה שדי כי נעבדנו ומה נועיל כי נפגע בו, יש לתקן כמו שהוא לפנינו, גם הסיום ולא עוד אלא אמרו לאל סור ממנו, הוא בטעות, כי הוא הכתוב שלפניו, וצ"ל ויאמרו לאל, גם יש שם הוספה „יש גר ותושב אומר לבעל הבית פנה את כליך": (קנז) הוי בפשע שפתים מוקש רשע. באגדת בראשית נוסף מה שדי כי נעבדנו, מה מועיל לנו שנתפלל אליו, ומה נועיל כי נפגע בו [הוי בפשע שפתים מוקש רשע], ומה היה להם מוקש רע וימח כל היקום וגו': (קנח) ד"א צא מן התבה. תקנתי כמו שהוא בכ"י רומי ובאגדת בראשית ובנדפס: (קנט) אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע הוציאה ממסגר נפשי. וכן תמצא דרשה על הכתוב הזה בב"ר ריש פל"ד צא מן התבה [זש"ה] הוציאה ממסגר נפשי, להודות את שמך בי יכתירו צדיקים כי תגמול עלי (תהלים קמב) הוציאה ממסגר נפשי זה נח שהיה סגור בתבה י"ב חודש. להודות את שמך לתת הודיה לשמך, בי יכתירו צדיקים יתכללון בי צדיקיא כי תגמול עלי שגמלת עלי ואמרת צא מן התבה, ע"כ. וכן מובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ח בשם ב"ר, וכן תראה בפדר"א פכ"ג ר' צדוק אומר י"ב חודש עשו כל הבריות בתבה והיה נח עומד ומתפלל לפני הקב"ה ואומר רבון כל העולמים הוציאני מן המסגר הזה כי עיפה מריח אריות ודובים ונמרים ויכתירו לך כל הצדיקים כתר מלכות שהוצאתני מן המסגר הזה שנאמר הוציאה ממסגר נפשי להודות את שמך בי יכתירו צדיקים כי תגמול עלי: (קס) א"ל הקב"ה גזירה היא מלפני. וכ"ה בנדפס, ובכ"י רומי א"ל ה"ק פרותי ומיא שתשמור שנים עשר חודש. וברור שצ"ל פרוסטגמיא, והיא המלה היונית πρόσταγμα ופי' דת וגזירה (אנארדנונג, בעפעהל), עיין פסיקתא דרב כהנא פסקא שור או כשב הערה ע', ובאגדת בראשית שם פ"ז אשר דבריו נובעים מן התנחומא כ"י איתא א"ל הקב"ה פרוזדמיא הוא, צ"ל פרוזדגמיא הוא, ובכ"י שלפנינו מאקספארד לא הבין המעתיק המלה הזרה והוציאה חוץ והגיה „גזירה היא מלפני" כמו שנמצא בנדפס: (קסא) זה נח ובניו שהיו אסורים בתשמיש המטה. מובא בילקוט ישעיה רמז ש"ל במאמר לאמר לאסורים בשם התנחומא. ובירושלמי תענית פ"א ה"ו (דף ס"ד ע"ד) ר' יודה בר פזי ר' חנין בשם ר' שמואל בר רב יצחק נח בכניסתו לתבה נאסרה לו תשמיש המטה, מאי טעמא ובאת אל התבה אתה ובניך ואשתך ונשי בניך אתך, וביציאתו הותרה לו תשמיש המטה מ"ט צא מן התבה אתה ואשתך ובניך ונשי בניך אתך, והמאמר הזה נשנה גם בב"ר פל"א אות י"ב ופל"ד אות י'. ובמקום ר' יודה בר פזי הגי' בב"ר פל"א ר' יהודה בר סימון, ובב"ר פל"ד ור' יוחנן בשם ר' שמואל נ"ל ור' חנין, והלשון שם ברחבה קצת, כי נובע מירושלמי עם הוספת דברים, נח כשנכנס לתבה נאסר לו פריה ורביה, הה"ד ובאת אל התבה אתה ובניך לעצמן, ואשתך ונשי בניך לעצמן, כיון שיצא הותר לו הה"ד צא מן התבה אתה ואשתך ובניך ונשי בניך: (קסב) שהיו אסורים בתשמיש המטה. בנדפס נוסף למה שבשעה שעולם ניתן בצרה ובחרבן אסור לאדם להזקק בפריה ורביה שלא יהא הקב"ה עוסק בחורבן העולם והוא בונה. וראיתי במ"כ ב"ר פל"א אות י"ב ד"ה חסרון בא לעולם, שכתב מצאתי ברקנטי הטעם כיון שהקב"ה מתעסק בחורבן העולם לא יתעסק האדם בישובו עכ"ל. והוא נובע מהתנחומא. וכן בפי' הקצר בירושלמי שם הביא זה בשם התנחומא: (קסג) וכן עשה יוסף. עיין תענית דף י"א ע"א, וכן הביא רש"י בפירושו על התורה בטרם תבא שנת הרעב מכאן שאדם אסור לשמש מטתו בשני רעבון: (קסד) וכן עשו נח ובניו. לפני זה נמצא בתנחומא הנדפס הוספה „וכן איוב אמר בחסר ובכפן גלמוד (איוב ל) כשהחסר והכפן בא לעולם גלמוד גלה מתשמיש המטה" והוסיף המסדר האחרון הזה מן ב"ר פל"א אות י"ב ופל"ד אות ז', ונשנה בירושלמי תענית פ"א ה"ו (דף ס"ד ע"ד) אמר ר' אבין כתיב

עשו נח ובניו והבהמה והחיה והעוף, (קסה) לא נזקקו לפריה ורביה כשנכנסו לתבה, שכן צוה להם הקב"ה כשנכנסו לתבה,מנין ויבא נח ובניו (בראשית ז ז), הזכרים לעצמן, ואשתו ונשי בניו (שם) הנקבות לעצמן, כך כל הימים שהיה נח בתבה, היו נח ובניו וכל אשר אתו אסורים בתשמיש המטה, אמר להם הקב"ה (קסו) אפשר שאהא כועס ומחריב את העולם ואתה בונה, אלא כשיעבור המבול אתם נזקקים לפריה ורביה,שנא' לאמר לאסורים צאו (ישעיה מט ט), וכיון שיבשה הארץ אמר לו הקב"ה צא מן התבה [אתה ואשתך] (בראשית ח טז), והתיר להם פריה ורביה, ואף לבהמה ולחיה ולעוף התיר, שנאמר ושרצו בארץ ופרו ורבו (שם שם יז), א"ל נח רבונו של עולם שמא אתה מביא מבול לעולם, א"ל כך נשבעתי שאיני מביא עוד מבול, שנאמר וירח ה' את ריח הניחח [ויאמר ה' אל לבו לא אוסיף לקלל עוד את האדמה וגו' (שם שם כא)], (קסז) היאך נשבע לו, רבותינו אומרים בברית אברהם נשבע לו, שנאמר וכרות עמו הברית (נחמיה ט ח), וכן ישעיה אמר כי מי נח זאת לי [אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ] (ישעיה נד ט), (קסח) אתה מוצא אע"פ כן ארבעים יום בכל שנה היו עושין אותן המים רושם בעולם, עד שעמד שלמה, ובנה את בית המקדש, ופסקו אותן מ' יום,שנא' (ובשנת אחת) [ובשנה האחת] עשרה בירח בול (מ"א ו לח), (קסט) מהו בירח בול, בירח (קע) שבלים לבהמה מן הבית. (קעא) ד"א בירח בול, בזמן שהארץ עושה בולים בולים. (קעב) ד"א בירח בול, חסר מ', כנגד ארבעים יום שנפסקו מן העולם, (קעג) ומה אם לנח נשבע הקב"ה בבריתו של אברהם אבינו וקיים, ולציון נשבע שלש שבועות, על אחת כמה וכמה שיקיים, ואלו הן שלש שבועות (קעד) (נשבע בבריתו של אברהם אבינו שנאמר כי מי נח זאת לי). (קעה) בנפשו נשבע כביכול, שנאמר נשבע ה' אלהים בנפשו (עמוס ו ח), ובשבת נשבע, שנאמר וביום השביעי שבת וינפש

הערות ותקונים

ובחסר ובכפן גלמוד אם ראית חסרון בא לעולם הוי רואה את אשתך כאילו היא גלמודה, (ושם בירושלמ' הגי' עשה אשתך גלמודה), שכן בכרכי הים קורין לנדה גלמודה, (הוא הוספה בב"ר וליתא בירושלמי והוא מגמרא ר"ה דף כ"ו סוטה דף מ"ב) אמר ר' הונא (בירושלמי אמר ר' לוי) כתיב וליוסף יולד שני בנים [אימתי] בטרם תבא שנת הרעב: (קסה) לא נזקקו לפריה ורביה כשנכנסו לתבה. בנדפס הגי' וכן עשה נח, כשנכנס בתבה כתיב בו ויבא נח ובניו ואח"כ ואשתו ונשי בניו וכשיצא א"ל צא מן התבה אתה ואשתך ובניך, והוא לשון הירושלמי והב"ר, עיין הערה קס"א: (קסו) אפשר שאהא כועס ומחריב את העולם ואתה בונה. בכ"י רומי אפשר שאהא אני קוצץ ואתה נוטע אפשר שאהא אני מחריב את העולם ואתה בונה: (קסז) האיך נשבע לו, רבותינו אמרו בברית אברהם נשבע לו. זה ליתא בנדפס: (קסח) את מוצא אעפ"כ ארבעים יום בכל שנה היו עושין אותן המים רושם בעולם. בכ"י רומי הלשון משובש ע"י המעתיק, ארבעים יום בכל שנה היה [נ"ל היו] אותו [נ"ל אותן] חכמים [נ"ל המים] עושים העולם ראשון [נ"ל בעולם רושם], והנוסחא שלפנינו נכונה. וכן מובא בילקוט מלכים רמז קפ"ד בשם התנחומא. ובמקום אותם הימים נ"ל המים. ובנדפס הלשון משונה כלדך מסדר מאותר, אתה מוצא מן אותה שעה עד שבנה שלמה בית המקדש ארבעים יום היו עושין גשמים כל שנה ושנה לשום שי המבול שהיו מ' יום: (קסט) מהו בירח בול. ושנה בירושלמי ר"ה פ"א הל"ב (דף נ"ו ע"ד): (קע) שבלים לבהמה מן הבית. בכ"י רומי שבוללים את הבהמה מתוך הבית, ובנדפס שבוללין לבהמות מתוך הבית, ובירושלמי הגי' יותר נכונה שבו בוללין לבהמה בתוך הבית, וכן היה גם גירסת הילקוט בשם התנחומא. וירח בול הוא חודש חשון שאין מרעה בשדה ומאכילין הבהמות בבית: (קעא) ד"א בירח בול בזמן שהארץ עושה בולין בולין, בנדפס נשמט זה, ובירושלמי והארץ עשוי בולות בולות, והוא מלשון בול של מלח ופי' גוש עפר וחתיכת דבר מה (טאָללע, קלומפען): (קעב) ד"א בירח בול חסר מ"ם כנגד ארבעים יום שנפסקו מן העולם. בכ"י רומי בירח מבול חסר מ' כנגד מ' יום שפסקו מן העולם. ובנדפס בירח בול ירח שברחו (ס"א שנחסרו, כן הוסיף המדפים ממאנטובה) ארבעים יום של מבול, נ"ל ירח בול חסר מ"ם כנגד ארבעים יום שפסקו מן העולם. ובמדרש לקח טוב נח ז' י"א בשנת שש מאות שנה לחיי נח בחדש השני הוא מרחשון, כי בתשרי נברא העולם לכך נקרא מרחשון ירח בול כי בו ירד המבול חסר מ' כנגד מ' יום שחסרו מן העולם. ועיין שם בהערה י"ט: (קעג) ומה אם לנח נשבע הקב"ה בבריתו של אברהם אבינו וקיים. בנדפס הלשון משונה, ומלינו שאמר לנח לא יהיה עוד מים למבול, ובא ישעיה ופירש שנשבע דכתיב אשר נשבעתי וקיים דברי לעולם ע"כ. ונ"ל אשר נשבעתי (ישעיה נד ט) וקיים דברו לעולם, גם הסיום שם שלש שבועות שנשבע בפירוש לישראל על אחת כמה וכמה, נכון יותר הגי' שלפנינו ולציון נשבע שלש שבועות על אחת כמה וכמה: (קעד) נשבע בבריתו של אברהם אבינו שנאמר כי מי נח זאת לי. הסגרתי כי מיותר הוא, וכן הוא בטעות בכ"י רומי, ונשתרבב ממאמר שלפניו: (קעה) בנפשו נשבע כביכול. פה חושב שלש שבועות, בנפשו

נשבע

(שמות לא יז), (וכתיב) (קעו) [ובתורה נשבע, שנאמר] נשבע ה' בימינו (ישעיה סב ח), **זה תורה**, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), ומה נשבע לירושלים שיבנה אותה, שנאמר בונה ירושלים ה' (תהלים קמז ב). (קעז) אמר ר' שמואל בר נחמני מסורת אגדה היא שאין ירושלים נבנית עד שיתכנסו כל הגליות, (קעח) אם יאמר לך אדם שנתכנסו כל הגליות ואין ירושלים נבנית, אל תאמן, שנאמר בונה ירושלים ה', ואחר כך נדחי ישראל יכנס (שם), אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם לא כבר נבנית ירושלים וחרבה, אמר להם על ידי עונות חרבה וגליתם מתוכה, (קעט) אבל עתה אני בונה אותה, (קפ) ואיני מחריבה לעולם, שנאמר כי בנה ה' ציון נראה בכבודו (שם קב יז):

[יח] **ויהיו** בני נח (בראשית ט יח), (קפא) [ילמדנו רבינו מי הוא המצווה על פריה ורביה, האיש או האשה, כך] (קפב) שנו רבותינו האיש מצווה על פריה ורביה, אבל לא האשה, (קפג) ר' יוחנן בן ברוקה אומר על שניהם הוא אומר ויברך אותם אלהים (קפד) [ויאמר להם אלהים פרו ורבו] (שם א כח), (קפה) אלא שהאיש מצווה יותר מן האשה.

הערות ותקונים

נשבע, ובשבת נשבע, ובתורה נשבע, ובנדפס איתא כך אלו הן: כן נשבעתי מקצוף עליך ומגער בך וגו' (ישעיה נד ט), זה הראשונה, והשניה נשבע אדני ה' בקדשו וגו' (עמוס ד ב), והשלישית נשבע ה' בימינו ובזרוע עזו (ישעיה סב ח), ועוד נוסף שם בימינו זה תורה שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), ובזרוע עזו אלו תפלין שנאמר ה' עוז לעמו יתן. והוא הוספה באמצע המאמר מגמרא ברכות דף ו' ע"א. ואחר ההוספה הזאת מגמרא ברכות נאמר שם אם אתן את דגנך עוד מאכל לאויביך וגו' באגרות קדשי זו ירושלים. והוא סוף הפסוק שהביא, והשלישית נשבע ה' בימינו ובזרוע עזו וזה הוא הסיום אם אתן את דגנך עוד מאכל לאויביך וגו' באגרות קדשי (ישעיה שם), וההוספה בימינו זו תורה היא הוספה באמצע הפסוק: (קעו) ובתורה נשבע שנאמר. כן תקנתי עפ"י כ"י רומי: (קעז) אמר ר' שמואל בר נחמני. מובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ח בפסוק הללויה כי טוב (תהלים קמז): (קעח) אם יאמר לך אדם שנתכנסו כל הגליות ואין ירושלים נבנית אל תאמין. בכ"י רומי שנתכנסו הגליות ולא נבנית ירושלים. ובילקוט ואם יאמר לך אדם שנבנית ולא נתכנסו ירושלים, אולם בנדפס ואם יאמר לך אדם שכבר נתקבצו הגליות ולא נבנית ירושלים, ועיין ברכות מ"ט ע"א אימתי בונה ירושלים ה' בזמן שנדחי ישראל יכנס, פירש"י דכתיב בונה ירושלים ה' ואז נדחי ישראל יכנס: (קעט) אבל עתה. בכ"י רומי ובנדפס אבל לעתיד לבא: (קפ) ואיני מחריבה לעולם. בנדפס ואיני הורס אותה לעולם: (קפא) ילמדנו רבינו. הוספתי, וכן הוא לנכון בכ"י רומי ובנדפס אות י"ב: (קפב) שנו רבותינו. משנה יבמות ס"ה ע"ב: (קפג) ר' יוחנן בן ברוקה. משנה שם, ובנדפס ר"י אמר צ"ל ר' יוחנן בן ברוקה אמר, ובכ"י ה' של אקספארד הגי' ג"כ ר' יוחנן בן ברוקה: (קפד) ויאמר להם אלהים פרו ורבו, ובנדפס נוסף „ומלאו את הארץ וכבשוה וכבשה כתיב האיש כובש ואין האשה כובשת", וזה הוסיף המסדר במאמר מר' יוחנן, ובאמת זה מוסב על המאמר האיש מצווה על פריה ורביה, והוא לקוח מגמרא יבמות שם שאמרו שם בגמרא מה"מ אמר ר' אילעאי משום ר' אלעזר בן שמעון אמר קרא ומלאו את הארץ וכבשוה איש דרכו לכבש ואין אשה דרכה לכבש אדרבה וכבשוה תרתי משמע אמר רנב"י וכבשה כתיב. וכן תמצא בב"ר סוף פ"ח ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרה וכבשוה וכבשה כתיב האיש מצווה על פו"ר אבל לא האשה, ר' יוחנן בן ברוקה אומר אחד האיש ואחד האשה על שניהם הוא אומר ויברך אלהים וגו'. וכבשוה וכבשה כתיב האיש כובש שלא תצא לשוק כו'. ועיין ירושלמי יבמות סוף פ"ו ותראה שצ"ל אחר ויברך אותו אלהים ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרה טעמא דהן תניא פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה וכבשה כתיב [מי] דרכו לכבש האיש ולא האשה, והמאמר האיש כובש שלא תצא לשוק הוא הוספה בב"ר ולקוח מן תנחומא וישלח אות ה' בפסוק ותצא דינה, וכן תראה בילקוט בראשית רמז ט"ז בפסוק ויברך אותם הביא מאמר מיבמות דף ס"ה האיש מצווה, ואחר שסיים אמר ר' יצחק וכבשה כתיב, הביא האיש כובש את אשתו שלא תצא לשוק, שאם הרבתה רגל באה לידי זנות לידי קלקול, וכן אתה מוצא גבי דינה בת יעקב ותצא דינה בת לאה וירא אותה שכם בן חמור". ואחר זה הביא רב יוסף אמר מהכא כו'. ומציין בצדו על המאמר רב יוסף אמר „תנחומא" וזה בטעות, כי המאמר מרב יוסף לקוח מגמרא יבמות שם, רק הציון תנחומא מוסב על המאמר האיש כובש שהוא בתנחומא וישלח, ואולי מן הילקוט נוסף אל הב"ר. והמאמר הראשון (האיש מצווה וכו') הוא מירושלמי ע"ש. וגם הסיום ר' ירמיה ור' אבהו ור' יצחק בר מריון בשם ר' חנינא הלכה כר' יוחנן [בן ברוקה] הוא מירושלמי שם: (קפה) אלא שהאיש מצווה יותר מן האשה. הוא דברי בעל התנחומא. ולדעתו הלכה כר' יוחנן בן ברוקה שאמר אחד האיש ואחד האשה, ועל זה הוסיף בעל התנחומא אלא שהאיש מצווה יותר מן האשה, והוא סובר כירושלמי שהלכה כר' יוחנן בן ברוקה, עיין ירושלמי יבמות שם וירושלמי תענית פ"א ה"ט (דף ס"ט ע"ג), מגילה פ"א ה"ו (דף ע' ע"ג), ובב' המקומות בטעות ר' לעזר בשם ר' חנינא, וצ"ל כמו בירושלמי יבמות שם, וע"ש ותראה שחסר שם מאמר שלם, ר' אלעזר

בשם

(קפו) תדע לך שכן הוא, (קפז) שהרי הרבה חזק אברהם לישא אשה ליצחק בנו, שכן הוא אומר ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו וגו' (בראשית כד ב), ואשביעך בה' אלהי השמים [וגו'] כי (אם) אל ארצי וגו' (שם שם ג), הרי אברהם חיזק על פריה ורביה, (קפח) וכן יצחק שלח ליעקב, שנאמר קום לך פדנה ארם ביתה בתואל (שם כח ב), (קפט) שלחו ליקח אשה ההוגנת לו, לא כשם שהיו אנשי דור המבול שטופים בזמה, ההולכים על מי שאינו הגון להם, ראה מה כתיב ויראו בני האלהים וגו' (שם ו ב), אמר הקב"ה הואיל וכך עושין יאבדו מן העולם לעצמן, ולמה נאבדה הבהמה עמה, שנאמר מאדם עד בהמה (שם ז כג), שאף הבהמה קלקלה מעשיה, והיתה הולכת על מין שאינו שלה, (קצ) הסוס על החמור, הארי על השור, הנחש על הצב, שנאמר וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה [כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ] (שם שם יב), כל אדם אינו אומר, אלא כל בשר, אפילו הבהמה והחיה והעוף, לפיכך נמחו עמהן. (קצא) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא כשם שלא נכנסו לתבה אלא צדיקים, כך הבהמה והחיה והעוף שהיו עמהם היו צדיקים, שנאמר למשפחותיהם (שם ח יט), וכי יש לבהמה משפחה, אלא אותה הבהמה שלא נדבקה במין אחר נכנסה לתבה, לפיכך יחסם הקב"ה, ומה בהמה וחיה ועוף שאינן כלום נתיחסו, נח ובניו אינו דין שיתיחסו, מיד יחסם הקב"ה (ממה שכתוב) (קצב) [מנין ממה שקרינו] בענין ויהיו בני נח היוצאים מן התבה וגו':

[יט] [ד"א ויהיו בני נח], (קצג) זש"ה בלהות אתנך ואינך ותבקשי ולא תמצאי עוד לעולם נאום ה' אלהים (יחזקאל כו כא), מדבר באומות העולם, מהו בלהות אתנך ואינך, אומות העולם לא היו ולא עתידין להיות, שנאמר בלהות אתנך ואינך, בלהות בל היות ואינך עכשיו, ותבקשי ולא תמצאי עוד לעולם הבא, אבל ישראל היו וגם עתידין להיות, היו עד שלא נברא העולם, שנאמר זכור עדתך קנית קדם (תהלים עד ב), והן עכשיו, שנאמר אתם נצבים היום כלכם (דברים כט ט), ועתידין להיות, שנאמר והיו לי (נאום ה' אלהים) [אמר ה' צבאות] ליום אשר אני עושה סגלה (מלאכי ג יז), אבל לאומות העולם בלהות, שלא היו בעולם, ולא היה להם (הזייה) (קצד) [הוויה] בעולם, אבל בני

הערות ותקונים

בשם [ר' יוסי בן זמרה...... בשם] ר' חנינא כו', וכן בב"ר סוף פ"ח ר' ירמיה ור' אבהו ור' יצחק בר מריון בשם ר' חנינא הלכה כרבי יוחנן [בן ברוקה], אולם בבבלי משמע דאין הלכה כר' יוחנן בן ברוקה וחולק על הירושלמי והב"ר, וכן הלכה כת"ק האיש ולא האשה, וכן הביא הרמב"ם הלכות אישות פט"ו הלכה ב': (קפו) תדע לך שכן הוא. ר"ל שהאיש מצווה יותר: (קפז) שהרי הרבה חזק. בכ"י רומי תדע שהוא כן אתה מוצא שהרבה חזק אברהם להשיא אשה ליצחק בנו, ובנדפס תדע שהרי דחק אברהם להשיא אשה ליצחק בנו: (קפח) וכן יצחק שלח ליעקב. בכ"י רומי וכן יצחק שלח יעקב לארם נהרים לישא אשה שנאמר קום לך וגו'. ובנדפס וכן יצחק אמר ליעקב קום לך פדנה ארם: (קפט) שלחו ליקח אשה ההוגנת לו. בכ"י רומי נשמט מאמר שלם מן ליקח אשה עד ואף הבהמה קלקלה מעשיה, ונמצא לנכון גם בנדפס רק באיזה שינויים: (קצ) הסוס על החמור הארי על השור הנחש על הצב. בנדפס הסוס על החמור והחמור על הסוס והנחש על הצפור, יש לתקן כמו שהוא לפנינו הארי על השור גם הנחש על הצב במקום על הצפור. וכן תראה בב"ר סוף פכ"ב וירושלמי ברכות פ"ח ה"ה (דף י"ב ע"ב) מה עשה ענה הביא חמורה וזיווג לה סוס כו' הביא חכינה וזיווג לחרדון ויצא ממנה חברבר, חכינה פי' נחש, והחרדון פי' צב, והצב למינהו תרגום ירושלמי וחרדונא. וכן תראה בחולין דף קכ"ז ע"א, פעם אחת הלכתי לועד וראיתי נחש שהוא כרוך על הצב לימים יצא ערוד מביניהם: (קצא) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא. זה חסר בנדפס, ושם הנוסחא כך ולא נכנסו לתבה אלא אותן שלא קלקלו לשאינן מינן שנאמר מכל הבהמה הטהורה לפי שאין התבה קולטת אלא כשרים, ומאליהן באו שנאמר שנים שנים באו אל נח. וזה לקח המסדר מן גמרא סנהדרין דף ק"ח ע"ב, אמר ר' שמואל בר נחמן אמר ר' יונתן מאותן שלא נעבדו בהן עבירה באו שבעה שבעה מנא ידע (איזה הן שלא נעבדו בהן עבירה) אמר ר' חסדא שהעבירן לפני התבה כל שהתבה קולטתו בידוע שלא נעבדה בהם עבירה, וכל שאין התבה קולטתו בידוע שנעבדה בהם עבירה. ואח"כ מובא בגמרא שם ר' אבהו אמר מאותן הבאין מאליהן, ר"ל ידע זאת שהן שלא נעבדו בהן עבירה מאשר באו מאליהן, ובעל מסדר התנחומא ערב ב' מאמרים יחד, וסיים ומאליהן באו, והוא מאמר ר' אבהו שם: (קצב) מנין ממה שקרינו בענין. תקנתי עפ"י כ"י רומי, ובנדפס חסר זה: (קצג) זש"ה בלהות אתנך. מובא בילקוט יחזקאל רמז שס"ז בשם התנחומא, והוא כמו שהוא לפנינו בכ"י, ובתנחומא הנדפס הלשון משונה: (קצד) הוויה. כן תקנתי כמו שהוא בכ"י רומי, וכן בלקח טוב (נח ט יח) ויהיו בני נח והיו להם הוויה בעולם של קיימא:

אמר

נח היתה להם (הזייה) [הוויה] בעולם, שנאמר ויהיו בני נח: ד"א ויהיו בני נח, (קצה) אמר ר' לוי בזכות שעשו בתבה יצאו מן התבה, (קצו) ולמה כל י"ב חודש שעשו בתבה היו חוגרין מתניהם וזנין הבהמה והחיה, ובזכות כן יצאו מן התבה: (קצז) (שנאמר) ויהיו בני נח היוצאים מן התבה [שם וחם ויפת], וכי שם היה גדול שהוא מקדימו, והלא כתיב אחי יפת הגדול (בראשית י כא), למה הקדים שם ליפת, שהיה כשר (קצח) ומושלם לבוראו: וחם הוא אבי כנען (שם שם ח), (קצט) תנא אמר ר' ברכיה חם הוא אבי כנען (ר) הוא אבי פרות (רא) (שלשה אלה בני נח):

[כ] **ויחל** נח איש האדמה (בראשית ט כ). (רב) מהו ויחל שנעשה חולין. איש האדמה, (רג) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר (רד) גבר בן גבר: ד"א איש האדמה, (רה) שבשבילו עמדה הארץ: ויטע כרם (שם), (רו) זה אחד מארבעה בני אדם שהתחילו בארבעה דברים, נח התחיל בנטיעה ובשכרות ובארירה ובעבדות, (רז) (בעבדות שנאמר עבד עבדים), [בנטיעה שנא' ויטע כרם] (שם שם), בשכרות שנא' וישת מן היין וישכר (שם שם כא), [ובארירה שנאמר ארור כנען] (שם שם כה), [ובעבדות שנאמר עבד עבדים] (שם שם). אברהם

הערות ותקונים

(קצה) אמר ר' לוי. מובא בלקח טוב ונובע מתנחומא והשמיט שם האומר, ובנדפס חסר זה: (קצו) ולמה. הוספתי עפ"י כ"י רומי, וכ"ה גם בלקח טוב: (קצז) שנאמר. מלת שנאמר הסגרתי כי מיותר הוא, ומתחיל מן ויהיו בני נח דרוש חדש, וכן מתחיל בנדפס במאמר הזה מאמר חדש: (קצח) ומושלם לבוראו. בנדפס ושלם לבוראו, ובלקח טוב שהיה כשר, והשמיט המלות ומושלם לבוראו: (קצט) תנא אמר ר' ברכיה. בכ"י רומי ואמר ר' ברכיה, וליתא למלת תנא, וזה ליתא בנדפס, ושם הוסיף המסדר מאמר אחד מגמרא סנהדרין דף ק"ח ע"ב וחם אבי כנען זה אחד משלשה ששמשו בתבה אלו הם חם וכלב ועורב, ושלשתן לקו, חם לקה בעורו, כלב נקשר, עורב מזריע מן הפה, ועיין שם בפירש"י עורב רק, ועיין ירושלמי תענית פ"א ה"ו (דף ס"ד ע"ד) חם וכלב ועורב קלקלו מעשיהן חם יצא מפוחם, כלב יצא מפורסם בתשמישו, עורב יצא משונה מן הבריות. ובב"ר פל"ו אות ז' חם וכלב, והסר ועורב, ויש לתקן שם עפ"י הירושלמי, גם הגי' שם מפורסם ובירושלמי מפורסם, והוא מלשון פריצות: (ר) הוא אבי פרות. וכן בכ"י רומי אביו של פרות. ובב"ר פל"ו וילקוט רמז ס"ו אבוי דפחתא, ובלקח טוב (נח ט יח) והוא אבי של שפחות, ובהערה שם כתבתי בב"ר וילקוט ותנחומא אבוי דפחתא, ועיין פרקי דר"א פכ"ח כל בני נח עבדים היו ע"כ. יש לתקן ולמחוק מלת „ותנחומא" כי בתנחומא ליתא מזה. ובחדושי הרד"ל במדרש שם כתב אבוי דפחתא כלומר לגנאי נתיחס על שם כנען שנתקלל אח"כ, וידוע לגנאי כמעשה ארץ כנען הרעים, עכ"ל. וכן רש"י בפי' התורה כתב למה הוצרך לומר כאן לפי שהפרשה עסוקה ובאה בשכרותו של נח שקלקל בה חם ועל ידו נתקלל כנען ועדיין לא כתב תולדות חם ולא ידענו שכנען בנו, לפיכך הוצרך לומר כאן וחם הוא אבי כנען עכ"ל, ואולי צ"ל בתנחומא אבי סרות תרגום ואנכי העותי ואנא סרחית: (רא) שלשה אלה בני נח. וכ"ה בכ"י רומי ובנדפס, והסגרתים, ואולי היה דרשה עליה ונשמט: (רב) מהו ויחל שנעשה חולין. וכן בב"ר פל"ו אות ג' ובילקוט רמז ס"א בשם ב"ר נתחלל ונעשה חולין. דרש ויחל לשון חלל וחולין, וכן בלקח טוב נתחלל מקדושתו ונעשה חולין, ובנדפס אות י"ג כיון שנזקק לאדמה נעשה חולין, וברש"י עה"ת ויחל עשה עצמו חולין, שהיה לו לעסוק תחילה בנטיעה אחרת: (רג) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר גבר בן גבר, זה ליתא בנדפס, ושם נמצא מאמר אמר ר' יהודה בר שלום בתחלה איש צדיק תמים ועכשיו איש האדמה כו', ואח"כ מובא מאמר אחר, שלשה נזקקו לאדמה, לקוח מן ב"ר פל"ו. וכן מה שהביא אמרו חכמים בו ביום נטע, הוא בב"ר שם, וכן בכ"י שלנו הוא בשם ר' חייא בר אבא בו ביום נטע כו', ואח"כ נמצא מאמר אחר, אמרו רז"ל כשבא נח ליטע כרם בא שטן ועמד לפניו, הוא ממדרש אבכיר, והובא בילקוט רמז ס"א בשם מדרש אבכיר, ובעל הילקוט הביא המאמר בקיצור, ובתנחומא הנדפס הוא ברחבה, כמו שהיה לפניו במדרש הזה הנאבד ואיננו. גם הסיום שם בעוזיה כתיב כי אוהב אדמה היה זה מוסב על מה שהביא בראש הדרש שלשה נזקקו לאדמה ונעשו חולין ואלו הן קין נח ועוזיה, והביא קין דכתיב וקין היה עובד אדמה, נח דכתיב ויחל נח איש האדמה גו', והביא באמצע המאמר ארז"ל כשבא נח ליטע כרם בא שטן כו', ובסוף הביא בעוזיה כתיב, והוא הסיום על מה שפתח. ונראה כי המסדר הזה הוסיף מאמר באמצע מן מדרש אבכיר: (רד) גבר בן גבר. בכ"י רומי גבר בר גבר, ובב"ר פל"ו וילקוט רמז ס"א בורגר לשם בורגרותא, ומובא בערוך ערך ברגר וכתב פי' נקרא איש האדמה על שם שעובד את האדמה, ועיין בערוך השלם לידידי הרה"ג החכם הכולל מוהר"ר ח"י ד"ר קאהוט נ"י ערך ברגן וברגר, ואולי צ"ל בתנחומא איש האדמה ברגר, והמעתיקים הגיהו גבר בר גבר: (רה) שבשבילו עמדה הארץ. בב"ר שעשה פנים לאדמה שבשבילו נתלחלחה האדמה, ובלקח טוב שבשבילו נתיישבה האדמה ומלא פני כל האדמה: (רו) זה אחד מארבעה בני אדם. מובא בתנחומא הנדפס אות י"ד: (רז) בעבדות כו'. הסגרתי, וצ"ל לבסוף, ותקנתי לפי סדר הכתובים, ובנדפס הביא ובשכרות לבסוף וצ"ל כמו שהוא לפנינו בנטיעה ובשכרות ובארירה

התחיל בזקנה וביסורין ובפונדק (רח) ובליגטא, בזקנה (רט) שהיו האב והבן נכנסין לעיר ואין אדם יודע מי מכבד, א"ל הקב"ה חייך ממך אני מתחיל, שנאמר ואברהם זקן (בראשית כד א). וביסורין מנין, (רי) אמר אברהם לפני הקב"ה רבונו של עולם אילולי שנתת שלוה לדור המבול לא היו מכעיסין לפניך, ואילו הבאת עליהם יסורין לא היו מורדין בך, א"ל הקב"ה ממך אני מתחיל שנתייסר בבנו, שנאמר ויגדל הילד ויגמל (שם כא ח), (ריא) (ר' יהושע) [ר' אושעיא] ור' אבין, (ריב) חד אמר שנגמל מן היסורין, וחד אמר שנגמל מיצר הרע ליצר טוב: ובפונדק, דכתיב ויטע אשל בבאר שבע (שם שם לג), (ריג) זהו פונדק. ובליגטא (ריד) (זהו מתנה) מנין, שנאמר ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות (שם כה ו). משה התחיל בכהונה ובדוכן ובקרבנות ובתורה, (רטו) [בכהונה ששמש בכהונה גדולה בשבעת ימי המלואים], בדוכן שהעמיד אלעזר

הערות ותקונים

ובאדירה ובעבדות. וראיתי כי גם בכ"י רומי הוא בטעות ובעל מסדר התנחומא הנדפס לקח דבריו כמו שהוא בכ"י רומי, ושם ג"כ בטעות ובעברה וצ"ל ובעבדות, או ובעבודה: (רח) ובליגטא. בכ"י רומי בטעות ובפליגתא, וצ"ל ובליגטא. וכן בתנחומא הנדפס. ובעל עץ יוסף כתב ובליגטא פי' במתנות שכיב מרע, ולקח זה מדברי המוספי שהביא בערך לקטין, אב שכתב לגטין לבניו סנהדרין נ"א ע"א וכתב פי' Legatüm מתנת שכיב מרע ע"כ. ולפנינו בגמרא אגטין, וגי' המוספי נכונה כמו שהביא גם הערוך בערך גט וגורס אב שכתב לגטון לבניו ופי' שטר צוואה. והנה כוונת המאמר פה אברהם התחיל בליגטא ליתן מתנות וזה שסיים ובליגטא (והמעתיק הוסיף זהו מתנה, וזה ליתא בכ"י רומי) מנין שנאמר ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות. ועיין במעריך ערך ליגטא, ודבריו דחוקים. ופה המקום להעיר בעל הערוך ערך גט הביא המאמר מסנהדרין נ"א ע"א אב שכתב לגטון לבניו. והביא עוד ובב"ר פס"ב [הוא בפס"א אות ז'] ואיכן הוא לוקטור אמר לו ולבני הפילגשים. ועל זה כתב המוספי לגטין בל"ר מתנות שכיב מרע ולקטור Legator מצוה מחמת מיתה לתת מתנה עכ"ל. אולם לפנינו במדרש והיכן שטר שילוח שחילק בין בניו, השמיטו המדפיסים המלה הזרה לוקטור, והגיהו והיכן שטר שילוח והוא מלשון ויתנה שלוחים לבתו (מ"א ט' ט"ז) ענינו מתנות נשואים. ולדעתי היתה בראשונה הגירסא במדרש והיכן הוא לגטון שחילק בין בניו, ואח"כ הגיהו „שטר שילוח". גם בעל הילקוט חיי רמז ק"י לא הבין המלה הזרה והביא והיכן הוא נותן לבני קטורה. ועיין בערוך השלם ערך גט שהביא ג"כ מאמר הילקוט והעיר שם על דבריו שמחסרון ידיעת המלה הזרה לוקטור נשתנה למלות לבני קטורה. ועיין במגילת תענית פ"ג ששם מובא ג"כ המאמר מב"ר אך בקיצור: (רט) שהיה האב והבן. זה חסר בכ"י רומי, ושם הגי' בזקנה שהיה זקן שנאמר ואברהם זקן וגו', ובנדפס הגי' בהוספת דברים שהיו האב והבן נכנסים לעיר ולא היו מכירין הזקן לכבדו והיה אברהם מצטער אמר לפניו רבש"ע מה הפרש בין אב לבן א"ל הקב"ה חייך אני מתחיל בך שנאמר ואברהם זקן: (רי) אמר אברהם לפני הקב"ה. בנדפס גירסא אחרת אמר אברהם לפני הקב"ה רבש"ע אלולי נתת שלוה לדור המבול לא היו מכעיסין ומורדים ואומרים סור ממנו (איוב כא): (ריא) ר' יהושע ור' אבין. תקנתי ר' אושעיא ור' אבין כמו שהוא בכ"י רומי ובנדפס, וכן בב"ר פנ"ג אות י' ר' הושעיה רבה: (ריב) חד אמר שנגמל מן היסורין. הוא דעת ר' אבין, וחד אמר שנגמל מיצר הרע ליצר טוב הוא דעת ר' אושעיא. וכן תראה בב"ר שם ויגדל הנער ויגמל ר' הושעיה רבה אמר נגמל מיצר הרע. ובתנחומא הנדפס הגי' נשתבש חד אמר שנגמל מיצר הטוב וחד אמר שנגמל מיצר הרע, ובעל עץ יוסף דחק לפרשה, ובאמת צ"ל חד אמר שנגמל מן היסורין וחד אמר שנגמל מיצר הרע ליצר הטוב, וכן ראיתי כי נמצא נכון בכ"י החמישי של אקספארד: (ריג) זהו פונדק. בכ"י רומי בפונדק מנין שנאמר ויטע אשל בבאר שבע, ר' נחמיה אילן ורבנן אמרי שאל הין האותיות שהיה אדם נכנס והיה אמר לו שאל מה שאתה מבקש ואני מביא לך, ר' יהודה אמר מהו אשל פונדק. ובנדפס הלשון משובש, והביא ג"כ כמו בכ"י רומי רק הלשון נשתבש ר' נחמיה אמר אילן שא"ל הן האותיות שהיה אדם מיד נכנס אצלו והוא אומר לו מה אתה מבקש שאל ואני נותן לך ועשה פונדק בפרשת דרכים, וצ"ל ורבנן אמרי שאל הן האותיות אשל כמו שהוא בכ"י רומי, גם צ"ל ר' יהודה אומר מה אשל פונדק שעשה פונדק בפרשת דרכים, אולם בב"ר סוף פנ"ד וילקוט רמז צ"ה הגי' ר' יהודה אמר פרדס, וכן יש לתקן בכ"י רומי ובנדפס כי בכל מקום במדרש מובא ר' יהודה ור' נחמיה בתחלה דברי ר' יהודה ואח"כ דברי ר' נחמיה, לכן צ"ל ר' יהודה אמר אילן והוא כמו פרדס, שמובא בשמו בב"ר. וכן בסוטה דף י' ע"א ר' יהודה ור' נחמיה חד אמר פרדס וחד אמר פונדק, גם צ"ל ר' נחמיה אמר מה אשל פונדק. ועיין גם במדרש לקח טוב וירא כ"א ל"ג ובהערה כ"א שם: (ריד) זהו מתנה. הוספה מהמעתיק, וליתא בכ"י רומי. ועיין לעיל בהערה ר"ח: (רטו) בכהונה ששמש. הוספתי עפ"י הנדפס. וגם בכ"י רומי חסר, ושם איתא „בכהונה מנין שנאמר". וחסר הסיום. ואולי צ"ל שנאמר משה ואהרן בכהניו. ובירושלמי יומא פ"א ה"א ובפסיקתא פסקא פרה אמר ר' תנחום כל שבעת ימי המלואים היה משה משמש בכהונה גדולה, וכן נשנה בפסיקתא רבתי פרה ובוי"ר פי"א, ועיין

בפסיקתא

על הדוכן, שנאמר ונשיא נשיאי הלוי אלעזר וגו' (במדבר ג לב), ובקרבנות מנין, (רטז) ויקטר משה את [כל] האיל המזבחה (ויקרא ח כא), ובתורה מנין, שנאמר עלה אלי ההרה [והיה שם ואתנה לך את לחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם] (שמות כד יב). (ריז) בלעם התחיל בקובה בקוביא בלודים ובקסמים, הוי נח אחד מארבעה בני אדם שהתחילו ארבעה דברים: ויטע כרם. מהיכן היה לו, אלא (ריח) מן החרצנים שהכנים עמו לתבה נטל וזרע, שנאמר ויטע כרם וגו', ואחריו מה כתיב וישת מן היין (בראשית ט כא), (ריט) אמר ר' חייא בר אבא בו ביום שנטעה, בו ביום הפריחה, בו ביום עשתה פרי, בו ביום קטפה (רכ) ובצרה ודרכה ושתה, שנאמר וישת מן היין וישכר ויתגל בתוך אהלה (שם שם), (רכא) כתיב אהלה, אמר ר' יהודה ב"ר סימון בשם ר' חנינא בשם ר' שמואל בר יצחק נתן גלות לעשרת השבטים, שנאמר שמרון אהלה (יחזקאל כג ד):

[כא] **וירא** חם אבי כנען (בראשית ט כב). (רכב) אמר ר' יהודה בר שלום בשם ר' יעקב בר זבדי שאמר משום ר' אבהו חם ראה בעיניו והגיד בפיו, לפיכך אמר הקב"ה אם ילקה אחד מן העבדים בעינו או בשינו יצא לחירות, שנאמר וכי יכה איש את [עין] עבדו וגו' (שמות כא כ): ויקח שם ויפת את השמלה (בראשית ט כג), (רכג) אמר ר' יוחנן ויקחו לא נאמר אלא ויקח, שם נתחזק תחילה [במצוה] ואחר כך יפת, לפיכך ויקח שם ויפת:

הערות ותקונים

שם הערה ק"נ, ועיין זבחים דף ק"ב ע"א לא נתכהן משה אלא שבעת ימי המלואים, ויש אומרים לא פסקה כהונה אלא מזרעו של משה. וע"ש ברש"י. וכן עיין שם בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות משה תני בכל יום ויום היה משה מעמיד את המשכן ובכל בקר ובקר מקריב קרבנותיו, וע"ש בהערה ק"ז, ושם יש לתקן במקום ספרא סוף פ' צ"ו צ"ל סוף פ' צו: (רטז) ויקטר משה את כל האיל המזבחה. בנדפס מובא הכתוב שלפניו ויקטר משה את הראש (שם שם כ): (ריז) בלעם התחיל בקובה, בקוביא, בלודים, ובקסמים. בכ"י רומי בקוביא בקונית ובלודים ובקסמים, צ"ל בבלורית. וכן בנדפס בקוביא בבלורית ובקסמים ובזנות, במקום בקובה הליג ובזנות. בקובה פי' באהל זונות מלשון ויבא אחר איש ישראל אל הקובה (במדבר כה ח), ובקוביא הוא מלשון המשחק בקוביא. ובלורית הוא מלשון מגדלי בלורית (סנהדרין כ"א ע"א), ועיין בערוך השלם ערך בלר א' והביא שם בשם ר"ח שכתב פי' בלוריתו מקום בראש שמגלחין אותו הכומרים לע"ז: (ריח) מן החרצנים שהכנים עמו לתבה. וכ"ה בכ"י רומי, ובנדפס סי' ט"ו מהיכן היו נטיעות מחרצנים שהכנים בתיבה. ובב"ר פל"ו אות ג' ויטע כרם מהיכן היה לו אמר ר' אבא בר כהנא הכנים עמו זמורות ונטיעות [צ"ל נטיעות] ויחורים של תאנה [צ"ל ויחורים לתאנה] וגרופיות לזיתים. הה"ד ואספת אליך אין אדם כונס אלא אם כן היה צריך לו. וכן בב"ר סוף פל"א הכנים עמו זמורות לנטיעות יחורים לתאנים גרופית לזיתים. וכן בלקח טוב ויטע כרם מהיכן היה לו ר' אבא בר כהנא אמר הכנים זמורות בתבה, וכן רש"י עה"ת הביא כשנכנס לתבה הכנים עמו זמורות ויחורי תאנים: (ריט) אמר ר' חייא בר אבא. בב"ר פל"ו אות ד' אמר ר' חייא בר אבא בו ביום נטע בו ביום שתה בו ביום נתבזה ויתגל בתוך אהלו. ודרש מדכתיב ויטע כרם וישת מן היין וישכר ויתגל משמע שהשתיה סמוך לנטיעה. ובנדפס חסר זה ונמצא במאמר שלפניו באות י"ג ויחל נח איש האדמה וישת מן היין אמרו חכמים בו ביום נטע בו ביום עשה פירות בו ביום בצר בו ביום דרך בו ביום שתה בו ביום נשתכר בו ביום נתגלה קלונו: (רכ) ובצרה ודרכה ושתה, בכ"י רומי בו ביום בצרה בו ביום דרכה בו ביום שתה והמעתיק שלפנינו קצר בלשונו: (רכא) כתיב אהלה. ר"ל כתיב אהלה והראוי אהלו. ובנדפס חסר כל זה עד וילכו אחורנית שהיו מהלכין לאחוריהן. ובכ"י רומי הגי' אמר ר' יהודה בר סימון בשם ר' חנינא בשם ר' שמואל בר יצחק נתן גלות לעשרת השבטים [שנאמר] שמרון אהלה, וכן כתיב ויתגל בתוך אהלה, שניתן גלות לעשרת השבטים. ולזה המאמר כוון רש"י בפי' עה"ת אהלו אהלה כתיב רמז לעשרת השבטים שנקראו על שם שומרון שנקראת אהלה שגלו על עסקי היין שנאמר השותים במזרקי יין ע"כ. וראיתי בב"ר פל"ו סי' ד' ויתגל בתוך אהלו ר"י אמר רבי חנין בשם ר' שמואל בר יצחק ויגל אין כתיב כאן אלא ויתגל גרם גלות לו ולדורות עשרת השבטים לא גלו אלא בשביל היין כו' בתוך אהלו אהלה כתיב בתוך אהלה של אשתו ע"כ. והוא דרשה אחרת גרם גלות להשבטים דרש מן ויתגל. וכ"ה בבעה"ט שם וז"ל ויתגל אותיות גלות רמז שגלו ע"י היין, ואהלה דרש בתוך אהלה של אשתו: (רכב) אמר ר' יהודה בר שלום בשם ר' יעקב בר זבדי שאמר משום ר' אבהו, בכ"י רומי הגי' בשם ר' יעקב בן זכריה, וזה ליתא בנדפס. ובב"ר פל"ו אות ה' נתקצר המאמר אמר ר' יעקב בר זבדי מה טעם עבד יוצא בשן ועין מהכא וירא ויגד, ר"ל וירא ראיה ע"י העין, ויגד ר"ל הדיבור נהתך ע"י השינים, וכן בלקח טוב הביא וז"ל וירא חם וגו' ויגד לשני אחיו לפיכך דין העבד לצאת בשן ועין דכתיב אם שן עבדו ואם עין עבדו כנגד וירא וכנגד ויגד: (רכג) אמר ר' יוחנן. בתנחומא הנדפס סי' ט"ו מלמד ששם נתחזק תחילה במצוה. ובב"ר פל"ו וילקוט רמז ס"א אמר ר' יוחנן שם התחיל במצוה תחלה ובא יפת ונשמע לו, וכן בלקח טוב מלמד ששם היה

העיקר

וילכו אחורנית(בראשית ט כג). שהיו מהלכין לאחוריהן שהיתה ביאתן כדרך הליכתן, וערות אביהם לא ראו(שם שם), נתן להם שכרן (רכד) טלית לשם, וליפת פיוולא: ויאמר ארור כנען(שם כה). (רכה) חם ראה כנען נתארר, אמר ר' יהודה אין הקללה שוכנת במקום ברכה, (רכו) לפי שנאמר ויברך אלהים [את נח ואת בניו, (שם א) (רכז) ר' נחמיה אומר] כנען ראה והגיד לאביו חזרה קללה לעיקרה, לפיכך נאמר ויאמר ארור כנען. (רכח) אמרו רבותינו כשהיה נח בתבה, (רכט) אמר אילו היו לבני עבדים, כדי שהיו יושבים והם יוצאים לפניהם, אלא כשאצא מן התבה מה שאני מוליד אעשה אותם עבדים להם, (רל) אמר לו אתה לא הנחת לי להוליד בן רביעי שיהא עבד לאחיו, חייך אני אעשה בנך הרביעי עבד, שנאמר ויאמר ארור

הערות ותקונים

העיקר הלקיחה כי יפת הוא הגדול והיה לו להקדימו אלא דשם היה העיקר בזה שהוא לקח ואח"כ שמע לו יפת, ולמאמר התנחומא כוון רש"י עה"ת אין כתיב ויקחו אלא ויקח למד שנתאמץ במצוה יותר מיפת: (רכד) טלית לשם וליפת פיוולא. בכ"י רומי הגי' שילם להם הק' שכרם נתן לשם הטלית וליפת.... חסר המלה פיוולא. וגם בב"ר פל"ו אות ו' לפיכך זכה שם לטלית ויפת לפיוולא, ובילקוט רמז ס"א ויפת לפלוניא: ויש גירסאות בילקוט ויפת לפלמניא. וכן בלקח טוב לבני שם נתן הטלית אלו ישראל שיתכסה בה תחת השמלה כו', ע"ש בהערה מ"א. ובתנחומא הנדפס הגי' מה פרע להם הקב"ה לשם פרע שכרו מצות תכלת תפילין שהיה מכסה בה, וליפת נתן לו קבורה בארץ ישראל. השמיט המסדר הזה מלת טלית אצל שם והגיג מצות תכלת, והמלה תפילין היא הוספה חיצונית. וראיתי בדפוס מאנטובה כי מלת תפילין היא באותיות רש"י, כנראה שהיא הוספה מאוחרת מאת המדפיס. ובעל יפ"ת גורס בתנחומא מצות פתילין בטליתו שהיה מכסה בה. גם המסדר מהתנחומא הנדפס במקום ליפת פיוולא הגיג וליפת נתן לו קבורה בארץ ישראל. וגם רש"י עה"ת הביא וז"ל לפיכך זכו בניו לטלית של מצוה ויפת זכה לקבורה לבניו שנאמר אתן לגוג מקום שם קבר כו'. השמיט רש"י המצות ויפת לפיוולא והגיג לקבורה לבניו, ואולי הוסיף אחד כן ברש"י עפ"י התנחומא הנדפס. וגם סיים כמו שהוא בב"ר שם בסוף המאמר וראיתי ברבינו בחיי הביא ג"כ וישימו השמלה על שכם שניהם דרך כבוד קבע לה הקב"ה שכרם מדה כנגד מדה ישראל שקבלו את התורה שהיו מבני שם, זכו למצות ציצית, גוג ומגוג שהם מבני יפת עתידים לימות המשיח שיזכו לקבורה שיהיו מכוסין ונקברין, גוג ומגוג מבני יפת, שנאמר בני יפת גומר ומגוג, שזכו לקבורה שנאמר אתן לגוג מקום שם קבר עכ"ל. והוראת מלת פיוולא נעלם ממני, וראיתי בחדושי הרד"ל במדרש שם שכתב ויפת לפיוולא עמ"כ ובאמת המדרש שהביא רש"י בחומש שזכו לקבורה הוא בתנחומא ואינו דרשה דהכא, וכ"ל שעיקר הגי' לפלמניא והוא פלמניא של פרסים שבני יפת לובשים שהוא כעין מכנסי כהונה לכסות בשר ערוה. כדתניא בנדה י"ג משא"כ בני חם הולכי השופי שת, וכן מצאתי בילקוט ישן הגי' כן, וכ"ב פי' מכנסים עכ"ל. ועיין בערוך ערך פלניא, לכן יותר טוב לגרוס לפניא או לפימנליא, ע"ש במוספי ובהערת הרמ"ל: (רכה) חם ראה כנען נתארר. ובנדפס חם ראהו לכנען נתקלל, נ"ל וכנען נתקלל, ובב"ר חם חטא וכנען נתקלל אתמהא. ובלקח טוב אם חם חטא כנען למה נתארר: (רכו) לפי שנאמר ויברך אלהים וגו'. בכ"י רומי הגי' לפיכך ויברך אלהים וגו', ובנדפס הגי' ר' יהודה אומר אין הקללה שוכנת במקום ברכה שהרי ברך הקב"ה נח ובניו שנאמר ויברך אלהים את נח ואת בניו (וכנען נתעבר בתבה), המלות שהסגרתי מיותרות הן ואין להם שהר. ובב"ר פל"ו ובלקח טוב רי"א לפי שכתוב ויברך אלהים את נח ואת בניו, ואין קללה הוה במקום ברכה, לפיכך ויאמר ארור כנען, ועיין ביפ"ת, ודברי הב"ר מובאים בתוס' סנהדרין דף ע' ע"א ד"ה קללו: (רכז) ר' נחמיה אומר כנען ראה. הוספתי עפ"י כ"י רומי, ושם הגי' ר' נחמן אמר, ובתנחומא הנדפס ובב"ר ובלקח טוב הגי' ר' נחמיה אומר, ובלקח טוב יש לתקן במקום והגיד להם נ"ל לחם: (רכח) אמרו רבותינו. בכ"י רומי רב א' חסר הקו על מלת רב והכוונה רבותינו אמרו וכן בנדפס ורבותינו אמרו, ובב"ר פל"ו אמר ר' ברכיה, ברור שלפני המעתיק הראשון היתה הגי' א' רב' ועשה מזה א"ר ברכיה, ונ"ל אמרו רבותינו: (רכט) אמר אילו היה לבני עבדים. בכ"י רומי עד שהיה נח בתבה נתן בלבו ואמר אילו היו לבני עבדים, כדי שהן יושבין והן יוצאין לפניהם. ובנדפס עד שהיה נח בתבה אמר בלבו הלואי שיהיו לבני אלו עבדים שיהיו בני יושבין ועבדים משמשין לפניהם. ובב"ר הלשון משונה הרבה נער נצטער נח בתבה שלא היה לו בן קטן שישמשנו: (רל) אמר לו אתה לא הנחת לי להוליד בן רביעי. בנדפס מיד אמר לחם [נ"ל אמר לו] אתה לא הנחת כו'. ובב"ר כיון שעשה חם אותו מעשה אמר אתה מנעת אותי מלהעמיד לי בן קטן שישמשני לפיכך יהיה אותו האיש עבד לאחיו שהן עבדים לי, ומפורש ברחבה בלקח טוב כנען רביעי שבבני חם דכתיב ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען, ולפי שקלקלו לאביו בבן רביעי שמנע ממנו תשמישו של בן רביעי לפיכך אררו ברביעי, ועיין סנהדרין ע' ע"ב, וברש"י עה"ת, ובתנחומא הנדפס נמצא הוספה, אחר שסיים לפיכך בן רביעי שאתה מוליד יהיה עבד [שנאמר] ויאמר ארור כנען [עבד עבדים יהיה לאחיו], הוסיף והביא „על דעתיה דמאן דאמר שחס עמד וסרס את אביו" וזה הוסיף המסדר הזה עפ"י מאמרם סנהדרין שם רב ושמואל חד אמר סרסו וחד אמר רבעו, מ"ד סרסו מתוך שקלקלו ברביעי קללו

כנען[עבד עבדים יהיה לאחיו (בראשית ט כה)],(רלא) אמר ריש לקיש (רלב) הרי משל חם עבדים לעולם, אבל בניו של שם יוצאים חפשים בעולם, שנאמר כי ימכר לך (דברים טו יב), ולקחת את המרצע (שם שם יז), מה כתיב שם והיה לך עבד (לעולם) [עולם] (שם שם), אבל כאן עבד עבדים, עבד שאינו נוטל חירות ולא יצא לעולם, מי גרם לו הארירה הזאת, על ידי שביזה את אביו, (רלג) וכן עתיד הקב"ה לפרוע מבניו של חם ולבזותם על ידי מלך אשור, שנאמר כן ינהג מלך אשור וגו' [ערום ויחף] (ישעיה כ ד), (רלד) מהו ערום ויחף, שהיה מבזה אותן ומוליכן ערומים, (רלה) ויפת שכיבד את אביו, מה פרע לו הקב"ה, (רלו) כשיבא גוג הקב"ה מאפילו ומכסה עליו, שנאמר והיה ביום ההוא אתן לגוג מקום שם קבר (יחזקאל לט יא), ומה פרע לו הקב"ה לשם, (רלז) אלא בשעה שנכנסו בניו של אהרן להקריב, נשרפו גופיהם, (רלח) ולא נשרפו בגדיהם, למה שהם בניו של שם, הרי בצדיקים, ומנין ברשעים, (רלט) בשעה שעלה סנחריב לירושלים וכל חיילותיו עמו, (רמ) נשרפו גופיהן ולא נשרפו בגדיהם, למה שהן מבני בניו של שם, שנאמר בני שם עילם ואשור וארפכשד ולוד וארם (בראשית י כב): (רמא) יפת אלהים ליפת (שם ט כז). ואע"פ כן וישכן באהלי שם (שם שם), (רמב) וכל הדברים הללו על ידי היין הגיעו, (רמג) כך בכל מקום שאתה מוצא יין אתה מוצא כשלון, וכן נח על ידי יין, וכן בשבטים, שישבו לאכל לחם מכרו את יוסף אחיהם, וכן בשטים, ותקראן לעם לזבחי אלהיהן,

---

הערות ותקונים

ברביעי, וזה שייך על אתה לא הנחת לי להוליד בן רביעי, ואין צורך להגהות בעל אות אמת המובא בעץ יוסף רק הוא הוספה מן מסדר התנחומא, וליתא לפנינו בכ"י: (רלא) אמר ריש לקיש. בכ"י רומי ובנדפס אמר ר' שמעון בן לקיש: (רלב) הרי משל חם עבדים לעולם. הלשון בכ"י רומי יותר מתוקן וכך הגי' שם עם איזה הוספות הרי אף משל שם עבדים שנאמר כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה (דברים טו יב) אלא בניו של שם יוצאים חפשים שנאמר כי ימכר לך [וגו' ועבדך שש שנים ובשנה השביעית תשלחנו חפשי מעמך (שם שם) אבל של חם אינן יוצאין לחרות] שנאמר (והיה כי יאמר אליך לא אצא מעמך וגו' ולקחת את המרצע וגו' והיה לך עבד עולם) (שם שם פז יז)[צ"ל לעולם בהם תעבודו(ויקרא כה מו)]הוי עבד עבדים שאינו יוצא לחירות לעולם.ובנדפס במקום אלו בניו של שם צ"ל אלא בניו של שם: (רלג) וכן עתיד הקב"ה לפרוע מבניו. מובא בב"ר פל"ו אות ו': (רלד) מהו ערום ויחף שהיה מבזה אותן ומוליכן ערומים, זה חסר בנדפס: (רלה) ויפת שכבד את אביו מה פרע לו הקב"ה. מובא בב"ר שם: (רלו) כשיבא גוג הקב"ה מאפילו ומכסה עליו. בכ"י רומי כשיבא גוג הקב"ה מפילו. ובנדפס כשיבא גוג ומגוג על ישראל ומפילו, צ"ע כשיבא גוג הקב"ה מפילו: (רלז) אלא בשעה שנכנסו בניו של אהרן להקריב נשרפו גופיהם ולא נשרפו בגדיהם. בנדפס כשנכנסו בני אהרן להקריב ותצא אש מלפני ה' [ותאכל אותם] (ויקרא י ב), ולא היו בגדיהם שרופים אלא שרופי הנשמה ולא הגוף, אותם ולא הגוף אותם ולא בגדיהם, ע"כ. ולפנינו בתנחומא כ"י מפורש שנשרפו גופם, אולם המסדר האחרון הזה הביא כמו שהוא בגמרא סנהדרין נ"ב ע"א שריפת נשמה וגוף קיים ע"ש. גם הסיום אותם ולא הגוף אותם ולא בגדיהם הוא מגמרא שם, אלא שם איתא אותם ולא בגדיהם ותו לא, ועיין ברש"י ובתוס' שם: (רלח) ולא נשרפו בגדיהם. עיין בלקח טוב (נח ט כג) כיוצא בו שלם לבני שם אלו בני אהרן דכתיב וישאום בכתנותם (ויקרא י ה) שלא נשרפו בגדיהן, ועיין תוס' סנהדרין דף נ"ב ע"א ד"ה אותם: (רלט) בשעה שעלה סנחריב לירושלים וכל חיילותיו עמו. בכ"י רומי בשעה שעלה סנחריב וכל חיילותיו עמו לירושלים, ובנדפס מירושלים: (רמ) נשרפו גופיהן ולא נשרפו בגדיהם. בלקח טוב הביא בזמן שעלה חיל סנחריב על ירושלים כו', וכתיב ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש מלמד שגופן נשרפו ובגדיהן קיימין, כי הא דר' יוחנן קרי למאניה מכבדותא, והוא מגמרא שבת קי"ג ע"ב, וע"ש ברש"י, ועיין בלקח טוב בהערה מ"א שהעירותי שבתנחומא הנדפס חסר ראיה מהכתוב ויצא מלאך ה', גם הסיום שהביא רבינו טוביה וכתיב ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש, ושם בפי' עץ יוסף כתב וז"ל ולא בגדיהם דייק מדכתיב ותחת כבודו יקד יקוד, וכבוד היינו מלבוש כי הא דר' יוחנן קרי למאניה מכבדותא הוא מרש"י שבת דף קי"ג ע"ב ד"ה ה"ג והעלים את המקור, ועיין ילקוט יחזקאל רמז שע"ט שהביא בשם ב"ר פל"ו רב הונא אמר במוקסיון, וכתיב ותחת כבודו יקד יקוד ולא כבודו ממש, וכן בני אהרן וישאום בכתנותם, והסיום הזה שהביא הילקוט וכתיב וכו' ליתא במדרש: (רמא) יפת אלהים ליפת ואעפ"כ וישכן באהלי שם. בנדפס הגי' וכתיב יפת אלהים ליפת כאילו הוא מוסב למעלה, אולם הוא מאמר בפני עצמו ומתחיל מן הכתוב יפת אלהים ליפת, וחסר פה הדרש, ונמצא בב"ר פל"ו יפת אלהים ליפת זה כורש שהוא גוזר שיבנה בית המקדש ואעפ"כ וישכן באהלי שם, וכן מובא בלקח טוב, וציינתי שם בהערה ב"ר וילקוט ופסיקתא רבתי פל"ה פסקא רני ושמחי בת ציון אות א', ויומא דף י' ע"א, ורש"י עה"ת בשם מדרש חכמים: (רמב) וכל הדברים הללו ע"י היין. עד ילמדנו רבינו ליתא בנדפס: (רמג) כך בכל מקום.

בכ"י

(במדבר כה ב), וכן במעשה העגל על ידי יין, וישב העם לאכול ושתו (שמות לב ו), והשבטים לא גלו אלא מתוך היין, שנאמר הוי משכימי בבקר שכר ירדופו (ישעיה ה יא), השותים במזרקי יין (עמוס ו ו), ואף שבט יהודה ובנימין לא גלו אלא מתוך היין, שנאמר וגם אלה ביין שגו (ישעיה כח ז), אמר הקב"ה בעולם הזה (רמד) עשוי לתקלה, אבל לעולם הבא אני עושה את היין עסים, שנאמר והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים וגו' (יואל ד יח):

[כב] ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים (בראשית יא א). (רמה) ילמדנו רבינו בית שנותנין בו עירוב, (רמו) מהו שיהא צריכה עירוב או לא, (רמז) ר' יעקב בר אחא שאל את ר' אבהו, א"ל בית שמאי אומרים צריך, ובית הלל אומרים אינו צריך, והלכה כבית הלל. (רמח) אמר ר' יהושע בן לוי לא התקינו עירובי חצירות אלא מפני דרכי שלום, כיצד אשה משלחת את בנה לחברתה, והיא נושקתו ומחבקתו, ואמו אומרת וכן היא אוהבת אותי, ויהא לבי עליה, נמצאו עושות שלום על ידי העירוב, אמר הקב"ה אני נתתי שלום בעולמי, והרשעים הללו עמדו ליתן מחלוקת, ומנין שחלקו על הקב"ה, ממה שקראו בענין, ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים, (רמט) ואף דור הפלגה עמדו ומרדו בהקב"ה ובקשו לעלות לרקיע, אמרו לא (הכל ממנו) [כל הימנו] לבור לו העליונים, (רנ) התחילו להוציא דברים של חירופים, (רנא) (שנאמר) [ומנין ממה שקרינו בענין] ויהי כל הארץ שפה אחת וגו':

[כג] [ויהי כל הארץ שפה אחת]. (רנב) זש"ה אל תהרגם פן ישכחו עמי הניעמו בחילך והורידמו (תהלים נט יב), כנגד מי אמר דוד המקרא הזה, לא אמרו אלא כנגד דואג ואחיתופל, אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם אל תהרגם בהריגה שאתה הורג שאר בני אדם, אלא (הניעם בעולם) [הניעמו בחילך] שיהיו מטולטלין בעולם, [והורידמו] והורידם מגדולתן, (רנג) למה כי מרו בך, חטאת פימו דבר שפתימו (שם שם יג), שהיו חוטאין

הערות ותקונים

בכ"י רומי וכן בכל מקום שאתה מוצא מזון את מוצא כשלון: (רמד) עשוי לתקלה. בכ"י רומי עשה היין תקלה: (רמה) ילמדנו רבינו. וכן מובא בנדפס אות ט"ז: (רמו) מהו שיהא צריכה עירוב או לא. בכ"י רומי מה שהוא צריך עירוב. ובנדפס מהו שהוא צריך לערוב, וצ"ל כמו לפנינו, מהו שיהא צריך עירוב, ר"ל שנם הוא יתן פת לשותפות. ועיין עירובין מ"ט ע"א בית שמניחין בו עירוב אין צריך ליתן את הפת: (רמז) ר' יעקב בר אחא שאל את ר' אבהו. בנדפס הגי' כך שנו רבותינו ר' יעקב בר אחא שאל את ר' אבהו, והמלות כך שנו רבותינו מיותרות ולא נמצא במשנה. ואולי היה כן לפני בעל התנחומא במשנה, ולפנינו לא נמצא בבבלי בשום מקום פלוגתת בית שמאי ובית הלל בזה, אבל הוא בירושלמי עירובין פ"ו ה"ז. ר' יעקב בר אחא דמכית אמיה א"ר יוסי לר' אבהו תני לה ותנא לה ב"ש אוסרין וב"ה מתירין ע"כ: (רמח) אמר ר' יהושע בן לוי לא התקינו עירובי חצרות אלא מפני דרכי שלום. זה מצאתי בירושלמי עירובין פ"ג (הל"ב) דף כ' ע"ד ופ"ז (הל"ט) דף כ"ד סוף ע"ג, וכך איתא שם אמר ר' יהושע [ובפ"ז אמר ר' יהושע בן לוי] מפני מה מערבין בחצירות מפני דרכי שלום מעשה באשה אחת שהיתה דבוקה לחברתה ושלחה עירובה לגבי ברה [נ"ל לגבה ע"י ברה, ובפ"ז ביד ברה] נסתיה וגפפתיה ונשקתיה, אתא ואמר קומי אימיה [ובפ"ז אמר לאימיה] אמרה הכין הוות רחמה לי [בפ"ז ליתא למלת הוות] ולא הוינא ידעה, מתוך כך עשו שלום, הדה"ד דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, ע"כ. ופי' דבוקה שנואה ושלחה עירובה ע"י בנה ולקחה אותו השכנה וחבקו ונשקו, אתא הנער וסיפר לאמו ואמרה כל כך היא אהובה לי ואנכי לא ידעתי ומתוך כך עשו שלום. ועיין במהרש"א סוף עירובין ובהרא"ש פ"ז סי' י"ב ובמראה הפנים בירושלמי בפ"ג ה"ב ובפ"ז ה"ט. ומדברי הירושלמי תראה שהמסדר התנחומא העתיק המאמר הזה אל לשון עברי, וחסר שהיתה שנואה לחברתה, במקום לפנינו והיא נושקתו ומחבקתו הגי' בכ"י רומי והיא גונחת ומנשקו, ובנדפס והיא גוחנת עליו ומנשקתו, ובשניהם בטעות וצ"ל חובקתו, ובירושלמי גפפתיה ונשקתיה, ותרגם ויחבק לו וגפיף ליה, ויחבקהו תרג' וגפפיה. גם במקום ואמו אומרת וכן היא אוהבת אותו הגי' בנדפס הרי אוהבת אותו צ"ל אותי, גם במקום ויהא לבי עליה, בכ"י רומי ובנדפס בטעות והיה בלבה עליה: (רמט) ואף דור הפלגה. זה השמיט בעל מסדר התנחומא הנדפס, ושם מתחיל מן זש"ה אל תהרגם: (רנ) התחילו להוציא דברים של חירופים. דרש ודברים אחדים לדברים חדים, ועיין ב"ר פל"ח אות ו', ודברים אחדים שאמרו דברים חדים על ה' כו', אמרו לא כל הימנו לבור את העליונים וליתן לנו את התחתונים, ועיין בלקח טוב נח י"א א' ובהערה ג': (רנא) שנאמר ויהי כל הארץ שפה אחת. תקנתי גם פה כמו שנמצא בכ"י רומי הסיום, ומנין ממה שקרינו בענין ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים: (רנב) זש"ה אל תהרגם. מובא בתנחומא הנדפס אות י"ז, ושנה בשינויים בב"ר ריש פל"ח, ומתחיל שם [רבי] אלעזר (ב"ר) [בשם ר'] יוסי בר זמרא פתח אל תהרגם, ומובא בילקוט תהלים רמז תשע"ז בשם ב"ר: (רנג) למה כי מרו בך. וכ"ה בכ"י רומי ובנדפס, ונראה כי נתחלף להדורש הכתוב הזה

בפיהן ועוד בשפתותיהן, דואג אמר ראיתי את בן ישי בא נובה וגו' (ש"א כב ט), אחיתופל אמר לאבשלום בא אל פלגשי אביך וגו' (ש"ב טז כא), חטאת פימו, שהיו חוטאין בפיהם, דבר שפתימו, בדבור בשפתותיהם, לפיכך (נלכדו בלשונם) [ילכדו בגאונם] (תהלים נט יג): (רנד) ד"א לא אמרו אלא כנגד דור הפלגה, (רנה) אל תהרגם בהרינה שהרגת דור המבול, אלא הניעמו בחילך, טלטלם בעולם, שנאמר (רנו) ויפץ ה' אותם (בראשית יא ח). חטאת פימו שחטאו בפיהם, דבר שפתימו שחטאו בשפתותיהם, לפיכך ילכדו בגאונם: (שנאמר) [כד] ויהי כל הארץ שפה אחת, (רנז) מה כתיב למעלה מן הענין, אלה משפחות בני נח (שם י לב), ואחר כך ויהי כל הארץ שפה אחת, (רנח) אמר שלמה אם תכתוש את האויל במכתש [בתוך הריפות בעלי לא תסור מעליו אולתו] (משלי כז כב), מי שהוא מכה את האויל עם שהוא מעלה את השבט להיות שונה לו הוא שוכח את הראשון, בתוך הריפות בעלי, (רנט) עם שהוא מעלה את הראשון כבר נשכח, (רס) אפילו כן לא תסור מעליו אולתו: ד"א אם תכתוש את האויל במכתש, (רסא) ר' נחמיה בנו של ר' שמואל בר נחמן אמר למה הן דומין (רסב) לצנצנת מלאה, ועלו חגבים עליה, הראשון ונפל, (רסג) [השני ונפל, השלישי ונפל], ולא למד השני מן הראשון, (רסד) (ולא השני מן השלישי) [ולא השלישי מן השני], (רסה) כך הרשעים בא הראשון עולה ומתגבר ונופל, ואין השני למד מן הראשון, כך עמדו דורו של אנוש (רסו) וקראו ע"ז, שנאמר אז הוחל לקרוא בשם ה' (בראשית ד כו), מה עשה הקב"ה (רסז) קרא לים ושטפן, שנאמר הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ (עמוס ה ח), (רסח) עמדו דור המבול והכעיסו להקב"ה, שנאמר ויאמרו לאל סור ממנו (איוב כא יד), ואבדו מן העולם, ולא למדו מדור אנוש, (רסט) [דור הפלגה לא למדו מדורות הראשונים], הוי אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי, זה דור הפלגה, (ער) שהיו מוציאין דברי חירופין אחרי יחידו של עולם, שנאמר ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים, (רעא) ר' ברכיה הכהן אמר מהו שפה אחת, שהיו משפחה אחת, (רעב) ד"א שפה אחת ששפו פורענות

הערות ותקונים

עם הכתוב הדיחמו כי מרו בך (תהלים ה יא), כי בכתוב תהלים נ"ט י"ג לא כתיב כי מרו בך: (רנד) ד"א לא אמרו, עד ד"א אם תכתוש את האויל במכתש חסר בכ"י רומי שהשמיט המעתיק מן ד"א עד ד"א: (רנה) אל תהרגם בהרינה שהרגת דור המבול. בנדפס אל תהרגם פן ישכחו בהרינה שהרגת דור המבול, המלות „פן ישכחו" מיותרות הן כי דורש רק על המלות אל תהרגם, ובזה סר הלחץ אשר לחץ בעל עץ יוסף: (רנו) ויפץ ה' אותם. בנדפס כתיב אחר זה והורידמו על שאמרה הבה נבנה לנו עיר למה כי מרו בך: (רנז) מה כתיב למעלה מן הענין. מובא בנדפס אות י"ח: (רנח) אמר שלמה אם תכתוש את האויל. בב"ר פל"ח פתח ר' אבא [בר כהנא] בפסוק הזה, אבל באופן אחר, ומובא גם בילקוט משלי רמז תתקס"א, וחסר הציון „ב"ר": (רנט) עם שהוא מעלה את הראשון כבר נשכח. בנדפס הגי' עד שהוא עולה הוא שוכח את השניה, וגי' שלפנינו היא היותר נכונה: (רס) אפילו כן. צ"ל אעפ"כ, כמו שהוא בנדפס: (רסא) ר' נחמיה בנו של ר' שמואל בר נחמן. כ"ה גם בכ"י רומי, ובנדפס נחמן בנו של ר' שמואל בר (נחמן) [נחמני], עיין סדר הדורות ערך רב נחמן בר שמואל בר נחמן: (רסב) לצנצנת מלאה ועלו חגבים עליה. בכ"י רומי לצנצנת מליאה זובים עלה הראשון ונפל, אולי צ"ל זבובים, ובנדפס הגי' למה"ד לצנצנת מלאה חגבים עלה הראשון ונפל: (רסג) השני ונפל. הוספתי, וכ"ה לנכון בנדפס, ושם יש לתקן עלה השלישי ונפל במקום והשלישי ונפל. ובדפוס מאנטובה עלה הראשון ונפל עלה השני ונפל, והמלות עלה השלישי ונפל חסר שם. וראיתי בדפוס ויניציא הגי' נפל הראשון ועלה השני ונפל. ובכ"י רומי הלשון משובש: (רסד) ולא השני מן השלישי. תקנתי שצ"ל ולא השלישי מן השני, ובנדפס הגי' שלישי לא למד מן השני, השני לא למד מן הראשון: (רסה) כך הרשעים. עד כך עמדו חסר בנדפס: (רסו) וקראו ע"ז. בנדפס וקראו שמו של הקב"ה לע"ז: (רסז) קרא לים ושטפן. בנדפס קרא ים אוקינוס והציף שלישו של עולם, עיין מכילתא יתרו פ"ז באותה שעה עלה אוקיאנוס והציף שלישו של עולם, וספרי עקב פסקא מ"ג, ועיין ב"ר סוף פכ"ג ב' פעמים עלה הים והציף את העולם, ומובא ג"כ בילקוט עמוס רמז תקמ"ג, ועיין גם בירושלמי שקלים פ"ו ה"ב (דף כ' ע"א), ובנדפס נוסף עוד ואומר אבנים שחקו מים תשטף ספיחיה עפר ארץ ותקות אנוש האבדת (איוב יד יט): (רסח) עמדו דור המבול. בנדפס חסרה מלת „עמדו" גם המלות „והכעיסו להקב"ה": (רסט) דור הפלגה לא למדו מדורות הראשונות. הוספתי ע"פ הנדפס: (ער) שהיו מוציאין דברי חירופין. בנדפס שהיו מחרפין בפיהם: (רעא) ר' ברכיה הכהן אמר שפה אחת שהיו משפחה אחת. זה חסר בנדפס, וכן בלקח טוב הביא שפה אחת משפחה אחת. ודרש שפה כמו ספח מלשון ושפח ה' את קדקד בנות ציון (ישעיה ג יז), ענינו צרעת מספחת, ואולי צ"ל שהיו מספחת: (רבע) ד"א שפה אחת ששפו

לעולם, (רעג) [ודברים אחדים, דברים שהוציאו אחרי יחידו של עולם]: ד"א ודברים אחדים, שהוציאו אחרי שני יחידי עולם, אחרי הקב"ה דכתיב שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ד), ואחר אברהם, שנאמר אחד היה אברהם (רעד) (ואהבהו) (יחזקאל לג כד): ד"א ויהי כל הארץ [שפה אחת], (רהע) אמר ר' אייבו בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, בשלשה מקומות חלקו באי עולם על הקב"ה, אחד בימי יהושע, שנאמר (ויקבצו) [ויתקבצו] יחדו להלחם עם יהושע [ועם ישראל פה אחד] (יהושע ט ב), מהו יחדו שחלקו על הקב"ה. ואחד בימי גוג ומגוג, שנאמר יתיצבו מלכי ארץ וגו' (תהלים ב ב). (רעו) וכאן, שנאמר ויהי כל הארץ [שפה אחת ודברים אחדים], דברים של חרופים היו מוציאין על הקב"ה, (רעז) אלא שלא פרשו הכתובים, אלא רבותינו פרשו מקצתן, מה היו אומרים, (רעח) אחר אלף שנים ויום אחד ושש מאות וחמשים ושש שנים מבול בא לעולם, (רעט) והשמים מתמוטטין, והמים העליונים (רפ) יפלו עלינו, אלא באו (רפא) ונעשה לנו פרגוסין, (פי' עמודים), שאם יפלו השמים יהיו מעמידין בהם, הוי ודברים אחדים:

[כה] (רפב) **ויאמרו** איש אל רעהו (בראשית יא ג). מהו איש אל רעהו, (רפג) כוש למצרים, [ומצרים לפוט], ופוט לכנען: (רפד) הבה נבנה לנו עיר (שם שם ד),

---

הערות ותקונים

שספו פורענות לעולם. בנדפס ספה אחת ש"ן כתיב, ר"ל כתיב בשי"ן לא בסמ"ך, ודרש ספה בשי"ן ימנית שספו פורענות. ובלקח טוב ד"א שספו פורענות לעולם כאחת, כענין שנאמר ספות הסיר (יחזקאל כד ג): (רעג) ודברים אחדים. הוספתי ע"פ כ"י רומי, ובנדפס חסר זה עד אמר ר' אייבו, ושם נמצא הוספה אמרו לא כל הימנו שיבור לו העליונים ויתן לנו התחתונים, והוא מב"ר פל"ח, ואח"כ נמצא שם אוספה שניה נעלה לרקיע ונכהו בקרדומות, ונחלקו לג' כתות, אחת אומרת נעלה ונשב שם, ואחת אומרת נעשה עמו מלחמה, ואחת אומרת נעבוד שם ע"ז, זו שאמרו נעלה ונשב שם משם הפיצם ה', וזו שאמרו נעשה עמו מלחמה נעשו קופין רוחין ושדין, וזו שאמרו נעבוד שם ע"ז, בלע ה' פלג לשונם ויפץ ה' אותם, והוא שהוסיף המסדר הזה מגמרא סנהדרין (דף ק"ט ע"א): (רעד) ואהבהו. הסגרתי וליתא בקרא, וכן ליתא בכ"י רומי: (רהע) אמר ר' אייבו בשם ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי. מובא בילקוט יהושע רמז י"ט בשם התנחומא, ובנדפס ר' איבו בשם ר' יוסי הגלילי, צ"ל בשם ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, גם חסרים שם המלות, „ד"א ויהי כל הארץ שפה אחת": (רעו) וכאן שנאמר ויהי כל הארץ. בנדפס חסר הסיום עד ויאמרו איש אל רעהו, והנוסחא שם וכאן . . . ויאמרו איש אל רעהו, וזה טעות. גם המעתיקים הניגו בראש המאמר „אחת כאן" ובאמת בכ"י שלפנינו הוא בסוף „וכאן שנאמר ויהי כל הארץ שפה אחת". ואולי בעבור שלא הבינו הכוונה וכאן ויאמרו איש אל רעהו הוסיפו בראש המאמר „אחת כאן" ובאמת מלת וכאן בסוף יש למחוק, ומן ויאמרו איש אל רעהו מתחיל מאמר חדש. ובתנחומא דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא ראיתי הנוסחא כמו לפנינו בכ"י: (רעז) אלא שלא פרשו הכתובים אלא רבותינו פרשו מקצתן. עיין ב"ר פל"ח אות ו' מעשה דור הפלגה לא נתפרש, ודברים אחדים שאמרו דברים חדים אמרו אחת לאלף ותרנ"ו שנה הרקיע מתמוטט כו', וע"ש גם ברים פל"ח: (רעח) אחרי אלף שנים ויום אחד ושש מאות וחמשים ושש שנים שמבריאת העולם עד המבול החשבון מטועם. אלף ותרנ"ו שנה, עיין בסדר עולם רבא בהתחלתו מאדם עד המבול אלף ותרנ"ו שנה, וזה פרטן כו', ע"ש. ולדעתי המלות „ויום אחד" הוא הוספה כי אלף שנים הוא יום אחד אצל הקב"ה, וגם ליתא בכ"י רומי: (רעט) והשמים מתמוטטין. בכ"י רומי בטעות מתמעטים, וצ"ל מתמוטטים: (רפ) יפלו עלינו. בכ"י רומי יורדין עלינו: (רפא) ונעשה לנו פרגוסין (פי' עמודים). המלות שהסגרתי הוסיף המעתיק בכ"י אקספארד שלפנינו, וליתא בכ"י רומי, ושם הגי' פרגיסין, ובב"ר פל"ח אות א' ואות ו' וילקוט רמז ס"ב ונעשה סמוכות אחד מן הצפון ואחד מן הדרום ואחד מן המערב, ברור שהיתה הנוסחא גם בב"ר פרגיסין, ואח"כ השמיטו המלה הזה והניגו „סמוכות" ומלת פרגיסין לא הביאו הערוך והמוספי. ופי' פרגוסין מלשון יוני πύργοι במשקל קבוץ עברי מגדלים Thürme כאשר כתב אלי ידידי החוקר הגדול דר' קאהוט נ"י: (רפב) ויאמרו איש אל רעהו. עיין לעיל הערה רע"ו שהעירותי בנדפס בטעות „וכאן ויאמרו איש אל רעהו". רק מן ויאמרו איש אל רעהו הוא מאמר חדש: (רפג) וכוש למצרים [ומצרים לפוט] ופוט לכנען. כן תקנתי ע"פ כ"י רומי, ובנדפס כוש לפוט ופוט לכנען חסר, וכצ"ל כוש [למצרים ומצרים] לפוט ופוט לכנען, וברש"י עה"ת הביא וז"ל אומה מצרים לכוש וכוש לפוט ופוט לכנען, יש לתקן ברש"י כמו שהוא לפנינו, וכן מפורש סדרם בקרא ובני חם כוש ומצרים ופוט (בראשית י ו), וראיתי בב"ר פל"ח אות ח' ויאמרו איש אל רעהו מי אמר למי רבי ברכיה אמר מצרים אמר לכוש, וכן מובא בלקח טוב, אולם בילקוט רמז ס"ב הביא הגי' מב"ר כוש אמר למצרים. ובדפוס אחר מהילקוט ראיתי שתקנו גם בילקוט ע"פ הב"ר מצרים אמר לכוש, וחשבו לתקן וקלקלו, כי הגי' הנכונה כמו שהיה בילקוט כוש אמר למצרים, וכן יש לתקן בב"ר לפנינו: (רפד) הבה נבנה לנו עיר.

(רפה) אמר להם הקב"ה אתם אמרתם הבה, חייכם בו בלשון ארד עליכם, שנאמר הבה נרדה [ונבלה שם שפתם] (בראשית יא ז). (רפו) אמר ר' חייא בר אבא לשלשה חלקים נחלק המגדל, שליש נבלע, ושליש נפל, ושליש עומד עד עכשיו, (רפז) מי שעולה לראשו רואה התמרים של יריחו כחגבים הללו:

[כו] (רפח) **אתה** מוצא מעשה דור המבול נתפרשו, ומעשה דור הפלגה לא נתפרשו, מעשה דור המבול פרשו איוב, שנאמר גבולות ישיגו [עדר גזלו וירעו] חמור יתומים ינהגו (איוב כד ב ג), מהו גבולות ישיגו, שהיו נכנסין זה בגבולו של זה (רפט) וזה בגבולו של זה, ועדר גזלו וירעו (רצ) [שהיו גוזלים זה צאנו של זה], חמור יתומים ינהגו, כשהיו רואין חמור ביד יתום, (רצא) מיד היו נוטלין אותו ממנו. יחבלו שור אלמנה (שם), אלמנה שמת בעלה והניח לה שור אחד ויצאה לרעות אותו, מיד היו נוטלין אותו ממנה, ערום ילינו מבלי לבוש (שם שם ז), (רצב) כיון שראו בני אדם שהיו עושין בהם כך, (רצג) היו מפשיטין את בגדיהם ומהלכין ערומים, (רצד) והדברים הרבה אלא כדי שלא להטריח בפניכם:

הערות ותקונים

בכ"י רומי וכן בנדפס מובא הדרש הזה על הכתוב שלפניו הבה נלבנה לבנים, אולם הגי' שלפנינו נכונה, וכן הוא במכילתא בשלח מסכתא דשירה פרשה ב' וכן אתה מוצא באנשי מגדל שבמה שנתגאו לפניו בו נפרע מהם שנאמר ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים וגו', וכתיב הבה נרדה וגו' ויפץ ה' אותם משם. וכן תראה בלקח טוב נח י"א ד' הם אמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל, והקב"ה הבה נרדה, הם אמרו פן נפוץ והקב"ה הפילם דכתיב ויפץ ה' אותם ע"כ. וכן הביא רש"י נח י"א ז' הבה נרדה מדה כנגד מדה הם אמרו הבה נבנה והוא כנגדם מדד ואמר הבה נרדה, וכוון להמאמר שלפנינו בתנחומא בכ"י: (רפה) אמר להם הקב"ה אתם אמרתם הבה. בנדפס הלשון משונה אמר הקב"ה רשעים בהבה פשעכם בהבה אבלבל אתכם שנאמר הבה נרדה ונבלה שם שפתם: (רפו) אמר ר' חייא בר אבא לשלשה חלקים נחלק המגדל שליש נבלע ושליש נפל ושליש עומד עד עכשיו. וכ"ה גם בכ"י ברומי, ובנדפס גי' אחרת אמר ר' חייא בר אבא מגדל שעשו שליש נשרף שליש נבלע שליש קיים. וזה לקח המסדר מן גמרא בבלי סנהדרין דף ק"ט ע"א אמר ר' יוחנן מגדל שליש נשרף שליש נבלע שליש קיים. ופירש"י שליש נבלע נבלעו יסודותיה משוקעות היא בקרקע עד שליש, ושליש של מעלה נשרף, ושליש אמצעי קיים בקרקע ולא שיהא עומד באויר. מזה תראה שהמסדר הזה מהתנחומא לקח דבריו מהבבלי, ובמקום שלפנינו בגמרא שם מובא זה בשם ר' יוחנן הניח הוא שם האומר כמו שהוא בתנחומא כ"י. ובב"ר פל"ח אות ח' איתא אמר ר' חייא בר אבא המגדל הזה שבנו שלישו נשרף, ושלישו נשקע, ושלישו קיים. אין ספק אצלי שגם בב"ר היתה הגי' שלישו נפל (חלק העליון) ושלישו נשקע (חלק התחתון) ושלישו קיים (חלק האמצעי), אבל אח"כ שינו המדפיסים שלישו נשרף במקום שלישו נפל להתאים עם דברי הבבלי, אולם בילקוט רמז ס"ב בשם ב"ר נמצא עוד הגירסא הישנה המגדל הזה שבנו שלישו שקע (כמו נבלע שלפנינו בתנחומא) שלישו קטף (יותר נכון לגרוס קטע, כי קטף נופל רק בצמחים ובשבלים ובפרי מענף, וקטע כמו נפל בתנחומא), ושלישו קיים. ועוד סעד לדברי תראה גם בלקח טוב (נח י"א ה') אמר ר' אחא [צ"ל ר' חייא] בר אבא מגדל שלישותו נפל שלישותו נשקע בארץ ושלישותו קיים: (רפז) מי שעולה לראשו רואה התמרים של יריחו כחגבים הללו. בנדפס מי שעולה לראשו רואה דקלים אשר ביריחו כחגבים, כי יריחו היתה עיר התמרים כמו בקעת יריחו עיר התמרים (דברים לד ג), וכן ויביאם יריחו עיר התמרים (דה"ב כח טו), ובב"ר פל"ח אות ח' רבי הונא בשם רבי אידי אמר כל מי שהוא עולה על ראשו רואה דקלים שלפניו כאלו חגבים, וכן הוא בילקוט רמז ס"ב והשמיט שם האומר, ואולי במקום שלפניו צ"ל „של יריחו". ובלקח טוב עומד אדם על גביו והדקלים נראו כחגבים: (רפח) אתה מוצא כו' מעשה דור המבול פרשו איוב, מובא בילקוט איוב רמז תתק"ט בשם התנחומא, ודבריו לקוחים מתנחומא כ"י לא מהנדפס, כמו שתראה כי הלשון מתאים מלה במלה עם התנחומא כ"י ככתבו וכלשונו: (רפט) וזה בגבולו של זה. וכן הובא בילקוט, וחסר בנדפס: (רצ) שהיו גוזלין זה צאנו של זה. הוספתי ע"פ הנדפס, וחסר גם בכ"י רומי וגם בילקוט: (רצא) מיד היו נוטלין אותו ממנו. וכ"ה בילקוט, ובנדפס באין ונוטלין אותו ממנה: (רצב) כיון שראו בני אדם שהיו עושין בהם כך. כ"ה גם בילקוט ובנדפס כיון שרואין שאר בני אדם כך, צ"ל כיון שרואים בני אדם שעושים בהם כך: (רצג) היו מפשיטין את בגדיהם ומהלכים ערומים. בכ"י רומי היו מהלכים ערומים כדי שלא יפשיטו את בגדיהם, וכ"ה בילקוט, ובנדפס מפשיטין בגדיהם והולכין ערומים שנאמר ערום הלכו בלא לבוש ואין כסות בקרה, צ"ל ערום ילינו מבלי לבוש ואין כסות בקרה, גם הכתוב צ"ל בתחלה לא בסוף וכצ"ל ערום ילינו מבלי לבוש ואין כסות בקרה כיון שרואים בני אדם שעושים בהם כך היו מפשיטין בגדיהם והולכים ערומים: (רצד) והדברים הרבה אלא כדי שלא להטריח בפניכם. וכ"ה בכ"י רומי זה דברים הרבה אלא כדי שלא להטריח בפניכם. וזה דברי המסדר שקצר, שדברים הרבה יש בזה אלא כדי שלא להטריח, וכן נמצא להלן וירא אות ס"ו

והענין

[כז] (רצה) **עד** היכן חטאו דור המבול, ויאמרו לאל סור ממנו (איוב כא יד), **אמרו דעתה** של תורה אין אנו מבקשים, (אמרו) מה שדי כי נעבדנו (שם שם טו) על מה אנחנו מתפללים לפניו: (רצו) למה היו דומין אנשי המבול ואנשי דור הפלגה, למלך שהיה לו שני (בני בתים) [בנים], אחד אומר [לו] איני יכול לעמוד בך ולא בטריחותיך, (רצז) והשני אומר לו או אני או אתה, כך אנשי דור המבול (אמרו) [ויאמרו] לאל סור ממנו וגו', דור (המבול) [הפלגה] אמרו או אנו או הוא, שנאמר הבה נבנה לנו עיר, אמרו לא (הכל) [כל] הימנו לבור לו את העליונים וליתן לנו את התחתונים, באו ונחליף ונטול את העליונים, והוא יטול את התחתונים:

[כח] **ויאמרו** איש אל רעהו הבה נלבנה לבנים (בראשית יא ג). כל מה שהיו עושין הקב"ה מצליח בידם, כדי לשחק עליהם באחרונה, שנאמר יושב בשמים ישחק (תהלים ב ד), שאילולי לא בנו, היו אומרים אילו בנינו את המגדל היו עולים לשמים ומתלחמים עמו, מה עשה הקב"ה הצליח בידם, להודיעם שאינם כלום בעולם, ואחר [כך] שוחק עליהם והגלה אותם, שנאמר ויפץ ה' אותם משם (בראשית יא ח). (רחצ) [ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם] (שם שם ד), אמר ר' שמעון בן יוחי (רצט) נטלו ע"ז ונתנוהו בראש המגדל, [אמרו] אם גוזר הקב"ה עלינו גזירות יהיה כנגדו ומעכבו, (ש) ואין הלשון הזה ונעשה לנו שם, אלא לשון ע"ז, שנאמר ושם אלהים אחרים לא תזכירו (שמות כג יג), (שא) אמר להם הקב"ה אתם אומרים פן נפוץ (בראשית שם), אני מפיץ

הערות ותקונים

והענין הרבה אלא שלא להטריח בפניכם. ובפ' אמור בפ' שור או כשב אות ו' „שיטין הרבה יש למקרא הזה אלא בשביל שלא להטריח". וכן הוא בנדפס אמור שם, ושם הגי' בטעות שנוין הרבה, אולם בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס ווינציאה נאמר לנכון שיטין הרבה, ועיין בפסיקתא שור או כשב הערה י', ונמצא גם בפסיקתא רבתי פ"ז אות ג' ד"א גאות אדם תשפילנו שביל גדול הוא אלא נבא לענינינו. הוא ג"כ שם מאת המסדר: (רצה) עד היכן חטאו אנשי דור המבול ויאמרו לאל סור ממנו. בנדפס הלשון משובש וחסר ההתחלה ונשאר רק המלות על שאמרו לאל סור ממנו מה שדי כי נעבדנו, וצ"ל עד היכן חטאו אנשי דור המבול ויאמרו לאל סור ממנו אמרו דעתה של תורה אין אנו מבקשים מה שדי כי נעבדנו על מה אנחנו מתפללים לפניו. ובעל עץ יוסף בתנחומא שם חשב שהסיום ואין כסות בקרה מוסב למטה, וכתב ואין כסות בקרה על שאמרו לאל סור ממנו מה שדי כי נעבדנו, ודחק לפרש וכתב פי' על שחטאו על שאמרו ר"ל מחמת שאמרו לאל הנה הוא סור ממנו כו', ובאמת הגי' הנכונה כמו שתקנתי וכמו שהוא לפנינו בכ"י, גם ציין איוב כ"ב, כי באיוב כ"ב י"ז כתיב האומרים לאל סור ממנו, אולם הדורש דרש על הכתוב איוב כ"א י"ד ט"ו: (רצו) למה היו דומין אנשי דור המבול ואנשי דור הפלגה למלך שהיו לו שני בני בתים. בכ"י רומי ב' בתים, ותקנתי שצ"ל ב' בנים, היינו למלך שהיו לו שני בנים, ובנדפס הגי' לשני בני מלכים: (רצז) והשני אומר לו או אני או אתה. ובנדפס חסר מאמר שלם, וכך איתא שם והשני אומר לא כל הימנך אלא אומר הבה נבנה, והעיקר חסר מן הספר, כי בן שני של המלך לא אמר הבה נבנה לנו עיר, רק כצ"ל והשני אומר [או אני או אתה, כך אנשי דור המבול ויאמרו לאל סור ממנו, דור הפלגה אמרו] לא כל הימנך אלא (אומר) הבה נבנה. גם הסיום שם ואעפ"כ הניחם ואמר להם עשו שנאמר ועתה לא יבצר. ואחר זה מתחיל יושב בשמים ישחק נלקה המאמר בחסר, והעיקר הוא כמו לפנינו בכ"י, וכן יש לתקן שם. ובב"ר פל"ח אות ו' תמצא דרוש אחר אמר ר' אליעזר אי זה קשה אם זה שאומר או אני או אתה בפלטין או זה שאומר אני בפלטין ולא אתה כו' ע"ש. ומובא בילקוט הושע רמז תק"כ, ובטעות מצוין שם ב"ר פל"ב וצ"ל פל"ח, גם הביא שם את מאמר רבי בתחלה ואח"כ מאמר מר' אליעזר. ולזה המאמר כוון רש"י בראשית י"א ט'. וברש"י עם זכור לאברהם יש למחוק סימן השאלה על ואלו לא נאבדו מן העולם ע"ש. וגם חסר ברש"י שם בסיום המאמר אחר שנאמר שפה אחת ודברים אחדים, צ"ל לפיכך לא נאבדו מן העולם: (רצח) ויאמרו הבה נבנה, הוספתי ע"פ כ"י רומי: (רצט) נטלו ע"ז. בכ"י רומי נטלו ע"ז והניחו בראש המגדל אמרו שאם יגזור עלינו הקב"ה גזירות יהיו כנגדו ומבטלו, וכל זה חסר בנדפס, ועיין ב"ר פל"ח אות ו' באו ונעשה לנו מגדל ונעשה ע"ז בראשו וניתן חרב בידה ותהא נראת כאילו עושה עמו מלחמה: (ש) ואין הלשון הזה ונעשה לנו שם אלא ע"ז. וכן בב"ר פל"ח תני רבי ישמעאל אין שם אלא ע"ז וחסר הסיום מן הכתוב. וכן בלקח טוב הביא הראיה מן הכתוב ושם אלהים אחרים לא תזכירו. ובהערות שלי למדרש לקח טוב שם העירותי לעיין מכילתא פ' משפטים פ"כ, ושם האומר הוא ר"נ. וע"ש במלת סופרים לידידי הרה"ג מהרא"ה ווייס נ"י. ואולי בב"ר שהובא בשם רבי ישמעאל הכוונה למכילתא דר' ישמעאל. ועיין עוד סנהדרין דף ק"ט ע"א תניא ר' נתן אומר כולם לשם ע"ז נתכוונו כתיב הכא נעשה לנו שם וכתיב התם ושם אלהים אחרים לא תזכירו מה להלן ע"ז אף כאן ע"ז: (שא) אמר להם הקב"ה אתם אמרתם פן נפוץ, לזה המאמר כוון רש"י נח י"א ח' ויפץ ה' אותם מה שאמרו

פן

אתכם, שנאמר ויפץ ה' אותם (בראשית יא ח), לקיים מה שנאמר מגורת רשע היא תבואנו (משלי י כד): וירד ה' לראות (בראשית יא ה), (שב) הכל גלוי לפני הקב"ה, וכתיב כאן וירד ה' לראות, (שג) אלא ללמד דרך ארץ לבריות [שלא לגמור את הדין ושלא לומר דבר מה שלא רואין]: אשר בנו בני האדם (שם). (דש) אמר להם אין אתם מביטים בראשונים שהיו לפניכם, (שנאמר) ויאמר ה' הן עם אחד ושפה אחת וגו' [ועתה לא יבצר] (שם שם ו) (שה) אע"פ שמרדו פשטתי להם ימיני, ואמרתי להם עשו תשובה ואקבל אתכם, כמה שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל (ממך) [מעמך] (דברים י יב), והן אמרו לא יבצר (מהן) [מהם], אפילו אותן האנשים נבצרים אינן עושין תשובה, שנאמר כבוצר על סלסלות (ירמיה ו ט): (שו) (ד"א) הבה נרדה [ונבלה שם שפתם] (שם שם ז), שעירבב הקב"ה את לשונם ולא היה אחד מהם יודע לשון חבירו, מה היה אותו הלשון שהיו מדברים בו, (שז) לשון הקודש היה, שבו נברא העולם, (שח) בעולם הזה היו האומות והבריות חולקין על הקב"ה, אבל לעולם הבא כולן שוין כתף אחד לעבדו, שנאמר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה [לקרוא כולם בשם ה' לעבדו שכם אחד] (צפניה ג ט), למה שכך אמר הקב"ה לישראל אני מבטל את השעבוד מכם, ומאבד האומות

הערות ותקונים

פן נפוץ נתקיים עליהם הוא שאמר עליהם מגורת רשע היא תבואנו עכ"ל. וראיתי בב"ר פל"ח פן נפוץ על פני כל הארץ אמר ר' שמעון בר חלפתא פי כסיל מחתה לו ע"כ. חסר רישא דקרא [מגורת רשע היא תבואנו] פי כסיל מחתה לו: (שב) הכל גלוי, בנדפס הלא הכל גלוי וצפוי לפניו שנאמר ידע מה בחשוכא ונהורא עמה שרא (דניאל ב כב): (שג) אלא ללמד דרך ארץ לבריות שלא לגמור את הדין. הוספתי בפנים ע"פ כ"י רומי, וכן הוא בנדפס, וכן ראיתי ברש"י עה"ת (נח יא ה) וירד ה' לראות לא הוצרך לכך אלא בא ללמד לדיינים שלא ירשיעו הנדון עד שיראו ויבינו מדרש רבי תנחומא עכ"ל. והמבאר הביא דבריו וסיים והוא ענין נכבד ראוי לאומרו. וראיתי בילקוט רמז ס"ב הביא את דברי התנחומא באמצע המאמר שהביא מב"ר וחסר הליון תנחומא. ובעל הערוך ערך ר"א הביא מאמר מילמדנו סוף פ' אלה תולדות אמר איוב ידעתי כי כל תוכל ולא יבצר ממך מזמה, והוא אומר וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל, אלא ללמד לבריות שלא יאמרו עדות אלא אם כן ראו שנאמר והוא עד או ראה ע"כ: (דש) אמר להם אין אתם מביטים בראשונים שהיו לפניכם שנאמר ויאמר ה', הסגרתי מלת שנאמר, כי מן ויאמר ה' מתחיל דרוש חדש. ובנדפס חסר המאמר הזה, ובאמת המאמר קשה הבנה להבין כוונת הדורש על הכתוב אשר בנו בני האדם שהם לא הביטו בראשונים. ולדעתי צ"ל אמר להם אתם מביטים בראשונים שהיו לפניכם. ודברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. וכך איתא בב"ר פל"ח אות ט' אשר בנו בני האדם אמר ר' ברכיה וכי מה נאמר בני חמריא או בני גמליא אלא בנוי דאדם קדמאה, מה אדם הראשון אחר כל הטובה שעשיתי עמו אמר האשה אשר נתתה עמדי וגו' כו'. וע"ש במ"כ שכתב בניו של אדם הראשון שאחזו דרכו. וברש"י בפי' עה"ת (נח יא ד) מובא המאמר הזה ביתר ביאור, בני האדם, אלא בני מי, שמא בני חמורים וגמלים, אלא בני אדם הראשון שכפה את הטובה ואמר האשה אשר נתת עמדי אף אלו כפו בטובה למרוד במי שהשפיעם טובה ומלטם מן המבול, עכ"ל. ואולי גם כאן כוונת הדורש אתם מביטים באדם הראשון שהיה לפניכם כמו שהוא כפה בטובה כן גם אתם: (שה) אע"פ שמרדו פשטתי להם ימיני, בנדפס הגי' כך ויאמר ה' וגו' ועתה לא יבצר מהן [צ"ל מהם] מהו ועתה שמרדו בו ובעטו ועשו מגדל פשט להם הקב"ה ימינו לעשות תשובה כמ"ש ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו', והוא ע"פ ב"ר פל"ח אות ט' ועתה לא יבצר אמר ר' אבא בר כהנא מלמד שפתח להן הקב"ה פתח של תשובה שנאמר ועתה, ואין ועתה אלא תשובה, המד"א ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה, והן אומרים לא אמר הקב"ה יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות, ולדברי הב"ר חלק את הפסוק לתיבות והוציאו מפשוטו, שדרש שתיבת „לא" אמרו הם, ותיבת „יבצר" אמר הקב"ה. וכן בלקח טוב הביא וז"ל ועתה פתח להם בתשובה כמו ועתה מה ה' אלהיך שואל מעמך. ולא יבצר מהם בתמיה, כלומר לא יבצר מהם עבודתם אלא וודאי יבצר מהם, וע"ש בהערה י"ז שהעירותי שנשנה בב"ר פל"ח, ובתנחומא נח, ובמכילתא בשירה פ"ה, וע"ע ב"ר פכ"א ובמ"ר פי"ג: (שו) ד"א הבה נרדה. וכ"ה בכ"י רומי, מלת „ד"א" הסגרתי כי מיותר הוא, ומן הבה נרדה הוא התחלת הדרוש. וכ"ה לנכון בנדפס: (שז) לשון הקודש היה. וכן בתיב"ע בראשית י"א א' שפה אחת בליש;ן קודשא הוו ממללין דאתברייא ביה עלמא מן שרויא, וכן הביא רש"י שפה אחת לשון הקודש: (שח) בעולם הזה האומות והבריות חולקין על הקב"ה. בנדפס סוף נח אות י"ט הלשון משונה ובהרחבת דברים, אמר הקב"ה בעולם הזה על ידי יצר הרע חלקו בריותי ונחלקו לשבעים לשון, אבל לעולם הבא משוין כולן כתף אחד כו'. גם נמצא שם הוספה, אבל אומות העולם יהיו עובדין אותי ביראה כגון אדם

שבנו

מפניכם, ומקריב אתכם אלי, כדי שתהיו עובדין אותי ביראה, (שם) ועוד אמר רוח הקדש על ידי דוד, עבדו את ה' ביראה (תהלים ב יא): חסלת פרשת נח

פרשת לך לך

[א] **ויאמר** ה' אל אברם לך לך (בראשית יב א). (שנו רבותינו) (א) [ילמדנו רבינו] (ב) מהו לאדם שיקבל עליו מלכות שמים כשהוא מהלך, (ג) רב אידי ורב הונא בשם ר' יוסי בר יהודה בשם ר' שמואל אמרו אסור לאדם לקבל עליו עול מלכות שמים כשהוא מהלך, (ד) אלא יעמוד על רגליו ויקרא קריית שמע, וכשיגיע לברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, יתחיל ואהבת (ה) מיד קורא מהלך ואינו חושש. אתה מוצא מי

הערות ותקונים

שבנו משרת לפניו כו' והוספה הזאת ליתא בכ"י ס' מאקספארד: (שם) ועוד אמר רוה"ק ע"י דוד. בכ"י רומי וכך אמר רוה"ק:

(א) ילמדנו רבינו. כן תקנתי, והסגרתי המלות „שנו רבותינו", והוא נכון בכ"י רומי ובנדפס. והנה על פרשת לך נשלח אלי העתקה גם מכ"י שני קובץ 44 הנמצא ברומי, לכן רשמתי תמיד כ"י רומי ב', והכ"י הזה שוה עם הנדפס: (ב) מהו לאדם שיקבל עליו. בכ"י רומי מהו אדם שקיבל עליו מלכות שמים מהלך, נ"ל שיקבל, ובכ"י רומי ב' ובנדפס אדם מישראל מהו שיקבל עליו מלכות שמים כשהוא מהלך: (ג) רב אידי ורב הונא בשם ר' יוסי בר יהודה בשם ר' שמואל. וכ"ה בכ"י רומי, רק דשם הגי' בשם רב יוסף במקום בשם ר' יוסי ובכ"י רומי ב' רב הונא בשם ר' יוסי ור' יהודה בשם ר' שמואל ובנדפס ר' אידי ורב הונא בשם ר' יהודה ור' יוסי בשם ר' שמואל. ובירושלמי ברכות פ"ב ה"א (דף ד' ע"א) איתא כך, ר' חונא (הוא ר' הונא, עיין מבוא הירושלמי דף ע"ג ע"ב) ר' אורי [נ"ל ר' אידי, ובטעות הובא במבוא הירושלמי בערך אורי, כי שם אורי לא נמצא בירושלמי] רב יוסף (כנוסחת כ"י רומי, ויוסי ויוסף אחד הוא, עיין מבוא הירושלמי דף ק"ג ע"א) רב יהודה בשם שמואל צריך לקבל עליו מלכות שמים מעומד, ועל זה אמרו בירושלמי שם מהו אם היה יושב עומד, לא אם היה מהלך עומד, ודברי הירושלמי מובאים גם בסדר רב עמרם גאון דף ה' ע"ב וגורס רב הונא רב אידי רב יוסף ר' יהודה בשם שמואל. ובתנחומא הנדפס מפורש ביתר ביאור כשהוא מהלך אסור לקבל עליו מלכות שמים אלא יעמוד ויקרא קריאת שמע. גם הביא בעל התנחומא כשיגיע לבשכמל"ו יתחיל ואהבת מיד קורא מהלך ואינו חושש, ור"ל רק בפסוק ראשון לבד צריך לעמוד והשאר קורא והוא מהלך. אולם בבבלי ברכות דף י"ג ע"ב איתא אמר ר' נתן בר מר עוקבא אמר רב יהודה עד על לבבך בעמידה, ור' יוחנן אמר כל הפרשה כולה בעמידה, וכתב הרי"ף ברכות ריש פ"ב וז"ל עד על לבבך בעמידה, ר"ל שאם היה מהלך והתחיל בק"ש צריך שיעמוד עד על לבבך ואח"כ מהלך. ומפרש בירושלמי רב הונא ורב אידי בר יוסף בשם שמואל [נ"ל רב הונא ורב אידי ורב יוסף ור' יהודה בשם שמואל] אמרו צריך לקבל עליו עול מלכות שמים מעומד, לא שאם היה יושב עומד אלא אם היה מהלך עומד. ועל זה הוסיף הרי"ף וכתב וליה הלכתא לא כרב נתן ולא כר' יוחנן דקי"ל כרבא דהוא בתרא דפסק הלכה כר"מ דלא צריך כוונה אלא לפסוק ראשון בלבד, הלכך אין צריך לעמוד אלא בפסוק ראשון לבד עכ"ל. וכן חכמי התוס' ברכות שם ד"ה על לבבך הביאו את דברי הירושלמי וכתבו וכן הלכה למהלך בדרך מצוה לעמוד בפסוק ראשון ובעינן כוונה בפסוק ראשון לבד, וסיימו וכן איתא בתנחומא רב יהודה בשם שמואל (הוא כמו שתקנתי) אמר אסור לקבל עליו עול מלכות שמים כשהוא מהלך אלא יעמוד ויקרא, וכשיגיע לואהבת ילך לדרכו עכ"ל. וכוונו למאמר התנחומא שלפנינו. וכן הרמב"ם ה' ק"ש פ"ב ה"ג הביא מי שהיה מהלך על רגליו עומד בפסוק ראשון והשאר קורא והוא מהלך. וע"ש בהגהות מיימוניות שכתב ולא כבה"ג ורשב"א שכתבו שצריך לעמוד עד על לבבך, עכ"ל. וכן הטור או"ח סי' ס"ג כתב אם קורא צריך לעמוד בפסוק ראשון ובה"ג כתב שצריך לעמוד עד על לבבך וכ"כ הראב"ד עכ"ל. וגם הב"י הביא דברי התוס' דלא צריך כוונה אלא פסוק ראשון בלבד וסיים וכן פסק הרמב"ם וכן פסקו התוס' וכתבו דהכי איתא בתנחומא עכ"ל, וראיתי בסמ"ג ה' ק"ש סי' כ"ח שהביא שהמהלך בדרך די לו שיעמוד בפסוק ראשון בלבד וכן יש בפירוש בהגדה באלה הדברים רבה בפ' ואתחנן שאומר כן רב יהודה בשם רב ולא כדברי בה"ג שמצריכים לעמוד עד על לבבך ע"כ וכן הוא באמת בד"ר פ' ואתחנן פ"ב אות ל"א: (ד) אלא יעמוד על רגליו ויקרא ק"ש. וכ"ה גם בכ"י רומי א', אבל בכ"י רומי ב' ובנדפס הגי' אלא יעמוד במקום אחד ויכוין לבו לשמים באימה וביראה ברתת ובזיעה ביחוד השם ויקרא שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, כל אחד ואחד בכוונת הלב: (ה) מיד קורא מהלך ואינו חושש. כן הוא גם בכ"י רומי א', אבל בכ"י רומי ב' ובנדפס וכשמתחיל ואהבת רצה מהלך רצה עומד רצה יושב שכך כתיב בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך. וכן תראה בהרא"ש ברכות פ"ב הביא וז"ל והא דלא בעי עמידה בכל הפרשה משום דפסוק דבתריה כתיב ובלכתך בדרך אלמא דקורא במהלך, וע"ש במעדני יו"ט

אות

שמדקדק על המצות נוטל שכר הרבה. (ו) ואברהם היה מדקדק על המצות, (ז) אמר ר' אחא בשם ר' אלכסנדרי ור' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן, (ח) אפילו עירובי תבשילין שמרו בביתו של אברהם, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי [וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורתי] (בראשית כו ה), (ט) והלא תורה אחת היא, אלא שהיה מדקדק אחר כל מצות שבתורה, אמר הקב"ה אתה מדקדק אחר מצותי, ותשב אצל עובדי ע"ז, צא מביניהם, (י) (שנאמר) [מנין ממה שקראו בענין] ויאמר ה' אל אברם לך לך:

[ב] [**ויאמר** ה' אל אברם לך לך]. (יא) ר' ברכיה הכהן פתח אחות לנו קטנה (שה"ש ח ח), (יב) במה הכתוב מדבר באברהם, שכשהשליכו נמרוד לתוך כבשן האש,

---

הערות ותקונים

אות ע': (ו) ואברהם היה מדקדק על המצות, וכ"ה גם בכ"י רומי א'. ובכ"י רומי ב' ובנדפס הגי' שכן מצינו באברהם שדקדק על המצות לפיכך נקרא אוהבו של הקב"ה שנאמר זרע אברהם אוהבי (ישעיה מא ח): (ז) אמר ר' אחא בשם ר' אלכסנדרי ור' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן. כ"ה גם בכ"י רומי א' גם בכ"י רומי ב', ובנדפס השמיט המסדר ההתחלה ונשאר רק ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן, וכן בכ"י להלן אות י"ג. בפסוק אחר הדברים האלה נאמר רק ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן. ובתנחומא הנדפס שם באות י"א חסר גם המלות „אמר ר' יונתן". ובפ' בהר אות ג' ובנדפס אות א' אמר ר' שמואל בר נחמני משום ר' אלכסנדרי צ"ל אמר ר' אחא בשם ר' אלכסנדרי ור' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן, וכן השנה בב"ר פמ"ט אות ב', ושם הגי' ר' אחא בשם ר' שמואל בר נחמני בשם ר' נתן צ"ל ר' אחא בשם ר' אלכסנדרי ור' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן. ובב"ר פס"ד אות ד' ר' יונתן משום ר' יוחנן צ"ל ר' שמואל בר נחמני משום ר' יונתן, ובפצ"ה אות ג' מובא זה בשם ר' יונתן שר הבירה: (ח) אפילו עירובי תבשילין שמרו בביתו של אברהם. כ"ה גם להלן אות י"ג, גם בפ' בהר אות ג' ובנדפס שם אות א'. ובב"ר פמ"ט ופס"ד איתא אפילו עירובי חצרות היה אברהם יודע, אולם בב"ר פצ"ה נאמר אפילו עירובי תבשילין. ובמדרש שוחר טוב מזמור א' בפסוק כי אם בתורת ה' חפצו ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן אמר קיים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין ועירובי חצרות. הציגו המעתיקים ב' נוסחאות גם יחד. ובאגדת בראשית פי"ג אמר ר' שמואל בר נחמני משום ר' יונתן אף עירובי תבשילין, וכן בגמרא יומא כ"ח ע"ב איתא שקיים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין, והביא הכתוב שנאמר תורתי, אחת תורה שבכתב ואחת תורה שבעל פה. ופירש"י שאינו הלכה למשה מסיני, אלא תקנת סופרים שעתידין לתקן. וגם חכמי התוס' יבמות דף ע"א ע"ב הביאו בשם ב"ר דאפילו עירובי תבשילין קיים אברהם, אף שהוא מפורש גם בגמרא הביאו כן מן הב"ר. ובזוה"ק פ' תצא דף רע"ו ע"ב ובגירסא זאת מביאין תוס' עה"ת פ' חיי ופ' וישב. ובספר תולדות אדם בשם הגאון מוהר"ז ז"ל מווילנא בקונטרס אחרון דף קי"ב ע"א כתב הנה על המקרא עקב אשר שמע אברהם בקולי דרשו חז"ל קיים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין. ובהשקפה ראשונה יפלא מאד היכן מרומז במקרא, והגאון הנ"ל יגע ומצא שהגי' הנכונה היתה קיים אברהם אפילו עירובי תחומין, והדרש הזה נרמז יפה במלת עקב, כלומר מה שהאדם דש בעקביו, והיה כתוב בר"ת ע"ת, והמדפיס טעה והציג עירובי תבשילין במקום עירובי תחומין ע"כ. ועי' בס' האשכול ח"א סימן יו"ד ובריב"א עה"ת פ' לך. וכ"ה הגי' בתשובת הרשב"א סי' ל"ד, וכן גרס הגאון מוהר"ר יהונתן ז"ל, ועי' בס' דברי דוד עה"ת פ' לך. אולם לדעתי קשה מאד לשבש הספרים באשר גם בתנחומא לפנינו כתוב עירובי תבשילין, אולם לא למדו כלל מן מלת עקב שהוא רישא דקרא, רק עיקר הדרשה מסיפא דקרא, ותורתי, כמו שהוא מפורש בתנחומא גם בגמרא יומא שם, והכוונה ותורתי, תי"ו בתרא קמוצה כינוי לרבים, ור"ל אחד דברי תורה ואחד דברי סופרים. ובתנחומא אלא שהיה מדקדק אחר כל מצות שבתורה. וראיתי במשביר ערך ערב בהערה שביאר המאמר הזה מיומא עפ"י מאמרס ביצה ט"ו ע"ב שמלת למשמרת מרומז בתורה על ענין עירובי תבשילין, וסמכו חכמים לעירוב תבשילין מן התורה, לכן גם ביומא דרשו היטב מן וישמור משמרתי שקיים אברהם עירובי תבשילין, כי משמרת היא עירוב תבשילין ע"ש: (ט) והלא תורה אחת היא. בכ"י רומי א' ולא תורה אחת היא, ובכ"י רומי ב' ובנדפס וכי תורות הרבה והרי כבר נאמר תורה אחת יהיה וגו' (שמות יב מט), וכתיב תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם (במדבר טו טז), אלא ותורותי אלו דקדוקי מצות שדקדק אברהם, ועיין יומא דף כ"ח ע"ב, תורתי אחת תורה שבכתב ואחת תורה שבעל פה: (י) שנאמר. תקנתי של"ל מנין ממה שקראו בענין, כמו שהוא בכ"י רומי א'. ובכ"י רומי ב' ובנדפס השמיט זה: (יא) ר' ברכיה הכהן. וכ"ה בכ"י רומי א' וב', ובנדפס חסר מלת „הכהן", והמלות „ויאמר ה' אל אברם לך לך" הוספתי, ובכ"י רומי ב' מתחיל „ד"א ויאמר ה' אל אברם לך לך". וכן נשנה המאמר במדרש חזית פ"ח, וב"ר פל"ט, ילקוט לך רמז ס"ב, וילקוט שה"ש רמז תתקצ"ד בשם ב"ר, וגם שם ליתא למלת „הכהן": (יב) במה הכתוב מדבר באברהם. בכ"י רומי א' וב' הגי' מדבר באברהם, והמלות „במה הכתוב" ליתא שם, ובב"ר הגי' יותר נכונה, וכך איתא שם: אחות לנו קטנה זה אברהם שאיחה

את

עד עכשיו לא עשה לו הקב"ה נסים, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבונו של עולם הרי השליך נמרוד את אברהם לתוך כבשן האש. ר' אליעזר הקפר אמר אחות לנו קטנה מדבר באדם שקורע ולא מאחה, אברהם איחה את העולם לפני הקב"ה, (יג) שעד עכשיו לא היו לו בנים, לפיכך היה קורא אחות. מה נעשה לאחותנו [ביום שידבר בה] (שה"ש ח ח), ביום שאמר נמרוד להשליכו לתוך כבשן האש, אמר הקב"ה למלאכי השרת אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף (שם שם ט), (יד) [אם נותן נפשו על קדושת השם נבנה עליה טירת כסף], ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז (שם), ואם דל הוא מליתן את נפשו על קדושת שמי, נצור עליה לוח ארז, מה הצורה הזו שעל הלוח נוח להטשטש, כך הוא נוח ליאבד מן העולם ואיני משגיח עליו, אמר אברהם אני חומה (שם שם י), (טו) אני נותן נפשי על קדושת שמך, מיד נתן נפשו, (טז) כיצד היה תרח אביו עובד ע"ז, (יז) [והיה פולח להן], א"ל הקב"ה אלו עובדי ע"ז, ואתה יושב ביניהם, לך לך מארצך:

[ג] ד"א לך לך. (יח) זש"ה שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך (תהלים מה יא), שמעי בת וראי, זה אברהם, ושכחי עמך ובית אביך, (יט) זו ע"ז, שנא' (הוי) אומרים לעץ אבי אתה (ירמיה ב כז), ויתאו המלך יפיך (תהלים שם יב), (כ) זה מלך מלכי המלכים הקב"ה ליפותך בעולם. (כא) אמר ר' אבין (כב) (כי הוא אדוניך והשתחוי לו) (שם),

---

הערות ותקונים

את כל באי העולם, בר קפרא אמר כזה שהוא מאחה את הקרע, ועיין גם בתנחומא הנדפס, והסר שם בעל האומר, ואולי יש לתקן לפנינו ר' אלעזר הקפר אמר אחות לנו קטנה מדבר באברהם שאיחה את העולם לפני הקב"ה כאדם שהוא מאחה את הקרע. ובכ"י רומי א' וב' הגי' ר' אלעזר הקפר אומר אחות לנו כאדם שקורע ואינו מאחה עולמים, ובכ"י רומי ב' כאדם שהוא קורע ולא מאחה, אברהם איחה את העולם לפני הקב"ה. או יש לומר שהכוונה למה שאמרו במ"ק דף כ"ו ע"א ואלו קרעים שאין מתאחין, הקורע על אביו וכו', ושם ולא מתאחין מנלן דכתיב ויחזק בבגדיו ויקרעם לשנים קרעים, ממשמע שנאמר ויקרעם איני יודע שלשנים אלא מלמד שקרועים ועומדים לשנים לעולם, וזו הכוונה כאן כאדם שקורע ואין מאחה לעולם, ור"ל כי לשון אחוי הוא לשון תפירה וקישור ודיבוק: (יג) שעד עכשיו לא היו לו בנים. וכ"ה בכ"י רומי א', ובכ"י רומי ב' שעדיין לא היו לו בנים, ובנדפס ושדים אין לה שעדיין לא היו לו בנים, ועיין בב"ר וחזית שם. והסיום לפנינו לפיכך היה קורא אחות מוסב למעלה על אברהם איחה את העולם: (יד) אם נותן נפשו. הוספתי עפ"י כ"י רומי א', וכן מצאתי ברש"י על ב"ר פל"ט ד"ה אם מעמיד דברים וז"ל ומפרש בתנחומא נבנה עליה טירת כסף אם נותן נפשו על קדושת שמו נבנה עליה טירת כסף אגדל את שמו בעולם, ואם דל הוא מליתן את נפשו על קדושת שמו נצור עליה לוח ארז ע"כ, מדבריו נראה כי חסרים לפנינו המלות „אגדל את שמו בעולם". ובכ"י רומי ב' הגי' אם הוא נותן נפשו כזו החומה שהיא עומדת לפני על קדושת שמי נבנה עליה טירת כסף אלו ישראל שנקראו כנפי יונה נחפה בכסף. ובנדפס הביא כמו בכ"י רומי ב' עם קצת שינויים, אם נותן נפשו כחומה זו שהיא עומדת בפני מלחמות הרבה וימסור עצמו על קדושת השם ובנה עליה טירת כסף אלו ישראל שקראם כנפי יונה נחפה בכסף (תהלים סח), ע"כ. ועיין גירסאות שונות בב"ר וחזית: (טו) אני נותן נפשי על קדושת שמך. כ"ה בכ"י רומי א', ובכ"י רומי ב' ובנדפס נוסף וסיים ולא אני בלבד אלא ושדי כמגדלות בני בניו חנניה מישאל ועזריה ודורו של חנניא בן תרדיון וחבריו שיתנו נפשם על קדושת שמך לפיכך אז הייתי בעיניו כמוצאת שלום שיצא בשלום מן הכבשן, וכן נמצא בב"ר פל"ט: (טז) כיצד היה תרח אביו עובד ע"ז. וכ"ה בכ"י רומי א'. ובכ"י רומי ב' ובנדפס הלשון מתוקן יותר, אתה מוצא תרח אביו עושה צלמים היה: (יז) והיה פולח להן. הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי א', ובכ"י רומי ב' ועובד אותם: (יח) זש"ה שמעי בת. עיין ב"ר פל"ט כי גם ר' יצחק פתח בפסוק זה: (יט) זו ע"ז שנאמר (הוי) אומרים לעץ אבי אתה. מובא ברש"י בב"ר שם מפורש בתנחומא זו ע"ז שנאמר אומרים לעץ אבי אתה: (כ) זה מלך מלכי המלכים הקב"ה ליפותך בעולם. וכ"ה בכ"י רומי א'. ובכ"י רומי ב' ובנדפס זה מלך מלכי המלכים והוא חפץ ליפותו [צ"ל ליפותך, וכ"ה בכ"י רומי ב'] בעולם הזה ולעולם הבא. ובב"ר פל"ט ויתאו המלך יפיך ליפותך בעולם. ובפירש"י המיוחס לו כתב ויתאו המלך יפיך יתאו מלך מלכי המלכים הקב"ה ליפותך בעולם, והוא לקח מתנחומא אשר הביא שם בכמוך בשמו: (כא) אמר ר' אבין. וכ"ה בנדפס, אבל בכ"י רומי א' וכ"י ב' הגי' אמר ר' אבין הלוי: (כב) כי הוא אדוניך והשתחוי לו. הסגרתי כי הוא סיפא דקרא ויתאו המלך יפיך, או צ"ל כי הוא אדוניך והשתחוי לו הוי ויאמר ה' אל אברהם כמו שהוא בב"ר פל"ט ובילקוט רמז ס"ב, וע"ש בחדושי הרד"ל. ובכ"י רומי ב' וגם בנדפס הגי' כי הוא אדוניך והשתחוי לו אמר ר' אבין הלוי למה היה אברהם דומה, ובב"ר פל"ט אות ב' ויאמר ה' אל אברם

ולמה היה אברהם דומה (כג) לצלוחית של אפרסמון שהיא נתונה בבית הקברות ולא היה אדם יודע מהו ריחה, מה עשה אחד, נטלה וטלטלה ממקום למקום, (כד) התחיל ריחה נודף בעולם, כך היה אברהם (היה) דר בין עובדי ע"ז, א"ל הקב"ה מה אתה יושב בתוך הרשעים, (כה) צא מביניהם והודיע מעשיך הטובים בעולם, שנאמר לך לך:

[ד] **ד"א** לך לך, (כו) אמר ר' לוי מהו לך לך, א"ל הקב"ה (כז) אתה עושה למאה שנה בן, שנאמר לך לך, ל' שלשים, כ' עשרים, הרי חמשים, שתי פעמים לך לך (כח) הרי מאה: ד"א לך לך, (כט) ר' יהושע בן לוי אמר טרוף לך חיותא בעולם הזה, אבל לעולם הבא שכרך מתוקן לך: ד"א לך לך, (ל) ר' לוי בן חמא [אמר] אמר לו הקב"ה (לא) נסיון הראשון ונסיון האחרון איני מנסה אותך אלא בלך לך, לך לך מארצך (בראשית יב א), ולך לך אל ארץ המוריה (שם כב ב): (לב) ד"א לך לך, אמר לו הקב"ה לך הייתי משחר, דאמר ר' יהושע בן קרחה אמר דוד עמך נדבות ביום חילך וגו' טל ילדותך (תהלים קי ג), אמר לו הקב"ה עמך הייתי ביום שזיינתה חיילותיך, מהו טל ילדותך,

---

הערות ותקונים

אברהם אמר רבי ברכיה למה היה אברהם דומה כו', צ"ל אמר ר' אבין: (כג) לצלוחית של אפרסמון. כ"ה גם בכ"י רומי א'. ובכ"י רומי ב' לצלוחית של אפי בלסמון, יש להחבירה אפובלסמון, וכן בב"ר פל"ט אות ב' אמר ר' ברכיה למה היה אברהם דומה לצלוחית של אפופילסימון מוקפת צמיד פתיל ומונחת בזוית ולא היתה ריחה נודף כיון שהיתה מטלטלת היה ריחה נודף כך אמר הקב"ה לאברהם טלטל עצמך ממקום למקום ושמך מתגדל בעולם. ובתנחומא הנדפס לצלוחית של פלייטון, וכך בלקח טוב (לך י"ב א') לצלוחית של פלייטין. ובילקוט רמז ס"ב הגי' של אפרסמון, ובילקוט שה"ש רמז תתקפ"א בשם ב"ר לצלוחית של פלסמון. והנה אפובלסמון היא יונית ורומית οποβαλσαμον Opobalsamum ופי' שרף נוטף מעץ בלסמון, עיין ערוך השלם ערך אפופלסמון, וכן פלייטון הוא מלה רומית foliatum מין שמן מרקחת מוורדים ובשמים עיין ערוך ומוספי ערך פלייטון, ועיין לקח טוב נח ו' ובהערה י"ז שם: (כד) התחיל ריחה נודף בעולם. בכ"י רומי א' התחיל ריחה פורח בעולם, וצ"ל נודף, או צ"ל מריח בעולם. ובכ"י רומי ב' התחיל ריחה פוחה בעולם, ובנדפס והודיעה ריח בעולם: (כה) צא מביניהם והודיע מעשיך הטובים בעולם. בכ"י רומי א' בשעת עמוד והלך בעולם והריע מעשיך הטובים, ובכ"י רומי ב' עמוד והלך בעולם והודע את מעשיך הטובים. ובנדפס ואני אודיע טבעך בעולם. וכן מובא כן ברש"י עה"ת: (כו) ד"א אמר ר' לוי. מובא בילקוט נח רמז ס"ג בשם התנחומא. וכן בכ"י רומי א' מובא זה בשם ר' לוי, אבל בכ"י רומי ב' ובנדפס חסר שם האומר ומתחיל לך לך מהו לך לך, וכן מובא בלקח טוב: (כז) אתה עושה למאה שנה בן. בכ"י רומי א' א"ל הקב"ה שאתה עושה למאה שנה בן. ובכ"י רומי ב' נולד לך בן כשר: (כח) הרי מאה. בנדפס סיים רמז לו כשתהיה בן מאה תוליד בן כשר הה"ד ואברהם בן מאה שנה: (כט) ר' יהושע בן לוי אמר. זה חסר בנדפס. ובכ"י רומי א' חסר שורה שלימה וכצ"ל ר' יהושע בן לוי אמר טרוף חייתא [בעולם הזה אבל לעולם הבא שכרך מתוקן לך. ד"א לך לך ר' לוי בן חמא אמר] אמר לו הקב"ה נסיון הראשון ונסיון אחרון אלא בלך לך. ונמצא לנכון בכ"י רומי ב', ושם במקום ר' לוי בן חמא הגי' שם ר' לוי בן תימא: (ל) ד"א ר' לוי בן חמא אמר. בנדפס ור' לוי אמר השמיט המלות „בן חמא", גם הלשון שם נשתנה, וכך איתא שם: ור' לוי אמר נסיון הראשון כנסיון האחרון, נסיון הראשון בלך לך מארצך, נסיון האחרון בלך לך אל ארץ המוריה, וכ"ה בכ"י רומי ב', ובעל הילקוט נח רמז ס"ג הביא בשם התנחומא כמו שהוא בכ"י רומי א', כי הכ"י שהיה לפניו היה שוה עם קובץ א' מרומי: (לא) נסיון הראשון ונסיון האחרון. לדעת בעל התנחומא הנסיון הראשון היה בלך לך, והעקידה היה נסיון האחרון. והנה במשנה אבות פ"ה מ"ג אמרו בעשרה נסיונות נתנסה אברהם. ובאדר"נ פל"ג סופר ומונה העשרה נסיונות. והביא ג"כ הנסיון הראשון הוא בלך לך והנסיון האחרון הוא במילה, ועיין מדרש שו"ט מזמור י"ח בפסוק כי בך ארוץ גדוד ובמזמור ל"ח, ויש שינויים ממזמור זה למזמור זה. ועיין פדר"א פכ"ו ובפיוט ליום ב' של ר"ה אמרתך צרופה, וברמב"ם בפי' למשנה אבות שם וברב המאירי בפי' לאבות, ומה שהביא שם וגדולי המחברים כוונתו להרמב"ם ז"ל: (לב) ד"א לך לך, אמר לו הקב"ה לך הייתי משחר דאמר ר' יהושע בן קרחה אמר דוד עמך נדבות וגו' אמר לו הקב"ה כו'. הלשון קשה הבנה ואין לה שחר. ובנדפס השמיט זה עד אמר ר' חנינא בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו. וכל מעיין יראה שעיקר הדרש חסר שם והחל במאמר ר' חנינא שהוא לפנינו בסוף המאמר. ובכ"י רומי א' ובכ"י רומי ב' הגי' נשתנית ובהרחבת דברים, וכך הגי' שם: ד"א לך לך אמר ר' יהושע בן קרחה אמר לו הקב"ה לך הייתה [בכ"י רומי ב' הייתי] משחר אמר דוד עמך נדבות ביום חילך וגו', אמר לו הקב"ה (בכ"י רומי ב' חסרים המלות „א"ל הקב"ה") עמך הייתי ביום שזורתה (נ"ל שצ"ל שזרזת, תרגום וירק את חניכיו וזריז

(לג) אמר ר' אחא אמר ר' חנינא בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו, מנין שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי (בראשית כו ה) עקב בגימטריא קע"ב, וכל ימיו של אברהם קע"ה, מכאן אתה למד שבן ג' שנים הכיר אברהם את בוראו, א"ל הקב"ה כל מעשים רעים שעשית באותן שלש שנים, אני עושה אותן כטל הזה, הוי טל ילדותך: ד"א לך

הערות ותקונים

ית עולמוהי, ובכ"י אקספארד שלפנינו הגי' שזיינתה, וכן בכ"י רומי ב' שזיינת, וביב"ע תרגם על וירק וזיין), את חיילותיך ונתגרכתה [צ"ל ותתנדבת, וכן הוא לנכון בכ"י רומי ב'] להלחם עם חמשה המלכים, בהררי קדש עד שהיה הרר (בכ"י רומי ב' עד שהיה העולם אדר), מרחם משחר לך טל ילדותך, מהו טל ילדותך כו'. וגם הגי' הזאת כולה מקשה ויש לתקן אולי כמו כן וכצ"ל ד"א לך לך אמר ר' יהושע בן קרחה אמר דוד עמך נדבות ביום חילך בהררי קדש מרחם משחר לך טל ילדותך (תהלים קי ג) והביא הכתוב הזה לדרוש על אברהם, וכן תראה ברש"י תהלים שם הביא וז"ל רבותינו דרשוהו באברהם אבינו ואני אפרשנו כדבריהם ומפורש כל המזמור על אברהם, ובעל התנחומא החל לדרוש עמך נדבות ביום חילך עמך הייתי ביום שזיינת את חיילותיך ונתגדבת להלחם עם חמשה המלכים (אולי צ"ל ונתנדבו, עיין בפירש"י תהלים שם, גם תראה כי דרש עַמְּךָ כמו עִמְּךָ). בהררי קדש עד שהיו הרר (קשה לברר כוונת הדורש, גם היה לפניו בכתוב בהררי קודש במקום לפנינו בהדרי קודש, וכן תמצא בכתוב יסודתו בהררי קודש (תהלים פז א), ובכ"י רומי עד שהיה העולם אדר), מרחם משחר לך, א"ל הקב"ה לך הייתי משחר, של ילדותיך, מהו טל ילדותך כו'. וראיתי במדרש ב"ר פל"ט נמצא ג"כ הדרשה על לך לך מן הכתוב הזה מתהלים, ושם הגי' כך: הה"ד עמך נדבות ביום חילך (תהלים קי), עמך הייתי בעת שנדבת לשמי לירד לכבשן האש, ביום חילך, בעת שכנסת אתה לי כל החיילות והאוכלסים בהדרי קודש, מהדרו של עולם הקדשתיך. מרחם משחר, מרחמו של עולם שחרתיך לי לך טל ילדותך כו'. ובפי' רש"י המיוחס לו בב"ר שם כתב מרחם משחר מרחמו של עולם שחרתיך לי, מפורש בתנחומא, עמך הייתי בשעת שזיינת חיילותיך ונתנדבת להלחם עם המלכים, עכ"ל. והוא מאמר התנחומא שלפנינו בכ"י וליתא בנדפס. ודברי הב"ר מובאים בילקוט תהלים רמז תתס"ט, וגם הוא הביא בהררי קודש של עולם הקדשתיך:

(לג) אמר ר' אחא אמר ר' חנינא. בתנחומא הנדפס השמיט כל המאמר שלפניו, עיין לעיל הערה ל"ב, והחל אמר ר' חנינא, (והשמיט גם המלות אמר ר' אחא) בא וראה חיבתו של אברהם לפני בוראו, שבן שלש שנים הכיר בוראו כו', גם הסיום א"ל הקב"ה כל מעשים רעים שעשית באותן ג' שנים אני עושה אותן כטל הזה הוי טל ילדותך, השמיט המסדר הזה. גם המאמר שלאחריו עד ד"א לך לך נסיון בתוך נסיון. ובכ"י רומי א' הגי' אמר ר' יהודה אמר ר' חנינא בן ג' שנים הכיר אברהם את בוראו, במקום לפנינו אמר ר' אחא אמר ר' חנינא. והמאמר הזה נשנה גם בב"ר פ"ל ושם איתא ר' לוי בשם ריש לקיש אמר בן ג' שנים הכיר אברהם את בוראו, ר' חנינא ור' יוחנן תרויהון אמרין בן מ"ח שנה הכיר את בוראו. וכן מובא בשם ב"ר בילקוט נח רמז מ"ח, ושם הביא דברי ר' חנינא בראש ודברי ריש לקיש בסוף, והמלות ר' לוי בשם ליתא שם. ולדעתי בתנחומא כ"י צ"ע אמר ר' יוחנן ור' חנינא, והיה כתוב בר"ת אר"י ונעשית אמר ר' יהודה. ומדברי התנחומא יש לתקן בב"ר ריש לקיש אמר בן מ"ח שנה ר' חנינא ור' יוחנן תרויהון אמרין בן שלש שנה. וכן ראיתי לנכון במדרש אסתר פ"ו אות ב' דר' חנינא ור' יוחנן תרויהון אמרין בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו. וכן ראיתי אח"כ בכ"י רומי ב' אמר ר' יוחנן אמר ר' חנינא בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו. או היו אגדות חלוקות, יש שהביאו כן בשם ר' חנינא ור' יוחנן, ויש הביאו כן בשם ריש לקיש. ובב"ר פמ"ו אות ב' ובמ"ר פי"ח אות כ"א הביא סתמא בלי שם האומר. ובב"ר פס"ד אות ד' מובא ג"כ ר' יוחנן ור' חנינא תרויהון אמרי בן מ"ח שנה הכיר אברהם את בוראו, וריש לקיש אמר בן ג' שנים, ומובא בילקוט תולדות רמז קי"א, והשמיט המלות ר' יוחנן ור' חנינא תרויהון אמרי, ובב"ר פצ"ה אות ג' איתא ג"כ בן מ"ח שנים הכיר את בוראו, ריש לקיש אמר בן שלש וחסרים המלות ר' יוחנן ור' חנינא תרויהון אמרי בן מ"ח. וכן מובא לנכון במדרש חזית פ"ו אות א' פסוק חכו ממתקים. ואולי חסר לפנינו בתנחומא וכצ"ל מהו טל ילדותך אמר ר' יוחנן ור' חנינא [בן ארבעים ושמונה שנים הכיר אברהם את בוראו, ריש לקיש אמר] בן שלש שנים. וגם בתנחומא הנדפס בהר אות א' כתוב ג"כ אמר ר' שמעון בן לקיש בן שלש שנים הכיר אברהם להקב"ה מנין עקב ע' שבעים ק' מאה ב' שנים הרי קע"ב, וכל ימיו של אברהם קע"ה, צא מהם ג' שנים שהיה קטן. ובגמרא נדרים ל"ב ע"א מובא דשלש שנים הכיר את בוראו בשם ר' אמי בר אבא. אבל לדעת ר' יוחנן ור' חנינא שבן מ"ח שנים הכיר את בוראו ליתא שם. והנה על ג' שנים דרשו מן מלת עקב, ומאן דאית ליה בן מ"ח שנה היינו בעת ההפלגה שאז היה אברהם בן מ"ח שנה, עיין סדר עולם פ"א ועיין בפירש"י המיוחס לו ב"ר פס"ד, ומובא גם במ"כ שם. ועיין בלקח טוב לך י"ב א' (דף כ"ח ע"ב) במאמר תניא בסדר עולם. והרמב"ם ה' עכו"ם פ"א ה"ג כתב ובן ארבעים שנה הכיר אברהם את בוראו הרב בעל כ"מ כתב נראה שהיה גורס ר' יוחנן ור' חנינא דאמרי תרוייהו בן ארבעים שנה הכיר את בוראו ולא בן מ"ח כמו שהוא בספרים, עכ"ל. ולדעתי ברור שנפל ט"ס בהרמב"ם, והמעתיק השמיט אות ח', והיה כתוב מ"ח שנה והביא מ'

לך בשבילך בראתי את העולם, (לד) אמר ר' תחליפא אמר הקב"ה בך הבטתי ובראתי את העולם, שנאמר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (בראשית ב ד), מהו בהבראם, באברהם בראם: (לה) ד"א לך לך אל הארץ אשר אראך, נסיון בתוך נסיון שלא אמר לו לאיזה מקום לילך, אלא אל הארץ אשר אראך: (לו) ד"א אל הארץ אשר אראך, (לז) אמר ר' ברכיה הכהן ברבי (לח) [זש"ה אשכילך ואורך בדרך זו תלך] (תהלים לב ח), שאני אשכילך, מהו אשכילך, אתן בך חכמה, שנאמר למען תשכיל (יהושע א ז), ואורך, שאני מאיר עיניך: (לט) ד"א ואורך. שאני קושטך לדרך טובה, בדרך זו תלך איעצה עליך עיני (תהלים שם): ד"א אשכילך ואורך, מהו ואורך, אל הארץ אשר אראך, א"ל אברהם אין אתה מפסיד, ואעשך לגוי גדול (בראשית יב ב), (מ) ואשימך אין כתיב כאן, אלא ואעשך, שאני בורא אותך בריה חדשה, כמה שנאמר ויעש אלהים את הרקיע (בראשית א ז), ויעש אלהים את שני המאורות (שם שם טז), (מא) אמר ר' (מנחם) [פנחס הכהן] בר חמא אימתי עשה הקב"ה [את] אברהם לגוי גדול, כשיצאו ישראל ממצרים, ובאו לסיני, וקבלו את התורה, והביט בהן משה, ואמר הרי הן עשויין כמה שהבטיח הקב"ה לזקן, שנאמר ומי גוי גדול (דברים ד ח):

[ה] (מב) ד"א ואעשך לגוי גדול. מהו גדולתן של בניך בתורה, שנאמר רק עם חכם ונבון וגו' (שם שם ו). ואברכך שאני בכבודי מברכך, ואגדלה שמך (בראשית יב ב), ששמך מתגדל בעולם, והיה ברכה, מהו והיה ברכה (שם שם), (מג) ברכתך קודמת לברכתי, משהן אומרים מגן אברהם, ואחר כך אומרים מחיה המתים: (מד) ד"א והיה ברכה,

הערות ותקונים

במקום מ"ח, ואח"כ השיגו הרבעים תחת אות מ'. ועיין גם בהגהות מיימוניות שם שכתב ודעת הרמב"ם כר' יוחנן ור' חנינא דאמרי תרווייהו בן מ"ח שנה, ולפיכך סבורני שיש להיות כתוב בעמוד בן מ"ח שנה, עכ"ל: (לד) אמר ר' תחליפא כו'. בכ"י רומי א' אמר ר' חלפתא בר בר חנה, ובכ"י רומי ב' אמר ר' תחליפא בר בר חנה, ולעיל בתנחומא בראשית אות ט"ז ד"א בהבראם אמר ר' תחליפא באברהם הן הן האותיות בהבראם בזכותו של אברהם, ועיין שם בהערה ק"ח: (לה) ד"א לך לך כו' נסיון בתוך נסיון. מובא בלקח טוב לך (דף כ"ח ע"ב), ובנדפס הגי' בהרחבת דברים, אל הארץ אשר אראך לא אמר ליה למקום פלוני זו נסיון בתוך נסיון, יש אדם שהולך ואינו יודע לאיזו מקום הולך מה עשה נטל את כליו ואת אשתו וילך אברם כאשר דבר לו אלהים: (לו) ד"א אל הארץ אשר אראך אמר ר' ברכיה. וכ"ה בכ"י רומי א' וב', וחסר בנדפס עד ד"א ואעשך לגוי גדול, וגם המלות „ד"א" חסר שם: (לז) אמר ר' ברכיה הכהן ברבי. בכ"י רומי א' ליתא למלת „ברבי" ונמצא לנכון גם בכ"י רומי ב': (לח) זש"ה. הוספתי, וכן חסר בכ"י רומי א', ואולי כן צ"ל אמר ר' ברכיה הכהן ברבי זש"ה אשכילך ואורך בדרך זו תלך, מהו אשכילך שאני אתן בך חכמה שנאמר למען תשכיל, ואורך שאני מאיר עיניך. ובכ"י רומי ב' אמר ר' ברכיה הכהן ברבי אשכילך ואורך, אשכילך אתן לך חכמה ואין הלשון הזה אלא לשון חכמה כד"א למען תשכיל את כל אשר תעשה: (לט) ד"א ואורך שאני קושטך לדרך טובה. כ"ה לנכון בכ"י רומי ב', ובכ"י רומי א' הלשון משובש ד"א ואעשך שאני קושטך טובך בדרך זו תלך איעצה עליך עיני: (מ) ואשימך אין כתיב כאן אלא ואעשך. וכן תראה בב"ר פל"ט אות י"א וילקוט רמז ס"ד בשם ב"ר אמר ר' ברכיה אתנך ואשימך אין כתיב כאן אלא ואעשך משאני עושה אותך בריה חדשה את פרה ורבה: (מא) אמר ר' מנחם בר חמא. צ"ל כמו שהוא בכ"י רומי א' וב' אמר ר' פנחס הכהן בר חמא, וכן הוא בנדפס, ושם קצר בלשונו, וכן מובא זה במדרש במ"ר פי"א אות ב' בשם ר' פנחס הכהן בר חמא: (מב) ד"א ואעשך לגוי גדול מהו גדולתן של בניך בתורה שנאמר רק עם חכם ונבון וגו' זה השמיט בעל מסדר התנחומא הנדפס והחל ואברכה שאני בכבודי מברכך, ונמצא לנכון גם בכ"י רומי א' וב': (מג) ברכתך קודמת לברכתי משהן אומרים מגן אברהם ואח"כ אומרים מחיה המתים. במדרש ב"ר פל"ט המאמר בהרחבת לשון, אמר ר' יודן קובע אני לך ברכה בשמונה עשרה אבל איני יודע אם שלי קודמת אם שלך קודמת, אמר ר' אחויה בשם רבי זעירא שלך קודמת לשלי בשעה שהוא אומר מגן אברהם אחר כך מחיה המתים. ובמדרש במ"ר פי"א אות ב' הלשון יותר מתוקן, אמר רשב"ל ואעשה אותך לגוי גדול זה שאומרים אלהי אברהם ואברכך זה שאומרים אלהי יצחק ואגדלה שמך זה שאומרים אלהי יעקב, יכול יהא חותמין בכולן ת"ל והיה ברכה בך חותמין ואומרים מגן אברהם ואין חותמין בכולם, אמר ר' חייא בר זעירא והיה ברכה ברכתך קודמת לברכתי שמשהם אומרים מגן אברהם אחר כך אומרים מחיה המתים. ועיין פסחים דף קי"ז ע"ב וברש"י עה"ת ובלקח טוב (דף כ"ט ע"א), ועיין מה שהעיר מהרז"ו בפירושו למדרש ב"ר שם: (מד) ד"א והיה ברכה א"ל הקב"ה משעה שבראתי עולמי כו'. כ"ה גם בנדפס. ובב"ר פל"ט אות י"א וילקוט רמז ס"ד בהרחבת לשון אמר ר' ברכיה כבר כתיב ואברככה מה תלמוד לומר והיה ברכה אלא א"ל עד כאן הייתי זקוק לברך את עולמי מכאן ואילך הרי הברכות

א"ל הקב"ה משעה שבראתי עולמי ועד עכשיו הייתי זקוק לברך בריותי, שנאמר ויברך אותם אלהים (בראשית א כח), וברכתי לנח ולבניו, שנאמר ויברך אלהים את נח (שם ט א), מכאן ואילך אתה עשוי על הברכה, שנאמר והיה ברכה, ולא עשה אלא (מה) כיון שעמד יצחק בקש אברהם לברכו, כיון שצפה שעשו ויעקב עומדין ממנו לא בירכו, (מו) משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שהיה לו פרדס ונתנו לארים שיהא משמרו. והיה בתוך הפרדס אילן של סם המות, ואילן של סם חיים, דבוקים זה לזה, אמר הארים מה אעשה, להשקות את זה ולהניח את זה איני יכול, אלא הריני מניחן עד שיבא בעל הפרדס, ומה שהוא יודע יעשה, כך אמר אברהם אם אני מברך ליצחק, יעקב ועשו יעמדו ממנו, אלא הריני מניחו עד שירצה הקב"ה ויברכו, כיון שנסתלקו אברהם ויצחק, בירך הקב"ה ליעקב בעצמו, שנאמר וירא אלהים אל יעקב וגו' [ויברך אותו] (שם לה ט): ד"א והיה ברכה, א"ל הקב"ה עתיד אני להעמיד ממך שבט שהוא מברך את ישראל, ואיזה הוא זה שבט לוי שהוא מברך את ישראל, אמר לפניו אברהם רבונו של עולם מי מברך לאותו השבט, א"ל הקב"ה משהן מברכין את ישראל אני מברכם, שנאמר ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם (במדבר ו כז), אמר הקב"ה לישראל בעולם הזה שבט לוי מברך אתכם בשמי, (מז) אבל לעולם הבא אני בכבודי מברך אתכם שנאמר יברכך ה' נוה צדק הר הקדש (ירמיה לא כב):

[ו] **ויהי** בימי אמרפל (בראשית יד א). ילמדנו רבינו גר שנתגייר ערב הפסח, כיצד אוכל את פסחו, (מח) כך שנו רבותינו, בית שמאי אומרים טובל ואוכל פסחו לערב, (מט) ובית הלל אומרים הפורש מן הערלה כפורש מן הקבר. אמר ריש לקיש חביב הוא הגר שנתגייר, (נ) מישראל בעמידתן על הר סיני, למה לפי שאילולי שראו קולות וברקים וההרים רועשים וקול שופרות, (נא) לא היו מקבלים את התורה, (נב) וזה שלא ראה אחד מהם, בא והשלים עצמו להקב"ה, וקיבל עליו מלכות שמים, יש לך חביב מזה. (נג) מעשה באונקלוס הגר ששאל לזקן אחד ואמר לו מה חיבב הקב"ה את הגר, שאמר (ואהב את הגר) [ואהב גר] לתת לו לחם ושמלה (דברים י יח), הרי הכל לחם ושמלה, א"ל והלא יעקב אבינו לא בקש אלא זה, שנאמר ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבש (בראשית כח כ). רבותינו אמרו חביב הוא הגר, שהכתיב הקב"ה על עצמו, למה תהיה כגר בארץ (ירמיה יד ח) אמר הקב"ה כך אני מחבב את הגר, ואברהם אב הגרים,

---

הערות ותקונים

הברכות מסורות לך למאן דהוי לך למברכיה בריך. והמאמר נשנה גם במדרש במ"ר פי"א אות ב' ושם הגי' אמר ר' אליעזר במקום בב"ר אמר ר' ברכיה, גם הגי' שם למאן דהני לך למברכה ברוך. ועיין גם בתנחומא נשא אות ט'. ובמדרש שו"ט מזמור א' מובא זה בשם רב נחמן, והסיום שם ולמאן דלא יהיב ליה ברכה בריך, ועיין גם בפסיקתא פסקא וזאת הברכה (דף קנ"ט ע"א) ובהערה ס"א שם: (מה) כיון שעמד יצחק בקש אברהם לברכו כיון שצפה שעשו ויעקב שמדין ממנו לא בירכו. עי' רש"י עה"ת בראשית כ"ה י"א ועיין בפסיקתא שם ועיין במ"ר שם, ושם הנוסחא נשתנית, היו לו ב' בנים אחד צדיק וא' רשע יצחק וישמעאל, אמר אברהם אם מברך אני את יצחק הרי ישמעאל מבקש להתברך כו'. ובמדרש שו"ט שם הלשון משובש כיון שעמד יצחק ברכו צ"ל לא בירכו, וגם המאמר שלאחריו מה כתיב עד ולמה לא ברכו יש למחוק, והוא הוספה מב"ר פס"א אות ו', וגם שם בטעות לפי שעכשיו בני ישמעאל ובני קטורה מתברכים צ"ל מבקשים להתברך: (מו) משל למה הדבר דומה. מובא בפסיקתא שם וב"ר פס"א אות ו' ותנחומא הנדפס ומדרש במ"ר פי"א ושו"ט שם: (מז) אבל לעולם הבא. וכ"ה בכ"י רומי א', ובנדפס ולעתיד לבוא, ובכ"י רומי ב' חסר שורה, וצ"ל בעולם הזה שבטו של לוי מברך אתכם [בשמי, אבל לעולם הבא אני בכבודי מברך אתכם] שנאמר יברכך ה' נוה צדק הר הקדש. והשמיט מן אתכם עד אתכם: (מח) כך שנו רבותינו. משנה פסחים דף צ"ב ע"א: (מט) וב"ה אומרים. זה חסר בכ"י רומי ב' ובנדפס: (נ) מישראל בעמידתן על הר סיני. בכ"י רומי א' יותר מן ישראל בעמידתן בסיני. ובנדפס מן אותן אוכלוסין שעמדו על הר סיני למה שכל אותן אוכלוסין אלולי שראו הקולות: (נא) לא היו מקבלים את התורה. כ"ה בכ"י רומי א', ובכ"י רומי ב' ובנדפס הגי' לא קבלו עליהם מלכות שמים: (נב) וזה שלא ראה אחד מהם. בכ"י רומי א' וזה שלא ראה אחת מכולן, ובכ"י רומי ב' זה לא ראה אחד מכולם: (נג) מעשה באונקלוס הגר ששאל לזקן אחד. כ"ה בכ"י רומי א' וגם בנדפס. ובכ"י רומי ב' מעשה בעקילס הגר, ועיין ב"ר פ"ע אות ה' בפסוק ונתן לי לחם לאכול, ומובא בילקוט רמז קכ"ג, עקילס הגר נכנס אצל ר' אליעזר אמר לו הרי כל שבחו

של

ובאו הרשעים הללו להזדווג לו, ווי להם שסופן ליפול לפניו, (נד) מנין ממה שקראו בענין ויהי בימי אמרפל:

[ז] [ויהי בימי אמרפל]. (נה) כך פתח ר' תנחומא בר אבא, חרב פתחו רשעים וגו', חרבם תבא בלבם (תהלים לז יד טו), (נו) מהו חרב פתחו רשעים, זהו קין שעד עכשיו לא היה הורג בעולם, ובא קין ופתח בהריגה, שנאמר ויקם קין [אל הבל אחיו ויהרגהו] (בראשית ד ח), א"ל הקב"ה רשע בחרב פתחת בעולם, חרב פתחו רשעים, זה קין, להפיל עני ואביון, זה הבל, אמר ליה הקב"ה אתה פתחת חרב בעולם תבא החרב בלבו של אותו האיש, (נז) חרבם תבא בלבם: ד"א חרב פתחו רשעים, זה חנון בן נחש, כיון שמת אביו (נח) שלח דוד לנחמו, (נט) מה עשה חנון, נטל עבדי דוד ועשה אותם (ס) פרדיגמטא (פי' ליצנות) שנאמר ויקח [חנון] את עבדי דוד [ויגלח את חצי זקנם ויכרות את מדויהם בחצי וגו'] (ש"ב י ד). מיד שלח לארם נהרים (סא) והשכיר מהם שלשים ושנים אלף רכב, (סב) חוץ מכמה אוכלוסין שהיה לו, (סג) ויבואו ויחנו על מידבא, א"ל הקב"ה רשע בחרב פתחת, תבא חרב בלבו של אותו האיש, שנאמר חרבם תבא בלבם, מיד עמדו יואב ואבישי והרגו כל האוכלוסין, דכתיב ויגש יואב וגו' (שם שם יג): (סד) ד"א חרבם תבא בלבם, אלו ארבעה מלכים אמרפל וחביריו, שעד עכשיו לא היתה מלחמה בעולם, ובאו ופתחו בחרב, שנאמר ויהי בימי אמרפל, התחילו לעשות מלחמה, אמר להם הקב"ה, רשעים אתם פתחתם בחרב, תבא החרב בלבם של אותם האנשים, שנאמר חרבם תבא בלבם, מיד עמד עליהם אברהם והרגן, שנאמר ויחלק עליהם לילה (בראשית יד טו):

הערות ותקונים

שאל גר כו'. ובמדרש שם נמצא בפנים הספר כ"א עקילס הגר בא ושאל כו', וזה הוסיף אחד מן מדרש קהלת רבה פ"ז פסוק ח' טוב אחרית, וגם שם הגי' עקילס הגר, ועיין שמ"ר פי"ט אות ד' ושם הגי' שאל עקילס הגר את רבותינו, וגם הלשון משונה קצת, וכן נשנה במדרש במ"ר סוף פ"ח: (נד) מנין ממה שקראו בענין. וכ"ה בכ"י רומי א', ובנדפס הגי' הה"ד ויהי בימי אמרפל, והמלות מנין ממה שקראו בענין חסר, וכן חסר גם בכ"י רומי ב', גם נמצא הוספה בכ"י רומי ב' ובנדפס ומי היה זה נמרוד, ולמה נקרא שמו אמרפל על שאמר לאברהם פול לתוך כבשן האש, וזה הוסיף המסדר הזה מגמרא עירובין דף נג ע"א, ומובא ברש"י עה"ת, ועיין לקח טוב לך י"ד א' ובהערה ד': (נה) כך פתח ר' תנחומא. מובא גם בנדפס אות ז', ומובא בילקוט תהלים רמז תש"ל בשם התנחומא, ומדבריו שם תראה שלקח מתנחומא כ"י ולא מהנדפס, כי בנדפס הלשון משונה, כמו שתראה בהערות: (נו) מהו חרב פתחו רשעים זהו קין. כ"ה גם בכ"י רומי א', ובכ"י רומי ב' ובנדפס הלשון משונה ובקצרה חרב פתחו רשעים זה קין שפתח בהריגת הבל אחיו קודם שנהרג אדם בעולם, חרבם תבא בלבם זה למך שהרגו, ובילקוט שם מובא כמו שהוא בכ"י לפנינו: (נז) חרבם תבוא בלבם. בכ"י רומי א' וב' ובילקוט סיים נע ונד תהיה בארץ: (נח) שלח דוד לנחמו. בנדפס מובא לשון הכתוב וישלח דוד לנחמו ביד עבדיו אל אביו (ש"ב י ב), ובילקוט הוא כמו לפנינו בכ"י: (נט) „מה עשה חנון ועשה אותם פרדיגמטא שנאמר". זה ליתא בנדפס, רק מתחיל ויקח חנון את עבדי דוד, ומובא לנכון גם בילקוט שם: (ס) פרדיגמטא „פי' ליצנות". בכ"י רומי א' פרדיגמטיא, ושם ליתא להמלות „פי' ליצנות". רק בכ"י רומי ב' נרשם בצדו פי' לחוק. והמלות „פי' ליצנות" הוא הוספה מהמעתיק, ובילקוט שם בטעות פדרגימטא, והוראת המלה פרדיגמטא כאשר העירני ידידי הרב הגדול והבלשן הנפלא מוהר"ר חנוך יהודה דר' קאהוט שהוא הקבוץ מן פרדיגמא בל"י παραδειγμα, παραδειγματα פי' למשל ולשנינה וממנו נגזר πααδειγματισμός בוז וקלון (שאנדע): (סא) והשכיר מהם שלשים ושנים אלף רכב. בקרא כתיב וישכרו את ארם בית רחוב ואת ארם צובא עשרים אלף רגלי, ואת מלך מעכה אלף איש, ואיש טוב שנים עשר אלף איש (ש"ב י ו): (סב) חוץ מכמה אוכלוסין שהיה לו. כ"ה בכ"י רומי א' וכ"י רומי ב', וכ"ה הגי' בילקוט, אולם בתנחומא הנדפס הגיא חוץ מן רבי רבבות אוכלוסין שהיו לו: (סג) ויבואו ויחנו על מידבא. בנדפס ובאו וחנו כולם במקום אחד, ובילקוט השמיט זה עד מיד עמדו יואב ואבישי: (סד) ד"א חרבם. מובא ג"כ בילקוט שם. ובמדרש ב"ר ריש פמ"ב ר' יהושע דסכנין בשם רבי לוי פתח חרב פתחו רשעים וגו' חרבם תבא בלבם מעשה בר' אלעזר בן הורקנוס כו' לאחר ימים כו' ומצאו יושב ודורש הפסוק הזה חרב פתחו רשעים זה אמרפל וחביריו, להפיל עני ואביון זה לוט, לטבוח ישרי דרך זה אברהם, חרבם תבא בלבם ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו ויכם. ובפירש"י המיוחס לו בב"ר שם הביא וז"ל מפרש בתנחומא חרבם תבא בלבם אלו ארבעה מלכים שעד עכשיו לא היה חרב בעולם ובאו הם ופתחו בחרב כדכתיב חרב פתחו רשעים לפיכך

חרבם

[ח] (סה) **מה** כתיב למעלה מן הענין, ויאמר ה' אל אברם לך לך וגו' אל הארץ אשר אראך, (סו) אל ארץ פלונית אין כתיב כאן, אלא אל הארץ אשר אראך, והיה אברהם מהלך עד שבא לארץ ישראל, יתברך שמו של הקב"ה ביקש לנסות את הצדיק ולהודיע מעשיו הטובים, מיד בא רעב לרגלו, כיון שמצא הרעב, אמר לשרה אשתו הרי רעב כאן, אמרו רבותינו לא היה רעב בעולם קשה ממנו, אמר אברהם לשרה (סז) זו היא מצרים יפה היא לשבתה הואיל והרעב בא, (סח) והספיקה הזה מצוי שם, והבשר מרובה, נלך לנו לשם, באותה שעה ירדו למצרים, כיון שהגיעו (סט) לפולי מצרים, (ע) אמר אברהם לשרה בתי מקום של זנות הוא מצרים, שנאמר אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כג כ), (עא) אלא ניתן אותך בתבה ונגעול בפניך, וכן עשה, כיון שהגיעו לפולי מצרים, אמרו לו המוכסין, (עב) מה אתה טוען בתבה, אמר להן פולין, אמרו לו אינו אלא פלפלין, תן לנו מכס של פלפלין, אמר להן אני

הערות ותקונים

הרבה תבא בלבם, עכ"ל: (סה) מה כתיב למעלה מן הענין, בנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא הובא כאן גם המאמר הזה כמו שלפנינו, אכן בדפוס מאנטובה הליג המדפיס את המאמר הזה במאמר שלפניו אחר הסיום שנאמר יברכך ה' נוה צדק הר הקדש, החל במאמר זה והוסיף המלות „ויהי רעב בארץ (בראשית יב י)" מה כתיב למעלה מן הענין יען כי הכתוב הזה מוקדם בקרא לפני ויהי בימי אמרפל. והנה בדפוסים האחרונים מלוין התנחומא בסימנים, לכן תדע כי כל אות ה' עד סופו הוא בדפוס קאסטאנטינא ודפוס וויניציא אחר אות ז', כמו שהוא לפנינו בכ"י: (סו) אל ארץ פלונית, עד יתברך שמו ליתא בכ"י רומי ב' וגם בנדפס: (סז) זו היא מצרים יפה היא לשבתה. בכ"י רומי א' ובכ"י רומי ב' מצרים זו יפה היא לשבתה. ובנדפס מצרים זו ישיבתה יפה: (סח) והספיקה הזה מצוי שם. בכ"י רומי א' והסיפוק היה מצוי שם, ובכ"י רומי ב' ובנדפס מפני שיש בה סיפוק הרבה, ובנדפס נוסף „לחם ובשר": (סט) לפולי מצרים. פילי בל"י ףאגטע פי' שער. ועיין פסיקתא פסקא דשור או כשב הערה כ"ז ובפסקא ויהי בשלח הערה קכ"ד: (ע) אמר אברהם לשרה. לפני זה נמצא בכ"י רומי ב' ובנדפס הוספה, ועמדו על היאור ראה אברהם אבינו בבואה של שרה באותה נהר כחמה זורחת, מכאן שנו חכמים שכל הנשים בפני שרה כקוף בפני אדם. אמר לה הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את, מכאן אתה למד שלא היה יודע אותה קודם לכן כדרך הנשים (בכ"י רומי ב' בדרך הנשים). המאמר ועמדו על היאור וראה בבואה שלה, נעלם ממני המקור. ומאמר השני מכאן שנו חכמים הוא מן גמרא ב"ב דף נ"ח ע"א הכל בפני שרה כקוף בפני אדם, ויש לתקן שצ"ל מכאן אמרו רבותינו. והמאמר השלישי אמר לה הנה נא ידעתי מכאן אתה למד כו' הוא ג"כ מן ב"ב דף ט"ז ע"א אברהם אפילו בדידיה לא איסתכל דכתיב הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את, מכלל דמעיקרא לא היה ידע לה, וכן הביא רש"י עה"ת מדרש אגדה עד עכשיו לא הכיר בה מתוך צניעות שבשניהם, ועכשיו הכיר בה ע"י מעשה עכ"ל. ובמנחת יהודה (נדפס אצל התוס' עה"ת) הביא דאיתא במדרש דעברה נהרא וגלתה בוקה ומתוך כך הכיר ביפיה: (עא) אלא ניתן אותך בתיבה ונגעול בפניך. ובב"ר פ"מ אות ה' ומובא בילקוט רמז ס"ז ויהי כבוא אברם מצרימה ויראו המצרים ושרה היכן היתה נתנה בתיבה ונעל בפניה, וכן מובא בלקח טוב. וגם רש"י עה"ת כתב וז"ל ויהי כבוא אברם מצרימה היה לו לומר כבואם מצרימה, אלא למד שהטמין אותה בתיבה, ועל ידי שתבעו את המכס פתחו וראו אותה: (עב) מה אתה טוען בתבה אמר להן פולין, אמרו לו אינו אלא פלפלין. וכ"ה בכ"י רומי א', מזה נראה כי פולין ופלפלין דומין להתחלף ואינו ניכר. וזה אינו, כי פילון הוא עלה בל"י, כמו שתראה בקה"ר ריש פ"ו בפסוק יש רעה אמר ר' שמואל בר אמי זו מחשבתן של רמאין כגון המערב מים ביין, מי בלקיא בשמן, מי מאים בדבש, חלב חמור בקטף, קומוס במור, עלי גפנים בפליון, סקרא בגיר, כרשנים בפלפלין. משמע כי עלי גפנים היו מזייפים בפילון, והוראת פילון שם עלה בל"י עסלאטף ועיין גם בערוך ערך פלן שהביא וז"ל: בספרי בפרשת שבועת הפקדון עלי גפנים בפילון וכתב המוספי פי' בלשון יוני שם כלל של עלה ובפרט קראו כן לעלה של בושם יקר ונחמד והיו מזייפין אותו בעלה גפן עכ"ל. ויש לתקן שצ"ל בספרא במקום בספרי והוא בויקרא פרק כ"ב פרשה י"ב סי' שע"ה בפסוק או מצא אבדה וכחש בה, וז"ל הספרא: דברים שאי אפשר לדעתן, כגון המערב מים ביין, מי גלוביא בשמן, מי מעין בדבש, חלב חמור בקטב [צ"ל בקטף], קימום במור, חול בפול, עלי גפנים בפילון. ויש לתקן מי גלובקא, ובמדרש קהלת במקום מי גלובקא בטעות מי בלקיא, ומובא בערוך ערך גלבק ובמוספי שם. ועיין בערוך החדש בערך גלבק מה שהעיר ידידי הרה"ג מהרח"י ד"ר קאהוט נר"ו. ובילקוט תורה רמז תע"ט בלנקי בשמן צ"ל גלבקא. ועיין ברש"י גיטין דף ס"ט ע"ב הביא לנכון בשם הספרא מי גלובקיא. ועיין גם בתוספתא ב"ב פ"ה ולא יהא מערב מים ביין מי בלקייא בשמן כו', עלי גפנים בפילון כו', וכסבור בפלפלין, במקום שבמדרש קהלת הביא כרשנים בפלפלין נאמר בתוספתא כסבר בפלפלין, וכסבר הוא גד, ונכון גירסת המדרש

אתן, אמרו לו אינו כן, אלא התבה הזו מלאה זהובים, (עג) אמר להן אני אתן לכם מכס של זהובים, כיון שראו שכל מה שאומרים הוא מקבל עליו, אמרו אילולי שיש בידו דבר מעולה, (עד) לא היינו עולים לו לכך והוא מקבל, באותה שעה אמרו לו, אין אתה זז מכאן, עד שתפתח את התבה, והוא אמר להם עלי ליתן כל מה שאתם מבקשים, ולא תפתחו את התבה, ואע"פ כן עמדו עליו ופתחו את התבה שלא בטובתו, (עה) ומצאו את שרה, כיון שראו אותה, אמרו (עו) כמות זה אין ראוי לשלוט עליה, (עז) מיד נטלו והביאו אותה אל פרעה, והכניסוה לפלטין שלו, כיון שראה אברהם שנטלוה, והביאו אותה אל פרעה, (עח) התחיל אברהם לבכות, (עט) אף היא אמרה רבונו של עולם אברהם בא עמך בהבטחה, מפני שאמרת לו ואברכה מברכיך (בראשית יב ג), ולא הייתי יודעת כלום, אלא כיון שאמר לי שאמרת לו לך לך, האמנתי לדבריך, ועכשיו נשארתי יחידה מאבי ומאמי ומבעלי, יבא רשע זה ויתעולל בי, עשה למען שמך הגדול, ולמען בטחוננו בדבריך, אמר לה הקב"ה, חייך (פ) אין דבר רע נוגע ביך, שנאמר לא יאונה לצדיק כל און ורשעים מלאו רע (משלי יב כא), ופרעה וביתו (פא) אעשה בהן דוגמא, דכתיב וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים ואת ביתו על דבר שרי (בראשית יב יז), באותה שעה ירד מלאך מן השמים ושרביט בידו, (פב) בא פרעה לשלוף מנעלה היה מכהו בידו, בא ליגע בבגדיה היה מכה אותו, והיה המלאך נמלך בשרה על כל מכה ומכה, אם אמרה שילקה היה לוקה, (פג) שהיתה אומרת המתן לו עד ישוב נפשו, היה המלאך ממתין לו, שנאמר על דבר שרי, מהו על דבר שרי, שלא נאמר על עסק, ולא על אודות, ולא בעבור, ולא בגלל, אלא על דבר שרי, שאם אמרה שילקה הוא לוקה, ואם לאו לא היה לוקה. (פד) א"ר יהודה הלוי ב"ר שלום

הערות ותקונים

כי כרשינין דומה קצת אל פלפל. ויש להעיר כי המאמר הזה שהבאתי פה מקהלת רבה מובא עוד הפעם שם בפרשה ט' פסוק י"ג גם זה ראיתי חכמה וחסר שם באמצע וז"ל המדרש שם: אמר ר' שמואל בר אימי זה מחשבתן של רשעים ברמיותן כגון המערב מים ביין, בלבקי בשמן [נ"ל גם בכאן גלובקא] מי מאים בדבש, חלב חמור בקסף, קימוס במור, עלי גפנים בפלפלין, ונ"ל עלי גפנים [בפילון, סקרא בליר, כרשנים] בפלפלין. ובכ"י רומי ב' ובתנחומא הנדפס חסרים המלות „אמר להן פולין". וכך הגי' שם: מה אתה טוען בתיבה, אמר להן שעורין, אמרו לו אינו אלא חטים, אמר להם טלו מכס של חיטין, אמרו לו אינו אלא פלפלין, אמר להן קחו מכס של פלפלין. ובמדרש ב"ר פ"מ אות ה' מובא זה באופן אחר שאמרו לו מפכסין (משי) מרגלין ומרגליות אתה טוען, ע"ש: (עג) אמר להן אני אתן לכם מכס של זהובים, עד ואעפ"כ עמדו עליו ופתחו את התיבה השמיט בעל התנחומא הנדפס, וכן חסר כל זה גם בכ"י רומי ב', ושם הגי' כיון שדחקו עליו פתחו את התיבה וראו אותה כחמה זורחת, ובב"ר שם כיון שפתחה הבהיקה כל ארץ מצרים מזיווה. ובלקח טוב מלמד שהבהיקה לפניהם כשמש: (עד) לא היינו עולים לו לכך והוא מקבל. כ"ה גם בכ"י רומי, וגרסת בפנים הכ"י „ל"א, לא היה מקבל מה שאנו עולין" ואולי היה רשום כן בגלד הכ"י והמעתיק הגיה כן בפנים: (עה) ומצאו את שרה. בכ"י רומי א' ומצאו לשרה יושבת בתוכה: (עו) כמות זו אין ראוי לשלוט עליה. בכ"י רומי אמרו אין כמות זו לשלוט עליה, (וגרסת שם מבחוץ והובא מן המעתיק שלי פנימה) „פי' אין ראויה למלכות כ"א זאת ואין אחרת שולטת עליה, א"נ אין המלכה שולטת יפה כמות זאת" ובנדפס ובכ"י רומי ב' הגי' אמרו לו אין דרך זו להשתמש בה הדיוט: (עז) מיד נטלו והביאו אותה עד לפלטין שלו. חסר בנדפס ובכ"י רומי ב': (עח) התחיל אברהם לבכות. בנדפס ובכ"י רומי ב' נוסף „התחיל בוכה ומתפלל לפני הקב"ה ואומר רבש"ע זו היא בטחוני שבטחתי בך ועכשיו עשה למען רחמיך הרבים וחסדיך ואל תביישני משברי": (עט) אף היא אמרה. בנדפס ובכ"י רומי ב' בשינויים קצת: (פ) אין דבר רע נוגע ביך. וכ"ה בכ"י רומי ב', ובכ"י רומי א' אין דבר רע דביק ביך. ובנדפס נוסף „ובבעליך": (פא) אעשה בהן דוגמא. בכ"י רומי ב' ובנדפס אעשה בהן דוגמה. ובכ"י רומי א' הגי' אבל פרעה וביתו נגעו שנאמר וינגע ה' וגו'. ועיין ב"ר פמ"א אות ב' ריש לקיש בר קפרא אמר פרעה בראתן לקה, ועיין בוי"ר פט"ז סוף אות א' וירושלמי כתובות סוף פ"ז, ובערוך ערך ראתן וזה כוונת התנחומא אעשה בהן דוגמא: (פב) בא פרעה לשלוף מנעלה היה מכהו בידו בא ליגע בבגדיה היה מכה אותו. כ"ה גם בכ"י רומי ב' ובנדפס, אולם בכ"י רומי א' הגי' ירד מלאך ושרביט בידו ומכה אותו והיה המלאך נמלך בשרה כו'. ועיין ב"ר פמ"א כל אותו הלילה היה המלאך עומד ומגלב בידו כו': (פג) שהיתה אומרת המתן לו. בכ"י רומי א' ואם אמרה שמתן לו קימעא עד שיטול לו נפש היה המלאך ממתין. ובכ"י רומי ב' ואם אומרת לו שימתין לו קימעא היה עושה: (פד) אמר ר' יהודה הלוי. כ"ה

גם

(פה) לא הספיק הקב"ה לרשע לעסוק עם הצדקת. אמרו רבותינו (פו) בא לשלוף מנעלה, מיד באתה עליו צרעת, ואף איפרכין שלו לקו עמו, ואף השרים, ואף העבדים, ואף מטתו, (פז) ואף הכתלים לקו עמו, שנאמר וינגע ה' את פרעה ואת ביתו, למה על דבר שרי אשת אברם וגו':

[ט] (פח) **כתיב** צדיק כתמר יפרח (תהלים צב יג). פתח ר' תנחומא למה נמשלו הצדיקים בתמר וארז, ולא באילן אחר, אתה מוצא (פט) כל האילנות אין אדם יכול לומר מרחוק זה אילן פלוני, למה שהן קצרין, אבל התמר והארז, על ידי שהן גבוהין בקומה, הן נראין מרחוק, כך הצדיקים הם נראין מרחוק: ד"א למה נמשלו הצדיקים, לתמר וארז, אלא אתה מוצא (צ) רוב האילנות אעפ"י שהן נקצצין, אם נוטלין נצר מהן ושותלין במקום אחר, ומיד הן עולים, אבל התמר והארז כיון שנקצצין, מי יוכל להעמיד אחרים תחתיהן, אלא לשנים הרבה, וביגיע גדול, כך אם אבד צדיק מן העולם, מי יוכל להעמיד אחר תחתיו, אלא אחר כמה שנים:

[י] (צא) **מעשה** ברבי אליעזר בן הורקנוס שהיה (צב) בן פילוט, והיה אביו

הערות ותקונים

גם בכ"י רומי, ובנדפס ובכ"י רומי ב' חסר עד אפרכין: (פה) לא הספיק. בכ"י רומי א' לא השגיח: (פו) בא לשלוף מנעלה מיד באת עליו צרעת. עיין ב"ר פמ"א אות ב': (פז) ואף הכתלים. בנדפס נאמר רק ואף אפרכין והשרים וכל בני ביתו לקו עמו, ובב"ר פמ"א אות ב' איתא אמר ר' אחא אפילו קורות ביתו לקו, יש לתקן אפילו קירות ביתו לקו. וברש"י עה"ת מובא בשם רש"י ישן ומדרשו לרבות כותליו ועמודיו וכליו, והוא בתנחומא הנדפס ובכ"י רומי ב' כי סיים שם ואת ביתו לרבות עבדים וכתלים ועמודים וכלים וכל דבר לקיים מה שנאמר לא יאונה לצדיק כל און. ואולי נוסף כן ברש"י ישן עה"ת ע"פ התנחומא: (פח) כתיב צדיק כתמר יפרח. כ"ה גם בכ"י רומי א'. ובנדפס ובכ"י רומי ב' הגי' „ועל אברהם נאמר" צדיק כתמר יפרח כך פתח ר' תנחומא בר אבא למה נמשלו הצדיקים לתמר כו'. וזה הוסיף באשר ראה כי אין שייכות בקרא צדיק כתמר יפרח לכאן. אולם לדעתי דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. כמו שתראה בב"ר ריש פמ"א התחל הדורש בהכתוב וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים והביא דרשתו כתיב צדיק כתמר יפרח והביא דמיונות מה התמרה.... כך הצדיקים. וסיים מה תמרה זו וארז כל מי שהוא עולה לראשן ואינו משמר את עצמו הוא נופל ומת כך כל מי שהוא בא להזדווג לישראל סוף שהוא נוטל את שלו מתחת ידיהם תדע לך שכן שהרי שרה על ידי שמשכה פרעה לילה אחת לקה הוא וביתו בנגעים הה"ד וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים וגו' ע"כ. ומובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ה והמאמר הזה נמצא בהרחבת דברים במדרש במ"ר ריש פ"ג וגם שם נמצא הסיום הזה. וכן תראה גם במדרש שו"ט מזמור צ"ב צדיק כתמר יפרח מה התמרה כו', כך תלמידי חכמים הוי זהיר בגחלתן שלא תכוה שכל מי שאינו נזהר מהם לוקה שנאמר וינגע ה' את פרעה נגעים. ובשו"ט שם המאמר משובש ויש לתקן עפ"י ב"ר ובמ"ר, ואולי היה גם בתנחומא כל הדרשה ההיא: (פט) כל האילנות אין אדם יכול לומר מרחוק זה אילן פלוני. עיין במדרש במ"ר פ"ג מה תמרה וארז גדולים מכל האילנות, כך ישראל גדולים מכל האומות. ובנדפס הלשון משוגה מאשר הוא בכ"י וכך איתא שם את מוצא כל האילנות אין אדם יכול לראות מרחוק למה לפי שהן קצרים אבל התמר והארז ע"י שהן גבוהין יותר מכל האילנות ונראין מרחוק הכל עומדין תחתיהן ומשאין עיניהן לקומתן לפיכך נמשלו הצדיקים לתמר ולארז שהקב"ה מגביהן בעולם: (צ) רוב האילנות אע"פ שהן נקצצין אם נוטלין נצר מהם. במדרש במ"ר מה תמרה אם נעקרה אין לה חילופין כך הצדיקים אין להם חלופים בשעת שמתים שנאמר והחכמה מאין תמצא, ואי זה מקום בינה. וזה לקוח מלשון הירושלמי הוריות כל דמך ר' סימון בר זביד עאל ר' הילי והפטר עלוי כי יש לכסף מוצא וגו' ברזל מעפר יוקח וגו' אילו אם אבדו יש להם חליפין אבל תלמיד חכם שמת מי מביא לנו כיוצא בו והחכמה מאין תמצא וגו', ונעלמה מעיני כל חי וגו'. ובתנחומא הנדפס וכ"י רומי ב' גם פה הלשון נשתנה קצת: (צא) מעשה בר' אליעזר בן הורקנוס. וכ"ה גם בכ"י רומי א', וזה ליתא בנדפס ובכ"י רומי ב'. ולעיל הערה ס"ה העירותי כי בתנחומא דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא משנת ה"א ש"ה המאמרים מפ' לך מסודרים כמו לפנינו בכ"י, רק בדפוס מאנטובה הגיה המדפיס את המאמרים אות ה' המתחיל מה כתיב למעלה מן הענין ויאמר ה' אל אברם יתברך שמו וכו' לפני המאמרים מאות ו' ואות ז'. אולם בתנחומא דפוס וויניציא המאמר מאות ה' הוא נדפס אחר המאמר מאות ז', ובתנחומא הנדפס בכל הדפוסים נמצא אחר זה (אות ח') מאמר אחד המתחיל ילמדנו רבינו הכותב כל נכסיו לעבדו מהו שיצא לחירות. וכל המאמר ההוא עד סופו (היינו סוף אות ח' לכמה דורות נולד עמלק) ליתא בכ"י לפנינו לא בכ"י אקספארד ולא בכ"י רומי א', ונמצא בכ"י רומי ב' (כי הוא שוה עם הנדפס), ואולי לקוחים דבריו מן הילמדנו הנאבד. ובענין הסיפור מר' אליעזר בן הורקנוס עיין פדר"א פ"א וב"ר ריש פמ"ב ואדר"נ פ"ו ודברי הב"ר מובא בילקוט רמז ע"ב ותמצא הסיפור באופנים שונים, ועיין בבית עקד האגדות להחכם השלם מוהר"ר חיים מאיר הורוויץ שהדפיס שמה נוסחאות שונות מהמעשה, ונוסחא ה' ע"פ כ"י שני ששלחתי אליו: (צב) בן פילוט. בכ"י רומי בן פלים, ופי' בן פלטין

(צג) זקוק למלכות, (צד) ולעסקי האיסטלטיוטין, לימים הלך אביו של ר' אליעזר למקום אחר, כיון שהרגיש שהן באין, (צה) אמר לבניו נעמוד ונברח מפניהם, מיד קרא לעבדיו ולשמשיו, אמר הביאו לי הבהמה והגמלים, וטענו הכלים על הבהמה, וברחו הורקנוס ובניו, ור' אליעזר לא הלך עם אביו, אלא ברח לירושלים, ולא נטל בידו לא ככר (צו) ולא מנה ולא כלום, אלא נכנס לירושלים כמו עני, (צז) וראה רבן יוחנן בן זכאי (צח) יושב ומלמד תורה, והתלמידים יושבים לפניו בפרק, משגמרו הפרק, אמר להם הגדה, (צט) ואחר כך אומר משנה, נכנס וישב אצל רבן יוחנן בן זכאי, עשה לפניו (ק) שתים ושלש שבתות, ובא לדבר כנגד התלמידים, והיו מריחין ריח פיו סרוח, (קא) והיו מטמינים ולא היו אומרים, (קב) שוב בא לדבר והיו מטמינים ולא היו אומרים, שוב בא לדבר והיו מטמינים ולא היו אומרים, ידע רבן יוחנן בן זכאי שאין ריח פיו מדבר רע שיש בתוך פיו, אלא מן הרעב (קג) שלא היה אוכל כלום, אמר להן רבן יוחנן בן זכאי לתלמידים בחייכון שתבדקו את הדבר ותדעו מה עיסקו של תלמיד זה, (קד) אם רעב הוא, ומה אוכל, והיו מחזרין בכל ירושלים, ושואלין לפונדקי, יש כאן חבר אכסנאי, (קה) אמרו להן לאו, באו אצל אשה אחת, אמרו לה יש כאן חבר אכסנאי, אמרה להן הן, (קו) יש לו כלום בכאן, אמרה להן יש לו שק אחד, אמרו לה הראינו אותו, מיד הביאה אותו לפניהן, פתחו אותו (קז) ומצאו בו עפר, שהיה נותן ראשו לתוכו, (קח) ומוצץ כנבל יין, הלכו ואמרו לרבנן יוחנן בן זכאי והיה תמה על הדבר, וראה צדק שביד ר' אליעזר שלא תבע מיד אדם לומר תן לי כלום, באותה שעה (קט) קבע לו מעות הרבה, כדי שיהא אוכל מאכלים טובים, כמו שהיה למוד (קי) בבית אביו, שהיה אוכל ישותה יפה, עד שנתרפא ריח פיו, עשה לפני רבן יוחנן בן זכאי שנה ושתים ושלש שנים, (קיא) עד שחזר אביו של ר' אליעזר למקומו, כיון שבא למקומו, ועמד שם חדש ושני הדשים ולא בא ר' אליעזר בנו היה רע לו לומר שהנחתיו והלך לו לירושלים, (קיב) (והיה בתו של ר' אליעזר אומרת לו לאביה) [והיו אחיו של ר' אליעזר אומרים לאביהם], ראה אליעזר בנך מה עשה, הניחך והלך לו לירושלים אוכל פטומות, ואתה טלטלת מביתך (קיג) והלכת אחריו, (קיד) אילו היה דבר רע, (קטו) לא היה קופץ ליטול ירושה, וכמה בינינו ובין בנך, אנחנו נתננו נפשינו עליך ולא הנחנוך, והוא לא בא לראות בצרתך, ועכשיו אם שמע שאירע לך דבר, הוא עתיד לבא אלינו ולחלוק עמנו, באותה שעה אמר להם בכך ובכך אינו

הערות ותקונים

ר"א בן הארמון: (צג) זקוק למלכות. בכ"י רומי זקוק לעוסקי מלכות, ואולי צ"ל לעיסקי מלכות: (צד) ולעוסקי האיסטלטיוטין, בכ"י רומי ולעוסקי האר סלטיוטין, ויש לתקן שצ"ל לעסקי האיסטרטיוטין או האיסטרטליטין, כי בל"י στρατιώτης פי' שר צבא, וכן στρατηλάτης פי' ג"כ שר צבא, ומורגל הרבה במדרשים, עיין בערוך השלם בערכם: (צה) אמר לבניו נעמוד ונברח מפניהם. בכ"י רומי אמר לבניו מה אתם יושבים נעמוד ונברח מפני אלו: (צו) ולא מנה. בכ"י רומי ולא מעה: (צז) וראה רבן יוחנן בן זכאי. בכ"י רומי כיון שנכנס ראה לרבן יוחנן בן זכאי: (צח) יושב ומלמד תורה. בכ"י רומי יושב ומלמד תורה ברבים: (צט) ואח"כ אומר משנה. בכ"י רומי ואח"כ היה אומר להן משנה: (ק) שתים ושלש שבתות. בכ"י רומי שתים ושלש שעות: (קא) והיו מטמינים. בכ"י רומי והיו מטמינים בדבר: (קב) שוב בא לדבר והיו מטמינים ולא היו אומרים. זה חסר בכ"י רומי: (קג) שלא היה אוכל כלום. בכ"י רומי שלא היה נותן לתוך פיו כלום: (קד) אם רעב הוא ומה אוכל. בכ"י רומי אם רעב הוא ואם אוכל: (קה) אמרו להן לאו. בכ"י רומי נוסף והן הולכין לשוק אחר ושואלין יש כאן חבר אכסני אמרו להן לאו, עד שבאו אצל אשה אחת: (קו) יש לו כלום בכאן. בכ"י רומי אמרו לה יש לו כאן כלום: (קז) ומצאו בו עפר. בכ"י רומי ומצאו אותו מלא עפר מן הארץ: (קח) ומוצץ כנבל יין, בכ"י רומי נוסף ועומד עליהן עד שהסריח פיו: (קט) קבע לו מעות הרבה. בכ"י רומי קבע לו משתה רבה: (קי) בבית אביו. בכ"י רומי אצל אביו: (קיא) עד שחזר אביו. בכ"י רומי ואח"כ חזר אביו: (קיב) והיה בתו של ר' אליעזר אומרת לו לאביה. הסגרתי ותקנתי שצ"ל והיו אחיו של ר' אליעזר אומרים לאביהם, כמו שהוא לנכון בכ"י רומי: (קיג) והלכת אחריו. בכ"י רומי והלכת לאכסניא: (קיד) ולא היה דבר רע. בכ"י רומי אלו היה שום חבלה מדבר רע. ולזה המאמר כוון רש"י בפי' המיוחס לו ב"ר פמ"ב שאחיו קטרגו עליו ואמרו לו ראית אלעזר בנך שהניחך לעת זקנותך שאינו משמשך היום ולמחר לאחר פטירתך יחלוק עמנו בנכסיך: (קטו) לא היה קופץ ליטול ירושה. בכ"י רומי לא היה קופץ ובא לירש אותך:
קראו

יורש ממני כלום, אמרו לו משאתה מת אתה מרחקו, אמר להם (קטז) קראו לי לפנקס, אמרו לו (קיז) אין מועיל כלום, יש בירושלים נשיא אחד ושמו רבן יוחנן בן זכאי (קיח) (סייעני) [ומסייע אותו], ומשאתה מת (קיט) בודאי הוא בא, והוא אומר מי יאמר שריחקו אביו, ואנו מוציאין הכתב, והוא אומר (קכ) פלסטין הוא (פי' מזוייף הוא), אתם עשיתם אותו, ואין אני מאמינו, עד שנבוא לבית דין, אמר להם הואיל שאמרתם כך לפני, רבן יוחנן בן זכאי הוא מתהלל בו, אני מרחקו, באותה שעה (קכא) הרכיבוהו בניו בסטרנה (פי' בעגלה) ונכנס לירושלים בערב שבת, אמר איני מרחקו (קכב) אלא [בשבת] בבית המדרש, אימתי בשעה שיתכנסו כל הקהל, נכנס לישב בבית המדרש, (קכג) ונכנסו כל ישראל בלמודן, לשמוע הדרשה שהיה ר' אליעזר דורש ברבים על הכסא, והחזן עומד לפניו, ראה אותו אביו מעוטף בטליתו (קכד) ותפלין בראשו, (קכה) מיד ראה, שהיה סבור לתרבות רעה יצא, כיון שראה אותו יושב על כסאו ודורש (קכו) עמד לו הורקנוס על הספסל, ואמר לפני בני ירושלים, לא עליתי לירושלים אלא לנדותך אליעזר בני, ואף לרחקך מירושה, עכשיו (קכז) הריני נותן לך שני חלקים יותר מאחיך, באיזו ענין היה ר' אליעזר דורש באותה שעה, אמרו רבותינו בזה הענין ויהי בימי אמרפל, (קכח) פתח ר' אליעזר בן הורקנוס וש"ה חרבם תבא בלבם, כל אותו הענין שיש בראש הפרשה:

[יא] (קכט) ד"א ויהי בימי אמרפל. זש"ה בך צרינו ננגח (תהלים מד ו), בך בתורתך, (קל) [אמר ר' יצחק] בך בגימטריא ב' שנים, כ' עשרים, הרי עשרים ושנים, (קלא) בעשרים ושתים אותיות שבתורה, (ובשמך תרים קרננו) [בשמך נבוס קמינו] (שם), אמר אברהם לפני הקב"ה רבונו של עולם אילולי ששיתפתה כבודך עמי ועזרתני, מה אדם אחד יכול לעשות כנגד תשעה מלכים וחיילותיהן, אלא על ידי שעזרתני נפלו בידי, מה כתיב ויחלק עליהם לילה (בראשית יד טו), (קלב) רבנין אמרין הלילה נחלק מאליו, (אמר) ר' בנימין בן יפת בשם ר' יוחנן [אמר] הקב"ה שהוא יודע

הערות ותקונים

(קטז) קראו לי לפנקס. בכ"י רומי שיש ואני מרחקו. ויהיה פה הכוונה לסופר, ואולי צ"ל לבעל הפנקס או לסופר הפנקס: (קיז) אין מועיל כלום. בכ"י רומי אין בידך כלום: (קיח) סייעני. תקנתי עפ"י כ"י רומי ומסייע אותו: (קיט) בוודאי הוא בא. בכ"י רומי הוא עתיד לבוא עלינו בדין: (קכ) פלסטין הוא, פי' מזוייף הוא, הפי' הוא הוספה מהמעתיק, וליתא בכ"י רומי, והמלה יונית πλαστος וכן בלשון רומית falsatio פי' דבר שקר ומזוייף: (קכא) הרכיבוהו בניו בסטרנה פי' בעגלה. בכ"י רומי בשטרנה. והפי' בעגלה הוא הוספה מהמעתיק וליתא בכ"י רומי, ונכון בבסטרנה, והמלה היא רומית basterna פי' אפריון: (קכב) אלא בשבת. כן תקנתי עפ"י כ"י רומי: (קכג) ונכנסו כל ישראל בלימודן. בכ"י רומי ונתכנסו כל ישראל שבירושלים כלימודן, פי' כרגילתם: (קכד) ותפילין בראשו. פ"ש כי שבת לאו זמן תפילין. ועיין סנהדרין דף ס"ח ע"א: (קכה) מיד ראה. צ"ל כמו שהוא לנכון בכ"י רומי מיד נבעת: (קכו) עמד לו הורקנוס על הספסל. בכ"י רומי עמד לו הורקנוס על רגליו על הספסל: (קכז) הריני נותן לך. בכ"י הריני מוסף לך: (קכח) פתח ר' אליעזר בן הורקנוס וש"ה חרבם תבא בלבם כל אותו הענין שיש בראש הפרשה. ובכ"י רומי א' וכן היה ר' אליעזר דורש חרבם תבא בלבם וכל הענין כמו שכתוב בראש הפרשה. פה קצר המסדר או המעתיק והיה כתוב פה כל הדרשה על חרבם תבא בלבם. ובעבור זה הביא המעשה לכאן על שם סופו. ועיין בב"ר ריש פמ"ב מובא ג"כ המעשה מר' אליעזר בן הורקנוס רק באופן אחר, והסיום ומלאו יושב ודורש הפסוק הזה חרב פתחו רשעים כו' ע"ש: (קכט) ד"א ויהי בימי אמרפל זש"ה בך צרינו ננגח. מכאן מובא בנדפס אות ט', ונמצא גם בכ"י רומי ב', עיין לעיל הערה צ"א: (קל) אמר ר' יצחק. כן הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי א' ובכ"י רומי ב' ובנדפס. וכן תמצא בפסיקתא פסקא ביום השמיני עצרת אמר ר' יצחק בך בעשרים ושתים אותיות שכתבת לנו בתורתך ב' תרי כ' עשרים. ובמדרש שו"ט מזמור ז' בטעות בשם ר' יוחנן, כי היה כתוב לפני המעתיק בר"ת אמר ר"י וחשב שהכוונה אמר ר' יוחנן וצ"ל אמר ר' יצחק, וכ"ה לנכון בשו"ט מזמור כ"ה: (קלא) בעשרים ושתים אותיות שבתורה, בנדפס ובכ"י רומי ב' אלו כ"ב אותיות שבהם נתנה התורה: (קלב) רבנן אמרי הלילה נחלק מאליו ר' בנימין בר יפת בשם ר' יוחנן אמר הקב"ה וכו' הוא חלקו. וכ"ה בכ"י רומי א'. והמאמר הזה נשנה בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה (דף ס"ג ע"ב), וכן ברבתי פי"ז ושם מהופכים סדר המאמרים, וכך איתא שם ר' בנימין בר יפת בשם ר' יוחנן אמר הלילה נחלק מאליו [ורבנן אמרי] יוצרו חלקו. וכן נשנה בב"ר פמ"ג אות ג' וגם שם הגי' כמו בפסיקתא ויחלק עליהם לילה ר' בנימין בר יפת משם ר' יונתן [צ"ל ר' יוחנן] הלילה נחלק

מאליו

עתותיו ורגעיו הוא חלקו, (קלג) אמר לו הקב"ה אתה עשית עמי מאמש עד חצי הלילה, והרגת בשונאי, חייך אני עושה עם בניך מחצות עד הבקר והורג בשונאיהם, שנאמר ויהי בחצי הלילה (שמות יב כט), לכן נאמר ויהי בימי אמרפל:

[יב] (קלד) **אמר** ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי סימן מסר הקב"ה לאברהם שכל מה שאירע לו אירע לבניו, (קלה) אברהם נבחר מכל בית אביו, (קלו) אף ישראל נבחרו משבעים לשון, נאמר לאברהם לך לך, ונאמר לישראל ואמר אעלה אתכם וגו' (שמות ג יז), נאמר לאברהם ואברכה מברכיך (בראשית יב ג), ואף לישראל יברכך ה' וישמרך (במדבר ו כד), נאמר לאברהם [ואעשך לגוי גדול ואברכך] ואגדלה שמך (בראשית יב ב) ואף בישראל ומי גוי גדול וגו' (דברים ד ח), אברהם נקרא יחיד שנאמר (כי) אחד היה אברהם (יחזקאל לג כד) ואף ישראל ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (דה"א יז כא), (קלז) מה אברהם כיון שבא לארץ היה רעב בארץ, אף ישראל כיון שישבו בארץ ישראל היה רעב, שנאמר והרעב כבד בארץ (בראשית מג א), מה אברהם על ידי רעב ירד למצרים, (קלח) [שנאמר ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה (שם יב י)], אף ישראל, שנאמר וירדו אחי יוסף עשרה לשבור בר (שם מב ג), מה אברהם כיון שירד למצרים (קלט) נתגרו בו המצרים,

---

הערות ותקונים

מאליו ורבנן אמרי יוצרו חלקו. ואולי יש לתקן כן בתנחומא ר' בנימין בר יפת בשם ר' יוחנן אמר הלילה נחלק מאליו ורבנן אמרי הקב"ה חלקו. ובתנחומא כ"י לפנינו הקב"ה שהוא יודע עתותיו ורגעיו הוא חלקו, המלות „שהוא יודע עתותיו ורגעיו" נוספו ע"פ מאמר שלפניו בפסיקתא שם תני ר' שמעון בן יוחי אומר כו'. או ע"פ המכילתא בא פי"ג ר' יהודה בן בתירה אומר היודע שעותיו ועתותיו הוא חלקו, ובתנחומא הנדפס (אות ט) ובכ"י רומי ב' רבותינו אמרו הלילה נחלק מאליו, רבי בנימין אמר (חסר „בר יפת בשם ר' יוחנן") הקב"ה שהוא יודע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוט השערה הוא חלקו. והוא לשון הפסיקתא רבתי שם במאמר של ר' שמעון בן יוחאי אבל הקב"ה יודע עתותיו ורגעיו וזמניו של לילה לפיכך הוא נכנס בו כחוט השערה: (קלג) אמר לו הקב"ה אתה עשית עמי מאמש עד חצי הלילה והרגת בשונאי חייך אני עושה עם בניך מחצות עד הבוקר. ובתנחומא הנדפס ובכ"י רומי ב' אמר לו הקב"ה לאברהם אתה עשית הרג בשונאי (ובכ"י רומי ב' אתה הרגת בשונאי) מחצי הלילה עד הבקר [חייך אני בכבודי יורד והורג שונאי בניך מחצי הלילה עד הבקר, כ"ה בכ"י רומי ב'] ובמדה זו אני פורע להם הה"ד ויהי בחצי הלילה וגו'. וזה מובא בפסיקתא שם בשם ר' תנחומא, ואולי זאת כוונת הפסיקתא שהביא „א"ר תנחומא" אל התנחומא שלפנינו. וז"ל הפסיקתא: א"ר תנחומא אביכם יצא עמי בחצות, ואני יוצא עם בניו בחצות, אמר הקב"ה אביכם יצא עמי מאמש עד חצות, ואני יוצא עם בניו מחצות עד הבקר, והוא המאמר שלפנינו. ובב"ר נמצא ג"כ הסיום הזה רק בקצת שינויים אחר המאמר ורבנן אמרי יוצרו חלקו הביא שם: אמר הקב"ה אביהם פעל עמי בחצי הלילה אף אני פועל עם בניו בחצי הלילה, ואח"כ מובא שם אמר ר' תנחומא אית דמפקין לישנא אחרינא אמר הקב"ה אביהם יצא בחצי הלילה אף אני אצא עם בניו בחצי הלילה שנאמר כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא. וכל משכיל יראה כי זה כבר אמור למעלה, אמר הקב"ה אביהם פעל עמי כו'. גם מה כוונת רבי תנחומא אית דמפקין לישנא אחרינא, המ"כ כתב יש שמוציאו אותו בלשון אחר, וזה דחוק. ועל מה מוסיב דבריו שהוציאו בלשון אחר. גם המאמר הזה נמצא בפסיקתא ושם ליתא המלות אית דמפקין לישנא אחרינא". רק ברור אצלי שזה היה כתוב בחוץ „אית דמפקין לישנא אחרינא" והובא פנימה. וכוונתו יש שמוציא את זה ומעייל את זה, ר"ל שכן צ"ל אמר ר' תנחומא אביהם פעל עמי בחצי הלילה אף אני פועל עם בניו בחצי הלילה, אמר הקב"ה אביהם יצא בחצי הלילה, אף אני אצא עם בניו בחצי הלילה, ומתאים לנכון עם לשון הפסיקתא: (קלד) אמר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי. בנדפס השמיט המלות „בשם ר' לוי" ונמצא לנכון גם בכ"י רומי ב' השוה אל הנדפס. ועיין ב"ר פ"מ אות ו', ובילקוט רמז ס"ע מובא מאמר הדומה קצת לזה, את מוצא כל מה שכתוב באברהם כתיב בבניו וסופר ומונה שם מה שכתוב באברהם וכן כתוב כן בישראל: (קלה) אברהם נבחר מכל בית אביו. בנדפס ובכ"י רומי ב' נוסף שנאמר אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם והוצאתו מאור כשדים ושמת שמו אברהם (נחמיה ט ז): (קלו) אף ישראל נבחרו משבעים לשון. בנדפס ובחר בבניו משבעים אומות שנאמר כי עם קדוש אתה לה' אלהיך (ובך) [בך] בחר ה' (אלהיך) להיות לו לעם סגולה מכל העמים אשר על פני האדמה (דברים יד), [צ"ל דברים ז' ו', כי בדברים י"ד ב' נאמר בחר ה' להיות], ובכ"י רומי ב' מובא שנאמר ובך בחר ה' להיות וכוון להכתוב דברים י"ד ב': (קלז) מה אברהם כיון שבא לארץ היה רעב בארץ אף ישראל כו'. בנדפס לאברהם נאמר ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה לגור שם כי כבד הרעב בארץ (בראשית יב י) ולבניו כיון שבאו למצרים והרעב היה בארץ [צ"ל והרעב כבד בארץ (בראשית מג א')] ומובא לנכון בכ"י רומי ב': (קלח) שנאמר ויהי רעב. הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי: (קלט) נתגרו בו המצרים. בכ"י רומי א' גם בנדפס הגי' כאוונו לו שנאמר ויהי כבוא אברם מצרימה ויראו המצרים את האשה כי יפה היא

אף ישראל, שנאמר הבה נתחכמה וגו' (שמות א י), מה אברהם נזדווגו לו ארבעה מלכים, אף ישראל (קמ) עתידין האומות לעשות המוניה עליהם, שנאמר יתיצבו מלכי ארץ (תהלים ב ב), (קמא) מה אברהם יצא הקב"ה נלחם לפניו והרג שונאיו, (קמב) אף הקב"ה נלחם לישראל, לעתיד לבא הקב"ה יוצא ונלחם מלחמותיהם, שנאמר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם כיום הלחמו ביום קרב (זכריה יד ג):

[יג] אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם (בראשית טו א). (קמג) ילמדנו רבינו העולה על מה היתה באה, (קמד) ר' ישמעאל אומר על מצות תעשה ועל מצות לא תעשה, (קמה) ר' שמעון בן יוחאי אומר על הרהור הלב, שנאמר ויהי כי הקיפו ימי המשתה וישלח איוב ויקדשם וגו' (איוב א ה). אתה מוצא אברהם היה מהרהר אחר מדת הדין, מה היה אומר, אמר ר' לוי כמדומה לי שקיבלתי שכרי בעולם הזה, שעזרני הקב"ה במלכים, (קמו) והצילני מכבשן האש, א"ל הקב"ה כיון שהרהורת אחרי, עולה אתה צריך להביא, שנאמר קח נא את בנך וגו' (בראשית כב ב), (קמז) אמר ר' יצחק כך היה אומר לבי הוגה מרה ולענה, שמא אלו שהרגתי היה בהם צדיקים, א"ל הקב"ה מזה אל תירא, קוצים היו, ואין לך עליהם עון אלא שכר, שנאמר אל תירא אברם אנכי מגן לך (אף) שכרך הרבה מאד (שם טו א):

[יד] ד"א אחר הדברים האלה, (קמח) זש"ה יצפון לישרים תושיה (משלי ב ז), (קמט) [מהו יצפון לישרים תושיה], אלא עד שלא נברא העולם, (קנ) צפן הקב"ה את התורה לאברהם, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי (בראשית כו ה), מלמד ששמר אברהם (קנא) כל המצות וכל התורות. (קנב) אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן

הערות ותקונים

מאד (בראשית יב יד). ולדעתי יותר נכון להגיה שנאמר והרגו אותי ואותך יחיו אף לבניו כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וכל הבת תחיון, וכ"ה בב"ר שם. ובכ"י רומי ב' חסר זה מן מה אברהם עד מה אברהם נזדווגו לו ד' מלכים שהשמיט המעתיק מן מה אברהם עד מה אברהם: (קמ) עתידין האומות לעשות המוניה עליהם. בכ"י רומי עתידין אומות העולם לעשות הומניה. והוראת מלת המוניה בל"י ὁμόνοια פי' דעת והסכמה אחת (איינינקייט). ובנדפס ובכ"י רומי ב' ליתא זה, ושם הגי' כך: אף ישראל עתידין כל האומות להתרגש עליהן (ובנדפס עתידין כל המלכים) שנאמר למה רגשו גוים: (קמא) מה אברהם יצא הקב"ה ונלחם לפניו והרג שונאיו. בכ"י רומי מה אברהם יצא הקב"ה ונלחם כנגד שונאיו והרגן, ובנדפס סיים שנאמר מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו יתן לפניו גוים ומלכים ירד יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו (ישעיה מא ב'). ובכ"י רומי ב' מה אברהם יצא ונלחם כנגד שונאיו שהיה זורק עפר ונעשה חצים שנאמר יתן כעפר חרבו וגו' וכתיב מי העיר ממזרח. ונוסחת התנחומא הנדפס יותר נכונה כי הוא פסוק אחד: (קמב) אף הקב"ה נלחם לישראל כו'. בכ"י רומי א' הגי' אף הקב"ה לעתיד לבוא יוצא ועושה מלחמתן. ובנדפס ובכ"י רומי ב' הגי' אף כך עתיד הקב"ה לעשות לבניו: (קמג) ילמדנו רבינו. מובא גם בנדפס אות י': (קמד) ר' ישמעאל אומר. בנדפס ובכ"י רומי ב' כך שנה ר' ישמעאל, וזה לא נמצא במשנה, רק בגמרא יומא דף ל"ו ע"א איתא ר' עקיבא אומר אין עולה באה אלא על עשה ועל לא תעשה שניתק לעשה, ועיין ברש"י שם. והוא מתוספתא מנחות פ"י: (קמה) ר' שמעון בן יוחאי. כן תקנתי כמו שהוא בכ"י רומי א' וכ"י רומי ב' ובנדפס, והרבה פעמים מובא ר' שמעון סתם והכוונה על ר' שמעון בן יוחאי, עיין בספר בן יוחאי מה שהתעורר בזה. וכן נשנה בוי"ר פ"ז אות ג' אמר ר' שמעון בן יוחי לעולם אין העולה באה אלא על הרהור הלב, ומובא בילקוט איוב רמז תתל"ב בשם וי"ר, ועיין תנחומא הנדפס צו סוף אות י"ג העולה לא היתה באה לא על חטאת ולא על גזל אלא על הרהור הלב היא באה, וכן מי שהיה מהרהר בלבו דבר היה מביא קרבן העולה לשום דברים העולים על הלב, ודבריו נובעים מן המדרש וי"ר בהרחבת דברים: (קמו) והצילני מכבשן האש. בנדפס ובכ"י רומי ב' סיים ושוב אין לי שכר בעולם: (קמז) אמר ר' יצחק כך היה אומר לבי הוגה מרה ולענה. בכ"י רומי א' כך היה לבו הוגה לענה ומרה אמר שמא אלו שהרגתי ועי' ב"ר פמ"ד אות ג' ר' לוי אמר כו' וכן בנדפס ובכ"י רומי ב' היה בלבו הוגה לענה ומרה אמר שמא באלו שהרגתי כו': (קמח) ד"א זש"ה יצפון לישרים תושיה. מובא גם בנדפס אות י"א ובכ"י רומי ב', וכן באגדת בראשית פי"ג, ע"ש. והתחלת המאמר מובא בילקוט משלי רמז תתקל"ב ד"ה יצפון לישרים בשם התנחומא. ומן לנצור ארחות משפט הוא ממדרש משלי וחסר הציון: (קמט) מהו יצפון, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי א' ובנדפס וגם בכ"י רומי ב': (קנ) צפן הקב"ה את התורה לאברהם. בכ"י רומי א' צפן הקב"ה את התורה עד שעמד אברהם ושמרה. ובנדפס ובכ"י רומי ב' עד שבא אברהם וקיימה, ובאגדת בראשית עד שיבא אברהם ויטול אותה: (קנא) כל המצות וכל התורות, וכ"ה באג"ב, ובכ"י רומי א' כל התורות וכל המצות, וצ"ל כמו שהוא לפנינו, ובקרא כתיב מצותי חקותי ותורותי: (קנב) אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר'

(קנג) אף עירובי תבשילין קיים אברהם אבינו, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי, לכך אמר שלמה יצפון לישרים תושיה [מגן להולכי תם] (משלי ב ז), אמר הקב"ה לאברהם אתה עסקת בתורתי חייך שאני מגן לך, שנאמר אל תירא אברם [אנכי מגן לך], (קנד) כשם כשאדם אוחז את המגן, אפילו חצים ואבנים נזרקים עליו אינו חושש, (קנה) [כך אני עושה לך], שנאמר אנכי מגן לך שכרך הרבה מאד, לא לך לבד, אלא אף לבניך, אם יהו עסוקים בתורתי, כשם שעסקת אתה, (קנו) שנאמר [כל] אמרת אלוה צרופה מגן הוא (לכל החוסים) [לחוסים] בו (שם ל ה), לכך נאמר יצפון לישרים תושיה [מגן להולכי תם]:

[טו] אחר הדברים האלה, (קנז) זש"ה רשע עושה פעולת שקר (שם יא יח), זה נמרוד הרשע, שהיה עושה צלמים ומטעה את בני אדם, שנמשלה ע"ז בשקר, שנאמר כי שקר נסכו ולא רוח בם (ירמיה י יד), וזורע צדקה שכר אמת (משלי שם), זה אברהם אבינו שזרע צדקה, (קנח) והיה מאכיל העוברים והשבים, שנאמר ויטע אשל בבאר שבע (בראשית כא לג), א"ל הקב"ה חייך שכר אמת יש לך, שנאמר אל תירא אברם [וגו' שכרך הרבה מאד]:

[טז] (קנט) מה כתיב למעלה מן הענין, וישמע אברם כי נשבה אחיו (בראשית יד יד), וכי אחיו של לוט היה, אלא ראה ענותנותו של אברהם אבינו, אחר כל המריבה שעשו עמו, (קס) [שנאמר ויהי ריב בין רועי מקנה אברם ובין רועי מקנה לוט (שם יג ז)], לא זכר אברהם אבינו את המריבה, אלא קראו אחיו, שנאמר כי אנשים אחים

הערות ותקונים

ר' יונתן. בנדפס ובכ"י רומי ב' חסרים המלות „אמר ר' יונתן", וזה מובא בתנחומא לעיל ריש לך, וע"ש בהערה ז'. ובנדפס ובכ"י רומי ב' נמצא הוספה לפני המאמר הזה, אמר ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמן תשע מאות ושמונים דור קפל הקב"ה בשביל ליתן המילה לאברהם שנאמר זכר לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור (תהלים קה), והרי לא נתנה אלא לעשרים דור, מאדם ועד נח עשרה, מנח ועד אברהם עשרה, הרי עשרים ונתנה לאברהם. ור' יוחנן בשם ר' יוסי הגלילי אומר תתקע"ד דור קפל הקב"ה בשביל ליתן תורה לדור המדבר על שהיו ישרים, שנאמר יצפון לישרים תושיה, ע"כ. וזה הוסיף כאן ולקוח מתנחומא יתרו אות ט', כי שם עיקר מקום המאמר, ושם הגי' ר' יונתן בשם ר' יוסי הגלילי. והמאמר נובע מן מדרש ב"ר פכ"ח אות ד', ובמדרש שם הגי' ר' הונא בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי. והכוונה שאמר תתקע"ד דורות, כי עשרה דורות מאדם ועד נח ועשרה דורות מנח ועד אברהם, וששה דורות מאברהם ועד משה, הרי כ"ו, הרי חסרים עד אלף עוד תתקע"ד דורות. ובמדרש שו"ט מזמור ק"ה הלשון משובש, ויש לתקן ע"פ ב"ר, ועיין גם בקה"ר פ"א פסוק ט"ז. ועיין חגיגה דף י"ד רע"א וברש"י שם: (קנג) אף ערובי תבשילין קיים אברהם אבינו. עיין לעיל הערה ח': (קנד) כשם כשאדם אוחז את המגן. וכן באגדת בראשית, ובנדפס ובכ"י רומי ב' בטעות כשם שהמגן אוחז את החרב: (קנה) כך אני עושה לך. הוספתי ע"פ כ"י רומי א', ובנדפס ובכ"י רומי ב' הגי' כך אני מגן לך: (קנו) שנאמר כל אמרת אלוה צרופה מגן הוא לכל החוסים בו. תקנתי לחוסים בו כמו שהוא בקרא משלי ל' ה'. ובנדפס ובכ"י רומי ב' מובא הכתוב אמרת ה' צרופה מגן הוא לכל החוסים בו (ש"ב כ"ב ל"א, ותהלים י"ח ל"א): (קנז) זש"ה רשע עושה פעולת שקר. מובא בנדפס אות י"ב ובאגדת בראשית פי"ג, וכן נשנה במדרש ב"ר פמ"ד אות ב' באופן ובסגנון אחר, וכך איתא שם: ר' אבין בשם ר' חנינא פתח רשע עושה פעולת שקר זה נמרוד שהיו פעולותיו על שקר, וזורע צדקה זה אברהם שנאמר ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (בראשית יח), שכר אמת, אל תירא אברם וגו' שכרך הרבה מאד. ומובא בילקוט רמז ע"ז וילקוט משלי רמז תתקמ"ז: (קנח) והיה מאכיל העוברים והשבים שנאמר ויטע אשל. אחר זה נמצא בנדפס שם (אות י"ב) ובכ"י רומי ב' הוספה על סוף אות י"ב לאחר שהיה מאכילן ומשקן היו מברכין אותו ואמר להם לי אתם מברכין ברכו לבעל הבית כו'. ונמצא קצת מזה במדרש ב"ר פמ"ג אות ז' היה מקבל את העוברים ושבים, ומשהיו אוכלין ושותין היה אומר להן ברכו כו'. ועיין גם בגמרא סוטה דף י' ע"ב, אבל בתנחומא שם הוא בהוספת דברים, גם הוסיף מאמר שני (וכן הוא גם בכ"י רומי ב'), אחר שסיים ואת הנפש אשר עשו בחרן הביא אמר ר' אלכסנדרי אלמלא נתכנסו כל הבריות לעשות יתוש אחד אין יכולין לעשות כו'. וזה לקח מן ספרי ואתחנן סי' ל"ב וב"ר פל"ט אות י"ד ורים פפ"ד, ושם הוא בשם ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא, ואולי בעל התנחומא הגיה ר' אלכסנדרי עפ"י מאמרם ז"ל סנהדרין דף ל"ח ע"ב ע"ש: (קנט) מה כתיב למעלה מן הענין. מובא בתנחומא הנדפס אות י"ג וכן באגדת בראשית פי"ג, ושם מתחיל ד"א אחר הדברים האלה מה כתיב למעלה מן הענין: (קס) שנאמר ויהי ריב. הוספתי כמו שהוא נכון

אנחנו (בראשית יג ח): [וירק את חניכיו], (שם יד יד) מהו וירק את חניכיו, (קסא) שנטל כסף וזהב וחפה אותן בו, אמר להם אתם יודעים, שאנו יוצאים למלחמה, ולהציל נפשות אנו הולכים, אל תתנו עיניכם בממון, אם בשביל כסף וזהב הרי בפניכם, שנאמר וירק את חניכיו, אין וירק אלא שחיפה אותן בכסף וזהב, שנאמר כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ (תהלים סח יד): ד"א וירק את חניכיו, אין וירק אלא (קסב) שהוריקן בדברים, (קסג) כמו שכתוב בתורה מי האיש הירא ורך הלבב (דברים כ ח), כך עשה אברהם, אמר להם למלחמה אנו יוצאין, מי שיש בידו עבירות, וירא ממעשיו, אל יצא עמנו, כששמעו כך כל מי שהיה יודע בלבו שחטא היה מתירא ולא היה יוצא וחזרו להם, (קסד) ולא נשאר עמו כי אם אליעזר בלבד, באותה שעה אמר הקב"ה, הניחו אותך הכל, ולא נשאר עמך כי אם אליעזר בלבד, חייך שאני נותן בו כח של שלש מאות ושמונה עשר, שנאמר וירק את חניכיו ילידי ביתו שמונה עשר ושלש מאות, (קסה) מנין ספור אליעזר בגימטריא שלש מאות ושמונה עשר:

[יז] **וירדף** עד דן (בראשית יד יד). (קסו) אמרו רבותינו, מה ראה לרדף עד דן, אלא שני דברים מכים לפניהם ולאחריהם, ואלו הן ע"ז והנוטע ערב שביעית ומוצאי שביעית, כשם שנטע ערב שביעית ומוצאי שביעית חייב, כך ע"ז מכה לפניה ולאחריה, שעד עכשיו לא עמד ירבעם בן נבט שעשה ע"ז, ראה אותה אברהם, שנאמר וישם את האחד בבית אל ואת האחד [נתן] בדן (מ"א יב כט), וכיון שהגיע אברהם עד אותו מקום

הערות ותקונים

לנכון בכ"י רומי א' ובאגדת בראשית ובנדפס ובכ"י רומי ב': (קסא) שנטל כסף וזהב וחיפה אותן בו כו'. כן הוא גם בנדפס ובכ"י רומי ב' ובאגדת בראשית ובב"ר פמ"ג אות ב' אמר רשב"ל באבנים טובות ומרגליות הוריקן המד"א ואברותיה בירקרק חרוץ, ומפרש מהרז"ו וז"ל באבנים טובות ומרגליות משמע שמ"ש בירקרק חרוץ פירושו אבנים טובות ומרגליות, ולא משמע כן במדרשים ובפשטי הכתובים, שחרוץ משמע שהוא זהב בהרבה מקומות, וכמ"ש טוב פריי מחרוץ ומפז ותבואתי מכסף נבחר (ואגל כסף שייך זהב), אך בנדרים דף ל"ב איתא רב אמר בתורה הוריקן, היינו בפרשת שופטים, ושמואל אמר בזהב הוריקן. ובאגדת בראשית פי"ג ובתנחומא כאן וירק את חניכיו מכאן את למד שנטל אברהם כסף וזהב וחיפה אותן ואמר להם וכו' שנאמר וירק את חניכיו, ואין וירק אלא שחיפה אותן בכסף ובזהב שנאמר כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ, וקיצור לשון הוא, וכאילו אמר שחיפן בכסף והוריקן בזהב וכלשון הגמרא שם. ומ"ש בירקרק חרוץ פירושו בהורקת זהב, ומה שם כסף עם הזהב אף כאן כסף עם ההורקה גז"ש, ויתכן שהגמרא סובר שמ"ש וירק פירושו לשון זירוז וכמ"ש בפרשת שופטים הוריקן, וכן פי' בזהב הוריקן, אך המדרשים הנ"ל שאמרו שחיפה אותן בכסף וזהב וכמ"ש נחפה בכסף וא"כ מ"ש בירקרק חרוץ פירושו שחיפן בירקרק חרוץ, כי תיבת נחפה נמשכת גם לאחריה למ"ש בירקרק חרוץ, שהוי"ו של ואברותיה מושך תיבת נחפה, והכוונה על שהזהב ירוק המראה (גמלב) עכ"ל: (קסב) ד"א וירק כו' שהוריקן בדברים כמו שכתוב בתורה כו'. בב"ר שם רבי לוי אמר בפרשת שוטרים הוריקן המד"א מי האיש הירא וגו'. ודברי הב"ר מובאים בתוס' סוכה דף ל"א ע"ב ד"ה הירוק, ופירש"י שם את כוונת ריש לקיש שהוריקן באבנים טובות ומרגליות ר"ל שלא יהו להוטין אחר הממון ויתעסקו בהצלת נפשות, ור' לוי אמר בפרשת שוטרים הוריקן כלומר מעבירות שבידן ונתביישו במה שהוזקקו לחזור כו' ע"ש. ובתוס' נדרים דף ל"ב ע"א ד"ה שהוריקן בתורה כתבו הוריקן זרזן בתורה, לשון אחר הוריקן מן התורה מלשון והבור רק. וכן כתבו שם הוריקן בזהב כדכתיב בירקרק חרוץ דהיינו זהב, כלומר שנתן להם זהב הרבה כדי שילכו: (קסג) כמו שכתוב בתורה כו'. בנדפס ובכ"י רומי ב' הלשון משובש, ד"א וירק מלמד שהוריקן בדבריו אמר להן מי האיש הירא (דברים כ ח) מן העונות, ורך הלבב (שם) מן מעשים רעים שעשה. ובאגדת בראשית הוא לנכון כמו לפנינו בכ"י, כי דברי האג"ב לקוחים מן התנחומא כ"י: (קסד) ולא נשאר עמו כי אם אליעזר בלבד. ב"ר פמ"ג אות ב', ר"ל בשם בר קפרא אליעזר לבדו היה, וכן בב"ר פמ"ד אות ט', פדר"א פכ"ז, במד"ר פי"ח, שו"ט מזמור ק"י, ברייתא דל"ב מדות מדה כ"ט, ונדרים ל"ב. ילקוט לך רמז ע"ג, ורש"י עה"ת: (קסה) מנין ספור אליעזר בגימטריא. בכ"י רומי א' מנין ספור אותיותיו של אליעזר את מולא שי"ח, עיין במקומות שרשמתי בהערה שלפניה, ועיין נדרים דף ל"ב סע"א וברש"י שם: (קסו) אמרו רבותינו מה ראה לרדוף עד דן אלא שני דברים כו'. בכ"י רומי א' הגי' מה ראה לרדוף עד דן אמרו רבותינו שני דברים כו'. והיא גי' ישרה, וכן הוא באגדת בראשית שם פי"ג, ושם הגי' מכאן אמרו רבותינו. אולם בתנחומא הנדפס ובכ"י רומי ב' הנוסחא נשתנית, גם חיבר המאמר עם המאמר שלפניו, ולא נשתייר עמו אלא אליעזר, אליעזר בגימטריא שי"ח, וכך איתא שם: מה כתיב אחריו וירדפו ולא כתיב וירדפו עד דן, כיון שהגיע אותו לדיק לדן תשש כחו, ראה

תשש כחו ולא רדף, שנאמר וירדף עד דן, (קסז) שדנן וחייבן, שנאמר וירדפם עד חובה(בראשית יד טו):ויחלק עליהם לילה (שם שם),(קסח) בשביל הקב"ה נחלק לילה עם אברהם, שנא' ויחלק עליהם:(קסט) וישב את כל הרכוש(שם טז).מיד ויצא מלך סדום(שם יז),(קע) כשראה אברהם רודף (קעא) אחר ששה עשר מלכים ולגיונותיהם, הושיבו הקב"ה לימין, שנאמר נאום ה' לאדני שב לימיני וגו' (תהלים קי א). (קעב) אמרו באותה המלחמה היתה פסיעתו של אברהם אבינו ארבעה מילין, והיה רץ עד שהרג כל המלכים ולגיונותיהם ועבר בשלום, שנאמר ירדפם יעבור שלום וגו' (ישעיה מא ג), מיד יצא מלך סדום לקראתו, שנאמר ויצא מלך סדום לקראתו (בראשית יד יז). א"ל בבקשה ממך תן לי הנפש והרכוש קח לך (שם שם כא), רוצה ואינו רוצה, ואמר לו אילו הרגו אותי היו נוטלין כל נכסי, עכשיו שהצלת אותי טול לך נכסים ותן לי הנפש, ולכך נאמר והרכוש קח לך, מיד נשבע אברהם, שנאמר ויאמר אברם אל מלך סדום הרימותי ידי וגו' (שם שם כב), (קעג) ואין הרמה אלא שבועה, שנאמר וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם (דניאל יב ז):אם מחוט ועד שרוך נעל (בראשית יד כג).למה, שהבטיחני הקב"ה שיעשרני, שנאמר ואגדלה שמך (בראשית יב ב), ואני אטול משלך, שתאמר אני העשרתיך, אמר הקב"ה,

---

הערות ותקונים

ראה שעתידין בניו לעבוד ע"ז בדן, שנאמר וישם את האחד בבית אל ואת האחד נתן בדן (מ"א יב), שנו רבותינו שני דברים מכין לפניהם ולאחריהם ואלו הן ע"ז והנוטע ערב שביעית חייב ומוצאי שביעית חייב, כך ע"ז מכה לפניה ולאחריה, האיך עד עכשיו לא עמד ירבעם שעשה את העגל והעמידו בדן, ויש לתקן שם ע"פ התנחומא כ"י שלפנינו וע"פ אגדת בראשית אשר העתיק זה מן התנחומא כ"י, והכוונה כי בשביעית צריך להוסיף מחול אל הקודש, ואם נטע וזרע ערב שביעית חייב, כך ע"ז אע"פ שאז בימי אברהם לא עבדו עוד ע"ז בעיר דן, בכ"ז רפו ידיו מלרדוף, כי עונש ע"ז גדול לענוש גם דורות הקודמים. ועיין ב"ר פמ"ג אות ב' וירדף עד דן שם ע"ז הוא ומכה מלפניה ומלאחריה, פי' מכה קודם המעשה דהיינו בימי אברהם שתשש כחו בחטא ע"ז העתידה. ומכה מלאחריה אחר שנתבטלה היינו בימי נבוכדנצר כו'. ועיין סנהדרין דף ל"ו ע"א, ועיין גם בשבת דף ס"ז ע"ב אין דן אלא ע"ז שנאמר חי אלהיך דן (עמוס ח): (קסז) שדנן וחייבן. בכ"י רומי א' ד"א וירדף עד דן שדנן וחייבם שנאמר וירדפם עד חובה. ובאגדת בראשית הגי' שנאמר וירדף עד דן וירדפם עד חובה שדנן וחייבם. ובנדפס ובכ"י רומי ב' חסר זה, ונוסף שם חזרנו על כל המקומות ולא מצינו מקום ששמו חובה ללמדך שדן נקרא חובה מראש על העגל שעתידה לעמוד שם, וכן הביא רש"י עה"ת אין מקום ששמו חובה ודן קורא חובה על שם ע"ז שעתידה להיות שם, וכן ביב"ע על דאידכר חובא דעתיד למהוי בדן: (קסח) בשביל הקב"ה נחלק לילה עם אברהם שנאמר ויחלק עליהם. וכ"ה בכ"י רומי א', וזה חסר בנדפס ובכ"י רומי ב'. ובאגדת בראשית הגי' ויחלק עליהם לילה הקב"ה בשביל אברהם שנאמר ויהי בחצי הלילה וה' הכה וגו'. ועיין לעיל אות י"א הקב"ה שהוא יודע עתותיו ורגעיו הוא חלקו, וע"ש בהערה קל"ב, ועיין בב"ר פמ"ג אות ג': (קסט) וישב את כל הרכוש, בנדפס הביא וישב את כל הרכוש וגם את לוט אחיו ורכושו השיב וגם את כל הנשים, וגם לרבות את כל כלי תשמישו אפילו שוה פרוטה ובכ"י רומי ב' וישב את כל הרכוש וגו' וגם לרבות את כל כלי תשמישו ואפילו שוה פרוטה: (קע) כשראה אברהם רדף אחרי ששה עשר מלכים ולגיונותיהם הושיבו הקב"ה לימין. כ"ה גם בכ"י רומי א', אבל נראה כי המאמר קטוע, ובעל אגדת בראשית שם רצה להגיה וכך איתא שם כיון שראה את אברהם יוצא לרדוף היה משחק עליו שנאמר כל רואי ילעיגו לי וגו' (תהלים כב) והיה [אומר] זה יצא לרדוף ששה עשר מלכים ולגיונותיהם, כיון שחזר בשלום ירדפם יעבור שלום (ישעיה מא) וגם בא"ג יש לתקן בסיום המאמר ע"פ התנחומא כ"י, ובנדפס ובכ"י רומי ב' הגי' כשתנית, ויצא מלך סדום לקראתו וגו' הוא עמק המלך, מן אותה שעה נקרא עמק המלך, ואיזה מלך זה אברהם שנצח כל המלכים והיילותיהם, ועליו נאמר נאם ה' לאדני שב לימיני עד אשית אויביך הדום לרגליך והוראת מלת לגיון ידועה והיא יונית ורומית ופירושה חיל צבא (רעגימענט): (קעא) אחר ששה עשר מלכים. עיין לעיל אות י"א מה אדם אחד יכול לעשות כנגד תשעה מלכים. וכן בשו"ט מזמור י"ח הצילו מתשעה מלכים, ובתנחומא עקב סי' ג' איתא שרדף אחר ט"ז מלכים. ובכ"י רומי א' נמצא הגהה בצד הכ"י: "פי' ט' הנזכרים בפרשה וז' מלכי כנען הרי ט"ז": (קעב) אמרו באותה המלחמה היתה פסיעתו של אברהם אבינו ארבעה מילין. בב"ר פמ"ג אות ג' איתא ר' לוי בשם ר' יוסי בר זמרא פסיעותיו של אברהם אבינו היו שלש מילין, ר' יודן בר רבי סימון אמר מיל. וע"ש במפרשים, ועיין בשו"ט מזמור ק"י, ושם הגי' ויש אומרים שנים: (קעג) ואין הרמה אלא שבועה, וכ"ה בנדפס ובאגדת בראשית, ועיין ב"ר פמ"ג אות ט', וילקוט רמז ע"ה. ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן, ודעת ר' נחמיה שאין שבועה, המד"א וירם ימינו ושמאלו על השמים

וישבע

אתה אמרת אם מחוט, (קעד) חייך שאני נותן לבניך מזבח שחוט של סיקרא מקיפו, כשם ששנו רבותינו: (קעה) ד"א אני נותן לבניך מצוה של חוט, שנאמר ועשו להם ציצית (במדבר טו לח): ועד שרוך נעל. (קעו) אני נותן לבניך מצות הנעל, שנאמר וחלצה נעלו (דברים כה ט): עד שרוך נעל. אמר הקב"ה בזכות כך אני נותן לבניך מצות הפסח, שנאמר וככה תאכלו אותו מתניכם חגורים נעליכם וגו' (שמות יב יא): ד"א אמרת אם מחוט ועד שרוך נעל, (קעז) אני משבח לבניך, שנאמר מה יפו פעמיך בנעלים (שה"ש ז ב). (קעח) ד"א אם מחוט, משבח אני לבניך בחוט, שנאמר כחוט השני (שם ד ג). ד"א אמרת אם מחוט ועד שרוך נעל, בזכות כך אני פורע לשונאיהם, שנאמר (ועל) [על] אדום אשליך נעלי (תהלים ס י), אתה מאסת שכרו של בשר ודם, (קעט) ראה מה שכר מתוקן לך לפני, שנאמר שכרך הרבה מאד (בראשית טו א):

[יח] (ד"א) אחר הדברים וגו' במחזה לאמר אל תירא אברם. (קפ) זש"ה אז דברת בחזון לחסידיך (תהלים פט כ), זה אברהם, שנאמר במחזה לאמר, ותאמר שויתי עזר על גבור (שם), שעזרו הקב"ה על חמשת המלכים, הרימותי בחור מעם (שם), זה אברהם שבחר בו הקב"ה, שנאמר אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם (נחמיה ט ז), (קפא) הוי אומר אל תירא אברם:

[יט] [אל תירא אברם] זש"ה אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה (משלי כח יד), (קפב) וכתיב חכם ירא וסר מרע (שם יד טז), מי הוא זה אברהם, וממי היה מתירא, מן שם (קפג) שהרג את בניו, את כדרלעמר מלך עילם, ושלשת בניו, שנאמר בני שם עילם ואשור וארפכשד ולוד וארם (בראשית י כב), והיה מתירא לומר הרגתי בניו של צדיק, ועכשיו הוא מקללני ואני מת, מה עשה יצא לקראתו שם לרצותו, שנאמר ומלכי צדק מלך שלם (שם יד יח), אמר הקב"ה חייך איני מקללך אלא מברכך, שנאמר ויברכהו

הערות ותקונים

וישבע בחי העולם (דניאל יב): (קעד) חייך שאני נותן לבניך מזבח שחוט של סיקרא מקיפו כשם ששנו רבותינו. כ"ה בכ"י רומי וכן כתוב באגדת בראשית, רק באג"ב בטעות של צדקה וצ"ל של סיקרא. ומה שסיים התנחומא כשם ששנו רבותינו כוונתו למשנה מדות פ"ג מ"א המזבח היה מוקף בחוט של סיקרא באמצע להבדיל בין דמים העליונים לדמים התחתונים. ובנדפס ובכ"י רומי ב' הגי' אני מטהר את בניך במזבח שתהא מוקפת בחוט של סיקרא כמו ששינו מהמזבח שהיתה מוקף בחוט של סיקרא. ובב"ר סוף פמ"ג ד"א אם מחוט אלו הקרבנות כהדא דתנן וחוט של סיקרא חוגרו באמצע להבדיל בין דמים העליונים לדמים התחתונים. ופי' סיקרא צביעה מלשון ומשקרות עיניה: (קעה) ד"א אני נותן לבניך מצוה של חוט שנאמר ועשו להם ציצית. באגדת בראשית אני נותן לבניך מצות ציצית שהיא של חוט שנאמר ועשו להם ציצית. ובנדפס המאמר קטוע, אם מחוט אני נותן לבניך מצות חוטין של (מצות) פתיל תכלת המלה שהסגרתי מיותרת וחסר הסיום. ובכ"י רומי ב' הגי' מצות חוטין של ציצית פתיל תכלת. ובב"ר סוף פמ"ג אמר ר' אבא בר ממל א"ל הקב"ה את אמרת אם מחוט חייך שאני נותן לבניך מצות ציצית, המד"א ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, ומתרגמינן חוטא דתכלתא, ע"כ. וכ"ה בילקוט רמז ע"ו, ועיין גם בסוטה דף י"ז ע"א, חולין דף פ"ט ע"א: (קעו) אני נותן לבניך מצות הנעל. בב"ר שם חייך שאני נותן לבניך מצות יבמה המד"א וחלצה נעלו. ובנדפס ובכ"י רומי ב' אני נותן לבניך מצות יבמה וחלוצה. המלה „וחלוצה" ליתא בכ"י רומי ב': (קעז) ד"א אני משבח לבניך שנאמר מה יפו פעמיך בנעלים. באגדת בראשית שם אני משבח לבניך במנעליהם. ובנדפס אני משבח בניך בו בלשון. ובב"ר שם ועד שרוך נעל אלו פעמי רגלים המד"א מה יפו פעמיך בנעלים: (קעח) ד"א אם מחוט משבח אני לבניך שנאמר כחוט השני. כ"ה גם באגדת בראשית, זה חסר בתנחומא הנדפס וגם בכ"י רומי ב', ומובא בילקוט לך רמז ע"ו בשם התנחומא, וכאשר הביא כ"ה גם בכ"י שלפנינו. גם הסיום בילקוט שם כך אני פורע משונאיהם על אדום אשליך נעלי הוא כמו שלפנינו בכ"י. ובנדפס ובכ"י רומי ב' הגי' ועוד אני נפרע מעשו שנאמר על אדום אשליך נעלי: (קעט) ראה מה שכר מתוקן לך לפני שנאמר שכרך הרבה מאד, וכ"ה באגדת בראשית. ובנדפס ובכ"י רומי ב' הלשון קטוע אתה מאסת שכר בשר ודם שכרך הרבה מאד מכאן ולהבא. והמלות „מכאן ולהבא" נוספו שם: (קפ) זש"ה אז דברת בחזון. מובא גם בנדפס אות י"ד ומובא בילקוט תהלים רמז תת"מ בשם התנחומא. והילקוט הביא הלשון כמו שהוא לפנינו בכ"י: (קפא) הוי אומר אל תירא אברם. בכ"י רומי א' חסר הסיום וגם פה צ"ל הוי אל תירא אברם, וכ"ה בנדפס ובכ"י רומי ב': (קפב) וכתיב חכם ירא וסר מרע, עיין ב"ר פמ"ד אות ב' דרשה אחרת על המקרא הזה, וע"ש ביפ"ת. והמאמר שלפנינו מובא גם בנדפס אות ט"ו: (קפג) שהרג את בניו את כדרלעומר מלך עילם ושלשת בניו שנאמר בני שם עילם ואשור וגו'. בכ"י רומי

א'

ויאמר ברוך אברם וגו׳ (בראשית יד יט), א"ל בשביל שהרגת את בני אני מברכך, שנאמר וברוך אל עליון אשר מגן צריך בידך וגו׳ (שם שם כ), מהו אשר מגן צריך, (קפד) מגינה עשה הקב"ה והפיל אותם לפניך, והיה אברהם אבינו (קפה) נוטל עפר וזורקו עליהם ונעשים חצים וקשתות, ונוטל קש וזורק עליהם, ונעשה חרבות ורמחים, שנאמר מי העיר ממזרח צדק וגו׳ [יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו] (ישעיה מא ב), זה אברהם, שנאמר אחריו, ירדפם יעבר שלום, (קפו) הוי אומר אשר מגן צריך בידך וגו׳. (קפז) אמר הקב"ה אחר הדברים האלה אתה מתירא, אל תירא אברם, לכך נאמר אשרי אדם מפחד תמיד (משלי כח יד): (קפח) ועוד היה אברהם אבינו מתירא כשהרג את המלכים היה תמה ואמר שמא בטלתי מצות הקב"ה שצוה את בני נח, שופך דם האדם (בראשית ט ו), ואני הרגתי כל אותן האוכלוסין, א"ל הקב"ה אל תירא אברם, אלא שכר הרבה אני צריך ליתן לך, (קפט) שאתה עקרת את הקוצים, שנאמר והיו עמים משרפות שיד קוצים כסוחים באש יצתו (ישעיה לג יב), לכך נאמר אל תירא אברם, אמר הקב"ה לישראל, בעולם הזה אתם מתפחדים על העונות, אבל לעולם הבא שאין בו יצר הרע אתם מתפחדים על (קצ) הטוב שתקנתי לכם, שנאמר (ואחר) [אחר] ישובו בני ישראל (ועבדו) [ובקשו] את ה׳ אלהיהם ואת דויד מלכם ופחדו אל ה׳ ואל טובו (הושע ג ה), ומהו טובו זה בית המקדש, שנאמר ההר הטוב הזה והלבנון (דברים ג כה), ישועה מציון, שנאמר מי יתן מציון ישועת ישראל (תהלים יד ז), הברכה מציון, שנאמר כטל חרמון שיורד על הררי ציון וגו׳ (שם קלג ג), עזר מציון, שנאמר ישלח עזרך מקדש ומציון יסעדך (שם כ ג), אמר הקב"ה אף לעולם הבא אני אברך את ישראל מציון, (קצא) שכן דוד אמר יברכך ה׳ מציון (שם קלד ג):

[כ] ויהי אברם בן תשעים שנה (בראשית יז א). (קצב) ילמדנו רבינו מהו שיהא אדם מותר לרפאות בשבת, (קצג) כך שנו רבותינו ספק נפשות דוחה את השבת,

---

הערות ותקונים

א׳ הנוסחא וממי היה מתירא מן שם על שהרג בניו של שם שנאמר את כדרלעומר מלך עילם, ומנין שהן בניו של שם שנאמר בני שם עילם ואשור. אבל המלות „ושלשת בניו" ליתא שם. ובנדפס ממי היה מתירא משם בן נח שהרג את בנו, ועילם שלשה בנים היו לו וכתיב בני שם עילם ואשור, והרגו כו׳. ובכ"י רומי ב׳ ממי היה ירא, משם בן נח שהרג את בניו, ועילם היה לו שלשים בנים דכתיב בני שם עילם ואשור וגו׳ (והרגו) [והרגן] והיה מתירא לומר שהרגתי בניו של צדיק עכשיו מקללני ואני מת. אולי צ"ל ולשם היו שלשים בנים, וזה שסיים דכתיב בני שם עילם ואשור. ועיין בסה"ד כי שם הוליד כ"ו אומות, והם הוליד ל׳ משפחות: (קפד) מגינה עשה הקב"ה. ובכ"י רומי א׳ מגנה, ובנדפס ובכ"י רומי ב׳ מהו מגן מנגנא עשה הקב"ה, וגם כאשר הוא לפנינו נכונה, עיין ערוך ערך מגנון וערך מנגנון, ומלה אחת היא, ופירושה עצה ותחבולה. ומה שהביא הערוך בערך מגנון מב"ר פמ"ד [פמ"ג אות ח׳] אשר מגן צריך שהופך מגנין שלך על צריך, לפנינו מנגנון, ועיין בלקח טוב לך י"ד כ׳ ובהערה מ"ט שם: (קפה) נוטל עפר וזורקו עליהם ונעשים חצים וקשתות ונוטל קש וזורק עליהם ונעשה חרבות ורמחים. בכ"י רומי א׳ הגי׳ אברהם נוטל עפר וזורק עליהן ונעשה חרבות [ורמחים] ונוטל קש וזורק עליהן ונעשה חצים וקשתות, וכצ"ל. וכן תראה בב"ר פמ"ג אות ג׳ יתן לפניו גוים ומלכים ירד [יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו (ישעיה מא ב)] ר׳ יהודה ור׳ נחמיה ר׳ יהודה אומר אברהם היה משליך עליהם עפר והוא נעשה חרבות, קש ונעשה חצים כו׳, ומובא גם בילקוט רמז ע"ג, לכן תראה שצ"ל גם בכאן ע"פ לשון הכתוב שהעפר היה חרב והקש היה קשת. וכן תראה במדרש שו"ט מזמור ק"י רבי יהודה אומר היה נוטל עפר וזורק והיה נעשית חרבות ונוטל קש וזורק ונעשה קשת וחצים, ועיין בסנהדרין דף ק"ח סע"ב. ובתנחומא הנדפס ובכ"י רומי ב׳ והיה אברהם נוטל עפר וזורק ונעשו חצים וקשתות ורמחים. צ"ל עפר ונעשה חרבות ורמחים, קש ונעשה חצים וקשתות: (קפו) הוי אומר. ובכ"י רומי א׳ גם בכאן הוי אמר מגן, ובנדפס ובכ"י רומי ב׳ חסר זה: (קפז) אמר הקב"ה אחר הדברים האלה. בנדפס ובכ"י רומי ב׳ חסר מן אמר הקב"ה הזה, עד אמר הקב"ה לישראל, וחסר מאמר שלם: (קפח) ועוד היה אברהם אבינו מתירא. עיין ב"ר פמ"ד אות ד׳ בשם ר׳ לוי: (קפט) שאתה עקרת את הקוצים. בכ"י רומי א׳ שפניתה כרמי מן הקוצים: (קצ) על הטוב שתקנתי לכם. וכן הוא בכ"י רומי א׳. אולם בנדפס ובכ"י רומי ב׳ על הטוב הצפון לכם: (קצא) שכן דוד אמר יברכך ה׳ מציון. בנדפס ובכ"י רומי ב׳ סיים עוד ואני אברך את ציון שנאמר יברכך ה׳ נוה צדק הר הקדש אמן (ירמיה לא כב): (קצב) ילמדנו רבינו. מובא בנדפס אות ט"ז, ושם וגם בכ"י רומי ב׳ הגי׳ מהו שיהא מותר לאדם לרפאות מכתו בשבת. ובכ"י רומי א׳ הוא כמו לפנינו בכ"י של אקספארד: (קצג) כך שנו רבותינו. משנה יומא פ"ג ע"א

(קצד) ואם ספק מתרפא, ספק אין מתרפא, אין דוחין, אבל בשביל המילה דוחין את השבת. (קצה) אמר ר' יוסי בא וראה כמה חביבה מילה לפני הקב"ה כשאמר לאברהם שימול היה קשה עליו, (קצו) אמר אם אני מל עכשיו אני חסר אבר אחד, א"ל הקב"ה עד שלא תימול [שמך אברם] והשבון אותיותיו רמ"ג, ואבריו של אדם רמ"ח אברים, (קצז) הרי אתה חסר ה' אברים, וכשתמול אתה שלם, אמר לפניו רבונו של עולם היאך, א"ל (קצח) לא יקרא עוד את שמך אברם, והיה שמך אברהם (בראשית יז ה), ואתה נעשה שלם:

[כא] **ויהי** אברם. (קצט) זש"ה כענבים במדבר מצאתי (את אבותיכם) [ישראל כבכורה בתאנה בראשיתה ראיתי אבותיכם] (הושע ט י), מדבר בישראל, בשעה שעמדו על הר סיני נמשלו כענבים, מה ענבים נאות מבחוץ, (ר) וכאורות מבפנים, כך היו ישראל בשעה שעמדו על הר סיני וענו נעשה ונשמע, הרי בפיהם, אבל לבם לא היה נכון, שכך אמר דוד ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו (תהלים עח לו לז), הוי כענבים במדבר, מה הענבים יש בהם מאכל ומשתה, כך ישראל יש בהן בני תורה, ויש בהן בני מעשים: ד"א מה הענבים הללו החרצנים מבפנים, כך היו ישראל, שנאמר והאספסוף אשר בקרבו וגו' (במדבר יא ד): ד"א כענבים במדבר, ולמה מדבר ולא ישוב, (רא) אלא אדם כשהוא מהלך במדבר נותנין לו לאכול מבקש לשתות, נותנין לו לשתות מבקש לאכול, אבל אם נתנו לו ענבים הוא אוכלן ואינו

הערות ותקונים

ע"א. וכן מובא בדברים רבה ריש האזינו: (קצד) ואם ספק מתרפא ספק אין מתרפא אין דוחין עליו את השבת אבל בשביל המילה דוחה. זה השמיט בעל מסדר התנחומא הנדפס, וכן חסר בכ"י רומי ב', ושם הגי' מילה ורפואתו דוחה את השבת, והגי' הזו נכונה: (קצה) אמר ר' יוסי בא וראה כמה חביבה מילה לפני הקב"ה כשאמר לאברהם שימול היה קשה עליו. וכ"ה בכ"י רומי א'. אולם בנדפס הם שני מאמרים עם הוספות דברים, וכך הנוסחא שם אמר ר' יוסי ראה כמה חביבה מצות מילה שהיא דוחה את השבת דכתיב וביום השמיני ימול (ויקרא יב) אפילו בשבת, ומילה סכנת נפש היא לפיכך מותר לרפאותה בשבת. ואח"כ מתחיל שם מאמר אחר וכשאמר הקב"ה לאברהם התהלך לפני והיה תמים התחיל תמה אמר עד עכשיו אני תמים אם אני מל אהיה חסר. וכ"ה בכ"י רומי ב', רק שם חסרים המלות „אמר ר' יוסי ראה כמה חביבה מצות מילה שהיא דוחה את השבת" והשמיט המעתיק מן את השבת א' עד את השבת ב': (קצו) אמר אם אני מל עכשיו אני חסר אבר אחד. בנדפס ובכ"י רומי ב' נוסף באמצע המאמר חמש ערלות הן ארבע באדם ואחד באילן, ערלת האוזן דכתיב הנה ערלה אזנם (ירמיה ו י), ערלת הלב דכתיב ומלתם את ערלת לבבכם (דברים י טז), ערלת לשון דכתיב ערל שפתים (שמות ו יב), ערלת בשר דכתיב ומלתם [צ"ל ונמלתם, וגם בכ"י רומי ב' מובא כן בטעות] את בשר ערלתכם (בראשית יז א). וזה הוסיף מן פדר"א פכ"ט, ושם הוא בשם ר' זעירא. ושם מובא לראיה על ערלת בשר הכתוב וערל זכר אשר לא ימול בשר ערלתו (שם שם יד), גם שכח המסדר מהתנחומא להביא הראיה על ערלת האילן המובא שם בפדר"א, ואחת באילן שנאמר כי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו. ועיין גם בב"ר פמ"ו אות ה' ובוי"ר פכ"ה ותני שם משמיה דר' עקיבא ד' ערלות שבאדם, גם הסיום שם בתנחומא הנדפס ובכ"י רומי ב' אם אמול אחד אולי נמצאתי חסר מאברי הוא מיותר, כי כבר אמור לפני ההוספה היא אם אני מל אהיה חסר: (קצז) הרי אתה חסר ה' אברים. עיין נדרים (דף ל"ב ע"ב) כתיב אברם וכתיב אברהם בתחלה המליכו הקב"ה על רמ"ג אברים ולבסוף המליכו על רמ"ח, אלו הן שתי עינים ושתי אזנים וראש הגויה, פירש"י בתחלה המליכו על אבריו שהם ברשותו להזהר מעבירה אבל עיניו ואזניו של אדם אינם ברשותו שהרי על כרחו יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבסוף כשנמול המליכו הקב"ה אפילו על אלו עכ"ל: (קצח) לא יקרא שמך אברם והיה שמך אברהם ואתה נעשה שלם. בנדפס ובכ"י רומי ב' שם סוף אות ט"ז סיים הוסיף לו ה' חמשה מנין רמ"ח אברים לפיכך והיה תמים: (קצט) זש"ה כענבים במדבר. מובא בילקוט הושע רמז תקכ"ה בשם התנחומא. ובנדפס ליתא כל המאמר מאות כ"א עד ד"א זש"ה יפיפית מבני אדם אות כב. ובכ"י שני של אקספארד הוסיף המעתיק את כל המאמר שלפנינו בכ"י אות כ"א אל תוך הכ"י הנ"ל, והמעתיק הזה הוסיף אל תוך הכ"י שהוא שוה עם הנדפס הרבה מאמרים מן הכ"י שלנו, עיין במבוא: (ר) וכאורות מבפנים. וכ"ה בכ"י רומי, ובילקוט שם ובכ"י ב' של אקספארד וכעורות בעי"ן, ועיין ערוך ערך כאר: (רא) אלא אדם כשהוא מהלך במדבר נותנין לו לאכול מבקש לשתות. בילקוט שם אלא כשאדם מהלך במדבר והוא רעב והוא צמא אם נותנין לו פת אוכלה ומבקש לשתות, ואם נותנין לו מים או יין לשתות

מבקש מאומה, (רב) לפי שיש בהם אכילה ושתיה: (רג) (ד"א כענבים במדבר), [כביכורה בתאנה] משל את האבות בתאנה, מה התאנה הזו יש בהן (רד) כמה גרנות, כך אבות העולם (רה) היו בהן כמה מעשים טובים: ד"א כבכורה בתאנה, (רו) מה התאנה הזו אין בה פסולת של כלום, שכל האוכלים [יש בהן פסולת] ואדם משליך מהן, אבל התאנה אין אדם משליך ממנה כלום, כך אמר הקב"ה לאברהם שלם אתה ואין בך חסר של פסול, אלא הערלה, הסר אותה והיה תמים, שנאמר התהלך לפני והיה תמים:

[כב] ד"א ויהי אברם בן תשעים שנה. (רז) זש"ה יפיפית מבני אדם הוצק חן בשפתותיך וגו' חגור חרבך על ירך גבור וגו' (תהלים מה ג ד), (רח) על מי אמרו בני קרח המזמור הזה, על אברהם, יפיפית מבניו של אדם הראשון, ומי היו בניו, שת אנוש קינן מהללאל ירד חנוך מתושלח למך נח, (רט) ומבניו של נח נקראו בני אדם, שנאמר ואת המגדל אשר בנו בני האדם (בראשית יא ה), הוצק חן בשפתותיך מהו, בשעה שנשבעת למלך סדום, שנאמר ויאמר אברם אל מלך סדום הרימותי ידי אל ה' אל עליון וגו' אם מחוט (שם יד כב כג), (רי) מהו חן בשפתותיך, בשעה שהיתה משיח כך יוצק חן, (ריא) ומה שכרו, שכך אמר לו הקב"ה הניח לי כל מה שעשית, וכל מה שנשתבחת, ירדת לכבשן האש ונתנסית (ריב) נסיונות הרבה על שמי עמדת (ריג) ורדפת את המלכים,

---

הערות ותקונים

לשתות שותה ומבקש לאכול: (רב) לפי שיש בהם אכילה ושתיה. פה חסר הסיום, ונמצא בילקוט שם כך קבלו ישראל את התורה במדבר דכתיב לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי, וכתיב הוי כל צמא לכו למים וגו' לכו שברו ואכלו. ובכ"י שני של אקספארד הביא כך ישראל כשאמרו נעשה ונשמע על מצות לא תעשה שהן תלויות בשמיעה שלא לעשותם: (רג) ד"א כענבים במדבר משל את האבות בתאנה. את זה לא הביא הילקוט וכן ד"א האחרון. ובכ"י ב' של אקספארד נמצא ד"א האחרון, רק השמיט המעתיק מן ד"א זה עד ד"א האחרון: (רד) כמה גרנות. צ"ל גרעינין, ובכ"י רומי א' כמה גרעינין גרנית, אין ספק שהיתה הגי' ג"כ בטעות גרנות, והוסיף אחד בגלדו לתקן גרעינין, והובא אח"כ פנימה, והמלה גרנית נשארה ג"כ: (רה) היו בהם כמה מעשים טובים. בכ"י רומי א' הגי' יש בהן כמה מעשים טובים: (רו) ד"א מה התאנה הזו אין בה פסולת כו' אין אדם משליך ממנה כלום. בכ"י שני של אקספארד אין אדם משליך ממנה פסולת אלא העוקץ לבד, ובב"ר ריש פמ"ו אמר ר' יודן מה התאנה הזו אין לה פסולת אלא עוקצה בלבד העבר אותה ובטל המום כך אמר הקב"ה לאברהם אין בך פסולת אלא הערלה העבר אותה ובטל המום התהלך לפני והיה תמים. ומובא גם בילקוט רמז פ' בשם ב"ר: (רז) זש"ה יפיפית מבני אדם. מובא באגדת בראשית פט"ז ובנדפס אות י"ח. וכל אות י"ז נוסף בנדפס וגם בכ"י רומי ב', וליתא בכ"י אקספארד וליתא בכ"י רומי א'. והסיום שם לא נמול אלא בן צ"ט עד סוף אות י"ז ליתא בתנחומא הנדפס דפוס קאנסטאנטינא, וכן ליתא בתנחומא דפוס וויניציאה, וכן ליתא בכ"י רומי ב' ולא בכ"י שני של אקספארד, רק בדפוס מאנטובה הוסיף זה המדפיס בגלד התנחומא, וזה מוסב למטה על התחלת אות י"ח ויהי אברם בן תשעים ותשע שנה, ועל זה הוסיף ולמה לא נמול אלא בן צ"ט שנה כו'. והמדפיסים האחרונים הגיהו בסוף אות שלפניו אשר אין שם מקומו כלל. והמדפיס דפוס מאנטובה הוסיף זה מן תנחומא כ"י שלפניו סוף אות כ"ד: (רח) על מי אמרו בני קרח המזמור הזה על אברהם. עיין ב"ר פנ"ט אות ה' ותמצא ג"כ שדרשו המזמור הזה על אברהם רק באופן אחר, ומובא בילקוט רמז ק"ג וילקוט תהלים רמז תשמ"ט: (רט) ומבניו של נח נקראו בני אדם. כ"ה בכ"י רומי א', ובנדפס ובכ"י רומי ב' ומנין שנקראו בני נח בני אדם. ובאגדת בראשית הלשון משובש: (רי) מהו חן בשפתותיך בשעה שהיתה משיח כך יוצק חן. בכ"י רומי א' מה שיית מְשִׂיחַ (כן נקוד שם) כך יוצק חן. ובאגדת בראשית בשם שהיית משיח כן יוצק חן. ובנדפס השמיט כל זה, ובכ"י רומי ב' איתא כך: הוצק חן בשפתותיך אימתי כשנשבעת למלך סדום שנאמר ויאמר אברם אל מלך סדום הרימותי ידי וגו' אם מחוט ועד שרוך נעל, מהו חן היה אל שפתותיך בשעה שהיית משוח כך יוצק חן בשפתותיך: (ריא) ומה שכרו שכך אמר לו הקב"ה הניח לי כל מה שעשית. בכ"י רומי א' הניח לך כל מה שעשית, ובאגדת בראשית ומה שכר נתנו לך על כן ברכך אלהים לעולם וכל מה שנשתבחת הנית לי, צ"ל הניח לי, ובנדפס הנה לי גלוי וידוע לפני כל אשר עשית וכל מה שנשתבחת, יש לתקן במקום הנה לי צ"ל הנח לי והמלות „גלוי וידוע לפני" הם מיותרים. ועתה עיינתי בתנחומא דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא הגי' הנח לי, והמלות „גלוי וידוע לפניו" ליתא שם, ונוספו בדפוס מאנטובה. וכן ראיתי עתה בכ"י רומי ב' השוה עם הנדפס, וליתא גם שם: (ריב) נסיונות הרבה. וכ"ה בכ"י רומי א' ובאגדת בראשית. ובנדפס הגי' בעשרה נסיונות. ובכ"י רומי ב' איתא ג"כ נתנסית נסיונות הרבה: (ריג) ורדפת את המלכים. בכ"י רומי א' ובכ"י רומי ב' ורדפת אחר חמשת המלכים, ובאגדת בראשית ורדפת אחר חמשה עשר מלכים:

מבקש

ונשתבחת בעולם בכל מה שעשית, מכאן ואילך (ריד) מבקש אתה להודיע גבורתי, חגור חרבך, (רטו) תן המילה בין יריכותיך, באותה שעה הודך והדרך בעולם, (רטז) ואימתי ויהי אברם וגו' ואתנה בריתי וגו':

[כג] **ואתנה** בריתי ביני ובינך (בראשית יז ב). (ריז) זש"ה סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם (תהלים כה יד), ואיזה סודו של הקב"ה זה מילה, שלא גילה הקב"ה (ריח) מסטירין של מילה (ריט) אלא לאברהם, שנאמר סוד ה' ליראיו, מהו סוד, שנותיו של אדם, ס' ששים, ו' ששה, ד' ארבעה, הרי שבעים שנה, אמר הקב"ה הרי אני מעמיד ממך שבעים נפש שנא' בשבעים נפש (דברים י כב), ומעמיד מהם שבעים זקנים, שנאמר שבעים איש מזקני ישראל (במדבר יא טז), (רכ) ומעמיד משה שהוגה את התורה בשבעים לשון, שנאמר ה' אלהינו דבר אלינו בחרב (דברים א ו), לכך נאמר סוד ה' ליראיו, (רכא) א"ל דיו לעבד להיות שוה לקונו, משל למלך שהיה לו אוהב והיה עשיר יותר מדאי, אמר המלך

הערות ותקונים

(ריד) מבקש אתה להודיע גבורתי. וכ"ה באגדת בראשית, אולם בכ"י רומי א' מכאן ואילך צריך אתה להודיע גבורתך, ובנדפס מכאן ואילך אם אתה מבקש להודיע גבורתך, ובכ"י רומי ב' מכאן ואילך אם אתה רוצה להודיע גבורתך: (רטו) תן המילה בין יריכותיך. בכ"י רומי א' תן המילה בין יריכך, וכ"ה בנדפס. ובכ"י רומי ב' הגי' וכן המילה בין יריכך. ובנדפס סיים והוא הודך והדרך וחסרה המלה „בעולם". ובכ"י רומי ב' אותה שעה הודך והדרך הוא בעולם. ובילקוט תהלים רמז תשמ"ט הביא בשם התנחומא חגור חרבך על ירך גבור הודך והדרך תן מילה בין יריכיך הודך בעולם הזה והדרך בעולם הבא: (רטז) ואימתי ויהי אברם. זה השמיט בעל מסדר התנחומא הנדפס, וכן ליתא בכ"י רומי ב', ונמצא שם בנדפס הוספה „ואתנה בריתי ביני ובינך ולא היה יודע מהיכן ימול רמז לו הקב"ה רמז אמר לו וארבה אותך במאד מאד ממקום שאתה פרה ורבה אתה צריך לימול, בר קפרא אמר אברהם דרש מק"ו אמר האילנות מהיכן חייבין בערלה ממקום שעושין פירות, אף אני ממקום שאני עושה פירות אני צריך לימול" ע"כ. וזה הוסיף המסדר מתנחומא סוף פ' לך. ובכ"י רומי ב' ליתא זה, ונמצא ג"כ בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא. ובב"ר פמ"ו אות ד', וי"ר פכ"ה אות ו', הגי' ר' הונא בשם בר קפרא, גם במדרש ב"ר וי"ר מהופך הסדר, כי בתחלה מובא שם דברי ר' הונא בר קפרא שישב ודן גזירה שוה נאמרה ערלה באילן כו', ואח"כ מובא שם בשם ר' חנינא בר פזי שאמר וכי נתנו גזירות שוות לאברהם, אתמהא אלא רמז רמזה לו, כו': (ריז) זש"ה סוד ה' ליראיו. מובא בנדפס אות י"ט, ובאגדת בראשית פט"ז, וכן נשנה בב"ר פמ"ט אות ב', וכן מובא בילקוט תהלים רמז תש"ב וחסר הציון: (ריח) מסטירין, פי' ביוני ורומי **mysteriüm** μυστήριον סוד וסתר (געהיימניס): (ריט) אלא לאברהם שנאמר סוד ה' ליראיו. בנדפס סיים „זה אברהם שנאמר כי ירא אלהים אתה", וזה ליתא בכ"י רומי ב', וכן ליתא בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא, וזה הוסיף המדפיס דפוס מאנטובה. ובב"ר שם שלא גלה אותה מאדם מעד עשרים דור עד שעמד אברהם ונתנה לו שנאמר ואתנה בריתי ביני ובינך. ובאגדת בראשית הביא ג"כ כמו בתנחומא דפוס מאנטובה: (רכ) ומעמיד משה שהוגה את התורה בשבעים לשון שנאמר ה' אלהינו דבר אלינו בחורב. הכוונה לקרא שלפניו בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר (דברים א ה), וכן מובא נכון בב"ר שם ובאגדת בראשית, ובנדפס חסר הסיום מהכתוב, ובכ"י רומי ב' הוא כמו לפנינו בכ"י. ועיין רש"י עה"ת (דברים א ה) באר את התורה בשבעים לשון פירשה להם ע"כ. כי רצה שכל באי עולם ידעו אותה, והיינו בכל לשון שבעולם: (רכא) א"ל דיו לעבד להיות שוה לקונו. בנדפס השמיט כל זה עד א"ל הקב"ה משבראתי עולמי (אות כ"ד) וכן חסר גם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא, ואין ספק שהמעתיק הראשון השמיט מן א"ל עד א"ל. ועתה ראיתי סעד לדברי כי נמצא באמת בכ"י רומי ב' השוה עם הנדפס, כל המאמר הזה כמו בכ"י אקספארד ובכ"י רומי א', ובמקום לפנינו הריני חוגרו זייני הגי' שם בכ"י, זיני שלי, וכן יש לתקן בנדפס, ובמקום מה אתן לך דייך שתהא כמוני הגי' שם בכ"י אלא שאני נותן לך זייני דייך שתהא כמוני, ובאגדת בראשית הוא כמו לפנינו בכ"י רק יש לתקן שם במקום ששוה לו קונו צ"ל ששוה לקונו. ושם נוסף באמצע פי' על דיו לעבד ע"ש. ובמדרש ב"ר שם פמ"ט אות ב' נמצא ג"כ התחלת המאמר הזה דיו לעבד שיהא כרבו. והגאון הרד"ל הביא שם את דברי בעל אגדת בראשית שהביא משל למלך כו', ובאמת דברי בעל אג"ב נובעים מתנחומא כ"י שלפנינו כי הוא מדרש מאוחר ושאב מהתנחומא כ"י, וגם הרז"ו שם בפירושו כתב דיו לעבד שיהא כרבו אין למאמר זה שום ביאור ושייכות כאן אך הוא לקוח מאגדת בראשית, וכאן לא כתב אלא ריש מילין, וז"ל האגדת בראשית אחר מאמר הנ"ל א"ל הקב"ה לאברהם דיו לעבד ששוה לו קונו, ובריתו להודיעם משל לשר שהיה לו אוהב כו'. הרי מבואר הכוונה שבמשל שבזה שחגרו זונין שלו נתן לו מתנה גדולה שידמה לו, ובנמשל בזה שגלה לו סודו והודיעו בריתו נדמה לו כו' ע"ש. וכן עיין ביד"מ לא ראיתי ולא שמעתי פה שום פי' ע"ש. אולם כאשר הוא לפנינו בתנחומא נכון מאד, ובמדרש

חסר

מה אתן לאוהבי, כסף וזהב עבדים ושפחות ובהמה יש לו, (רכב) אלא הריני חוגרו זייני, כך אמר הקב"ה מה אתן לך כסף וזהב עבדים ושפחות ובהמה, כבר נתתי לך, שנאמר ואברם כבד מאד (בראשית יג ב), אלא מה אתן לך, דייך שתהא כמוני, שנאמר ואתנה בריתי ביני ובינך, ויפל אברהם על פניו וגו', אני הנה בריתי אתך, (בראשית יז ג ד) הוי סוד ה' ליראיו:

[כד] ד"א ויהי אברם בן תשעים שנה. (רכג) א"ל הקב"ה משבראתי את עולמי הייתי מתגלגל בעשרים דור, עד שתבא ותיטול את המילה, ועכשיו אם אין אתה מקבל (רכד) דיי לעולם עד כאן, ואני מחזירו לתהו ובהו, (רכה) ואין צריך לי עוד לעולם, לכך אמר אני אל שדי (שם א), דיי העולם, ואם אתה מקבל עליך דיי לעולם, אני ואתה: ואתנה בריתי ביני וביניך, (רכו) א"ל אברם ומי ימול אותי, א"ל אתה לעצמך, נטל אברהם את החרב ואחז בערלתו והיה מתירא, לפי שהיה זקן זיה מרתת, אמר לפניו רבונו של עולם זקן אני, מה עשה הקב"ה כביכול, שלח ידו ואחז עמו, והיה אברהם חותך עד שמל,(רכז) כך עזרא משבח ואומר אתה הוא ה' לבדך וגו' ומצאת את לבבו נאמן לפניך (נחמיה ט ו ח), וכרות לו הברית אין כתיב כאן, אלא וכרות עמו הברית, וכתיב בסוף הפסוק, ותקם את דבריך כי צדיק אתה (שם שם ח): (רכח) ד"א למה מל בן תשעים ותשע, ללמד לגרים שאם בקש גר להתגייר, שלא יאמר זקן אני, מעכשיו איני מתגייר, ילמד מאברהם שמל בן תשעים ותשע שנה:

[כה] ויאמר אליו אני אל שדי(בראשית יז א).דיה הערלה,עד עכשיו היתה הערלה נוהגת,אבל המילה היתה נצפנת, דיו לעולם שאני אלהיו: ד"א אני אל שדי, (רכט) אמר ר' אבהו כיון שברא הקב"ה את עולמו, ברא את השמים ואת הארץ, ואמר להם שיהיו נמתחים והולכים, שנאמר וימתחם כאהל לשבת (ישעיה מ כב) אילולי שאמר להם די, היו נמתחים והולכים עד שיחיו המתים, אמר לו הקב"ה לאברהם, אני הוא שאמרתי לעולמי די, כך אומר לערלה די: התהלך לפני (בראשית שם).עד שלא מל לא

הערות ותקונים

חסר המשל שקצר המסדר בלשונו: (רכב) אלא הריני חוגרו זייני. ובכ"י רומי א' זוני, ובכ"י רומי ב' זיני, ובאגדת בראשית זינין שלי, וגי' כ"י רומי א' זוני נכונה, והמלה יונית ורומית zona ζώνη פי' חגורה. ועיין ערוך ערך זן א' והביא מאמרים מילמדנו, ועיין פסיקתא פיסקא נחמו ובהערה ל"ב, ואולי יש לקיים הגי' שלפנינו זייני. עיין בפסיקתא שם ובהערה ל"א שפירושה נשק וכלי זיין: (רכג) א"ל הקב"ה משבראתי את עולמי. מכאן עד ואני מחזירו לתהו ובהו מובא בנדפס סוף אות י"ט, וחסר שם התחלת המאמר, ראה בהערה רכ"א, ובכ"י רומי ב' הוא כמו לפנינו, גם מתחיל ד"א ויהי אברם בן תשעים שנה א"ל הקב"ה משבראתי עולמי כו'. ובאגדת בראשית השמיט כל זה והביא רק המאמר א"ל אברהם מי ימול אותי עד ותקם את דבריך כי צדיק אתה, וכל המאמר עד סוף הפרשה לא הביא כלל: (רכד) דיי לעולם עד כאן, עיין ב"ר פמ"ו אות ב' אמר לו הקב"ה לאברהם דייך אני ואתה בעולם ואם אין את מקבל עליך לימול דיי לעולמי עד כאן ודייה לערלה עד כאן כו'. וחסר ההתחלה אני אל שדי, ועל זה דרש אמר לו הקב"ה: (רכה) ואין צריך לי עוד לעולם. מכאן עד סוף הפרשה ליתא בנדפס, ואות י"ט מסיים ואני מחזירו לתהו ובהו, והשאר חסר, אבל ראיתי בכ"י רומי ב' (הוא קובץ נומר 44) השוה עם הנדפס, נמצא כל זה אחר הסיום ואני מחזירו לתוהו ובוהו, כתיב ואיני צריך עוד עולם לכך אני אל שדי כו', ונמצא שם כל אות כ"ד וכ"ה וכ"ו מתוך כ"י שלנו עד הסיום אף אני ממקום שאני עושה פירי אני צריך לימול, כמו שהוא בתנחומא כ"י שלפנינו. וברור שנשמט דף שלם בכ"י, וכן חסר בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא. ואח"כ מתחיל בכ"י במאמר ויפול אברהם על פניו עד שלא מל, כל זמן שהיתה השכינה מדברת, כמו לפנינו בנדפס אות כ' עד סופו. והוא הוספה ממסדר התנחומא הנדפס, וליתא לא בכ"י אקספארד ולא בכ"י רומי א': (רכו) א"ל אברם ומי ימול אותי. מובא בילקוט נחמיה רמז אלף ע"א בשם התנחומא. ובתנחומא הנדפס אין זכר מזה. וגם בכ"י רומי ב' אף כי נוסף שם מאמר גדול החסר בנדפס, ראה הערה רכ"ה, אבל המאמר א"ל אברם מי ימול אותי עד כי צדיק אתה ליתא שם. וכן מובא באגדת בראשית סוף פרק ט"ז, וכן נשנה בב"ר פמ"ט אות ב'. ואולי נוסף כל זה במדרש שם ע"פ התנחומא: (רכז) שכך עזרא משבח ואומר אתה הוא ה' לבדך וגו'. ספר נחמיה היה נקרא בשם עזרא: (רכח) ד"א למה מל בן צ"ט, זה הוסיף המדפיס בדפוס מאנטובה אל התנחומא הנדפס (סוף אות יז) ונדפס שם בצדו, והציג יד פושטת להורות כי נוסף הוא. ועיין לעיל הערה ר"ז: (רכט) אמר ר' אבהו. בב"ר פמ"ו אות ג' רבי נתן ורבי אחא ור' ברכיה בשם ר' יצחק אני אל שדי אני הוא שאמרתי לעולמי ולשמים דיי ולארץ דיי שאלולי שאמרתי להם דיי עד עכשיו היו נמתחים והולכים

אמר התהלך לפני, למה שהיה ערל, משמל אמר התהלך לפני, (רל) עד שלא מל לא היה שלם, משמל נעשה שלם:

[כו] **כתיב** בנח את האלהים התהלך נח(בראשית ו ט),וכתיב באברהם התהלך לפני,(רלא) מי שהוא קורא סבור שהיה נח גדול מאברהם, ואינו כן, (רלב) ר' יוחנן וריש לקיש, ר' יוחנן אמר משל למה הדבר דומה, למלך שהיו לו שני בנים, אחד גדול ואחד קטן, הקטן היה אוחז בו כדי שלא יפול, והגדול היה הולך לפניו, כך כתיב בנח את האלהים התהלך נח, שלא ישתקע בדור המבול, אבל אברהם שהיה יחידו של עולם והיה צדיק, א"ל הקב"ה התהלך לפני והיה תמים. אמר ריש לקיש משל למה הדבר דומה, למלך שהיה לו אוהב, והיה משוקע בטיט, ואחז בידו והעלה אותו מן הטיט, כך נח היה משוקע בטיט, ראהו הקב"ה נתן לו יד והעלהו מן הטיט, (רלג) ואברהם למה היה דומה, למלך שהיה מהלך בחשיכה, בא אוהבו וראה אותו והאיר לו, א"ל המלך עד שאתה מאיר לי, בא והלך לפני, כך [בימי] אברהם היו כל העולם רשעים והוא צדיק, א"ל הקב"ה עד שאתה מאיר במזרח התהלך לפני: בנח כתיב את האלהים התהלך נח, וכתיב באבות העולם האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו (בראשית מח טו), אמר ר' יוחנן למה היו האבות דומין לפני הקב"ה, לרועה שהוא מהלך וצאנו מהלכת לפניו, א"ל ריש לקיש עד עכשיו הצאן היו צריכים לרועה, אלא למה היו האבות דומין לפני הקב"ה, לנשיא שהוא מהלך וזקניו מהלכין לפניו, והזקנים מודיעין כבודו של נשיא, כך היו אבות העולם הולכים לפניו, שנאמר אשר התהלכו אבותי לפניו, הוי התהלך לפני והיה תמים:

[כז] **ואתנה** בריתי ביני ובינך (שם יז ב), (רלד) אמר ר' חנינא בן פזי לא היה יודע אברהם מהיכן לימול, רמז לו הקב"ה ואמר מהיכן לימול. וארבה אותך ממקום שאתה פרה ורבה. (רלה) בר קפרא אומר קל וחומר דרש אברהם, ומה אילנות מהיכן חייבין בערלה, ממקום שהן עושין פרי, אף אני ממקום שאני עשה פרי אני צריך לימול: ויפל אברהם על פניו(שם שם ג),(רלו) עד שלא מל היה נופל,משמל לא נפל,והרשעים אינן יורדין לגיהנם אלא בשביל הערלה, שנאמר לכן הרחיבה שאול נפשה וגו' (ישעיה ה יד),

---

הערות ותקונים

והולכים, עיין חגיגה דף י"ב ופדר"א פ"ג וברש"י עה"ת בראשית י"ז א': (רל) עד שלא מל לא היה שלם. וז"ל רש"י עה"ת שם, התהלך לפני במצות מילה ובדבר הזה תהיה תמים שכל זמן שהערלה בך את בעל מום לפני: (רלא) מי שהוא קורא סבור שנח היה גדול מאברהם ואינו כן. כי בנח כתיב את האלהים התהלך משמע דבק באלהים יותר, ובאברהם כתיב התהלך לפני משמע שאינו דבק כל כך בה', ועל זה הביא המשלים כי נח היה כקטן ולכן הוליכהו ה', ואברהם היה כגדול ההולך לפני אביו, כי בטוח היה במהלכו: (רלב) ר' יוחנן וריש לקיש ר' יוחנן אמר משל למה הדבר דומה. המלות ר' יוחנן וריש לקיש ליתא בכ"י רומי א'. והנה המשלים נמצאים גם במדרש ב"ר פ"ל אות י', רק שם בטעות ר' יהודה ור' נחמיה, וצ"ל ר' יוחנן וריש לקיש, כמו שסיים גם במדרש שם בסוף ר' יוחנן וריש לקיש לרועה שהוא עומד ומביט. וכן בילקוט רמז נ' מובא בשם ב"ר כמו שהוא לפנינו, ושם הפרידו את דברי הילקוט והניגו רמז נ' באמצע המאמר. גם הלשון משונה קצת במדרש ב"ר שם ע"ש: (רלג) ואברהם למה היה דומה למלך כו'. בב"ר שם ולמה אברהם דומה לאוהבו של מלך שראה את המלך מהלך במבואות האפלים הציץ אוהבו והתחיל מאיר עליו דרך החלון, הציץ המלך וראה אותו אמר לו עד שאתה מאיר לי דרך החלון בא והאיר לפני, כך אמר הקב"ה לאברהם עד שאתה מאיר מאספמיא [צ"ל ממספוטמיא] וחברותיה, בא והאיר לפני בארץ ישראל כו'. וכל מעיין יראה כי דברי התנחומא מוקדם למאמר הב"ר, כי בב"ר הוא בהרחבת דברים, גם במדרש ב"ר שם סיים הה"ד ויברך את יוסף ויאמר האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו, ונדחקו המפרשים לפרש הראיה מהכתוב, אולם מהתנחומא תראה שהוא מאמר בפני עצמו, וצ"ל כתיב אשר התהלכו אבותי לפניו, ועל זה הביא המשל מר' יוחנן וריש לקיש, ובב"ר שם וכן בב"ר ריש פל"ז הלשון בקצת שינויים ע"ש: (רלד) אמר ר' חנינא בן פזי לא היה יודע אברהם מהיכן לימול. בכ"י רומי א' חסרים המלות „בן פזי". ומובא בתנחומא הנדפס בסוף אות י"ח, עיין לעיל הערה רס"ז, והבאתי שם שנשנה גם בב"ר פמ"ו אות ד', ווי"ר פכ"ה אות ו', ושם מוקדם מאמר בר קפרא, (ובמדרש שם הגי' ר' הונא בשם בר קפרא) לפני מאמר מר' חנינא בן פזי, ובעל מסדר הב"ר תיקן הלשון ומובעים דבריו מהתנחומא: (רלה) בר קפרא. בב"ר ובוי"ר שם הגי' ר' הונא בשם בר קפרא: (רלו) עד שלא מל היה נופל, מובא בילקוט ישעיה רמז רס"ט בשם התנחומא, וכן נמצא

אבל לעולם הבא הקב"ה מציל את ישראל מגיהנם בזכות המילה, (רלז) שנאמר לא תירא לביתה משלג (רלח) כי כל ביתה לבוש שנים (משלי לא כא): חסלת לך לך

פרשת וירא

[א] **וירא** אליו ה' וגו' (בראשית יח א). (א) ילמדנו רבינו, כמה ברכות מתפלל אדם בכל יום, (ב) כך שנו רבותינו, צריך אדם שיתפלל שמונה עשרה, (ג) ולמה

הערות ותקונים

בילקוט משלי רמז תתקס"ד וחסר שם הציון „תנחומא": (רלז) שנאמר לא תירא לביתה משלג. בכ"י רומי הגי' שכך אמר שלמה ברוח הקודש. ובילקוט וכן אמר שלמה לא תירא לביתה משלג: (רלח) כי כל ביתה לבוש שנים. דורש שָׁנִים כמו שְׁנַיִם. והכוונה מילה ופריעה, כמו שתראה בפסיקתא פסקא עשר תעשר כי כל ביתה לבוש שנים מילה ופריעה, ציצית ותפילין, הענק תעניק, נתון תתן, פתוח תפתח, עשר תעשר, וע"ש בהערה מ':

(א) ילמדנו רבינו. תחלת המאמר מובא גם בנדפס בקצת שינוים. ובעל מנורת המאור אות ק"ז הביא וגרסינן במדרש תנחומא ילמדנו רבינו כו', הביא כמו שהוא בנדפס: (ב) כך שנו רבותינו צריך אדם שיתפלל שמונה עשרה. בכ"י רומי י"ח ברכות, ובנדפס כך שנו רבותינו בכל יום מתפלל אדם שמונה עשרה, וכצ"ל גם לפנינו, והוא לשון המשנה (ברכות כח ע"ב) רבן גמליאל אומר בכל יום ויום מתפלל אדם שמונה עשרה: (ג) ולמה י"ח כנגד י"ח אזכרות שכתוב בהבו לה' בני אלים, בירושלמי ברכות פ"ד ה"ג (דף ה ע"ד) תענית פ"ב ה"ב (דף ס"ה ע"ג) אמר ר' לוי כנגד י"ח הזכרות שכתוב בהבו לה' בני אלים, ובבבלי ברכות דף כ"ח ע"ב הני י"ח כנגד מי, אמר ר' הלל בריה דרבי שמואל בר נחמני כנגד י"ח אזכרות שאמר דוד בהבו לה' בני אלים. ובנדפס מובא זה בשם ר' יהושע בן לוי, ולפני זה נוסף בנדפס שם אמר ר' שמואל בר נחמן כנגד י"ח פעמים שהאבות כתובין בתורה, הראשון שבהם ואלהים פקד יפקד וגו' אשר נשבע לאברהם ליצחק וליעקב (בראשית נ), והאחרון אשר נשבעתי לאבותיכם לאברהם ליצחק וליעקב (דברים לא), ואם יאמר לך אדם הרי י"ט הן שכך כתיב אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק וגו' (בראשית כח יג) אמור לו אין זה מן המנין שאין יעקב נמנה עמהם. וזה לקח מירושלמי ברכות ותענית שם, ושם הוא בשם רבי חנינא בשם רבי פנחס, ושם סיים עוד ואם יאמר לך אדם י"ז הן אמור לו ויקרא בהם שמי ושם אבותי אברהם ויצחק מנאן. וכן המגלה במדרש ב"ר פס"ט אות ד' ומובא בילקוט ויצא רמז ק"כ, ועיין בספר שנות אליהו מהגר"א ז"ל שמגיה בירושלמי כמו בתנחומא. וכן יש להגיה כמו כן גם במדרש ב"ר. וכן נוסף בנדפס שם: ור' יוחנן אמר כנגד י"ח ציווים שבמשכן שהן בסוף ספר שמות, והן כאשר צוה ה' את משה י"ח פעמים, והוא ג"כ לקוח מירושלמי שם. ובירושלמי הוא בשם רבי שמואל בר נחמני בשם ר' יוחנן (ובירושלמי תענית בשם ר' יונתן), ובמדרש וי"ר פ"א אות ח' אמר ר' שמואל בר נחמן בשם רבי נתן נ"ל בשם ר' יוחנן. ובירושלמי שם נאמר רק כנגד י"ח ציווין שכתוב בפרשת משכן שני. גם נמצא בירושלמי שם אמר ר' חייא בר ווא (ובירושלמי תענית אמר ר' חייא בר אדא) ובצלאל מן ואתו אהליאב בן אחיסמך עד סופיה דסיפרא. וכן במדרש וי"ר פ"א הביא כן אמר ר' חייא בר אבא לבד מואתו אהליאב בן אחיסמך למטה דן ועד סוף סיפרא, ונראה כוונת ר' חייא, כי בסדר פקודי יש י"ט ציווים, הראשון עשה את כל אשר צוה ה' את משה (שמות לח כב), ואח"כ נמצא בפל"ט ופ"מ י"ח ציווים ואלה הם: (ל"ט א', ל"ט ה', ל"ט ז', ל"ט כ"א, ל"ט כ"ו, ל"ט כ"ט, ל"ט ל"א, ל"ט ל"ב, ל"ט מ"ב, ל"ט מ"ג, מ' ט"ז, מ' י"ט, מ' כ"א, מ' כ"ג, מ' כ"ה, מ' כ"ז, מ' כ"ט, מ' ל"ב), לכן אמר ובצלאל מן ואתו אהליאב בן אחיסמך, ר"ל הכתוב לפני זה עשה את כל אשר צוה ה' את משה (לח כב) לא קחשיב, ובעבור זה הזכיר פסוק זה ואתו אהליאב בן אחיסמך למטה דן, אף כי מפסוק זה עד סוף פרשה ל"ח לא כתוב בו כלל כאשר צוה ה' כ"א בפרשה ל"ט ופרשה מ', אך כוונתו שלא ליחשב פסוק שלפני זה, והוא הכתוב ל"ח כ"ב, והטעם שלא חשב הכתוב הזה עיין ביפ"ת שכתב מפני דהאי אשר צוה ה' הוא כל המלאכות כוללן ביחד, והציווים שמזכיר אח"כ הם כולם פרטים פירושים על הכלל, ואין ראוי למנות הכלל עם פרטיו שמפרשים אותו. וכן כתב כן הגר"א ז"ל בספרו שנות אליהו על המשנה ברכות פ"ד מ"ג ע"ש. והנה בתנחומא הנדפס לפנינו הביא רק „שהן בסוף ואלה שמות והן כאשר צוה ה' את משה י"ח פעמים", וזה אינו, כי רק י"ד פעמים כתיב כאשר צוה ה' את משה, וג' פעמים ככל אשר צוה ה' את משה, ופעם אחת כאשר צוה ה' כן עשו, ופעם אחת ככל אשר צוה ה' אותו. וזה הטעה את הרב הגדול מהרז"ו ז"ל בפירושו לוי"ר שכתב נראה שחושב י"ח פעמים מה שכתוב כאשר צוה ה' את משה, ובריש פקודי (לח כ"ב) כתיב עשה את אשר צוה ה' את משה, ואח"כ בפרשת פקודי יש י"ח פעמים כאשר צוה ה' את משה, אולם באמת נמצא רק י"ד פעמים כאשר צוה ה' את משה כמו שהבאתי למעלה ובתנחומא הנדפס מובא עוד ור' סימון אמר כנגד י"ח חוליות שבשדרה שבשעה שאדם מתפלל וכורע צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה שנאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך, וכ"ה בתנחומא שלפנים וכ"ה

י"ח, כנגד י"ח אזכרות שכתיב בהבו לה' בני אלים (תהלים כט). (ד) משיבין לר' לוי והא בבבל אומרים י"ט, אמר להם אף הוא מן האזכרות, שנאמר אל הכבוד הרעים (שם שם ג). (ה) אמר ר' סימון כנגד י"ח חוליות שבשדרה, שבשעה שאדם עומד ומתפלל צריך לשוח בכולן, שנאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך (שם לה י), (ו) אמר הקב"ה הוו זהירין בתפלה (ז) שאין לך מדה יפה הימנה, (ח) ואפילו אין אדם כדי לענות, חסד אני אעשה עמו, שכל דרכי חסד. (ט) אמר ר' שמלאי מבקש אתה לידע שכל דרכיו של הקב"ה חסד, בראשה של תורה קישט את הכלה, (י) שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע (בראשית ב כב), ובסופה חסד שקיבר את המת, שנאמר ויקבר אותו בגיא (דברים לד ו), ובאמצעה ביקר את החולה, שנאמר וירא אליו ה'. (יא) כיון שמל אברהם

הערות ותקונים

וכ"ה בירושלמי שם. פה עירב דברי הירושלמי ותנחומא כ"י ודברי הבבלי יחד. כי כך איתא בבבלי ברכות (כח ע"ב) אמר ר' תנחום אמר ר' יהושע בן לוי כנגד י"ח חוליות שבשדרה והמתפלל צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה ע"כ. וגם הסיום מן הכתוב ליתא בבבלי. ואחר זה נוסף עוד בתנחומא הנדפס ור"ש אמר כנגד י"ח מזמורים שמראש ספר תהלים עד יענך ה' ביום צרה לומר תענה בתפלתך (ולכך נאמר יענך ה' ביום צרה) לכך נאמר בסוף י"ח מזמורים יענך ה'. והוא נשנה ג"כ בירושלמי ברכות ותענית בהתחלת המאמר ושם הוא בשם ר' יהושע בן לוי, וכן נשנה במדרש שו"ט מזמור כ' ושם איתא אמר ר' שמעון בר אבא את מוצא י"ח מזמורים יש מראש הספר ועד הפסוק הזה (שאשרי האיש ולמה רגשו חד הוא) כנגד שמונה עשרה ברכות שאדם מתפלל בכל יום אומר תתעני לעותך אחר י"ח מזמורות, אמרו לו לדוד יענך ה' ע"כ. וכן מובא זה בשם המדרש שו"ט בילקוט תהלים רמז תרע"ט. והסיום במדרש שו"ט הוא משובש, וצ"ל כמו שמובא בתנחומא הנדפס לומר תענה לעותך (ובתנחומא בתפלתך) ולכך אמר דוד יענך ה'. ופי' תתענה לעותך ר"ל תהיה נענה בתפלתך. והוא נובע מירושלמי שם אמר ר' מנא רמז לת"ח שאדם צריך לומר לרבו תשמע תפלתך, ר"ל שישראל היו אומרים לדוד יענך ה' ביום צרה. והמלות בשו"ט שאשרי האיש ולמה רגשו חד הוא הסגרתי, כי הוא נוסף מגמרא בבלי ברכות ט' סע"ב, וע"ש. ובירושלמי הגי' אם יאמר לך אדם י"ט הן אמור לו למה רגשו גוים לית הוא מינון, אחר זה נמצא עוד הוספה בנדפס מתפללים כ"ד בתענית כנגד כ"ד רננות שאמר שלמה בשעה שהכניס את הארון לבית קדשי הקדשים בתעניתו, לקוח מירושלמי ברכות שם ותענית שם כ"ד של תעניות נגין ר' חלבו ור' שמואל בר רב נחמן תרויהון אמרין כנגד כ"ד פעמים שכתוב בפרשה של שלמה רנה ותפלה ותחינה. וכן יש לתקן בנדפס. ואחר זה נוסף בנדפס ולמה מתפללין בראש השנה תשעה ברכות, אמר רבא בר חיננא כנגד תשעה אזכרות שאמרה חנה בתפלתה מן ותתפלל חנה ואילך. ובירושלמי ברכות ותענית שם תשע של ר"ה מנין אמר ר' אבא קרטיגניא כנגד תשע אזכרות שכתוב בפרשת חנה, וכתיב בסופה ה' ידין אפסי ארץ ע"כ. ור"ל וכתיב בסופה ה' ידין אפסי ארץ הרי שמדבר ביום הדין, וגם מוסף שם מאמר אחד, אתה מוצא י"ח [ברכות] מתפללין בכל יום ואין טולן. לשבחו של הקב"ה כו'. עד אמר להן הקב"ה לישראל הוו זהירין בתפלה, ומן המאמר הזה אמר להן הקב"ה הוא מתנחומא כ"י שלפנינו: (ד) משיבין לר' לוי והא בבבל אומרים י"ט אמר להם אף הוא מן האזכרות שנאמר אל הכבוד הרעים. עיין בירושלמי ברכות ותענית שם. ועיין מה שכתבתי במבוא בפרק פסקי הלכות בתנחומא: (ה) אמר ר' סימון. ירושלמי שם, ועיין הערה ג': (ו) אמר הקב"ה הוו זהירין בתפלה. עיין בסוף הערה ג', שבנדפס נוסף לפני זה מאמר גדול, ואח"כ החל במאמר זה: (ז) שאין לך מדה יפה הימנה. בנדפס שאין לך מדה אחרת יפה הימנה, והיא גדולה מכל הקרבנות, שנאמר למה לי רוב זבחיכם וגו' כי תבואו לראות פני לא תוסיפו הביא מנחת שוא קטרת תועבה וגו' חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי וגו' ובפרשכם כפיכם וגו' גם כי תרבו תפלה וגו' (ישעיה א'), מכלל שהיא גדולה מן הקרבנות: (ח) ואפילו אין אדם כדי לענות. בנדפס ואפילו אין אדם כדאי לענות בתפלתו ולעשות חסד עמו כיון שמתפלל ומרבה בתחנונים אני עושה חסד עמו שכך כתיב בו כל ארחות ה' חסד ואמת (תהלים כה) הקדמתי חסד לאמת וצדק למשפט שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך וגו' (שם פט): (ט) אמר ר' שמלאי מבקש אתה לידע שכל דרכיו של הקב"ה חסד. בב"ר סוף פ"ח מובא בשמו כך אמר ר' שמלאי מצינו שהקב"ה מברך חתנים ומקשט כלות ומבקר חולים וקובר מתים, מברך חתנים מנין ויברך אותם אלהים, ומקשט כלות מנין ויבן ה' אלהים את הצלע, מבקר חולים מנין שנאמר וירא ה' באלוני ממרא, קובר מתים מנין ויקבר אותו בגי, ע"כ. ועיין להלן בתנחומא אות ד': (י) שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע. בנדפס נוסף שכן בכרכי הים קורין לכלה בונה, וזה לקוח מגמרא בבלי ערובין דף י"ח, וצ"ל שכן בכרכי הים קורין לקליעתא בנייתא, וכ"ה בב"ר פי"ח קישטה ככלה ואח"כ הביאה לו, אית אתרין דקריין לקלעתא בנייתא, ולהלן אות ד' מהו ויבן אמר ר' אבהו בערביא קורין לגדילתא בנייתא, וכן הוא להלן חיי אות ב', ועיין להלן הערה ל"א: (יא) כיון שמל אברהם בא הקב"ה בשמיניה שלו לבקרו שנאמר וירא אליו. וכן רש"י עה"ת הביא וירא אליו לבקר את החולה. ועיין סוטה דף י"ד

ועיין

בא הקב"ה ופמליא שלו לבקרו (יב) (שנאמר) [מנין ממה שקראו בענין] וירא אליו:

[ב] [וירא אליו]. (יג) זש"ה כה אמר ה' השמים כסאי וגו' ואת כל אלה ידי עשתה וגו' (ישעיה סו א ב), מי הוא חרד על דברו של הקב"ה זה אברהם וירא אליו ה' וגו'. מה כתיב ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי (שם שם), ואם רצונך לידע שעל אברהם הכתוב מדבר, ראה מה כתיב שוחט השור (שם ג), זה אברהם, ואל הבקר רץ אברהם וגו' (בראשית יח ז), מכה איש (ישעיה שם), שהרג את נמרוד, הוא נמרוד הוא אמרפל, זובח השה (שם), אימתי כיון שהקריב את יצחק בנו, שנאמר אלהים יראה לו השה [לעולה] בני (בראשית כב ח):

[ג] ד"א כה אמר ה' השמים כסאי וגו' ואת כל אלה ידי עשתה וגו'. (יד) אמרו רבותינו בשם ר' אליעזר בן פדת בשבעה מקומות אתה מוצא שהשוה הקב"ה עצמו (טו) עם לבבות הנמוכים, מנין (טז) שנאמר כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים וגו' (דברים י יז), ראה כמה גבורה וכמה שבח, ומה כתיב אחריו, עשה משפט (גר) יתום ואלמנה (שם שם יח), וכתיב כי רם ה' ושפל יראה וגו' (תהלים קלח ו), וכתיב [כי] כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח (ישעיה נז טו), וכתיב כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי וגו' (שם סו א), וכתיב ואת כל אלה ידי עשתה וגו' ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וגו' (שם שם ב), והשאר בספר תהלים, ה' מלך עולם ועד (תהלים י טז), וכתיב אחריו תאות ענוים שמעת ה' וגו' (שם שם יז), וכתיב שירו לאלהים זמרו שמו סולו לרוכב בערבות (שם סח ה), מה כתיב בתריה, אבי יתומים ודיין אלמנות (שם שם ו), וכתיב הללויה הללי נפשי את ה' (שם קמו א), וכתיב באותו מזמור עושה שמים וארץ (שם שם ו), וכתיב עשה משפט לעשוקים וגו' (שם שם ז), (יז) ובשביל מה בא אצל אברהם, בשביל שהיה יושב ומצטער ממילתו, לפיכך בא לבקרו:

[ד] ד"א וירא אליו וגו'. (יח) ר' יצחק נפחא פתח מזבח אדמה תעשה לי (שמות כ כד), אמר הקב"ה מי שהוא שוחט שור או שה ושפך דם קימעא, הייתי בא ומברכו, שנאמר מזבח אדמה, וכתיב אבוא אליך וברכתיך (שם שם), (יט) אברהם שנהר של דם יוצא מתוך ביתו מן המילה, על אחת כמה וכמה שאני צריך לברכו, לכך נאמר וירא אליו, וכך אמר משה זה הדבר אשר צוה ה' וירא אליכם (ויקרא ט ו), ומה דבר ה', ויאמר

הערות ותקונים

ועיין במזרחי: (יב) שנאמר וירא אליו. בנדפס [מנין] ממה שקראו בענין וירא אליו ה'. והוא יותר נכון, כי כן מדרך לשון התנחומא שסיים כן וכן תקנתי בפנים: (יג) זש"ה כה אמר ה' השמים כסאי. מובא בילקוט ישעיה רמז שע"א בשם התנחומא והוא לפנינו בכ"י. וכן מובא באגדת בראשית פי"ט, ודבריו נובעים מהתנחומא כ"י שלפנינו, וזה ליתא בנדפס, ושם באות ב' נמצא הוספה ר' ברכיה בשם ר' לוי פתח ותתן לי מגן ישעך כו' עד אמרו רבותינו בשם ר' אליעזר בן פדת, והוא מב"ר פמ"ח אות ז', ומדרש שו"ט מזמור י"ח: (יד) אמרו רבותינו. מובא בנדפס אות ב', ובאגדת בראשית פי"ט, ודבריו נובעים מהתנחומא כ"י שלפנינו: (טו) עם לבבות הנמוכים. כ"ה גם בכ"י רומי, ובנדפס עם חבורת הנמוכין. והמלה „חבורת" נוספה בדפוס מאנטובה. אולם בדפוס הראשון דפוס של קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא חסרה המלה הזאת, ושם הגי' עם הנמוכין. ובדפוסים אחרונים מהתנחומא הגיהו עם הבריות הנמוכין. ובאגדת בראשית גורס ג"כ עם הבריות הנמוכים. ובילקוט תהלים רמז תרנ"ב מובא התחלת המאמר וגורס ג"כ בז' מקומות השוה הקב"ה עצמו ללבבות הנמוכים. וראיתי בפי' הרשב"ץ לאבות פ"ד דף נ"ט ע"ב הביא זה בשם הילמדנו, וגורס חבורות הנמוכים: (טז) שנאמר כי ה' אלהיכם, כמו שהוא לפנינו כן הוא גם בנדפס. אולם באגדת בראשית הלשון משובש, ויש לתקן ע"פ התנחומא שלפנינו אשר דברי בעל אגדת בראשית נובעים ממנו. ופתח בשבעה מקומות והביא רק ד' מקומות, והשלשה החסרים שם יש להשלימם ע"פ התנחומא, והמלות קרוב ה' לנשברי לב מיותרים הם, ועיין מגילה דף ל"א ומובא גם בילקוט ישעיה רמז שמ"ט, אמר ר' יוחנן בכל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקב"ה שם אתה מוצא ענותנותו בצדו: (יז) ובשביל מה בא אצל אברהם, מכאן עד ד"א וירא השמיט בעל אג"ב: (יח) ד"א וירא אליו וגו' ר' יצחק נפחא פתח. מובא בתנחומא הנדפס אות ב' ובאגדת בראשית שם פי"ט, ובעל אג"ב משנה הלשון וכך הביא שם: ד"א וירא אליו זש"ה מזבח אדמה אמר ר' יצחק נפחא, ובמדרש ב"ר פמ"ח אות ד' רבי יצחק פתח מזבח אדמה, יש לתקן שם שצ"ל ר' יצחק נפחא פתח. גם בב"ר שם קצר המסדר בלשונו, וכן בעל מסדר התנחומא הנדפס הביא כלשון הב"ר והשמיט כל הלשון אשר לפנינו בכ"י. ובאגדת בראשית מובא כמו בתנחומא כ"י: (יט) אברהם שנהר של דם יוצא מתוך ביתו. באגדת בראשית נשמט שורה שלימה גם המלות „אמר ר' אחא". ויש להשלים הנחסר ע"פ התנחומא כ"י שלפנינו

משה אל אהרן קרב וגו׳ (ויקרא ט ז). אמר ר׳ אחא בא וראה כח שנתן הקב״ה באברהם, שביום אחד מל עצמו וילידי ביתו וישמעאל בנו, והיה הדם מטפטף, ראה כמה היו ילידי ביתו, שכתיב וירק את חניכיו ילידי ביתו שמנה עשר ושלש מאות (בראשית יד יד). ואם ילידי ביתו כל כך היו, מקנת כספו על אחת כמה וכמה, וכולם מל אותם ביום אחד, שנאמר בעצם היום הזה נמול אברהם וישמעאל בנו וכל אנשי ביתו וגו׳ נמולו אתו (שם יז כו כז), (כ) ונטל אברהם את כל הערלות שמל, ועשה אותם גבעה בתוך ביתו, והיה נהר של דם יוצא מתוך ביתו, וקרא הקב״ה את המלאכים ואמר להם באו ונבקר את החולה, אמרו לפניו רבונו של עולם (כא) מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו (תהלים ח ה), ואתה הולך במקום הטנופת במקום של דם ושל שקץ, אמר להם כך אמרתם חייכם ערב עלי ריח של אותו דם ממור ולבונה, אם אין אתם הולכים הרי אני הולך לעצמי, וכן שלמה אמר עד שיפוח היום וגו׳ (שה״ש ד ו), (כב) אל גבעת הערלות (יהושע ה ג), זה אברהם, שנאמר וירא אליו ה׳ וגו׳, כחום היום, שהרתיח הקב״ה אותו היום: ד״א עד שיפוח היום, (כג) אלו העוברים והשבים שהיה מכלכל, ונסו הצללים, שלא יצטער מן המילה לפי שהיה משמש אותן, אלך לי אל הר המור, זה אברהם, שנאמר מור ואהלות קציעות (תהלים מה ט): (כד) ד״א עד שיפוח היום, זה יום הדין, ונסו הצללים, שאין צל לרשעים, שנאמר אין חשך ואין צלמות להסתר שם פועלי און (איוב לד כב), אלך לי אל הר המור, (כה) זה בית המקדש, שהיו מקטירין שם המור: (כו) ד״א עד שיפוח היום, עד שיופיע מלכותו של הקב״ה בעולם הזה, ונסו הצללים, אלו צללי המלכיות, אלך לי אל הר המור, זה ירושלים, שנאמר באתי לגני אחותי כלה אריתי מורי עם בשמי (שה״ש ה א). (כז) אל גבעת הערלות, שנטל את הערלות ועשאן גבעה, לפיכך נגלה עליו הקב״ה, שנאמר וירא אליו, (כח) וכיון שראו המלאכים כך, הלכו גם הם עם הקב״ה, שנאמר וישא עיניו וירא והנה שלשה

הערות ותקונים

שלפניו : (כ) ונטל אברהם את כל הערלות שמל. מובא בילקוט שה״ש רמז תתקפ״ו על הכתוב עד שיפוח היום בשם התנחומא : (כא) מה אנוש. בנדפס ובאגדת בראשית ובילקוט מובא הכתוב ה׳ מה אדם ותדעהו בן אנוש ותחשבהו (תהלים קמד ג) : (כב) אל גבעת הערלות וגו׳. בכ״י רומי הגי׳ וכך אמר שלמה עד שיפוח היום שהרתיח הקב״ה היום שנאמר כחום היום, אל גבעת הערלות זה ביתו של אברהם. ולדעתי במקום אל גבעת הערלות צ״ל אל גבעת הלבונה והוא פסוק אחד וכצ״ל, וכן שלמה אמר עד שיפוח היום וגו׳ ואל גבעת הלבונה (שה״ש ד ו) ועל זה דורש זה אברהם, וזה הביא הדורש לראיה על מאמר שלפניו ערב עלי ריח של אותו דם ממור ולבונה, וסיים וכן אמר שלמה עד שיפוח וגו׳ ואל גבעת הלבונה. ובנדפס נתקצר הלשון והביא רק את דברי התנחומא שהביא ד״א כו׳ אלך לי אל הר המור זה אברהם שנאמר מור ואהלות קציעות כל בגדותיך. ובאגדת בראשית השמיט כל זה והחל במאמר שלאחריו עד שיפוח היום אלו העוברים והשבים. וגם בילקוט שם הגי׳ אל גבעת הערלות נטל אברהם כל הערלות שמל ועשה אותם גבעה בתוך ביתו כו׳ ע״ש : (כג) אלו העוברים והשבים שהיה מכלכל. בכ״י רומי אלו העוברים והשבים שהיה אברהם מכלכל אותם שהולכים ובאים בצללים : (כד) ד״א עד שיפוח היום זה יום הדין, מובא בילקוט שה״ש שם. ובילקוט שם וכן בכ״י רומי ובנדפס אות ג׳ סיים אחר זה שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור וגו׳ (מלאכי ג יט), ויש להעיר כי בנדפס אחר שסיים (סוף אות ב׳) אלך לי אל הר המור זה אברהם שנקרא מור שנאמר מור ואהלות קציעות כל בגדותיך, הוסיף באות ג׳ מאמר גדול באלוני ממרא ולמה באלוני ממרא יתברך שמו של הקב״ה כו׳ עד והוא יושב פתח האוהל כחום היום מהו כחום היום הרתיח הקב״ה אותו היום כו׳. וזה הוסיף המדפיס דפוס מאנטובה וליתא בתנחומא דפוס קאנסטאנטינא וכן ליתא בדפוס וויניציא ובכ״י ה׳ של אקספארד. והמדפיס בדפוס מאנטובה הליג יד פושטת מורה באצבע לסימן כי הביא דבר חדש, וציין בצדו „עד והוא יושב״. ר״ל עד והוא יושב הוא הוספה. ובעל אגדת בראשית הביא ג״כ הדברים האלה בפרק י״ט אות ג׳ ע״ש. ונמצא המאמר בקצרה בב״ר סוף פמ״ב, ומובא בילקוט לך רמז ע״ג בשעה שאמר הקב״ה לאברהם לימול הלך ונמלך בג׳ אוהביו כו׳ : (כה) זה בית המקדש שהיו מקטירין שם המור. בנדפס שהיו מקריבין בו מור, וגם סיים ואל גבעת הלבונה זו ירושלים שהיו מקריבין במנחותיהם לבונה : (כו) ד״א עד שיפוח היום עד שיופיע מלכותו של הקב״ה. דורש שיפוח כמו שיופיע בחילוף אותיות. ומובא בילקוט שם שה״ש רמז תתקפ״ו בפ׳ עד שיפוח היום בשם התנחומא. ובנדפס חסר זה עד וישא עיניו וירא. ובאגדת בראשית חסר ג״כ רק מאמר קטן עד וכיון שראה כך הלכו עם הקב״ה : (כז) אל גבעת הערלות. גם כאן צ״ל אל גבעת הלבונה, עיין לעיל הערה כ״ב : (כח) וכיון שראו המלאכים כך. מובא באגדת בראשית שם פרשה י״ט :

וכן

אנשים וגו' (בראשית יח ב), (כט) וכן דוד משבח כל ארחות ה' חסד ואמת (תהלים כה י), מהו כל ארחות ה' חסד ואמת, (ל) התורה תחלתה חסד, וסופה חסד, ואמצעיתה חסד, תחילתה חסד מנין, אתה מוצא כשיצר הקב"ה חוה קישטה והביאה לאדם, שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע וגו' (בראשית ב כב), מהו ויבן, אמר ר' אבהו (לא) בערביא קורין לגדילתא בנייתא, וסופה חסד במיתת משה כשהקב"ה נטפל לו בכבודו, שנאמר ויקבור אותו בגי (דברים לד ו), באמצעיתא חסד באברהם שנאמר ואתנה את בריתי ביני ובינך (בראשית יז ב), (לב) כיון שנגלה עליו הקב"ה היה יושב, שנאמר והוא יושב פתח האהל כחום היום (שם יח ב), בא אברהם לעמוד, א"ל הקב"ה אל תצטער לעמוד שב לך, שנאמר נאום ה' לאדני שב לימיני (תהלים קי א). א"ל אברהם וכי כך הוא דרך ארץ שאני יושב ואתה עומד, א"ל הקב"ה אל תצטער, זקן אתה בן מאה שנה שב, א"ל הקב"ה חייך בשביל שאתה יושב ואני עומד, (לג) עתידין בניך בני ג' שנים, בני ד' שנים, לישב בבתי מדרשות ובבתי כנסיות ואני עומד עליהם, שנאמר אלהים נצב בעדת אל (שם פב א), התחיל אברהם לקלס להקב"ה, (לד) ותתן לי מגן ישעך (שם יח לו), כשרדפו המלכים, שנאמר אל תירא אברם אנכי מגן לך (בראשית טו א), וימינך תסעדני (תהלים שם), (לה) כשאחזת עמי הערלה והייתי חותך, וענותך תרבני (שם שם), שאני יושב ואתה עומד: ד"א והוא יושב פתח האהל כחום היום, מהו כחום היום, שהרתיח הקב"ה אותו היום כיום הדין, שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור וגו' (מלאכי ג יט):

[ה] **וישא** עיניו וירא וגו' (בראשית יח ב). (לו) אמר ר' סימאי אמר הקב"ה לאברהם, בזכות שלש ריצות שרצתה, חייך כשאבוא ליתן תורה לישראל, שאני רץ לפניהם שלש ריצות, ואלו הן שלש ריצות שרץ אברהם, וירץ לקראתם, ואל הבקר רץ

הערות ותקונים

(כט) וכן דוד משבח כל ארחות ה' חסד ואמת. באגדת בראשית הביא גם סיפא דקרא לנוצרי בריתו ועדותיו, וסיים זה אברהם שנצר ברית מילה. והמאמר מהו כל ארחות ה' התורה תחלתה חסד כו', עד כיון שנגלה עליו הקב"ה היה יושב השמיט בעל אגדת בראשית: (ל) התורה תחלתה חסד. בילקוט תהלים רמז תש"ב הביא בשם מדרש (והוא מדרש שו"ט מזמור כ"ה) אמר ר' שמלאי התורה תחלתה חסד ואמצעה חסד וסופה חסד כו'. ולפנינו במדרש שו"ט השמיט המעתיק או המדפיס המלות התורה תחלתה חסד ואמצעה חסד וסופה חסד ע"ש: (לא) בערביא קורין לגדילתא בנייתא. וכן בכ"י רומי בערביא קורין לגדלתא בנייתא. וכן הוא להלן חיי אות ב'. ובגמרא בבלי ברכות ס"א ע"א מאי ויבן מלמד שקלעה הקב"ה לחוה והביאה לאדם הראשון שכן בכרכי הים קורין לקליעתא בנייתא, וכן הוא במדרש שו"ט שם ובב"ר פי"ח ר' איבו וכו' קישטה ככלה ואח"כ הביאו לו אית אתרין דקריין לקלעתא בנייתא: (לב) כיון שנגלה עליו הקב"ה היה יושב. מכאן מובא באגדת בראשית שם: (לג) עתידין בניך בני ג' שנים בני ד' שנים לישב בבתי מדרשות ובבתי כנסיות. וכ"ה באגדת בראשית. המאמר הזה מובא בקצת שינויים במחזור ויטרי סי' כ"ה, מובא בהכרמל שנה רביעית (משנת תר"מ) לד 8), וז"ל דדרשינן כל ארחות ה' חסד ואמת לנוצרי בריתו ועדותיו. מי נוצר בריתו אברהם על המילה, וראשית הורה ואמצעיתה וסופה חסד, וירא אליו ה' שביקר חולים ועמד עליו וביקש אברהם לעמוד עד שאמר לו הקב"ה שב ואל תצטער, אמר לפניו וכן בדין שאהיה יושב ואתה עומד, א"ל אל תתמה שהרי בניך עתידין לישב בבית הספר ד' וה' שנים ואני עומד עליהם. ועל זה העיר הרשד"ל: אפשר לא היו התינוקת יושבים בבית הספר רק ד' וה' שנים? נ"ל כי כל התינוקת היו יושבים בבית הספר משנת חמש עד עשר ולומדים קריאת המקרא על הספר ואח"כ בן עשר למשנה מי שהיה רוצה להתחכם היה הולך אצל תנא או משנה אם היה מלמד המשניות, וביתו לא נקרא בית הספר כי לא היו שם ספרים אלא גירסא על פה עכ"ל. ועל זה כתב אליו הגאון הרש"ל ראפאפורט בדבר המדרש שהעתקתי ממחזור ויטרי הנה יפה פירשת אותן שהכוונה על למוד הקטנים משנת חמש עד עשר שאז היה נקרא בית למודם בית הספר, מפני שרק שמה היו לומדים בספרי מקרא ולא בבתי מדרש אח"ז שהיו לומדים בע"פ, וע"ש. אולם לפנינו בתנחומא הגי' עתידין בניך בני ג' שנים בני ד' שנים לישב בבתי מדרשות ובבתי כנסיות: (לד) ותתן לי מגן ישעך כשרדפו המלכים. מובא בילקוט שמואל רמז קס"ב בשם התנחומא: (לה) כשאחזת עמי הערלה והייתי חותך. בילקוט סיים שנאמר וכרות עמו הברית: (לו) אמר ר' סימאי אמר הקב"ה לאברהם. מובא בילקוט וירא רמז פ"ב בשם התנחומא, והשמיט שם האומר, ומתחיל מן אמר הקב"ה לאברהם. ובנדפס אות ד' נמצא הוספה לפני זה התחיל הדם מילה לטפטף אמר ליה הקב"ה (בשכר) חייך שבזכותך אני אחוס על בניך בשני דמים כו'. המלה „בשכר" הסגרתי כי מיותרת היא, וליתא בדפוס קאשטאנטינא. ועיין במדרש חזית פ"ה פ"א, שמ"ר פי"ז, פדר"א פרק כ"ט, ומדרש שו"ט מזמור קי"ד, ותדב"א פרק כ"ז. ואח"כ מתחיל גם

נדפס

אברהם, (לז) וימהר אברהם האהלה וגו', הרי ג' ריצות, אף הקב"ה פרע לבניו בסיני כנגדו, שנאמר ויאמר ה' מסיני בא וגו' (דברים לג ב), א"ל הקב"ה חייך (לח) אתה אמרת יוקח נא מעט מים, בו בלשון אני גואל אתכם ממצרים, שנאמר ולקחתי אתכם לי (שמות ו ז), הרי בעולם הזה, בעולם הבא [מנין], שנאמר ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה (ירמיה ג יד). (לט) אתה אמרת להם נא, חייך בו בלשון אני מוכיח את בניך, שנאמר לכו נא ונוכחה יאמר ה' וגו' (ישעיה א יח), (מ) אתה אמרת להם מעט, חייך בו בלשון אני מגרש את האומות מלפני בניך, שנאמר מעט מעט אגרשנו מפניך (שמות כג ל),(מא) ומנין אף לעולם הבא,שנאמר כי כה אמר ה'(אלהים)[צבאות]עוד אחת מעט היא ואני מרעיש (חגי ב ו). (מב) אתה אמרת להם מים, חייך שאני מעלה לבניך את הבאר, שנאמר עלי באר ענו לה (במדבר כא יז), ומנין אף משנכנסו לארץ, שנאמר כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה [ארץ נחלי מים וגו'] (דברים ח ז), מנין אף לעולם הבא, שנאמר והיה על [כל] הר גבוה [ועל כל גבעה נשאה פלגים יבלי מים] (ישעיה ל כה):

[ו] וה' אמר המכסה אני מאברהם (בראשית יח יז). (מג) ילמדנו רבינו מי שהוא מתרגם לקורא בתורה, מהו שיסתכל בכתב, (מד) כך שנו רבותינו המתרגם אסור להסתכל בכתב, והקורא אסור ליתן עינו חוץ מן התורה, שלא ניתנה התורה אלא

הערות ותקונים

בנדפס א"ל הקב"ה בשכר שלש ריצות, כמו שלפנינו בכ"י רק בקצת שינוים, והילקוט הביא הלשון כמו שהוא בכ"י: (לז) וימהר אברהם האהלה.וכ"ה בכ"י רומי ובילקוט, אולם בנדפס מובא הכתוב וימהר לעשות אותו: (לח) אתה אמרת יוקח נא מעט מים בו בלשון אני גואל אתכם ממצרים שנאמר ולקחתי אתכם לי. מובא בילקוט וירא רמז פ"ב בפסוק יוקח נא. ובנדפס נשתנה הלשון אתה אמרת כאן יוקח אני נותן לבניך מצות פסח שנאמר ויקחו להם איש שה (שמות יב): (לט) אתה אמרת להם נא חייך כו'. גם כאן בנדפס הגי' נשתנית אתה אמרת כאן נא, אני נותן לבניך מצות פסח שנאמר אל תאכלו ממנו נא (שם): (מ) אתה אמרת להם מעט, חייך בו בלשון אני מגרש את האומות מלפני בניך. וכ"ה בנדפס אתה אמרת מעט, אני אגרש את שונאיהן מעט מעט שנאמר מעט מעט אגרשנו מפניך (שם כג): (מא) ומנין אף לעולם הבא. זה ליתא בנדפס: (מב) אתה אמרת להם מים. וכן הוא בנדפס. ובכ"י רומי נוסף לפני זה אשר חסר לפנינו בכ"י של אקספארד, וראוי להגינו אחר המאמר אתה אמרת להם מים היינו אחר סוף המאמר שלפנינו, וז"ל: אתה אמרת ורחצו אף אני ארחץ מכם, שנאמר אם רחץ ה' את צואת בנות ציון וגו' (ישעיה ד ד). את אמרת רגליכם, אף אני אשלח לבניך רגלי מבשר, שנאמר מה נאוו על ההרים רגלי מבשר (שם נב ז). ואת אמרת והשענו, ואף בניך יאמרו ויהי ה' למשען לי (תהלים יח יט), ואת אמרת תחת, אף אני אומר תחת אבותיך יהיו בניך (שם מה יז), ואת אמרת העץ, ואף אני אעשה להם לקחת עץ, שנאמר ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל (ויקרא כג מ) וכתיב כימי העץ ימי עמי (ישעיה סה כב), לעתיד לבא ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל וגו' (יחזקאל מז יב), ואח"כ מובא בכ"י שם את אמרת מים, חייך שאני מעלה הבאר לבניך במדבר כו'. וזה מקומו לפני אתה אמרת ורחצו. ובנדפס נמצא ג"כ זה בשינויים ונלקה בחסר ויתיר וז"ל אתה אמרת ורחצו רגליכם אני ארחצם מכל טומאה שנאמר אם רחץ ה' את צואת בנות ציון, אתה אמרת והשענו תחת העץ, אני נותן להם מצות סוכה, דכתיב צאו ההר והביאו עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס וגו' (נחמיה ח טו), ונוסף אחר זה אתה אמרת ואקחה פת לחם, הנני ממטיר לכם לחם (שמות טז ד), אתה לקחת חמאה וחלב, אני נותן להם חמאת בקר וחלב צאן (דברים לב) ע"כ. והשמיט הדרשה על רגליכם, ועל והשענו, ועל תחת, ועל העץ הביא דרשה אחרת, והוסיף הדרשה על ואקחה פת לחם, ועל חמאה וחלב. ועיין בגמרא ב"מ דף פ"ו ע"ב אמר רב כל מה שעשה אברהם למלאכי השרת כו'. ובתוספתא סוטה פ"ד, ב"ר פמ"ח, שמ"ר פכ"ה אות ה', במ"ר פי"ד, קה"ר פי"א פ"א, פסיקתא רבתי פי"א סי' ג', תדב"א פי"ב, ילקוט וירא רמז פ"ב בשם ב"ר. ובלקח טוב וירא י"ח ד' ובנדפס נוסף אחר זה מכאן שנו חכמים שהצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה, הוא מגמרא ב"מ פ"ז ע"א. ויש לתקן שצ"ל מכאן אמרו חכמים במקום שנו חכמים, כי אין זה לשון המשנה. וגם אחר זה נוסף שם מאמר שלם עד סוף אות ד' מן ב"ר פמ"ד ואדר"נ פי"ג: (מג) ילמדנו רבינו. נשנה בפסיקתא רבתי ריש פ"ה פסקא ויהי ביום כלות משה. ושם הגי' ילמדנו רבינו מהו שיהא המתרגם לקורא בתורה מהו שיתרגם ויסתכל בכתב. ובעל זרע אפרים השמיט המלות „מהו שיהא" . ובעל מאיר עין קיים הגי' והשמיט מלת „מהו" השני, אולם יש לתקן שצ"ל כמו שלפנינו בתנחומא כ"י מי שהוא המתרגם לקורא בתורה מהו שיתרגם ויסתכל בכתב. וזה מובא גם בתנחומא הנדפס אות ה', ושם הגי' המתרגם בתורה מהו שיהא מסתכל בס"ת ומתרגם: (מד) כך שנו רבותינו המתרגם אסור להסתכל בכתב. כ"ה גם בפסיקתא רבתי. ובנדפס הגי' כך שם רבותינו המתרגם אסור לה

להסתכל

בכתב, שנאמר וכתבתי על הלחות (שמות לד א), ואסור למתרגם ברבים להסתכל בתורה. אמר ר' יהודה בן פזי, מקרא מלא הוא, כתב לך את הדברים האלה (שם שם כז), (מה) הרי המקרא שנתנה בכתב, כי על פי הדברים האלה (שם שם) הרי התרגום שניתן בעל פה: (מו) אמר ר' יהודה בר סימון כרתי אתך ברית ואת ישראל (שם), (מז) על ידי כתב ועל ידי פה, כי על פי הדברים האלה, אם קיימתה מה שבכתב בכתב, ומה שבעל פה על פה, כרתי אתך, ואת שניתה מה שבעל פה בכתב, ומה שבכתב בעל פה, לא כרתי אתך. (מח) אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום בקש משה שתהא אף המשנה בכתב, וצפה הקב"ה על שעתידין אומות העולם לתרגם את התורה ולקרות אותה יונית, והן אומרין אף אנו ישראל, א"ל הקב"ה אכתוב לך רובי תורתי (הושע ח יב) ואם כן כמו זר נחשבו (שם), וכל כך למה, אלא שהמשנה מסטורן שלו של הקב"ה, ואין הקב"ה מגלה מסטורן שלו אלא לצדיקים, שנאמר סוד ה' ליראיו (תהלים כה יד). וכן אתה מוצא אפילו בשעה שהקב"ה כעס על סדום מפני מעשיהם הרעים, ובקש הקב"ה להפוך את סדום, לא חתם הקב"ה גזר דינם עד שנמלך באברהם, (שנאמר) [מנין ממה שקרינו בענין] וה' אמר המכסה אני מאברהם:

[ז] **כתיב** ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם (משלי ג ד). יש לך אדם שחביב לפני המלך ואינו חביב לפני בני פלטין של מלך, ויש שחביב לפני בני פלטין, ואינו חביב לפני המלך, אבל הצדיקים בזמן שהן חביבין לפני הקב"ה הן חביבין לפני המלאכים ולפני הבריות, שכן אתה מוצא בדניאל כשהמלאך בא אצלו היה קורא אותו איש חמודות ג' פעמים, איש חמודות הבן בדברים (דניאל י יא), וכתיב אל תירא איש חמודות (שם שם יט), (מט) ואני באתי להגיד כי (איש) חמודות אתה (שם ט כג), ולמה ג' פעמים קורא אותו חמודות, אלא אשריו האיש שבישרו המלאך ואמר נחמד אתה לפני הקב"ה, גם משובח בעליונים וחמוד אתה על דורך. אף בצלאל נשתבח בעליונים ואף בתחתונים, מנין שנאמר ראה קראתי בשם בצלאל (שמות לא א), וכתיב ראו קרא ה' בשם בצלאל (שם לה ל). ראה בעליונים ראה בתחתונים, (נ) הוי אומר ומצא חן וגו': ד"א ומצא חן זה אברהם, שהיה חביב על הבריות ועל המלאכים, שנאמר שמעני

הערות ותקונים

להסתכל בס"ת ולתרגם, כדי שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה. וזה לא נמצא במשנה, רק כך איתא בירושלמי מגילה פ"ד ה"א (דף ע"ד ע"ד) ר' חגיי אמר רבי שמואל בר רב יצחק עאל לכנישתא חמא חד ספר מושט תרגומא מן גו סיפרא א"ל אסור לך דברים שנאמרו בפה בפה ודברים שנאמרו בכתב בכתב, וע"ע תנחומא הנדפס תשא אות ל"ד. והסיום שסיים כאן בנדפס כדי שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה ליתא גם ברבתי, והוסיף המסדר הזה ע"פ מאמרם מגילה דף ל"ב ע"א, ועיין במאיר עין שהביא והא שאסור ליתן עיניו בתורה במגילה ל"ב ע"א פליגי ר"מ ור"י לענין המברך אם פותח ומברך או רואה וגולל ומברך, ואמרינן שם כלעולא דאמר עולא מפני מה אמרו הקורא בתורה לא יסייע למתורגמן כדי שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה ה"נ כדי שלא יאמרו ברכות כתובין בתורה, ותסתיים מינה דאסור למתרגם ליתן עיניו בתורה כדי שלא יאמר תרגום כתוב בתורה. וכן התעורר הגאון בעל זרע אפרים וז"ל המתרגם אסור להסתכל, מימרא זו בתנחומא פ' וירא ושם מבואר הטעם שלא יאמרו התרגום כתוב בתורה, ומהאי טעמא אמרינן במגילה דף כ"ג שהקורא אסור לסייע למתרגם, ע"ש: (מה) הרי המקרא שניתנה בכתב. וכ"ה בפסיקתא רבתי. ובנדפס הגי' הרי התורה שניתנה בכתב. ובתנחומא תשא אות ל"ד הוא כמו לפנינו בכ"י: (מו) אמר ר' יהודה בר סימון. בפסיקתא רבתי חסר מן אמר ר' יהודה בר סימון עד אמר ר' יהודה הלוי בר שלום. ונמצא לנכון גם בתנחומא הנדפס וירא שם וכן בפ' תשא שם בסוף המאמר, ויש לתקן שם ר' יהודה בר סימון במקום בר שלום. ועיין גם בירושלמי מגילה שם וירושלמי פאה פ"ב ה"ו (דף י"ז ע"א) ר' יוחנן ורבי יודן בי רבי שמעון חד אמר אם שמרת מה שבפה ושמרת מה שבכתב אני כורת אתך ברית, ואם לאו איני כורת אתך ברית, ורבי יודן בי רבי שמעון הוא הוא ר' יהודה בר סימון בתנחומא. ועיין שמ"ר פמ"ז, ובהגהת הרד"ל אות ה': (מז) על ידי כתב ועל ידי פה. בכ"י רומי ובנדפס הגי' כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל ע"י מה על ידי כתב לך ועל ידי על פי הדברים אם קיימת מה שבכתב בכתב ומה שבעל פה על פה: (מח) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום. מובא בפסיקתא רבתי שם ובנדפס וירא ותשא שם, ובילקוט הושע רמז תקכ"ה ונרשם בלדו „מדרש" וצ"ל „תנחומא". ועיין שמ"ר ריש פמ"ז המאמר בשינויים כדרך מדרשים מאוחרים, ובמקום שלפנינו בקש משה שתהא אף המשנה בכתב, הביא שם משנה תלמוד ואגדה, ע"ש: (מט) ואני באתי להגיד. כתוב זה מוקדם: (נ) הוי אומר. בכ"י רומי הוי ומצא חן, בלי מלת „אומר":

אמר

אדני נשיא אלהים אתה בתוכנו (בראשית כג ו), הרי על הבריות, על הקב"ה ועל המלאכים מנין, שנא' וה' אמר המכסה אני מאברהם וגו' (שם יח יז): (נא) אמר ר' לוי למה גילה הקב"ה לאברהם, לפי שהיה מהרהר בלבו על דור המבול, ואמר אי אפשר שלא היה בהם צדיקים, תדע לך שהוא כך, וה' אמר המכסה אני מאברהם, מה משיבו, האף תספה צדיק עם רשע (שם יח כג): (נב) אמר ר' לוי הוא הדבר שאמר אברהם, הוא הדבר שאמר איוב, אלא איוב בלע פגה, אברהם אכלה בשולה. איוב אמר אחת היא על כן אמרתי תם ורשע הוא מכלה (איוב ט כב), אלא אברהם שהיה חכם אמר האף תספה וגו'. חזר ואמר חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע והיה כצדיק כרשע (בראשית יח כה): ד"א למה גילה הקב"ה לאברהם, (נג) אמר ר' יהודה הלוי משל למה הדבר דומה, למלך שהיה לו פרדס ונתנו לאוהבו במתנה, לאחר ימים נצרך המלך (נד) לקוץ מתוכה קורות, אמר המלך אעפ"י שהיה שלי ונתתיו לאוהבי לא אקוץ אותם עד שאמלך באוהבי, כך הקב"ה כיון שהעלהו לארץ ישראל, א"ל שא נא עיניך וראה (ימה וצפונה) [וגו' צפונה ונגבה וקדמה וימה] (שם יג יד), וכתיב [כי] כל הארץ אשר אתה רואה וגו' (שם שם טו). לפיכך כשרצה הקב"ה להחריב חמשת כרכים הללו, אמר איני מחריבן אלא מדעתו של אברהם, אם תאמר שלא היו מארץ כנען, ראה מה כתיב ויהי גבול הכנעני מצידון וגו' (שם י יט) לפיכך לא החריבן עד שנמלך באברהם, שנאמר וה' אמר המכסה אני מאברהם:

[ח] (נה) **כתיב** יהי למלא בטנו ישלח בו חרון אפו וימטר (עליהם)[עלימו] בלחומו (איוב כ כג). (נו) פורענות הבאה על סדומים היתה למלא כריסן, לפי שמלאו כריסן מן העבירות מן החמס ומן הגזל, לפיכך כשבאה עליהן הפורענות מילא כריסן, שנא' ישלח (בם) [בו] חרון אפו (שם שם), (נז) אמר ר' מאיר על הפיכת סדום הכתוב מדבר, וימטר (עליהם)[עלימו] בלחומו (שם), וה' המטיר על סדום, מהו בלחומו, על המלחמות שהיו נלחמים עם הקב"ה,

---

הערות ותקונים

(נא) אמר ר' לוי למה גילה הקב"ה לאברהם. מובא בילקוט וירא רמז פ"ג בשם התנחומא, והשמיט שם האומר, ובנדפס הלשון נשתנה ע"ש. והסיום בילקוט למה חלילה שתי פעמים בעולם הזה ולעולם הבא הוא מתנחומא כ"י במאמר שלאחריו אות י"א, עיין הערה ע"ו: (נב) אמר ר' לוי הוא הדבר שאמר אברהם. נשנה בב"ר פמ"ט אות ט' ג"כ בשם ר' לוי, ומובא בילקוט איוב רמז תתק"ד בשם ב"ר, וז"ל המדרש שם אמר ר' לוי שני בני אדם אמרו דבר אחד אברהם ואיוב, אברהם אמר חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע, איוב אמר אחת היא על כן אמרתי תם ורשע הוא מכלה, אברהם נטל עליה שכר, איוב נענש עליה, אברהם אמר בישולה, איוב אמר פגה. וכל מעיין יראה כי מסדר הב"ר לקח דבריו מהתנחומא ול"ל כמו לפנינו איוב בלע פגה אברהם אכלה בשולה. ר"ל איוב בלע הפרי בעודה פגה שלא נתבשלה עדיין, אבל אברהם אכלה בשולה, ר"ל אחר שנתבשלה. ועיין בערוך ערך פג ד'. ובתנחומא הנדפס אות ה' איוב בלעה פגה אברהם בלעה בשילה: (נג) אמר ר' יהודה הלוי משל למה הדבר דומה. וכ"ה בכ"י רומי. ובנדפס בטעות אמר ר' יהודה בר לוי ול"ל הלוי, ועיין בב"ר פמ"ט אות ב' מובא משל הדומה לזה, וז"ל הב"ר שם, אמר ר' יהושע בן לוי משל למלך שנתן אוסיא לאוהבו לאחר זמן בקש המלך לקוץ מתוכה חמשה אילני סרק, אמר המלך אילו מן פטריקין שלו הייתי מבקש לא היה מעכב ומה בכך ונמלך בו. כך אמר הקב"ה כבר נתתי את הארץ מתנה לאברהם שנאמר לזרעך נתתי את הארץ וחמשה כרכים הללו בתוך שלו הם, ואילו מפטריקון שלו הייתי מבקש לא היה מעכב בידי ומה בכך ונמלך בו ע"כ. ומובא גם בילקוט וירא רמז פ"ג בשם ב"ר: (נד) לקוץ מתוכה קורות. נ"ל כמו בנדפס חמשה קורות. ובכ"י רומי הגי' עשרה קורו[ת] והגי' חמשה יותר נכונה, כמו בסמ' כשרצה הקב"ה להחריב חמשת כרכים: (נה) כתיב יהי למלא בטנו. מובא גם בנדפס אות ז', ומתחיל וה' אמר המכסה אני מאברהם זש"ה יהי למלא בטנו כו'. ולפני זה נוסף בנדפס אות ו' המתחיל וה' אמר המכסה אני וגו' ילמדנו רבינו מי שנולדו לו שני בנים אחד בערב שבת ואחד בשבת ושכח ומל את של ערב שבת בשבת או את של שבת בערב שבת מהו שיהא חייב, כך שנו רבותינו כו' עד סוף אות ו' שסיים חטאו הסדומיים גלה הקב"ה לאברהם שנאמר המכסה אני. והתוספה הזאת נמצאת גם בכ"י שני ובכ"י חמישי של אקספארד קובץ 153, גם בדפוס קאסטאנטינא ודפוס וויניציא: (נו) פורענות הבאה על סדומים היתה למלא כריסן לפי שמלאו כריסן מן העבירות. בכ"י רומי פורענות הבאה על הסדומיים היתה לאן על שמלאו כריסן מן העבירות. וכן בנדפס הגי' כמו לפנינו בכ"י אקספארד פורעניות שבאת על הסדומיים היתה למלאות כריסן לפי שמלאו כריסן מן העבירות: (נז) אמר ר' מאיר על הפיכת סדום הכתוב מדבר.

בנדפס

שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד (בראשית יג יג), (נח) רעים זה לזה, (נט) וחטאים בגלוי עריות, (ס) לה' בע"ז, (סא) מאד בשפיכות דמים. (סב) אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום בשם ר' יוחנן [בר נחמן] בשעה שבאו אמרפל וחביריו להלחם עם הסדומים על ידי ששבו את לוט, יצא אברהם עליהן למלחמה והרג את המלכים וברחו, כמה שכתוב ועמק השדים בארת בארת חמר [וינוסו מלך סדום] (בראשית יד י), התחיל אברהם מהרהר באו המלכים להלחם עם הסדומים, והמלכים נפלו ואלו ברחו, שנאמר והנשארים הרה נסו (שם), שמא תאמר היו בהם כשרים, א"ל הקב"ה יברח מנשק ברזל וגו', שלף ויצא מגוה וגו', כל חשך טמון לצפוניו וגו' (איוב כ כד כה כו), (סג) כל החשך טמון בסדום, (סד) שהיא מימינה של ארץ ישראל, שנאמר ואחותך הקטנה ממך [היושבת מימינך סדום ובנותיה] (יחזקאל טז מו), (סה) מהו ירע שריד באהלו (איוב שם כו), שאפילו שריד אחד שנשתייר (מהם) [משם] רעת הרעה באהלו, (סו) ואיזהו זה עידית אשתו של לוט, שנאמר ותבט אשתו מאחריו ותהי נציב מלח (בראשית יט כו):

[ט] **חלילה** לך מעשות כדבר הזה (שם יח כה). (סז) ילמדנו רבינו, (סח) מהו שיעמוד אדם ויתפלל מתוך קלות ראש, כך שנו רבותינו אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש, (סט) אמר דוד עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה (תהלים ב יא). מעשה באדם אחד שעמד לקרות בתורה וסמך עצמו לכותל, והחזירו ר' שמואל בר נחמני אמר שלא ינהוג קלות ראש, וכן אתה מוצא באבות העולם כשהם מתפללים באימה הם מתפללים, שכן משה אמר ואתנפל לפני ה' (דברים ט יח כה), שהיה מבקש רחמים על ישראל, שנאמר ויחל משה (שמות לב יא), חגר מתניו בתפלה (ע) [ללמד סניגוריא על ישראל], אמר לפניו רבונו של עולם למה ה' יחרה אפך בעמך וגו', למה יאמרו מצרים וגו', זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך וגו' (שם שם יב יג). אמר חזקיה בר חייא לא ערב להקב"ה עד שהזכיר משה זכות אבות, אמר לו הקב"ה משה אילולי שלא היה להם זכות אבות

הערות ותקונים

בנדפס במאמר שבסדום הכתוב מדבר: (נח) רעים זה לזה וחטאים בגילוי עריות. ב"ר פמ"א סוף אות ז'. ועיין סנהדרין דף ק"ז, ירושלמי שם פי"א, אדר"נ פל"ו, אגדת בראשית פכ"ה: (נט) חטאים בגילוי עריות. עיין בפי' מהרז"ו שהביא כמ"ש יוסף ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים, הרעה כנגד אדוניו: (ס) לה' בע"ז. שהיה החטא בעניינים המיוחדים לה': (סא) מאד בשפיכות דמים. המ"כ הביא דכתיב וגם דם נקי שפך הרבה מאד: (סב) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום בשם ר' יוחנן. בכ"י רומי בשם ר' יוחנן בר נחמן, ובנדפס בשם ר' יהודה בר רבי סימון: (סג) כל החושך טמון בסדום. מובא בילקוט איוב רמז תתק"ח בשם התנחומא: (סד) שהיא מימינה של ארץ ישראל שנאמר ואחותך הקטנה ממך היושבת מימינך סדום. בילקוט שם בטעות שהיא בשמאלה של ארץ ישראל שנאמר ואחותך הקטנה ממך היושבת על שמאלך, יש לתקן שהיא מימינה של ארץ ישראל וגם צ"ל היושבת מימינך: (סה) מהו ירע שריד באהלו. בילקוט הגי' מהו ירע שריד באהלו אפילו שריד אחד שנשתייר מהם ירע באהלו ואיזה זה לוט. ורש"י איוב כ' כ"ו הביא וז"ל ירע שריד באהלו אפילו לוט הנמלט מהם באת רעה לאהלו זו אשתו שהיתה נציב מלח, כן מצאתי במדרש ר' תנחומא עכ"ל. וכוון להמאמר שלפנינו, ובנדפס הגי' משובש: (סו) ואיזהו זה עידית אשתו של לוט. אשת לוט היתה שמה עידית, וכן מובא בפדר"א פכ"ה. ועיין בסה"ד (ב"א מ"ז) שהביא בס' יוסיף דעת ובעל הטורים נראה ששמה עירית ברי"ש. אולם מדברי התנחומא ופדר"א תראה ששמה היתה עידית בדל"ת: (סז) ילמדנו רבינו. כל המאמרים עד ילמדנו רבינו כמה מיתות נמסרו לבית דין (להלן אות י"ד) השמיט בעל מסדר התנחומא הנדפס, והוסיף מאמר אחר (אות ח') ויבאו שני המלאכים סדומה מה כתיב למעלה מן הענין ויגש אברהם ויאמר האף תספה אמר ר' פנחס הכהן בר חמא אין הקב"ה חפץ לחייב כל בריה: (סח) מהו שיעמוד אדם ויתפלל מתוך קלות ראש, כך שנו רבותינו אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש. משנה ברכות דף ל' ע"ב. ובגמרת ירושלמי שם (דף ח' ע"ב) תני לא יעמוד אדם ויתפלל לא מתוך שיחה ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש. ובגמרא בבלי שם (דף ל"א ע"א) איתא ת"ר אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות ולא מתוך שחוק ולא מתוך שיחה ולא מתוך קלות ראש. והוא מתוספתא ברכות פ"ג. ופירש"י שם מתוך קלות ראש חילוף של כובד ראש מתוך זחוח לב ועתק: (סט) אמר דוד עבדו את ה' ביראה. בגמרא ירושלמי שם אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש ר' יוסי בן חנינא אמר עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה. ובגמרא בבלי שם מנא הני מילי אמר ר' נחמן בר יצחק מהכא עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה מאי וגילו ברעדה במקום גילה שם תהא רעדה. וע"ש בתוס' (דף ל"א ע"א) ד"ה במקום גילה: (ע) ללמד סניגוריא על ישראל. הוספתי ע"פ כ"י רומי, והוראת סניגוריא ידועה הכרעת הענין לכף זכות:

נאום

הייתי מאבדן, אין אתה יודע ללמד זכות, אמר ר' פנחס הכהן בר חמא בשם ר' סימון ור' אבין בשם ר' אחא מה עשה הקב"ה עטף בטליתו כשליח צבור [שעובר] לפני התבה, ואמר לו למשה כך הוי מתפלל לפני ואמור ה' ה' אל רחום וחנון וגו' (שמות לד ו), שנאמר ויעבר ה' על פניו ויקרא וגו' (שם) מהו ויעבר כעובר לפני התבה, ראה היאך הם מבקשים הצדיקים על העולם זכות ומלמדין סניגוריא על ישראל, ולא על ישראל לבד אלא אף על הרשעים, שנאמר חי אני (עא) נאם [אדני] ה' אם אחפוץ במות הרשע (יחזקאל לג יא), למה שמא יעשה תשובה, תדע לך שכן הוא, בשעה שבקש הקב"ה להפוך את חמשת הכרכים הללו נמלך באברהם, שנאמר ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה (בראשית יח כ), התחיל אברהם ללמד עליהן סניגוריא לפני הקב"ה, סבור שמא יעשו תשובה, מנין ממה שקראו בענין חלילה לך מעשות כדבר הזה:

[י] (עב) **כתיב** לא אחריש בדיו ודבר גבורות וחין ערכו (איוב מא ד), אמר הקב"ה שלא יאמרו בני אדם אף אנו מדברים עם הקב"ה כשם שדבר אברהם והוא שותק לנו, אמר הקב"ה לאו לא אחריש בדיו, אלא לאברהם בלבד אני שותק, למה שהוא שתק לי, אף אני שותק לו, אימתי שתק אברהם, כשאמרתי לו כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כא יב), ואחר כך אמרתי לו קח נא את בנך (שם כב ב), ושתק לי, שנאמר ואני כחרש לא אשמע (תהלים לח יד), אף אני אחריש לו, ואע"פ שאמר דברים קשים, שנאמר ודבר גבורות (איוב מא ד), אלא וחין ערכו ערב לי, (עג) ומה גבורות דבר, ראה מה כתיב ויגש אברהם ויאמר האף תספה (בראשית יח כג), אמר אברהם לפני הקב"ה רבונו של עולם חלילה לך וגו', (עד) שלא יאמרו באי עולם כך אומנתו שהוא מאבד את הדורות במדת אכזריות, איבד דור אנוש, ודור המבול, ודור הפלגה, אינו מניח אומנותו, [לכך אמר אברהם] חלילה לך. א"ל הקב"ה כך אמרת בא וראה ואעביר לפניך כל הדורות שאיבדתי, ואראך שלא גביתי לפורענותם מהם, ואם תעלה על דעתך שלא עשיתי כהוגן, למדני ואני עושה, שנאמר בלעדי אחזה אתה הורני אם עול פעלתי לא אוסיף (איוב לד לב) ואיני אוסיף עוד, אמרו לפניו רבונו של עולם חס לך אין אתה מעביר דין על כל בריה, שנאמר לכן אנשי לבב שמעו לי חלילה לאל מרשע ושדי מעול (שם שם י), אלא כי פועל אדם ישלם לו וגו' (שם שם יא), לכך הוא אומר חלילה לך וגו':

[יא] (עה) **ד"א** מה ראה לומר שתי פעמים חלילה לך, אלא אמר אברהם חלילה לך שאין אתה מעביר דין כל בריה (עו) לא בעולם הזה ולא בעולם הבא, לכך הוא אומר חלילה לך:

הערות ותקונים

(עא) נאום ה'. גם בכ"י רומי מובא כן, ובקרא כתיב נאום אדני ה': (עב) כתיב לא אחריש בדיו אמר הקב"ה. מובא בילקוט איוב רמז תתקכ"ז במאמר המתחיל לא אחריש בדיו אמר הקב"ה. והציון תנחומא במאמר שלפניו על מי הקדימני ואשלם שהוא בתנחומא אמור. מוסב גם על זה, ויען כי המאמר שלפניו מצוין „תנחומא" לא רשם על המאמר השני על לא אחריש בדיו תנחומא, כי אך למותר הוא. והמאמר מתנחומא מובא גם באגדת בראשית פכ"ב במאמר ד"א חלילה זש"ה לא אחריש בדיו אמר הקב"ה כו': (עג) ומה גבורות דבר ראה מה כתיב ויגש אברהם ויאמר. באגדת בראשית שם נוסף ר' יהודה אומר אין ויגש אלא לשון מלחמה שנאמר ויגש יואב והעם אשר עמו למלחמה (ש"ב י), ור' נחמיה אמר אין ויגש אלא לשון בקשה שנאמר ויגש אליו יהודה (בראשית מד), וחכמים אומרים אין ויגש אלא לשון תפלה שנאמר ויהי בעלות המנחה ויגש וגו' (מ"א יח), והוא לקוח מב"ר פמ"ט: (עד) שלא יאמרו באי עולם כך אומנתו שהוא מאבד את הדורות. בב"ר פמ"ט אות ט' אמר ר' אחא חלילה חלילה שתי פעמים חלול שם שמים יש בדבר, וכתב רש"י בפי' המיוחס לו חילול שם שמים יש בדבר שלא יאמרו באי עולם כך הוא אומנתו שמאבד את הדורות במדת אכזריות, איבד דור אנוש ודור המבול ודור הפלגה אינו מניח אומנתו לכך כפול חלילה לך בתנחומא מפורש דבר זה עכ"ל. וכיון למאמר התנחומא שלפנינו בכ"י. וכן רש"י עה"ת כתב חלילה לך חולין הוא לך יאמרו כך הוא אומנתו שוטף הכל צדיקים ורשעים כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה, וכוון ג"כ למאמר התנחומא: (עה) ד"א מה ראה לומר שתי פעמים. מכאן עד ד"א השני השמיט בעל אגדת בראשית: (עו) לא בעולם הזה ולא בעולם הבא. מובא בילקוט וירא רמז פ"ב אחר שהביא מאמר אחד בשם התנחומא (עיין לעיל הערה ע"א) סיים למה חלילה לך שתי פעמים בעולם הזה ובעולם הבא, והוא המאמר שלפנינו, והרכיב

[יב] (עז) **ד"א** חלילה לך. אמר אברהם רבונו של עולם צופה אני ברוח הקדש כי עתידה אשה אחת לפלט עיר שלימה, ואני איני כדאי לפלט חמשת הכרכים הללו, ואיזו היא האשה, זו סרח בת אשר, בשעה שמרד שבע בן בכרי (עח) בדוד ובא באבל, שנאמר [ויבאו ויצורו עליו באבלה וגו'] וכל העם אשר את יואב משחיתים להפיל החומה (ש"ב כ טו), וכיון שהרגישה סרח בדבר התחילה לצעוק קראו לה ליואב, כיון שבא יואב אמרה האתה יואב ויאמר אני (שם שם יז), (עט) אתה הוא חכם שהכתוב מקלסך יושב בשבת תחכמוני וגו' (ש"ב כג ח), הלא קראת בתורה כי תקרב אל עיר וגו' (דברים כ י), ולא היה לך לעשות כן, דבר (תדברו) [ידברו] בראשונה לאמר שאול ישאלו באבל (ש"ב כ יח), וקראת אליה לשלום וגו' (דברים שם), באבל וכן התמו וגו' (ש"ב שם) ולמה תבלע נחלת ה' (שם יט), כיון ששמע כן היה מתיירא ואמר יואב (פ) יש כאן צורך, שנאמר (ויאמר יואב) [ויען יואב ויאמר חלילה] חלילה לי וגו' (שם שם כ), ואתה שאתה רחמן ערב לך לאבד את אלו, חלילה לך מעשות כדבר הזה, ומה אמר לה יואב לא כן הדבר, כי איש מהר אפרים שבע בן בכרי שמו (שם שם כא), בעל מום עובד ע"ז, ושם נקרא איש בליעל ושמו שבע בן בכרי (שם שם א), אמרה לו אנכי שלומי אמוני ישראל (שם שם יט), (פא) אני ששלמתי מנין לישראל, שנאמר ושם בת אשר סרח (במדבר כו מו), אלא עמוד במקומך ואני אעשה שלום, שנאמר הנה ראשו מושלך אליך בעד החומה (ש"ב שם כא), וכך היתה בטוחה בעצמה שהיא נותנה ראשו ליואב. אלא ראה מה עשתה, ותבא האשה אל [כל] העם בחכמתה (שם שם כב), מהו בחכמתה, אלא אמרה להם היו יודעים כי יואב וכל ישראל עומדים בחוץ להרוג אותנו ובנינו ובנותינו, אמרו לה למה, אמרה להם מאה בני אדם הוא מבקש ליטול וילך, אמרו לה יטול מאתים, אמרה להם אינו מבקש אלא חמשים איש, אמרו לה יטול מאה, אמרה להם אינו מבקש אלא חמשה, אמרו לה יטול עשרה, אמרה להם אינו מבקש אלא אחד, שבע בן בכרי שמו, מיד כששמעו כך הלכו וכרתו את ראשו, שנאמר ויכרתו את ראש שבע בן בכרי (שם שם). ראה חכמתה של אשה זו, כשם שבא אברהם בחכמה לפני הקב"ה, בא מחמשים למ' ומן מ' לל', ומן ל' לכ', ומן כ' לי', אף זו כך. ותבא האשה אל [כל] העם בחכמתה, עליה מקלס שלמה טובה חכמה מכלי קרב (קהלת ט יח), טובה היתה חכמתה של סרח, מכלי קרב שהיו ביד יואב, כיון שנטל יואב את ראש שבע בן בכרי מיד חזר ולא נגע בעיר, אמר אברהם לפני הקב"ה רבונו של עולם ומה אם יואב שנטל את ראש איש אחד שהיה חייב, הניח את כל העיר, ואתה שאתה רחמן תאבד את הכל, חלילה לך:

[יג] (פב) **אמר** ר' יהודה ב"ר שלום מהו חלילה לך מעשות, לעשות אין כתיב כאן, אלא מעשות, לא הוא ולא כיוצא בו, נסתלקה השכינה היה הקב"ה

הערות ותקונים

והרכיב ב' מאמרים מתנחומא יחד. ולזה המאמר מתנחומא כוון רש"י בפירושו עה"ת (בראשית יח כה) על חלילה לך השני כתב וז"ל חלילה לך לעולם הבא. ואין ספק שחסר ברש"י על חלילה לך הראשון „בעולם הזה". וראיתי במזרחי שכתב חלילה לך לעולם הבא, כך מצאתיו ברוב הנוסחאות ולא שמעתי פירושו, וע"ש שמבאר הכוונה: (עז) ד"א חלילה לך אמר אברהם רבש"ע צופה אני ברוח הקודש. כל המאמר עד סופו עד ואתה שאתה רחמן תאבד את הכל חלילה לך הביא בעל אגדת בראשית פכ"ב אות ג' והוא לקוח מתנחומא כ"י שלפנינו. ומן שנאמר וכל העם אשר את יואב משחיתים להפיל החומה כיון שהרגישה סרח בדבר עד עליה מקלס שלמה טובה חכמה מכלי קרב טובה היתה חכמתה של סרח מכלי קרב שהיה ביד יואב מובא בילקוט שמואל רמז קנ"ב בשם התנחומא, ועיין ב"ר פצ"ד אות ט' וי"א סרח בת אשר השלימה עמהן את המנין כו'. ועיין קה"ר פ"ט פסוק י"ח טובה חכמה מכלי קרב. ועיין מדרש שמואל פל"ב: (עח) בדוד ובא באבל. באגדת בראשית הגי' וברח מפני דוד באבלה: (עט) אתה הוא חכם שהכתוב מקלסך. כ"ה גם בילקוט שם. אולם בכ"י רומי ובאגדת בראשית אתה הוא שהכתוב מקלסך: (פ) יש כאן צורך. וכן הגי' בילקוט, אולם בכ"י רומי ובאגדת בראשית הגי' יש כאן צדיקים: (פא) אני ששלמתי מנין לישראל. עיין פסיקתא פסקא ויהי בשלח, ויש אומרים סרח בת אשר השלימה מנין של ישראל דכתיב אנכי שלומי אמוני ישראל אני השלמתי מנין של ישראל ואני השלמתי נאמן לנאמן, וע"ש בהערה קכ"ה שבארתי כוונת המאמר: (פב) אמר ר' יהודה בר שלום כו' לעשות אין כתיב כאן אלא מעשות. בב"ר פמ"ט אות ט' איתא אמר ר' אבא מעשות דבר אין כתיב כאן

אלא

ממתין לו שמא ימצא להם זכות, כיון שלא מצא להם היה אברהם עומד ומתפלל לפני הקב"ה וילך ה' כאשר כלה וגו' (בראשית יח לג), מיד בו ביום נכנסו המלאכים לסדום, שנאמר ויבאו שני המלאכים סדומה וגו' (שם יט א):

[יד] **ויבאו** שני המלאכים סדומה בערב וגו'. (פג) ילמדנו רבינו כמה מיתות נמסרו לבית דין, (פד) ארבעה, ואלו הן, סקילה שרפה הרג וחנק, (פה) ואיזו היא החמורה, רבותינו אמרו סקילה, (פו) ר' שמעון בן יוחי אומר שרפה, שניתנה לבת כהן שזינתה, ראה כמה קשה הזנות שהיא בשרפה, (פז) ר' (שמעון) [יהושע] בן לוי אמר משום בר קפרא על הכל הקב"ה מכפר חוץ מזנות, (פח) שנאמר לא ינקה כל הנוגע בה (משלי ו כט), (פט) אמר ר' יהושע בר נחמיה אף הסדומים לפי שפרצו בזנות נתחייבו שרפה, שנאמר וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש (בראשית יט כד). כיון שנתחייבו אמר הקב"ה למלאכים מה אתם עומדים לכו והשחיתו, מיד ירדו ועשו (צ) קילווסין (פי' ציווי) של בוראן, (צא) מנין ממה שקראו בענין ויבאו שני המלאכים סדומה:

[טו] (צב) **בערב**. מהו בערב, שהיו הסדומים השוכים כלילה. (צג) ד"א בערב, שהגיע ערבה של סדום, ולוט ישב בשער סדום, שלמד ממעשיו של אברהם, מה כתיב כאן באברהם, וירא וירץ לקראתם פתח האהל (שם יח ב), (צד) אמר שלמה חנוך לנער על פי דרכו (משלי כב ו), על ידי שגדל לוט בביתו של אברהם תפש מדותיו. וישתחו אפים ארצה (שם שם), כשם שעשה אברהם הכניסם לתוך ביתו, מה כתיב טרם ישכבו וגו' (שם ד), ויקראו אל לוט וגו' (שם ה), התחילו המלאכים תמיהים לומר אצלינו הגיע הדבר, (צה) והענין הרבה אלא שלא להטריח בפניכם, (צו) לסוף מה עשו, אחד מהם הציל את לוט, ואחד מהם הפך את סדום, (צז) ושמא תאמר באחד מידיו

הערות ותקונים

אלא מעשות כדבר לא היא ולא דכוותה. ובנדפס אות ח' מעשות הדבר הזה אין אומר אלא כדבר לא זה ולא כמוהו: (פג) ילמדנו רבינו כמה מיתות נמסרו לב"ד. מובא גם בנדפס אות ט': (פד) ארבעה ואלו הן סקילה שריפה הרג וחנק. כ"ה הגי' גם בכ"י רומי. ובנדפס איתא כך שנו רבותינו ארבע מיתות נמסרו לבית דין סקילה שריפה הרג וחנק, והוא במשנה סנהדרין דף מ"ט ע"ב: (פה) ואיזו היא החמורה רבותינו אמרו סקילה. וכ"ה הגי' גם בכ"י רומי. ובנדפס הגי' רבנן אמרי סקילה חמורה שכן נתנה למגדף ולעובדי ע"ז. והיא ממשנה סנהדרין דף ע"ט ע"ב, וכן בגמרא שם דף מ"ט ע"ב סקילה חמורה משריפה שכן ניתנה למגדף ולעובד ע"ז, ופירש"י שם סקילה חמורה טעמא דמתניתין מהדר לפרושי מ"ט דרבנן דאמרי סקילה קודמת לשריפה ושריפה להרג והרג לחנק, שכן נתנה למגדף ומברך את השם והוא בסקילה כדכתיב הוצא את המקלל וגו': (פו) ר' שמעון בן יוחי אומר שריפה שניתנה לבת כהן שזינתה. במשנה שם דף מ"ט ר' שמעון אומר שריפה סקילה חנק והרג, ובמשנה דף ע"ט ע"ב אמר להן ר' שמעון אילו לא היתה שריפה חמורה לא ניתנה לבת כהן שזינתה: (פז) ר' שמעון בן לוי אמר משום בר קפרא. בנדפס אמר ר' יהושע בן לוי בשם בר קפרא. וכ"ה בכ"י רומי אמר ר' יהושע בן לוי בשם בר קפרא. וכן תקנתי בפנים. וכן בב"ר פכ"ו אות ה' איתא ר' עזריה ור' יהודה בר ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי אמר על הכל הקב"ה מאריך אפו חוץ מן הזנות, ומובא גם בילקוט בראשית רמז מ"ג: (פח) שנאמר לא ינקה כל הנוגע בה. הראיה מן הכתוב חסר בנדפס: (פט) אמר ר' יהושע בר נחמיה, וכ"ה בכ"י רומי. ובנדפס אמר ר' יהודה בר נחמיה: (צ) קילווסין (פי' ציווי). הפי' נוסף מאת המעתיק וליתא בכ"י רומי. ובערוך ערך קלווס כתב פי' בל"י κελευσις ציווי (בטעות). ובנדפס השמיט המלה הזרה והביא עמדו ועשו שליחות: (צא) מנין ממה שקראו בענין ויבואו שני המלאכים סדומה. בנדפס השמיט המלות מנין ממה שקראו בענין, והביא רק שנאמר ויבואו שני המלאכים סדומה: (צב) בערב מהו בערב. מכאן עד אות ל"ב ליתא בנדפס. ובנדפס נמצאו מאמרים אשר לא נמצאים בכ"י היינו מן אמצע אות ט' המתחיל זש"ה ישלח בם חרון אפו: (צג) ד"א בערב שהגיע עריבה של סדום. מכאן מתחיל בכ"י פארמא קובץ 124, ומהתחלת הספר עד ד"א זה חסר, כי נאבדו העלים מרוב ימים: (צד) אמר שלמה חנוך לנער. מובא בילקוט משלי רמז תתק"ס בשם התנחומא, והליון תנחומא מוסב על המאמר ד"א זה לוט: (צה) והענין הרבה אלא שלא להטריח בפניכם. וכ"ה בכ"י רומי וכ"י פארמא, וכן לעיל בפ' נח אות כ"ד איתא ג"כ והדברים הרבה אלא כדי שלא להטריח בפניכם, וע"ש בהערה רל"ד: (צו) לסוף מה עשו אחד מהם הציל את לוט ואחד מהם הפך את סדום, עיין ב"ר פ"נ אות ב', תנא אין מלאך אחד עושה שתי שליחות ולא שני מלאכים עושים שליחות אחת ואת אמרת שני המלאכים אלא מיכאל אמר בשורתו ונסתלק, גבריאל נשתלח להפוך את סדום ורפאל להציל את לוט, ומובא בילקוט וירא רמז פ"ד ובילקוט איוב סוף רמז תתק"ח בשם ב"ר. ובילקוט איוב שם בטעות ב"ר פ"כ צ"ל פ"נ. וכן מובא בתנחומא הנדפס וירא סוף אות ח', ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו בראשית י"ט א': (צז) ושמא תאמר באחד מידיו

הפכה

הפכה, לא אלא באצבע אחד, שהוא אחד מחמשה ביד, שנאמר בחלמיש שלח ידו (איוב כח ט), לעולם הבא הקב"ה מרפא אותה, וישראל מחלקים אותה, שנאמר אחלקה שכם וגו' (תהלים ס ח):

[טז] וה' המטיר על סדום וגו' (בראשית יט כד). (צח) ילמדנו רבינו בית דין שגזרו תענית על הצבור שירדו גשמים, וירדו בו ביום, מהו שישלימו, (צט) כך שנו רבותינו, היו מתענין וירדו גשמים קודם הנץ החמה לא ישלימו, לאחר הנץ החמה ישלימו, דברי ר' מאיר, ור' יהודה אומר קודם חצות לא ישלימו, לאחר חצות ישלימו, (ק) ומנין סמכו הדורות שיהו מתענין בשני ובחמישי, אלא כשעשו ישראל אותה מעשה, (קא) עלה משה בחמישי וירד בשני, מנין אמר ר' לוי עלה בחמישי ומחמישי לחמישי ולחמישי הרי ט"ו, ומערב שבת לערב שבת ולערב שבת ט"ו הרי ל', ומשבת לשבת ח' הרי ל"ח, ואחד בשבת ושני בשבת הרי מ', לכך התקינו חכמים שיהו מתענין בשני ובחמישי בעלייתו של משה ובירידתו, ובסוף מ' ימים נתענו והיו בוכין כנגד משה, ונתמלא עליהן הקב"ה רחמים ועשה להן אותו יום, יום כפרה לעונותיהם, וזה יום הכפורים, שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם (ויקרא טז ל), ראה מה יפה התשובה, אמר הקב"ה שובו אלי ואשובה אליכם (מלאכי ג ז), (קב) שאם ביד אדם כמה עונות והוא שב לפני הקב"ה, הוא מעלה עליו כאילו לא חטא, שנאמר כל (חטאותיו) [פשעיו] אשר עשה וגו' (יחזקאל יח כב), וכיון שהקב"ה מתרה בו פעם ראשונה ושניה ושלישית ואינו עושה תשובה, הוא נפרע ממנו, שנאמר הן כל אלה יפעל אל וגו' (איוב לג כט), כיון שאין מוצא ממנו הנאה מיד נפרע ממנו, תדע לך שכן הוא, כשבקש הקב"ה להפוך את סדום וחברותיה עמד אברהם ובקש עליהם רחמים, סבור שמא יש להם תוחלת, שנאמר ויגש אברהם ויאמר וגו' (בראשית יח כג), (קג) מהו ויגש, ר' יהושע אומר אין ויגש אלא לשון מלחמה, שנאמר ויגש יואב והעם אשר עמו למלחמה (ש"ב י יג), (קד) ר' נחמיה אומר אין ויגש אלא לשון תפלה, שנאמר ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא וגו' (מ"א יח לו), וחכמים אומרים אין ויגש אלא לשון בקשה, שנאמר ויגש

הערות ותקונים

הפכה, לא אלא באצבע אחד, שהוא אחד מחמשה ביד, שנאמר בחלמיש שלח ידו. בב"ר פנ"א אות ד' ויהפך את הערים האל, ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמני חמשת הכרכים הללו היו יושבין על צור אחד שלח מלאך את ידו והפכן הה"ד בחלמיש שלח ידו הפך משרש הרים, תרין אמוראי פליגי חד אמר בחלמיש של יד, וחד אמר בחלמיש של אצבע קטנה. ויתכן כגירסת הילקוט איוב רמז תתקט"ו בשם ב"ר תרין אמוראין חד אמר בחלמיש שלח ידו, וחד אמר בחלמיש שלח אצבעו. ובילקוט וירא רמז פ"ה גורס חד אמר [בחלמיש שלח ידו] כל היד, וחד אמר בחלמיש שלח אצבע. והוסיף על זה „שהוא מחמש אפיק למ"ד מחלמיש" כלומר אחת מחמש אצבעות: (צח) ילמדנו רבינו. זה ליתא בנדפס. ונוסף בנדפס שם באות ס' מן זש"ה ישלח בם חרון אפו עד סופו, גם כל אות י' י"א י"ב, ע"ש: (צט) כך שנו רבותינו. משנה תענית י"ט ע"א. אולם במשנה שם לא נמצא הסיום דברי ר' מאיר ור' יהודה אומר קודם חצות לא ישלימו, ושם הגי' ור' אליעזר אומר קודם חצות לא ישלימו לאחר חצות ישלימו. רק בגמרא שם דף כ"ה ע"ב איתא ת"ר היו מתענין וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה לא ישלימו לאחר הנץ החמה ישלימו דברי ר' מאיר ר' יהודה אומר קודם חצות לא ישלימו לאחר חצות ישלימו, והוא כמו שהוא לפנינו בתנחומא ומובא כן מהברייתא: (ק) ומנין סמכו הדורות. הר"ת בספר הישר סי' תקל"ז הביא מאמר הזה בשם התנחומא, וכן מובא בקצרה בשם התנחומא בשבלי הלקט כלל ל"ב ובתניא סי' ס"ב. וכן הרוקח סי' ר"ט הביא וז"ל ומה שמתענים יום ב' ויום ה' אומר בתנחומא בפ' וה' המטיר על סדום כשחטאו בעגל עלה משה בחמישי וסוף מ' יום היה יום ב' מיכן תקנו חכמים שמתענין יום ב' וה' בעליתו של משה ובירידתו, וכן הובא במדרש ויכולו בפרשת בהעלתך עכ"ל. ובתוס' ב"ק דף פ"ב ע"א ד"ה כדי הביאו בשם מדרש ונרשם בצדו תנחומא בפ' וה' המטיר כ"כ הרוקח וכוון למאמר שהבאתי: (קא) עלה משה בחמישי וירד בשני. בכ"י רומי נרשם בצדו „עלייה שלישית שהיא בר"ח אלול לפי זה צריך להיות שאלול היה בו ל' יום פי' מעובר דאל"ה לא היה יום כפור יום ארבעים, ועיין בפי' ר' יוסף בכור שור בפרשת והיה עקב" ע"כ. ועיין תוס' ב"ק דף פ"ב ע"א ד"ה כדי: (קב) שאם יש ביד אדם כמה עונות. בכ"י רומי הגי' אמרו רבותינו אם יש ביד אדם: (קג) מהו ויגש ר' יהושע אומר. כ"ה גם בכ"י רומי וכ"י פארמא. ובב"ר פנ"ג אות ו' הגי' ר' יהודה אומר הגשה למלחמה, וכן מובא בילקוט וישב רמז ר"כ בשם ב"ר: (קד) ר' נחמיה אומר אין ויגש אלא תפלה. הוא מאמר של רבנן, וצ"ל ר' נחמיה אומר אין ויגש אלא לשון בקשה שנאמר ויגש אליו יהודה, וחכמים אומרים אין ויגש אלא לשון תפלה. ומובא נכון

בכ"י

אליו יהודה (בראשית מד יח), אמר אברהם לפני הקב"ה חלילה לך וגו' והיה מבקש עליהם רחמים עד שירד מחמשים לעשרה, כיון שלא מצא להם זכות נסתלקה שכינה ממנו, שנאמר וילך ה' כאשר כלה וגו' (שם יח לג) מיד באתה עליהם הפורענות, (שנאמר) [מנין ממה שקרינו בענין] וה' המטיר על סדום:

[יז] (קה) [וה'] המטיר על סדום]. זש"ה כמו שבלול תמס יהלך (תהלים נח ט), (קו) [כמו שהשבולת הזו נשטפת, כן אנשי סדום נשטפו, תמס יהלך], שהמסה אותם הקב"ה באש, נפל אשת בל חזו שמש (שם) שלא חזו אנשי סדום, שנאמר השמש יצא על הארץ (בראשית יט כג), מה כתיב שם וה' המטיר על סדום וגו': ד"א מהו כמו שבלול, כמו שהשבולת הזו של מים שוטפת כל מה שהיא מוצאה, (קז) כך תוריכוס שעומד במדינה, כל מה שנמצא עמו נשטף עמו, שנאמר כמו שבלול, וכיון שמת אינו רואה עוד שמש, למה שהוא תוריכוס:

[יח] [וה' המטיר]. זש"ה ימטר על רשעים פחים אש וגפרית ורוח זלעפות מנת כוסם (תהלים יא ו), (קח) המנה הזאת היתה מתוקנת עד שלא נברא העולם, שנאמר מנת כוסם, מהו מנת כוסם, כי כוס ביד ה' ויין חמר מלא מסך ויגר מזה וגו' (שם עה ט), כי כוס ביד ה' וגו', שמא תאמר שהוא חסר, תלמוד לומר מלא מסך, שמא תאמר לא ממנו היו שותים, תלמוד לומר ויגר מזה, אף שמריה ימצו ישתו כל רשעי ארץ (שם), לכך נאמר מנת כוסם, מאותו הכוס שתו, שנאמר מנת כוסם: ד"א ימטר על רשעים פחים, (קט) אמר ר' חנינא בן פזי אין הקב"ה מוריד מלמעלה דבר רע אלא מטר ונעשה גפרית:

[יט] (קי) ד"א וה' המטיר על סדום וגו' מאת ה'. מהו מאת ה', אלא הוא אומר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז יד), וכאן הוא אומר וה' המטיר על

הערות ותקונים

בכ"י רומי וכ"י פארמא, וכן הוא גם בב"ר וילקוט שם: (קה) וה' המטיר על סדום זש"ה כמו שבלול. מובא בילקוט תהלים רמז תשע"ז, ובילקוט הביא את מאמר השני ד"א מהו כמו שבלול בראשונה ואח"כ הביא מאמר הראשון באחרונה ד"א מדבר באנשי סדום כשם שהשבולת נשטף, ועיין בב"ר ריש פנ"א ותמצא ג"כ שדרשו על הכתוב הזה כמו שבלול רק באופן אחר ע"ש: (קו) כמו שהשבולת. הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י פארמא ובילקוט: (קז) כך תוריכוס. בכ"י רומי תנדיכוס, ובילקוט תוריגוס, וגרסם בגלדו פי' ענין סררה. ובכ"י פארמא נשמטה המלה הזאת והלשון שם משובש. וכאשר העירני ידידי הרב הגדול מהר"א ד"ר קאהוט עיקר הגי' תוריבוס, והביא המוספי בערך הנ"ל ופי' בל"י θόρυβος המון ושאון עמים ואסיפתם לרעה (פערווירונג אונרוהע, אויפרוהר), ובירושלמי ע"ז פ"ב ה"ג (דף מ"א ע"ב) ר' חייא בשם ר' יוחנן תוריבס כו', ומאן דאמר תרבות תוריבס, וכ"ה בדפוס קראטאשין, ולנכון בדפוס זיטאמיר תוריבס, ונ"ל תוריבוס כגי' המוספיא. ובזו התיבה העתיקו ע' זקנים מלת המון (יחזקאל ז' י"א, דניאל י' ו') מהומה (יחזקאל ז' ז'), מרעיד (עזרא פ' ט'), תרועה (ירמיה מ"ט ב'). ועקילס (Aquila) העתיק ג"כ שאון (תהלים ס"ד ח') θόρυβος וכוונת התנחומא לדרוש שבלול מלשון שבולת כלומר זרם מים, וגם לדרוש שבלול לשון בלול פי' מעורב ומבוגש, ושיעור המאמר כזה: כמו שהשבולת הזו של מים שוטפת כל מה שהיא מוצאה כך תוריבוס פי' מהומה ושאון ורגשת העם למרוד Volksaufruhr שעומד במדינה כל מה שנמצא עמו נשטף עמו שנאמר כמו שבלול (כלומר שבלול שבולת, ועוד שֶׁבָּלוּל) וכיון שמת אינו רואה עוד שמש למה שהוא תוריבוס כלומר מפני שהוא רק שאון ורגשת העם ואין כחם אלא בפה ולא יצא לפעולת אדם. וגם רש"י וראב"ע פירשו בתהלים שבלול מן שבולת מים. ומה שכתב בגלדו של הילקוט פי' ענין סררה כוונתו על טריגוס συστασις שר וסררה: (קח) המנה הזאת. בכ"י פארמא המכה הזו: (קט) אמר ר' חנינא בן פזי. בכ"י רומי אמר ר' חנניה בן פזי. ובכ"י פארמא אמר ר' יהודה בן פזי, ועיין ב"ר פנ"א אות ג' הגי' ג"כ ר' חנינא בן פזי, וז"ל המדרש שם אמר ר' חנינא [בן פזי כגי' הרד"ל] אין דבר רע יורד מלמעלה אתיבון והכתיב אש וברד שלג וקיטור (תהלים קמח), אמר להם רוח סערה היא שהיא עושה דברו מילתא דרשב"ל פליגא אהא דאמר ר' חנינא בן פזי [דאמר רשב"ל] יפתח ה' לך את אוצרו הטוב מכאן שיש לו אוצרות אחרים ע"כ. עיין במפרשים ובחדושי הרד"ל והרש"ש ופי' מהרז"ו: (קי) ד"א וה' המטיר כו' אמר ר' ברכיה. מובא בילקוט תהלים רמז תרנ"א בשם התנחומא. והגיון תנחומא מוסב גם על המאמר שלפניו ומנת כוסם. היתה המנה מתוקנת עד שלא נברא העולם, וזה ליתא בב"ר פנ"א שהביא במאמר שלפניו, גם במאמר שהביא מן ב"ר המלות „אלא הוריד מטר ונעשה גפרית" הוסיף ע"פ התנחומא. ובכ"י רומי הגי' אלא המטר נעשה גפרית ואש. ועיין במ"כ בב"ר שם שכתב אין דבר רע כו' רש"י וילקוט בסדר זה [רמז פ"ה] גרסי ככתוב פה, ובילקוט

תהלים

סדום , (קיא) אמר ר' ברכיה למה הדבר דומה למלך שהיה עומד אצל הכבשן של נחתום , נכנס אוהבו אצלו רדה פת חמה נתן לו , נכנס שונאו חתה גחלים ונתן לו , כך הקב"ה כשבאו ישראל אל המדבר הוריד להם לחם מן השמים , שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים , וכשבאו הסדומים לידי עבירות , הוריד להם אש מן השמים , שנאמר וה' המטיר על סדום , מהו וה' , שישב עליהם בדין סנהדרין של שבעים ואחד וחייבן והוריד עליהן אש ויצאו לשרפה , שנאמר מאת ה' מן השמים , כיוצא בדבר אתה אומר וה' המטיר , מאת ה' , אם בא אדם לשואלך מה כתיב בפסוק הזה וה' המטיר וגו' מאת ה' , אמור לו (קיב) יש בפסוקין כיוצא בדבר , ויאמר (אל עבדיו) [המלך להם] קחו עמכם [את] עבדי אדוניכם (מ"א א לג) , (קיג) לא היה צריך לומר אלא את עבדי , ובתורה מנין , ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי נשי למך (בראשית ד כג) , לא היה צריך לומר אלא נשי , הרי בתורה , ובכתובים מנין , שנאמר כי כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתם בטבעת המלך (אסתר ח ח) , (קיד) לא היה צריך לומר אלא בטבעתי , אף כאן וה' המטיר וגו' מאת ה' :

[כ] מאת ה' . מה כתיב למעלה מן הענין , ויבאו שני המלאכים סדומה בערב , להלן אצל אברהם באו שלשה , שנאמר וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים (בראשית יח א) , וכאן הם שנים , שנאמר ויבאו שני המלאכים , אלא שלשה מלאכים שלח הקב"ה כל אחד ואחד לעשות שליחותו , אחד הלך לבשר את שרה , ואחד למלט את לוט , ואחד להפוך את סדום , (קטו) ואין מלאך עושה שתי שליחות , [ואין שני מלאכים עושים שליחות אחת] , (קטז) מיכאל הלך לבשר את שרה , שוב נשוב אליך אין כתיב כאן , אלא אשוב , עשה שליחותו והלך לו , והשנים הלכו לעשות את שליחותן , שנאמר ויבאו שני המלאכים סדומה בערב , להלן קרא אותן אנשים , וכאן קרא אותן מלאכים , (קיז) אלא אמר ר' אלכסנדרי אצל אברהם היו אנשים , שהיו המלאכים מצויין בביתו

הערות ותקונים

תהלים גרס אין דבר רע יורד מלמעלה אלא הוריד מטר ונעשה גפרית עכ"ל . ודברי הילקוט נובעים מתנחומא שהוסיף ע"פ לשון התנחומא : (קיא) אמר ר' ברכיה למה הדבר דומה . עיין משל הדומה לזה בשם ר' אבין בב"ר פנ"א אות ב', ובילקוט וירא רמז פ"ד בשם ב"ר : (קיב) יש בפסוקין כיוצא בדבר . בכ"י רומי יש פסוק כיוצא בו . ובכ"י פארמא יש פסוקין כיוצא בדבר . ובמדרש ב"ר פנ"א אות ב' ומובא בלקח טוב (בראשית יט כד) אמר ר' יצחק בתורה בנביאים וכתובים מצינו שההדיוט מזכיר שמו ב' פעמים בפסוק אחד בתורה ויאמר למך לנשיו (בראשית ד) נשיו אין כתיב כאן אלא נשי למך האזינה וגו' בנביאים ויאמר המלך להם קחו עמכם את עבדי אדוניכם והרכבתם את שלמה בני על הפרדה אשר לי וגו' (מ"ב א), את בן המלך אין כתיב כאן אלא את שלמה בני . בכתובים כי כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתם בטבעת המלך (אסתר ח), ואת תמיה שהקב"ה מזכיר שמו שתי פעמים בפסוק אחד ע"כ. ומובא בילקוט בראשית רמז ל"ט , ובילקוט מלכים רמז קס"ו , ובקצרה גם בילקוט אסתר רמז אלף נ"ט : (קיג) לא היה צריך לומר אלא את עבדי . בכ"י רומי ובכ"י פארמא „לא היה צריך לומר אלא קחו את עבדיי וסיים ג"כ הרי בנביא". ולדעתי המלות במדרש ב"ר את בן המלך אין כתיב כאן אלא את שלמה בני נוספו מאיזה מגיה מאוחר , וגם ליתא בילקוט שם בשם מדרש ב"ר . ועיין ברש"י בפי' המיוחס לו בב"ר שם שהביא ומפורש בתנחומא לא היה צריך לומר אלא עבדיי כו' , והוסיף מדיליה דברים על דברי התנחומא שלפנינו . ועיין בלקח טוב שם הערה מ"ו : (קיד) לא היה צריך לומר אלא בטבעתי . גם מאמר זה מובא ברש"י שם ומפורש בתנחומא אפשר לומר ונחתום בטבעת המלך אחר שנאמר נכתב בשם המלך , אלא כדי להזכיר שמו שתי פעמים בפסוק : (קטו) ואין מלאך עושה שתי שליחות , ואין שני מלאכים כו' . הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי , וכ"ה בב"ר פ"נ אות ב', ומובא בילקוט וירא רמז פ"ד וילקוט איוב רמז תתק"ח בשם ב"ר , ובכ"י פארמא חסר ג"כ : (קטז) מיכאל הלך לבשר את שרה כו' . בב"ר שם מפורש מיכאל אמר בשורתו ונסתלק גבריאל נשתלח להפוך את סדום ורפאל להציל את לוט , ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו עה"ת : (קיז) אלא אמר ר' אלכסנדרי אצל אברהם היו אנשים . בב"ר איתא כך הכא את אמר מלאכים ולהלן קורא אותן אנשים , אלא שהיתה שכינה על גביהם קראן אנשים , כיון שנסתלקה שכינה מעל גביהן לבשו מלאכות , אמר ר' תנחומא אמר ר' לוי אברהם שהיה כחו יפה נדמו לו בדמות אנשים , אבל לוט שהיה כחו רע נדמו לו בדמות מלאכים . אמר ר' חנינא עד שלא עשו שליחותן קראו אנשים משעשו שליחותן מלאכים ע"כ , ומזה תראה כי דברי הב"ר הם מאוחרים לדברי התנחומא שהוסיף והביא בהרחבת לשון . ודברי הב"ר מובאים בלקח טוב בראשית י"ט א' והגי' שם ר' לוי אמר במקום לפנינו במדרש אמר ר' תנחומא אמר ר' לוי . ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו על התורה . וראיתי בפירש"י המיוחס לו על הב"ר שם הביא וז"ל לוט שכחו רע נדמו לו כדמות מלאכים שהיה מתיירא מהם . ובמדרש רבי תנחומא מפרש אברהם שהיו מצויים אצלו

של אברהם, שנאמר צופיה הליכות ביתה (משלי לא כז) שהיו הולכי ביתו של אברהם מלאכים, ועל ידי שהיה מצוי במלאכים, נדמו לו בדמות אנשים, אבל לוט שהיה הדיוט, נראו לו מלאכים, שנאמר ויבאו שני המלאכים סדומה וגו':

[כא] (קיח) כתיב והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש (איוב כג יג), דרש ר' פפיים לפי שהוא יחיד בעולמו ואין מי שימחה בידו, כל מה שהוא מבקש הוא עושה, א"ל ר' עקיבא דייך פפיים (קיט) אין דורשין כאן, אלא הכל עושה בדין, ומהו באחד (קכ) אלא כשם שהשואל שואל למטן כך למעלן, וכשם שהסנהדרין נושאין ונותנין למטן כך למעלן, שנאמר ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים (עומדין) [עֹמד] עליו מימינו ומשמאלו (מ"א כב יט), (קכא) וכי שמאל (וימין) למעלה, והלא כבר נאמר ימינך ה' נאדרי בכח (שמות טו ו), אלא אלו מטין לכף זכות, ואלו מטין לכף חובה, הרי הכל במשפט, וכשם שהשואל שואל למטן כך למעלן, מנין שכך אמר דניאל בגזירת עירין פתגמא (ובמאמר) [ומאמר] קדישין שאילתא (דניאל ד יד), ואתה אומר לפי שהוא יחיד בעולמו עושה כל מה שהוא מבקש, מהו והוא באחד, אמר ר' פנחס הכהן בר חמא על שהוא יחידי בעולמו יודע משפטן של בריותיו, (קכב) [ר' יהודה הלוי ב"ר שלום על שהוא יחידי בעולם יודע דעתן של בריותיו], למי שהוא אומר לך בשליחותי ילך, (קכג) הוי אומר ונפשו אותה ויעש (איוב כג יג), וכן ירמיה אמר נער אנכי (ירמיה א ו), א"ל הקב"ה אל תאמר נער אנכי (שם ז), ואף בסדום נשא ונתן בדינם וראה שהן חייבים כליה, ואחר כך שלח אותם להפכם, לכך נאמר ויבאו שני המלאכים סדומה: להלן קורא אותן אנשים, וכאן קורא אותן מלאכים, (קכד) למה הדבר דומה, לאדם שלקח שולטן מן המלך, כל הימים שהיה מהלך בדרך, (קכה) הוא מהלך פגן (פי' יחידי), (לא עשה אלא) כיון שנכנס לישב במקומו התחילו (קכו) המוכסין שלו, ובני המדינה מכבדין אותו, כך המלאכים כיון שבאו להפוך את המדינה, עד שלא נכנסו לסדום היו מהלכין

הערות ותקונים

אלנו כל שעה לא הרגיש בהם כי אם כאנשים אבל לוט שלא היו מצויים אצלו הרגיש בהם כמלאכים, עכ"ל. וכוון למאמר שלפנינו: (קיח) כתיב והוא באחד ומי ישיבנו דרש ר' פפיים. מובא בילקוט איוב רמז תתק"ח בשם התנחומא: (קיט) אין דורשין כאן. בכ"י רומי וכ"י פארמא אין דורשין כך, ובילקוט אין דורשין כן: (קכ) אלא כשם שהשואל שואל למטן כך למעלן. זה חסר בילקוט, ובכ"י רומי נוסף זה בין שני חצאי עגולה, ואולי היה כתוב בחוץ והובא מאת המעתיק פנימה: (קכא) וכי יש שמאל וימין למעלה. בכ"י רומי וכ"י פארמא ובילקוט ליתא למלת וימין, לכן הסגרתיה: (קכב) ר' יהודה הלוי. הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י פארמא ובילקוט שם, והשמיט המעתיק מן בריותיו עד בריותיו: (קכג) הוי אומר, בכ"י רומי וכ"י פארמא ובילקוט הוי בלי מלת „אומר" אשר הוסיף המעתיק בהרבה מקומות: (קכד) למה הדבר דומה לאדם שלקח שולטן מן המלך. ובמדרש ב"ר פ"נ אות ב' איתא כך אמר ר' תנחומא לאחד שנטל הגמוניא מן המלך, עד שלא הגיע לבית אוריין שלו היה מהלך כפגן, כיון שהגיע לבית אוריין שלו היה מהלך כקאלמין, כך עד שלא עשו שליחותן קראן אנשים, כיון שעשו שליחותן קראן מלאכים. והמשל הזה מובא גם בוי"ר פכ"ו אות ד' על ענין אחר, ושם מובא המשל בשם רב שלום בשם רבי אחא בריה דרבי זירא, גם הגי' שם למתורין במקום בית אוריין, ועיין בערוך ערך פגן שהביא הגי' בית אוריאן, וכתב ס"א למיתודין, ס"א עד שלא הגיע למדינה. ומה שהביא ס"א למיתודין צ"ל למיתורין, כמו שהביא בערך מיתרין ופי' בל"י μεθόριον גבול ותחום מקום הממשלה, ופי' פגן בל"ר paganus פרזי ואיש כפר ופי' קלמין בל"י καλλιμοςη אדם חשוב ומכובד. ובילקוט וירא רמז פ"ד הביא בשם ב"ר היה מהלך כגפן ופי' בגלדו כהדיוט, יש לתקן שצ"ל כפגן. והרב בעל המעריך ערך גפן רצה לקיים הגי' כגפן ודחק לפרשה והאמת הגי' שלפנינו נכונה. והגי' כפגן אמיתית, וכוונת המאמר אחד שנטל הגמוניא עד שלא הגיע לגבול ותחום הממשלה מהלך כבן פרזי ובן כפר וכיון שהגיע למקום ממשלתו מהלך כאיש מכובד. גם מה שהביא שם המעריך כי גם הערוך בערך מתרין הביא הגי' כגפן, אולם לפנינו מובא גם בערוך כפגן, וכן תראה גם בתנחומא שלפנינו איתא הוא מהלך פגן. וראיתי בב"ר בפי' המיוחס לרש"י בב"ר שם הביא וז"ל אמר ר' תנחום לאחד שנטל ממשלה מן המלך עד שלא הגיע לבית אודיין שלו מהלך כפגן, אודיין פי' מקום גדולתו וישובו כדגרסינן בפ' משקין אודייני ופירשו הגאונים שהוא מקום ישוב, ומדרש רבי תנחומא מעיד עליו דאמר כל הימים שהיה מהלך בדרך היה מהלך כפגן משנכנס וישב במקומו התחילו מכבדין אותו, עכ"ל. וכוון למאמר התנחומא שלפנינו בכ"י: (קכה) הוא מהלך פגן פי' יחידי. הפירוש הוסיף המעתיק וליתא בכ"י רומי, וצ"ל כפגן. ובכ"י רומי בטעות בסגן צ"ל כפגן. וכן בכ"י פארמא בטעות בסגו. ועיין בהערה שלפניה: (קכו) המוכסין פי' גובי המס, עיין ערוך ערך מכס א', ובכ"י רומי בטעות טכסין צ"ל מוכסין

כאנשים, משבאו לסדום כתיב ויבאו שני המלאכים. (קכז) בשש שעות נפטרו מאצל אברהם ובאו לסדום בערב, אלא שהיו מלאכים של רחמים והיו ממתינים שמא ילמד אברהם זכות על ידן כדי שלא תהפוך, לפיכך המתינו עד הערב: (קכח) ד"א למה בערב, לפי שהיו מעשיהם של סדומים חשוכים כערב ולילה: ולוט יושב בשער סדום (בראשית יט א). (קכט) ישב כתיב, חמשה דיינים היו בסדום, ולוט רע מכולם והושיבוהו ביניהם, שכך כתיב ולוט ישב בשער סדום. (קל) חנוך לנער על פי דרכו (משלי כב ו), לפי שגדל בביתו של אברהם וראהו מקבל עוברים ושבים למד ממנו, לפיכך הכניס המלאכים אצלו, מה כתיב שם טרם ישכבו וגו' (בראשית יט ד), התחילו המלאכים תמהים לומר עד אצלינו הגיע את הדבר, אמר לוט למלאכים מה באתם לעשות כאן, אמרו לו כי משחיתים אנחנו (שם יג), גילו לו (קלא) מסטירין (פי' סתר) שלהם, (קלב) לפיכך נדחו ממחיצתן קל"ח שנה, ר' תנחומא אמר ק"ל שנה, כמנין סלם בגימטריא:

[כב] ויקראו אל לוט וגו' ונדעה אותם (שם יט ה). (קלג) שבקשו לענותן, אמר ר' חייא בר אבא מכאן אתה למד שהיו שטופין בזמה, אמר להן הנה נא לי שתי בנות אשר לא ידעו איש (שם ח), (קלד) מלמד שבקש להכניסן בתוך ביתו, ולא הניחה לו אשתו, מה עשה הכניסן לתוך הקורה שלו. וילאו למצוא הפתח (שם יא), כיון שראו

הערות ותקונים

מוכסין. ובכ"י פארמא המכסין: (קכז) בשש שעות נפטרו מאצל אברהם. בב"ר ריש פ"נ נפטרים מאברהם בשש שעות ובאין סדומה בערב אלא מלאכי רחמים היו והיו ממתינים וסבורים שמא ימצא להם זכות כו'. ועיין בב"ר פמ"ח אות ח' כחום היום תני רבי ישמעאל כחום היום הרי שש שעות, ולזה המאמר כוון רש"י בפי' עה"ת: (קכח) ד"א למה בערב לפי שהיו מעשיהם של סדומיים חשוכים כערב. עיין לעיל אות ס"ו: (קכט) ישב כתיב, חמשה דיינים היו בסדום כו'. בב"ר פנ"א אות ג' ולוט יושב ישב כתיב אותו היום מינוהו ארכי דיינים חמשה ראשי דיינים היו בסדום כו' ומובא ברש"י עה"ת ובלקח טוב, ועיין סנהדרין דף ק"ט: (קל) חנוך לנער על פי דרכו לפי שגדל בביתו של אברהם. עיין לעיל אות ס"ו: (קלא) מסטירין פי' סתר. הוספת המעתיק וליתא בכ"י רומי וכ"י פארמא ופי' בלשון יונית ורומית mysterium μυστήριον סוד וסתר: (קלב) לפיכך נדחו ממחיצתן קל"ח שנה ר' תנחומא אמר ק"ל שנה כמנין סלם בגימטריא. בכ"י רומי נשמט המאמר מר' תנחומא ונמצא גם בכ"י פארמא. והמאמר הזה נשנה בב"ר פ"נ אות ט' ר' לוי בשם רב נחמן מלאכי השרת על ידי שגילו מסטורין של הקב"ה נדחו ממחיצתן מאה ושלשים ושמונה שנה ורבי תנחומא הוה מפיק לישנא קלה. והמאמר הזה נשנה עוד גם בב"ר פס"ח אות י"ב ושם הגי' ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמן, גם הגי' שם בטעות לישנא קלא וצ"ל קלה. ובפי' רש"י המיוחס לו ב"ר פס"ח מובא החשבון על קל"ח וז"ל חשוב מאותה שעה שאמרו כי משחיתים אנחנו לשנה אחרת נולד יצחק וכתיב ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם ויעקב בן ס"ג כשנתברך עשה עוד מוטמן בבית עבר ומשמשו י"ד שנה צרף השבון זה לאחד הרי קל"ח ושנה אחת קודם נדחו. וכן מבאר החשבון בעל לקח טוב (בראשית יט יג) וז"ל עד שעלו בימי יעקב דכתיב והנה מלאכי אלהים עולים וכתיב ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם וכן שבעים ושבעה נתברך יעקב כשיצא מבית אביו ללכת אל פדן ארם, וטול שנה אחת טרם לידת יצחק נהפכה סדום הרי קל"ח, עכ"ל. והחשבון יותר מבורר כי צ"ט שנה היה אברהם כשנתבשר על לידת יצחק, ואז באו המלאכים לסדום, ועוד שנה ללידת יצחק כשהיה בן מאה. וששים שנה היה יצחק בלדתו את בניו הרי ס"א ועוד ס"ג כשבירך יצחק את יעקב הרי קכ"ד, וי"ד שנה שנטמן בבית עבר הרי קל"ח, ואז הלך לחרן וראה מלאכים עולים והיינו אותם המלאכים שהלכו לסדום כי לא מצאו מלאכים אחרים, כמו שהביא הרב מהרז"ו שם. אולם מאמר ר' תנחומא במדרש ב"ר „ור' תנחומא הוה מפיק לישנא קלה" נדחקו המפרשים רש"י ומ"כ ומהרז"ו וכן הרד"ל לפרשו. אולם מדברי התנחומא כ"י שלפנינו תראה הגי' הנכונה ר' תנחומא אמר ק"ל שנה כמנין סל"ם בגימטריא. ור"ל שרק ק"ל שנה נדחו ממחיצתם כמנין סל"ם. לכן אין ספק שצ"ל כן גם במדרש ב"ר רבי תנחומא הוה מפיק לישנא קל"ח ועייל ק"ל, ר"ל שהוציא המלות קל"ח ותחתיהן הכניס המספר ק"ל כדרך הלשון בכמה מקומות אפיק הא ועייל הא. וע"פ התנחומא הביא בעל תיב"ע בתרגומו המיוחס לו על התורה (ויצא כח יב) על הכתוב והנה סולם מוצב ארצה והא תרין מלאכיא דאזלו לסדום ואיטרדו מן מחיצתהון (מן) בגלל דגליין מסטירין דמרא עלמא והוו מטרידין ואזלין עד זמן דנפק יעקב מבית אבוי והינון לווין יתיה בחיסדא עד בית אל: (קלג) שבקשו לענותן. בכ"י רומי הגי' אמר ר' תנחומא הגי' שבקשו לענותן, ואולי המלות אמר ר' תנחומא נשתרבבו משורה שלפניה, וגם בכ"י פארמא ליתא. ובב"ר פ"נ אות ה' ונדעה אותם לתשמיש. וברש"י עה"ת הביא ונדעה אותם במשכב זכור כמו אשר לא ידעו איש, וכן בלקח טוב לתשמיש בקשום: (קלד) מלמד שביקש להכניסן בתוך ביתו ולא הניחה לו אשתו מה עשה הכניסן לתוך הקורה שלו. בב"ר פ"נ אות ו' איתא ד"א כי על כן באו בצל קורתי מלמד שהטתה את הבית עליהם, א"ל אם בעית מקבלתון קבל

בחלקך

שהן ראויין כליה אף הן הצילו את לוט, מה כתיב שם השמש יצא על הארץ וה' המטיר על סדום. ויהפך את הערים (בראשית יט כ כג כד כה), (קלה) שמא תאמר בה' אצבעותיו הפכה, אמר ר' אייבו באחת מאצבעותיו הפכה לכרכי סדום, שנאמר בחלמיש שלח ידו (איוב כח ט). (קלו) לעולם הבא כשירפא הקב"ה את ישראל מרפא אותה, שנאמר ונתתי לה את כרמיה משם (הושע ב יז), כרמיה אלו הנביאים, ואת עמק עכור לפתח תקוה (שם שם), עמק שעכרתי באפי לפתח תקוה, אותה שעה אומרים שירה, שנאמר וענתה שמה כימי נעוריה (שם שם), ואין וענתה אלא שירה, (קלז) שנאמר ענו לה' בתודה (תהלים קמז ז):

[כג] **ויסע** משם אברהם ארצה הנגב (בראשית כ א). (קלח) זש"ה ואולם הר נופל יבול (איוב יד יח), זו סדום וחברותיה, שנאמר השמש יצא על הארץ וגו' וה' המטיר (שם כג כד), אמר ר' שמואל בר נחמני אוי להם לרשעים שהם גורמים למקום של רחמים, ליעשות מקום של פורענות, שהרי דוד מקלס הללויה הללו את ה' מן השמים (תהלים קמח א), ואין שם לא אש ולא ברד ולא גפרית. אמר ר' אריסטי חברינו הוד והדר לפניו (שם צו ו), היכן הוא מקום של פורענות, מן הארץ, שנאמר הללו את ה' מן הארץ תנינים וכל תהומות (שם קמח ז), הרי מן הארץ, והיאך כתיב וה' המטיר וגו' מן השמים, אלא ללמדך מתחלה שנבראו גזר עליהם הקב"ה ואמר להם לפי מה שתהיו רואים את הבריות כך היו נעשים להם, משל למה הדבר דומה (קלט) למולייר של זהב, בקש מים חמין הוא מוצא מתוכו, בקש צונן מוציא מתוכו, בקש גחלים מוציא מתוכו, כך אמר הקב"ה לשמים לפי מה שאתם רואים עשו, לסדומים ולבני עשו גפרית ואש, לישראל טל, שנאמר והיה שארית יעקב בקרב עמים רבים כטל (מיכה ה ו). אמר הקב"ה מה אני צריך לאלו, מיד הפך אותם, שנאמר ויהפך את הערים האל וגו' (בראשית יט כה), הוי אומר ואולם הר נופל יבול וצור יעתק ממקומו, ואין צור אלא אברהם, שנאמר הביטו אל צור חוצבתם וגו' (ישעיה נא א), שנסע ממקומו, שנאמר ויסע משם אברהם וגו':

[כד] **ויסע** משם אברהם. (קמ) זש"ה לא ישבתי עם מתי שוא וגו', שנאתי קהל מרעים וגו' (תהלים כו ד ה). לא ישבתי עם מתי שוא, אלו אנשי המגדל שהיו מתי שוא, הלכו ואמרו לאברהם בא ותשב אתנו שאתה גבור שאנו רואים להקב"ה שישב לו למעלן, והניח אותנו למטן, ורוח הקדש צווחת והרשעים כים נגרש (ישעיה נז כ), אין אתם יכולין לישב בשלוה אפילו שעה אחת, לא ידעו ולא יבינו בחשיכה יתהלכו (תהלים פב ה), לא ידעו זה דורו של אנוש, ולא יבינו [זה] דור המבול, בחשיכה יתהלכו זה דור המגדל, אמר להם אברהם, ומה אתם מבקשים מן הקב"ה שיושב למעלה, שמא אמר לכם לכו ויגעו ופרנסו אותי, הוא בורא והוא מפרנס, הוא עשה והוא סובל, מה אתם מבקשים ממנו, (אמרו לו) [ויאמרו] הבה נבנה לנו עיר ומגדל (בראשית יא ד), ונשים ע"ז שלנו למעלה הימנו, ונעשה עמו מלחמה, שנאמר ונעשה

הערות ותקונים

בחלקך. והוא המאמר שלפנינו בתנחומא רק בלשון אחר. וכן תראה בפירש"י המיוחס לו בב"ר שכתב וז"ל אמרה ליה ללוט בעלה אין בעית למקבלהון קבילהון בחלקך ומפרש בתנחומא מלמד שביקש להכניסן לתוך ביתו ולא הניחה לו אשתו מה עשה הכניסן תחת קורה שלו (הה"ד) בצל קורתי שהטתה הבית עליהן כלומר שלא רצתה לקבלה בחלקה אלא הטתה הבית לצד אחד כלומר חלקה לשני חלקים ואמרה לא נקבלם בחלקה ע"כ. ועיין ג"כ שהביא המ"כ וז"ל שהטתה הבית וכו' ופירושו [צ"ל ופירש"י] אשתו נטתה הבית ומנעה אותם מלהכניס לתוך הבית ולנו בצל קורה אחת משלו, והביא ראיה מתנחומא עכ"ל: (קלה) שמא תאמר בה' אצבעותיו הפכה. עיין לעיל סוף אות מ"ו: (קלו) לעולם הבא כשירפא הקב"ה. מובא בילקוט הושע רמז תקי"ח בשם התנחומא. ושם הגי' לעולם הבא הקב"ה מרפא את ישראל ומרפא אותם: (קלז) שנאמר ענו לה' בתודה. בילקוט שם הביא שנאמר ותען להם מרים: (קלח) זש"ה ואולם הר נופל יבול זה סדום וחברותיה. בעל אגדת בראשית פרק כ"ה העתיק את דברי התנחומא בהוספת דברים. ועיין בב"ר ריש פנ"ב ויסע משם אברהם ארצה הנגב רבי אבין פתח ואולם הר נופל יבול וצור יעתק ממקומו, ואולם הר נופל זה לוט שנפל מהר וצור זה אברהם יעתק ממקומו פנה ממקומו כו'. ומובא בילקוט וירא רמז פ"ז וילקוט איוב רמז תק"ו בשם ב"ר: (קלט) למולייר. פי' ביוני ורומי דוד גבוה וצר לחמם בו מים. ועיין בערוך ערך מלייר: (קמ) זש"ה לא ישבתי עם מתי שוא אלו אנשי המגדל. מובא בילקוט תהלים רמז תש"ג בשם

התנחומא

לנו שם (בראשית יא ד), (קמא) וכתיב ושם אלהים אחרים לא תזכירו (שמות כג יג), אמר להם אברהם למה כל אלה, אמרו לו שלא יעשה לנו כמו שעשה לראשונים, אמר להם הנחתם מגדול עוז שם ה' (משלי יח י), ואתם אומרים נעשה לנו שם, מה עשה להם הקב"ה, הפיצם, שנאמר ויפץ ה' אותם (בראשית יא ח), ועד היכן היו בונים את המגדל ועולין, והקב"ה מלעיג עליהן, שנאמר יושב בשמים ישחק וגו' (תהלים ב ד), כיון שעלו למעלה מן המגדל מיד אז ידבר אלימו באפו וגו' (שם שם ה), (קמב) ונפל מלמעלה, שנאמר האשימם אלהים יפלו ממועצותיהם (שם ה יא), ואברהם לא היה לו עסק עמהם, והקב"ה משקיף עליהן ורואה אותן, שנאמר(ה')[אלהים]משמים השקיף על בני אדם וגו'(הכל)[כולו] סג וגו'(שם נג ג ד), שנעשו סיגים עשו את עצמן אלהות, אין עשה טוב אין גם אחד (שם שם), מכאן אתה למד שלא היה אברהם עמהן, אין אחד האמור כאן אלא אברהם, שנאמר אחד היה אברהם ויירש את הארץ (יחזקאל לג כד). התחיל אברהם לומר לא ישבתי עם מתי שוא וגו', שנאתי קהל מרעים (תהלים כו ד ה), לכך נאמר ויסע משם אברהם:

[כה] **ויסע** משם אברהם. כתיב רעך ורע אביך וגו' (משלי כז י), זה חנון בן נחש מלך בני עמון, שנאמר ויהי אחרי כן וימת (נחש) מלך בני עמון וגו' (ש"ב י א), ויאמר דוד אעשה חסד עם חנון בן נחש וגו' (שם שם ב), (קמג) אמר ר' ברכיה בשם ר' אלעזר בן פדת (קמד) ומה חסד עשה נחש עם דוד שאמר כאשר עשה אביו עמדי חסד (שם), אלא כשברח דוד משאול הלך דוד וכל בית אביו אצל מואב, אמר להם קבלו בית אבא, שנאמר וינחם את פני מלך מואב (ש"א כב ד), ויאמר (ישב) [אל מלך מואב יצא] נא אבי ואמי (שם שם ג), וקבלו אותם, כיון שיצא דוד עמד מלך מואב והרג לאביו ולאמו ולאחיו של דוד, לא נשתייר מהם אלא אחד, (קמה) שנאמר ליהודה אליהוא מאחי דוד (דה"א כז יח). אמר ר' לוי הכהן בר חלפתא שלא נשתייר מהם אלא אחד, והיאך נמלט אליהוא, אלא ברח ממלך מואב והלך אצל נחש מלך בני עמון וקבלו, שלח מלך מואב ואמר לנחש שמא בא אחד מאחי דוד אצלך, אמר לו לאו, ושמרו עד שבא דוד, לכך אמר דוד אעשה חסד עם חנון בן נחש, כיון שבאו שלוחיו של דוד אצל חנון, אמרו לו שרי בני עמון מהו כך, המכבד דוד את אביך בעיניך כי שלח לך מנחמים (ש"ב י ג), (קמו) אל תאמן בדוד, למה שהקב"ה מזהירו בשבילנו, כתיב (לו) בתורתו לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' (דברים כג ד), וכתיב לא תדרוש שלומם וטובתם (שם שם ז), והקב"ה מזהירו והוא מבטל דברי אלהיו ואומר אעשה חסד עם חנון בן נחש, הלא בעבור חקור את העיר (ש"ב שם שם) מיד ויקח חנון את עבדי דוד ויגלח וגו' (שם שם ד), ורוח הקדש צווחת רעך ורע אביך וגו'. וכן יהורם בן יהושפט כיון שמלך הרג כל אחיו, שנאמר ויקם יהורם על (מלכות) [ממלכת] אביו ויתחזק ויהרג את כל אחיו (ובית אביו) (דה"ב כא ד): (קמז) מהו טוב שכן קרוב מאח רחוק (משלי כז י) אמר הקב"ה לאבימלך בן ירובעל, טוב היה ממך אבימלך מלך פלשתים, שהרבה כיבד את אברהם, שנאמר ויאמר אבימלך

הערות ותקונים

התנחומא: (קמא) וכתיב ושם אלהים אחרים לא תזכירו. ר"ל ונעשה לנו שם הכוונה ע"ז: (קמב) ונפל מלמעלה. ר"ל המגדל: (קמג) אמר ר' ברכיה. מובא בילקוט שמואל רמז קמ"ז בשם התנחומא. ומובא בקצרה באגדת בראשית פכ"ו ע"ש: (קמד) ומה חסד עשה נחש עם דוד שאמר כאשר עשה אביו עמדי חסד, אלא כשברח דוד כו'. וז"ל רש"י בפי' ש"א כ"ב ד', מלך מואב הרג את אביו ואת אמו ואחיו חוץ מאחד שבשם שהחייהו נחש העמוני והוא החסד שאמר דוד כאשר עשה אביו עמדי חסד כדאיתא במדרש רבי תנחומא עכ"ל. וכן בפי' ש"ב י' ב' כתב כאשר עשה אביו עמדי חסד ומהו החסד כשהיה דוד בורח מפני שאול באו אליו אביו ואמו ואחיו וינחם את פני מלך מואב ויאמר לו ישב נא אבי ואמי עמך, והרגם חוץ מאחד מהם שברח שנמלט לארץ בני עמון אצל נחש במדרש רבי תנחומא בוירא אליו עכ"ל. והוא המאמר שלפנינו בכ"י. והנה רש"י הביא ג"כ ויאמר לו ישב נא אבי ואמי עמך, וכן הביא הילקוט שם, אולם בקרא כתיב ויאמר אל מלך מואב יצא נא אבי ואמי אתכם, גם מוקדם בכתוב לפני וינחם את פני מלך מואב: (קמה) שנאמר ליהודה אליהוא מאחי דוד. בקרא אליהו, ובכ"י פארמא אליהוין: (קמו) אל תאמין בדוד למה שהקב"ה מזהירו כו'. לזה המאמר כוון רש"י בפי' ש"ב י' ג' אחר שהביא את דברי התנחומא הביא ג"כ המכבד את דוד אביך בעיניך הנראה בעיניך שדוד מכבד את אביך הם מוזהרים לא תדרוש שלומם והוא ידרוש שלומך: (קמז) מהו טוב שכן קרוב. הוא סיפא דקרא אשר בראש הדרשה רעך ורע אביך

משלי

הנה ארצי לפניך (בראשית כ טו), למה אמר כן, אלא ראה כל הכבוד שכיבדו הקב"ה, שנאמר ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה (שם שם ג), א"ל שוטה שבעולם הנך מת על האשה אשר לקחת (שם), כל השלוה הזה יש בידך, ואתה מת על אשה, לא תהא סבור אלא היא בעולת בעל, מהו זה בעולת בעל (אל) [אלא] היא בעלת (בעלת) [בעל]: ואבימלך לא קרב (שם שם ד), אמר לפניו רבונו של עולם הכל שוין לפניך, אמר איוב אחת היא וגו' תם ורשע הוא מכלה (איוב ט כב). הגוי גם צדיק תהרג (בראשית שם), (קמח) סדומים עד שלא חטאו לפניך אבדת אותם, ואני שלא חטאתי לפניך תהרגני, גם צדיק תהרג, הלא הוא אמר לי אחותי היא (שם שם ה), ולא האמנתי עד ששאלתי אותה, והיא גם היא אמרה אחי הוא (שם), ולא האמנתי (קמט) עד ששאלתי לְחַמָּרִים ולגַּמָּלִים שלה ואמרו אחותי היא, ויאמר אליו האלהים בחלום גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת (שם), (קן) אמר הקב"ה באחת זכית ושקרת באחת, תום לבבך יש כאן, (קנא) נקיון כפיך אין כאן, תדע שכן הוא, נקיון כפיך אין כתיב כאן, אלא בתם לבבך, אמר לו הקב"ה בקשת לחטוא לי, אלא ואחשוך גם אנכי אותך מחטוא לי (שם). אמרו עליו על אבימלך שהיה כשר שלא נגע בה, אמרו רבותינו אשריו שכך כתיב ואבימלך לא קרב אליה (שם), אמר אבימלך רבונו של עולם (קנב) הרי אתה מתפיים שלא נגעתי בה, מי מפיים את בעלה שלא נגעתי בה, א"ל הקב"ה (אי) [מה] איכפת לך מפיוס, יודע הוא, למה שנביא הוא, שנאמר ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא (שם שם ח), אם יתפלל עליך תחיה, ואם אינך משיב דע כי מות תמות (שם), אשריהם הצדיקים שכך הקב"ה משבחן:

[כו] **וישכם** אבימלך בבקר וגו' (שם כ ח), שהיה מצפה לבקר אימתי ישכים, מיד השכים ויקרא לכל עבדיו (שם), אמר להם כך וכך אמר לי הקב"ה בחלום הלילה, אמרו לו אל תירא החלומות שוא ידברו, ומן החלומות תתיירא, כיון שאמרו לו כך, אמר לו הקב"ה אם אינך משיב דע כי מות תמות (שם שם ז). וייראו האנשים מאד, ויקרא אבימלך לאברהם (שם שם ח ט), אמר אברהם לאבימלך כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה וגו', וגם אמנם אחותי בת אבי היא אך לא בת אמי (שם שם יא יב), (קנג) מכאן אמרו אין אב לגוי עובד כוכבים:

הערות ותקונים

(משלי כ"ז י"): (קמח) סדומים עד שלא חטאו לפניך. בכ"י רומי ופארמא הסדומים על שחטאו לפניך: (קמט) עד ששאלתי לחמרים ולגמלים שלה. פי' מוליכי החמורים והגמלים. וכן בב"ר פנ"ב אות ו' היא וחמריא וגמליא ובני ביתא ואנשי ביתה כולם אמרו כן, וכן מובא בילקוט וירא רמז נ' בשם ב"ר, ובילקוט לא גרים ואנשי ביתה, וכן מובא ברש"י עה"ת (וירא כ ה) ובלקח טוב שם: (קן) אמר הקב"ה באחת זכית. בכ"י רומי א"ל הקב"ה באחת כזבת ולא שקרת באחת. [נ"ל באחת זכיתה ושקרת באחת, ובכ"י פארמא באחת דכתה ובאחת שקרת], תום לבבך יש בידך ונקיון כפיך אין בידך: (קנא) נקיון כפך אין כתיב כאן אלא בתום לבבך. עיין ב"ר פנ"ב סוף אות ו' בתם לבבי הדא אמרת משמוש ידים היה. ובמ"כ שם הביא וז"ל: וסיפיה דקרא ובנקיון כפי קדריש על משמוש ידים, ובפירש"י בשם התנחומא דייק ליה מדכתיב לבסוף גם אנכי ידעתי כי בתום לבבך עשית זאת ואילו נקיון כפים לא קאמר שמע מיניה שהיה משמוש ידים. ע"כ, ובפירש"י שלפנינו נשמט זה כמו שנרשם בפנים בפירש"י המיוחס לו „כאן נחסר כמה שורות מן פירש"י". וראיתי בילקוט וירא רמז נ' שהוסיף דברים ע"פ התנחומא לפרש דברי הב"ר וז"ל בתום לבבי ובנקיון כפי עשיתי זאת א"ל אמת באחת, תום יש לך נקיון כפי אין לך, ממה שהשיבו גם אנכי ידעתי כי בתום לבבך עשית זאת הדא אמרת משמוש ידים היה, ע"כ. כי אבימלך התפאר בשנים בתום לבב ובנקיון כפים, והקב"ה הודה לו רק על תום לבב ולא על נקיון כפים. ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו עה"ת ידעתי כי בתום לבבך וגו', אמת שלא דמית מתחלה לחטוא, אבל נקיון כפים אין כאן: (קנב) הרי אתה מתפיים שלא נגעתי בה מי מפיים את בעלה שלא נגעתי בה. עיין ב"ר פנ"ב אות ח' ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא, א"ל מי מפייסו שלא נגעתי בה כו' א"ל כי נביא הוא. והמלות „א"ל מי מודיע לכל א"ל" מיותרות הן, ועיין גם בפירש"י עה"ת כי נביא ויודע שלא נגעת בה לפיכך ויתפלל בעדך. ועיין לקח טוב שם: (קנג) מכאן אמרו אין אב לגוי „ ר"ל שאין להם משפחת אב, שבת אב מותרת להם ובת אם אינה מותרת. וזה כוונת המדרש ב"ר פנ"ב אות י"א וגם אמנה אחותי בת אבי היא בשיטתן השיבן, ומובא בילקוט רמז נ"א. והמאמר הזה מבואר בארוכה בב"ר פי"ח אות ה' תניא גר שנתגייר והיה נשוי לאחותו בין מן האב בין מן האם יוצא דברי ר' מאיר, וחכמים אומרים מן האם יוצא, מן האב יקיים שאין אב לגוי, אתיבון ליה והא כתיב וגם

אמנה

[כז] **ויקח** אבימלך וגו' (בראשית כ יד). **אמר לאברהם, הנה ארצי לפניך** (שם שם טו), ראה כבוד שכיבד לאברהם, ולא עוד אלא אף לשרה, מנין שנאמר, ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך וגו' (שם שם טז). אמר ר' אחא מהו הנה היא לך כסות עינים (שם), (קנד) נטל לבוש מלכות והלבישה ועשאה מטרונה, למה שלא יתבע אותה אדם בעולם, אלא יהיו שומעין שהיא מלכה ומתייראין לתבוע אותה:

[כח] (קנה) **א"ל** הקב"ה לאבימלך בן גדעון, רשע ראה כבוד שעשה אבימלך לאברהם, (קנו) ואתה עמדת והרגת את אחיך שבעים איש על אבן אחת, אוי לאותו האיש, (קנז) וכן אמר שלמה חופר גומץ בו יפול (קהלת י ח), לפיכך אף הוא לא נהרג אלא באבן, שנאמר ותשלך אשה אחת פלח רכב וגו' (שופטים ט נג). א"ל הקב"ה כתבתי בתורתי יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה (משלי י כז), ואתה הרגת את אחיך, חייך שאני מקצר שנותיו של אותו האיש, לפיכך לא מלך אלא ג' שנים, (קנח) שנאמר וישר אבימלך על ישראל שלש שנים (שופטים ט כב):

[כט] (קנט) **לפני** שבר יגבה לב איש (משלי יח יב) זה אבימלך שלא נשבר עד שנתגאה והרג את אחיו, ולפני כבוד ענוה (שם) זה גדעון אביו, (קס) שכשאמרו לו משול בנו גם אתה [גם בנך גם בן בנך] (שופטים ח כב) אמר להם לא אמשול אני בכם

הערות ותקונים

אמנה אחותי בת אבי היא, אמר להן בשיטתן השיבן. עיין במ"כ ובפי' מהרז"ו שם, ועיין ירושלמי יבמות פי"א ובבלי יבמות דף נ"ח ע"א ובתוס' שם ד"ה נשא וסנהדרין דף נ"ח ע"ב וכן ברש"י עה"ת ובת אב מותרת לבן נח שאין אבות לגוי כו'. ועיין בלקח טוב (שם) כשיטתן השיבן אחותי בת אבי היא קורבה דאחוה אית לי בה מאבא ולא מאמא שהיא בת הרן אחיו ועיין שם בהערה כ"ז: (קנד) נטל לבוש מלכות והלבישה ועשאה מטרונה כו'. בב"ר פנ"ב אות י"ב הלשון משובש ר' ברכיה אמר עשאה מטרונה כסות שהיא מכוסה מן העין. ובפירש"י שם המיוחס לו הביא וז"ל ר' ברכיה אמר נטל לבוש מלכות והלבישה ועשאה מטרונה למה כדי שלא יתבע אותה אדם אלא יהו שומעים שהיא מלכה ומתייראין לתבוע אותה עכ"ל, והביא כלשון התנחומא בלי הזכרת המקור. וכן תראה בילקוט וירא רמז נ"א שהביא שם את דברי הב"ר ד"א עשה לה כסות שיהו הכל מביטין בה בכסות ולא ביופיה, והוא דברי ר' יוחנן שם, ואחר זה הביא וז"ל „נטל לבוש מלכות והלבישה ועשאה מטרונה למה כדי שלא יתבע אדם אותה אלא יהו שומעין שהיא מלכה ומתייראין לתבוע אותה". וזה הוסיף ע"פ התנחומא. וגם בעל לקח טוב אחר שהביא את דברי המדרש בב"ר סיים ד"א כסות עינים שיהיו הכל יראין ממנה לאמר מלבוש של מלכות לובשת ותתכם מן העין של בני אדם, נובע ג"כ מתנחומא כ"י שלפנינו. וכן בעל אגדת בראשית פרק כ"ו הביא את דברי התנחומא: (קנה) א"ל הקב"ה לאבימלך בן גדעון. פה חסר ההתחלה. וראיתי בילקוט שופטים רמז ס"ה בשם התנחומא ד"א טוב שכן קרוב מאח רחוק, טוב היה אבימלך מלך פלשתים שהרבה כבוד לאברהם שנאמר הנה ארצי לפניך מאבימלך בן ירובעל שהרג את אחיו, ואח"כ הביא המאמר כמו לפנינו אמר לו הקב"ה לאבימלך רשע אתה הרגת שבעים איש על אבן אחת. והרכיב את המאמר מתנחומא באות כ"ה מהו טוב שכן קרוב מאח רחוק ע"ש. וכן באגדת בראשית פכ"ו הביא טוב שכן קרוב מאח רחוק זה אבימלך בן גדעון שהרג לאחיו, וע"ש ותראה שבעל אגדת בראשית הביא את דברי התנחומא בקצרה כדרך מסדר אחרון: (קנו) ואתה עמדת והרגת את אחיך שבעים איש על אבן אחת. כדכתיב ויהרג את אחיו בני ירובעל שבעים איש על אבן אחת (שופטים ט ה): (קנז) וכן אמר שלמה חופר גומץ בו יפול. בכ"י רומי ובילקוט שם מובא הכתוב כורה שחת בו יפול וגולל אבן אליו תשוב (משלי כו כז) וכן יש לתקן גם לפנינו: (קנח) שנאמר וישר אבימלך על ישראל שלש שנים. מן שנאמר עד ויגידו ליותם וילך ויעמוד בראש הר גריזים נשמט בילקוט שם: (קנט) לפני שבר יגבה לב איש. עיין באגדת בראשית פכ"ו אות ג' שהביא ג"כ הכתוב הזה מנביאים: (קס) שכשאמרו לו משול בנו גם אתה. בכ"י אקספארד חסר דף שלם, והסיום בסוף העמוד זה גדעון אביו, וחסר עד זש"ה וידעו כל עצי השדה כי אני ה' (אות נ"ג). והנה בכ"י אקספארד אחר דף כ"ח חסר דף אחד או שנים ובמקומו באו שני דפים מנייר, האחד נראה וניכר כי נעקר משרשו גם הוא, והשני לד הראשון חלק ולא נכתב עליו מאומה, אך מעבר השני כתובות שורות אחדות מאת סופר מאוחר ומתחיל עליו וה' פקד את שרה ילמדנו רבינו איזו היא האונאה, ומסיים מה כתיב אחריו וה' פקד את שרה זש"ה וידעו כמו שמתחיל בראש דף ל' הסמוך אליו, וההוספה הזאת מן וה' פקד איזו היא האונאה הוסיף המעתיק מתוך תנחומא הנדפס. ויען כי כבר קבע לו מקום בכ"י אקספארד לא השמטתיו רק הנחתיו אף כי הוספה היא. ובכ"י רומי אחר הסיום א"ל הקב"ה ועלי את לבטחת חייך אני פוקד אותך שנאמר וה' פקד את שרה מתחיל שם זש"ה וידעו כל עצי השדה (אות נ"ג). ובכ"י פארמא הסיום ג"כ במלות ולפני כבוד ענוה זה גדעון, וחסר שם עד התחלת פרשת חיי:

הם

[ולא ימשול בני בכם ה' ימשול בכם] (שופטים ח כג). (קסא) הם אמרו לו ג' דברים, והוא אמר להן ג' דברים, א"ל הקב"ה אתה אומר כך, חייך אני מעמיד ממך בן שימלוך ג' שנים, כנגד ג' דברים שאמרת, הוי לפני כבוד ענוה. לפיכך ויישר אבימלך [על ישראל שלש שנים(שם ט כב)]: וישלח אלהים רוח רעה (שם שם כג), ולבסוף כתיב ותבא אליהם קללת יותם בן ירובעל (שם שם נז), מה כתיב שם (קסב) ויגידו ליותם [וילך ויעמד בראש הר גרזים] (שם שם ז), ולמה עמד על ראש הר גריזים לקלל, ולא ניתנו הקללות אלא בהר עיבל, אלא כך אמר יותם, הכותים עתידים לומר הר גריזים שלנו הוא, ששם ניתנו הברכות, ואינן יודעים ששם נותנין הקללות, היאך הוא הדבר, אלא אותן שהיו עומדין בהר עיבל ומקללין, למי היו מקללין, לא לאלו שעומדין כנגדן, ואלו שמברכין, למי היו מברכין לא לאלו שכנגדן, נמצאו הקללות באות על הר גריזים, והברכות על הר עיבל, לפיכך אמר יותם איני עומד ומקלל את אחי ואת אנשי שכם אלא על הר גריזים, התחיל אומר הלוך הלכו העצים (שם שם ח), (קסג) אמר ר' מישא משל הם הדברים מה שאמר יותם, כיצד, הלוך הלכו העצים אלו ישראל, ויאמרו לזית (שם), זה עתניאל בן קנז, שהוא משבטו של יהודה, (קסד) שנאמר זית רענן (ירמיה יא טז), ומה אמר להם עתניאל, החדלתי את דשני (שופטים ט ט), שמן זית זך, הלכו אצל דבורה ויאמרו [העצים] לתאנה (שם שם י) זו דבורה, אמרה להן החדלתי את מתקי(שם שם יא), ותשר דבורה(שם ה א), ויאמרו העצים לגפן (שם ט יב), אמר להם החדלתי את תירושי (שם שם יג), לגפן זה ברק וגדעון, משול בנו גם אתה (שם ח כב), אמר להן לא אמשול (שם שם כג), כיון שראו כך, ויאמרו כל העצים אל האטד (שם ט יד), זה אבימלך, כשם שהאטד הזה מלא קוצים, כך אבימלך מלא מעשים רעים, כיון שאמרו לו למלוך מה אמר להן וזכרתם כי עצמכם [ובשרכם אני] (שם שם ב), ורוח הקדש צווחת רבים מבקשים פני מושל (משלי כט כו), מה אמר להן, באו חסו בצלי (שופטים ט טו). לא טוב לכם להמליך לי לעצמי ולא לשבעים איש, מיד וישימו [העם] אותו עליהם (שם יא יא).אמר להם יותם אם באמת (שם שם ט טז), וכתיב ותבא אליהם קללת יותם (שם שם נז), אימתי וישלח אלהים רוח רעה (שם שם כג), אשריהם הצדיקים שבכל מקום שהן הולכין הקב"ה משמרן, והם מנוכרין בין האומות, שנאמר ונודע בגוים זרעם (ישעיה סא ט):

[ל] וה' פקד את שרה (בראשית כא א).(קסה) ילמדנו רבינו, אם היתה קטטה בין אדם לחבירו כיצד מתכפר לו ביום הכפורים,(קסו) כך שנו רבותינו, עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר, (קסז) שבינו לבין חבירו אין יום הכפורים מכפר, עד שירצה את חבירו, (קסח) אם הלך לרצות ולא קיבל מה יעשה, (קסט) אמר ר' יוסי בן דורמסקית

הערות ותקונים

(קסא) הם אמרו לו ג' דברים והוא אמר להן ג' דברים. הם אמרו ג' דברים גם אתה גם בנך גם בן בנך, והוא אמר ג' דברים לא אמשול אני בכם ולא ימשול בני בכם, ה' ימשול בכם. והמאמר הזה מובא בילקוט שופטים רמז ס"ג בשם התנחומא: (קסב) ויגידו ליותם וילך ויעמוד. מכאן מתחיל בילקוט שם. עיין לעיל הערה קנ"ח: (קסג) אמר ר' מישא. בילקוט אמר ר' מנשיא: (קסד) שנאמר זית רענן. וזה דבר ירמיה על יהודה כמו שאמר ודברתם אל איש יהודה (ירמיה שם כב) וכן קשר באיש יהודה (ירמיה שם ט): (קסה) ילמדנו רבינו אם היתה קטטה. בעל מסדר מפסיקתא רבתי פל"ז הביא את כל המאמר הזה מאות ל' עד סופו. ובמבוא אשר להפסיקתא הישנה בהערה י' העירותי כי לפני הרוקח היה המדרש הרנינו מדרש בפני עצמו ונקרא מדרש הרנינו על שם הכתוב הרנינו לאלהים עוזנו (תהלים פא), ובפסיקתא רבתי נעתקו הרבה מאמרים ממדרש הזה, והרבה מאמרים שהביא הרוקח מן המדרש הזה מצאתים בפסיקתא רבתי, וכן הפסקא הזאת פסקא ל"ז אם היתה קטטה הביא הרוקח ה' יו"כ סוף סי' רי"ד ובסי' רי"ח בשם מדרש הרנינו, ע"ש מה שהעירותי בזה, וכן הביא שם את זה בשמי ידידי הרב הג' מהר"מ איש שלום במאיר עין פל"ח הערה א'. ועתה בהגלות נגלות לעינינו התנחומא כ"י נודע כי גם הרבתי שאב דבריו מן התנחומא כ"י שלפנינו. ויען כי וה' פקד היתה הקריאה בר"ה, עיין מה שכתבתי בזה בהערה א' לפסקא בחדש השביעי (פסקא כ"ג) ובהערת ידידי הרב בעל מאיר עין ברבתי פסקא ל"ח הערה א'. לכן קבע עליה השאלה בענין יו"כ עבירות שבין אדם להקב"ה יום הכפורים מכפר: (קסו) כך שנו רבותינו. משנה יומא פ"ח מ"ט (דף פ"ה ע"ב): (קסז) שבינו לבין חבירו. כן היא גירסת המשנה שבירושלמי ושבינו לבין חבירו. ובמשנה בבבלי עבירות שבין אדם לחבירו, וברבתי עבירות שבינו לבין חבירו, הוסיף על לשון התנחומא מלת „עבירות": (קסח) ואם הלך לרצות. ברבתי ואם הלך לרצותו ולא קיבל עליו מה יעשה: (קסט) אמר ר' יוסי

זה סימן יהא בידך (קע) כל זמן שאתה מרחם על חבירך יש לך מרחם, ואם אי אתה מרחם על חברך אין לך מרחם, מה יעשה, אמר ר' שמואל בן נחמן יביא עשרה בני אדם ויעמידם שורה אחת, ויאמר לפניהם אחי קטטה היה ביני ובין פלוני זה, (קעא) והלכתי לרצותו ולא קיבל, (קעב) מיד הקב"ה רואה שהשפיל עצמו לפניו, והוא מרחם עליו, שנאמר ישור על אנשים ויאמר חטאתי וישר העויתי (איוב לג כז), מה כתיב שם פדה נפשו מעבור בשחת (שם שם כח), וכתיב ומודה ועוזב ירוחם (משלי כח יג), אמר ר' יהודה מודה על מנת לעזוב ירוחם, (קעג) וכן אתה מוצא כל ימים שהיה איוב מקפיד כנגד חבריו, וחבריו כנגדו, היתה מדת הדין מתוחה כנגדו, (קעד) שנאמר ועתה שחקו עלי צעירים ממני לימים (איוב ל א), (קעה) אמר לאליפז ולא בנו של עשו אתה, אילו היה אביך עומד מבקש שאשים אותו ליזון עם הכלבים שלי הייתי מואסו, אשר מאסתי את אבותם לשית עם כלבי צאני (איוב שם), וחבריו אמרו את הוא הישיש לעצמך, אף לנו יש ישישים, שנאמר גם שב גם ישיש (לנו) [בנו] (שם טו י), (קעו) וכיון שנגלה להם הקב"ה, ואמר להם מה אתם עומדים לכו ופייסו את איוב, שנאמר ועתה קחו לכם שבעה פרים ושבעה אילים וגו' ואיוב עבדי יתפלל עליכם (שם מב ח), מיד הלכו ועשו כן, מה כתיב שם, וה' שב את שבות איוב (שם שם י), (קעז) אימתי בהתפללו בעד רעהו (שם), (קעח) כך אבימלך ויתפלל אברהם וגו' (בראשית כ יז), אמר הקב"ה אברהם בקש רחמים על אבימלך, אני פוקד אותו מיד, וה' פקד את שרה:

[לא] [וה'] פקד את שרה]. (קעט) זש"ה כי תאנה לא תפרח (חבקוק ג יז), מי הוא זה, זה אברהם, שנאמר כבכורה בתאנה בראשיתה ראיתי אבותיכם (הושע ט י), ואין יבול בגפנים (חבקוק שם), בגפן זו שרה, שנאמר אשתך כגפן פוריה (תהלים קכח ג), כחש מעשה זית (חבקוק שם), (קפ) כחשים היו הדברים שבשרו מלאכי השרת לשרה שוב אשוב אליך (בראשית יח י), מעשה זית, מה הזית הזה מאיר לעולם כך המלאכים מאירים דבריהם, ושדמות לא עשה אוכל (חבקוק שם), (קפא) אותן השדים אינן מניקין אדם, גזר

הערות ותקונים

יוסי בן דורמסקית. המאמר הזה אין כאן מקומו. וגם ברבתי מקומו במאמר שלאחריו אחר הכתוב וכן הוא אומר ונתן לך רחמים ורחמך, אולם בכאן אחר מה יעשה מובא המאמר אמר ר' שמואל בר נחמן: (קע) כל זמן שאתה מרחם על חבירך יש לך מרחם. עיין הגי' ברבתי ובהערת הרב בעל מאיר עין אות ו' שם: (קעא) והלכתי לרצותו ולא קיבל. ברבתי הגי' ובקשתי ממנו לפייסו ולא רצה לקבל אלא הרי הוא בסברנו נעניתי לו: (קעב) מיד הקב"ה רואה שהשפיל עצמו לפניו והוא מרחם עליו שנאמר ישור על אנשים. ברבתי הגי' ומנין שכן הוא אומר ישור על אנשים ויאמר חטאתי וישר העויתי וגו' והקב"ה רואה שמשפיל עצמו ומכפר לעונותיו שכל זמן שאדם בזדונו אין נמחלים לו, וכן משמע כגי' הרבתי בירושלמי יומא פ"ח ה"ז (דף מ"ה ע"ג) שמואל אמר הדן דחטא על חבריה צריך מימר ליה סרחית עליך ואין קבליה הא מבאות, ואין לא מייתי בני נש ומפייס ליה קומיהון, הה"ד ישור על אנשים ויאמר חטאתי וישר העויתי ולא שוה לי אם עשה כן עליו הכתוב אומר פדה נפשו מעבור בשחת וחיתו באור תראה ע"כ. וזה שסיים בתנחומא מה כתיב שם פדה נפשו מעבור בשחת, זה הסיום ליתא ברבתי, וכן וכתיב ומודה ועוזב ליתא ברבתי. ועיין בבבלי יומא דף פ"ז ע"א ואמר רב חסדא וצריך לפייסו בשלש שורות של שלש בני אדם. וע"ש בפירש"י: (קעג) וכן אתה מוצא. ברבתי רצונך לידע כל זמן שהיה איוב כנגד חביריו: (קעד) שנאמר ועתה שחקו. מובא בילקוט איוב רמז תתקי"ז ד"ה ועתה שחקו עלי צעירים בשם התנחומא. וברבתי איתא כך אנו מוצאים שאיוב אמר להם: (קעה) אמר לאליפז כו' גם שב גם ישיש לנו. ברבתי חסר כל זה, ושם הגי' והם אמרו לו גם שב גם ישיש בנו: (קעו) וכיון שנגלה להם הקב"ה. ברבתי הלשון בקצרה כשנרצה להם ובקש רחמים עליהם אותה שעה שב עליו הקב"ה שנאמר וה' שב את שבות איוב, וכאשר הוא לפנינו יותר נכון: (קעז) אימתי בהתפללו בעד רעהו. ברבתי נוסף וכן הוא אומר ונתן לכם רחמים ורחמך (דברים יג יח) ואח"כ הביא אמר ר' יוסי בן דורמסקית, עיין לעיל הערה קס"ט: (קעח) כך אבימלך ויתפלל אברהם וגו'. עיין ברבתי שם, וכאשר הוא לפנינו יותר נכון: (קעט) זש"ה כי תאנה לא תפרח. נשנה בב"ר פנ"ג אות ג', ומובא בילקוט וירא רמז צ"א וחבקוק רמז תקס"ה בשם ב"ר: (קפ) כחשים היו הדברים שבישרו מלאכי השרת לשרה. בתמיה, ובב"ר שם כחש מעשה זית אותן המלאכים שבישרו את שרה האירו פניה כזית כוחשים היו נ"ל וכי אותן המלאכים שבישרו את שרה כחשים היו? מעשה זית האירו פניה כזית, וכן היא גם גירסת הילקוט: (קפא) אותן השדים אינן מניקין אדם. בתמיה, ודרש שדמות לשון שדים. ובב"ר שם השדים המתים לא עשו אוכל, דורש שדמות

שד

ממכלה צאן (חבקוק ג יז), (קפב) אין את מעמיד ממנה כנסת ישראל שנקראת צאן, שנאמר ואתנה צאני (יחזקאל לד יז):(קפג) ד"א אותן הגזירה שגזרת עלי ואמרת כה יהיה זרעך (בראשית טו ה), מכלה אתה אותן, (קפד) ואין בקר ברפתים (חבקוק שם), אין אתה מעמיד ממנה שבט אפרים, שכתב בו ואפרים עגלה מלומדה (הושע י יא), אין בקר אמרה אמנו שרה, אע"פ כן ואני בה' אעלוזה (חבקוק שם יח), אלו אומרים אין שרה יולדת, ואלו אומרים אין אברהם מוליד, אע"פ כן בה' בוטחה, אמר לה הקב"ה ועלי את נבטחת, חייך אני פוקד אותך שנאמר וה' פקד את שרה]:

[לב] **וה'** פקד את שרה (בראשית כא א). (קפה) ילמדנו רבינו, אי זו היא האונאה, (קפו) כך שנו רבותינו, אסור לאדם שיונה את חברו, ולא יאמר לו בכמה חפץ זה, (קפז) והוא אינו צריך ליקח, ואם היה בעל תשובה (קפח) אל יונה אותו ויאמר לו זכור מעשיך הראשונים, (קפט) ואם היה בן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך, (קצ) שהרי חזיר נשוך בין שיניהם, אמר הקב"ה דייך להיות שוה לי, כביכול אני כשבראתי את עולמי לא בקשתי להונות לבריה, (קצא) ולא פרסמתי לבאי עולם מה היה האילן שאכל ממנו אדם הראשון, (קצב) בא וראה מי שאינה לחברו הוא נענש תחלה, ושרה הונת את עצמה ונטלה שכרה, אמרה לאברהם הנה נא עצרני ה' מלדת (בראשית טז ב), אמר לה הקב"ה הונית את עצמך, (קצג) חייך בלשון שאמרת בו אני פוקדך, אתה אמרת עצרני, מה כתיב למעלה, כי עצור עצר ה' בעד כל רחם וגו' (שם כ יח), אמר הקב"ה אברהם התפלל לפני על אבימלך הרשע ונתמלאתי רחמים עליו, הריני פוקד לאברהם עמו, שנאמר ויתפלל אברהם... ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו ואמהותיו וילדו (שם שם יז), מה כתיב אחריו וה' פקד את שרה:

[לג] [**וה'** פקד את שרה]. (קצד) זש"ה וידעו כל עצי השדה כי אני ה' וגו' (יחזקאל יז כד), מי הן עצי השדה, ר' יעקב בר אחא אמר אלו בני אדם, שנאמר כי האדם עץ השדה (דברים כ יט), השפלתי עץ גבוה (יחזקאל שם), זה נבוכדנצר, הגבהתי עץ שפל

הערות ותקונים

שד מות, אולם הילקוט בשם ב"ר השמיט מלת המתים: (קפב) אין את מעמיד ממנה כנסת ישראל שנקראת צאן. זה חסר בב"ר, ושם מובא הכתוב ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל שם לא), ובילקוט הביא לשון הכתוב ואתנה צאן מרעיתי, ובקרא כתיב ואתן צאני: (קפג) ד"א אותן. זה ליתא בב"ר: (קפד) ואין בקר ברפתים אין אתה מעמיד וכו', בב"ר ואין בקר ברפתים היך מה דאת אמר אפרים עגלה מלומדה אוהבתי לדוש, חזרה שרה ואמרה מה אני מובדה סברי מן בריי ואני בה' אעלוזה אגילה באלהי ישעי כו': (קפה) וה' פקד את שרה ילמדנו רבינו איזו היא האונאה. כבר מלתי אמורה בהערה קס"ה כי כל אות ל"ב מן וה' פקד ילמדנו רבינו עד זש"ה וידעו כל עצי השדה (אות ל"ג) נוסף בכ"י אקספארד ע"י סופר מאוחר ע"פ התנחומא הנדפס וירא אות י"ד ולא נמצא בכ"י רומי, ע"ש לעיל בהערה הנ"ל. והמאמר הזה נשנה בפסיקתא רבתי פמ"ב פסקא וה' פקד ושם הגי' איזה היא ההונייה: (קפו) כך שנו רבותינו. משנה ב"מ דף נ"ח ע"ב. והמלות אסור לאדם שיונה את חבירו ליתא במשנה. ובפסיקתא רבתי הגי' ילמדנו רבינו איזה היא ההונייה שאמרו שלא יהנה אדם לחבירו כך שנו רבותינו לא יאמר לו כו': (קפז) והוא אינו צריך ליקח. במשנה והוא אינו רוצה ליקח, ברבתי ואינו רוצה ליקח, ובנדפס והוא אינו רוצה לקנותו: (קפח) אל יונה אותו. המלות האלה ליתא במשנה וברבתי: (קפט) ואם היה בן גרים. כ"ה גם במשנה, וברבתי ואם גר הוא, גם ברבתי זכור מעשיך ומעשה אבותיך, המלה „מעשיך" ליתא במשנה ובנדפס: (קצ) שהרי חזיר נשוך בין שיניהם. כ"ה גם בנדפס, וליתא ברבתי, ועיין גמרא שם בברייתא ואם היה גר ובא ללמוד תורה וכו': (קצא) ולא פרסמתי לבאי עולם מה היה האילן שאכל ממנו אדם הראשון. ברבתי הוסיף המסדר ויותר נכון כי הוסיף מעתיק אחד, מה היה [אותו האילן] ר"מ אומר חטים כו' עד זו היא היו שנסקלה פלונית על ידה, ע"פ מדרש ב"ר סוף פט"ו ע"ש. וזה יעיד כי בעל מסדר מפסיקתא רבתי שאב דבריו מהתנחומא הנדפס בהוספת דברים: (קצב) בא וראה מי שאינה לחבירו. וכן ברבתי ומי הוא שמונה את חבירו נענש, חסר המלה „תחלה". ובנדפס לפנינו כל מי שיונה לחבירו הוא נענש תחלה: (קצג) חייך בלשון שאמרת בו אני פוקדך. ברבתי נשמט מאמר שלם ויש להשלימו ע"פ התנחומא שלפנינו ותנחומא הנדפס. גם שיש ברבתי מנין ממה שקרינן בענין וה' פקד את שרה: (קצד) זש"ה וידעו כל עצי השדה כו' אלו בני אדם שנאמר כי האדם עץ השדה. בב"ר ריש פנ"ג איתא כך וידעו כל עצי השדה אלו הבריות המד"א כי האדם עץ השדה, ואח"כ מתחיל שם כמו שלפנינו במאמר שלאחריו, ובמקום לפנינו השפלתי עץ גבוה זה פרעה, כתוב בב"ר זה אבימלך, ובמקום לפנינו הובשתי עץ לח זה אבימלך, כתבו בב"ר אלו נשי אבימלך

כי

(יחזקאל יז כד), זה חנניה מישאל ועזריה שהושלכו לכבשן האש, הובשתי עץ לח (שם), זה בלשצר, הפרחתי עץ יבש (שם), זה דניאל: ד"א וידעו כל עצי השדה, מדבר באברהם, השפלתי עץ גבוה זה פרעה, הגבהתי עץ שפל זה אברהם, הובשתי עץ לח זה אבימלך, הפרחתי עץ יבש זה שרה, אני ה' דברתי ועשיתי (שם), שנאמר וה' פקד את שרה:

[לד] [וה' פקד את שרה]. (קצה) אמר ר' אלעזר בן פדת כל מקום שאתה מוצא וה' הוא וסנקליטון (פי' חיל) שלו, (קצו) (ד"א וה'), מלמד שישב הקב"ה במשפט, ואמר למלאכי השרת ראויה היא שרה שתלד בן, והסכימו כולן ואמרו הן, וחתם הקב"ה אחריהן, זהו וה' פקד את שרה וגו':

[לה] [וה' פקד את שרה]. (קצז) ארבע מפתחות הן, מפתח של כלכלה, ומפתח של מטר, ומפתח של קברות, ומפתח של עקרות, וארבעתן ביד הקב"ה, של כלכלה מנין, שנאמר פותח את ידך (תהלים קמה טז), ושל מטר מנין, שנאמר יפתח ה' לך וגו' (דברים כח יב), ושל קברות מנין, שנאמר בפתחי את קברותיכם (יחזקאל לז יג), ושל עקרות מנין, שנאמר ויזכור אלהים את רחל וגו' ויפתח את רחמה (בראשית ל כב):

[לו] וה' פקד את שרה. (קצח) מה כתיב למעלה מן הענין, ויתפלל אברהם וגו' (בראשית כ יז), משל למה הדבר דומה, למלך שהיה לו אוהב והיה מחבבו ביותר, וכל מה שהיה אוהבו שואל ממנו היה עושה, כיון שהיו הכל יודעים שהמלך מחבבו ביותר, וכל מי שהיה מבקש שררה היה בא אצלו והוא מבקש מן המלך ועשה לו חפצו, ולאותו אוהב לא נתן שררה מאומה, אמרו לו בני פלטין שלו אדונינו המלך אוהבך זה מבקש לאחרים, ולנפשו אינו מבקש, מי הוא זה האוהב, זה אברהם, שנאמר זרע אברהם אוהבי (ישעיה מא ח). וכיון שנטל אבימלך את שרה, סתם הקב"ה כל מעיינותיהם, שנאמר כי עצור עצר ה' (בראשית כ יח), אלא כיון שבקש אבימלך מאברהם נתרפא, כי התפלל עליו, שנאמר ויתפלל אברהם אל האלהים (שם שם יז), אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבונו של עולם אברהם מרפא אחרים, והוא צריך רפואה, ריפא לאבימלך ולביתו וילדו, שנאמר וירפא אלהים, ואין אתה מרפא אותו, אמר הקב"ה כדאי הוא שאתן לו בנים. ראה מעשה של הקב"ה שאינו כמעשה בשר ודם, אומר אדם ליתן

הערות ותקונים

כי עצור עצר ה', (וגם בנדפס זו אשתו של אבימלך). ועיין בילקוט וירא רמז צ"א שהביא דברי הב"ר בגירסא ישרה, ובילקוט יחזקאל רמז שנ"ז ד"ה וידעו הביא יחד מאמר הב"ר והמאמר מתנחומא, וגרסה בלדו ב"ר תנחומא. ומן המאמר ד"א השפלתי עץ גבוה זה נבוכדנצר עד זה דניאל הוא מתנחומא כ"י שלפנינו. ובתנחומא הנדפס אות ע"ו תמצא הדרשה שעל הכתוב הזה באופן אחר, עץ גבוה זה אשור, עץ שפל אלו ישראל, עץ לח זו אשתו של אבימלך, עץ יבש זו שרה. ובאגדת בראשית פ"ל אות ג' מובא כמו לפנינו בתנחומא כ"י, מן ד"א וידעו עץ גבוה זה פרעה, והוסיף שם זה פרעה הראשון, שנאמר וינגע ה' את פרעה וגו': (קצה) אמר ר' אלעזר בן פדת. מובא בילקוט וירא סוף רמז צ"א בשם התנחומא והשמיט שם האומר, גם אחר שהביא הוא וסנקליטון שלו השמיט כל המאמר מתנחומא והחל מן מה כתיב למעלה מן הענין ויתפלל אברהם משל למלך כו' (לפנינו אות ל"ו). וכן להלן בתנחומא כ"י סוף פ' וארא וה' וכל סנקליטין שלו. וכן בנדפס וארא אות ע"ז, שמ"ר פי"ב אות ד', גם שמה הוא סתמא בלי שם האומר. ובב"ר פנ"ג אות ב' ובוי"ר פכ"ד אות ב' מובא אמר ר' אלעזר בכל מקום שאתה מוצא וה' הוא ובית דינו. ובוי"ר ובירושלמי ברכות פ"ט ה"ז ובמדרש חזית פ"א פסוק לסוסתי נוסף בנין אב שבכולן וה' דבר עליך רעה (מ"א כב). ובפסיקתא רבתי פמ"ב פסקא וה' פקד הגי' אמר רבי אליעזר כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו, ויש לתקן שצ"ל ר' אלעזר. ובתנחומא כ"י שלפנינו נוסף מאת המעתיק „פי' חיל" ולא ירד לעומק הוראת המלה, כי המלה יונית ורומית ופי' בית דין, לכן בהרבה מקומות השמיטו המלה הזרה והגיהו ובית דינו: (קצו) ד"א וה'. הסגרתי כי מיותר הוא וליתא בכ"י רומי: (קצז) ארבע מפתחות הן. בב"ר פע"ג אות ד' איתא ויפתח ה' את רחמה ר' תנחומא בשם ר' ביבי אמר שלש מפתחות ביד הקב"ה, ומונה מפתח של קבורה ומפתח של גשמים ומפתח של רחם, וסיים ויש אומרים אף מפתח של פרנסה שנאמר פותח את ידך וכן הוא בבבלי תענית ב' ע"א ושם מסיים במערבא אמרי אף מפתח של פרנסה דכתיב פותח את ידך. ובמדרש שו"ט מזמור ע"ח ודברים רבה פ"ז אות ו' חשיב ג"כ רק שלש מפתחות, ומה שסיים במדרש שו"ט של עקרה נתן לאלישע של תחיית המתים מסר לאליהו [כו'] ומפתח של גשמים לאליהו, עיין בתוס' תענית שם ד"ה שלשה. ובתרגום ירושלמי (בראשית ל כב) ארבע מפתחין דאינון מסירין ביד רבון כל עלמא כו' סופר ומונה כמו לפנינו בתנחומא: (קצח) מה כתיב למעלה מן הענין. מובא בילקוט סוף רמז צ"א בשם התנחומא וע"ש.

עיין

לחבירו מתנה, פעמים אינו נותן, אבל הקב"ה אינו כן, כשהוא אומר להיטיב, מיד הוא מטיב, אמר בלעם לא איש אל ויכזב (במדבר כג יט), וחזר ואמר, ההוא אמר ולא יעשה (שם), (קצט) אמר ר' שמואל בר נחמן הפסוק הזה לא סופו ראשו, ולא ראשו סופו, שהוא אומר לא איש אל ויכזב וגו', וחזר ואמר ההוא אמר ולא יעשה, (ר) אלא בן אדם, ההוא אמר ולא יעשה, אבל הקב"ה אומר ועושה, גוזר ומקיים, שנאמר וה' פקד את שרה: ד"א וה' פקד את שרה וגו'. באותו הזמן, למועד אשוב אליך כעת חיה וגו' (בראשית יח יד), (רא) זבדי בר לוי אמר שרט לה הקב"ה שריטה על הכותל, אמר לה לכשיבא השמש לכאן תלד, שנאמר ולשרה בן לפיכך ויעש ה' לשרה כאשר דבר:

[לז] **ותהר** ותלד שרה לאברהם בן לזקוניו (בראשית כא ב). (רב) הקיש עיבורה ללידתה, מה עיבורה שלא בצער, אף לידתה שלא בצער, חזקיה בר חייא אמר מהו לזקוניו, טוחן ולא פולט, לזקוניו שהיה זקן הרבה: ותאמר שרה צחוק עשה לי אלהים (שם שם ו). (רג) מלמד שבשעה שנולד יצחק נתרפאו החולים, ונתפתחו החרשים, ונתפקחו הסומים, לפיכך הוא אומר צחוק עשה לי אלהים. אמר ר' ברכיה הכהן מהו כל השומע יצחק לי (שם), וכי הכל שמעו, אלא מהו כל השומע, (רד) שהוסיף הקב"ה על מאורתן של חמה ולבנה, שנאמר ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים (שם א טז), לכך כל השומע יצחק לי: ותאמר מי מלל לאברהם (שם כא ז), (רה) שיש בו ליחה של נערות, ואין לשון מלל אלא לשון לח, כד"א וקטפת מלילות (דברים כג כו): ד"א מי מלל. שעתידין בני לומר לפני הקב"ה בים, מי כמוכה וגו' (שמות טו יא): הניקה בנים שרה וגו' (בראשית כא ז). (רו) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא בשם ר' חלקיה ולא יצחק בלבד ילדה, שהוא אומר היניקה בנים שרה, אלא מהו מי מלל, מ' ארבעים ל' ל' ששים, הרי מאה, מי בישר לאברהם בן מאה שנה אתה מוליד: (רז) ד"א היניקה בנים שרה, ר' פנחס הכהן בר חמא אמר כיון שילדה שרה היו נשי אומות העולם תמהים לומר אפשר שילדה, והיו אומרין אלו לאלו והלא זקנה שרה, (רח) ושמא שפחתה היא, ומה היו עושות, היו נוטלות בניהן והולכות אצל שרה, ואומרות לה היניקי את הילד הזה, והיתה מניקה את בניהם, שנאמר היניקה בנים שרה:

הערות ותקונים

עיין לעיל הערה קל"ה: (קצט) אמר ר' שמואל בר נחמן הפסוק הזה לא סופו ראשו. בב"ר פנ"ג אות ד' איתא ר' שמואל בר נחמן פתח לא איש אל ויכזב הפסוק הזה לא ראשו סופו ולא סופו ראשו. ע"ש המאמר בהרחבת לשון, ומובא גם בילקוט וירא רמז נ"א בשם ב"ר: (ר) אלא בן אדם ההוא אמר ולא יעשה אבל הקב"ה אומר ועושה גוזר ומקיים. בירושלמי תענית פ"ב ה"א (דף ס"ה ע"ב) ר' שמואל בר נחמן אמר הקב"ה אומר לעשות טובה לא איש אל ויכזב, אומר לעשות רעה ההוא אמר ולא יעשה ולא יקימנה. וכן בב"ר שם אלא בשעה שהקב"ה גוזר להביא טובה לעולם לא איש אל ויכזב, ובשעה שהוא גוזר להביא רעה ההוא אמר ולא יעשה. ועיין בתנחומא הנדפס וירא אות י"ג שהביא ג"כ המאמר הזה בקצת שינויים, וכן מובא במדרש שו"ט מזמור י"ג: (רא) זבדי בר לוי אמר. נשנה בשמ"ר פי"ב אות ב', ומובא ברש"י עה"ת (בראשית כא ב): (רב) הקיש עיבורה ללידתה. מובא בילקוט וירא רמז נ"ב בשם התנחומא: (רג) מלמד שבשעה שנולד יצחק נתרפאו החולים. עיין לקמן פ' חיי סימן ה' ותוס' ב"ב ט"ז ע"ב ד"ה שכל ועיין ב"ר פנ"ג אות ח', ופסיקתא רבתי פמ"ב, ופסיקתא פסקא דשוש אשיש פכ"ב ע"ש: (רד) שהוסיף הקב"ה על מאורתן של חמה ולבנה. בפסיקתא רבתי פמ"ב באותו היום שנולד בו יצחק הוסיף הקב"ה אור של גלגל החמה ארבעים ושמונה פעמים כנגד מה שיש בו כו'. ובב"ר פנ"ג אות ח' ור' לוי אמר הוסיפו על המאורות נאמר כאן עשייה עשה לי ונאמר להלן ויעש אלהים את שני המאורות: (רה) שיש בו ליחה של נערות. בב"ר פנ"ג אות ט' ר' פנחס אמר קומתו של אברהם אבינו היתה יבשה ונעשה מלילות. וכן ברבתי פסקא מ"ג כי פקד ה' את חנה אמר ר' פנחס הכהן בן חמא בשם ר' חלקיה קמתו של אברהם הובישה ונעשה מלילות: (רו) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא בשם ר' חלקיה. בב"ר פנ"ג אות ט' ר' פנחס משום ר' חלקיה מי אמר מי דבר אין כתיב כאן אלא מי מלל, רמזו שהוא מוליד למאה שנה מנין מל"ל: (רז) ד"א הניקה בנים שרה ר' פנחס הכהן בר חמא אמר, לדעתי המאמר שלפניו נשמט ממקומו וכצ"ל ד"א הניקה בנים שרה אמר ר' פנחס הכהן בשם ר' חלקיהו ולא יצחק בלבד ילדה שהוא אומר הניקה בנים אלא כיון שילדה שרה היו נשי אומות העולם תמהים. אבל למעלה במאמר שלפניו אין לו שום שייכות כלל. ועיין גם בב"ר פנ"ג ותאמר מי מלל פנחס משום רבי חלקיה מי אמר מי דבר אין כתיב כאן אלא מי מלל רמזו שהוא מוליד למאה שנה מנין מל"ל: (רח) ושמא שפחתה היא. עיין בפסיקתא רבתי פמ"ג פסקא כי פקד ה' את חנה אלא בשעה שילדה שרה את

יצחק

[לח] (רט) **אמרו** רבותינו כל בני המצריות שהניקה שרה כולם נתגיירו, ואל תתמה בדבר, וכן אתה מוצא באליפז בן עשו, על ידי שנתגדל בחיקו של יצחק נעשה צדיק, וזכה ששרה עליו רוח הקדש, שנאמר פרי צדיק עץ חיים (משלי י״א ל). (רי) ר' אלעזר (בר שמעון) בנו של ר' שמעון בן יוחי היה ראה אותו ר' יוסי בן חלפתא, א"ל אתה משורש צדיקים ואין אתה בן תורה, אמר לו ומה אעשה. א"ל מבקש אתה לשנות, אמר לו הן, התחיל מלמד אותו פרק אחד ושני ושלישי, הכניסו לבית הוועד, ראה אותו רבי, אמר לו לזה הכנסתה עמך, אמר לו (ריא) מקורתו של ר' שמעון בן יוחי הוא בא, העלה אותו ר' יוסי לציפורי והיה משנה אותו, בשנה אחרת הורידו עמו, ונכנס לבית הוועד, התחיל משיב דברים שם, וקרא עליו רבינו הקדוש פרי צדיק עץ חיים, מי גרם לו שיהיה בן תורה, לא על ידי ר' יוסי בן חלפתא, כך התינוקות שינקו משרה אמנו כולם נתגיירו, אמר הקב"ה בעולם הזה על ידי הצדיקים היו יחידים מתגיירין, אבל לעולם הבא אני מקרב את הצדיקים, ומביאן ת"ת כנפי השכינה, שנאמר כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' לעבדו שכם אחד (צפניה ג ט):

[לט] **ויהי** אחר הדברים האלה וגו' (בראשית כב א). (ריב) זש"ה הלוך ילך ובכה נושא משך הזרע בא יבא ברנה נושא אלמותיו (תהלים קכו ו), הלוך ילך זה אברהם, בשעה שניסה אותו הקב"ה ואמר לו קח נא (בראשית שם ב),אעפ"כ היה בלבו בוכה,ובפיו אמר לו הנני, הלוך ילך ובכה אימתי בשעה שהיה נושא משך הזרע, שנאמר כי ביצחק יקרא לך זרע(בראשית כא יב),בא יבא ברנה נושא אלומותיו,וישב אברהם אל נעריו(בראשית שם יט), מי גרם לו ליטול שכר, בשביל ששתק ועשה עצמו כאלם, שנאמר ואני כחרש לא אשמע [וכאלם לא יפתח פיו] (תהלים לח יד) (ריג) שהיה לו פתחון פה לומר לו אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע, ועכשיו אתה אומר לי לשוחטו, ולא אמר כלום ושתק, לפיכך בוא יבא ברנה נושא אלומותיו:

[מ] **ד"א** ויהי אחר הדברים האלה, (ריד) זש"ה לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה (תהלים פט לה), אמר ר' אחא לא אחלל את בריתי, שהתניתי עם אברהם ואמרתי לו כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כא יב),ומוצא שפתי לא אשנה, שאמרתי לו קח נא, משל למה הדבר דומה, למלך שאמר לאוהבו מתאוה אני לראות על שלחני תינוק קטן, מיד הלך אוהבו והביא את בנו והעמידו על השלחן לפני המלך, והלך והביא החרב לשוחטו, מיד צווה המלך ואמר לו מה אתה עושה, א"ל ולא אמרת לי מתאוה אני לראות תינוק קטן על שלחני, א"ל תינוק חי אמרתי לך, שמא מת,כך אמר לו הקב"ה לאברהם קח נא את בנך(שם כב ב),מיד ויבן שם אברהם את המזבח וגו' וישלח אברהם את ידו(שם ט י), צווה לו המלאך אל תשלח ידך אל הנער (שם יב), א"ל אברהם לא אמרת לי קח נא, א"ל

הערות ותקונים

יצחק היו אומות העולם אומרים בנה של שפחה הוא ועושה היא עצמה כאילו מניקה אותו כו'. ועיין בב"ר פנ"ג אות ט' ובפסיקתא דרב כהנא פסקא שוש אשיש (דף קמ"ו ע"ב) ובפסיקתא רבתי שם ובתנחומא ריש פ' תולדות ובפרקי דר"א פנ"ב וב"מ דף פ"ז ע"א וסגנון המאמרים משונים: (רט) אמרו רבותינו. מובא בילקוט משלי רמז תתקמ"ז ד"ה ד"א פרי צדיק בשם התנחומא: (רי) ר' אלעזר ב"ר שמעון בנו של ר' שמעון בן יוחי. צ"ל ר' אלעזר בנו של רשב"י, והמלות בר שמעון הסגרתי ובכ"י רומי ג"כ בטעות ר' שמעון בנו של ר' אלעזר בר רשב"י, צ"ל ר' אלעזר בנו של ר' שמעון בן יוחאי. ועיין בפסיקתא פסקא ויהי בשלח מה שמסופר מר' אלעזר ב"ר שמעון ועי' בב"מ פ"ה ע"א: (ריא) מקורתו של ר' שמעון בן יוחאי הוא בא. בכ"י רומי מכירתו של רשב"י הוא בא: (ריב) זש"ה הלוך ילך ובכה וכו' זה אברהם. מובא באגדת בראשית פל"א אות ב', ויש לתקן שם הלשון ע"פ התנחומא שלפנינו: (ריג) שהיה לו פתחון פה לומר אתמול אמרת לי כו'. עיין בפסיקתא פכ"ג פסקא בחדש השביעי (דף קנ"ג ע"א) אמר אברהם לפני הקב"ה רבון העולמים גלוי וידוע לפניך בשעה שאמרת לי קח נא את בנך שהיה בלבי להשיבך אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע ועכשיו אתה אומר לי קח נא את בנך כו', וע"ש הערה ס"ו: (ריד) זש"ה לא אחלל בריתי. מובא בילקוט תהלים רמז תת"ס ד"ה לא אחלל בריתי בשם התנחומא. וכן מן משל למה הדבר דומה מובא בילקוט וירא רמז צ"ז בשם התנחומא. ומובא באגדת בראשית פל"א בקצת הוספות. והמשל שלפנינו הביא ג"כ שם באגדת בראשית בשינוים משל למלך שאמר לאוהבו מתאוה אני לראות טווס על שלחני הלך אוהבו מיד והביא את הטווס והעמידו על השלחן

שמא אמרתי לו לשוחטו, הוי לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה: (רטו) כך שנו רבותינו, אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי (ירמיה יט ה), לא צויתי ליפתח שיקריב את בתו, (רטז) ולא דברתי למלך מואב שיקריב את בנו, ולא עלתה על לבי לומר לאברהם שישחוט את בנו, למה סמכו צווי ביפתח, (ריז) אמר ר' מיישא, אשר לא צויתי, ליפתח וצויתי לו הרבה מצות עשה ומצות לא תעשה, שהיה מישראל, אבל שיקריב את בתו לא צויתיו, ולא דברתי, למלך מואב, אמרו רבותינו למה סמכו דבור למלך מואב, אלא אמר הקב"ה וכי מעולם דברתי עמו לא גנאי הוא, אלא לא דברתי עמו מימיו, על אחת כמה וכמה שיקריב את בנו, ולא עלתה על לבי לומר לאברהם שישחוט את בנו, אע"פ שאמרתי לו קח נא לא עלתה על לבי שישחוט את בנו, לכך נאמר לא אחלל בריתי:

[מא] **ד"א** ויהי אחר הדברים האלה [והאלהים נסה את אברהם]. זש"ה מצרף לכסף וכור לזהב ובוחן לבות ה' (משלי יז ג), ויאמר קח נא, מיד וישכם אברהם בבוקר (בראשית כב ג), הלך ובנה את המזבח, ונתן [את] יצחק למעלה מן המזבח, שנאמר ויעקד את יצחק בנו [וישם אותו על המזבח ממעל לעצים] (שם שם ט), (ריח) מהו ממעל, מלמד שעשה המזבח מכוון כנגד כסא הכבוד, כד"א שרפים עומדים ממעל לו (ישעיה ו ב):

[מב] **ד"א** ויהי אחר הדברים האלה, (ריט) מה הרהור היה שם, יצחק מהרהר שהיה דן עם ישמעאל [שהיה ישמעאל מתרעם] לומר אני גדול ממך, אני יורש את העולם, שאני בכור לאבי, ולעולם הבכור יורש כפלים, אמר לו יצחק אמור לי מה יש לו להקב"ה ממך, א"ל ישמעאל אני אומר לך מה עשיתי, אילולי לא עשיתי מאומה אלא שהייתי בן שלש עשרה שנה ומלני אבא, הייתי יכול לומר לו אי אפשי לימול, אלא נתתי נפשי וקבלתי עלי, א"ל יצחק הרי כל מה שלויתה להקב"ה שלשה טיפי דם ואני יודע כשיבקש הקב"ה אותי לשחוט עכשיו (רכ) ואני בן שלשים ושבע שנים, והקב"ה אומר לאבא שיקריבני ואיני מעכב, אמר הקב"ה למלאכים הרי השעה, מיד קפץ על אברהם, שנאמר ויהי אחר **הדברים** האלה, מכאן אתה למד שהרהורי דברים היו שם:

הערות ותקונים

השלחן רץ להביא את המאכלת לשוחטו לווה המלך ואמר לו מה אתה עושה וכי כך אמרתי לך מתאווה אני לראות טווס שחוט על שלחני אלא עומד [הי] ועל שהבאת את הסכין הרי סאסין [הוא מלשון ותור וסוס ועגור (ירמיה ח ז)] שחוט אותו תחת הטווס כו'. וזה עשה המסדר האחרון הזה כרצונו: (רטו) כך שנו רבותינו. וכ"ה בכ"י רומי, גם באגדת בראשית פל"א אות א' הביא וז"ל וכך שנו רבותינו אשר לא צויתי ליפתח להקריב את בתו. ודבריו נובעים מתנחומא כ"י שלפנינו. ויותר נכון נגרוס במקום „כך שנו רבותינו" „זה שאמר הכתוב": (רטז) ולא דברתי למלך מואב שיקריב את בנו. דכתיב ויקח את בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו ויעלהו עולה על החומה (מ"ב ג' כ"ז): (ריז) אמר ר' מיישא אשר לא צויתי ליפתח וצויתי לו הרבה מצות עשה ומצות לא תעשה. בכ"י רומי הגי' אמר ר' מיישא אשר לא צויתי לו ליפתח וצויתי לו דברים אחרים מצות עשה ומצות לא תעשה: (ריח) מהו ממעל מלמד שעשה המזבח כו'. מובא בילקוט וירא רמז ק"א בשם התנחומא: (ריט) מה הרהור היה שם. בהרבה מקומות תמצא במדרש שדרשו על אחר הדברים האלה אחר הרהורי דברים. עיין ב"ר פמ"ד אות ה' ופנ"ה אות ד' ופנ"ג אות ג', וזה שאמר בכאן מה הרהור היה שם. ובב"ר שם פנ"ה אות ד' אחר הדברים אחר הרהורי דברים שהיו שם מי הרהר אברהם הרהר כו' יצחק וישמעאל היו מדיינים זה עם זה, זה אומר אני חביב ממך שנמלתי לשלש עשרה שנה, וזה אומר אני חביב ממך שנמלתי לח' ימים כו', ושם נמצא הוספה בפנים המדרש נ"א א"ל ישמעאל אני חביב ממך שנמלתי לי"ג שנה אבל אתה נמלת בקטנך ואי אפשר למחות, א"ל יצחק כל מה שהלויתה להקב"ה שלשה טפים דם הם אלא הריני עכשיו בן ל"ז שנה אילו מבקש לי הקב"ה להשחט איני מעכב אמר הקב"ה הרי השעה מיד והאלהים נסה את אברהם ע"כ. וההוספה היא שהוסיף אחד ע"פ התנחומא כ"י שלפנינו. ועיין שם בפירש"י המיוחס לו בראש פרשה נ"ה הביא את דברי התנחומא כמו שהוא לפנינו בכ"י וז"ל ומפורש בתנחומא מהרהר יצחק כו'. ועיין בנדפס אות י"ח, והוא הוספה בדפוס מאנטובה שהוסיף המדפיס המנטובה וליתא בתנחומא דפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא: (רכ) ואני בן ל"ז שנים. וכן תמצא בב"ר פנ"ו אות ח' ויעקוד את יצחק כלום יכול אדם לכפות בן שלשים ושבע. ונמצא שם באמצע המאמר: „נ"א בן עשרים ושש שנה" ועיין שם בחדושי הרש"ש ובפי' מהרז"ו. ועיין גם בפדר"א פל"א בן שבע ושלשים שנה היה יצחק בלכתו אל הר המוריה. וע"ש בבאור הרד"ל שכתב בן ל"ז שנה, כ"ה באגדת בראשית ובזוהר כאן ובפ' ויחי ובתדא"ר פכ"ז ותדא"ז פ"ב, וכ"ה בסדר עולם רבה כמ"ש התוס' יבמות דף ס"א ע"ב ד"ה וכה"א, והרמב"ן בחדושיו שם

[מג] **והאלהים** נסה את אברהם. (רכא) זש"ה נתת ליראיך נס להתנוסס (תהלים ס ו), (רכב) מנוס שנוצלו ישראל מדינה של גיהנם, (רכג) (ד"א נס להתנוסס) מפני קושט סלה (שם). כדי ליתן שכרו בקושט, שנאמר ונתתי פעולתם באמת (ישעיה סא ח), אבל הרשעים אין להם מנוס, שנאמר ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם (איוב יא כ). (רכד) נתת ליראיך נס. בא וראה מה בין הראשונים לאחרונים, שהראשונים היו מתנסים (רכה) ע"י הקב"ה, שנאמר והאלהים נסה את אברהם, וכן באנשי דור המדבר, שנאמר למען אנסנו הילך בתורתי אם לא (שמות טז ד), וכן הוא אומר למען ענותך [ולמען] נסותך וגו' (דברים ח טז), אבל האחרונים נתנסו על ידי האומות, שנאמר ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל (שופטים ג א), (רכו) הרי נתת ליראיך נס להתנוסס מפני קושט סלה, מאי מפני קושט סלה, מי נתנסה ועמד בנסיונות, וכן אתה מוצא בדניאל וחביריו כשגלו גזר עליהם הקב"ה שיאכלו לחם טמא, שנאמר ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא בגוים אשר אדיחם שם (יחזקאל ד יג), עמד נבוכדנצר וקיים את הדבר, התחיל ואמר גוזר אני שיהו אוכלים מאכילה שלי, שנאמר וימן להם המלך וגו' (דניאל א ה), דניאל לא קיבל עליו אלא אמר אע"פ שגזר הקב"ה עלינו שנאכל לחם טמא, בקש לנסות אותנו, (רכז) אלא נעשה שלנו, והק[illegible] יעשה שלו, התחיל לומר

הערות ותקונים

שם. וכ"ה מוכרח שׂרה מתה בעקידה ושרה מתה בת קכ"ז ובת תשעים ילדה ליצחק הרי יצחק בן ל"ז במיתתה בעקידה, אבל הגר"א ז"ל הגיה בסדר עולם רבה ספ"א כ"ו שנה במקום ל"ז מדסיים שם להלן י"ד, שנה היתה רבקה כשנשאה יצחק ויצחק בן ארבעים שנה בקחתו את רבקה, ורבקה נולדה בעקידה ע"ש, ועיין עוד בפדר"א פל"ב ובביאור הרד"ל אות ל"ז: (רכא) זש"ה נתת ליראיך נס להתנוסס. עיין ב"ר ריש פנ"ה שדורש על הכתוב הזה בסגנון אחר, ומובא בילקוט וירא רמז צ"ה וילקוט תהלים רמז תשע"ז בשם ב"ר. ובילקוט שופטים רמז מ"א במאמר ואלה הגוים אשר הניח לנסות בם את ישראל הה"ד נתת ליראיך נס להתנוסס מובא כל המאמר כמו שהוא לפנינו בתנחומא וחסר הציון, ובמאמר שלפנינו ציין „מדרש" וכן בילקוט תהלים שם רמז תשע"ז אחר שהביא המאמר בשם ב"ר פנ"ה הביא עוד ד"א נתת ליראיך נס להתנוסס מנוס שינצלו ישראל מדינה של גיהנם כו', הוא המאמר מתנחומא שלפנינו, וגם המאמר שלאחריו מפני קושט סלה עד סוף הרמז הוא מתנחומא לפנינו, ובטעות מציין שם „פדר"א": (רכב) מנוס שנוצלו ישראל מדינה של גיהנם. בכ"י רומי הגי' נס להתנוסס נס בתוך נס להתנוסס מנוס כדי שינצלו ישראל מדינה של גיהנם: (רכג) ד"א נס להתנוסס. וכ"ה בכ"י רומי, הסגרתי כי מיותר הוא, וכן בילקוט שם ליתא, וגורס למה מפני קושט סלה כדי ליתן שכרם בקושט: (רכד) נתת ליראיך נס להתנוסס בא וראה. בכ"י רומי הגי' ד"א נתת ליראיך נס להתנוסס. ומובא בתנחומא הנדפס וירא אות כ"א בסגנון אחר, ומובא בקצרה באגדת בראשית פל"ב אות ב': (רכה) ע"י הקב"ה. וכ"ה בנדפס, ובכ"י רומי ביד הקב"ה, וכן ע"י האומות ובכ"י רומי ביד האומות: (רכו) הרי נתת ליראיך נס להתנוסס מפני קושט סלה מי נתנסה ועמד בנסיונות. זה חסר בנדפס, ובכ"י רומי הגי' הרי נתת ליראיך נס להתנוסס למה לידע מי עושה רצונך באמת שנאמר מפני קושט סלה, מי נתנסה ועמד בנסיונו אבינו אברהם עליו השלום, ובילקוט תהלים שם סוף רמז תשע"ז במאמר המתחיל מפני קושט סלה, מציין בטעות פדר"א והוא ג"כ המאמר שלפנינו, וגם שם הגי' נתנסה ועמד בנסיונו: (רכז) אלא נעשה שלנו והקב"ה יעשה שלו. בכ"י אקספארד חסר דף ל"ב ובמקומו נדבק דף של נייר ועליו כתוב בכתב פשוט הנקרא מעשית"א מידי כותב מאוחר את כל הנחסר, ומתחיל „אנו נעשה את שלנו הוא יעשה את שלו" ומסיים „קח נא את בנך הקב"ה בעצמו אמר לי". וראיתי כי הסופר המאוחר הזה הוסיף את כל הנחסר מן „אנו נעשה" עד „אמר לי" מן התנחומא הנדפס. התחלת המאמר שהעתיק המעתיק אנו נעשה את שלנו, הוא בתנחומא הנדפס אות כ"א המתחיל והאלהים נסה את אברהם בא וראה בין ראשונים לאחרונים. וסוף המאמר קח נא את בנך הקב"ה בעצמו אמר לי הוא בנדפס סוף וירא אות כ"ג המתחיל וירא את המקום מרחוק. וכל הלשון הוא מלה במלה כמו בנדפס, ואנכי הוספתי את הנחסר ע"פ כ"י רומי, והוצאתי חוץ את כל המאמר שהעתיק הסופר הזה מן התנחומא הנדפס. ויש פה להעיר שבתנחומא הנדפס באות כ"ב נמצא הוספה אשר הוסיף המדפיס מדפוס מאנטובה וליתא בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא ובדפוס וויניציא. גם הסופר בכ"י אקספארד אשר הוסיף כל המאמר ע"פ התנחומא הנדפס לא הביאה, ומזה נראה שהוסיף ע"פ דפוס קאנסטאנטינא או וויניציאה, והוא מן וירא את המקום מרחוק אמר אברהם מה אעשה אם אגלה לשרה נשים דעתן קלה עליהן עד סוף האות כ"ב שמסיים לפיכך נקרא הר המוריה שמיראתו של הקב"ה יתברך נעשה הר. וזה הוסיף המדפיס ע"פ הילקוט שהביא המאמרים בסוף רמז צ"ה וסוף רמז צ"ט בשם „מדרש". גם התחלת רמז ק' עד שמיראתו נעשה הר הוא סוף המאמר שהביא בשם מדרש. וראוי להתחיל רמז ק' במאמר שלאחריו המתחיל תמן תנינן. והמאמרים שהביא בשם

מדרש

(רכח) לשר הטבחים בבקשה ממך] נס נא את עבדיך ימים עשרה [ויתנו לנו מן הזרועים ונאכלה ומים ונשתה ויראה לפניך מראינו ומראה הילדים האוכלים את פת בג המלך וכאשר תראה עשה עם עבדיך] (דניאל א יב יג), (רכט) אמר להם ואתם יכולים להתנסות ימים עשרה שלא לאכול לחם ושלא לשתות יין, אמרו לו הן, שאנו מבני בניו (רל) של אותו האיש שנתנסה בעשר נסיונות (רלא) מן האלהים, זכותו תעמוד לנו, שנאמר נס נא את עבדיך (דניאל א יב), (רלב) לא כבר מצאת אותנו עשר ידות (רלג) על החרטומים, (רלד) בזכות מי, בזכות אברהם, שנתנסה בעשר נסיונות, כיון שעמדו בנסיונם מה כתיב, ויתן האלהים את דניאל [לחסד ולרחמים לפני שר הסריסים (שם שם ט), וישמע להם לדבר הזה וינסם ימים עשרה ומקצת ימים עשרה נראה מראיהם טוב ובריאי בשר מן כל הילדים האוכלים את פת בג המלך (שם שם יד טו)], (רלה) הוי נתת [ליראיך נס להתנוסס], מהו נס, גודלת אותם, כמה שנאמר וכנס על הגבעה (ישעיה ל יז), ולמה נסה אותם הקב"ה בשביל לגדלם, כדי שלא ליתן פתחון פה לאומות העולם לומר הוא מגדלן והוא לא נסה אותן ועמדו בנסיונן, לפיכך אחר הדברים האלה [והאלהים נסה את אברהם]:

[מד] **ויאמר** הנני. (רלו) הנני לכהונה, הנני למלכות, הנני לשחוט, הנני ליהרג: קח נא את בנך, (רלז) אמר לפניו איזה בן, א"ל את יחידך, אמר לפניו זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו, א"ל אשר אהבת, אמר לפניו רבונו של עולם (רלח) יש גבול במעיים, (רלט) א"ל את יצחק:

הערות ותקונים

מדרש נמצאו בכ"י באוצר הספרים אשר לקהלת פראג מעזבון הגאון שי"ר ז"ל ואשר דברתי אודותיו בהמגיד שנת שמונה עשרה גליון 16. 17. 18. ונמצא בידי העתקה מהכ"י הזה. ובאמצע המאמר בתנחומא שם שהוסיף המדפיס דפוס מאנטובה נמצא מאמר אחד שהוסיף על דברי הילקוט „א"ל עלוב בר עלובה. כמה תעניות התענית אמך עד שלא נולדת והזקן הוא השתטה והוא הולך לשוחטך, אמר אעפ"כ לא אעבור על דעת יוצרי ועל ציווי אבי, חזר ואמר לאביו אבי ראה מה אומר לי זה, א"ל אל תשגיח עליו שאינו בא אלא ליעף לנו מיד ויאמר יצחק וגו'". וזה נמצא בתנחומא הנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציאה גם בהוספה שהוסיף המעתיק בכ"י אקספארד (ע"פ התנחומא הנדפס) על וילכו שניהם יחדו. וז"ל התנחומא שם כשהיו מהלכין בא שטן ועמד לימינו של יצחק ואמר לו אי עלוב בן עלובה כמה תעניות התענית אמך עד שלא נולדת (לו) והזקן הזה נשתטה והוא הולך לשוחטך, חזר יצחק ואמר לאביו אבא ראה מה זה אמר לי, אמר לו אל תשגיח עליו שאינו בא אלא ליעף לנו מיד ויאמר יצחק אל אברהם וגו'. והמדפיס הזה לא הביא המאמר הזה עוד ומחקו, כי הציג אותו למעלה בין המאמר מהילקוט שקדמו השטן בדרך ע"ש. וזה עון פלילי להוסיף דברים אל תוך התנחומא מן מאסף אחר. והמלה ליעף לנו בארתי להלן בהערה רס"ב: (רכח) לשר הטבחים. בנדפס ובכ"י אקספארד לשר הסריסים, וכצ"ל גם לפנינו: (רכט) אמר להם ואתם יכולים להתנסות. בנדפס ובכ"י אקספארד אמר להן ואתם בני המלכים יכולין אתם להתנסות: (רל) של אותו האיש. בנדפס של אותו צדיק: (רלא) מן האלהים. המלות האלה ליתא בנדפס ובכ"י אקספארד, וכן הסיום שנאמר נס נא את עבדיך ליתא: (רלב) לא כבר מצאת אותנו. בנדפס וכ"י אקספארד לא כבר מצא אותנו המלך: (רלג) על החרטומים. בנדפס ובכ"י אקספארד על כל החרטומים והאשפים: (רלד) בזכות מי עד מה כתיב, ליתא בנדפס ובכ"י אקספארד ושם הגי' מיד ויתן אלהים וגו': (רלה) הוי נתת עד קח נא את בנך ליתא בנדפס ובכ"י אקספארד, ושם נמצא דרשה אחרת, ויאמר הנני מה לשון הנני לשון ענוה לשון חסידות שהן ענייתן של חסידים בכל מקום. כ"ה בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא ובכ"י אקספארד, אולם בדפוס מאנטובה ואח"כ בכל הדפוסים המאוחרים בטעות שכך ענותנותו של חסידים, ואח"כ נמצא עוד בנדפס אין נא אלא לשון בקשה משל למלך בשר ודם שעמדו עליו מלחמות הרבה כו'. וזה לקח המסדר מגמרא בבלי סנהדרין דף פ"ט ע"ב, ולזה המאמר כוון רש"י ולקח טוב: (רלו) הנני לכהונה הנני למלכות. עיין ב"ר פנ"ה אות ו' אברהם אמר הנני הנני לכהונה הנני למלכות, וע"ש בפי' יפ"ת ובפי' מהרז"ו: (רלז) אמר לפניו איזה בן. עיין ב"ר פל"ט ופנ"ה ופדר"א פל"א ובלקח טוב, ובסנהדרין דף פ"ט ע"ב ובפסיקתא רבתי פ"י אות ו' ובתנחומא הנדפס אות כ"ב: (רלח) וכי יש גבול במעים. וכ"ה בנדפס. ובפסיקתא רבתי וכי יש תחומין במעים, ובב"ר אית תחומין במעיא. ועיין בלקח טוב מה שכתבתי שם בהערה ז': (רלט) א"ל את יצחק. בב"ר נוסף ולמה לא גלה לו מיד כדי לחבבו וליתן לו שכר על כל דבור ודבור. ובפסיקתא רבתי שם איתא וכל כך למה כדי לחבבו בפניו. ועיין רש"י עה"ת שהביא דברי

[מה] (רמ) **ולך** לך אל ארץ המוריה. (רמא) ר' ינאי ור' חייא חולקין, ר' ינאי אומר מה הוא מוריה, (רמב) מקום (שהאורה) [שהמורא] יצא לעולם, שנאמר נורא אלהים ממקדשיך (תהלים סח לו). ר' חייא אמר (רמג) ממקום (שהתורה) [שהוראה] יוצאה לעולם, שנאמר כי מציון תצא תורה (ישעיה ב ג): (רמד) ד"א מוריה, [אמר ר' יהושע בן לוי] מקום שהצדיקים מורין לפני הקב"ה והוא עושה, שנאמר (ויחלק) [ויחלקום] בגורלות (דה"א כד ה). (רמה) אמר ר' שמואל בר נחמן מהו מוריה, מקום שהקב"ה מורה לרשעים ומורידן לגיהנם, שנאמר כצאן לשאול שתו [מות ירעם וירדו בם ישרים לבקר וצורם לבלות שאול מזבול לו (תהלים מט טו)]. (רמו) ר' שמעון בן יוחי אומר מהו מוריה, מקום מורה מכוון נגד בית המקדש של מעלה, שנאמר מכון לשבתך [פעלת ה' מקדש ה' כוננו ידיך] (שמות טו יז). (רמז) ר' יהודה בן פלמא אומר (רמח) מהו מוריה, אמר אברהם לפני הקב"ה רבון העולמים לאיזה מקום נלך, א"ל הקב"ה למקום

הערות ותקונים

חז"ל מסנהדרין ובב"ר יחד: (רמ) ולך לך אל ארץ המוריה. מכאן עד ולך לך א"ל הקב"ה נסיון הראשון חסר בנדפס גם בכ"י אקספארד, ואולי השמיט המעתיק מן ולך לך עד ולך לך השני, ונמצא גם בפסיקתא רבתי שם: (רמא) ר' ינאי ור' חייא חולקין. בפסיקתא רבתי שם כתוב מהו ארץ המוריה חבילה של חכמים כאן נאמר כל אחד ואחד הוא דברי המסדר ור"ל הרבה חבל חכמים יש בכאן לברר הוראת מוריה ונסדר את כולם. והמאמר הזה נשנה ג"כ בב"ר פנ"ה אות ז' ר' חייא רבה ור' ינאי חד אמר למקום שהוראה יצאה לעולם ואוחרנא אמר למקום שיראה יצאה לעולם ע"כ. וכן התחלת המאמר נשנה בירושלמי ברכות פ"ד ה"ה (דף ח' ע"ג) הר המוריה ר' חייא רובא ורבי ינאי חד אמר שמשם הוריה יוצאה לעולם וחרנא אמר שמשם יראה יוצאה לעולם, מובא ר' חייא בראשה ואח"כ ר' ינאי. וברבתי שם הגי' ר' חייא הגדול. וכן מובא בילקוט שה"ש רמז תתקפ"ח בשם פסיקתא רבתי ועיין תענית דף ט"ז ע"א: (רמב) מקום שהאורה. תקנתי שצ"ל שהמורא או שהיראה, עיין בהערה שלפניה: (רמג) ממקום שהתורה. תקנתי שצ"ל שהוראה, כמו שהוא בירושלמי וב"ר ופסיקתא רבתי שם: (רמד) ד"א מוריה אמר ר' יהושע בן לוי. הוספתי המלות „אמר ר' יהושע בן לוי" כמו שהוא ברבתי ושם מוקדם מאמר של ר' שמואל, ואח"כ מובא המאמר מר' יהושע בן לוי, וכך הגי' שם ד"א ארץ המוריה אמר ר' יהושע בן לוי הארץ שהצדיקים מורים מתוכה וגוזרים על הקב"ה והוא עושה שנאמר ויפול דוד והזקנים מכוסים בשקים על פניהם ויאמר דוד אל האלהים הלא אני אמרתי למנות בעם וגו' תהי נא ידך בי ובבית אבי ובעמך לא למגפה (דה"א כ"א ט"ו וט"ז), ובילקוט שה"ש רמז תתקפ"ח בשם הרבתי, והשמיט הראיה מן הכתוב, ועיין בזרע אפרים שכתב אפשר לומר ע"פ מה דאמרינן במגילה אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אלא א"כ בטוח שיהיה נענה בתפלתו וכיון שדוד והזקנים נפלו על פניהם היו בטוחים שהקב"ה יעשה מה שהם גוזרים עכ"ל. ולפנינו מובא הכתוב ויחלקום בגורלות ונעלם ממני הכוונה, ובב"ר שם הגי' אמר ר' יהושע בן לוי שמשם הקב"ה מורה לעובדת כוכבים ומורידם לגיהנם המאמר קטוע ונשמט מאמר של ר' יהושע בן לוי ונשאר המאמר של ר' שמואל בר נחמן וכצ"ל אמר ר' יהושע בן לוי [...... אמר ר' שמואל בר נחמן] שמשם הקב"ה כו'. ובילקוט וירא רמז צ"ו הביא דברי הב"ר עם החסרון: (רמה) אמר ר' שמואל בר נחמן. ברבתי חסרים המלות „בר נחמן" והגי' שם אמר ר' שמואל הארץ שמתוכה עתיד הקב"ה להורות על הרשעים שירדו לגיהנם שנאמר כצאן לשאול שתו. וכן מובא בשם הרבתי בילקוט שה"ש רמז תתקפ"ח. ובב"ר שם [אמר ר' שמואל בר נחמן] שמשם הקב"ה מורה לאומות העולם ומורידם לגיהנם. ובילקוט וירא שמשם מורה כחן לאומות העולם ומורידן לגיהנם: (רמו) ר' שמעון בן יוחי אומר מהו מוריה מקום מורה מכוון נגד בית המקדש של מעלה. ודרש מוריה מלשון מורה באצבע ר"ל שמראה למזבח של מעלה. וכן בב"ר פנ"ה ובילקוט רמז צ"ו בשם ב"ר ר' שמעון בן יוחאי אומר למקום שהוא ראוי כנגד בית המקדש למעלה. וברש"י שם בפי' המיוחס לו כתב ראוי מכוון כדמתרגמינן נורא אלהים ממקדשיך ומפורש בתנחומא ובפדר"א וירא ויאמר מה נורא המקום הזה שהוא מכוון כנגד כסא הכבוד של מעלה ע"כ. והסיום מהכתוב מכון לשבתך ליתא שם. ועיין במכילתא שדרשו על זה מקדש של מטה מכוון כנגד כסא של מעלה, וכן מובא ברש"י עה"ת (שמות טו יז), אולם ברבתי הביא את דברי ר' שמעון בן יוחאי בסוף וגורס ד"א מהו המוריה אמר ר' שמעון בן יוחאי בארץ שהיתה מקושטת כנגד מזבח שלמעלה [שנאמר] או ירה יירה, והיא גירסא משובשת, ונשתרבב ממאמר של ר' יהודה שלאחריו. עיין הערה רמ"ח: (רמז) ר' יהודה בן פלמא. ברבתי בן פנייה, ובדפוס פראג פלייה, ובילקוט שה"ש בשם פסיקתא רבתי בר פדייה, וכן תיקן הרב בעל מאיר עין: (רמח) מהו מוריה אמר אברהם לפני הקב"ה רבון העולמים לאיזה מקום נלך כו'. ברבתי הגי' מוריה אמר לו להיכן הוא אמר לו לארץ שאני מראה אותך. ובב"ר שם ר' יודן אמר למקום שהיא מראה לך. אבל הגי' לפנינו בתנחומא למקום שאני קושטך, ואין הלשון הזה אלא לשון קישוט שנאמר או ירה יירה, נמצא ברבתי במאמר של ר' שמעון

שאני קושטך, ואין הלשון הזה אלא לשון קישוט, שנאמר לא תגע בו יד או ירה יירה (שמות יט יג). (רמט) ר' פנחס הכהן בן חמא אומר (רן) מהו מוריה, למקום מרותיה של עולם, אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום מנין שנאמר ויעל דוד [וכל ישראל] בעלתה אל קרית יערים (דה"א יג ו):

[מו] ולך לך. (רנא) א"ל הקב"ה נסיון הראשון בלך לך, שנאמר ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך וממולדתך (בראשית יב א), ונסיון האחרון בלך לך אל ארץ המוריה: ביום השלישי וישא אברהם את עיניו (שם כב ד), (רנב) ולמה ביום השלישי ולא ביום הראשון ולא ביום השני, שלא יאמרו אומות העולם הממו והלך ושחט את בנו, שאילו היה בדעתו לא היה שומע לו להקריב בנו, לכך ביום השלישי [וגו']: וירא את המקום מרחוק (שם), (רנג) מהו מרחוק, אמר ר' יצחק רחוק מיל, שנאמר אך רחוק יהיה [ביניכם ובינו כאלפים אמה] (יהושע ג ד). (רנד) ראה אותו אברהם (ואמר לנעריו רואים אתם כלום, אמרו לו לאו), אמר ליצחק רואה אתה כלום, א"ל רואה אני הר נאה ומשובח וענן קשור עליו, אמר לנעריו רואים אתם כלום, (אמרו לו אנו רואים הר גבוה ויש בו עצים ואילנות), [אמרו לו לאו] אמר להן [שבו לכם פה עם החמור](שם ה), (רנה) מה החמור רואה ואינו יודע כך אתם עם הדומה לחמור: ואני והנער נלכה עד כה(שם שם).(רנו) מהו עד כה, נלך ונראה מה סופו של דבר של אותו כה, איזה כה, שנאמר כה יהיה זרעך (בראשית טו ה): ונשובה אליכם(שם כב ה), (רנז) בשרו פיו שהוא הולך וחוזר, ורוח הקודש אומר לאדם מערכי לב [ומה' מענה לשון] (משלי טז א): ויקח אברהם [את עצי העולה וישם על

הערות ותקונים

שמעון בן יוחאי בארץ שהיתה מקושטת כנגד מזבח של מעלן או ירה יירה. לדעתי הלשון שם משובש ונכון יותר כמו שהוא בתנחומא, עיין לעיל הערה רמ"ו. ומלת מקושטת היא מלשון ירייה, ירה יירה תר"י יתקשטון ועיין במאיר עין אות כ"ד: (רמט) ר' פנחס הכהן בן חמא. ברבתי איתא אמר ר' פנחס סתמי, וכן בילקוט שה"ש שם הביא אמר ר' פנחס. גם בב"ר שם הגי' אמר ר' פנחס לבד: (רן) מהו מוריה למקום מרותיה של עולם כו'. ברבתי הגי' אמר ר' פנחס בארץ שמרותו של עולם בתוכה שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים (מ"א ט ג) ואף המקום מרות הוא על כל המקומות ויעל דוד וכל ישראל בעלתה [אל קרית יערים] (דה"א יג ו). ועיין ברש"י עה"ת שכתב ארץ המוריה ירושלים וכן בד"ה לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה. ובב"ר הגי' ר' פנחס אמר לאתר מרוותא דעלמא, והמלות שלפנינו בתנחומא „אמר ר' יהודה הלוי בר שלום מנין" ליתא ברבתי. והסיום ואף המקום מרות הוא על כל המקומות ויעל דוד וגו' ליתא בילקוט שה"ש שם בשם הרבתי, ועיין בזרע אפרים ברבתי שם: (רנא) א"ל הקב"ה נסיון הראשון. בנדפס ובכ"י אקספארד הגי' מהו לך לך נסיון אחרון כנסיון הראשון נסיון הראשון לך לך ונסיון האחרון בלך לך: (רנב) ולמה ביום השלישי. וכ"ה בנדפס, וברבתי הגי' כדי שלא יהו אומות העולם אומרים בהול היה ולא היה יודע להיכן הולך. ובב"ר פנ"ה אות ו' ר' עקיבא אמר נסה אותו בוודאי שלא יהיו אומרין הממו ערבבו ולא היה יודע מה לעשות. וכן מובא ברש"י עה"ת. ועיין אגדת בראשית פל"א אות ג' בסגנון אחר: (רנג) מהו מרחוק אמר ר' יצחק. זה ליתא בנדפס וגם לא ברבתי: (רנד) ראה אותו אברהם. בנדפס אות כ"ג וברבתי שם מתחיל אמר ליה ליצחק, וכן בכ"י אקספארד נעתק המאמר כמו שהוא בנדפס כמו שהעירותי לעיל. ובכ"י רומי הלשון משובש שם לפנינו והמלות „ויאמר לנעריו רואים אתם כלום אמרו לו לאו" מיותרים לכן הסגרתים ומקומם אחר ששאל ליצחק: וכן המלות „אנו רואים הר גבוה ויש בו עצים ואילנות" הוא הוספה מאיזה מעתיק, רק פה צ"ל כמו שמובא ברא"ם אמרו לו לאו כמו שהוא בנדפס וברבתי. וכן נשנה המאמר בפסיקתא דרב כהנא פסקא אחרי מות (דף ק"ע ע"ב), וכן נשנה בוי"ר אחרי מות ובקה"ר פ"ט פסוק לך אכול בשמחה לחמך. וכן מובא בלקח טוב (בראשית כ"ב ד'). ובתנחומא הנדפס אחרי מות אות ב' קצר המדפיס ממאנטובה א"ל בני רואה את מה שאני רואה כו' כדאיתא לעיל סדר וירא. אולם בכ"י ה' של אקספארד ובדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא כתוב כל הענין שם. ועיין בפדר"א פל"א. וכן נשנה בב"ר פנ"ו אות ב' ומובא בילקוט וירא רמז צ"ט וכן בתיב"ע ביומא תליתאי וזקף אברהם ית עינוי וחמא ענן איקרא קטר על טורא: (רנה) מה החמור רואה ואינו יודע כך אתם עם הדומה לחמור. עיין יבמות דף ס"ב ע"א ועיין בב"ר שם. ובנדפס הגי' הואיל והחמור אינו רואה ואינכם רואה כמותו עם הדומה לחמור. וברבתי הסרים המלות „עם הדומה לחמור": (רנו) מהו עד כה נלך ונראה מה סופו של דבר של אותו כה. בב"ר שם וכן בלקח טוב הוא בשם ר' יהושע בן לוי, וכן ברבתי מובא כן בשמו, ושם נוסף עד פה אין כתיב כאן אלא עד כה. ועיין רש"י עה"ת שהביא זה בשם מ־רש אגדה: (רנז) בשרו פיו. וכ"ה בנדפס, ובדפוס מאנטובה הוסיף „שיחזרו שניהם בשלום" וכן הוא בכל הדפוסים האחרונים

יצחק בנו]. (רנח) למה היה יצחק דומה למי שהיה יוצא לישרף ועציו על כתפיו: ויקח בידו [את האש ואת המאכלת](בראשית כב ו).(רנט) למה כתיב מאכלת ולא כתיב סכין,שהרבה אכילות אכלו ישראל מתחת(מדיו)[ידו]:וילכו שניהם יחדו(שם שם).(רם) זה לשחוט וזה לישחט: ד"א וילכו שניהם. (רסא) אמר ר' אבין הלוי ברבי עם שהן הולכין בא השטן מימינו של יצחק, ואמר אי עלוב בנה של עלובה, כמה תעניות נתענה אמך עד שתבא, והזקן (נשמטתה) [נשתטה] בזקנותו והרי הוא הולך לשחוט אותך, חזר יצחק ואמר לאביו ראה מה זה אומר לי, א"ל (רסב) הוא בא ליצף אותך, (רסג) אבל הקב"ה אל יצף לנו, שנאמר אלהים יראה לו השה לעולה(שם ח),ואע"פ כן וילכו שניהם, (רסד) בן כמה שנים היה יצחק, בן ל"ז שנים: ויבאו אל המקום(שם ט).(רסה) עם שהוא בא לשחטו,א"ל יצחק אוסרני בידי ורגלי שהנפש חצופה היא עד שלא נראה המאכלת באה ואזדעזעה ואיפסל מקרבן בבקשה אבי כדי שלא יעשה בי מום: וישלח אברהם וגו' ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים וגו'(שם י יא).א"ל מי אתה, א"ל מלאך, א"ל הקב"ה אמר לי קח נא ואתה אומר אל תשלח, באותה שעה ויקרא מלאך ה', ולמה קרא לו, לומר לו, ומה אמר לו,אמר לו אברהם אברהם(שם שם), ולמה ב' פעמים, אלא כאדם שהוא בדרך רחוקה הולך עם חבירו והניחו, והוא קורא לו חברי חברי, כך היה המלאך קורא אברהם אברהם, מה אתה עושה, ולמה אמר לו בזריזות, שהיה אברהם ממהר לשחטו, באותה שעה אמר אברהם לפני הקב"ה רבונו של עולם אדם מנסה לחבירו שאינו יודע מה בלבו של חבירו, אתה שאתה חוקר לבות וכליות, הייתה צריך לעשות לי כך, לא היה גלוי לפניך שאתה אומר שאקריב את בני ואני מזרז לשחטו בלב שלם, א"ל הקב"ה להודיע לאומות העולם שלא על חנם בחרתי בך, שנאמר כי עתה ידעתי כי ירא וגו' (שם יב): ד"א ויקרא אליו. א"ל אברהם מי אתה, א"ל מלאך אני, א"ל אברהם כשאמר לי הקב"ה

הערות ותקונים

האחרונים. ובב"ר בשרו שהוא חוזר מהר המוריה בשלום. וברבתי ד"א ונשובה לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון שנתבשר שיצחק חוזר לו. ונובעים דבריו מהתנחומא כ"י שלפנינו. ובלקח טוב פי' מבשרו שהם חוזרין צ"ל פיו מבשרו: (רנח) למה היה יצחק דומה. בב"ר פנ"ו אות ג' ויקח אברהם את עצי עולה כזה שהוא טוען צלובו בכתפו: (רנט) למה כתיב מאכלת ולא כתיב סכין שהרבה אכילות אכלו ישראל מתחת ידו. בב"ר פנ"ו אות ג' אמר ר' חנינא למה נקראת סכין מאכלת לפי שמכשרת אוכלים, ורבנן אמרי כל אכילות שישראל אוכלים בעולם הזה אינם אוכלים אלא בזכות אותה המאכלת, ומובא בערוך ערך מאכלת בשם ב"ר. ובתנחומא הנדפס (ומובא בכ"י אקספארד) למה מאכלת שהיא מתירה את האוכלין לתוך פיו של אדם. ובלקח טוב מה לשון מאכלת שמתיר בשר לאכילה. ורש"י עה"ת כתב מאכלת סכין על שם שאוכלת את הבשר כמה דתימא וחרבי תאכל בשר ושמכשרת בשר לאכילה עכ"ל: (רם) זה לשחוט וזה לישחט. וכן בב"ר שם וילכו שניהם יחדיו זה לעקוד וזה ליעקד זה לשחוט וזה לישחט: (רסא) אמר ר' אבין הלוי ברבי. ברבתי חסרים המלות האלה, ומתחיל כשהיו מהלכין בא שטן ועמד לימינו של יצחק. ודברי התנחומא מובאים בפירש"י המיוחס לו על הב"ר שם בפ' נ"ו המתחיל ובתנחומא מפורש בא שטן. וגם בתנחומא הנדפס היה כתוב פה המאמר הזה, וכן הוא בכ"י אקספארד (שהעתיק המאמר הזה מהנדפס) וגם בכ"י ה' של אקספארד גם בדפוסים ראשונים דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא. אולם המדפיס דפוס מאנטובה השמיט מכאן המאמר הזה והגיהו באמצע המאמר שהוסיף מהילקוט (אות כ"ב) עיין לעיל הערה רכ"ז כי שם הרחבתי לדבר בזה: (רסב) הוא בא ליצף אותך. בנדפס (אות כ"ב) בטעות שאינו בא אלא ליעף לנו. וגם בכ"י אקספארד אשר העתיק המאמר הזה מתנחומא הנדפס באשר היה חסר דף אחד (עיין לעיל הערה רכ"ו) הביא ג"כ ליעף לנו. וראיתי בפסיקתא רבתי שם פ"מ הגי' אמר הוא בא ליצף לך. והוראת המלה לצער אותך. עיין ערוך ערך יצף וערך צף. וברש"י בב"ר שם סיים לשון צער ודאגה כמה דתימא ואם לא מדאגה מדבר (יהושע כב) ומתרגמינן ואם לא מיצפא, כלומר הוא בא להדאיג אותך, הקב"ה ידאיג אותו ויצערו עכ"ל, ועיין במ"כ שם: (רסג) אבל הקב"ה אל יצף לנו. ברבתי הקב"ה יראה לו, לדעתי יש לתקן הקב"ה יצף לו, וכן תמצא הגי' בפירש"י בב"ר שם א"ל הוא בא ליצף לך הקב"ה הוא יציף לו, וזה שסיים ברש"י שם כלומר הוא בא להדאיג אותך הקב"ה ידאיג אותו ויצערו. ובב"ר שם ויאמר הנה האש והעצים א"ל יצף להוא גברא דיגער ביה, ר"ל ידאיג ויצער לאותו שגער בך. ואולי היה הגי' בב"ר הקב"ה יצף להוא גברא, ואחד כתב בצדו לפרש מלת יצף ליה „יגער ביה" ואח"כ הובא גם זה פנימה: (רסד) בן כמה שנים היה יצחק בן ל"ז שנים. עיין לעיל אות מ"ב, ובהערה ר"כ: (רסה) עם שהוא בא לשחטו א"ל יצחק אוסרני. מובא ברבתי שם, ועיין בסגנון אחר ב"ר פנ"ו אות ח' ופדר"א פל"א תדא"ר פכ"ז ותדא"ז פ"כ:

הוא

להקריבו] (רסו) הוא בעצמו אמר לי, ועכשיו אני מבקש שיאמר לי הוא בעצמו, מיד פתח הקב"ה את הרקיע ואת הערפל וא"ל בי נשבעתי(בראשית כב טז),א"ל אברהם והרי נשבעת ואף אני נשבעתי שאיני יורד מן המזבח הזה עד שאומר (רסז) כל מה שאני צריך, א"ל אמור כל מה שאתה צריך, א"ל אברהם לא אמרת לי שאתה מעמיד ממני מלא כל העולם כולו, (רסח) שנאמר וספור הכוכבים וגו' כה יהיה זרעך (בראשית טו ה), א"ל הקב"ה הן, א"ל ממי, א"ל מיצחק, א"ל והלא אמרת לי שאתה מרבה בני כעפר, שנאמר והיה זרעך כעפר הארץ (שם כח יד) א"ל הקב"ה הן, א"ל ממי, א"ל מיצחק, (רסט) א"ל כשם שהיה לי להשיבך ולא אמרתי לך כלום רבונו של עולם אתמול אמרת כי ביצחק יקרא לך זרע, ועכשיו אתה אומר והעלהו שם לעולה, וכבשתי יצרי ולא השבתיך, אף אתה כשיהיו בניו של יצחק חוטאים לפניך ונכנסים לצרה, זכור להם עקדת יצחק אביהם וסלח להם ופדה אותם מצרותם, אמר להם הקב"ה אמרת שלך, אף אני אומר שלי, א"ל הקב"ה עתידין בניך להיות חוטאין לפני, (ער) ולדין אותם בראש השנה, אלא אם מבקשים הם שאהיה סולח להם, יהיו תוקעים לפני בו ביום בשופר, א"ל אברהם ומהו שופר, א"ל הקב"ה אין אתה יודע, א"ל לאו, א"ל חזור לאחוריך וראה, מיד וישא אברהם את עיניו [וירא והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו] (שם כב יג), אין אומר כאן אלא בקרניו, א"ל יהו תוקעין לפני בקרן הזה ואני סולח לעונותיהם, באותה שעה נתן שבח והודיה לפני הקב"ה, והוא שדוד מקלס מגיני וקרן ישעי (ש"ב כב ג), וכן הוא אומר תקעו שופר בציון (יואל ב טו), תחילה בראש השנה, ואחר כך קדשו צום (שם שם), זה יום הכפורים, לאחר עשרה ימים שבו הקב"ה סולח לעונותיהם, שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם וגו' (ויקרא טז ל), אשריכם ישראל היאך הקב"ה חיבב אתכם מה שלא עשה לכל אומה ולשון, שנאמר כח מעשיו הגיד לעמו וגו' (תהלים קיא ו), וכתיב מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל (שם קמז יט), וכתיב לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום הללויה (שם שם כ): חסלת פרשת וירא

פרשת חיי שרה

[א] **ויהיו** חיי שרה. ואברהם זקן בא בימים (בראשית כד א). (א) זש"ה כי אתה תברך צדיק וגו' (תהלים ה יג), משנברא העולם עד שעמד אברהם היה הקב"ה מברך את עולמו, שכיון שברא לאדם ולחוה הוא ברכן, שנאמר ויברך אותם אלהים וגו' (בראשית א כח). בירך לנח ולבניו, שנאמר ויברך אלהים את נח ואת בניו (שם ט א), כיון שעמד אברהם (ב) עשאו אב לכל הבריות, שנאמר והיה ברכה (שם יב ב), הוי כי אתה תברך צדיק ה' כצנה רצון תעטרנו(תהלים ה יג),שנעשה לו הקב"ה כמגן הזה,שנאמר אנכי מגן לך (בראשית טו א), ואין צנה אלא מגן, שנאמר (ונושא) [ונשא] הצנה (הולך) [הלך] לפניו (ש"א יז ז), (ג) מהו רצון תעטרנו, שבירך לאברהם בזקנה, שנאמר ואברהם זקן:

[ב] [**ואברהם** זקן]. זש"ה כל ארחות ה' חסד ואמת (תהלים כה י), (ד) תחילתה של תורה

הערות ותקונים

(רסו) הוא בעצמו אמר לו. מכאן מתחיל בכ"י אקספארד, כי בכ"י ההוא נוסף מאמר גדול נוסח המעתיק מתנחומא הנדפס, עיין לעיל הערה רכ"ז וסיים „הקב"ה בעצמו אמר לי" והוא מן הנדפס, ומן הוא בעצמו אמר לי הוא מן הכ"י עצמו: (רסז) כל מה שאני צריך כו' שאתה צריך. בכ"י רומי כל מה שאני מבקש כו' שאתה מבקש: (רסח) שנאמר. הראיה מן הכתוב ליתא בכ"י רומי: (רסט) א"ל כשם שהיה לי להשיבך. עיין פסיקתא פסקא בחודש השביעי (דף קנ"ד ע"א): (ער) ולדון אותם בר"ה. בכ"י רומי ואני יושב לדון אותם בראש השנה:

(א) זש"ה כי אתה תברך צדיק. מובא בילקוט תהלים רמז תרל"ב וחסר בגלו הגיון תנחומא. (המאמר הראשון כי אתה תברך צדיק בנוהג שבעולם הוא ממדרש שו"ט מזמור ה', ומן ד"א כי אתה תברך צדיק הוא מתנחומא שלפנינו). ובתנחומא הנדפס נמצאו דרשות אחרות על פרשת חיי, ומשונות מאשר לפנינו בכ"י שלנו: (ב) עשאו אב לכל הבריות. צ"ל לכל הברכות, וכ"ה לנכון גם בכ"י רומי ובכ"י פארמא ובילקוט שם: (ג) מהו רצון תעטרנו שבירך לאברהם בזקנה. דכתיב עטרת תפארת שיבה (משלי טז לא): (ד) תחלתה של תורה חסד. מובא לעיל בפ' וירא אות ד', הוא שדוד משבח כל ארחות ה' חסד ואמת התורה

חסד, ואמצעיתה חסד, וסופה חסד, תחילתה חסד, שגמל חסד לחתנים ולכלות, גמל חסד לאדם ולחוה, שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע (בראשית ב כב), (ה) אמר ר' אבהו בערביא קורין לגדליתא בנייתא, קישטה הקב"ה לחוה והביאה אצל אדם, (ו) אתה סבור שמא הביאה לו תחת זית, או תחת תאנה, (ז) אמרו רבותינו שלש עשרה חופות עשה הקב"ה לאדם ולחוה, (ח) שנאמר בעדן גן אלהים היית וגו' (יחזקאל כח יג), (ט) והפחות שבהן היה של זהב, שכך כתיב וברקת וזהב (שם שם), הרי י"ג חופות שנעשו לאדם ולחוה. (י) אמר ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא עיטר הקב"ה לחוה בעשרים וארבעה תכשיטין, ולא עוד אלא שאחז בידה והוליכה אצל אדם. אמר ר' אבין הלוי ברבי אשרי עירוני שכך ראה המלך אוחז בידה ומוליכה לו לבית, שנאמר ויביאה אל האדם (בראשית ב כב), (יא) הוי כל ארחות ה' חסד ואמת, הרי תחילת של תורה חסד, ואמצעיתה חסד מנין, שנאמר ותמת דבורה מינקת רבקה (שם לה ח), כיון שמתה מה כתיב, ויקרא שמו אלון בכות (שם), והיה יעקב יושב ובוכה עליה, אמר הקב"ה יהא יעקב יושב ומצטער, נראה לו פנים, שנאמר וירא אלהים אל יעקב עוד וגו' (שם שם ט). וסופה חסד ממשה, שכשנסתלק קבר אותו, שנאמר ויקבר אותו בגיא בארץ מואב (דברים לד ו), הוי כל ארחות ה' חסד ואמת. עמד אברהם ודיבק במדת חסד, א"ל הקב"ה שלי היתה המדה הזאת, ואתה אחזתה בה, חייך (יב) שאני עושה אותך כיוצא בי, מנין שנאמר חזה הוית עד די כרסון רמיו ועתיק יומין יתב לבושיה כתלג חיור וגו' (דניאל ז ט), (יג) מה כתיב למעלה מן הענין, ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו (בראשית כג יט), עמד ונטפל בה, א"ל הקב"ה ראוי אתה לעטרה, שנאמר ואברהם זקן:

[ג] **[ואברהם זקן]**. (יד) זה שאמר הכתוב אשת חיל מי ימצא (משלי לא י),

הערות ותקונים

התורה תחלתה חסד כו' וע"ש בהערה ל': (ה) אמר ר' אבהו בערביא קורין לגדילתא בנייתא. עיין ב"ר פי"ח אות א' ר' איבו ואמרי לה בשם ר' בנייה והוא תני לה בשם ר' שמעון בן יוחאי קישטה ככלה ואח"כ הביאה לו, אית אתרין דקריין לקלעתא בנייתא. ויש לתקן בב"ר שצ"ל ר' אבהו והוא ר' אבהו שלפנינו. עיין לעיל פ' וירא הערה ל"א: (ו) אתה סבור שמא הביאה לו תחת זית. עיין ב"ר פי"ח אות א' אמר ר' חמא בר חנינא את סבור שמתחת חרוב אחד או שקמה א' הביאה לו אלא משקשטה בכ"ד מיני תכשיטין אח"כ הביאה לו: (ז) אמרו רבותינו שלש עשרה חופות עשה הקב"ה לאדם ולחוה. בכ"י פארמא כתיב אמרו רבותינו שלש עשרה חופות וגו' הג"ה המעתיק מלת וגו' במקום וכו' והתקלר בלשונו. ובפסיקתא פסקא דפרה ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא שלש עשרה חופות קשר לו הקב"ה לאדם הראשון דכתיב בעדן גן אלהים היית כל אבן יקרה מסוכתך (יחזקאל כח יג), ר"ל אמר אחד עשר ורבנן אמרי עשר, ולא פליגי מאן דאמר שלש עשרה עביד כל אבן מסוכתך תלת כו', וכתבתי שם בהערה קי"ט כי המאמר נשנה בוי"ר פ"כ ריש אחרי ובקה"ר פ' מי כהחכם, וגם בפסיקתא רבתי פי"ד. ובב"ר פי"ח המאמר קטוע ויש לתקן ע"פ הפסיקתא וקה"ר. ובגמרא בבלי ב"ב דף ע"ה ע"א נאמר עשר חופות, והעירותי שצ"ל שלש עשרה, וע"ע שם בהערה קכ"א, ועיין בברייתא דל"ב מדות דר"א בנו של ר' יוסי הגלילי מדה י"ז, ומובא בפירש"י בב"ר שם. ובפרקי דרבי אליעזר פי"ב איתא ג"כ עשר חופות ע"ש. וע"ש בביאור הרד"ל אות מ"ז: (ח) שנאמר בעדן גן אלהים היית כל אבן יקרה מסוכתך. הכוונה כי במקרא נאמר אודם פטדה ויהלום תרשיש שהם וישפה ספיר נופך וברקת וזהב, הם עשרה, וכל אבן יקרה מסוכתך הוא תלת, כמו שמפורש בפסיקתא שם: (ט) והפחות שבהן היה של זהב, עיין בגמרא ב"ב שם גרוע שבכלן זהב: (י) אמר ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא עיטר הקב"ה לחוה בעשרים וארבעה תכשיטין. עיין במדרש חזית פסוק נופת תטופנה מה כלה זו נתקשטת בכ"ד תכשיטין. והכ"ד תכשיטין הן אותן המנוין בישעיה ג', עיין ברש"י ובמ"כ בב"ר שם פי"ח: (יא) הוי כל ארחות ה' חסד ואמת. וכ"ה בכ"י פארמא. ובכ"י רומי הגי' זהו כל ארחות ה' חסד ואמת, והמלות „הרי תחלת של תורה חסד" ליתא שם: (יב) שאני עושה אותך כיוצא בי. ר"ל שיהיה זקן, והביא ראיה לבושיה כתלג חיור, שנגלה הקב"ה כזקן, עיין מכילתא יתרו פ' אנכי: (יג) מה כתיב למעלה מן הענין ואחר כן קבר אברהם. הביא ראיה שאברהם גמל חסד לשרה, וכן תמצא מאמר הדומה לזה בב"ר סוף פנ"ח ואחר כן קבר אברהם הה"ד רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד, רודף צדקה זה אברהם כו' וחסד שגמל חסד לשרה כו' אמר ר' שמואל בר יצחק אמר לו הקב"ה אני אומנותי גומל חסדים תפסת אומנותי בא לבוש לבושי ואברהם זקן, ר"ל בא לבוש לבושי דכתיב לבושיה כתלג חיור: (יד) זש"ה אשת חיל מי ימצא. מובא בילקוט משלי רמז תתקס"ד בשם התנחומא, ומובא באגדת בראשית פל"ד

(טו) הדברים על מי נאמרו, לפי שכתיב למעלה ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה (בראשית כג ב), התחיל בוכה ומספיד, ואמר אימתי יש לי ליטול כיוצא בך, אשת חיל זו שרה, שנאמר הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את (שם יב יא). ורחוק מפנינים מכרה, שבאת ממרחק, שנאמר קורא ממזרח עיט מארץ מרחק איש עצתי (ישעיה מו יא). בטח בה לב בעלה, זו שרה, שנאמר [אמרי נא אחותי את] למען ייטב לי בעבורך (בראשית יב יג). ושלל לא יחסר זה אברהם אבינו, שנאמר ואברם כבד מאד (שם יג ב). גמלתהו טוב ולא רע, זו שרה, שנאמר ולאברם היטיב בעבורה (שם יב טז), (טז) דרשה צמר ופשתים, בין ישמעאל ליצחק, שנאמר ותרא שרה את בן הגר המצרית וגו' ותאמר לאברהם גרש (את) האמה הזאת וגו' (שם כא ט י).(יז) היתה כאניות סוחר, שהיתה מטלטלת ממקום למקום וממדינה למדינה, כספינה הזאת ההולכת ממקום למקום בים. (יח) ממרחק תביא לחמה, שנאמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך וגו' (שם כ טז). ותקם בעוד לילה, אימתי וישכם אברהם בבקר וגו' (שם כב ג). (יט) ותתן טרף לביתה וחק לנערותיה, בעצם היום הזה נמול אברהם וגו' (שם יז כו), ואין חק אלא מילה, שנאמר ויעמידה ליעקב לחק לישראל ברית עולם (תהלים קה י). זממה שדה ותקחהו, שעד שהיא בחיים זממה ליטול את מערת המכפלה, ותקחהו שהרי נקברה בה. (כ) מפרי כפיה נטעה כרם, שנאמר ויטע אשל (בראשית כא לג), מהו ויטע, כד"א ויטע כרם (שם ט כ). חגרה בעוז מתניה, שאמר לה אברהם, מהרי שלש סאים קמח סלת וגו' (שם יח ו). (כא) טעמה כי טוב סחרה, ותאמר מי מלל לאברהם הניקה בנים שרה (שם כא ז). לא יכבה בלילה נרה, אימתי ויחלק עליהם לילה (שם יד טו). (כב) לא תירא (כג) לביתה משלג, אימתי כשהראה לו הקב"ה גיהנם, (כד) בישרה שאין אחד מבניה יורד לתוכו, שנאמר והנה תנור עשן

הערות ותקונים

פל"ד, ובנדפס הוא בשינוים וחסר שם ההתחלה. ועתה ראיתי כי כל המאמר הזה מן אות ד' המתחיל זש"ה אשת חיל עד כי אחד קראתיו ואברכהו (קרוב לסוף אות ד') נוסף בדפוס מאנטובה וליתא בדפוס קאנשטאנטינא ובדפוס וויניציא, וכן בכ"י של אקספארד קובץ ב' וגם בכ"י ה' מאקספארד ליתא: (טו) הדברים על מי נאמרו. בכ"י רומי הדברים האלו נאמרו לפי שכתוב למעלה, ובכ"י פארמא הדברים הללו נאמרו לפי הכתוב למעלה: (טז) דרשה צמר ופשתים בין ישמעאל ליצחק. בילקוט וכן בנדפס בין יצחק וישמעאל, וע"ש בעץ יוסף שנדחק לפרשה, ובאגדת בראשית נמצא גירסא אחרת, דרשה צמר ופשתים שאף היא היתה מקיימת את המצות כאברהם, כל אשר תאמר אליך שרה וגו': (יז) היתה כאניות סוחר שהיתה מטלטלת ממקום למקום. וכן מובא בילקוט שם, ולפנינו בנדפס היתה כאניות סוחר ותוקח האשה בית פרעה ועוד וישלח אבימלך, ובאגדת בראשית היתה כאניות סוחר שהיתה בעבר הנהר ובאת לה אל ארץ כנען: (יח) ממרחק תביא לחמה שנאמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך. כ"ה בילקוט מש"י וחסר בנדפס: (יט) ותתן טרף לביתה. עד ברית עולם, ליתא בנדפס, ומובא בילקוט מש"י בשם התנחומא: (כ) מפרי כפיה נטעה כרם. עד ויטע כרם ליתא בנדפס, ומובא בילקוט שם בשם התנחומא, ובכ"י רומי הגי' כמד"א ויטע כרם והומר כי כרם ה' צבאות בית ישראל, ובאגדת בראשית הגי' מפרי כפיה נטעה כרם כי כרם ה' צבאות בית ישראל (ישעיה ה) השמיט איזה מלות מתנחומא, וראיתי כי בתנחומא הנדפס מובא זה להלן בפסוק מרבדים עשתה לה מפרי כפיה נטעה כרם זה ישראל שנאמר כי כרם ה' צבאות בית ישראל: (כא) טעמה כי טוב סחרה, ותאמר מי מלל לאברהם הניקה בנים שרה. ר"ל שסברה שלא יהיה לה בנים ונתן לה הקב"ה בן, וזה דורש על כי טוב סחרה, וכן מובא בילקוט שם, ובנדפס הלשון משובש טעמה כי טוב סחרה כשבאו עליהם המלכים דכתיב ויחלק עליהם לילה, המלות „כשבאו עליהם המלכים" נשתרבבו משורה שלפניה, וכצ"ל טעמה כי טוב סחרה [ותאמר מי מלל לאברהם הניקה בנים שרה, לא יכבה בלילה נרה] דכתיב ויחלק עליהם לילה. ובאגדת בראשית הביא כך טעמה כי טוב סחרה ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך, וזה מובא בתנחומא על ממרחק תביא לחמה, ובילקוט שם השרים המלות „לא יכבה בלילה נרה": (כב) לא תירא לביתה משלג. לפני זה נוסף בנדפס ידיה שלחה בכישור שהיתה נותנת מאכל לעוברים ושבים כפה פורשת לעני שהיתה נותנת צדקות ומלבשת ערומים. וזה ליתא גם בילקוט בשם התנחומא: (כג) לא תירא לביתה משלג. מובא כן גם בילקוט שם, ובנדפס קצר בלשונו ומובא רק לא תירא לביתה משלג מגיהנם. ועיין בפסיקתא פסקא עשר תעשר (דף צ"ז ע"ב) לא תירא לביתה משלג כו' השלג הוא לגמונה שלהם ע"ש: (כד) בשרה שאין אחד מבניה יורד לתוכו. וכ"ה בכ"י פארמא, ובכ"י רומי הגי' בשרו שאין אחד מבניו יורדין לתוכו שנאמר והנה תנור עשן, תנור עשן זה גיהנם, למה מפני שהן מקיימין שני דברים. ובאגדת בראשית שם הביא המסדר האחרון הזה כך, לא תירא לביתה משלג שהתנה הקב"ה עמו

שבזכות

ולפיד אש (בראשית טו יז), למה לפי שהם מקיימים שני דברים. כי כל ביתה (כה) לבוש שנים, אלו שבת ומילה. (כו) מרבדים עשתה לה, אימתי כשאמרו לו איה שרה אשתך (שם יח ט), אמר לה מבושרת את שאת יולדת, ומהם יוצאים כהנים גדולים שמשמשין באהל מועד. שש וארגמן לבושה, שנאמר (שש) [תכלת] וארגמן וגו' (שמות כו לא). (כז) נודע בשערים בעלה, כשמתה שרה קפצה זקנה על אברהם ונקרא זקן, שנאמר שמעני אדני נשיא אלהים אתה בתוכנו (בראשית כג ו), הוי נודע בשערים בעלה, מיד כשבתו עם זקני ארץ הזקין, לכך נאמר ואברהם זקן:

[ד] [**ואברהם** זקן]. (כח) בא וראה מאדם ועד אברהם עשרים דורות ואין כתיב בהן זקנה אלא בו, היו מולידים בנים ובני בנים, ולא היו ניכרים איזה הבן ואיזה האב, והיו הבנים מכים את האבות ולא היו יודעין, שנאמר ויכל בהבל ימיהם ושנותם בבהלה (תהלים עח לג), שהיו הכל שוין עד שבא אברהם ונתן לו הקב"ה את העטרה הזו שהוא עיטור לאדם כשהוא מזקין, (כט) ואימתי באה עליו כשהוא עושה צדקה, שנאמר עטרת תפארת שיבה (משלי טז לא), והיכן את מוצאה, בדרך צדקה תמצא (שם), מי היה זה אברהם שכתיב בו כי ידעתיו למען אשר יצוה את וגו' (בראשית יח יט), א"ל הקב"ה חייך שאתה ראוי לזקנה, לכך נאמר ואברהם זקן, ואף דוד נטל העטרה הזו, שנאמר והמלך דוד זקן (מ"א א א), למה שעשה כמדת אברהם, שנאמר ויהי דוד עשה משפט וצדקה לכל עמו (ש"ב ח טו), לכך נאמר עטרת תפארת שיבה:

[ה] (ל) **ד"א** ואברהם זקן. שלשה בני אדם תבעו שלשה דברים בפיהם, ומהם

הערות ותקונים

שבזכות מילה ושבת אין בניו יורדין לגיהנם, כי כל ביתה לבוש שנים שבת ומילה: (כה) לבוש שנים אלו שבת ומילה. דרש שנים כמו שְׁנַיִם, ובפסיקתא פסקא עשר תעשר שם (דף נ"ח ע"א) ובתנחומא כ"י פ' אמור ובנדפס אמור (אות י"ג) לבוש שנים מילה ופריעה, ציצית ותפילין, העניק תענק, נתון תתן, פתוח תפתח, עשר תעשר ע"כ. וראיתי ברש"י משלי ל"א כ"א לבוש שנים ברית דם מילה, ד"א מלובשים בכפל נתון תתן, פתוח תפתח, הענק תעניק, כל אלו מצילין אותן משלג גיהנם כך נדרש בתנחומא עכ"ל. ודברי רש"י צריכים תקון וכצ"ל לבוש שנים מלובשים בכפל ברית דם מילה [ופריעה, ציצית ותפילין], נתון תתן כו': (כו) מרבדים עשתה לה אימתי כו'. כן מובא בילקוט משלי שם בשם התנחומא. ובנדפס קצר המדפיס דפוס מאנטובה מרבדים עשתה לה אלו בגדי כהונה, והמלות שש וארגמן לבושה שנאמר תכלת וארגמן וגו' השמיט, ואח"כ נמצא בנדפס „מפרי כפיה נטעה כרם זה ישראל שנאמר כי כרם ה' צבאות בית ישראל" וזה היה כתוב בגלו על פסוק זממה שדה, ומובא בפנים בפסוק מרבדים, עיין לעיל הערה כ'. ובאגדת בראשית איתא כך: מרבדים עשתה לה אימתי כשאמרו לו איה שרה אשתך הרי את מבושרת שבניך עתידין ליעשות כהנים להיות לובשים בגדי כהונה ומשמשים באוהל מועד שנאמר ועשו את האפוד וגו' (שמות כח) כיון שמתה קפצה עליו זקנה והזקין מיד נודע בשערים בעלה ע"כ. ובזה נשלם אות א' תורה: (כז) נודע בשערים בעלה כשמתה שרה קפצה זקנה על אברהם. כ"ה בילקוט בשם התנחומא, ובנדפס הגירסא נשתנית גם נוסף שם הסיום על הכתובים האחרונים מאת המדפיס דפוס מאנטובה, וכך איתא שם: נודע בשערים בעלה כשבקש מבני חת תנו לי אחוזת קבר, שדין עשתה זו המילה שנאמר סוד ה' ליראיו (תהלים כה), עוז והדר לבושה אלו ענני כבוד שהיו מקיפין את האהל שלה, פיה פתחה בחכמה אימתי בשעה שאמרה לו בא נא אל שפחתי (בראשית טז), צופיה הליכות ביתה שבכל יום היתה מצפה אימתי יחזרו המלאכים שבשרוה שוב אשוב אליך, קמו בניה ויאשרוה ותאמר מי מלל לאברהם, רבות בנות עשו חיל אלו האומות, ואת עלית על כלנה שנאמר הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם (ישעיה נא), תנו לה מפרי ידיה שנאמר ויהי חיי שרה וכיון שמתה קפצה זקנה על אברהם מה כתיב אחריו ואברהם זקן. וכל זה המאמר מתחילתו עד סופו גם המאמר שלאחריו עד סופו למה כי אחד קראתיו ואברכהו נוסף מן המדפיס דפוס מאנטובה וליתא בדפוסים ראשונים דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא וכ"י שני של אקספארד, ובדפוס מאנטובה נרשם יד פושטת להורות כי נוסף הוא: (כח) בא וראה מאדם ועד אברהם כו' ואין כתיב בהם זקנה. המאמר הזה וכן המאמר שלאחריו אות ה' אברהם תבע הזקנה נשנה בשינויים קצת בב"ר פס"ה אות ט', אמר ר' יהודה בר סימון אברהם תבע זקנה, ועיין גמרא ב"מ דף פ"ז ע"א וסנהדרין דף ק"ז ופדר"א פנ"ב. ובילקוט חיי רמז ק"ה אחר שהביא מאמרם מב"מ פ"ז ע"א עד אברהם לא היה זקנה הביא וז"ל ואית דמפקין לה בהאי לישנא אברהם תבע זקנה כו' ונרשם בגלו „ב"ר פנ"ט" יש לתקן שצ"ל „ב"ר פס"ה". והמלות בראש המאמר „ואית דמפקין לה בהאי לישנא" הם דברי הילקוט מדנפשיה, ועיין באגדת בראשית פל"ד אות ב' מובא זה בקצת שינויים כדרך מסדר אחרון: (כט) ואימתי באה עליו כשהוא עושה צדקה שנאמר עטרת תפארת שיבה. עיין ב"ר פנ"ט, והמאמר שלפנינו מובא בילקוט מ"א רמז קס"ו בשם התנחומא: (ל) ד"א ואברהם זקן. עיין

עיין

התחילו תהילה, אברהם תבע הזקנה, אמר אברהם אב ובנו נכנסין לעיר ואינן ניכרין איזהו הגדול ואיזהו הקטן, אמר הקב"ה אתה תבעת זקנה בפיך, חייך בך אני מתחיל, שנאמר ואברהם זקן, יצחק תבע יסורין, (לא) אמר יצחק לפני הקב"ה רבונו של עולם אדם חוטא ואתה פורע ממנו בבת אחת, יסרו קימעא קימעא ואתה פורע ממנו, (לב) אילו הבאת יסורין על דור המבול לא היו מורדין בך אלא השפעת להם שלוה לכך מרדו בך, שנאמר ישליו אהלים לשודדים ובטוחות למרגיזי אל (איוב יב ו), אמר לו הקב"ה אתה תבעת יסורין בפיך חייך ממך אני מתחיל, שנאמר ויהי כי זקן יצחק [ותכהין עיניו מראות] (בראשית כז א). יעקב תבע את החולי, (לג) אמר יעקב לפני הקב"ה רבונו של עולם אדם יושב בנחת ונפשו יוצאה ונכנס תחרות לעולם, על זו מתבקש לאדם בידי אחרים, או אחרים מתבקש להם בידו, והוא מת פתאום ותחרות נעשה בעולם, אלא יעשה [אדם חולה] חמשה או ששה ימים עד שיצוה לבניו כל מה שהוא צריך ויסתלק מן העולם, אמר לו הקב"ה יעקב תבעת את החולי, חייך ממך אני מתחיל, שנאמר ויהי אחר הדברים האלה (ויוגד) [ויאמר] ליוסף הנה אביך חלה (בראשית מח א) הוי שלשת האבות התקינו שלשה דברים הללו, לכך נאמר ואברהם זקן:

[ו] **ד"א** ואברהם זקן. (לד) שקנה שני עולמות, בראשונה היה שמו אברם, ועכשיו נוסף לו ה', שירש שני עולמות, שבזכותו נבראו העולם הזה והעולם הבא. (לה) אמר ר' חלפתא בר כהנא, כתיב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (שם ב ד), הן הן האותיות שבאברהם, הוי שבזכותו נבראו העולם הזה והעולם הבא, הוא שאמר לו הקב"ה ואעשך לגוי גדול (שם יב יב), למה לא אמר לו ואשימך אלא ואעשך, אמר ר' ברכיה הכהן בשם ר' חייא אביו, שאמר בשם רב יהודה בר יחזקאל ורבותיו משום רבותינו שבגולה, אמר הקב"ה לאברהם, אני בורא אותך בריה חדשה ומחדשך, ואגדלה שמך, אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום אמר הקב"ה לאברהם אני עושה שמך למנין אברים שבך, מה אברים רמ"ח, אף שמך רמ"ח. ואגדלה שמך והיה ברכה (שם שם), אימתי הראה לו הברכה בזקנותו, שנאמר ואברהם זקן: בא בימים, מהו בא בימים, ר' יוחנן אמר בוילון של העולם הזה, ור' אלעזר אמר בעולם הזה ובעולם הבא, לכך נאמר בא בימים, אמר לו לזרעך נתתי את הארץ הזאת וגו' (בראשית טו יח), הראה לו מה שבעולם הזה ומה שבעולם הבא, לכך נאמר בא בימים: וה' ברך את אברהם בכל (שם כד א), (לו) מהו בכל, עד שהוא בין הבתרים בישרו (לז) שהוא נותן לו בן אחר חמשים ושתים שנה, כיצד ר' יוחנן ור' חנינא אומרים בן מ"ח שנה הכיר אברהם את בוראו, באותה שעה בישרו שהוא נותן לו בן אחר נ"ב שנה, הוי וה' ברך את אברהם בכל: ד"א מהו בכל, בזכות המעשרות, שנאמר ויתן

הערות ותקונים

עיין בב"ר פס"ה אות ט': (לא) אמר יצחק לפני הקב"ה רבש"ע כו', בב"ר שם איתא כך אמר לפניו רבון כל העולמים אדם מת בלא יסורים מדת הדין מתוחה כנגדו מתוך שאתה מביא עליו יסורים אין מדת הדין מתוחה כנגדו: (לב) אילו הבאת יסורין על דור המבול, מובא בילקוט איוב רמז תתק"ו ד"ה ישליו אוהלים: (לג) אמר יעקב לפני הקב"ה רבש"ע כו'. בב"ר איתא אמר לפניו רבון העולמים אדם מת בלא חולי ואינו מיישב בין בניו, מתוך שהוא חולה שנים שלשה ימים הוא מיישב בין בניו: (לד) שקנה שני עולמות. בב"ר פנ"ט אות ו' ואברהם זקן, זקן זה קנה שני עולמות, וכתב בעל מ"כ זה קנה זקן נוטריקון זה קנה, ודוגמת זה דרשו בפ"ק דקדושין [דף ל"ב] והדרת פני זקן זה שקנה חכמה: (לה) אמר ר' חלפתא בר כהנא. בכ"י פארמא חסרים המלות בר כהנא, וכן במאמר שלאחריו אמר ר' ברכיה הכהן בשם ר' חייא אביו, בכ"י פארמא אמר ר' ברכיה בשם ר' חייא בר אבא, ולפי דברי היוחסין שהביא בערך ר' ברכיה אמר ר' ברכיה הכהן בר חמא יש לתקן לפנינו במקום בשם ר' חייא אביו צ"ל בשם ר' חמא אביו: (לו) מהו בכל. עד שהוא בין הבתרים, מובא בילקוט חיי רמז ק"ו בשם התנחומא: (לז) שהוא נותן לו בן אחר חמשים ושתים שנה כיצד ר' יוחנן ור' חנינא אומרים בן מ"ח שנה הכיר אברהם את בוראו. וכן תמצא בב"ר פ"ל אות ח' ופס"ד אות ד' ר' יוחנן ור' חנינא תרויהון אמרי בן מ"ח שנה הכיר אברהם את בוראו, והנה בעת כריתות ברית בין הבתרים היה אז אברהם בן מ"ח שנה, והיה זה בשנת אלף תתקצ"ו, ואברהם נולד אלף תתקמ"ח, ויצחק נולד למאה שנים לאברהם בשנת ב"א מ"ח. וכוונת המדרש כי בכל בגימטריא נ"ב שנותן

לו מעשר מכל (בראשית יד כ), אף יצחק [נתברך] בזכות המעשרות, (לח) [שנאמר ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים ויברכהו ה' (שם כו יב), ואומר ואוכל מכל בטרם תבא ואברכהו (שם כז לג), אף יעקב נתברך בזכות המעשרות] שנאמר וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (שם כח כב), הוי וה' ברך את אברהם בכל: ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המושל בכל אשר לו. (לט) מהו המושל, שהיה שולט [ביצרו ש-אמר צדיק מושל (ביראת) [יראת אלהים] (ש"ב כג ג): אמר לו שים נא ידך. (מ) ראה היאך היו מחבבין את המילה, ואף יעקב כשהשביע ליוסף א"ל שים [נא ידך תחת ירכי] (בראשית מז כט). על מה היו מחבבין המילה שהיו יודעים שהיא עתידה להציל את בניה מגיהנם לעולם הבא, שנאמר לכן הרחיבה שאול נפשה [ופערה פיה לבלי חק](ישעיה ה יד), מהו לבלי חק, אין חק אלא מילה שנאמר אשר כרת את אברהם וגו' ויעמידה ליעקב לחק (תהלים קה י), אבל ישראל שהן מהולין הן נמלטין ממנה, שנאמר כי תעבור במים וגו' (ישעיה מג ב):

[ז] **ויוסף** אברהם ויקח אשה (בראשית כה א). זש"ה וזכור את בוראך (קהלת יב א), מהו בוראך זה הקב"ה. (מא) עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים [ואין אתה בא לידי עבירה וכו' מאין באת מטפה סרוחה, ולאן אתה הולך למקום עפר רמה ותולעה, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא]. (מב) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי (מג) ושלשתן בפסוק הזה. וזכור את בוראך זה הקב"ה, (באריך) [בארך] זו באר שיצאתה מליחה סרוחה. (בוראך) [בורך] למקום שאתה עתיד ליתן דין וחשבון, הוי וזכור: [בימי בחורותיך] (שם) לא תמתין עד משתזקין [אלא] עד אשר לא יבאו ימי הרעה, (מד) אמר ר' יצחק אלו ימי הזקנה (מה) שהוא אומר לעשות דבר ולא יכול, ולמה ימים של רעה המה, אמר ר' שמעון

הערות ותקונים

שנותן לו ב"ן אחר נ"ב שנה מן ברית בין הבתרים, ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו על התורה ברך את אברהם בכל בגימטריא ב"ן: (לח) שנאמר ויזרע יצחק, עד שנאמר וכל אשר תתן נשמט ע"י שגגת המעתיק ונמצא נכון בכ"י רומי, וגם בכ"י פארמא הלשון משובש: (לט) מה המושל שהיה שולט ביצרו. בכ"י אקספארד שלפנינו חסרים חמשה דפים ונדבקו במקומם חמשה דפי נייר (דף ל"ה ל"ו ל"ז ל"ח ל"ט) כתובים בכתב פשוט מידי סופר מאוחר אשר הוציא מתנחומא הנדפס, בדף ל"ד מהכ"י בסופו מסיים מה המושל שהיה, ומציין למטה במלת שולט ר"ל ציון לדף שלאחריו הצריך לבוא, והוא המאמר שלפנינו מה המושל שהיה שולט ביצרו, ובדף ל"ה הנכתב מחדש מהסופר האחרון מתחיל במאמר ואברהם זקן ילמדנו רבינו היה רוכב על החמור, החל להעתיק פרשת חיי מחדש מן תנחומא הנדפס עד סופו, וכן העתיק כל פרשת תולדות משם, ובדף מ' מגוף הכ"י מתחיל בראשו במלת „ברכה אמר ריש לקיש זה אחד משלשה בני אדם כו'" והוא קרוב לסוף פ' תולדות באות כ"ד. ואני השלמתי כל הנחסר מתוך כ"י רומי מן מלת „שולט" עד מלת „ברכה". ונמצא גם נכון בכ"י פארמא ושם הגי' שהיה מושל ביצרו: (מ) ראה היאך היו מחבבין המילה, מובא בילקוט וירא רמז ק"ו בשם התנחומא: (מא) עקביא בן מהללאל אומר. אבות פ"ג מ"א, ירושלמי סוטה פ"ב ה"ב (דף י"ח ע"א), וי"ר פי"ח, וקה"ר פי"ב בפסוק וזכור את בוראך, ומובא בילקוט קהלת רמז תתקפ"ט ונרשם בצדו „מדרש" וצ"ל „וי"ר פי"ח". ובכ"י פארמא מהללאל אמר צ"ל עקביא בן מהללאל. ועוד כתוב שם מהללאל אמר הסתכל וגו', פה קצר המעתיק והציג וגו' במקום וכו': (מב) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי. בקה"ר בטעות ר' יהושע בן לוי דסכנין צ"ל ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, ובוי"ר שם ר' אבא בר כהנא בשם רב פפי ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, וכן מובא בילקוט שם, ובירושלמי סוטה שם ר' אבא בריה דרב פפי ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, והיא גי' ישרה, וכן יש לתקן בוי"ר, כי נמצא הרבה פעמים בירושלמי רבי אבא בריה דרב פפי ברכות פ"ד (דף ז' סע"ב), ביכורים ריש פ"ב אמר רבי אבא בריה דר' פפי ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי בכל עצב יהיה מותר כו'. עיין מבוא הירושלמי דף נ"ח ע"א: (מג) ושלשתן בפסוק הזה. בירושלמי הגי' שלשתן דרש עקביא מפסוק אחד וזכור את בוראך, בארך בורך בוראך, בארך ממקום שבאתה, בורך למקום שאתה הולך, בוראך לפני מי שאתה עתיד ליתן דין וחשבון. ובוי"ר הגי' שלשתן דרש ר' עקיבא [צ"ל עקביא] מתוך פסוק אחד, וזכור את בוראך, בארך זו ליחה סרוחה, בורך זה רמה ותולעה, בוראך זה מלך מלכי המלכים הקב"ה שעתיד ליתן לפניו דין וחשבון. ובקה"ר שם שלשתן דרש עקביא מתוך תיבה אחת בורך בארך [צ"ל בארך בורך] בוראך, בורך [צ"ל בארך] זו ליחה סרוחה, בארך [צ"ל בורך] זו רמה ותולעה, בוראך זה מלך מלכי המלכים הקב"ה שאתה עתיד ליתן לפניו דין וחשבון, ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו לקהלת שם ע"ש: (מד) אמר ר' יצחק אלו ימי הזקנה. בוי"ר ובקה"ר חסר שם האומר, וכ"ה נכון בכ"י פארמא: (מה) שהוא אומר לעשות

דבר

בן יוחי משל למה הדבר דומה לאחד שהיה יושב על הדרך ומקפח לעוברים ולשבים, א"ל המלך חזור בך ולא חזר בו, משהזקין אמר אני משלים למלך, אמרו לו אין המלך מחזיק לך טובה, למה לפי שלא בטובתך חזרת בך, הוי וזכור: והגיעו שנים [אשר תאמר אין לי בהם חפץ](קהלת יב א), (מו) אלו היסורין: עד שלא תחשך[השמש והאור(שם ב), (מז) השמש], זה פרצוף פנים. (מח) והאור, אלו העינים. והירח, אלו הלחיים והכוכבים, אלו השיניים: ושבו העבים אחר הגשם(שם שם). (מט) משהגשם בא,העבים באים, לא משהעבים באים הגשם בא, אלא משעיניו דולפות ריסי עיניו יורדין להם, לכך ושבו העבים: (נ) ביום שיזועו שומרי הבית (שם ג), אלו ארכובותיו. ר' חייא בן נחמיה אומר אלו עצמותיו: והתעותו אנשי החיל(שם שם), אלו זרועותיו: (נא) ובטלו הטוחנות, אלו מתלעותיו: וחשכו הרואות, אלו העינים. (נב) וסוגרו דלתים בשוק (שם ד), אלו הרגלים. למה כשהוא מזקין אינו מרבה רגליו בשוק שרגליו נאספות מן השוק. בשפל קול הטחנה (שם שם), על ידי שנתעצל באכילה. ויקום לקול הצפור, (נג) אמר ר' לוי ב"ר שלום אפילו שומע קול

הערות ותקונים

דבר ולא יכול, והמאמר מר' שמעון בן יוחאי ליתא בוי"ר ובקה"ר, ואולי צ"ל שהוא רוצה לעשות דבר: (מו) אלו היסורים. וכ"ה בקה"ר, ובוי"ר חסר שורה שלימה וכצ"ל והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אלו [היסורים, ר' חייא בר נחמיה אמר] אלו ימות המשיח שאין בהם לא זכות ולא חובה, והשמיט המעתיק מן אלו עד אלו, ונמצא נכון בקה"ר שם. ובעל הילקוט בקהלת שם העתיק את דברי המדרש מוי"ר כמו שהוא לפנינו אשר נלקה בחסר, ואולי השמיטו המדפיס ע"פ מאמרם בבבלי שבת דף קנ"א ע"ב ע"ש: (מז) השמש זה פרצוף פנים, בוי"ר ובקה"ר זה קלסתר פנים. ובגמרא שבת שם זו פדחת, וכ"ה בכ"י פארמא: (מח) והאור אלו העינים והירח אלו הלחיים. וכ"ה גם בכ"י פארמא, וזו גי' ישרה, אולם בוי"ר והאור זה המצח והירח זה החוטם, ובקה"ר בטעות והאור זה החוטם והירח זה המצח צ"ל להיפך כמו בוי"ר והאור זה המצח והירח זה החוטם, אולם הגי' והאור זה המצח היא גי' משובשת, ואין ספק שאחד כתב בגלדו על קלסתר פנים פי' מצח ע"פ מאמרם שבת שם זו פדחת שפי' מצח עיין ברש"י שם ובערוך ערך פדחת, והובא אח"כ פנימה על מלת „והאור". ובגמרא בבלי שם השמש והאור זו פדחת והחוטם, ודחק רש"י לפרש זה חוטם שהוא תואר פני אדם. אולם לדעתי ברור שכצ"ל בגמרא השמש והאור והירח זו פדחת והעינים והחוטם, ר"ל מלת והחוטם מוסב על והירח, אולם באשר חשבו כי מלת והחוטם מוסב על והאור הוסיפו „הירח זו נשמה" ובוי"ר נמצא הגי' הנכונה וירח זה החוטם, ודרש וירח כמו וריח בהפוך האותיות כי החוטם מיוחד לחוש הריח, ולדעתי גם לפנינו יש לתקן והירח זה החוטם, ומן מלת החוטם נעשה בטעות הלחיים, או פה חסר זו החוטם, והמלות אלו הלחיים נשתרבבו ממאמר שלאחריו אשר אחד רשם בגלדו על המאמר והכוכבים אלו השיניים ותיקן אלו הלחיים, כי במדרש וי"ר וקה"ר כתוב אלו ראשי לסתות, ובגמרא שבת שם והכוכבים אלו הלסתות, ופי' לסתות לחייו, יכו על הלחי תרגום ליסתא, ולחיי למורטים וליסתי למורטין, ואולי בעל התנחומא דורש על והירח אלו הלחיים היינו הלסתים. וכן תמצא כי כן הוא בתרגום על קהלת עד אשר לא תחשך השמש והאור והירח והכוכבים, עד דלא ישתנו זיו יקרא אפך דמתיל לשמשא (הוא על השמש) ונהורא דעיינך עד דלא יסתמון (הוא על והאור), והדר ליסתך עד דלא יתקדרון (הוא על והירח) ובבי עיינך דמתילין לכוכביא עד דלא יתעממון (הוא על והכוכבים) מתרגם כמו שהוא בתנחומא, רק על והכוכבים תרגם בבת עין: (מט) משהגשם בא. עיין בוי"ר ובקה"ר: (נ) ביום שיזועו שומרי הבית אלו ארכבותיו ר' חייא בר נחמיה אמר אלו עצמותיו. וכ"ה בכ"י פארמא, ובוי"ר שם הגי' שומרי הבית אלו ארכבותיו, והתעותו אנשי החיל אלו צלעותיו, רבי חייא בר נחמן אמר אלו זרועותיו. ובקה"ר גי' אחרת שומרי הבית אלו הצלעות, והתעותו אנשי חיל אלו זרועותיו, ר' חייא ב"ר נחמיה אומר אלו צלעותיו, ועיין בגמרא שבת שם. ובתרגום על קהלת תרגום ביומא די יזועון ארכבותך ויקפון אדרעך, תרגם כמו שהוא בתנחומא אלו ארכבותיו אלו זרועותיו, זרוע תרגם אדרע, זרוע עם גבורה אדרע עם גבורתא, ובעזרא ד' באדרע וחיל: (נא) ובטלו הטוחנות אלו מתלעותיו. הוא מלשון ומאכלות מתלעותיו (משלי ל' י"ד) שם תואר לשינים הטוחנות את המאכל (געביס), וכן בתרגום קהלת ויתבטלון ככי פומך עד דלא יכלין למלעס מיכלא, ובמדרש וי"ר וקה"ר איתא ובטלו הטוחנות זו ההמסס: (נב) וסוגרו דלתים בשוק אלו הרגלים. בוי"ר ובקה"ר אלו נקביו של אדם, וכן הביא רש"י בקהלת שם, ובתרגום קהלת שם תרגם כמו שהוא בתנחומא ויהון ריגלך כבילן מלמיפק בשוקא, וכן על בשפל קול הטחנה תרגם ויעדו מיכך רעות מיכלא: (נג) אמר ר' לוי ב"ר שלום אפילו שומע כו'. וכ"ה בכ"י פארמא, ובוי"ר ובקה"ר חסר שם האומר. ושם מובא בלשון ארמי הדין סביא כד שמע ציפורין מצוצין אמר ליסטין אתו לקפחא יתיה, ובתרגום תרגם כמו בתנחומא ותהי מתער משינתך על עיסק קל עופא כאילו על גנביא דאזלין

הצפור מצפצף הוא סבור שמא גנבים הם: (נד) ד"א ויקום לקול הצפור. כשם שבני הצפור מטין לאביהן שיבא ויתן לתוך פיהם, כך הוא מקוה למי שיבא ויתן לתוך פיו. וישחו כל בנות השיר (קהלת ד), (נה) אלו השפתים, (נו) שכל ימיו שהוא בחור קולו יצא, וכיון שמזקין הן מתרפות ואין קולו הולך: גם מגבוה ייראו (שם ה), (נז) אמרו לו מבקש אתה לבא ולבקר את החולה הזה, אומר להן יש שם סולם לעלות, יש שם מקום גבוה, שהוא מתיירא מגבוה: (נח) ד"א גם מגבוה [ייראו וחתחתים בדרך]. אומרים לו בא ונצא לבית הכנסת, והוא משבר את הדרך, ועושה אותו קימעא קימעא: וינאץ השקד, (נט) זה הלוז שיש בסוף השדרה: ויסתבל החגב, (ס) אלו רגליו שהן מתנפחות. ותפר האביונה, (סא) אפילו התאוה בטלה, כל הדברים הללו מגיעין לזקן, אבל אברהם אע"פ שכתוב בו ואברהם זקן, לא בטלה תאותו, שנאמר ויוסף אברהם ויקח אשה:

[ח] ד"א ויוסף אברהם ויקח אשה. (סב) זש"ה בבקר זרע את זרעך (קהלת יא ו), שאין אתה יודע איזה מהן (שמרות) [מכשרות] לך. (סג) אם למדת תורה הרבה בנערותך, אל תשב לך בזקנותך, למה כי אינך [יודע אי זה יכשר]. (סד) ר' יהושע אומר אם בא לידך בבקר דבר של מצוה זרע את זרעך, אל תאמר לאו, ואם בא [דבר מצוה] לערב, ולערב אל תנח ידך, כי אינך יודע איזה מהן עומדות לך, אם של בקר, אם של ערב, אם שניהם [כאחד טובים]. (סה) ר' עקיבא אומר בבקר זרע את זרעך, אם העמדת תלמידים בנערותך, אל תשב מלהעמיד אחרים בזקנותך. (סו) מעשה בר' עקיבא שהיו לו שלש מאות תלמידים בנערותו ומתו כלם, אילולי שהעמיד בזקנותו לא

הערות ותקונים

דאזלין בליליא: (נד) ד"א ויקום. וכ"ה בכ"י פארמא, וזה ליתא בוי"ר ובקה"ר: (נה) אלו השפתים. וכ"ה בוי"ר ובקה"ר: (נו) שכל ימיו. זה ליתא שם: (נז) אמר לו מבקש אתה לבוא ולבקר החולה הזה אומר להן יש שם סולם לעלות כו'. וכ"ה בכ"י פארמא, ובוי"ר ובקה"ר איתא גם מגבוה יראו הדין סבא דאמרין ליה זיל לאתר פלן והוא שאיל אית תמן מסקין אית תמן מחתין, פי' יש שם מעלות יש שם מורדות. ובקה"ר הלשון משובש, הדין סבא כד אמרין לי לאלתר [נ"ל זיל לאתר]. גם נוסף שם באמצע „מזמנין לסעודה" הוא אמר להון אית תמן מסוריין אית תמן מסקין אית תמן מחתותיין: (נח) ד"א גם מגבוה כו' אומרים לו בא ונצא לבית הכנסת. וכ"ה בכ"י פארמא, וזה ליתא בוי"ר ובקה"ר, ושם מובא דרשה אחרת בשם רבי אבא בר כהנא ור' לוי, ועיין בתרגום קהלת: (נט) זה הלוז שיש בסוף השדרה. וכ"ה בכ"י פארמא ובקה"ר שם. ובוי"ר בטעות ויאנץ השקד אלין קרסולות ויסתבל החגב זה לוז של שדרה וצ"ל להיפך ויאנץ השקד זה לוז של שדרה ויסתבל החגב אלין קרסולות, וכן מובא לנכון גם בערוך ערך לוז ע"ש, וכן תרגם המתרגם בקהלת שם, ועיין במפרשים שם הרחבת דברים, ועיין גם בגמרא בבלי שבת דף קנ"ב ע"א: (ס) אלו רגליו שהן מתנפחות. בקה"ר אלו קרסוליו. והתרגום בקהלת שם תרגם ע"פ התנחומא ויתנפחון אסתוורי רגלך, ופי' אסתוורי עיין ערוך ערך אסתוורא: (סא) אפילו התאוה בטלה. בוי"ר וקה"ר זה התאוה המטלת שלום בין איש לאשתו שהיא בטלה, ובתרגום שם ותתמנע מן משכנא נ"ל מן משכבא: (סב) זש"ה בבוקר זרע את זרעך. נשנה בקצת שינויים בקה"ר פי"א בפסוק הזה, וכן מובא בתנחומא הנדפס חיי אות ו' שהוסיף המדפיס דפוס מאנטובה מכאן עד ויוסף אברהם זש"ה ואני תמיד איחל, ולא נמצא בדפוס קאנסטאנטינא ולא בדפוס וויניציא, גם לא נמצא בהעלים שהוסיף סופר מאוחר בכ"י אקספארד (ראה למעלה הערה נ"ט), גם לא נמצא בקובץ ב' אשר נשלח אלי מאקספארד: (סג) אם למדת תורה הרבה, זה מובא בב"ר פס"א אות ג' ובקה"ר בשם ר' ישמעאל, ושם מתחיל ר' אליעזר ור' יהושע ר' אליעזר אומר אם זרעת בבכיר זרע באפיל שאין אתה יודע איזה יכשר (בקה"ר איזה מתקיים) לך: (סד) ר' יהושע אומר. כ"ה בקה"ר רק בלשון אחרת, נשאת אשה בילדותך ומתה תשא בזקנותך כו', ועיין גם ביבמות דף סב ע"ב, אולם בב"ר פס"א מובא בשמו אם בא עני אצלך בשחרית כו'. וזה הוסיף אחד אל המדרש ב"ר ע"פ אבות דר' נתן פ"ג, כי אחר שהביא דבריו כמו בקה"ר נמצא באדר"נ שם הוא היה אומר אם נתת פרוטה לעני שחרית כו', וזה נוסף אל המדרש ב"ר: (סה) ר' עקיבא אומר. וכ"ה בכ"י פארמא, ובב"ר שם וקה"ר שם איתא ר' ישמעאל ור' עקיבא, ומובא בשם ר' ישמעאל המאמר שהוא לפנינו בראש המאמר אם למדת תורה בנערותך, ודבריו של ר' ישמעאל חסרים בנדפס, ואח"כ מובא שם מאמר אמר ר' עקיבא כמו שהוא לפנינו, ובקה"ר נשמט המאמר מר' עקיבא בשגגתן של המעתיקים, וכן איתא שם ור' עקיבא אמר [חסר אם העמדת תלמידים בנערותך אל תחדל מלהעמיד בזקנותך שאין אתה יודע איזה מהן מתקיים לך הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים] שנים עשר אלף תלמידים כו': (סו) מעשה בר' עקיבא שהיו לו שלש מאות תלמידים. כן העתיק המדפיס דפוס מאנטובה בנדפס, ושם הגי' אלולי שהעמיד שבעה תלמידים

היה לו תלמיד אחד, והיה קורא על עצמו בבקר זרע את זרעך: (סו*) ד"א א"ר דוסתאי אם נטלת אשה וילדה ומתה, אל תשב לך בזקנותך חוץ מאשה, למה כי אינך יודע אי זה יכשר, ממי אתה למד מאברהם שבנערותו לא הוליד אלא אחד, (סז) ובזקנותו הוליד י"ב, אמר ר' לוי (סח) הוא שהקב"ה אמר לו ונברכו בך כל משפחות האדמה (בראשית יב ג), שעלה אלהים בדור הפלגה (סט) והפיץ מהם שלשים משפחות, שנאמר ויפץ ה' אותם וגו' (שם יא ח). אמר ר' לוי אמר הקב"ה ממך אני מעמידן, הוא שהקב"ה אמר לו ונברכו בך, והעמיד ממנו שלשים משפחות, ואלו הן י"ב נשיאים שהעמיד מישמעאל, וששה עשרה בני קטורה, ושני גוים בבטנך הרי שלשים משפחות, הוי ויוסף אברהם ויקח אשה:

[ט] (ע) **מה** כתיב למעלה מן הענין, ויצחק בא מבוא באר לחי רואי (בראשית כד סב), ואח"כ ויוסף אברהם ויקח אשה, (עא) אלא בשעה שנטל יצחק לרבקה אמר יצחק נלך ונביא לאבי אשה, היא הגר היא קטורה, דברי רבי, ורבותינו אומרים אשה אחרת נטל, מה טעמו של רבי, היא הגר היא קטורה, שכתיב ויצחק בא מבוא באר לחי רואי, אותה שכתיב בה על כן קרא לבאר באר לחי רואי (שם טז יד):

[י] **ויוסף** אברהם ויקח אשה. (עב) זש"ה והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגא מאד (איוב ח ח), ר' שמעון בן לקיש בשם ר' אלעזר הקפר מכאן את למד שתוספתו של הקב"ה יותר מן העיקר, אברהם מקדם לא הוליד אלא יצחק, כשהוסיף לו הקב"ה הוסיף לו יותר, שנאמר ותלד לו (בראשית כה ב), כן את מוצא באדם הראשון כי ילדה לקין ילדה ואח"כ ותוסף ללדת (שם ד ג), וכן את מוצא ברחל ילדה ליוסף ואמרה יוסף

הערות ותקונים

תלמידים בזקנותו לא היה תלמיד שיהא קרוא על שמו, ובגמרא יבמות דף סב ע"ב שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא מגבת עד אנטיפרס וכולן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה כו'. ובב"ר פס"א י"ב אלף תלמידים היו לו לר' עקיבא מעכו ועד אנטיפרס וכולם בפרק אחד מתו, למה שהיתה עיניהם צרה אלו באלו, ובסוף העמיד שבעה ר' מאיר, ר' יהודה, ר' יוסי, ר' שמעון, ר' אלעזר בן שמוע, ר' יוחנן הסנדלר, ור' אליעזר בן יעקב, ואית דאמר ר' יהודה, ר' נחמיה, ר' מאיר, ר' יוסי, ר' שמעון בן יוחי, ר' חנינא בן חכינאי, ר' יוחנן הסנדלר, ולדעתי המלות ואית דאמר ...... נוסף אל המדרש ב"ר שהוסיף אחד כמו שמלא בקה"ר שם, וחמשה מהם שוים, רק במקום אלעזר בן שמוע ור' אלעזר בן יעקב הגיג ר' נחמיה ור' חנינא בן חכינאי, אולם לפנינו בקה"ר נמצא ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי במקום ר' חנינא בן חכינאי: (סו*) ד"א א"ר דוסתאי וכ"ה בכ"י פארמא, ובתנחומא הנדפס במאמר הזה אשר הוסיף המדפיס ממנטובה ע"פ התנחומא כ"י בטעות א"ר יוסי, ובב"ר פס"א ר' דוסתאי בשם ר' שמואל בר נחמן, ובקה"ר אבא בשם ר' נתן וצ"ל ר' דוסתאי ולדבריו כוון המתרגם בקהלת שם, וע"ש בפירש"י: (סז) ובזקנותו הוליד י"ב. כן העתיק גם המדפיס דפוס מאנטובה בתנחומא הנדפס אות ו', וכתב שם בעל עץ יוסף צ"ל ובזקנותו הוליד ששה כדכתיב ותלד לו את זמרן ואת יקשן ואת מדן ואת מדין ואת ישבק ואת שוח (בראשית כה ב), ולדעתי היה כתוב בתחלה הוליד ו"ו ובא מעתיק שני והגיה י"ב כי חשב ששם ב' אותיות המספר. ובכ"י פארמא כתוב בזקנותו הוליד בנים: (סח) הוא שהקב"ה אמר לו ונברכו בך כל משפחות האדמה. וגם בכ"י פארמא מובא התחלת הכתוב ונברכו בך, והמדפיס דפוס מאנטובה הביא הכתוב ונברכו בו כל גויי הארץ (בראשית יח יח): (סט) והפיץ מהם שלשים משפחות כו'. בנדפס שם והפיץ מבני חם וצ"ל מהם כמו לפנינו או מבניהם, והמלות „אמר ר' לוי" ליתא בנדפס, ומצאתי מאמר הזה גם בב"ר פל"ה אות י' רבנן אמרי אין ויפץ אלא ויצף הציף עליהם הים והציף שלשים משפחות מהן, ר' לוי אמר אין לך צרה באה לאדם שאין לאחרים בה ריוח אותן שלשים משפחות מהיכן עמדו מאברהם שש עשרה מקטורה ושתים עשרה מישמעאל ואלין תרתין חורנייתא ויאמר ה' שני גוים בבטנך. ובעל יפה תואר כתב שם ל' משפחות לא ידעתי מנין שהיו במנין זה: (ע) מה כתיב למעלה מן הענין, עיין ב"ר סוף פ"ס ובתנחומא הנדפס חיי אות ח': (עא) אלא בשעה שנטל יצחק לרבקה. המדפיס דפוס מאנטובה הוסיף אל התנחומא הנדפס באות ח' מאמר אחד מן אמר יצחק אני לקחתי אשה עד סוף פ' חיי, המאמר אמר יצחק עד ד"א למה נקרא שמה קטורה הוא מתנחומא כ"י שלפנינו, ומן ד"א למה נקרא שמה קטורה שנאים מעשיה כקטורת, לקח מב"ר פס"א, והסיום הוי אומר והיה ראשיתך מצער אמר הקב"ה וכו' לא נודע לי המקור, ולפנינו בכ"י מובא על הכתוב הזה דרשה אחרת: (עב) זש"ה והיה ראשיתך מצער ר' שמעון בן לקיש בשם ר' אלעזר הקפר. בכ"י פארמא ריש לקיש בשם ר' אלעזר הקפר, ועיין בב"ר פס"א אות ד' בר קפרא אמר תוספתו של הקב"ה מרובה על העיקר, ונשנה שם המאמר הזה

בהוספת

ה' לי בן אחר (בראשית ל כד), (עג) הוסיף לה בנימין ותומתו, מנין כן, זה לך בן אין כתיב כאן, אלא כי גם זה לך בן (שם לה יז), (עד) וכן את מוצא בחזקיהו המלך כל ימי מלכותו י"ד שנה, וכשהוסיף לו הקב"ה הוסיף לו ט"ו שנה, הנני (מוסיף) [יוסף] על ימיך [חמש עשרה שנה] (ישעיה לח ה). וכשראו הנביאים שתוספתו של הקב"ה יתירה מן העיקר, התחילו לברך את ישראל בתוספת, משה אמר [ה' אלהי אבותיכם] יוסף (ה') עליכם [ככם וגו'] (דברים א יא), דוד אמר יוסף ה' עליכם (תהלים קטו יד). אף לעולם הבא הקב"ה קונה לעמו בתוספת, שנאמר והיה ביום ההוא יוסף ה' שנית ידו (ישעיה יא יא):

חסלת פרשת חיי שרה

פרשת תולדות

[א] **ואלה** תולדות יצחק בן אברהם (בראשית כה יט). (א) זש"ה עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם (משלי יז ו), מי גרם לאברהם שנתגדל, יעקב, שנאמר כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם (ישעיה כט כב), ולמה שאם זכה אדם שיהא בן תורה הוא ובנו ובן בנו, שוב אינה פוסקת ממנו עולמית, שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת (דברים ד י), מה יום מתן תורה אינו בטל, כך הלמד תורה לבנו ובן בנו שוב אינה פוסקת ממנו, וכך כשראה הקב"ה לאברהם שהיה עוסק בתורה, מנין שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו' (בראשית כו ה), וכתיב כי ידעתיו (שם יח יט), ועמד יעקב ולא זז מן התורה, שנאמר ויעקב איש תם יושב אוהלים (שם כה כז). מה התנה הקב"ה עמהם, לא ימוש ספר התורה וגו' (יהושע א ח). (ב) וכתיב בן חכם ישמח אב (משלי י א), זה יצחק, שנאמר כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כא יב), ובן כסיל זה ישמעאל, שנאמר ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם (שם כה יב). יש בנים מתגנין באבותיהם. יאשיהו מתגנה באביו, שנאמר כי [הוא] אמון הרבה אשמה (דה"ב לג כג). חזקיהו נתגנה באחז, שנאמר צור תעודה (ישעיה ח טז). ויש אבות שנתגנו בבניהם, עלי נתגנה בבניו, [שנאמר ובני עלי בני בליעל (ש"א ב יב), ואף שמואל נתגנה בבניו] שנאמר ולא הלכו בניו בדרכיו (שם ח ג). אלא אברהם לא היה כן, אלא הוא נתגדל

הערות ותקונים

בהוספת דברים: (עג) הוסיף לו בנימין ותומתו, פי' תאומה נולדה עמו, כמו שמובא בב"ר פ"כ סוף אות ח' תאומה יתירה נולדה עם בנימין, ומובא גם ברש"י על התורה (בראשית לה יז), ורבותינו דרשו עם כל שבט נולדה תאומה ועם בנימין נולדה תאומה יתירה, ובב"ר פפ"א גירסא אחרת, ועיין דברים רבה פ"א אות י"ג ועיין ב"ר פכ"ב, ותוס' סנהדרין דף נ"ח ע"ב ד"ה וירדו: (עד) וכן אתה מוצא בחזקיהו המלך. עיין ב"ר שם פפ"א ודברים רבה שם פ"א אות י"ג: בחתימת ההערה האחרונה לפרשה זו אמרתי להעתיק עוד מה שנמצא בכ"י רומי בסוף פ' חיי דברים אחדים מאת המעתיק וז"ל: סביב הדף נ"ז (בכ"י) כתוב „ואיני יודע לאיזה ענין שייך": ד' אלפים של תורה כלו קע"ב שנים אחר חורבן בית שני, כיצד ד' פעמים ד' מאות שנה, ד' מאות משנולד יצחק עד יציאת מצרים, וד' מאות עד בנין בית ראשון, ופ' שנים וד' מאות וי' שנים דבית ראשון, וע' דגלות בבל, ות"ך דבית שני, ומ"ח מואת הנפש עד שנולד יצחק סך הכל אלף ותתכ"ח שנים עד חורבן בית, ועוד חסר קע"ב שנים שקדם לסוף החורבן לאלפים של תורה דקע"ב ותתכ"ח הם אלף, נמצא מבריאת עולם עד חורבן בית שני ג' אלפים ותתכ"ח: וקץ הימין שהוא אלף ושל"ה מן החורבן כלה בשנת קס"ג לאלף הששי שהחורבן קדם, לתחלת אלף הששי [אלף] וקע"ב (וכן לאלף הששי ושל"ה), וכשתחסר מהם פי' משל"ה קע"ב ישאר קס"ג תמצא שבשנת קס"ג לאלף הששי יהיה קץ הימין, ע"כ. ואף כי אין ענין חשבון הזה לכאן, בכל זאת העתקתיו פה למשמרת, יען כי הדברים עתיקים:

(א) זש"ה עטרת זקנים בני בנים מי גרם לאברהם שנתגדל. כל הפרשה הזאת נחסרה ג"כ בכ"י אקספארד, וחסר עד מלת „ברכה" באות כ"ד, (עיין לעיל בפ' חיי הערה נ"ט ולהלן בפ' תולדות הערה קס"א), והשלמתי את כל הנחסר מתוך כ"י רומי, ונמצא לנכון בכ"י פארמא. ובנדפס תולדות אות ד' נמצא דרשה על הכתוב הזה בסגנון אחר, וכל פרשת תולדות הוא בסגנון אחר ודרשות אחרות ממה שהוא בכ"י שלנו, וכן בב"ר פס"ג תמצא ג"כ דרשה על הכתוב הזה באופן אחר, ומובא בילקוט ריש פ' תולדות בשם ב"ר, ועיין גם באגדת בראשית פל"ז אות ב': (ב) וכתיב בן חכם ישמח אב זה יצחק. מובא בילקוט משלי רמז תתקמ"ד בשם התנחומא, ומן המאמר יש בנים מתגנין באבותיהם מובא גם בילקוט תולדות רמז ק"י בשם התנחומא

ביצחק, שנאמר אברהם הוליד את יצחק, וכי לא הוליד אלא יצחק בלבד, (ג) והרי כתיב (ואלה תולדות ישמעאל) [ותלד הגר לאברם בן וגו' (בראשית טז טו)], ועוד בני קטורה זמרן ויקשן, ואינו אומר אלא אברהם הוליד את יצחק, אלא שהיה יצחק צדיק, לכך נאמר אברהם הוליד את יצחק: (ד) (ויהי רעב. זש"ה בבא רשע בא גם בוז (משלי יח ג), מי הוא זה, זה היה עשו הרשע שעל רגליו בא לאבדון: מה כתיב)

[ב] **ויגדלו** הנערים ויהי עשו איש יודע ציד וגו' (בראשית כה כז). (ה) אמר ר' ברכיה הכהן אמר ר' לוי שניהן הלכו לבית הספר, ושניהן שוין עד ט"ו שנה, למה היו דומים, (ו) להדס ועצמונית, (ז) כל זמן שהן קטנים אין אדם מפריש מזה לזה, משיגדלו זה מפיח ויהי טוב, וזה מוציא קוציו, כך כל ימים שהיו עשו ויעקב קטנים לא היה אדם מפריש ביניהם, משנתגדלו נתפרשו, מנין שנאמר ויגדלו הנערים וגו'. ויעקב איש תם יושב אהלים (שם שם). איש יודע ציד. (ח) אמר ר' אבהו, מהו יודע ציד, צידיו סורנא, (ט) צד בבית [וצד] בשדה. (י) ויעקב איש תם יושב אהלים. א"ל הקב"ה אתה התחלתה לישב באהלים, חייך כשאשוב לירושלים בזכותך אני חוזר, שנאמר כה אמר ה' הנני שב שבות אהלי יעקב (ירמיה ל יח), שבות אברהם לא נאמר אלא שבות יעקב:

[ג] **ויזד** יעקב (בראשית כה כט). נכנס עשו מן השדה וראה פניו של יעקב מפוחמות, א"ל מה את עושה, א"ל (יא) אין את יודע שמת אברהם זקנינו ואני עושה תבשילין, (יב) וילך להברות עליו, א"ל עשו, אהבי ושונאי מתו כאחד, אברהם מת (יג) ונמרוד

הערות ותקונים

התנחומא: (ג) והרי כתיב ואלה תולדות ישמעאל, הסגרתי והגהתי הכתוב ותלד הגר לאברהם בן, או הכוונה לסיפא דקרא אשר ילדה הגר המצרית שפחת שרה לאברהם. וכן מה שהיה ועוד בני קטורה זמרן ויקשן, כוונתו על הכתוב ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה ותלד לו את זמרן ואת יקשן ואת מדן ואת מדין ואת ישבק ואת שוח (בראשית כה א ב), מזה תראה שהוליד עוד בנים ולא יצחק לבד: (ד) ויהי רעב זש"ה בבא רשע בא גם בוז, עד מה כתיב הסגרתי כי מיותר הוא, ולהלן על ויבז עשו מובא הדרש ההוא, ומן ויגדלו הנערים הוא התחלת המאמר: (ה) אמר ר' ברכיה הכהן אמר ר' לוי שניהן הלכו לבית הספר ושניהן שוין עד ט"ו שנה, כן מובא גם בתנחומא הנדפס פ' תלא אות ג', וכן בכ"י פארמא שניהן היו הולכין לבית הוועד ושניהם שוים עד חמש עשרה שנה. אולם בב"ר פס"ג אות ט' מובא זה ג"כ בשם ר' לוי, ושם הגי' כל י"ג שנה שניהם הולכין לבית הספר, וכן מובא בילקוט רמז ק"י בשם ב"ר. ועיין ברש"י עה"ת, והמזרחי הקשה והלא לא יצא עשו לתרבות רעה עד שהיה בן ט"ו שנה שמת אברהם זקנו, י"ל דאותן שתי שנים מן י"ג עד ט"ו אע"פ שהיו נכרים במעשיהם לא היה אלא בצנעה, אבל אחר ט"ו הוו נכרים בפרהסיא זה לצדקו וזה לרשעו עכ"ל. אולם כאשר הוא בתנחומא נכונה, וכן בפסיקתא רבתי פי"ב אות ד' אמר ר' אבהו יצא עשו לשדה בן חמש עשרה כו' כי אברהם מת ט"ו שנה לחיי יעקב ועשו: (ו) להדס ועצמונית. וכ"ה בתנחומא תלא, ובב"ר שם ובילקוט שם הגי' להדס ועצבונית, וכן בלקח טוב לעצבונית והדס, וכן מובא בערוך ערך עצבן כמו שהוא בב"ר: (ז) כל זמן שהן קטנים אין אדם מפריש מזה לזה. בב"ר ובלקח טוב הגי' שהיו גדילים זה על גבי זה וכיון שהגדילו והפריחו זה נותן ריחו וזה חוחו: (ח) אמר ר' אבהו מהו יודע ציד צידיו סורנא. וכן בב"ר אמר ר' אבהו סודני צידני, המ"כ דחק לפרשה וכתב סודני סיפא דקרא איש שדה קדרים שדני כלומר בקי בשדה ודרש צדני בחלוף אותיות וסש"ך צדני כלומר רמאי וצודה שתם אף בקי ברמאות בבית ומפרש והולך היאך עכ"ל. ובכ"י פארמא המלות האלה ליתא שם: ולפי דעת ידידי הרב הגדול הבלשן הנפלא מוהרח"י דר' קאהוט נ"ע צידיו סודנא ורצה לבארה מלשון רומי וכן בב"ר צ"ל צידיו סודני, והמלה קשה לבארה: (ט) צד בביתו וצד בשדה. בב"ר וילקוט רמז ק"י בשם ב"ר נוסף בבית היך מתקנין מילחא, בשדה היך מתקנין תבנא, ועיין רש"י עה"ת יודע ציד לצוד ולרמות את אביו בפיו ושואלו אבא היאך מעשרין את המלח ואת התבן כסבור אביו שהוא מדקדק במצות ע"כ: (י) ויעקב איש תם א"ל הקב"ה אתה התחלתה לישב באהלים, מובא בילקוט ירמיה רמז ש"ב בשם התנחומא, וכן מובא בלקח טוב ודבריו נובעים מהנחומא שלפנינו: (יא) אין את יודע שמת אברהם זקנינו. עיין ב"ר פס"ג אות י"א, ב"ב דף ט"ז ע"ב, פסיקתא רבתי פי"ב, פדר"א פל"ה: (יב) וילך להברות עליו. פי' לאכול סעודת הבראה. ובכ"י פארמא הגי' לי ולך להברות עליו: (יג) ונמרוד מת. בילקוט תולדות רמז ק"י בשם פדר"א עשו הרג את נמרוד ואת חיור בנו, ובפדר"א פכ"ד נמצא רק שעשו הרג את נמרוד, ובתרגום יב"ע (בראשית כה כז) דהוא קטל ית נמרוד וית חנוך בריה, ועיין סדר הדורות ב"א קכ"ג. ובב"ר פס"ג איתא שהיה נמרוד מבקש להרוג את עשו על הבגדים שהיו ביד עשו, ואולי יש לתקן בב"ר וכצ"ל הנה אנכי הולך למות, שהרג לנמרוד ויירא שלא יהרגו אותו, עיין בסה"ד שם, ומתאים עם פדר"א, וכן תראה גם

דב"ר

מת, ומה זה לי בכורה, (יד) ומה היה התבשיל עדשים, (טו) שמקדם היו מכניסין(על) [אל] האבל עדשים, ולבית המשתה עדשים. ויבא עשו (בראשית כה כט), (טז) אמרו ג' עבירות עשה אותו הרשע בו ביום, גנב דכתיב אם גנבים באו לך אם שודדי לילה (עובדיה פסוק ה), ובעל נערה המאורשה, שנאמר מן השדה, אין שדה אלא נערה, שנאמר אם בשדה ימצא [האיש את הנערה] (דברים כב כה), והרג את הנפש, שנאמר והוא עיף, אין עיף אלא הורג, שנאמר אוי נא לי כי עיפה נפשי להורגים (ירמיה ד לא): אמר הקב"ה התניתי עם אברהם, ואתה תבא אל אבותיך בשלום תקבר בשיבה טובה (בראשית טו טו), וזה אחרית טובה, שיהא הצדיק יוצא לחוץ ויאמרו לו ראה בן בנך מה עושה, אמר דוד כי טוב הסדך מחיים (תהלים סג ד), לפיכך נסתלק אברהם בשביל עשו, תדע לך שכן הוא, יצחק שבא מכח אברהם חי ק"פ, ואברהם לא חיה אלא קע"ה, אמר הקב"ה שלא יראה עשו עובר עבירות וקורא תגר עליו, לפיכך נגרעו מחייו של אברהם ה' שנים:

[ד] [הלעיטני נא מן האדם האדם הזה] (בראשית כה ל). (יז) מהו הלעיטני, אמר ר' יוחנן ממך ומן הדומין לך, מן הצדיקים שהן כיוצא בך: ד"א הלעיטני, תן לי אין כתיב כאן, אלא הלעיטני, א"ל הלעיטני נתן לו בזיבורית, א"ל בזיבורית את נותן לי, שפוך את הקדירה לתוך פי, שאין לשון הלעטה אלא לשון שפיכה, (יח) שכך שנו רבותינו אין אובסין את הגמל ולא דורסין אבל מלעיטין, לפיכך אמר הלעיטני: ויאמר יעקב מכרה כיום את בכורתך לי(שם לא), א"ל בכורה אתה מבקש, מבקש אתה חלקי של עולם הבא, א"ל איני יודע אם יש לך חלק לעולם הבא, אבל מכור לי הבכורה (יט) שהיא מפרסמת כיום. מכרה כיום (כ) אמר ר' אחא מי שהוא יודע (להשיב) [לחשב] כראוי לא נטלו ישראל בעולם הזה אלא אלף שנים, שיומו של הקב"ה אלף שנים הן, שנאמר כי אלף שנים(תהלים צ ד): ויאמר עשו הנה אנכי הולך למות(שם לב), (כא) אברהם מת, ורוח הקודש אומר אל תבכו למת בכו בכה להולך(ירמיה כב י),ולמה זה לי בכורה(בראשית שם), ורוח הקודש אומרת ויאהב קללה ותבואהו ולא חפץ בברכה ותרחק ממנו (תהלים קט יז). (כב) כיצד היו הבכורות מקריבין, עד לא הוקם המשכן היה העבודה בבכורות, וכל מי שהיה

הערות ותקונים

בב"ר פס"ה אות ט"ז ותקח רבקה את בגדי עשו החמודות מה שחמד מנמרוד והרגו וטלן, ועיין גם בספר הישר, ואולי נוסף המאמר הזה אל הב"ר פס"ג שהוסיף אחד מהילקוט רמז קי"א, ודברי הילקוט נובעים מפרקי דרבי אליעזר רק הביא המאמר בטעות ע"ש, ועיין בלקח טוב בראשית כ"ז ובהערה ע"ז שם: (יד) ומה היה התבשיל עדשים. עיין ב"ב שם ועיין ב"ר שם ופדר"א פל"ה ולקח טוב (בראשית כה כט) ומה שהעירותי שם: (טו) שמקדם היו מכניסין על האבל עדשים ולבית המשתה עדשים. בב"ר פס"ג מה עדשה זו יש בה אבל ויש בה שמחה, ובפירש"י המיוחס לו בב"ר כתב שאוכלין אותה במשתה ושמחה ואוכלין אותה באבילות כך מפורש בתנחומא, וגם המ"כ הביא זה בשם רש"י ע"ש: (טז) אמרו ג' עבירות. בכ"י פארמא אמרו רבותינו, ועיין פסיקתא דרב כהנא פסקא זכור (דף כ"ב ע"ב) וב"ר פס"ג, ותנחומא תצא בכ"י ובנדפס, ובגמרא ב"ב דף ט"ז ע"ב, ובתנחומא הנדפס ריש שמות, ובתיב"ע, ובלקח טוב איתא חמש עבירות, ועיין ברש"י עה"ת, ועיין בהערות שלי להפסיקתא שם ולמדרש לקח טוב שם: (יז) מהו הלעיטני אמר ר' יוחנן ממך ומן הדומין לך. בכ"י פארמא אמר ר' יהושע וצ"ל אמר ר' יוחנן, ובב"ר פס"ג אות י"ב מובא בתחלה לבאר מלת הלעיטני ואח"כ נמצא שם מן האדום האדום הזה ר' יוחנן וריש לקיש, ר' יוחנן אמר מיניה ומן פטרוניה, וריש לקיש אמר מיניה ומן דכוותיה, ונלחצו המפרשים לפרש כוונת המאמר, ואין ספק אצלי שצ"ל גם בב"ר ר' יוחנן אמר מיניה ומן הדומין, ועיין בפירש"י המיוחס לו בב"ר שכתב האדום עושה לשון דומה כלומר בדומין לך, וכוון למאמר התנחומא. ולפנינו בתנחומא חסר וצ"ל ריש לקיש אמר מן הצדיקים שהן כיוצא בך, והוא המאמר מב"ר מיניה ומן דכוותיה: (יח) שכך שנו רבותינו אין אובסין, שבת דף קנ"ה ע"ב, ומובא גם בב"ר ובפסיקתא שם וברש"י על התורה ובלקח טוב: (יט) שהיא מפרסמת כיום. עיין בלקח טוב שכתב ד"א כיום בפרהסיא: (כ) אמר ר' אחא מי שהוא יודע להשיב כראוי. וכ"ה גם בכ"י פארמא, ותקנתי שצ"ל לחשב. ובב"ר פס"ג אות י"ג אמר ר' אחא כל מי שהוא יודע לחשב ימי הגלות ימצא שיום אחד ישב יעקב בשלוה בצלו של עשו, ועיין בפי' מתנת כהונה ובא"ר מה שהביא בשם הזהר: (כא) אברהם מת ורוח הקודש אומרת אל תבכו למת. בב"ר פס"ג אות י"א על ויזד יעקב נזיד איתא כך אמר לו מה טיבו של נזיד זה, אמר לו שמת אותו זקן, אמר באותו זקן פגעה מדת הדין, אמר לו הין, אמר אם כן לא מתן שכר ולא תחיית המתים, רוח הקודש צווחת אל תבכו למת ואל תנודו לו זה אברהם, בכו בכו להולך זה עשו: (כב) כיצד היו הבכורות מקריבין עד שלא הוקם המשכן היה העבודה בבכורות

מקריב היה ראוי להתברך, שנאמר מזבח אדמה וגו' אבא אליך וברכתיך (שמות כ כד), אמר עשו אין אותו האיש רוצה לא להקריב ולא להתברך, (כג) א"ל הנביא אם לא דם שנאת ודם ירדפך (יחזקאל לה ו), (כד) אמר ר' לוי בשם ר' חנינא בן חמא זה דם הקרבנות ששנא להקריב להקב"ה, (כה) ורבותינו אומרים זה דם המילה שמשך לו ערלה, שנאמר שלח ידו בשלומיו חלל בריתו (תהלים נה כא): ד"א אם לא דם שנאת, ועשו שונא את הדם, אביו מברכו בדם, והוא בטוח בדם, שנאמר ועל חרבך תחיה (בראשית כז מ), ואומר לו אם לא דם שנאת, (כו) אלא ששנא נפשו של אדם, שהיא נתונה בגופו, לפיכך אמר למה זה לי בכורה: ויבז עשו (שם כה לד), (כז) כסבור שהוא שוחק עם יעקב, והקב"ה מסכים מלמעלה, שנאמר כה אמר ה' בני בכורי ישראל (שמות ד כב): ויבז עשו. (כח) בבא רשע בא גם בוז (משלי יח ג), זה עשו, שנאמר ויבז עשו, (כט) (ויבא קלון) [ועם קלון חרפה] (שם), (ל) שבא הרעב לרגלו, שנאמר ויהי רעב בארץ:

[ה] [ויהי רעב בארץ] (בראשית כו א). זש"ה הנה עין ה' אל יראיו (תהלים לג יח), (לא) מדבר באברהם שנקרא ירא אלהים, שנאמר כי ירא אלהים אתה (בראשית כב יב), למיחלים לחסדו (תהלים שם) (לב) שהיה מיחל להקב"ה על פי. להציל ממות נפשם (שם), ממיתתו של נמרוד ולחיותם ברעב (שם) שבא בימיו, שנאמר ויהי רעב בארץ (בראשית יב י): (לג) ד"א הנה עין ה', (לד) זה יעקב, למיחלים לחסדו, (לה) שהיה יעקב מיחל להקב"ה, להציל ממות נפשם, ממיתתו של עשו, (לו) שהיה אומר יקרבו ימי [אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי] (שם כז מא), לחיותם ברעב, (לז) שבא בימיו: ד"א הנה עין ה', זה שבטו של לוי,

---

הערות ותקונים

בבכורות. זבחים דף קי"ב ע"ב, ובב"ר תמצא גירסא אחרת מה ראה אבינו יעקב שנתן נפשו על הבכורה דתנינן עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה בבכורים, משהוקם המשכן נאסרו הבמות ועבודה בכהנים אמר יהיה רשע זה עומד ומקריב לפיכך נתן נפשו על הבכורה, וכן תראה בלקח טוב מה ראה יעקב אבינו לומר לעשו מכרה כיום את בכורתך לי רז"ל אמרו לפי [עד] שלא הוקם המשכן עבודה מותרת בבכורות משהוקם המשכן עבודה בכהנים, וכדי שלא תהא עבודת הקרבנות נעשית ע"י רשע לפיכך השתדל יעקב ליקח ממנו הבכורה: (כג) א"ל הנביא. וכ"ה בכ"י פארמא, ונ"ל וזה שהנביא אומר. ובב"ר הגי' הה"ד כי לדם אעשך ודם ירדפך אם לא דם שנאת ודם ירדפך, ועשו הוא שונא את הדם. ובלקח טוב דכתיב אם לא דם שנאת ודם ירדפך וכי עשו שונא הדם היה והלא רשע רוצח היה: (כד) אמר ר' לוי בשם ר' חנינא בר חמא זה דם הקרבנות. וכן בכ"י פארמא, ועיין ב"ר שם, ובלקח טוב הביא ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא אמר זה דם מילה שכפר בה ר' לוי בשם ר' שמואל אמר זה דם הקרבנות שכפר בהן, ועיין בהערות ל"ו ול"ז מה שהעירותי שם: (כה) ורבותינו אומרים זה דם המילה, עיין בב"ר שם: (כו) אלא ששנא נפשו של אדם שהיא נתונה בגופו. בב"ר מובא זה בשם רבנן רבנן אמרי שנאת דמו של אדם בגופו הה"ד ויאהב קללה ותבואהו ולא חפץ בברכה ר' לוי בשם ר' חמא אמר לא חפץ בברכה לא חפץ בבכורה בהיפוך האותיות: (כז) כסבור שהוא שוחק עם יעקב. בב"ר פס"ג אות י"ד תני בר קפרא ולפי שהיו כמשחקים מנין שהסכים הקב"ה ושחק עמהם וקיים הבכורה ליעקב דכתיב כה אמר ה' בני בכורי ישראל, וכן הגיה הרד"ל במדרש ע"פ הילקוט: (כח) בבא רשע בא גם בוז זה עשו. בב"ר פס"ג אות י"ד ומובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ו בשם ב"ר איתא כך בבוא רשע בא גם בוז בבא רשע זה עשו שנאמר וקרא להם גבול רשעה (מלאכי א) בא גם בוז שבא בזיונו עמו ועם קלון חרפה שנתלוה לו קלונו של רעב, ואין חרפה אלא רעב, המד"א אשר לא תקחו עוד חרפת רעב בגוים (יחזקאל לו): (כט) ויבא קלון. הסגרתי והגהתי סיפא דקרא ועם קלון חרפה, כמו שהוא בב"ר שם: (ל) שבא הרעב לרגלו שנאמר ויהי רעב בארץ, דורש סמוכין ויבז את הבכורה ויהי רעב בארץ: (לא) מדבר באברהם. התחלת המאמר שדורש על אברהם נמצא בב"ר ריש פ"מ ומובא בילקוט לך רמז ס"ז ובילקוט תהלים רמז תש"כ בשם ב"ר, ומן המאמר ד"א זה יעקב עד סוף אות ה' מובא בילקוט תהלים שם בשם תנחומא, ואף כי כל המאמר הוא בתנחומא גם הדרשה זה אברהם ציין על התחלת המאמר ב"ר, ועל ד"א זה יעקב (אשר ליתא בב"ר) ציין תנחומא. ובכ"י פארמא חסר המאמר מדבר באברהם כו' ומתחיל זה יעקב: (לב) שהיה מיחל להקב"ה על פי. פה חסר והיה כתוב אע"פ וחסר הסיום. ובב"ר למיחלים לחסדו שנאמר תתן אמת ליעקב חסד לאברהם וגו' (מיכה ז): (לג) ד"א הנה עין ה' זה יעקב. מכאן מובא בילקוט תהלים שם בשם התנחומא: (לד) זה יעקב. בילקוט שם סיים ויירא יעקב: (לה) שהיה יעקב מיחל להקב"ה. בילקוט שם הגי' למיחלים לחסדו שנאמר ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש וגם שהיה מיחל להקב"ה אע"פ שאמרו לו מת יוסף: (לו) שהיה אומר יקרבו וגו'. זה חסר בילקוט: (לז) שבא בימיו. בילקוט הביא ולחיותם ברעב שנאמר ויכלכל יוסף את

שנאמר ואתנם לו מורא [וייראני] (מלאכי ב ה), למיחלים שהיו מיחלים להקב"ה בכל עת, להציל ממות נפשם, כשהן נכנסין להקריב קרבן, ולחיותם ברעב, שנתן להם אחד מעשרה, שנאמר ואל הלוים (במדבר יח כו): (לח) ד"א הנה עין ה', לפי שהוא אומר ברח דודי ודמה לך לצבי (שה"ש ח יד), (לט) מה הצבי הזה כשהוא ישן עין אחת קמוצה ואחת פתוחה, ואף את ודמה לך לצבי, לכך אמר דוד הנה עין ה' אל יראיו: [ד"א הנה עין ה'], זה יצחק, למיחלים שהיה מיחל להקב"ה, להציל ממות נפשם, שבקש ישמעאל להורגו, (מ) שנאמר ותרא שרה את בן הגר המצרית מצחק (בראשית כא ט), ואין מצחק אלא הריגה, שנאמר יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו (ש"ב ב יד), ולחיותם ברעב, שבא בימיו הרעב, שנאמר ויהי רעב בארץ:

[ו] **וילך** יצחק אל אבימלך וגו' (בראשית כו א). בקש לירד למצרים מיד נגלה עליו הקב"ה, א"ל אל תרד מצרימה (שם ב), אברהם ירד, ויצחק לא ירד, ולמה לא אמר לאברהם אלא ליצחק אל תרד מצרימה, (מא) אמר ר' הושעיא א"ל הקב"ה יצחק, אביך שבא מחוצה לארץ ירד למצרים, אבל אתה שנולדת בארץ ישראל ואתה עולה טהורה תרד בתמיה, לפיכך אל תרד מצרימה: גור בארץ הזאת (שם ג), אמר ר' חנן בשם ר' שמואל ב"ר יצחק למה אינו רוצה שיטמא בחוץ לארץ, מפני שנגזרה גזירה, שנאמר ויהי רעב, לפיכך הוא אומר גור בארץ הזאת. אמר ר' יהושע בן לוי בעולם הזה צדיקים היו מטורפין, שנאמר טרף נתן ליראיו (תהלים קיא ה), אבל לעולם הבא יזכור לעולם בריתו (שם):

[ז] **כך** דרש ר' תנחומא, ויהי כי זקן יצחק וגו' (בראשית כז א), (מב) את מוצא עשרים דור מאדם עד אברהם, ואין כתיב בהן זקנה אלא באברהם, שנאמר ואברהם זקן (שם כד א), עמד יצחק אף הוא כתיב ויהי כי זקן יצחק (שם כז א), עמד יעקב אף הוא כתיב ועיני ישראל כבדו מזוקן (בראשית מח י), זש"ה יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בניהם (תהלים צ טז), ואין הדרה אלא זקנה ושיבה, שנאמר תפארת בחורים כחם והדר זקנים שיבה (משלי כ כט), הוי והדרך על בניהם, (מג) שזכה אברהם ליצחק בחמשה דברים, (מד) כך שנו רבותינו האב זוכה לבן בחמשה דברים

הערות ותקונים

את אביו: (לח) ד"א הנה עין ה' לפי שהוא אומר ברח דודי, זה מובא בילקוט שם בסוף אחר זה יצחק: (לט) מה הצבי הזה כשהוא ישן כו'. בילקוט שם גורס כך מה צבי הזה כשהוא ישן עינו אחת קמוצה ואחת פתוחה יכול אף הקב"ה כן תלמוד לומר הנה עין ה' אל יראיו. ע"כ. כן תיקן הלשון בעל הילקוט. אולם המאמר הזה נמצא בהרחבת לשון בסוף מדרש חזית על הכתוב הזה, וכך איתא שם: ודמה לך לצבי מה צבי זה בשעה שהוא ישן עינו אחת פתוחה ועינו אחת קמוצה, כך בשעה שישראל עושין רצונו של הקב"ה הוא מביט אליהם בשתי עיניו הה"ד עיני ה' אל צדיקים (תהלים לד) ובשעה שאין עושים רצון הקב"ה מביט להם בעינו אחת שנאמר הנה עין ה' אל יראיו, והיא הוספה מאוחרת וכאשר היא לפנינו בתנחומא הנד' נכונה, ועיין ביפה תואר ב"ר ריש פ"מ מה שהביא שם בשם הרב ר' שלמה אלקבץ ז"ל: (מ) שנאמר ותרא שרה וגו' ואין מצחק וכו' שנאמר יקומו וגו'. זה חסר בילקוט שם: (מא) אמר ר' הושעיא את עולה תמימה מה עולה אם יצאת חוץ לקלעים היא נפסלת אף את אם יצאת חוץ לארץ נפסלת. ולזה המאמר כיון רש"י בפירושו עה"ת שהיה דעתו לרדת מצרימה כמו שירד אביו בימי הרעב אמר לו אל תרד מצרימה שאתה עולה תמימה ואין חוצה לארץ כדאי לך: (מב) את מוצא עשרים דור מאדם עד אברהם. עיין לעיל ס' חיי בפ' ואברהם זקן. והמאמר הזה מובא באגדת בראשית פ"מ אות ס"ז וכן מובא בראשית חכמה פרק גידול בנים (והוא ממנורת המאור של ה"ר ישראל ב"ר יוסף אלנקווא, עיין אוצר הספרים אות מ' [illegible]) ובטעות שם בשם תני דבי אליהו, ולקח דבריו מאגדת בראשית והעתיק כלשונו ממש עם השינויים, ולא המאמר הראשון מאות א' בלבד לקח מאגדת בראשית רק גם המאמרים שלאחריו מאות ג' (ומאות ב' השמיט) גם כל הפרק מ"א מתחלתו ועד סופו העתיק, וסעד לזה כי לקח דבריו מאגדת בראשית, כי אחר שהביא דבריו מאות א' ואות ג' סיים „סלוק פ' תורה" ואח"כ כאשר החל להעתיק דבריו מפמ"א מן נביאים רשם „פ' נביאים" ובאגדת בראשית לפנינו חסר דף שלם והדרשות על כתובים חסר, וכן בראשית חכמה שם אחר שסיים דבריו מפמ"א כתב: ע"כ מצאתי ועם היות שיש מקצת טעיות בלשון הענין מובן ולא מצאתי ספר להגיהו כראוי" עכ"ל, ויש עוד להעיר כי המעתיק הזה בראשית חכמה השמיט מפרק מ' אות ג' משל למי שהיה מכתיב טירונא כו'. וכן מפרק מ"א אות ב' משל לבריון שנטל אבן כו': (מג) שזכה אברהם ליצחק בחמשה דברים. מובא בילקוט שמואל רמז קמ"ב בשם התנחומא ומתחיל אל יכרת מבית יואב זב ומצורע כל מי שיש לו זכות זוכה לחמשה דברים כו': (מד) כך שנו רבותינו. עדיות פ"ב מ"ט

(מה) בנוי בכח בעושר בחכמה ובשנים, בנוי מנין, שהיה יצחק נאה כיוסף, כתיב ביוסף ויהי יוסף יפה תואר (בראשית לט ו), (מו) וכשהלך אצל אחיו אמרו הנה בעל החלומות הלזה בא (שם לז יט), ונאמר ביצחק מי האיש הלזה וגו' (שם כד סה), שהיה יצחק נאה כיוסף, מנין שהיה יצחק גבור בכח, ראה כמה בארות חפר, שנאמר וישב יצחק ויחפור וגו' (שם כו יח), ויחפרו עבדי יצחק וגו' (שם יט), ויחפרו באר אחרת וגו' (שם כא), ויעתק משם ויחפור (שם כב), ראה גבורה שהיה בידו, בעושר מנין, שנאמר ויגדל האיש וגו' (שם כו יג), ואומר ויהי לו מקנה צאן וגו' (שם יד), (מז) בחכמה מנין, שאמר לאביו הנה האש והעצים וגו' (שם כב ז), ובשנים [מנין], שהיה בן ק"פ שנה, ואברהם בן קע"ה, (מח) בשביל חמשת הדברים הללו (שזכה בהן), נוספו לו ה' שנים יותר מאביו, לכך נאמר יראה אל עבדיך פעלך וגו' (תהלים צ טז), כל מי שיש לו זכות זוכה בה' דברים הללו, (מט) וכל מי שאין

הערות ותקונים

מ"ט. ובאגדת בראשית ובראשית חכמה הגי' אברהם זיכה את בנו בחמשה דברים ששנו רבותינו, והיא גי' יותר נכונה. ובכ"י פארמא נשמטו המלות „כך שנו רבותינו האב זוכה לבן: (מה) בנוי בכח בעושר בחכמה ובשנים. באגדת בראשית ובראשית חכמה בטעות בנוי בתואר בעושר ובגבורה ובחכמה, המלה בתואר היא מיותרת אשר אחד רצה לפרש מלת בנוי, ומלת בשנים חסר, אבל אח"כ תראה כתוב מפורש בשנים מנין, ויש להעיר כל השיבושים אשר נמצאים באגדת בראשית, נמצאים גם בראשית חכמה שם, וזה נראה כי הר' ישראל אלנקווא העתיק דבריו מן אגדת בראשית: (מו) וכשהלך אצל אחיו אמרו הנה בעל החלומות הלזה בא ונאמר ביצחק מי האיש הלזה שהיה יצחק נאה כיוסף. באגדת בראשית ואחריו בראשית חכמה הלשון משובש, וכך הגי' שם בנוי בתואר שנאמר ויהי יוסף יפה תואר, בחכמה שנאמר הנה בעל החלומות הלזה בא הרי נוי ותואר וחכמה, וביצחק כתיב מי האיש הלזה מה הלזה האמור ביוסף בנוי בחכמה אף הלזה האמור ביצחק בנוי בחכמה, וזה טעות, כי מן הלזה לא נשמע שהיה חכם, רק יש להגיה כמו שהוא לפנינו בתנחומא כ"י. גם תראה אחר שמובא שם באגדת בראשית הגירסא המשובשת ואחר שהביא הראיות על בנוי ועל בחכמה ועל גבורה ועל בעושר, התחיל עוד הפעם ומנין שהיה נאה, הביא הלשון כמו שהוא בתנחומא כ"י לפנינו, וכן הביא בכח מנין עושר מנין ובשנים מנין והם ב' נוסחאות יחד, הנוסחא הראשונה הוסיפו מן ראשית חכמה, והנוסחא השנית היא לדברי בעל אגדת בראשית ששאב דבריו מתוך התנחומא כ"י שלפנינו. ומן הלזה דייק שהיה יצחק נאה, וכן תראה בב"ר פ"ם אות ט"ו ראתה אותו הדור המד"א הנה בעל החלומות הלזה בא, וכן בלקח טוב (בראשית כד סה) מי האיש הלזה ראתה אותו הדור כענין שנאמר רוץ דבר אל הנער הלז (זכריה ב ח), והעירותי שם בהערה קמ"ב בב"ר וילקוט הגי' המד"א הנה בעל החלומות הלזה בא (בראשית לז יט), ובמדרש שו"ט מזמור נ' איתא כיון שראתה רבקה אותו ראתה אותו הדור ונכנס בלבה והיא שאומרה לאליעזר מי האיש הלזה הדור כמו הלז (דניאל ח טז) והעיר שם ידידי הרה"ג מהרא"ש פאדווא נ"י בביאורו אות פ"ח שצ"ל כמו להלז והוא בדניאל שם הבן להלז את המראה, וע"ש ברש"י שכתב וז"ל להלז לשון חשיבות כמו שנקרא דניאל איש חמודות, וכל מקום שנאמר הלז בעל נורה, ומכאן למדנו באגדה יצחק נדמה לאביו בצלם ובדמות שנקרא איש הלז וכן גבי יוסף, וכתבתי זה כי האות אמת הגיה הנה בעל החלומות הלזה בא וטעות הוא בידו וליסנא דהמדרש ב"ר פ"ם אטעיה להרב אות אמת, עכ"ל. ועל זה כתבתי שם ובדפוסים אחרים הגיהו המדפיסים במדרש שו"ט כמו שהגיה האות אמת הנה בעל החלומות הלזה ואני אומר כי ישר הוא ונכון להגיה כן כמו שהוא לפנינו בב"ר, וכמו שתראה מפורש במדרש אגדת בראשית פ"מ מנין שהיה נאה יצחק כיוסף כתיב ביוסף ויהי יוסף יפה תואר, וכשהלך אצל אחיו מה אמרו הנה בעל החלומות הלזה בא ונאמר ביצחק מי האיש הלזה מה הלזה האמור ביוסף שהיה נאה אף הלזה האמור ביצחק שהיה נאה ע"כ. ויש להוסיף כי דברי בעל אגדת בראשית נובעים מתנחומא כ"י שלפנינו לכן יש להביא ראיה מן התנחומא, גם לדברי התנחומא כוון רש"י בדניאל שם ומכאן למדנו באגדה, וברש"י עה"ת (בראשית כד סד) ותרא את יצחק ראתה אותו הדור ותוהא מפניו, וזה נשמע מפסוק שלאחריו על מי האיש הלזה, וגם בתיב"ע שם על מי האיש הלזה תרגם מן גברא הדור ויאה: (מז) בחכמה מנין. זה חסר באגדת בראשית, כי נוסחא הראשונה שנוסף מן ראשית חכמה כתוב בטעות בחכמה שנאמר הנה בעל החלומות הלזה בא. ונמצא לנכון גם בילקוט שמואל שם בשם התנחומא ומ"ש בחכמה י"ל מדא"ל זה אחר ששם עליו העצים ועי' בביאור התורה והמצוה בראשית כב ז: (מח) בשביל חמשת הדברים הללו שזכה בהן נוספו לו ה' שנים יותר מאביו. באגדת בראשית גורס אמר לו הקב"ה אתה זכית בחמשה דברים אלו הרי אני מוסיף לך חמש שנים משל אביך: (מט) וכל מי שאין לו זכות אינו זוכה ונוטל כנגדן ה' פורעניות ומי היה זה זה יואב כו'. זה מובא ג"כ באג"ב שם. ובראשית חכמה ובילקוט שמואל שם, וגם תראה בירושלמי קדושין פ"א ה"ז (דף סא ע"א) אחר שהביא שם המאמר האב זוכה לבן בנוי בכח בעושר ובחכמה ובשנים, סיים וכשם שהוא זכה לו בחמשה דברים כך הוא חייב לו בחמשה דברים ואלו הן מאכיל משקה מלביש מנעיל ומנהיג הה"ד יחולו על ראש

לו זכות אינו זוכה ונוטל כנגדן ה' פורעניות, ומי היה זה זה יואב, שנאמר יחולו על ראש יואב ובנו, [ואל יכרת איש מבית יואב זב ומצורע ומחזיק בפלך ונופל בחרב וחסר לחם] (ש"ב ג כט), זב כנגד הכח, מי שהוא זב (נ) אין חלש ממנו, מצורע כנגד הנוי, מי שהוא מצורע אפילו בחור אין כעור ממנו, (נא) ומחזיק בפלך כנגד העושר שהוא (כאשה עניה) שאם אינה טוה בפשתן אין לה מנין לאכול, וחסר לחם כנגד החכמה, שנאמר לכו לחמו בלחמי (משלי ט ה), (נב) ונופל בחרב כנגד השנים, מי שהוא חוטא לוקה בהם, אבל מי שהוא זוכה נוטל כיצחק, ודוד מקלס תחת אבותיך יהיו בניך (תהלים מה יז):

[ח] **ד"א** ויהי כי זקן יצחק. (נג) זש"ה אבן חן השוחד בעיני בעליו אל כל אשר יפנה ישכיל (משלי יז ח), (נד) אל תאמר כן אלא האבן הוא השוחד בעיני בעליו, בא וראה מה אמר עולתו של הקב"ה לא היה ראוי שיכהה בעיניו, אדם שהוא נותן נפשו על שמו של הקב"ה ונעקד על גבי המזבח היה צריך שיכהו עיניו, אלא אמר הקב"ה הכתבתי בתורתי ושוחד לא תקח (שמות כג ח), למה כי השוחד יעור עיני חכמים (דברים טז יט), ונטל שוחד מעשו והכהיתי את עיניו, ומה אם יצחק הצדיק על שנטל שוחד מבנו כהו עיניו, מי שהוא נוטל שוחד מן אחרים על אחת כמה וכמה, לפיכך נאמר אבן חן השוחד, לפיכך ויהי כי זקן יצחק ותכהין. (נה) לשון רומיית הלא נאמר בכאן: ויאמר אליו בני ויאמר אליו הנני (בראשית כז א), (נו) ורוח הקודש צווחת כי יחנן קולו אל תאמין בו כי שבע תועבות בלבו (משלי כו כה). ז' מקדשות עתידין ליחרב, אוהל מועד וגלגל ושילה ונוב וגבעון ובנין ראשון ובנין שני, לכך כי שבע תועבות בלבו: ד"א הורג את עשרת השבטים ומלכי ישראל הרי שתים, הורג שבט יהודה ובנימין הרי ד', הורג הכהנים והלוים ומלכות בית דוד הרי ז', כי שבע תועבות בלבו:

[ט] **ד"א** ויאמר אליו בני ויאמר אליו הנני. ושלמה צווח כסף סגים מצופה על חרס שפתים דולקים ולב רע (משלי כו כג), (נז) למה עשו היה דומה (נח) למולייר שמבחוץ הוא של זהב, ומרגליות קבועות בו, אלא מבפנים הוא של חרס [כך היה עשו אומר לאביו הנני, ובלבו היה אומר מתי ימות], שנאמר ויאמר עשו בלבו יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי (בראשית כז מא), הרי כסף סגים מצופה על חרס וגו', ופן אתה מוצא שזרעו של [עשו] המן אומר בלבו, ויאמר המן בלבו (אסתר ו ו), אמר

הערות ותקונים

יואב זב ומצורע ומחזיק בפלך ונופל בחרב וחסר לחם, זב תשים, ומצורע עזיב, ומחזיק בפלך בוריי נופל בחרב קצר ימים, וחסר לחם מסכן כו' ע"ש. ובפי' הקצר בירושלמי שם מבאר דברי הירושלמי בטוב טעם ודעת, וסיים ובתנחומא אמר מחזיק בפלך כנגד העושר שדומה לאשה שאם אינה טווה אין לה לאכול, וחסר לחם נגד החכמה שנאמר לכו לחמו בלחמי עכ"ל. וכוון לדברי התנחומא כ"י שלפנינו: (נ) אין חלש ממנו. באגדת בראשית שמי שהוא זב אין לו כח, ובראשית חכמה מפני שהזיבה מתשת כחו של אדם: (נא) ומחזיק בפלך כנגד העושר שהוא כאשה עניה שאם אינה טווה בפשתן אין לה מנין לאכול. וכן מובא בילקוט שמואל שם בשם התנחומא, ובאגדת בראשית ומחזיק בפלך כנגד העושר שהוא כאשה עניה, חסר הסיום, ובראשית חכמה שם הלשון משובש: (נב) ונופל בחרב כנגד השנים. ר"ל כנגד שהאב זוכה לבן בשנים, וכ"ה הגי' באגדת בראשית, אבל בראשית חכמה בטעות ונופל בחרב כנגד התואר מפני מה מפני כשיהרג אדם טוב אין לו תואר, והיא גי' משובשת, כי כבר אמור למעלה מצורע כנגד הנוי, גם תואר איננה אחת מחמשה דברים רק נוי פירושה תואר: (נג) זש"ה אבן חן השוחד. בתנחומא הנדפס אות ח' החל הדרשה ג"כ על הכתוב הזה רק בסגנון אחר: (נד) אל תאמר כן. וכ"ה בכ"י פארמא הלשון מוקשה, והילקוט במשלי על הכתוב הזה לא הביא המאמר הזה: (נה) לשון רומיית. ובכ"י פארמא לשון דומיות באו כאן, וצ"ל לשון רמיות באו כאן: (נו) ורוח הקדש צווחת כי יחנן קולו אל תאמין בו. עיין ב"ר פס"ה אות י"א ויאמר אליו בני ויאמר אל"ו הנני הה"ד כי יחנן קולו אל תאמין בו וגו'. חזקיהו תורגמינא אמר כי שבע תועבות בלבו את מוצא תועבה אחת כתיב בתורה כו' ומובא בילקוט תולדות רמז קי"ד בשם ב"ר וכן בילקוט משלי רמז תתקס"א בפסוק כי יחנן קולו ג"כ בשם ב"ר ואחר שסיים המאמר מב"ר נמצא בילקוט משלי שם „כי שבע תועבות בלבו שבע מקדשות עתידין ליחרב אהל מועד וגלגל ושילה ונוב וגבעון ובית עולמים תרין". והסיום הזה הוא מהתנחומא כ"י שלפנינו וחסר הגליון: (נז) למה היה עשו דומה. מובא בילקוט מלכים רמז קנ"ה בשם התנחומא, ובילקוט ישעיה רמז רפ"ו גם כן בשם התנחומא: (נח) למולייר. המלה יונית ורומית, ופי' דוד נחשת גבוה ואר לחמם בו מים, עיין ערוך ומוספי ערך מלייר. ובכ"י פארמא

נבל בלבו (תהלים יד א), ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה וגו' (ישעיה יד יג), והיה ביום ההוא יעלו דברים על לבבך וגו' (יחזקאל לח י), אמר בלבו שכח אל (תהלים י יא), ועתה שמעי (נא את) [זאת] עדינה היושבת לבטח האומרת בלבבה [אני ואפסי עוד] (ישעיה מז ח) הוי כי שבע תועבות בלבו, ושלמה צווח כסף סגים וגו':

[י] **ועתה** שא נא כליך (בראשית כז ג). (נט) אמר ר' יצחק נפחא [כליך] זו מלכות בבל, שנאמר (ס) ויתן ה' בידו את יהויקים מלך יהודה ומקצת כלי בית האלהים (דניאל א ב), תליך זו [מלכות] מדי, שנאמר (סא) ותלו אותו ואת בניו על העץ (אסתר ט כה), וקשתך זו מלכות יון, שנאמר (סב) כי דרכתי לי יהודה קשת (זכריה ט יג), [וצא השדה זו מלכות אדום] שנאמר ארצה שעיר שדה אדום (בראשית לב ד): ועשה לי מטעמים וגו', ורבקה שומעת וגו', [וילך עשו השדה] (שם כז ד ה), (סג) כיון שהיה צד וקושר והיה המלאך הולך ומתירן ומבריחן, שוב היה צד והמלאך מתירן, ולמה כך אלא לגלגל את השעות עד שילך יעקב וילך ויעשה ויכנס אצל אביו ויאכל ויטול את הברכות, לכך וילך עשו השדה לצוד ציד להביא: ורבקה אמרה אל יעקב וגו' ועתה בני שמע בקולי לאשר וגו', לך נא אל הצאן וגו' (שם ו ח ט), כיון שהלך והביא הלך אצל אביו, שנאמר ויבא אל אביו וגו', ויאמר יעקב אל אביו (שם יח יט), וברכו. ואע"פ שאתם אומרים שיקר יעקב לא שיקר, בלעם אמר לא הביט און ביעקב (במדבר כג כא), (סד) אלא [אמר] אנכי יעקב, עשו [הוא] בכורך וגו', קום נא שבה וגו', ויאמר יצחק אל בנו וגו' (שם שם כא), א"ל כי הקרה ה' אלהיך לפני (בראשית שם שם), ועוד אמר לו כשנעקדת על גבי המזבח ואמר המלאך אל תשלח ידך אל הנער (שם כב יב), שמא היה שם כלום לא הצמיח הקב"ה אלא בשבילך, שנאמר וישא אברהם את עיניו וגו' (שם שם יג), ואף אמר כי הקרה ה' אלהיך לפני, וכיון ששמע יצחק שאמר כי הקרה ה' אלהיך לפני, אמר אין זה עשו, (סה) אמר אין עשו מזכיר ה' אלהיך, א"ל גשה נא ואמושך בני וגו', ויגש יעקב אל יצחק אביו וגו', (שם כא כב) (סו) א"ל הויא את עושה בקולך אבל הידים ידי עשו, (סז) אמר ר' יהודה בר אילעאי בדורות הראשונים היה דורש מהו הקול קול יעקב, קול אדרינוס קיסר [הרג] בביתר שמונים אלף רבוא, אמר ר' יוחנן קולו של יעקב צווח מה שעשו לו ידי עשו בביתר: ולא הכירו כי היו ידיו

הערות ותקונים

פארמא המלה משובשת למן נמר וצ"ל למולייר: (נט) אמר ר' יצחק נפחא כליך זו מלכות בבל. המאמר הזה נשנה בב"ר פס"ה אות י"ג בלי שם האומר רק מתחיל ד"א שא נא כליך זו בבל, ומובא בילקוט תולדות רמז קי"ד בשם ב"ר, וכן מובא בלקח טוב: (ס) ויתן ה' בידו, בב"ר מובא סיפא דקרא ואת הכלים הביא בית אוצר אלהיו: (סא) ותלו אותו ואת בניו על העץ. בב"ר מובא הכתוב ויתלו את המן על העץ (אסתר ז י): (סב) כי דרכת לי יהודה קשת. וסיפא דקרא מלאתי אפרים ועוררתי בניך ציון על בניך יון: (סג) כיון שהיה צד וקושר והיה המלאך הולך ומתירן. בתנחומא הנדפס תולדות אות י"א מובא המאמר בהרחבת לשון כיון שיצא עשו לצוד שלח הקב"ה עליו שטן ולא הניחו לצוד עד שיבא יעקב ויקח את הברכות, ועל עשו נאמר (תהלים קט) הפקד עליו רשע ושטן יעמוד על ימינו, כיצד היה עשו רץ וצד צבי וקושרו ומניחו ורץ ותופס אחר וקושרו ומניחו והשטן מתירן ומבריחן והיה עשו בא ולא היה מוצא אחד מהן וכך עשה ב' או ג' פעמים וכן הוא אומר לא יחרוך רמיה צידו (משלי יב) והיה מגלגל בשעות עד שבא יעקב ונטל הברכות, וכן בב"ר פס"ז אות ב' דאמר ר' יהושע בן לוי כל אותו היום היה עשו צד צבאים וכפתן ומלאך בא ומתירן כו': (סד) אלא אמר אנכי יעקב עשו הוא בכורך. ולזה כוון רש"י אנכי עשו בכורך אנכי המביא לך ועשו הוא בכורך, וכן בלקח טוב הפסיק הדבור ואמר אנכי, אבל עשו בכורך, ועיין בפי' הראב"ע בפסוק י"ג: (סה) אמר אין עשו מזכיר ה' אלהיך. בב"ר פס"ה וילקוט רמז קס"ו אמר יצחק אני יודע שאין עשו מזכיר שמו של הקב"ה זה מזכיר אין זה עשו אלא יעקב, וכן מובא בלקח טוב, וכן הביא רש"י בפירושו עה"ת: (סו) א"ל הויא את עושה בקולך. הלשון משובש, ובכ"י פארמא הרי אתה בקולך יעקב: (סז) ר' יהודה בר אילעאי בדורות הראשונים היה דורש מהו הקול קול יעקב קול אדרייגוס קיסר. המאמר הזה נשנה בירושלמי תענית פ"ד ה"ח (דף סח ע"ד) ושם הגי' להיפך היינו המאמר שהוא לפנינו בשם ר' יוחנן הוא שם בשם ר' יהודה בר אלעאי, גם במקום בדורות הראשונים היה דורש הגי' שם רבי היה דורש, וכך איתא שם אמר ר' יהודה בי רבי אלעאי רבי היה דורש הקול קול יעקב והידים ידי עשו קולו של יעקב צווח ממה שעשה לו ידי עשו בביתר כו'. אמר ר' יוחנן קול אדרייגוס קיסר הורג בביתר שמונים אלף רבוא. וגם בב"ר פס"ה אות כ"א הוא כמו בירושלמי רק שם הגי' ר' יהודה בר אלעאי היה דורש גם בדברי ר' יהודה בר אלעאי

וגו' (בראשית כז כג), (סח) צפה שהרשעים עתידין לעמוד ממנו ולא בקש לברכו (כיון שצפה יקום כשנכבשה ירושלים, היו אומרים העולם מתייראין להכנס לבית המקדש מה עשה נכנס והביא את המנורה, כשראה אותו לא בקש לברך את יעקב בשבילו ולא הכירו) וכיון שצפה שהוא עושה תשובה, מיד וירח את ריח בגדיו ויברכהו וגו' (שם כז), (סט) כשנכנס יעקב נכנס גן עדן עמו, שנאמר כריח שדה אשר ברכו ה', כשנכנס עשו נכנס גיהנם עמו, (ע) שנאמר ויאמר מי איפא (שם לג), ואין איפא אלא גיהנם, שנאמר כי חצבת לך פה קבר וגו' (ישעיה כב טז): (עא) ד"א כריח שדה. צפה שהוא עומד ובונה ציון ומקריב קרבנות בתוכה וברכו, ואין שדה אלא ציון, שנאמר ציון שדה תחרש (מיכה ג יב). אשר ברכו ה', אותה שכתב בהו כטל חרמון וגו' (תהלים קלג ג):

[יא] ויתן לך האלהים (בראשית כז כח). (עב) (מליותו אלא האלהים בשיש לאלהים מליותי) [אלהים אין כתיב כאן אלא האלהים כשישלים אלהים מליותו] הוא נותן לך הברכות שבירכתי אותך, למה שיעקב שותף עם בוראו בכל דבר. אמר ר' פנחס הכהן בר חמא (עג) בשם ר' ראובן ראה מה כתיב לא כאלה חלק יעקב, כי יוצר הכל הוא וגו' (ירמיה י טז): ודוד מקלס עמך נדבות ביום חילך (תהלים קי ג), ומנין שהצדיקים שותפים עם הקב"ה כשהוא צר צורה, שכן כתיב המה היוצרים (יושבי) [ויושבי] נטעים וגו' (דה"א ד כג), [שהם] שותפין עם האלהים בכל בריה, שנאמר עם המלך במלאכתו ישבו שם (שם), עם מלך מלכי המלכים הקב"ה במלאכתו הם יושבים ובוראים ברי', אמר הקב"ה לא דיין שאין אני עושה דבר חוץ מדעתם, אלא כל מה שאני פועל בעולם הזה ובעולם הבא להם הוא מתוקן, הוא שדוד אומר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך וגו' (תהלים לא כ):

[יב] ויתן לך האלהים. ילמדנו רבינו מהו שיקפל אדם את כליו בשבת, (עד) כך שנו רבותינו מקפלין את הכלים אפילו ד' וה' פעמים, ומציעין המטות מלילי

הערות ותקונים

אנעאי ליתא למלת „בביתר". וכן נמצא מאמר ר' יוחנן במדרש חזית סוף פ"ב בפסוק עד שיפוח היום, ושם בטעות הרג בביתר ת' רבוא אלף צ"ל שמונים אלף רבוא. ובגמרא גיטין דף נ"ז ע"ב איתא כך הקול קול יעקב והידים ידי עשו הקול זה אדריינוס קיסר שהרג באלכסנדריא של מצרים ששים רבוא ט' קול יעקב זה אספסיינוס קיסר שהרג בכרך ביתר ארבע מאות רבוא ואמרי לה ארבעת אלפים רבוא: (סח) צפה שהרשעים עתידין לעמוד ממנו ולא ביקש לברכו כיון שצפה יקום כשנכבשה ירושלים היו אומרים כו'. המאמר משובש וכצ"ל צפה שהרשעים עתידין לעמוד ממנו ולא ביקש לברכו וכיון שצפה שהוא עושה תשובה מיד וירח את ריח בגדיו ויברכהו, וכל השאר מיותר והסגרתי, והמלות „יקום כשנכבשה ירושלים היו אומרים העולם מתייראין להכנס לבית המקדש מה עשה נכנס והביא את המנורה" הוא הוספה חיצונית שהוסיף אחד מן ב"ר פס"ה אות כ"ב ומובא בילקוט בשם ב"ר ברמז קט"ו וירח את ריח בגדיו [ריח בוגדיו כן היא גירסת הילקוט] כגון יוסף משיתא ויקום איש צרורות, ועיין לקח טוב בראשית כ"ז כ"ג גם בהערה צ"ז שם, וע"ש מה שמובא מן יוסף משיתא בשעה שבקשו שונאים להכנס להר הבית נכנס והוציא מנורה של זהב כו' ע"ש. והמעתיק שהוסיף זה אל התנחומא הביא זאת מן יקום שהוא נכנס והביא את המנורה. וראיתי גם בכ"י פארמא הגי' וכיון שנכבשה ירושלים בימי יהויקים היה אומר העולם מתיראים להכנס לבית המקדש מה עשה נכנס והביא המנורה כשראה אותו לא בקש לברך את יעקב בשבילו ולא הכירו. ועיין בשוחר טוב מזמור י"א שם מובאים הדברים רק מן יקום איש צרורות לבד כמו שהוא בב"ר: (סט) כשנכנס יעקב נכנס גן עדן. ב"ר שם ותנחומא הנדפס תולדות אות י"א וכן מובא ברש"י עה"ת: (ע) שנאמר ויאמר מי אפוא ואין אפוא אלא גיהנם. זה ליתא בב"ר ושם סיים המד"א בא זדון ויבא קלון: (עא) ד"א כריח שדה שהוא עומד ובונה ציון כו'. בב"ר פס"ה אות כ"ג נמצא המאמר הזה בסגנון אחר ד"א מלמד שהראה לו הקב"ה בית המקדש בנוי וחרב ובנוי ראה ריח בני הרי בנוי המד"א ריח ניחוח תשמרו, כריח שדה הרי חרב כמד"א ציון שדה תחרש, אשר ברכו ה' בנוי ומשוכלל לעתיד לבוא כענין שנאמר כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם: (עב) מליותו אלא האלהים בשיש לאלהים מליותו, הלשון משובש ותקנתי שצ"ל אלהים אין כתיב כאן אלא האלהים כשישלים אלהים מליותו, ובלד הכ"י כתוב מליותו פי' שם שלם וכשישלים מליותו פי' לעתיד לבא אז הברכות נתונים ליעקב, וראיתי בכ"י פארמא הגי' כך, אלהים אין כתיב כאן אלא ויתן לך האלהים כשיטול מלמיתו [צ"ל מליותו] הוא נותן לך הברכות שברכתי אותך: (עג) בשם ר' ראובן. המלות האלה חסרים בכ"י פארמא: (עד) כך שנו רבותינו.

שבת לשבת, אבל לא משבת למוצאי שבת, (עה) ובאלו כלים אמרו שמקפלין את הכלים כל שהוא ללבשו בשבת, אבל ללבוש אחר השבת אסור לקפלן בשבת, וכלים שמתקפלין בשני בני אדם אסור, יחידי מותר לקפלו ואינו חושש, (עו) שצריך אדם להיות מכבד את השבת בכסותו, שנאמר וקראת לשבת עונג (ישעיה נח יג), ובמה ישראל מכבדין את השבת, במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, שמתחלה כך עשה הקב"ה, שנאמר ויעש (לו) [ה'] אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם (בראשית ג כא), מהו כתנות עור, [בגדי] כהונה גדולה שהלבישן הקב"ה שהיה בכבודו של עולם: (עז) ועוד שנו רבותינו עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות והעבודה בבכורות, לכך הלביש הקב"ה לאדם בגדי כהונה גדולה שהיה בכורו של עולם, בא נח [ומסרן לשם, ושם] מסרן לאברהם, ואברהם מסרן ליצחק, ויצחק מסרן לעשו, שהיה בכורו, ועשו היה רואה את נשיו עובדות ע"ז והפקידן אצל אמו, כשעמד יעקב ולקח הבכורה מן עשו אמרה רבקה הואיל שלקח יעקב את הבכורה מיד עשו, בדין הוא שילבש הבגדים הללו, (עח) שנאמר ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות (שם כז טו), נכנס יעקב אצל אביו והריח בו, שנאמר וירח את ריח בגדיו ויברכהו וגו', מה בירכו ממה שקראו בענין ויתן לך האלהים וגו':

[יג] [ויתן לך האלהים]. (עט) כתיב שרשי פתוח אלי מים (איוב כט יט), מי אמר הפסוק הזה, איוב אמרו על עצמו, ועל בית המקדש, ועל יעקב, כיצד מדבר בעצמו שרשי פתוח וגו', פתח ביתו היה פתוח לעוברים ושבים וביותר לבני תורה, מהו אלי מים, לאילי של תורה וגבוריה, כשם שאת אומר ראיתי את האיל מנגח ימה וצפונה (דניאל ח ד), [למים] אין כתיב כאן, אלא אלי מים, שהיה ביתו של איוב פתוח לעוברי דרכים ושבים, למד מביתו של אברהם, לפיכך וטל ילין בקצירי (איוב שם). אמר ר' חנינא הכל היו רואין בזמן שהיה איוב קוצר את שדהו שהיו עננים קשורין על קצירו, (פ) בשביל שלא ישיב ליחו מן השרב, לכך וטל ילין בקצירי: ד"א שרשי פתוח אלי מים (פא) זה בית המקדש שהיו שעריו פתוחין לתורה, שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נה א), (פב) כמו ששנו רבותינו ג' בתי דינין היו שם, אחד על פתח הר

הערות ותקונים

משנה שבת דף קי"ג ע"א: (עה) ובאלו כלים. הוספה מבעל התנחומא, ולזה כוון רש"י בפי' המשנה שם אפילו ד' וה' פעמים כדי לחזור וללובשן בו ביום, והמאמר השני מהתנחומא כלים שמתקפלין בשני בני אדם אסור יחידי מותר לקפלו ואינו חושש, כן הוא בירושלמי שבת פט"ו ה"ג, ובבבלי שם דבי ר' ינאי שאמרו לא שנו אלא באדם אחד אבל בשני בני אדם לא. וכן פסק הרמב"ם ה' שבת פכ"ב הכ"ב וכשיקפל לא יקפל אלא איש אחד אבל לקפל בשנים אסור: (עו) שצריך האדם להיות מכבד את השבת בכסותו, עיין שבת דף קי"ג ע"א ועיין ירושלמי פאה פ"ח ה"ח (דף כא ע"ב) אמר ר' חנינא צריך אדם שיהא לו שני עטופין אחד לחול ואחד לשבת כו'. ודברי הירושלמי מובאים בפסיקתא רבתי פכ"ג אות א' ע"ש: (עז) ועוד שנו רבותינו. מובא לעיל באות ד', והמאמר נשנה בזבחים דף קיב ע"ב בכורות דף ד ע"ב וב"ר פס"ג אות י"ג ובאגדת בראשית פמ"ב אות א', וגם במדרש במ"ר פ"ד אות ה' מובא בלשון שנו רבותינו, ובמדרש במ"ר שם מובא המאמר בהרחבת לשון, וכך איתא שם: בתחלה היו הבכורות משמשין עד שלא עמד שבט לוי כמה ששנו רבותינו עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה בבכורות כו' ותדע לך שהיו הבכורות מקריבין עד שלא עמד שבטו של לוי, צא מתחלת בריתו של עולם אדם הראשון היה בכורו של עולם וכיון שקירב קרבנו שנאמר ותיטב לה' משור פר מקרין מפרים (תהלים סט), לבש בגדי כהונה שנאמר ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם בגדי שבת היו והיו הבכורות משתמשין בהם כיון שמת אדם מסרן לשת, שת מסרן למתושלח, כיון שמת מתושלח מסרן לנח, עמד נח והקריב קרבן שנאמר ויקח מכל הבהמה הטהורה וגו', מת נח ומסרן לשם כו'. ועיין פדר"א פ"ח: (עח) שנאמר ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות, עיין לקח טוב בראשית כ"ז ט"ו ובהערה ע"ז: (עט) כתיב שרשי פתוח אלי מים. עיין דרשה אחרת על הכתוב הזה בב"ר ריש פס"ו ומובא בילקוט רמז קט"ו וכן בילקוט איוב רמז תתקי"ז בשם ב"ר, וכן מובא באגדת בראשית פמ"ג בסגנון אחר ממה שהוא בתנחומא ובמדרש ב"ר: (פ) בשביל שלא ישיב ליחו מן השרב. בכ"י פארמא בשביל שישתלהו מן השרב: (פא) זה בית המקדש. מובא בילקוט איוב רמז תתקי"ז בשם התנחומא: (פב) כמו ששנו רבותינו. משנה סנהדרין דף פ"ו ע"ב ועיין תוספתא סנהדרין פ"ז וחגיגה פ"ב וירושלמי סנהדרין פ"א ה"ג (דף יט ע"ג).

הבית, ואחד על (פג) פתח (העירה) [העזרה], ואחד בלשכת הגזית, הוי שרשי פתוח וגו', ומהו וטל ילין בקצירי, שאין הטל [זז] משם, שנאמר כטל חרמון וגו' (תהלים קלג ג): ד"א שרשי פתוח אלי מים, זה היה יעקב מרדף בבתי מדרשות הפתוחין לתורה, לפיכך וטל ילין בקצירי, אלא כשיבוא אצל אביו לקבל עשר ברכות בטל הוא פותח לך, ויתן לך האלהים מטל השמים וגו':

[יד] (פד) **ד"א** ויתן לך האלהים, יתן לך ויתן לך, יתן לך משלו, ויתן לך משל אבותי, ויתן לך את ברכת אברהם: ויתן לך האלהים, (פה) מהו האלהים, בדין, אם היה ראוי לך יתן לך, ואם לאו לא יתן לך, אבל לעשו לא אמר כן, אלא משמני הארץ וגו' (שם לט), בין צדיק בין רשע יתן לך, למה אלא כך אמר יצחק, עשו רשע הוא, ויעקב הצדיק אפילו עושה מצוה ומתייסר אינו קורא תגר [אחר מדת הדין, אבל הרשע אם עושה מצוה אחת או התפלל ואינו נענה הוא מתחיל לומר] כשם שהתפללתי לפני ע"ז ולא מצאתי ממש [אף לפני הקב"ה התפללתי ולא מצאתי ממש], וכן שלמה אמר כשבנה בית המקדש התחיל מתפלל לפני הקב"ה, שנאמר אז אמר שלמה ה' אמר לשכון בערפל (מ"א ח יב), התחיל סידר תפלתו ואמר רבונו של עולם כשיהא אדם מישראל בא ומתפלל באז ומבקש בנים או דבר אחר, אם היה ראוי תן לו, ואם לאו אל תתן לו, שנאמר ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע [את] לבבו (שם שם לט), אבל הנכר אם יבא ויתפלל לתוכו, מה שהוא מבקש תן לו, שנאמר וגם אל הנכרי וגו' (שם שם מא), (ואתה) [אתה] תשמע השמים וגו' (שם שם מג), ומה אם אין אתה עושה לו כל מה שהוא מבקש, הוא מסיח ואומר לו כך אותו הבית של שלמה, הולך מסוף העולם ועד סופו, ונתיגעתי כמה דרכים ובאתי והתפללתי בתוכו ולא מצאתי בו ממש כשם שלא מצאתי בע"ז, הוי לעשו הוא אומר, הנה משמני הארץ וגו', למה מפני שהוא מחוסר אמנה, אבל ליעקב שהוא בעל אמונה וצדיק, אמר ויתן לך האלהים בדין:

[טו] **[ויתן** לך], מה כתיב למעלה מן הענין, ויהי כי זקן יצחק וגו' (בראשית כז א), ורבקה אמרה וגו' (שם שם ו), ותתן את המטעמים וגו' (שם שם יז), אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום בשם ר' חלבו הכניסה אותו עד מחיצתה, עד היכן שהיה לה רשות ליכנס, אמרה לו בני עד כאן הכנסתי עמך, מכאן ואילך אלהיך יכנס עמך, נכנס כיון שאמר לו כי הקרה ה' אלהיך לפני, (פו) אמר ר' יוחנן בשעה שאמר כי הקרה ה' אלהיך לפני, אמר יצחק הלשון הזה אינו לשון עשו אלא לשון יעקב, שנאמר הקול קול יעקב, תדע לך שהוא כן, כשנכנס יעקב מה אמר קום נא שבה וגו', אבל כשנכנס עשו [מה אמר לו יקום אבי, ראה] מהו אומר היאך הוא מסיח בטירחא יקום אבי וגו', התחיל יצחק אומר ליעקב גשה נא ואמושך וגו', (פז) אמר ר' יהושע כיון שאמר גשה נא הרתית גופו והיה שוחה כשעוה הזו, מה עשה הקב"ה (פח) אמר לשני המלאכים וסייעו, לגבריאל ולמיכאל, למיכאל מימינו ולגבריאל משמאלו, והוא בכבודו יתברך שמו תומך

הערות ותקונים

ע"ג) ושם הגי' ואחד בחיל, והתנחומא הביא כלשון המשנה: (פג) על פתח העירה. תקנתי שצ"ל העזרה: (פד) ד"א ויתן לך האלהים. ב"ר פס"ו אות ג' ולקח טוב: (פה) מהו האלהים בדין. כל המאמר הזה הביא רש"י עה"ת (בראשית כז כח) האלהים מהו האלהים בדין עד כדי שלא יקרא עליך תגר. וידידי הרב הגדול מהר"א בערלינער בעל זכור לאברהם לא ראה המקור, וכן נמצא התחלת המאמר באגדת בראשית פמ"ב אות ג' ושם מובא משל אחד אשר לקוח מן ברייתא דמס' אצילות: (פו) אמר ר' יוחנן. ב"ר פס"ה אות י"ט: (פז) אמר ר' יהושע כיון שאמר גשה לי הרתית גופו והיה שוחה כשעוה. בב"ר שם והיה לבו רפה כשעוה. ובלקח טוב אמר ר' הושעיא בשעה שאמר יצחק ליעקב גשה נא ואמושך נרתע ונזדעזע והיה לבו לשעוה, והעירותי שם בהערה פ"ט בב"ר וילקוט חסר שם האומר אולם נשנה המאמר גם בב"ר פמ"ד ושם איתא לנכון אמר ר' הושעיא בשעה שאמר כו', לכן יש לתקן גם פה בב"ר כמו שהביא רבינו טוביה ז"ל ועוד תראה בילקוט רמז קי"ג מובא המאמר הזה ונרשם בצדו ב"ר פס"ה והובא לנכון בשם הושעיא ע"כ, ומדברי התנחומא שלפנינו תראה ג"כ סעד לזה: (פח) אמר לשני המלאכים וסייעו למיכאל מימינו ולגבריאל משמאלו. בב"ר איתא כך וזימן לו הקב"ה שני מלאכים אחד מימינו ואחד משמאלו והיו אוחזין אותו במרפקו כדי שלא יפול הה"ד אל תשתע כי אני אלהיך (ישעיה מא) אל תשוע דרש תשתע לשון

בו מאחוריו, ואמר לו יעקב למה אתה מתיירא וגופך שוחה עליך, אני אלהים (פט) ואיסטריא שלי בעזרך ותומכין לך ואתה מתיירא, שנאמר אל תירא כי עמך אני אל תשתע כי אני אלהיך אמצתיך אף עזרתיך אף תמכתיך בימין צדקי (ישעיה מא י), אל תירא כי (אתך) [עמך] אני ואל ישוח גופך שאני עמך, ואל תשתע כי אני אלהיך אמצתיך במיכאל ואף עזרתיך בגבריאל ואף תמכתיך בימין צדקי, (צ) מיד א"ל [יצחק] הקול קול יעקב והידים ידי עשו, כחך קשה משלו, עשו אם תופש את אדם הרי הוא בידו, ואם [הוא] בורח אינו יכול לעשות לו דבר, אבל אתה אפילו אדם בורח מסוף העולם [ועד סופו], הקול קול יעקב, אתה אומר [דבר] בבית הכנסת והרי הוא בא מעצמו:

[טז] (צא) ד"א הקול קול יעקב. כל הקולות שלך, שנאמר ויהי קולות וברקים (שמות יט טז), ואין הגשמים יורדין אלא בזכותך, שנאמר לקול תתו המון מים בשמים (ירמיה י יג): ד"א הקול קול יעקב והידים ידי עשו, ידיו של עשו מתמוטטות כשיבא קולו של יעקב, זה מלך המשיח, שנאמר על הר גבוה עלי לך מבשרת ציון הרימי בכח קולך (ישעיה מ ט): ד"א הקול קול יעקב, א"ל עשו אחיך אם הגיעו צרה מתחיל מחרף ומגדף, אבל את אם הגיעך יסורין כבוש יצרך ואל תכעוס בקולך את יוצרך, ואם מפטפט אתה בקולך, הרי ידי עשו ממשמשות בך, [ואם לאו הקול קול יעקב, מהו והידים ידי עשו] שכן את מוצא ברפידים, פימטו ישראל בקולם ואמרו היש ה' בקרבנו וגו' (שמות יז ז), מיד בא עליהם עמלק, שנאמר ויבא עמלק (שם שם ח): א"ל יצחק אתה זה בני עשו, א"ל אני, א"ל הגישה לי ואוכלה וגו', (צב) מהיכן היה לו יין, הרי מצאנו שלא נתנה לו אמו יין, אלא ותתן את המטעמים וגו', ומי הביא לו יין, מיכאל הביאו לו יין מגן עדן. (צג) אמרו רבותינו אין את מוצא יין של ברכה אלא זה, ושל אברהם, שנאמר ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין וגו' (בראשית יד יח), ואף זה כיון ששתה בירכו. א"ל גשה נא ושקה לי בני, ויגש וישק לו וגו', [היה צריך לומר ראה ריח בגדיו ויברכהו אלא אמר ראה ריח בני כריח שדה] והיה צריך לומר ראה ריח בגדי בני, אלא אמר לו ראה ריח בני, מלמד שריחו של צדיקים מעין העולם הבא, מהו כריח שדה וגו' שהיו בגדי אדם הראשון ונטלו ריח מגן עדן, (צד) מיד א"ל ויתן לך האלהים, מטל השמים, זו היא תורה, שנאמר תזל כטל אמרתי (דברים לב ב), ומשמני הארץ, אלו הנביאים, ורוב דגן זה תלמוד, ותירוש אלו המדרשים. (צה) ד"א מטל השמים זה המן, (צו) שנאמר וברדת הטל (במדבר יא ט), (צז) ומשמני הארץ זה

הערות ותקונים

לשון שעוה. ובילקוט רמז קע"ו סיים אל תהיה לבך כשעוה. ובילקוט ישעיה רמז ש"ג הביא מאמר המדרש ב"ר פפ"ה וסיים והוא בעצמו אמר ליה אל תירא ואל תשתע אמצתיך במיכאל עזרתיך בגבריאל אף תמכתיך בימין צדקי, הסיום הוא מתנחומא שלפנינו: (פט) ואסטריא שלי. נ"ל ואסטרטלטא או ואסטרטליטוס, עיין ערוך השלם נד קע"ו. וראיתי בכ"י פארמא ואיסכורטיא נ"ל ואיסטרטיא והטי"ת נפרדה, ופי' איסטרטיא חיילות כמו אסטרטיא של מלך: (צ) מיד אמר ליה יצחק הקול קול יעקב כחך גדול משל עשו. מובא בילקוט תולדות רמז קע"ו בשם התנחומא: (צא) ד"א כו' כל הקולות שלך. גם זה מובא בילקוט שם, והשמיט באמצע מאמר שלם אחר הסיום לקול תתו המון מים בשמים דלג עד אם מפטיט בקולך: (צב) מהיכן היה לו יין. מובא בילקוט תולדות רמז קע"ו בשם התנחומא, ולמאמר התנחומא כוון בעל תיב"ע (בראשית כז כה) ולא הוה חמרא גביה ואזדמן ליה מלאכא [אולי צ"ל מיכאל] ואייתי מן חמרא דאצטנע בעינבוי מן יומא שירוי עלמא ויהביה ביד יעקב: (צג) אמרו רבותינו. עיין ב"ר פמ"ג אות ו' הוציא לחם ויין אלו הנסכים: (צד) מיד א"ל ויתן לך האלהים מטל השמים זו היא תורה. המאמר נשנה גם בב"ר פס"ו אות ג' ומובא בילקוט רמז קע"ו בשם ב"ר וכן במס' אצילות בסוף אגדת בראשית, ושם הגי' מטל השמים זו מקרא, וכן הגי' שם ומשמני הארץ זו משנה, דגן א תלמוד, תירוש זה אגדה, במקום לפנינו ומשמני הארץ אלו הנביאים: (צה) ד"א מטל השמים זה המן. נשנה בב"ר שם ומובא בילקוט תולדות רמז קע"ו בשם ב"ר, ומובא גם באגדת בראשית פ"מ אות ג' וכן מובא במס' אצילות (סוף אגדת בראשית): (צו) שנאמר וברדת הטל. כ"ה גם באגדת בראשית אולם בב"ר ובילקוט ובמס' אצילות מובא הכתוב ויאמר ה' אל משה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד): (צז) ומשמני הארץ זה הבאר. בב"ר ובילקוט נוסף זה הבאר שהיתה מעלה להם מיני דגים שמנים יותר מדאי, וכן מובא באגדת בראשית ובמס'

הבאר: (צח) ד"א מטל השמים זה ירושלים, שנאמר כטל חרמון וגו' (תהלים קל"ג ג), (צט) ומשמני הארץ זו סולת של מנחות, ורוב דגן ותירוש זו שמן זיתים: (ק) ד"א ורוב דגן ותירוש אלו כהנים גדולים, כיון שברכו את אלו, הוסיף שש ברכות כדי שיהיו עשרה, אלו הן (קא) יעבדוך עמים אלו בני נח, וישתחוו לך לאומים אלו בני קטורה, הוי גביר לאחיך אלו בני ישמעאל, וישתחוו לך בני אמך אלו בני עשו, אורריך ארור זה בלעם וחביריו, ומברכיך ברוך זה משה וחביריו:

[יז] (קב) **כשבא** יעקב לברך את יהודה אמר לו וישתחוו לך בני אביך (בראשית מט ח) שהיו לו נשים הרבה, אבל יצחק שהיה לו אלא רבקה אמר ליעקב וישתחוו לך בני אמך: ויהי כאשר כלה יצחק לברך את יעקב ויהי אך יצא יצא, (שם כז ל) (קג) שתי יציאות כתיב כאן יצא יצא, (קד) (יצחק אמר) (קה) החלון של יצחק היה לו ב' פיאות, שער מן הצפון ושער מן הדרום, יעקב ירד (קו) והריסקום בידו, צפה את עשו ונטמן אחר הפתח, (קז) מי שבאור אינו צופה אותו (שכחו) [שבחשיכה], לכך אך יצא יצא, שאילו ראהו עשו היה הורגו. (קח) אמר ר' יהושע בן לוי בשתי שעות היה לומד עשו נכנס אצל אביו ובשש שעות היה יצא, ויעקב שאיחר [כל כך] בכל העסק הזה, היכן היה עשו עד אותה שעה, אמר ר' יהושע בן לוי (קט) היה צד ציד ואוסרו, והמלאך מתירו ומבריחו, הוא שנאמר לא יחרוך רמיה צידו והון אדם יקר חרוץ (משלי יב כז), אמר הקב"ה לא נודע ליעקב מה נעשה לו נסים, שבשעה שהוא יוצא נכנס עשו, שנאמר ויהי אך יצוא יצא וגו', לכך אמר דוד כי גדול אתה ועושה נפלאות

הערות ותקונים

ובמס' אצילות: (צח) ד"א מטל השמים זה ירושלים. נשנה ג"כ בב"ר שם ובילקוט, ובמס' אצילות ושם הגי' זה ציון, אולם מאגדת בראשית נשתבש הלשון ויש לתקן שם ע"פ התנחומא כי דבריו נובעים מתנחומא שלפנינו בכ"י: (צט) ומשמני הארץ זו סולת של מנחות ורוב דגן ותירוש זו שמן זיתים. וכ"ה בכ"י פארמא, ולדעתי צ"ל להיפך ומשמני הארץ זו שמן זיתים ורוב דגן זו סולת של מנחות, ויש להוסיף ותירוש אלו הנסכים, כי הנסכים באו מיין. ובב"ר ובילקוט ובמס' אצילות ומשמני הארץ אלו הקרבנות, דגן אלו הביכורים. תירוש אלו הנסכים. (ובילקוט במקום מטל השמים זו ציון גורס הוא מטל השמים אלו מנחות) ובב"ר שם נמצא בראש המאמר ומשמני הארץ אלו הקרבנות כדכתיב עולות מחים אעלה לך. הוא הוספה חיצונית ומיותר שם, רק אחד רשם בצד המדרש על המאמר השני אחר ד"א מטל השמים זה ציון „ומשמני הארץ אלו קרבנות כדכתיב עולות מחים אעלה לך" ומובא פנימה שלא במקומו כי אין שם מקומו רק כאן כשדורש על ציון, וכן תראה בילקוט ובמס' אצילות ששם אצל הדרשה אלו הבחורים אלו הבתולות לא נמצאת שם ההוספה ההיא: (ק) ד"א ורוב דגן ותירוש אלו כהנים גדולים. זה ליתא בב"ר: (קא) יעבדוך עמים אלו בני נח. עיין בב"ר והדרשה שם בסגנון אחר, ומובא גם בלקח טוב, ועיין במס' אצילות הביא בתחלה כמו שהוא בתנחומא לפנינו (ומזה תראה שהיה לפניו התנחומא כ"י שלפנינו) ואח"כ הביא ד"א יעבדוך עמים אלו הם השבעים אומות כמו שהוא בב"ר, וכאשר הביא שם מאמר הראשון מהתנחומא נשמט „הוי גביר לאחיך אלו בני ישמעאל". וגם יש להעיר כי גם בתרגום ירושלמי ובתרגום יב"ע ג"כ יש חלוקי דרשות בזה: (קב) כשבא יעקב לברך את יהודה. ב"ר פס"ו אות ד' וילקוט שם ורש"י עה"ת ולקח טוב: (קג) שתי יציאות כתיב כאן יצא יצא. בלקח טוב הביא וז"ל אך יצא יצא שתי יציאות הללו למה אמר ר' אייבו שנראה כיוצא ולא יצא לפי שפגע בעשו ועמד לו אחורי הדלת לכך נאמר יצא יצא. והעירותי שם בהערה קי"ג נראה כי היה לפניו הגי' במדרש ב"ר כמו שהיה לפני הרב רבינו בעל הערוך בערך וסטרומפומיטא אך יצא יצא אך יצא אינו אומר אלא אך יצא יצא וע"ע שם בהערה קי"ד: (קד) (יצחק אמר) הסגרתי, ואולי היה כתוב ר' אייבו אמר, עיין בב"ר שם, שוב ראיתי בכ"י פארמא כתוב לנכון ר' אייבו אמר: (קה) החלון של יצחק היה לו ב' פיאות, וכן הוא בכ"י פארמא ושם הגי' ב' פיות. וברור שצ"ל הפילון של יצחק ופי' האוהל, ובב"ר שם אמר ר' אייבו פוליונו של אבינו יצחק מפולש היה זה בא מכאן וזה בא מכאן: (קו) והריסקום בידו. נראה שצ"ל והדיסקום בידו, והיא מלה יונית ורומית discus δισκος מין כלי וקערה אשר בה מביאים המאכל על השלחן, ובכ"י פארמא חסרים המלות „יעקב ירד והריסקום בידו": (קז) מי שבאור אינו צופה אותו (שכחו) [שבחשיכה]. כן הגהתי, וגם בכ"י פארמא ראיתי הגי' אינו צופה אותו שבחושך. וכן תראה בנדפס אות י"א אך יצא יצא זה יצא וזה נכנס האיך היה הדבר אלא מי שנתון באורה אינו רואה למי שנתון בחשיכה אבל מי שהוא נתון בחשיכה רואה למי שנתון באורה עשו בא מן השוק ולא ראה ליעקב שהיה לפנים מן הבית אבל יעקב ראה אותו מבפנים ונטמן אחורי הדלת: (קח) אמר ר' יהושע בן לוי. בכ"י פארמא הגי' אמר ר' יהודה הלוי וכן במאמר שלאחריו הגי' שם אמר ר' יהודה הלוי: (קט) היה צד ציד

ואוסרו

אתה אלהים לבדך (תהלים פו י), יודע מה נסים ונפלאות אתה עושה עם האדם הזה והוא אינו יודע, האדם הזה ישן על מטתו עומד ללבוש בגדיו, עד שהן מפלאין אם יש בו נחש או עקרב ישליכם ולא ידע בהם וניצל מהן, לפיכך א"ל דוד לך לבדך לעשות פלאים עלינו להיות מברכין אותך, שנאמר ברוך ה' אלהים וגו' (שם עב יח), במצרים עשית לנו נסים, ואנו אמרנו לך שירה על הים, א"ל הקב"ה בעולם הזה עשיתי לכם פלאים, וגאלתי אתכם משעבוד מצרים, כך אני עתיד לגאול אתכם לעתיד לבא משעבוד אדום, ולעשות לכם נפלאות, שנאמר כימי צאתך (ממצרים) [מארץ מצרים] אראנו נפלאות (מיכה ז טו):

[יח] (קי) **אני** ישנה ולבי ער (שה"ש ה ב). אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבון העולמים (קיא) אני ישנה מבית המקדש, ולבי ער בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. אני ישנה מן הקרבנות, ולבי ער במצות ובצדקות. אני ישנה מן המצות, ולבי ער לעשותם. אני ישנה מן הקץ, ולבי ער לגאולה. אני ישנה מן הגאולה, (קיב) ולבי ער להקב"ה (עד) שיגאלני. (קיג) אמר ר' חייא בר אבא (היאך) [היכן] מצינו שנקרא הקב"ה לבן של ישראל, מן המקרא הזה צור לבבי וחלקי אלהים לעולם (תהלים עג כו). קול דודי דופק (שה"ש שם), זה משה, שנאמר ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה (שמות יא ד). פתחי לי (שה"ש שם), (קיד) אמר ר' יוסי אמר הקב"ה פתחי לי פתח (קטו) כחודה של מחט, ואני פותח לך [פתח] שיהו (קטז) אוהלות (ובצור צירות) [וכצוצריות] נכנסין בו. אחותי (שה"ש שם), במצרים שנתאחו לי בשתי מצות, (קיז) בדם פסח ובדם מילה. רעיתי (שם), נתרעו לו בים, ואמרו ה' ימלוך לעולם ועד (שמות טו יח), יונתי (שה"ש שם) במרה (קיח) שנצטויתי לי כיונה במצות, תמתי (שה"ש שם), שנתתמו לי בסיני ואמרו (קיט) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כד ז). (קכ) שראשי נמלא טל (שה"ש שם)[שנאמר] אף שמים נטפו (שופטים ה ד):(קכא) ד"א אני ישנה וגו',(קכב) יעקב נתייאש לו שלא יטול את הברכות מיצחק, אלא ולבי ער ורבקה אמרה וגו' ועתה בני שמע

הערות ותקונים

ואוסרו והמלאך מתירו. עיין לעיל אות ט': (קי) אני ישנה ולבי ער אמרה כנסת ישראל. המאמר הראשון מובא מפני הדרשה השניה ד"א אני ישנה. והמאמר הראשון מובא בילקוט שה"ש רמז תתקפ"ח בשם התנחומא, וכן נשנה המאמר בפסיקתא דרב כהנא פסקא החודש וכן בפסיקתא רבתי פסקא החודש (וכל הפסקא מהחדש בפסיקתא רבתי נעתקה מפסיקתא הישנה המיוחסת לרב כהנא) ובמדרש חזית בפסוק אני ישנה: (קיא) אני ישנה מבית המקדש. כ"ה גם בפסיקתא דר"כ וברבתי, וגם בילקוט בשם התנחומא, אבל במדרש חזית גירסא אחרת, עיין בפסיקתא הערה ע"ו: (קיב) ולבי ער להקב"ה (עד) שיגאלני. וכ"ה בילקוט שם בשם התנחומא ומלת „עד" שהסגרתי ליתא שם וליתא גם בכ"י פארמא. ובפסיקתא רבתי הגי' ולבי ער להקב"ה לגאלינו. ובפסיקתא ובחזית הגי' ולבו של הקב"ה ער לגאלינו. ועיין בפסיקתא שם הערה ע"ז שהבאתי וגם רש"י (שה"ש ה' ב') הביא ולבי ער זה הקב"ה כך נדרש בפסיקתא הקב"ה שהוא צור לבבי וחלקי ער לשמרני ולהטיב לי עכ"ל:(קיג) אמר ר' חייא בר אבא. בכ"י פארמא אמר ר' חייא בר אבין ובפתיחה דאיכה רבתי אות טז הגי' א"ר חייא איכן מצינו כו':(קיד) אמר ר' יוסי. כ"ה גם בפסיקתא רבתי, ובפסיקתא הגי' אמר ר' איסי, ובמדרש חזית אמר ר' יסא: (קטו) כחודה של מחט. וכן מובא בילקוט שם בשם התנחומא. ובפסיקתא גם ברבתי הגי' כחרירה של מחט, והיא גי' ישרה, ועיין בפסיקתא שם הערה פ"א, ובכ"י פארמא כחרדה של מחט: (קטז) אהלות ובצור צירות. תקנתי שצ"ל וכצוצריות, עיין בפסיקתא בהערה פ"ב שם. וראיתי בכ"י פארמא המלה ג"כ משובשת ונפרדת לשתים ובינו צריות וצ"ל וכיצוצריות: (קיז) בדם פסח ובדם מילה. עיין בפסיקתא הערה פ"ו: (קיח) שנצטויתי לי כיונה. ובכ"י פארמא שנצטוו, וצ"ל שנצטווינו, עיין בפסיקתא הערה פ"ז: (קיט) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. פה חסר ונמצא לנכון בילקוט שה"ש שם בשם התנחומא, וכ"ה לנכון בפסיקתא וגם ברבתי, תמתי ר' ינאי אומר תיומתי, לא אני גדול ממנה ולא היא גדולה ממני, ר' יהושע דסכנין בשם ר' יהושע בן לוי אמר מה התאומים הללו אם חשש אחד מהם את ראשו חבירו מרגיש כך אמר הקב"ה עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו), וכן ליתא בכ"י פארמא, ואולי הילקוט הוסיף כמו שמצא בפסיקתא: (קכ) שראשי נמלא טל אף שמים נטפו. בכ"י פארמא נשמט זה ומתחיל ד"א אני ישנה, ופה חסר הסיום קווצותי רסיסי לילה, גם עבים נטפו מים (שופטים שם) כמו שמובא בילקוט בשם התנחומא ובחזית ובפסיקתא שם. ובפסיקתא שם מובא ג"כ אף שמים נטפו וציינתי שם תהלים ס"ח ט', כי בשופטים ה' נאמר גם שמים נטפו וכן צריך לציין כאן: (קכא) ד"א אני ישנה. זה ליתא בכל המקומות שרשמתי במאמר שלפניו: (קכב) יעקב נתיאש לו. בכ"י פארמא יעקב נתיאש וישן לו, וגם בכ"י רומי אשר ממנו הוספתי אל הפנים כל הפרשה שלה נמחקת והיה

בקולי וגו׳ לך נא אל הצאן וגו׳, והבאת לאביך וגו׳, א״ל הן עשו אחי איש שעיר וגו׳, אולי ימושני אבי וגו׳, א״ל אין את יודעת שכל המשחק באביו כאילו עובד ע״ז, שנאמר והייתי בעיניו כמתעתע, ואין מתעתע אלא ע״ז שנאמר הבל המה מעשה תעתועים (ירמיה י טו): והבאתי עלי קללה ולא ברכה, (קכג) הקב״ה נתן בלבה קול דודי דופק וגו׳ למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך (תהלים קכב ח): תמתי, תומתי אותה שילדה לי (שני) תאומים, תמתי שלא היה מן רבקה, אלא הקב״ה נתן בלבה אמרה לו וכי אדם הראשון כשחטא הוא נתקלל לא אמו נתקללה ועכשיו אני, את שלך עשה, ואם תקולל עלי קללתך תבוא, שנאמר עלי קללתך בני וגו׳. [למה] א״ל הקב״ה הרי עיטרתי לך את הברכות, שראשי נמלא טל, מיד הלך, וילך ויקח ויבא לאמו וגו׳, נכנס אצל אביו ונטל את הברכות שנאמר ויתן לך האלהים וגו׳:

[יט] (קכד) **כתיב** והיה שארית יעקב בקרב עמים רבים וגו׳ (מיכה ה ו), והיה שארית יעקב וגו׳ אלו שארית שאמר לו הקב״ה לאליהו והשארתי בישראל שבעת אלפים וגו׳ (מ״א יט יח), (קכה) ואלו הן אותן שנתפרשו בימי גדעון בשעה שאמר לפני הקב״ה אם ישך מושיע בידי את ישראל כאשר דברת הנה אני מציג וגו׳ (שופטים ו לו לז), א״ל הקב״ה אני הכתבתי אהיה כטל לישראל (הושע יד ו), ואת אמרת ועל כל הארץ חורב (שופטים שם), אפשר אני איני עושה כן, מנין שאין כתיב כאן ויעש אלהים כן אלא ויהי כן (שם לח), מעצמו היה, אבל כי אמר (קכו) יהי נא חורב (על) [אל] הגזה לבדה (שם שם לט), מיד ויעש אלהים כן ביום ההוא וגו׳ (שם שם מ), למה שכן כתוב אהיה כטל לישראל. א״ל הקב״ה (קכז) (רב העם אשר עמך) [עוד העם רב] הורד אותם אל המים ואצרפנו לך שם וגו׳ (שם ז ד), ויהי מספר המלקקים וגו׳ (שם שם ו), אותם שכרעו על ברכיהם לשתות מים רוצה ולא רוצה (קכח) היו משתחוים לע״ז, א״ל הקב״ה בשלש מאות איש המלקקים (קכט) אושיע אתכם (שם שם ז),(קל) דמאותן שלא השתחוו עמדו אלו, עליהם הוא אומר והשארתי בישראל שבעת אלפים וגו׳ (מ״א יט יח), ועליהם הוא אומר והיה שארית יעקב וגו׳, כטל מאת ה׳, (קל*) שהטל סימן לתחית המתים, וכן ישעיה אומר יחיו מתיך [נבלתי יקומון וגו׳ כי טל אורות טלך] (ישעיה כו יט), (קלא) אמר (קלב) רב אריסטי בשם ר׳ ברכיה ישעיה צווח לפני הקב״ה יחיו מתיך, אותו שהיו מתנבלין (בשבילנו, זה) נצלוב, למה על שמל את בנו, וזה נשרף למה ששימר את השבת, וזה נהרג למה שקרא בתורה, על אותו הוא אומר נבלתי יקומון: (קלג) ד״א והיה שארית יעקב וגו׳. אמר ר׳ פנחס בן חמא אמרו לו ישראל כטל את עושה אותנו,

הערות ותקונים

והיה כתוב „ויסן": (קכג) הקב״ה נתן בלבה קול דודי דופק למען אחי ורעי. הלשון משובש, וחסרון ניכר יש כאן, וכ״ה בכ״י פארמא: (קכד) כתיב והיה שארית יעקב. מובא בילקוט שופטים רמז ס״ב ובילקוט מיכה רמז תקנ״ג בשם התנחומא, והתחלת המאמר מובא גם בילקוט מלכים רמז רי״ט: (קכה) ואלו הן אותם שנתפרשו. בילקוט הגי׳ והם אותם שהופרשו: (קכו) יהי נא חורב על הגזה לבדה. וכן הביא הילקוט שופטים והילקוט מיכה, ובקרא כתיב אל הגזה: (קכז) רב העם אשר עמך. ובילקוט שופטים ומיכה הביא רב העם אשר אתך, ובקרא כתיב עוד העם רב: (קכח) היו משתחוים לע״ז. בילקוט שופטים נוסף „דורו של גדעון היה משתחוה לבבואה" אבל בילקוט מיכה לא נמצא ההוספה הזאת: (קכט) אושיע אתכם. בילקוט שופטים ומיכה הביא אושיע את ישראל: (קל) דמאותן שלא השתחוו עמדו אלו. זה ליתא בילקוט שופטים ומיכה: (קל*) שהטל סימן לתחיית המתים, זה מובא ג״כ בילקוט מיכה שם: (קלא) אמר רב אריסטי אמר ר׳ ברכיה ישעיה צווח. בילקוט שופטים נשלם המאמר שהביא בשם התנחומא: (קלב) אמר רב אריסטי. וכן בכ״י פארמא א״ר אריסטי. ולדעתי יש לתקן אמר רב א״ר יסטי, או המלות אמר רב נוספו מאת המעתיק, והמלה אריסטי נתחברה מן א״ר יסטי ומצינו שם ר׳ יוסטי בירושלמי, עיין מבוא הירושלמי דף ק׳. והמאמר הזה ליתא בילקוט מיכה שם רק נמצא בילקוט ישעיה רמז רנ״ח והשמיט שם האומר, ומובא באגדת בראשית פמ״ג אות ד׳ במאמר לפי שהטל סימן יפה לתחיית המתים שנאמר יחיו מתיך אמר ר׳ ברכיה ישעיה צווח לפני הקב״ה נבלתי יקומון אותן שמתנבלין בשבילי, זה נצלב כו׳ נהרג למה שעסק בתורה לכך נאמר כי טל אורות טליך השמיט המלות אמר רב אריסטו והביא אמר ר׳ ברכיה לבד כדרך מסדר מאוחר שהשמיט מה שלא נכון בעיניו. ויש להעיר באגדת בראשית שם החל שני דברים שאלו ישראל שלא כהוגן אמרו שימני כחותם וגו׳ ונרשם בפנים „כבר נכתב בפסיקתא עד אהיה כטל לישראל" כוון למאמר הפסיקתא פסקא ותאמר ציון (קלג ע״ב): (קלג) ד״א והיה שארית יעקב. מובא באגדת בראשית פמ״ג אות ב׳ כלשון התנחומא

אמר להם [כשאתם] זכאין, זש"ה וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב (דברים לג כח). את מוצא אפילו צדיקים אינן מושלין בטל, (א"ל הקב"ה) [אלא הקב"ה] בעצמו, רצונך לידע בשעה שעמד אליהו ואמר אם יהיו השנים האלה טל [ומטר (מ"א יז א), ולא שמע הקב"ה] אלא היה הטל יורד, מנין שכן הוא אומר לאליהו, לך הראה אל אחאב ואתנה [מטר] (שם יח א), טל אין כתיב כאן, אלא ואתנה מטר על פני האדמה, מכאן שהיה הטל יורד כל אותו הזמן, מן הקב"ה, להודיעך שאין אדם שליט בטל, אלא הקב"ה, (ואמר) [כך אמר] הקב"ה לישראל, כשאתם עושים רצוני, כשם שהטל אין בריה שולטת בו, כך אתם אין בריה שולטת בכם, שנאמר והיה שארית יעקב וגו':

[כ] (קלד) **כתיב** שיר למעלות אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי (תהלים קכא א), (קלה) וכתיב מי אתה הר הגדול לפני זרובבל למישור (זכריה ד ז) מהו מי אתה הר הגדול, (קלו) זהו מלך המשיח, ולמה קורא אותו הר הגדול, שהוא גדול מן האבות, שנאמר הנה ישכיל עבדי ירום ונשא וגבה מאד (ישעיה נב יג), (קלז) ירום מן אברהם, ונשא מן משה, וגבה ממלאכי השרת, מן אברהם שכתוב בו הרימותי ידי אל ה' (בראשית יד כב), (קלח) ונשא מן משה, שנאמר כי תאמר אלי שאהו בחיקך כאשר ישא האומן את היונק (במדבר יא יב), וגבה מן מלאכי השרת שנאמר וגביהן וגובה להם וגו' (יחזקאל א יח), (קלט) ממי הוא יוצא [מזרובבל, וזרובבל] מדוד, שנאמר ובן שלמה

הערות ותקונים

התנחומא והשמיט שם האומר, וגם מובא בילקוט מיכה שם, ובעל הילקוט השמיט איזה דברים והביא המאמר בסגנון אחר והיפך הסדר, וכך איתא שם אמר ר' פנחס בר חמא א"ל ישראל כטל אתה עושה אותנו אמר להם כשאתם עושים רצונו של מקום כשם שהטל אין בריה שולטת בו כך אתם אין בריה שולטת בכם אתה מוצא בשעה שאמר אליהו אם יהיו השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי ולא שמע לו הקב"ה בטל אלא הטל היה יורד וכן הוא אומר לאליהו לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה ואתנה טל אין כתיב כאן אלא להודיעך שאין שליט בטל לכך נאמר והיה שארית יעקב כטל מאת ה' וכרביבים וגו' ע"כ: (קלד) כתיב שיר למעלות כו', וכ"ה בכ"י פארמא, ואין ענינו לכאן, ואולי נשמט מהתחלת פ' ויצא, ושם התחיל לדרוש דרשה על הכתוב הזה לדרוש ה' ישמור צאתך ובואך על יעקב, ישמור צאתך ויצא יעקב ובואך ויבא יעקב שלם, כמו שתראה בב"ר ריש ויצא ר' שמואל בר נחמני פתח שיר למעלות אשא עיני וסיים ה' ישמר צאתך ויצא יעקב והסר הסיום ובואך ויבא יעקב שלם, ונמצא לנכון בב"ר פע"ס אות ב' ואחר הדרשה ההוא דורש ג"כ על משיח. או הדרשה שייך לריש פ' ויצא על שם הסיום והוציא את האבן הראשה זו אבן של יעקב שנאמר וישכם יעקב בבוקר ויקח את האבן. והמאמר הזה מובא בילקוט זכריה רמז תקע"א בשם התנחומא, והתחלת המאמר מובא גם בילקוט ישעיה רמז של"ה וילקוט תהלים רמז תתע"ח ג"כ בשם התנחומא, וכן מובא באגדת בראשית פמ"ד, גם נמצא בתנחומא הנדפס סוף פ' תולדות אות י"ד שהוסיף המדפיס דפוס מאנטובה, אולם בתנחומא כ"י ב' מאקספארד גם כ"י ה' של אקספארד ותנחומא דפוסים ראשונים דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא לא נמצא כל אות י"ד: (קלה) וכתיב מי אתה הר. באגדת בראשית ובנדפס הגי' זש"ה מי אתה הר: (קלו) זה מלך המשיח. וכ"ה בילקוט, ובנדפס זה משיח בן דוד, ובאגדת בראשית זה משיח: (קלז) ירום מן אברהם ונשא מן משה וגבה ממלאכי השרת. בנדפס בטעות ירום מאברהם ונשא מיצחק וגבה מיעקב, וצ"ל כמו שהוא בתנחומא שלפנינו, וכ"ה לנכון גם בילקוט בשם התנחומא: (קלח) ונשא מן משה. הרב הגאון מהר"ץ חיות ז"ל בספרו אגרת בקורת (דף ה ע"ד) הביא וז"ל הרמב"ם הביא לפעמים דברים בשם חז"ל ונעלם מאתנו המקור, רק מאשר כי להרמב"ם היו לו מכילתא אשר לא זכינו לה, נוכל לשפוט כי נובעים מהמכילתא, וכן איזה ראיות ממאמרים אשר לא נודע לנו המקור ואחת מהם הוא בפ"ט מה' תשובה ה"ב כתב שמלך המשיח יהיה נביא גדול קרוב למשה רבינו, ולא ידענו המקור, ונהפוך הוא שבפסיקתא הובא בילקוט ישעיה דרשו הז"ל רם מאברהם ונשא ממשה רבינו, והרמב"ם אמר כאן קרוב למשה ולא דומה לו. וע"ע שם בהערה ג', ויש להעיר מה שהביא הגאון מהר"ץ חיות שבפסיקתא הובא בילקוט ישעיה דרשו רם מאברהם ונשא ממשה רבינו נעלם ממני מה שציין בפסיקתא הובא בילקוט ישעיה, ובאמת לא נמצא כלל בפסיקתא ולא ברבתי והילקוט לא הביאו בשם הפסיקתא, עיין ילקוט ישעיה רמז של"ח וילקוט זכריה רמז תקע"א הביא זה בשם התנחומא לא בשם הפסיקתא. גם מה שכתב שם העיקרים פכ"א לשלישי הביא דברי הפסיקתא לראיה, בראשון יש לתקן פ"כ לשלישי, ובשנית העיקרים לא הביא ג"כ זה בשם הפסיקתא, רק הביא „אמרו רז"ל" ובעיקר הדבר שאב רבינו דבריו מן התנחומא שלפנינו, רק שינה הלשון וכתב שאותו המלך שיעמוד מזרע דוד בעל חכמה יהיה יותר משלמה, ונביא גדול הוא קרוב למשה רבינו, במקום לשון התנחומא ונשא מן משה הביא רבינו ונביא גדול יהיה קרוב למשה, או הוא תיקון אחד המעתיקים, והרמב"ם כתב ונביא גדול יהיה ממשה רבינו: (קלט) ממי

הוא

רחבעם, אביה בנו, אסא בנו, יהושפט בנו, יורם בנו, אחזיהו בנו, יואש בנו, אמציהו בנו, עזריהו בנו, [יותם בנו], אחז בנו, חזקיהו בנו, מנשה בנו, אמון בנו, יאשיהו בנו, ובני יאשיהו הבכור יוחנן, השני יהויקים, השלישי צדקיה, הרביעי שלום, ובני יהויקים, יכניה בנו, צדקיה בנו, ובני יכניה אסיר שאלתיאל בנו, ומלכירם ופדיה ושנאצר יקמיה הושמע ונדביה, ובני פדייה זרובבל, ושמעי, ובני זרובבל משולם וחנניה ושלמית אחותם, וחשיבה ואוהל וברכיה (וחסריה) [וחסדיה] יושב חסד חמש, ובן חנניה (פליטיא) [פלטיה] וישעיה בני רפיה, בני ארנון, בני עובדיה, בני שכניה, ובני שכניה שמעיה, ובני שמעיה חטוש ויגאל [ובריח] ונעריה ושפט ששה, ובני נעריה אליועיני וחזקיה ועזריקם שלשה, ובני אליועיני הודיוהו ואלישיב ופליה ועקוב ויוחנן ודליה וענני שבעה (דה"א ג, י עד כד). (קמ) ועד כאן פרט [לך] הכתוב (קמא) מי הוא ענני זה [מלך] המשיח, שנאמר חזה הוית (בחיזו עם לי לא) [בחזוי ליליא] וארו עם ענני שמיא וגו' (דניאל ז יג), ומהו שבעה [מה] שכתוב במשיח, שנאמר כי מי בז ליום קטנות ושמחו וראו את האבן הבדיל ביד זרובבל שבעה (הנה) [אלה] עיני ה' המה (משוטטות) [משוטטים] בכל הארץ (זכריה ד י), לכך נאמר מי אתה הר הגדול לפני זרובבל למישור, אותו שכתוב בו ושפט בצדק דלים והוכיח במישור וגו' (ישעיה יא ג): (קמב) והוציא את אבן הראשה (זכריה שם), זו אבן של יעקב שנאמר וישכם יעקב בבקר ויקח את האבן וגו' (בראשית כח יח), וכן דניאל אמר חזה הוית עד די התגזרת אבן (חלא) [די לא] בידין וגו' (דניאל ב לד), (קמג) וכתיב באדין דקו (בחדא) [כחדא] וגו', [ואבנא די מחת לצלמא הות לטור רב] (שם שם לה), (קמד) ומהו לטור (רם) [רב], מי אתה הר הגדול, ומהיכן הוא בא, דרך ההרים, שנאמר מה נאוו על ההרים רגלי מבשר (ישעיה נב ז), באותה שעה ישראל מסתכלין ואומרין אשא עיני אל ההרים וגו' עזרי מעם ה' וגו':

[כא] **ויחרד** יצחק חרדה וגו'. זש"ה לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון (משלי טז א), מהו מערכי לב, [אם יהיה] לאדם חשבון עם חביריו, או כל עסק, והוא מחשב בלבו ויאמר אם נעמוד [עמו] אומר לי כך וכך, ואני אומר לו כך וכך, עומד עלי פעמים שאחר מכל הדברים שהיה מחשב אינו מדבר אלא שוכח, הוי יפה אמר שלמה לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון: ד"א לאדם מערכי לב, (קמה) אמר ר' לוי ששה אברים ברא הקב"ה לאדם, ג' ברשותו וג' אינן ברשותו, ואלו הן שאינן ברשותו

הערות ותקונים

הוא יוצא מזרובבל וזרובבל מדוד. בילקוט ממי הוא יוצא מדוד. ובנדפס וממי הוא יוצא מזרובבל ומי הוא מדוד (נ"ל וממי הוא מדוד) ונוסף עוד שם „ולמה נקרא שמו זרובבל מפני שנולד בבבל" והוא הוספה מגמרא סנהדרין דף ל"ח ריש ע"א זרובבל שנזרע בבבל, ובאגדת בראשית הגי' וזרובבל ממי הוא מדוד, ועיין בהרמב"ם בס' המצות ל"ת שס"ב ובפי' המשניות בביאור עיקר ביאת משיח, וכן באגרת תימן שכתב עיקר גדול שמשיח יהיה מבית דוד ומזרע שלמה דוקא נובע ממאמר התנחומא שכתב ממי הוא יוצא מדוד שנאמר ובן שלמה וגו': (קמ) ועד כאן פרט לך הכתוב. בנדפס קיצר המדפיס דפוס מאנטובה והביא התחלת הכתוב ובן שלמה רחבעם אביה בנו וגו' וסיים עד ודליה ועני הרי שבעה עד כאן דברי הימים עד עני שבעה כן הוא בדפוסים הראשונים, ויש למחוק מלת „הרי" ונ"ל עד ודליה ועני שבעה. ועוד הוסיף המדפיס הזה „עד כאן דברי הימים נ"ל עד כאן בדברי הימים" והמלות עד עני שבעה מיותרות: (קמא) מי הוא עני זה מלך המשיח שנאמר חזה הוית [בחזוי ליליא]. כן תקנתי, ובנדפס שהעתיק המדפיס דפוס מאנטובה הלשון משובש ומהו עני זה משיח (כי מי בז ליום קטנות שבעה אלה) שנאמר חזה הוית בחזוי וגו'. המלות שהסגרתי יש למחוק מן הספר ונשתרבבו משורה שלאחריה, גם באגדת בראשית הלשון משובש מהו שבעה מה שכתב במשיח כי מי בז ליום קטנות וגו' (שם) שבעה אלה עיני ה'. מלת (שם) יש למחוק ונ"ל שבעה אלה עיני ה' וגו'. וגם חסר שם המאמר מי הוא עני, ויש לתקן ע"פ התנחומא: (קמב) והוציא את האבן הראשה זו אבן של יעקב כו'. וכן הוא בילקוט זכריה בשם התנחומא, ומובא גם באגדת בראשית, אולם המדפיס דפוס מאנטובה השמיט שורה שלימה, וכן איתא לפנינו בנדפס: והוציא את האבן הראשה וגו' מה כתיב אחריו באדין דקו כחדא. חסר וכצ"ל והוציא את האבן הראשה [זה אבן של יעקב שנאמר וישכם יעקב בבוקר ויקח את האבן וגו' וכן דניאל אמר חזה הוית עד די התגזרת אבן די לא בידין וגו'] מה כתיב אחריו באדין דקו כחדא: (קמג) וכתיב באדין דקו. זה חסר באגדת בראשית: (קמד) ומהו לטור רם. תקנתי שצ"ל לטור רב, וזה חסר בנדפס במאמר שהוסיף המדפיס בדפוס מאנטובה, ויש לתקן בתנחומא שצ"ל לכך נאמר מי אתה הר הגדול: (קמה) אמר ר' לוי ששה אברים ברא הקב"ה

לאדם

החוטם והעין והאוזן, כיצד אדם עובר בשוק פתאום והיו מעשנין לפני ע"ז ולא היה מבקש להריח, ואעפ"י שאין מבקש להריח מה יעשה, הוי החוטם שאינו ברשותו, ואף העין אינו ברשותו, כיצד היה עובר בשוק, וראה עבירה ולא היה מבקש מה יעשה, למה שאין העין ברשותו, ואף האוזן אינו ברשותו, כיצד היה מהלך ושמע אדם מחרף ומגדף, ולא היה מבקש לשמוע גדופים, ועוד שהיה חייב בקריעת בגדים, (קמו) דאמר ר' שמעון אחד השומע ואחד המגדף חייב בקריעת בגדים, (קמז) משרבו הגדפנין יש לך לפסוק, הוי (קמח) אין אדם יכול לשמוע בלסימיה, ומה יכול לעשות ואזניו אין ברשותו. ואלו הן ג' שברשותו, הפה והיד והרגל, היד אם מבקש אדם לגנוב גונב, ואם לאו אינו גונב, ואם מבקש להרוג בידו הורג, ואם לאו אינו הורג, הרי היד, הרגל אם מבקש אדם להלוך ברגליו לעבוד ע"ז הולך, ואם לאו אינו הולך, ואם מבקש לעשות מצוה הוא עושה, ואם לאו אינו עושה, והפה אם מבקש אדם לדבר [בין טוב ובין רע] הוא מדבר, ואם לאו אינו מדבר, הוי לאדם מערכי לב:

[כב] ד"א ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאד. (קמט) אמר ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא, אין אדם אומר גדולה עד מאד אלא שהיתה אחרת לפניה, ומה שתי חרדות חרד יצחק, אחת בהר המוריה, כשעקדו אביו ונטל את המאכלת לשחטו, נגלה הקב"ה על המלאכים, ופתח את הרקיע, ויצחק נשא עיניו ורואה חדרי המרכבה וחרד ונזדעזע, וכאן חרד חרדה והיתה גדולה מן הראשונה, להלן ראה את הקב"ה ואת חדרי המרכבה ואת המלאכים וחרד, וכאן בשביל שנכנס יעקב ונטל את הברכות והיתה חרדתו גדולה מאותה חרדה, ולמה חרד, אמר נתן החבר בשם ר' אחא ור' יהודה הלוי ב"ר שלום בשם ר' יוחנן, (קנ) כשנכנס יעקב נכנס גן עדן עמו, שנאמר וירח את ריח בגדיו וגו' (בראשית כז כז) והרי לא לבש אלא בגדי עזים, שנאמר ואת עורות גדיי העזים הלבישה על ידיו וגו' (שם שם טז), ואין לך ריח רע בעולם מן השטף של עזים, (קנא) ומהו וירח את ריח בגדיו, יש דורשים לומר הקטורת העתידה לעשות בבית המקדש הפיח הקב"ה ריחה בבגדיו של יעקב, אבל כשנכנס עשו הרשע, (קנב) ר' אחא ור' יוחנן אמרו (קנג) נכנסה גיהנם עמו, שנאמר בבא רשע בא גם בוז

הערות ותקונים

לאדם. עיין ב"ר פס"ז אות ג' ומובא בילקוט תולדות רמז קט"ו ובילקוט מלכים רמז ר"ב בשם ב"ר אמר ר' לוי ששה דברים משמשין את האדם, מובא בסגנון אחר ממה שהוא לפנינו, וכן בתנחומא הנדפס תולדות אות י"ב הוא ג"כ בסגנון אחר ובהרחבת דברים: (קמו) דאמר ר' שמעון אחד השומע. בירושלמי מ"ק פ"ג ה"ז (פ"ג ע"ב) וסנהדרין פ"ז ה"י (כה ע"ב) איתא תני ר' הושעיה אחד ששמע קללת השם מישראל ואחד ששמע קללת השם מן הגוי חייב לקרוע: (קמז) משרבו הגדפנים. בירושלמי שם משרבו הגדפנים פסקו מלקרוע. ובגמרא בבלי מ"ק כ"ו ע"א סנהדרין ס' ע"א איתא רק אחד השומע ואחד השומע מן השומע חייב לקרוע: (קמח) אין אדם יכול לשמוע בלסימיה. נ"ל בלספימיא, והיא יונית βλασφημία ופי' חירוף וגידוף, עיין ערוך ערך בלספימיסונן, ובכ"י פארמא בטעות אין אדם יכול לשמוע כל שרומה ונ"ל בלספומה: (קמט) אמר ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא כו'. בכ"י פארמא חסרים המלות „בר חנינא". בב"ר פס"ז אות ב' ומובא בלקח טוב ויחרד יצחק חרדה גדולה וגו' אמר ר' חמא בר חנינא מאד מהרדה שחרד על גבי המזבח, ע"כ. ובנדפס תולדות אות י"ג איתא כך אמר ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא שתי חרדות חרד יצחק אחת על גבי המזבח ואחת כשנכנס עשו ואין אתה יודע איזה מהן גדולה אלא ממה שאת קורא כאן גדולה עד מאד אתה יודע שזו גדולה: (קנ) כשנכנס יעקב נכנס גן עדן עמו. נשנה בב"ר פס"ה אות ב' ג"כ בשם ר' יוחנן וכך איתא שם וירח את ריח בגדיו אמר ר' יוחנן אין לך דבר שריחו קשה מן השטף הזה של עזים ואת אמרת וירח את ריח בגדיו, אלא בשעה שנכנס אבינו יעקב אצל אביו נכנסה עמו גן עדן ובשעה שנכנס עשו נכנסה עמו גיהנם, וכן הוא ברש"י עה"ת (תולדות כז כז, ושם שם ל) וכן מובא בלקח טוב, ובכ"י פארמא חסרים המלות „ר' יהודה הלוי ב"ר שלום בשם ר' יוחנן": (קנא) ומהו וירח את ריח בגדיו הקטורת כו' יש דורשים לומר. בכ"י פארמא יש דורשין לומר הקטורת כו'. וכן בהתחלת המאמר נאמר שם יש דורשין, לומר אין ריח רע כו': (קנב) ר' אחא ור' יוחנן. בב"ר פס"ה אות ב' גירסא אחרת, המאמר האחרון יצחק רואה בביאתו של עשו מרתיח הבית הוא בשם ר' אחא, וכך איתא שם אמר ר' יוחנן מי שיש לו שני בנים אחד יוצא ואחד נכנס חריד אתמהא, אלא בשעה שנכנס עשו אצל אביו נכנסה עמו גיהנם רבי אחא אמר התחילו כותלי הבית מרתיחים, וכן מובא בילקוט תולדות רמז קט"ו בשם ב"ר. ושם הגי' ר' נתן בשם רבי אחא: (קנג) נכנסה גיהנם עמו שנאמר בבא רשע בא גם בוז.

מובא

ועם קלון חרפה (משלי יח ג), יצחק רואה בביאתו של עשו מרתיח הבית ורואה את גיהנם, התחיל מצעק וחרד, שנאמר ויחרד יצחק חרדה וגו׳: [ויאמר מי אפוא] מהו מי אפוא, מי איפה, (קנד) אמר יצחק רבון העולמים מי נאפה בתוך התנור הלזה, אני או יעקב בני, א״ל הקב״ה לא אתה ולא יעקב בנך, אלא מי הוא הצד ציד, זה עשו, שנאמר ויהי עשו איש יודע ציד:

[כג] (קנה) **ד״א** למה חרד, על שבירך לקטן קודם לגדול, שכך היה בדעתו לברך את שניהם, וקרא לעשו לברכו תחילה שהיה גדול, ואח״כ ליעקב, כך היה מחשב, למה שקשה לפני הקב״ה לעקור שלשלת היחסים, לעקור את הבכורה ממקומו. והרי לא קרא אלא לעשו, מנין אתה אומר שהיה מבקש לברך את יעקב, ממה שהוא אומר יעקב (ואמר) [לאמו] והבאתי עלי קללה ולא ברכה, אמר לה עוד ברכה שהוא עתיד לברכני בסוף אינו מברכני, [לא] חרד יצחק, אלא שאמר מה עון בידי שנתקלקלה שלשלת היחסים על ידי לברך את הקטן ואחר כך הגדול, וכן אתה מוצא בכל מקום משה קודם לאהרן, וכשיבא ליחוס, אהרן קודם למשה, שנאמר ואלה תולדות אהרן ומשה (במדבר ג א). אמר ר׳ אבא בשם ר׳ יוחנן דבית גוברין אף ראובן כשהגיע אותו המעשה על ידו ונתן אביו בכורתו ליוסף, שנאמר ובני ראובן בכור ישראל, כי הוא הבכור, ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו (ליוסף) [לבני יוסף בן ישראל] (דה״א ה א), מכאן שהבכורה ליוסף, אבל ביחוס לא יכול לעקור בכורתו ממנו, שנאמר בני ראובן בכור ישראל (שמות ו יד), כי הוא היה הבכור אין כתיב כאן, אלא כי הוא הבכור, וכן בניו של נח יפת הוא היה הגדול, ומפני שהיה שם צדיק הוא מונה אותו ראשון בכל מקום, שנאמר ויהיו בני נח היוצאים מן התבה שם וחם ויפת (בראשית ט יח), אבל ביחוס מזכיר ליפת שהוא גדול, שנאמר ולשם יולד גם הוא אבי כל בני עבר אחי יפת הגדול (שם י כא). (קנו) אמר ר׳ תנחומא ויש לך ללמוד דעה גדולה ששם הוא היה שני ליפת, אלא את מוצא שנח מוליד בן חמש מאות שנה, כתיב ויהי נח בן חמש מאות שנה (שם ה לב), והמבול היה בשנת שש מאות שנה לחיי נח וגו׳, וכתיב בשם הוליד בן מאה שנים (חסר שנים) [שנתים אחר המבול], שנאמר אלה תולדות שם שם בן מאת שנה ויולד את ארפכשד שנתים אחר המבול (שם יא י), אם הוא היה הגדול לא היה צריך לומר אלא ויולד את ארפכשד בשנת המבול, אף מכאן את למד שיפת היה גדול משם ב׳ שנים שיעור עיבורי, אף כאן לא חרד יצחק, אלא שאמר מה חטא יש בידי שבירכתי את הקטן לפני הגדול ושניתי הסדר, יצא יעקב ונכנס עשו שנאמר אך יצא יצא יעקב וגו׳ (שם כז ל), אמר לאביו אני [בנך] בכורך עשו, התחיל

הערות ותקונים

מובא בילקוט משלי רמז תקג״ו בשם התנחומא: (קנד) אמר יצחק רבון העולמים מי נאפה בתוך התנור הלזה, וכן בב״ר שם בשם ר׳ אחא מי הוא זה שהוא עתיד ליאפות כאן אני או בני יעקב אמר לו הקב״ה לא את ולא בנך אלא הוא הצד ציד הוא, וכן מובא בלקח טוב מי ייאפה הכא, יצא בת קול ואמר הצד ציד הרגיל לצוד ציד בכל יום ומי הוא זה זה עשו ודרש איפה לשון אפיה: (קנה) ד״א למה חרד על שברך לקטן, לזה המאמר כוון רש״י בפירושו עה״ת (בראשית כז לו) שהביא וז״ל תנחומא למה חרד יצחק אמר שמא עון יש בי שברכתי קטן לפני גדול ושניתי סדר היחס התחיל עשו מצעק ויעקבני זה פעמים א״ל אביו מה עשה לך א״ל את בכורתי לקח אמר בכך הייתי מצר וחרד שמא עברתי על שורת הדין עכשיו לבכור ברכתי גם ברוך יהיה, ועיין בזכור לאברהם שכתב בתנחומא שלפנינו ליתא המאמר, אולם רש״י כוון לתנחומא כ״י שלפנינו. ובב״ר פס״ז וילקוט רמז קס״ו ולקח טוב (תולדות כז לו) איתא כך אמר ר׳ לוי לפי שהיה אבינו יצחק מתפחד ואומר תאמר שלא עשיתי כשורה שעשיתי את שאינו בכור בכור כיון שאמר את בכורתי לקח אמר יאות ברכתי: (קנו) אמר ר׳ תנחומא ויש לך ללמוד. בב״ר פל״ז אות ז׳ אין אנו יודעים אם שם הוא הגדול אם יפת הוא הגדול מן מה דכתיב אלה תולדות שם שם בן מאת שנה ויולד את ארפכשד שנתיים אחר המבול הוי יפת הוא הגדול, ורש״י בפירושו עה״ת (בראשית י כא) הביא וז״ל אחי יפת הגדול איני יודע אם יפת הגדול אם שם כשהוא אומר שם בן מאה שנה וגו׳ שנתיים אחר המבול הוי אומר יפת הגדול, שהרי בן ת״ק שנה היה נח כשהתחיל להוליד והמבול היה בשנת שש מאות שנה נמצא שהגדול בבניו היה בן מאה שנה ושם לא הגיע למאה עד שנתיים אחר המבול, עכ״ל. וכוון לדברי התנחומא ור״ל אם כי הגדול שבבניו היה בעת המבול ק׳ שנה ושם לא הגיע לק׳ שנה עד שנתיים אחר המבול שמע מינה דיפת הוא

אביו אומר מי הוא זה שנכנס ונטל את הברכות, א"ל רוח הקודש יעקב הוא, א"ל ואוכל מכל (בראשית כז לג), (קנז) אמר ר' יצחק מכל אשר ברא הקב"ה בששת ימי בראשית טעם יצחק באותו התבשיל, ור' יהודה הלוי ב"ר שלום בשם ר' אייבו אמר ממה שצפון לצדיקים לעתיד לבא טעם יצחק באותו התבשיל, [א"ל יצחק כל מה שברא הקב"ה טעמתי באותו תבשיל] א"ל עשו אבא [אמור לי] מה הוא אותו התבשיל, א"ל יצחק (קנח) שואל אני את פסיאנון טעמתי בו, (קנט) א"ל עשו אבא אמור לי עיקר, א"ל בשר היה, ר' הנניה ב"ר יצחק אמר כיון ששמע עשו כן התחיל טופח על פניו, אמר אוי לו לאותו האיש, שנאמר (ויזעק זעקה) [ויצעק צעקה] גדולה ומרה וגו' (שם לד), אמר עשו נזיד של עדשים האכילני ונתתי לו בכורתי, ולאבא האכיל בשר, צריך את לידע מה ברכות בירכו, התחיל מצעק ואומר הכי קרא שמו יעקב וגו' (שם שם לו) א"ל אביו ומה אעשה לך, א"ל כבר לקח את בכורתי, א"ל יצחק על הדבר הזה הייתי מיצר ואומר שמא עברתי על מצות הדין וברכתי את הקטן לפני הגדול, עתה (קנט*) שכבר ברכתיו גם ברוך יהיה:

[כד] **ויאמר** בא אחיך במרמה וגו', היה אומר על צדיק במרמה ח"ו (קס) אלא בא עליך ברמיות: ויאמר הלא אצלת לי] (קסא) ברכה, (קסא*) אמר ריש לקיש זה אחד משלשה בני אדם שבאו בעקיפין על הקב"ה, א"ל עשו אילו היינו שנינו צדיקים לא היה לאלהיך ברכות לברך את שנינו, ואמר ליה הקב"ה יסכר פיך, הרי יעקב מברך לשנים עשר שבטים, ולא כשהוא מברך לזה מברך לזה, אע"פ כן נתמלא עליו רחמים, בא לברכו (קסב) ונסתלקה שכינה ממנו, (קסג) התחיל להתפלל ואומר יוחן רשע (ישעיה כו י), (קסד) א"ל בל למד צדק (שם), א"ל זה אתה מבקש לברך, עתיד הוא להחריב את ביתי ולערבב (קסה) את הארצות והממונות, שנאמר בארץ נכוחות יעול (שם), א"ל יצחק תן לו בעולם הזה, ובל יראה גאות ה' (שם), (קסו) לעתיד לבא (קסז) שאננקי הוא לי, לפרוע לו הכבוד שכבדני, מיד תלה עשו את עיניו למעלה ובכה, שנאמר וישא עשו קולו ויבך, אמר הקב"ה אעפ"י שהוא רשע החניף לו. (קסח) אמר

הערות ותקונים

הוא הגדול, ועיין גם בפי' רש"י המיוחס לו בב"ר שם: (קנז) אמר ר' יצחק. בב"ר פס"ז אות ב' איתא כך ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר מכל מה שנברא בששת ימי בראשית, ר' נחמיה אומר מכל טוב שהוא מתוקן לעתיד לבוא, וכן בנדפס סוף אות י"א מכל מה שברא הקב"ה מששת ימי בראשית היה באותן תבשילין, ועיין ביפ"ת שכתב מכל מה שנברא בששת ימי בראשית זה רק דרך הפלגה כו', וכן דברי ר' יהודה מובא בלקח טוב: (קנח) שואל אני את פסיאנון טעמתי בו. פי' מין עוף טהור fasano ועיין ערוך ערך פסיון ובהערת הרמ"ל שם: (קנט) א"ל עשו אבא אמור לי עיקר א"ל בשר היה. בב"ר פס"ז אות ב' אמר לו עיקרו של דבר מה האכילך אמר לו איני יודע אלא טועם הייתי טעם פת טעם בשר טעם דגים טעם חגבים כל מעדנים שבעולם, אמר ר' ברכיה כיון שהזכיר בשר מיד בכה אמר אני קערה אחת של עדשים האכילני ונטל את בכורתי אתה שהאכילך בשר על אחת כמה וכמה: (קנט*) נראה דצ"ל עתה שלבכור ברכתי ועיין לעיל בהערה קנה: (קס) אלא בא עליך ברמיות. בב"ר פס"ז אות ד' ר' יוחנן אמר בא בחכמת תורתו, וכן כתב הרד"ל בחכמתא כמ"ש (משלי ח) אני חכמה שכנתי ערמה וכמו שדרשוהו בסוטה כ"א ב' עכ"ל. וכן בת"א בחכמתא, וכן הביא רש"י במרמה בחכמה, וכן הביא בעל לקח טוב: (קסא) ברכה. עד כאן חסר בכ"י אקספארד ומתחיל מן מלת „ברכה". עיין לעיל בהערה א': (קסא*) אמר ריש לקיש זה אחד מג' בני אדם שבאו בעקיפין על הקב"ה. בכ"י רומי ובכ"י פארמא אמר רשב"ל, ועיין סנהדרין דף קא ע"ב שלשה באו בעלילה אלו הן קין עשו ומנשה, ופירש"י שבאו בעלילה שלא באו לבקש לפני הקב"ה בתפלה אלא באו בעלילה שאמרו דברים של ניצוח שאין להם תשובה: (קסב) ונסתלקה שכינה ממנו. בכ"י רומי ונסתלקה רוח הקדש ממנו: (קסג) התחיל מתפלל ואומר יוחן רשע, בב"ר פס"ז אות ה' ומובא בילקוט תולדות רמז קט"ו וילקוט ישעיה רמז רצ"ו בשם ב"ר ר' שמלאי ואמרי לה בשם רבי אבהו אמר לו הקב"ה כך היית אומר ולכה איפוא א"ל יוחן (ישעיה כו) א"ל רשע הוא א"ל בל למד צדק לא כיבד את הוריו א"ל הקב"ה בארץ נכוחות יעול עתיד הוא לפשוט ידו בבהמ"ק, א"ל א"כ השפיע לו שלום בעולם הזה ובל יראה גאות ה' לעתיד לבא. ע"כ: (קסד) א"ל בל למד צדק. בכ"י רומי א"ל הקב"ה בל למד צדק: (קסה) את הארצות והממונות. בכ"י המלות משובשות, והמלה והממונות קשה הבנה. ובכ"י פארמא במקום ולערבב את הארצות איתא שם ולערבב את האוצרות: (קסו) לעתיד לבא. בכ"י רומי לעולם הבא: (קסז) שאננקי הוא לי. היא מלה יונית ופי' דוחק ואונס, ובכ"י רומי בטעות שאונקי הוא לי: (קסח) אמר ר' אלעזר ג' דמעות הוריד עשו. מובא בילקוט תולדות רמז קט"ו בשם התנחומא והשמים

שם

ר' אלעזר שלש דמעות הוריד עשו, אחת מימינו ואחת משמאלו, ואחת נסתלקה בתוך עינו, אמר הקב"ה הרי הרשע היה בוכה על חייו מה אני מחזירו ריקם, מיד אמר לאביו שיברכו, זש"ה האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שליש (תהלים פ ו). (קסט) אמר ר' אבין בשם ר' אחא, אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם ומה עשו הרשע על שהוריד שתי דמעות (קע) נתמלא עליו רחמים מיד, אנו שדמעתינו תדירה ביום ובלילה כלחם על אחת כמה וכמה, שנאמר היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה (שם מב ד), עד עכשיו לא הגיע הקץ שנתמלא עלינו רחמים, אמר דוד שמעה תפלתי ה' ושועתי האזינה אל דמעתי אל תחרש (שם לט יג), אמר להם הקב"ה אפרע לעשו הרשע כבוד אבותיו וארוממנהו ואחר כך אני בא ומרומם אתכם, ופורע (להם) [לכם] מה שפעלתם, ומה שפעלו אבותיכם שנאמר ארום בגוים ארום בארץ (שם מו יא), אלא שאמר הקב"ה ליעקב והיה זרעך כעפר הארץ (בראשית כח יד), וכתיב כי [תהיו] אתם ארץ חפץ (מלאכי ג יב), אמר לו עשו ברכני גם אני אבי, א"ל יצחק במה אני מברכך, (קעא) אמר ר' ברכיה אמר לו אדון עשיתיו לך כל מה שאני מברכך, לו אני מברך, למה כל מה שהעבד מסגל, לאדונו הוא מסגל. הוי גביר לאחיך שאמר יצחק ליעקב ברכה שביעית היא, ויצחק הניח עשר ברכות שבירכו ולא אמר לו אלא הן גביר שמתיו לך, אלא אמר לו כל מה שאתה סבור שאני מברכך איני מברך אלא לו, למה שהעבד כל מה שיש לו לאדונו הוא, כך במצרים אע"פ שנשתעבדו להם, בצאתם הן נוטלין כל סגולתם, וכן שלשים ואחד מלך ישראל מגלים אותם מארצם ונוטלין ממונם, ואף כך מה אומות העולם עכשיו בוזזים את ישראל, וישראל הם נסגלים לה', שנאמר והיה סחרה ואתננה קודש (קעב) לה' (צבאות) לא יאצר ולא יחסן כי ליושבים לפני ה' יהיה סחרה לאכול לשבעה ולמכסה עתיק (ישעיה כג יח): חסלת פרשת תולדות

פרשת ויצא

[א] **ויצא** יעקב. (א) זש"ה דרך אויל ישר בעיניו (משלי יב טו), זה עשו הרשע, דכתיב למעלה וירא עשו כי רעות בנות כנען וגו' וילך עשו אל ישמעאל וגו' (בראשית כח ח ט), (ב) הוסיף צרה על צרה, ושומע לעצה חכם (משלי שם), זה יעקב, (ג) שנאמר ויגד לרבקה את דברי עשו בנה הגדול (בראשית כז מב), אימתי מתנחם כשיהרג אותך,

---

הערות ותקונים

שם האומר, והמאמר נשנה גם במדרש שו"ט מזמור פ' ומובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ח בשם המדרש ר' אלעזר אומר שלש דמעות הוריד עשו הרשע מעיניו אחת מעינו הימין ואחת מעינו השמאל, והשלישית קשורה בעיניו שנאמר ותשקמו בדמעות שליש, שלש אינו אומר אלא שליש. ובכ"י רומי הגי' ואחת נתלה בתוך עיניו. ובכ"י פארמא ואחת נסתלקה בתוך עיניו: (קסט) אמר ר' אבין. במדרש שו"ט ר' אבין אמר ואית דאמרי משמיה דרבי שמלאי, ובילקוט תהלים רבי אומר צ"ל רבי אבין אמר: (קע) נתמלא עליו רחמים מיד. במדרש שו"ט בזכות ג' דמעות השלטת אותו בכל העולם ונתת לו שלוה בעולם הזה, לכשתבא לראות עלבון בניך שעיניהם זולגות בכל יום ודמעתם תדירה כלחם: (קעא) אמר ר' ברכיה א"ל אדון עשיתיו לך כו'. וכן בב"ר פס"ז אות ה' אמר ר' ברכיה הן גביר שמתיו לך ברכה שביעית ולמה הוא אומרה לו תחלה אלא א"ל מלך עשיתיהו עליך וברכותיך שלו הן כו'. וכן מובא בלקח טוב וברש"י עה"ת: (קעב) לה' (צבאות). המלה צבאות הסגרתי, כי ליתא בקרא, וכן בכ"י רומי ובכ"י פארמא ליתא:

(א) זש"ה דרך אויל ישר בעיניו. בתנחומא הנדפס לא נמצאו הדרשות מפ' ויצא שלפנינו בכ"י, ומובא מאמר זה בילקוט משלי רמז תתקנ"ט בשם התנחומא. ובילקוט שם בטעות דרך איש ישר בעיניו כי הוא מקרא במשלי כא ב' וכאן דורש על הכתוב דרך אויל ישר בעיניו. רק הילקוט העתיק כמו שמצא בטעות בב"ר סוף פ' תולדות (אות יב) וישמע יעקב אל אביו ואל אמו הה"ד כל דרך איש ישר בעיניו (משלי כא) כו', ושומע לעצה חכם (שם יב) זה יעקב וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך. ובמדרש יש לתקן שצ"ל דרך אויל ישר בעיניו כמו שהגיה הרש"ש, גם יש לתקן במדרש ע"פ התנחומא דרך אויל ישר בעיניו מה עשו וכו' כמו שהוא בתנחומא, והמאמר זה שמשון הוא הוספה מאוחרת. גם מובא זה המאמר באגדת בראשית פמ"ה אות א': (ב) הוסיף צרה על צרה. וכ"ה באגדת בראשית, ובילקוט הגי' הוסיף כאב על כאב, הביא כלשון הב"ר סוף תולדות (אות יג) אמר ר"א אלו הוציא הראשונות יפה היה אלא על נשיו כאב על כאב: (ג) שנאמר ויגד לרבקה. כ"ה גם באגדת בראשית, ובילקוט שם סיים ושומע לעצה חכם זה יעקב שנאמר

וישמע

שנאמר מתנחם לך להרגך (בראשית כז מב), ועתה בני שמע בקולי (שם שם מג), מהו ועתה בני, אמרה לו אתמול שמעת לי ונטלת את הברכות, עכשיו שמע לי כדי שתחיה, אמר לה וכך הוא הדרך שאצא חוץ מדעתו של אבא, אם יאמר לי אף הוא ואעשה מיד, ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו וגו', קום לך פדנה ארם וגו' (שם כח א ב), וכיון ששמע אמר לו (ד) תן לי אכסיטורין (פי' תייור), אמר לו ואל שדי יברך אותך (שם שם ג), מיד וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם (שם שם ז), ויצא יעקב וגו' (שם שם י), לכך נאמר שומע לעצה חכם:

[ב] ד"א ויצא יעקב, (ה) זש"ה בהתהלכך תנחה אותך (משלי ו כב), זה יעקב שהיה עוסק בתורה כשיצא מבית אביו ולא הניחה, בשכבך תשמר עליך (שם), אימתי ויקח מאבני המקום [וישם מראשותיו וישכב במקום ההוא] (בראשית כח יא), והיה שוכב והיא היתה משמרתו, והקיצות היא תשיחך (משלי שם), [וייקץ יעקב משנתו] (בראשית שם טז): ד"א בהתהלכך תנחה אותך, (ו) בשעה שאדם יגע בתורה בחייו, בשכבך תשמר עליך [שהיא משמרת אותו] מרימה ותולעה, והקיצות היא תשיחך לעתיד כשיעמדו הכל בדין היא סניגורין שלו ומלמדת עליו זכות:

[ג] ד"א ויצא יעקב. (ז) זש"ה רגלי חסידיו ישמור (ש"א ב ט), זה אברהם כשרדף את המלכים, שנאמר מי העיר ממזרח וגו' (ישעיה מא ב), ורשעים בחשך ידמו (ש"א שם), אלו ששה עשר מלכים שהרג בחשך, שנאמר ויחלק עליהם לילה (בראשית יד טו): (ח) ד"א רגלי חסידיו ישמור. זה יעקב שיצא לילך לחרן, שכך אמר לו הקב"ה והנה אנכי עמך (שם כח טו), ורשעים בחשך ידמו. זה עשו, שנאמר כל חשך טמון לצפוניו וגו' (איוב כ כו), והיה בית יעקב אש וגו' ובית עשו לקש (עובדיה פסוק יח) עשו כשיצא לרדוף אחר יעקב בעשר שעות, והכסה הקב"ה את היום ועשה אותו ערב, שנאמר ויפגע במקום וגו' (בראשית כח יא). והיה עשו עומד בחשך ולא היה יודע להיכן הולך, שנאמר ורשעים בחשך ידמו (ש"א ב ט), למה כי לא בכח יגבר איש (שם), א"ל הקב"ה שמא אתה סבור להיות גבור, ואף לעתיד לבא כך הוא עשה לישראל, שנאמר אור זרוע לצדיק (תהלים צז יא), ואומר ואור צדיקים כאור נוגה וגו' (משלי ד יח), ואם תמיה אתה, כבר נעשה בעולם הזה, שנאמר לא ראו איש את אחיו (שמות י כג): ד"א רגלי חסידיו ישמור, (ט) כיון שיצא יעקב מבית אביו, לא יצא אלא במקלו בלבד, שנאמר כי במקלי עברתי את הירדן הזה (בראשית לב יא), אמר הקב"ה ליצחק כך עשה לך אברהם אביך, לא נתן לך את כל אשר לו, שנאמר ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק (שם כה ה), וכן ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המושל בכל אשר לו (שם כד ב), אמר ר' שמואל בר יצחק (י) מהו המושל, שהמשילו בכל אשר לו, אמר אפילו אתה נותן כל מה שיש לי, קח אשה לבני משם. ויקח העבד עשרה גמלים מגמלי אדוניו וילך וכל טוב אדוניו בידו (שם שם י), (יא) זו היא דיתיקי (שטר

הערות ותקונים

וישמע יעקב אל אביו ואל אמו והוא כמו שמלא בב"ר שהבאתי סוף תולדות: (ד) תן לי אכסיטורין. והמעתיק הוסיף „פי' תייור". ובכ"י רומי תן לי אכפיטורין, ובכ"י פארמא תן לי אכסיטורא, והפי' שהוסיף המעתיק בכ"י אקספארד שלפנינו ליתא שם. ובאגדת בראשית שם פמ"ה תן אכסמטורין, ובכולם בטעות, ונ"ל תן לי אגיסטריון והיא מלה יונית ἐξιτήριον ופירושה ברכת איש לרעהו בהפרדו מאתו בלכתו למסעיו, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא פסקא אחרי מות הערה קנ"ח, ושם בארתי הרבה מדרשים: (ה) זש"ה בהתהלכך תנחה אותך. מובא באגדת בראשית פמ"ה אות ב', ושם מהפך הסדר, ומאמר השני הוא שם בהתחלה: (ו) בשעה שאדם יגע בתורה. מובא באגדת בראשית שם בהתחלת המאמר, ועיין ספרי ואתחנן בפ' ודברת בם: (ז) זש"ה רגלי חסידיו ישמור. מובא בילקוט שמואל רמז פ"ז בשם התנחומא ומובא באגדת בראשית פמ"ה אות ג': (ח) ד"א וכו' זה יעקב. מובא בילקוט שם ובאגדת בראשית שם: (ט) כיון שיצא יעקב. מובא באגדת בראשית שם אות ד': (י) מהו המושל שהמשילו בכל אשר לו. וכ"ה בכ"י פארמא ובכ"י רומי ובאג"ב שהשליטו בכל אשר לו ובכ"י פארמא במקום אמר ר' שמואל בר יצחק הגי' שם אמר ר' יצחק: (יא) זו היא דיתיקי. שטר מתנה הוליך בידו. בכ"י רומי המלה מנוקדת דְּיָתִיקִי וגם הגי' שם שהוליכה בידו. והמלות „שטר מתנה" שהסגרתי ליתא שם, וכן ליתא בכ"י פארמא כי היא הוספת המעתיק בכ"י אקספארד, ובאגדת בראשית שם זו דייתקי שהלכה בידו צ"ל שהוליכה בידו, וכן בב"ר פנ"ט אות י"א וכל טוב אדוניו בידו ר' חלבו אמר זו דיאתיקי, וכ"ה בפדר"א פט"ז, ורש"י עה"ת (בראשית כד י) כתב שטר מתנה כתב ליצחק. וכן בלקח טוב שם ר'

כ׳תנה) הוליך בידו, ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק (בראשית כה ה), התחיל העבד מחלק לזו נזמים, ולזו (יב) קטליות, ולזו טבעות, (יג) זש״ה יש מפזר ונוסף עוד (משלי יא כד), בירכו הקב״ה, שנאמר ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו (בראשית כה יא), אבל יצחק לא עשה כן ליעקב אלא הוציאו ריקם, (יד) אמר הקב״ה וחשך מיושר אך למחסור (משלי שם), ומה היתה לו נסתלקה ממנו שכינה, ואין אתה מוצא שנדבר עמו אלא בשעה שמת, בא וראה מה עשה עשו הרשע ליעקב, ראה אותו ריקם ולא ריחם עליו, אלא אמר הריני קודמו לדרך ואינו יכול לעבור בדרך ושם אני הורגו, ומנין שכך הנביא אומר על רדפו בחרב אחיו וגו׳ (עמוס א יא), ידע יעקב ותלה עיניו להקב״ה, ועשה עמו נסים, (טו) ונתן (לו מקלו בידו) [מקלו בירדן] ונקרע הירדן לפניו ועבר, שנאמר כי במקלי עברתי את הירדן הזה (בראשית לב יא), והמתין עשו בדרך, ולא עבר יעקב בדרך, והרגיש עשו כי יעקב ברח ועבר את הירדן, (טז) מה עשה עשו רדף אחריו (יז) ומצא אותו במערה מקום דומה למרחץ שבטבריא, אמר יעקב (יח) לא פת ולא לחם בידי, אכנס ואחמם במרחץ, בא עשו הרשע והקיף את המרחץ כדי שימות בו, א״ל הקב״ה רשע שבעולם (יט) כנגדו אתה מזדווג, (כ) מיד א״ל הקב״ה ליעקב מה אתה מתיירא הנה אנכי עמך, א״ל יעקב רבונו של עולם, (כא) הואיל ובך אני בוטח, וכך אתה מבטיחני אבטח [ואצא, ויצא יעקב מבאר שבע]:

[ד] **ויפגע** במקום. (כב) אין פגיעה אלא תפלה, שנאמר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה וגו׳ ואל תפגע בי (ירמיה ז טז), ועליו אמר דוד הנה לא ינום ולא יישן וגו׳, ה׳ שומרך ה׳ צלך וגו׳, יומם השמש לא יככה וגו׳, ה׳ ישמרך מכל רע וגו׳, ה׳ ישמר צאתך ובואך מעתה ועד עולם (תהלים קכא ד ה ו ז ח): ד״א ויפגע במקום, ששרתה עליו רוח הקודש על יעקב, ו׳בא שעתידין ישראל לחטא, ורוח הקודש מסתלקת מהן, (כג) (וזה דורש מן כי בא השמש), שכן מצינו בנבואת מיכה שכתיב ובאה השמש (מיכה ג ו)

ערות ותקונים

חלבו אמר זו דייתיקי, ועיין בערוך ערך דייתק שכתב פי׳ בל״י διαϑήκη קורין לשטר צואה דייתיקי, והביא תרגום ירושלמי טוב אלוניו בילו דיתקא דרבוניה. ולפנינו ביב״ע כל ספר אפותיקי דרבוניה, והמתורגמן הביא בערך דייתק ג״כ כי ת״י דייתיקא, ספרים אחרים אפותיקיה: (יב) קטליות. באגדת בראשית קטלאות, ופי׳ בל״ר Catella שרשרת זהב, עיין ערוך ערך קטלא: (יג) זש״ה יש מפזר. בכ״י רומי ובכ״י פארמא ובאגדת בראשית הגי׳ ושלמה צווח יש מפזר: (יד) אמר הקב״ה וחשך מיושר אך למחסור. בכ״י רומי נוסף והלשון משובש, א״ל הקב״ה חס והון למחנאי, ובאגדת בראשית אמר לו הקב״ה חשכת מן המסכן הזה למחסור לך, שנאמר וחושך מיושר אך למחסור: (טו) ונתן לו מקלו בידו. וכ״ה בכ״י פארמא, והגהתי ונתן מקלו בירדן, כמו שהוא בכ״י רומי, ובאגדת בראשית הגי׳ ונתן מקלו במים. וכן בכ״י ג׳ מאקספארד נוסף המאמר הזה וגם שם הגי׳ נתן מקלו במים: (טז) מה עשה עשו רדף אחריו. באגדת בראשית מה רדף אחריו צ״ל מה [עשה עשו] רדף אחריו: (יז) ומצא אותו במערה מקום דומה למרחץ שבטבריא. וכ״ה בכ״י פארמא. ובכ״י רומי רדף אחריו ומצאו קדמו למערה מקום הוא דומה למרחץ של טבריא. ובאגדת בראשית שם טוב קדמו למערה במקום המרחץ. ובב״ר פע״ו אות ה׳ איתא כך אמר ר׳ לוי אתר הוא המן מצווח ירדן בחמי טבריא בבהלה נכנס אבינו יעקב לשם ונעל בפניו עשו והתר לו הקב״ה חתירה במקום אחר ויצא הה״ד כי תעבור במים אתך אני ובנהרות לא ישטפוך. והגאון הרד״ל העיר שם לעיין באגדת בראשית שהיה שם מערה מקום מרחץ ע״כ. ודברי אגדת בראשית לקוחים מתוך התנחומא כ״י שלפנינו: (יח) לא פת ולא לחם בידי אכנס ואחמם במרחץ, בכ״י פארמא אכנס וארחץ במרחץ, ובכ״י רומי אבניס [צ״ל אכנים] ומחמם אני במרחץ: (יט) כנגדו אתה מזדווג. בכ״י רומי הלשון משובש כנגדו את מזרו וגו׳ צ״ל מלה אחת כנגדו את מזדווגו: (כ) מיד א״ל הקב״ה ליעקב. בכ״י פארמא ובכ״י רומי מיד נגלה הקב״ה על יעקב וא״ל למה את מתיירא הנה אנכי עמך, ובאגדת בראשית הלשון משובש אני אמרתי לו הנה אנכי עמך וגו׳ יאמר לי יעקב באותה שעה כך עשיתי לי על שמך אני בטוח ויצא יעקב. ויש לתקן שם ע״פ התנחומא שלפנינו, כי דברי אגדת בראשית לקוחים מן התנחומא: (כא) הואיל ובך אני בוטח. בכ״י רומי הגי׳ כך: א״ל יעקב רבש״ע הואיל וכך הבטחתני הריני בוטח ואצא ויצא יעקב מבאר שבע ע״כ: (כב) אין פגיעה אלא תפלה. ב״ר פס״ח אות ט׳, ובלקח טוב, ובגמרא בבלי ברכות דף כו ע״ב וסנהדרין דף צה ע״ב. ובאגדת בראשית אחר שהביא כל המאמר מן תנחומא אות ג׳ סיים והביא גם התחלת אות ד׳ עד ד״א ויפגע: (כג) וזה דורש. היא הוספה חיצונית, והסגרתיה כי מיותרת היא, והראיה מן נבואת מיכה ג׳ ו׳ הביא בעל התנחומא במאמר שלאחריו, ובכ״י רומי הגי׳ כך „ד״א ויפגע במקום ששרתה עליו

שהיא פורענות וסילוק נבואה), שנאמר ואם נביאים הם ואם יש דבר ה' אתם יפגעו נא בה' (ירמיה כז יח), מלמד שפגיעה זו נבואה. ויפגע במקום כי בא השמש, מהו שכתיב ובאה השמש על הנביאים וקדר עליהם היום (מיכה ג ו): ויקח מאבני המקום. (כד) חשב בלבו זקני אברהם משתי נשים הוליד צדיק ורשע, יצחק צדיק וישמעאל רשע, ויצחק אבא מאשה אחת הוליד צדיק ורשע, (כה) אני שאטול ארבע נשים, (כו) כמה רשעים יהיו ממני, א"ל הקב"ה ח"ו כולך יפה רעיתי ומום אין בך (שה"ש ד ז), כיון שהשכים בבקר מצא את האבנים כולם אבן אחת, נתבשר שמטתו שלימה, שנאמר וישכם יעקב בבקר וגו' (בראשית כח יח), א"ל הקב"ה חייך כשם שהאבנים הללו נעשו כולן אחת, כך בניך כולם צדיקים, שנאמר כי עם אבני השדה בריתך וחית השדה השלמה לך (איוב ה כג):

[ה] **ד"א** ויצא יעקב. (כז) כתיב לך עמי בוא בחדריך וסגור [דלתיך] בעדי חבי כמעט רגע עד יעבור זעם (ישעיה כו כ), בשעה שאתה רואה השעה חצופה לא תעמוד כנגדה אלא תן לה מקום, שנאמר לך עמי בא בחדריך, הסתכלו בי כביכול שראיתי השעה חצופה בעונותיכם לא עשיתי אלא נתתי לה מקום, שנאמר השיב אחור ימינו וגו' (איכה ב ג), ואף אתם לך עמי, שכל מי שעומד כנגד השעה נופל בידה, וכל מי שנותן מקום לשעה, השעה נופלת בידו, נבות עמד כנגד השעה (כח) (ועמד בה) [ונפל בידה] שאמר לו אחאב תנה לי [את] כרמך ויהי לי לגן ירק (מ"א כא ב), מה עשה אמר חלילה לי מה' וגו' (שם שם ג), מה נעשה לו, נפל ביד השעה, שנאמר ויעידוהו אנשי בליעל [את נבות נגד העם וגו' ויסקלהו באבנים וימות] (שם שם יג). אברהם נתן מקום לשעה, (כט) וברח מפני נמרוד מלך כשדים וחזרה השעה ונפלה בידו והרג ששה עשר מלכים, שנאמר ויחלק עליהם לילה (בראשית יד טו), (ל) ויצחק נתן מקום לשעה בשעה שאמרו לו פלשתים לך מעמנו (שם כו טז), מיד וילך משם יצחק (שם שם יז), וחזרה השעה ונפלה בידו, שנאמר ואבימלך הלך אליו מגרר וגו' ויאמר אליהם יצחק

הערות ותקונים

עליו רוח הקדש שנאמר ואם נביאים הם ואם יש דבר ה' אתם יפגעו נא בה', שנתנבא שהן חוטאין ורוח הקודש מסתלקת מהן מהו [צ"ל ממה] שכתוב ובאה (השמש) [השמש] על הנביאים וקדר עליהם היום, וכ"ה בכ"י פארמא: (כד) חשב בלבו. מובא בילקוט איוב רמז תתצ"ט בשם התנחומא ומתחיל כי אם אבני השדה בריתך מדבר ביעקב שנאמר ויפגע במקום אמר [יעקב] אברהם כו': (כה) אני שאטול ארבע נשים. כ"ה גם בכ"י פארמא, ובכ"י רומי אף אני נוטל ד' נשים, ובילקוט שם אפילו אני נוטל ארבע נשים: (כו) כמה רשעים יהיו ממני. בב"ר פס"ח אות י"א רבנן אמרי מיעוט אבנים שנים [אמר] אברהם יצא ממנו פסולת ישמעאל וכל בני קטורה ויצחק יצא ממנו עשו וכל אלופיו ואני אם מתאחות ב' אבנים זו לזו יודע אני שאינו יוצא הימני פסולת. ובילקוט שם השמיט זה וגורס נטל ד' אבנים ואמר אם מתאחות זו לזו מובטח אני שמטתי שלמה: (כז) כתיב לך עמי בחדריך. מובא בילקוט שמות רמז קס"ח וישעיה רמז רנ"ט בשם התנחומא וכן באגדת בראשית פמ"ו אות א' ושם מהפך הסדר את המאמר השני לפנינו בתנחומא המתחיל ד"א לך עמי בא בחדריך הסתכל בחדרי לבך כו' הציג בהתחלתו, ואח"כ הציג את התחלת המאמר שלפנינו „בשעה שאתה רואה השעה חצופה" באחרונה. ובתנחומא כ"י שני של אקספארד קובץ 153 נמצא בתנחומא שם שהוא שוה עם הנדפס נוסף כל המאמר הזה לך עמי בא בחדריך כו' בין המאמרים התנחומא הנדפס של אות ג' ואות ד', והוא הוספה בכ"י ההוא מן התנחומא כ"י שלפנינו: (כח) ועמד בה. תקנתי שצ"ל ונפל בידה, כמו שהוא לנכון בכ"י פארמא ובכ"י רומי ונפל ביד השעה, ובכ"י שני של אקספארד ונפל בה בשעה שאמר לו אחאב תנה את כרמך ונפל ביד השעה ויעידוהו אנשי בליעל. ובילקוט קצר בלשונו נבות עמד כנגד השעה ונפל. ובאגדת בראשית נבות עמד כנגד השעה ומה נעשה לו ויעידוהו וגו' והשמיט המאמר שלפניו שאמר לו אחאב כו': (כט) וברח מפני נמרוד מלך כשדים, בכ"י רומי ובכ"י אקספארד ב' מובא הכתוב לראיה שנאמר צאו מבבל ברחו מכשדים (ישעיה מח כ), (ובכ"י רומי שם בטעות וברחו מן הכשדים), ובאגדת בראשית הביא הכתוב שנאמר לך לך וגו' וילך אברם וגו' (בראשית יב א יד): (ל) ויצחק נתן מקום לשעה. בכ"י שני של אקספארד חסר מן ויצחק נתן מקום לשעה עד ויוסף נתן מקום לשעה שהשמיט המעתיק, ובאגדת בראשית חסרו איזה שורות וכצ"ל אברהם נתן מקום לשעה כו' [וחזרה השעה ונפלה בידו והרג ששה עשר מלכים שנאמר ויחלק עליהם לילה, ויצחק נתן מקום לשעה בשעה שאמרו לו פלשתים לך מעמנו מיד וילך משם יצחק] וחזרה השעה ונפלה בידו שנאמר ואבימלך הלך אליו מגרר, והשמיט מן וחזרה השעה

מדוע באתם אלי וגו׳ ויאמרו ראה ראינו כי היה ה׳ עמך וגו׳ (בראשית כו כז כח), (לא) ויוסף נתן מקום לשעה, (לב) בשעה שמכרו אותו אחיו לא היה יכול לומר אחיכם אני, אלא נתן מקום לשעה, וחזרה השעה ונפלה לפניו, (לג) שנאמר וילכו גם אחיו ויפלו לפניו (שם נ יח), (לד) משה נתן מקום לשעה, שנאמר (לה) ויברח משה (מלפני) [מפני] פרעה (שמות ב טו), וחזרה השעה ונפלה בידו, (לו) שנאמר (והאיש) [גם האיש] משה גדול מאד בעיני [עבדי] פרעה ובעיני העם (שם יא ג), ודוד נתן מקום לשעה שנאמר ויברח דוד מנויות (ש״א כ א), (לז) וכתיב בברחו מפני אבשלום בנו (תהלים ג א), וכתיב [בברחו] מפני שאול במערה (שם נז א), וחזרה השעה ונפלה בידו, ששאול אמר לו הנה [נא] ידעתי כי מלוך תמלוך וקמה בידך ממלכת ישראל (ש״א כד כא). וכן יעקב שברח מפני השעה, ויברח יעקב שדה ארם (הושע יב יג), ונפלה השעה בידו, שנאמר ויקח עשו את נשיו (לח) וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו (בראשית לו ו), הוי לך עמי בא בחדריך: (לט) ד״א לך עמי בא בחדריך, הסתכל בחדרי לבך וראה (מ) שלא לפי עונותיך הבאתי עליך יסורין, (מא) שאין חדריך אלא חדרי כליות, שנאמר חופש כל חדרי בטן (משלי כ כז), ואם באו עליך יסורין לא תפתח פיך ותקרא תגר אחר מדת הדין, אלא וסגור דלתיך בעדך, למה חבי כמעט רגע עד יעבר זעם, אין היסורין באין לעולם (מב) אלא (שברים) [עוברים] הן, שנאמר חבי כמעט רגע עד יעבר זעם:

[ו] **ויחלם** והנה סולם וגו׳. ילמדנו רבינו מה בין מיתתן של צדיקים למיתתן של רשעים, (מג) אמר ר׳ יוסטא בר שונם בשם ר׳ יהושע דסכנין מיתתן של רשעים לא בארץ ולא בשמים, שכן כתיב באהיתופל (מד) ויצו אל (בניו) [ביתו] ויחנק (ש״ב יז כג), וכן המן לא בארץ ולא בשמים, שנאמר ויתלו את המן (אסתר ז י), (מה) וכן בניו ותלו אותו ואת בניו (שם ט כה), אבל מיתתן של צדיקים בשמים ובארץ, שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים (ש״א כה כט), בארץ מנין, ויעלוהו ויקברוהו במעלה קברי בית דוד (מו) וכבוד עשו לו (במיתתו) [במותו] (דה״ב לב לג):

הערות ותקונים

באברהם עד וחזרה השעה ביצחק: (לא) ויוסף נתן מקום לשעה. בילקוט ישעיה שם לא חשב את יוסף: (לב) בשעה שמכרו אותו אחיו לא היה יכול לומר אחיכם אני. וכ״ה בכ״י פארמא ובכ״י שני של אקספארד, אבל בכ״י רומי הגי׳ וכן יוסף כשמכרוהו אחיו היה יכול לצעוק או להציל עצמו שהיו אחיו מוכרין אותו לישמעאלים לא יכול לומר להם אחיהם אני, ור״ל לא יכול לומר להם לישמעאלים אחיהם אני שהוא אחיהם: (לג) שנאמר וילכו גם אחיו ויפלו לפניו. וכן הוא בכ״י פארמא ובאגדת בראשית, ובכ״י רומי מובא לשון הכתוב ויבואו כל אחיו ויפלו לפניו וגו׳ צ״ל וילכו גם אחיו ויפלו לפניו, ובכ״י שני של אקספארד מובא הכתוב ויבואו אחי יוסף ויפלו לפניו ארצה, צ״ל ויבא יהודה ואחיו וגו׳ ויפלו לפניו ארצה (בראשית מד יד): (לד) משה נתן מקום לשעה. עד יעקב נתן מקום לשעה נשמט באגדת בראשית, וכן חסר בכ״י פארמא: (לה) ויברח משה מלפני פרעה. וכן הוא מובא בכ״י שני של אקספארד, ותקנתי שצ״ל מפני פרעה, וכ״ה לנכון בכ״י רומי: (לו) שנאמר גם האיש משה גדול מאד. כן תקנתי, ובכ״י שני של אקספארד מובא הכתוב וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחוו לי (שמות יא ח), ובכ״י רומי הוא כמו שלפנינו: (לז) וכתיב בברחו מפני אבשלום בנו. זה חסר בכ״י פארמא ובכ״י שני של אקספארד, ונמצא לנכון גם בכ״י רומי: (לח) וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו. בכ״י שני של אקספארד מובא וילך אל ארץ כנען מפני יעקב אחיו, ובכ״י רומי ובכ״י פארמא הוא כמו שלפנינו: (לט) ד״א לך עמי, זה מובא באגדת בראשית בפמ״ו בהתחלת הפרק: (מ) שלא לפי עונותיך, כ״ה גם באגדת בראשית שם, ובכ״י שני של אקספארד הגי׳ הסתכל בחדרי לבך וראה שלפי עונותיך לא הבאתי עליך יסורין ור״ל שלא לפי עונותיך הבאתי עליך יסורין: (מא) שאין חדריך אלא חדרי כליות. באגדת בראשית ואין חדריך אלא כליות: (מב) אלא שברים הן. תקנתי שצ״ל עוברים הן. ובכ״י הגי׳ שאין היסורין באין לעולם אלא עוברים הן שנאמר חבי כמעט רגע, ובאגדת בראשית שאין היסורין מתעכבין בעולם עוברין הן שנאמר עד יעבר זעם, ובכ״י שני של אקספארד שאין היסורין עומדין לעולם אלא עד יעבר זעם, ובכ״י פארמא חסר הסיום אין היסורין כו׳: (מג) אמר ר׳ יוסטא בר שונם. וכ״ה בכ״י פארמא, ובכ״י רומי בר שונם, ונמצא שמו בירושלמי ג״כ בר שונם, והיה בדור החמישי ובדור הששי, והיה תלמיד של ר׳ מנא, עיין מבוא הירושלמי דף ק׳ ע״א: (מד) ויצו אל בניו. תקנתי שצ״ל אל ביתו, ובכ״י רומי וגם בכ״י פארמא הוא לנכון: (מה) וכן בניו ותלו אותו ואת בניו. וכ״ה גם בכ״י פארמא, ובכ״י רומי וכן מיתתן של בניו לא בשמים ובארץ שכתב בהן ואת עשרת בני המן תלו: (מו) וכבוד עשו לו במיתתו.

תקנתי

(מז) ילמדנו עוד רבינו מה בין חלומות הצדיקים לחלומות הרשעים, חלומות הרשעים לא בשמים ולא בארץ, שנאמר ופרעה חולם והנה עומד על היאור (בראשית מא א). (מח) וכך נבוכדנצר כתיב חלם (הוא) [חזית] ודחלנני (דניאל ד ב), שלא היה לא בארץ ולא בשמים, אבל חלומות של צדיקים בשמים ובארץ, שכן אתה מוצא שאמר יוסף לאחיו הנה אנחנו מאלמים אלומים (בראשית לז ז), הרי בארץ, ובשמים מנין, שנאמר הנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי (שם שם ט), וכן באבינו יעקב ויחלום והנה סולם (מט) [מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, הרי בשמים ובארץ]:

[ז] (נ) ד"א ויחלום והנה סולם, אמר ר' יוסי הגלילי (נא) הראה לו מנשה עשה סמל. [ד"א] ויחלום והנה סולם. (נב) אמר ר' אלעזר ב"ר שמעון בן (יוסי) [יוחי], (נג) הראה לו מזבח, שנאמר מזבח אדמה [וגו' ולא תעלה במעלות על מזבחי] (שמות כ כד כו), וראשו מגיע השמימה, (נד) זה ענן הקטורת, והנה מלאכי אלהים, (נה) אלו הכהנים שעומדים על כבש המזבח ומשמשין. אמר ר' שמעון בן חלפתא (נו) הראה לו קרח, שנאמר ותפתח הארץ את פיה (במדבר טז לב), וראשו מגיע השמימה, (נז) הראה לו משה, שנאמר ואל משה אמר עלה אל ה' (שמות כד א): ד"א ויחלום והנה סולם מוצב ארצה, אמר ר' אלעזר בן עזריה הראה לו יונה, שנאמר לקצבי הרים ירדתי וגו' (יונה ב ז), וראשו מגיע השמימה, הראה לו אליהו, שנאמר ויעל אליהו בסערה השמים (מ"ב ב יא). ד"א ויחלום, אמר ר' שמעון בן יוחי (נח) הראה לו סיני, זה סימן, ס' עולה ששים, י' עשרה, נ' חמשים, י' עשרה, הרי מאה ושלשים, וסולם מאה ושלשים. (נט) נאמר כאן מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, ונאמר בסיני (והנה) [וההר] בוער באש עד לב השמים (דברים ד יא): ד"א והנה מלאכי אלהים (ס) זה משה

הערות ותקונים

תקנתי שצ"ע במותו כלשון הכתוב, ובכ"י רומי הוא לנכון: (מז) ילמדנו עוד רבינו. בכ"י רומי ועוד ילמדנו רבותינו. ובכ"י פארמא חסר שורה שלמה: (מח) וכך נבוכד נצר כתיב. בכ"י רומי וכן בנבוכד נצר כתיב, ושם בטעות חלם חזית וכך לנבי, צ"ע ודחלני: (מט) מוצב ארצה. הוספתי וכ"ה בכ"י רומי: (נ) ד"א ויחלום אמר ר' יוסי הגלילי. המאמר הזה מובא ג"כ בכ"י שני של אקספארד שנוסף שמה מן המעתיק ורשם באמצע הכ"י „תנחומא" ויחלום והנה סולם הראה הקב"ה ליעקב מנשה עומד ועושה סמל והוא סלם ד"א הראה לו מזבח כו' והעתיק כל המאמר שלפנינו עד כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון, ואח"כ הובא כמו בנדפס אות ג' ויצא יעקב זש"ה כי מלאכיו, והנה שמות האומרים השמיט המעתיק הזה: (נא) הראה לו מנשה עושה סמל. בכ"י פארמא וכ"י רומי עומד ועושה סמל. והסר שם הסיום מהכתוב וישם את פסל הסמל אשר עשה בבית האלהים (דה"ב לג ז) ודורש סלם כמו סמל: (נב) אמר ר' אלעזר בן ר' שמעון בן יוסי. תקנתי שצ"ל בן יוחי, וכן בכ"י רומי וכ"י פארמא לנכון אמר ר' אלעזר ב"ר שמעון בן יוחי: (נג) הראה לו מזבח שנאמר מזבח אדמה. וכ"ה בכ"י פארמא, ובכ"י רומי הראה לו מזבח ויחלום והנה סלם זה מזבח שנאמר מזבח אדמה, והוספתי המקרא שלאחריו ולא תעלה במעלות על מזבחי. ובב"ר פס"ח אות י"ב וילקוט רמז קי"ט בשם ב"ר והנה סולם זה הכבש, מוצב ארצה זה מזבח שנאמר מזבח אדמה תעשה לי, לדעתי היה גם שם הגי' כמו לפנינו בתנחומא והנה סולם זה מזבח שנאמר מזבח אדמה תעשה לי, והכוונה ג"כ על הכתוב לא תעלה במעלות, ואחד רשם לו בגלדו „זה הכבש" בשי"ן מלשון וכבש בזהב לכסא (דה"ב ט יח) ובמשנה עלה בכבש במזבח והוא שם למעלה פשוטה מגביה ועולה בשפוע, ולא שעשויות מדרגות, והדורש דרש סלם זה כבש המזבח, והביא הכתוב לא תעלה במעלות, ובכ"י שני של אקספארד הגי' ד"א הראה לו מזבח שנאמר ולא תעלה במעלות: (נד) זה ענן הקטורת, בב"ר שם וילקוט שם רמז קי"ט אלו הקרבנות שריחן עולה לשמים: (נה) אילו הכהנים שעומדים כו'. בכ"י רומי וכ"י פארמא אלו כהנים ולוים שעומדים על כבש המזבח ומשמשין, ובכ"י שני של אקספארד אלו כהנים גדולים המשרתים עליו, ובב"ר שם וילקוט שם והנה מלאכי אלהים אלו כהנים גדולים עולין ויורדין בו שהם עולים ויורדים בכבש, ובילקוט שם גרסם בגלדו „ס"א נ"ג גדולים" כי כל הכהנים עולים בכבש לעבודה. ולפנינו בכ"י אקספארד א' הגי' אלו הכהנים, ובכ"י רומי אלו כהנים ולוים, ואולי מן מלת ולוים נעשית גדולים: (נו) הראה לו קרח. בכ"י רומי נוסף „וכל עדתו": (נז) הראה לו משה. וכ"ה בכ"י רומי, ובכ"י שני של אקספארד וגם בכ"י פארמא הובא בתחלה זה אליהו ואח"כ ד"א הראה לו יונה, וראשו מגיע השמימה זה משה, והנוסחא שלפנינו ושבכ"י רומי יותר נכונה: (נח) הראה לו סיני. בכ"י רומי וכ"י פארמא נוסף הוא סלם הוא סיני, וכן נשנה בב"ר שם, ועיין בלקח טוב ויצא כ"ח י"ב ובהערה מ' ותראה שתקנתי נוסחת הב"ר: (נט) נאמר כאן מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה. בב"ר שם ובלקח טוב הגי' מוצב ארצה ויתיצבו בתחתית ההר (שמות יט יז) וראשו מגיע השמימה וההר בוער באש עד לב השמים: (ס) זה משה ואהרן. נשנה בב"ר שם ומובא

ואהרן, שנאמר ויעל משה ואהרן (שמות כד ט), והנה ה' נצב עליו, וירד ה' על הר
סיני (שם יט כ), ויאמר אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק (בראשית כח יג), ונאמר בסיני
אנכי ה' אלהיך (שמות כ ב):

[ח] (סא) ד"א ויצא יעקב, (סב) זה אחד מארבעה בני אדם (סג) שנתקפצה לו הארץ,
ואלו הן, אברהם ואליעזר ויעקב ואבישי, אברהם מנין, (סד) כיון
שיצא לרדוף את המלכים קפצה הארץ לפניו, שנאמר ויחלק עליהם לילה (בראשית יד טו),
ואליעזר מנין, כיון שהלך להביא אשה ליצחק, נתקפצה הארץ לפניו, מה כתיב בו,
ואבוא היום אל העין (שם כד מב), (סה) בו ביום יצא ובו ביום הגיע, ואבישי מנין,
(סו) כיון שהיה נלחם עם ישבי בנב (סז) אחי גלית, (סח) מה עשה רדף את דוד
ברוח מגינו, (סט) באותה שעה נתן הקב"ה פחדו של דוד עליו, ואמר מה קל האיש
הזה, היכן דוד וגבורותיו, ומנין שכן כתיב, ויעף דוד (ש"ב כא טו) באותה שעה אמר
דוד מי יתן לי אחד מבני אחותי כאן, והיו יואב ואבישי רחוקים ממנו, ונלחמים עם

הערות ותקונים

בלקח טוב, ובכ"י רומי הגי' זה משה ואהרן ושבעים זקנים, כי בכתוב שהביא נראה נאמר ושבעים מזקני
ישראל, ובב"ר ולקח טוב מובא והנה מלאכי אלהים זה משה ואהרן ומשה עלה אל האלהים (שמות יט כ)
ויורדין זה משה וירד משה (שם שם יד), וגם בכ"י רומי נוסף יורדין שנאמר וירד משה מן ההר, ובכ"י
פארמא הוא כמו שלפנינו: (סא) ד"א ויצא יעקב זה אחד מארבעה בני אדם שנתקפצה לו הארץ. גם
המאמר הזה (אות ח' ואות ט' עד בסוף ה' ציון) נוסף בכ"י אקספארד ב' שהוסיף מן התנחומא כ"י
שלפנינו: (סב) זה אחד מארבעה בני אדם. עיין בגמרא סנהדרין דף צ"ה סע"ב ושם מובא רק שלשה
שקפצה להם הארץ, ולא חישב אברהם, ועיין ילקוט שמואל רמז קנ"ה שהביא דברי הגמרא מסנהדרין עד
סוף רמז קנ"ה מתחיל רמז קנ"ו מילתיה דרבי אושעיא רבה עביד פליגא דכתיב הרעשת ארץ פצמתה כו'
והוא המאמר מב"ר פנ"ט אות י"א, וכוונתו בהמלות מילתיה דרבי אושעיא רבה עביד פליגא, הב"ר שחברו
ר' אושעיא רבה פליג על הגמרא שחושב ד' שקפצה להם הארץ ובגמרא אינו חושב רק ג', ומצאתי עוד
הפעם הלשון הזה בילקוט מלכים רמז רל"ג ויגע איש בעצמות אלישע מילתא דרבי אליעזר עבידא פליגא,
כוונתו לפדר"א פל"ג שפליג על גמרא סנהדרין דף מז שהביא דמשמע שלא חי ממש אלא לשעה, ובפדר"א איתא
שהיה צדיק וחי ממש והוליד בנים, א"כ יש לחשוב למופת, לכן אמר הילקוט שר' אליעזר בעל פרקי דרבי
אליעזר פליג: (סג) שנתקפצה לו הארץ. בכ"י רומי וכ"י פארמא זה אחד מארבע בני אדם שנתקפצה להן
הדרך, וכ"י שני ושלישי של אקספארד זה אחד מארבעה שקפצה להם הארץ: (סד) כיון שיצא לרדוף את המלכים
קפצה הארץ לפניו. בכ"י רומי וכ"י פארמא אמרו רבותינו ונתקפצה הארץ לפניו, ובכ"י אקספארד ב'
נתקצר הלשון מן המעתיק „אברהם ויחלק עליהם לילה" גם המאמר שלאחריו הביא בקצרה „אליעזר ואבוא
היום". ועיין ב"ר פמ"ג אות ג' פסיעותיו של אברהם אבינו היו שלש מילין ר' יהודה ברבי סימון אמר מיל,
ר"כ אמר בשם ר"א לא נתאבק רגליהן אלא כזה שהוא הולך מביתו לבית הכנסת, ובב"ר פנ"ט אות י"א
הרעשת ארץ בימי אברהם, ועיין עוד מדרש שוחר טוב מזמור ק"י אברהם כשבא לרדוף אחריהם נקפצה
לו הארץ לפניו ועע"ש: (סה) בו ביום יצא ובו ביום הגיע. עיין סנהדרין שם וברש"י עה"ת (בראשית כד מב),
ואבוא היום היום יצאתי והיום באתי מכאן שקפצה לו הארץ, והוא נובע מב"ר פנ"ט אות י"א ויקם וילך
אל ארם נהרים ר' יצחק אמר בן יומו, הוא דעתיה דר' יצחק ואבוא היום אל העין היום יצאתי והיום
באתי, ועיין בפדר"א פט"ז מקרית ארבע עד חרן מהלך שבעה עשר יום ובשלש שעות בא העבד עד חרן
והיה תמה בלבו ואומר היום יצאתי והיום באתי שנאמר ואבוא היום אל העין, ר' אבהו אמר רצה הקב"ה
לגמול חסד עם יצחק ושלח מלאך לפני אליעזר עבד אברהם ונקפצה לו הדרך ובא בשלש שעות לחרן ע"כ:
(סו) כיון שהיה נלחם עם ישבי בנוב אחי גלית. ישבי בנוב כך היה שמו וכתיב וישבי בנב אשר בילידי הרפה
וגו' ויאמר להכות את דוד (ש"ב כא טז), ועיין בסנהדרין דף צה ע"א ובב"ר סוף פנ"ט: (סז) אחי גלית.
וכן בכ"י רומי וכ"י פארמא וכ"י ג' מאקספארד אחיו של גלית. ובכ"י שני של אקספארד הלשון משובש
שנלחם דוד עם גלית מה עשה אחיו של גלית, וצ"ל כשנלחם דוד עם [ישבי בנב אח] גלית מה עשה אחיו
של גלית, ולפי דברי התנחומא ישבי בנוב היה אחיו של גלית, וכן בגמרא סנהדרין שם גלית אחי:
(סח) מה עשה רדף את דוד ברוח מגינו. וכ"ה בכ"י פארמא ובכ"י רומי, ובכ"י שני ובכ"י שלישי של
אקספארד מה עשה אחיו של גלית דחפו ברוח מגינו. ועיין ב"ר פנ"ט אניף במגיניה וקפץ דוד לאחוריו
תמניא עשר אמין, פי' הניפו לדוד במגינו: (סט) באותה שעה נתן הקב"ה פחדו של דוד עליו ואמר מה
קל האיש הזה היכן דוד וגבורתו. וכ"ה הגי' בכ"י רומי וכ"י פארמא, ושם הגי' אמר בלבו, והלשון
משובש, וצ"ל נתן הקב"ה פחדו בלבו של דוד, והכוונה שאמר בלבו, אותו האיש אמר כן בלבו מה קל דוד
היכן גבורותיו, ובכ"י שני של אקספארד הגי' נתן הקב"ה פחדו בלבו של דוד ואמר מה קל זה האיש וסכן
דוד

בני עמון ועם ארם, וכיון שהתפלל דוד הקפיץ הקב"ה את הארץ לפני אבישי, שנאמר ויעזר לו אבישי בן צרויה (ש"ב כא יז). ויעקב אבינו אף הוא הקפיץ הקב"ה את הארץ לפניו, (ע) שנאמר ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה.(בראשית כט א)[וישא יעקב רגליו]. אמרו רבותינו כל בני אדם רגליהם סובלות אותם, אבל יעקב הוא נושא את רגליו, שנאמר וישא יעקב רגליו:

[ט] (עא) **ויברח** יעקב שדה ארם (הושע יב יג), ומהיכן ברח, מבאר שבע, שנאמר ויצא יעקב מבאר שבע, וכי בבאר שבע היה, והלא בחברון היה, שנאמר הוא חברון אשר גר שם אברהם ויצחק (בראשית לה כז), (עב) אלא ממקום המיוחד לשבועות, ששם נשבע אברהם לאבימלך, שנאמר ועתה השבעה לי באלהים הנה וגו' (שם כא כג), על כן קרא למקום ההוא באר שבע כי שם נשבעו שניהם (שם שם לא), ומנין ששם נשבע יצחק, שנאמר ויבאו עבדי יצחק וגו' (שם כו לג), ויקרא אותה שבעה (שם). ואף עשו נשבע ליעקב, שנאמר השבעה לי כיום (שם כה לג), כשנטל את בכורתו חשב בלבו ואמר אם יבא ואמר בא השבעה לי שלא נטלתה הברכות במרמה, מה אני יכול לעשות לו, אלא אצא מן המקום הזה המיוחד לשבועות, לכך נאמר ויצא יעקב מבאר שבע וגו', הוי ויברח יעקב שדה ארם: אמר ריש לקיש נסים עשה הקב"ה עמו בשעה שראה את החלום, (עג) מה כתיב והנה ה' נצב עליו וגו' (שם כח יג): ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה (שם יז), (עד) אין זה אלא בית המקדש, שנאמר ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו (תהלים עח נד), ואין נורא אלא בית המקדש, שנאמר נורא אלהים ממקדשיך (שם סח לו), ראה אותו חרב, שנאמר אין זה, כי אם בית אלהים שראה אותו בנוי, וכל הנביאים ראו אותו בנוי הרב ובנוי, אלא אמר הקב"ה אתם ראיתם אותו חרב בעולם הזה, אבל לעולם הבא אני בונה אותו בעצמי. ואני בכבודי חוזר לתוכו ואתם רואים, שנאמר כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון (ישעיה נב ח):

[י] **וירא** ה' כי שנואה לאה (בראשית כט לא). זש"ה סומך ה' לכל הנופלים וזוקף לכל הכפופים (תהלים קמה יד), (עה) (לכל הנצבים לא נאמר, אלא לכל הכפופים, ואף לרשעים הוא זוקף). (עו) אמר ר' חייא אין מדותיו של הקב"ה כמדת בשר ודם, מדת בשר ודם יש לו אוהב עשיר (עז) נדבק בו ונכסף לו, (עח) וכיון שמטה ידו (עט) ונעשה עני מלעיג עליו, אבל הקב"ה אינו כן, כיון שרואה אדם שמטה ידו

הערות ותקונים

דוד שכך כתיב ויעף דוד: (ע) שנאמר ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה. וכן בב"ר פנ"ט אות י"א רפה שבריה בימי יעקב, ועיין גם בב"ר פס"ח אות ח' וילך חרנה רבנן אמרי בן יומו פי' בו ביום שיצא בו ביום בא לחרן, ובגמרא סנהדרין שם ויפגע במקום שקפצה לו הארץ, וכן מובא ברש"י על התורה: (עא) ויברח יעקב. וכ"ה גם בכ"י פארמא ובכ"י רומי, אולם בכ"י שני של אקספארד מתחיל ויצא יעקב מבאר שבע והלא בחברון היה כו': (עב) אלא ממקום המיוחד לשבועות. עיין ב"ר פנ"ח אות ז', מבאר שבע ר' יודן ור"ה, ר' יודן אמר מבארה של שבועה, ודרש שבע לשון שבועה: (עג) מה כתיב והנה ה' נצב עליו. בכ"י רומי סיים שיפה דקרא הארץ אשר אתה שוכב עליה וגו' שקיפלה הקב"ה תחת ראשו למה שלא נאמר יושב עליה אלא שוכב עליה, ועיין בגמרא בבלי חולין דף צא ע"ב ובב"ר פס"ט אות ד' ורש"י עה"ת: (עד) אין זה אלא בית המקדש. בכ"י רומי הגי' ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלהים הראה לו הקב"ה בית המקדש בנוי והרב ובנוי, בנוי שנאמר מה נורא ואין נורא אלא בית המקדש שנאמר נורא אלהים ממקדשיך וגו', והראה אותו חרב, שנאמר אין זה, ואין זה אלא בית המקדש שנאמר ויביאם אל גבול קדשו הר זה, ראה אותו בנוי שנאמר כי אם בית אלהים. וזהו גי' ישרה. ובכ"י של אקספארד נשתבש הלשון על ידי שגגת המעתיק, ובב"ר פס"ט אות ז' איתא ד"א מלמד שהראה הקב"ה ליעקב בית המקדש בנוי וחרב ובנוי, ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה זה בנוי המד"א נורא אלהים ממקדשיך. ואין זה, הרי חרב. כמד"א על זה היה דוה לבנו. כי אם בית אלהים [וזה שער השמים] בנוי ומשוכלל לעתיד לבא כמד"א כי חזק בריחי שעריך: (עה) לכל הנצבים לא נאמר. וכ"ה בכ"י רומי וכ"י פארמא. והסגרתי, ועיין להלן הערה פ': (עו) אמר ר' חייא. מובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ח וכן מובא באגדת בראשית פמ"ח והשמיט שם האומר: (עז) נדבק בו ונכסף לו. בכ"י רומי ובילקוט נדבק בו ונכסף בו, ובאגדת בראשית הוא מדבק עמו ונכסף לו: (עח) וכיון שמטה ידו, בכ"י פארמא וכ"י רומי ובילקוט כיון שהוא רואה שמטה ידו: (עט) ונעשה עני מלעיג עליו. בכ"י רומי הגי' ונעשה עני פירש ממנו ולא עוד אלא מלעיג עליו. ובילקוט

ניתא

נותן לו יד וזוקפו, שנאמר סומך ה' לכל הנופלים, לא נאמר לכל העומדים, אלא לכל הנופלים, (פ) וזוקף לכל הכפופים, תאמר שאף לרשעים הוא זוקף שאם יבואו ליפול, לאו, שנאמר שם נפלו פועלי און דוחו ולא יכלו קום (תהלים לו יג), נפלו אין להם עמידה, למה שנאמר כמוץ לפני רוח ומלאך ה' דוחה (שם לה ה), אבל הצדיקים סומך ה', (פא) כיון שראה הקב"ה ללאה שהיא שנואה, אמר היאך אני מחבבה בפני בעלה, אלא הריני זוקפה ונותן לה בנים תחילה, כדי שתהא אהובה בפני בעלה, לפיכך וירא ה' כי שנואה לאה, (פב) וכן הוא אומר וכלב בן חצרון הוליד את עזובה אשה ואת יריעות (ואלו) [ואלה] בניה ישר ושובב וארדון (דה"א ב יח), (פג) אמר ר' ברכיה אשתו היתה, ולמה נקראת עזובה, שהיתה עזובה וכעורה, אמר הקב"ה הריני נותן לה בנים כדי שתהא נאה בהם, שנאמר ואלה בניה ישר ושובב וארדון (שם), לכך נאמר סומך ה' לכל הנופלים וזוקף לכל הכפופים:

[יא] ד"א וירא ה' כי שנואה לאה. (פד) לא מפני שהיא שנואה בפני בעלה, אלא מפני שהוכיחה אותו שעבד יעקב שבע שנים ברחל, שאמרה לו אמו וישבת עמו ימים אחדים (בראשית כז מד) וישב שם שבע שנים. ויאמר יעקב אל לבן הבה את אשתי וגו', ויהי בערב ויקח את לאה בתו וגו' (שם כט כא כג) כל הלילה היתה עשה עצמה כרחל, כיון שעמד בבקר והנה היא לאה, אמר לה בת הרמאי למה רמית אותי, אמרה לו ואתה למה רמית אביך, כשאמר לך האתה זה בני עשו, ואמרת לו אנכי עשו בכורך, ואתה אומר למה רימיתני, ואביך לא אמר בא אחיך במרמה, ומתוך הדברים הללו שהוכיחה אותו התחיל שונאה, אמר הקב"ה אין רפואתה של זו אלא בבנים, ובעלה נכסף לה, לפיכך וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה, ודוד מקלס עושה משפט לעשוקים (תהלים קמו ז):

[יב] ד"א למה היתה שנואה לא שהיתה כעורה מרחל, אלא שהיתה יפה כרחל, שנאמר וללבן שתי בנות (בראשית כט טז), (פה) שוות בנוי וביופי ובזקיפה, למה אמר ועיני לאה רכות (שם שם יז), אלא כיון שילדה רבקה עשו ויעקב, נולדו ללבן שתי בנות לאה ורחל, (פו) שלחו אגרות אלו לאלו והתנו ביניהן, כדי שיטול עשו את לאה, ויעקב רחל, והיתה לאה שואלת במעשה עשו, והיתה שומעת שמעשיו רעים, והיתה בוכה בכל שעה לומר כך עלה גורלי לרשע הזה, ומתוך כך נעשו עיניה רכות, שנאמר ועיני לאה רכות: (פז) ורחל היתה יפת תואר ויפת מראה (שם), למה שנאמר שמועה טובה תדשן עצם (משלי טו ל), (פח) לא עשה אלא וילך עשו אל ישמעאל ויקח

הערות ותקונים

ליתא המלות „ונעשה עני" והגי' פורש ממנו, ובאגדת בראשית וכשרואה שממה ידו והעני אינו סופגו אלא נותן עליו אבן והוא לשון בעל אגדת בראשית: (פ) וזוקף לכל הכפופים תאמר שאף לרשעים הוא זוקף. באגדת בראשית נמצא אחר זה הגלגים לא נאמר אלא לכל הכפופים א"כ אף הרשעים אם יפלו סומך הוא אותן חס ושלום שאם נפלו אין להם תקומה, והוא המאמר שהסגרתי בהתחלת המאמר, עיין לעיל הערה ע"ה: (פא) כיון שראה הקב"ה ללאה שהיא שנואה. הוא המשך המאמר שהחל לדרוש על וזוקף לכל הכפופים, ובאגדת בראשית הוסיף „ד"א וירא ה' כי שנואה לאה" והוא מיותר: (פב) וכן הוא אומר כו'. פסוק הוא בדה"א ב' י"ח, ובאגדת בראשית בטעות: (פג) אמר ר' ברכיה אשתו היתה. שמ"ר פ"א אות כ"א. תרגום ד"ה א' ד': (פד) לא מפני שהיא שנואה בפני בעלה. כ"ה גם בכ"י פארמא ובכ"י רומי. ובאגדת בראשית שם פמ"ח אות ה' גורס ד"א וירא ה' כי שנואה לאה בפני מי היתה שנואה בפני בעלה למה שהוכיחה אותו אימתי שנאמר ויעבד יעקב ברחל שבע שנים ויהיו בעיניו כימים אחדים מה שאמרה לו רבקה אמו וישבת עמו ימים אחדים ויאהב יעקב, והלשון משובש ויש לתקן ע"פ התנחומא: (פה) שוות בנוי וביופי ובזקיפה צ"ל ובקומה, וכן בכ"י רומי ובכ"י פארמא, שוות בנוי וביופי בלמות ובקומה, ודורש מן מ"ש שתי בנות משמע שהן שוות, וכן דרשו בפדר"א רפ"ו שני המאורות לא זה גדול מזה: (פו) שלחו אגרות אלו לאלו. ועיין ב"ר פ"ע אות ט"ז ופע"א אות ב' מהו רכות מבכיה שהיו אומרים כך היו התנאים הגדולה לגדול והקטנה לקטן והיתה בוכה ואומרת יהי רצון שלא אפול בגורלו של רשע. וכן מובא בלקח טוב (בראשית כט יז) ועיין ב"ב דף קכג ע"א ורש"י עה"ת, ותנחומא הנדפס אות ד' ות"י ויב"ע: (פז) ורחל היתה יפת תואר כו'. בכ"י רומי הגי' אבל רחל היתה שומעת לדקתו של יעקב והיתה [יפת תואר] ויפת מראה למה שמועה טובה תדשן עצם: (פח) לא עשה אלא וילך עשו. וכ"ה בכ"י רומי וכ"י פארמא, ואין ספק שצ"ל ועשו לא לקח את לאה אלא וילך עשו אל ישמעאל, או המלות „לא עשה אלא

את מחלת בת ישמעאל וגו׳ לו לאשה (בראשית כח ט), אמר יעקב בשביל הברכות היה מבקש להרגני, וכשאטול את לאה אשתו, מי יודע אם יניח למחלת בת ישמעאל, ויבא עלי ויאמר לי, לא דייך שלקחת בכורתי וברכתי, אלא עוד נטלת ארוסתי, לפיכך אמר ללבן אעבדך שבע שנים ברחל וגו׳ (שם כט ח), אילולי כן יש אדם שנוטל אשה ומניח את הגדולה ונוטל את הקטנה, אלא ללמדך שהיתה לאה יושבת לשמו של עשו, אמר יעקב אעבדך שבע שנים וגו׳, וכשראה לבן כך, אמר הריני נותן את הגדולה מיד, ויהי בערב ויקח את לאה בתו וגו׳, אמר לו יעקב וכך היו התנאים, הלא ברחל עבדתי עמך, ויאמר לבן לא יעשה כן במקומנו וגו׳, ויעש יעקב כן וגו׳, התחיל מחבבה יותר מלאה, אמר הקב״ה הריני נותן ללאה בנים כדי שתהא חביבה יותר מרחל, וירא ה׳ כי שנואה לאה ויפתח את רחמה:

[יג] (פט) [ד״א וירא ה׳ כי שנואה לאה].זש״ה כי(תהיינה)[תהיין]לאיש שתי נשים(דברים כא טו) זה יעקב, שנאמר ויעקב איש תם (בראשית כה כז), שתי נשים (דברים שם), לאה ורחל, אחת אהובה (שם), זו רחל, שנאמר ויאהב גם את רחל (בראשית כט ל), והאחת שנואה (דברים שם) זו לאה, שנאמר וירא ה׳ כי שנואה לאה (בראשית שם לא), וילדו לו בנים האהובה והשנואה (דברים שם), שתיהן ילדו לו, ומה שהעמידה לאה העמידה רחל, (צ) לאה העמידה מלכים וכן רחל [העמידה מלכים, לאה העמידה נביאים וכן רחל העמידה נביאים], לאה העמידה שופטים וכן רחל, לכך נאמר וילדו לו בנים (דברים שם). והיה ביום הנחילו את בניו (שם שם טז), בשעה שבא ליפטר מן העולם, ויקרא יעקב אל בניו (בראשית מט א). לא יוכל לבכר את בן האהובה (דברים שם), ליוסף, למה כי את הבכור בן השנואה יכיר (שם שם יז), זה ראובן, שנאמר ראובן בכורי אתה (בראשית מט ג), אע״פ שאמר בזיונו פחז כמים אל תותר (שם שם ד), מהו יצועי עלה (שם), כשיבא משה, שכתיב בו ומשה עלה אל האלהים (שמות יט ג), הוא פודה אותו, וכיון שעמד משה בקש עליו רחמים, שנאמר יחי ראובן (דברים לג ו), אמר הקב״ה ואל ימות, (צא) נמצא נוטל (דמים כפי שניהם) [דימוס מפי שניהם], שנאמר כי את הבכור [בן השנואה] יכיר לתת לו פי שנים (דברים כא יז). יחי ראובן ואל ימות, יחי ראובן בעולם הזה, ואל ימות לעולם הבא, ולמה כי הוא ראשית אונו [וכתיב כחי וראשית אוני] (בראשית מט ג):

[יד] (צב) ד״א וירא ה׳ כי שנואה לאה. זש״ה היתה לי נחלתי כאריה ביער [וגו׳ על כן שנאתיה] (ירמיה יב ח), היאך, ראה הקב״ה שעתידין לצאת ממנה בנים רשעים, וקרא אותה שנואה, ואלו הן הרשעים יהורם יהואש אחז מנשה אמון יהויקים צדקיהו. ביהורם כתיב וילך בדרך מלכי ישראל כאשר עשו בית אחאב (מ״ב ח יח), באחז כתיב ולא עשה הישר בעיני ה׳ [אלהיו] כדוד אביו (שם טז ב), אמר לו ישעיה שאל לך אות מעם ה׳ אלהיך העמק שאלה (ישעיה ז יא), שיחיו המתים או שיעלה קרח משאול, או הגבה למעלה (שם), תבקש שירד אליהו מן השמים, א״ל יודע אני שיש בו כח לעשות, אבל איני רוצה שיתקדש שם שמים על ידי, שנאמר ויאמר אחז לא אשאל ולא אנסה את ה׳ (שם שם יב), ביהואש כתיב ויעש יהואש הישר בעיני ה׳ כל ימיו אשר הורהו יהוידע הכהן (מ״ב יב ג), וכיון שמת יהוידע נעשה רע, שנאמר (ויהי אחרי) [ואחרי]

הערות ותקונים

אלא וילך עשו״ הן הוספה חיצונית עד אמר יעקב: (פט) ד״א וירא ה׳ כי שנואה לאה זש״ה כי תהיין. מובא באגדת בראשית פמ״ה אות יג, ושם הביא זה בשם ר׳ ברכיה, אולם בכ״י שלפנינו גם בכ״י רומי וכ״י פארמא הוא בלי שם האומר: (צ) לאה העמידה מלכים וכן רחל. ואשר הוספתי כ״ה לנכון בכ״י רומי וכ״י פארמא, ועיין ב״ר פ״ע אות ט״ו זו העמידה אלופים וזו העמידה אלופים זו העמידה מלכים וזו העמידה מלכים מזו עמדו נביאים ומזו עמדו נביאים מזו עמדו שופטים ומזו עמדו שופטים, ועיין סוכה דף כז ע״ב: (צא) נמצא נוטל דמים כפי שניהם. כ״ה גם בכ״י פארמא, ובכ״י רומי נמצא נוטל דמים מפי שניהם, תקנתי נוטל דימוס מפי שניהם, ופי׳ דימוס מחילה וסליחה בלשון יוני, והכוונה מפי שניהם ממשה ומהקב״ה שמשה אמר יחי ראובן והקב״ה השיב לו ואל ימות, וכן הוא לנכון באגדת בראשית: (צב) ד״א וירא ה׳ וגו׳ זש״ה היתה לי נחלתי. מובא באגדת בראשית פמ״ח אות ד׳ ובילקוט ירמיה רמז רל״ג מובא רק בשם התנחומא ד״א אומללה יולדת השבעה אלו ז׳ רשעים יהורם יהואש אחז מנשה אמון יהויקים צדקיהו, ומן אמר

מות יהוידע וגו' (דה"ב כד יז). (צג) ראה מה כתיב במנשה וישם את פסל הסמל אשר עשה בבית האלהים (שם לג ז), באמון כתיב [ויעש הרע בעיני ה' וגו'] ולכל הפסילים אשר עשה מנשה אביו וגו' [ולא נכנע מלפני ה' וגו' כי הוא אמון הרבה אשמה] (שם לג כב כג). וביהויקים כתיב ויתר דברי יהויקים ותועבותיו [אשר עשה] והנמצא עליו (שם לו ח), (צד) שמאס במילה, ומשך את הערלה, (צה) ונכנס בפתח שיצא. בצדקיהו כתיב ויעש הרע בעיני ה' אלהיו וגו' (שם שם יב). הרי שבעה רשעים, לפיכך הנביא צווח ואומר אומללה (היולדת שבעה) [יולדת השבעה] (ירמיה טו ט), לפיכך וירא ה' כי שנואה לאה וגו':

[טו] (צו) [ד"א וירא ה' כי שנואה לאה], אלא ורחל עקרה, (צז) היא היתה עיקר הבית, שלא נשתעבד יעקב אלא בשבילה, שנאמר ויעבוד יעקב ברחל (בראשית כט כ), מנין שהיא היתה עיקרה של בית, שכן בניה של לאה מודים, בועז וכל סנהדרין שלו מבני יהודה היו, מבני בניה של לאה, ומה כתיב ויאמרו כל העם אשר בשער והזקנים עדים יתן ה' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתיהן את בית ישראל ועשה חיל באפרתה וקרא שם בבית לחם (רות ד יא), (צח) מכאן שרחל עיקר הבית, שנאמר ורחל עקרה. (צט) אמר ר' ברכיה הכהן (בר) [ברבי] לא היה לה עיקר מיטרין, שנאמר ורחל עקרה וגו', אעפ"כ היא ובניה (ק) עיקרו של עולם (קא) שאין מעמיד ישראל בעולם אלא בניה של רחל: (קב) אמר ר' שמואל בר נחמן (קג) מסורת היא ביד בנים של עשו, שאין נופלין אלא ביד בניה של רחל, שנאמר אם לא יסחבום [צעירי] הצאן (ירמיה מט כ) שאם באים השבטים לדון עם עשו לומר לו למה רדפת את אחיך, והוא אומר להם [למה] אתם רדפתם את יוסף אחיכם, ואינם מועילים ממנו, וכיון שהוא בא אצל יוסף, אמר לו למה רדפת אחיך, ואינו יכול להשיבו, ואם תאמר שעשה לך רעה, אף אחי שלמו לי רעה, ואני שלמתי להם טובה, מיד הוא שותק, שנאמר הנה היו כקש (ישעיה מז יד), זה עשו, שנאמר ובית עשו לקש (עובדיה פסוק יח), אש שרפתם (ישעיה שם) זה יעקב [שנקרא אש], שנאמר והיה בית יעקב אש (עובדיה שם) (שנקרא אש) (קד) (ובית יוסף להבה וגו', לא זה יוסף

הערות ותקונים

אמר ישעיה שאל לך אות מובא בילקוט ישעיה רמז רע"ז בשם התנחומא: (צג) ראה מה כתיב במנשה וישם את פסל הסמל. בהגדת בראשית מובא כתוב אחר וישם את פסל האשרה אשר עשה בבית אשר אמר ה' וגו' (מ"ב כא): (צד) שמאס במילה ומשך את הערלה. עיין וי"ר פי"ט אות ו' חד אמר שמשך לו ערלה: (צה) ונכנס בפתח שיצא. בוי"ר שם דאמר ר' יוחנן כללו של דבר בפתח שיצא בו נכנס, ובהגדת בראשית השמיט המלות „ונכנס בפתח שיצא": (צו) ד"א, הוספתי וכ"ה לנכון בכ"י רומי: (צז) היא היתה עיקר הבית, מובא בילקוט רות רמז תר"ו בשם התנחומא, ועיין פסיקתא פסקא רני עקרה וב"ר פע"א אות ב' ורחל עקרה אמר ר' יצחק רחל היתה עיקרו של בית וכו'. וברות רבה פ"ז אות י"ג אמר ר' אבא בר כהנא רחל היתה עיקרו של בית: (צח) מכאן שרחל עיקר הבית. ממה שנאמר כרחל וכלאה בתחלה רחל ואח"כ לאה, ועיין ברות רבה שם ובפסיקתא ובב"ר עיקר מסובין משל לאה היו אלא שהיו עושין של רחל עיקר, ור"ל רוב מסובין בועז והזקנים וגם הזקנים מסנהדרין שהיו שם, לכך הביא התנחומא בועז וכל סנהדרין: (צט) אמר ר' ברכיה הכהן ברבי (כן תקנתי) לא היה לה עיקר מיטרין. בכ"י רומי אמר ר' ברכיה הכהן בדר' [נ"ל ברבי] לא היה עיקר הבית מזוזרין שלה. ובכ"י פארמא אמר ר' ברכיה הלוי בר' לא היה עיקר הבית מובזרים שלה, ואין ספק שהיה כתוב לא היה לה עיקר מיטרין ונשתבשה המלה ואחד המעתיקים הוסיף עוד מדיליה מלת „הבית", והנוסחא שלפנינו נכונה, וכן תמצא בב"ר פמ"ז אות ב' ופנ"ג אות ה' עיקר מיטרין לא הוה לה, וכן בפסיקתא פסקא דזכור (דף כג ע"א) חתך מיטרין שלה ופי' ביוני αστήμων (געבערמוטטער) ע"ש בהערה מ"ה: (ק) עיקרו של עולם. בכ"י רומי עיקרן של בית ושל העולם: (קא) שאין מעמיד. בכ"י רומי שאין מעמידין: (קב) אמר ר' שמואל בר נחמן. בכ"י רומי ד"א אמר ר' שמואל בר נחמן, ומובא בילקוט שופטים רמז ג"א בשם התנחומא: (קג) מסורת היא ביד בנים של עשו שאין נופלין אלא ביד בניה של רחל. בכ"י פארמא ובכ"י רומי מסורת אגדה היא שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל, ובילקוט שם מסורת אגדה הוא בידינו, ובפסיקתא פסקא זכור (דף כח ע"א) ר' פנחס בשם ר' שמואל בר נחמן אמר מסורת אגדה שביד בניה של רחל עשו נופל כו'. ע"ש ובהערה קל"ג וכן בב"ר פע"ג אות ז' ופע"ה אות ה' ופצ"ט אות ב' אמר ר' פנחס בשם ר' שמואל בר נחמן מסורת היא שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל הה"ד אם לא יסחבום צעירי הצאן: (קד) ובית יוסף להבה. מחקתי ותקנתי

שנאמר ובית יוסף להבה)(עובדיה פסוק יח) , [לא יצילו את נפשם מיד להבה (ישעיה מז יד) , זה יוסף שנקרא להבה, שנאמר ובית יוסף להבה וגו׳ (עובדיה שם)] :

[טז] **ויזכר** אלהים את רחל וגו׳ ויפתח את רחמה (בראשית ל כב) . ילמדנו רבינו, מהו שיקנח אדם שלחן בשבת (קה) בספוג, (קו) כך שנו רבותינו ספוג אם יש לו עור בית אחיזה מקנחין בו, ואם לאו אין מקנחין בו, (קז) שאם אין עליו עור תפור לו הוא בא לקנח [בשבת] והמים נכנסין (קח) והוא (כונס) [כובש] והמים יוצאין, ונמצא סוחט בשבת, לפיכך אם יש לו עור בית אחיזה מקנחין בו, (קט) [ואם לאו אין מקנחין בו], שלא יהא עוצר והמים יוצאין. (קי) בוא וראה מעשיו של הקב״ה שאינן כמעשה בשר ודם, בשר ודם בשעה שעוצר בספוג (קיא) המים יורדין, פתח ידו אין המים יורדין, אבל הקב״ה אינו כן, אם עצר אין המים יורדין, שנאמר הן יעצר במים ויבשו (איוב יב טו), וכתיב ועצר את השמים ולא יהיה מטר (דברים יא יז), אבל אם פתח הן יורדין שנאמר יפתח ה׳ לך (שם כח יב), (קיב) אמר ר׳ יוחנן ארבעה מפתחות ביד הקב״ה ולא מסר אותן לבריה בעולם, ואלו הן, מפתח של גשמים ומפתח של כלכלה, ומפתח של קברות, ומפתח של עקרות, ולכשהוצרכו מסרן הקב״ה לצדיקים, מפתח של גשמים מסר לאליהו, שנאמר אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי (מ״א יז א), מפתח של כלכלה מסר לנח, שנאמר ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל (בראשית ו כא), מפתח של קברות מסר ליחזקאל, שנאמר ואמרת אליהם העצמות היבשות (יחזקאל לז ג), ומפתח של עקרות מסר לאלישע, שנאמר למועד הזה כעת חיה את חובקת בן (מ״ב ד טז), ומנין שלא מסרן הקב״ה לבריה בעולם, אלא הוא בעצמו פותח אותן, מפתח של גשמים, שנאמר יפתח ה׳ לך (דברים כח יב), מפתח של כלכלה, שנאמר פותח את ידך (תהלים קמה טז), ומפתח של קברות, שנאמר הנה אני פותח את קברותיכם (יחזקאל לז יב), ומפתח של עקרות מנין, ממה שכתיב בענין ויזכר אלהים את רחל ויפתח את רחמה :

[יז] [**ד״א** ויזכר אלהים את רחל]. זש״ה פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי (תהלים נה יט), מי אמר הפסוק הזה, דוד אמרו בשעה שחלק אבשלום בנו עליו ואמר לו אלכה נא ואשלם את נדרי אשר נדרתי לה׳ בחברון (ש״ב טו ז), ואמר לו אביו לך בשלום ויקם וילך חברונה (שם שם ט), (קיג) אמר לו אבשלום מבקש אני ממך דבר אחד שתתן לי שני זקנים שילכו עמי שאהיה עושה על פיהם כל דבר שאני עושה, כתב לו [אגרת] שילכו עמו שני זקנים מכל עיר שירצה, נטל את האגרת והיה הולך בכל עיר ועיר, ורואה שני זקנים ובחורים שבעיר היה מראה להם [את האגרת], ואומר להם ראו מה כתב לי אבי, אלא בשביל שאני מחבב אתכם הרבה, אני מבקש אתכם, כך היה עושה בכל עיר ועיר, עד שנטל מאתים זקנים, שנאמר ואת אבשלום הלכו מאתים איש (שם שם יא), מהו מאתים איש, ר׳ הונא בשם ר׳ חייא בר אבא אמר מאתים ראשי סנהדרין לקח עמו, כמה דאת אמר אספה לי שבעים איש (במדבר יא טז),

---

הערות ותקונים

ותקנתי ע״פ כ״י פארמא וכ״י רומי, וכ״ה לנכון בילקוט שם : (קה) בספוג. היא מלה יונית σπογγιασ מין צמח מלא חורים ובולע מים רבים (שוואממע) : (קו) כך שנו רבותינו. משנה שבת דף קמג ע״א : (קז) שאם אין עליו עור תפור לו. הוא לשון התנחומא לבאר דברי המשנה : (קח) והוא כונס. תקנתי של״ל כובש, כמו שהוא בכ״י, ובכ״י פארמא והוא כיבוש : (קט) ואם לאו אין מקנחין בו. הוספתי כמו שהוא בכ״י רומי, וחסר גם בכ״י פארמא : (קי) בא וראה מעשיו של הקב״ה שאינן כמעשה בשר ודם. מובא בילקוט איוב רמז תתק״ו ד״ה הן יעצור בשם התנחומא : (קיא) המים יורדין. כ״ה גם בכ״י פארמא, ובכ״י רומי הגי׳ המים יוצאין : (קיב) אמר ר׳ יוחנן ארבעה מפתחות, בגמרא תענית דף ב׳ ע״ב מובא בשם ר׳ יוחנן שלש מפתחות הן בידו של הקב״ה, וסיים שם במערבא אמרי אף מפתח של פרנסה, שנאמר פותח את ידיך, ואולי כוונו בזה לדברי התנחומא שחושב גם מפתח של כלכלה שהוא מפתח של פרנסה שהביא בגמרא. וראיתי בב״ר פע״ג אות ד׳ ר׳ תנחומא בשם ר׳ ביבי שלשה מפתחות כו׳ וי״א אף מפתח של פרנסה, ובתרגום ירושלמי (בראשית ל כב) הביא כמו שהוא בתנחומא : (קיג) אמר לו אבשלום מבקש אני ממך דבר אחד שתתן לי ב׳ זקנים. בכ״י רומי נוסף „מכל עיר שארצה", והמאמר הזה מובא בילקוט שמואל רמז

קרואים והולכים לתומם ולא ידעו כל דבר (ש"ב טו יא), (קיד) שלא היו יודעים היכן היו הולכים, עשה להם אבשלום סעודה, (קטו) והיו יושבים שני זקנים, ואחד מאותם שחלקו עמו באמצע, והיה אותו שרביץ בין שניהם אומר, מה נאה אבשלום למלך, נניח את דוד ונלך לנו עמו, מה היו עושין, אע"פ שהיו עמו, לא היו מתפללין אלא על דוד, ומה היו מתפללים, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שנפול ביד דוד ולא יפול דוד בידינו, לכך נאמר כי ברבים היו עמדי (תהלים נה יט): ד"א פדה בשלום נפשי, מדבר ברחל, אמרה רחל פדה בשלום נפשי בזכות מה נתן לי הקב"ה בנים, כי ברבים היו עמדי, על ידי שהיו יעקב ולאה מתפללים עלי, לכך נאמר ויזכר אלהים את רחל:

[יח] [ד"א ויזכר אלהים את רחל]. זש"ה זכר חסדו ואמונתו (תהלים צח ג), מדבר ביהושע, שהוא מבני בניה של רחל, וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו (שם), אותה ישועה שעשה יהושע, שנאמר שמש בגבעון דום (יהושע י יב): ד"א זכר חסדו זכירת אמנו רחל לבית ישראל, שנאמר אשר בנו (שתיהן) [שתיהם] את בית ישראל (רות ד יא), הוי ויזכר אלהים את רחל:

[יט] [ד"א ויזכר אלהים את רחל]. מה כתיב למעלה מן הענין, ותרא רחל כי לא ילדה ליעקב [וגו' ואם אין מתה אנכי] (בראשית ל א), (קטז) אמרו רבותינו מכאן אתה למד שכל מי שאין לו בנים חשוב כמת, שכתיב בחנה ה' ממית ומחיה (ש"א ב ו), אלא כך אמרה חנה, עד שלא נתן לי בן הייתי מן המתים, עכשיו שנתן לי בן נמניתי עם החיים, אמרה רחל ליעקב, הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי ויחר אף יעקב ברחל (בראשית ל א ב), ורוח הקודש אומרת החכם יענה דעת רוח (איוב טו ב), אמר יעקב לרחל (קיז) וכי אנטידיסר של הקב"ה אני, התחת אלהים (אני) [אנכי] (בראשית שם), א"ל הקב"ה חייך בלשון שאמרת התחת אלהים (אני) [אנכי], בו בלשון בנה עומד ואומר לבניך התחת אלהים אני (שם נ יט), אמרה לו כך היה יצחק אביך עשה לרבקה אמך, לא היו שניהם עומדים ומתפללים זה כנגד זה, שנאמר ויעתר יצחק לה' לנוכח אשתו (שם כה כא), אף אתה תתפלל עלי אל ה', ואברהם זקנך לא כך עשה לשרה, אמר לה שרה הכניסה צרה לביתה, אמרה לו, אם כן הנה אמתי בלהה בא אליה (שם ל ג), לא עשה, אלא כיון שנתנה לו שפחתה מיד עיברה וילדה, ותאמר רחל דנני אלהים (שם שם ו), (קיח) דנני וחייבני, דנני וזיכני, דנני וחייבני שלא נתן לי בן, דנני וזיכני שנתן לשפחתי בן, ותקרא שמו דן, עיברה וילדה לנפתלי, ותאמר רחל נפתולי אלהים נפתלתי (שם שם ח) (קיט) (פי' לשון נינפי שבכרכי הים קורין לכלה נינפי), נפתולי שלי היתה החופה, שבכל יום רביעי היתה מקושטה להכנס ונכנסה לאה, לפיכך נפתולי ונכנסה אחותי, עם אחותי וגם יכולתי, ותקרא שמו נפתלי (שם), למה נפתלי, (קכ) שמגבולם הם עטרים את התורה שכתיב בה ומתוקים מדבש ונופת צופים (תהלים יט יא)

הערות ותקונים

רמז קמ"ט בשם התנחומא: (קיד) שלא היו יודעים היכן היו הולכים. בכ"י רומי לא היו יודעין על מה הולכין: (קטו) והיו יושבים שני זקנים ואחד מאותם שחלקו עמו באמצע. בכ"י רומי והיה מרבילם שני זקנים ואחד מאותן שהיו עמו, ובכ"י פארמא והיה מרבילין שני זקנים ואחד מאותן שחלקו עמו באמצע: (קטז) אמרו רבותינו. ד' חשובים כמתים ואחד מהן מי שאין לו בנים, עיין ב"ר פע"א אות ו' ועיין נדרים דף סד וברש"י עה"ת: (קיז) וכי אנטידיסר של הקב"ה אני. ובכ"י רומי וכי אנטריסר של הקב"ה אני, ובכ"י פארמא אנסטירסר, וכולם בטעות, וצ"ל וכי אנטיקיסר אני, פי' משנה לקיסר **Anticäsar** ἀντικαῖσαρ עיין ערוך השלם ערך אנטיקיסר: (קיח) דנני וחייבני [דנני] וזיכני. ב"ר פע"א אות ז' ולקח טוב ורש"י על התורה: (קיט) פי' לשון נינפי שבכרכי הים קורין לכלה נינפי. זו היא הוספת המעתיק בכ"י אקספארד שלפנינו וליתא בכ"י רומי וכ"י פארמא, ועיין בב"ר פע"א אות ח' אמר ר' יוחנן נינפה היה לי לעשות לפני אחותי ומובא בערוך ערך נמפה וגורס נמפה הוה לי לעשות לפני אחותי, והביא מאמרם ר"ה כו ע"א היו קורין לכלה נינפי, וע"פ דבריו הוסיף כן המעתיק מתנחומא, והגי' נמפה במ"ס יותר נכונה, כי כן הוא גם ביוני νυμφε ופי' כלה, ובכ"י רומי ובכ"י פארמא הגי' מהו נפתולי שלי היתה החופה וכו': (קכ) שמגבולם הם עטרים את התורה. בכ"י פארמא מעטרים את התורה, ובכ"י רומי הגי' שמגבולם מעמידין את התורה, ועיין ב"ר פע"א אות ח' וילקוט רמז קכ"ז בשם ב"ר, ד"א נופת עצמו לא שלי

(קכא) כיון שראתה לאה שילדה ששה בנים, אמרה כך התנה הקב"ה עם יעקב שהוא מעמיד שנים עשר שבטים, והרי ילדתי ששה בנים ושתי השפחות ד', הרי עשר, והיתה לאה מעוברת, (קכב) אמרו רבותינו זכר היתה מעוברת, אמרה לאה הריני מעוברת, ואחותי רחל לא ילדה, מה עשתה לאה, התחילה מבקשת רחמים על רחל אחותה, אמרה יעשה מה שבתוך מעיה נקבה ואל תמנע אחותי רחל מלהוליד בן, אמר לה הקב"ה חייך את ריחמת על אחותך, הריני עושה מה שבתוך מעיך נקבה (קכג) וזוכרה בכך, ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה (בראשית ל כא), מהו דינה, שדיינה מלהוליד בן על מנת שתלד רחל בן, שכן כתיב אח"כ ויזכור אלהים את רחל וגו' ותהר ותלד בן (שם שם כב כג), מהו ותהר ותלד, מקיש לידתה לעיבורה, מה עיבורה שלא בצער, אף לידתה שלא בצער. ותאמר אסף אלהים את חרפתי (שם), מהו אסף, אלא כיון שאין האשה יולדת, חרפה מצויה בתוך ביתה, (קכד) כיצד שוברת כלי בתוך ביתה, במי יש לה לתלות, כיון שיולדת תולה בבנה, לכך אמרה אסף אלהים את חרפתי:

[כ] ד"א אסף אלהים. (קכה) אלא בשעה שילדה רבקה ליעקב ולעשו, נולדו ללבן שתי בנות, ושלחו אגרות זה לזה לומר אתה הולדת שתי בנות ואני שני בנים, ניתן אלו לאלו, והיתה לאה שומעת מעשה עשו ובוכה, ורחל שומעת מעשה יעקב ושמחה, (קכו) [מנין שהיתה לאה בוכה, שנאמר] ועיני לאה רכות (שם כט יז), (קכז) תרגם מתורגמניה של ר' יוסי, מהו רכות (קכח) צירנייות (פי' עגילות), א"ל ר' יוחנן לא תרגמת יפה, ומהו רכות ארוכות, (קכט) שכל מה שנתן לה הקב"ה היו

הערות ותקונים

שלי הוא, דברי תורה שנאמר בהם ונופת צופים יהיו נאמרים בחלקו של נפתלי: (קכא) כיון שראתה לאה. עיין ברכות דף ס' ע"א ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה, מהו ואחר אמר רב לאחר שדנה לאה דין בעצמה ואמרה י"ב שבטים עתידין לצאת מיעקב, ששה יצאו ממני וארבעה מן השפחות הרי עשרה אם זה זכר לא תהא אחותי רחל כאחת השפחות מיד נהפכה לבת שנאמר ותקרא את שמה דינה, ועיין רש"י בפירושו עה"ת (בראשית ל כא): (קכב) אמרו רבותינו. ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה (דף יד סע"א) רבי בשם דבית ינאי עיקר עיבורה של דינה זכר היה מאחר שנתפלל רחל נעשה נקבה הדא הוא [דכתיב] ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה מאחר שנתפללה רחל נעשית נקבה. ועיין בב"ר סוף פע"ב עיקר ברייתה זכר היתה ומתפלתה של רחל שאמרה יוסף ה' לי בן אחר נעשה נקבה, ויש לתקן שם כמו שהוא בירושלמי, ולדעת התנחומא היתה לאה מתפללת על רחל: (קכג) וזוכרה בכך. צ"ל בבן כמו שהוא בכ"י רומי: (קכד) כיצד שוברת כלי. בכ"י רומי וכ"י פארמא הגי' כיצד אם שוברת את הכלי אין לה במי לתלות כיון שהיא יולדת בן והיא שוברת כלי תולה בבנה, ועיין ב"ר פע"ג אות ה' עד שלא תלד האשה הסרחון נתלה בה וכן מובא ברש"י עה"ת: (קכה) אלא בשעה שילדה רבקה ליעקב. עיין בגמרא ב"ב דף קכג ע"א שהיתה שומעת על פרשת דרכים כו' ע"ש, ועיין לעיל אות י"ב: (קכו) מנין שהיתה לאה בוכה. תקנתי ע"פ כ"י רומי, ועיין לעיל אות י"ב: (קכז) תרגם מתורגמניה של ר' יוסי. בכ"י רומי וכ"י פארמא תירגם אמורא של ר' יוסי, וכן היא עיקר הגירסא, רק המעתיק מכ"י אקספארד השמיט המלה „אמורא" והניח מלת „מתורגמניה", ואמורא פירושו מתורגמן. וכן בב"ר פ"ע אות ט"ז אמוראי דר' יוחנן תרגם קודמוי ועיני לאה הוו רכיכין וא"כ גורס אמורא דר' יוחנן, וכן לישמעוה לאמוריה מיניה (חולין פד ע"ב) פי' הערוך ישתקו המתורגמן שמתרגם דברים שדורש שלא כהלכה, ועיין בערוך החדש מה שהביא ידידי הרב הגדול מהר"א דר' קאהוט מסנהדרין דף ז' ע"ב מתורגמניה דר"ל קום עליה באמורא. וכן מן שמ"ר ספ"ח ואהרן אחיך יהיה נביאך כשם שהדורש יושב ודורש והאמורא אומר לפניו. ועע"ש, ויש להוסיף המאמר מב"ר אמוראי דר' יוחנן שהבאתי: (קכח) צירניות „פי' עגולות". היא הוספה מן המעתיק, ובכ"י רומי וכ"י פארמא ליתא, והוא מלשון חז"ל בכורות דף מד ע"א עיניו תרוטות וצירניות, ופירש"י עגולות יותר מתרוטות, והערוך בערך צרן כתב פי' שעגול אותו מקום שעין מונח בו. ובב"ר פ"ע אות ט"ז איתא בסגנון אחר אמוראי דר' יוחנן תרגם קודמוי ועיני לאה הוו רכיכין א"ל עיטוהי דאמך הוו רכיכין, ומהו רכות רכות מבכיה. ובת"י (בראשית כט יז) תרגם ועיני דלאה הוון רכיכין, על דהוות בכיא ומצלא דלא תיסוק במזליה דעשו, תרגם כמו שמובא בב"ר, ובתיב"ע שם תרגם ועיני לאה הוון צירנייתן דבכייא ובעיא מן קדם ה' דלא יזין לה לעשו רשיעא, והוא תרגם כמו שהוא בתנחומא: (קכט) שכל מה שנתן לה הקב"ה היו ארוכות כהונה גדולה ומלכות ושמן המשחה. בגמרא ב"ב דף קכג ע"א מאי רכות כו' אמר ר' אלעזר שמתנותיה ארוכות, ופי' הרשב"ם ארוכות גדולות בכהונה ולויה ומלכות, דלוי יצא ממנה שממנו כהנים לוים, ומלכות מיהודה. ובעל הילקוט ברמז קכ"ה הביא מאמרם מגמרא ב"ב אלא שמתנותיה ארוכות, והוסיף „כהונה ולויה ומלכות" וזה הוסיף ע"פ ב"ר פ"ע סוף אות ט"ז על הכתוב ושם הגדולה לאה גדולה במתנותיה כהונה לעולם ומלכות לעולם

ארוכות, כהונה גדולה, ומלכות, ושמן המשחה, (קל) וכיון שילדה לאה ליעקב, (קלא) היתה רחל מצירה, לומר שמא יטלנה עשו מאחר שלא הולדתי בן, וכיון שילדה ליוסף אמרה אסף אלהים את חרפתי, ואין חרפה אלא ערלה, שנאמר כי חרפה היא לנו (בראשית לד יד), ותקרא את שמו יוסף לאמר יוסף ה' לי בן אחר, צפה ברוח הקודש שאינה יולדת אלא בן אחר: (קלב) ד"א יוסף ה' [לי בן אחר, אמר ריש לקיש] (קלג) תוספתו של הקב"ה (קלד) גדולה מן העיקר, (קלה) ממי אתה למד מחזקיהו שהיתה מלכותו י"ד שנים, וכיון שהוסיף לו הקב"ה הוסיף לו ט"ו שנים, שנאמר והוספתי על ימיך חמש עשרה שנה (מ"ב כ ו), הוי תוספת גדולה מן העיקר, וכן אתה מוצא בבנימין שאמרה לו אמו יוסף ה' לי בן אחר, אף הקב"ה (קלו) הוסיף לה ממנו י' שבטים ומן יוסף ב' שבטים. אמר ר' שמואל בר נחמן העמיד הקב"ה מן רחל שנים עשר שבטים, עשרה מבנימין ושנים מיוסף, (קלז) ומנין שהיו בניו של בנימין, שכתיב ויען שאול ויאמר, הלא בן ימיני אנכי מקטני שבטי ישראל [ומשפחתי הצעירה מכל משפחות שבטי בנימין] (ש"א ט כא), (קלח) וכתוב אחר אומר (וישלח שאול) [וישלחו שבטי ישראל אנשים] בכל שבטי בנימין לאמר (שופטים כ יב), (קלט) כיון שראו הנביאים שתוספת גדולה מן העיקר, התחילו לברך את ישראל בתוספת, משה רבינו אמר ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם (דברים א יא), ואף דוד אמר יוסף ה' עליכם ועל בניכם (תהלים קטו יד), אף לעולם הבא בלשון הזה הקב"ה מקבץ גליותיהם של ישראל, שנאמר והיה ביום ההוא יוסף ה' שנית ידו לקנות [את] שאר עמו (ישעיה יא יא):

[כא] (קמ) **ויאמר** אלהים אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך (בראשית לא ג), ילמדנו רבינו, חצר של ישראל ונכרים עובדי כוכבים דרין בתוכו, מהו שיהא עירובו עירוב, (קמא) כך שנו רבותינו חצר של ישראל ונכרים עובדי כוכבים דרין בתוכה אסור לישראל להשתמש בתוכה, עד שיקח רשותו של נכרי עובד כוכבים, למה שכתיב בכל המקום אשר אזכיר את שמי וגו' (שמות כ כד), ואין הקב"ה מייחד שמו (קמב) בתוך עובדי ע"ז, אלא ונקדשתי בתוך בני ישראל (ויקרא כב לב), שלא תתחבר בתוך הרשעים, (קמג) שאין הקב"ה מייחד שמו בתוכן, תדע לך שהוא כן, אמר ר' אלעזר בן פדת (קמד) בשם ר' יוסי בן (קסמא) [זמרא] כל זמן שהיה לוט דבוק עם אברהם, אין אתה מוצא שנתייחד

הערות ותקונים

לעולם, דכתיב ויהודה לעולם תשב וגו' וכתיב זאת מנוחתי עדי עד. ושם הקטנה רחל קטנה במתנותיה, יוסף לשעה שאול לשעה ושילה לשעה: (קל) וכיון שילדה לאה ליעקב היתה רחל מצירה. מובא בילקוט ויצא רמז ק"ל בשם התנחומא: (קלא) היתה רחל מצירה. עיין רש"י עה"ת (בראשית ל כג): (קלב) ד"א יוסף ה' לי בן אחר אמר ריש לקיש. הוספתי ע"פ כ"י רומי: (קלג) תוספתו של הקב"ה גדולה מן העיקר. מובא בב"ר פס"א אות ד' בהרחבת דברים, ושם הגי' בר קפרא אמר, ומובא בילקוט מלכים רמז רמ"ג ושם הגי' ריש לקיש בשם בר קפרא: (קלד) גדולה מן העיקר. וכ"ה בכ"י פארמא, ובכ"י רומי הגי' יתירה על העיקר, ובב"ר שם מרובה על העיקר: (קלה) ממי את למד מחזקיהו. מובא בב"ר שם עיקר מלכותו של חזקיהו כו': (קלו) הוסיף לה ממנו י' שבטים. בב"ר ובנימין ע"י שכתוב בו תוספת הוא מעמיד עשרה דכתיב ובני בנימין בלע ובכר וגו': (קלז) ומנין שהיו בניו של בנימין. וכ"ה בכ"י רומי, ובכ"י פארמא ומנין שהיו בניו של בנימין עשרה: (קלח) וכתוב אחר אומר וישלח שאול. כ"ה גם בכ"י רומי וכ"י פארמא, ולא נמצא כן בקרא, ונ"ל וישלחו שבטי ישראל אנשים בכל שבטי בנימין לאמר (שופטים כ יב): (קלט) כיון שראו הנביאים. מובא בילקוט מלכים רמז רמ"ג בשם התנחומא אחר שהביא דברי הב"ר פס"א סיים במאמר מן התנחומא כיון שראו הנביאים שתוספת הקב"ה יתר על העיקר כו': (קמ) ויאמר אלהים אל יעקב. וכן הוא בכ"י פארמא, ובקרא כתיב ויאמר ה' אל יעקב וכן בנדפס אות י' מובא ויאמר אלהים אל יעקב, וע"ש כי המסדר הזה הביא שאלה בהלכה בסגנון אחר גר שיש עליו צורת ע"ז מהו שידליק ישראל ממנו את הנר כו', ומאמר האגדה לקח מתנחומא שלפנינו: (קמא) כך שנו רבותינו. עיין משנה עירובין דף סא ע"ב ופירש"י שם. ובכ"י רומי הגי' במקום לפנינו „עד שיקח רשותו של נכרי" גורס שם „עד שישכור רשותו של נכרי": (קמב) בתוך עובדי ע"ז. וכ"ה בכ"י פארמא, ובכ"י רומי במקום ע"ז: (קמג) שאין הקב"ה מייחד שמו בתוכן. וכ"ה בכ"י פארמא, ובכ"י רומי אלא בשעה שהיו בין הרשעים אין הקב"ה מייחד שמו בתוכן: (קמד) בשם ר' יוסי בן קיסמא. ובכ"י פארמא בן קיסמין, ובכ"י רומי גם בנדפס אות י' הגי' בן זמרא, וכן תקנתי, וכן ראיתי בפסיקתא רבתי פ"ג פסקא ביום השמיני אמר ר' אלעזר בן פדת בשם ר' יוסי בן זמרא

הדיבור על אברהם, כיון שפירש לוט ממנו נתייחד עליו הדיבור, שנאמר וה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו (בראשית יג יד), וכן אתה מוצא בשעה שיצא יעקב לארם נהרים לילך אצל לבן עשה אצלו (קמה) עשרים שנה, וכל הימים שהיה יעקב בביתו של לבן לא דיבר עמו הקב"ה, והיה יעקב מהרהר (קמו) ואומר כך הניחני הקב"ה, לא כך אמר לי הקב"ה והנה אנכי עמך (שם כח טו), ידע הקב"ה מה הרהר בלבו, (קמז) א"ל הקב"ה אתה מבקש שאהיה עמך, (קמח) הפרש עצמך מלבן הרשע, ואהיה עמך, מנין ממה שקראו בענין ויאמר אלהים אל יעקב:

[כב] [**ויאמר** אלהים אל יעקב וגו' ואהיה עמך]. (קמט) כתיב חכו ממתקים (שה"ש ה טז), [אמר ר' תנחום בר' יוסי בוא וראה מה הקב"ה אומר לישראל, ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם (ויקרא יט כח) למה אני ה' (שם), נאמן לפרוע לכם שכר, יש חיך מתוק מזה, יש אדם אומר לחבירו אם תנוול עצמך ואני נותן לך שכרך, אבל הקב"ה אמר אם לא תנבלו עצמכם, ושרט לנפש וגו' אני נותן לכם שכר, הוי חכו ממתקים]. ד"א חכו ממתקים, (קנ) אמר ר' אבהו ראה מה כתיב ואבדיל אתכם מן העמים (שם כ כו), ראה מדותיו של הקב"ה, אילו היה כתיב ואבדיל העמים מכם, לא היה תקוה לגוי עובד כוכבים, ולא היה גר מתגייר, כיצד אדם שיש לפניו תאנים, אם בורר הוא הרעות מן היפות, אין סופו לחזור על הרעות, אבל אם הוא בורר הטובות, אם הוא מבקש לברור מן הרעות בורר, לכך אמר הקב"ה ואבדיל אתכם מן העמים, נתן רמז לגוים למי שמבקש להתגייר, יש חיך נאה מזה, הוי חכו ממתקים: [ד"א חכו ממתקים, (קנא) אמר ר' אחא מלך בשר ודם כשהוא נותן (קנב) דואנטיבא (פי' מתנה טובה), אינו נותן איסטאטיבא (פי' מנוחה טובה), וכשהוא נותן איסטאטיבא, אינו נותן דואנטיבא, אבל הקב"ה נותן איסטאטיבא ונותן דואנטיבא, נתן שבת ונתן לחם משנה (קנג) מה כתיב ראו כי ה' נתן לכם (את) השבת [על כן הוא נותן לכם ביום

הערות ותקונים

זמרא ראה כמה קיפח לוט הרשע את אברהם הצדיק מן הדיבור, שכל זמן שהיה לוט דבוק בו לא השיח הקב"ה עם אברהם, כיון שפירש לוט הימנו קפץ הדיבור על אברהם שנאמר וה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו, והוא המאמר שלפנינו בתנחומא: (קמה) עשרים שנה. בכ"י רומי סיים שנאמר זה לי עשרים שנה וגו': (קמו) ואומר כך הניחני הקב"ה. כן הוא בכ"י פארמא, ובכ"י רומי שמא הניחני הקב"ה: (קמז) א"ל הקב"ה אתה מבקש שאהיה עמך. כ"ה בכ"י פארמא, ובכ"י רומי אם מבקש את שאהיה עמך כשם שאמרתי לך: (קמח) הפרש עצמך מלבן הרשע ואהיה עמך. עיין פירש"י ויצא ל"א ג': (קמט) כתיב חכו ממתקים. המאמר נלקה בחסר, כי אחר זה תמצא ד"א חכו ממתקים, והמאמר נמצא לנכון בכ"י רומי ובכ"י פארמא והוספתי את הנחסר בפנים הספר, וכן מצאתי מובא בילקוט שה"ש רמז תתקנ"א בשם התנחומא, והציון תנחומא נשמט ממקומו למאמר שלפניו, ועיקר הציון תנחומא מוסב על ראש הרמז למאמר חכו ממתקים, והילקוט גורס אמר ר' הונא ברבי יוסי במקום בכ"י רומי וכ"י פארמא אמר ר' תנחום ב"ר יוסי, ובמדרש חזית פ"ו בפסוק חכו ממתקים אות ד' נמצא המאמר הזה בהרחבת דברים ושם ר' חייא בר אבא הוא בעל המאמר, וכך איתא שם בנוהג שבעולם אדם עושה מלאכה עם בעל הבית ועל ידי שהוא מנבל את עצמו בטיט הוא נותן לו שכרו, אבל הקב"ה אינו כן אלא מזהיר להם לישראל ואומר להם אל תנבלו עצמיכם בדבר רע ואני נותן לכם שכר טוב הה"ד אל תשקצו את נפשותיכם ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם אני ה', אני ה' נאמן לשלם לכם שכר טוב לעולם הבא, ע"כ: (קנ) אמר ר' אבהו. מובא בילקוט שם, וכן נשנה במדרש חזית שם ושם כתוב ר' יודן בשם ר' חמא ברבי חנינא ורבי ברכיה בשם ר' אבהו, וכן נשנה המאמר בפסיקתא פסקא החודש (דף מו ע"א), ובמדרש חזית המאמר בתוספת דברים ע"ש: (קנא) אמר ר' אחא מלך בשר ודם. מובא בילקוט שם בשם התנחומא, וזה ליתא במדרש חזית: (קנב) דואנטיבא „פי' מתנה טובה" איסטאטיבא „פי' מנוחה טובה". זה הוסיף המעתיק בכ"י אקספארד שלנו, וליתא בכ"י רומי ובכ"י פארמא, והמלות הזרות נמצאות גם בב"ר פ"י אמר ר' אבא בשר ודם בשעה שהוא נותן אסטאטיבה אינו נותן דונטיבה, ובשעה שהוא נותן דונטיבה אינו נותן אסטאטיבה, אבל הקב"ה עשה אסטאטיבה ונתן דונטיבה וישבות ויברך ע"כ. וכן בוי"ר סוף פי"ח בשר ודם נותן דונטיבה והקב"ה נותן דונטיבה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד), והוראת מלת אסטאטיבה היא רומית stativa (שטאנדלאגער) מקום מנוחה לאנשי החיל, ופי' דונטיבה donativa מתנות שמחלקים לאנשי החיל. וזה כוונת התנחומא נתן שבת ונתן לחם משנה. וכן בב"ר שם וישבות ויברך, ר"ל נתן מנוחה וכן נתן להם מתנה. ועיין במ"כ שם שכתב ויברך לשון מתנה כמד"א קח נא את ברכתי: (קנג) מה כתיב ראו

כי

השׁשי לחם יומים] (שמות טז כט) הוי חכו ממתקים: (*קנג) אמר ר' יוחנן אמר הקב"ה ואת שבתותי תשמרו אני ה' (ויקרא יט ג), אני נאמן ליתן שכר, ובמה אתה משמרו, במאכל ובמשתה וכסות נקיה ואני נותן שכר, הוי חכו ממתקים: אמר ר' לוי ראה לשון שנתן הקב"ה לבני אדם, מה כתיב והרשע כי ישוב וגו' (יחזקאל יח כא), אמר הקב"ה כל פשעיו אשר עשה לא יזכרו לו (כצדקותיו) [בצדקתו] אשר עשה (חיה) יחיה (ולא ימות) (שם שם כב), הוי חכו ממתקים: (קנד) אמר ריש לקיש יש לך לשמוע גדולה מזו, מה כתיב ובשוב רשע מרשעתו [ועשה משפט וצדקה עליהם הוא יחיה] (שם לג יט), וחיה אין כתיב כאן, אלא עליהם הוא יחיה, שהקב"ה עושה אותם לו זכות והוא חי בהם, הוי חכו ממתקים: ד"א חכו ממתקים, (קנה) מלך בשר ודם אם יש לו אוהב הוא מחבבו, ואם חלה אותו האוהב משלח ומבקרו, ואם מחבבו ביותר הוא הולך ומבקרו, שמא אם יצא לאכסניא יכול שיצא המלך עמו, אבל מלך מלכי המלכים הקב"ה היה אוהב ליעקב, שנאמר ואהב את יעקב (מלאכי א ג), ומתה דבורה ובא לבקרו, וכשיצא לאכסניא היה עמו, שנאמר והנה אנכי עמך (בראשית כח טו), וכשחזר היה עמו, שנאמר ויאמר אלהים אל יעקב וגו' ואהיה עמך (שם לא ג):

[כג] [ויאמר אלהים אל יעקב וגו']. (קנו) זש"ה זעקתי אליך ה' אמרתי אתה מחסי חלקי בארץ החיים (תהלים קמב ו), מי אמר הפסוק הזה, דוד אמרו, חלקי בארץ החיים הוא קורא ארץ ישראל ארץ החיים, למה (קנז) אמר ריש לקיש בשם ר' אלעזר הקפר מפני שמתי ארץ ישראל חיים תחילה לימות המשיח, לפיכך הוא קורא אותה ארץ החיים, אמר דוד מתאוה אני לישב בתוכה, ואין שאול מניחני, אלא כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' (ש"א כו יט), לפיכך זעקתי אליך ה', ועל ידי שעשיתי כך נעשיתי מלך על ישראל: ד"א זעקתי אליך ה' מדבר ביעקב, כשיצא מבית אביו מהו אומר אם יהיה אלהים עמדי וגו' (בראשית כח כ), תלה עיניו להקב"ה אמר אתה מחסי, א"ל הנה אנכי עמך וגו', חלקי בארץ החיים, שהיה יעקב מקוה לחזור לארץ ישראל, (קנח) אמר יעקב ברשות יצאתי, אם איני נוטל רשות איני חוזר, אמר הקב"ה רשות אתה מבקש, הרשות בידך, שוב אל ארץ אבותיך, כלום באתה אלא בשביל השבטים, הרי הם בידך: ד"א כלום באתה אלא בשביל רחל, (קנט) הרי (זכות)

הערות ותקונים

כי ה' נתן לכם את השבת. מלת את הסגרתי וליתא בקרא ובכ"י רומי, והוספתי סיפא דקרא, ובילקוט שה"ש שם הגי' דכתיב לקטו לחם משנה וכתיב ראו כי ה' נתן לכם השבת: (*קנג) אמר ר' יוחנן אמר הקב"ה את שבתותי תשמרו אני ה', במדרש חזית שם פ"ו אות ד' רבי אחא ורבי תנחום ב"ר חייא בשם ר' יוחנן ואת שבתותי קדשו (יחזקאל כ כ) במה את מקדשו קדשהו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה דכתיב (כי אות היא) [והיו לאות] ביני וביניכם לדעת כי אני ה' [אלהיכם] (שם שם), (ובטעות מובא הכתוב מן שמות ל"א והביא כי אות הוא) אני ה' נאמן לשלם שכר טוב לכם ע"כ. ובכ"י רומי המאמר שלפנינו בשם ר' יוחנן מובא שם בשם ר' לוי, והמאמר שלפנינו בשם ר' לוי הוא שם בשם ר' יוחנן. ובילקוט שה"ש שם חסר המאמר מר' לוי, ואיתא שם אמר ר' יוחנן ראה מה כתיב והרשע כי ישוב מכל חטאתיו וגו' חיה יחיה לא ימות כו': (קנד) אמר ריש לקיש. בכ"י רומי אמר ר' שמעון בן לקיש, ובילקוט שם חסר מאמרו של ריש לקיש, ומובא ג"כ בחזית ריש פ"ו וחסר שם שם האומר ע"ש: (קנה) ד"א חכו ממתקים מלך בשר ודם אם יש לו אוהב. מובא בילקוט שם: (קנו) זש"ה זעקתי. מובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ח בפ' משכיל לדוד בשם התנחומא: (קנז) אמר ריש לקיש. בכ"י רומי ובילקוט שם אמר ר' שמעון בן לקיש, וכן נשנה המאמר בירושלמי כלאים פ"ט ה"ד (דף לב ע"ג), וירושלמי כתובות פי"ב ה"ג (דף לה ע"ב) ר' שמעון בן לקיש אמר אתהלך לפני ה' בארצות החיים (תהלים קטז ט) והלא אין ארצות החיים אלא צור וחברותיה וקיסרין וחברותיה תמן זולא תמן שובעא, ר' שמעון בן לקיש בשם בר קפרא אמר ארץ שמתיה חיים תחלה לימות המשיח ומה טעם נותן נשמה לעם עליה, ולפנינו בתנחומא דרשו כן אמקרא אמרתי אתה מחסי חלקי בארץ החיים, וכן בב"ר ריש פע"ד הביא כלשון הירושלמי על הכתוב אמרתי אתה מחסי חלקי בארץ החיים, ועיין ב"ר פל"ו אות ה': (קנח) אמר יעקב ברשות יצאתי. גם זה מובא בילקוט תהלים שם, וכן בילקוט ויצא רמז ק"ל ג"כ בשם התנחומא. ובילקוט ערב שם ג' מאמרים מהתנחומא מאמר ראשון אסף אלהים הוא מאות כ', המאמר השני הוא שלפנינו אות כ"ג אמר יעקב, והמאמר השלישי הוא מאות כ"ד ויהי לו מקנה הרבה אין כתיב כאן. עיין להלן הערה ק"ע: (קנט) הרי זכות רחל בידך. הסגרתי מלת זכות, וליתא בכ"י רומי ובכ"י פארמא ובילקוט ויצא שם:

רחל בידך: ד"א כלום היית ממתין אלא (קס) עד שיולד שטנו של עשו, הרי נולד:
[כד] **מה** כתיב למעלה מן הענין ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר יעקב אל לבן שלחני וגו' (בראשית ל כה), ואם אין אתה מבקש לשלחני, (קסא) שלא ברשותך אני הולך לי, א"ל לבן בכל הבנים שהולדת לא אמרת לי שלחני אלא ביוסף, א"ל שהוא יפרע מעשו הרשע, לפיכך שלחני ואלכה וגו'. ויאמר אליו לבן וגו' נחשתי (שם כז), באותו היום על רגליו של יעקב (קסב) מצא שימא (קסג) שהוא למזל, לכך הוא אומר נחשתי. (קסד) אמר ר' ברכיה לבן ניחש (קסה) ויעקב לא היה יודע ומה איכפת לו, ויברכני ה' בגללך (שם), אמר לבן נקבה שכרך, א"ל אתה נוטל הנקודים ואני נוטל הברודים מכל מה שהן מולידות, ויעקב רועה את צאן לבן הנותרות (שם לו), מהו הנותרות, אמר ריש לקיש הזקנות העקרות החולות. מה כתיב ויקח לו יעקב מקל לבנה (שם לז), אמר ר' הושעיא היה צר צורה, וכשם שהיה צר כך היו מולידות, לא היה חסר אלא ליתן להם נשמה, הולידו ונתברכו לפניו, חזר בו לבן, מנין שכך אמר יעקב והחליף את משכורתי וגו' (שם לא ז), מה עשה יעקב (קסו) כיון שנתעכב עליו, שלח אחר בני ביתו, שנאמר וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה (שם ד), למה לא בתוך ביתו, (קסז) אמר ר' שמעון בן גמליאל בשלשה דברים אוהב אני את בני המזרח, שאין נושכין בשר בשיניהם אלא בסכין חותכין, וכשהוא נושק את חבירו אינו נושקו בפיו אלא בידו, וכשמבקש ליטול עצה אינו נוטל בבית אלא בשדה, לכך נאמר וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה למקום מרווח: ויאמר להם רואה אני את פני אביכן וגו', ואתנה ידעתן וגו', ואביכן התל בי וגו', אם כה יאמר וגו' (שם ה ו ז ח), (קסח) אמר ר' ברכיה אם כה אמר אין כתיב כאן אלא אם כה יאמר והמלאך היה אומר ליעקב אם יאמר לבן כך, חייך כשם שאתה רוצה כך אני עושה לך: וישמע את דברי בני לבן לאמר לקח יעקב את כל אשר לאבינו (שם א), מהו לקח יעקב, אמר ר' הושעיא שנעשו מלאכי השרת (קסט) כתיפין ליעקב, לקח יעקב את כל אשר לאבינו ומאשר לאבינו לקח את כל הכבוד הזה, מהו הכבוד, אמר ר' סימון מכסף וזהב, וכסף וזהב היו לו ללבן ולא היה לו אלא צאן, שהוא אומר כסף וזהב, אלא צאנו של אבינו יעקב משונה היה מצאנו של לבן, (קע) ויהי לו מקנה הרבה אין כתיב כאן, אלא ויהי לו צאן רבות (שם ל מג), שהיו פרות ורבות, והיו אומות העולם באין ונותנין ליעקב כסף וזהב בשביל ליקח ממנו צאנו, (קעא) אמר ר' סימון אין כבוד אלא כסף וזהב, שנאמר בוזו כסף בוזו זהב וגו' (נחום ב י), (קעב) וכמה צאן היו לו, אמר ר' תנחומא בר אבא ק"כ רבוא

הערות ותקונים

(קס) עד שיולד שטנו של עשו. עיין ב"ר פע"ג אות ז' כיון שנולד יוסף נולד שטנו של עשו: (קסא) שלא ברשותך אני הולך לי, כ"ה גם בכ"י פארמא, ובכ"י רומי שלא ברצונך אני הולך לי: (קסב) מצא שימא. בכ"י רומי נוסף „פי' אבן טובה" ופי' שימא בלשון ארמי מטמון, עיין ערוך ערך שם ב': (קסג) שהוא למזל. זה ליתא בכ"י פארמא וכ"י רומי: (קסד) אמר ר' ברכיה. בכ"י רומי אמר ר' ברכיה בר' (היינו ברבי): (קסה) ויעקב לא היה יודע ומה איכפת לו. בכ"י רומי לבן ניחש, אבל יעקב לא היה איכפת לו: (קסו) כיון שנתעכב עליו. וכ"ה בכ"י פארמא, ובכ"י רומי כיון שנתעקש עליו: (קסז) אמר ר' שמעון בן גמליאל. נשנה בפסיקתא פסקא פרה (דף לג ע"ב) וע"ש בהערה ס"ג, וכן נשנה בב"ר פע"ד אות ב', ושם בב"ר נוסף „ואין חותכין בשר אלא על גבי השלחן", והוא הוספה מגמרא ברכות דף ה' ע"ב, ושם מובא זה בשם ר' עקיבא, וגם הגי' שם אוהב אני את המדיים: (קסח) אמר ר' ברכיה. בכ"י רומי אמר ר' ברכיה הכהן ב"ר (ברבי): (קסט) כתיפין. בכ"י רומי כתפים פי' נושא בכתף: (קע) ויהי לו מקנה הרבה אין כתיב כאן כו' בשביל ליקח ממנו צאנו. זה מובא בילקוט ויצא רמז ק"ל בשם התנחומא והוא המאמר השלישי שהביא שם יחד בשם התנחומא. עיין לעיל הערה קנ"ח. ולזה המאמר מן התנחומא כוון רש"י בפירושו עה"ת (בראשית ל מג) צאן רבות פרות ורבות משאר צאן מוכר צאנו בדמים יקרים ולוקח לו כל אלה. וידידי הרב החכם הגדול מהר"א בערלינער בזכור לאברהם ציין ילקוט בשם התנחומא, וכוון לדברי הילקוט ברמז ק"ל, ומאשר שהבאתי תראה שדברי הילקוט לקוחים מתנחומא כ"י שלפנינו, ורש"י שאב דבריו מהתנחומא: (קעא) אמר ר' סימון אין כבוד אלא כסף וזהב. בב"ר פע"ג אות י"ב איתא ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר אין כבוד אלא כסף המד"א בוזו כסף בוזו זהב ואין קצה לתכונה כבוד מכל כלי חמדה: (קעב) וכמה צאן היה לו אמר ר' תנחומא בר אבא ק"כ רבוא כו' והם ס' ריבוא ט'. הוספתי, ונמצא נכון

היה, שנאמר ויפרוץ האיש מאד מאד (בראשית ל מג), ונאמר במצרים מאד וירב העם ויעצמו מאד (שמות א כ), [והם ס' רבוא, וכאן נאמר מאד מאד הרי ק"ך רבוא]. (קעג) וכמה כלבים של צאן היו לו, אמר ר' אבא בר כהנא שלש מאות ותשעה, אמר ר' תנחומא מנין ק' ב' ז' ר' הרי החשבון, ויפרוץ האיש, מהו ויפרוץ, (קעד) שפרץ לו הקב"ה גדרו של עולם, ואמר לו כך אני פורץ לבני בניך לעולם הבא, שנאמר עלה הפורץ לפניהם (מיכה ב יג): **חסלת פרשת ויצא**

פרשת וישלח

[א] **וישלח** יעקב מלאכים (בראשית לב ד). (א) זש"ה מעין נרפש ומקור משחת צדיק מט לפני רשע (משלי כה כו), אמר ר' יהודה ב"ר סימון כמעין נרפש וכמקור משחת כך כשצדיק מט לפני רשע. ד"א אפשר למעין נרפש ולמקור משחת, אפשר לצדיק למוט לפני רשע, ומי הוא זה זה יעקב כשבא מפדן ארם מהו משלח ואומר לעשו, כה תאמרון לאדוני לעשו וגו', הוי וישלח יעקב מלאכים וגו':

[ב] **וישלח** יעקב וגו']. (ב) זש"ה מחזיק באזני כלב עובר מתעבר על ריב לא לו (משלי כו יז), (ג) מי הוא זה, זה יעקב, כיון שיצא מבית אביו מה כתיב וידר יעקב נדר (בראשית כח כ), מה אמר אם יהיה אלהים עמדי (שם), כך השיבו הקב"ה והנה אנכי עמך (שם שם טו), רבותינו אמרו על הכל השיבו חוץ מן הפרנסה, ר' אושעיא אמר אף על הפרנסה השיבו, (ד) שנאמר כי לא אעזבך עד אשר אם

הערות ותקונים

בכ"י רומי ובכ"י פארמא, וכן במדרש ב"ר פע"ג אות י"א בפירוש המיוחס לרש"י שם, ויפרוץ האיש נפרצה לו פרצה מעין עולם הבא הביא וז"ל ק"כ רבוא צאן היו לו ליעקב אבינו ומפרש בתנחומא נאמר במצרים וירב העם ויעצמו מאד והיו ס' רבוא וכאן כתיב מאד מאד ב' פעמים לומר שהיו ק"כ עכ"ל. וכוון לדברי התנחומא כ"י שלפנינו, וכן בילקוט מיכה רמז תקנ"א בפ' עלה הפורץ לפניהם הביא מאמר אחד מב"ר וזו: בב"ר פס"ט אות ה' ובטעות ר' יוסי בר כהנא אמר ר' חנינא, רק צ"ל ר' אבא בר כהנא, ובשם ר' יוסי בר חנינא מובא בב"ר שם מאמר אחר ויש להוסיף אל הילקוט ע"פ הב"ר שם. ואחר זה הביא שם, ד"א עלה הפורץ בעולם הזה פרצתי גדרו של עולם כו' אמר ר' תנחומא בר אבא ק"כ רבוא של צאן היו לו, שנאמר ויפרוץ האיש מאד מאד וכתיב וירבו ויעצמו מאד מה להלן ס' רבוא וכתיב מאד אף כאן ק"כ רבוא וכתיב מאד מאד, והוא המאמר שלפנינו בתנחומא וחסר שם הציון „תנחומא": (קעג) וכמה כלבים של צאן היו לו אמר ר' אבא בר כהנא שלש מאות וט' אמר ר' תנחומא מנין ק'ב'ז'ר' הרי החשבון, וכ"ה בכ"י רומי, ושם איתא עם איזה תקונים אמר ר' אבא בר [כהנא] ש' מאות וט', אמר ר' תנחומא בר' [צ"ל ברבי] מנין קבזר, ק' מאה [ב' שתים] ז' שבעה ר' מאתים הרי חשבון ע"כ. ובכ"י שלישי של אקספארד ליתא המאמר מר' תנחומא עם הסימן, ונמצא גם בכ"י פארמא, אבל אין למאמר הזה שחר ומה הוא הסכום ש"ט ... אבל ראיתי בב"ר פע"ג אות י"א ובילקוט רמז ק"ל בשם ב"ר מובא כך, רבי אבא בר כהנא אמר מאה ותרתין רבוון שבעה אלפים מאתן עדרין הוו ליה לאבינו יעקב, וכן צ"ל בתנחומא, ובא ר' תנחומא ונתן לו סימן ק' ב' ז' ר', ק' מאה ב' תרתין ור"ל מאה ותרתין רבוא, ז' ר' מאתן פי' מאתים ור"ל שבעה אלפים ומאתים. והידי משה הביא וז"ל פי' מדכתיב מאד מאד והיה כפל ממנין דכתיב בפרשת במדבר כל פקודי המחנות שש מאות אלף ושלשת אלפים וה' מאות וחמשים, והכפל של מנין זה עולה מאה רבוי ותרתין רבוי ומאתן: (קעד) שפרץ לו הקב"ה גדרו של עולם. בכ"י רומי גדודי [צ"ל גדרו] של עולם הזה. ועיין בילקוט מיכה שם:

(א) זש"ה מעין נרפש. בב"ר פע"ה אות ב' ומובא בילקוט ריש וישלח וילקוט משלי רמז תתקס"א בשם ב"ר, רבי יהודה ברבי סימון פתח מעין נרפש ומקור משחת וגו' כשם שאי אפשר למעין להרפש ולמקור להשחית כך אי אפשר לצדיק למוט לפני רשע, וכמעין נרפש וכמקור משחת כך צדיק ממיט עצמו לפני רשע. וכן מובא בתנחומא הנדפס וישלח אות ג', ובכ"י רומי הגי' ד"א כשם שאי אפשר למעין להיות נרפש או למקור להיות משחת כך אי אפשר לצדיק שימוט לפני רשע: (ב) זש"ה מחזיק באזני כלב. עיין ב"ר פע"ה אות ג' ר"ה פתח מחזיק באזני כלב שמואל בר נחמן אמר. ויש לתקן ע"פ הילקוט משלי רמז תתקס"א רב הונא בריה דר' שמואל בר נחמן פתח מחזיק באזני כלב משל לארכיליסטים, ובילקוט בטעות משל לאדם לסטים: (ג) מי היה זה זה יעקב. ובכ"י רומי וכ"י פארמא הגי' מי הוא זה שמחזיק באזני כלב מי שרואה מריבה והולך ונותן עצמו בתוכה שנאמר עובר ומתעבר על ריב לא לו, ד"א מחזיק באזני כלב מי היה זה זה יעקב, וחסר לפנינו שורה שלמה: (ד) שנאמר כי לא אעזבך

עשיתי את אשר דברתי לך (בראשית כו טו), למה אמר שתי פעמים אשר אשר, כביכול דבר קשה, אמר ר' אושעיא אמר לו הקב"ה אשריו ואשריך כשאעשה לך הדבר הזה, חזר ותבע ושבתי בשלום (שם שם כא), א"ל והשבותיך (שם שם טו), אמר ר' חנינא ב"ר יצחק אשריו לילוד אשה שכך שמע מבוראו, ראו כל מה שתבע מבוראו הבטיחו, ועל כל ההבטחות הללו הוא משלח ואומר כה תאמרון לאדני לעשו, הוי יפה נאמר מחזיק באזני כלב, אימתי כששלח יעקב אצל עשו:

[ג] **וישלח** יעקב מלאכים. זש"ה כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך (תהלים צא יא), אימתי בשעה שאדם בארץ ישראל, מלאכים שבארץ ישראל משמרין אותו, וממי אתה למד מיעקב, שבשעה שבקש לצאת לחוצה לארץ מה כתיב ויחלם והנה סולם וגו' והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו (בראשית כח יב), לא היה צריך לומר אלא יורדים ועולים, משאדם יורד הוא עולה, והוא אומר עולים ויורדים, א"ל (ה) אותן המלאכים שהיו משמרין אותו בארץ ישראל עלו להן וירדו אחרים לשמור אותו בחוצה לארץ, לא עשה אלא כשהוא בא מפדן ארם ירדו אותן המלאכים שהיו משמרין אותו בארץ ישראל, שנאמר ויאמר יעקב כאשר ראם וגו' ויקרא שם המקום ההוא מחנים (שם לב ג), מחנה אין כתיב כאן אלא מחנים, שתי מחנות, אותן הראשונים ואותן האחרונים, מה עשה יעקב, כיון שרצה לשלח אצל עשו, נטל מאלו ומאלו ושלח, שנאמר וישלח יעקב מלאכים, ואל תתמה שהרי קטן ביתו דיבר עם המלאך, מי הוא זה זה יוסף, שכיון שאמר לו לך נא וראה וגו' (שם לז יד), מה כתיב וימצאהו איש וגו' (שם שם טו), מה אמר לו, ויאמר האיש נסעו מזה וגו' (שם שם יז). מהו דותינה שהיה אותו המלאך משמר דת יה, ואתה אל תתמה על יעקב ששלח מלאכים, ולא ביוסף, אלא אפילו הגר דיברו עמה המלאכים, מה כתיב (ו) ויקרא מלאך (ה') [אלהים] אל הגר (שם כא יז), כמה מלאכים דברו עמה, (ז) ר' לוי אמר, ורבותינו אמרו ג', ומה אם השפחה מסיחה עם המלאכים, אל תתמה עם יעקב שהיה משלח את המלאכים, לפיכך כתיב וישלח יעקב מלאכים:

[ד] [**לפניו** אל עשו אחיו] מהו לפניו, לפניו הוא נופל את המלכות, שהמלכות בעולם הזה שלו, אבל אתה נוטל באחרונה, אל עשו אחיו, (ח) ורוח הקודש אומרת יעקב משלח אל עשו: ארצה שעיר שדה אדום, (ט) [מהו ארצה שעיר], שהוא מעמיד שערות של אדם, שדה אדום, (י) הוא אדום, ומאכלו אדום, וגבוריו אדומים, ולבושו אדום, ומגיניו אדומים, וארצו אדומה, ומי שעומד כנגדו אדום, ומי שפורע ממנו אדום, בלבוש אדום. הוא אדום, ויצא הראשון אדמוני (בראשית כה כה), ומאכלו אדום, מן האדום האדום הזה (שם שם ל), וגבוריו אדומים, מגן גבוריהו מאדם (נחום ב ד), ולבושו אדום, אנשי חיל מתולעים (שם), מגיניו אדומים, מגן גבוריהו מאדם (שם), וארצו אדומה, ארצה שעיר שדה אדום, ומי שעומד כנגדו הוא אדום, הוא דוד, וישלח ויביאהו והוא אדמוני (ש"א טז יב), ומה כתיב בו, וישם

הערות ותקונים

אעזבך עד אשר אם עשיתי וגו', בכ"י רומי נוסף ואין אעזבך אלא פרנסה שנאמר ולא ראיתי צדיק נעזב וגו': (ה) אותן המלאכים שהיו משמרין אותו. לזה כוון רש"י בראשית לב ב' ג' ועיין בלקח טוב שם ובתרגום ירושלמי ויב"ע: (ו) ויקרא מלאך ה'. וכ"ה בכ"י רומי, ובקרא כתיב אלהים וראיתי בכ"י פארמא מובא נכון מלאך ה': (ז) ר' לוי אמר. בכ"י רומי ר' לוי אמר ה' ורבותינו אומרים וגו' [צ"ל ג'], ובב"ר פמ"ה אות ז' ומובא בילקוט רמז ע"ס איתא כמה מלאכים נזדווגו לה ר' יוסי בר חנינא אמר חמשה בכל מקום שנאמר אמירה מלאך, רבנן אמרי ארבעה בכל מקום שנאמר מלאך. לדעתי יש לתקן בתנחומא ר' לוי אמר ד' וכן במדרש ר' יוסי בר חנינא אמר ארבעה בכל מקום שנאמר אמירה, וכתיב ד' פעמים ויאמר (בפסוק ח ט י יא), ורבנן אמרי שלשה בכל מקום שנאמר מלאך ושלש פעמים כתיב מלאך (פסוק ט י יא). ומזה תראה בגמרא מגילה דף יז ע"ב מה שפחה של בית אבא נזדמן לה מלאך שלש פעמים, ופירש"י הגר נזדמן לה ג' מלאכים דשלש פעמים כתיב מלאך בפרשה בראשית טז וע"ש בתוס' ד"ה אמר: (ח) ורוח הקודש אומרת. בכ"י רומי וכ"י פארמא ורוח הקודש אומרת ווי יעקב משלח אצל עשו: (ט) מהו ארצה שעיר שהוא מעמיד שערות של אדם. תקנתי כמו שהוא בכ"י רומי וכן מובא בילקוט וישלח רמז ק"ל בשם התנחומא למה נקרא שמו שעיר שהוא מעמיד שערותיהם של אדם: (י) הוא אדום. ב"ר פס"ג ופע"ה אות ד'

באדום נציבים (ס"ב ח יד), ומי שפורע ממנו אדום, דודי צח ואדום (שה"ש ה י), מי זה בא מאדום (ישעיה סג א), בלבוש אדום, מדוע אדום ללבושיך וגו' (שם ב):

[ח] ויצו אותם לאמר כה תאמרון לאדני לעשו. הוא קראו אדוני, אמר ירמיה מה תאמרי כי יפקד עליך ואת למדת אותם עליך אלופים לראש (ירמיה יג כא).
(יא) אמר ר' פנחס אנטונינוס היה מכבד את רבינו מה שאין סוף, וכשהיה רבינו משלחני אצלו, והיה כותב לו אגרת וכותב בה עבדך יהודה שואל בשלומך, והיה רע לאנטונינוס לומר שהוא קורא עצמו עבד, א"ל אל תכתוב עוד כדבר הזה, א"ל רבינו כך אני כותב לך, שאיני טוב מיעקב אבא, כששלח אצל עשו מה אמר לו, כה אמר עבדך יעקב, (יב) לא נעשיתי אוונתיסאי, עם לבן גרתי, לא הגיעני אחת מן הברכות שברכני אביך, אביך ברכני ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ, (בראשית כז כח), ואני אין בידי אחת מהן, אלא ויהי לי שור וחמור צאן, (יג) שאינו לא מן השמים ולא מן הארץ, כלום אתה שונא אותי, אלא בשביל הברכות, [עדיין לא הגיעני אפילו אחת], וכי שור אחד וחמור אחד היו לו, שהוא אומר ויהי לי שור וחמור וגו', (יד) ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר דרך ארץ השיח, כאדם שהוא אומר על הכל, הלך חמור קרא תרנגול, ור' נחמיה אמר לומר לו עבדך יעקב הריני משפיל עצמי לפניך, אם בקשתה הרי יפה, ואם לאו ויהי לי שור וחמור, [שור] זה יוסף, שנאמר בכור שורו הדר לו וגו' (דברים לג יז), (טו) ומסורת אגדה היא שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל, למה, שנאמר אם לא יסחבום צעירי הצאן (ירמיה מט כ), אלו בניה של רחל, וחמור זה מלך המשיח, שנאמר גילי מאד בת ציון הריעי בת ירושלים וגו' עני ורוכב על החמור (זכריה ט ט), צאן אלו ישראל, שנאמר ואתם צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל לד לא), ועבד ושפחה אלו ישראל, שנאמר בהן הנה כעיני עבדים וגו' (תהלים קכג ב):

[ו] וישובו המלאכים וגו', באנו אל אחיך אל עשו, (טז) מה אתה סבור בו אחיך, עשו הוא, וגם הולך לקראתך, הוא מהלך כל היום, וארבע מאות איש עמו, מה אתה סבור וארבע מאות איש עמו, (יז) אמר ר' שמואל בר נחמני כל אחד ואחד היה עשוי על ארבע מאות איש, וכיון ששמע יעקב כן, מה כתיב ויירא יעקב

הערות ותקונים

ד' ולקח טוב וילקוט ישעיה רמז שס"ז: (יא) אמר ר' פנחס כו'. בב"ר פע"ה אות ה' ומובא בילקוט וישלח רמז ק"ל בשם ב"ר איתא בסגנון אחר, רבינו אמר לרבי אפס כתוב חד אגרא מן שמי למרן מלכא אנטונינוס קם וכתב מן יהודה נשיאה למרן מלכא אנטונינוס, נסבה וקרייה וקרעיה (פי' לקח האגרת וקראה וקרעה) אמר ליה כתוב מן עבדך יהודה למרן מלכא אנטונינוס, אמר ליה רבי מפני מה אתה מבזה על כבודך, אמר ליה מה אני טב מן סבי לא כך אמר כה אמר עבדך יעקב: (יב) לא נעשיתי אוונתיסאי. ובכ"י רומי אוונתים, ובכ"י פארמא אמנטיז, וצ"ל אוותנטיא, ועיין בפסיקתא שקלים הערה קי"א ובערוך השלם, ולזה המאמר כוון רש"י (וישלח לב ה) לא נעשיתי שר וחשוב אלא גר אינך כדאי לשנוא אותי על ברכת אביך שברכני הוה גביר לאחיך שהרי לא נתקיימה בי, וכן יב"ע שאב מהתנחומא שתרגם ומכל מה דבריך יתי אבא לית בידי, אלהן הוו לי בזעיר תורין וחמרין עאן ועבדין ואמהן ושדרית לתנאה לרבוני דלא אהניית לי ברכתא ההיא: (יג) שאינו לא מן השמים ולא מן הארץ. לזה המאמר כוון רש"י ויהי לי שור וחמור אבא אמר לי מטל השמים ומשמני הארץ זו אינה לא מן השמים ולא מן הארץ: (יד) ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר. עיין ב"ר פע"ה אות ו' ומובא בילקוט וישלח רמז ק"ל ושם איתא ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן ר' יהודה אומר משור אחד יצאו שוורים הרבה ומחמור אחד יצאו חמורים הרבה, ר' נחמיה אמר לישנהון דברייתא היא המורתא גמלתא, רבנן אמרי שור זה משוח מלחמה שנאמר בכור שורו הדר לו. ולפנינו מאמר ר' יהודה הוא כמאמר ר' נחמיה בב"ר ומאמר ר' נחמיה לפנינו הוא כמאמר של רבנן בב"ר, וכאשר הוא בב"ר כן הוא גם בלקח טוב, ורש"י הביא רק מאמר ר' יהודה שלפנינו בתנחומא דרך ארץ לומר על שוורים הרבה שור, אדם אומר לחבירו בלילה קרא התרנגול ואינו אומר קראו התרנגולים: (טו) ומסורת אגדה היא. בכ"י רומי בטעות ומסורת אגרת היא, ועיין ב"ר פע"ה מובא בשם ר' פנחס בשם ר' שמואל בר נחמן מסורת היא שאין עשו נופל כו': (טז) מה אתה סבור בו אחיך עשו הוא. לזה המאמר כוון רש"י שהיית אומר אחי הוא אבל הוא נוהג כעשו הרשע, עודנו בשנאתו: (יז) אמר ר' שמואל בר נחמני כל אחד ואחד. עיין בב"ר פע"ה אות ז' בשם ריש לקיש ועיין בב"ר שם אות י"ב אמר ר' שמואל בר נחמני ארבע מאות מלכים קושרי כתרים

מאד (בראשית לב ח): ד"א ויירא יעקב, (יח) אמרו רבותינו נעשה גופו כשעוה הזו, ורוח הקודש צווחת התרפית ביום צרה צר כחכה (משלי כד י), באותה שעה א"ל הקב"ה (יט) אל תירא כי (אתך) [עמך] אני אל תשתע כי אני אלהיך אמצתיך אף עזרתיך וגו' (ישעיה מא י), אמצתיך במיכאל, עזרתיך בגבריאל, אף תמכתיך בימין צדקי (שם), הנה אנכי עמך (בראשית כח טו), באותה שעה ויחץ את העם אשר אתו (שם לב ח), (כ) מה עשה, זיינן מבפנים והלבישן (כא) לבנים מבחוץ, (כב) והתקין עצמו לשלשה דברים, לתפלה ולדורון ולמלחמה, לדורון מנין, ותעבור המנחה על פניו וגו' (שם כב), למלחמה מנין, ויאמר אם יבא עשו וגו' (שם ט), לתפלה מנין, ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק וגו'(שם י), מה כתיב אחריו קטנתי מכל החסדים ומכל האמת וגו', הצילני נא מיד אחי מיד עשו(שם יא יב), א"ל הקב"ה אתה קראת אותי, חייך שאני מצילך, שנאמר הוא יקראני אבי אתה אלי וצור ישועתי (תהלים פט כז):

[ז] **ויותר** יעקב לבדו (בראשית לב כה), מה כתיב למעלה מן הענין ויירא יעקב מאד וגו', כיון שראה הקב"ה היאך היה יעקב מיצר, אמר ר' ברכיה שלח ארבע כתות של מלאכים לעשות מלחמה עם עשו כל הלילה, באתה כת ראשונה אמר להם למי אתם, אמרו לו בניו של יצחק אנו, והיו מפגישין אותו, אמר להם מבני בניו של אברהם אנו, התחילו מפגישין אותו, כיון שאמרו אחיו של יעקב אנו, התחילו מניחין לאותן (כג) בשביל כבודו של יעקב נניח אתכם, הוי ויותר יעקב לבדו. ולא היה יעקב יודע כמה נסים הקב"ה עשה עמו, לא עשה אלא כיון שבא בבקר, אמר לו עשו אחיו, מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי (שם לג ח), אשר ראיתי אין כתיב כאן, אלא אשר פגשתי, ויעקב לא היה יודע ששלח לו הקב"ה מלאכים, אלא היה סבור שהוא עסוק באותו המנחה ששלח לו, לכך אמר לו למצא חן בעיני אדני (שם), וכיון שראה הקב"ה שהוא מתיירא, (כד) שלח לו מיכאל לעשות עמו מריבה, מה עשה לו המלאך, (כה) נדמה לו בדמות רועה, שנאמר ויאבק איש עמו וגו', וירא כי לא יכול לו וגו', ויאמר שלחני וגו' (שם לב כה כו כז):

הערות ותקונים

כתריס: (יח) אמרו רבותינו נעשה גופו כשעוה. עיין ב"ר פמ"ד אות ג' על הכתוב אל תירא אברם, ובב"ר פס"ה אות י"ט שדרשו אל תשתע אל תשוע לשון שעה: (יט) אל תירא כי אתך אני. וכן מובא בכ"י פארמא ובכ"י רומי גם בכ"י רח"ס ובילקוט ישעיה רמז ש"ג, ותקנתי שצ"ל כי עמך אני. ובכ"י רח"ס חסר הרבה, ובפ' וישלח מתחיל מן אמר לו הקב"ה אל תירא כי אתך אני והוא המאמר שלפנינו: (כ) מה עשה זיינן מבפנים. מובא בילקוט וישלח רמז קל"ח בשם התנחומא: (כא) בגדים לבנים. בילקוט ובכ"י רח"ס חסר מלת „לבנים": (כב) והתקין עצמו לג' דברים. ילקוט שם בשם התנחומא, ולזה המאמר מן התנחומא כוון רש"י בפירושו עה"ת (וישלח לב ט), וכן מובא בלקח טוב שם. והעירותי שם בהערה כ"ד בילקוט רמז קל"א מובא זה בשם התנחומא, ובתנחומא לפנינו לא נמצא שמך מזה אין ספק שהוא בילמדנו הנאמר בכתובים הנקרא בפי הקדמונים גם מבעל הילקוט בשם תנחומא. וכן מובא הדרשה ההיא גם ברש"י על התורה ונובע ג"כ מהתנחומא, וכן נשנה בקה"ר פ"ט בפסוק טובה חכמה מכלי קרב, ע"כ. ועתה בהגלות נגלות לפנינו התנחומא שהיה לפני הראשונים תראה כי גם רש"י ז"ל ובעל לקח טוב וגם בעל הילקוט הביאו המאמר מתנחומא שלפנינו בכ"י: (כג) בשביל כבודו של יעקב. בכ"י רח"ס הכתב מטושטש ובכ"י רומי הגי' כך באתה כת ראשונה א"ל למי אתם א"ל בניו של יצחק אנו והיו מפגישין, אמר [צ"ל אמרו] להם בני בניו של אברהם אנו והיו מפגישין אותו [צ"ל אותן] כיון שאמר [צ"ל שאמרו] להם אחיו של יעקב אנו הניחו אותו [צ"ל אותן] בשביל בכורו [צ"ל כבודו] של יעקב וכן כת שנית כת שלישית וכת רביעית היו מפגישין אותו, כיון שאמר להם אחיו של יעקב אני הניחו אותו אמרו בשביל בכורו [צ"ל כבודו] של יעקב נניח אותך הוי ויותר יעקב לבדו ע"כ. ובתנחומא הנדפס וישלח אות ג' איתא פגעה בו כת ראשונה שהיו בה ד' כתות נפלו עליו הכוהו ושברוהו, אמר להם הניחוני שאני בן בנו של אברהם, הוסיפו להכותו אמר להם הניחוני שאני בנו של יצחק שנעקד על גבי המזבח, הוסיפו להכותו אמר להם הניחוני שאני אחיו של יעקב כו' הניחוהו כו'. וזה הוסיף המדפיס דפוס מאנטובה וליתא בדפוסים הראשונים של קונסטאנטינא ודפוס וויניציא וכן ליתא בכ"י שני של אקספארד, ועיין בב"ר פע"ח ומובא בלקח טוב (לג ח), וכך איתא בב"ר שם פע"ח אות י"א כל אותו הלילה נעשו מלאכי השרת כתות כתות והיו פוגעין באלין דעשו כו' ע"ש, והמדרש הביא שפגעו באנשיו של עשו, וע"ש בפירש"י ובמ"כ וכן רש"י עה"ת הביא לדברי המדרש: (כד) שלח לו מיכאל. עיין בילקוט וישלח רמז קל"ב בפ' ויאבק מה שהביא מן מדרש אבכיר יש אומרים מיכאל היה: (כה) נדמה

[ח] (כו) **ילמדנו** רבינו, מה סימן נתן (כז) ר' יוסי בן קיסמא לתלמידיו, שהיו מטיילין בטבריא, אמרו לו לר' יוסי רבי אימתי בן דוד בא, אמר להם ר' יוסי אם אני אומר לכם אתם תבקשו ממנו אות, אמרו לו לאו, אמר להם הרי השער הזה יבנה ויפול יבנה ויפול, ואין מספיקין לבנותו עד שבן דוד בא, אמרו לו רבותינו לר' יוסי מבקשים אנו אות ממך, אמר להם הרי מערת פמיים תהפך לדם, ונהפכה לדם כדבריו: (כח) אוי למלכותו של עשו כשיראה הקב"ה מעשיה ויקום ויפרע ממנה, מצינו במצרים כשהקב"ה פרע מהם, בהשכמה פרע מהם, שנאמר ויהי באשמורת הבוקר וגו' (שמות יד כד), ובאשור מה כתיב, ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור וגו' (מ"ב יט לה), במדי על ידי מרדכי ואסתר, ביון על ידי מתתיהו ובניו, אבל באדום אמר הקב"ה אין בריה שפורעת ממנה, אני אפרע בה, מנין, שנאמר חזון עובדיה כה אמר ה' אלהים לאדום שמועה שמענו מאת ה' וגו' (עובדיה פסוק א), (כט) אמר ר' ברכיה מה ראה עובדיה לפרוע מאדום, ראה שהקב"ה משלם גמול לאהביו, לשונאיו על אחת כמה וכמה, ורוח הקודש אומרת ע"י אליפז התימני, ויען אליפז התימני ויאמר הנסה דבר אליך תלאה (איוב ד א ב), (ל) א"ל אליפז לאיוב (לא) הרי אתה אומר למה איני כאברהם, כך אמרת, הורני לחומר ואתמשל כעפר ואפר (שם ל יט) סבור אתה שהוא משוה אותך לו, אמר ר' ברכיה (לב) סרס המקרא ודרשהו, ואתמשל כעפר ואפר, והוא דן אותך כדור הפלגה, שכתוב בהם ותהי להם הלבנה לאבן וגו' (בראשית יא ג), הורני לחומר, א"ל אליפז וכי מעשיך כאברהם הם, הנסה דבר אליך תלאה וגו', אברהם נתנסה בעשר נסיונות ועמד בכולן, ואתה בנסיון אחד, הנסה דבר אליך תלאה,

---

הערות ותקונים

לו בדמות רועה, עיין ב"ר פע"ז אות ג' ר' הונא אמר נדמה לו בדמות רועה ועיין מדרש חזית פ"ג פסוק מי זאת עולה: (כו) ילמדנו רבינו מה סימן נתן ר' יוסי בן קיסמא לתלמידיו. נעלם ממני מה שייכות יש להמאמר הזה לכאן, ואולי חסר פה מאמר שלם והיה מתחיל ילמדנו רבינו והמשך חסר והמלה מה מיותר ומתחיל מן סימן נתן ר' יוסי, ועיקר חסר מן הספר. ומצאתי המאמר הזה בבבלי סנהדרין דף נח ע"א שאלו תלמידיו את רבי יוסי בן קיסמא אימתי בן דוד בא אמר מתיירא אני שמא תבקשו ממני אות, אמרו לו אין אנו מבקשים ממך אות, א"ל לכשיפול השער הזה ויבנה ויפול ואין מספיקין לבנות עד שבן דוד בא, אמרו לו רבינו תן לנו אות, אמר להם ולא כך אמרתם לי שאין אתם מבקשים ממני אות ואעפ"כ אמר להם כך יהפכו מי מערת פמיים לדם ונהפכו לדם ע"כ. והוא המאמר שלפנינו בתנחומא. ולפנינו בתנחומא נוסף שהיו מטיילין בטבריא, וברש"י בגמרא שם כתיב השער הזה של עיר, שבעיר היה אותו שער. השמיטו המדפיסים מלת „רומי" כי ברש"י היה כתוב של עיר רומי, שבעיר רומי היה אותו השער, כמו שתראה במהרש"א בח"א, וברש"י בע"י הגיהו במקום מלת „רומי" מלת „ארם". גם ברש"י בע"י שם הלשון משובש, ובמקום שבעיר רומי היה אותו השער כתוב שם שברומי היה באותה שעה, ולכן העיר המהרש"א וכתב נראה שבא"י היה דר ר' יוסי ולא היה ברומי. אולם לפי הגי' בגמרא כתב רש"י רק שברומי היה אותו השער אבל לא שהיה ברומי, ומזה תראה שבעל סדר הדורות ערך ר' יוסי בן קיסמא בנה מזה מגדל הפורח באויר והקשה על רש"י ע"ש, וכן תראה מהתנחומא שלפנינו שהיה בטבריא, ונתן לתלמידיו אות כי מערת פמיים תהפך לדם, ופמיים היתה סמוך לטבריא, עיין ירושלמי תרומות ספ"ח ובב"ר פס"ג אות ח' דקלייטיגוס מלכא כו' בהדא טבריא כו' ויתיב ליה בהדא פניים כו'. והנה פמיים היא פניים Paneas, עיין ערוך ערך פניים, ובתבואות הארץ דף קז ע"ב הביא למזרח לור בערך פ' שעות הכפר באניטוס וסמוך לו מערה ומשם יוצא הירדן והיא מערת פמיאס ולמערבו ד' מיל ובערך שעה וחצי היתה עיר דן כו': (כז) ר' יוסי בן קיסמא לתלמידיו. בכ"י רומי הגי' מה סימן נתן ר' יוסי בן קיסמא ור' אלעזר ותלמידיו, אולי צ"ל שם לר' אלעזר ותלמידיו, וכן ראיתי בכ"י רא"ש וכ"י פארמא נאמר לר' אליעזר ותלמידיו, אולם בגמרא סנהדרין שהבאתי מובא רק שאלו תלמידיו את ר' יוסי בן קיסמא. ובכ"י פארמא הגי' ילמדנו רבינו מה סימן נתן ר' יוסי בן קיסמא לר' אלעזר ותלמידיו לר' יוסטא בן שונם בשם ר' יהושע איש סכנית עשה בר' יוסי בן קיסמא ותלמידיו שהיו מטיילין בטבריא כו': (כח) אוי למלכותו של עשו. מובא בילקוט עובדיה רמז תתקמ"ט בשם התנחומא, ובעל הילקוט גורס אוי למלכות רביעית שהקב"ה נוקם בעצמו ממנה: (כט) אמר ר' ברכיה. מובא באגדת בראשית פנ"ה, ושם הוא בהרחבת לשון ובהוספת דברים שהוסיף המסדר האחרון הזה ע"ש: (ל) א"ל אליפז לאיוב. מובא בילקוט איוב רמז תתצ"ז בשם התנחומא: (לא) הרי אתה אומר למה איני כאברהם. וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רא"ש, ובילקוט שם א"ל אליפז לאיוב אתה משוה אותך לאברהם שנאמר ואתמשל כעפר ואפר, והוא דן אותך כדור הפלגה וכל השאר השמים: (לב) סרס המקרא ודרשהו ואתמשל

הנה יסרת רבים (איוב ד ג). אתה היית מנחם (לג) כל בעלי יסורין כשהיה סומא בא אצלך והיית אומר לו כבר היה יודע הקב"ה מה עתיד לעשות שסימא לאותו האיש, והיית מנחמו ואומר לו אם היית בונה בית ולא היית רוצה לפתוח חלונים מי היה ממחה בידך, כך עתיד הקב"ה להשתבח בך, שנאמר אז תפקחנה עיני עורים (ישעיה לה ה), כשהיה הרש בא אצלך [היית מנחמו ואומר לו] אם היית רוצה לעשות (לד) קיתון לא היית רוצה לעשות לו אזנים, מי ממחה בידך, כך הקב"ה עתיד להשתבח בך, שנאמר ואזני חרשים תפתחנה (שם), לפסח הייתה אומר אז ידלג כאיל פסח (שם שם ו), והייתה מנחמו, כושל יקימון מליך (איוב שם ד), ועכשיו שנגע בך נבהלתה, כי עתה תבא אליך (ותלאה) [ותלא] וגו' (שם ה), הלא יראתך כסלתך (שם ו), על שאמרת אדם צדיק אני ולמה מייסרני, וכי ראית צדיק אובד מימיו זכר נא מי הוא נקי אבד וגו' (שם ז), נח שהיה צדיק נמלט מדורו, אברהם נמלט מן הכבשן, יצחק נמלט מן המאכלת, יעקב נמלט מן המלאך, משה נמלט מחרב פרעה, זכר נא מי הוא נקי אבד וגו', ולישראל הציל ממצרים ואיבד המצרים, כאשר [ראיתי] חורשי און וזורעי עמל יקצרוהו (שם ח), ומה היה להם מנשמת אלוה יאבדו וגו' (שם ט), שנאמר נשפת ברוחך כסמו ים (שמות טו י), אף כל הרשעים שעתידין לעמוד, שאגת אריה וקול שחל (איוב שם י), א"ל איוב הסתכל נא באביך עשו, א"ל אין לי עסק עמו (הבן) [בן] לא ישא בעון האב וגו' (יחזקאל יח כ), ליש אובד מבלי טרף (איוב שם יא), זה עשו שהוא אובד בלי מעשים, ובני לביא יתפרדו (שם), אלו אלופיו, א"ל איוב ואתה מה אתה לך, ואלי דבר יגונב (שם יב), אני נביא אני אין לי עסק עמו, אלא להוכיחך, בסעיפים מחזיונות לילה (שם יג), (לה) אמר הקב"ה [לאליפז] לאיוב עבדי בחזון הוכחתה, אני מעמיד ממך נביא שיפרע מבית אביך בחזון, [שנאמר חזון עובדיה], דאמר ר' שמואל בר נחמני מה ראה עובדיה שלא נתנבא אלא על אדום, אלא אמר הקב"ה, עשו גדל בין שני צדיקים ולא למד ממעשיהם, ועובדיה דר בין שני רשעים ולא למד ממעשיהם, יבא עובדיה ויפרע מעשו, לכך חזון עובדיה, ומה כתוב בנבואתו, והיה בית יעקב אש, ובית יוסף להבה, ובית עשו לקש, ודלקו בהם ואכלום, ולא יהיה שריד לבית עשו כי ה' דבר (עובדיה פסוק יח):

[ט] **ויבא** יעקב שלם (בראשית לג יח). (לו) ילמדנו רבינו, מהו לדבר דבר יתר בשבת, (לז) כך שנו רבותינו, נשאלין נדרים שהן לצורך השבת, (לח) הרי דבר שאין לצורך השבת אין נשאלין, ואין צריך לומר שאסור להרבות דברים בשבת, אמר ר' הונא אם נתקלקל אדם בעבירה, מיד מלאכי חבלה סוטנין אותו, שנאמר ותקרב לשחת נפשו (איוב לג כב), מה יעשה אדם יעסוק בתורה ויתקיים, ואם אינו יודע לשנות יקרא, ואם אינו יודע לקרות, יחזק בתורה ויחיה, שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג יח), שאם לא היה בן תורה (לט) יהא מחזיק בספר ובמשנה שהן מלמדין תורה, והוא זוכה לחיות, שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה, אבל אם היה בן תורה התורה מרפא אותו מכל דבר רע ומכל מכאוב. שנאמר מרפא לשון עץ חיים וגו' (שם טו ד), זה התורה, אין לך אדם שהיה יגע בתורה כאבינו יעקב, כד"א ויעקב איש תם יושב אהלים (בראשית כה כז), אין כתיב כאן יושב אהל, אלא יושב אהלים, יוצא מבית מדרשו של שם, והולך לבית מדרשו של עבר, ומבית מדרשו של עבר, לבית מדרשו של אברהם, לפיכך כיון שנתאבק עם המלאך היה צולע על

הערות ותקונים

ואתמשל כעפר ואפר. בכ"י רומי סרס את המקרא תמשל בעפר ואפר כן נקוד שם תחת המלה: (לג) כל בעלי יסורין. בילקוט שם כל בעלי כשלון: (לד) קיתון. פי' ביוני עסטבוא מין צלוחית וכוס, ומורגל בדברי רז"ל: (לה) אמר הקב"ה [לאליפז] לאיוב עבדי. זה מובא ג"כ בילקוט איוב שם וכן בילקוט ריש עובדיה בשם התנחומא: (לו) ילמדנו רבינו, מהו לדבר דבר יתר בשבת. אין שייכות כלל להשאלה הזאת מהו לדבר דבר יתר בשבת אל הכתוב הזה: (לז) כך שנו רבותינו. משנה שבת דף קנז ע"א: (לח) הרי דבר שאין לצורך השבת אין נשאלין ואין צורך לומר שאסור להרבות דברים בשבת. בגמרא שבת דף קי"ג ע"א דרשו מן הכתוב ודבר דבר שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול, וע"ש בתוס' שהביאו מאמר מו"ר פל"ד ר' שמעון בן יוחאי הוה ליה אימא ע"ש ועיין בטור או"ח סי' ש"ז ובב"י שם: (לט) יהא מחזיק

ירכו, שנאמר ויזרח לו השמש וגו' והוא צולע על ירכו (בראשית לב לב), מיד נגלה עליו הקב"ה ורפאו והביאו שלם לעיר שכם, מנין ממה שקראו בענין ויבא יעקב שלם וגו':

[י] [ויבא יעקב שלם. (מ) זש"ה ה' ישמר צאתך ובאך מעתה ועד עולם (תהלים קכא ח), צאתך ויצא יעקב (בראשית כח י), ובאך ויבא יעקב: (מא) ותגזר אומר ויקם לך (איוב כב כח), הקב"ה דיבר לצדיק, אם עשית רצוני אף אני אעשה רצונך יותר משלי, ותגזר אומר ויקם לך וגו', אמר ר' ברכיה הכהן מהו ויקם לך, אמר הקב"ה לצדיק אני אומר דבר ואתה אומר דבר, כביכול אני מבטל את שלי ואקיים שלך הוי ויקם לך. אמת היה הדבר כשעשו אותו מעשה, מה עשה הקב"ה אמר למשה לך רד כי שחת עמך (שמות לב ז), מה כתיב ועתה הניחה לי (שם שם י), מיד עמד משה בתפלה ובתחנונים, שנאמר ויחל משה וגו' (שם שם יא), ה' אלהים אל תשחת עמך ונחלתך וגו' (דברים ט כו), והם עמך ונחלתך וגו' (שם שם כט), א"ל הקב"ה איני יכול, א"ל כשם שסבלתם ממצרים ועד הנה, כך סבול אותם, סלח נא לעון העם הזה (במדבר יד יט), ויאמר ה' סלחתי כדברך (שם שם כ), מיד וינחם ה' על הרעה (שמות לב יד), ותגזר אומר ויקם לך, אף יעקב נדר דברים לפני הקב"ה, מנין, שנאמר וידר יעקב נדר לאמר וגו' (בראשית כח כ), ושבתי בשלום אל בית אבי (שם שם כא), א"ל יצחק אבי בקש לצאת להוצה לארץ, ולא הנחת אותו, בשביל שהיה עולה, נגליתה לו ואמרת לו אל תרד מצרימה (שם כו ב), ואני איני יוצא בטובתי, אלא לפני אחי שלא יהרגני, נטלתי רשות ממך ומאבי אל תניחני, וידר יעקב נדר וגו' (שם כח כ), א"ל הקב"ה אתה העדת עלי שאנכי עמך, שנאמר ואלהי אבי היה עמדי (שם לא ה) ושמרני (שם כח כ), ושמרתיך מלבן, ונתן לי לחם לאכול (שם), ויצל אלהים את מקנה אביכן ויתן לי (שם לא ט), ובגד ללבוש (שם כח כ), ויסר ביום ההוא את התיישים וגו' (שם ל לה), ושבתי בשלום וגו' (שם כח כא), ויבא יעקב שלם (שם לג יח), הוי ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור, שתי פעמים, שהשקיע הקב"ה לשמש שלא בעונתה כשבקש לצאת וכשבקש לדבר עמו, ויצא יעקב מבאר שבע (שם כח י), מה כתיב שם והנה ה' נצב עליו וגו' (שם שם יג), וכשבא הזריח לו השמש שלא בעונתה, ויזרח לו השמש (שם לב לב), ועל כל העולם אין השמש זורחת אלא על יעקב בלבד, (מב) אלא בשביל לרפאותו, שנאמר וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה וגו' (מלאכי ג כ). אמר ר' ברכיה הכהן מהו ויזרח לו השמש, (מג) שהזריח לו השמש שלא בעונתה [ג' שעות], כשם ששקע לו שלא בעונתה, אמר יעקב ה' דברים התנה הקב"ה עמו ועשאן, ואני אין אני עושה מה שדברתי ושבתי, מיד ויצב שם מזבח ויקרא לו אל אלהי ישראל (בראשית לג כ), כיון שעמדו ישראל אמר הקב"ה למשה, משה ה' דברים שעשיתי עם יעקב עשיתי לבניו, אם יהיה אלהים עמדי (בראשית כח כ), וה' הולך לפניהם יומם (שמות יג כא), ושמרני, (בראשית שם), ששמרתי אותם מפרעה וחביריו ונערתי פרעה וכל חילו, וכן עמלק, ויחלש יהושע את עמלק ואת עמו (שמות יז יג), ונתן לי לחם לאכול (בראשית שם), הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד), ובגד ללבוש (בראשית שם), שמלתך לא בלתה מעליך (דברים ח ד), ושבתי בשלום (בראשית שם), גם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום (שמות יח כג), ואא"ב קיבל עליו מלכותו, שנאמר ויצב שם מזבח וגו' (בראשית לג כ), ואף הם קבלו עליהם מלכותו, שנאמר אנכי ה' אלהיך (שמות כ ב), מה אמרו ענו כולם בפה אחד ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שם כד ז), הוי ותגזר אומר ויקם לך:

הערות ותקונים

מחזיק בספר ובמשנה. בכ"י רומי המלה מנוקדת וּבַמִּשְׁנֶה, ופי' משנה מלמד: (מ) זש"ה ה' ישמר צאתך ובואך. מובא בב"ר פע"ט, ובלקח טוב בראשית לג יח: (מא) ותגזר אומר ויקם לך. אולי חסר ההתחלה, ובכ"י פארמא הגי' וכתיב ותגזר אומר. והיתא בילקוט איוב רמז תתק"ה בשם מדרש ד"א ותגזר אומר ויקם לך זה יעקב, ועל דרכיך נגה אור על שני דרכים לפי שכתוב אם יהיה אלהים עמדי, והנה אנכי עמך, ושבתי בשלום, ויבא יעקב שלם: (מב) אלא בשביל לרפאותו. לזה המאמר כוון רש"י וישלח ל"ב ל"ב ומדרש אגדה ויזרח לו השמש לצרכו לרפאות את צלעתו כמה דתימא שמש צדקה ומרפא בכנפיה: (מג) שהזריח לו השמש שלא בעונתה. עיין רש"י עה"ת וילא כ"ח י"א ששקעה לו חמה שלא בעונתה. ועיין סנהדרין דצ"ה:

אמר

[יא] **ויבא** יעקב שלם, וכי היה חסר מאומה, הן בשעה שאמרו לו וגם הולך לקראתך וארבע מאות איש עמו (בראשית לב ז), עמד ועשה דורון, התחיל נותן עזים שהן רכות, אחר כך תיישים רחלים אילים גמלים מניקות ובניהם שלשים, (מד) [אמר ר' לוי אם הייתי מחזר בכל אהלי קדר אין את מוצא גמלים מניקות הן ובניהן שלשים], ראה עושרו של יעקב, שוב נתן פרות ארבעים ופרים עשרה, אמר ר' יצחק (מה) חוץ מאבנים טובות ומרגליות, שנאמר ויקח מן הבא בידו (שם יד), דברים הנטלין ביד, אלו אבנים טובות ומרגליות, (מו) אמר ר' יהודה ב"ר שלום כל שנים עשר חודש שעשה אצלו כך היה מכבדו בכל יום, שכך אמר יעקב כי השוחד יעור עיני (פקחים) [חכמים], (דברים טז יט), ק"ו לרשעים, אלא הריני מכבדו שלא יגע בי: (מז) ד"א חשב ואמר נכסי חוץ לארץ אין בהן ברכה, לכך היה מבזבזן, (מח) אמר ר' הושעיא אמר לי זקן אחד, אומר לך טיבו של מדרש, וכשתהא דורשו אמור אותו משמי, עתיד עשו להחזיר ליעקב כל מה שנטל מיעקב, שנאמר מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו (תהלים עב י), מנחה יביאו אין כתיב כאן, אלא מנחה ישיבו, אמרתי לו הוא זה הדבר הטוב, ומשמך אני דורשו, א"ל ומה אם שנתן לו מדעתו ודחק עליו שלא היה מבקש ליטול, שנאמר ויאמר עשו יש לי רב (בראשית לג ט), הוא מחזיר, דברים שנטלו מישראל באונס, על אחת כמה וכמה, באותה שעה הודיתי לו: אמר עשו עד מתי אהא מטריח על אחי, עמד והלך לו, שנאמר ויקח עשו את נשיו וגו' (שם לו ו). מה עשה יעקב כיון שהעבירו בניו וצאנו לארץ ישראל עמד ומכר כל מה שהביא בידו מחוצה לארץ, ועשאו כריות של זהב, אמר לעשו יש לך חלק עמי במערת המכפלה, ומה אתה מבקש ליקח כריות אלו של זהב, או לחלוק עמי, התחיל עשו אמר מה אני מבקש מן המערה הזו, זהב זה אני מבקש, ומנין שמכר יעקב כל מה שהביא מחוצה לארץ ונטלו עשו, שכן יוסף אמר, אבי השביעני לאמר הנה אנכי מת בקבר אשר כריתי לי (שם נ ה), אמר ר' הונא הכהן ב"ר אבין כשבקש יעקב לבא לארץ ישראל מה כתיב וינהג את כל מקנהו (שם לא יח), וכשבקש לירד למצרים מה כתיב ויקחו את מקניהם ואת כל רכושם אשר רכשו בארץ כנען (שם מו ו), ומה שהביא מארם נהרים היכן הם, אלא מכאן אתה למד שמכרן ונתנן לעשו, ותאמר שחסר דבר, אלא מלא הקב"ה חסרונו והחזיר לו מיד הכל, שנאמר ויבא יעקב שלם:

[יב] **ותצא** דינה בת לאה (בראשית לד א), ילמדנו רבינו מהו שתצא אשה בתכשיטיה בשבת לרשות הרבים, (מט) כך שנו רבותינו, לא תצא אשה לרשות

הערות ותקונים

(מד) אמר ר' לוי. הוספתי כמו שהוא בכ"י פארמא וכ"י רומי וכ"י רח"ס, וכן מובא בילקוט וישלח רמז קל"א בשם התנחומא: (מה) חוץ מאבנים טובות ומרגליות כו' דברים הנטלין ביד כו'. בילקוט שם ויקח מן הבא בידו אבנים טובות ומרגליות, וזה מוסב עוד למעלה אל המאמר שהביא מן התנחומא, וזה ליתא בב"ר, והליון ב"ר פע"ו מוסב על המאמר שלאחריו ולמה הוא נותן גמלים באמצע הוא בב"ר פע"ו אות ז', ולזה המאמר מתנחומא כוון רש"י (וישלח לב יד) שכתב וז"ל ומדרש אגדה מן הבא בידו אבנים טובות ומרגליות שאדם צר בצרור ונושאם בידו עכ"ל. והרב בעל זכור לאברהם ציין „עיין ילקוט בשם ב"ר" וכאשר הבאתי הביא כן הילקוט בשם התנחומא, רק הליון ב"ר מוסב למאמר שלאחריו על ולמה הוא נותן גמלים כו': (מו) אמר ר' יהודה בר שלום כל שנים עשר חדש. מובא בילקוט וישלח רמז קל"ג בשם התנחומא והשמיט שם האומר: (מז) ד"א חשב ואמר. מובא בילקוט שם, עד חד עם דארעא שהוא מב"ר פע"ח וחסר שם הליון „ב"ר": (מח) אמר ר' הושעיא אמר לי זקן אחד אומר לך טיבו של מדרש. כ"ה גם בכ"י רח"ס גם בכ"י פארמא, ובכ"י רומי אומר לך דבר טוב של מדרש. ובב"ר פע"ח אות י"ב ומובא גם בילקוט וישלח רמז קל"ג במאמר קח נא את ברכתי (וחסר הליון „ב"ר" או הליון ממאמר שלפניו מוסב גם על זה ובאמצע הביא מאמר מתנחומא, עיין לעיל הערה מ"ז) וכן מובא בילקוט תהלים רמז תת"ו בשם ב"ר. ואיתא כך חד עמא דארעא אמר לר' הושעיה אין אמרת לך חדא מילתא טבא את אמרת בגבורה מן שמי, א"ל מה היא כל אותן הדורונות שנתן אבינו יעקב לעשו עתידין אומות העולם להחזירן למלך המשיח לעתיד לבא מאי טעמיה מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו, יביאו אין כתיב כאן אלא ישיבו, א"ל חייך מלה טבא אמרת ומן שמך אני אומר לה: (מט) כך שנו רבותינו, שבת דף נז ע"א במשנה, והמלות „לרשות הרבים בשבת בתכשיטיה" ליתא במשנה, ושם איתא לא תצא אשה לא בחוטי צמר וכו' ואח"כ מתחיל לא בכבול. ובכ"י רומי

הרבים בשבת בתכשיטיה, ולא בכבול ולא בעיר של זהב ולא (נ) בקטלא (מין תכשיט הוא) ולא בנזמים ולא בטבעת שאין עליה חותם, ולא במחט שאינה נקובה, ואם יצתה אינה חייבת [חטאת], (נא) בזמן שיצתה בהן בתוך הבית, אבל לא תצא באחד מן התכשיטין לרשות הרבים, (נב) ורבותינו אומרים אפילו בחול אינה צריכה לצאת לרשות הרבים, (נג) למה שהעם מסתכלין בה, (נד) שלא נתן הקב"ה תכשיטין לאשה, אלא שתהא מתקשטת בהן בתוך ביתה, שאין נותנין פירצה לפני הכשר, (נה) וביותר לפני הגנב, (נו) וכך איוב אמר ברית כרתי לעיני ומה אתבונן על בתולה (איוב לא א), בוא וראה צדקו של איוב, ומה אם הבתולה שכל אדם רשאי להסתכל בה, שמא ישא אותה, או שמא ישאנה לבנו, (נז) או לאחד מקרוביו, לא היה איוב נסתכל בה, (נח) על אחת כמה וכמה על אשת איש שאינו רשאי להסתכל בה, (נט) לפיכך כתיב כל כבודה בת מלך פנימה (תהלים מה יד), ואם עשתה והצניעה עצמה וזכתה, ממשבצות זהב לבושה (שם), אמר ר' לוי זכתה שתעמיד כהנים שהם לובשים בגדי כהונה גדולה, ואין משבצות אלא בגדי כהונה, שנאמר ועשית משבצות

הערות ותקונים

רומי הגי' לא תלא אשה ברשות הרבים בשבת לא בכבול, בלי וי"ו החיבור, וזו גי' ישרה: (נ) ולא בקטלא „מין תכשיט היא", המלות שהסגרתי הן הוספת המעתיק וליתא בכ"י רומי ובכ"י פארמא ובכ"י רח"ס. והמלה רומית, עיין ערוך ערך קטלא: (נא) בזמן שילתה בהן בתוך הבית כו'. אין לזה מובן כלל כי אע"פ שילאה לרשות הרבים אינה חייבת חטאת, וביולאת בחלר בכבול פלוגתא בגמרא שבת שם דף סד ע"ב, וע"ש בתוס' ד"ה רבי ענני, אבל חיוב חטאת ליכא אפילו ברשות הרבים, וכן המלות בתנחומא „אבל לא תלא באחד מן התכשיטין לרשות הרבים" הן מיותרות, כי כבר אמור למעלה אין יולאין בהן לרשות הרבים. והשאלה בהלכה ילמדנו רבינו נמלא גם בתנחומא הנדפס וישלח אות ה', רק המסדר הזה מהנדפס הטיל השאלה רק בעיר של זהב והניח שאר תכשיטים השנויים במשנה, והתשובה שם כך שנו רבותינו לא תלא אשה בעיר של זהב ולא בטבעת שיש עליה חותם ולא במחט שאינה נקובה ואם יצאה בהן לרשות הרבים חייבת חטאת „בשבת קא מיירי שאינה חייבת" אבל לתוך חלירה פטורה, ודברים האלה הם מוקשה מאד, שהוא היפך הדין השנוי במשנה דבעיר של זהב ובמחט שאינה נקובה אינה חייבת חטאת. והנה המלות „בשבת קא מיירי שאינה חייבת" הוסיף המדפיס בדפוס מאנטובה באותיות רש"י, ור"ל בגמרא שבת במשנה מבואר שאינה חייבת, והוא כעין קושיא על דברי התנחומא, וליתא בדפוס קונסטאנטינא ודפוס וויניציא ובכ"י שני של אקספארד ובכ"י חמישי של אקספארד, רק בעיקר המאמר מתנחומא הנדפס יש ט"ס וכך צ"ל ולא במחט הנקובה, וזה מבואר במשנה שלאחריה (שם דף סב ע"א) דבמחט הנקובה ובטבעת שיש עליה חותם חייבת חטאת, ומה שהביא בעיר של זהב, צ"ל דסתם ההלכה אליבא דר' מאיר בברייתא (שם דף נט ע"ב) דס"ל דחייבת חטאת בעיר של זהב, כי המסדר האחרון הזה מתנחומא הנדפס ערב יחד את דברי הגמרא עם המשנה, ומאחר שהביא בגמרא דר' מאיר מחייב חטאת בעיר זהב, ערב זה עם טבעת שיש עליה חותם ומחט הנקובה וכלל בשלשתם חייבת חטאת, או י"ל על דרך זה והוא היותר נכון ופשוט, דבמקום ובטבעת שיש עליה חותם צ"ל שאין עליה חותם ובמקום חייבת חטאת צ"ל אינה חייבת חטאת, ושלשתם לקח מהמשנה הראשונה (דף נז ע"א), ומה שכתב אבל לתוך החלר פטורה לאו דווקא רק הכוונה מותרת וגם בזה אתיין דבריו כהוגן, וכל זה כדי להשוות דברי התנחומא הנדפס עם התנחומא כ"י שלפנינו יען כי שאלה זו ילמדנו רבינו וכל אות ה' נובעת מתנחומא כ"י עם איזה שינוים. וראיתי בענף יוסף הביא בשם ספר תפארת ישראל ג"כ פי' על דברי התנחומא הנדפס, אבל כל דבריו דחוקים כאשר יראה המעיין שם: (נב) ורבותינו אמרו אפילו בחול אינה צריכה לצאת לרשות הרבים. בתנחומא הנדפס הגי' רבנן אמרי, גם הגי' שם אף בחול אסור לצאת בהן לרשות הרבים, והמאמר הזה מובא בילקוט איוב רמז תתקי"ח בשם התנחומא, וכל הלשון שהביא הוא כמו בתנחומא כ"י, והמאמר בא וראה צדקו של איוב מובא בילקוט שם בהתחלתו, והילקוט הביא שם בשם התנחומא כך, לפיכך אמרו חז"ל שאסור לאשה לצאת בתכשיטיה אף בחול: (נג) לפי שהעם מסתכלין בה, בכ"י רומי ובכ"י פארמא נוסף „והוא פגם לאשה בשעה שהעם מסתכלין בה", ובנדפס לפי שהעם מסתכלין בה ופגם הוא לאשה: (נד) שלא נתן הקב"ה תכשיטין לאשה. כ"ה גם בכ"י רומי ובכ"י פארמא ובכ"י רח"ס, ובנדפס שלא נתנו תכשיטין לאשה: (נה) וביותר לפני הגנב, כ"ה בכ"י פארמא וגם בנדפס, ובכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט הגי' ומכ"ש לפני הגנב: (נו) וכך איוב אמר. בנדפס אמר ר' שמואל בר נחמני ראה מה כתיב באיוב כו', ובילקוט הוא כמו בכ"י שלפנינו: (נז) או לאחד מקרוביו. בנדפס או לאחיו: (נח) על אחת כמה וכמה על אשת איש. בנדפס באשת איש על אחת כמה וכמה, גם נוסף שם „לכך צריכה אשה להיות יושבת בתוך הבית ולא תלא ברחוב שלא תכשל עצמה ולא תביא מכשול לבני אדם ונמלאו מסתכלין באשת איש": (נט) לפיכך כתיב כל כבודה בת מלך פנימה.

זהב (שמות כח יג), וכבר נאמר מן הדבר הזה רמז בתורה שלא תהא אשה מהלכת בשוק הרבה, מנין, (ס) שכן כתיב ויברך אותם אלהים וגו' (סא) וכבשוה (בראשית א כח), [וכבשה כתיב] האיש כובש את האשה ואין האשה כובשת את האיש אבל אם הרבתה רגל והיתה יוצאה לשוק, סוף באה לידי קלקל, לידי זנות, וכך אתה מוצא בדינה בת יעקב, (סב) כל זמן שהיתה יושבת בבית לא נתקלקלה בעבירה, אבל כיון שיצאה לשוק גרמה לעצמה לבא לידי קלקלה:

[יג] **ותצא** דינה בת לאה. זש"ה בז לרעהו חסר לב (משלי יא יב), מי שהוא מבזה את רעהו נקרא חסר לב. ואם היה אותו האיש שהוא מתבזה בעל דעה ותבונה נותן ידו על פיו ומחריש, שנאמר ואיש תבונות יחריש (שם), (סג) בז לרעהו חסר לב זה חמור אבי שכם שאמר שכם בני חשקה נפשו בבתכם (בראשית לד ח), (סד) ואיש תבונות יחריש, זה יעקב, שנאמר והחריש יעקב עד בואם (שם שם ה), מתוך מה על ידי הקלקלה הזו ותצא דינה בת לאה:

[יד] [**ותצא** דינה בת לאה]. (סה) זש"ה הנה כל המשל עליך ימשול לאמר כאמה בתה (יחזקאל טז מד), (סו) רבינו שאל לר' חייא מה אתם אומרים כאמה בתה, א"ל כמזבח כן כהניו, (סז) הטריח עליו רבי הרבה, א"ל אמור אמת מה אתם אומרים, א"ל כנשיא כן הדור: ד"א כאמה בתה, זו דינה, מה כתיב בלאה, ותצא לאה לקראתו (בראשית ל טז), ואף כאן ותצא דינה:

[טו] [**ותצא** דינה], (סח) זש"ה החוח אשר בלבנון (מ"ב יד ט), זה היה חמור אבי שכם, שלח אל הארז אשר בלבנון (שם), זה יעקב, שנאמר צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה (תהלים צב יג), תנה את בתך לבני לאשה (מ"ב שם), שהוא אומר תנו

הערות ותקונים

המאמר הזה מובא בילקוט תהלים רמז תמ"ה ד"ה כל כבודה בת מלך פנימה בשם התנחומא, ובנדפס השמיט זה מכאן והביאו אח"כ בהוספת דברים באות ו' המתחיל ותצא דינה זש"ה כל כבודה בת מלך פנימה. ומה שמובא לפנינו בשם ר' לוי הביא הוא שם בשם ר' יוסי כשהאשה מצנעת את עצמה בתוך הבית ראויה להנשא לכהן גדול ותעמיד כהנים גדולים כו'. גם נוסף שם מאמר בשם ר' פנחס הכהן: (ס) שכן כתיב ויברך אותם אלהים. בנדפס מובא זה בשם ר' יהודה בר שלום: (סא) וכבשוה וכבשה כתיב. הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי (ובכ"י רה"ש וכ"י פארמא ליתא) וכן בנדפס, וכן הוא ביבמות דף סה ע"ב, וכן הוא גם בב"ר פי"ח אות י"ב וכבשוה וכבשה כתיב האיש כובש אשתו שלא תצא לשוק שכל אשה שיוצאת לשוק סופה להכשל מנא לן מן דינה שנאמר ותצא דינה ולבסוף נכשל הה"ד וירא אותה שכם וגו'. ובנדפס הוסיף המדפיס דפוס מאנטובה באמצע המאמר באותיות רש"י „האיש כובש את הארץ ואין האשה כובשת את הארץ", ועיין בתנחומא נח אות י"ב ובב"ר שם, והמאמר שלפנינו האיש כובש את אשתו כו' מובא בילקוט בראשית רמז ט"ז בשם התנחומא, ובטעות מציין שם הציון תנחומא על המאמר ר' יוסף אמר מהכא, כי הוא ג"כ מן גמרא יבמות דף סה ע"ב שהביא במאמר שלפניו, רק הציון תנחומא מוסב על האיש כובש את אשתו: (סב) כל זמן שהיתה יושבת בבית לא נתקלקלה בעבירה אבל כיון שיצאה לשוק גרמה לעצמה לבא לידי קלקלה. בנדפס שהרי דינה בת יעקב בשביל שהיתה רגילה פדרנית גרמה תקלה לעצמה. מלת פדרנית אין לה מובן ולדעתי יש לתקן שצ"ל פרדנית, עיין ערוך ערך פרד ב', וכן בערוך ערך פרסה הביא בשם ילמדנו שלא תהא פרסניות וכתב ס"א פרדנית: (סג) בז לרעהו חסר לב זה חמור ואיש תבונות זה יעקב. מובא בילקוט משלי רמז תתקמ"ז בשם התנחומא: (סד) ואיש תבונות יחריש זה יעקב שנאמר והחריש יעקב. וכן בב"ר פ"פ אות ו' והחריש יעקב הה"ד ואיש תבונות יחריש והסר שם רישיה דקרא בז לרעהו חסר לב זה חמור: (סה) זש"ה הנה כל המשל עליך ימשול כאמה בתה. גם בב"ר ריש פ"פ נדרש על הכתוב הזה מיחזקאל בהרחבת דברים, ומובא גם בילקוט יחזקאל רמז שנ"ז בשם ב"ר, ולזה הדרש כיון רש"י בפירושו עה"ת (בראשית לד א) ועליה משלו המשל כאמה כבתה עכ"ל: (סו) רבינו שאל לר' חייא. הוא רבי יודה נשיאה בנו של רבן גמליאל בנו של רבינו הקדוש, ור' יודה נשיאה היה תלמידו של ר' חייא. ובב"ר שם וכן בירושלמי סנהדרין סוף פ"ב מובא זה בסגנון אחר ובהוספת דברים שדרש יוסי מעוני בכנישתא בטבריא נגד בית הנשיא דברים חדים ור' יודה נשיאה שמע לפיוסין דר' יוחנן ור"ש לקיש ואפייס, אבל לא נזכר שם ששאל לר' חייא, ועיין ערכין דף יז ע"א ר' יהודה נשיאה ורבנן, חד אמר דור לפי הפרנס, וחד אמר פרנס לפי דורו, והוא ר' יהודה נשיאה דכאן, ומכאן תסתיים כי חד דאמר פרנס לפי דורו הוא דברי ר' יהודה נשיאה: (סז) הטריח עליו רבי הרבה. ר"ל ר' יהודה נשיאה: (סח) זש"ה החוח אשר בלבנון, עיין בל"ב מדות דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי מדה כ"ו החוח אשר בלבנון וכי מה נשואין יש בחוח בארזים? אלא כנגד

שכם

נא אותה לו לאשה (בראשית לד ח), ותעבר חית השדה (מ"כ יד ט), אלו השבטים (סט) שהיו משולים בחיות, שנאמר גור אריה יהודה (בראשית מט ט), בנימין זאב יטרף (שם שם כז), נפתלי אילה שלוחה (שם שם כא), יששכר חמור גרם (שם שם יד), ותרמוס את החוח (מ"כ שם), זה חמור ושכם בנו שהרגו לפי חרב על ידי דינה, שנאמר ותצא דינה בת לאה, בכל מקום נטפלת התינוקת בזכרים, וכאן היא נטפלת באמה, אלא שהתחילה הקלקלה באמה:

[טז] ד"א ותצא דינה. ומן חטייא שאמר יעקב קטנתי מכל החסדים (בראשית לב יא), (ע) אמר ר' אחא האכלתי את אבותיך ממעשיהם ואתה אומר קטנתי, א"ל הקב"ה יעקב בצדקתך עשיתי לך כל הנסים הללו שאתה אומר קטנתי, אלא הרי היא יוצאה ותעמוד לך זכותך, ותצא דינה:

[יז] [ותצא דינה]. (עא) זש"ה ותפרעו כל עצתי ותוכחתי לא אביתם (משלי א כה), מדבר בחוה, כשבקש הקב"ה לבראותה, אמר הקב"ה אם אני בורא אותה מן הראש של אדם, רוחה גסה עליה, מעיניו סוקרנית, מפיו תהא דברנית, מידיו תהא גנבת, מרגליו תהא פרסנית, אמר הקב"ה כל העצה הזאת נטלתי עד שלא בראתי אותה, ולא יצאתי מהם אמרתי אם בורא אני אותה מראשו רוחה גסה עליה, שנאמר ויאמר ה' יען כי גבהו בנות ציון וגו' (ישעיה ג טז), ומעיניו, מסקרות עינים, (שם שם), ומאזנים ושרה שומעת (בראשית יח י), ומפיו, ותדבר מרים (במדבר יב א), ומידיו, ותגנוב רחל (בראשית לא יט), ומרגליו היא נכנסת ויוצאה ותצא דינה, הוי ותפרעו כל עצתי וגו':

[יח] ותצא דינה בת לאה. אמר ר' חייא בר אבא, לעולם הזכר נתלה באשה, והנקבה באיש, ולמה זו תולה באמה, (עב) שהיה עיקר עיבורה זכר, אלא בשעה שילדה לאה ששה, ובלהה ב', וזלפה ב', הרי י', עיברה לאה זכר, באותה שעה נתפללה על רחל, ונעשה תוך מעיה נקבה, לפיכך היא נתלה באמה, ותצא דינה בת לאה:

[יט] לראות בבנות הארץ, לראות ליראות, (עג) למה הדבר דומה, למי שהיה מהלך בשוק וחתיכה בידו, ראה אותה כלב אחד והיה מהלך אחריה וחטפה ממנו, כן היתה דינה יוצאת לראות וראה אותה שכם וחטפה. ד"א לראות בבנות הארץ, כיון שבאו בני יעקב לארץ ישראל התחילו מראין כחן ועשרן ונויין, מראין כחן ויקחו שני בני יעקב וגו' [איש חרבו וגו' ויהרגו כל זכר] (בראשית לד כה), מראין עושרן ויעקב נסע סכותה ויבן לו בית ולמקנהו עשה סוכות (שם לג יז), (עד) התחיל פותח אטלין, ונויין מנין, ותצא דינה בת לאה לראות וליראות. וירא

הערות ותקונים

שכם ויעקב אבינו, ע"כ. וכן נשנה בב"ר פ"פ אות ג', ובתנחומא הנדפס אות ז' ומובא בילקוט וישלח רמז קל"ד וילקוט מלכים רמז רל"ג בשם ב"ר, ובב"ר שם הארז זה יעקב חסר שם הראיה מן הכתוב לדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה: (סט) שהיו משולין בחיות. עיין ב"ר פל"ט אות ד': (ע) אמר ר' אחא. בכ"י רומי וכ"י רח"ס אמר ר' אחא בר סימון, ובכ"י פארמא אמר ר' חייא בר סימון: (עא) זש"ה ותפרעו כל עצתי וגו' מדבר בחוה. בב"ר פ"פ אות ה' איתא ר' יהושע בשם ר' לוי פתח ותפרעו כל עצתי הה"ד ויבן ה' אלהים את הצלע ויבן התבונן מהיכן לבראה וכו'. קצר המעתיק והלא תיבת „וכו'" ועיקר המאמר כבר אמור למעלה בב"ר פי"ח אות ב' ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר ע"ש כל המאמר וסיים ולא מן הרגל והרי היא פרסנית שנאמר ותצא דינה, ובעבור זה הביא כל המאמר לכאן על ותצא דינה, והמאמר מב"ר מובא בילקוט בראשית רמז כ"ד וילקוט ישעיה רמז רס"ה בשם ב"ר, וכן מובא בקצת שינויים בתנחומא הנדפס וישב אות ו' בפ' ויהי אחר הדברים, ע"ש: (עב) שהיתה עיקר עיבורה זכר כו'. עיין לעיל ויצא אות י"ט, ועיין ברכות דף ס ע"א, וב"ר סוף פע"ב: (עג) למה הדבר דומה, בב"ר פ"פ אות ה' מובא כך: ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר לאחד שהיה בידו ליטרא של בשר וכיון שגלה אותה ירד העוף וחטפה ממנו כך ותצא דינה בת לאה מיד וירא אותה שכם בן חמור: (עד) התחיל פותח אטלין. וכ"ה בכ"י רומי וכ"י פארמא. וצ"ע אטלים בסמ"ך בסוף, וכן להלן אות כ' התחיל פותח אימליסין, וכן בב"ר פע"ט אות ו' ויחן את פני העיר התחיל מעמיד המליסין ומוכר בזול. והערוך גורס אטליסין וכתב פי' אטליסין שווקין כמו עטליזה

אותה שכם בן חמור החוי נשיא הארץ, (עה) הרשעים רואים, וירא המן (אסתר ג ה), וירא עשו (בראשית כח ו), וירא אותה שכם בן חמור (שם לד ב), אמר דוד תחשכנה עיניהם מראות (תהלים סט כד): ויקח אותה וישכב אותה ויענה. ומאיזו חטייא בא עליה הערל, כתיב למס מרעהו חסד ויראת שדי יעזוב (איוב ו יד), אלא בשעה שהיה יעקב אבינו בא והשבטים עמו היתה דינה עמו, כיון שבאו המלאכים ואמרו לו באנו אל אחיך אל עשו (בראשית לב ז), (עו) נטל יעקב דינה ונתנה בתיבה, שלא יראה אותה עשו ויטול אותה לאשה, א"ל הקב"ה חסכתה אותה ממנו חייך לאדם ערל היא מתוקנת, הוא דכתיב למס מרעהו חסד, (עז) אילו היתה נישאת לעשו שמא היתה מגיירת אותו, (עח) כשנטלה איוב לא גיירה אותו, לפיכך חסכתה אותה הרי בן מאירה בא כנגדה, וירא אותה שכם בן חמור:

[כ] **מה** כתיב למעלה מן הענין ויבא יעקב שלם (בראשית לג יח). בא מפדן ארם בתנאין שהתנה עמו הקב"ה לא חיסרו כלום, מה עשה יעקב, (עט) התחיל פותח איטליסין, א"ל הקב"ה שנדרת לפני שכחת, ולא כך אמרת אם יהיה אלהים עמדי (שם כח כ) שלא אעבוד עבודה זרה, ושמרני (שם), משפיכות דמים, בדרך הזה (שם) מגילוי עריות, שנאמר כן דרך אשה מנאפת אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און (משלי ל כ), שמרו הקב"ה, שכן הוא אומר, ושמרתיך בכל אשר תלך (בראשית כח טו), אמר יעקב אם שמרתני מכל הדברים הללו, כל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (שם שם כב) כיון שבא לארץ שכח אותו נדר, אמר הקב"ה חייך באותן הדברים שאמרת לשמרך בהם אתה נכשל בע"ז, מנין שנאמר ויתנו אל יעקב את כל אלהי הנכר אשר בידם וגו' (שם לה ד). בשפיכות דמים מנין, שנאמר ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו וגו' (שם לד כה), בגילוי עריות מנין, מדינה, שנאמר וירא אותה שכם בן חמור ותדבק נפשו בדינה בת יעקב, אמר ר' אבהו למדנו דברים מליחה סרוחה, פרעה אמר ליוסף אני פרעה (שם מא מד), אני אמרתי שתהא מלך, אמר הקב"ה לישראל על כל מצוה ומצוה שעושין אני ה', אני שעתיד לשלם לכל אחד ואחד מתן שכרו, ומה בשר ודם שאמר אני פרעה, העלה אותו לכל הגדולה, אני שאמרתי על כל מצוה ומצוה אני ה' על אחת כמה וכמה, וכיוצא בדבר אתה אומר רק הכסא אגדל ממך (שם שם מ), אמר הקב"ה לישראל והיית רק למעלה (דברים כח יג) ומה רק של בשר ודם כך גידל את יוסף, רק של הקב"ה על אחת כמה וכמה: כתיב בישראל חשק ה' בכם ויבחר בכם (שם ז ז), וכתיב ויאהב את הנערה (בראשית לד ג), ואין אתה יודע מה היתה האהבה, [אלא ממה שנתן נפשו עליה את יודע מה היתה אהבה], הקב"ה

הערות ותקונים

שמליזה של עזה, וע"ש במוספי. ובכ"י רה"ס נאמר לנכון איטליסין: (עה) הרשעים רואים. פי' וחוטאים, עיין ילקוט תהלים רמז תת"ב בפסוק תחשכנה עיניהם מראות: (עו) נטל יעקב דינה ונתנה בתיבה, עיין ב"ר פע"ו אות ט' על ויקם בלילה הוא ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחותיו וגו' ודינה היכן היא נתנה בתיבה ונעל בפניה, אמר, הרשע הזה עינו רמה היא שלא יתלה עיניו ויראה אותה ויבקש אותה ממני. ר"ה בשם ר' אבא הכהן ברדלא אמר אמר לו הקב"ה למס מרעהו חסד מנעת מרעך חסד מנעת הסדך מאחיך דאילו איתנסיבת לגברא לא זינתה (כ"א דנסבת לאיוב לאו גיירתיה בתמיה ?) לא בקשתה להשיאה למהול הרי היא נשאת לערל, לא בקשת להשיאה דרך היתר הרי נשאת דרך איסור הה"ד ותצא דינה. וכן מובא בילקוט איוב רמז תת"ק בשם ב"ר: (עז) אילו היתה נשאת לעשו היתה מגיירת אותו כשנטלה איוב לא גיירה אותו. מובא בילקוט איוב רמז תת"ק בשם התנחומא ושינה הלשון וכתב אילו היתה לעשו היתה מגיירת אותו כשם שגיירה לאיוב: (עח) כשנטלה איוב לא גיירה אותו. בתמיה. ודעת התנחומא שנשאת דינה לאיוב, עיין ירושלמי סוטה פ"ה ה"ח (דף כ' ע"ג) ובבבלי ב"ב דף טו ע"ב איוב בימי יעקב היה ודינה היתה אשתו דכתיב כדבר אחת הנבלות תדברי, וכתיב כי נבלה עשה בישראל. ובירושלמי מובא זה בשם ר' אבא, ובבבלי בשם י"א, וצ"ל בירושלמי ר' אבא בר כהנא כמו שמובא בב"ר פנ"ז אות ג' ובילקוט וירא רמז ק"ב בשם ב"ר. ועיין עוד בב"ר פ"פ אות ד' ר' ר' חנינא בשם ר' אבא הכהן בר אליעזר פתח למס מרעהו חסד מנעת חסד מן אחיך היא נסבת היא נשאת לערל לא בקשת להשיאה דרך היתר הרי נשאת דרך איסור ותצא דינה ע"כ. והוא המאמר שהבאתי בהערה ע"ה בשם ב"ר פע"ו. ויש לתקן פה ר' הונא בשם ר' אבא כהן ברדלא. ומה שמובא שם בב"ר „כ"א דנסבת לאיוב כו'" נוסף ע"פ המאמר הזה: (עט) התחיל פותח אטליסין. עיין לעיל הערה

שאמר לישראל אהבתי אתכם (מלאכי א ב), על אחת כמה וכמה, חשק ה' בכם, אין אתה יודע מה, אלא אנו למדין משכם, שנאמר שכם בני חשקה נפשו בבתכם (בראשית לד ח), אמר ר' אבהו נלמד מליחה סרוחה, כתיב בשכם ותדבק נפשו בדינה בת יעקב, וכתיב בישראל ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום (דברים ד ד):

[כא] **ויאמר** אלהים אל יעקב קום עלה בית אל (בראשית לה א), (פ) ילמדנו רבינו, המתפלל (פא) איכן הוא צריך שיכוין את לבו, (פב) כך שנו רבותינו, המתפלל צריך שיכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים (פג) ר' אליעזר בן יעקב אומר, המתפלל חוצה לארץ (פד) [יכוין את לבו לארץ ישראל, המתפלל בארץ ישראל יכוין את לבו כנגד ירושלים, המתפלל בירושלים יכוין את לבו לבית המקדש, היה מתפלל בבית המקדש] יכוין את לבו לבית קדשי הקדשים, (פה) אמר ר' אבין הלוי כתיב כמגדל דוד צוארך בנוי לתלפיות (שה"ש ד ד), מהו לתלפיות שכל הפיות מתפללין בו, (פו) [אמר ר' יהודה הלוי כתיב הוא ההיכל לפני (מ"א ו יז), מהו לפני, שכל הפנים פונות בו], אמר הקב"ה הכל הולכין ומתאוין לביתי, אין אתה הולך לשם, קום עלה בית אל: אמר ר' יוסי מיד התחיל נוטל [עצה] את השבטים שיעלו עמו, שנאמר ונקומה ונעלה (בראשית שם ג), א"ל לאיכן, אמר להם למקום שאמר לי יוצרי, קום עלה בית אל וגו' (שם שם א), (פז) אמר ר' אחא אין ירושלים נבנית אלא בזכות השבטים, שנאמר ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדו (תהלים קכב ג) מה כתיב אחריו ששם עלו שבטים וגו' (שם שם ד):

[כב] **כתיב** זבח לאלהים תודה (תהלים נ יד). כשיצא יעקב מבית אביו לא יצא אלא במקלו, שנאמר כי במקלי עברתי את הירדן הזה (בראשית לב יא), מיד נדר יעקב לפני הקב"ה, שנאמר וידר יעקב נדר (שם כח כ), מה כתיב בסוף הענין, וכל אשר תתן לי (שם שם כב), וכיון שהעשיר, שנאמר ויפרץ האיש מאד מאד (שם ל מג), שכח את נדרו, מיד גירה בו את לבן, שנאמר ויקח את אחיו עמו (שם לא כג), וניצל מלבן ונתגרה בו עשו, מיד נגלה עליו המלאך, א"ל אין אתה יודע כל הצרה הזאת, כל הצרה למה באה עליך, על שאיחרת את נדרך, א"ל יעקב (מה) [הגידה נא] שמך (שם לב ל), א"ל למה זה תשאל לשמי (שם). פעמים שהמלאך נעשה רוח, שנאמר עושה מלאכיו רוחות (תהלים קד ד), פעמים שהוא נעשה ברק, שנאמר התשלח ברקים וילכו (איוב לח לה), ולפי הנסים הוא עושה עצמו, (פח) וכן המלאך אמר למנוח למה זה תשאל לשמי (שופטים יג יח), מיד ברכו המלאך, שנאמר ויברך אותו שם (בראשית שם).

הערות ותקונים

הערה ע"ד, ובכ"י פארמא איסטליסין נ"ל איטליסין: (פ) ילמדנו רבינו. השאלה הזו נמצאת גם בפסיקתא רבתי פל"ג פסקא אנכי אנכי: (פא) איכן הוא. וכ"ה בכ"י רח"ס, ובכ"י רומי וכ"י פארמא היכן הוא, להיכן הוא: (פב) כך שנו רבותינו. משנה ברכות דף כח ע"ב, וברבתי כך שנו רבותינו יכוין אדם לבו כנגד בית קדשי הקדשים, וכ"ה במשנה שם: (פג) ר' אליעזר בן יעקב אומר, כן מובא גם ברבתי, ועיין בתוספתא ברכות פ"ג ובירושלמי ברכות פ"ד ה"ה (דף ח סע"ב) ובבבלי ברכות דף ל ע"א ובחזית פ"ד פסוק כמגדל דוד, והתם תני לה סתמא ויליף לה מקראי, ע"ש, ועיין במאיר עין בפסיקתא רבתי שם, והרבתי שאב דבריו מהתנחומא: (פד) יכוין את לבו לארץ ישראל. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י רומי וכ"י פארמא וכן במקומות שציינתי, והסר גם בכ"י רחס: (פה) אמר ר' אבין הלוי, ברבתי אמר ר' אבין הלוי ברבי, ושם הגי' כמגדל דוד בנוי לתלפיות מהו לתלפיות תל שכל הפיות פונים בו. חסר שורה שלימה וכצ"ל מהו לתלפיות תל [שכל הפיות מתפללין בו, אמר ר' יהודה הלוי כתיב הוא ההיכל לפני (מ"א ו יז) מהו לפני] שכל הפניות פונים בו. ובירושלמי ברכות שם (דף ח ע"ג) אמר ריב"ל הוא ההיכל לפני (מ"א ו יז) לפנים היכל שכל הפנים פונין לו. עד כדון בבנייתו, בחורבנו מנין אמר רבי אבין בנוי לתלפיות תל שכל הפיות מתפללין עליו, וכ"ה בחזית. ולדעתי הגי' כתוב היה בירושלמי ובחזית אמר ר' יהודה הלוי, ואח"כ הגיגו ר"ת ריב"ל, וכן יש לתקן גם בגמרא בבלי ע"פ התנחומא והירושלמי ומדרש חזית. והערוך ערך תלף הביא המאמר מברכות דף ל' תלפיות שכל פיות מתפללין עליו. ירושלים הוא ההיכל לפני תל שכל הפנים פונות לו עכ"ל. יש להעיר שגורס בגמרא מתפללים עליו כמו בתנחומא וירושלמי, גם יש לתקן בערוך במקום ירושלים צ"ל ירושלמי, וכוונתו לגמרא ירושלמי: (פו) אמר ר' יהודה הלוי, הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י רומי וכ"י פארמא וכ"י רח"ס, ועיין לעיל בהערה פ"ה: (פז) אמר ר' אחא. מובא בילקוט תהלים רמז תת"פ בשם התנחומא, ובילקוט שם „א"ר" והסר מלת „אחא": (פח) וכן המלאך אמר למנוח למה זה תשאל לשמי

וישר אל מלאך ויוכל וגו' (הושע יב ה), מה דיבר עמו א"ל לך שלם את נדרך, טוב אשר לא תדור וגו' (קהלת ה ד), מיד מה עשו שמעון ולוי, ויקחו שני בני יעקב [שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו וגו'], מיד נפל על פניו, ולא עמד עד שנתן לו רשות, קום עלה בית אל, וכן ביהושע, [ויפול על פניו] ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה אתה זה נופל על פניך (יהושע ז י), וכן בדוד, ויפול דוד והזקנים מכוסים בשקים על פניהם (דה"א כא טז), ומה נאמר לו, עלה הקם לה' מזבח בגורן ארונה (ש"ב כד יח), לכך נאמר קום עלה בית אל, מיד נסע הוא וכל ביתו, ונתן הקב"ה אימתו על כל סביבותיו, שנאמר ויסעו ויהי חתת אלהים וגו' (בראשית לה ה), ונאמר וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך (דברים כח י):

[כג] **וירא** אלהים אל יעקב עוד וגו', (בראשית לה ט). זש"ה טוב ללכת אל בית אבל וגו' (קהלת ז ב), (פט) אמר ר' שמעון בר אבא שתי מדות הן של גומלי חסדים, לגמול חסד עם הכלה ואת המת, אם באו שתיהן ביחד לתוך ידיך אין אתה יודע איזו מהן לאחוז תחלה, בא שלמה ופירש, טוב ללכת אל בית אבל וגו', (צ) מצינו בני אדם שהלכו לבית המשתה ולא נתפרשו שמותם, ובני אדם הלכו לבית האבל ונדחו מגיהנם ונתפרשו שמותם ונתנבאו ברוח הקדש, ומי היו אלו שהלכו לבית המשתה, כתיב ויגדל הילד ויגמל, ויעש אברהם משתה גדול (בראשית כא ח), (צא) מהו גדול, מלמד שהיו שם שם ועבר ואבימלך, ולא נתפרשו שמותם, אבל אלו שהלכו לבית האבל נתפרשו שמותם (איוב וחביריו), ונדחו מגיהנם, (צב) ושרתה עליהם רוח הקדש, ואלו הן אליפז התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי, ושרתה עליהן רוח הקדש, שנאמר ויען אליפז התימני (איוב ד א), (צג) ואין ויען אלא לשון נבואה, שנאמר משה ידבר והאלהים יעננו בקול (שמות יט יט), הוי טוב ללכת אל בית אבל וגו'. ומי הראה פנים תחלה [לאבל], הוי אומר הקב"ה אימתי כשמתה דבורה, שנאמר ותמת דבורה וגו' (בראשית לה ח), וכתיב וירא אלהים אל יעקב עוד וגו' (שם שם ט):

הערות ותקונים

לשמי. בכ"י רומי וכ"י פארמא ובכ"י רח"ס נוסף „לפי הנסים שנעשה בידך כך אני משתנה לכך א"ל למה זה תשאל לשמי", ועיין ילקוט שופטים רמז ס"ט מה שהביא בשם ילמדנו: (פט) אמר ר' שמעון בר אבא. מובא בילקוט קהלת רמז אלף ע"ג בשם התנחומא עד וירא אלהים אל יעקב: (צ) מצינו בני אדם שהלכו לבית המשתה ולא נתפרשו שמותם. מובא בילקוט שם. ובמדרש קה"ר פ"ז אות ד' בפסוק טוב ללכת אל בית אבל איתא כך: אמר ר' סימון מצינו שהלכו לבית המשתה ולא נתפרשו שמותן, לבית האבל ונתפרשו שמותן, עוג הלך במשתה אברהם ולא נתפרש שמו, שלשת רעי איוב הלכו לבית האבל ונתפרשו שמותן, מצינו שהלכו לבית המשתה ולא נדחו מגיהנם, והלכו לבית האבל ונדחו מגיהנם, עוג היה במשתה אברהם ולא נדחה מגיהנם, ואלו שהלכו לבית האבל נדחו מגיהנם כו' ע"ש: (צא) מהו גדול מלמד שהיו שם שם ועבר ואבימלך. עיין לעיל שהבאתי מקה"ר עוג היה שם וכן בב"ר פנ"ג אות י' אמר ר' יהודה בר סימון משתה גדול משתה גדולים, עוג וכל גדולים היו שם, וברש"י עה"ת וירא כ"א ח' משתה גדול שהיו שם גדולי הדור שם ועבר ואבימלך, הביא כמו שהוא בתנחומא לפנינו: (צב) ושרתה עליהן רוח הקדש שנאמר ויען אליפז. וכ"ה בכ"י רומי וכ"י פארמא, ולפני זה חסר הראיה על ונדחו מגיהנם, ומפורש בקה"ר שם ונדחו מגיהנם דכתיב ויבאו איש ממקומו (איוב ב) איש מביתו איש מעירו איש מארצו אין כתיב כאן אלא איש ממקומו ממקום שנתבצר להם בגיהנם נדחו וניצולו ממנו, ועיין שם בפי' מהרז"ו: (צג) ואין ויען אלא לשון נבואה שנאמר משה ידבר והאלהים יעננו בקול. בקה"ר שם מובא כך ושרתה עליהם רוח הקדש הה"ד ויען אליפז ויען בלדד, תני בשם ר' מאיר כל מקום שנאמר עניה ואמירה כה ככה אלו בלשון הקדש הוא מדבר. וכתב המ"כ אלו בלשון הקודש אם הוא בלשון הקודש ע"כ. ודבריו אין להם מובן כי כאשר חושב כל מקום שנאמר עניה אמירה בוודאי הוא בלשון הקודש. גם דברי המדרש אין להם שחר, כי פה הביא רק ראיה ששרתה עליהם רוח הקדש מדכתיב ויען, ועל זה הביא כי עניה ברוח הקודש מדבר, ולפנינו בתנחומא אין ויען אלא נבואה, רק לדעתי ברור המלות „בלשון הקודש" היא הוספה חיצונית אשר רשם אחד בצדו והובא אח"כ פנימה על פי מאמרם בירושלמי סוטה פ"ז רים ה"ב (דף כא ע"ג) תני בשם ר' יודה כל מקום שנאמר בלשון הזה עניה ואמירה ככה וכה הרי הוא בלשון הקודש בנין אב שבכולן משה ידבר והאלהים יעננו בקול, ע"כ. ושם מדבר מאלו שצריכין להיות בלשון הקודש, לכן כאשר ראה במדרש מובא תני בשם ר' מאיר אולי צ"ל ג"כ בשם ר' יודה כל מקום שנאמר עניה ואמירה כה וככה ברוח הקודש הוא מדבר, הוסיף בצדו „בלשון הקודש",

ורצה

[כד] [**וירא** אלהים אל יעקב עוד]. זש"ה ואלי דבר יגונב ותקח אזני שמץ מנהו, בסעיפים מחזיונות לילה בנפול תרדמה על אנשים (איוב ד יב יג). ואלי דבר יגונב (צד) [כשהקב"ה נגלה על הרשעים בגניבה הוא נגלה עליהם בלילה, אבל] כשהוא נגלה על הצדיקים בפרהסיא הוא נגלה עליהן, (אבל כשהוא) (צה) [אמר ר' יששכר כשהקב"ה] נגלה על הרשעים הוא נגלה עליהן בלשון עראי בלשון טומאה בחצי דבור, שנאמר ויקר אלהים אל בלעם (במדבר כג ד), אין ויקר אלא לשון טומאה, שנאמר אשר לא יהיה טהור מקרה לילה (דברים כג יא), אבל כשהוא נגלה על הצדיקים בלשון טהרה הוא נגלה עליהן, שנאמר ויקרא אל משה וגו' (ויקרא א א). לכך נאמר ואלי דבר יגונב, כשהקב"ה נגלה על הרשעים [נגלה] בלילה, לפי שמעשיהן חשוכין כלילה, לכך הוא נגלה עליהן בלילה, שנאמר ויבא אלהים אל לבן בחלום הלילה (בראשית לא כד), אבל כשהוא בא אצל הצדיק מה כתיב וירא אלהים אל יעקב עוד:

[כה] [**וירא** אלהים אל יעקב עוד]. זש"ה כי אתה אלהים שמעת לנדרי וגו' (תהלים סא ו), (צו) יצחק פרצוף פניו דומה לאביו, שנאמר ואלה תולדות יצחק בן אברהם אברהם הוליד את יצחק (בראשית כה יט), מהו אברהם הוליד את יצחק, שהיה פרצוף פניו דומה לאביו, הוי נתת ירושת יראי שמך (תהלים שם), מה אברהם דבר עמו הקב"ה בן צ"ט שנים, אף יעקב דבר עמו הקב"ה בן צ"ט שנים, מה אברהם אמר לו הקב"ה אני אל שדי פרה ורבה (בראשית לה יא), אף יעקב דבר עמו באל שדי, שנאמר וירא אלהים אל יעקב עוד וגו' [אני אל שדי]:

[כו] [**וירא** אלהים אל יעקב עוד ויברך אותו]. זש"ה ברוך אתה בבואך וגו' (דברים כח ו), כשיצא יעקב מבית אביו יצא בברכה, שנאמר ואל שדי יברך אותך וגו' (בראשית כח ג), וכשבא מפדן ארם בא בברכה, שנאמר וירא אלהים אל יעקב עוד ויברך אותו, מה ברכו, (צז) אמר ר' לוי, ברכת אבלים ברכו, (צח) מה כתיב למעלה מן הענין ותמת דבורה וגו' ויקרא שמו אלון בכות (שם לה ח), (צט) אמר ר' שמואל בר נחמן עם שהיה יעקב משמר אבלה של מניקתו, באתה בשורת אמו, שנאמר ויקרא שמו אלון בכות, אחת של דבורה, ואחת של רבקה, אמר ר' שמואל בר נחמן (ק) לשון אלנסטי מהו אלון אחר, אמר הקב"ה עד מתי יהא צדיק זה יושב ומצטער, אמר ר' יונתן בן אלעי אמר הקב"ה בדין שאראה לו פנים, שנאמר וירא אלהים אל יעקב וגו':

הערות ותקונים

ורצה להגיה במקום ברוח הקודש הוא מדבר שצ"ל בלשון הקודש הוא מדבר, ואח"כ הובאו שניהם יחד פנימה, „בלשון הקודש" וכן „ברוח הקודש", ובאמת הם שני מאמרים נפרדים: (צד) כשהקב"ה נגלה על הרשעים. הוספתי ע"פ כ"י רומי וכ"י פארמא וכ"י רח"ס: (צה) אמר ר' יששכר כשהקב"ה נגלה. כן תקנתי ע"פ כ"י רומי וכ"י פארמא וכ"י רח"ס, והמלות „בלשון עראי" „בחצי דיבור" ליתא שם, רק נגלה עליהם בלשון טומאה. ובמדרש ב"ר פנ"ב אות ה' איתא כך: אמר ר' יוסי אין הקב"ה נגלה על נביאי אומות העולם אלא בשעה שדרך בני אדם לפרוש זה מזה, הה"ד בסעיפים מחזיונות לילה ואלי דבר יגונב כו', כך אין הקב"ה נגלה על אומות העולם אלא בלילה כו', מה בין נביאי ישראל לנביאי אומות העולם ר' חמא בר חנינא ור' יששכר מכפר מנדי, ר' חמא אמר אין הקב"ה נגלה על נביאי אומות העולם אלא בחצי דיבור המד"א ויקר אלהים אל בלעם (במדבר כג) אמר ר' יששכר דכפר מנדי אין הלשון הזה ויקר אלא לשון טומאה המד"א מקרה לילה, וכן נשנה המאמר בב"ר פע"ד אות ז' ושם בטעות ר' יששכר דכפר מגדי וצ"ל מנדי, עיין תבואות הארץ דף לה ע"ב שהביא בכפר מאנדלה קבר ר' יששכר, וכן נשנה בוי"ר פ"א אות י"ג, ומזה תראה שר' יששכר המובא בתנחומא הוא ר' יששכר דכפר מנדי אשר מובא בשמו בב"ר גם בוי"ר: (צו) יצחק פרצוף פניו דומה לאביו. עיין לקח טוב ריש תולדות כל מי שהיה רואה את יצחק שהיה דומה לאביו היה אומר אברהם הוליד את יצחק, ועיין ב"מ דף פז ע"א ורש"י עה"ת ובתרגום יב"ע: (צז) אמר ר' לוי ברכת אבלים ברכו. בפסיקתא פסקא זכור (דף כד ע"א) ובב"ר סוף פפ"א מובא זה בשם ר' אחא בשם ר' יונתן, וכן רש"י עה"ת בראשית ל"ה פ' הביא ויברך אותו ברכת אבלים: (צח) מה כתיב למעלה מן הענין. דרש סמוכים: (צט) אמר ר' שמואל בר נחמן עם שהיה יעקב משמר אבלו של מניקתו. מובא בפסיקתא שם, ובב"ר שם, וברש"י עה"ת שם, וז"ל ואגדה נתבשר שם באבל שני שהוגד לו על אמו שמתה, וכן בתרגום יב"ע וברם תמן אתבשר יעקב על מיתת רבקה אימיה וקרא שמיה אוחרן בכיותא: (ק) לשון אלנסטי. בב"ר שם לשון יוונית הוא אלון אחר, והיא המלה היונית ἄλλος ופירושה ביווני אחר (מיין אנדערער, צווייטער

[כז] [**ויראַ** אלהים אל יעקב עוד]. זש"ה ותגזר אומר ויקם לך (איוב כב כח) מדבר ביעקב, [ועל דרכיך נגה אור (שם), על] שתי דרכים, כשיצא מבית אביו נגלה עליו הקב"ה מה כתיב, והנה ה' נצב עליו ויאמר (בראשית כח יג), וכשחזר מה כתיב וירא אלהים אל יעקב עוד. מהו עוד, אמר ר' יהודה א"ל עוד פעם אחת אני נגלה עליך, חמשה פעמים נגלה עליו הקב"ה, כנגד חמש ברכות שבירכו אביו, ואלו הן, ואל שדי וגו' ויתן לך את ברכת אברהם וגו' (בראשית כח ג ד) הרי ה' ברכות, ונגלה עליו כשיצא מבית אביו, שנאמר והנה ה' נצב עליו (שם כח יג), ואחת אצל לבן שוב אל ארץ אבותיך (שם לא ג), ואחת קום עלה בית אל (שם לה א), ואחת וירא אלהים אל יעקב עוד (שם לה ט), ואחת אנכי ארד עמך (שם מו ד): ד"א וירא אלהים אל יעקב עוד, מהו עוד, (קא) עוד איני (מייחל) [מייחד] שמי על אדם, אלא אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, עוד פעם אחרת אני נגלה עליו:

[כח] **ויראַ** אלהים אל יעקב עוד, מה כתיב אחריו, אני אל שדי פרה ורבה (שם שם יא), אתה סימן לבניך כשבאתי אצלך באתי טעון ברכות, וכשאבוא אצל בניך אבא טעון ברכות, שנאמר בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך (שמות כ כד), הוי וירא אלהים אל יעקב וגו'. ולא ליעקב לבד, אלא אף לאבינו אברהם, מה כתיב, וירא אליו ה' וגו' (בראשית יח א), כביכול (קב) הקב"ה עומד והוא יושב, בקש לעמוד אמר לו הקב"ה שב, חייך אתה סימן לבניך, מה אתה יושב ואני עומד, (שנאמר אלהים נצב בעדת אל (תהלים פב א)) אף בניך יושבים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, כביכול ואני עומד שנאמר אלהים נצב בעדת אל, אף כאן אמר הקב"ה ליעקב, סימן את לבניך, מה אתה כשבאתי אני אצלך באתי טעון ברכות, אף בניך כשאגלה עליהם אהא טעון ברכות, כיון שנעשה המשכן מה כתיב, ויהי ביום כלת משה להקים את המשכן (במדבר ז א), וכשנגמרה מלאכתו, אמר הקב"ה התניתי עמהם כשאגלה עליהם אבא טעון ברכות, מה עשה הקב"ה ברכן, ואחר כך נגלה עליהם, מה כתיב בברכת כהנים, יברכך ה' וישמרך יאר ה' פניו אליך ויחנך ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום (שם ו כד כה כו), ואחר כך ויהי ביום כלת משה להקים את המשכן:

[כט] **ויאמר** אלהים אני אל שדי פרה ורבה וגו' [ומלכים מחלציך יצאו] (בראשית לה יא), (קג) אמרו חכמים מכאן דרש אבנר והמליך את איש בושת בן שאול, שבנימן עתיד להעמיד שני מלכים, שאמר לו ומלכים מחלציך יצאו (שם), ועד עכשיו לא עמד אלא שאול, לפיכך המליך את איש בשת בן שאול, (קד) ולא עוד אלא בפלגש בגבעה [קרבוהו]. אמר ר' שמואל בר נחמן מכאן קרבו אותו בשעה שחלקו

הערות ותקונים

נוויטער), ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה כ"ה ובלקח טוב וישלח ל"ה הערה י"ט, והוראת מלת אלנסטי בל"י ἑλληνιστί פי' שפת יוני, (העללעניש, גריכיש) ומזה בירושלמי סוטה פ"ז ה"א דף כא ע"ב קרו שמע אלוניסתין, פי' בשפת יוני, ועיין בערוך השלם ערך אלנסתין, ובכ"י פארמא בטעות לשון אלון גוסטוי וצ"ל לשון אלוניסטי: (קא) עוד איני מייחד שמי על אדם אלא אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב עוד פעם אחרת אני נגלה עליו. וכ"ה לנכון בכ"י רומי. ובב"ר פפ"ב אות ג' וירא אלהים עוד אמר ר' ברכיה עוד איני מיחד שמי על בריה אלא עליך ולא על אחר שנאמר וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב ולא אחר עמם, אמר ר' יודן עוד פעם אחרת אני נגלה עליך, ע"כ. וזה בסדר ויגש (מ"ו ד'): (קב) הקב"ה עומד והוא יושב בקש לעמוד כו'. עיין ב"ר פמ"ח אות ז', ופסיקתא פסקא החודש וע"ש בהערה ק"ו ובלקח טוב בראשית י"ח א': (קג) אמרו חכמים מכאן דרש אבנר. עיין ב"ר פפ"ב אות ד' ומובא בילקוט וישלח רמז קל"ו בשם ב"ר, רבנן אמרי אפשר אבנר אדם צדיק והוא חולק על מלכות בית דוד אלא מדרש דריש והמליך את איש בושת הה"ד ומלכים מחלציך יצאו זה שאול ואיש בושת, ומה ראו לקרב ולרחק בפלגש בגבעה כו'. ועיין ירושלמי תענית פ"ד ה"י (דף נט ע"ג) ופתיחתא דאיכה רבה אות ל"ג. ודברי המדרש רבה מובאים בתוספות סנהדרין דף כ ע"א ד"ה שהא, וכן למאמר התנחומא הלזה כוון גם רש"י בפירוש התורה וישלח ל"ה י' ע"ש: (קד) ולא עוד אלא בפלגש בגבעה. תקנתי שצ"ל קרבוהו, או צ"ל ולא עוד אלא בפלגש בגבעה קרבו אותו כו'. ובב"ר שם ר' ברכיה ור' חלבו ור' שמואל בר נחמן, ומלכים מחלציך יצאו, זה ירבעם ויהוא, רבנן אמרי כו', ואולי גם בתנחומא צ"ל אמר ר' שמואל בר נחמן זה ירבעם ויהוא

עליו ואמרו איש ממנו לא יתן בתו לבנימן לאשה (שופטים כא א), שנידו אותו, ואחר כך חזרו וקבלו אותו, אמרו אילולי שהוא מעולה מן השמים, לא היה הקב"ה אומר ליעקב אבינו כשהיה בא מחוצה לארץ, ומלכים מחלציך יצאו, הרי מכאן קרבו אותו: [ל] **ד"א** אני אל שדי, (קה) תירגם עקילס, נאמן אני לשלם לכל אדם לפי מעשיו: פרה ורבה, לך הייתי מצפה שתפרה ותרבה ותעמיד שבטים: גוי וקהל גוים, בישרו שבניו עתידין להיות נעשין כגוים, מה הגוים שבעים, אף בניך שבעים סנהדרין, שנאמר אספה לי שבעים איש (במדבר יא טז): ד"א גוי וקהל גוים, בישרו שעתידין בניו להיות מזבחים באשרה כגוים, אימתי בימי אליהו, מה כתיב, וירפא את מזבח ה' ההרוס (מ"א יח ל), (קו) שריפא אותן והביאן לדרך הטובה, שעשה להם כל אותן הנסים, כיון שראו אותו מה אמרו, ה' הוא האלהים ה' הוא האלהים (שם שם לט), בעולם הזה על ידי שהיתה ע"ז מצוי אמרו ה' הוא האלהים ה' הוא האלהים, אבל לעולם הבא כשימלוך הקב"ה עלינו ועל כל ישראל אומרים והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד (זכריה יד ט):

חסלת פרשת וישלח

פרשת וישב

[א] **וישב** יעקב בארץ מגורי אביו (בראשית לז א). זש"ה מעונה אלהי קדם (דברים לג כז), (א) אמר ר' ירמיה אין אנו יודעים אם מעונה הוא האלהים אם האלהים הוא מעונה, כשהוא אומר תפלה למשה איש האלהים ה' מעון אתה (תהלים צ א) [הוי הקב"ה מעונו של עולמו ואין עולמו מקומו]. (ב) אעפ"י שברא הקב"ה עולמו לא ישב בארץ אלא צדיק, ובזכותן הן מעמידין את העולם, שנאמר ומתחת זרועות עולם (דברים שם), בוא וראה שכל ימים שרשעים בעולם, אין הצדיקים נראין, וכן אתה מוצא שכל הימים שהיה עשו בארץ ישראל, לא היה יעקב יכול ליראות, עבר עשו שנאמר ויקח עשו את נשיו וגו' (בראשית לו ו), מיד וישב יעקב, לפיכך ויגרש מפניך אויב (דברים שם), באותה שעה, וישכן ישראל בטח בדד (שם):

[ב] [**וישב** יעקב]. זש"ה בזעקך יצילוך קבוציך (ישעיה נז יג), מהו, אלו המלאכים שניתנו לשמרו בשעה שיצא לילך לארם נהרים, שאין המלאכים המשמשין בארץ ישראל, משמשין בחוצה לארץ ולא של חוצה לארץ בארץ ישראל, כך יעקב ראה עולים ויורדים אחרים לילך עמו לחוצה לארץ, וכשבא לחזור קרא הקב"ה לאותן המלאכים שהיו משמשין אותו בארץ, אמר להם הרי יעקב חוזר, צאו ונצא (ג) לאנפטי שלו (פי' תחום), למה הדבר דומה, למלך שיצא בנו למדינת הים ליקח

הערות ותקונים

ויהוא וחכמים אמרו מכאן דרש אבנר כו', ועיין בלקח טוב וישלח ל"ה י"א ובהערות כ"ז כ"ח כ"ט שם:
(קה) תירגם עקילס. פה חסר המלות שתרגם עקילס, ובכ"י פארמא תירגם אונקלוס עקילס, המלה אונקלוס היא הוספת המעתיק, ובב"ר פמ"ו אות ג' אני אל שדי תרגום עקילוס אכסיוס ואנקוס. ורבינו נתן בערוך ערך אקיוס גורס בב"ר אקיוס ואקנוס, ויש לתקן במדרש אכסיוס ואקנוס או אקיוס ואקנוס, ועיין בערוך השלם מידידי הרב הגדול מוהר"ר ח"י ד"ר קאהוט שמבאר המלות בטוב טעם ודעת, והביא ג"כ תרגום ע' זקנים ותרגום עקילס: (קו) שריפא אותן והביאן לדרך הטובה כו'. מובא בילקוט מלכים רמז רי"ד בשם התנחומא ושם הגי' כשימלוך הקב"ה עלינו אומרים כו':

(א) אמר ר' ירמיה. מובא בב"ר פס"ח אות ט', ושם הגי' אמר ר' יצחק, ובמדרש שו"ט מזמור צ' אמר רבי, צ"ל אמר רבי ירמיה או רבי יצחק, והתחלת המאמר מתנחומא מובא באגדת בראשית פנ"ז ואח"כ הוסיף המסדר הרבה דברים, וכן הביא בשם ר' אחא תוספת דברים והרחבת לשון: (ב) אע"פ שברא הקב"ה עולמו לא ישב בארץ אלא צדיק. בכ"י פארמא לא ישב בארץ עם צדיקים: (ג) לאנפטי שלו „פי' תחום". זה הפירוש הוסיף המעתיק בכ"י אקספארד, וליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ש וכ"י פארמא, ובכולם בטעות לאנפטי וצ"ל לאפנטי, וכן במאמר שלאחריו, גם בשמות אות כ"ד גם בפ' בשלח אות י"א בטעות לאנפטי, והיא המלה היונית ἀπαντίος ופי' לקראת פניו (ענטגעגען), ועיין בערוך השלם ערך אפנתי שהעיר שגם בילקוט באיזה מקומות המלה משובשת, ובכ"י פארמא איתא לאפגטי צ"ל לאפנטי: לאפסיקין

אשה, אחר ימים בא לחזור לבית אביו, אמר המלך (ד) לאפסיקין שלו (פי' לחייל) בואו ונצא לאנפמי של בני, כך כשבא יעקב לחזור לבית אביו, קרא הקב"ה למלאכי השרת, אמר להם בואו ונצא לאנפטי של יעקב, כיון שתלה יעקב עיניו ראה אותן, שנאמר ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלהים וגו' (בראשית לב ב), כשראה אותן יעקב מנין שהיו משמשין אותו בארץ ישראל, שנאמר ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלהים זה (שם שם ג), (ה) לכך נאמר בזעקך יצילוך קבוציך אלו המלאכים, ואת כולם ישא רוח (ישעיה נז יג), אלו עשו ואלופיו, שנאמר וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו (בראשית לו ו), והחוסה בי ינחל ארץ (ישעיה שם) זה יעקב, שנאמר וישב יעקב:

[ג] [וישב יעקב]. (ו) זש"ה כי גרים אנחנו לפניך [ותושבים ככל אבותינו], (דה"א כט טו). כן הן הצדיקים, הקב"ה עשה אותן עיקר, והן עושין עצמן טפלין, אברהם גידלו הקב"ה, שנאמר ואברכך ואגדלה שמך וגו' (בראשית יב ב), וכן קום התהלך בארץ וגו' (שם יג יז), הוא אומר לבני חת גר ותושב אנכי עמכם (שם כג ד), וכן יצחק גידלו הקב"ה, שנאמר ויזרע יצחק בארץ ההוא וגו' (שם כו יב), ואומר (ויגר) [וישב] יצחק בגרר (שם כו ו), וכן יעקב וישב יעקב בארץ מגורי אביו, לכך נאמר כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו:

[ד] וישב יעקב וגו', אלה תולדות יעקב יוסף, מה כתיב למעלה מן הענין אלה אלופי בני עשו (בראשית לו טו), (ז) כיון שראה אותם יעקב נתבהל ואמר מי יוכל לעמוד בפני אלו, (ח) למה הדבר דומה, לזהבי שהיה יושב ועוסק במלאכתו, תלה תלמידו עיניו וראה גמלים הרבה שטעונין תבן, התחיל לומר מי יוכל לעמוד כנגד אלו, א"ל רבו אם (ט) גץ יוצא מן הכור הזה יהא שורף את כולם, כך יעקב אבינו כיון שראה לכל אלופי עשו, התחיל מתירא ואמר מי יוכל לעמוד כנגד אלו, אמר לו הקב"ה ראה מה כתיב אחריו, אלה תולדות יעקב יוסף, חייך אדם אחד יוצא מיוסף ששורף כולם, שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש וגו' (עובדיה פסוק יח), אמר ר' חנינא כתיב הנה היו כקש אש שרפתם (ישעיה מז יד), וכתיב ובית יוסף להבה (עובדיה שם), לכך נאמר אלה תולדות יעקב יוסף:

[ה] ד"א אלה תולדות יעקב יוסף, שהיו פני יוסף דומין ליעקב, מנין, שכך הוא אמר וישראל אהב את יוסף (י) [מכל בניו כי בן זקונים הוא לו (בראשית לז ג), והרי בנימין קטן ממנו והוא אומר בן זקונים, אלא שהיה איקונין דומה לו הוי אלה תולדות יעקב יוסף]. מה יעקב העמיד שבטים, אף יוסף העמיד שבטים, שנאמר אפרים

הערות ותקונים

(ד) לאפסיקין שלו „פי' לחייל" זה הוסיף המעתיק בכ"י אקספארד, וליתא בכ"י פארמא ובכ"י רומי ובכ"י רח"ס, ובכ"י רומי הגי' לאפסקין, ובכ"י רח"ס לאפטיקין, ואולי צ"ל לאספקיסין, עיין במוספי ערך אספקיסין שהביא ממוכן זה היה איספקיסין שבכלם (אסתר רבה) וכתב פי' בל"ר Speciosus נכבד וחשוב, וידידי הרב הגדול החכם הכולל מוהר"ר ח"י קאהוט כתב בערוך השלם נד 191 שלפנינו במדרש איתא איספקסיטין, ויש לגרוס לדעתו איספיטיקסין והיא σπουδαῖος פתרונה בל"י המאוחרת רצוי וטוב לב לכל (פריינדליך), או יש לומר שהוא ל"ר Adspectatus פי' החשוב ונכבד, ובמכתבו אשר כתב אלי העירני שלפנינו בתנחומא יש לגרוס לאספטיקין והיא מל"י המאמצעית σπουδαῖος ויש לה שתי הוראות (א') מי שהייך לבית או לצרכי הבית. ב') בן בית כלומר אלוף ומיודע וחביב לבית, וא"כ שיעורו אמר המלך לממונה אשר על צרכי הבית, או אמר לאלופו ומיודעו ורעו לצאת לקראתו: (ה) לכך נאמר בזעקך יצילוך קבוציך אלו המלאכים. מובא באגדת בראשית פנ"ז אות ב' ודבריו לקוחים מתנחומא, וכן נשנה בקצת שינויים בב"ר ריש פפ"ד ומובא בילקוט וישב רמז ק"מ בשם ב"ר ע"ש: (ו) זש"ה כי גרים אנחנו. מובא באגדת בראשית פנ"ז אות ג', רק הסיום שם הוא בסגנון אחר ע"ש: (ז) כיון שראה אותם יעקב. מובא באגדת בראשית פנ"ח אות א' ונובע מהתנחומא כ"י שלפנינו: (ח) למה הדבר דומה. מובא ג"כ באגדת בראשית שם כמו שהוא בתנחומא, ועיין בב"ר פפ"ד אות ה' ומובא בילקוט וישב רמז ק"מ ובילקוט עובדיה רמז תקמ"ט בפ' והיה בית יעקב, בשם ב"ר בסגנון אחר ממה שהוא בתנחומא, ועיין גם בתנחומא הנדפס וישב אות א' משל למה הדבר דומה לגמלים הרבה שהיו טעונין פשתן כו', ונבעים דבריו מב"ר, ובמקום פשתן צ"ל קש או תבן, ובמקום „גץ" בב"ר ותנחומא שלנו הגיג „ניצוץ", ועיין בפירש"י עה"ת ריש וישב, ועיין בלקח טוב וישב ל"ז א', ובהערה ש"ו שם: (ט) גץ אחד. פי' ניצוץ, עיין ערוך: (י) מכל בניו. הוספתי ע"פ כ"י רומי, ובכ"י רח"ס ובכ"י

ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי (בראשית מח ה), הוי אלה תולדות יעקב : (יא) ד"א מה יעקב נתכסה מאביו כ"ב שנה, כך יוסף נתכסה מאביו כ"ב שנה, לכך נאמר אלה תולדות יעקב יוסף . (יב) אמר ר' לוי אמר ר' יוחנן כל מקום אשר הוא אומר היה , ראה ג' עולמות, כתיב בנח תמים היה (שם ו ט), ראה את העולם בישובו עד שלא בא המבול , וראה אותו חרב, וראה אותו בתיקונו אחר כך, לכך נאמר בו היה. משה כתיב היה רועה וגו' (שמות ג א) , ראה ישראל עד שלא נתחזק השעבוד , וראה השעבוד , וראו אותן כשנגאלו . [במרדכי כתיב] איש יהודי היה בשושן הבירה (אסתר ב ה), ראה אותן עד שלא נשתעבדו ביד המן , וראה אותם בגזירות שנגזרו עליהם , וראה אותם בגאולתם . איוב כתיב איש היה בארץ (איוב א א) , וראה ג' עולמות , היה תם , ונתייסר ביסורין , ואח"כ נתרפא , ואף יוסף כתיב בו היה , אלה תולדות יעקב יוסף בן שבע עשרה שנה היה רועה (בראשית לז ב) : (יג) כל הדברים שאירעו ליעקב אירעו ליוסף , ביעקב כתיב גנבתי יום (שם לא לט) , אף יוסף כתיב ביה כי גנב גנבתי (שם מ טו) , ביעקב רדף אותו עשו , ואת יוסף רדפו אותו אחיו , יעקב נשתעבד אצל לבן , ויוסף נשתעבד במצרים , לכך כתיב אלה תולדות יעקב יוסף :

ויבא יוסף את דבתם רעה, מהו את דבתם רעה , שאמר לשון הרע על אחיו , ומה לשון הרע אמר עליהם, (יד) אמר ר' יהודה אמר עליהם שחותכין אבר מן החי ואוכלין , א"ל הקב"ה אתה אמרת לשון הרע על השבטים , חייך למחר אתה יורד למצרים ואתה קורא להם שיאכלו עמך , והם חושדים אותך שם על השחיטה, שנאמר וישימו לו לבדו וגו' (בראשית מג לב) , ר' מאיר אומר א"ל אחיי נותנין עיניהן בכנעניות , א"ל הקב"ה אמרת אתה לשון הרע על אחיך, חייך למחר אתה יורד למצרים , והיא אומרת בא אלי העבד העברי (שם לט יז) , הוי ויבא יוסף וגו' :

[ד] **ויראו** אחיו כי אותו אהב אביהם מכל אחיו [וישנאו אותו ולא יכלו דברו לשלום], (טו) שהיה בא ושואל בשלומם ולא היו משיבים אותו, למה שהיה כך מנהגו שהיה שואל בשלומם, יש לך אדם עד שלא נכנס לשררה (טז) [הוא שואל בשלום בני אדם , אבל משנכנס לשררה] רוחו גסה עליו ואינו משגיח לשאול לשלום בני העיר , אבל יוסף לא היה כן, אע"פ שנכנס לשררה הוא היה מנהגו לשאול בשלום אחיו , שנאמר וישאל להם לשלום (בראשית מג כז), א"ל הקב"ה יוסף אתה היית מתחיל לשאול בשלום אחיך בעולם הזה , והם היו שונאים אותך , אבל לעולם הבא אני מרצה אתכם ומעביר שנאה מביניכם ומושיב אתכם בשלוה ועושה שלום ביניכם , וכך אמר דוד , הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד (תהלים קלג א) :

הערות ותקונים

ובכ"י פארמא הוא כמו שלפנינו : (יא) ד"א מה יעקב נתכסה מאביו כ"ב שנה כך יוסף . בלקח טוב (וישב ל"ז ב') מה יעקב נפרד מאביו כ"ב שנה אף יוסף נפרד מאביו כ"ב שנה שנאמר ויוסף בן שבע עשרה שנה , וכתיב ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה וז' שנים של שובע וב' שנים של רעב הרי ל"ט יצא מהם י"ז נשאר כ"ב עכ"ל . ועיין רש"י עה"ת וישב ל"ז ל"ד : (יב) אמר ר' לוי אמר ר' יוחנן כל מקום אשר הוא אומר היה . עיין ב"ר פ"ל אות ח' ובאסתר רבה פ"ו אות ג' מה שהובא בשם ר' יוחנן ובשם ר' לוי : (יג) כל הדברים שאירעו ליעקב אירעו ליוסף . עיין זה בהרחבת דברים בב"ר פפ"ד אות ו' ונמנה שם כ"ד דברים ששוה יעקב ליוסף , ועיין רש"י עה"ת ומדרש אגדה כו' ובלקח טוב : (יד) אמר ר' יהודה אמר עליהם שחותכין אבר מן החי כו' ר' מאיר אומר א"ל אחיי נותנין עיניהן בכנעניות . המאמר הזה נשנה בירושלמי פאה פ"א ה"א (דף טו סע"ד) ובב"ר פפ"ד אות ז' ושם הוא בסגנון אחר ר' מאיר ור' יהודה ור' שמעון , ר' מאיר אמר חשודים הן בניך על אבר מן החי , ר' יהודה אומר מזלזלין בני השפחות וקורין להם עבדים , ר' שמעון אומר תולין הן עיניהן בבנות הארץ (הגהתי מאמר ר' יהודה מוקדם לפני מאמר ר' שמעון , וכ"ה נכון בירושלמי) אמר לו הקב"ה אתה אמרת חשודים בניך על אבר מן החי חייך אפילו בשעת הקלקלה אינם אלא שוחטים ואוכלים וישחטו שעיר עזים , אתה אמרת מזלזלים הם בבני השפחות וקורין עבדים לעבד נמכר יוסף , אתה אמרת תולין עיניהם בבנות הארץ חייך שאני מגרה בך את הדוב , ותשא אשת אדוניו וגו' . ודברי המדרש ב"ר מובאים בילקוט וישב רמז ק"מ וגם בילקוט משלי רמז תתקנ"ד וברש"י עה"ת , ע"ש . ולפנינו בתנחומא כ"י שלנו מובא מאמר של ר' יהודה בשם ר' מאיר ומאמר של ר' שמעון מובא בשם ר' יהודה : (טו) שהיה בא ושואל בשלומם . מובא בילקוט וישב רמז קמ"א בשם התנחומא : (טז) הוא שואל

[ח] ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו וגו' (בראשית לח א). (יז) ילמדנו רבינו אם נפלה מפולת בשבת ואין ידוע אם יש שם ישראל אם לאו, מהו לפקח עליהן בשבת. (יח) כך שנו רבותינו מי שנפלה עליו מפולת [בשבת], ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת, ספק נכרי ספק ישראל, (יט) מפקחין עליו [את הגל], מצאוהו חי מפקחין עליו, ואם מת יניחוהו. כתיב בשבת מחלליה מות יומת (שמות לא יד), ושנו רבותינו מפקחין על החי בשבת, (כ) אמר ר' אלעזר בן עזריה ומה המילה שאינה אלא אחת מרמ"ח אברים דוחה את השבת, רמ"ח אברים תחת האבן אינו דין שדוחין עליו את השבת, (כא) ר' שמעון בן מנסיא אומר חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, ואם פקחתם עליו להחיות נפש אחת, (כב) אף אני אעשה לכם מה שכתוב הנה אנכי פותח את קברותיכם (יחזקאל לז יב). (כג) שאל מין אחד לרבינו אפשר שהמתים חיים, אבותיכם אינן מודים, ואתם מודים, מה כתיב ביעקב, ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו [וימאן להתנחם], אילו היה יודע שהמתים חיים היה ממאן להתנחם, והיה אומר כי ארד אל בני אבל שאולה, אמר לו רבינו שוטה שבעולם, מפני שהיה יעקב אבינו יודע ברוח הקדש שהיה יוסף חי, לפיכך לא קיבל עליו תנחומין, (כד) שאין מקבלין תנחומין על החי: ד"א וימאן להתנחם. (כה) אלא אמר יעקב אבינו הרי נפרצה ברית השבטים, כמה יגעתי להעמיד י"ב שבטים, (כו) ורואה אני מאחר שיוסף הלך הרי פסקה אותו הברית, כל מעשיו של הקב"ה כנגד י"ב שבטים י"ב מזלות י"ב חדשים י"ב שעות ביום י"ב שעות בלילה י"ב אבנים שהיה אהרן לובש, ועכשיו הלך לו יוסף, הרי נפרצה ברית השבטים. ולא היה יודע יעקב לישא אשה ולהוליד בן כדי שיהיו י"ב שבטים, אלא מפני שעמד בשבועה של לבן, שאמר אם תענה את בנותי ואם תקח נשים על בנותי (בראשית לא נ), אפילו אחר מיתתן, מה עשה לבן הוציאו לחוץ, א"ל אין איש עמנו ראה אלהים עד וגו' (שם), מפני אותה השבועה לא היה יכול לישא אשה, כיון שראו בניו שכך היה מתרעם, ולא היה מקבל תנחומין, הלכו להם אצל יהודה, (כז) אמרו לו אתה עשית לנו את כל הרעה הגדולה, אמר להם אני אמרתי לכם מה בצע וגו' (שם לז כו), ואתם אומרים אתה עשית, אמרו לו ולא שמענו לך, אתה אמרת לכו ונמכרנו לישמעאלים (שם שם כז), ושמענו לך, אילו אמרת לכו ונחזירו לאביו לא היינו שומעים לך, לפיכך באותה שעה עמדו ונידו אותו, מנין ממה שקראו בענין וירד יהודה:

הערות ותקונים

בשלום. תקנתי, וכ"ה לנכון בכ"י רומי וכ"י פארמא וכ"י רה"ס: (יז) ילמדנו רבינו. נסמכה שאילתא זו לכאן ע"ש סוף המאמר שמסיים ואם פקחתם עליו להחיות נפש אחת אני אעשה לכם מה שכתוב הנה אנכי פותח את קברותיכם היינו שבזכות זה יזכו לתחיית המתים. וע"ז הביא שאלת המין לרבינו כי יעקב לא הודה בתחיית המתים והיה אומר כי ארד אל בני אבל שאולה, ותשובת רבינו כי יעקב ידע ברוח הקודש כי הוא חי ואין מקבלין תנחומין על החי, וזה טעם קישור שאילתא זו לכאן: (יח) כך שנו רבותינו. משנה יומא דף פג ע"א: (יט) מפקחין עליו את הגל, המלות את הגל הוספתי כמו שהוא במשנה, אבל במשנה שבירושלמי ליתא ג"כ, וכן ליתא בכ"י רומי: (כ) אמר ר' אלעזר בן עזריה ומה אם המילה כו'. שבת דף קלב ע"א, יומא דף פה ע"ב. וביומא יש לתקן שצ"ל „ר' אלעזר בן עזריה" וכן נשנה בתוספתא שבת פט"ז, ועיין רש"י ביומא שם, וכן נשנה במכילתא כי תשא: (כא) ר' שמעון בן מנסיא אומר. יומא דף פה ע"ב, ועיין במכילתא שם מובא המאמר מר' שמעון בן מנסיא בשם ר' נתן, ובשם ר' שמעון בן מנסיא מובא מאמר אחר מובא בגמרא בשם ר' יונתן בן יוסף, לכן יש לתקן במכילתא כמו שהוא בתנחומא ובבלי יומא שם: (כב) אף אני אעשה לכם מה שכתוב הנה אנכי פותח את קברותיכם, ר"ל תחיית המתים, עיין ילקוט יחזקאל סוף רמז שע"ה בשם פדר"א: (כג) שאל מין אחד. מובא בילקוט וישב רמז קמ"ג בשם התנחומא, ועיין בפי' מהרז"ו ב"ר פפ"ד אות כ"א שכתב ע"ע בילקוט מאמר נפלא ומצויין לתנחומא ואינו בתנחומא עכ"ל, אולם הוא בתנחומא כ"י שלפנינו: (כד) שאין מקבלין תנחומין על החי, וכן בב"ר פפ"ד אות כ"ה וילקוט וישב רמז קמ"ג ולקח טוב (בראשית לז לה) מתנחמים על המתים ואין מתנחמים על החיים, ועיין במס' סופרים סוף פכ"א וברש"י עה"ת: (כה) אלא אמר יעקב אבינו הרי נפרצה ברית השבטים. עיין לקח טוב שכתב כסבור היה שקצף הקב"ה עליו שחסר מי"ב שבטים, וכוון להמאמר שלפנינו, ע"ש מה שכתבנו בהערה פ"ז: (כו) ורואה אני מאחר שיוסף הלך הרי פסקה אותו הברית. המלות האלה חסרים בכ"י רומי, וכן ליתא בילקוט, ונמצא לנכון גם בכ"י רה"ס ובכ"י פארמא: (כז) אמרו לו אתה עשית לנו כל הרעה הגדולה.

עיין

[ט] [וירד יהודה]. (כח) זש"ה בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל (מלאכי ב יא), מהו בגדה יהודה, כיחש יהודה, כשם שאתה אומר אשר אתה בגדתה בה (שם יד), הוי אומר כיחש יהודה, על מה כיחש כי חלל יהודה קודש ה' (שם יא), הוי בגדה יהודה, ובעל בת אל נכר (שם) ולהלן הוא אומר היתה יהודה לקדשו (תהלים קיד ב), וכאן הוא אומר כי חלל יהודה, הוי ובעל בת אל נכר: וירא שם יהודה בת איש כנעני ושמו שוע (בראשית לח ב), אימתי בשעה שפירש מאחיו, שנאמר וירד יהודה:

[י] [וירד יהודה]. (כט) זש"ה עוד היורש אביא לך וגו' (מיכה א טו), (ל) ר' יהודה ור' נחמיה, חד אמר לאחיותיהם נטלו השבטים, שנאמר ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו, וכמה היו הבנות, אלא תיומותיהם היו, שהיתה יולדת עמו תאומים והוא נוטלה, וכן הוא אומר גבי בנימן כי גם זה לך בן (בראשית לה יז), כי זה לך בן לא נאמר, אלא כי גם זה, שילדה אמו תאומה, הוי ויקומו כל בניו וכל בנותיו וגו' (שם לז לה), מכאן אתה למד שנטלו את אחיותיהם, ור' נחמיה מקיים בנותיו כלותיו, שחתנו של אדם כבנו וכלתו כבתו, ואין אדם נמנע מלקרוא לכלתו בתו. אמרו רבותינו יהודה שהיה גדול בבית אביו נטל כנענית, שכתיב וירא שם יהודה, והנביא מכריז עד עדולם יבא (קדוש) [כבוד] ישראל (מיכה א טו), הוי וירד יהודה וגו' ויט עד איש עדולמי:

[יא] [וירד יהודה]. (לא) זש"ה כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי (ישעיה נה ח). משל למלך בשר ודם שהוא יושב ודן לאדם והדיין אומר לו אמור אם הרגת אם לא הרגת, אם אומר לו הרגתי הדיין הורגו, ואם לא הודה אינו הורגו, אבל הקב"ה אינו כן, מי שמודה הקב"ה מרחם עליו, שנאמר ומודה ועוזב ירוחם (משלי כח יג), ר' שמעון בן חלפתא אומר, אמר הקב"ה לירושלים על מה הבאתי עליך כל המשפטים הללו, בשביל שאמרת לא חטאתי, שנאמר הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי (ירמיה ב לה), אבל מי שהוא מודה ועוזב ירוחם, הוי כי לא מחשבותי וגו'. אמר ר' יוסי בן קצרתה בשר ודם עושה לו שביל בהר או בבקעה, שמא יכול לעשות במים, אבל הקב"ה כתיב בו בים דרכך [ושבילך במים רבים] (תהלים עז כ), בכל מקום שהוא רוצה עושה לו דרך: ד"א כי לא מהשבותי מחשבותיכם, מלך בשר ודם קצף על בני אדם, טורדן מן המדינה, שמא הוא יכול לעשות דרך בים להורידן ולשקען בתוכו, (לב) [אבל הקב"ה אינו כן אלא כעס על המצרים ועשה דרך בים והורידן ושקען בתוכו], מנין שנאמר הנותן בים דרך ובמים עזים נתיבה (ישעיה מג טז), ומה גדול מכולם המוציא רכב וסוס (לג) חיל ועזוז, הוי כי לא מחשבותי: ד"א כי לא מחשבותי, יוסף מכרו אותו לתו למדנים והמדנים מכרו אותו אל מצרים, עד שלא ירד יוסף, (לד) ירד יהודה להתקין גואל אחרון זה מלך המשיח [שיצא ממנו מלך המשיח], וילך יהודה אין כתיב כאן, אלא

הערות ותקונים

עיין לקח טוב ורש"י עה"ת: (כח) זש"ה בגדה יהודה. עיין ב"ר ריש פפ"ה נדרש שם על הכתוב הזה באופן אחר, ומובא בילקוט וישב רמז קמ"ד ובילקוט מלאכי רמז תקפ"ט בשם ב"ר, ועיין במ"כ שם: (כט) זש"ה עוד היורש אביא לך. עיין ב"ר ריש פפ"ה ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו [זש"ה] עוד היורש אביא לך יושבת מרשה עד עדולם יבא מלכן וקדושן של ישראל עד עדולם יבא כבודו של ישראל עד עדולם יבא דכתיב ויט עד איש עדולמי. ועיין באגדת בראשית פס"ג באריכות: (ל) ר' יהודה ור' נחמיה. עיין ב"ר פפ"ד אות כ"א ותראה כי הדרשה היא מוסבת על ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו, וז"ל המדרש שם: כמה בנות היו לו חדא הוות והלואי קברה אלא אין אדם נמנע מלקרוא לחתנו בנו ולכלתו בתו (והוא המאמר מר' נחמיה בתנחומא), רבי יהודה אומר לאחיותיהם נשאו השבטים, הה"ד ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו, ועיין בילקוט וישב רמז קמ"ג שנוסחא אחרת היה לפניו בב"ר, ורש"י בפי' התורה (בראשית לז לה) הביא כמו שהוא בתנחומא: (לא) זש"ה כי לא מחשבותי, מובא בילקוט ישעיה רמז שמ"ג ונרשם בצדו „מדרש" וצ"ל „תנחומא". וכל רמז שמ"ג הוא מהתנחומא שלפנינו, וכן מובא בילקוט ירמיה רמז רס"ח ד"ה הנני נשפט אותך כו', בשם התנחומא, והציון תנחומא נשמט ויש להגיהו על המאמר הנני נשפט אותך: (לב) אבל הקב"ה אינו כן. הוספתי, והמאמר נכון בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובכ"י פארמא ובילקוט שם, והמעתיק השמיט מן בתוכו עד בתוכו: (לג) חיל ועזוז הוי כי לא מחשבותי. זה חסר בילקוט שם: (לד) ירד יהודה להתקין גואל אחרון זה מלך המשיח שיצא ממנו מלך המשיח. עיין ב"ר פפ"ה אות ח'

ובאגדת

אלא וירד יהודה, (לה) אמר ר' יוחנן נסמך ירידה לירידה, ירידת יוסף לירידת יהודה, ויוסף הורד מצרימה וירד יהודה, (לו) כיוצא בדבר אתה אומר ביה בליליא קטיל בלשצר מלכא כשדאה (דניאל ה ל), מה כתיב אחריו, ודריוש מדאה קביל מלכותא (שם ו א), נסמך קוצץ לקוצץ, מחריב בית למחריב בית (לז) והפסק מלכות להפסק מלכות:

[יב] וירד יהודה. מהו וירד שהורידוהו מגדולתו, למה שמינו אותו מלך עליהם, כיון שמכרו את יוסף נכנסו אצל אביהם לנחמו, [ולא] ביקש להתנחם, אמרו עכשיו הזקן מקפיד עלינו, מה עשו עמדו ונידו אותו, שנאמר וירד יהודה: ד"א וירד יהודה, כיון שמכרו את יוסף מה כתיב, וישב ראובן אל הבור (בראשית לז כט), כיון שלא מצאו קרע את בגדיו, אף כולם עמדו ונתפזרו, ואף יהודה נתפזר עמהם, [הוי] וירד יהודה:

[יג] [וירד יהודה]. מה כתיב למעלה מן הענין, ויאמר לו לך נא ראה [את שלום אחיך ואת שלום הצאן] (בראשית לז יד), וכי הצאן יודעות, מהו שלום שאמר לו את שלום הצאן, אמר ר' אייבו צריך אדם שיהא מתפלל (לח) על מי שהוא משביר אותו, לפי שהיה יעקב משתכר מצאנו ואוכל החלב ולובש הגז, לפיכך נצרך לשאול בשלומן, לכך נאמר את שלום אחיך ואת שלום הצאן. והשיבני דבר, הם אמרו טרוף טורף יוסף (שם שם לג): וישלחהו מעמק חברון, וכי יש עמק בחברון, והלא כולה עליה היא, שנאמר ויעלו בנגב ויבא עד חברון (במדבר יג כב), וכן הוא אומר עלו זה בנגב ועליתם ההר (שם שם יז), וכאן הוא אומר מעמק חברון, (לט) אמר ר' יוחנן (מעיינה) [מעצה] עמוקה שנטל הקב"ה בינו ובין עצמו, בין הבתרים עם אברהם: וימצאהו איש (מ) מלאך: והנה תועה. א"ל המלאך ואין אתה יודע שאתה הולך לתעות, א"ל את אחי אנכי מבקש וגו'. ויאמר האיש נסעו מזה. מהו מזה, כיון שהם רואים אותך הן נעשין אכזרים: כי שמעתי אומרים נלכה דתינה, מהו דתינה אמרו רבותינו שהיה המלאך משמר דת יה: וילך יוסף אחר אחיו וגו', ויראו אותו מרחוק. עד שהוא רחוק מיל: ויאמרו איש אל אחיו. מי הם שמעון ולוי: הנה בעל החלומות הלזה בא ועתה לכו ונהרגהו וגו'. (מא) אמר ר' יצחק המקרא אומר לך דרשני, מי אמר ונראה אלא הם אמרו לכו ונהרגהו, ורוח הקודש אומרת ונראה אותם, הם אמרו לכו ונהרגהו, והוא

הערות ותקונים

ובאגדת בראשית פס"ג אות ג': (לה) אמר ר' יוחנן נסמך ירידה לירידה. בב"ר פפ"ה אות ב' ומובא בילקוט וישב רמז קמ"ד מובא זה בשם ר' אלעזר ובשם ר' יוחנן כדי לסמוך הכר להכר, ובילקוט שם בשם ב"ר הגי' ר' יוחנן אמר כדי לסמוך ירידה לירידה, ור' אלעזר אמר כדי לסמוך מעשה תמר למעשה אשת פוטיפר, ועיין בלקח טוב (וישב לח א'), והעירותי שם בהערה ב' שבילקוט נתחלף המאמר מר' אלעזר במאמר מר' יוחנן וכן להיפך, והמאמר הזה מובא גם בילקוט דניאל רמז אלף ס"ג ושם הגי' כמו במדרש ב"ר, ובילקוט וישב שם השמיט המעתיק שורה שלימה ר' אלעזר אומר [כדי לסמוך הכר נא להכר נא, ר' שמואל בר נחמני אמר] כדי לסמוך מעשה תמר, ומובא לנכון בילקוט דניאל שם: (לו) כיוצא בדבר אתה אומר, עיין ב"ר פפ"ה אות ב': (לז) והפסק מלכות. בב"ר שם מובא זה בשם ר' שמואל בר נחמן, ועיין בב"ר שם והלשון שם משובש: (לח) על מי שהוא משביר אותו. וכ"ה בכ"י פארמא, ובכ"י רומי על מי שהוא משתכר ממנו, ובכ"י רח"ס על מי שהוא משכיר אותו, וכל"ל גם לפנינו. ועיין בב"ר פפ"ד אות י"ג ומובא בלקח טוב. הלא אמר שאדם צריך לשאול בשלום דבר שיש בו הנייה ממנו: (לט) אמר ר' יוחנן מעצה עמוקה. כן תקנתי, וכ"ה לנכון בכ"י רומי וכ"י פארמא וכ"י רח"ס, ובב"ר פפ"ד אות י"ב וישלחהו מעמק חברון והלא אין חברון נתונה אלא בהר אמר ר' אחא הלך להשלים אותה העצה העמוקה שנתן הקב"ה בינו ובין חבר הנאה שהיה קבור בחברון ועבדום וענו אותם, ועיין סוטה דף יא ע"ב וברש"י עה"ת (וישב לז יד) ובילקוט רמז קמ"א ובלקח טוב שם, ושם בהערה כ"א: (מ) מלאך. עיין ב"ר שם אות י"ד אמר ר' ינאי ג' מלאכים נזדווגו לו, ועיין בלקח טוב שם הערה כ"ג, וברש"י עה"ת הביא זה גבריאל שנאמר והאיש גבריאל, ומה שכתבתי בהערה שם שהוא מתנחומא, צ"ל פדר"א, כמו שמובא ג"כ בשם פדר"א בילקוט רמז קמ"א: (מא) אמר ר' יצחק המקרא אומר לך דרשני. ז"ל רש"י בפירושו על התורה: אמר ר' יצחק מקרא זה אומר דרשני רוח הקודש אומרת כן, הם אומרים נהרגנו והכתוב מסיים ונראה מה יהיו חלומותיו נראה דבר מי יקום או שלכם או שלי, ואי אפשר שיאמרו הם ונראה מה יהיו חלומותיו שמכיון שיהרגוהו בטלו חלומותיו עכ"ל. וכוון בזה אל התנחומא שלפנינו

אמר והנה תסובינה אלומותיכם ונראה של מי עומד שלכם או שלי: ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם. למה שרוח הקודש אומרת למען הציל אותו מידם וגו׳, (מב) אילו היה ראובן יודע שהקב״ה כותב עליו הפסוק הזה, היה נוטלו על שכמו והיה מוליכו אל אביו: ויקחהו וישליכו אותו הבורה והבור רק אין בו מים׳ (מג) מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו, מה עשה שמעון כיון שנתנו אותו לתוך הבור היה שמעון מצוה ומשליכים עליו אבנים גדולות כדי להורגו, אבל כשנפל הוא ביד יוסף היה יוסף זורק עליו (מד) פטומות: ויעברו אנשים מדינים וגו׳ והם מכרו אותו למצרים לפוטיפר וגו׳, (מה) נעשו עליו שלש אוניות, כיון שנמכר התחילו הכל צווחין ווי, שנאמר ויהי בעת ההיא וירד יהודה (מו) על איזה חטייא ירד. (מז) ר׳ חייא בר אבא בשם ר׳ יוחנן, כל מי שמתחיל במצוה ואינה גומרה גורם לעצמו לקבר אשתו ובניו וגורם עצמו לירידה, מי הוא זה, זה היה יהודה, שנאמר וירד יהודה: [ושמו חירה], (מח) אמר ר׳ יהודה בר סימון הוא חירה בימי יהודה, הוא חירם בימי שלמה, ומימיו הוא אוהב את השבט הזה, שכן הוא אומר רעהו העדולמי, ולהלן הוא אומר כי אהב היה חירם לדוד כל הימים (מ״א ה טו): ד״א וירא שם יהודה. (מט) יש שנאף ונשכר ויש שנאף והפסיד, (נ) יש שגנב ונשכר ויש שגנב והפסיד, יש שגנב ונשכר זה פנחס, יש שגנב והפסיד זה עכן, יש שנאף והפסיד זה זמרי, נאף ונשכר זה יהודה (נא) שממנו עמדו פרץ וחצרון (נב) שהן עתידין להעמיד לדוד ולמלך המשיח, שהוא עתיד לגאול את ישראל, ראה כמה עלילות הביא הקב״ה עד שלא העמיד מלך המשיח מיהודה, אותו שכתוב בו ונחה עליו רוח ה׳ (ישעיה יא ב):

הערות ותקונים

שלפנינו. ובב״ר פפ״ד אות י״ד בסגנון אחר ולא מובא שם אמר ר׳ יצחק מקרא זה אומר דרשני, ועיין בפי׳ מהרז״ו במדרש ב״ר שם שכתב רש״י בחומש הביא מאמר זה בשם ר׳ יצחק בגי׳ אחרת ע״ש, אבל באמת רש״י הביא כדברי התנחומא, ובב״ר יש לתקן עפ״י התנחומא: (מב) אילו היה ראובן יודע שהקב״ה כותב עליו הפסוק הזה היה נוטלו על שכמו והיה מוליכו אל אביו. בוי״ר פל״ד אות ח׳ שאילו היה ראובן יודע שהקב״ה מכתיב עליו וישמע ראובן ויצלהו מידם היה טוענו ומוליכו אצל אביו. ועיין בלקח טוב (וישב ל״ז כ״ב) ובהערה, וע״ש בהערה ס״ב: (מג) מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו. ב״ר פפ״ד אות ט״ז, שבת דף כ״ב ע״א, ילקוט רמז קמ״ב, לקח טוב ותנחומא הנדפס וישב, והרגוס יב״ע ורש״י עה״ת, ועיין בפי׳ הרמב״ן ורבינו בחיי וביפ״ת: (מד) פטומות. וכ״ה בכ״י רומי ובכ״י פארמא, ופי׳ עופות מפוטמות. ובכ״י רה״ס חסר המלה והגי׳ שם היה זורע עליו כדי להאכילו: (מה) נעשה עליו שלש אוניות. ובב״ר סוף פפ״ד אות כ״ב ומובא בילקוט וישב סוף רמז קמ״ג כמה אוניות נכתבו ר׳ יודן אמר ארבעה ר״ה אמר חמש, וע״ש בפי׳ הרז״ו, וכן בלקח טוב (וישב לז לו) ד׳ פעמים נמכר לישמעאלים וישמעאלים לסוחרים וסוחרים למדינים ומדינים למצרים. ועיין רש״י על התורה (וישב לז כח) וימכרוהו לישמעאלים והישמעאלים למדינים והמדינים למצרים עכ״ל, וא״כ הביא רש״י כמו שהוא בתנחומא שנמכר רק ג׳ פעמים, ועיין בבעלי התוס׳ על התורה בפ׳ וימכרו את יוסף וכן במנחת יהודה הנדפס שם שהביא בשם ה״ר אליקים שמצא ראיה לדברי רש״י במדרש תנחומא נעשה עליו ג׳ אוניות כו׳ וכוון לדברי התנחומא שלפנינו, ועיין ברמב״ן. ופי׳ אוניות שטרי מכירה, והמלה יונית, ובכ״י רה״ס נעשה עליו שלש אותיות וצ״ל אוניות: (מו) על איזה חטייא ירד. בב״ר פכ״ה אות ב׳ וירד יהודה, ירידה היא לו שקבר את אשתו ובניו, וא״כ הביא דברי ר׳ יהודה: (מז) ר׳ חייא בר אבא בשם ר׳ יוחנן כל מי שמתחיל במצוה. בב״ר פפ״ה אות ג׳ מובא זה בשם ר׳ יהודה בר סימון ורבי חנין בשם ר׳ יוחנן. ובבבלי סוטה (דף יג ע״ב) איתא בשם רב שמואל בר נחמני ע״ש ובלקח טוב (וישב לח א) ובילקוט רמז קמ״ד מובא זה בלי שם האומר, ובכ״י רה״ס אמר ר׳ אבא בשם ר׳ יוחנן צ״ל אמר ר׳ [חייא בר] אבא בשם ר׳ יוחנן, וכ״ה לנכון גם בכ״י פארמא: (מח) אמר ר׳ יהודה בר סימון כו׳ הוא חירם בימי שלמה. בב״ר פפ״ה אות ה׳ מובא זה בשם רבנן חירה הוא חירם שהיה בימי דוד, ובשם ר׳ יהודה בר סימון מובא חירם אחר היה, ומובא בילקוט ויצא רמז קמ״ד ובילקוט מלכים רמז קע״ט בשם ב״ר, עיין מאור עינים פי״ח: (מט) יש שנאף ונשכר. בכ״י רומי נוסף יש הרג ונשכר יש הרג והפסיד, יש הרג והפסיד מות יואב הרוצח, יש הרג ונשתכר, פינחס. וזה ליתא גם בכ״י רה״ס וכ״י פארמא: (נ) יש שגנב ונשכר זה פנחס. כ״ה גם בכ״י רה״ס, וצ״ל כמו שהוא לנכון בכ״י רומי, גנב ונשכר זה רחל, שנאמר ותגנוב רחל (בראשית לא יט), והמלות „זה פנחס” נשתרבבו מהמאמר שחסר פה יש הרג ונשתכר זה פנחס: (נא) שממנו עמדו פרץ. בכ״י רומי שממנו עיקרו של עולם שעמדו ממנו פרץ וחצרון, ובכ״י רה״ס וכ״י פארמא הוא כמו שלפנינו: (נב) שהן עתידין להעמיד לדוד ולמלך המשיח. כ״ה גם בכ״י רה״ס וכ״י פארמא, ובכ״י רומי הגי׳ שהולידו

לדוד

[יד] **ויוסף** הורד מצרימה (בראשית לט א), (נג) זש"ה כי ה' אהב משפט ולא יעזוב את חסידיו (תהלים לז כח), למה הקב"ה אהב משפט, שהוא נקרא בעל המשפט, שנאמר כי אלהי משפט ה' (ישעיה ל יח), ואומר ותאחז במשפט ידי (דברים לב מא): ד"א לא יעזוב את חסידיו, וכי חסידיו צריכין שימור, אמר ר' ירמיה ראה מה כתיב רגלי חסידיו ישמור (ש"א ב ט), וכי הם צריכין שימור, אלא משל ההדיוט אומר גודרין את הגדור ופורצין את הפרוץ הוי לא יעזוב את חסידיו: (נד) ד"א כי ה' אהב משפט וגו' [לעולם נשמרו]. מדבר ביוסף, ואיכן שמרו, [ראה] מה כתיב ויעברו אנשים מדינים סוחרים (בראשית לז כח), ומה היו טוענין (נה) והלא אין דרכן של גמלים לטעון אלא עטרן, וכאן כתיב נכאת צרי ולוט, אלא אמר הקב"ה יהיה צדיק זה נתון בין ריח רע, אלא אזמין לו ריח טוב, הוי לא יעזוב את חסידיו. וזרע רשעים נכרת (תהלים שם) זה פוטיפר, שלא נטלו לעבוד אלא לדבר אחר, מה עשה הקב"ה סירסו, הוי וזרע רשעים נכרת ואין נכרת אלא סירוס, שנאמר ומעוך וכתות ותתוק וכרות (ויקרא כב כד), ומנין שלא היה סרים וסירסו הקב"ה, שנאמר פוטיפר סרים פרעה (בראשית לט א):

[טו] (נו) **ד"א** ויוסף הורד מצרימה. זש"ה ראיתי עבדים על סוסים (קהלת י ז). זה נבוכדנצר שהחריב את בית המקדש, שלא נכנס לתוכו שהיה מתירא, מה עשה מיכאל ירד ואחז בסוסו, והכניסו לקודש הקדשים, ורוח הקודש אומרת ראיתי עבדים על סוסים, זה נבוכדנצר, ושרים הולכים כעבדים על הארץ (שם), זה מיכאל, שנאמר כי אם מיכאל שרכם (דניאל י כא): (נז) ד"א ראיתי עבדים על סוסים, מדבר במדינים, והמדינים מכרו אותו אל מצרים (בראשית לז לו), (נח) אמר ר' אבין הלוי בר חמא בן האמה מוכרים ובן העבד קונים, בין אלו ובין אלו נמכר יוסף: ויוסף הורד מצרימה. (נט) הורד השבט למצרים, (ס) למה הדבר דומה, לפרה שהיו מבקשים להכניסה (סא) למקולין, ולא היתה מבקשת ליכנס, מה עשו, נטלו בנה (לבית המזבח) והכניסוהו למקולין, והתחיל בנה גועה, ונכנסה אמו אחריו שלא בטובתה, כך יעקב אבינו ובניו היו הפרה, שנאמר כי כפרה סוררה (הושע ד טז), ויוסף ירד תחלה למצרים, לקיים גזירה שנגזרה על הזקן שנאמר ועבדום וענו אותם וגו' (בראשית טו יג), והיה יעקב מתירא לירד, מה עשה הקב"ה הוריד יוסף למצרים, ומשך לאביו שלא בטובתו, לכך נאמר ויוסף הורד מצרימה:

הערות ותקונים

לדוד וממנו עתיד מלך המשיח לעמוד: (נג) זש"ה כי ה' אהב משפט. מובא בילקוט תהלים רמז תשל"א בשם התנחומא: (נד) ד"א כי ה' אהב משפט וגו', מדבר ביוסף. גם זה מובא בילקוט תהלים שם בראש רמז תשל"ב והוא ג"כ מתנחומא, ולא נכון הפרידו את הרמז, והוא מאמר אחד עם סוף הרמז שלפניו: (נה) והלא אין דרכן של גמלים לטעון אלא עטרן. בב"ר פפ"ד אות י"ז אמר ר' אבא בר כהנא והלא אין דרכן של ישמעאלים להיות טעונים אלא עורות ועטרן, אלא ראה מה זימן הקב"ה לאותו צדיק באותה שעה, שקים מלאים בשמים כדי שתהא הרוח מנשבת בהם מפני ריחן של ערביים. ועיין ברש"י על התורה (וישב ל"ז כ"ד): (נו) ד"א ויוסף הורד מצרימה זש"ה ראיתי עבדים. מובא בילקוט קהלת רמז תתקפ"ט בשם התנחומא עד חופר גומץ: (נז) ד"א ראיתי וגו' מדבר במדינים. מובא ג"כ בילקוט שם: (נח) אמר ר' אבין הלוי בר חמא. וכן מובא בילקוט שם בשם התנחומא ושם הגי' בין האמה מוכרין ובין העבד כו'. ולא נמצא זכרו ביוחסין ובסדר הדורות, ואולי צ"ל ר' אבין הלוי בר חייא, והוא ר' בון בר חייא בירושלמי תלמידו של ר' זעירא ור' הילא: (נט) הורד השבט למצרים אל תקרי הורד אלא הוריד (סוטה דף יג ע"ב): (ס) למה הדבר דומה לפרה כו'. בב"ר פפ"ו אות ב' מובא זה המשל וקצת בסגנון אחר בשם ר' ברכיה בשם ר' יהודה בר סימון. ובילקוט וישב רמז קמ"ה בשם ב"ר והשמיט שם האומר, ובמדרש שוחר טוב מזמור ק"ה בפסוק ויתהלכו מגוי אל גוי בשם ר' פנחס הכהן בר חמא. ומובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ג בפסוק ויקרא רעב, ובטעות נרשם שם „בראשית רבה" וצ"ל „מדרש תהלים" ובתנחומא הנדפס וישב אות ד' הביא וז"ל אמר ר' תנחומא למה הדבר דומה לפרה שמבקשין ליתן עול בצוארה והיא מונעת העול מן צוארה, מה עשו נוטלת את בנה מאחריה ומשכו אותו לאותו מקום שמבקשין בו לחרוש והיה העגל גועה כו'. אין ספק אצלי שבעל מסדר תנחומא הנדפס כתב „אמר ר' תנחומא" וכוונתו למדרש תנחומא כ"י שלפנינו, אף כי המשל הוא בסגנון אחר: (סא) למקולין. כן נקרא בית המטבחים בל"ר Macellum (פלייטבאנק), ועיין בערוך. ולדעתי לפנינו המלות „לבית המזבח" שהסגרתי הן הוספת המעתיק בכ"י אקספארד, וליתא בכ"י רומי וכ"י רה"ס וכ"י פארמא, והוא פי' על מלת למקולין:

[טז] **ד"א** ויוסף הורד, מהו ויוסף הורד, שהיה מטלטל את המצרים ממקום למקום, כשם שאתה אומר ואת העם העביר אותו לערים (בראשית מז כא), שהיה נשאן מכאן ונותנן כאן, (סב) שלא יהו מונים לישראל לקרותם גלוותא בני גלוותא: ויקנהו פוטיפר, למה נקרא שמו פוטיפר, (סג) שהיה מפטם פרים לעבודה זרה: ד"א למה נקרא שמו פוטיפר שנכנס לביתו של פרעה (סד) ונעשה ביתו פוטינוס (פי' עשיר), שהבהיק לביתו של פרעה: שר הטבחים. אעפ"י כן, ויהי ה' את יוסף, אמר ר' אבהו אין לי אלא ברווחה, מנין אפילו בצער, הרי כתב ויקח אדוני יוסף אותו ויתנהו אל בית הסהר (שם לט כ), אעפ"י כן ויהי ה' את יוסף (שם שם כא). אמר ר' אבהו יש לך אדם שהוא אוהב חבירו ברווחה, הגיעה לו צרה עשה כאילו אינו יודעו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא ויהי שם בבית הסהר (שם שם כ), ויהי ה' את יוסף (שם שם כא) בצרה וברווחה היה עמו: ויהי איש מצליח. היה חוגר מתניו (סה) ואדונו אומר לו מזוג לי כוס חמין והוא מוזג, תן לי צונן והוא נותן לו מאותו כלי, אדונו אומר לו תן לי יין והוא נותן לו, (סו) תן לי משולש הוא נותן לו, ומאליו היה מתמתק, לכך נאמר ויהי איש מצליח: וירא אדוניו כי ה' אתו. ראה מעשיו משונים, וכל כך למה, ויהי ה' את יוסף:

[יז] **מה** כתיב למעלה מן הענין מעשה תמר, ויוגד לתמר לאמר וגו' ותסר בגדי אלמנותה [מעליה] ותכס בצעיף (בראשית לח יג יד). (סז) שתים נתכסו בצעיף וילדו תאומים, אלו הן רבקה ותמר, רבקה כתיב ותקח הצעיף ותתכס (שם כד סה), וילדה תאומים, עשו ויעקב, שנאמר והנה תומים בבטנה (שם כה כד), תמר נתכסית בצעיף וילדה תאומים פרץ וזרח: ותשב בפתח עינים. (סח) אמר ר' יהושע בן לוי, בפתח שכל העינים תלויות בו ומקוות להקב"ה: ד"א ותשב בפתח עינים, בפתח שהקב"ה מביט בו, שנאמר עיני ה' (משוטטות) [המה משוטטים] בכל הארץ (זכריה ד י):

הערות ותקונים

(סב) שלא יהא מונים לישראל לקרותם גלוותא בני גלוותא. זה ליתא בכ"י רומי וכ"י רה"ס וכ"י פארמא, והוא הוספה שהוסיף המעתיק עפ"י תרגום ירושלמי על הכתוב שם ואת העם העביר אותו לערים דלא יהוון מונין לבנוי דיעקב ואמרין להון אכסני גילולאי. ובפי' התרגום שם כתב דלא יהוון מונין, פי' מלשון גר לא תונה לשון אונאת דברים. ובתיב"ע שם דלא יתקרון גלוולאי, ועיין בערוך ערך גל ה' שהביא בשם ילמדנו ומדרש וי"ר גלוייא בר גלוייא והנכון גלוותא מלשון גלות, וכן חולין דף ס' סע"ב ואת העם העביר אותו לערים מאי. כ"מ דלא ליקרו לאחיו גלוותא, ועיין רש"י בפי' על התורה: (סג) שהיה מפטם פרים לע"ז. ובב"ר פפ"ו אות ג' שהיה מפטם עגלים לע"ז, ובילקוט רמז קמ"ה בשם ב"ר שהיה מפטם פרים לע"ז: (סד) ונעשה ביתו פוטינוס. בכ"י רומי פוסינון, ובכ"י רה"ס וכ"י פארמא פוטינון, ובב"ר שם כיון שירד הפר לשם נעשה פויטנון, ובילקוט כיון שירד יוסף לשם נעשה פויטנון, בצד הילקוט כתוב פי' עשיר וי"מ סרים. וכן המעתיק בכ"י אקספארד שלפנינו כתב על פוטינוס „פי' עשיר" וזה ליתא בכ"י רומי וכ"י רה"ס וכ"י פארמא, והערוך ערך פטינון הביא דברי המדרש מב"ר ולא מפרש וז"ל בב"ר (פפ"ז) [פפ"ו] כיון שירד הפר לשם נעשה פוטינון סרים פרעה שנסתרס בגופו. ועל זה כתב המוספי אולי מלשון זה מה שהובא במדרש קהלת פרשה כל הדברים יגעים עבד בן אפטניות פי' היה עושה סריסים עכ"ל. והעירותי בלקח טוב וישב ל"ט בהערה ס' המוספי טעה כי חשב מה שסיים הערוך סרים פרעה שנסתרס בגופו הוא הפי' על פוטינון ובאמת זה מאמר בפני עצמו במדרש שם ואינו מוסב למעלה, והערוך הביא לשון המדרש אבל לא לפרש מלת פוטינון, ובעיקר המלה הזאת נראה שצ"ל פוטיום, והיא המלה היונית שהביא הערוך בערך פס ב' וז"ל: בילמדנו ויאמר משה להובב פוטיאל שהאיר במעשים טובים שאת אומר ביוונית פוטיא φως פי' נר, ומזה תראה שסיים בתנחומא שהבהיק לביתו של פרעה: (סה) ואדונו אומר לו מזוג לי כוס חמין. בב"ר פפ"ו אות ה' ר"ה בשם ר' אחא אמר מלחש ונכנס מלחש ויוצא הוה אמר ליה מזוג רותחין והיו רותחין פושרין והיו פושרין. ובתנחומא הנדפס אות ח' ומה וכל אשר הוא עושה ה' מצליח בידו, היה מוזג לרבו קונדיטון והוא אומר לו מה מזגת לי הוא אומר קונדיטון אומר לו פסינתטון אני רוצה והיה פסינתטון הוא אומר יין אני רוצה והיה יין, הוא אומר יין מבושל אני רוצה והיה מבושל, ויש לתקן שצ"ל פסינתטון או פסינתון והוא יין שסורין בו לענה **Absinthium** (ווערמוטהוויין), עיין ערוך השלם ערך אפסנתין, ופי' קונדיטון **Conditum** יין הרקח ומבושם (געווירצט), עיין פסיקתא דרב כהנא פסקא בחודש השלישי דף קב ע"ב: (סו) תן לי משולש. פי' יין מזוג, שני חלקים מים ואחד יין: (סז) שתים נתכסו בצעיף וילדו תאומים. ב"ר פ"ס אות ט"ו ופפ"ה אות ז' וילקוט חיי רמז ק"ט: (סח) אמר ר' יהושע בן לוי בפתח

שכל

ד"א בפתח עינים, כשאדם יוצא לדרך עיניו מביטות לכאן ולכאן: ויראה יהודה ויחשבה לזונה כי כסתה פניה, (סט) אלא אמר ר' יוחנן שכסתה פניה עד שהיא בבית חמיה, (ע) מכאן אמרו רבותינו, צריך אדם להיות מכיר כלתו, (עא) אמר יהודה זו היא זונה, מה איכפת לי בה, הלך לו, כיון שהלך לו תלתה עיניה להקב"ה, אמרה לפניו רבונו של עולם, אני יוצאה חנם מגופו של צדיק זה, מיד שלח הקב"ה מיכאל והחזירו, מנין שכאן כתוב ויט אליה, וכתיב התם ותרא האתון את מלאך ה' וגו' ותט האתון (במדבר כב כג). ויאמר אליה הבה נא וגו'. למה כי לא ידע כי כלתו היא, ויאמר אנכי אשלח גדי עזים, אמר לה מה הערבון אשר אתן לך, ותאמר חותמך וגו'. ויבא אליה ותהר, לא חסר המקרא כלום, ומהו ותהר לו, אלא שילדה מלכים כיוצא בו. ויהי כמשלש חדשים וגו'. (עב) אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום בת ג' חדשים אשה נכרת אם מעוברת אם לאו: ויוגד ליהודה לאמר זנתה תמר כלתך וגם הרה לזנונים, (עג) מהו לזנונים, שהיתה נכנסת למרחץ ואומרת לחברותיה עברו מלפני שאני טעונה מלכים, והיה יושב בדין שם יצחק ויעקב ויהודה אמרו הוציאוה ותשרף, (עד) אמר ר' יוחנן דיני ממונות מתחילין מן הגדול, ודיני נפשות מתחילין מן הקטן, וגומרין בגדול, ולמה אומר בקטן, שכן תולין את הקלקלה בקטן, למה אמר תשרף ולא אמר תהרג, (עה) אפרים מקשאה בשם ר' מאיר אמר בתו של שם היתה, ושם כהן היה לפיכך אמר הוציאוה ותשרף, והיו גוררין בה ומוציאין אותה שלא בטובתה. שנאמר היא מוצאת, ועם שהיא יוצאת בקשה את הערבון ולא מצאה אותם, באותה שעה תלתה עיניה לשמים, מיד שלח לה הקב"ה אחרים: ד"א אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום עם שהיא יוצאה האיר הקב"ה עיניה ומצאה אותם מאחר שאבדתן, שאין מציאה אלא מכלל אבדה, שכתיב או מצא אבדה (ויקרא ה כב), מיד שלחה אצל יהודה, לאיש אשר אלה לו, (עו) אמרה לו יהודה הכר נא את בוראך, מיד ויכר יהודה, באותה שעה יצתה בת קול ואמרה לו תאמר [ממני הרה שלא] תשרף, ואחר כן הודה ממני היה הדבר, א"ל הקב"ה יהודה (עז) אתה הצלת לי שלש נפשות מן האור, ואחד

הערות ותקונים

שכל העינים תלויות בו ומקוות להקב"ה. בב"ר פפ"ה אות ז' ותשב בפתח עינים אמר ר' אמי חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו מקום ששמו פתח עינים אלא מלמד שתלתה עיניה בפתח שכל העינים תלויות בו ואמרה יהי רצון מלפניך ה' אלהי שלא אצא מן הבית הזה ריקנית, ובירושלמי סוטה פ"א ה"ד (דף ט"ז סע"ד) וכתובות פי"ג ה"א (דף ל"ה סע"ג) ותשב בפתח עינים ואפשר כן אפילו זונה שבזונות אינה עושה כן אלא שתלה עיניה לפתח שכל העינים מצפות לו אמרה לפניו רבון כל העולמים אל אצא ריקם מן הבית הזה, ובמדרש שמואל פ"ז בטעות שכל עינים מצפות לה צ"ל מצפות לו ור"ל להקב"ה כמו שהוא בירושלמי וכן בתנחומא ומקוות להקב"ה והמפרש במדרש שמואל שם טעה, ועיין בגמרא בבלי סוטה דף י' ע"א: (סט) אלא אמר ר' יוחנן שכסתה פניה כו'. ב"ר פפ"ה אות ח' וכן מגילה דף י': (ע) מכאן אמרו רבותינו צריך אדם להיות מכיר כלתו. בב"ר פפ"ה אות ח' ויראה יהודה אמר ר' חייא בר זבדא צריך אדם להזהר עצמו באחות אשתו ובקרובותיה שלא יכשל באחת מהם ממי את למד מיהודה ויראה יהודה וגו'. וע"ש בפי' המיוחס לרש"י וגורם להרגיל עצמו באחות אשתו ובקרובתו שיכירנה יפה ולא יכשל בה: (עא) אמר יהודה. עיין ב"ר שם ד"א ויראה יהודה לא השגיח כיון שכסתה פניה אמר אילו היתה זונה היתה מכסה פניה אמר ר' יוחנן בקש לעבור וזימן לו הקב"ה מלאך שהוא ממונה על התאוה אמר לו יהודה היכן אתה הולך מהיכן מלכים עומדים מהיכן גדולים עומדים: (עב) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום בת ג' חדשים. עיין ב"ר פפ"ה אות י' וילקוט רמז קמ"ה סומכוס אמר בשם רבי מאיר מנין שאין העובר ניכר במעי האשה אלא עד שלשה חדשים מהכא ויהי כמשלש חדשים, ובלקח טוב מיכן שאין העובר ניכר במעי אמו פחות מג' חדשים, ועיין נדה דף ח ע"ב ובירושלמי יבמות פ"ד ריש ה"א (דף י ע"א) נדה פ"א ה"ד (דף מט ע"א) עד כמה הכרת העובר סומכוס אמר משום ר' מאיר עד ג' חדשים אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר שנאמר ויהי כמשלש חדשים: (עג) מהו לזנונים שהיתה נכנסת למרחץ. מובא בילקוט וישב רמז קמ"ה ובטעות נרשם שם בצדו „מדרש": (עד) אמר ר' יוחנן דיני ממונות מתחילין מן הגדול. סנהדרין דף לב במשנה, גיטין דף נט ע"א: (עה) אפרים מקשאה בשם ר' מאיר. נשנה בב"ר פפ"ה אות י' ושם איתא אפרים מקשאה תלמידו של ר' מאיר בשם ר' מאיר וכן מובא ברש"י על התורה, ובלקח טוב ובילקוט רמז קמ"ה בשם ב"ר, ועיין סוטה דף י ע"א וברש"י ד"ה יתומה. ועיין ברמב"ן ובמזרחי ובפי' מהרז"ו: (עו) אמרה לו יהודה הכר נא את בוראך. עיין סוטה דף י ע"ב אמרה ליה בבקשה ממך הכר פני בוראך ואל תעלים עיניך ממני וכן מובא ברש"י עה"ת: (עז) אתה הצלת לי ג' נפשות. עיין סוטה שם יצאה בת קול ואמרה אתה הצלת תמר

ושני

מן הבור, חייך אף אני אציל לך כשם שהצלת לי מי הם חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש, ודניאל מבור אריות, מה כתיב בהם ויהי בהם מבני יהודה דניאל חנניה מישאל ועזריה (דניאל א ו), מבני חזקיה אין כתיב כאן, אלא מבני יהודה, על ידי מה, על ידי שהציל תמר ובניה ויוסף מן הבור, כיון ששמע ראובן שהודה יהודה, מיד עמד גם הוא ואמר אף אני הללתי יצועי אבי, אמר אליפז לאיוב אחוך שמע לי וזה חזיתי ואספרה אשר חכמים יגידו (איוב טו יז יח), אלו ראובן ויהודה, לפיכך להם לבדם נתנה הארץ (שם שם יט), אימתי ולא עבר זר בתוכם (שם), כשבא משה לברכן, מה אמר, יחי ראובן ואל ימות וגו', וזאת ליהודה (דברים לג ו ז):

[יח] ד"א ויוסף הורד מצרימה. (עח) זש"ה בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה (הושע יא ד). ראוין היו ישראל לירד למצרים בשלשלאות (עט) ובקולרין, כשם שירדו לבבל, אילולי שקדם יוסף, כל מה שאירע ליוסף אירע לציון, מה שכתיב ביוסף כתיב בציון ביוסף כתיב יפה תואר ויפה מראה (בראשית לט ו), בציון כתיב כלילת יופי (איכה ב טו), לפיכך היה יעקב מתיירא לירד למצרים, לפי שנגזר על אברהם, ידוע תדע כי גר יהיה זרעך (בראשית טו יג), וישב לו בארץ כנען, באו ואמרו לו נמכר יוסף שנדמה לשור, שנאמר בכור שורו הדר לו (דברים לג יז). והרי הוא נתון במצרים, כיון ששמע יעקב כן אמר הרי אני יורד למצרים, אע"פ שאני פורע שטריו של אברהם, מיד ויאמר ישראל רב עוד יוסף בני חי (בראשית מה כח), מיד ירדו כל השבטים עמו, מי גרם להם שירדו למצרים, יוסף, בחבלי אדם אמשכם, זה יוסף, ויוסף הורד מצרימה:

[יט] (פ) [ד"א ויוסף הורד מצרימה]. זש"ה כי עזה כמות אהבה (שה"ש ח ו), אהבה שאהב יעקב לרחל, שנאמר ויאהב יעקב את רחל (בראשית כט יח) קשה כשאול קנאה (שה"ש שם), שקנאת רחל באחותה, ומה תעשה אהבה בצד קנאה: ד"א כי עזה כמות אהבה, אהבת יונתן ודוד, שנאמר ונפש יונתן נקשרה בנפש דוד ויאהבהו יונתן כנפשו (ש"א יח א), קשה כשאול קנאה, שקינא שאול בדוד, ומה תעשה אהבה בצד קנאה: ד"א כי עזה כמות אהבה, אהבה שאהב יעקב ליוסף, שנאמר וישראל אהב את יוסף (בראשית לז ג), קשה כשאול קנאה שקינאו בו אחיו, ומה תעשה אהבה בצד קנאה, ומי גרם ליוסף לבוא לידי שנאה, שהאהבה שאהב אותו אביו יותר מדאי:

[כ] ד"א ויוסף הורד מצרימה. שלש מדות היו בו, בן תורה, ונביא, ואת אחיו מכלכל, (פא) בן תורה שכן כתיב כי בן זקונים הוא לו (בראשית לז ג), וכתיב שאל אביך ויגדך (פב) [זקניך ויאמרו לך] (דברים לב ז), ומנין שהוא נביא, שנאמר והוא נער את בני בלהה וגו' (בראשית לז ב), וכתיב ומשרתו יהושע בן נון נער וגו' (שמות לג יא), וכתיב ויגדל הנער שמואל (שמואל א ב כא). ומנין שהוא זן את אחיו, שנאמר ועתה אל תיראו אנכי אכלכל אתכם וגו' (בראשית נ כא):

[כא] ד"א ויוסף הורד מצרימה וגו'. מה כתיב למעלה מן הענין, ויהי כמשיב ידו [ויקרא שמו פרץ] (בראשית לח כט), זה מלכות, ואלה תולדות פרץ (רות ד יח). ואחר כך יצא אחיו (בראשית שם) זה כהן, ואחר כך ויוסף הורד מצרימה, אלא שבישרן הקב"ה שכל מקום שהן הולכין הן משתמשין במלך וכהן, כיצד במצרים במלך וכהן, שנאמר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן וגו' (שמות ז ח). וביציאתם נחית כצאן עמך ביד משה ואהרן (תהלים עז כא): חסלת פרשת וישב

הערות ותקונים

ושני בניה מן האור חייך שאני מציל בזכותך ג' מבניך מן האור, מאן נינהו חנניה מישאל ועזריה: (עח) זש"ה בחבלי אדם אמשכם. עיין ב"ר ריש פ"ו ד"א בחבלי אדם אמשכם זה יוסף כו' ומובא בילקוט וישב רמז קמ"ה וילקוט הושע רמז תקכ"ח בשם ב"ר, ועיין אגדת בראשית פס"ו אות ב': (עט) ובקולרין. בל"ר Collara פי' סוגר הנתון בצואר השבויים והחייבים (האלזקעטטע): (פ) ד"א ויוסף הורד מצרימה זש"ה כי עזה כמות. מובא בילקוט שה"ש רמז תתקצ"ב בשם התנחומא וכן נשנה במדרש חזית פ"ח בפסוק הזה ובהרחבת דברים: (פא) בן תורה שכך כתיב כי בן זקונים הוא לו. וזה שתרגם אונקלוס בר חכים הוא ליה, וכן מובא ברש"י על התורה וסיים כל מה שלמד משם ועבר מסר לו והוא מב"ר פפ"ד בשם רבי נחמיה: (פב) זקניך ויאמרו לך. הוספתי, ופירש"י שם זקניך אלו החכמים, ועיין בגמרא בבלי קידושין דף ל"ב והדרת פני זקן אין זקן אלא זה שקנה חכמה:

[א] **ויהי** מקץ שנתים ימים ופרעה חלם (בראשית מא א) (א) זש"ה קץ שם לחשך וכל תכלית הוא חוקר (איוב כח ג), לכל יש קץ להרים לגבעות ולרוח ולימים אפילו לדברי הואי, אפילו לחשך. הרים מנין, שנאמר ושוקל בפלס הרים וגבעות במאזנים (ישעיה מ יב), לרוח מנין, שנאמר לעשות לרוח משקל (איוב כח כה). ולמים מנין, ומים תכן במדה (שם). לחשך מנין, קץ שם לחשך, כל דבר ודבר שהוא בא לאדם אפילו היסורין יש להם קץ, שנאמר ולכל תכלית הוא חוקר, שהקב"ה יושב וחוקר אם מתבקשין לו יסורין אם לאו, שנאמר ולכל תכלית הוא חוקר. (ב) אמר ריש לקיש מי גרם להאיש הזה שבאו עליו יסורים (ג) (ואפילה) [אבן אופל וצלמות] (שם ג), אבן זה יצר הרע שהוא משול באבן שנאמר והסרותי את לב האבן (יחזקאל לו כו), הוי אבן אופל וצלמות: ד"א קץ שם לחושך, כל היסורין הבאין על האדם קץ יש להם, שנאמר ולכל תכלית הוא חוקר, מדבר ביוסף, בשעה שנאסר בבית האסורים היה שם עשר שנים, והיה לו לצאת באחת עשרה, הוי קץ שם לחושך, מהו לכל תכלית הוא חוקר, שבשעה שהגיעה עונתו לצאת, ישב הקב"ה וחקר וראה (ד) שמתבקש להיות עוד בבית האסורים שתי שנים, (ה) על ידי שבטח בשר המשקים שאמר לו ב' פעמים כי אם זכרתני אתך (בראשית מ יד), (ו) והזכרתני אל פרעה (שם), א"ל הקב"ה אתה הבטחת עליו שתי זכירות, חייך עשה עוד שתי שנים, שנאמר ויהי מקץ שנתים ימים:

[ב] [**ויהי** מקץ שנתים ימים]. (ז) זש"ה לכל עצב יהיה מותר (משלי יד כג), אמרו רבותינו אפילו צונן שיעשו אותן חמין הנייה הן לגוף, בכל עצב יהיה מותר: (ח) ד"א בכל עצב יהיה מותר, מדבר בעמלי תורה, כל מה שיצטער אדם עצמו יותר מן חבירו בתורה יהא מותר ויתרון יש לו, ודבר שפתים אך למחסור (שם) מה שהוא חושך את שפתיו שלא יגע בתורה אך למחסור. (ט) מעשה בתלמיד אחד שהיה (י) וותיק, ור' אלעזר בן יעקב שמו היה רגיל בתלמודו, ראה מה היה רגיל בתלמודו, עד שהוא מזיע במרחץ היה עומד על עמדו ועובר על תלמודו, (יא) בשביל שלא היה יודע בשפתיו חלה ושכח תלמודו, מי גרם לו על ידי שלא היה יודע בשפתיו, לכך נאמר ודבר שפתים אך למחסור: ד"א בכל עצב יהיה מותר, זה היה יוסף שנצטער בבית האסורים, והיה לו יתרון, ויוסף הוא השליט, ודבר שפתים אך למחסור, על ידי שדבר בשפתותיו ואמר כי אם זכרתני אתך, א"ל הקב"ה חייך הואיל

הערות ותקונים

(א) זש"ה קץ שם לחושך. מובא בילקוט איוב רמז תתקט"ו בשם התנחומא. ובב"ר ריש פפ"ט נמצא ג"כ דרשה על הכתוב הזה בסגנון אחר, ומובא ג"כ בילקוט שם בשם ב"ר, ובילקוט ריש מקץ רמז קמ"ז, ועיין גם בזהר מקץ שדורש ג"כ על הכתוב הזה קץ שם לחשך, ע"ש. ובאוצר הספרים במינכען קובץ 224 נמצא החזקוני בכ"י, ושם נוספו איזה פרשיות מתנחומא כ"י, וחלק מהם נדפסו בבית המדרש ח"ו צד 91 — 105 ומתחיל בפ' מקץ במאמר הזה שלפנינו, ועיין במבוא: (ב) אמר ריש לקיש. כ"ה בכ"י פארמא, ובכ"י רומי וכ"י רח"ס ר' שמעון בן לקיש אומר, וכ"ה בכ"י מינכען: (ג) ואפילה. וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובכ"י פארמא ובכ"י מינכען ובילקוט, והגהתי שצ"ל אבן אופל וצלמות, והוא סיפא דקרא, ועל זה דורש אבן זה יצר הרע, וכן איתא בסוכה דף נב ע"א מקרא דוהסרותי את לב האבן כו': (ד) שמתבקש להיות עוד בבית האסורים ב' שנים. וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא. ובכ"י מינכען הגי' וראה שמתבקש לצאת נשתהא עוד בבית האסורין שתי שנים, והגי' שלפנינו נכונה: (ה) ע"י שבטח בשר המשקים שאמר לו ב' פעמים, ב"ר שם אות ג' שמ"ר פ"ז שו"ט מזמור ק"ה ולקח טוב, ובתנחומא הנדפס סוף פ' וישב: (ו) והזכרתני אל פרעה. זה חסר בכ"י מינכען: (ז) זש"ה לכל עצב יהיה מותר אמרו רבותינו כו'. בב"ר שם אמר ר"ש בר אבא כגון בין שותה חמין לשותה צונן: (ח) ד"א בכל עצב יהיה מותר. המלות הללו חסרים בכ"י מינכען: (ט) מעשה בתלמיד אחד שהיה וותיק ור' אלעזר בן יעקב שמו, וכ"ה בכ"י רח"ס רק מלת „שמו" ליתא שם, ובכ"י פארמא מעשה בתלמיד אחד של ר' אלעזר בן יעקב, ובכ"י רומי הגי' מעשה בתלמיד וותיק שהיה לר' אליעזר בן יעקב, ובכ"י מינכען מעשה בתלמיד אחד שהיה וותיק וכו' כדאיתא בתנחומא עד חלה ושכח תלמודו, קצר בלשונו, וכוונתו כדאיתא בתנחומא שם עד המלות ושכח תלמודו: (י) וותיק. מורגל בדרז"ל ויתיקין, ועיין ערוך ערך ותק א': (יא) בשביל שלא היה יודע בשפתיו, וכ"ה בכ"י רח"ס. ובכ"י רומי וכ"י פארמא בשביל שלא היה (יגיע) מוציא בשפתיו, וכן במאמר שלאחריו ע"י שלא היה יודע בשפתיו, בכ"י רומי ע"י שלא היה מוציא בשפתיו

שדברת בשפתותיך דברים שלא כראוי, חייך שאתה עושה עוד בבית האסורים שתי שנים, שנאמר ויהי מקץ שנתים ימים:

[ג] **מה** כתיב למעלה מן הענין, ולא זכר שר המשקים את יוסף (בראשית מ כג). (יב) אמר ר' ברכיה הכהן ולא זכר, זכור היה (יג) והיה נשואי אלא וישכחהו, היה אומר בחוץ (יד) אלך ואומר אל פרעה עליו, מיד וישכחהו, עד שהגיע קצו לצאת הביא הקב"ה עלילות עליו כדי להוציאו, שנאמר ויהי מקץ שנתים ימים: [ופרעה חלם], (טו) אמר ר' חייא בר אבא (טז) חלם כלב המת חלם אלא לפי שעה על ידי הצדיק: והנה עומד על היאור. (יז) הרשעים מתקיימים על אלהיהם, אבל הצדיקים בטוחים על בוראם: והנה מן היאור וגו', ותרעינה באחו, מהו באחו, אלא (יח) כשהשנים טובות באות, הבריות נעשים אחין זה לזה, וכשהשנים הרעות באות, הבריות נעשות אחרים לחביריהן, שכן הוא אומר שבע פרות אחרות, מהו אחרות, שהיו רואות אלו לאלו (יט) והופכין פניהם מהם:

[ד] **ותפעם** רוחו. שהיתה מקשת עליו כפעמון הזה. (כ) ד"א ותפעם רוחו, בנבוכדנצר כתיב ותתפעם רוחו (דניאל ב א), ובפרעה כתיב ותפעם רוחו, למה פרעה היה יודע החלום, ולא היה יודע פתרונו, לפיכך היה מטורף טירוף אחד, אבל נבוכדנצר לא היה יודע את החלום, ולא פתרונו, לפיכך שני טירופין, שנאמר חלם נבוכדנצר חלומות (שם), ר' חייא אמר חלום אחד חלם, ולמה הוא אומר חלומות, ששכח את החלום. ר' ינאי אומר שני חלומות חלם, אחד של צלם, ואחד של אילן: חלם נבוכדנצר חלומות ותתפעם רוחו ושנתו מטורפת, למה שהיה החלום שלו שהראה לו מלכותו, לפיכך ושנתו נהיתה עליו (שם): ויאמר המלך לקרוא לחרטומים לאשפים ולמכשפים (שם שם ב), מהו לחרטומים, (כא) אמר ר' סימון לחרטמים כתיב, אלו שהן שואלין (כב) בטימי מתים. ולאשפים, מהו ולאשפים, אלו שדוחקים את המזל, ואין הלשון הזה אלא לשון דוחק, שנאמר שמעו זאת השאפים אביון (עמוס ח ד). ולמכשפים (כג) ודאי מכשפים: להגיד למלך חלומותיו ויבואו ויעמדו לפני המלך (דניאל שם), כולם באו שלא להנייה לאחד מהן, התחיל לדבר עמהם, שנאמר ויאמר המלך חלום חלמתי ותתפעם רוחי לדעת את החלום, וידברו הכשדים למלך ארמית, מלכא לעלמין חיי

הערות ותקונים

בשפתיו: (יב) אמר ר' ברכיה הכהן. כ"ה גם בכ"י פארמא. ובכ"י רומי ובכ"י רח"ס אמר ר' ברכיה הכהן ברבי: (יג) והיה נשואי. בכ"י רומי היה נשאוי היה משאו. ובכ"י מינכען והיה נשוי, וכן בכ"י רח"ס וכ"י פארמא. והכוונה שהיה קשה להדורש כפל לשון ולא זכר וישכחהו ומפרש שזכור היה רק אחר כך שכחו: (יד) אלך ואומר אל פרעה. בכ"י רומי אכנס ואומר לפרעה, ובכ"י מינכען לכנס ואומר לפרעה, צ"ל אכנס, ובכ"י רח"ס וכ"י פארמא נכנס ואומר לפרעה: (טו) אמר ר' חייא בר אבא. בכ"י מינכען השמיט המעתיק המלות „בר אבא": (טז) חלם כלב המת חלם. בתמיה, ובכ"י מינכען בטעות חלם כל בהמת חלום, צ"ל חלם כלב המת חלם. והבי"ת נשמטה ממקומה: (יז) הרשעים מתקיימים על אלהיהם אבל הצדיקים בטוחים על בוראם. נכון כמו שהוא בב"ר פ"ט אות ג' ופפ"ט אות ד' אמר ר' יוחנן הרשעים מתקיימין על אלהיהם ופרעה חולם והוא עומד על היאור אבל הצדיקים אלהיהם מתקיים עליהם שנאמר והנה ה' נצב עליו (בראשית כח): (יח) כשהשנים טובות באות נעשין אחין זה לזה. וכן בב"ר פפ"ט אות ד' בשעה שהשנים יפות הבריות נעשין אחין אלו לאלו, וכן בלקח טוב באחו לשון אחוה, ואח"כ הביא דברי המדרש מב"ר וכן תרגם אונקלוס באחוה: (יט) והופכין פניהם מהם. עד כאן העתיק המעתיק בכ"י מינכען, והשמיט המאמרים שלאחריו, עד וירא יעקב כי יש שבר במצרים להלן אות ה': (כ) ד"א ותפעם רוחו בנבוכדנצר כתיב כו'. וכן מובא בתנחומא הנדפס אות ג' בשינויים, ועיין בב"ר פפ"ט אות ה' ומובא בילקוט מקץ רמז קמ"ז ודניאל רמז אלף ס' בשם ב"ר, ותפעם רוחו ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן כו' ע"ש, וכן מובא זה בזהר מקץ, ודברי ר' יהודה במדרש מובאים בתנחומא סתמא בלי שם האומר, ודברי ר' נחמיה במדרש שם הוא כדברי ר' ינאי בתנחומא, ועיין בחדושי הרש"ש במדרש שם, ובתנחומא הנדפס שם נכלל דברי ר' חייא שאמר ששכח את החלום במאמר הראשון: (כא) אמר ר' סימון לחרטמים כתיב. ר"ל חסר, וכן מפורש בתנחומא הנדפס לחרטמים חסר כתיב אלו שואלין בטימי מתים, וחסר שם המלות „אמר ר' סימון": (כב) בטימי מתים, פי' עצמות של מתים, ועיין ברש"י עה"ת חרטמי הנחרים בטימי מתים שואלין בעצמות, טימי הן עצמות בלשון ארמי, ובמשנה (אהלות פי"ז) בית שהוא מלא טימיא מלא עצמות, ועיין במזרחי: (כג) וודאי. מורגל בלשון ירושלמי, ובנדפס ולמכשפים שמכחישין פמליא של מעלה ופמליא של

אמר חלמא לעבדך ופשריה (נתחווה) [נחוא] (דניאל ב ג ד), אמר להם נבוכדנצר יודע אני את החלום, אם אומר אני אותו לכם אתם אומרים לי דברים של כזבים, ותאמרו זהו פתרונו, אלא אמרו את החלום ואני יודע שאתם אומרים לי פתרונו, (כד) שנאמר (להן חלמא אמרו לי ואנדע די פשריה תהחוון) [והן חלמא ופשרה תהחון] (שם שם ו), ענו תנינות ואמרין (למלכא) מלכא חלמא (יימר) [יאמר] לעבדוהי (ופשריה) [ופשרה] נהחוה (שם שם ז), אמר להן נבוכדנצר מה אני אומר לכם אמרו לי ואתם אומרים לי אמור [לנו], כך אתם סבורים שאתם מסיחים עמי עד הצהרים (כה) והולכים להם (דיהן) [די הן] חלמא לא תהודענני (חדא) [חדה] היא דתכון (שם שם ט), (כו) קלווסים (פי׳ גזירתכון) אחת אני מוציא עליכם ואתם נהרגים, (ומילא כזיבא) [ומלה כדבה] (ושחיתא) [ושחיתה] הזדמנתון (למימר) [למאמר] קדמי (שם), דברים של כחשים נכנסתם לומר לפני, עד די עידנא ישתנא, ענו כשדאי קדם מלכא ואמרין לא איתי (אינש) [אנש] על יבשתא די מלת מלכא (יכול) [יוכל] (להחוויא) [להחויה] כל קבל די כל מלך רב ושליט (מי לא כדנא) [מלה כדנה] לא (שאיל) [שאל] לכל חרטם ואשף (וכשדאי) [וכשדי] ומלתא די מלכא (שאיל יקירא) [שאל יקירה] ואחרן לא (איתוהו) [איתי] די יחונה קדם מלכא להן אלהין די (מדוריה) [מדרהון] עם בשרא לא איתוהי (שם שם ט י יא). (כז) כשהיה בית המקדש קיים, היה אדם מבקש דבר והוא שואל באורים ותומים, כשהיה אלוהו של עולם דר עם בישרא היה אדם מבקש דבר, והוא אומר לו לכו ושאלו בו, אמרו (לא איתוהו עם בשרא) [עם בשרא לא איתוהי], ומלתא די מלכא שאל יקירה (שם שם יא) נבואה היא צריכה, ואין יקירא אלא נבואה, כשם שאתה אומר ודבר ה׳ היה יקר וגו׳ (ש״א ג א), ואחרן לא איתי די יחונה קדם מלכא (דניאל שם), (כח) ואחרן ואהרן, אמרו לו אילו היה לך אחד מבני בניו של אהרן היה מתעטף באורים ותומים ואומר לך. כל קבל (דנא) [דנה] מלכא בנס וקצף (סגיא) [שגיא] (שם שם יב), אתמלא עליהם חימה, אמר להם וכך היה בית המקדש יפה ונתתם לי עצה שאחריבנו, מיד ואמר להובדה (לחכימי) [לכל חכימי] בבל (שם שם), (כט) יצאת קלווסים כן, שנאמר ודתא (נפקית) [נפקת] וחכימיא מתקטלין ובעו דניאל וחברוהי (להתקטלא) [להתקטלה] (שם שם יג), (ל) אמר ר׳ יוסי ב״ר חנינא ואיתבע דניאל וחברוהי להתקטלא, התחיל דניאל אומר לאריוך על מה דתא (מהחצפא) [מהחצפה] מן קדם מלכא אדין מלתא הודע אריוך לדניאל (שם שם טו), א״ל דניאל אני מראה לו את הדבר, אדין אריוך (בהתבהלא) [בהתבהלה] הנעל לדניאל קדם מלכא (שם שם כה), אמר לו נבוכדנצר האיתך כהל להודעתני (חילמא) [חלמא] די חזית ופשרה (שם שם כו), השיבו דניאל מיד ופירש לו, אבל בנו בלשצר א״ל לדניאל כשבא לפניו לפרש לו מה דפס יד כתבא, אז אמר לו אנת הוא דניאל די מן בני גלוותא די יהוד וגו׳ (שם ה יג), לפיכך דורש ר׳ יוסי שגם נבוכדנצר א״ל כן אנת הוא דניאל (שם), וכי לא היה מכירו שאמר לו אנת הוא דניאל, אלא אמר לו יש בך כח לומר לי דבר זה, אמר לו הן, א״ל אימתי, א״ל לא שלשים יום, ולא עשרים יום, אלא לילה אחת המתן לי, אדיין דניאל לביתה אזל ולחנניה מישאל ועזריה חברוהי מלתא הודע (שם ב יז), כדי שיתפללו עמו, שנאמר ורחמין (למבעא) [למבעי] מן קדם (אלהא) [אלה] וגו׳ (שם שם יח), אדין לדניאל בחזוא די ליליא רזא גלי, אדיין דניאל ברך (לאלהא) [לאלה] שמיא (שם שם יט).

הערות ותקונים

של מטה: (כד) שנאמר להן חלמא. וכן הוא בכ״י רומי וכ״י רח״ס וגם בנדפס, והוא בדניאל ב׳ ט׳, ותקנתי שצ״ל והן חלמא ופשרה תהחון, והוא בדניאל שם ו׳. גם יש לתקן במקום תהחון צ״ל תהחונני: (כה) והולכים להם. בכ״י רומי והולכין לכן: (כו) קלווסים אחת אני מוציא עליכם. הוסיף המעתיק „פי׳ גזירתכון" וליתא בכ״י רומי ובכ״י רח״ס וכ״י פארמא, ושם הגי׳ קלוסין אחת, ובנדפס השמיט זה, והביא רק שתהיו כלכם נהרגין. ופי׳ קלווסין בל״י κελευσις ליווי (בעפעהל) עיין ערוך ערך קלווס: (כז) כשהיה בית המקדש קיים היה אדם מבקש דבר, מובא בילקוט דניאל רמז אלף ס׳ בשם התנחומא, עד ואמר להובידה לחכימי בבל: (כח) ואחרן ואהרן. במקום ואחרן בחית קורין ואהרן בה״א: (כט) יצאת קלווסים כן שנאמר ודתא. זה השמיט בעל מסדר התנחומא הנדפס: (ל) אמר ר׳ יוסי ב״ר חנינא ואיתבעו דניאל וחברוהי להתקטלא, וכ״ה בכ״י רומי וכ״י רח״ס. וזה חסר בכ״י פארמא וכן בנדפס, ובאמת מיותר הוא:

זכ״ה

בעולם הזה היתה הנבואה לאחד מאלף, אבל לעולם הבא תהיה הנבואה על כל אדם שנאמר והיה אחרי כן אשפך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם וגו' (יואל ג א):

[ה] **וירא** יעקב כי יש שבר במצרים (בראשית מב א). (לא) זש"ה (עין רואה ואוזן שומעת) [אוזן שומעת ועין רואה] ה' עשה גם שניהם (משלי כ יב). מה ראה שלמה לומר כן, וכי כל הגוף לא עשאו הקב"ה שאמר על האוזן ועל העין, אלא כל האברין של אדם עתידין ליתן דין, חוץ מן האוזן ומן העין, למה אלא העין הזו רואה שלא בטובת אדם, והאוזן שומעת שלא בטובת אדם, אבל הידים אם אינו רוצה אינו גונב, והרגלים כך, לכך נאמר עין רואה ואוזן שומעת וגו'. בא וראה כל אותו הזמן שנמכר יוסף לא היו יודעין יעקב ובניו שהיה יוסף קיים, וכשהגיע הקץ נתן הקב"ה רשות לעינים ולאזנים, שנאמר וירא יעקב כי יש שבר במצרים וגו' ויאמר הנה שמעתי כי יש שבר במצרים:

[ו] [**וירא** יעקב כי יש שבר במצרים]. (לב) זש"ה האומר לחרס ולא יזרח וגו' (איוב ט ז), (לג) (אלא על יעקב ועל בניו אומר שנמשלו בהן, שנאמר והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי), הרי כל חכמתו של איוב, ומי אינו יודע שאם אמר הקב"ה לשמש או לכוכבים שלא יזרחו, שאינן זורחין, שנאמר האומר לחרס ולא יזרח וגו', אלא על יעקב ועל בניו הוא אומר [שנמשלו בהן שנאמר הנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי (בראשית לז ט)], האומר לחרס ולא יזרח, כ"ב שנה שעשה יוסף במצרים חוץ מאביו, נגנז רוח הקדש (לד) מיעקב ומבניו, ולא היה רחוק מהם אלא מהלך ד' ימים או ה' ימים, ולא היו יודעים שבמצרים היה, וקודם לכן נביאים גדולים היו יעקב ובניו, רצונך לידע כיון שאמר להם יוסף את החלום, מהו אומר, הבא נבא אני ואמך ואחיך, וכשנמכר לא היו יודעין היכן הוא, הוי האומר לחרס ולא יזרח, למה כך, שלא יהו הנביאים מתגאים, לכך הודע להם הקב"ה כחו והראה להם שאינן כלום, (לה) וכן אתה מוצא בגדול הנביאים, על שאמר והדבר אשר יקשה מכם וגו' (דברים א יז), אמר לו הקב"ה אתה יכול לפתור דבר קשה, חייך שאני מראה לך, וכיון שהגיע לפניו עסקן של בנות צלפחד, התחיל מתקשה בו ולא היה יודע מה לומר, והקריב משפטן לפני ה', שנאמר ויקרב משה את משפטן לפני ה' (במדבר כז ה). (לו) א"ל הקב"ה לא הייתה אומר הדבר אשר יקשה מכם וגו', הרי מה שהנשים יודעות אין אתה יודע, שנאמר כן בנות צלפחד דוברות וגו' (שם שם ז), (לז) אלו דנות יפה ממך, ואף שמואל שהיה שקול כנגד משה ואהרן, על שאמר לשאול אנכי הרואה (ש"א ט יט), א"ל הקב"ה אתה אמרת אנכי הרואה, חייך למחר אני

הערות ותקונים

(לא) זש"ה עין רואה. זה מובא ג"כ בכ"י מינכען, ונדפס בבית המדרש שם צד 22, והמאמר מובא באגדת בראשית פס"ט עד אמר ר' אסיין בשם ר' חלקיה: (לב) זש"ה האומר לחרס. מובא באגדת בראשית פס"ט אות ב' עד אף אלישע אדם גדול, זה הוסיף בעל אגדת בראשית מן ל"ב מדות דר' יוסי הגלילי, ובילקוט איוב רמז תתק"ד הביא התחלת המאמר וז"ל האומר לחרס ולא יזרח זה יעקב ובעד כוכבים יחתום אלו עשרת השבטים שהיו נכנסין ויוצאין במצרים ולא היו יודעין שיוסף קיים ונתגלה ליעקב הה"ד וירא יעקב כי יש שבר במצרים וגרסה בצדו „מדרש" ואח"כ מתחיל האומר לחרס הרי כל חכמתו של איוב, בלי ציון כלל, והנה המאמר הראשון זה יעקב כו' לקוח מן ב"ר פצ"א אות א'. וצ"ל בילקוט „ב"ר" במקום מדרש, ועל המאמר האומר לחרס הרי כל חכמתו של איוב הסר הציון „תנחומא", ועיין בב"ר שם בפי' מ"כ שהביא דברי הילקוט ועיין שם בחדושי הרש"ש: (לג) אלא על יעקב ועל בניו אומר שנמשלו בהן. הסגרתי, כי בטעות נשתרבב מפורש שלאחריו, ושם הוספתי והוא לנכון בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובכ"י פארמא ובכ"י מינכען ובאגדת בראשית פס"ט אות ב': (לד) מיעקב ומבניו. וכ"ה בכ"י רומי, ובילקוט ובכ"י מינכען ובאגדת בראשית איתא נגנז רוח הקודש מאביו צ"ל מיעקב ומבניו. ובמקום מהלך ד' ימים או ה' ימים איתא באגדת בראשית שלשת ימים: (לה) וכן אתה מוצא בגדול הנביאים. עיין מאמר הדומה לזה בספרי דברים אות י"ז על הכתוב והדבר אשר יקשה מכם, ומובא בילקוט שמואל רמז ק"ח בשם הספרי, ועיין אגדת שמואל פי"ד וסנהדרין דף ז': (לו) א"ל הקב"ה לא הייתה אומר הדבר אשר יקשה מכם. בכ"י מינכען חסרים המלות „לא היית אומר": (לז) אלו דנות יפה ממך. בכ"י רומי שנאמר כן בנות צלפחד דוברות וגו', מהו כן, א"ל הנשים דנות יפה ממך. ובכ"י רח"ס ובכ"י פארמא הוא כמו לפנינו, ובכ"י מינכען הלשון משובש, אילו דעת יפה אמר, ותיקן ידידי הרב הגדול מהר"א יעללינעק בבית המדרש צד 93 אילו
דעת

מראה לך אם רואה אתה, שנאמר מלא קרנך שמן ולך (בא) [אשלחך] אל ישי בית הלחמי כי ראיתי בבניו לי מלך (ש"א טז א), כיון שהלך מה כתיב, ויהי בבואם וירא את אליאב ויאמר אך נגד ה' משיחו (שם שם ו), א"ל הקב"ה אתה הוא שאמרת אנכי הרואה, אל תבט אל מראהו וגו' (שם שם ז). ואף יעקב [ובניו] היו נביאים וחכמים, ולא היה דבר נטמן מהם, כיון שנמכר יוסף לא היו יודעים בו עד [שבקש] הקב"ה, לפיכך האומר לחרס ולא יזרח וגו':

[ז] **ד"א** וירא יעקב כי יש שבר במצרים וגו', אמר ר' יהושע אדם גדול וזקן ויושב בביתו ורואה מה יש במצרים, (לח) אמר הכתוב והחכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים וגו' (קהלת ז יט), זה יעקב שהיה יושב ורואה מה יש במצרים, ועשרת בניו (לט) היו נכנסין [ויוצאין] ולא היו יודעים:

[ח] **ד"א** וירא יעקב כי יש שבר וגו'. (מ) זש"ה אשרי שאל יעקב בעזרו שברו על ה' אלהיו (תהלים קמו ה), הראה לו הקב"ה שהיה יוסף קיים: ויאמר יעקב לבניו למה תתראו. (מא) אמר להם יעקב בבקשה מכם היו מצניעים עצמיכם, שאין קשה מעין הרע, וכן אתה מוצא בלוחות הראשונות, על ידי שניתנו בגדולה נשתברו, שנאמר וכל העם רואים את הקולות (שמות כ יח), אבל הלוחות השנים כשניתנו, לא ראה אותם אלא משה, שנאמר ואיש לא יעלה עמך וגו' (שם לד ג), ואף ירושלים לא חרבה אלא מפני עין רעה, שנאמר הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי משוש לכל הארץ וגו' (איכה ב טו) ואומר עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי (שם ג נא), לפיכך אמר יעקב אל תראו עצמיכם, שנאמר ויאמר יעקב לבניו למה תתראו, אלא היו מהלכין בצנעה, שנאמר הגיד לך אדם מה טוב וגו' והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו ח):

[ט] (מב) **ד"א** וירא יעקב כי יש שבר במצרים וגו'. זש"ה לא רבים יחכמו וזקנים יבינו משפט (איוב לב ט), לא כל מי שהוא עוסק בתורה הוא מתחכם, אלא אכן רוח הוא באנוש (שם שם ח), מי אמר הפסוק הזה, אליהוא אמרו, אימתי בשעה שהיו אהביו של איוב מוכיחין אותו והיה משיבן, (מג) כיון שסילקן איוב, ראה אליהוא שלא יכלו להשיבו, שנאמר וירא אליהוא כי אין מענה וגו' (שם שם ה), באותה שעה אמר להם לא רבים יחכמו, לא כל מי שעוסק בתורה מתחכם, אלא אכן רוח הוא באנוש, אלא אם כן נתן בו הקב"ה רוח כדי שיהא רגיל בתלמודו, שנאמר אכן רוח היא באנוש. (מד) שאלה מטרונא לר' יוסי בן חלפתא אמרה לו הרי כל שבחו של

הערות ותקונים

דעת [ידעו] יפה אמר [אמרו], אולם יש לתקן שם כמו שלפנינו אלו דנות יפה ממך, מן דנות נעשית דעת, ומן ממך נעשית אמר: (לח) אמר הכתוב והחכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים. זה השמיט המעתיק בכ"י מינכען: (לט) היו נכנסין. הוספתי מלת „ויוצאין", ובכ"י רומי ובכ"י רה"ס ובכ"י פארמא יוצאין ונכנסין: (מ) זש"ה אשרי שאל יעקב בעזרו שברו על ה' אלהיו הראה לו הקב"ה שהיה יוסף קיים. בכ"י רומי וכן בכ"י מינכען הראה לו הקב"ה שהיה שברו קיים. ודרש שבר בשי"ן ימנית כמו בשי"ן שמאלית. ובב"ר ריש פצ"א וירא יעקב כי יש שבר במצרים [זש"ה] אשרי שאל יעקב בעזרו שברו על ה' אלהיו, ובתנחומא הנדפס אות ה' כי יש שבר זש"ה שברו על ה' אלהיו אמר ריש לקיש זה יוסף שברו של עולם שהיה במצרים והראה הקב"ה ליעקב ששברו במצרים שנאמר וירא יעקב כי יש שבר וגו', ועיין באגדת בראשית פס"ע אות ג': (מא) אמר להם יעקב בבקשה מכם היו מצניעים עצמיכם. מובא בילקוט מקץ רמז קמ"ח בשם התנחומא, והוא המאמר שלפנינו, וכן הביא שם במאמר שלפניו בשם הילמדנו אל תכנסו כלכם בפתח אחד מפני העין, וכן הוא בב"ר פצ"א אות ב', ולהלן באות י' בבקשה מכם אל תכנסו בפולי אחד מפני עין הרע. ובתנחומא הנדפס אות ח' אל תכנסו בשער אחד ואל תעמדו במקום אחד שלא ישלוט בכם עין הרע, וכן הוא בב"ר פצ"א אות ו', ויפה העיר הרד"ל שם שדברי הב"ר מן אות ה' ד"א וירא יעקב עד אות ז' וירא יוסף הוא הוספה בב"ר לקוח מן התנחומא הנדפס שהוסיף אחד אל המדרש ב"ר, ועיין ברש"י על התורה מקץ מ"ב ה': (מב) ד"א וירא יעקב וגו' זש"ה לא רבים יחכמו. מובא בילקוט איוב רמז תתקי"ט בשם התנחומא, ובילקוט שם חסר איזה שורות מן לא כל מי שהוא עוסק בתורה מתחכם עד מאמר שלאחריו שמסיים ג"כ לא כל מי שעוסק בתורה מתחכם, וכן חסר בכ"י מינכען (בית המדרש נד 94) ונאמר לנכון גם בכ"י רומי וכ"י רה"ס וכ"י פארמא: (מג) כיון שסילקן איוב. בכ"י מינכען בטעות כיון שסילקו איוב וצ"ל שסילקן: (מד) שאלה מטרונה. מובא ג"כ בילקוט שם. ובמדרש קה"ר פ"א אות ה' בפסוק כל הנחלים הולכים אל הים מובא זה וגם המשל בסגנון אחר, ובתנחומא הנדפס ויקהל אות ב' מובא

הקב"ה שהוא נותן לחכמים חכמה, (מה) שנאמר יהב חכמתא לחכימין (דניאל ב כא), לא היה צריך לומר אלא יהב חכמתא לטיפשין, אמר לה יש לך (מו) קוזמין, אמרה לו הן, אמר לה אם בא אדם לשאול קוזמין שלך, משאלת את אותם לו, אמרה לו (מז) אם יהיה אדם אוקנוס (פי' אדם חכם), אני משאלת לו קוזמין שלי, אמר לה קוזמין שלך אין את משאלת אלא לאדם אוקנוס, הקב"ה יתן את החכמה לטיפשין, לפיכך אמר יהב חכמתא לחכימין, אמר אליהוא לא כל מי שהוא מבקש הוא נותן לו, הוי לא רבים יחכמו (מח) [אלא אכן רוח הוא באנוש: ד"א לא רבים יחכמו] מדבר ביעקב, אמר יעקב לבניו, לא בשביל שאתם רבים תחכמו, שאתם עשרה ואני אחד, שאני אומר לכם רדו למצרים, ואין אתם מבקשים לירד, (מט) צופה אני ברוח הקודש שיש שם שבר, שנאמר אכן רוח הוא באנוש, ראיתי שיוסף שם, שנאמר וירא יעקב כי יש שבר במצרים: רדו שמה. ירידה היא לכם, רדו וכבשו את הארץ לפני בניכם, (רדו שמה ושברו לנו משם) [שבו שברו לנו] מעט אכל (בראשית מד כה), לפני אותם שכתיב בהם, כי אתם המעט מכל העמים (דברים ז ז):

[י] (נ) **וירדו** אחי יוסף עשרה. אמר להם יעקב בבקשה מכם (נא) אל תכנסו בפולי אחד מפני עין הרע, וכן עשו, כיון שנכנסו לא נכנסו כולם כאחד, אלא כל אחד ואחד בפני עצמו, (נב) מה עשה יוסף הושיב שומרים על פתח פילאות של מצרים, אמר כל מי שהוא נכנס יהא שמו ושם אביו כתוב אצליכם ותהיו מביאים לי שמותם, וכיון שנכנסו בני יעקב כל אחד ואחד בפני עצמו, הוא היה אומר מה שמך, והוא אומר לו ראובן בן יעקב, וכן כל אחד ואחד מהם כותב שמו ושם אביו, והביאו הכתבים אצל יוסף, אמר להם לכו והביאו אותם, הלכו ומצאום בשוק של זונות והביאום אצל יוסף, מיד הכירם יוסף, שנאמר ויכר יוסף את אחיו, התחיל מזכיר את החלומות, שנאמר ויזכר יוסף את החלומות אשר חלם להם, ויתנכר

הערות ותקונים

מובא כמו שהוא בקה"ר שם: (מה) שנאמר יהב חכמה. בכ"י מינכען וכתב יהב חכמה צ"ל דכתיב יהב חכמה: (מו) קוזמין. בכ"י מינכען נרשם „פי' תכשיטי עדייש" וכן בילקוט שם נרשם בגלו „פי' תכשיטין". וזה הוסיף ע"פ הערוך, והמלה יונית עסמוסא κόσμια κόσμος פי' תכשיטין (שמוק), עיין ערוך ערך קזם, ובכ"י רח"ס בטעות קודמין וצ"ל קוזמין: (מז) אם יהיה אדם אוקנוס „פי' אדם חכם". וכן בכ"י רומי וכ"י רח"ס אם יהיה אדם אוקנוס חכם, ובכ"י פארמא חכם אוקנוס, נוסף מלת „חכם" לפרש מלת אקנוס, וכן בילקוט איוב שם אם יהיה אדם [אוקנוס] חכם אני משאלת לו, חסר מלת אוקנוס. ואח"כ במאמר שלאחריו נמצא גם בילקוט אלא לאדם איקנוס חכם, הביא ג"כ הפי' על איקנוס, וכן בכ"י מינכען מובא אם יהיה אדם איקנוס „פי' חכם", ועל זה העיר שם ידידי הרב הגדול מהר"א ד"ר יעללינעק „פי' בל"י מספיק בעצמו ואח"כ גם עשיר. ובקה"ר א' ח' ובתנחומא ריש ויקהל נאמר עשיר במשל זה, ועקילס הגר תרגם אל שדי איקנוס כלומר אל אשר די לעצמו ואינו צריך לאחרים, ומה שמפרש כאן ובילקוט איוב „חכם" טעות הוא. עכ"ל. אולם לפי הענין משמע שהוראת המלה חכם, והפי' מספיק בעצמו אין לו שייכות כלל לכאן, גם מה שהביא ואח"כ גם עשיר, אין לה מובן כלל, כי מה שהובא בתנחומא ריש ויקהל ובקה"ר א' ח' במקומה עשיר אין ראיה כלל כי שם הובא המשל בסגנון אחר ע"ש. גם ידידי הרב הגדול הבלשן הנפלא מהרח"י ד"ר קאהוט בערוך השלם ערך אקיוס הביא המאמר הזה בשם הילקוט איוב רמז תתקי"ט ורצה ג"כ לפתור כן מן לשון יוני ἱκανός מספיק לעצמו, אולם במכתבו אלי העיר אותי שיש עוד הוראה להמלה הזאת ביוני שפירושה מומחה ובעל כשרון (דיכטיג פעהיג, געשייד) ולפי שיעורו הוא חכם, ולפ"ז יפה הביאו „פי' חכם": (מח) אלא אכן רוח הוא באנוש. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא וכ"י מינכען, והשמיט המעתיק מן יחכמו עד יחכמו: (מט) צופה אני ברוח הקודש שיש שם שבר. ובכ"י מינכען הגי' רואה אני ברוח הקודש שיש שם שבר שנאמר אכן רוח היא באנוש ראיתי שיוסף שם שנאמר וירא יעקב מה אומר הנה שמעתי כי יש שבר. ובילקוט גורס אכן רוח היא באנוש זה יוסף [צ"ל ראיתי שיוסף שם] שנאמר שמעתי כי יש שבר זה שברו של יוסף, ועיין ב"ר ריש פצ"א ושוד שם אות ו' אל תהי קורא יש שבר אלא סבר שראה שסברו במצרים ואיזה הוא זה יוסף: (נ) וירדו אחי יוסף. בכ"י מינכען לא נעתק זה עד ואל שדי יתן לכם רחמים: (נא) אל תכנסו בפולי אחד מפני עין הרע. פי' פולי שער, ועיין לעיל הערה מ"א, וכן תמצא בתנחומא הנדפס אות ח' וכן במדרש ב"ר פצ"א אות ו', ודברי הב"ר מן אות ה' ד"א וירא יעקב כתיב מונע בר עד אות ז' וירא יוסף, נוסף בב"ר מן התנחומא הנדפס: (נב) מה עשה יוסף. עיין תנחומא הנדפס אות ח' וב"ר פצ"א אות ו' ובילקוט רמז קמ"ח בשם ב"ר

אליהם וידבר אתם קשות, התחיל מתקשה להם ואמר להם מאין באתם, כיון שאמרו מארץ כנען, אמר לשמעון וללוי למודים אתם להיות בוזזים את בני אדם כשם שעשיתם בשכם, הוי וידבר אתם קשות: (נג) ויכר יוסף את אחיו, כשנפלו בידו, והם לא הכירוהו, כשנפל בידם. (נד) אמר דוד רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף (תהלים פ ב) כך דרש ר' תנחומא רדו שמה שראה שיורדים ומשתעבדים במצרים (נה) רד"ו שנים. (נו) ד"א רדו ללמדך שכל הלוקח תבואה מן השוק ירידה היא לו. וירדו אחי יוסף עשרה, (נז) בני ישראל אין כתיב כאן, אלא אחי יוסף, לפי שמתחילה לא נהגו עמו אחוה שמכרוהו ולבסוף נתחרטו, ואמרו אימתי נרד למצרים ונחזור את יוסף לאבינו, וכשאמר להם אביהם לירד למצרים הלכו כולם בדעת אחת להחזירו, לכך כתיב וירדו אחי יוסף, ולמה עשרה, שהיה בהם לכלות את הפורענות ולבטל את הגזירה, לכך אתה מוצא בסדום שירד אברהם מחמשים עד עשרה, כיון שלא מצא עשרה, שתק אברהם הצדיק, (נח) ולפי שלא היו בדור המבול עשרה לא נוצלו, כי לא היה שם אלא נח ושלשה בניו ונשותיהם דהיינו שמונה:

[יא] (נט) [ואל שדי יתן לכם רחמים וגו' (בראשית מג יד). ילמדנו רבינו (ס) עד כמה תפלות חייב אדם להתפלל ביום, (סא) כך שנו רבותינו, אין מתפללין יותר

הערות ותקונים

ב"ר: (נג) ויכר יוסף את אחיו כשנפלו בידו. מובא בב"ר פצ"א אות ז' בשם ר' לוי: (נד) אמר דוד רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף כך דרש ר' תנחומא רדו שמה כו'. בכ"י רומי נראה כי המלות „כך דרש ר' תנחומא" מוסב למעלה, על רועה ישראל האזינה, והגי' שם ד"א רדו שמה שראה שיורדין ומשתעבדין במצרים. א"כ מתחיל מן ד"א רדו מאמר חדש. ולפי זה חסרה הדרשה על רועה ישראל. ועיין בתנחומא הנדפס אות ז' ובב"ר פצ"א אות ה' וברכה נראה מסביר זה יוסף שזן את העולם בשני רעבון כרועה הזה שמנהיג את צאנו, עליו אמר דוד רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף כשהיה רעב בארץ בקש רחמים מלפני הקב"ה ואמר רבון העולמים נהוג את צאנך כיוסף שזן את העולם בשני רעבון. ובמדרש שוחר טוב מזמור פ' נמצא דרשה אחרת על הכתוב הזה, גם בסיום המאמר שם נמצא אמר ר' תנחומא בשם ר' אבין מה יוסף גמלו אותו אחיו רעות [והוא גמל להם טובות] אף אנו גמלנו אותך רעות כביכול שעברנו על מצותיך אף אתה גמול לנו טובות הוי נוהג כצאן יוסף, והוא הוא רבי תנחומא הדורש שלפנינו, ועיקר חסר כאן מן הספר. ובכ"י רח"ס ובכ"י פארמא הגי' אמר דוד רועה ישראל האזינה וגו', דרש ר' תנחומא ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש, ילמדנו רבינו מנין התקינו לברך על המזון כו', וכל המאמר אשר לפנינו על רדו ליתא שם, ומתחיל במאמר ילמדנו רבינו אשר נמצא לפנינו באות י"ד, וגם המאמרים שהוספתי (אות י"א י"ב י"ג) ליתא שם, עיין להלן הערה נ"ט. ועיין בפסיקתא רבתי פכ"ט אף אסף הנביא אמר רועה ישראל האזינה כו', ועיין בפסיקתא פסקא נחמו ובהערה פ"ב, ועיין גם בהערת החכם הגדול מהר"ם פרידמאן אות ו' והעיר שם ג"כ על אשר העירותי בהערה שם: (נה) רד"ו שנים. בב"ר פצ"א אות ב' מובא בשם ר' אבא בר כהנא בישרם שהם עתידין לעשות שם ר"י שנה מנין רד"ו, וכן מובא בילקוט רמז קמ"ח וברש"י עה"ת ובלקח טוב, וכן מובא בתנחומא הנדפס אות ח' מהו רדו שירדו שמה ונשתעבדו במצרים כמנין רד"ו. ובב"ר פצ"א אות ו' נשמטו המלות „כמנין רד"ו": (נו) ד"א רדו ללמדך שכל הלוקח תבואה מן השוק ירידה היא לו. וכן מובא בב"ר פצ"א אות ו', ובתנחומא הנדפס אות ח', ועיין מנחות דף קג ע"ב על הכתוב והיה חייך תלואים לך מנגד זה הלוקח חטים לשנה, וע"ש בפירש"י שכתב כיון שאין לו קרקע לזרע וכן לא יהיה לו כסף לשנה הבאה לכן יפחד לילה ויומם, אבל יותר נכון כמו שכתב בעל יפה ענף בריש מדרש אסתר כי הפחד איננו פן לא ימצא כסף לקנות, אבל יפחד פן יהיה שדפון ובצורת בארץ: (נז) בני ישראל אין כתיב כאן. תנחומא הנדפס אות ח' וב"ר פצ"א אות ו': (נח) ולפי שלא היו בדור המבול עשרה. עד הסיום דהיינו שמונה ליתא בכ"י רומי: (נט) ואל שדי יתן לכם רחמים ילמדנו רבינו עד כמה תפלות חייב אדם להתפלל ביום. כל המאמר הזה מאות י"א וכן המאמרים שלאחריו מן אות י"ב ואות י"ג עד סופו המסיים על אחת כמה וכמה, ליתא בכ"י אקספארד ובכ"י רח"ס ובכ"י פארמא, והוספתי מכ"י רומי, ואולי השמיט הסופר הראשון מן ואל שדי יתן לכם רחמים ילמדנו רבינו עד ואל שדי יתן לכם רחמים ילמדנו רבינו באות י"ד, או שהוסיף המעתיק בכ"י רומי ע"פ תנחומא הנדפס, כי נמצא שמה כל זה, רק המעתיק הזה השמיט מאמר אחד מהנדפס והוא התחלת אות י' ואל שדי יתן לכם רחמים זש"ה על זאת יתפלל כל חסיד, עד אמצע אות י', והחל מן ואל שדי מה ראה יעקב לברכם, והטעם כי נמצא מאמר הדומה לזה בכ"י שלנו אות י"ד ואות ט"ו. ועל השינויים אעיר על כולן בהערות: (ס) עד כמה תפלות חייב אדם להתפלל ביום. בנדפס אות ט' הגי' בכל יום, ובנדפס פרשה חיי אות ה' נמצא ג"כ השאלה הזו, וגורס שם כמה תפלות אדם מתפלל ביום: (סא) כך

שנו

מג׳ תפלות שתקנו אבות העולם, (סב) אברהם תיקן תפלת שחרית, (סג) שנאמר וישכם אברהם בבוקר [אל המקום אשר עמד שם] (בראשית יט כז), יצחק תיקן תפלת מנחה, (סד) שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב (שם כד סג), יעקב תיקן תפלת ערבית, (סה) שנאמר ויפגע במקום (שם כח יא), (סו) ואף דניאל כתיב ביה וזמנין (תלתא) [תלתה] ביומא [הוא ברך על ברכוהי] (דניאל ו יא) (סז) ולא פירש באיזה שעה, בא דוד ופירש ערב ובוקר וצהרים וגו׳ (תהלים נה יח), לפיכך אין אדם רשאי להתפלל יותר משלש תפלות ביום, (סח) ור׳ יוחנן אמר (סט) ולואי מתפלל אדם והולך כל היום כולו. שאל אנטונינוס את רבינו הקדוש מהו להתפלל בכל שעה, אמר ליה אסור, אמר ליה למה, אמר ליה (ע) שלא תהא נוהג קלות ראש בגבורה, לא קיבל ממנו, (עא) מה עשה, השכים אצלו, (עב) א״ל קירי בדא, לאחר שעה נכנס אצלו, א״ל (עג) (אמנה רטוק) [אמפרטור], לאחר שעה א״ל שלום עליך המלך, א״ל (עד) מה אתה מבזה על המלכות, א״ל ישמע אזניך (עה) מה שאתה מוצא מפיך, ומה אתה בשר ודם השואל בשלומך בכל שעה, (עו) אתה אומר כך, המבזה מלך מלכי המלכים הקב״ה על אחת כמה וכמה, (עז) שלא יהא מטריח בכל עת: (עח) ר׳ יוסי בן חלפתא אומר עתים הם

הערות ותקונים

שנו רבותינו אין מתפללין יותר מג׳ תפלות שתקנו אבות העולם. אין זה לשון משנה, ובמשנה ברכות (דף כו ע״א) שנינו תפלת השחר עד חצות כו׳ תפלת המנחה עד הערב כו׳ תפלת הערב אין לה קבע, ועיין שם בגמרא איתמר ר׳ יוסי ב״ר חנינא אמר תפלות אבות תקנום, ובירושלמי ברכות פ״ד ה״א (דף ז׳ ע״א) ר׳ יהושע בן לוי אמר תפלות מאבות למדום, תפלת השחר מאברהם כו׳ כמו שהוא בתנחומא לפנינו ובתנחומא מקץ אות ט׳ שהעתיק זה מן התנחומא כ״י שלפניו, וכן הוא במדרש שוחר טוב מזמור נ״ה מי תקן אותם אבות העולם כו׳. אולם בתנחומא חיי אות ה׳ נמצא התשובה ר׳ שמואל בר נחמן אמר לפי שהיום משתנה ג׳ פעמים בכל יום לפיכך צריך האדם להתפלל ג׳ פעמים בכל יום לקוח מן הירושלמי ברכות שם מאיכן למדו ג׳ תפלות ר׳ שמואל בר נחמני אמר כנגד ג׳ פעמים שהיום משתנה על הבריות, וכן המאמר שם מר׳ יהושע בן לוי לקוח מהירושלמי, ומזה תראה שבפ׳ חיי הוא מן מסדר התנחומא הנדפס. אולם בפ׳ מקץ נעתק כולו מן התנחומא כ״י שלנו: (סב) אברהם תקן תפלת שחרית. ברכות דף כו ע״ב וירושלמי ברכות שם: (סג) שנאמר וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם. בתנחומא הנדפס נוסף ואין עמידה אלא תפלה שנאמר ויעמוד פנחס ויפלל (תהלים קו ל) וכן הוא בבבלי ברכות שם ובירושלמי שם ובמדרש שו״ט שם: (סד) שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה. בנדפס נוסף ואין שיחה אלא תפלה שנאמר תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה׳ ישפוך שיחו, וכן הוא בברכות בבלי וירושלמי שם ומדרש שוחר טוב שם: (סה) שנאמר ויפגע במקום. בתנחומא הנדפס נוסף ואין פגיעה אלא תפלה שנאמר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי (ירמיה ז טז) וכ״ה בבבלי וירושלמי ושוחר טוב שם: (סו) ואף דניאל כתיב ביה כו׳. בירושלמי ברכות שם יכול יהא מתפלל שלשתן כאחת פירש דניאל וזימנין תלתא ביומא הוא בירך על ברכוהי וגו׳. וכן הוא בבבלי ברכות דף ל״א ע״א: (סז) ולא פירש באיזה שעה בא דוד ופירש ערב ובקר וצהרים. בנדפס עמד דוד, ובירושלמי שם יכול יהא מתפלל שלשתן בכל שעה שירצה כבר פירש דוד ערב ובקר וצהרים, ועיין בבבלי ברכות דף כ ע״ב, ובמדרש שו״ט מזמור נ״ה ערב ובקר וצהרים אשיחה מכאן שצריך אדם להתפלל שלש תפלות ביום: (סח) ור׳ יוחנן אמר. ירושלמי ברכות פ״ד ה״ג (דף ח סע״א) שמעון בר ווא בשם ר׳ יוחנן ולואי שיתפלל אדם כל היום, וכן מובא בשמו בבבלי ברכות דף כא ע״א, ובשני המקומות האלו לא נזכר הך דר׳ יוחנן רק לענין אחר היינו ספק אם התפלל או לא אם צריך עוד הפעם להתפלל: (סט) ולואי מתפלל אדם והולך כל היום כולו. בנדפס ליתא מלת „כולו", ובירושלמי ולואי שיתפלל אדם כל היום, ובבבלי ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו: (ע) שלא תהא נוהג. בנדפס שלא ינהג: (עא) מה עשה. בנדפס מה עשה רבינו הקדוש: (עב) אמר ליה קירי בדא. בנדפס קירי ברא, ויש לתקן שצ״ל קירי ברא כמו שהביא המוספי בערך כר האחרון (ערך כירי) וז״ל ילמדנו (מכנה את התנחומא בשם ילמדנו) פרשה מקץ אמר ליה קירי כירי, פי׳ בל״י שלום עליך, וכוון להמלות היוניות χαιρε κύριε ואולי צ״ל קירי ביבי, כמו שתמצא במדרש איכה פ״א בפסוק היו צריה לראש ביבי דומיני אמפרטור ופי׳ vive יחי (עס לעבע): (עג) אמנה רטוק. המלה משובשת ונפרדה וצ״ל אמפרטור, ונמצא לנכון בנדפס והיא המלה Imperator שפירושה מושל: (עד) מה אתה מבזה על המלכות. בנדפס מה אתה מבזה במלכות: (עה) מה שאתה מוצא מפיך. בנדפס מה שפיך אומר: (עו) אתה אומר כך, המבזה ממ״ה כו׳. בנדפס אתה אומר מבזה, יש לתקן כמו שהוא בכ״י: (עז) שלא יהא מטריח בכל עת. בנדפס שלא יהא אדם מטריחו בכל שעה: (עח) ר׳ יוסי בר חלפתא. נשנה בפסיקתא פסקא שובה (דף קנז ע״ב) ובירושלמי מכות פ״ב ה״ט, ושו״ט מזמור ס״ה, ומדרש איכה בפ׳ סכותה, ועיין בפסיקתא שם

ובהערה

לתפלה, שנאמר ואני תפלתי לך ה' עת רצון (תהלים סט יד), אימתי עת רצון בשעת שהצבור מתפללין, לפיכך צריך אדם להשכים לתפלה, שאין לך גדולה מן התפלה, (עט) שהרי משה נגזר עליו שלא יכנס לארץ, ושלא לראותה, (פ) ועל שהרבה בתפלה, ויראהו ה' את כל הארץ וגו' (דברים לד א), וכן חזקיה נתפלל וביטל הגזירה, ואף יעקב ששלח בניו למצרים נתפלל עליהן, ואל שדי יתן לכם רחמים:

[יב] [**ואל** שדי יתן לכם רחמים]. מה ראה יעקב לברכן באל שדי, ללמדך (פא) שהרבה יסורין באו עליו, עד שהוא במעי אמו עשו מריב עמו, שנאמר ויתרוצצו הבנים בקרבה (בראשית כה כב), וכן הוא אומר על רדפו בחרב אחיו ושחת רחמיו (עמוס א יא), (פב) רחמו כתיב, ברח מפני עשו ללבן, (פג) ראה כמה צרות, הייתי ביום אכלני חורב וגו' (בראשית לא מ), (פד) היאך שיצא רדף אחריו לבן להורגו [שנאמר] וירדוף אחריו דרך (שלשת) [שבעת] ימים (שם לא כג) נמלט ממנו בא עשו בקש להורגו הפסיד עליו כל אותו דורון עזים מאתים וגו' (שם לב טו), יצא מעשו באתה עליו צרת דינה, (פה) ואח"כ צרת רחל, ואח"כ הצרות הללו, בקש לנוח קימעא, (פו) עד שבאתה צרת יוסף, (פז) ואח"כ צרת יצחק אביו שמת עשר שנים אחר מכירתו של יוסף, והכתוב צווח לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז (איוב ג כו), אח"כ באה עליו צרת שמעון, ואח"כ צרת בנימן, לפיכך היה מתפלל ואל שדי (פח) ואומר מי שאמר לשמים ולארץ די יאמר ליסורי די, לפי כשברא הקב"ה לשמים ולארץ נמתחין והולכין עד שאמר להן הקב"ה די לפיכך כתיב ואל שדי:

[יג] **וישא** עיניו וירא את בנימן אחיו בן אמו (בראשית מג כט), (פט) שמח שהיה דומה לאמו, שכך כתיב בן אמו, מיד ויצו את אשר על ביתו לאמר מלא את אמתחות האנשים אוכל וגו' (שם מד א) (צ) אמר למנשה, מלא את אמתחות, ואת גביעי גביע הכסף וגו' (שם שם ב), הבקר אור והאנשים שלחו (שם שם ג), (צא) למה לא שלחן בלילה, אמר יוסף אם אני מעלה אותן בלילה, אין כל בריה יכולה להן, לפי שנמשלו לחיות, גור אריה יהודה (בראשית מט ט), דן גור אריה (דברים לג כב), יהי דן נחש (בראשית מט יז), נפתלי אילה שלוחה (שם שם כא) בנימן זאב יטרף (שם שם כז): הם יצאו את העיר לא הרחיקו (שם מד ד), (צב) אמר יוסף אם ירחיקו אין כל בריה יכולה להחזירן: קום רדוף אחרי האנשים (שם), כל זמן (צג) שאימת (ברך) [כרך] עליהן: והשגתם (שם). הוי שוגג

הערות ותקונים

ובהערה י"ב שיש גירסאות ר' יוסי בר חלפתא: (עט) שהרי משה. בנדפס תדע שהרי משה: (פ) ועל שהרבה בתפלה ויראהו ה'. בנדפס כתוב בו ויראהו ה': (פא) שהרבה יסורין באו עליו. בנדפס באות י' שהרבה יסורין עברו על יעקב: (פב) רחמו כתיב. זה נשמט בנדפס. ובפסיקתא פסקא דזכור (דף כג ע"א) מה חטא חטא עשו על אמו כשהוא יוצא ממעי אמו חתך מיטרון שלה שלא תלד הה"ד רדפו בחרב אחיו ושחת רחמיו. ושם בהערה מ"ו העירותי בכ"י כרמולי ובתנחומא תנא ושחת רחמיו רחמו כתיב, ובספרים שלנו אינו כן וחולק על המסורה: (פג) ראה כמה צרות. בנדפס והיה שם עשרים שנה בצרות רבות: (פד) היאך שיצא. בנדפס ואחר שיצא: (פה) ואח"כ צרת רחל. בנדפס יצא מצרת דינה באה עליו צרת רחל: (פו) עד שבאתה עליו צרת יוסף. בנדפס באה עליו צרת יוסף: (פז) ואח"כ צרת יצחק אביו שמת עשר שנים אחר מכירתו של יוסף. זה נשמט בנדפס: (פח) ואומר מי שאמר לשמים ולארץ די כו'. לזה המאמר כוון רש"י בפי' התורה (מקץ מ"ג י"ד) ומדרשו מי שאמר לעולם די יאמר די לצרותי שלא שקטתי מנעורי, צרת לבן, צרת עשו, צרת רחל, צרת דינה, צרת יוסף, צרת שמעון, צרת בנימין: (פט) שמח שהיה דומה לאמו שכך כתיב בן אמו. בנדפס בטעות שמח בו שראה בו דמות דיוקנו של אביו, כי פה דורש על לשון הכתוב „בן אמו": (צ) אמר למנשה. וכן בתרגום יב"ע מקץ מד א' ופקד ית מנשה דממנא אפוטרופוס על ביתיה: (צא) למה לא שלחן בלילה. זה נשמט בנדפס: (צב) אמר יוסף אם ירחיקו אין כל בריה יכולה להחזירן, בילקוט סוף מקץ הביא בשם מדרש וז"ל הם יצאו את העיר לא הרחיקו כמ"ד רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה אמר אם יתרחקון מן העיר אפילו מיל אחד אין כל בריה יכולה להחזירן: (צג) שאימת כרך עליהן. כן תקנתי, ובנדפס שאימת העיר עליהן, וכן מובא בילקוט שם בשם מדרש בעוד שאימת כרך עליהם, וכן מובא בילקוט שם בשם מדרש והשגתם בשי"ן כתיב שגג אותם בדברים אחד רך ואחד קשה, למה שלמתם רעה תחת טובה זה קשה, הלא זה ישתה אדוניו בו הרי רך וכן עשה ויסיגום וידבר עליהם שגג אותם בדברים ע"כ. ובאסתר שנה רביעית צד 352 העירותי כי במדרש חסר ויתיר צד 40 נמצא והשגתם ואמרת אליהם למה כתוב בשי"ן וקורין בסמ"ך עליהם הדברים אחד רך ואחד.

אותם בדברים אחת קשה ואחת רכה: הלוא זה אשר ישתה אדוני בו וגו' (בראשית מד ה), ויקרעו שמלותם וגו' (שם שם יג), אמר להן הקב"ה (צד) אתם הקרעתם בגדי אביכם בדבר של חנם, (צה) כך אתם תקרעו בדבר של חנם, ויעמוס איש על חמורו (שם), (צו) לא הוצרך אחד מהן לחמורו, והן עומדין ומחבטין לבנימין על כתפיו ואומרים לו, (צז) אי גנב ברה דגנבתא ביישתני בן אמך את, כך היא ביישה (אמך) את אבינו, (צח) ותגנוב רחל את התרפים (שם לא כ), בזכות אותן המכות שהכתוהו על כתפיו זכה ושרתה שכינה על כתפיו שנאמר ובין כתפיו שכן (דברים לג יב): ויבא יהודה ואחיו ביתה יוסף (בראשית מד יד), מהו ביתה יוסף, והלא בכל יום ויום יוצא לדון בבימה, אלא אותו היום לא יצא, שלא לבייש את אחיו בפני המצריים: ויפלו לפניו ארצה (שם), לקיים מה שנאמר הנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי (שם לז ט): ויאמר להם יוסף מה המעשה הזה אשר עשיתם (שם שם טו), אמר להם יוסף אני אומר לכם מפני מה גנבו הנער הזה לקסום בו ולידע היכן אחיו: ויאמר יהודה מה נאמר לאדני (שם שם טז), (צט) מה נאמר על כסף ראשון, ומה נדבר על כסף שני, מה נצטדק על הגביע: האלהים מצא את עון עבדיך (שם), אל תקרא מצא אלא מוציא, לעולם אין שני אחין נכנסין לבית המשתה ביחד (ק) מפני העין, ואנו נמצאינו כולנו בערוגה אחת בעון אחד שהיה בידינו, אמר להם אחיכם זה לא היה עמכם באותה שעה, אמרו לו כל הנמצא עם הגנב נתפש עמו, אמר להם ומה אחיכם הראשון שלא גנב ולא ציער אתכם, אמרתם טרוף טורף, זה שגנב וציער אתכם על אחת כמה וכמה, (קא) לכו אמרו לאביו טרוף טורף, והלא דברים ק"ו ומה תקלה שבאה (קב) על ידי צדיקים היתה מחיה לכל העולם, זכות שיביא הקב"ה על ידיהם על אחת כמה וכמה (קג)]:

[יד] (קד) [ד"א] ואל שדי יתן לכם רחמים. (קה) ילמדנו רבינו מנין התקינו לברך על המזון, שנאמר ואכלת ושבעת וברכת (דברים ח י), הרי לאחריו, לפני המזון מנין, (קו) שנה ר' חייא בשם ר' עקיבא קודש הלולים לה' (ויקרא יט כד), מלמד שהוא טעון ברכה לפניו ולאחריו, אמר הקב"ה כשם שאני זקוק להוריד גשמים ולהשיב רוחות ולהוריד טללים, אף אתה זקוק לברכני, וזהיר להתפלל לפני, לא תהא רואה את עצמך בשעת הרווחה (קז) לבזה את התפלה, וכיון שתגיע הצרה תהא עומד

הערות ותקונים

ואחד קשה, וידידי הרב החכם הגדול ד"ר בערלינער המו"ל את המדרש הקטן הזה הגיה סימן השאלה, כי הטעם בלתי מובן. ועיקר חסר מן הספר, והעירותי בהסחר שם כי מצאתי המאמר בילקוט מקץ, והוא המאמר שהבאתי. וצ"ל במדרש חסר ויתר [שנם] עליהם בדברים. ויש לתקן בהסחר בשם מפרש צ"ל בשם מדרש וידבר עליהם צ"ל וידבר אליהם: (צד) אתם הקרעתם בגדי אביכם. בנדפס אתם גרמתם לקרוע בגדי אביכם: (צה) כך אתם תקרעו בדבר של חנם. בנדפס נוסף אמר רבי יצחק השבטים קרעו על בנימין לפיכך יצא ממנו מרדכי שקרע על ישראל שנאמר ומרדכי ידע את כל אשר נעשה ויקרע מרדכי את בגדיו (אסתר ד' א') וזה נשנה גם בב"ר פפ"ד אות ג' בנימין גרם לשבטים לקרוע והיכן נפרע לו בשושן הבירה שנאמר ויקרע מרדכי את בגדיו, וכ"ה גם באסתר רבה ריש פ"ח: (צו) לא הוצרך אחד מהן לחמורו והן עומדין ומחבטין לבנימין. בנדפס לא הוצרך אחד לסייע לחברו והיו עומדין ומחבטין לבנימין: (צז) אי גנב, פי' אוי לך גנב, בנדפס נשמטה מלת „אי": (צח) ותגנב רחל את התרפים. הראיה מן הכתוב נשמט בנדפס: (צט) מה נאמר על כסף ראשון. נשנה גם בב"ר פצ"ב אות ט', ועיין שם שדורש עוד מה נאמר לאדוני במעשה תמר כו': (ק) מפני העין, פי' מפני עין הרע. ובנדפס חסרים המלות „מפני העין": (קא) לכו אמרו לאביו טרוף טורף. בנדפס נוסף הלך החבל אחר הדלי: (קב) על ידי צדיקים. בנדפס ע"י צדיק: (קג) על אחת כמה וכמה. עד כאן הוספתי מכ"י רומי: (קד) ד"א ואל שדי. מלת „ד"א" הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי, ומכאן ואילך מתחיל ג"כ בכ"י רח"ס וכ"י פארמא, ועד סיום המאמר שלפניו נמצא בנדפס, ומן ד"א ואל שדי ליתא שם, רק קצת מזה הביא בהתחלת אות י': (קה) ילמדנו רבינו. זה מובא ג"כ בכ"י מינכען (בית המדרש שם ח"ו צד 94): (קו) שנה ר' חייא בשם ר' עקיבא קודש הלולים לה'. בת"כ קדושים פרשה ג' בפ' קדש הלולים לה', הלולים מלמד שהוא טעון ברכה לפניו ולאחריו מיכן היה ר' עקיבא אומר לא יטעום אדם כלום קודם שיברך. ובברכות דף לה ע"א מובא זה בשם תנו רבנן, ומזה תראה שעד למה שכתבתי באיזה מקומות בהערותי להפסיקתא הישנה שהרבה מקומות מובא בשם תני ר' חייא ונמצאו המאמרים בספרא, ולפי זה נסדר הספרא ע"י ר' חייא, וכן המאמר שמובא בתנחומא שנה ר' חייא הוא נשנה בספרא קדושים שם שהבאתי: (קז) לבזה את התפלה.

בכ"י

ומתפלל, (קח) לאו בני לא תעשה, אלא קודם שתבא הצרה תהא (קח*) מקדים ומתפלל, שנאמר היערוך שועך לא בצר וכל מאמצי כח (איוב לו יט), (קט) תדע שהרי יעקב אבינו היה בנימן עמו, ואינו יודע מה עתיד להגיעו, התחיל להקדים ולהתפלל, שנאמר ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש ושלח לכם את אחיכם אחר ואת בנימן, (קי) וכן אמר המשל אוקיר לאסיא עד דלא תצטרך ליה, מהו וכל מאמצי כח, שכך היו עושין מאמצי כח:

[טו] [**ואל** שדי יתן לכם רחמים]. זש"ה על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצא וגו' (תהלים לב ו). (קיא) זבדי בן לוי ור' יוסי בן פיטרס ור' יהושע בן לוי (קיב) אחד קרא מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (שם לא כ), ואחד קרא וישמחו כל

הערות ותקונים

בכ"י מינכען בטעות ובזה את התפלה ונ"ל לבזה את התפלה, ובנדפס נמצא בהוספת דברים אמר ר' אלעזר לא תהא בוסר בשעת הרוחה שלא להתפלל, אמר הקב"ה כשם שאני זקוק להוריד גשמים וטללים ולגדל צמחים להחיות הבריות כך תהא זקוק להתפלל לפני קונך ולברך אותי מעין מעשי ולא תאמר אני בריות מה אני מתפלל וכשתגיע לך צרה תבא ותתפלל אלא עד שלא תבא לך הצרה הוי מקדים ומתפלל: (קח) לאו בני. וכ"ה בכ"י רומי, ובכ"י רח"ס, ובכ"י מינכען וכ"י פארמא חסרים המלות „לאו בני": (*קח) מקדים ומתפלל. כ"ה בסנהדרין דף מד ע"ב: (קט) תדע שהרי יעקב אבינו. וכ"ה הגי' בכ"י רח"ס וכ"י פארמא ובכ"י מינכען, אולם בכ"י רומי גי' אחרת במאמר הזה, אחר שהביא הכתוב היערוך שועך לא בצר וכל מאמצי כח, מתחיל שם אמר ר' אלעזר משל אוקיר אסייך עד שלא תצטרך ליה, מהו כל מאמצי כח, אמר ר' יוחנן שכך היו מאמצי כח עושים תדע לך שהרי יעקב אבינו עד עכשיו בנימין היה אצלו ואינו יודע מה עתיד להגיעו התחיל מקדים ומתפלל עליהם מנין ממה שקראו בענין ואל שדי יתן לכם רחמים. ומתנחומא הנדפס אות י' משמע שכך היה לפניו בתנחומא כ"י: (קי) וכן אמר המשל אוקיר לאסיא. ובכ"י מינכען וכן הוא המשל כו'. ובילקוט איוב רמז תתק"כ הביא מאמר אחד מגמרא סנהדרין דף י' [נ"ל דף מד ע"ב] על הכתוב היערוך שועך, ואחר שסיים מאמר הבבלי שם ר' יוחנן אמר לעולם יבקש אדם רעים [בגמרא רחמים] שיהו הכל מאמצין את כחו ולא יהו לו צרים מלמעלה, הביא עוד וכל מאמצי כח שכך היו עושים מאמצי כח אוקיר לאסיא עד דלא תצטרך ליה. וזה הוא מתנחומא כ"י שלפנינו וחסר הציון „תנחומא", ואולי הציון תנחומא שלאחר זה מוסב גם על זה. ובכ"י רומי אמר ר' אלעזר משל אוקיר אסייך. ובנדפס אות י' אמר רבי אלעזר כתוב בספר בן סירא אוקיר לאסיאך עד שלא תצטרך ליה, הוסיף „כתוב בספר בן סירא" ובירושלמי תענית פ"ג ה"ו (דף סו ע"ד) אמר ר' לעזר אוקיר לאסייך עד דלא תצטרך ליה מה טעמא היערוך שועך לא בצר וכל מאמצי כח. מזה תראה שהנוסחא אמר ר' אלעזר אוקיר אסייך היתה גי' נכונה וכמו שמובא ג"כ בשמו בירושלמי. ובשמות רבה פכ"א אות ז' ד"א מה תצעק אלי הה"ד היערוך שועך לא בצר מהו כן אמר ר' אלעזר בן פדת המשל אומר כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו, הביא המסדר הזה בלשון עברית והוסיף „בן פדת", ובפסיקתא רבתי פסקא עשר תעשר ד"א כבד את ה' מהונך אמר רבי אליעזר [נ"ל אלעזר] כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו, ע"כ. ובס' בן סירא ל"ח א' בתרגום סורי יקר אסיא עד לא מתבעא לך. ובספר אלפא ביתא דבן סירא נמצא אוקיר לאסיא עד דלא תצטרך ליה: (קיא) זבדי בן לוי ור' יוסי בן פיטרס. בכ"י רומי נוסף ג' בני אדם אמרו ג' פסוקים בשעת סילוקן מן העולם, זבדי בן לוי ר' יוסי בן פטרס ור' יהודה בן לוי, יש לתקן שם ור' יהושע בן לוי, וכן תראה בירושלמי ע"ז פ"ג ה"א (דף מב ע"ג) זבדיי בן ליואי ור' יוסי בר פיטרס ור' יהושע בן לוי אמרין תלתא פסוקין מי דמכין. וכן בב"ר פל"ב אות ב' על זאת יתפלל כל חסיד זבדי בן לוי ור' יהושע בן לוי ור' יוסי בר פטרון תלתיהון אמרין אלין קריא כד דמכין, פי' שלשתם אמרו ג' מקראות כשנפטרו מן העולם. ובב"ר פס"ב אות ב' הגי' ור' יוסי בן פרטא בטעות, ובילקוט רמז ק"י בשם ב"ר ר' יוסי בן פטריה, ובילקוט תהלים רמז תשי"ט בשם ב"ר ר' יוסי בן פטרס, אולם בילקוט ישעיה רמז ש"ל הביא ור' יוסי בר פנחס, והוא תיקון המדפיסים. ובמדרש שמ"ר פנ"ב אות ג' זבדי בן לוי ור' יוסי בן פטרוס ור' יהושע בן לוי קראו כל אחד ואחד מהן בשעת סילוקן מן העולם. וגם בכ"י מינכען הגי' כמו בכ"י אקספארד שלפנינו, ושם הביא ר' יוסי בן פיטוי ונ"ל פיטרס, וכן בכ"י רח"ס הגי' כמו לפנינו ושם מובא ור' יוסי בן פיטא נ"ל בן פטרוס, ובכ"י פארמא ור' יוסי בן פייטא. ובפסיקתא הישנה פסקא שובה (דף קנח ע"א) נמצא מאמר אחד בשמם זבדי בן לוי ור' יוסי בר פייטרס ורבנן, וע"ש בהערה כ"ט שבמדרש וי"ר פי"ז אות ב' מובא המאמר מפסיקתא שובה ובטעות ר' יוסי בן פרסם, ויש נוסחאות בן פרטס, ובמנורת המאור הביא ר' יוסי בן פנחס, וכן במדרש שו"ט מזמור ה' זבדי בן לוי ור' יוסי בר פנחס ור' יהושע בן לוי, אולם אך למותר להביא ראיה ממרחק על הגי' פטרוס, רק כי כן מובא המאמר הזה בעצמו בירושלמי ובב"ר ובשמ"ר ובילקוט: (קיב) אחד קרא.

בירושלמי

חוטֵי בך לעולם ירננו ותסך עלימו (תהלים ה יב), ואחד קרא על זאת יתפלל כל חסיד אליך. [לעת מצא] (שם לב ו), מהו לעת מצא, (קיג) לעת מיצוי היום: (קיד) ד"א לעת מצא, לעת מיצוי הנפש. (קטו) אמר (ר' יהושע) [ר' ישמעאל] צריך אדם שיהא מתפלל על יציאת הנפש, שאין לך דבר קשה מיציאת נפש. היאך היא יוצאה, (קטז) ר' יוחנן אמר כפיטורי היוצאת בפי ושט (פי' החבל בשעה שמושכין אותו בנקב של ספינה לקשרה בו), כך הנפש בשעה שהיא יוצאה מן האדם, שאין אדם צריך להאמין בעצמו עד יום מותו, (קיז) וכך שנו רבותינו, אל תאמין [בעצמך] עד יום מותך, (קיח) מעשה באדם אחד מין שהיה רבו שונה ואומר אל תאמין בעצמך עד יום מותך, והיה חולק על דברי רבו, אמר הקב"ה זה בא לחלוק על התורה, מה עשה לו, ניסה

הערות ותקונים

בירושלמי ע"ז שם הגי' חד מיניהון אמר על זאת יתפלל כל חסיד אליך וגו', וחד אמר וישמחו כל חוסי בך וגו', וחד אמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך וגו'. ובב"ר פס"ב אות ב' חד מנהון אמר על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא (תהלים לב ו), כי בו ישמח לבנו (שם לג כא), ואוחרנא אמר תערוך לפני שלחן נגד צוררי (שם כג ה) וישמחו כל חוסי בך (שם ה יב), ואוחרינא אמר כי טוב יום בחצריך מאלף [בחרתי הסתופף בבית אלהי] (שם פד יא), ורבנן אמרי מה רב טובך (שם לא כ), וכן הוא בב"ר פל"ב אות ב' רק במקום ורבנן אמרי הגי' שם ויש אומרים מה רב טובך. ואין ספק אצלי כי נתוספו במדרש הפסוקים „כי בו ישמח לבנו" וכן „תערוך לפני שלחן נגד צוררי", כי כל אחד קרא רק פסוק חד, גם הפסוק וישמחו כל חוסי בך מוקדם לפסוק תערוך לפני שלחן, ובאמת לא נמצאים במדרש שו"ט שם, וכך הנוסחא שם, חד אמר וישמחו כל חוסי בך, וחד אמר על זאת יתפלל כל חסיד אליך, ואידך אמר כי טוב יום בחצריך מאלף, ואית דאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, אולם בשמ"ר הגי' כך אחד קרא על זאת תפלל כל חסיד והאחד קרא מה רב טובך אשר צפנת והאחד קרא כי בו ישמח לבנו, ע"כ. והכתוב האחרון נוסף במקום וישמחו כל חוסי בך לעולם ירננו אשר הוסיף אחד ע"פ ב"ר: (קיג) לעת מיצוי היום. מובא גם בב"ר פל"ב אות ב', ופי' לעת הגיע היום לערוב ר"ל שהגיע קצו: (קיד) ד"א לעת מצוא לעת מיצוי הנפש. וכן בב"ר שם לעת מיצוי הנפש, ומובא בילקוט תהלים רמז תשי"ח וז"ל על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא לעת מצוי נפש וכן שנו רבותינו אל תאמין בעצמך עד יום מותך עכ"ל, העתיק התחלת וסוף המאמר והשמיט באמצע, ובעל המ"כ בב"ר שם הביא דברי הילקוט: (קטו) אמר ר' יהושע. כן הוא גם בכ"י פארמא, ותקנתי אמר ר' ישמעאל, כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י מינכען, וכן בנדפס אות י' איתא ד"א לעת מצוא יתפלל על מיצוי הנפש דאמר ר' ישמעאל אין לך קשה מיציאת הנפש. ויש להעיר כי בנדפס שם נוסף בראש אות י' מאמר אחד בשם ר' אבא ואח"כ הביא עוד שם „ד"א לעת מצוא זו מיתה דאמר ר' ישמעאל תשע מאות ושלשה מיני מיתה הם שנאמר למות תוצאות, תוצאות בגימטריא הכי הוי קשה שבכלן אסכרה וטובה שבכלן נשיקה". זה הוסיף המדפיס דפוס מאנטובה מגמרא בבלי ברכות דף ח ע"א, ובטעות הביא בשם ר' ישמעאל, וזה נשתרבב ממאמר שלאחריו, ובגמרא שם מובא בשם רב נחמן בר יצחק: (קטז) ר' יוחנן אמר כפיטורי היוצאת בפי ושט. בכ"י רח"ס כפוטרי, ובכ"י פארמא כפיטורין, בכ"י רומי כקפיטורין, וכן במדרש קה"ר פ"ו פסוק ו' כיצד יוצאת הנפש ר' יוחנן אמר כקפיטורין מתוך הושט, וכן בתנחומא הנדפס אות י' גורס כקפוטרין יוצאה מתוך הושט, ובנדפס שם נוסף רבי חנניה אמר כצפורין בתוך הושט, שמואל אמר כסולם הפוך, ויש לתקן כסילון רטוב והפוך, וזה הוסיף מן וי"ר וקה"ר. ובוי"ר פ"ד אות ב' איתא ר' ברכיה ור' קרילפה בשם ר' יוחנן אמרין כפיטורין היוצאין מן הושט, וכן תראה בבבלי ברכות דף ח ע"א ואית דאמרי כפיטורי בפי ושט, ובמ"ק דף כט ע"א כתוב מפורש בשם ר' יוחנן, ופירש"י שם כפיטורי בפי ושט, יש אוקיאנוס יש בו מקומות שאינו מקבל ברזל ומחברין לוחי הספינה ע"י חבלים ועקלים שתוחבין בנקביו ותוקעין אותו בדוחק לפי שהן גסין כמדת הנקב. פיטורי חבלים דמתרגמינן ופיטורי ציצים (מ"א ו) אטונין. בפי ושט, הוא הנקב שהוא עגול כפי ושט, עכ"ל. והערוך ערך פי טורי הביא מאמרם מברכות וגורס פי טורי, וכתב פי' כאדם שרוצה להוציא חבל שיש בו קשר בחור של תורן ויש בו טורח גדול, וע"ש במוספי. ובילקוט תהלים רמז תשל"ח מובא פי' הערוך על כפיטורי בפי הושט, ולדעתי דברי הערוך הוא לפרש כצפורן בתוך הושט שהביא וכן תראה ברש"י מ"ק כט ע"א כצפורי בפי ושט כחבל שיש בו קשר ויוצא בקושי מן התורן, והפי' שלפנינו פי' החבל בשעה שמושכין כו' היא הוספת המעתיק בכ"י אקספארד שלפנינו, וליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא וכ"י מינכען: (קיז) וכך שנו רבותינו. אבות פ"ב מ"ד: (קיח) מעשה באדם אחד מין שהיה רבו שונה. בכ"י רומי מעשה בזקן אחד מן רבותינו שהיה שונה ואומר אל תאמין בעצמך עד שתהא כמותי. ובירושלמי שבת פ"א ה"ג (דף ג ע"ב) תמן תנינן אל תאמין בעצמך עד יום מותך מעשה בחסיד אחד שהיה יושב ושונה אל תאמין בעצמך עד יום זקנותך כגון אני, אתת חדא רוחא ונסיתיה, ושרי תהי ביה אמרה ליה לא תנוק רות

אנא

אותו, ויצא יום הכפורים לתוך גינה אחת (קיט) וראה ריבה אחת מקושטת נאה ומשובחת, ועמדה לו כנגדו, ובקש להזקק לה, השיח עמה, אמרה לו אשת איש אני, אמר לה מקובל, (קכ) אמרה לו כהנת אני, אמר לה מקובל, אמרה לו נדה אני, אמר לה מקובל, ולא זז עד שנזקק לה, (קכא) הלך וישב לו לביתו אלופסין (פי' צעור) לומר מה עבר עליו, (קכב) והיו רבותיו עולים ומבקרים אותו, (קכג) ומוצאים אותו כחולה חודש אחר חודש, לומר מה עשיתי, והוא לא היה חולה, מה עשה הקב"ה, אמר עד מתי הוא מצטער, (קכד) רמז הקב"ה לאותה שידה, והלכה ועמדה לפניו, אמרה לו עד מתי אתה מצטער, אני אותה האשה שנזקקת עמי, (קכה) רוח אני, אלא בשביל שהייתה חולק על דברי חכמים, שאמרו אל תאמין בעצמך עד יום מותך. אף דוד הסבים לומר (קכו) צריך אדם להתפלל על יציאת נפשו, (קכז) לכך אמר לעת מצוא: (קכח) [ד"א לעת מצוא], שאדם צריך להיות מקוה לדבר שידע סופו, מי היה זה, זה יעקב, אעפ"י שאמר טרוף טורף יוסף מחכה היה להקב"ה, בסוף הודיעו שיוסף חי, (קכט) ולא עוד אלא שבישרו שהוא חי, (קל) ואל שדי יתן לכם רחמים:

[טז] [ואל שדי יתן לכם רחמים]. (קלא) זש"ה אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו (תהלים צד יב), מהו אשרי הגבר, (קלב) אמר ר' יהושע אם באו

הערות ותקונים

הנה, אזיל ואיסתוי לחברך, וכן ציין הרב הגדול מהר"א יעללינעק בבית המדרש שם. ובכ"י מינכען (בית המדרש צד 5) השמיט מאמר שלם אחר שסיים לכן שנו רבותינו אל תאמין בעצמך עד יום מותך חסר [מעשה באדם אחד שהיה רבו שונה ואומר אל תאמין בעצמך עד יום מותך] והיה חולק על דברי רבו, והשמיט מן יום מותך עד יום מותך, וראיתי כי כן חסר גם בכ"י רח"ס: (קיט) באת ריבה אחת. וכ"ה בכ"י רח"ס וכ"י מינכען, ובכ"י רומי באת רוח אחת, וכן בירושלמי שהבאתי בהערה שלפניה אתת חדא רוחא, ובכ"י פארמא חסרים איזה מלות: (קכ) אמרה לו כהנת אני אמר לה מקובל אמרה לו נדה אני אמר לה מקובל. זה נשמט בכ"י מינכען, ונמצא גם בכ"י רח"ס וכ"י פארמא: (קכא) הלך וישב לו בביתו אלופסין. וכ"ה בכ"י רח"ס, ובכ"י מינכען הלך וישב לו בביתו..... הניח מקום פנוי, והמלה „אלופסין" חסרה, ובכ"י רומי הגי' חלה וישב לו בביתו אליפסן, צ"ל הלך ובטעות נעתק חלה, וכן חסרה בכ"י פארמא, ובכ"י אקספארד שלפנינו נוסף מן המעתיק „פי' צעור" וזה ליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא, וכאשר העירני ידידי הרב הגדול ד"ר קאהוט המלה משובשת, וצ"ל אלופמין, והיא המלה היונית λυπημα ופירושה צער וכאב לב (קרענקונג בטריבונג, טומפרן) ואחד הוא עם λύπη ועל ידה הועתק צער עצב עצבון מעצבה בתרגום השבעים זקנים, וכן העתיקו ע' זקנים אבל וחפוי ראש (אסתר ו יב) ועוד העתיקו ותצר לדוד (שמואל ל ו) ἐλυπήθη: (קכב) והיו רבותיו עולים ומבקרים אותו. וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובכ"י מינכען והיו רבים עולים ומבקרין אותו, ובכ"י פארמא והיו רבו' עולים: (קכג) ומוצאים אותו כחולה חודש אחר חודש לומר מה עשיתי והוא לא היה חולה. בכ"י רומי ומוציאין אותו לא חולה ורבוץ כחולה חדש אחר חדש לומר מה עשיתי, ובכ"י רח"ס ומוצאין אותו כחולה והוא לא היה חדש אחר חדש לומר מה עשיתי, ובכ"י מינכען ומוציאין אותו בחוץ והוא לא היה חולה כך עשה חדש אחר חדש לומר מה עשיתי, ובכל הנוסחאות הלשון מוקשה, וגם בכ"י פארמא הלשון משובש: (קכד) רמז הקב"ה לאותה שידה. בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ומינכען נתן לה הקב"ה רשות לאותה רוח, ובכ"י פארמא לאותה ריבה, ובכ"י מינכען שם הגי' ראה שהוא מצטער במקום לפנינו אמר עד מתי הוא מצטער: (קכה) רוח אני. ובכ"י מינכען בטעות ורוח הקדש אני. יש למחוק מלת „הקדש": (קכו) צריך אדם להתפלל על יציאת נפשו. וכ"ה בכ"י רח"ס וכ"י מינכען, ובכ"י רומי וכ"י פארמא הגי' שיהא אדם מתפלל עד שתצא נפשו: (קכז) לכך אמר לעת מצוא. וכ"ה בכ"י רומי וכ"י פארמא, ובכ"י מינכען בטעות וכך לעת מצא צ"ל לכך לעת מצא: (קכח) ד"א לעת מצוא. הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי, וכן בכ"י רח"ס וכ"י פארמא וכ"י מינכען מחובר המאמר שאדם צריך להיות אל המאמר שלפניו: (קכט) ולא עוד אלא שבשרו שהוא חי, זה נשמט בכ"י מינכען. ובכ"י רומי הגי' ולא עוד אלא שבשרו פיו שהוא חי, ובכ"י רח"ס ולא עוד אלא שבשרו יוסף חי: (קל) ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש, כ"ה גם בכ"י רח"ס, ובכ"י רומי הגי' מנין שהוא אומר ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש ושלח לכם את אחיכם זה שמעון, אחר זה יוסף, ואת בנימין זה בנימין, ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו עה"ת (מקץ מג י"ד) את אחיכם זה שמעון אחר רוח הקודש נזרקה בו לרבות יוסף: (קלא) זש"ה אשרי הגבר, מכאן עד סוף הפרשה לא העתיק המעתיק בכ"י מינכען: (קלב) אמר ר' יהושע אם באו עליך יסורים. בב"ר ריש פצ"ב אמר ר' יהושע בן לוי כל יסורים שהם באים על האדם

ומבטלים

עליך יסורין והייתה יכול ליגע בתורה, יסורין של אהבה הן, ואם לא הייתה יכול ליגע בתורה, יסורין של מרדות הן. אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו, (קלב*) אמר ר' ביסנא אין אדם בעולם שאינו בא לידי יסורין, הוי אדם חושש בעינו אינו יכול לישן, בשינו אינו יכול לישן, אלא ער כל הלילה, ואדם ער כל הלילה ויגע בתורה, זה ער וזה ער, הוי אשרי אנוש שיסוריו בתורה: (קלג) ד"א ואל שדי, אמר ר' אלכסנדרי אשרי אדם שיסורין באין עליו, והקב"ה אומר להם די, שיש להם סוף, מי היה זה, זה היה יעקב, שאמר לבניו אל שדי, אל יאמר ליסורי דייכם, הוי ואל שדי: ד"א ואל שדי, (קלד) אמר ר' אחא השמים הללו מדוק נבראו, והארץ משלג נבראת, שנאמר הנוטה כדוק שמים (ישעיה מ כב), והארץ משלג שנאמר כי לשלג יאמר הוי ארץ (איוב לז ו), כיון שאמר להם הקב"ה שיבראו היו נמתחים והולכים, אמר ר' אחא אילולי שאמר להם הקב"ה די, היו נמתחים והולכים עד שיחיו את המתים, אמר יעקב מי שאמר לשמים וארץ דייכם, הוא יאמר ליסורי דייכם, ואל שדי: ד"א ואל שדי, מהו הלשון הזה ואל שדי קשה הוא, ואם תעשו רצונו הוי מתקיים עליכם, למה שהוא ברחמיו קשה, לפיכך יתן לכם רחמים:

[יז] **מה** כתיב למעלה מן הענין, וירדו אחי יוסף עשרה (בראשית מב ג), כיון שירדו למצרים עשה יוסף בערמה (קלה) שלש פרוסטגמיות (פי' כתבים), אחד שלא יהא עבד נכנס למצרים ליקח בר, ואחד שלא ילך אדם אחד אחר שני חמורים, ואחד שלא יהא נכנס עד שיכתוב שמו ושם אביו ושם זקינו, (קלו) מה עשה יוסף צוה שיביאו לו שמות בני אדם, שהיו כתובין בכל יום ויום, נכנסו ביום הראשון, הכניסו לפניו את השמות שנכנסו, וכך בכל יום ויום היו מודיעים לו, כיון שירדו אחיו של יוסף, לא נכנסו כולם בפילי אחד, היה בעל הפילי אומר לו מה שמך, אמר לו ראובן בן יעקב בן יצחק, וכן שמעון וכן כולם, הביאו הכתבים אצל יוסף, כיון שקרא אותם, ידע שאחיו היו שם, שלח למנשה בנו, אמר ראה לאיכן הם הולכים, הלך מנשה ראה אותם מחזרין בתוך השוק, יוצאין משוק זה לשוק זה, מן מבוי זה למבוי זה, שלח אחריהם ובאו לפניו, כיון שראה אותם ודאי הכירם, ויתנכר אליהם (שם שם ז), מהו ויתנכר אליהם, (קלז) ר' יוחנן אמר נעשה נכרי עליהם, ויאמר אליהם מאין באתם (שם), אמר להם מרגלים אתם (שם שם ט), אמרו לו לא אדוני ועבדיך באו לשבור אוכל (שם שם י), שנים עשר עבדיך אחים אנחנו (שם שם יג), אמר ר' יוחנן (קלח) משל לעורבא

הערות ותקונים

ומבטלים אותו מדברי תורה יסורים של תוכחת הם אבל יסורים שהם באים על האדם ואין מבטלין אותו מדברי תורה יסורים של אהבה הן, ועיין ברכות דף ה ע"א: (קלב*) אמר ר' ביסנא אין אדם בעולם. מובא בילקוט תהלים רמז תת"נ בשם התנחומא, והוא גורס אמר רבי בזנא, ודברי הילקוט שהביא בשם התנחומא מובא במ"כ בב"ר ריש פנ"ב, ומובא גם בילקוט עקב רמז תת"נ בשם התנחומא ושם גורס לנכון אמר ר' ביסנא, והמאמר מתנחומא הוא שם עד ואם בא להקפיד: (קלג) ד"א ואל שדי אמר ר' אלכסנדרי. עיין בב"ר ריש פנ"ב: (קלד) אמר ר' אחא. עיין לעיל בראשית אות י"א: (קלה) שלש פרוסטגמיות. בכ"י רח"ס שלש פרוסדסגסיות בטעות וצ"ל פרוסטגמיות. ובכ"י רומי שלש פרוס טגמיות, יש להחבירה למלה אחת פרוסטגמיות, ובכ"י פארמא פרוס דוגמאת צ"ל פרוסדוגמיות, והמעתיק בכ"י אקספארד הוסיף „פי' כתבים" וזה ליתא בכ"י רח"ס וכ"י רומי וכ"י פארמא. והאמת שהמלה יונית φροσταγμα ופירושה דת וגזרה (בעפטהו), ועיין בפסיקתא פסקא שור או כשב ובהערה ע'. והערוך ערך דטגמא הביא בשם ילמדנו בסוף מקץ הדומה קצת למאמר התנחומא וז"ל שלשה דיטגמאות פירש יוסף אחת שלא ירד עבד ויקח בר, והשנית שלא יהא אדם מחמר שני חמורים, והשלישית שיהא שמו ושם זקנו ... והמלה דטגמא היא ג"כ יונית διαταγμα ופי' ג"כ דת וגזרה. ובב"ר פצ"א אות ד' שלש גזירות גזר שלא יכנס עבד למצרים, ושלא יכנס אחד בשני חמורים, (ושלא יוליכו המרים תבואה ממקום למקום), שלא יכנס אדם עד שלא יכתוב שמו ושם אביו ושם זקנו. המלות שהסגרתי מיותרים ונוספו מחוץ פנימה וליתא בילקוט רמז קמ"ח וכן ליתא בקה"ר פ"ט פסוק ט"ו בפסוק עיר קטנה, וכן בתנחומא לפנינו ובילמדנו המובא בערוך, וכן ליתא בלקח טוב, ועיין שם בהערה ע', ובמקום דטגמא או פרוסטגמיות הגינו „גזירות": (קלו) מה עשה יוסף. עיין לעיל אות י': (קלז) ר' יוחנן אמר נעשה נכרי עליהם. בב"ר פצ"א אות ו' ויתנכר אליהם מלמד שנעשה להם כנכרי וכן בלקח טוב, וברש"י לתורה נעשה להם כנכרי בדברים לדבר קשות: (קלח) משל לעורבא דעייל נורא לקיניה „פי' עורב שהכניס את האור לקינו". הפי' הזה נמצא ג"כ בכ"י

רומי

דעייל נורא לקיניה (פי' עורב שהכניס את האור לקינו), אמר להם אחים אתם, אמרו לו הן, ולמה לא נכנסתם כולכם בפילי אחד, אמרו לו שכך צונו אבינו (קלט) מפני עין, אמר להם חי פרעה כי מרגלים אתם (בראשית מב טז), (קמ) כשהיה נשבע לשקר היה נשבע בראשו של פרעה, (קמא) למה הדבר דומה, לאשה שגנבה שה מהעדר וברחה, והיה הרועה רץ אחריה, הלכה לביתה וכיסתו בבגד, אמר לה הרועה ראית שה אחד, אמרה לו נהא אוכלת מבשרו של זה המוטל במטה שאיני יודעת, כך יוסף כשהיה מבקש לישבע לשקר היה נשבע בחיי פרעה, ויאמרו אליו לא אדוני ועבדיך באו לשבור אוכל (שם שם י), אמר להם תדעו שאתם מרגלים, למה הייתם הולכים ומחזרים בכל המדינה, אמרו לו אח היה לנו ומכרנוהו לעבד, ומשעה שמכרנוהו אבינו יושב ומתאבל עליו, וירדנו והכסף בידינו, (קמב) לומר בכל מקום שאנו מוצאים אותו אנו פודים אותו, אמר להם אדם שמוכר דבר יכול לחזור בו, אמרו לו לכך ירדנו, וכפלים בידינו לפדותו, אמר להם ואם אינו מבקש למוכרו, אמרו לו אפילו אנו נשרפים עליו אין אנו זזים עד שנפדה אותו, אמר להם הוא אשר דברתי אליכם לאמר מרגלים אתם (שם שם יד), מה עשה ויקח מאתם את שמעון (שם שם כד), אמר אסרני והשליכני לבור, אף אני אוסר אותו, מה עשו טענו והלכו אצל אביהם, ויגידו לו את כל הקורות אותם, אמר להם לכו שברו לנו מעט אוכל (שם מג ב), אמר לו יהודה, העד העיד בנו האיש לאמר לא תראו פני וגו' (שם שם ג), אמר להם לא אשלח את בנימן אפילו אהרג, אמרו לו טוב לך לאבד נפש אחת ולא שבעים, מה עשה נתן להם את בנימן, והתחיל להתפלל עליהם ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש, לפי שאמרו דבר האיש (שם מג ז), לפיכך אמר הוא לפני האיש: ד"א ואל שדי. מדבר בישראל ובגלותם יתן לכם רחמים, (ונתן) [ויתן] אותם לרחמים לפני כל שוביהם (תהלים קו מו): ושלח לכם. הנה אנכי שולח לכם וגו' (מלאכי ג כג): את אחיכם. שלפנים מנהר סמבטיון: אחר ואת בנימן. אלו שבט יהודה ובנימן, באותה שעה נאמר שירה [שנאמר] ובאו ורננו במרום ציון ונהרו אל טוב ה' על דגן ועל תירוש ועל יצהר ועל בני צאן ובקר והיתה נפשם כגן רוה ולא יוסיפו לדאבה עוד (ירמיה לא יא): חסלת פרשה מקץ

פרשת ויגש

[א] **ויגש** אליו יהודה וגו' (בראשית מד יח). זש"ה עיר קטנה ואנשים בה מעט וגו' (קהלת ט יד). ומצא בה איש מסכן (וחכם) [חכם] וגו' (שם שם טו), (א) מהו, הפסוק הזה נאמר בכל הדורות, (ב) עיר קטנה זה הגוף, ואנשים בה מעט, אלו מאתים וארבעים ושמונה אברים [שיש באדם], ובא עליה מלך גדול זה יצר הרע, שהוא

הערות ותקונים

רומי ובכ"י פארמא, רק מלת "פי'" ליתא שם, ובכ"י פארמא הגי' עורב שהכניס האש לקינו, ובכ"י רה"ס לא נמצא זה, רק משל עורבא דעייל נורא לקוני': (קלט) מפני עין, וכ"ה בלקח טוב, ור"ל מפני עינהרע, וכן כתוב מפורש בכ"י רומי, ובכ"י רה"ס ובכ"י פארמא מפני עין רעה: (קמ) כשהיה נשבע לשקר היה נשבע בראשו של פרעה, וכן בב"ר פצ"א אות ז' ומובא בילקוט מקץ רמז קמ"ח, בזאת תבחנו חי פרעה, בשעה שהיה מבקש לשבע לשקר היה נשבע בחי פרעה וכן מובא ברש"י עה"ת ובלקח טוב: (קמא) למה הדבר דומה לאשה שגנבה שה מהעדר וברחה. בב"ר שם אמר ר' לוי משל לגדי שברח מן המרעה ונכנס אצל אשה אלמנה מה עשתה עמדה ושחטתו והפשיטתו ונתנתו בתוך המטה וכסת עליו סדין, אתון בעין ליה מן גבה אמרה כן תהא היא אתתא מנככא מבשריה הדין ואכלה אם ידע ביה. ומובא בילקוט שם בשם ב"ר והשמיט בעל המשל, גם חסר שם המלות "מה עשתה עמדה ושחטתו והפשיטתו ונתנתו בתוך המטה", וכן מובא בלקח טוב כל המשל בלשון עברי: (קמב) לומר בכל מקום שאנו מוצאים אותו אנו פודים אותו. עיין ב"ר פצ"א אות ז', ובפירש"י על התורה, ובלקח טוב (מקץ מב יג) ובב"ר ובילקוט הוא בלשון ארמי, ובלקח טוב הביא בלשון עברי:

(א) מהו הפסוק הזה נאמר בכל הדורות. כ"ה בכ"י פארמא גם בכ"י רה"ס, ובכ"י רומי מהו כך, אלא הפסוק הזה נאמר בכל הדורות: (ב) עיר קטנה זה הגוף. וכ"ה בבבלי נדרים דף לב ע"ב בשם ר' רמי בר אבא. ובמקום אלו רמ"ח אברים איתא שם אילו אברים, וכן סיים שם ומלט הוא את העיר בחכמתו זו התשובה ומעשים טובים. ובקה"ר פ"ט בפסוק ומצא בה איש מסכן אות ח' אחר שהביא הרבה

דרשות

גדול מיצר טוב, שלש עשרה שנה ויום אחד, ויצר הרע אומר נאכל ונשתה, ונעשה כל תאותינו, ויצר טוב אומר לא נאכל ולא נשתה אלא נעסוק בתורה, (ג) ושומעים ליצר הרע, למה שהוא גדול מכולם, ובנה עליה מצודים גדולים (קהלת ט יד), אלו הן הן עונות וחטאים, ומצא בה איש מסכן וחכם זה יצר טוב, ומלט הוא את העיר בחכמתו, ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא (שם), שאין שומעין ליצר טוב לפי שהוא קטן, ומי ששומע ליצר טוב אשריו, (ד) שנאמר אשרי משכיל אל דל וגו' (תהלים מא ב): (ה) ד"א עיר קטנה, זה העולם, ואנשים בה מעט, זה דור המבול, ובא אליה מלך גדול, זה מלך מלכי המלכים הקב"ה, ובנה עליה מצודים גדולים, שנאמר והנני משחיתם את הארץ (בראשית ו יג), ומצא בה איש מסכן וחכם, זה נח, ומלט הוא את העיר בחכמתו, בא אתה וכל ביתך אל התבה (שם ז א), ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא (קהלת שם), אמר הקב"ה אדם לא זכרו אבל אני זוכרו, שנאמר ויזכור אלהים את נח (שם ח א): (ו) ד"א עיר קטנה זה המדבר, ואנשים בה מעט זה דור המדבר, ובא אליה מלך גדול זה הקב"ה, ובנה עליה מצודים גדולים אימתי בשעה שעשו ישראל את העגל, מה כתיב הרף ממני ואשמידם (דברים ט יד), ומצא בה איש מסכן וחכם, זה משה הצדיק, שנאמר עיר גבורים עלה חכם (משלי כא כב), ומלט הוא את העיר בחכמתו, שנאמר למה ה' יחרה אפך בעמך (שמות לב יא), ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא, אמר הקב"ה אם אדם לא זכרו אני זוכרו, שנאמר ויזכר ימי עולם משה (עבדו) [עמו] (ישעיה סג יא): (ז) ד"א עיר קטנה, זה מצרים. ואנשים בה מעט אלו אחי יוסף, ובא אליה מלך גדול זה יוסף, ובנה עליה מצודים גדולים, א"ל מרגלים אתם, ומצא בה איש מסכן וחכם זה יהודה, ומלט הוא את העיר בחכמתו, ויגש אליו יהודה:

[ב] [ד"א ויגש אליו יהודה]. (ח) זש"ה מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונות ידלנה (משלי כ ה), מים עמוקים עצה בלב איש, זה יוסף, כל מה שהיה יוסף חכם, בא יהודה ונצח אותו, שנאמר ויגש אליו יהודה, למה הדבר דומה, לבור שהיה עמוק ולא היה אדם יכול לירד בו, בא אחד שהיה ערום והביא חבל גדול והגיע למימיו ודלה ממנו, כך יוסף היה עמוק, ובא יהודה ודלה ממנו:

[ג] ד"א ויגש אליו יהודה. זש"ה אחד באחד יגשו ורוח לא יבא ביניהם (איוב מא ח), זה יהודה ויוסף, שכל מה שנתגאה יוסף בא יהודה ונצח אותו, שנאמר ולא יכול יוסף להתאפק (בראשית מה א), למה היו דומין, לשור שהיה יוצא והיו כל החיות בורחות מפניו, והיה בועט לזה ומנגח לזה, ובא האריה ולא עמד לפניו, אלא נראה הארי ובקשו לשור ולא נמצא, כך יוסף נמשל בשור, שנאמר בכור שורו הדר לו (דברים לג יז), והשבטים נמשלו לחיות, והיה יוסף מתגאה עליהם ומבעט אותם, ויתנכר אליהם, ומנגח לזה, ויקח מאתם את שמעון, לא עשה, אלא כיון שיצא

הערות ותקונים

דרשות על הכתוב הזה סיים ד"א עיר קטנה זה הגוף ואנשים בה מעט אלו אבריו ובא אליה מלך גדול זה יצר הרע ולמה הוא קורא ליצר הרע גדול שהוא גדול מיצר טוב שלש עשרה שנה, וסבב אותה ובנה עליה מצודים גדולים כינון ועקמון, ומצא בה איש מסכן וחכם זה יצר טוב, למה קורא אותו מסכן שאינו מצוי בכל הבריות ואין רובן של בריות נשמעין לו, ומלט הוא את העיר בחכמתו שכל השומע ליצר טוב נמלט, אמר דוד, טוביה למען דשמע ליה הה"ד אשרי משכיל אל דל. ואדם לא זכר אמר הקב"ה אתון לא אדכרתוניה אנא מדכר ליה והסירותי את לב האבן מבשרכם וגו': (ג) ושומעים ליצר הרע. כ"ה גם בכ"י רה"ס וכ"י פארמא, ובכ"י רומי למי האברים שומעים ליצר הרע: (ד) שנאמר אשרי משכיל אל דל. עיין ויקרא רבה ריש פל"ד: (ה) ד"א עיר קטנה זה העולם כו'. מובא במדרש ב"ר פל"ג אות ב' ובקה"ר שם בפ' עיר קטנה, ועיין גם באגדת בראשית פע"ח אות ב': (ו) ד"א עיר קטנה זה המדבר. מובא בילקוט קהלת רמז תתקפ"ט בשם התנחומא. ובילקוט שם הביא בתחלה המאמר שלאחריו ד"א עיר קטנה זה מצרים, ועיין באגדת בראשית פע"ח אות ג': (ז) ד"א עיר קטנה זה מצרים. מובא בילקוט שם בשם התנחומא בהתחלתו, ועיין בקה"ר שם אות ג' נמצא המאמר בקצת שינויים ע"ש, ועיין אגדת בראשית שם, ובכ"י מינכען (בית המדרש ח"ו צד 46) העתיק רק המאמר האחרון הזה ד"א עיר קטנה עד סוף אות א': (ח) זש"ה מים עמוקים. בב"ר פל"ג אות ד' ומובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ט בפסוק מים עמוקים בשם ב"ר, ד"א ויגש אליו יהודה כתיב מים עמוקים עצה בלב איש [משל למה הדבר דומה] לבאר עמוקה מלאה צונן והיו מימיה

הארי, גור אריה יהודה (בראשית מט ט), בקשו לשור ולא נמצא, אלא ולא יכול יוסף להתאפק, (ט) למה, ליש גבור בבהמה ולא ישוב מפני כל (משלי ל ל), אפילו מפני שכתיב בו ויכלכל. אף לעתיד לבא משוח מלחמה עתיד לעמוד מיוסף, ומשוח העומד מיהודה קשה ממנו, שנאמר וגברתי את בית יהודה [ואת בית יוסף אושיע] (זכריה י ו):

[ד] ד"א ויגש אליו יהודה. (י) זש"ה בני אם ערבת לרעך וגו', נוקשת באמרי פיך וגו', עשה זאת איפוא בני והנצל (משלי ו א ב ג). א"ל יוסף (יא) למה אתה מרבה דברים, מסתכל אני שיש גדולים ממך עומדין כאן ואינן מדברים, ואין ראובן גדול ממך, ואין שמעון ולוי גדולים ממך, ואינם מדברים, ואתה למה תרבה דברים, אמר לו מכל אלו אין אחד מהם הושש בו אלא אני בעצמי שאני ערב. שנאמר אנכי אערבנו (בראשית מג ט), וכן אמרתי לאבי שאם איני מביאו לך ומעמידו לפניך הרי אני חוטא לפניך בשני עולמות, בעולם הזה ולעולם הבא, שנאמר אם לא אביאנו אליך וחטאתי לאבי כל הימים (שם מד לב), לפיכך אני נותן נפשי עליו, למה בני אם ערבת לרעך וגו':

[ה] ד"א ויגש אליו יהודה ויאמר בי אדוני. (יב) א"ל בייה אתה מעביר עלינו, למה שאמרת לנו זאת עשו וחיו את האלהים אני ירא (בראשית מב יח), אין אתה מתיירא מן הקב"ה אלא אתה דומה לפרעה, שנאמר כי כמוך כפרעה (שם מד יח), הוי בייה אתה מעביר עלינו, א"ל אין אתה דנני לא בדיני מלכות, ולא בדיני שמים, בדיני שמים מי שנמצא גונב משלם כפלים, שנאמר אם ימצא הגנב ישלם שנים (שמות כב ו), אם אין לו מה לשלם נמכר בגנבתו, בדיני מלכות נוטלין כל מה שיש לו, אם בדיני מלכות אתה תופשינו, טול לך כל מה שבידינו, ואם בדיני שמים אם אין אנו יכולין לפרוע דמיו, הננו לך לעבדים, בי אדני, בייה אתה מעביר עלינו:

[ו] ד"א בי אדני. בנוהג שבעולם מי שלוקח עבד ומצא אותו גנב מחזירו, וזה שנמצא גנב אתה מבקש לקנותו לעבד, חשוד אתה בדברים רעים, (יג) אם לשמשך אתה מבקשו, אני יודע לשמש יותר ממנו, אם למלחמה אתה מבקשו, אני יודע להלחם יותר ממנו, ישב נא עבדך תחת הנער עבד לאדוני (בראשית מד לג). ידבר נא עבדך דבר. (יד) אמר ר' ירמיה בן שמעיה, אמר לו אם אשמיע קולי דבר תבא

הערות ותקונים

מימיה צוננין ויפין ולא היתה בריה יכולה לשתות הימנה, בא אחד וקשר חבל וגימה בגימה משיחה במשיחה ודלה הימנה ושתה התחילו הכל דולין הימנה ושותין, כך לא זז יהודה משיב ליוסף דבר על דבר עד שעמד על לבו, ע"כ. ומובא המשל הזה במדרש חזית פרשה א' פסוק א' אות ח' אמר ר' חנינא לבאר עמוקה, ולפנינו בתנחומא המשל והנמשל מבואר יותר: (ט) למה ליש גבור בבהמה ולא ישוב מפני כל אפילו מפני שכתוב בו ויכלכל. דרש ויכלכל נוטריקון כל כל, ובתנחומא הנדפס ויגש אות ג' איתא ויגש אליו יהודה זש"ה ליש גבור בבהמה ולא ישוב מפני כל מעשה בר' חנינא בן דוסא שראה את הארי ואמר לו אי מלך הלש לא השבעתיך שלא תראה בארץ ישראל, מיד ברח, רץ אחריו ר' חנינא בן דוסא, אמר ליה נעניתי לך שקראתיך חלש ומי שבראך קראך גבור שנאמר ליש גבור. אמר ר' יהושע בר נחמיה מי הוא שרו של שור ארי, כך יוסף שור, שנאמר בכור שורו הדר לו, ויהודה ארי שנאמר גור אריה יהודה, מי עמד כנגד השור הארי שנאמר ויגש אליו יהודה ע"כ: (י) זש"ה בני אם ערבת כו'. בב"ר ריש פצ"ג ד"א בני אם ערבת לרעך זה יהודה, אנכי אערבנו, תקעת לזר כפיך, מידי תבקשנו, נוקשת באמרי פיך, אם לא הביאותיו אליך, עשה זאת [איפוא] בני והנצל [לך התרפס ורהב רעך] לך והדבק בעפר רגליו וקבל מלכותו ואדנותו ויגש אליו יהודה, וע"ש במ"כ: (יא) למה אתה מרבה דברים כו', הרי אני חוטא בשני עולמות כו'. לזה המאמר כוון רש"י (ויגש מד לב) כי עבדך ערב את הנער ואם תאמר למה אני נכנס לתגר יותר משאר אחי, הם כלם מבחוץ ואני נתקשרתי בקשר חזק להיות מנודה בב' עולמות עכ"ל: (יב) א"ל בייה אתה מעביר עלינו. וכן בב"ר פצ"ג אות י' בייה את מעביר עלינו. ומוב[א] בערוך ערך בייא בשם ילמדנו ויגש ויאמר בי אדוני בייה אתה מעביר עלינו למה אתה נוטל את בנימין לעבד אנחנו מכרנו את אחינו לעבד לכך נתחייבנו להיות עבדים, אבל בנימין לא היה לו עסק בדבר זה, והביא ג"כ איזה מאמרים שהגי' בהם בייא, ובייא בלשון יוני δία פי' עוול ועיוות דין. עיין בערוך השלם ערך בייא: (יג) אם לשמשך אתה מבקשו כו' אם למלחמה כו'. לזה המאמר כוון רש"י ויגש מד לג, ישב נא עבדך תחת הנער, לכל דבר אני מעולה ממנו לגבורה ולמלחמה ולשמש: (יד) אמר ר' ירמיה בן שמעיה. בב"ר פצ"ג אות ו' אמר ר' ירמיה בר שמעיה דבר אני מוציא מבפנים ומכניס דבר בנא ומכלה אתכם. ובילקוט רמז ק"נ דבר

אני

במצרים, ידבר נא, (טו) אין נא אלא מצרים, שנאמר התטבי מנוא אמון (נחום ג ח): באזני אדני. (טז) א"ל יכנסו דברי באזניך, שנים ממנו קטנים נכנסו לכרך גדול והחריבוהו, שנאמר ויקחו שני בני יעקב וגו' (בראשית לד כה), (יז) ואנו כלנו כאן אם אנו מבקשים אין אנו משיירים נפש כאן: כי כמוך כפרעה. (יח) א"ל כשם שפרעה גדול כאן, ואתה שני לו, כך אבא גדול בארץ כנען, ואני שני לו, אמר נשבע אני אם אשלף חרבי מתערה בך אני מתחיל, ובפרעה אני מסיים, שנאמר ברזל בברזל יחד (משלי כז יז), (יט) נאה לשניהם עומדין זה כנגד זה, (כ) נאה למלך מתגאה כנגד מלך, יהודה מלך, שכתיב בו יהודה גבר באחיו (דה"א ה ב), יוסף מלך שכתיב בו וירכב אותו במרכבת המשנה אשר לו (בראשית מא מג), לפיכך היו שניהם מנגחין זה עם זה, לכך נאמר בי אדני:

[ז] ד"א כיון שראה יהודה ליוסף שאינו מתפייס התחיל לומר לאחיו [מה] אנו עומדים, מזה נתחיל ובפרעה נסיים, והם לא היו יודעים שיוסף מבין לשונם, שנאמר והם לא ידעו כי שומע יוסף (בראשית מב כג), כיון שראה יוסף כך, התחיל אומר להם בתחנונים ובלשון רכה, (כא) אמר להם איני רוצה לידע אלא לבנימן הזה, מי נתן לו עצה לגנוב את הגביע, שמא אתם נתתם לו עצה לגנוב את הגביע, כיון ששמע בנימן כך, אמר לא הם נתנו לי עצה, ולא אני נגעתי בגביע, אמר לו השבע לי, התחיל לישבע לו, ובמה נשבע לו, בפרישותו של יוסף אחי ממני, לא נגעתי בו, ולא בשילוח חצים שנשתלחו בו, שנאמר וישטמוהו בעלי חצים (בראשית מט כג), ולא בהפשט שהפשיטוהו, שנאמר ויפשיטו את יוסף את כתנתו (שם לז כג), ולא בהשלכה שהשליכוהו לבור, שנאמר וישליכו אותו הבורה (שם שם כד), ולא במכירה שמכרוהו לישמעאלים, ולא בטבילה שטבלו כתנתו בדם, שלא נתנו לי עצה, ולא נגעתי בגביע, אמר יוסף מי יודיע לי שאתה נשבע על אחיך באמת, א"ל משמותן של בני אתה יכול לידע כמה אני מחבבו, שהוצאתי שמותן על מה שאירע לו, א"ל ומה שמותן של בניך, א"ל בלע ובכר ואשבל גרא ונעמן אחי וראש מפים וחפים וארד (בראשית מו כא). (כב) א"ל למה בלע, א"ל על ידי שנבלע אחי ממני, (כג) ובכר שהיה בכור לאמי, ואשבל שנשבה אחי, גרא שהיה גר באכסניא, נעמן (כד) שהיו דבריו נעימים. (כה) אחי שהיה אחי מאם, ואין לי אלא הוא. וראש שהיה גדול ממני. מופים שהיה לומד תורה מפי אבינו ומלמדה לי, והיו כל אחיו חוזרים ורועים והוא יושב אצל אבי ולומד ממנו המסורות מה שקיבל משם ומעבר. וחופים שנתחפה עד היום הזה.

הערות ותקונים

אני מוציא מפי, ומכניס דבר בנא, ור"ל דָּבָר תבא במצרים: (טו) אין נא אלא מצרים, זה ליתא בב"ר: (טז) א"ל יכנסו דברי באזניך. כן הביא גם רש"י בפירושו עה"ת ולקוח מתנחומא כ"י שלפנינו: (יז) ואנו כולנו כאן אם אנו מבקשים אין אנו משיירים נפש כאן. בכ"י מינכען טעה המעתיק והעתיק שלא כאן אין אני נפש כאן, והרב הגדול מהר"א יעללינעק בבית המדרש צד 97 הציג סימן השאלה בעבור כי הלשון אינו מובן, אולם צ"ל ואנו כולנו כאן אם אנו מבקשים אין אנו משיירים נפש כאן: (יח) א"ל כשם שפרעה גדול כאן ואתה שני לו. וכן בב"ר שם מה פרעה מלך ואתה שני לו בארץ מצרים, כך אבא מלך בארץ כנען ואני שני לו, ואם שולף אני את חרבי ממך אני מתחיל ובפרעה אני מסיים, ולזה כוון רש"י בפירוש התורה ד"ה כי כמוך כפרעה אם תקניטני אהרוג אותך ואת אדוניך: (יט) נאה לשניהם. בכ"י מינכען בטעות נאה לשנים: (כ) נאה למלך מתגאה כנגד מלך. בכ"י מינכען (בית המדרש צד 97) נאה למלך מתגאה כנגד יהודה מלך שכתב בו וירכב אותו במרכבת המשנה. המאמר נלקה בחסר וכצ"ל נאה למלך מתגאה כנגד [מלך] יהודה שכתוב בו [יהודה גבר באחיו, יוסף מלך שכתוב בו] וירכב אותו במרכבת המשנה וגו': (כא) אמר להם איני רוצה לידע אלא לבנימין הזה. מובא בילקוט ויגש רמז קנ"א בשם התנחומא, ובס' מנחת יהודה נדפס אצל בעלי התוס' על התורה בפ' וימשכו הביא את דברי התנחומא: (כב) א"ל למה בלע. עד מופים שהיה לומד תורה וכו' נשמט בילקוט שם. ועיין זה בסגנון אחר בב"ר פצ"ד אות ח' ובגמרא סוטה דף לו, וע"ש בפרש"י ד"ה מופים מפורש במדרש ר' תנחומא שהיה פיו כפיו יעקב אבינו שקיבל משם ועבר ע"כ, וכוון להמדרש תנחומא כת"י שלפנינו כי בנדפס ליתא זאת. ובתנחומא הנדפס אות ד' נוסף זה בדפוס מאנטובה מן א"ל יש לך בנים, עד ושהיו פניו דומה לורד, וליתא בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא, וליתא גם בכ"י שני של אקספארד: (כג) ובכר שהיה בכור לאמו. בכ"י מינכען (בית המדרש צד 98) בטעות שהיה בחור לאמו: (כד) שהיו דבריו נעימים, בכ"י מינכען בטעות שהיו דבריו נעמנם: (כה) אחי שהיה אחי מאם ואין לי אלא הוא.

בכ"י

(כו) ד"א חופים, שלא ראיתי בחופתו והוא לא ראה בחופתי. ד"א חופים שעד עכשיו אני מתאבל עליו והולך יחף. וארד (כז) שהוריד את כלנו לכאן. ד"א וארד כי ארד אל בני אבל שאולה (בראשית לז לה). בבקשה ממך לא תוריד את אבא ביגון שאולה, וכן יהודה אמר כי איך אעלה אל אבי וגו' (שם מד לד). כיון ששמע יוסף לא יכול לכבוש רחמיו, שנאמר ולא יכול יוסף להתאפק וגו' (שם מה א), ויתן את קולו בבכי וגו' (שם שם ב), ויאמר יוסף אל אחיו אני יוסף (שם שם ג), כיון שאמר להם אני יוסף (אחיכם) לא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו (שם), ר' אלעזר ב"ר שמעון בשם ר' אלעזר בן עזריה אמר (כח) ומה אם יוסף שאמר לאחיו אני יוסף, וידעו מה שעשו בו, לא יכלו לענות אותו, כשיבא הקב"ה (כט) להתווכח עם כל אחד ואחד מן הבריות ולומר לו מעשיו כמו שכתוב כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שיחו (עמוס ד יג) על אחת כמה וכמה שאין בריה יכולה לעמוד:

[ח] ד"א ויגש אליו יהודה. נגש להלחם עמו, (ל) ואין הלשון הזה אלא לשון מלחמה, שנאמר ויגש יואב (וכל העם) [והעם] וגו' (ש"ב י יג). אמרו רבותינו כשהיה יהודה מתמלא חימה, (לא) היו שערותיו עומדות ובוקעות את כליו, ויש אומרים (לב) שהיה נוטל אפונים של ברזל ונותנן לתוך פיו ומכסכס בה בהן וחמתו עולה, לכך נאמר ויגש וגו'. (לג) (ויאמר בי אדוני בייה אתה מעביר עלינו, אתמול אמרת לנו את אחיכם הקטן תביאו אלי והביאנוהו, עכשיו נטלתה אותו, אין זו בייה): ויאמר בי אדני. כי עבדך ערב את הנער, (לד) אימתי פרע יהודה ערבותו בימי גלית, כיון שהיו ישראל באותה שעה בצרה, מה כתיב ויגש הפלשתי השכם והערב (ש"א יז טז), מחרף ומגדף התחיל שאול מוציא כרוז והיה האיש אשר יכנו יעשרנו המלך וגו' (שם שם כה), ואתה מוצא כל מי שמחרף חייב מיתה, שנאמר ונוקב שם ה' מות יומת וגו' (ויקרא כד טז), והוא הרשע היה מחרף ארבעים יום (ש"א שם טז), אמר משה ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו (דברים ז י), רשע שהוא עושה צדקה הקב"ה טורפה על פניו בעולם הזה כדי להאבידו לעולם הבא, ולצדיקים מניח צדקותיהם בעולם הבא, מה

הערות ותקונים

בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא וכ"י מינכען הגי' אחי שלא היה לי אח מאמי אלא הוא: (כו) ד"א חופים שלא ראיתי בחופתו והוא לא ראה בחופתי. זה חסר בילקוט שם בשם התנחומא: (כז) שהוריד את כולנו כאן. בכ"י מינכען בטעות שהוריד את בלע כאן: (כח) ומה אם יוסף שאמר לאחיו אני יוסף. כ"ה גם בכ"י רח"ס וכ"י פארמא וכ"י מינכען אולם בכ"י רומי איתא לפני זה ואין נבהל אלא לשון מיתה שנאמר בלהות אתנך ואינך וגו', ואח"כ מתחיל ומה אם יוסף: (כט) להתווכח עם כל אחד ואחד. בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובכ"י מינכען להוכיח לכל אחד ואחד, ובכ"י פארמא להוכיח על אחד ואחד: (ל) ואין הלשון הזה אלא לשון מלחמה, בב"ר פ"ג אות ו' ר' יהודה אומר הגשה למלחמה המד"א ויגש יואב והעם אשר עמו למלחמה, ומובא בילקוט יהושע רמז כ"ב בשם ב"ר, ובטעות שם ב"ר פ"ג, וצ"ל ב"ר פצ"ג, גם מובא שם לשון הכתוב וכל העם וצ"ל והעם כמו שתקנתי בפנים: (לא) היו שערותיו עומדות ובוקעות את כליו. בב"ר פצ"ג אות ו' אמר ר' חנין בשעה שהיה יהודה מעלה חמה היו שערות לבו בוקעות כליו ויוצאות, ובתנחומא הנדפס ויגש אות ג' אמר ר' יודן כשהיתה חמתו של יהודה עולה היו שתי שערות יוצאות מתוך לבו וקורעות את בגדיו: (לב) ויש אומרים שהיה נוטל אפונים של ברזל ונותנן לתוך פיו ומכסכס בהן וחמתו עולה. בב"ר שם והיה נותן עששיות של ברזל לתוך פיו ומוציאן כאבק. עיין ערוך ערך עשת והביא שם מאמרי רז"ל בגמרא עששיות של ברזל וכן הביא את דברי הב"ר ופי' חתיכה גדולה של ברזל. ובתנחומא הנדפס שם וכשהיה מבקש שתעלה חמתו היה ממלא אפונדתו אפונין של נחושת, ונוטל מהם ומכסכם בשיניו וחמתו עולה, והוראת מלת אפונין העירני ידידי הרב הבלשן הגדול מהרח"י ד"ר קאהוט נ"י שהמלה פרסית ופירושה חתיכה וחלק של דבר מה, או פי' בפרסי גרעין (קערן), וא"כ אפונים פי' גרעינים: (לג) ויאמר בי אדוני בייה אתה מעביר עלינו. וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס והסגרתי כי מיותר הוא, וכבר אמור למעלה באות ה', וע"ש בהערה י"ב, וכן ליתא בכ"י מינכען, ובכ"י רומי נוסף לפני זה „ד"א ויגש נכנס לפייסו שנאמר ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו וגו'". והוא דברי ר' נחמיה בב"ר פצ"ג אות ו' ר' נחמיה אומר הגשה לפיוס המד"א ויגשו בני יהודה אל יהושע (יהושע יד). ולדעתי היה כתוב בתנחומא ד"א ויגש נכנס לפייסו שנאמר [ויגשו בני יהודה אל יהושע, ד"א ויגש נכנס לתפלה שנאמר] ויגש אליהו הנביא וגו' כמו שהוא בב"ר שם: (לד) אימתי פרע יהודה ערבותו בימי גלית. עד כאן העתיק בכ"י מינכען, ורשם כדאיתא

עשה הרשע הזה שהיה מחרף ארבעים יום, (לה) ר' יצחק ור' לוי, ר' לוי אמר על ידי שהלכה ערפה אמו עם חמותה ארבעה מילין [פרעה לה הקב"ה] והעמיד הקב"ה ממנה ארבעה גבורים, שנאמר את ארבעה אלה יולדו להרפה בגת (ש"ב כא כב). ר' יצחק אמר ארבעים פסיעות הלכה עמה, לפיכך נתן לה הקב"ה שכרה ונתן לה גלית, והיה מחרף לפני הקב"ה ארבעים יום, שנאמר ויתיצב ארבעים יום (ש"א יז טז), (לו) אמר ישי לדוד בנו, הרי השעה לקיים אותו הערבות של זקינך שערב את בנימין מיד אביו, שנאמר אנכי אערבנו, אלא לך והוצא אותו מערבותו, שנאמר ואת אחיך תפקוד לשלום ואת ערובתם תקח (שם שם יח), ואין ערובתם אלא ערבות, מה עשה דוד, הלך וקיים את הערבות, והרג את גלית, א"ל הקב"ה חייך כשם שנתת את נפשך על שאול, שהוא משבטו של בנימן, כשם שעשה יהודה זקינך על בנימן, שנאמר ועתה ישב נא עבדך תחת הנער עבד לאדוני וגו' (בראשית מד לג), כך אני נותן בית המקדש בגבולך, ובגבול בנימין, ומנין שהיה בית המקדש בחלקו של בנימין, ובחלקו של יהודה, שכתוב אחד אומר בנימין זאב יטרף בבקר יאכל עד (שם מט כז), זה תמיד של שחר, ולערב יחלק שלל (שם), זה תמיד של בין הערבים, וכתוב אחד אומר יפה נוף משוש כל הארץ (תהלים מח ג), ולא עוד אלא חייך שכל השבטים גולים, ושבט יהודה ובנימין אינן גולים עמהם, למה ששני השבטים האלו הם האמינו בי וקדשו את שמי בים עם משה. אמר ר' אבא בר כהנא בשם ר' לוי כיון שנבקע הים לישראל היה בו טיט והיה שבט ראובן אומר לשבט שמעון מטיט יצאת ולטיט אתה בא, שנאמר סבבוני בכחש אפרים ובמרמה בית ישראל וגו' (הושע יב א), מה עשו שבט יהודה ובנימין, קדשו שמו של הקב"ה, שנאמר שם בנימין צעיר רודם שרי יהודה רגמתם וגו' (תהלים סח כח): ד"א בי אדני אדוני שאל, ונאמר אל אדני, ועתה ישב נא עבדך וגו'. (לז) א"ל הקב"ה הרי ריפתה עתה מן הכח הראשון ודברת תחנונים, חייך אעפ"כ שאמרתי וריב לה' עם יהודה (הושע יב ג), אלא חנון אני וארחם עליך, שנאמר כי לא לעולם אריב (ישעיה נז טז), ואין עולם אלא יהודה, שנאמר ויהודה לעולם תשב (יואל ד כ):

[ט] **ואת** יהודה שלח לפניו אל יוסף (בראשית מו כח) · (לח) זש"ה זאב וטלה ירעו כאחד וגו' (ישעיה סה כה). בא וראה שכל מה שהכה הקב"ה בעולם הזה, מתרפאין לעולם הבא, (לט) העורים מתרפאין, שנאמר אז תפקחנה עיני עורים (שם לה ה), והפסחים מתרפאין, שנאמר אז ידלג כאיל פסח (שם שם ו), (מ) ואלמים מתרפאין, שנאמר ותרון לשון אלם (שם) הכל מתרפאין, (מא) אלא כשאדם הולך כך הוא בא, (מב) הולך עור ובא עור, הולך חרש ובא חרש, הולך פסח ובא פסח, הולך אלם ובא אלם, (מג) כשם שהולך לבוש כך בא לבוש, שנאמר תתהפך כחומר חותם

הערות ותקונים

„כדאיתא בתנחומא": (לה) ר' יצחק ור' לוי ר' לוי אמר כו'. במדרש רות רבה פ"ב אות כ' ר' ברכיה בשם ר' יצחק מ' פסיעות הלכה ערפה עם חמותה ונתלה לבנה ארבעים יום שנאמר ויגש הפלשתי השכם והערב [ויתיצב ארבעים יום] (שמואל א יז) ר' יודן בשם ר' יצחק ד' מילין הלכה ערפה עם חמותה ועמדו ממנה ד' גבורים שנאמר ארבעת אלה יולדו להרפה בגת (ש"ב כא כב): (לו) אמר ישי לדוד. מובא בילקוט שמואל רמז קכ"ו בשם התנחומא: (לז) א"ל הקב"ה הרי ריפתה עתה מן הכח הראשון, ובכ"י רא"ש הרי ריפית עצמך מן הכח הראשון, ובכ"י רומי א"ל אתה ריפיתה עצמיו מן תוכחה הראשון, ובכ"י פארמא הרי ריפית עצמיו מן הכח הראשון: (לח) זש"ה זאב וטלה ירעו כאחד בא וראה שכל מה שהכה הקב"ה. נשנה בב"ר ריש פצ"ה ומובא בילקוט שמואל ריש רמז ק"מ. וסוף המאמר זאב זה בנימין מובא ג"כ בילקוט ויגש רמז קנ"ב ובילקוט ישעיה רמז שס"ט בשם ב"ר. ומכאן הועתקו כל המאמרים עד סופן בתנחומא הנדפס ויגש אות ח': (לט) העורים מתרפאים והפסחים מתרפאין. בנדפס קצר המסדר בלשונו ויש לתקן ע"פ התנחומא כ"י שלנו: (מ) „והאלמים מתרפאין" המלות האלה נשמטו בב"ר שם, ומובא נכון בילקוט שמואל שם בשם ב"ר: (מא) וכשם שאדם הולך כך הוא בא. עיין סנהדרין דף צא: (מב) הולך עור ובא עור. בב"ר חסר הולך פסח ובא פסח, ומובא בילקוט שמואל בשם ב"ר, ובנדפס חסר הולך אלם ובא אלם, ובמקום הולך פסח ובא פסח גורס שם הולך חגר ובא חגר. וראיתי ביפה תואר שכתב ופה במדרש חסר חגר ובא חגר נגד ידלג כאיל פסח ובתנחומא מזכירו עכ"ל, אולם מאמר הבאתי אינו חסר כלל, רק בתנחומא הנדפס הגיה חגר במקום פסח. ובכ"י מינכען קצר המעתיק ואינו חושב רק הולך עור ובא עור וסיים „וכן כולם" קצר המעתיק בלשונו: (מג) כשם שהולך לבוש כך הוא בא שנאמר תתהפך

ויתיצבו כמו לבוש (איוב לח יד), (מד) ממי אתה למד משמואל, כשהעלה אותו שאול מה אמר לאשה, אמר לה מה את רואה, ותאמר איש זקן עולה והוא עוטה מעיל (ש"א כח יד), שכך היה לבוש, שנאמר ומעיל קטן תעשה לו אמו (שם ב יט), ולמה כשאדם הולך כך הוא בא, (מה) שלא יאמרו רשעי עולם משמתו ריפא אותן הקב"ה, ואחר כך הביא אותן, כמדומה שאין אלו אותן אלא אחרים הם, אמר הקב"ה אם כן יעמדו כשם שהלכו, (מו) ולאחר כך אני מרפא אותם, שנאמר לפני לא נוצר אל (ישעיה מג י), ואחר כך אף החיות מתרפאות, שנאמר זאב וטלה ירעו כאחד וגו' (שם סה כה), (מז) ומי שהביא מכה על הכל אינו מתרפא, שנאמר ונחש עפר לחמו (שם), ולמה שהביא את הכל לעפר: ד"א זאב וטלה ירעו כאחד, זאב זה בנימין, שנאמר בנימין זאב יטרף (בראשית מט כז), וטלה אלו השבטים, שנאמר שה פזורה ישראל וגו' (ירמיה נ יז), ירעו כאחד, אימתי כשירד בנימין עמהם, והיה יעקב אומר לא ירד בני עמכם (בראשית מב לח), כיון שהגיע השעה וירד עמהם, היו ממצעין אותו ומשמרין אותו, וכן יוסף וישא עיניו וירא את בנימין אחיו בן אמו וגו' (שם מג כט), אריה זה יהודה, שנאמר גור אריה יהודה (שם מט ט), כבקר זה יוסף שנאמר בכור שורו הדר לו (דברים לג יז), יאכל תבן שנמצאו אוכלים כאחת, שנאמר וישבו לפניו הבכור כבכורתו (בראשית מג לג) לפיכך ואת יהודה שלח לפניו:

[י] [ואת יהודה שלח]. (מח) אמר הכתוב וסרה קנאת אפרים (ישעיה יא יג), לפי שהיה יעקב אבינו סבור שיהודה הרג את יוסף, לפי שהביא לו את הכתונת, שנאמר ויכירה ויאמר כתונת בני חיה רעה אכלתהו (בראשית לז לג), ואין חיה רעה אלא אריה והיה יעקב אומר לו אתה טרפת אותו, ואתה עתיד לטרוף לאחיו, לא טרפתה אותו אלא מן הקנאה, מיד ויקרע יעקב שמלותיו וגו' (שם שם לד): כי ארד אל בני אבל שאולה (שם שם לה), מהו אבל שאולה, שמא אני מת במיתת הרשעים בעולם הזה ולעולם הבא, למה שהבטיחני הקב"ה שיהא נותן לי שנים עשר שבטים, והרי מת אחד מהם, שמא לא זכיתי בהם ואני מת בשני עולמות, לכך אמר כי ארד אל בני אבל שאולה. רצונך לידע כשראה אותו שהוא חי מה אמר, ויאמר ישראל אל יוסף אמותה הפעם (שם מו ל), ומה ראה לומר אמותה הפעם, אלא אמר כשבאו ואמרו לי מת יוסף, אמרתי אני מת בשני עולמות, עכשיו שראיתי שאתה חי אני מבושר שאיני מת, אלא פעם אחת, אמותה הפעם: ויבך אותו אביו (שם לז לה), מה כתיב אחריו, והמדנים מכרו אותו אל מצרים (שם שם לו), אמר הקב"ה ליהודה אין לך בנים, לכך אין אתה יודע מה צערן של בנים, והטעיתה את אביך ואמרת לו מת בנך, חייך שתטול אשה ותקבור את בניך, כדי שתדע צערן של בנים, מה כתיב אחריו, ויהי בעת

הערות ותקונים

תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש. בב"ר חסר הסיום מן הכתוב ונמצא נכון בילקוט שמואל בשם ב"ר, ועיין קה"ר פ"ה בפ' ברבות הטובה א"ל היאך אינון אתיין, א"ל בלבושין כו' כתיב תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש כסות היורדת עם אדם בעולם הזה לשאול היא באה עמו לעתיד לבא. ובירושלמי כלאים פ"ט ה"ג (דף לב ע"ב) ומובא בילקוט איוב רמז תתקכ"ד תני בשם ר' יונתן [ובירושלמי הגי' בשם ר' נתן כסות היורדת כו'] האדרת היורדת עם האדם לשאול היא באה עמו מ"ט תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש: (מד) ממי אתה למד משמואל. עיין ביפה תואר שכתב אף כי שמואל עלה ע"י בעלת אוב ומה ראיה ממעשה אוב אל התחיה העתידה, וכן עלה בתוך י"ב חודש ואולי בזמן קצר כזה לא נקרע המעיל, ונראה דהמדרש סובר ששמואל עלה ע"י השם יתברך ולא ע"י בעלת אוב וכדעת רבי סעדיה גאון ורבי האי גאון, והקב"ה החייהו כעין תחייה העתידה כדי שיגיד לשאול המוצאות אותו ולכן נבהלה האשה בראותה אותו, ושפיר ילפינן מזה איך תהיה תחיה העתידה: (מה) שלא יאמרו רשעי עולם כו'. בב"ר שם שלא יאמרו כשהם חיים לא ריפאן משמתו ריפאן הקב"ה ואח"כ הביאן דומה שאינן אותן אלא אלו אחרים הם, מלת רשעי עולם השמיטו בב"ר ומובא בילקוט שמואל בשם ב"ר. ובנדפס שלא יאמרו הרשעים אחרים המית ואחרים החיה: (מו) ולאחר כך אני מרפא אותם שנאמר לפני לא נוצר אל. עיין בחדושי הרד"ל בב"ר שם. ובכ"י מינכען חסר הסיום שנאמר לפני לא נוצר אל שנשמט ע"י המעתיק: (מז) ומי שהביא מכה על הכל אינו מתרפא. עיין ב"ר פ"כ אות ה', אמר ר' לוי לעתיד לבא הכל מתרפאין חוץ מן הנחש שנאמר ונחש עפר לחמו: (מח) אמר הכתוב וסרה קנאת אפרים. ההתחלה מזה המאמר מובא בב"ר שם פצ"ה אות ג',

 וחסר

ההיא וגו׳ (בראשית לח א), וכתיב וימת ער ואונן (שם מו יב), וכל אותן השנים שהיה יוסף חוץ מאביו היה דעתו של יעקב על יהודה, מנין אתה למד מבנימן, שאמר יהודה ליוסף כי עבדך ערב את הנער (שם מד לב), וכיון שנתן דעתו על בנימן ונתוודע יוסף, נמצא יהודה נקי, שנאמר וסרה קנאת אפרים וגו׳, לכך ואת יהודה שלח לפניו וגו׳:

[יא] [ואת יהודה שלח]. (מט) זש״ה הנה אנכי שולח לכם מלאכי ופינה דרך לפני וגו׳ (מלאכי ג א). בא וראה כל מה שאירע ליוסף אירע לציון, ביוסף כתיב וישראל אהב את יוסף (בראשית לז ג), ובציון כתיב אהב ה׳ כל שערי ציון (תהלים פז ב), ביוסף כתיב וישנאו אותו (בראשית לז ד), בציון כתיב נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה (ירמיה יב ח), ביוסף כתיב והנה אנחנו מאלמים אלומים (בראשית לז ז), ובציון כתיב בא יבא ברנה נושא אלומותיו (תהלים קכו ו), ביוסף כתיב ויאמרו לו אחיו המלוך תמלוך עלינו (בראשית לז ח), ובציון כתיב אומר לציון מלך אלהיך (ישעיה נב ז), ביוסף כתיב ויחלום יוסף חלום (בראשית שם ה), ובציון כתיב בשוב ה׳ את שיבת ציון היינו כחולמים (תהלים קכו א), ביוסף כתיב הבוא נבא אני ואמך להשתחוות לך ארצה (בראשית שם י), ובציון כתיב אפים ארץ ישתחוו לך ועפר רגליך ילחכו (ישעיה מט כג), ביוסף כתיב ויקנאו בו אחיו (בראשית שם יא), ובציון כתיב קנאתי לירושלים קנאה גדולה (זכריה א ב), ביוסף כתיב לך נא ראה את שלום אחיך (בראשית שם יד), ובציון כתיב ודרשו את שלום העיר (ירמיה כט ז), ביוסף כתיב ויראו אותו מרחוק (בראשית שם יח), ובציון כתיב זכרו מרחוק את ה׳ (ירמיה נא נ), ביוסף כתיב ויתנכלו אותו להמיתו (בראשית שם שם), ובציון כתיב על עמך יערימו סוד (תהלים פג ד), ביוסף כתיב ויפשיטו את יוסף (בראשית שם כג), ובציון כתיב והפשיטוך את בגדיך (יחזקאל כג כו), ביוסף כתיב וישליכו אותו הבורה (בראשית שם כד), ובציון כתיב צמתו בבור חיי (איכה ג נג), ביוסף כתיב והבור רק אין בו מים (בראשית שם שם), ובציון כתיב [ובבור] אין מים כי אם טיט (ירמיה לח ו), ביוסף כתיב וישבו לאכל לחם (בראשית שם כה), ובציון כתיב אשור לשבוע לחם (איכה ה ו), ביוסף כתיב וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור (בראשית שם כח), ובציון כתיב (והעלה עבד מלך הכושי את ירמיה וגו׳) [וימשכו את ירמיהו בחבלים ויעלו אותו מן הבור] (ירמיה לח יג), ביוסף כתיב ויקרע יעקב שמלותיו וישם שק במתניו (בראשית שם לד), ובציון כתיב ויקרא [אדני] ה׳ צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה ולחגור שק (ישעיה כב יב), ביוסף כתיב וימאן להתנחם (בראשית שם לה), ובציון כתיב אל תאיצו לנחמני (ישעיה כב ד), ביוסף כתיב והמדנים מכרו אותו אל מצרים (בראשית שם לו), ובציון כתיב ובני יהודה ובני ירושלים מכרתם לבני היונים (יואל ד ו). כל הרעות שאירעו ליוסף אירעו לציון וכן הטובות, נאמר ביוסף ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה (בראשית לט ו), ובציון כתיב יפה נוף משוש כל הארץ (תהלים מח ג), (נ) ביוסף כתיב ויהי ה׳ את יוסף (בראשית שם כא), ובציון כתיב והיה עיני ולבי שם כל הימים (מ״א ט ג), ביוסף כתיב איננו גדול (בראשית שם ט), ובציון כתיב ה׳ בציון גדול (תהלים צט ב), ביוסף כתיב ויט אליו חסד (בראשית שם כא), ובציון כתיב זכרתי לך חסד נעוריך (ירמיה ב ב), ביוסף כתיב ויגלח ויחלף שמלותיו (בראשית מא יד), ובציון כתיב אם רחץ ה׳ צואת בני ציון (ישעיה ד ד), ביוסף כתיב רק הכסא אגדל ממך (בראשית שם מ), ובציון כתיב יקראו לירושלים כסא ה׳ (ירמיה ג יז), ביוסף כתיב וילבש אותו בגדי שש (בראשית שם מב), ובציון כתיב עורי עורי לבשי עוזך ציון (ישעיה נב א) ביוסף כתיב ואת יהודה שלח לפניו (בראשית מו כח), ובציון כתיב הנני שולח מלאכי ופינה דרך לפני (מלאכי ג א):

הערות ותקונים

והסר עיקר הדרשה וקצר המעתיק שם בלשונו, יען כי העתיק גם זה מן התנחומא וסמך המעתיק על המבואר בתנחומא באריכות, וכן מובא בתנחומא הנדפס אות ט׳ : (מט) זש״ה הנה אנכי שולח לכם מלאכי וגו׳ בא וראה כל מה שאירע ליוסף אירע לציון. מובא בילקוט מלאכי רמז תקפ״ט בשם התנחומא. וכן נשנה בנדפס ויגש אות ו׳ : (נ) ביוסף כתיב ויהי ה׳ את יוסף ובציון כתיב והיה עיני ולבי שם כל הימים ביוסף כתיב איננו גדול ובציון כתיב ה׳ בציון גדול. זה נשמט בנדפס, וכן חסר בילקוט מלאכי שם :

סמר

[יב] **ד"א** ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף להורות לפניו. מהו, (נא) אמר ר' נחמיה להתקין לו בית תלמוד שיהא שם מורה תורה, שיהו השבטים הוגים תורה, תדע לך שהוא כן, כיון שהלך לו יוסף מאצלו היה יעקב יודע באיזה פרק פירש ממנו, שהיה שונה אותו, כיון שבאו אחי יוסף ואמרו לו עוד יוסף חי ויפג לבו שלא היה מאמין בו, שנאמר כי לא האמין להם (בראשית מה כו), נזכר יעקב באיזה פרק פירש ממנו יוסף, (נב) אמר להם נתן לכם סימן באיזה פרק פירש ממני יוסף, אמר יעקב בלבו יודע אני שבפרק עגלה פירש ממני יוסף, אמר להם אמרו באיזה פרק פירש ממני ואאמין לכם, אף יוסף נזכר באיזה פרק פירש ממנו, מה עשה יוסף נתן להם עגלות, שנאמר ויתן להם יוסף עגלות (שם שם כא), ללמדך שבכל מקום שהלך היה עוסק בתורה, כשם שהיו אבותיו, ועד עכשיו לא ניתנה התורה, והרי כתיב באברהם וישמר משמרתי מצותי חקותי ותורותי (שם כו ה), (נג) ומהיכן למד אברהם את התורה, (נד) ר' שמעון בן יוחי אומר נעשו לו שתי כליות (נה) כשתי כדים שלמים, והיו נובעות תורה, ומנין שכך הוא אומר אף לילות יסרוני כליותי (תהלים טז ז), (נו) אמר ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן בן אלעזר איש הבירה אפילו עירובי תבשילין היה יודע אברהם אבינו, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו' (בראשית כו ה), (נז) ובן ג' שנים הכיר אברהם לבוראו, שנאמר עקב, שכל ימיו של אברהם היו מאה ושבעים וחמש, מכאן אתה למד שבן ג' שנים הכירו, והיה משמר אפילו דקדוקי תורה והיה מלמד לבניו, שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו' (שם יח יט), א"ל הקב"ה אתה למדת את בניך תורה בעולם הזה, ולעולם הבא אני בכבודי אלמדם את התורה, שנאמר וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך (ישעיה נד יג): **חסלת פרשת ויגש**

פרשת ויחי

[א] **ויחי** יעקב בארץ מצרים וגו' (בראשית מז כח). (א) למה פרשה זו סתומה מכל פרשיות, אלא כיון שמת יעקב התחיל השעבוד על ישראל. וטעם אחר שבקש לגלות את הקץ הימין ונסתם ממנו. וטעם אחר שסתם ממנו כל צרות שבעולם:

הערות ותקונים

(נא) אמר ר' נחמיה להתקין לו בית תלמוד. בתנחומא הנדפס אות י"א מובא כל המאמר הזה כמו שהוא לפנינו והשמיט המלות „אמר ר' נחמיה". ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו על התורה (ויגש מו כח) ומדרש אגדה כו'. ובב"ר פצ"ה אות ג' ר' חנינא בריה דר' אחא ורבי חנינא, חד אמר להתקין לו בית דירה, וחד אמר להתקין לו בית ועד כו', יש לתקן שצ"ל ר' חנינא בריה דר' אחא ורבי נחמיה, ובילקוט ויגש רמז קנ"ב ד"א ואת יהודה שלח לפניו אמר ר' נחמיה להתקין לו בית תלמוד כו' העתיק כל הלשון כמו שהוא בתנחומא כ"י שלפנינו. ולדעתי גם המאמר הזה נוסף אל המדרש ב"ר מן התנחומא, וכבר נדרש למעלה במדרש ב"ר פצ"ד בענין העגלות ששלח: (נב) אמר להם נתן לכם סימן. לזה המאמר כוון רש"י בפי' עה"ת ויגש מה כז: (נג) ומהיכן למד אברהם את התורה. עיין ב"ר ריש פס"א: (נד) ר' שמעון בן יוחאי אומר. וכ"ה בנדפס, ובב"ר פצ"ה אות ג' ר' שמעון אומר, וכן נוסף בב"ר שם ר' לוי אמר מעצמו למד תורה שנאמר מדרכיו ישבע סיג לב ומעליו איש טוב, ונוסף מן התנחומא הנדפס: (נה) כשני כדים שלמים. צ"ל של מים, ונתחברה המלה: (נו) אמר ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן בן אלעזר איש הבירה. וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובב"ר שם ר' יונתן שר הבירה, והשאר חסר. ובתנחומא הנדפס נשמט כל המאמר עד והיה מלמד את בניו, ובכ"י מינכען אמר ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן, והמלות „בן אלעזר איש הבירה" חסר, ובכ"י פארמא חסר ג"כ ושם הגי' אמר ר' שמואל משמר היה אברהם אפילו דקדוקי תורה: (נז) ובן ג' שנים הכיר את בוראו. עיין לעיל ריש פ' לך ועיין שם בהערה ח' ובב"ר נוסף בן כמה שנים הכיר אברהם את בוראו, בן מ"ח שנה הכיר את בוראו, ריש לקיש אמר בן שלש שנים דכתיב עקב מנין עק"ב:

(א) למה פרשה זו סתומה מכל פרשיות. נשנה בב"ר ריש ויחי, ומובא גם בלקח טוב, ולדעתי גם זה נעתק אל המדרש ב"ר מתוך התנחומא. וכן העירותי בהערות שלי למדרש לקח טוב הערה י"ח, ומצאתי גם בהרד"ל סעד לדברי כי גם הוא כתב באות א' כל הפרשה זו הועתקה מן התנחומא ואינה מן הב"ר כאשר הלשון ניכר. ולדעתי גם מסדר התנחומא הנדפס הוסיף זה מן התנחומא כ"י שלפנינו. ובנדפס השמיט התחלת המאמר מאות א' והחל להעתיק מאות ב' שלפנינו. וכן מובא מאמר זה בילקוט רמז הנ"ד

[ב] **ויקרבו** ימי ישראל למות וגו' (בראשית מז כט), (ב) זש"ה כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו (כי צל) [כצל] ימינו עלי ארץ ואין מקוה (דה"א כט טו), (ג) ולא כצלו של כותל. ולא כצלו של אילן, אלא כצלו של עוף, שנאמר (ימינו) [ימיו] כצל עובר (תהלים קמד ד). ואין מקוה, אין מי שיקוה שלא ימות, הכל יודעין שעתידין למות, אברהם אמר ואנכי הולך ערירי (בראשית טו ב), יצחק אמר בטרם אמות (שם כז ד), יעקב אמר ושכבתי עם אבותי (שם מז ל), אימתי בשעה שנטה למות, ויקרבו ימי ישראל למות:

[ג] [**ויקרבו** ימי ישראל למות]. (ד) זש"ה אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח ואין שלטון ביום המות (קהלת ח ח). אמר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי חצוצרות שעשה משה במדבר, כיון שנטה למיתה גנזן הקב"ה (ה) כדי שלא יהא תוקע בהן אדם (ו) והן באין אצלו, לקיים מה שנאמר ואין שלטון ביום המות: (ז) וכיון שעשה זמרי אותו מעשה מה כתיב, ויבא אחר איש ישראל אל הקבה וגו' (במדבר כה ח), (ח) ואיכן היה פנחס מדבר לפני משה, לקיים מה שנאמר ואין שלטון ביום המות, [ואין מות] אלא לשון השפלה ניתנה הישועה לפנחס והשפיל את משה: (ט) ואף דוד כתיב בו והמלך דוד זקן (מ"א א א), וכיון שנטה למות מה כתיב, ויקרבו ימי דוד למות (שם ב א), המלך דוד אין כתיב כאן, אלא ויקרבו ימי דוד, ואף יעקב כיון שנטה למיתה התחיל משפיל עצמו אצל יוסף, ואמר אם נא מצאתי חן בעיניך (בראשית מז כט), אימתי כיון שקרב למיתה ויקרבו ימי ישראל למות:

[ד] **ד"א** מהו ויקרבו. (י) אמר ריש לקיש א"ל הקב"ה חייך נטמן אתה ואין אתה מת, ויקרבו ימי ישראל למות: ד"א מהו ויקרבו. היום קובל עליך לומר כי הוא יקום, כאדם שהוא אומר פלוני קרב על חבירו הוי ויקרבו: אמרו רבותינו כל מי שנאמר בו קריבה לא הגיע לימי אבותיו, כתיב ויקרבו ימי דוד למות (מ"א ב א), שלא

הערות ותקונים

קנ"ד בשם ב"ר, ולזה המאמר טון רש"י בפירושו על התורה ריש ויחי למה פרשה [זו סתומה לפי שכיון שנפטר יעקב אבינו נסתמו עיניהם ולבם של ישראל מצרת השעבוד שהתחילו לשעבדם. ד"א כו'. ועיין בפי' מזרחי ועיין בפי' מהרז"ו בב"ר שם, והרב מהר"ם די לונזאנו בספרו אור תורה כתב וז"ל בכל הספרים ראש פסוק זה דבק וסמוך עם סוף פרשת ויגש אין ביניהם [הפסק] אפילו כמלא נימא, גם הרמב"ם ז"ל לא מנהו לכן טעה המדפיס ששם בראש פרשה זו פסקא כדין פרשה סתומה, כי אין לעשות פה פיסקא כלל לא פתוחה ולא סתומה, וכבר ביאר זה מהר"א מזרחי ז"ל, ולכן נתנו רז"ל טעמים לזה בב"ר ובזוהר עכ"ל: (ב) זש"ה כי גרים אנחנו לפניך. מובא בתנחומא הנדפס אות א' ובב"ר שם אות ב', והמלות „כתיב כי גר אנכי עמך תושב וגו' (תהלים לט) יש למחוק מן הספר. ודברי הב"ר מובאים גם בילקוט ויחי רמז קנ"ה וילקוט דברי הימים רמז אלף פ"ב, ובילקוט תהלים רמז תשל"ה ובילקוט תהלים שם הוסיף בעל הילקוט המאמר הזה על כי גר אנכי עמך בשם ב"ר, לכן אח"כ הוסיפו המעתיקים או המדפיסים גם בב"ר הכתוב מתהלים, וכן ליתא בתנחומא הנדפס ויחי אות א', וכן מובא המאמר בלקח טוב והכתוב מתהלים ליתא שם: (ג) ולא כצלו של כותל ולא כצלו של אילן. בב"ר ובנדפס ובילקוט ובלקח טוב והלואי כצלו של כותל או כצלו של אילן, ועיין במדרש קה"ר פ"א פסוק הבל הבלים בהרחבת לשון: (ד) זש"ה אין אדם שליט ברוח. מובא בב"ר פצ"ו אות ג' ובתנחומא הנדפס ויחי אות ב' ובקה"ר פ"ח בפסוק אין אדם שליט ברוחו, ובלקח טוב שם: (ה) שלא יהא תוקע בהן אדם, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובנדפס שלא יהא התוקע אדם אחר בהן, ובב"ר שלא יהא אחר תוקע בהן, ובילקוט ויחי רמז קנ"ו שלא תהא תוקע בהן שום אדם, ועיין מה שהעיר הרד"ל: (ו) והן באין אצלו. בב"ר נוסף דכתיב הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם. וזה הוסיף אחד מן המעתיקים מקה"ר שם, כתוב אחד אומר ותקעו בהן ונועדו אליך (במדבר י), וכתוב אחד אומר הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם, והחצוצרות היכן הם, אמור שכבר נגנזו בימי משה ע"כ, או נוסף לב"ר מן הילקוט שם רמז קנ"ו שהוא הוסיף דכתיב הקהילו אלי, ועיין גם במדרש במדבר רבה פט"ו אות ט"ו ומובא גם שם בשם ר' יצחק ע"ש: (ז) וכיון שעשה זמרי אותו מעשה מה כתיב. בב"ר ובנדפס מתחיל ד"א ואין שלטון, כשעשה זמרי אותו מעשה מה כתיב: (ח) ואיכן היה פנחס מדבר לפני משה, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י פארמא, ובכ"י רח"ס ומהיכן היה פנחס מדבר לפני משה, ובב"ר ובתנחומא הנדפס והיכן היה משה, ופנחס מדבר לפני משה: (ט) ואף דוד כתיב בו. עיין דבריס רבה פ"ט אות ג' תדע לך שכל ימיו של דוד נקרא מלך שנאמר והמלך דוד זקן כיון שהגיע למיתתו אין כתיב בו מלכות מנין שנאמר ויקרבו ימי דוד למות: (י) אמר ריש לקיש. וכ"ה בב"ר, ובכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י

הגיע לימי אבותיו, (יא) בועז עובד וישי, אמרו רבותינו יותר מארבע מאות שנה היו חיין, דוד לא היה אלא שבעים שנה, לא הגיע לימי אבותיו, לפיכך כתיב בו קריבה, עמרם חי (יב) מאה ושלשים (ושלש) [ושבע] שנה, ומשה לא היה אלא מאה ועשרים, לפיכך כתיב בו קריבה, הן קרבו ימיך למות (דברים לא יד), ויעקב כתיב בו קריבה, שלא הגיע לימי אבותיו, אברהם היה קע"ה שנה, יצחק ק"פ, ויעקב קמ"ז, לפיכך כתיב בו קריבה, ויקרבו ימי ישראל למות:

[ה] **ויקרא** לבנו ליוסף. למה לא קרא לא לראובן ולא ליהודה, ראובן היה בכור, ויהודה היה מלך, והניחן (יג) וקרא ליוסף, אלא בשביל שהיה ספיקה בידו לעשות, לפיכך ויקרא לבנו ליוסף: (יד) ויאמר [לו] אם נא מצאתי חן בעיניך [וגו'] ועשית עמדי חסד ואמת, (טו) ויש חסד של שקר שהוא אומר חסד ואמת, למה כן, משל ההדיוט אומר מת בריה דרחמך טעון מת רחמך פרוק, א"ל אם תעשה עמדי חסד לאחר מיתתי חסד של אמת הוא: אל נא תקברני במצרים. (טז) למה שסופה של מצרים ללקות בכנים ויהיו מרחשות תחת גופי, לפיכך אל נא תקברני במצרים: ד"א מפני מה לא בקש ליקבר במצרים, שלא יעשו בו ע"ז שכשם שנפרעין מעובדי ע"ז, כך נפרעין מע"ז עצמה, שנאמר ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה' (שמות יב יב). וכן אתה מוצא בדניאל, כיון שפתר לנבוכדנצר את החלום, מה כתיב באדין נבוכדנצר נפל על אנפוהי ולדניאל סגיד ומנחה וניחוחין אמר לנסכה ליה (דניאל ב מו), (יז) אבל דניאל לא בקש אמר כשם שנפרעין מעובדי ע"ז כך נפרעים ממנה. וכן אתה מוצא בחירם, כיון שעשה עצמו אלוה מה כתיב בו, (יח) יען (כי) גבה לבך ותאמר אל אני (יחזקאל כח ב), א"ל הקב"ה הנה חכם אתה מדניאל, נבוכדנצר בקש לקרב לו ולא רצה ואתה עשה עצמך אלוה, מה סופך (יט) (אל) [על] ארץ השלכתיך וגו'. ד"א אמר יעקב

הערות ותקונים

וכ"י פארמא ובנדפס אמר ר' שמעון בן לקיש ועיין תענית ה': (יא) בועז עובד וישי אמרו רבותינו יותר מארבע מאות שנה היו חיין. וכן בלקח טוב אמרו רז"ל יותר מארבע מאות שנה חיו, והכוונה כולם ביחד חיו יותר מן ארבע מאות שנה, ובלקח טוב הביא החשבון וסיים למדנו כי יותר מארבע מאות שנה חיו אלו הארבע דורות, וכן הוא דעת הרד"ל, ובב"ר בועז ועובד וישי אמרו חכמים יותר מד' מאות שנה היו חיין, [נ"ל חיו, או היו חיין] ובתנחומא איתא לא הגיע לימי אבותיו בועז ועובד וישי, עובד אמרו רז"ל יותר מן ד' מאות שנה חיה, נראה שחשב אחד להגיה כן שעובד לבדו חי ארבע מאות שנה, וע"פ התנחומא הגיהו כן במדרש רבה באיזה דפוסים, והוא שבוש, ובילקוט תורה רמז קנ"ו מובא בשם ב"ר יותר מד' מאות שנה חיו, וכן בילקוט מלכים רמז קס"ח הגי' ג"כ ארבע מאות שנה היו [נ"ל חיו] כמו שהגהתי במדרש. וראיתי ביוחסין (דפוס קראקא דף י ע"ב) שהביא בשם בעלי הקבלה כי עובד חי ת' שנה כדאיתא בתנחומא פ' ויחי שעובד חיה יותר מת' שנה כמו שהוא בספר קבלת החסיד וכן בב"ר פ' ויחי עכ"ל: (יב) מאה ושלשים ושלש שנה. וכן בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא, ובילקוט ויחי רמז קנ"ו קל"ג שנה, ותקנתי שצ"ל קל"ז דכתיב ושני חיי עמרם שבע ושלשים ומאת שנה (שמות ו כ), וכ"ה בב"ר ובנדפס. והטעות נעשית כך שהיה כתוב שהרי לוי חי קל"ז וקהת בנו חי קל"ג ועמרם בנו חי קל"ז, והמעתיק טעה והגיה אצל עמרם קל"ג. ובכ"י ה' של אקספארד בטעות ק"ל שנים: (יג) וקרא ליוסף אלא בשביל שהיה ספיקה בידו לעשות. וכ"ה בב"ר שם ושם הגי' בשביל שהיה, ובילקוט ויחי בשם ב"ר, וכן ברש"י עה"ת למי שהיה יכולת בידו לעשות, וכן בלקח טוב לפי שידע שיוסף היה יכולת בידו לעשות. אולם בנדפס נוסף ויקרא ליוסף ללמדך שהכל מכבדין למי שהשעה עומדת לו. ועוד שהיתה ספק בידו לעמוד בצוואתו. ובב"ר נוסף בסוף ע"פ התנחומא הנדפס „ולפי שהשעה מסורה לו" וכן ליתא בלקח טוב. ובכ"י ה' של אקספארד הגי' למי שהשעה בידו משחקת לו: (יד) ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך. בנדפס נוסף לפני זה בשבילך ירדתי למצרים בשבילך אמרתי אמותה הפעם, ועכשיו אדם מת בספינה הנפש הולכת אצל אבותיו ושכבתי עם אבותי ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם, שהיו מחבבין את הקבורה [שנאמר] בקברי אשר כריתי. ובב"ר נוסף רק בהתחלה „בשבילך ירדתי למצרים בשבילך אמרתי אמותה הפעם". ובילקוט ויחי רמז קנ"ו שהביא דברי הב"ר ליתא זה: (טו) ויש חסד של שקר. עיין רש"י בפי' עה"ת חסד שעושין עם המתים הוא חסד של אמת שאינו מצפה לתשלום גמול. ועיין בלקח טוב כל חסד שהוא שלא בפניו הוא חסד של אמת אבל חסד שבפניו הוא חסד של הנופה: (טז) לפי שסופה של מצרים ללקות בכנים. וכן הביא רש"י בפי' עה"ת וכן מובא בלקח טוב: (יז) אבל דניאל לא ביקש. וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא, אבל בב"ר ובנדפס הגי' אבל דניאל לא קיבל: (יח) יען כי גבה לבך. מלת „כי" מובא גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא, ובילקוט ויחי רמז קנ"ו וילקוט יחזקאל רמז שס"ז, ובקרא ליתא: (יט) אל ארץ השלכתיך. וכן

הוא

(כ) שלא יפדו בי המצרים שנמשלו בחמור, שנאמר אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כג כ), ואני נמשלתי בשה, שנאמר שה פזורה ישראל (ירמיה נ יז), וכתיב ופטר חמור תפדה בשה (שמות לד כ), שלא יפדו בי, הוי אל נא תקברני במצרים:

[ו] **ושכבתי** עם אבותי וגו' (בראשית מז ל). למה כל האבות תובעין ומחבבין קבורת ארץ ישראל, (כא) אמר ר' חנניה אמר ר' יהושע בן לוי דברים בגו, אתהלך לפני ה' בארצות החיים (תהלים קטז ט), (כב) אמרו רבותינו שני דברים בשם ר' חלבו למה האבות מחבבין ארץ ישראל לקבורה, שמתי ארץ ישראל חיים תחלה לימות המשיח, (כג) ואוכלין שנות המשיח. (כד) ור' חמא ב"ר חנינא אמר מי שמת בחוצה לארץ ונקבר שם שתי מיתות יש בידו, מנין שנאמר ואתה פשחור וכל יושבי ביתך תלכו בשבי ובבל תבא ושם תמות ושם תקבר אתה וכל אהביך אשר נבאת להם בשקר (ירמיה כ ו). (כה) אמר ר' סימון אם כן הפסידו הצדיקים שבחוצה לארץ נקברין, אלא מה הקב"ה עשה (כו) (מחזר) [מחרר] לפניהם את הארץ, ועשה אותן כנודות הללו והם מתגלגלין ובאין, עד שמגיעין אל ארץ ישראל, וכיון שמגיעין לארץ ישראל נותן בהם רוח חיים, והן עומדין מנין, שנאמר (הנני) [הנה אני] פותח את קברותיכם וגו' (יחזקאל לז יב), ואחר כך ונתתי רוחי בכם והייתם (שם שם יד). אמר ריש לקיש מקרא מלא הוא כיון שמגיעין לארץ ישראל, הקב"ה נותן בהם נשמה, שנאמר נותן נשמה לעם עליה (ישעיה מב ה): (כז) מעשה בר' קצרא ור' אלעזר שהיו מהלכין

הערות ותקונים

הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא ובילקוט יחזקאל שם, ובקרא כתיב על ארץ השלכתיך: (כ) שלא יפדו בי המצריים שנמשלו לחמור שנאמר אשר בשר חמורים בשרם. וכ"ה בנדפס ובילקוט ויחי רמז קנ"ו בשם ב"ר. ולפנינו בב"ר נשמט הכתוב אשר בשר חמורים בשרם ממקומו: (כא) אמר ר' חנניה אמר ר' יהושע בן לוי דברים בגו. וכ"ה בכ"י רומי, וצ"ל אמר ר' חנניה דברים בגו אמר ר' יהושע בן לוי דברים בגו, ובירושלמי כלאים פ"ט ה"ד (דף לב ע"ג) וכתובות פי"ב ה"ג (דף לה ע"ב) ר' לעזר אמר דברים בגב ר' חנינא אמר דברים בגב ר' יהושע בן לוי אמר דברים בגב, וכן הוא בתנחומא הנדפס, ושם הגי' ר' חנניה ובב"ר הלשון משובש אמר ר' אלעזר דברים בגו ר' יהושע בן לוי אמר מהו דברים בגו. ובלקח טוב הגי' אמר ר' אלעזר דברים בגו אמר ר' חנינא ור' יהושע בן לוי מה דברים בגו. וצ"ל אמר ר' אלעזר דברים בגו [ר' חנינא אמר דברים בגו] ר' יהושע בן לוי אמר [דברים בגו]. ובילקוט ויחי בשם ב"ר אמר ר' אלעזר דברים בגו, והשאר חסר, ובפסיקתא רבתי פ"א ר' חנינא אומר דברים בגו ר' יוסי אמר דברים בגו, יש להקן ר' יהושע בן לוי אמר דברים בגו, וחסר ר' אלעזר אמר דברים בגו. ועיין כתובות דף קיא ע"א ומובא בלקח טוב שם, ופי' דברים בגו, יש בו סוד וטעם לדבר: (כב) אמרו רבותינו שני דברים בשם ר' חלבו, וכ"ה בב"ר ובתנחומא הנדפס אמר ר"ל שני דברים אמר רב בשם ר' חלבו נ"ל הרז"ל שני דברים בשם ר' חלבו, ובפסיקתא רבתי שם אמר ריש לקיש בשם ר' אליעזר הקפר מפני שמתיה חיים בימות המשיח. ובירושלמי כלאים וכתובות שם ר' שמעון בן לקיש בשם בר קפרא ארץ שמתיה חיים תחלה לימות המשיח. ובתנחומא שלפנינו ויצא אות כ"ג אמר ריש לקיש בשם ר' אלעזר הקפר מפני שמתי ארץ ישראל חיים תחלה לימות המשיח: (כג) ואוכלים שנות המשיח. זה ליתא בירושלמי ובפסיקתא רבתי: (כד) ור' חמא בר חנינא אמר. בב"ר ר' חנינא אמר וחסרים המלות ור' חמא, וכן בנדפס ורבי הנניה אמר וחסרים ג"כ המלות ור' חמא, וצ"ל ר' חמא בר חנינא כמו שהוא בתנחומא כ"י שלפנינו, ובירושלמי שם ר' חלבו ור' חמא בר חנינא חד אמר מת שם ונקבר שם יש בידו שתים, מת שם ונקבר כאן יש בידו אחת, וחרנא אמר קבורה מכפרת על מיתת שלהן. ובפסיקתא רבתי שם רבי חלבו ורבי חמא בר חנינא ר' חלבו אמר המת בחוצה לארץ והנקבר בחוצה לארץ שתי צרות בידו צרת המיתה וצרות הקבורה, למה שכתב בפשחור ואתה פשחור וכל יושבי ביתך וגו', ור' חמא בר חנינא אמר המת בחוצה לארץ כיון שיצא מחוצה לארץ ונקבר בארץ אין בידו אלא מיתה אחת: (כה) אמר ר' סימון. וכ"ה בב"ר ובנדפס, ובירושלמי כלאים שם אמר ר' סימיי, ובירושלמי כתובות שם אמר ר' סימאי, ובפסיקתא רבתי שם אמר ר' אלעזר בשם ר' סימאי: (כו) מחזר לפניהם את הארץ. כן הוא בכ"י רח"ס וכ"י פארמא, ובכ"י רומי מחרר לפניהן את הארץ, פי' עושה חור בקרקע. ובירושלמי כלאים הגי' מחליד לפניהם את הארץ והן מתגלגלין כנאדות, ובירושלמי כתובות מהלך לפניהן את הארץ, צ"ל מחליד, וכן הוא בירושלמי כתובות עם פי' פ"מ, ופי' מחליד מלשון מרלידין את הקרקע (ב"ב יט רע"ב), עיין בערוך ערך חלד. ובב"ר ובנדפס הגי' עושה להן מחילות בארץ ועושה אותן כמערות הללו והן מתגלגלין עד שמגיעין לארץ ישראל. ובפסיקתא רבתי האלהים עושה להם מחילות בארץ והם מתגלגלים כנאדות ובאין לארץ ישראל. וכן בירושלמי שם והן מתגלגלין כנודות, ועיין בבלי כתובות דף קיא ע"א: (כז) מעשה בר' קצרא ור' אלעזר. וכ"ה בכ"י

(כח) בפולי של חוץ מטבריא ראו ארון של מת שבא מחוצה לארץ ליקבר בארץ ישראל. אמר ר' קצרא לר' אלעזר מה מועיל שיצתה נפשו בחוצה לארץ, ובא להקבר בארץ ישראל, אני קורא עליו, ונחלתי שמתם לתועבה (ירמיה ב ז), בחייכם, ותבואו ותטמאו את ארצי (שם), במיתתכם, א"ל כיון שנקבר בארץ ישראל הקב"ה מכפר לו שנאמר וכפר אדמתו עמו (דברים לב מג): (כט) ר' יוחנן כשהיה מסתלק מן העולם, אמר לתלמידיו אל נא תקברוני אלא בכלים צבועים, ולא בכלים לבנים, (ל) [ולא בכלים שחורים], אם אעמוד בין הצדיקים לא אבוש, ובין הרשעים לא אכלם: (לא) ר' יהודה כשנפטר מן העולם אמר למי שהוא עומד עליו אמור להם קראו לי לתלמידיי, אמר להם (לב) קברו אותי בכלים לבנים, שלא אבוש במעשי להקביל פני בוראי: (לג) רבינו הקדוש כשהיה מסתלק מן העולם, צוה ג' דברים, אמר להן לא תזוז אלמנתי מתוך ביתי, ואל תספדו לי בעיירות שבארץ ישראל, ואל תניחו לנכרי שיגע במטתי, אלא מי שנטפל לי בחיי, יטפל לי במותי, (לד) והוא דר בצפורי שבע עשרה שנה, (לה) שלש עשרה שנה חשש בשיניו, (לו) וכל אותן שלש עשרה שנה לא מתה חיה בארץ ישראל, ולא הפילה אשה עוברה בארץ ישראל, ובסוף שלש עשרה שנה כעס רבינו הקדוש על ר' חייא הגדול, נכנס אליהו זכור לטוב אצל רבינו הקדוש בדמותו של ר' חייא, ונתן ידו על שינו ומיד נתרפא, למחר נכנס ר' חייא אצלו, א"ל ר' אותו השן שלך מה היא עושה, א"ל משעה שנתת עליו ידך אתמול נתרפאה באותה שעה, אמר ר' חייא אי לכם חיות שבארץ ישראל, [אי לכם עוברות שבארץ ישראל], אפילו כן אמר לו לא נתתי אני ידי

הערות ותקונים

בכ"י רומי וכ"י רח"ש. ובב"ר ובנדפס מעשה ברבי ורבי אליעזר, ובירושלמי כלאים פ"ט סוף ה"ד (דף לב ע"ד) רבי בר קירייא ור' לעזר, ובירושלמי כתובות שם פי"ב ה"ג (דף לה ע"ב) רבה בר קריא ור"א, בב"ר ובנדפס יש לתקן שצ"ל ברבי [קצרא] כמו שהוא בתנחומא שלפנינו, וכן בירושלמי כלאים צ"ל בר קצריא ואח"כ נעשית ברקיריא, ובירושלמי כתובות מלת „רבה" הוא בטעות וצ"ל מעשה בר' קצריא, ובפסיקתא רבתי ר' ברוקיא ור' אליעזר בן פדת: (כח) בפולי של חוץ מטבריא. וכ"ה בב"ר ובנדפס, ובירושלמי שם הוון מטיילין באיסטרין. ובפסיקתא רבתי הוו מטיילין באילפס, לדעתי יש לתקן שצ"ל באילסים, ופי' בלשון יוני ἄλσεα דרך וחוץ אשר יוצאים ובאים בני אדם. עיין ערך מלים לד 54 ערך אילסים. ועיין ערוך השלם ערך אלסוס, ובירושלמי יש לתקן באיסטרטין, והיא המלה היונית והרומית strata στράτη (סטראטא): (כט) ר' יוחנן כו' אלא בכלים צבועים ולא בכלים לבנים. בב"ר הגי' ר' יוחנן כשהיה מסתלק מן העולם אמר לאותן שהיו צריכין להטפל בו קברו אותי בכלים צבועים דבריקא לא לבנים ולא שחורים. וכן הוא בנדפס, ומלת דבריקא הוסיף בעל מ"כ, וכן בב"ר פ"ק אות ב' מאנין דבריקא. ובירושלמי כלאים פ"ט ה"ד (דף לב ע"ב) ר' יוחנן מפקד מלבשוני בירריקא לא חיוורי ולא אוכמין אין קמית ביני צדיקיא לא נבהת, אין קמית ביני רשיעא לא נבהת. ובירושלמי כתובות פי"ב ה"ג (דף לה ע"א) הגי' אלבשני בורדיקא, והיא הגי' הנכונה, וכן צ"ל בב"ר ברדיקיא, כמו שהעיר בצדק ידידי הרב הגדול הבלשון הנפלא מהרח"י קאהוט בערך בורידקיא, ובלשון ערבי וסורי פתרון המלה צבוע ממוצע בין הלובן ובין השחרות והוא ל"מ ברודים. והכוונה לא בכלים לבנים ולא שחורים אלא ברודים, כלומר מורכבים מן לבנים ושחורים והיינו צבועים. ובעל התנחומא או המעתיקים השמיטו המלה הזרה ברדיקיא והציגו במקומה „כלים צבועים", רק בב"ר שם נוסף בפנים ע"פ המ"כ מלת „דבריקא" ולא כמו שחשב הרב ד"ר קאהוט שבב"ר מלת צבועים באה מגליון לפרש מלת דבריקא, רק בב"ר שם כל הפרשה לקוח מן התנחומא כ"י, ומלת דבריקא הוסיף המ"כ, וליתא בתנחומא הנדפס: (ל) ולא בכלים שחורים. הוספתי, וכן חסר בכ"י רומי וכ"י רח"ש וכ"י פארמא. ונמצא נכון בב"ר ובנדפס ובירושלמי שהבאתי: (לא) ר' יהודה כשנפטר מן העולם. וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ש וכ"י פארמא, אולם בב"ר פצ"ו ובנדפס הגי' ר' יאשיה, וכן בירושלמי שם בב' המקומות ובב"ר פ"ק אות ב' הגי' ר' יאשיה רק מובא שם בשמו באופן אחר ע"ש: (לב) קברו אותי בכלים לבנים, וכ"ה בב"ר ובנדפס. ובכ"י רומי גורס קברו אותי בכלים צבועים: (לג) רבינו הקדוש. נשנה בירושלמי כלאים פ"ט (דף לב ע"א) וירושלמי כתובות פי"ב ה"ג (דף לד ע"ד), ובב"ר פצ"ו אות ה' ובתנחומא הנדפס. וכן בב"ר פ"ק אות ב', ודברי הב"ר מן פצ"ו לקוחים מן התנחומא, ודברי הב"ר מן פ"ק הם בהוספת דברים ונובעים מן הירושלמי שם: (לד) והוא דר בציפורי, נשנה בירושלמי שם רבי הוה יתיב ליה בצפורין שבעה עשר שנין, ובירושלמי שם וכן בב"ר ובנדפס נוסף אחר זה והיה קורא על עצמו ויחי יעקב בארץ מצרים י"ז שנה והיה יהודה בציפורי י"ז שנין וזה חסר לפנינו: (לה) שלש עשרה שנין חושש בשינו, נשנה בירושלמי שם: (לו) וכל אותן שלש עשרה שנה

על שינך, מיד ידע רבינו שאליהו היה, מאותה שעה (לז) התחיל ר' חייא נוהג בו כבוד:

[ז] (לח) **ושכבתי** עם אבותי. אמר יעקב ליוסף אם אתה עושה לי כמו שאני אומר לך הרי יפה, ואם לאו נפשי יוצאה ממני, אמר לו כך אני עושה לך, אמר לו השבע וישבע לו, כיון שנסתלק מה] כתיב, ויעשו בניו לו [כן] כאשר צום (בראשית נ יב), אמר הקב"ה בעולם הזה אין המות מניח לאדם שישמח, אבל לעולם הבא בלע המות לנצח וגו' (ישעיה כה ח), כיון שהמות מסתלק מה כתיב וגלתי בירושלים וששתי בעמי ולא ישמע בה עוד קול בכי (לט) וקול (צעקה) [זעקה] (שם סה יט):

[ח] **ויקרא** יעקב אל בניו (בראשית מט א). (מ) לא היה (מא) צריך לומר אלא ויקרא עשו אל בניו, למה שהוא גדול, אמר הכתוב כי לא שאול תודך מות יהללך (ישעיה לח יח), מי מודה מי שהוא חי, ומשתחוה לאל חי, שנאמר חי חי הוא יודך כמוני היום וגו' (שם שם יט), (מב) וכן עשו הרשע לא מת על מטתו, ולא עשה (מג) דייתיקי (פי' צוואה), ומי עשה דייתיקי יעקב, שנאמר ויקרא יעקב אל בניו:

[ט] [**ויקרא** יעקב אל בניו]. (מד) זש"ה מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח (איוב יב כ), זה יצחק ויעקב ששניהם בקשו לגלות (מה) מסטירין של הקב"ה (פי' סודו) יצחק קרא לעשו בקש לגלות לו את הקץ וגנזו הקב"ה ממנו, שנאמר ויקרא את עשו בנו הגדול וגו' (בראשית כז א), ואף יעקב בקש לגלות לבניו את הקץ, שנאמר האספו ואגידה לכם וגו', (מו) למה הדבר דומה, לעבד שהאמינו המלך על כל מה שיש לו, בא אותו העבד למות, קרא לבניו לעשותן בני חורין, ולומר להם

הערות ותקונים

שנה. בירושלמי שם מובא זה בשם ר' יוסי בי רבי בון: (לז) התחיל ר' חייא נוהג בו כבוד. בנדפס מאותה שעה התחיל לנהוג ברבי חייא כבוד: (לח) ושכבתי עם אבותי. בב"ר פצ"ו לא הביא רק עד סיום האות ו', אבל בנדפס הביא גם אות ז': (לט) וקול צעקה. וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, ובקרא זעקה: (מ) לא היה צריך לומר אלא ויקרא עשו אל בניו, זה ליתא בנדפס ומתחיל שם באות ח' מן המאמר זש"ה מסיר שפה לנאמנים (לפנינו אות ט'), ובנדפס נמצאים מאמרים אחרים כל אות ד' ה' ו' ז' אשר ליתא בכ"י שלנו. ומכאן עד ר' אלעזר אומר מהו פחז כו' (באות י"ב), וכן מן בנימין זאב יטרף זש"ה כי לא יעשה ה' אלהים דבר (אות י"ג) בבקר יאכל עד את הכבש האחד תעשה בבקר עד סוף הפרשה נעתק בשיטה חדשה לב"ר הנדפס סוף ספר משפטי שבועות לרב האי גאון ז"ל, וכן נדפס בבית המדרש ח"ב לד ע"ב עד פ"ב ואח"כ נדפס בדפוס ווילנא בסוף מדרש ב"ר. ולפני הקדמונים היה השיטה חדשה בתוך ב"ר פצ"ח, ואם לא כל המאמרים אבל בוודאי חלק גדול ממנו כמו שתראה בילקוט רמז קנ"ז המתחיל זש"ה מסיר שפה לנאמנים ציין ב"ר פצ"ח וליתא לפנינו והוא בתנחומא לפנינו ובשיטה חדשה שם. וראיתי בילקוט דפוס ליוורנו משנת ת"י עם פי' ברית אברהם מציין בצדו „תנחומא". וכן הביא ברמז קנ"ה קנ"ט הוא מן שיטה חדשה ועל רמז קנ"ח ציין ב"ר ומוסב גם על רמז קנ"ט ובילקוט דפוס ליוורנו גם בכאן נרשם בצדו תנחומא, וכן הערוך ערך פרקופי הביא בשם ב"ר פצ"ז (כוונתו לפצ"ח כי הערוך מציין הפרשיות מב"ר עם פרשה אחת מוקדמת), התחיל מחלק להם פרוקפאות, והוא לפנינו בתנחומא, וכן בשיטה חדשה שם, גם פירש"י המיוחס לו בב"ר פצ"ח מפרש את המאמרים הכתובים בשיטה חדשה כאילו היו כתובים לפניו בפצ"ח. ובילקוט שם על התחלת המאמר לא היה צריך לומר מציין „ילמדנו" או שצ"ל „תנחומא" או הציון ילמדנו מוסב על המאמר שלפניו אמר יעקב מה אני מניח את בני ועל ויקרא יעקב אל בניו לא היה צריך לומר חסר הציון „תנחומא": (מא) לא היה צריך לומר. בשיטה חדשה לא היה צריך קרא לומר: (מב) וכן עשו הרשע לא מת על מטתו ולא עשה דייתיקי. בילקוט רמז קנ"ז הביא הגי' אמר ר' חנינא בנוהג שבעולם אין עבד עושה דייתקי בן חורין, כן עשו הרשע אינו עושה דייתיקי, לא מת עשו על מטתו, ומי עשה דייתיקי יעקב, המלות אמר ר' חנינא בנוהג שבעולם עד בן חורין נוספו בילקוט שהוסיף אחד משיטה חדשה, ושם הלשון משובש והמלות „בן יעקב גורר מת" (ובבית המדרש גורר מה) יש למחוק מן הספר. ועיין באגדת בראשית פ"א אות א' הוסיף הרחבת דברים על דברי התנחומא: (מג) דייתיקי „פי' צואה". הפי' הוא הוספת המעתיק וליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא, וכן בילקוט נרשם בצדו „שטר צואה בל"י" ועיין לעיל ויצא הערה י"א: (מד) זש"ה מסיר שפה לנאמנים. מובא בשיטה חדשה לב"ר ובילקוט ויחי רמז קנ"ז, ונרשם שם ב"ר פצ"ח, וכאשר העירותי למעלה בהערה מ' היו הדברים כתובים בב"ר פצ"ח, ובילקוט דפוס ליוורנא נרשם בצדו „תנחומא". וכן מובא בקצרה בילקוט איוב רמז תתק"ו בשם התנחומא, וכן מובא בתנחומא הנדפס אות ח': (מה) מסטירין של הקב"ה „פי' סודו". הוספת המעתיק וליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא: (מו) למה הדבר דומה. עיין ב"ר פצ"ח אות ב' ופסיקתא רבתי פכ"א ומובא שם הלשון בסגנון אחר וגם המשל באופן אחר, ובילקוט איוב שם הביא את המשל בסוף המאמר, אולם בילקוט

(מז) היכן הוא דייתיקי שלהם, עמד המלך למעלה ממנו, ראה אותו העבד והפליג את הדבר שהיה מבקש לגלות להם, התחיל אמר להם בבקשה מכם עבדיו של מלך אתם היו מכבדין אותו, כדרך שכיבדתיו אני כל ימי, כך יעקב קרא לבניו להודיע להם אימתי הקץ, מיד נגלה עליו הקב"ה, א"ל לבניך אתה קורא ולי לא קראת, ולא אותי קראת יעקב (ישעיה מג כב), כיון שראה הקב"ה נגלה עליו, מיד התחיל לומר להם בבקשה מכם היו מכבדין להקב"ה, כשם שכבדוהו אבותי, שנאמר האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו וגו' (בראשית מח טו), (מח) אמרו לו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ד), מיד וישתחו ישראל על ראש המטה (בראשית מז לא), (מט) התחיל לומר בלחישה ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, (נ) אמר לו הקב"ה כבוד אלהים הסתר דבר (משלי כה ב):

[י] (נא) ד"א ויקרא יעקב אל בניו. זש"ה אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי (תהלים נז ג) אמר ר' יהושע בן לוי שלשה דברים גזרו בית דין של מטה, והסכים הקב"ה עמהם, אלו הן, אחת בימי עזרא, בשעה שעלו מבבל בקש הקב"ה להתיר להם את המעשרות, מה עשו עמדו וגזרו על עצמן שיהו מעשרין, שנאמר ואת ראשית עריסותינו ותרומותינו ופרי וגו' (נחמיה י לח), מה עשו כתבו אותו בספר, ונתנו אותו בהיכל, מה עשו למחר נכנסו ומצאו אותו חתום, שהסכים הקב"ה עמהם, שנאמר ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה (וחותמים על) [וכותבים ועל] החתום וגו' (שם שם א). ואחת בימי מרדכי ואסתר, שנאמר קימו וקבלו (אסתר ט כז) קיימו למעלה מה שקבלו למטה. ואחת בימי יהושע, כשנכנסו ישראל לארץ, אמר להם יהושע והיתה העיר [ההיא] חרם (יהושע ו יז), ואין אתה מוצא שאמר לו הקב"ה דבר זה אלא מעצמו עשאו, ומנין שהסכים הקב"ה עמו, שנאמר חטא ישראל (שם ז יא), הוי אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי: (נב) ד"א אקרא לאלהים עליון, מדבר ביעקב, כיון שנכנסו בניו לברכם, התחיל לחלק להם (נג) פרוקפאות (פי' מתנות), ומנין שהסכים הקב"ה עמו, את מוצא כל ברכות שבירך אבינו יעקב את השבטים כך ברכן משה, שהסכים הקב"ה עמו על כל ברכה וברכה, הוי ויקרא יעקב:

[יא] [ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו]. (נד) ר' פנחס הכהן בר המא ור' יהודה הלוי בר שלום אמרו מהו האספו, הטהרו, כשם שאתה אומר תסגר שבעת ימים מחוץ למחנה ואחר תאסף (במדבר יב יד): (נה) ד"א האספו, העשו אסופות

הערות ותקונים

ויחי הוא כמו שלפנינו: (מז) היכן הוא דייתיקי שלהם. בשיטה חדשה ובתנחומא הנדפס ובילקוט ויחי נוסף „והאוני שלהם" וליתא בילקוט איוב, ופי' „אוני" שטר, עיין פ' ויגש הערה מ"ה: (מח) אמרו לו שמע ישראל וכ"ה בכ"י רומי גם בכ"י רה"ס וכ"י פארמא ובשיטה חדשה אמרו לו יודעין אנו מה בלבך שמע ישראל וגו' ובילקוט שם נוסף אמרו לו מה בלבך א"ל אחד אמרו לו כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבנו אלא אחד שמע ישראל וגו', וזה הוסיף בעל הילקוט מגמרא פסחים דף נו ע"א. ובנדפס אמרו לו יודעין אנו מה בלבך ענו כולם שמע ישראל, ועיין בב"ר פצ"ח אות ג' מובא זה בסגנון אחר. ועיין בלקח טוב (בראשית מט א), ובאגדת בראשית פ"פ, דברים רבה פ"ב, וספרי ואתחנן פסקא ל"א: (מט) התחיל לומר בלחישה בשכמל"ו. עיין פסחים דף נו ע"א, ובנדפס סוף אות ח' מובא כל המאמר מן גמרא פסחים שם. ובילקוט איוב שם השמיט המאמר התחיל לומר בלחישה, ונמצא לנכון בילקוט ויחי שם: (נ) א"ל הקב"ה כבוד אלהים הסתר דבר. בשיטה חדשה ובילקוט ויחי ובתנחומא הנדפס נוסף אין המדות הללו שלך שנאמר הולך רכיל מגלה סוד ונאמן רוח מכסה דבר (משלי יא יג), ונמצא בהוספת דברים באגדת בראשית פ"פ אות ב': (נא) ד"א ויקרא יעקב אל בניו זש"ה אקרא לאלהים עליון. מובא בשיטה חדשה שם ובתנחומא הנדפס אות ח' ובירושלמי ברכות סוף פ"ט (דף יד ע"ג) ורות רבה פ"ד בפסוק והנה בועז, ושוחר טוב מזמור כ"ז, ועיין בכל המקומות שנמצא איזה שינוים. מובא בילקוט יהושע רמז י"ח כמו שהוא לפנינו וחסר הציון תנחומא ובילקוט ויחי השמיט זה והחל במאמר שלאחריו ד"א אקרא לאלהים עליון מדבר ביעקב: (נב) ד"א אקרא לאלהים עליון מדבר ביעקב. מובא בשיטה חדשה שם, ובילקוט ויחי ובילקוט יהושע שם: (נג) פרוקפאות „פי' מתנות", זה הוסיף המעתיק, ובכ"י רומי וכ"י רה"ס וכ"י פארמא ליתא הפירוש שהוסיף הסופר המעתיק בתנחומא כ"י אקספארד שלפנינו, ובילקוט ויחי בטעות פקוקפאות, צ"ל פרוקפאות, ומובא לנכון בילקוט יהושע ובשיטה חדשה ובתנחומא הנדפס, והערוך ערך פרקופי הביא בב"ר פצ"ז [הוא פצ"ח] התחיל מחלק להן פרוקופאות, מזה תראה שעד לדברי כי כל הפרשה משיטה חדשה היה לפני הערוך בב"ר פצ"ח, (עיין לעיל הערה מ'), ופי' פרקופי בל"י προκοπη גדולה וכבוד, עיין בערוך שם: (נד) ר' פנחס הכהן. מובא בשיטה חדשה ובנדפס אות ח', ולפנינו בב"ר פצ"ח ר' אחא אמר הטהרו: (נה) ד"א האספו העשו

אסופות

אסופות, מה עשו (נו) כיון שנכנסו התחיל מקנתרן: ראובן בכורי אתה (בראשית מט ג). (נז) חד אמר לפגם וחד אמר לשבח, לפגם, אמר לו ראובן בכורי אתה, אתה בכור ואני בכור, (נח) אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום (נט) שמונים וארבע שנה לא ראה יעקב קרי, אני בכור ואתה בכור: כחי וראשית אוני יתר שאת. שלך היתה ראויה כהונה גדולה, ואין שאת אלא כהונה גדולה, שנאמר וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם (ויקרא ט כב): ויתר עז שלך היתה המלוכה ראויה, ואין עז אלא מלכות, שנאמר ויתן עז למלכו (ש"א ב י). וחד אמר לשבח, ראובן בכורי אתה, נאה אתה לבכורה, אע"פ שחללת בקנאתו של אמו קינא, למה כל ימים שהיתה רחל קיימת היתה מטתו של יעקב אצלה, משמתה נטל יעקב מטתו ונתנה אצל בלהה, מה עשה ראובן נטל קנאתו של אמו, עשה עצמו כאילו ישן באותה מטה, כדי שיטול יעקב מטתו אצל לאה, לפיכך הוא מקלסו, ראובן בכורי אתה, כחי וראשית אוני, אתה הייתה טפה ראשונה שיצתה ממני:

[יב] **פחז** כמים אל תותר. מהו כמים, ר' ירמיה ור' נתן, חד אמר לפגם, וחד אמר לשבח, לפגם מהו כמים לא הנחת לך כלום, אלא כמים, כיצד אדם מפנה חבית של דבש והוא משייר בה קימעא, כשמערה בה מים אינו משייר כלום, כך לא שיירתה לך כלום זכות, אלא פחז כמים. וחד אמר לשבח, מהו כמים, אדם שהוא מערה דבש או שמן משייר קימעא, אתה לא שיירתה לך עון אלא כמים, מה המים מטהרין אף אתה כן נטהרתה: (ס) ד"א פחז כמים, לשון נוטריקון הוא, ר' אליעזר אומר מהו פחז, פ'חית ח'טית ז'נית, הפרחתה הילך: [ד"א פחז כמים]. (סא) שנו רבותינו שלשה משקין אסורין משום גילוי, המים והיין והחלב, נמצא היין מגולה הרי הוא מיצר בו שהוא שופכו, אבל המים אם נמצאו מגולין אינו מיצר מהן אם שופכן, כך עשית כל הכתרים שהיו לי השלכת אותם כמים, פחז כמים, נכנסו שמעון ולוי וקנתרן, אמר שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרותיהם, (סב) מהו מכרותיהם כלי חמס: בסודם אל תבא נפשי ובקהלם אל תחד כבודי, כששני השבטים האלו נקהלים לא יזכר שמי שם, כשיעמוד זמרי ויחטא אל תחד כבודי (סג) [שנאמר זמרי בן סלוא נשיא

הערות ותקונים

אסופות אסופות, וכ"ה בשיטה חדשה. ובתנחומא הנדפס וכן בב"ר פצ"ט אות ו' הגי' ד"א האספו מנה מהם זקנים שנאמר אספה לי שבעים איש, ועיין בב"ר פצ"ח אות ב': (נו) כיון שנכנסו התחיל מקנתרן. וכ"ה בשיטה חדשה. ובכ"י רומי בטעות כיון שכעסו התחיל מקנתרן, ולדעתי צ"ל כיון שכנסו: (נז) חד אמר לפגם וחד אמר לשבח. בשיטה חדשה חסר זה ומתחיל ראובן בכורי אתה אמר ר' לוי בר שלום שלא ראה קרי כו'. ועיין ב"ר פצ"ח אות ד' רבי היה אומר בו דבר לשבח ודבר לגנאי ע"ש כמה שנוים: (נח) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום. בשיטה חדשה אמר ר' לוי בר שלום. צ"ל אמר ר' יהודה הלוי בר שלום, וכן בעל לקח טוב הביא דאמר ר' לוי בר שלום: (נט) שמונים וארבע שנים, וכ"ה בשיטה חדשה פ"ד שנה, וכ"ה בב"ר פצ"ח, ובלקח טוב בטעות, בן שבעים שנה ושבע שנה, וצ"ל וארבע שנה, והיה כתוב פ"ד והשב המעתיק על אות ד' שהיא ז' והגיה ושבע. ובתנחומא הנדפס ובב"ר פצ"ט אות ו' בטעות שעשיתי פ' שנה ואפילו טפת קרי לא ראיתי, יש לתקן שצ"ל פ"ד שנה, כי היה פ"ד שנה כשנשא את לאה, עיין ב"ר פס"ח, בן ס"ג שנה היה יעקב בעת שנטל את הברכות וי"ד שנה נטמן בבית עבר וז' שנים עבד ברחל נמצא נושא אשה בן פ"ד שנה ע"ש ועיין מגילה דף יז ע"א וברש"י שם: (ס) ד"א פחז כמים לשון נוטריקון הוא ר' אלעזר אומר פחית חטית זנית, בכ"י רומי פחזת חטאת זנית, וכן בשיטה חדשה פחזת חטאת זנית, והשמיט שם שם האומר, ועיין בב"ר פצ"ח אות ד' ופצ"ט אות י', ובב"ר פצ"ט שם מובא זה בשם ר' יהושע, ובשם אליעזר מובא בסגנון אחר, ועיין שבת (דף נה ע"ב) ובלקח טוב ובתנחומא הנדפס אות ט' ובאגדת בראשית פפ"ב ותמצא דרשות שונות ע"פ נוטריקון, והסיום לפנינו בתנחומא הפרחת הילך הוא ג"כ בלשון נוטריקון, וחסר אות ז' מן פחז: (סא) שנו רבותינו. תרומות פ"ח מ"ד ומובא גם באגדת בראשית פפ"ב: (סב) מהו מכרותיהם כלי חמס, לדעתי צ"ל בל"י הרב. וכן בב"ר פצ"ט אות ו' מכורותיהם אמר ר' יוחנן לשון יוני הוא מכירין (פי' קורין לחרבות מכירין) וכן בוי"ר ריש פל"ג ופדר"א פל"ח ובלקח טוב (בראשית מט ה) ובאגדת בראשית שם, והיא המלה היונית μαχαιρα והמלות „פי' קורין לחרבות מכירין" נוסף בפנים המדרש ע"פ התנחומא הנדפס שהביא מכרותיהם לשון יוני הוא שקורין לחרבות מכירין. וכן מובא ברש"י עה"ת בשם התנחומא, וז"ל לשון כלי זיין הסייף בלשון יוני מכי"ר תנחומא עכ"ל. ומזה סעד שהיה כן לפניו בתנחומא כמו שתקנתי: (סג) שנאמר זמרי בן סלוא. הוספתי ונמצא לנכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא, והשמיט המעתיק מן תחד כבודי עד תחד כבודי. וכן מובא בילקוט ויחי סוף רמז קנ"ז בשם התנחומא. גם בילקוט ד"ה רמז אלף ע"ז ד"ה בן אסיר, וכן תראה בב"ר פצ"ט אות ו' בסודם אל

בית אב לשמעוני (במדבר כה יד), וכן ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי וגו' ויקהלו על משה ועל אהרן (שם טז א ג), בקהלם אל תחד כבודי]: כי באפם הרגו איש. כשהרגו את שכם בן חמור אמר להם עכרתם אותי, מיד ארור אפם כי עז, אין השבטים הללו יכולין לישב כאחת, אלא אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל, נכנס יהודה וקילסו. יהודה אתה יודוך אחיך, אתה בשמך הודת אמך כשילדה אותך אמרה הפעם אודה את ה' (בראשית כט לה), ומה ראתה להודות ביהודה, אלא ילדה לראובן, וראה דתן ואבירם ולא הודת בו, ילדה לשמעון וראתה זמרי ולא הודת בו, ילדה ללוי וראתה קרח ולא הודת בו, כיון שילדה ליהודה מיד הודת בו, שהוא הודה במעשה תמר, שנאמר ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני (שם לח כו), א"ל אביו אמך הודית בך ואת הודית, לפיכך אחיך יודו לו. (סד) יצחק כשבירך ליעקב אמר לו וישתחוו לך בני אמך (שם כז כט), שלא היה לו אלא אשה אחת, אבל יעקב שהיו לו ארבע נשים אמר בני אביך, למה יודוך אחיך שכל ישראל יקראו על שמך יהודים, ולא עוד אלא שהמשיח יוצא ממך שהוא מושיע את ישראל, שנאמר ויצא חוטר מגזע ישי וגו' (ישעיה יא א):

[יג] **בנימן** זאב יטרף. (סה) זש"ה כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג ז), (סו) בתחלה היה הסוד ליראי ה', שנאמר סוד ה' ליראיו (תהלים כה יד), חזר ונתן אותו לישרים שנאמר ואת ישרים סודו (משלי ג לב), חזר ונתן אותו לנביאים, שנאמר כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים: כל מה שהצדיקים עושים ברוח הקודש עושין, (סז) יעקב כשבירך את יהודה בירכו באריה שנאמר גור אריה יהודה (בראשית מט ט), כנגד מלכות בבל, שכתיב בו קדמייתא כאריה (דניאל ז ד), וחנניה מישאל ועזריה מזדווגין לה, (סח) ליוסף זיווגו כנגד מלכות רומי הרשעה הזו. (סט) אמר ר' שמואל בר נחמן (ע) מסורת של אגדה היא שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל [שנאמר אם לא יסחבום צעירי הצאן (ירמיה מט כ)]. (עא) ומשה זיווג שבטו של לוי כנגד מלכות יון בני החשמונאי שהיה מלוי, ולוי שבט שלישי הוא, וזו מלכות יון שלישית, לוי שלש אותיות, ויון שלש אותיות, זה מקריב פרים וזה כותב על קרן השור אין להן חלק באלהי ישראל, אלו מרובין ואלו מועטין, ראה אותן משה ובירכן, שנאמר ברך ה' חילו וגו' (דברים לג יא), (עב) ויעקב זיווג לבנימן כנגד מלכות מדי, וכתיב במלכות מדי, וארו (חיווא) [חיוה] אחרי (תיניינה דמייא) [תנינה דמיה] לדוב (דניאל ז ה), (עג) שהרי הקישה כנגד שבט בנימן שנמשל

הערות ותקונים

אל תבוא נפשי כשיעמוד זמרי ויעשה אותו מעשה בכזבי אל יזכר שמי שם שנאמר ושם איש ישראל המוכה וגו' (במדבר כה) בקהלם אל תחד כבודי כשיקהיל קרח את עדתו לחלוק לא יתיחד שמי עליהם אלא ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי (שם טז), וכן מובא בתנחומא הנדפס ויחי אות י' בהרחבת לשון, ועיין גם ברש"י בפי' התורה: (סד) יצחק כשבירך ליעקב אמר לו וישתחוו לך בני אמך שלא היה לו אלא אשה אחת, מובא בב"ר פס"ו ופצ"ח ופצ"ט ובתנחומא הנדפס וברש"י על התורה: (סה) זש"ה כי לא יעשה ה' אלהים דבר. מכאן עד סוף הפרשה מובא בתנחומא הנדפס אות י"ד וכן בשיטה חדשה (בית המדרש ח"ו 8) רק שם נתקצר הלשון: (סו) בתחלה היה הסוד ליראי ה'. נשנה בב"ר פמ"ט אות ב' וכן בתנחומא הנדפס וירא אות ו', ובקצרה במדרש שו"ט מזמור כ"ה וכן מובא בילקוט וירא רמז פ"ב ובילקוט תהלים רמז תש"ב ובילקוט עמוס רמז תקמ"א: (סז) יעקב כשבירך את יהודה. בתנחומא הנדפס שם ויחי אות י' ובשיטה חדשה העתיק כל המאמר, וכן נשנה בב"ר פצ"ט אות ג' בהרחבת דברים ע"ש: (סח) ליוסף זיווגו כנגד מלכות הרשעה הזו. בתנחומא הנדפס כנגד מלכות אדום, ובב"ר גי' אחרת ע"ש, והמאמר יוסף כנגד מלכות אדום הוא שם בדברי משה: (סט) אמר ר' שמואל בר נחמן, וכן הוא לעיל בתנחומא שלפנינו ויצא אות ט"ו ומובא בילקוט שופטים רמז כ"א בשם התנחומא. וכן הוא בתנחומא הנדפס ויחי שם, ובב"ר שם סוף אות ב' מובא זה בשם ר' פנחס, אולם בב"ר פע"ג אות ז' ופע"ה אות ה' הגירסא ר' פנחס בשם ר' שמואל בר נחמן, ובשיטה חדשה השמיט שם האומר, ועיין ב"ב דף קכג ע"ב: (ע) מסורת של אגדה, בתנחומא הנדפס מסורת אגדה, ובב"ר ובשיטה חדשה מסורת היא: (עא) ומשה זיווג שבטו של לוי כנגד מלכות יון בני חשמונאי שהיה מלוי. עיין שבת דף כא, ועיין רש"י בפירושו לפ' ברכה (דברים לג יא) מחץ מתנים קמיו ד"א ראה שעתידין חשמונאי ובניו להלחם עם היונים והתפלל עליהם לפי שהיו מועטים וב' בני חשמונאי ואלעזר כנגד כמה רבבות לכך נאמר ברך ה' חילו ופעל ידיו תרצה ומשנאיו מן יקומון מחץ מתנים קמיו ומשנאיו מהיות להם תקומה: (עב) ויעקב זיווג לבנימין כנגד מלכות מדי. בנדפס נוסף אחר זה שמרדכי פורע ממנה שהוא משבט בנימין, ועיין בב"ר פצ"ט: (עג) שהרי הקישה כנגד שבט בנימין,

בב"ר

בו, שנאמר בנימן זאב יטרף, מה הזאב הזה חוטף כך היה שבטו של בנימן חוטף, (עד) שנאמר וראיתם (את) [והנה אם יצאו] בנות שילה וגו' וחטפתם לכם (שופטים כא כא):
[יד] (עה) **ד"א** בנימן זאב יטרף וגו'. מדבר בשופטו באהוד מה כתיב ויעש לו אהוד חרב ולה שני פיות (שם ג טז), שהיה עוסק בתורה (עו) שנקראת חרב פיפיות, ולה שני פיות, שאוכלת בשני עולמות, העולם הזה והעולם הבא: (עז) ד"א ויעש לו אהוד חרב, (עח) ונתנה על ירך ימינו, נכנס אצל עגלון אמר לו דבר אלהים לי אליך (עט) (המלך) ויקם מעל הכסא (שם שם כ), אמר הקב"ה אתה חלקת לי כבוד ועמדת מכסאך בשביל כבודי, חייך שאני מעמיד ממך בת שיעמוד ממנה בן ואני משיבו על כסאי, זו רות המואביה (פ) שעמד ממנה שלמה, שכתיב בו וישב שלמה על כסא ה' (דה"א כט כג), (פא) מה כתיב וישלח אהוד את יד שמאלו ויקח את החרב מעל ירך ימינו (שופטים ג כא). בבקר יאכל עד, ויתקעה בבטנו (שם) ולערב יחלק שלל:
[טו] **ד"א** בנימן זאב יטרף. מדבר בארצו, בבקר יאכל עד (פב) זו יריחו, שהיא מבכרת פירותיה, ולערב יחלק שלל, זו בית אל שהיא מלקשת פירותיה:
ד"א בנימן זאב יטרף וגו'. (פג) מדבר בשאול, בבקר יאכל עד, ושאול לכד המלוכה על ישראל [וגו'] ויעש חיל ויך את עמלק (ש"א יד מז מח), ולערב יחלק שלל, וימת שאול ושלשת בניו (שם לא ו): ד"א בנימן זאב יטרף, (פד) מדבר באסתר המלכה, בבקר יאכל עד, ויבא המלך והמן לשתות (אסתר ז א), ולערב יחלק שלל, ביום ההוא נתן אחשורוש לאסתר המלכה וגו' (שם ח א): (פה) ד"א בנימן זאב יטרף, מדבר בקרבן, בבקר יאכל עד, את הכבש האחד תעשה בבקר (במדבר כח ד), (פו) ולערב יחלק שלל, (פז) ואת הכבש השני תעשה בין הערבים (שם):

הערות ותקונים

בב"ר פצ"ט אות ב' אחר שסיים וזה נמשלה לדוב ואחרו חיות אחרי תנינא דמיה לדוב הביא ר' חנינא אמר לדב כתיב דב היה שמה והוא מן וי"ר פי"ג ואסתר רבה פ"א: (עד) שנאמר וראיתם את בנות שילה. תקנתי כמו שהוא בקרא, גם בכ"י רומי בטעות וראיתם אם יום יצאו בנות שילה, וכן יש לתקן בשיטה חדשה וראיתם והיה אם יצאו צ"ל והנה אם יצאו. ובשיטה חדשה שם נוסף מלמד שהיו חוטפים נשים לבניהן משום שבועה שנשבעו ישראל עליהם שלא ישאו נשים: (עה) ד"א בנימן זאב יטרף מדבר בשופטו באהוד. תנחומא הנדפס שם וב"ר פצ"ט אות ג', ובטעות בב"ר מדבר בשופטיו, צ"ל בשופטו, דהא אהוד רק אחד הוא. ובשיטה חדשה השמיט זה עד ד"א בנימין זאב יטרף מדבר בקרבן (סוף אות ט"ז), ומן שהיה עוסק בתורה מובא בילקוט שופטים רמז מ"ב בשם התנחומא: (עו) שנקראת חרב פיפיות. בנדפס שכתוב בה חרב פיפיות בידם (תהלים קמט): (עז) ד"א ויעש לו אהוד חרב ונתנה על ירך ימינו. וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רת"ס וכ"י פארמא, וזה נשמט בנדפס: (עח) ונתנה על ירך ימינו. בקרא ויחגור אותה מתחת למדיו על ירך ימינו (שופטים ג ו): (עט) המלך. מלת המלך הסגרתי כי ליתא בקרא, וכן מובא גם בכ"י רומי וכ"י רת"ס וכ"י פארמא: (פ) שעמד ממנה שלמה. בנדפס בטעות כיון שעמד שלמה, ויש לתקן ע"פ התנחומא שלפנינו: (פא) מה כתיב וישלח אהוד את יד שמאלו. בנדפס הלשון משובש מה כתיב באהוד ויקח את החרב מעל ירך ימינו ויתקעה בבטנו, בבקר יאכל עד ויתקעה בבטנו, ולערב יחלק שלל מדבר בארצו, וכצ"ל מה כתיב באהוד ויקח את החרב מעל ירך ימינו, בבקר יאכל עד, ויתקעה בבטנו, ולערב יחלק שלל. והמלות מדבר בארצו הוא מיותר כי כתוב במאמר שלאחריו בנימין זאב יטרף מדבר בארצו וחסר גם מלת „ד"א" מדבר בארצו: (פב) זו יריחו. כ"ה נכון גם בב"ר שם, ומובא בילקוט ויחי רמז קס"א, אבל בנדפס הסרים המלות זו יריחו: (פג) מדבר בשאול בבקר יאכל עד ושאול לכד המלוכה. בילקוט ויחי רמז קס"א נשמט שורה שלימה וכצ"ל ד"א בבקר יאכל עד זה שאול דכתיב ושאול לכד את המלוכה [ולערב יחלק שלל וימת שאול ושלשת בניו. ד"א בנימין זאב יטרף מדבר באסתר המלכה בבקר יאכל עד ויבא המלך והמן לשתות] ולערב יחלק שלל ואת בית המן נתתי לאסתר, והשמיט המעתיק מן ולערב יחלק שלל עד ולערב יחלק שלל. ורש"י בפי' עה"ת הביא את דברי התנחומא, ועיין בלקח טוב פ' ויחי (מט כז) ובהערה ק"ח. ונראה כי היה לפניו נוסחא משובש בתנחומא כמו שהיה לפני בעל הילקוט: (פד) מדבר באסתר המלכה בבקר יאכל עד ויבא המלך והמן לשתות כו'. וכ"ה בנדפס. ובב"ר הגי' בבקר יאכל עד ביום ההוא נתן המלך אחשורוש לאסתר המלכה את בית המן, ולערב יחלק שלל ותשם אסתר את מרדכי על בית המן, ועיין ביפה תואר שכתב ודברי התנחומא בזה הענין לא מובנים המה: (פה) ד"א בנימין זאב יטרף מדבר בקרבן. זה העתיק בשיטה חדשה (בית המדרש לד 81), וזה הוא המקור לתרגום ירושלמי ויב"ע: (פו) ולערב יחלק שלל ואת הכבש השני תעשה בין הערבים. זה נשמט בשיטה חדשה: (פז) ואת הכבש השני תעשה

בין

[טז] (פח) **כל** אלה שבטי ישראל שנים עשר. אלו השבטים, (פט) אבל להלן בישמעאל שנים עשר נשיאים יוליד (בראשית יז כ), אבל השבטים על סדרו של עולם הוא מהלך, היום י״ב שעות, הלילה י״ב שעות, השנה י״ב חדשים, (צ) המזלות י״ב, לפיכך כל אלה שבטי ישראל שנים עשר. אמר ר׳ יוחנן, וכי שנים עשר שבטים היו, (צא) והלא אפרים ומנשה הרי י״ד, אלא כשלוי נמנה עמהן אין אפרים ומנשה נמנה עמהן, וכשאין לוי נמנה עמהן אפרים ומנשה נמנין עמהן שבט אחד, מנין שנאמר לבני יוסף לאפרים אלישמע בן עמיהוד (במדבר א י), הוי כל אלה שבטי ישראל שנים עשר (צב) לא פחות ולא יותר. (צג) אפילו רבקה ראתה אותם [שנים עשר] שנאמר ויאמר ה׳ לה שני גוים בבטנך (בראשית כה כג), הרי ב׳, ושני לאומים הרי ד׳, ולאום מלאום יאמץ הרי ו׳, ורב יעבוד צעיר הרי ח׳, והנה תאומים בבטנה הרי י׳, (צד) ויתרוצצו הבנים בקרבה הרי י״ב:

[יז] **וזאת** אשר דבר להם אביהם ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אותם. (צה) אותו אין כתיב כאן אלא ברך אותם, למה כן, (צו) בשביל שנתן ליהודה גבורתו של ארי, וליוסף גבורתו של שור, ולנפתלי קלותו של איל, ולדן נשיכתו של נחש, תאמר שזה גדול מזה, כללן באחרונה, איש כברכתו ברך אותם, שחילק להם את הארץ, ונתן ליהודה את הארץ עשה שעורים, ולבנימן ארץ שהיא עשה חטים, אעפ״י כן כללן אלו באלו שיהו אוכלין אלו משל אלו, הוי וזאת אשר דבר להם אביהם, (צז) אליהם אין כתיב כאן, אלא להם, וזאת עתיד אדם כיוצא בי לברך אתכם, וממקום שפסקתי אני הוא מתחיל, שנאמר וזאת אשר דבר להם אביהם, כיון שעמד משה פתח בוזאת הברכה (דברים לג א) מהיכן שפסק יעקב, הוי וזאת, אמר להן הברכות הללו אימתי מגיעות לכם משעה שתקבלו את התורה, שכתיב בה וזאת התורה (שם ד מד), הוי וזאת. ואף במה שחתם יעקב פתח להן משה, אמר משה מזקנים אתבונן (תהלים קיט ק), יצחק כשבירך את יעקב אמר ואל שדי יברך אותך (בראשית כח ג), במה חתם בסוף ברכתו בקריאה ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו (שם כח א), אף יעקב במה שפסק אביו משם התחיל, ויקרא יעקב אל בניו (שם מט א), וחתם יעקב בזאת, ואף משה כשעמד לברך את השבטים התחיל בוזאת הברכה (דברים לג א), ובמה חתם משה באשריך, שנאמר אשריך ישראל מי כמוך (שם שם כט), ראה דוד פתח באשרי האיש (תהלים א א), הוי מזקנים אתבונן:

הערות ותקונים

בין הערבים. בנדפס נוסף אחר זה ומדבר במזבח שהיה אמה אחת מן המזבח בתוך חלקו של בנימין ואעפ״כ לא היתה האמה ההיא מתוך חלקו לקיים מה שנאמר חופף עליו כל היום (דברים לג). וכן בלקח טוב שיים והרי המזבח היה בחלקו של בנימין, וכן משה רבינו אמר לבנימין אמר ידיד ה׳ ישכון לבטח עליו וגו׳ (דברים לג יב): (פח) כל אלה שבטי ישראל. מובא בתנחומא הנדפס אות ט״ו: (פט) אבל להלן בישמעאל שנים עשר נשיאים יוליד. עיין ב״ר פמ״ז אות ז׳ אמר ר׳ יצחק כתיב כל אלה שבטי ישראל שנים עשר אלו בני גבירה וישמעאל אינו מעמיד י״ב אלא אותן נשיאים יוליד כו׳ ע״ש: (צ) המזלות י״ב. בנדפס נוסף וי״ב אבני האפוד: (צא) והלא אפרים ומנשה. בנדפס הגי׳ והלא כבר נאמר אפרים ומנשה כראובן ושמעון: (צב) לא פחות ולא יותר. מכאן העתיק בשיטה חדשה (בית המדרש ח״ו 11:) וכן מובא בלקח טוב: (צג) אפילו רבקה ראתה אותם. עיין פסיקתא פסקא זכור (דף כג ע״ב) דאמר רב הונא ראויה היתה רבקה להעמיד י״ב שבטים כו׳. וכן נשנה בב״ר פס״ג אות ו׳, וכן מובא בתנחומא הנדפס ויחי שם, ובתנחומא הנדפס פ׳ תצא אות ד׳, ובשיטה חדשה שם, ובילקוט תורה רמז ק״י, וילקוט תהלים רמז תתס״ח: (צד) ויתרוצצו הבנים בקרבה הרי י״ב. וכן הוא בכ״י רומי. אולם בב״ר ופסיקתא ותנחומא הנדפס ובשיטה חדשה הגי׳ ויצא הראשון אדמוני הוא אחד עשר. ואחר כך ויצא אחיו, הרי שנים עשר: ובמקומות הנ״ל נוסף שם בתנחומא הנדפס ובשיטה חדשה ואית דמייתי לה מהכא למה זה אנכי, ז״ה בגימטריא י״ב-: (צה) אותו אין כתיב כאן. מובא בתנחומא הנדפס אות ט״ז ובשיטה חדשה: (צו) בשביל שנתן ליהודה גבורתו של ארי. נשנה גם בב״ר פצ״ט אות ד׳, שמ״ר פ״א, במ״ר פי״ג, חזית פ״ב, ילקוט ויחי רמז קס״א, ובתנחומא הנדפס שם, ושיטה חדשה (בית המדרש ח״ו 11:) ולקח טוב: (צז) אליהם אין כתיב כאן אלא להם. נשנה גם בב״ר פ״ק אות י״ב המתחיל לישנא אחרינא וזאת אשר דבר להם אביהם יעקב אין כתיב כאן אלא אביהם, ויותר נכון הגי׳ שלפנינו, וכן בנדפס, וכתב היפ״ת שם וז״ל בתנחומא הגי׳ אליהם אין כתיב כאן אלא להם, ופירוש הדברים כי כל לי לו ולהם הסמוכין אגל דבור מתפרש בלשון על, וכדפירש״י

[יח] (צח) (ד"א וזאת אשר דבר להם אביהם). [ויעשו בניו לו כן כאשר צום]. מה עשו, חנטו אותו והעלו אותו, מה כתיב ויבאו עד גורן האטד (בראשית נ י), (צט) וכי גורן יש לו לאטד, שאמר עד גורן האטד, אלא אלו כנענים שנטלו כתריהן (ק) והקיפו ארונו של יעקב כגורן זה שמקיפין אותו באטד, (קא) ר' אליעזר אומר כיון שראו ארונו של יעקב אבינו התירו אזורי מתניהם והחלקו כבוד ליעקב אבינו. (קב) ר' שמואל בר נחמן אמר קשרי אצבעותיהם התירו, (קג) ורבותינו אומרים באצבע הראו את הארון, ואמרו אבל כבד זה למצרים, בשביל כן נתן להם הקב"ה גורן. ויעש לאביו אבל שבעת ימים, מכאן שאבילות שבעת ימים, ואמרי לה מכאן ומפתח אהל מועד לא תצאו שבעת ימים (ויקרא ח לג) (קד) ולמה עושין שבעה ימי אבילות כנגד שבעת ימי המשתה, אמר להם הקב"ה בעולם הזה נצטערתם עם הצדיק, ושמרתם לו אבל שבעת ימים, לעולם הבא אני מהזיר אותו האבל לשמחה, שנאמר והפכתי אבלם לששון ונחמתים ושמחתים מיגונם (ירמיה לא יב), וכשם שאני מנחם אתכם, (קה) כך אני מנחם לציון, שנאמר כי נחם ה' ציון נחם כל חרבותיה וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ה' ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זמרה (ישעיה נא יג):

חסלת פרשת ויחי. וסליק ספר בראשית.

הערות ותקונים

וכדפירש"י גבי ואשר נשבע לי, ולכן אם היה כתיב אליהם היינו מפרשים עמהם וכפשוטו, ומדכתיב אשר דבר להם דמתפרש כמו עליהם מדרים כמו וזאת אשר ידבר עליהם עוד אביהם וזה משה אבי ישראל, ובא פה דבר עבר במקום עתיד, עכ"ל. וראיתי בשיטה חדשה הגי' זאת אשר דבר אין כתיב כאן אלא וזאת: (צח) ד"א וזאת אשר דבר להם אביהם. הסגרתי ותקנתי ויעשו בניו לו כן כאשר צוה. ובשיטה חדשה (בית המדרש צד 82) מתחיל ויצו אותם ויאמר אליהם, וכיון שנסתלק משם ויעשו בניו לו כן כאשר צוה מה עשו חנטו אותו כו'. ובתנחומא הנדפס אות י"ז מתחיל כך ד"א וזאת אשר דבר ויצו אותם ויאמר אליהם אני נאסף אמר להם אם זכיתם נטפלתם בעצמי ואם לאו משאני מסתלק מן העולם אלא אבותי אני הולך, וכיון שנסתלק מיד ויעשו בניו לו כן כאשר צוה, מה עשו חנטו אותו כו'. ועיין בלקח טוב: (צט) וכי גורן יש לו לאטד. בב"ר פ"ק אות ו' איתא אמר ר' שמואל בר נחמן חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו אטד וכ"ה בירושלמי סוטה פ"א ה"י (דף יז ע"ב) וע"ש נוסחא אחרת מאשר היא לפנינו, ועיין בבלי סוטה דף יג ע"א ובלקח טוב (בראשית נ י): (ק) והקיפו ארונו של יעקב כגורן זה שמקיפין אותו באטד, ר' אליעזר אומר כיון שראו ארונו של יעקב התירו אזור מתניהם. כ"ה גם בשיטה חדשה, ובנדפס נשמט שורה שלימה וכצ"ל והקיפו ארונו של יעקב [כגורן זה שמקיפין אותו באטד, ר' אליעזר אומר כיון שראו ארונו של יעקב] התירו אזורי מתניהם. והשמיט המעתיק מן ארונו של יעקב עד ארונו של יעקב: (קא) ר' אליעזר אומר וכו' התירו אזורי מתניהם. וכן מובא בב"ר שם פ"ק ובירושלמי שם ובנדפס ובשיטה חדשה ובלקח טוב: (קב) ר' שמואל בר נחמן אמר קשרי אצבעותיהן התירו. וכ"ה בכ"י רומי, אולם בירושלמי קשרי כתפיהן, ובשיטה חדשה קשרי כתפותיהן, ובב"ר שם קשרי כפתותיהן התירו, נ"ל כתפותיהן, ור"ל שהלכו חלוצי כתף, ובב"ר פ"ק אות ו' מובא זה בשם ר' לקיש ובירושלמי ר' שמעון בן לקיש. ועיין בלקח טוב בהערה ה', ושם הבאתי ג"כ בשם המעריך שכתב בערך היתר אמיתת הפירוש הזה נעלם מהמפרשים להיותם בלתי בקיאים במנהג הערביים בעל יפ"ת סתר דברי מי שקדמוהו והוא כתב שהוא דרך אבילות להתיר האזור, גם התרת קשרי כתפותיהם ר"ל שהלכו חלוצי כתף, ואני אומר כי התרת האזור לא מצינו שיהא דרך אבילות, ומ"ש שהלכו חלוצי כתף, אילו היה זה היה אומר כתפותיהם חלצו, ועוד דא"כ אבל גמור עשו, וכוונת רז"ל להמעיט הספד וזכותם, ועתה דע כי דרך הערביים להגביה בגדיהם באזור בשעת מלאכה. ולכן אלו שלשלו בגדיהם לכבודו, גם מנהגם לעשות בתי ידים לחלוקיהם רחבים וארוכים מאד, ובשעת מלאכה מגביהין אותן וקושרין זו בזו באחורי כפתותיהן ועתה התירום ושלשלום לכבודו: (קג) רבותינו אומרים באצבע הראו. בנדפס ר' אומר, ובשיטה חדשה רבנן אמרי, ובירושלמי ובב"ר הוא בשם ר' יודן בר שלום, ובשם רבנן מובא שם זקפו קומתן: (קד) ולמה עושין שבעה ימי אבילות, ב"ר סוף ויחי פ"ק אות י"ג ובשיטה חדשה, ובנדפס, ובלקח טוב. ועיין מ"ק דף כ ע"א מנין לאבילות שבעה מה חג שבעה אף אבילות שבעה, וע"ש בתוס' ד"ה מה חג, ורש"י נזיר דף טו ע"ב ד"ה אלא באבילות דרבנן הביא רבנן תקנו אבילות שבעה ואסמכוה אקרא ויעש לאביו אבל שבעת ימים עכ"ל: (קה) כך אני מנחם לציון שנאמר כי נחם ה'. אחר הסיום הזה נמצא בנדפס סוף ויחי ויראו אחי יוסף כי מת אביהם מה ראו עתה שפחדו כו' עד סוף הפרשה הוסיף המדפיס ממאנטובה וליתא בכ"י אקספארד קובץ ב' ובכ"י אקספארד קובץ ה', וליתא גם בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא. ועיין ב"ר פ"ק אות ח' קצת מזה:

ANHUMA-------------

PARTIAL TITLE

41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59

9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9

42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59